This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

Digitized by Google

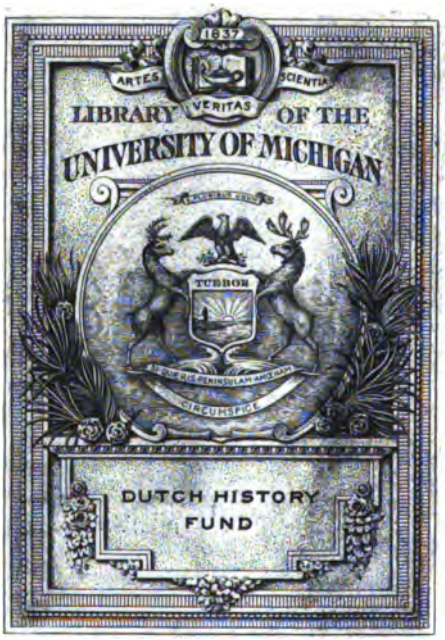

Digitized by Google

AP
19
.V12.3

Digitized by Google

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1793.

Digitized by Google

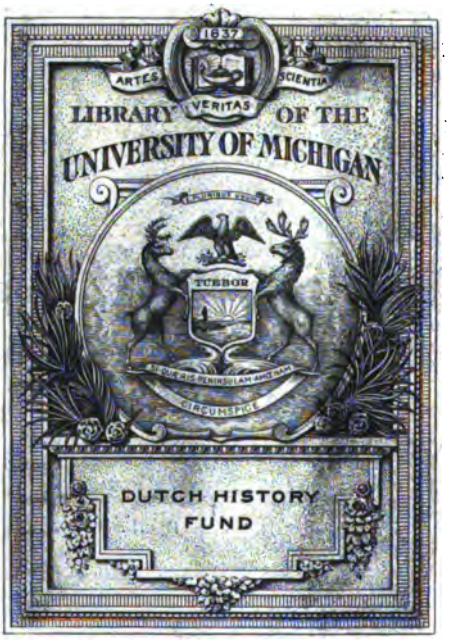

Digitized by Google

AP
19
.V122

Digitized by Google

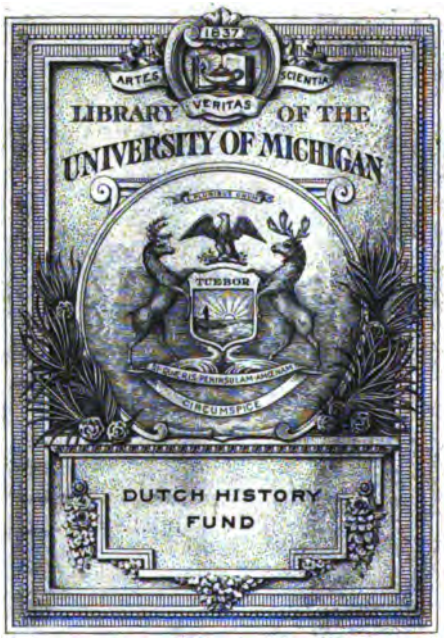

Digitized by Google

AP
19
.V12

Digitized by Google

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1793.

Digitized by Google

Digitized by Google

'ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1793.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
1793.

Digitized by Google

Digitized by Google

Dutch lit
Nijhoff
10-3-
1894

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Godgeleerde, Uitlegkundige; en Wysgeerige Verhandelingen. door HERM. JO. KROM, *Predikant, en Professor in de Uitlegkundige Godgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenissen aan de Illustre School te Middelburg, Lid van het Zeeuwsche, Provinciaal Utrechtsche, en andere Genootschappen. Eerste Deel. Te Middelburg, by* P. Gillissen en Zoon, 1791. *In gr.* 8vo.

Toen de Hoog Eerw. KROM zyne *Leerreden ter Oefening van den Bybel* in 't licht gaf, gewaagde hy, in het Voorberigt, van zyn oogmerk om eerlang eene Verzameling van Schriften af te geeven, onder den Tytel van *Godgeleerde* en *Uitlegkundige Verhandelingen*, of een dergelyken (*). Dit Eerste Deel, onder den omtrent gelyken Tytel, is de aanvang van de vervulling dier belofte, en hebbe men, naar zyne toezegging, schoon zonder gehoudenheid aan tyd, een *Tweede Deeltje* te wagten.

De thans uitgegeevene Verhandeling is de geboorte verschuldigd aan eene voorleezing, in het *Middelburgsche Departement van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen*, waar men elkander Maandlyksch met het een of ander nuttig Stuk onderhoudt. Terwyl elk Lid de vryheid heeft, om eene voorgeleezene Verhandeling al of niet ter beschikkinge van het Genootschap te laaten, om dezelve, zulks verkiezende, onder haare Verhandelingen in de Deelen van het Genootschap eene plaats te geeven.

Drie Zwaarigheden, uit de Beschouwing der Natuure afgeleid, en ter krenking van het gezag des Bybels aangevoerd, neemt de Hoogleeraar in overweeging. De *eerste* betreft het bekende geschil over de Oudheid der Waereld, op nieuw gaande geworden, door het geen de Canunnik RECUPERO, ten aanziene van den tyd, welke de *Lava* noodig hadt, om vrugtbaaren grond op te leveren, den Heer

(*) Zie de *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791. bl. 104.

Digitized by Google

Heer BRYDONE medegedeeld hadt. — In deeze Oplosſing, waarin wy niets byzonder merkwaardigs, of 't geen niet meer en uitvoeriger elders gezegd was, aantroffen, drukt hy de voetſtappen van WATSON, in diens Brieven tot *Verdeediging van de Voortplanting des Christlyken Godsdiensts*.

Eene tweede Zwaarigheid is ontleend uit de Geſchiedenis van de *Schepping der Wereld*, zo als dezelve door MOSES is aangetekend, en wel voornaamlyk uit de geweldige *Disproportie* of Onevenredigheid, welke wy, volgens dat berigt, in het Werk van den *vierden* Dag, met dat van de andere dagen, waarneemen. — Liever dan zich op de Almagt van het Opperweezen, als een uiterſte toevlugt, te beroepen, om de Agtbaarheid en Geloofwaardigheid van MOSES verhaal, omtrent de Schepping der Wereld, in ſtand te houden, geeft hy de groote waarſchynlykheid van het *Stelzel der veele Werelden* volledig toe, en erkent tevens, dat, hoe zeer hy zich het Opperweezen als volſtrekt Almagtig voorſtelle, het niet overeenkomſtig ſchynt, met de hoogſte Wysheid en ſchoone Orde, welke 'er in alle Gods werken uitblinkt, dat hy dat talloos aantal lichaamen, van eene verbaazende grootte en luister, op dien éénen dag, op zulk eene wyze (als men veelal uit het Verhaal opvat) zou hebben voortgebragt.

Hy wyst ons, ter oplosſing, op het voornaam oogmerk van MOSES in dit Verhaal, om naamlyk JEHOVAH, den GOD hunner Vaderen, aan zyn Volk bekend te maaken, als den Schepper der Wereld, en de Afgodery, aan de Hemelſche lichaamen beweezen, tegen te gaan. Voorts geeft hy de Oplosſing, reeds by den grooten CLERICUS te vinden, en de laatere van den Heer DE PERPONCHER, in diens Voorreden voor de *Nederduitſche* Uitgave der *Nieuwe Overzettinge van het O. Testament*, door J. D. MICHAËLIS, en laat de keuze aan den Leezer. Weinig is hier van 's Hoogleeraars eigen gedagten.

De derde Zwaarigheid is ontleend uit het opſchorten der Natuurwetten, ten tyde van JOSUA. De Heer KROM kan zich niet vereenigen met de Uitleggers, die, langs onderſcheide wegen, gelyk bekend is, deeze Dagsverlenging Natuurlyk verklaaren, of dit aanzien voor een vergrootende Dichterlyke manier van ſpreeken; en dat eenvoudig Geſchiedverhaal zelve, en de gewigtige gelegenheid des tyds, dunken hem genoeg, om alles letterlyk

op

Digitized by Google

op te vatten, alleenlyk met die bepaaling, dat 'er *Gezichtkundig* en *betrekkelyk* gesprooken wordt, gelyk de hedendaagsche Starrekundigen, in dergelyke omstandigheden, ook doen zouden: „ Doch," vaart hy voort, zyn gevoelen opgeevende, „ men bedriegt zich, indien men „ zich laat voorstaan, *dat ons gansch Zonnestelzel gedurende dien tyd* moet hebben stilgestaan, zo dat men in „ zyne gedagten wonderen op wonderen zou moeten „ hoopen, om te verhinderen, dat niet (van wegen de „ bekende wetten van de werking der *Vires centrales*,) „ alles in de uiterste verwarring geraakte. Niets was 'er „ noodig, (op dat ik die bedenking, die men by de oplossing der zwaarigheid gemeenlyk voorbygaat, kortlyk „ uit den weg ruime,) niets was 'er noodig, dan dat „ de Aarde, welke wy bewoonen, eenen korten tyd, in „ de omwenteling om haaren as, werd opgehouden, „ waardoor dan ook van zelfs de *Maan*, welke om dezelve als een wagter van het Westen naar het Oosten „ loopt, schynbaar moest stil staan. Inmiddels bleef de „ Aarde met de Maan haaren tred in derzelver *jaarlykschen* omloop met de andere Planeeten volgen. Hier „ aan behoefde de jaarlykssche omwenteling van de Aarde „ geen de minste stremming te geeven. Ik kan niet zien, „ dat het een van het ander afhangt: Meer schyn zou „ het hebben, indien de omwenteling der Planeeten om „ haare eigene asen geëvenredigd waren aan derzelver „ traageren, of snelleren, voortgang in den jaarlykschen „ omloop om de Zon. Maar juist het tegendeel is bekend „ aan alle Starrekundigen. —— Op *Mercurius* en *Saturnus* heeft men, ten aanzien van derzelver omwenteling „ om haaren as, wegens den verren afstand van ons en „ de nabyheid der eerste aan de Zon, nog geene zekere, „ of zelfs waarschynlyke, bepaalingen kunnen maaken. „ Maar, wat de andere Planeeten betreft, volgens de „ naauwkeurigste waarneemingen van den vermaarden „ CASSINI, is het verschil tusschen *Venus*, onzen *Aardbol* „ en *Mars*, in dit opzigt, niet zeer groot: schoon zy, „ in onderscheidene tyden, naar gelang der grootte van „ de onderscheidene loopcirkels, derzelver omloop om „ de Zon volbrengen; daar integendeel *Jupiter*, die zo „ veel verder van de Zon afstaat, en uit dien hoofde „ eenen veel traageren voortgang heeft, zo dat hy dagelyks maar bykans vyf minuuten op zynen loopkring „ vordert, en ten naastenby twaalf van onze jaaren

Digitized by Google

„ noodig heeft, om zynen geheelen omloop om de Zon
„ te volbrengen, volgens de naauwkeurigſte waarneemin-
„ gen, binnen den tyd van nog geen *tien* uuren, met
„ eene onbegryplyke ſnelheid zich om zynen as wentelt;
„ gelyk een ieder weet, die maar maatig in de Starre-
„ of Hemelloopkunde geoefend is.

„ Niets was 'er dan noodig, ter volbrenging van dit
„ Wonderwerk, in JOSUA's Geſchiedboek opgetekend, als
„ dat de Aarde, terwyl zy haaren jaarlykſchen loop ver-
„ volgde, eenige oogenblikken, om zo te ſpreeken, in
„ de dagelykſche omwenteling om haaren as werd opge-
„ houden. Iets dat zo weinig invloed maakt op 't
„ Heelal, of zelfs in ons Zonneſtelzel, als of 'er thans
„ iets dergelyks voor weinige minuuten in *Uranus*, *Sa-*
„ *turnus*, *Jupiter*, of zelfs in die Planeeten, welke ons
„ naderby zyn, *Mars* en *Venus*, gebeurde. En wat is
„ toch het te weeg brengen hier van, om zeer gewig-
„ tige redenen, voor den *Almagtigen Schepper* en Onder-
„ houder van het gantsch Heelal? Immers niet meer
„ (mag ik hier eens deeze gelykenis gebruiken?) dan
„ het is voor een mensch, die, met een rytuig van eene
„ ſteile ſchuinte zullende afryden, zo lang één of meer
„ wielen van dat rytuig vastmaakt, of remt, gelyk men
„ het noemt, en daar door derzelver *omdraayingen* belet,
„ terwyl zy, egter, met de overige wielen van dat zelf-
„ de rytuig, juist een gelyken voortgang maaken."

Wy twyffelen zeer, of deeze Oplosſing den Starre- en Hemelloopkundigen voldoen zal, en de zwaarigheid, wegens de ophouding van de *Dagelykſche* Omwenteling der Aarde, waarin ook de *Vires centrales* te paſſe komen, wegneemen (*). —— Onlangs de gedagten van den Hoogleeraar HAMELSVELD, over dit zeggen van JOSUA, opgeevende, hebben wy betuigd, goeddeels in diens zeer eenvoudige verklaaring te kunnen berusten, en wy houden het nog daar voor, dat men hier verkeerdlyk een Wonderwerk veronderſteld heeft, dat altoos aan de onoplosbaarſte tegenwerpingen onderworpen blyft (†).

(*) Zie onze *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* IV. D. 2. St. bl. 349.

(†) Zie boven; *voor* 1792, bl. 403.

Be-

Digitized by Google

Bedenkingen over de Nieuwerwetſe Leerwyze van Euangelieſche Waarheden, betreffende het Geloof in Christus, en de Verzoening der Wereld met God, door hem; benevens eenige aanmerkingen daaromtrent, in Gemeenzaame Brieven van A. V. *aan zynen Vriend* E. G. H. *By verſcheiden Boekverkoopers. In gr.* 8vo. 114 *bladz.*

De Schryver deezer Brieven doet zich voor, als iemand, welken de aloude Rechtzinnige Leere onzer Nederlandſche Kerke zeer ter harte gaat, en die het gantsch niet eens is met „ zommige hedendaagſche Schry„ vers en Redenaars in onze Kerk, die zich, als groote „ *Lichten* en Meesters, vertoonen, en de verbeelding „ hebben, dat zy een *Nieuw Licht* ontvangen hebben. „ Schryvende en ſpreekende, als of zy alleen de weten„ ſchap der Heiligen bezaten, om in te zien in de Ver„ borgenheden van het Koningryk der Hemelen; en dat „ met kleinachting van zo veele waardige mannen." Van hier dat hy van zich zelven geenzins kan verkrygen, om de hoedanigheid van *Verlichtinge* aan onze Eeuwe toe te ſchryven. Want zynen Vriend berigtende, hoe hy zich herinnerde de uitdrukking van *een beroemd Leeraar, in een der aanzienelykſte Gemeentens van ons Vaderland*, welke, in zekere Leerrede, gezegd hadt: „ men noemt „ deeze Eeuw een verlichte Eeuw, maar 't nageſlacht „ zal zeggen, het is een Eeuw van den Duivel en van „ onverſchilligheid," geeft hy daar aan zynen byval, „ wanneer dit gezegde, met opzicht op verſcheide zaa„ ken, onze Leer, en de beoefening der waarheid be„ treffende, betrekkelyk gemaakt wordt." Voor zo veel deeze en ſoortgelyke uitdrukkingen eenen yver aankondigen, voor 't geen de Schryver als rechtzinnige waarheid aanziet, kunnen wy niet nalaaten denzelven te pryzen. Doch, 't komt ons voor, dat het den Heer A. V. gaat, even als veele andere diergelyke Yveraaren. De Apoſtoliſche Les, *de waarheid te betragten in liefde*, wordt, dikmaals, niet genoeg in agt genomen. De Voorſtanders van het, dus genaamde, *nieuwe licht*, dat zyn de zulken, welke in wyze van denken en voordraagen van hem verſchillen, beſchuldigt hy openlyk van *Onverſchilligheid*; en, de woorden van Doctor OWEN de zyne maakende, klaagt hy, „ dat de meeste Voorgangers en

Digitized by Google

„ Leidslieden van de Gemeenten in Nederland, en el-
„ ders, niet alleen minder geſtreng, maar ook *minder op*
„ *regt*, handelen met de geweetens van overtuigde Zon-
„ daaren, dan de Euangeliedienaars in vroegere dagen."
Daar de Heer V. V. en alle andere eveneens denkenden hunnen vlyt aanwenden, tot het te recht brengen van veele, huns oordeels, verkeerde begrippen omtrent de Leere des Euangeliums, moeten zy, gewisſelyk, deeze Leere aandagtig en naauwkeurig beſtudeerd hebben. Doch dan zal hun ook niet ontglipt zyn, het Hoofdgebod van den grooten Opperleeraar, wegens de liefde tot den naasten, of de byzondere toepaſſing van dit Gebod, met eene zeer nadruklyke waarſchuwing: *Oordeel niet, opdat gy niet geoordeeld wordt.* De Godgeleerden, 't zy Schryvers of Leeraars, wien dit aangaat, mogen ons deezen wenk ten goede houden: als mede eenen anderen, volgens welken zy, indien het hun om de voortplanting der waarheid te doen is, gantsch verkeerde middelen te baat neemen, naardien het middel van verwyt en verdenkinge meer afkeerigheid dan overtuiging zal uitwerken.

Wat de aangekondigde Brieven aangaat, wy hebben in dezelve niets nieuws gevonden, dan, misſchien, eene meer ſtoutmoedige en meer meesteragtige bepaaling, omtrent de betwiste Onderwerpen, dan by verſcheide andere Schryvers, die, voor 't overige, met den Heer A. V. in gevoelens overeenſtemmen, en die dan nog, daarenboven, boven hem dit voordeel hebben, dat ze hunne ſtellingen bouwen op Schriftuurtexten; van hoedanig eene manier van bewyzen wy, in deeze Brieven, niet een eenig voorbeeld hebben aangetroffen; rustende 's Mans geheele Stelzel op gronden, zonder bewys aangenomen. Wy zullen, om tevens de manier van redekavelen te doen blyken, hier van een en ander voorbeeld aanhaalen.

„ Laat ik u (dus ſchryft hy in den Vyfden Brief,) myn begrip van *te gelooven in den Zoone Gods*, Jeſus Christus, kortlyk melden! Het *Geloov* is by my die bovennatuurlyke gaav der genade, van den Heiligen Geest, als *een vrugt van de voldoening* des Zaligmakers, in de geheele Ziel ingeplant, die zich, door dat Geloov, hecht aan onzienelyke dingen, op het waarachtig getuigenis van den God der Waarheid; en dit geloov is het middel, door 't welk de mensch Christo ingelyvt en bekwaam gemaakt wordt, om Christus, met alle zyne weldaaden, aan te neemen, met toebetrouwing van zich zelven aan hem

ter

Digitized by Google

ter verkryging van de zaligheid, zo dat hy, die in den Zoone Gods geloovt, een licht in 't verſtand, en vermogen in de wil, ontvangen heeft, om, op eene rechte wyze, omtrent de voorwerpen des Geloovs, werkdaadig te zyn; werkdaadig wordt dan 't verſtand, als het oog, ter beſchouwing en onderſcheiding; de wil, als de hand der ziele, ter verwerping en aanneeming, zich vervolgends betoonende in daaden en vrugten, zulk een ingeplante in Christus, door 't geloov, beraamende."

In den VIII Brief, ſpreekende van Gods beſluiten, met de gevolgen daar van, laat hy zich dus uit: „ God heeft bepaald, in de Waereld zyns Aardryks, die hy goedvind, voort te brengen, ook menſchen te ſcheppen, van welken, Adam, de eerſte, zyn zal de Stamvader en 't hoofd, aan wien hy beloovd, op Conditie van volkomen gehoorzaamheid aan zyn gebod, het eeuwig leeven, ſtellende dien Adam tot *een Verbonds-hoofd* van alle zyne *natuurlyke* Nakomelingen, in hem als Vader, beſlooten, die met hem deelen in de belofte des levens, en het dreigement des doods, zo dat alle die Nakomelingen, indien 't Verbonds-hoofd gehoorzaamd, de Zaligheid ontvangen zullen, doch, overtreedende 't gebod Gods, alle ſchuldig zyn, vermits zy in hem, naar de *vrymagtige* bepaaling van Gods Wil, gerekend zyn.

„ Adam, dit Verbonds-hoofd, word hervoort gebragt met Gods beeld, als zyn gelykenis, en dus bekwaam, om de Conditie van 't Verbond te volbrengen; doch de *Vrymagtige* bepaalt en vindt goed, tot luistervolle ontdekking zyner heerlykheid en hoogheid, Adam *valbaar* te ſcheppen, en hem zyn beeld te laaten verliezen; niet, dat hy hem zyn kracht ontneemen zal, en daar van *berooven*, maar, dat hy hem geen *nieuwe* kracht byvoégen zal, om ſtaande te konnen blyven, en in den loop zyner Verbondsgehoorzaamheid te volharden; God dan beſluit, Adam zal vallen, 't geen noodzaaklyk, als onfeilbaar zeker, gebeuren zal, en alzo moet, de *ganſche Waereld*, zo als die in Adam, als 't Hoofd, begreepen is, voor God *verdoemelyk* zyn.

„ Zullen nu alle menſchen voor God *verdoemelyk* zyn, zo wil hy zyn *Vrymagt* en *Wysheid*, *Genade* en *Gerechtigheid*, aan dat gevalle menschdom, bewyzen, en hy bepaald, *eenige* van het menſchelyke geſlacht, als zynde zyn leem, en volſtrekt eigendom, te ſtellen tot *vaten zyner barmhartigheid*, doch *anderen*, tot *vaten zynes*

Digitized by Google

toorns, welke bepaling van zyn Wil genoemd word, de *verkiezing* en *verwerping*.

„ Indien vervolgens de voorwerpen van Gods *verkiezende Wil* het einde van dezelve verkrygen, en de zaligheid ontvangen zullen, zo moet dit geschieden, langs een *weg* van *betamelykheid*, maar die is, in al 't geschapene, niet te vinden, daar ontbreekt alles, om aan den eisch, en bedreiging van Gods gerechtigheid te voldoen, derhalven vordert de Goddelyke Wysheid een *Goddelyk perzoon*, en die is *de eeuwige Zoon van God*, welke, als een andere en tweede Adam, als een hoofd, voldoen zal, 't geen hy op zich neemd, en hy bewilligt aan de hem voorgestelde Conditie van de *Uitverkoornen*, die aan nem van den Vader gegeeven, en in hem gerekend en verkooren zyn.

„ In *hem*, zeg ik, verkooren niet alleen, op dat zy, in den tyd, *een dadelyk inzyn* in hem verkrygen zouden, maar zo als zy *in hem*, als hun *borg*, *wortel* en *hoofd*, tot de zaligheid verordineert zyn, want de Zoon van God is van *eeuwigheid* borg van de Uitverkoornen, en die zyn *in hem* gerekend, zynde in het oordeel Gods, toen reeds, voor de tyden der eeuwen, vrygehouden, want de Zoone Gods nam *hun schuld* over, en zy wierden in hem ontslaagen."

Dus willekeurig, zonder het aanvoeren van bewys of redenen, gaat de Briefschryver te werk in het ontvouwen van zyn Zamenstelzel; waaraan hy, ten besluite, nog hegt eene naaspooring van de bronnen der dwaalingen en wangevoelens, aangaande gewigtige waarheden; van welke, volgens den Heer A. V. de voornaamste is, „ dat de mensch, door den Duivel verleid, van den „ God der waarheid afkeerig is, en in hoogmoed leevd, „ en waant, dat hy magtig is, om de waarheid te zien, „ en zich, in zyne denkbeelden daar van, wel te lei„ den." Niet alleen in 's menschen verdorvenheid en blindheid, maar ook in zyne *boosheid*, *hoogmoed* en *eigenzinnigheid*, moet dus de reden en oorzaak gezogt worden, waarom veelen in dwaalingen steeken; dat wil zeggen, hun Godgeleerd Zamenstelzel niet op denzelfden leest schoeien, als de zodanigen, die, op grond van overeenstemminge met de uitslaande menschelyke formulieren, met den naam van regtzinnigen bestempeld worden.

Wy moeten hier eene voorgaande Aanmerking herhaalen

ter. Het ſtryken van zulk een liefdeloos vonnis over zyne medemenſchen, wier hart en inzigten niet voor ons openleggen, kunnen wy op geenerhande wyze overeenbrengen, om nu te zwygen van menſchelyke beſcheidenheid, met de zeer nadruklyke lesſen des Christlyken Godsdiensts, gebiedende, zo lang wy voor het tegendeel geene ſpreekende bewyzen hebben, het gedrag van anderen altoos in het gunſtigst licht te beſchouwen. Aan den Heere A. V., en die met hem eveneens denken, ſpreeken en ſchryven, beveelen wy de aandagtige leezing van het dertiende Hoofdſtuk des eerſten Briefs aan de Korinters.

Betoog voor de Eeuwigheid der Straffen in een toekomſtig leeven, door JONATHAN EDWARDS, *S. S. Theol. Doctor en Predikant te Newhaven. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1792. *Behalven de Voorrede van den Vertaaler, 352 bladz., in gr. 8vo.*

Dit Boek is ingerigt tegen het Leerſtelzel, door Doctor CHAUNCY, in zyne Verhandelingen *over de eindelyke gelukzaligheid aller menſchen*, (waar van ook eene Hollandſche Vertaaling, door den Heer VAN HEMERT bezorgd, in het licht verſchenen is), en in andere werken, voorgeſteld. Het beſtaat uit acht Hoofdſtukken. In het *eerſte* worden de gronden van het Stelzel van Dr. CHAUNCY, betreffende de Straffen in een ander leven, opgegeven, en onderling vergeleken, en de Schryver heeft, by deze vergelyking, ten doel, aan te toonen, dat de *Doctor* grondbegrippen heeft aangenomen, die met elkanderen in een beſtendigen tweeſtryd moeten ſtaan. — In het *tweede* Hoofdſtuk onderzoekt hy, of de gedoemden eenige andere ſtraf verdienen, dan die, welke tot hun eigen welzyn verſtrekken moet? —— In het *derde*, of de gedoemden, in de daad, eenige andere Straffe zullen ondergaan, dan die, welke geſchikt is, om hun eigen geluk uit te werken? — Het *vierde* Hoofdſtuk bevat eene beſchouwing der bewyzen, waar mede Doctor CHAUNCY tracht aan te toonen, dat de eindelooze Straffen onbeſtaanbaar zyn met Gods regtvaardigheid. — Het voornaame ſtuk, het welk Doctor CHAUNCY bewyzen wilde, was dit, dat alle menſchen in het einde zullen zalig worden: doch, zo hy hier in mogt mistasten, nam hy tot de *vernietiging*, als het allerlaatſte

Digitized by Google

plegtänker, zyn toevlucht. Dit dierhalven gaf den Heer EDWARDS aanleiding, om in het *vyfde* Hoofdſtuk te onderzoeken, of de vernietiging de ſtraffe der gedoemden is: —— en om vervolgens in het *zesde* zyne poogingen aan te wenden, ten betooge, dat de ſtraffe der gedoemden in eene eindelooze rampzaligheid beſta. —— In het *zevende* beſchouwt hy de rechtvaardigheid der eindelooze ſtraffen uit een ander oogpunt, waar uit dit geſchil wel niet door Doctor CHAUNCY, maar echter door zommige anderen, die zyne leer omhelzen, beſchouwd was: hy poogt namelyk hier deze ſluitreden te wederleggen; „Alles, het geen door het heil van het Heel-al gevorderd wordt, is rechtvaardig; en al, wat niet tot heil van het Heel-al medewerkt, is onrechtvaardig. Dan daar de eindelooze ſtraf der boozen niet medewerkt tot het heil van het ganſche Heel-al, maar hetzelve verſtoort, is dezelve onrechtvaardig." —— Eindelyk in het *achtſte* Hoofddeel tracht hy de beſtaanbaarheid der eindelooze ſtraffen met Gods goedheid te verdedigen.

Zie daar het geraamte van dit boek! Over de bondigheid der bewyzen van den Schryver denken wy ons niet uit te laaten, daar wy in dit geſchil liever verkiezen bloote Referenten dan Rigters te zyn. Dit alleen zeggen wy, dat Doctor CHAUNCY, door het niet zamenhangende van zyn ſyſtema, en door de gronden, waarop hy hetzelve verkozen heeft te bouwen, aan zynen Tegenſchryver veelvuldige gelegenheid gegeven heeft, om hem met vrucht aan te vallen; maar dat de redenen van den Heer EDWARDS misſchien minder voldoende zouden zyn, ter wederlegging van die geenen, die, de zaak uit andere gezichtspuncten beſchouwende, de leere der eindelooze ſtellige ſtraffen op andere gronden lochenen.

Wy moeten, intusſchen, by het gezegde nog eene plaats uit de Voorrede van den Vertaaler voegen, en daar op eenige aanmerkingen aan onze Lezers mededeelen: „Van hoe veel gewigt (zegt hy) het niet alleen voor ieder enkel redemagtig wezen in het byzonder, maar ook voor elke Maatſchappy, elk Land, elk Koningryk, en elk Gemeenebest, zy; ja van hoe veel gewigt het voor den ganſchen Aardbol, dien wy bewoonen, moet gerekend worden, dat ieder ſterveling de duidelykſte bewustheid drage, dat niet alleen zyne openlyke wanbedryven en euveldaaden eene gerechte ſtraffe van den wereldſchen Rechter zullen erlangen; maar dat zelfs, wanneer zyne

ver-

verborgene overtredingen hier al ſomtyds het oog en de waakzaamheid der wreekende rechtvaardigheid, ontſlippen mogen; als geene geſchikte voorwerpen van onderzoek en kennisneming beſchouwd worden; of de boosdoener, door zyne magt, zyn vermogen, zynen invloed, zyn aanzien, of zyne middelen, zich boven dezelve weet te verheffen, haar zwaard te ontduiken, of zich daar aan te onttrekken; —— deze echter geenzins door den BEHEERSCHER van hemel en aarde, met eene koele onverſchilligheid, zullen beſchouwd worden, of ſlechts eene geringe en ligte tuchtiginge zullen moeten ondergaan: —— Neen, dat zy wel verre van dus, door de verwachting van eene genoegzaame ſtraffeloosheid, zich verder tot het plegen van wandaaden aangemoedigd te zien; in tegendeel eene allerverſchrikkelykſte, eene regtvaardige ſtraffe, ten vollen geëvenredigd aan hunne gepleegde boosheden, eene ſtraffe, welke nimmer, nimmer eindigt, maar van eeuwigheid tot eeuwigheid onafgebroken voortduurt, zullen moeten lyden: —— van hoe veel gewigt het is, —— herzegge ik, —— dat ieder ſterveling hier van de volſte bewustheid drage; behoeft men dit wel nader te betogen! WAAR toch, waar zal men voordaan eene volkomen veiligheid van perſoon en goederen, waar zal men goede orde, waar zal men eer, waar zal men eene onkreukbaare trouw, waar zal men den vereischten eerbied, de zoo zeer noodzaaklyke indrukken by het afleggen van eenen plechtigen eed, waar zal men de behoorlyke ondergeſchiktheid in den Staat, ja alles wat deugd en plicht —— op dat ik hier niet eens van de ſchuldplichtige vereering en liefde, ten aanzien van den algoeden Vader van al het geſchapene, ſpreke; —— waar zal men dit alles toch langer aantreffen, zo dra men zyn geweten genoegzaam te vrede ſtelt, of door drogredenen in ſtaat is, hetzelve in ſlaap te ſuſſen; terwyl men zich tracht te overreden, dat niets dan eene enkele, eene bloote, tuchtiging van weinig jaaren ſlechts aan geene zyde des grafs het loon van duizenden van gruwelſtukken wezen kan? —— Geen beul, geen ſchandſchavot, geen zwaard of houtmyt, zyn dan in ſtaat den druiſchenden ſtroom der yzelykheden, welke welligt een aantal van verblinden, of door de gewoonte van het misdryf verhard geworden booswigten en euveldaders over geheel het menschdom zouden kunnen brengen, een enkel oogenblik nog in zyn woeste vaart te ſtuiten. —— De hoop, dat hun-

Digitized by Google

hunne gruwelen welligt bedekt zullen blyven, en het verkeerde denkbeeld, dat hen ſlechts eene geringe en korte ſtraf in de eeuwigheid te duchten ſtaat, ſtelt dus eene ruime poort voor de woede van iederen aterling ten vollen open. — En waar blyft dan op aarde nog eenig vooruitzigt, de minſte verwachting van geluk, en eene vreedzaame genietinge van duizend zaligheden, voor elken braaven en vreedzaamen, of weereloozen waereldbewooner overig? —— Ai my! ... Ik yze, ik tziddere, wanneer ik zulk eene zamenleving ſlechts met een vluchtig oog, en in het ryk der mogelykheid, op eenen verren afſtand van my geplaatst, beſchouwe! ... —— Neen zeker —— elk die den mensch, den invloed der verderflyke voorbeelden, en het geweld van woedende hartstochten, genoegzaam kent, zal my gereedelyk toeſtemmen, dat niets —— niets, dan alleen de vrees voor eene ontzachlyke eeuwigheid, van duizenden van misdryven en gruwelen hun meestal kan te rugge houden; en dat deze, ja deze alleen, de éénige teugel voor zyne onſtuimige driften en redenlooze begeerten zy."

Deze gantſche redenering voorzeker is geenszins geſchikt om eenen behendigen beſtryder van de Leere der eindelooze ſtellige ſtraffen te overtuigen. Hy zou 'er toch gewis de volgende aanmerkingen op maaken: 1°. Myne leer brengt geenszins mede, dat onze deugd en ondeugd, op ons lot in het toekomſtig leven, van weinig of geenen invloed wezen zal; integendeel, ik beweer, dat de gevolgen van alle onze zedelyke daaden, goede en kwaade, tot in aller eeuwen eeuwigheid voort zullen duuren: ik beſchouw het toekomſtig leven als eene voortzetting van het tegenwoordige, en als één geheel met hetzelve uitmaakende; de natuurlyke gevolgen van iedere daad niet alleen, maar van iedere nalaatigheid, duuren eeuwig: die hier eene groote hebbelykheid van zonde verwierf, heeft in de eeuwigheid meer en langer te ſtryden, eer hy eene hebbelykheid van deugd verwerft; die hier geene goede daaden verrigt, mist in alle eeuwigheid het zalig herdenken aan al dat goede, dat hy hier hadt kunnen verrigten; die hier zyne verſtandelyke vermogens niet beſchaaft, ſtaat, by zyne overgang in de eeuwigheid, nog op den laagſten trap, en hoe veel heeft hy nodig, eer hy dat toppunt bereikt, dat die geene, die hier het verst in waare wysheid vorderde, reeds terſtond by zyne intrede in de andere waereld deelachtig wordt; de wyze

ſtygt

stygt intusschen ook daar nog altyd van trap tot trap hooger, terwyl hy, die in zyne dwaasheid gestorven is, hem altyd zeer verre achter blyft, en dus eeuwig de gevolgen van zyn wangedrag, zelfs zonder tusschenkomst van eenige stellige straf, ondervindt: enz. 2°. Het is waar, zulke redeneringen hebben op het gros des menschdoms maar al te weinig vermogen; maar is het wel bewezen, dat de gewoone denkbeelden van de eeuwigheid der helsche straffen op de menigte zulken heilzaamen invloed hebben, als men zich gemeenlyk verbeeldt? Is het niet eene characteristieke eigenschap van onbeschaafde menschen, zich aan het tegenwoordige te hechten, en minder door een goed of kwaad getroffen te worden, in eventedigheid van deszelfs afstand? Heeft het gemeen in onze Maatschappyën niet maar al te veel overeenkomst met den Wilden, die des morgens zyn bed verkoopt, en 'er niet aan denkt dat hy des avonds het weder nodig zal hebben? Zyn nadeelige gevolgen van hunne daaden, reeds in dit leven, zo dra zy maar eenigszins ver af zyn, wel geschikt, om onverlichte menschen van de ondeugd af te houden; — en zal de bedreiging van eeuwige straf dan die heilzaame uitwerking hebben? — Maar 3°. indien ook deze leer van nut is, om de orde in de Maatschappy te bewaaren, is zy dan even daarom wáár? Hoe veele begrippen hadt de Staatkunde der oude Heidenen aan het gemeen weten smaakelyk te maaken, die somtyds aan de bewaaring of herstelling van veiligheid en orde, in den burgerstaat, zeer veel nut aanbragten; maar waren dan deze begrippen daarom wáár? In een tyd, dat de Romeinsche legioenen in Germanje in opstand waren, viel 'er by geval eene maansverduistering voor; naar de Godgeleerde begrippen van het Romeinsch gemeen, was dit een bewys, dat de Goden den opstand afkeurden; en de Eclips hadt dierhalven de nuttige uitwerking, van den Soldaat weder tot gehoorzaamheid te brengen (*): — maar waren nu daarom deze begrippen wáár, om dat zy nut deden?

Zie! op zulk eene wyze zou tegen de redenering van den Vertaaler geredenkaveld kunnen worden; en men bemerkt dus gemakkelyk, hoe weinig zulke bewyzen *ab utili* voor de waarheid van een leerstuk afdoen. — Een billyk Lezer zal gemakkelyk zien, dat wy 'er verre af zyn,

(*) TACITUS, *Annal.* I: 29.

Digitized by Google

zyn, van, door het aanvoeren dezer aanmerkingen, eenige krenking aan het meergemelde leerſtuk te willen toebrengen; maar wy zien het altyd zeer noode, wanneer men waarheden, die door verſtandige Schryvers beſtreden zyn, met zwakke bewyzen wil ſtaven.

Leerreden ter aanpryzing van het Inſtituut tot Onderwyzing van Dooven en Stommen, binnen Groningen, uitgeſproken den 1 July 1792, in de Vergaderplaatze der Doopsgezinde Gemeente te Harlingen, door HEERE OOSTERBAAN, *Leeraar by die Gemeente. Te Harlingen by* V. van der Plaats, 1792. *Ten voordeele van het Inſtituut. In gr.* 8vo. 32 *bladz.*

Een waardig Leeraar van het Euangelium is een Vriend van het Menschdom, in den alleruitgebreidſten zin; hy tragt zynen evenmensch nuttig te zyn, niet alleen ten aanzien van zyne geeſtelyke belangen, maar ook met opzigt tot de lichaamelyke genietingen; vooral wanneer dezelve niet ſlegts niet hadeelig zyn aan de Ziele, maar derzelver hoogere aangelegenheden helpen bevorderen. Als zodanig een Leeraar vertoont zich hier de Eerw. OOSTERBAAN, in zyne aanpryzing van het bekende Inſtituut, te *Groningen*, aan de medewerkende hulp der gegoede Leden zyner Gemeente, en voorts aan zyne verdere Landgenooten; om welke tot ſoortgelyke weldaadigheid op te wekken, hy zyne Leerrede door den druk gemeen gemaakt heeft. Het Opſtel draagt de kennelyke blyken van Geleerdheid en gezond Oordeel. Alleenlyk hadden wy wel gewenscht, dat de Heer OOSTERBAAN zich had bevlytigd zynen Toehoorders en Leezers de weezenlyke nuttigheid van het Inſtituut te doen opmerken, door het vermelden van de goede gevolgen, welke, met opzigt tot verſcheiden Ongelukkigen, reeds met 'er daad hebben plaats gehad, en van de vorderingen in welke Kundigheden en Weetenſchappen zommigen der Leerlingen zeer verwonderenswaardige proeven geeven. Zulk een proefondervindelyk bewys zou, misſchien, van meer kragts geweest zyn, ter opwekkinge der weldaadigheid, dan eene loutere voordragt der *mogelyke* goede uitwerkzelen, die door het loflyk Inſtituut kunnen bewerkt worden. Met dit alles, pryzen wy het menschlievend oogmerk des Leeraars, en paaren onzen wensch by dien

van

Digitized by Google

van zyn Eerw., dat zyne onderneeming de goedkeuring zyner Landgenooten wegdraagen, en daar door eenig goed moge geſtigt worden!

Aanmerkingen en Byvoegſels van Dus. JOHAN CHRISTIAAN BAUM, *tot zyne Leerrede over den derden Artykel van de Augsburgſche Geloofsbelydenis. Gedrukt ten voordeele van de Lutherſche Diakonie-Armen te Amſterdam. Te Amſterdam by* G. Daalwyk, 1792.

De Heer BAUM, die met zyne braave Ambtgenooten het lot hadt, van door eenige ſcheurzieke Leden zyner Gemeente beſchuldigd te worden, als of hy van eenige Leerſtukken zyner Kerk, die men voor allergewigtigst en allernoodzaaklykst houdt, was afgevallen, hadt zich tegen dezen laster verdedigd door eene in openbaaren druk uitgegevene Leerreden, waarin hy uitvoerige uittrekzels gegeven hadt uit zyne openbaare Predikatien en Catechiſatien, gedurende zyne meer dan achtjarige bediening, in de Gemeente van Amſteldam, over de bedoelde Leerſtukken, gedaan. De thans afgegevene Aanmerkingen en Byvoegzels dienen, of ter verdediginge dezer uittrekzels tegen misduiding en verdraajing, of ter nadere opheldering van zyn gevoelen over zommige Bybelplaatzen, of ten betooge, dat hy aan zommige bewyzen, door hem voor de meergemelde Leerſtukken gebruikt, met regt den naam van nieuwe Bewyzen hadt kunnen geven. Het Stukje doet eer der geleerdheid en het hart van den Schryver veel eer aan, en is beſchaamend voor zyne tegenſtanders. Wy hoopen intusſchen, dat hy het nu hier by zal laaten berusten: zyne zaak is genoegzaam verdedigd; en die nu niet overtuigd is, zal door verder geſchryf niet overtuigd worden. Zyne vyanden verdienen volkomen dat verachtend ſtilzwygen, waar mede men altyd menſchen van bekende twistzucht en dogmatieke dwingelandy beandwoorden moest. Hy heeft zich ook hier toe op nieuw verbonden, terwyl hy dit Stukje, even als het Voorberigt van zyne Leerreden zelve, met de volgende Dichtregelen van zynen Landsman, Vryheer VAN BAR, beſluit:

Jadis au mont Athos un monarque Perſan
Ecrivit une epître en ſtile de tiran;
Et le mont, pour repondre à cette extravagance,
En ſtile de rocher ſe ſervit de ſilence.

Aard-

Digitized by Google

Aardrykskunde des Bybels, door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Eerſte Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1790. *In gr.* 8*vo.* 490 *bl.*

Indien, volgens de betuiging van A. F. BUSCHING; „ eene goede Aardrykskunde eene gewigtige verklaaring „ van de leere der Goddelyke Voorzienigheid is, en der„ halven onder de nuttigſte en noodzaakelykſte Boeken „ geteld moest worden;" dan moet eene Aardrykskunde des Bybels van het grootſte belang voor den Leezer zyn: daar de Bybelſche *Geſchiedboeken*, zo des *Ouden* als des *Nieuwen Testaments*, gelyk ook menigvuldige *Voorzeggingen* der Profeeten, volſtrekt onverſtaanbaar moeten zyn, voor hem die niets van de plaatſelyke geſteldheid van *Palæſtina* weet. Sedert RELAND zyn *Palæſtina Illuſtrata*, en BACHIENE zyne *Heilige Geographie*, heeft uitgegeeven, verſcheenen verſcheidene Reisbeſchryvingen, welke den tegenwoordigen toeſtand van de meeste landen, in de H. Schrift genoemd wordende, aantoonden; en die derhalven zeer geſchikt waren, om zelfs den ouderen toeſtand van die zelfde landen op te helderen. Deeze Bronnen heeft de Heer VAN HAMELSVELD, in zyne *Bybelſche Aardrykskunde*, met vrucht gebruikt, en daar door een Werk geleverd, dat de voorige Werken over deeze ſtoffe, voornamenlyk die zyner Voorgangeren RELAND en BACHIENE, verre moest overtreffen.

Dit *Eerſte Deel* bevat *twee Boeken*, behelzende het *eerſte Boek*, in *drie Hoofdſtukken*, des Schryvers gedachten; 1. Over *de Aardrykskunde der Bybelſchryvers.* 2. *De moeilykheden in de Bybelſche Aardrykskunde*, en 3. *De Middelen om deeze moeilykheden te boven te komen.* In het *tweede Boek* wordt, in *elf Hoofdſtukken*, eene algemeene beſchryving van het Joodſche Land gegeeven, als de Naamen, Gelegenheid, Grenzen en Uitgeſtrektheid, Luchts- en Weersgeſteltenis, Voortbrengzelen, Bergen, Dalen en Valeyen, Vlakten, Woestynen en Wouden, Zeeën en Meiren, Rivieren, Beeken, Bronnen, Waterbakken, en warme Baden. Wordende een en ander door een nette Kaart van *Palæſtina* opgehelderd, welke naar het voorbeeld der nette Landkaarten van BACHIENE ontworpen is.

De moeilykheden, welke in de Bybelſche Aardrykskunde gevonden worden, brengt de Schryver tot de volgende:

na

Digitized by Google

na vooraf gemeld te hebben, dat de Heilige Schryvers zo naauwkeurig en duidlyk zyn in het gebruiken van Aardrykskundige kundigheden, zonder ergens te feilen, dat men zich deswegens verwonderen moet. 1. Dat de Bybel, wiens ouderdom reeds eenige duizenden jaaren bereikt, niet met oogmerk geschreven is, om ons de Aardrykskunde te leeren, of eene beschryving van Landen en Steden te geeven. Wordende alles, wat van die natuur in den Bybel voorkomt, slechts als in het voorbygaan, en by gelegenheid, aangetekend, en ondergeschikt aan andere hoofdbedoelingen, byzonder aan de Geschiedenissen van het Joodsche Volk; of, in het Nieuwe Testament, aan het verhaal van de reizen van JESUS en zyne Apostelen, ter grondvesting en uitbreiding van den Godsdienst van het *Euangelie*. 2. Dat gelyk alle Weetenschappen, dus ook de *Aardrykskunde*, zich, ten tyde dat de Bybel geschreven wérdt, nog in haare eerste beginzelen, en als 't ware, in haare kindsheid, bevonden. Meet- en Wiskundige naauwkeurigheid hadden die volmaaktheid verre af na niet bereikt, welke zy in onze tyden bereikt hebben. De grenzen der Landen, de loop der Rivieren, de strekking der Gewesten, ten aanzien der hemelsstreeken, de bepaaling van de ligging der Steden, ook ten aanzien van derzelver onderlingen afstand, dit alles was nog onvolmaakt; zo dat men zich moet vergenoegen, wanneer men in deeze om en by eenige zekerheid kan vaststellen. Een enkel voorbeeld heldert dit op. Doorgaans wordt de ligging van eene Stad of Plaats, in het algemeen, beschreven, door het melden van eene meer bekende, naby welke zy gelegen was. Dus worden de *Eikenbosschen van Mamre* gezegd, *te zyn by Hebron*, GEN. XIII: 18. De Bergen *Gerizim* en *Ebal* worden, naar derzelver gelegenheid, beschreven: *aan geene zyde des Jordaans, achter den weg van den Zonne-ondergang, in het land der Kanaaniten, die in het vlakke veld woonen, tegen over Gilgal, by de Eikenbosschen van More*, DEUT. XI: 29, enz. zonder dat de juiste afstand, of ook de strekking deezer plaatsen jegens elkanderen, wordt aangeduid. — Ja, in die gevallen, waarin dit somtyds gebeurt, dat deeze strekking wordt opgegeeven, bepaalen zich de Heilige Schryvers des Ouden Testaments alleen tot de vier hoofdstreeken van het Kompas, Noord, Oost, Zuid en West. Dus lag *Ai. by Bethaven, ten Oosten van Bethel*, JOS. VII: 2. *De Olyf-*

Digitized by Google

berg ten Oosten van Jeruſalem, ZACH. XIV: 4, enz. — Hoe naauwkeurig dan ook de gewyde Schryvers, naar maate van de kundigheden hunner tyden, te werk gingen, voor eenen laateren naſpoorer van deeze onderwerpen, blyven nochthans duisternisſen over. 3. Het groot onderſcheid der Taalen levert eene derde reden, van moeilykheid op. Hebben wy kunstwoorden, gelyk tot elke Weetenſchap, dus ook voor de *Aardryksknnde*, op dezelfde wyze was het gelegen by de *Hebreën*; nadien nu de *Hebreeuwſche* taal eene reeds voor eeuwen verſtorven, en buiten alle leevend gebruik geraakte taal, is, wie kan zich dan verwonderen, dat ons woorden en ſpreekwyzen ontmoeten, die voor ons moeilyk zyn om te verſtaan, ſchoon zy als Kunstwoorden, in den tyd, dat deeze taal geſproken en gebruikt werdt, eene duidelyke en ontwyfelbaare betekenis hadden. In het byzonder wordt hier by aangemerkt, dat, nademaal de eigen naamen der Steden en Plaatſen, in de Hebreeuwſche taal, hunne betekenisſen hebben, het even daar door dikwyls twyfelachtig gemaakt wordt, of men zeker woord, als een eigen naam 'eener Stad of Plaats, dan als een algemeen benoemend woord, moet aanzien. Dus leest men, by voorb. GEN. XXXIII: 18, in de gemeene Latynſche Vertaaling, als ook by de LXX Overzetters, welke ook LUTHER gevolgd is: JACOB *kwam te* Salem *in het Land van* Sichem. Andere Overzettingen, en daar onder de *Nederlandſche*, neemen *Salem* niet als een' eigen, maar als een' gemeenen, naam: JACOB *kwam* behouden [*tot*] *de Stad* Sichem. Voor beiden is over en weder zoo veel te zeggen, dat ook de laatſte Bybelvertaalers in het onzekere ſtaan. MICHAËLIS en DATHE vertaalen even als de *Nederlandſche* Overzetters: JACOB *kwam* behouden, enz. doch HEZEL behoudt den eigen naam *Salem*; willende dat 'er in de Vertaaling van MICHAËLIS, enz. iets gedwongens en hards, voor de Hebreeuwſche Letterkunde, ligt opgeſloten. Een ander voorbeeld wegens *Bethel*, dat BACHIENE, als een eigen naam, behouden heeft, doch door onze Overzetters, als mede door MICHAËLIS, DATHE, HEZEL, enz. door *Huis Gods* vertaald wordt, bevestigt dit nader. 4. Eindelyk ook die Landen, van welken de Bybel gewaagt, en inzonderheid het Joodſche Land zelf, of *Paleſtina*, hebben, geduurende den loop der tyden, verbaazende veranderingen ondergaan, vooral met betrekking tot derzelver burgerlyken en ſtaatkundigen toeſtand; door Staats-omwente-

lin-

Digitized by Google

lingen, in- en uitheemſche Oorlogen, Verandering van bewooners, Zeden, Godsdienst: waar door ſlechts weinigen van de menigvuldige Steden en Plaatſen, die oudtyds vermaard en bekend waren, in derzelver overblyfzelen nog getoond worden, maar anderen, tot de naamen toe, geheel onbekend zyn geraakt: ook zyn de naamen van Bergen, Rivieren, Vloeden, of veranderd, of geheel in vergetelheid gekomen; behalven dat, door de onveiligheid der wegen, en de onbeſchaafdheid der tegenwoordige bewooners, de reizigers geene genoegzaame gelegenheid hebben, om het land behoorlyk op te neemen, en met de vereischte naauwkeurigheid te onderzoeken.

Daar ſommige van deeze zwaarigheden van dien aart zyn, dat zy, na het verloop van zoo veele eeuwen, zedert het opſtellen der Bybelboeken, niet ſchynen te kunnen opgeruimd worden, welke vlyt men daar ook toe aanwende; zoo ſtaat de zaak evenwel, met betrekking tot veelen, ja misſchien het grootſte deel derzelven, niet geheel hoopeloos, indien men die middelen behoorlyk gebruikt, welke in deezen van dienst kunnen zyn. Na eene herhaalde overweeging zyn de volgende hulpmiddelen den Schryver als de bekwaamſte en meest geſchiktſte tot dit oogmerk voorgekomen.

1. Indien men de Kunstwoorden en Aardrykskundige Spreekwyzen, welken de Heilige Schrift gebruikt, zich eigen maakt en recht verſtaat; dan zal het niet misſen, of dit zal een uitneemend licht over veele Tekſten, die tot dit onderwerp behooren, verſpreiden. 2. Een vlytig gebruik van zodanige ouder en laater Schryvers, als dit onderwerp in vroeger of laater tyden, het zy in het voorby gaan, het zy opzettelyk, hebben behandeld. 3. Eindelyk, indien men zich eene goede orde van behandeling voorſtelle, om het zekere en min bekende af te zonderen; en vervolgens te zien, in hoe verre het eerſte ſtrekken kan, om het laatstgemelde op te helderen, en te verklaaren. Deeze middelen worden vervolgens nader beſchouwd en toegelicht; hebbende tevens gedient om den Heere VAN HAMELSVELD deezen Aardrykskundigen loopbaan veilig te doen bewandelen: zo als wy, by eene nadere gelegenheid, uit de volgende deelen, zullen doen zien.

Digitized by Google

De Verloskunde, door den Heere J. L. BAUDELOCQUE. *Naar den nieuwen voortreffelyk verbeterden, en aanmerklyk uitgebreiden Druk, uit het Fransch vertaald, en met eenige Aanmerkingen vermeerderd, door* A. SOER, *Chirurgyn-Operateur, Stads-Vroedmeester, enz. enz. te Leyden, en Lid van verſcheide geleerde Genootſchappen. In IV Deelen, of 5 Stukken. Met Plaaten. Te Dordrecht by* de Leeuw en Krap, 1791. *In gr.* 8vo.

Daar de algemeene Inhoud van dit Werk, door de gewoone Dagpapieren, reeds bekend gemaakt is, zoude het overbodig zyn, om dezelve weder te herhaalen; dit echter kunnen wy niet nalaaten, zonder ons zelve geweld aan te doen, van dit Werk te getuigen, dat wy het zelve erkennen als het volledigſte in dit vak, boven alle anderen, die in onze moederſpraake gevonden worden; dat de orde, daarin gevolgd, zeer wel gekozen is, zo wel met opzigt tot de minder als meer ervarenen; dat de onderwerpen, zonder nuttelooze wydloopigheid, duidelyk, met alle de vereischte kunde en naauwkeurigheid, en waar by teffens de beste Werken en Waarneemingen van andere Schryvers ook mede te baat genomen worden, hier behandeld zyn; dat wy, derhalven, het zelve in de handen en gedachtenis van alle Vroedvrouwen, en niet minder van zulke Vroedmeesters, wenſchen, die, uit gebrek aan kennis der vreemde Taalen, zich van geene andere uitgebreider en kostbaarder Werken kunnen bedienen. Billyk verdient alzo de geleerde Autheur, voor zyne wel aangewende moeite en arbeid, eene algemeene dankerkentenis; de zeer kundige en zeer ervaren Vertaaler heeft ook het grootſte recht, dezelve van ons te vorderen, niet alleen om de zuiverheid zyner taale, maar wel inzonderheid, om zyne zeer nutte, en het Werk zelve op verſcheide plaatzen opheldernde en vermeerderende, Aantekeningen; terwyl wy 'er nog moeten byvoegen, dat de *Plaaten* zeer goed geſneden, en ter opheldering van het verhandelde voldoende zyn.

Gaarne wilden wy onzen Leezeren een of ander ſtuk, ter proeve en bewys van ons geſtelde, en dat wy het Werk niet te hoog geroemd hebben, geeven; dan daar de Autheur, by het verhandelen van ieder afzonderlyk gedeelte, telkens terug wyst op reeds te vooren afgehandelde onder-

Digitized by Google

derwerpen, zoude zulks of gebrekkig of zeer wydloopig moeten zyn; en daar wy overvloedige redenen meenen te hebben, om te vertrouwen, dat ieder, wiens plicht of weetlust hem tot de kennis eener uitgebreide Verloskunde aanſpoort, zich van dit Werk zelve voorzien zal; zo willen wy 'er liever niets meerder van zeggen, dan dat wy het, voor ons zelve, met het grootſte genoegen, en niet zonder nut, gelezen hebben.

Reize van Bazel naar Biel. Door de Valey van Jura, een der merkwaardigſte Oorden van Zwitſerland. Gedaan in den Jaare 1788. *Door den Heer* BRIDEL, *Leeraar in de Franſche Gemeente te Bazel. Uit het Fransch en Hoogduitsch vertaald. Met een Kaart dier Landſtreek. Te Leyden by* P. H. Trap, 1791. *In gr.* 8*vo.* 272 *bl.*

Het zoude byna onmogelyk ſchynen, dat men over een Land, het welk men in éénen dag kan afreizen, zynde *Bazel* en *Biel* maar 18 Franſche mylen van elkander gelegen, zo veele bladz. met weezenlyke zaaken zoude kunnen vullen, indien men niet opmerkte dat de Schryver een Zwitſer is, die, trotsch op dien naam, en een Vriend van zyn algemeen Vaderland zynde, alleen voor zyne Landlieden, en niet voor vreemden, ſchryft. Hy heeft, om deezen te voldoen, alle mogelyke naauwkeurigheid en onpartydigheid in acht genomen; zynde, zo als hy zelv' zegt, geen eenzydig bezoldigd dienaar van een of ander der verbonden Staaten. Hy beſteedde tot het verzamelen van de noodige bouwſtoffe, ter beſchryving van een klein gedeelte der westelyke Cantons, zeer veel tyd. Dan nadien hy de waarheid zegt, of ten minſten tracht te zeggen, zal hy in zyn Vaderland zekerlyk aan ieder een niet bevallen, en wel, zo als hy voorzag, om dat hy overal de verdraagzaamheid, de gelykheid der Standen, den voorrang van den Landbouw boven de Fabrieken, aanpryst; om dat hy beweert, dat men, wilde men het Roer van Staat in handen neemen, de hier toe vereischte kundigheden bezitten moet. Dat men de rechten der zwakkeren als een heiligdom moet eeren, en den Adel niet naar de deugden hunner Voorvaderen, maar naar de waarde van hunne perſoonlyke hoedanigheden moet ſchatten; en vooräl om dat hy zeer veele ſtukken heeft aangevoerd, waarin het byzonder be-

Digitized by Google

lang met het algemeen welzyn ſtrydt. Intuſſchen zal hy te vreden zyn, wanneer hy de goedkeuring der braave Burgeren, der waare Volksvrienden, van die ouderwetſche Zwitſers, wien de eer hunnes Vaderlands nog na aan het hart ligt, wegdraagt; en wanneer het hem gelukt zyne Leezeren van de waarheid van dit gezegde te overtuigen: *dat, op eene reize door Zwitſerland, de Schilder by elke ſchrede ſtof tot zyne Tafreelen, de Dichter ſtof voor zyne Verbeeldingskragt, en de Wysgeer ſtof tot Overdenkingen, aantreft.*

Dat deeze Reize, ten opzichte van eene menigte zaaken, voor onze Natie, over het geheel genomen, minder belangryk moet zyn, dan voor de Zwitſers, is ligt op te maaken. Doch voor den vlytigen Onderzoeker, die de Landen en Volken juist wil kennen, zyn deeze en geene kleine trekken niet te vergeefs getrokken. Zy volmaaken het opgehangen Tafreel voor hem, en doen hem het wezenlyk beſtaan van een Land, en de gebreken die by zulk eene Natie plaats hebben, volkomen kennen.

De Schryver draagt zyne Reize in zeven byzondere Brieven voor, gaande de *eerſte* voornaamlyk over *Bazel* en derzelver omgelegen Landen; als mede over *Arlesheim*. De *tweede* over *Reinach*, *Dornach*, *Grellingen*, *Lauffen*; de Edelen dier plaatſen, derzelver geſchiedenisſen, en overblyffels. In den *derden* Brief beſchryft hy de Smelthuizen van *Rennedorf* —— de Rotſen van *Munſter* in *Granfelde* —— de Smeedery *Martinet*; het geheele *Munſterdal*, met de geſchiedenis van die Landſtreek. De *vierde* gaat over de Landtaal, Landbouw en geaartheid der Doopsgezinden in die ſtreeken. Over den oorſprong der *Byrſa*, en de Natuurlyke Historie. In den *vyfden* wordt de Abtdy van *Bellelay*, de Valei van *Sernetan*, de Bronnen en Watervallen van *Pichoux*; *Porentru*, en deszelfs Geſchiedenisſen en Rampen, medegedeeld. De *zesde* gaat voornamenlyk over *St. Immersdal*, het Landgoed van *Orvin*, en over *Biel*; wier omliggende ſtreeken, geſchiedenisſen, en byzonderheden, in den *zevenden* Brief vervolgd en medegedeeld worden. Hoedanig deeze mededeeling geſchied, zal men uit de volgende trekken, wegens de *Oubliettes*, of *holen der vergetelheid*, kunnen opmaaken.

„ Naby het Dorp *Grellingen* vormt de *Byrſa* door de Rotſen, in een enger bed gedrongen, eenen Waterval, welks wit ſchuim op twee kommen van een helder ſtil wa-

Digitized by Google

water heerlyk affteekt; de boere hutten die dezelve omringen, zetten dit ſchildery nog meer fraaiheid by, het welk reeds meer dan eens de tekenpen der reizende Kunſtenaars heeft bezig gehouden; weldra verandert dit tooneel, en men ziet een Gottisch gebouw voor zich, uit welks midden een zwaaren tooren opryst, het welk het dal beſchermt, en naby die plaats, alwaar de *Liſel* zich met de *Byrſa* vereenigd, hetzelve in twee deelen ſcheidt: dit is het Kasteel *Zwingen*, de verblyfplaats van den Opperlandvoogd van *Lauffen*, dit is, na het uitſterven der Edelen van *Ramſtein*, aan dewelke het verpand was, wederom aan het Bisdom gekomen; de verbaazende dikte van deszelfs muuren, en de ſlegte inwendige inrigting, toonen, dat dit ſlot veel meer ter beveiliging, dan tot gemak van deszelfs bewooners, gebouwd is; het heeft meer dan dene belegering moeten uitſtaan, en het was in 1530 byna door de oproerige Landlieden ingenomen; men gist met recht, dat het oude gebouw uit niet anders dan uit eenen ronden tooren beſtaan heeft, daar de verdere, in de rondte daar aan gevoegde, gebouwen van laater tyd zyn; het water der *Byrſa*, daar rondom ſtroomende, maakte hetzelve weleer tot een Eiland, maar de kunst is hierin de natuur te hulpe gekomen, ten einde dit verblyf gezonder te maaken, door dit dikwerf ſtilſtaand, en hier door ſtinkend, water af te leiden. Op den top des toorens is eene ſchoone vlakte, van waar men het ganſche dal overzien kan; het was van daar, dat de oude bezitters, op hun gemak, hunne vyanden, of ook de Reizigers, konden zien naderen, die trouwens wel eens op gelyken voet behandeld werden: men zoude met meer genoegen het vermaak van een zo bekoorlyk uitzigt genieten, indien men niet in het midden des toorens, de opening van een dier verfoeilyke afgronden gewaar werdt, welke by den naam van *Oubliettes*, holen der vergetelheid, bekend zyn, waar uit men nog den doffen bloedkreet dier rampzaligen meent te hooren opſtygen, welken weleer daarin leevend begraven werden. In byna alle de oude Kasteelen in den *Elſas* en in *Zwitſerland* vindt men zulk eenen tooren der vergetelheid, ſomwylen in het middenpunt, in anderen, in een der hoeken van die lompe ſteenhoopen. Het was, eigenlyk gezegd, niet anders dan eene diepe enge put, die van de hoogte des Kasteels, tot in deszelfs grondſlagen, nederdaalde: men liet de ongelukkigen, waarvan men zich wilde verzeke-

Digitized by Google

ren of ontslaan, met touwen tot op den bodem van deezen afgrond neder; in het eerste geval behieldt mén hen in het leven, door hen van tyd tot tyd brood toe te werpen: in het tweede geval gaf men hen aan den honger en de wanhoop ten prooi. Wanneer men in deeze afschuwelyke holen nederdaalt, vindt men doorgaans daarin eenige doodsbeenderen, en ons grypt als dan eene grilling aan, als of de schimmen der rampzaligen, hier in wanhoopende woede gestorven, ons rekenschap kwamen afeischen van de folteringen, die zy hier hadden doorgestaan.

„ Deeze *Oubliettes* zyn, in onze oude Chronyken en Romanças, de tooneelen van veele hartbreekende geschiedenisſen, die ons des te meer het geluk doen waardeeren, van in eene eeuw te leeven, waarin deeze afschuwelyke uitvindingen der dwingelanden niet gebruiklyk zyn. Meer dan éens deed een jaloers Man den Minnaar zyner Vrouw daar in omkomen, of den heerschzuchtigen begroef aldaar levend zynen zwakkeren mededinger; men zegt zelf, dat een onnatuurlyke Zoon, daar zynen Vader, geduurende veele jaaren, opsloot, na dat hy het gerugt van deszelfs dood uitgestrooid, en zyne lykplegtigheden staatelyk had doen ten uitvoer brengen. —— Zie daar echter wat men overäl te vreezen heeft, alwaar het geweld den Scepter zwaait; alwaar den wil van éénen, naar welgevallen, recht en onrecht doet; en niet verbonden is, om aan eenige rechtbank rekenschap te geeven van het leven van zodanigen, omtrent welke hy het van zyn belang rekent zich te ontslaan, of die van hem te verwyderen."

Onder de redeneeringen, over welken veele van des Schryvers Landgenooten zekerlyk niet heel blyde zullen zyn, en die wy niet verwagt hadden, dat in *Zwitserland* zoo sterk konden zyn, of behoefden te wezen; is de volgende, omtrent de Zwitsersche Edellieden, vooräl aanmerkelyk: waarom wy dezelve hier nog byvoegen.

„ Men moet zich wel wagten, (zegt de Heer BRIDEL, in zynen tweeden Brief,) van te gelooven, dat het onder ons alle Edellieden zyn, die zich daar voor uitgeeven; men vindt, vooral in het westelyk gedeelte van *Zwitserland*, zeer veele burgers, die, ingevolge der door hen aangebragte leengoederen, stoutelyk het woordje *Van*, als eenen adelyken tytel, aanneemen; en dit geschiedt thans meer dan voorheen; men kan echter zeer ligtelyk

dee-

Digitized by Google

deezen nieuwbakken Adel van den ouden en echten onderſcheiden; want hy is veel trotſcher en min vriendelyk, jegens den burger; en toont meer verachting voor den Koophandel en de Handwerken, waar mede hunne Voorouders zich verrykt hebben; en zoo 'er iets is, 't welk hunne trotschheid evenaart, zo is het misſchien alleen hunne volſtrekte nutloosheid.

„ In *Walliſerland* heeft menig Landgoed, tienmaalen, geduurende eene eeuw, van den eenen eigenaar tot den anderen overgaande, ook tien Baronnen, of ten minſten tien zogenaamde Edellieden, die naar hetzelve hunnen naam ſchryven, voortgebragt. Menig een noemt zich een Edelman, naar den naam van zyne vaderlyke Landhoeve, of uit hoofde van eenig vervallen nest, het welk met een weêrhaan pronkt, en dat naauwelyks zoo veel lands om zich heeft, als een Kapoen op éénmaal overvliegen kan. Een ander geſlacht, wiens naam gelukkiglyk met een D begon, maakte zich met een penneſtreek Adelyk, door agter die letter en de volgende vocaal, die men dan met een groote letter ſchreef, een comma (') te plaatzen; niets is in *Zwitſerland* algemeener, dan een ryk Vreemdeling voor een Edelman te zien doorgaan, om dat hy zegt het te zyn, en dat zyne bedienden dit, is het nood, met eede zouden bevestigen. 'Er is een razerny, waar tegen men, ſedert *lang*, vruchteloos uitvaart; eene tevens belachelyke en verderfelyke razerny, welke in het Franſche gedeelte van *Zwitſerland*, meer dan ergens elders, verwoestingen aanregt, die namelyk, waar door elk een zich boven zynen ſtand poogt te verheffen. De Dorpbewoonende Landman wil burger in de een of ander Stad zyn; de Burger is niet te vreede, voor hy op de een of andere wyze een Brief van Adeldom heeft weeten te verkrygen; een Edelman rust niet, voor dat hy een titul of ridderorde magtig is.

„ In het Duitſche gedeelte van *Zwitſerland*, heeft dit zoo zeer geen plaats; de Boer, hoe ryk ook, blyft Boer, de Burger is verſtandig genoeg, om van het veradelend *Van*, waarvan hy zich bedienen kon, geen gebruik te maaken; uit hoofde van den onverdraaglyken hoogmoed, en de overdreeven vorderingen van onzen nieuwen Adel, zoude men in *Zwitſerland* welhaast bevreesd worden voor eene zonderlinge omwenteling, waar door wy wederom in de droevige tyden der leenregeering zouden te rug gebragt worden; maar hier voor hoopen wy, dat eene wyze Regeering zorgen zal,

Digitized by Google

„ 'Er is nog eene andere wyze, van zich te verheffen, by ons in zwang, waar tegen het Vaderland zich voor den Rechterſtoel der gezonde reden beklaagt; eene verheffing, zoo hooglyk geroemd door ſommigen, door anderen met zoo veel drift begeerd; eene verheffing, die op moord en bloed gegrondvest is, en die, ſedert eenige jaaren, op eene belagchelyke wyze, zwaare boekdeelen, ja zelf onze beste Nationale Werken, met vleijeryen heeft doen opvullen; het is de *verheffing door den Krygsdienst*. Sommige onzer Schryvers wilden ons gaarne diets maaken, dat de overwinnaars te *Morgarten*, *Morat*, *Dornach*, alle Edellieden waren, en dat *Zwitſerland* haare vryheid aan den Adel verſchuldigd was —— ja gewisſelyk aan den Adel, de erfvyand der Vryheid, wiens handwerk het, als het ware, is, om Koningsgezind te zyn; voorzeker is deeze verheffing door den Krygsdienst eer- en glorieryk, wanneer die in dienst van het Vaderland verkreegen wordt; maar wanneer zy de belooning is van het bloed eenes huurlings, geſtort voor een Volk, het welk met ons Vaderland in geen het minst verband ſtaat.... dan zoo gruwt de menſchelykheid hier van, en het Vaderland erkent denzelven niet. Waarop toch ſteunt die verheffing in vreemde dienſten verkreegen, waardoor men zyn geſlacht op onverdiende eeretrappen by het Vaderland verheft? Is het niet dikmaals op de Lyken onzer braave Medeburgeren? Wel is waar, ſlegts van gemeene burgerlyke afkomst, maar die zich echter in ſtukken lieten hakken, ten einde hunnen Medeburger, die hen op de ſlagtbank bragt, of hen tot eenen tak van Koophandel maakte, eer en aanzien te verſchaffen, en hem met Eertytelen deed ophoopen, die hem trotschlyk op die clasſe doen nederzien, die alles voor hem, en voor dewelke hy niets, gedaan heeft.

„ Wanneer men dit met een Staatkundig, niet met een Zedekundig, oog beſchouwd, moet men den dienst van *Frankryk* hier van uitzonderen; de naauwe banden, waar mede *Zwitſerland* van oudsher aan dit Ryk verbonden is, zyn een der ſteviglte bolwerken onzer onafhanglykheid; hetzelve te dienen, en te verdeedigen, verſchilt dus weinig van den dienst voor het Vaderland zelf.

„ In het algemeen is de geest des Adels, die zich thans zoo algemeen uitbreid, men moge deeze voor lang reeds bezeten, of nieuwelyks verkreegen hebben, altoos een teken van verval in de waare Vaderlandsliefde, daar

zy

Digitized by Google

zy deeze opvolgt; deeze is eigenlyk niets anders dan Famielie-*egoïsmus* (Zelfheid), het welk met de liefde voor het Vaderland ſtrydt; deeze toch blyft ſlegts leevend, door eene gelykheid van Standen, zonder welke geen Gemeenebest, langen tyd, in ſtand kan blyven.

„ Maar het zoude vergeeffche moeite zyn, dit vooroordeel te willen beſtryden, het welk in deeze, ten onrechte, de Philoſophiſche, Eeuw genaamd, oogſchynlyk aanwast. Men moet zich vergenoegen, met een ouden *Zurichsman* te zeggen: *De Adel laat ons, in den tempel des roems, geene plaats meer over; maar laaten wy ons hier mede troosten, dat zy ons plaats genoeg in den tempel der deugd overlaat.*"

De Vertaaling deezer Reize is, zoo als als men uit de voorgaande Proeven kan zien, over 't geheel vloeijend en zuiver; alleen het woordje *toorn*, gramſchap betekenende, hebben wy op een en andere plaats in *tooren* veranderd, om dat de zin daar een hoog gebouw, of *Tooren*, aanduidde. Gaarne zouden wy ook gezien hebben, dat de Vertaaler het Hoogduitsch woord *Wieder-Taufer*, niet door *Wederdoopers*, maar door *Doopsgezinden*, had overgezet. BRIDEL zelve beſchryft hen, bl. 141, als ſtille en vreedzaame Landbewooners, in de Valei van *Chaluat*, enz., aan de helling van den Berg *Jura*; welke Landbewooners niemand eenig nadeel, maar aan elk een voordeel, aanbrengen. Die, vooral getrouw aan hun Euangelisch *ja* of *neen*, bemind zyn, door alle die hen bezoeken, of iets met hen te doen hebben. De verregaande partydigheid van eenen anders bekwaamen SCHLOSZER kan men het alleen vergeeven; de *Brownisten* of *Independenten*, in Engeland, en de *Mennoniten* of Doopsgezinden, in Nederland, enz., nog heden tot de ruwe en onrustige Secte der *Wederdoopers* van de Zestiende Eeuw te brengen, welke zoo hier als elders, maar voornamenlyk in het nabuurig Munſter, hunne bloeddorſtige oogmerken, door de wreedſte daaden, kenmerkten. Wy kennen den ons geheel onbekenden Vertaaler, zo wel als den geächten Schryver, geheel vry, van dit oogmerk in het gebezigd' woord *Wederdooper* gelegd te hebben.

Am-

Digitized by Google

Amſterdam, in zyne Geſchiedenisſen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenſtaat, Schoolen, Schutteryen, Gilden en Regeeringe, beſchreeven; om te dienen ten vervolge op het Werk van JAN WAGENAAR, *Hiſtorieſchryver der Stad. Twintigſte Stuk. Te Amſterdam en Harlingen, by* P. Conradi *en* V. v. d. Plaats. *In gr.* 8vo. 210 *bl.*

De Vervolger der Beſchryving van Amſterdam, door den Heer WAGENAAR, goedgevonden hebbende, het Geſchiedkundig gedeelte diens Werks, met de altoos gedenkwaardige Gebeurtenis in den afloop des Jaars MDCCLXXXVII, af te breeken, gelyk wy, by de aankondiging des jongst voorgaanden Deels, vermeld hebben (*). —— In dat Deel maakte hy reeds een aanvang, om, op het voetſpoor zyns Voorgangers, berigt te geeven van de *Wereldſche* en *Kerklyke* Gebouwen, aan welken men, naa den leeftyd diens Geſchiedſchryvers, meer of min aanmerkelyke veranderingen gemaakt, of geheel nieuwe Geſtichten getimmerd, hadt. Deezen arbeid zet hy in het thans uitgegeevene XXſte Deel voort, en geeft verſlag van de *Godshuizen* en *Godsdienſtige Geſtichten*, die ten deezen opzigte aanmerking verdienen; als het *Spinhuis*; het *Nieuwe Werkhuis*; het *Eeuwfeest* van het *Almoeſeniers Weeshuis*, als mede dat van het *Waalen Wees-Oude Vrouwen- en Mannenhuis*; de verplaatzing van het *Engelſche Wees- en Oude Vrouwenhuis*; de vergrooting, en het *Eeuwfeest*, van het *Lutherſche Weeshuis*; de Stichting van het *Beſtedelinghuis* dier Gezindheid; het *Eeuwfeest* van het *Weeshuis der Doopsgezinden*; de Byvoeging van een *Hofje* aan het *Weeshuis der Doopsgezinden, vergaderende in de Zon*; het *Roomsch-Catholyke Ouden Armen Comptoir*; het *Roomsch-Catholyk Maagden-* of *Meisjeshuis*; het *Nieuwe Armenhuis der Roomschgezinden*, of *Huis van Barmhartigheid*; het *Beſtedelinghuis van de Diaconie der Hervormde Gemeente*; het *Roozenhofje*. —— Onder de Gebouwen, tot bevordering van Weetenſchappen en nuttige Oefeningen aangelegd, vinden wy de *Stads Regenbakken*; eene vreemde plaats waarlyk; doch de Schryver zal 'er geen beter voor geweeten hebben, zo min als voor de Ge-

(*) Zie *Alg. Lett.* voor 1792, bl. 377.

Digitized by Google

Gebouwen voor de Bezetting, die onder dezelfde Afdeeling komen. Beter geplaatst is de *Nederduitſche Schouwburg*, die, naa eene breede beſchryving, van 't geen in de oude voorviel, ten tyde dat de Stadhouder, en deszelfs Gemaalin, in den jaare MDCCLXVIII, denzelven met hunne tegenwoordigheid vereerden, als mede van den brand deezes Gebouws, in 't jaar MDCCLXXII, in allen deele ontvouwd wordt; zo ook de *Franſche Schouwburg* op het Leydſche Plein, de *Hoogduitſche Schouwburg*, en de *Franſche Schouwburg* op de Ertemarkt. Het *Gebouw der Maatſchappy, Felix Meritis*, wordt met de oprigting en voortgang deezes Genootſchaps, en wat daar toe behoort, uitvoerig vermeld; desgelyks ook 't geen de Genootſchappen *Concordia & Libertate*, en *Doctrina & Amicitia*, betreft. Het *Kweekſchool voor de Zeevaart* bekleedt in deeze Beſchryving eene welverdiende plaats, en is grootlyks ontleend uit de Gedenkſchriften dier Kweekſchoole, waarvan wy onlangs een berigt gaven (*).

Men zal deeze Gebouwbeſchryvingen, die niet zelden tot de kleinſte byzonderheden afdaalen, over 't algemeen, met genoegen leezen: veel, zeer veel, komt 'er in voor, reeds ten overvloede bekend, daar het meest van eene zo laate jaartekening is; doch, ten opzigte van een en ander Geſticht, heeft de Schryver byzonderheden, niet aan allen bekend, of overal te vinden.

Byzonder viel ons oog op het Verſlag van het Genootſchap *Doctrina & Amicitia*, 't welk de Opſteller zegt, *uit eene egte bron geſchept* te hebben. Wy twyfelen 'er niet aan; doch het bevreemde ons, hier niets aan te treffen, van een althans ſchynbaar en vermoedelyk verband, tuſſchen de Oprigting deezes Genootſchaps en de Staatsbeweegenisſen, die, ten dien tyde, de vestiginge MDCCLXXXVIII, woelden.

Dan laaten wy de Beſchryving van het Gebouw, aan de Westzyde van de *Kalverſtraat*, opgeeven, en verder het bedryf deezes Genootſchaps ontvouwen. „ Het Gebouw beſlaat eene breedte van veertig voeten. De Gevel, van gebakken ſteen, zeer zindelyk opgetrokken, rust op een voet van blaauwe Hardſteenen. In de benedenſte verdieping ontmoet men de wooning van den Kastelein of Huisbewaarder, eene ruime Keuken en andere noodige Vertrekken. Langs een breeden en gemaklyken Trap, die

(*) Zie *Alg. Lett.* voor 1792. bl. 553.

Digitized by Google

die tot in het bovenſte gedeelte van het Gebouw loopt, komt men aan eene groote Zaal. In zulk eene juiste evenredigheid, en in zulk een keurlyken eenvoudigen ſmaak, is deeze Zaal gebouwd, dat zy, by alle des kundigen en gevoeligen, eene algemeene goedkeuring wegdraagt. Alleen aan de zyde der Binnenplaatze ontvangt het Vertrek daglicht, door vier groote Glasraamen. Het bevat in de breedte veertig, in de lengte zes-en-veertig, en in de hoogte negentien, voeten. Aan de agterzyde, tegen over de Glasraamen, ſtaat een groot *Bufet* of Schenktafel. Langs heenen zyn de wanden verdeeld in Vakken, die zo wel, als de Zoldering, wit gepleisterd zyn. Wanneer de Zaal, by avond, door een aantal *Engelſche* Lampen, hangende aan een grooten yzeren Hoepel, wordt verlicht, veroorzaakt het een en ander eene glansryke wederkaatzing. Aan de Noordzyde pronkt de Zaal met een fraaijen Schoorſteen van Marmer. Boven denzelven leest men de volgende Latynſche Dichtregels:

Junxerat ingenuos ubi publica cura Batavos
Cum placida colitur PALLADE *blanda* FIDES.
Hæc ligat unanimes ſociati fœdere Cives:
Illa regit monitis libera corda ſuis:
Donec in his terris ſuperest reverentia recti;
Incolet hic ſtabiles utraque DIVA *Lares.*

„ Onder dit Opſchrift ſtaat het volgende:.

Toen tweeſpalt en beroerte ons Vaderland ontrustten,
Verkreeg door PALLAS *hulp de* VRIENDSCHAP *nieuw beſtaan;*
Nu mag ze op deezen grond in oefning zich verlusten,
En kweekt, uit vrye zugt, de Weetenſchappen aan.

„ Volgens de groote Borden, aan eenen der Muuren hangende, op welke de naamen der Leden ſtaan aangetekend, is derzelver getal tot driehonderd vyftig aangegroeid. Behalven deeze, ziet men, ginds en elders, langs de wanden, nog andere Naamborden hangen, met Glazen bedekt, en met vergulde Lysten vercierd. Hier leest men de naamen der Beſtuurderen van het Genootſchap, ginds die der Directeuren van het Fonds voor het Gebouw, elders van de *Titulaire* Leden, en op eene andere plaats de naamen van de zulken der Leden, welke zich tot het ver-

rig-

Digitized by Google

tigten der Maandagſche en Vrydagſche Werkzaamheden, geduurende het loopend Saiſoen, verbonden hebben.

„ Langs den Trap na boven klimmende, ontmoet men eene tweede Zaal van dezelfde grootte en afmeetingen, als die wy nu beſchreeven hebben, alleen een weinig laager van Verdiepinge, doch, voor het overige in denzelfden keurigen en eenvoudigen ſmaak betimmerd. Boven den fraaijen Schoorſteen-Mantel, even als die van de benedenſte Zaal aan den Noordkant, en insgelyks van Marmer, leest men op een zwarten grond, met witte Letteren, den naam GROTIUS, en daar onder SAPIENTIÆ HUMANÆ ORACULUM (*Een Wonder van menschlyke Wysheid*). Tegen over den Schoorſteen, in den Zuidlyken Muur, ſtaat een groote Kachel. In de Vakken, langs de Muuren, leest men, even als voor den Schoorſteen, de naamen van verſcheiden Vaderlandſche Geleerden, die, in onderſcheide takken, hebben uitgemunt, met korte, doch veel betekenende, Byſchriften. Zie hier die onſterflyke Naamen: Aan den Noordkant, ter regterzyde van den Schoorſteen, 's GRAVESANDE, PHILOSOPHUS SUMMUS (*Allervoortreffelykst Wysgeer*); ter ſlinkerzyde BYNKERSHOEK, JURISCONSULTORUM PRINCEPS (*Prins der Rechtsgeleerden*). Aan de agterzyde, of den Westkant van 't Vertrek, HOOFT, HOLLANDIÆ TACITUS (*De Hollandſche Tacitus*); vervolgens aan dezelfde zyde, VONDEL, POETARUM NEMINI SECUNDUS (*Onvergelyklyk Dichter*). Eindelyk, aan den Zuidlyken Muur, BURMANNUS, LITTERATORUM CORYPHÆUS (*Puik der Letterkundigen*); en eindelyk BOERHAVE, IN OMNI MEDICINÆ PARTE NEMINI PAR (*Weergadeloos in alle deelen der Geneeskunde*).

„ De nu beſchreevene bovenſte Zaal dient alleenlyk tot een *Auditorium* of Gehoorzaal; ten welken einde dezelve langs heenen van voeglyke Zitplaatzen is voorzien. Overeenkomſtig met het oogmerk der Stigtinge, oefent hier het Genootſchap zyne geleerde Werkzaamheden; welke zedert het, te deezer plaatze, zyne byeenkomſten heeft gehouden, uitgebreid en vermeerderd zyn, met het houden van Twistgedingen, over verſchillende onderwerpen; ten welken einde een der Leden, by tyds, eenige Stellingen opgeeft, om, op eenen gezetten tyd, tegen de beſtrydingen van andere Leden, verdeedigd te worden. Dezelfde wyze van twistredenen wordt hier in agt genomen, als in de openbaare Twistgedingen aan de Hooge Schoolen; alleenlyk met het onderſcheid dat men hier van de *Neder-*

duit-

Digitized by Google

duitſche Taale zich bedient. Daarenboven heeft men nog de Werkzaamheden van het Genootſchap vermeerderd, met eene geregelde opeenvolging van Natuurkundige Leſſen en Proeven. De twee laatstgenoemde oefeningen geſchieden op Vrydag avonden."

Tot ſlot merken wy hier nog aan, dat de beide voorſte Huizen aan de Kalverſtraat gebruikt worden tot de dagelykſche Vriendelyke Byeenkomſten der Leden vóór- en naa den Beurstyd; als mede, dat men, in de benedenſte Kamers dier huizen, twee Kaſſen heeft geplaatst, in welke, ten dienſte van de Leden des Genootſchaps, een uitgeleezene Boekery wordt verzameld.

Rechten van den Mensch, Beginzels en Practyk vereenigende, door THOMAS PAINE, *Secretaris der Buitenlandſche Zaaken by het Congres, geduurende den Americaanſchen Oorlog, Schryver van het Werk, getyteld* Common Senſe, *en van het Eerſte Deel van de Rechten van den Mensch. Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Rotterdam en te Amſterdam by* J. Meyer, *en* H. Brongers, Junior, 1792. *behalven de Voorreden*, 164 *bl. In* gr. 8*vo.*

Volvuuriger pen, voor de Regten van den Mensch, zette zich mogelyk nimmer op 't papier, dan die de Heer PAINE voert. Het Eerſte Deel, onzen Vaderlanderen, door een ruim vertier, bekend, kan daar van ten blyke ſtrekken, en wordt dit nog bet geſtaafd door het Tweede, deezer dagen vertaald van de Pers gekomen. By de aankondiging van het Eerſte, hebben wy onze gedagten over 's Mans Schryfwyze te verſtaan gegeeven. Hy blyft daarin zich zelven gelyk, ſchoon dit Tweede Deel minder van een Tegenſchrift hebbe, dan het Eerſte, waarin hy als Party van den Heer BURKE te voorſchyn treedt, en om die reden gevalliger is te leezen. Ook is het tegenwoordig voor ons liggend Deel in *Hoofdſtukken* afgeſcheiden, welker Opſchriften *eenigermaate* aanduiden, de ſtoffe daarin verwerkt, —— *eenigermaate* zeggen wy; dewyl de losſe ſchryftrant, vol invallen van een geestigen en ſteekeligen aart, den Schryver niet zel-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791. bl. 572.

Digitized by Google

zelden van zaaken doet ſpreeken, die men juist uit het Opſchrift niet zou verwagt, en 'er geene dan toevallige gemeenſchap mede hebben.

De Tytels der Hoofdſtukken luiden —— I. Hoofdſtuk. *Over de Maatſchappy en Beſchaaving.* —— II. *Over den Oirſprong der tegenwoordige en oude Regeeringen.* —— III. *Van de Oude* en *Nieuwe Regeerings-Stelzels.* —— IV. *Over de Conſtitutien.* —— V. *Wegen en Middelen, om den ſtaat van Europa te verbeteren, met tusſchengemengde Aanmerkingen.*

Het thans uitgegeeven Deel is opgedraagen (*), aan den Heer DE LA FAYETTE, dien hy omtrent vyftien jaaren lang hadt leeren kennen, zo in de moeilyke omſtandigheden in *America*, als in verſcheide onderhandelingen in *Europa*. Met dien thans ongelukkig gevangenen, verſchilde hy niet zo zeer in de beginzels der Regeeringe, als wel in den tyd. Hy, voor zich, meent, dat het even nadeelig is, met goede beginzelen lang te talmen, als dezelven ſpoedig door te dryven. En voor deezen doordryvenden aart pleit dit geheel zyn Werk over de *Rechten van den Mensch.* Schoon de Heer BURKE thans het byzonder doel zyns Opſtels niet zy, wordt hy, in 't voorbygaan, te meermaalen heftig aangetast: en daar PAINE zich als Voorſtander en Verdeediger opgeeft van het Regeerings-Stelzel by Vertegenwoordiging, door hem het *nieuwe* geheeten, kan het niet misſen, of hy moet, met zyn vuurige geaartheid, de andere aanvallen en verguizen; *Koninglyke* en *Ariſtocratiſche* Regeeringen, onder welk eene gedaante ook, heftig beſtryden.

Wie kan iets anders wagten van een Schryver, die, ten opzigte van zichzelven, verklaart: „By het opneemen van deezen taak zoek ik geen belooning — of vrees ik geen gevolgen. —— Verſchanst agter die grootſche onkreukbaarheid, welke de triomf en de neêrlaag beide veragt, wil ik de voorſpraak zyn van de Regten van den Mensch. Het is tot myn voordeel, dat ik myne Leerjaaren heb uitgedient. Ik ken thans de waarde van zedelyke onderſtigtingen, en heb het gevaar gezien van het tegendeel. — Al vroeg, even boven de zestien jaaren oud zynde, ruw en

(*) Deeze Opdragt is gedagtekend, *Londen* den 9 February 1792. Die Dagtekening in gedagte te houden, zal op meer dan eene plaats te paſſe komen.

Digitized by Google

en onbedreeven, en verhit door de valſche heldhaftigheid van eenen Meester, WILLIAM KNOWLES, Schoolmeester te *Thetford* in *Norfolk*, die als Krygsman gediend hadt, begon ik nu myn eigen fortuinmaaker te worden, en ging aan boord van den Kaper *de Terrible*, Kapitein DEATH. Van deezen ſtap werd ik gelukkig te rug gebragt, door de hartlyke en ernſtige vertoogen van eenen goeden Vader, die, uit hoofde van zyne eigene leevenswyze, zynde een Quaker van zyn geloof, my nu moest beginnen voor verlooren te houden. Evenwel hoeveel indruks dit, op dien tyd, in my verwekte, welhaast begon die te ſlyten, en ik ging naderhand in dienst van den Kaper, *de Koning van Pruiſſen*, Kapitein MENDEZ, en ſtak daar mede in Zee. Niettegenſtaande zulk een begin, en met alle de ongeſchiktheid van dit eerſte leeven tegen my (*), verſtout ik my nog om te zeggen, dat ik, met eene ſtandvastigheid, die door geene moeilykheden aan 't wankelen te brengen was, en met een belangloosheid, die ontzag verwekte; niet alleen heb mede gewerkt om een nieuw Ryk in de Waereld op te rechten, gegrond op een nieuw Syſtema van Regeering; maar dat ik geſteegen ben tot zulk een uitſteekenden ſtap, in de Staatkundige Litteratuur, de moeilykſte van alle Studiën om in te ſlaagen en uit te munten, dat de Ariſtocratie, met al haar hulpmiddelen, niet in ſtaat geweest is my te bereiken en te evenaaren. Myn eigen hart kennende, en my zelven, zo als ik thans doe, verheeven gevoelende boven alle de ſchermutzelingen eener party, gebooren uit de ingewortelde vooroordeelen van belangzoekende of dwaalende tegenſtanders, antwoord ik op geene valschheden of verongelykingen, maar gaa over tot de Gebreken van het *Engelsch* Gouvernement." —— En elders: „ Als ik van my zelven ſpreeken zal, myne Ouders waren niet in ſtaat my eene Schelling te geeven, buiten het geen zy aan myne opvoeding te koste gelegd hadden; en om dit te doen, moesten zy zichzelven nog deuntjes behelpen: des niet te min bezit ik meer van 't geen men aanbelang noemt in de waereld, dan iemand op de gantſche lyst der Ariſtocraten van den Heer BURKE. —— Staatkunde en zelfbe-

(*) Men vergelyke hier de Leevensſchets van THOMAS PAINE, in het IV. Deel, bl. 111. van het *Hiſtoriſch Schouwtooneel*, voor 't jaar 1791. by A. LOOSJES, PZ.

Digitized by Google

belang zyn zoo algemeen aan elkanderen verknocht geweest, dat de waereld, daar zy reeds zo menigwerf bedroogen wordt, regt heeft om nopens publieke karacters behoedzaam te zyn; doch, wat my belangt, ik kenne my hierin volkomen vry. Toen ik my eerst in de waereld begaf, naauwlyks zeventien jaaren oud zynde, wendde ik my tot onderwerpen betrekkelyk de Regeering, niet uit oirzaak van belang, en myn gedrag, van dat oogenblik af tot nu toe, is daar van een bewys. Ik zag eene gelegenheid geboren, waarin ik dagt eenig goed te kunnen doen, en ik volgde nauwkeurig de inspraken van myn hart. Ik las noch boeken, noch bestudeerde de gevoelens van andere volkeren. Ik dagt voor my zelven, en 't geen hier toe aanleiding gaf was het volgende.

„ Geduurende de opschorting van de oude Regeeringsvormen in *America*, zo wel voor als by het uitbreeken der vyandlykheden, stond ik verbaasd over de orde en geschiktheid, waar mede alles bestuurd werd, en dit doordrong my met het denkbeeld, dat een weinig meer, dan het geen de natuurlyke zamenleeving opgaf, het al was, wat men tot de Regeering noodig had, en dat Monarchie en Aristocratie niets anders dan list en bedrog waren voor het menschdom. Op deeze grondbeginzels gaf ik myn blaadje uit, getyteld *Common Sense*. De opgang, welke dit maakte, ging alles zedert de uitvinding der Drukkunst te boven. Ik gaf aan ieder der vereenigde Staaten regt op de Copy, en het gevraag beliep niet minder dan een honderd duizend Copyen. Ik vervolgde myn onderwerp op dezelfde manier, onder den tytel van *Crisis*, tot de volkomen daarstelling der Omwenteling toe."

Tot Secretaris van het Buitenlands Departement door het Congres verkoozen, bedankte hy eerlang voor die post; dan vervolgt hy: „ Ik had te deezer tyd het oor en het vertrouwen van gansch *America* zo volkomen gewonnen, en myne eigene onafhangelykheid was zo zigtbaar geworden, dat zy my een rang deedt bekleeden onder de Staatkundige Schryvers, misschien boven al wat ooit iemand in eenig oord bezeten had. En, dat nog ongemeener is, ik behield die onverminderd tot aan het eind van het oorlog, en geniet die nog eveneens voor het tegenwoordige. Daar ik nimmer my zelven bedoelde, begon ik myn loopbaan met de vaste bepaaling, en gelukkig

Digitized by Google

kig ook met de geſchiktheid, om door lof, noch door beriſping, door vriendſchap, noch door laſter, bewoogen, noch door eenig perſoneel krakeel van myn ſtuk afgebragt te kunnen worden: en de man, die dit niet doen kan, is niet geſchikt voor een publiek karakter."

Wy oordeelden deeze opgave, die PAINE zelve verſchaft, van zyn Character, inzonderheid als Schryver, te moeten mededeelen aan onze Leezeren. Het doet ons de Zelfgenoegzaamheid kennen van een Man, die in de *Americaanſche* Staatsomwenteling zo veel deels gehad heeft, opgeroepen is om in die van *Frankryk* behulpzaam te zyn, en wiens uitzigten zich tot eene algemeene Omwenteling uitſtrekten, gelyk dit geheele Werkje, en inzonderheid het laatſte Hoofdſtuk, uitwyst. ——

„ In den tyd van weinige jaarén, ſchryft hy, onder anderen, hebben wy twee Omwentelingen gezien, die van *America* en *Frankryk*. By de eerſte duurde de tegenſtand lang, en de tweeſtryd was heevig; by de laatſte handelde de Natie met zulk een welgevestigde aandrift, dat, daar zy met geen buitenlandſche vyanden te doen had, de Revolutie volmaakt in ſtand was, op het oogenblik, dat dezelve verſcheen. Uit deeze beide voorbeelden blykt, dat de grootſte magt, die men by de Omwentelingen in 't veld kan brengen, de reden en het gemeenſchaplyk belang is. Daar deeze in werking kunnen gebragt worden, daar doet de vreeze den tegenſtand den doodſnik geeven, of de overtuiging doet die te niete worden. Deeze twee, reden en gemeenſchaplyk belang, hebben thans algemeen een grooten invloed gekreegen; en wy mogen hoopen, dat wy namaals nog eens Onwentelingen, of veranderingen, in Gouvernementen zullen zien gebeuren, op dezelfde bedaarde manier te wege gebragt, als waar op men eenige, door reden en overweeging te bepaalene, maatregels zou ter uitvoer brengen. — Als eene Natie van gevoelen en denkwyze verandert, zo kan zy niet langer, zo als te vooren, geregeerd worden; doch het zou niet alleen onregt, maar zelfs ſlegte Staatkunde zyn, om door geweld te onderneemen, het geen door de reden alleen kan ter uitvoer gebragt worden. Rebellie beſtaat in het geweldaadig wederſtaan van den wil eener Natie, 't zy door een party, 't zy door het Gouvernement. 'Er behoorde dienvolgens by ieder Natie eene manier te weezen, om van tyd tot tyd te verneemen, naar de publieke gevoelens, nopens het Gouvernement. In dit opzigt was

het

Digitized by Google

het onde Gouvernement van *Frankryk* nog te verkiezen boven het tegenwoordig Gouvernement van *Engeland*; om dat men, by buitengewoone gelegenheden, de toevlugt kon neemen, tot het geen men destyds noemde de Staaten Generaal. Doch in *Engeland* beſtaan geene zulke zomtyds te pas komende lichaamen, en wat de tegenwoordige zogenaamde Vertegenwoordigers aanbelangt, een goed deel daar van zyn loutere werktuigen van het Hof, Amptenaars of Afhangelingen."

't Is het Gouvernement van *Engeland*, waar op PAINE het inzonderheid gelaaden heeft, en hy voldoet, door de uitgave van dit Werkje, aan zyne voorlang gekoesterde begeerte, „ om den *Engelſchen* de oogen te openen, „ omtrent de ſlegt- en dwaasheid van 't zelve." De Gebreken der Parlementshuizen worden ſtreng gegiſpt, en de Heer BURKE krygt in 't voorbygaan een ſlag. „ Hoe kan, vraagt hy, de Heer BURKE van zyn Huis der Lords ſpreeken, als van den *Pylaar* van de belangen der Ingelanden? Al zonk deeze Pylaar in den grond, nog zoude dezelfde landeigendom blyven ſtand houden, en het ploegen, zaaijen en maaijen, zoude eveneens voortgaan. De Ariſtocraaten zyn de luiden niet, die het Land bebouwen en deszelfs producten inzamelen, zy zyn niet meer dan de verteerders der opgebragte renten; en als men ze met de werkzaame waereld vergelykt, zyn zy de Hommels, zo veel als een mannelyk Serail, die noch honig verzamelen, noch raaten maaken; maar die alleen beſtaan om lui en lekker te leeven. —— De Heer BURKE noemde, in zyne eerſte Proeve, de Ariſtocratie het *Corintiſch Capiteel der beſchaafde zamenleeving*, om de figuur te voltooijen, heeft hy 'er nu de *Pylaar* bygevoegd; evenwel blyft de grondſlag wankelbaar, en als de Natie eens op zyn SAMSONS wil handelen, niet blind, maar ſtout, zo ſtort de Tempel van Dagon wel ras met alle de Lords en de Philiſtynen in."

Van de Kroon ſpreekt PAINE op de laagſte en verachtlykſte wyze: onder anderen zegt hy: „ De Kroon betekent eene Bediening in naam van een Millioen Sterling 's jaars, waar van al het werk beſtaat in het ontvangen van het geld. Of de perſoon, die deeze bediening heeft, wys of dwaas, gezond van verſtand of uitzinnig, een inbooreling of een vreemde zy, doet niets ter zaake. Elk Miniſterie handelt volgens 't zelfde denkbeeld, het welk de Heer BURKE in zyne Werken ſchryft,

Digitized by Google

naamlyk, dat het volk geblinddoekt en in bygeloovige domheid gehouden moet worden, door den eenen of anderen bullebak; en het geen men de Kroon noemt, beantwoordt hier aan, en voldoet dus aan alle de doeleindens, die men daar van zou mogen verwagten."

Het verwondert ons niet, dat dit Werk van den Heer PAINE, by eenigen in *Engeland*, gehaat, gevloekt, gedoemd, en thans, terwyl wy dit schryven (18 Dec. 1792), met de beeldtenis des Schryvers hier en daar, volgens de Nieuwspapieren, verbrand wordt.

De weinige, doch vinnige, trekken, op ons Land slaande, die de Vertaaler oordeelde, „ dat misschien aanstoot zouden geeven," heeft hy 'er uitgelaaten; doch zorg gedraagen, om ze, in 't Voorberigt, in 't Oorsprongelyk *Engelsch* mede te deelen.

Ernstige en trouwhartige Waarschouwing aan de Grooten deezer Waereld, voor het gevaar van eenen geheelen ondergang, waar mede de Troonen, de Staaten en het Christendom, gedreigd wordt, door het valsche Leerstelzel der hedendaagsche Verlichting, en de vermetele Vorderingen eeniger zogenaamde Philosophen, geheime Genootschappen en Secten. Met Bewysstukken en Oirkonden uit de Archiven van onze Eeuw voorzien, en in 't licht gegeeven door een Vriend der Vorsten en der waare Verlichting. Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Druk. Te Amsterdam by W. Brave, 1792. *Behalven het Voorwerk, 95 bl. in gr. 8vo.*

De derde Druk van dit Stukje, waar van, naar luid der Voorreden des Vertaalers voor den tweeden Druk, een niet geringe Druk, binnen den tyd van drie weeken, uitverkogt werd, is de eerste ons door onze Boekhandelaaren bezorgd. De Schryver is, naar het vermoeden des *Nederduitschen* Vertaalers, de Hoogleeraar HOFMANN, die 't zelve, als een Voorlooper van het *Wiener Zeitschrift*, onder zyn naam uitgegeeven, der waereld heeft willen mededeelen: en, als een *Roomschgezinde*, de verdeediging van de Rechten zyner Kerke en der Geestlykheid, tegen de inbreuken op dezelve, op zich neemt.

In de daad, indien uitvaaren, en magtspreuken bybrengen, eene zaak kan afdoen, dan heeft de Hoogleeraar het gewonnen. Het Stukje vangt met veel vuurs aan, en

dit

die blyft tot het einde branden. —— Dan hy doet meer, gelyk de Tytel uitwyst, hy brengt Bewysſtukken en Orkonden by uit de Archiven van deeze Eeuw, tot ſtaaving der door hem aangevoerde Stellingen. Wy lochenen niet, dat, uit de opgetelde, en veel meer, Boeken, dan hier eene Lyst wordt opgegeeven, dusdanige Bewyzen kunnen ontleend worden. Veele ſlegte, deugd- en ſtaatverwoestende, Stellingen zyn in die Werken voorhanden. Doch doet zulks de zaak af? Men moge dit met den naam van het *valſche Leerſtelzel der hedendaagſche Verlichting en de vermetele Vorderingen eeniger zogenaamde Philoſophen, geheime Genootſchappen en Secten*, beſtempelen, en in zeker voege gelyk hebben. 'Er is eene andere *Verlichting*, welke met deeze, die veeleer *Duisternis* mag heeten, geene gemeenſchap altoos heeft; 'er zyn *Wysgeeren*, die de *Philoſophen*, hier bedoeld, met alle reden, uit den grond huns harten, veragten, als Pesten der Maatſchappye beſchouwen, en hunne Stellingen, met het diepgaandſte afgryzen, verfoeijen. Zy hebben hunne Aanhangers, die even als zy denken, en even verre als zy verwyderd zyn van de Staat en Godsdienst hoonende Stellingen, waar tegen deeze *Vriend der Vorſten* de ſtem verheft, en in den beginne zwaarigheid maakt of hy wel gehoor zal krygen. Dan wy gelooven hy heeft hier voor niets te vreezen!

Deeze onderſcheiding, zo billyk, zo noodig, is geheel, of grootendeels, uit het oog verlooren. Zelfs wordt, in een Aantekening, die wy voor eene des Vertaalers houden, bl. 29, de alzins agtenswaardige Abt JERUSALEM voor een Geleerde gehouden, die, in zyne laatſte Schriften, niet weinig mede gewerkt heeft, om de agtbaarheid der Openbaaringe, ware het mogelyk, te verminderen. Hoe bekend de Steller deezer Aantekeninge zulks agt, wy kennen dien Eerw. Schryver niet voor dien veranderden Man: en zyne *laatſte Leevens-Dagen*, by den Boekvorkooper PLAAT onlangs uitgegeeven, kunnen het tegendeel uitwyzen.

Met eene zwarte koole tekent de Vertaaler, in zyne Voorreden, zonder onderſcheid, allen die eenigzins deel genomen hebben aan de beoogde Grondwettige Herſtelling in ons Vaderland; hy ſchildert hun af als ingenomen door de *zogenaamde nieuwe Philoſophie* en de *hedendaagſche Volksverlichting*, en daar door ſchuldig aan de ſchendigſte Misdryven. —— Dan wy kennen onder Staatsperſoonen, onder Geestlyken van verſcheiden Gezindheden, onder

Digitized by Google

amptlooze Burgers, veele Godsdienſtigen en Braaven, die gruwen van 't geen waartegen in dit Stukje als *Verlichting* wordt uitgevaaren, en egter deelden in de toenmaalige Beweegenisſen. —— Men behoort beter te onderſcheiden, en billyker te oordeelen. Wy neemen geen Partyverdeediging op ons, dit is vreemd van den aart onzes Werks; doch kunnen niet nalaaten den Vertaaler te wyzen tot de *Nieuwe Nederlandſche Jaarboeken*, wier Schryver hy zeker niet onder de *misleiden* door die *nieuwe Verlichting* zal tellen. Deeze doet meer regts aan zynen Naasten, als hy de aanleidende oorzaaken tot het zoeken van eene Grondwettige Herſtelling opgeeft, en het gedrag der meesten, die men *Patriotten* noemde, voor lieden houdt, die verſchoonbaar dwaalden, omtrent de oorzaaken, of omtrent de hulpmiddelen, der erkende kwaale van ons Vaderland, of omtrent die beiden. „ Hoe," dit zyn 's Schryvers eigene woorden, „hoe zal men, zonder onderſcheid, voor Vyanden van het Vaderland kunnen verklaaren, eene Party, die men moet erkennen, dat vooral heeft uitgemunt in het inzamelen, beſtieren en uitdeelen, van Liefdegaven, tot wederoprigting van duizenden Landlieden, die in den Jaare 1784 door de noodlottige overſtroomingen der Rivieren in Gelderland, en elders, waren tot armoede gebragt? die vooral heeft uitgemunt in het oprigten van het loflyke Kweekſchool voor de Zeevaart? die byzonderlyk heeft uitgeblonken in het verzamelen en overmaaken van Penningen voor onze Krygsgevangene Zeelieden in *Engeland*, ten tyde van den ongelukkigen Oorlog met dat Ryk? die zeer heeft geyverd in het oprigten of in ſtand houden van eene Maatſchappy, onder de Zinſpreuk: FELIX MERITIS, tot aankweeking en beoefening van allerhande nuttige Konſten en Weetenſchappen, welker voortreffelykheid niemand kan in twyfel trekken? —— Niet de edelmoedige gevoelens omtrent zynen evenmensch, vooral omtrent zyne Landgenooten; zelfs niet de Liefde tot het Vaderland, is het onderſcheidend kenmerk der van *Oud* en *Nieuw Staatsgezinden*; deeze deugden zyn aan zeer veelen van de beide Partyen gemeen (*)."

(*) *N. Nederl. Jaarb.*, 1787, bl. 5874, vergeleeken met 6067.

Digitized by Google

Geſchiedenis van den Heere HENDRIK MASERS DE LATUDE, *geduurende vyf-en-dertig jaaren gevangen in verſcheidene Staatsgevangenisſen. Opgeſteld uit de oorſpronglyke Stukken, door den Heer* THIERY, *Advocaat, Lid van verſcheide Academien, opgedraagen aan den Heer* DE LA FAYETTE. *Uit het Fransch vertaald. Twee Deelen. Te Utrecht en Amſterdam by* G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1790. *In gr.* 8*vo.* 384 *bl.*

HENDRIK MASERS DE LATUDE werdt geboren 23 Maart 1725, op een Kasteel by *Montagnac* in *Languedoc*, zynde zyn Vader een Marquis, en Luitenant Collonel van een van 's Konings Regimenten. In de Wiskunſtige Weetenſchappen onderwezen zynde, leiden zyne Ouders, even als zyne geneigdheid, hem op ten dienſte van het *Corps de Genie*. Den ouderdom van 22 Jaaren bereikt hebbende, kwam hy als *Supernumerair* by den Heer DUMAI, toenmaals Opperbevelhebber der Franſche Ingenieurs te *Bergen op den Zoom*; doch toen hy op het punt ſtond om dienst te zullen doen, werdt de vrede in 't Jaar 1748 geſloten, en hy naar *Paris* gezonden, om zyne oefeningen in de Wiskunde verder voort te zetten, en zyne opvoeding te volmaaken. Hy was aldaar onbekend, en wilde ras bekend zyn; 't welk hem den noodlottigen ſtap deedt doen, die hem vervolgens zo veele jaaren berouwde, en aanhoudend verdriet veroorzaakte.

Op zekeren dag in April, van den Jaare 1749, zat hy in de *Tuillerien*. De Marquiſe DE POMPADOUR hadt toen ter tyd de regeering van *Frankryk* in handen. Twee lieden, naast hem gezeten, weidden, ten haaren opzigte, in de hevigſte verontwaardiging uit. Hun vuur verhitte zynen geest, om een toen in hem opkomend, en geheel ſtrydend, ontwerp uit te voeren; ten einde zyne bevordering, en het vaſtſtellen van zyn geluk, daar in te vinden. Na eenen brief, in welken hy een onſchadelyk poeder had geſloten, aan haar opſchrift op de post gedaan te hebben, ging hy naar *Verſailles*, en verhaalde haar wat hy van haar gehoord had; geevende breed op van het verlangen, het welk die twee onbekenden getoond hadden, om haar uit den weg te ruimen; voegende daarby, dat hy hen tot het groote Postkantoor was gevolgd, alwaar zy een pakjen gebragt hadden, het welk hy oordeelde, dat voor haar geſchikt zoude zyn, en mogelyk een zeer doordringend vergif zoude bevatten.

De Marquiſe bedigde hem aanvanglyk, met de levendigſte en gevoeligſte uitdrukkingen, haaren dank; biedende hem zelfs een volle goudheurs aan, die hy echter weigerde; zeggende:

Digitized by Google

dat hy volgens zynen ſtaat en genegenheid op eene belooning dorst hoopen, die meer met zyne en haare waarde overeenkomſtig was. Agterdochtig en wantrouwend, verzogt zy eenig ſchrift van zyne hand, bevelende hem aan haare Bureau te gaan zitten, en zyn adres te ſchryven. Betoverd door het welgelukken van zyn Ontwerp, deedt hy zulks met blydſchap, en bedacht niet, dat twee Opſchriften van een en dezelfde hand zynen aanſlag zekerlyk moesten ontdekken. Hy ging vrolyk en welgemoed naar huis. De Marquiſe ontving het pakjen: deedt de proef van het poeder op verſcheiden Dieren neemen. Ziende dat het zelve geheel geen kwaade uitwerking had, werdt het opſchrift van het pakjen, en het adres dat hy haar had gegeeven, te zamen vergeleeken; en nu bleek des jongelings buitenſpoorigheid, welke zy echter als eene bloedige beleediging, of als eene zwaare misdaad, aanmerkte. Op den eerſten May daar aan volgende, wanneer hy zich met de droomen van zynen toekomenden gelukſtaat vermaakte, kwam een Sergeant der Stadsregeering van *Parys*, gevolgd van eenige Gerechtsdienaars, die zoete verbeelding ſtooren; en bragten hem, uit zyne wooning, door middel van een Huurkoets, des avonds omtrent agt uuren, in de *Bastille*.

Zyne bekendteniſſe aldaar aan den Heer BERRYER, Luitenant der Stadsregeering; zyn verbond met JOSEPH ABUZAGLO, een zyner medegevangenen, zynde een Jood, en geheimen Agent van den Koning van *Engeland*, en zyn daarop gevolgd verplaatzen in eene andere gevangeniſſe te *Parys*, namenlyk te *Vincennes*; waren zoo veele voorbereidzelen, om den 25ſten Juny 1750 zynen kerker te ontvluchten. Dan, zyne vryheid duurde niet lang: vreezende, dat hy in *Parys* ontdekt zoude worden, deedt hy door Doctor QUESNAI, Geneesheer van den Koning en van de Marquiſe, welke Doctor hy in *Vincennes* had leeren kennen, den Koning eene Memorie overhandigen, welke, in plaatſe van hem de verzogte vergeeving en vryheid aan te brengen, hem weder in de *Bastille* voerde. Hier, met eenen anderen zyner medegevangenen op nieuw opgeſloten, vervaardigde hy, zonder behoorlyk gereedſchap, een aantal Werktuigen, welken, by het veroveren der *Bastille*, geduurende eenigen tyd te zien zyn geweest, en ieder toen in verwondering bragten: terwyl dezelve hen beiden weder vryheid verſchaften.

Geleerd hebbende zich in *Frankryk* niet te kunnen vertrouwen, zo vertrok hy, na zich eenigen tyd verborgen gehouden te hebben, by nacht, in het kleed van een' bedienden, uit *Parys*: koos de Postkoets van *Kalenciennes*, en begaf zich verder naar *Amſterdam*, niet zonder wederwaardigheden en verſcheidene byzondere ontmoetingen gehad te hebben. Op den eerſten Juny 1756, zich aldaar by den Heer M. FRAISSINAT, om geld te ontvangen, begeevende, werdt hy, op aandrang van

Digitized by Google

van het Fransche Hof, op nieuw gevangen genomen, en in het Stadhuis gebragt, van daar vervolgens, over *Rotterdam*, *Antwerpen* en *Rysſel*, weder naar *Paris*, en in de *Bastille*, gevoerd: hebbende het Fransch Ministerie tweemaal honderd en zeventien duizend Livres beſteed, om hem weder in handen te krygen.

Onder de verſchrikkelyke elende, in die wreede gevangenis, ten zynen opzichte heerſchende, hield hy zich nu verſcheidene jaaren bezig met *Ratten* tam te maaken; gemeenzaam met dezelve, als ook met *Spinnen*, te verkeeren; en met het opſtellen van eene Memorie, met zyn bloed geſchreven; welke laatſte, den 14den April 1758, aan den Koning werdt overgegeeven. Het tam maaken van Duiven, de wreedheden door zekeren DAGORAN, omtrent deeze vermaaken, betoond; de edelmoedige denk- en handelwyze van twee Zusters, LE BRUN, in de nabyheid der *Bastille*, alleen door gebaarden met den gevangenen verkeerende, en, den 18den April 1764, hem bekend maakende, dat zyne vyandin, de Marquiſe DE POMPADOUR, was overleden; het karakter en gedrag van den Heer DE SARTINES, en verſcheidene andere Magiſtraatsperſoonen; eene nieuwe ontvluchting, op den 23 November 1765, dit alles levert zo veele Tafereelen van verbaazing, menſchenliefde en grootheid, als van afkeerigheid en rampen, op.

Naa zes-en-twintig jaaren gevangen gezeten te hebben, kwam de Heer MALESHERBES aan het bewind, en onderzogt de gevangenisſen. Hy vondt DE LATUDE in den beklaaglykſten toeſtand, en ſtelde hem op vrye voeten. Dit geſchiedde den 27ſten September 1775, doch de ongelukkige, zyn ontſlag getekend hebbende, werdt naar *Charenton*, een Krankzinnigenhuis, gebragt; hier zyn ontſlag eindelyk verkreegen hebbende, met bevel om zich naar *Montagnac* te vervoegen, werdt hy onder weg weder opgeligt, en naar *Bicetre* gebragt. Hier aangekomen zynde, hield hy zich voornamelyk bezig, met het opſtellen eener Memorie, ten einde te mogen weeten, om welke misdaad hy dus ſtreng vervolgd, en telkens weder gevangen gehouden wierdt. Eene Burgervrouw, LE GROS, was hem, ondanks alle wederſtreevingen en gevaaren, in deezen toeſtand van den grootſten dienst; bezorgende hem, met eenen voorbeeldeloozen yver, eenige vermogende Vrienden; voornamenlyk Mevrouw NECKER, welker vereenigde poogingen eindelyk zo veel uitwerkten, dat hy, op den 22 Maart 1784, als op nieuw gebooren werdt, en in 't leven verſcheen; naa een tyd van vyf-en-dertig jaaren in de boeijen geklonken te zyn geweest: en in welken hy zeker zoude geſtorven zyn, indien de aanhoudende en ſterke verzoeken van Mevrouw NECKER niet alles aangewend hadden, om hem daar uit te verloſſen.

Dit Boek behelst dus de Levensbeſchryving van eene der by-

byzonderſte menſchen, welken in deeze Eeuw, door het Noodlot, de droevigſte rampen ondergaan hebben. De Heer DE LATUDE ſchetst 'er zyne daaden en verblyfplaatſen, met juiſte kleuren, in af. Plaatst het karakter zyner Weldoeners, tegen dat van zyne Haaters, in het waare licht; zynde zyn Afbeeldzel voor het Werk zelve te vinden.

Byzonder is het, dat deeze verloste rampſpoedige zyne Levensbeſchryving aan den Heer DE LA FAYETTE heeft opgedragen, welke, toenmaals, een der uitmuntendſte Lieden in *Frankryk* zynde, thans in *Brabant* mede gevangen wordt gehouden. En niet minder byzonder zal het voorkomen, dat men onlangs, in *Parys*, het Standbeeld van LODEWYK den XVden verbryzelende, de regterhand van dat beeld aan DE LATUDE heeft geſchonken, als eene herinnering, dat de hand verbryzeld was, welke zyn vonnis eertyds tekende.

Leerzaame Bezigheden voor Kinderen, naar het Hoogduitsch van C. C. CLAUDIUS. *Met Plaaten. In 's Gravenhage by* J. C. Leeuweſteyn, 1792. 173 *bl. in* 12mo.

Men vindt in dit boekje twaalf vertellingen, getiteld: I. *De gelukkige verandering.* II. *De verraſching.* III. *De kleine Losbol.* IV. *De kleine verwaande.* V. *De vreesachtige.* VI. *De nieuwsgierigheid.* VII. *De bezige te ontyde.* VIII. *Eens anders ſchade behoorde altyd oplettend te maken.* IX. *De Morſebel.* X. *De geſtrafte Moedwil.* XI. *De kinderlyke dankbaarheid.* XII. *De Laster treft den Opregten niet.* —— Hier op volgt, XIII, onder den titul van *Briefwiſſeling van den kleinen* JUSTUS *aan zyne Zuster*, één brief; doch in het Voorberigt wordt het vervolg der brieven van den kleinen JUSTUS beloofd in een tweede Deeltje, dat eerlang geleverd zal worden.

Schoon de naam van den onſterflyken Schryver van den *Wandsbecker Boden* aan het hoofd van deze Stukjes ſtaat, zou het ons echter zeer ontſchieten, indien zy uit zyne penne gevloeid waren. Zyn geest althans heerscht 'er zeker niet in, en of 'er de waare toon in getroffen zy, die in Schriften voor Kinderen, en in geſprekken en brieven van Kinderen, ſpreken moet, moge de Lezer beſlisſen uit het laatſte Stukje, dat wy hier tot eene proeve geven:

„ Ik hoop evenwel, lieve JULIAATJE! dat gy menigmaal ge-
„ vraagd zult hebben: hoe zig uw broertje wel mag bevin-
„ den? Want ik beelde my in, dat gy my zeer lief hebt, en
„ het geen men lief heeft, kan men niet lang misſen. Op dat
„ gy u nu niet dodelyk zoud kwellen, zal ik u zeggen, dat
„ uw JUSTUS zig zeer wel bevind, en dat de goede tante
„ hem zyn landlyk verblyf zeer aangenaam maakt. 'Er zyn

„ wel

Digitized by Google

„ wel geen groenende boomen meer rondom ons heen, en
„ van het gevogelte is ons ook niets meer overgebleven, dan
„ een volkje diefachtige huismusschen, die, wanneer de schuur
„ van oom gesloten is, dan uit nood met de duiven en hoen-
„ ders op de plaats vriendschaplyke party maken. Zy komen
„ my in dit geval voor, als de schuimlopers in de Stad. Gy
„ zult dus bezorgd zyn, hoe ik den tyd doorbreng, wyl ik al
„ die schoone toneelen mis, welke gy in de vorige lente hier
„ in zulk eene bekoorlyke menigte genoot? Wy gaan, ondanks
„ den gevrozen grond, die vast en glinsterend is als een har-
„ nasch, veeltyds by eenen nabuurigen Vriend van oom, en
„ kreunen 'er ons niet aan, of de wind ons tamelyk scherp
„ langs den neus snerpt. Ik vind daar altyd gezelschap voor
„ my; als 'er geen kinderen zyn, weet ik my zo te gedragen,
„ dat de groote lieden my met hun gezelschap verwaardigen.
„ Zomtyds gaan wy ook in ons dorpje, en bezoeken de goede
„ boertjes. O zusje, gy kunt niet geloven, welke edelmoe-
„ digheid, en, in de daad, groote gevoelens ook in de hutten
„ gevonden worden; en dezen zyn dan hunnen bezitteren zo
„ natuurlyk, dat men wel kan merken, dat zy uit geen boe-
„ ken ontleend zyn, en het geen men daar is, is men uit
„ zig zelven. Ik zal u aanstonds met eene Anecdote gaan
„ onderhouden, daar wy op onze wandelingen zelven getui-
„ gen van waren. In ons dorpje woont een Schoenmaker,
„ dien men den ouden kaalen noemt. Men zegt in het alge-
„ meen, dat hy een zeer arm, en egter tevens zeer weldadig,
„ man zy. Hem! beiden, dagten wy, gaat niet zeer wel za-
„ men. Het maakte ons egter opmerkzaam op hem, en wy
„ gingen hem bezoeken. Het was by hem vry zindelyk, en,
„ zo oud hy was, zo vriendlyk was hy nogthans. Wy brag-
„ ten het gesprek op de weldadigheid, en voegden 'er by,
„ dat wy ook veel goeds van hem gehoord hadden. Hy glim-
„ lachte: lieve Hémel, zeide hy, het geen onzer één kan
„ doen, is zeer weinig. —— Dat ik de armen hier en in de
„ nabuurschap van schoenen voorzie, is alles, wat ik doen
„ kan. Ik koop in de Stad de oude schoenen op, lap en ver-
„ stel ze. Maar, zeiden wy, daar behoort ook min of meer
„ geld toe, en hoe maakt gy dit dan goed? ô, antwoordde
„ hy, ronduit gezegd, ik maak de schoenen voor de ryken
„ een weinig minder duurzaam; zy komen dan des te eerder
„ weder. Zy zeggen 'er ook niet van, door dien zy het werk
„ by een' ander nog niet zo goed bekomen. Van dit werk
„ neem ik het geen ik voor myne armen nodig heb. Wel nu,
„ zusje, wat zegt gy van zulk eenen grondregel? Heeft deze
„ man met zyne weldadigheid niet eene grooter verdienste,
„ dan hy, die veel opziens maakt, en de in stilheid zugtende
„ armoede laat lyden?

„ Maar,

Digitized by Google

„ Maar, toen wy affcheid namen, zelde gy: ſchryft my dik„ wyls, evenwel geen te lange brieven. Alle hoogachting, „ zusje, en zo bewaart voor den naastvolgenden brief, het „ geen zekerlyk in dezen reeds op het hart had

„ Uw
„ U liefhebbende Broeder
„ JUSTUS."

Men zal, naar onze gedachten, uit deze proeve genoegzaam zien, dat de Schryver zich met den waaren kinderentoon geenzins gemeenzaam gemaakt heeft: ook zal zekerlyk, by vrienden van waare deugd, de grondregel van den Schoenmaaker, die voor de ryken opzettelyk min-ſterke ſchoenen maakte, om meer aan hun te verdienen, en daar uit aan de armen meerdere weldaaden te kunnen bewyzen, geene goedkeuring verwerven. Het ſchynt eene verfynde navolging van het vertelzel van den Schoenmaaker, die het leder ſtal, en voor de armen ſchoenen om niet maakte.

Wy zouden nog op een aantal andere plaatzen van dit boekje byzondere aanmerkingen kunnen maaken, maar wy hebben genoeg gezegd, om te doen zien, dat wy het beloofde tweede Deeltje, zonder de minſte ſchade, misſen kunnen.

Peter Paars, in vyftien Boeken, door LODEWYK, BARON VAN HOLBERG. *Uit het Hoogduitsch. Twee Deelen. Te Dordrecht by* de Leeuw en Krap, 1792. *In* 8vo. 235 *en* 286 *bl.*

Lang ontbrak het den Nederlandſchen Leezer aan dit boertig Heldendicht van den vernuftigen en ſnaakſchen HOLBERG, wiens Werken, behalven dit, meest alle in het Nederduitsch vertaald waren (*). De beuzelaryen en de verwaandheid van geleerden, en ongeleerden, worden in deezen PAARS op de levendigſte wyze doorgeſtreeken. 'Er zyn een aantal belagchelyke karakters in te vinden, welke door een hand vol Goden en Godinnen, volgens den ſtyl des Heldendichts, beſtreeden en beſchermd worden, naar maate de ſnaakſche *Homerus*, HOLBERG, hen belagchelyk of verdienſtelyk wil voorſtellen. Hy bezingt op zich zelven eene kleinigheid; namenlyk eenen Held, die een reis ondernam van *Kalundburg* naar *Aars* —— een reisje dat, door den geringſten Burger, in vier-en-twintig uuren kan gedaan worden. Doch hy houd zynen Leezer onder weg met de grappig-

(*) By A. VAN DER KROE, wordt *de Deenſche Wysgeer*, van gemelden HOLBERG, in het zelfde formaat uitgegeeven, in II Deelen; zynde het beste Zedekundig Werk, dat door dien beroemden Man geſchreeven is.

Digitized by Google

pigte uitlappen op; en brengt PETER PAARS, die naar zyn lieve DOORTJE in *Aarhuis* zoekt, in de zeldzaamſte verwarringen. Zekerlyk komen de Goden wat te veel in het ſpel, hebbende de Schryver niet altoos in ſtaat geweest, om zyne verbeelding in teugel te houden: doch dit ware welligt ook zyn doel, om daar door andere Schryvers te berispen. Het geheele ſchrift is eigenlyk eene Satyre. Hier vindt men tegenſtrydige Karakters voorgeſteld; —— daar worden Weetnieters met roem overlaaden; nu eens vindt men zich uit de hoogte van verheven gezegden, en dichterlyke uitdrukkingen, in de laagte van Straatpraatjes, en zegwyzen van het Graauw, nedergeſmeeten. Dan weer treft men ten ontyde gedaane Aanmerkingen aan, of Toepaſſingen, welke geheel vreemd zyn aan het voorſtel: alles om dat het juist zoo in de Waereld gaat. In 't kort, men vindt alle de doorſlaandſte gebreken der oude en hedendaagſche Levensbeſchryvers, en Heldendichters, in dezen reizenden Held, op eene ſpottende en aangenaame wyze, opeengeſtapeld: alleen om dat het doel van HOLBERG was, dezelve belagchelyk voor te ſtellen: welk doel door hem zeer wel in PAARS bereikt is.

De Gouden Bruiloft van KLORIS *en* ROOSJEN. *Blyſpel, met Zang. Door* G. BRENDER À BRANDIS. *Te Amſterdam by* A. v. d. Kroe en A. Capel, 1791. *In octavo*, 128 *bladz.*

Het kan den Liefhebberen van het Tooneel, die de Bruiloft van *Kloris* en *Roosjen* meermaals met vermaak zagen vertoonen, niet vreemd doen, dat de Heer BRENDER À BRANDIS eens op de gedagten gevallen zy, om de Gouden Bruiloft van dat Paar te vieren: en men zal, vertrouwen we, te over reden vinden, om dit Stukje, door hem daar toe betrekkelyk vervaardigd, met genoegen te ontvangen. Naar de inrigting van het zelve, is de dag van dit Bruiloftsfeest voor *Neeltje*, (eene Kleindogter van *Kloris* en *Roosje*,) buiten andere betrekkingen, een dag van byzonder gewigt; om dat op denzelven beſlist ſtaat te worden, haar Huwelykslot met haaren beminden *Krelis*; die als ſoldaat geronsfeld is, van wien men zedert taal noch teken vernomen heeft, en van wiens dood reeds een gerugt verſpreid is, of met zekeren Molenaar *Teeuwis*, dien haare Stiefmoeder haar ten ſterkſte wilde opdringen. Het gebruik, dat de Heer à BRANDIS van dit voorval, (te omſlagtig om het hier te ontvouwen,) maakt, geeft eene groote verſcheidenheid van Tooneelen aan de hand, en doet verſchillende Characters, met eene rykheid van overleggingen en werkzaamheden, hervoort komen, waarvan hy zich in deezen op eene vrugtbaare wyze bedient. De uitſlag is, dat *Krelis* zig met *Neeltje* verbinde, en

dat

Digitized by Google

dat *Antje*, deszelfs Zuster, de Bruid van *Teeuwis* worde. Op deeze dubbele verbintenisse is voorts die dag een dag van algemeene vreugde; op welke men het Gouden Bruiloftsfeest van 't oude Paar in ongestoorde blydschap viert, in den Tuin van den braaven, en by allen hooggeagten, Ambagtsheer *Eelhart*, die reeds vooraf alle de vereischte schikkingen gemaakt had, om het Bruiloftsgezelschap te vergasten; waarvan hy hun ook kennis gegeeven had. De Heer À BRANDIS heeft dit alles ten leevendigste uitgevoerd, en, op eene geschikte wyze, met gezang vervrolykt.

De Man in zyne uiterste Natuurkrachten, of de Vrouwenvriend van Smaak. In Holland, 1791. *In 8vo. 224 bl.*

Een Roman van het allerslegtste soort, waar van wy geen woord zouden gerept hebben, indien het niet was, om onze Leezers te waarschuwen, van 'er geen duit voor te besteden; het eenige opmerkenswaardige, dat wy 'er van zeggen kunnen, is, dat beide de Drukker, zo wel als de Schryver, nog zo veel schaamte schynen overgehouden te hebben, dat zy hunne naamen niet hebben durven noemen, en dit is alles wat 'er van dit schandelyk uitbroedzel eens hongerigen Schryvers te zeggen valt.

NOODIG BERIGT.

De Uitgeevers der *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* verzekeren, by deezen, dat het bewuste Art. in No. XI, des voorleeden Jaars, 't welk den Hoogl. *van Hemert* zo geweldig gestooten heeft, van geen *Haarlemsche* herkomst, noch ooit, vóór de uitgaave, onder het oog van iemand in *Haarlem* geweest, is; zo dat *Haarlemsche Letterhaazen*, en andere schrollende Benaamingen, op iemand in die Stad gemunt, in den wind gestrooid, en geheel van grond ontbloot zyn.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aardrykskunde des Bybels, *door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Tweede Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1790. *In gr.* 8vo. 410 *bl.*

Eén enkel Hoofdstuk, namenlyk het *twaalfde*, vult dit geheele tweede Deel der Bybelsche Aardrykskunde; dan de inhoud van dat Hoofdstuk is ook niets minder dan de beschryving der voornaamste Steden van *Palæstina*, welken van ouds af den Jooden toebehoorden: beginnende met derzelver Hoofdstad *Jerusalem*, wier beschryving alleen 220 bl. beslaat. De Schryver gaat daarin zodanig te werk, dat hy eerst de naamen dier Stad, als *Salem*, *Zedek*, *Jebus*, en den meer gewoonen naam *Jerusalem*, in derzelver waarschynlykste oorsprongen, beschryft. Vervolgens toont hy den stand of ligging der Stad aan, derzelver platte grond en grondtekening, waartoe van veel dienst is, eene bygevoegde Landkaart, welke *Jerusalem* met deszelfs omliggende Bergen en Dalen verbeeldt, met aanwyzing van de onderscheiden grootte en beloop der muuren, in verschillende tydperken. Verder beschryft hy de byzondere deelen, plaatsen en voornaamste gebouwen der Stad, als daar zyn de heuvelen, *Zion*, *Moria*, *Akra* en *Bezetha*, de hoogte *Ophel*, de burgt *Zion*, de sterkte *Millo*, de muuren, poorten en toorens, der Stad, derzelver grootte, volkrykheid, en voorrechten; daar op volgen beschryvingen van de voornaamste gebouwen, als van den *Tempel*, het slot *Antonia*, het *Raadhuis* en *Rechthuis*; *Hystus*, en *Lithrostrootos*; de huizen van ANNAS en KAÏAPHAS; de Paleizen van HERODES AGRIPPA, en van HELENA; *Golgotha*, de berg *Gihon*, *Akeldama*, *Kedron*, het dal *Hinnon*, de gemeene begraafplaatsen, en die der Israëlitische Koningen; de fontein *Siloa*, de bron *Gihon*, de draake- en andere fonteinen, benevens de vyvers en waterleidingen; het badwater *Bethesda*, en eindelyk een Tafreel van het hedendaagsch *Jerusalem*, en eene opgave van derzelver Lotgevallen en Geschiedenissen. De overige 190 bl. besteed de Heer VAN

Digitized by Google

HAMELSVELD tot het beſchryven der Steden *Bethfage* en *Bethanien*; de Stad *Bethlehem*, zo in derzelver naam, ligging, tegenwoordige geſteldheid, als de naby gelegen fontein *Etham*, de vyver van SALOMO, en deszelfs beſloten hof. Verder *Acco* of *Ptolomeus*, *Hebron*, *Zericho*, *Joppe*, *Kapernaum*, *Nazareth*, *Rama*, *Ramla*, *Samaria*, *Safat*, *Scythopolis*, en *Sichem*, waar onder *Moreh*, benevens *Jacobsveld* en *Jacobsfontein* behooren; ſluitende dit deel met *Siloh* en *Tiberias*. Alle deeze beſchryvingen zyn op de nieuwſte berichten en waarneemingen der geloofwaardigſte Reizigers gegrond; zo als men aan de volgende, wegens de *hedendaagſche geſteldheid* van *Bethlehem*, genoeg zal kunnen opmaaken.

„ *Bethlehem* is thans een open vlek of groot Dorp, en ligt op eene hoogte, die rotsachtig en omringd is van dalen en heuvelen, welke Koorn, Wyn, Olyf- Vyge- en andere uitmuntende Boomen hebben, maar ook gedeeltelyk onbebouwd liggen. Eenige jaaren vóór dat HASSELQUIST zich daar bevondt, waren de beste Olyfboomen, in eenen binnenlandſchen oorlog der *Bethlehemmeren* jegens elkanderen, verdelgd geworden. Het Dorp is redelyk volkryk; hebbende, volgens ſommigen, omtrent 100 ſteenen huisjes, volgens anderen echter niet meer dan 30. KORTE meent, dat de Inwooners omtrent 200 huisgezinnen kunnen uitmaaken. De huizen zyn verwoest, en de Inwooners zyn zeer armoedige menſchen; beſtaande deels uit *Griekſche*, *Armeniſche*, en eenige *Latynſche*, Christenen, ten deele uit *Muhammedaanen*, en ten deele uit *Arabiſche* boeren. Deze menſchen leven als zonder tucht of wet; en in 't gemeen beſchryven de Reizigers de tegenwoordige bewooners van *Bethlehem*, als zeer onrustige en boosaartige menſchen; en dat zo wel de zogenaamde *Christenen*, als de *Muhammedaanen*. *Bethlehem*, zegt HASSELQUIST, is, by erfmaaking, aan *Mekka* onderworpen geworden, en dit is de reden, dat niet de Stedehouder van *Jeruſalem*, maar de gezaghebber van *Jaffa*, welke Stad, volgens zyn bericht, mede aan *Mekka* behoort, aldaar het bewind in handen heeft. Dit, vervolgt hy, geeft zekerlyk ook aanleiding tot het eigendunkelyk en losbandig leven der *Bethlehemiten*, welk tot zulk eene hoogte van buitenſpoorigheid gerezen is, dat naauwlyks weêrgaa daarvan onder eenig volk te vinden is. Zy leeven in geduurige twisten en geſchillen met die van *Jeruſalem*, of met de Inwooners van *Hebron*, of met ande-

de-

Digitized by Google

dere nabuurige Dorpelingen. Ook ligt dit volk gedurig onder elkanderen overhoop; niet uit hoofde juist van den Godsdienst, die van *Bethlehem* zyn zoo nauw niet van geweten. De *Christenen* en *Muhammedaanen* leeven hier onder elkanderen, zonder ooit over de Religie te twisten, of 'er zich om te bekommeren. 't Zyn andere redenen, welke hen doen kibbelen, twisten en vechten; by voorbeeld, over het recht om de *Pelgrims* voort te helpen, en om den *kaffar*, of het hoofdgeld, van de reizenden in te vorderen.

„ De *Christenen* hebben hier meest hun beſtaan van het maaken van Roozenkransſen of Paternosters en Kruisbeelden, en afbeeldingen van het heilige Graf, van de Kerk te *Bethlehem* en van de heilige Spelonk, welke hier gewyd worden; meest van Olyf- en Terpentyn-boomenhout; zy ſnyden dezelve alleen met een mes van dit hout, maar weten dit zoo net te doen, als een bekwaame Draaijer zou kunnen.

„ Omtrent 200 ſchreden buiten het Dorp, naa de oostzyde, is de Kerk, welke boven de Spelonk geſticht is, waar CHRISTUS zou geboren zyn. Deze Kerk is, volgens HASSELQUIST, een net gebouw, welker *model* men wil, dat in de *St. Paulus*-Kerk te *Rome* zou naargevolgd zyn. Zy wordt onderſteund door vier ryën roode Marmerſteenen Pilaaren, die ſamen een getal van 44, volgens ſommigen, van 48 of 50 volgens anderen, uitmaaken, en elk van één ſtuk zyn. Het muurwerk en het verwulffel zyn kunſtig op eenen goudgrond beſchilderd, en zy ontvangt haar licht door verſcheiden groote Venſters. Zy is van boven met Cederenhout bedekt; het welk met lood overtrokken is. De Keizerin HELENA bouwde hier haar eerſte Kerk, die zy in het H. Land ſtichtte; doch de tegenwoordige Kerk is gebouwd van Keizer JUSTINIAAN, en volgens een geſchrift is het gemelde *Moſaïk*-werk, daar zy van binnen mede verſierd is, in het jaar 1278 voltooid, door den Kunſtenaar EFREM. Weleer behoorde deze Kerk aan de *Griekſche* Christenen, doch naderhand hebben de Roomsch-Katholyke of Latynſche Christenen, voornaamlyk door voorſpraak van den Franſchen Gezant te *Konſtantinopel*, middel gevonden, om in het bezit van dezelve te komen.

„ Onder het koor dezer Kerk wyst men een hol of ſpelonk, eenige treden onder den grond, in welke de plaatzen zouden zyn, waar CHRISTUS geboren, en waar

Digitized by Google

hy in de kribbe gelegd is. Van deze kribbe draagt de Kerk den naam van *St. Maria de Presepio*. De plaats aan de linkehand zal de plaats van CHRISTUS geboorte zyn, en deze de herberg wezen, *Luc.* II: 7. Ongerymd genoeg, doch meest alles wat vermaard is, door byzondere gebeurtenisſen, wordt in holen of ſpelonken onder den grond aangewezen. Aan de rechtehand is de plaats, daar de kribbe zou geſtaan hebben, in welke MARIA haaren zoon nederlegde, om dat 'er voor hun lieden geene plaats was in de herberg. In de ſpelonk ligt een Marmerſteenen Tafelblad, op welks midden zich een geſtraalde zilveren kring vertoont als eene Star, met dit omſchrift: *Hic, de virgine Maria, Jeſus Christus natus eſt.* „ Alhier is JESUS CHRISTUS uit de maagd MARIA geboren." Deze ſteen wordt eerbiedig door de *Christenen* gekuscht, en zelfs by de *Muhammedaanen* in achting gehouden. —— De ſpelonk heeft de gedaante van eene Kapél, in welke twee Altaaren zyn, die altyd met het licht van 30 brandende Lampen verlicht worden.

„ Men vertoont ook nog, in dezelfde Kerk, de plaats, waar JESUS ten agtſten dage zou beſneden zyn; die, daar de Oosterſche Wyzen hem begroetten, enz. Deze Kerk werdt in het jaar 1110, toen *Bethlehem*, op verzoek van BOUDEWYN I, Koning van *Jeruſalem*, door Paus PASCHALIS II, tot een Bisdom verheven werdt, de Kathedraale Kerk van den Bisſchop, die onmidlyk onder den Patriarch van *Jeruſalem* ſtondt.

„ By deze Kerk ſtaat nog eene andere, die aan de heilige KATHARINA is toegewyd, en daarby een Klooster, door Franciskaaner Munniken bewoond, in het welk de Pelgrims, zoo lang zy te *Bethlehem* zyn, hunnen intrek hebben. —— Dit Klooster is groot en welgebouwd, met een ſterken muur omringd, en in drie byzondere Kloosters verdeeld, zynde twee gedeelten geſchikt voor *Griekſche* en *Armeniſche* Munniken. Van het dak van dit Klooster heeft men een fraai uitzicht over bergen en dalen, naa den *Jordaan* en de *Doode Zee*. Men vertoont binnen dit Klooster de Kapél, waar in de H. HIËRONYMUS, toen hy te *Bethlehem* was, gewoond zou hebben; ook wordt binnen den omtrek van hetzelfde Klooster zyne grafſtede aangewezen, als mede de grafſteden van EUSEBIUS, en van PAULA, eene voornaame *Roomſche* Vrouwe, eene Weduwe, en van haare Dogter

EU-

EUSTOCHIUM, van welke HIËRONYMUS in zyne Schriften meermaalen gewag maakt.

„ Ondertusschen dwaalt deze Kerkvader zeer, wanneer hy zegt, dat te *Bethlehem* ook te zien was het graf van ISAÏ, DAVIDS Vader, en van DAVID zelven. Wat 'er zy van ISAÏ's graf, van DAVID weeten wy zeker, dat hy in *Jerusalem*, en wel in den Burgt *Zion*, of de Stad DAVIDS, begraven is. —— Te *Bethlehem* is begraven de Rechter EBZAN, *Richt.* XII: 8, 12, en ASAHEL, 2 *Sam.* XXIII: 32."

Vervolgens geeft de Heer VAN HAMELSVELD berichr van de voornaamste merkwaardigheden, welke op de wegen van *Bethlehem* naar *Jerusalem* aangetroffen worden, van welke *Rachels Graf*, een zogenaamden *Erwten Akker*, op welke ronde keisteentjes groeijen, en het *Dorp der Herderen*, het belangrykste zyn. By dit Dorp toont men het veld, alwaar de Herders de blymare van JESUS geboorte zouden gehoord hebben. Hier digt by was het oude *Migdal-Eder*, *Gen.* XXXV: 21, by welk JACOB zich legerde, na het overlyden van zyne beminde RACHEL. De naam betekent een Kudde of Veetooren, waarom onze Overzetters ook *Mich.* IV: 8, vertaald hebben, *Schaapstooren*. Men verstá daar door een' Wachttooren, die men in de vlakte op eene hoogte oprechtte, om de wacht te houden, of 'er ook roofdieren of vyanden en roovers naderden, om de kudde, of naaste Steden of Dorpen, te overvallen. De aangehaalde plaats, *Mich.* IV: 8, is merkwaardig: „ gy Schaapstooren, (daar de Herders „ te *Bethlehem* de wacht houden) gy moogt genoemd „ worden het *Ofel* der Dochter *Siöns;* (van *Ofel*, een „ oord in *Jerusalem*, daar de *Nethinim* woonden;) tot u „ zal komen, ja daar zal komen de voorige heerschap„ py, het Koningryk der Dochter *Jerusalems*." En dan zal deze Voorzegging naar de letter vervuld zyn, door de geboorte van JESUS te *Bethlehem* (vergel. *Mich.* V: 1.) en derzelver aankondiging aan de Herders in de landstreek aldaar. —— Uit deze enkele plaats ziet men reeds, hoe veel licht de Aardrykskunde, ook aan sommige Bybelplaatsen, kan toebrengen.

Wy hebben met genoegen, in de beschryving van *Jerusalem*, en eenige omliggende plaatsen, gezien, dat de Heer VAN HAMELSVELD de twyfelingen van JONAS KORTE, ten opzichte van den Berg *Kalvarie*, en de plaatse van waar CHRISTUS ten Hemel is gevaaren, enz. mede

Digitized by Google

in aanmerking heeft genomen, het zy om dezelve tegen te ſpreeken, of te verſterken. Het is aanmerkelyk, dat een onnozel man, een gewezen Schoolmeester en Boekverkooper, wiens ſchryfſtyl alle de kenmerken van eenvoudigheid heeft, zo veel meer heeft kunnen opmerken, dan alle zyne voorgangers; ſchoon zyne gedachten aan die van anderen onderwerpende; dat zelfs de Schryver dezer Aardrykskunde, op zyn ſpoor, zegt: „Ik beken, dat, hoe verder ik in de behandeling van dit myn Werk kom, de geloofwaardigheid van alle ſoortgelyke overleveringen, in het aanwyzen van merkwaardige plaatzen, by my eer vermindert, dan toeneemt." Hy die weet op welk een prys men ſommige overleveringen in zyn Vaderland moet ſtellen, zal deze bekendtenisſe, ten opzichte van een afgelegen land, waar, na zeventien Eeuwen, en veele Oorlogen, het Bygeloof en Ongeloof merktekens van de vroegſte gebeurtenisſen aanwyzen, zeer gepast vinden.

Proef van eenige Verbeteringen in de Nederduitſche Overzetting des Bybels, naar de Hedendaagſche Spelling, ter bevordering van naerſtiger en aangenamer Lezing der Heilige Schrift. Te Utrecht, by G. T. van Paddenburg en Zoon, 1792. *Behalven het Voorbericht, 287 bladz. In gr.* 8vo.

Om onze Lezers over den aart dezer onderneming wel te doen oordeelen, zyn wy verplicht, een gedeelte der Voorreden te plaatzen, welke de Uitgevers, aan het hoofd van deze eerſte Proeve van hunnen arbeid, geſteld hebben.

„ De Nederlandſche Overzetting (zeggen zy), die in onze Kerk gebruikt wordt, is al lang met recht erkend, tot nog toe de beste van allen te zyn; doch daar ook onze taal door den tyd langs hoe beſchaafder wordt, kan het niet onvoegzaam geacht worden, dat een en ander kenner der beide grondtalen, en liefhebber van onze Vaderlandſche Spraak, ondernomen hebbe, onze gewoone Vertaling eenigzins te beſchaven, of den text hier en daar eenigzins anders over te zetten.

„ Elk, die den Statenbybel met dezen vergelykt, zal aanſtonds zien, dat zy in den grond dezelfde zyn; doch dat men maar alleen hier en daar een veroudend woord, met

met een meer verſtaanbaar, verwisſeld, de ſpelling en woordvoeging wat meer naar den hedendaagſchen ſmaak geſchikt, en den zin, daar dezelve wat ſtroef en hakend is, een weinig verzet hebbe.

„ Gelyk, by voorbeeld, voor *wyf* heeft men geſteld *vrouw* of *huisvrouw*; voor *gewan*, *teelde*; voor *vertrekken*, *uitſtellen*; voor *kond gedaan*, *bekend gemaakt*, of *aangekondigd*; voor *ſweer*, *ſchoonvader*; voor *herderſche*, *herderes*; voor *grootſte* en *kleinſte zoon* of *dochter*, *oudſte* en *jongſte*; enz.

„ Door omzetting van woorden, heeft men hier en daar gepoogd het lezen gladder te maken; by voorbeeld, Gen. 1: 11, voor *kruyt ſaetſaeyende, zaadzaaiend kruid*; Gen. 3: 5, voor *Godt weet, dat ten dage, als gy daar van eet, ſo ſullen uwe oogen —— en gy ſult als Godt weſen*, nu: *dat —— uwe oogen geopend zullen worden, en gy als God zult zyn*; enz.

„ Duidelykheidshalve heeft men hier en daar onze Overzetting verſtaanbaarder pogen te maken; gelyk Gen. 6: 16, *Gy zult een venſter aan de Arcke maken, ende ſult ſe volmaken tot eene elle van boven*, liever: *Gy zult licht aan die Ark geven, en gy zult ze van boven eene el klimmend maken.*

„ Gen. 9: 5. Ende voorwaer ick ſal u bloet [het bloet] uwer Sielen eyſchen; *van de handt aller gedierte ſal ick het eyſchen: ook van de handt des menſchen, van de handt eenes yegelicken ſynes broeders ſal ick de ſiele des menſchen eyſchen*; is nu dus: *Want ook ulieder bloed*, [het bloed] van uwe *Zielen zal ik afvorderen: van de hand van al het gedierte zal ik het afvorderen; ook van de hand van den mensch, van de hand van elken broeder van hen, zal ik de ziel van den mensch afvorderen.*

„ Exod. 1: 21, 22. *Ende 't geſchiedde, dewyle de Vroedtvrouwen Godt vreesden, ſo bouwde hy haer huyſen. Doe geboodt Pharao allen ſynen volcke, ſeggende: alle ſonen die geboren worden, ſult gy in de riviere werpen*, maer alle dochteren in 't leven *behouden*; daer heeft men nu: *Maar het geſchiedde, dewyl de vroedvrouwen God vreesden, en Hy hun de huizen bouwde; dat Pharao al zyn volk gebood, zeggende: allen zoon die geboren wordt, zult gy in de rivier werpen*; maar alle dochter zult gy in *het leven behouden.* Hieruit ziet men met een, dat hier de *huizen* niet der *Vroedvrouwen*, maar der *Israëliten* bedoeld wor-

Digitized by Google

den; makende *haer* in de gewoone Overzetting dit zeer duister, daar het ook bekend is, dat men thans onderscheid maakt tusschen het manlyk *hun* en het vrouwlyk *haar*.

„ Exod. 4: 11. *Ben ik 't niet, de* HEERE? is hier: *Ben ik het niet*, [IK] JEHOVAH?

„ Exod. 5: 2. *Ick en kenne den* HEERE *niet*, is nu: *Ik ken geenen* JEHOVAH. enz. enz.

„ Deut. 18: 8. *So sullen sy gelycken deel eeten: boven syne verkoopingen by de vaderen*, heeft men duidelyker zoeken te maken, door eene en andere noodzakelyke invulling: *zoo zal hy een gelyk deel met hun* [*ontvangen om te*] *eten, boven* [*'t geene hem toekomt uit*] *het verkochte by de vaderlyke huisgezinnen.*

„ En men zou dit meer gedaan hebben, was men niet bedacht geweest, dat men geene paraphrase, maar eene overzetting uitgeve.

„ Ook heeft men Lev. 19: 3. en Deut. 18: 11. voor *waersseggeren* en *waersseggenden geest*, hier *buiksprekers* en *buiksprekenden geest*; in de eerstgemelde plaats en Hoofdst. 20: 6. voor *duyvelskonstenaars*, nu *waarseggers*; Deut. 18: 10. voor *een guychelaer ofte die op vogelgeschrey acht geeft*, hier: *die uit het dryven der wolken, en uit het kruipen der slangen, waerzeggery pleegt*, vergeleken Levit. 19: 26, waar deze woorden omgezet voorkomen; en Jos. 13: 22, voor den *voorsegger* (Bileam), den *waarzegger*: die kennis van de grondbeteekenis der woorden heeft, zal erkennen, dat men voor meer algemeene woorden, door het bezigen van meer byzondere, te sterker den waren zin hebbe uitgedrukt.

„ In de dichtkundige deelen is wel de meeste verandering gemaakt, als in Exod. 15. Num. 21. Deut. 32. Richt. 5. enz. gelyk ook vervolgens geschieden zal in het Boek van *Job*, der *Psalmen*, enz. En geen wonder! die zyn, door derzelver verheven styl, Oosterssche bloemen en zinnebeelden, de duisterste: men heeft dezelve echter zoo verstaanbaar zoeken te maken als mogelyk was, uit vergelyking van de Schriften van bekende en vermaarde Mannen, die, byzonder in onze Eeuw, over dezelve een nieuw licht gespreid hebben.

„ Een opmerkend Lezer zal uit eene andere Vertaling van sommige woorden zien, byzonder in het vervolg van dit Werk, dat deszelfs Uitgevers met oordeel gebruik ge-

Digitized by Google

gemaakt hebben van de Taalkundige Werken der Heeren SCHULTENS, SCHROEDER, VERSCHUUR, en hunne oordeelkundige navolgeren: enz."

Uit het medegedeelde ziet de Lezer genoegzaam, wat hy hier te verwachten heeft, en het is ons gebleken, dat de uitvoering aan deze verwachting beandwoordt. Deze eerſte Proeve bevat de vyf Boeken van MOSES, het Boek *Joſua*, dat der *Richteren*, en *Ruth*.

Schoon ondertuſſchen dit Stuk, wanneer het voor eenige jaaren uitgegeven was, een zeer aangenaam verſchynzel zou geweest zyn, toen de Nederduitſche Lezer nog niets, dan zyn' Staaten-bybel hadt; zo is echter thans deszelfs voortzetting minder noodzaaklyk, daar zederd eenigen tyd meer dan éene Vertaaling van den Bybel, in onze taal, in het licht gekomen is, waarin men met regt eene meerdere vryheid gebruikt heeft, en die meer van den Staaten-bybel afwyken, meer met den oorſpronglyken tekst overeenſtemmen, en, of door het gebruik van ons Westersch taaleigen, of door bygevoegde Omſchryvingen en Aanmerkingen, meer licht aan den Lezer geven. Boven alle andere ondernemingen van deze zoort, blyft die van den Heer HAMELSVELD buiten kyf verre de nuttigſte.

De *Proeve*, waar wy thans van ſpreken, zou dus meer opgang gemaakt hebben, wanneer zy in het jaar 1785, toen men, gelyk ons in het Voorbericht gemeld wordt, reeds met het drukken een aanvang gemaakt hadt, uitgegeven ware. Nogthans kan deze arbeid met nut door hen gebezigd worden, die onvermogend zyn, om zich andere, wel bétere, maar ook vry kostbaare, Vertaalingen aan te ſchaffen.

Historisch Bewys voor de Waarheid van den Kristlyken Godsdienst, door JOHN GEORG ROSENMULLER. *Uit het Hoogduitsch, naar de tweede geheel op nieuw bearbeide Uitgave vertaald, en met Aantekeningen verrykt. Te Utrecht en Amſterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon *en* M. Schalekamp, 1792. *In gr.* 8vo. 387 *bl.*

Alle welaangewende poogingen, om de veelvuldige vooroordeelen tegen het *Christendom*, uit zeer on-

Digitized by Google

derſcheidene bronnen oorſpronkelyk, tegen te werken; om Twyfelingen, tegen dien besten en hemelſchen Godsdienst, by niet weinigen opgerezen, te verbannen; en het Geloof der waare Belyderen van denzelven te verſterken, verdienen lof, en over dezelve moet elk *Christen* zich verheugen. Met veel voldoenings ontvingen wy dit Werk, *Historisch Bewys* getyteld, van den Geleerden ROSENMULLER, die, reeds in den Jaare 1771, hetzelve in 't licht gaf; doch hetzelve veel vermeerderd, en omgearbeid, zynen Landsgenooten, in den Jaare 1788, op nieuw mededeelde. Eene *Verhandeling, over de Bewyzen van het Christendom*, in 't algemeen, is 'er bygevoegd; en heeft hy de *veertien Stellingen*, die in de eerſte Uitgave ten grondſlag gelegd waren, tot *vyf Hoofdſtellingen* by elkanderen verbonden; en zich voornaamlyk de moeite gegeeven, om de aandagt gaande te houden, op den inwendigen aart en innerlyke voortreffelykheid van den *Christlyken Godsdienst*, gelyk op het Character en de Lotgevallen van deszelfs Stichter, en hier door het Bewys te bekragtigen. Voor 't overige heeft hy zich bevlytigd, om kort te zyn, en op nieuwe Twyfelingen aldaar eenigen weêrſlag gegeeven, waar het hem noodig ſcheen.

In de voorloopige Verhandeling onderzoekt en verklaart de Heer ROSENMULLER, de wel aaneen verknogte Vraagſtukken. *Wat is de Christlyke Godsdienst? — Wat verſtaat men door de Waarheid en Godlykheid van den Christlyken Godsdienst? —— In welken zin kan de Waarheid en Godlykheid van den Christlyken Godsdienst bewezen worden?* en eindelyk, *welke Bewyzen van het Christendom zyn voor de besten te houden?*

Door den *Christlyken Godsdienst*, verſtaat de Schryver „ den geheelen inhoud der voornaamſte onderrigtingen „ van JESUS CHRISTUS en zyne Apostelen, omtrent God, „ en zynen dienst, omtrent de menschlyke beſtemming, „ omtrent deugd en ondeugd, en omtrent de middelen, „ door welken de Mensch tot de hoogſte gelukzaligheid „ kan geleid worden, voor welke zyne natuur vatbaar „ is, zo als deeze onderrigtingen in de Heilige Schrift, „ en voornaamlyk in het *Nieuwe Testament*, gevonden „ worden."

Doch voor ons zou, zo wy het *Oude Testament* niet hadden, het *Nieuwe* grootendeels raadzelagtig en onverſtaanbaar zyn. „ Men dient," merkt hy op, „ hier wel „ in

„ in aanmerking te neemen, dat de H. Schrift van het
„ *Oude* en *Nieuwe Testament*, of de Bybel, niet de Christ-
„ lyke Godsdienst zelf, maar de Archief, en de Geſchie-
„ denis, van de Godlyke Openbaaring en van den *Christly-*
„ *ken Godsdienst* is. De Leerſtellingen van den *Ouden Jood-*
„ *ſchen*, zo als van den *Nieuwen Christlyken*, *Godsdienst*
„ zyn hier enkel Historisch aangetekend, zo als zy op
„ verſcheide tyden en by verſcheide gelegenheden zyn
„ voorgedraagen. Het is daarom niet naauwkeurig ge-
„ ſprooken, als men zegt, dat de Heilige Schrift *Gods*
„ Woord is." Zulks aangetoond hebbende, beweert hy, dat men door dit onderſcheid, tuſſchen den *Bybel* en den *Christlyken Godsdienst*, wel in 't oog te houden, in ſtaat zal zyn om eene groote menigte van zwaarigheden uit den weg te ruimen, die den denkenden navorſcher ſteeds ontmoeten, en eene menigte tegenwerpingen, tegen het *Christendom* uitgedagt, zonder moeite kunnen beantwoord worden. Wanneer men flechts eenige ſchriften der *Deïsten* geleezen heeft, zal men ontdekt hebben, dat hunne meeste aanvallen niet op het *Christendom* zelf, maar op de Hiſtoriſche verhaalen, Chronologiſche en Genealogiſche opgaven, en andere diergelyke dingen, gerigt zyn, die, ja wel is waar in den *Bybel* ſtaan, maar niet als weezenlyke deelen van het *Godlyk Woord*, en van den *Christlyken Godsdienst*, kunnen beſchouwd worden. — Het is, zyns oordeels, zeker, dat wel de inhoud van den *Christlyken Godsdienst* in den *Bybel* gevonden wordt; maar alles wat in denzelven is aangeſchreeven, niet tot den weezenlyken inhoud van den *Christlyken Godsdienst* moet gerekend worden te behooren. Die by gevolg de verdediging van het *Christendom* op zich neemt, neemt geenszins ook te gelyk op zich de verdediging van alle de Verhaalen en Woorden, die in het *Oude* en *Nieuwe Testament* worden aangetroffen; maar alleen van die Waarheden en Leerſtellingen, die als weezenlyke deelen van den *Christlyken Godsdienst* beſchouwd en aangemerkt moeten worden.

Wyders wil de Heer ROSENMULLER den *Christlyken Godsdienst*, of het *oorſpronglyk Christendom*, van de *Kerklyke Formulieren*, of van *Schoolſche* en *Systematiſche Godgeleerdheid*, wel deegelyk onderſcheiden hebben. — Men ſmeedt menigwerf tegenbedenkingen tegen wonderlyke, grootendeels ongerymde, en met het gezond verſtand ſtrydige, Leerſtellingen van enkele Christlyke Godsdienſtſekten; men toont aan, dat deeze tegenbedenkingen onbeant-

woor-

Digitized by Google

woordelyk zyn, en men gelooft, hier door, het *Christendom* den bodem te hebben ingeslaagen. Men dient zich derhalven te wagten, om den *Christlyken Godsdienst* met *Godgeleerde Gevoelens* te verwisselen. —— Die de Verdediging van het *Christendom* op zich neemt, neemt dus geenszins ook tevens op zich eene Verdediging van alle Godgeleerde Stellingen, die met de oorspronglyke Leer van JESUS en zyne Apostelen niet overeenkomen, of zelfs met dezelve geheel strydig zyn; het zy ze dan in de Kerk, welke hy zelf toegedaan is, of in eene andere, geleerd worden.

Door de *Waarheid* en *Godlykheid* van den Christlyken Godsdienst, verstaat de Schryver, „ dat dezelve zyn aanweezen en bestaan door den onmiddelbaaren invloed der Godheid gekreegen heeft; dat dezelve, ten aanziene van zynen inhoud, en ten aanziene van het plan, 't welk zyn Insteller zich ontworpen en voorgesteld hadt, zo voortreflyk is, dat geen gewoon mensch denzelven kan hebben uitgedagt. De Insteller van denzelven moet onder den onmiddelyken invloed der Godheid gestaan, en alle andere Menschen, welke ooit geleefd hebben, in wysheid en verheeven kundigheden verre overtroffen hebben." —— En toont hy wyders aan, dat de vraag, of de *Christlyke Godsdienst* Godlyk zy? van de vraag, of de *Heilige Schrift* volgens alle haare afzonderlyke deelen Godlyk zy? gansch verschilt. Te welker gelegenheid hy zyne bedenkingen inbrengt tegen de menigmaal zo verkeerd begreepene Godlyke Ingeeving der Gewyde Bladeren.

Ten aanziene van den zin, in welken de *Waarheid* en *Godlykheid* van den *Christlyken Godsdienst* kan beweezen worden, is hy van oordeel, dat dezelve geen *Mathematisch* bewys toelaat: dewyl de aart der zaake zulks niet toelaat, en hy, die zulk een bewys begeert, geene onderrigting, maar medelyden, verdient; doch dat dezelve tot eene *moreele* zekerheid kan gebragt worden, die, in *moreele* zaaken, aan de *Geometrische* zeer naby komt. Tot zodanig een Bewys, in dit geval, worden twee stukken gevorderd. —— „ *Vooreerst* moet men betoogen, dat de *Christlyke Godsdienst* dat geene is waar voor dezelve van zynen Stichter, en van deszelfs Gevolmagtigden, die hem eerst ter Wereld invoerden, is uitgegeeven, —— naamlyk de beste en zekerste aanwyzing ter waare Gelukzaligheid, eene Gelukzaligheid, die hier op aarde haar begin neemt, en eerst in de Eeuwigheid volmaakt

maakt zal worden. Dit kan niet anders dan *dus* geſchieden; men moet naamlyk aantoonen, dat de Gelukzaligheid, waarop men door deezen Godsdienst hoopen kan, van zo eenen aart zy, dat ieder verſtandig Mensch dezelve zyner wenſchen waardig vinden moete, en dat de middels, welken deeze Godsdienst aanpryst, aan de geenen, die na deeze Gelukzaligheid reikhalzen, volkomen met hun heilig einde en oogmerk overeenkomſtig zyn. De merktekens, waaraan men weeten kan, dat deeze Godsdienst zulke verheeven Eigenſchappen heeft, moeten noodzaaklyk in de natuur van zyne Beloften, Leſſen, en Voorſchriften, zelve liggen. —— In de *tweede plaats* moet men merktekens bybrengen, waaruit het kenlyk worden kan, dat het vormen van zodanig een Godsdienst-plan onmogelyk het werk van éénen of meer gewoone Menſchen zyn kon, en dat 'er eene onmiddelyke Godlyke tusſchenkomst onvermydelyk by gevorderd wierd." En komt het, om dit bewys te vatten, zeer aan, op de bekwaam- en gemoedsgeſteldheid der Menſchen.

Wanneer de Heer ROSENMULLER, in de laatſte afdeeling van zyne voorloopige Verhandeling, komt tot het Onderzoek, *welke Bewyzen van het Christendom voor de beste te houden zyn*? geeft hy den voorrang aan de *inwendige* boven de *uitwendige*. „Met dit alles," ſchryft hy, „twyfel ik 'er geheel niet aan, dat JESUS en zyne Apoſtelen waare Wonderwerken verrigt hebben, en ik geloof, dat zich alle tegenbedenkingen, die van de vrienden des Ongeloofs hier tegen ingebragt zyn, en nog ſteeds ingebragt worden, gemaklyk beantwoorden laaten, wanneer men het, over het denkbeeld van een Wonderwerk, maar eens is (*). Ik twyfel ook niet of 'er zyn Wonderwerken ter bevordering der bedoelingen van JESUS en zyne Apoſtelen noodig geweest; anders tog zouden zy geene verrigt hebben. Maar het is alleen de vraag, waar toe waren 'er Wonderwerken noodig? En welke uitwerkzels moesten ze hebben? Wy antwoorden: zy moesten *zinlyke* bewyzen van de Godlyke zending van JESUS en zyne Apoſtelen zyn. Dit is

(*) De Schryver wyst hier op zyn *Sendſchreiben an die Exegetiſche und Philanthropiſche Geſelſchaft in Stockholm*, &c. *Seite* 32 *f.*

Digitized by Google

„ is blykbaar uit die uitſpraaken, in welken hy uitdruk-
„ lyk te kennen geeft, dat hy zulke buitengewoone daa-
„ den verrigtte, met oogmerk, om zyne Tydgenooten te
„ overtuigen van de waarheid zyner Hemelſche Zending,
„ zie JOAN. X: 37, 38." Dit ſtuk in 't breede beredeneerd hebbende, waar in wy hem niet kunnen volgen, zegt hy ten ſlot: „ Ik ben daarom nog ſteeds in die
„ gedagten, in welke ik reeds voor zeventien jaaren ge-
„ weest ben, (den tyd der eerſte uitgave van dit *Hiſto-*
„ *riſch* Bewys) en die ik zedert dien tyd meer dan één-
„ maal in myne Schriften aan den dag gelegd heb, dat
„ de *Wonderwerken, wanneer men met beſtryders van het*
„ *Christendom te doen heeft*, niet als bewyzen voor den
„ *Christlyken Godsdienst*, maar als tegenwerpingen, moe-
„ ten beſchouwd worden, en dat dezelve dan eerst ge-
„ loofwaardig worden, wanneer men den inhoud van
„ den *Christelyken Godsdienst* grondig kent, en van des-
„ zelfs Godlykheid uit andere gronden overtuigd is.
„ Wanneer iemand maar eens zo verre gevorderd is, dat hy
„ over de natuur en het oogmerk van het *Christendom*
„ zyne ernſtige gedagten gaan laat, zal hy zich aan de
„ Wonderwerken niet meer ſtooten; hy zal veeleer zelfs
„ inzien, dat een zodanige Godsdienst, als de Christ-
„ lyke is, geheellyk niet beſtaan kon, zo het niet waar-
„ agtig ware 't geen van de Opſtanding van JESUS, als
„ het grootſte wonder, en van deszelfs buitengewoone
„ daaden in de Schriften van het Nieuwe Testament, ge-
„ meld wordt."

Het *Historisch Bewys*, door den Heer ROSENMULLER aangevoerd, rust op de volgende Stellingen, die in 't breede door hem ontwikkeld worden:

I. „ Het kan uit de Geſchiedenis ontegenzeggelyk beweezen worden, dat de Leerſtellingen van den zo genoemden Natuurlyken Godsdienst, waarin de egte Deïsten met ons overeenſtemmen, vóór de komst van CHRISTUS, het grootſte gedeelte van het Menschdom deels onbekend, deels donker en twyfelagtig, geweest zyn

II. „ In die tyden, in welken de Natuurlyke Godsdienst bykans in de geheele Wereld in dikke duisternisſe lag, en geheel verbasterd was, heeft een klein Volk in *Paleſtina* beter kennis van God, van zyne Eigenſchappen en van zynen Dienst, gehad; doch dezelve hadt deeze betere inzigten niet aan de Philoſophie, maar aan eene hoogere verlichting, te danken.

III.

Digitized by Google

III. „ De Godsdienst der *Hebreeuwen* was slegts eene Voorbereiding van eenen volkomener en beter, en 'er worden in hunne Gewyde Schriften Voorspellingen gevonden, waar door zy op eenen volmaakter Godsdienst hoopen konden, en de Stichter van denzelven genoegzaam gekenmerkt wordt.

IV. „ De Stichter van deezen beter Godsdienst was JESUS CHRISTUS. Aan Hem en wel aan Hem alleen zyn alle die kenmerken te ontdekken, waar mede de Propheeten deezen algemeenen Leeraar der Volken, en grooten Heilaanbrenger van het Menschdom, hadden afgebeeld.

V. „ De inwendige natuur en voortreflykheid van den door JESUS gestichten Godsdienst, het plan 't welk Hy ten beste van het Menschdom ontworpen heeft, en de wyze, op welke hetzelve is uitgevoerd geworden, stellen het buiten allen twyfel, dat JESUS een Godlyk Mensch, in de sterkste betekenis des Woords, en zyn Godsdienst van eenen Godlyken oorsprong, is."

Ten slot deezer aangevoerde Bewyzen, luidt zyne taal: „ Ieder deezer vyf Stellingen is, volgens myne overtuiging, onbetwistbaar waaragtig; want, schoon 'er tegen enkele plaatzen myner Verhandeling gegronde tegenwerpingen zouden kunnen gemaakt worden, —— 't welk, wegens de onvolmaaktheid van alle menschlyke kundigheden, niet wel anders te vermoeden is, blyven egter, zo ik geloof, de hoofdstellingen zelven ontegenspreeklyk waar, en zullen bezwaarlyk kunnen wederleid worden."

De Vertaaler heeft, in veelvuldige en soms breede Aantekeningen, waar mede hy dit Werk verrykte, nu en dan getoond van den Schryver te verschillen; dan de meeste strekken tot opheldering en bekragtiging van het door deezen bygebragte. Hy wyst, en dit zeker heeft zyne groote nuttigheid, veelvoudig aan, waar de Leezer, ten opzigte van eene en andere byzonderheid, zo hy het verlange, nadere toelichtingen kan ontvangen. Zyn arbeid, aan dit Werk besteed, verdient den dank zyner Landsgenooten. Die onder hun de *Latynsche* taal niet magtig zyn, zouden hem nog grooter verschuldigd weezen, indien hy de Aanhaalingen uit die spraake verduitscht hadt. Hy betuigt zyn best gedaan te hebben om *Germanismen* te vermyden, dan wy hebben 'er te veel ontmoet, om ze aan te wyzen.

Om dit Werk en 's Schryvers denk- en schryftrant nog nader te doen kennen, kunnen wy niet nalaaten, uit het laat-

Digitized by Google

laatſte Bewys, nog over te neemen de beantwoording der Vraage: *Kan men ook in onze dagen nog weeten en gewaarworden, wat de Christlyke Godsdienst is?* ——

„ De *Christenen* hebben zich, gelyk bekend is, in verſcheide Secten verdeeld, die in veele Geloofsſtukken van elkander afwyken, en grootlyks verſchillen. —— Ieder deezer byzondere Secten beroemt zich het zuivere onvervalschte *Christendom* te hebben, en beſchuldigt de anderen van de verfoeilykſte dwaalingen. Men hoore eens de *Roomschgezinden*, de *Proteſtanten*, de *Sociniaanen*, de *Arminiaanen*, de *Mennonieten*, enz. Zy zullen zich allen beroemen, alleen bezitters der waarheid te zyn, en zullen het niet beſtaan durven, om de weinigen, die zich evenwel ook *Christenen* noemen, voor hunne Geloofsbroeders te erkennen. —— Welke van deeze Secten is nu op het rechte ſpoor? by welken van deezen zullen wy den waaren Christlyken Godsdienst vinden? 't Is zo; de verſchilſtukken ſchynen groot, en in 't oogloopend, te weezen. Maar in de hoofdzaak zyn deeze Partyen het veelligt zo onëens niet, als zich naar het eerſte aanzien wel voordoet.

„ Ten opzigt der *Theorie* belyden alle Christen-partyen éénſtemmig die Leerſtellingen, welken in de zogenoemde Apostoliſche Geloofsbelydenisſe vervat zyn, en met betrekking op de Christlyke Zedekunde is de overeenſtemming nog veel grooter. Intuſſchen blyft evenwel de verſcheidenheid nog altyd groot genoeg; en dus is de vraag, of 'er niet eene bron voor handen is, waar uit de egte en onvervalschte Christlyke Godsdienst geſchept, en waar naar alle Secte-gevoelens beoordeeld kunnen worden? Alle byzondere Godsdienst-partyen ſtemmen met elkanderen daarin overeen, dat de eigenlyke Christlyke Leer in de Schriften van het Nieuwe Testament gevonden wordt, en uit dezelve geleerd moet worden. Alleen in de verklaaring van zommige plaatzen verwyderen zy zich van elkanderen, en eenigen onder hun plaatzen by deeze éénige bron van alle eigenlyke Christlyke Godsdienst-kennisſe, die alleen eene zuivere bron is, nog verſcheiden andere bronnen, welken zy eene gelyke zuiverheid toeſchryven. Alle, of althans de meeste, vervalſchingen van het Christendom hebben haaren oorſprong daar uit, dat men reeds eeuwen lang de naauwkeurige en onpartydige ſtudie van het Nieuwe Testament veronagtzaamd en vernalaatigd heeft, en zich meer aan menſchelyke invallen, onderſcheidingen en verklaaringen, dan aan het onderrigt

van

Digitized by Google

van JESUS en zyne Apostelen, heeft gehouden. Ondertusschen evenwel staat de eigenlyke zuiverste bron voor ons nog open. Hoe gezetter en naauwkeuriger men het Nieuwe Testament bestudeert, hoe meer men vorderen zal in de kennisse der Christlyke Waarheden; en hoe nader de van elkaâr verwyderde Partyen weder by elkander zullen komen."

Dan wy hebben reeds genoeg gezegd, om dit Werk den *Denkenden Christen* aan te pryzen.

Brieven, over de Nieuwe Wachters der Protestantsche Kerke, van S. L. E. DE MAREES. *Tweede Stukjen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* W. van Yzerworst. 1792. *In gr.* 8vo. 166 *bl.*

Van de vyf eerste Brieven des gryzen DE MAREES, hebben wy, op zyn tyd, aankondiging gedaan, en ons, in de beoordeeling, beroepen, op het door ons gezegde, wegens de *Berichten, betreffende de Nieuwe Hervormers in Duitschland*, als zynde van dezelfde gehalte (*). Wat de vyf Brieven, in dit tweede Stukje begreepen, betreft, zy draagen denzelfden stempel als het voorig vyftal. De hedendaagsche Uitlegkunde in *Duitschland* wordt 'er heftig in bestreeden; en bovenal het *Woordenboek* van TELLER, door de Schryvers van het *Berlynsche Maandschrift*, en de *Algemeene Duitsche Bibliotheek*, de Heeren BIESTER en NICOLAI, de spotswys genaamde *Nieuwe Wagters*, zo zeer gepreezen. Deeze Schryvers, die zeker niet vry te spreeken zyn van veel gewaagde, verregaande, en het *Christendom* ondermynende, stellingen, worden met veel heftigheids wedersprooken, en beschreeven als lieden, „die vast, by elke gewigtige en eigendomlyke leere des Christendoms, raaden dat men die aan „de Deisten zal opofferen. Dat noemen zy de buiten„werken laaten vaaren, om de vesting zelve onverwinnelyk te maaken. Hunne vesting zyn een paar leerin„gen van den zogenaamden Natuurlyken Godsdienst; „doch die, volgens hun zamenstel, niet minder als vast „zyn. Want geloof aan een allesbeheerende Voorzienig„heid, by de leere van een niet deelneemenden God, van „een eeuwige Wereld, van bepaald einde — is zeker „al-

(*) Zie *Alg. Lett.* voor 1792. 1ste Stuk, bl. 416.

Digitized by Google

„ alleen bedrog. Buitenwerken zyn by hen alle de Euan-
„ lische Waarheden, die het hun ook behaagt, inzettin-
„ gen van Menschen te noemen."

Een geheele Brief, de VIII, is bykans ingerigt, om staalen by te brengen, van het schimpen *op*, en het laag stellen *van*, het *Christendom* der gemelde Schryveren. „ Zy „ broeden," vinden wy daarin opgetekend, „ *Basiliscus* „ eijeren, en maaken *Spinnewebben*. Schoone tekening, „ hoe het vergif des Ongeloofs, het welk gelyk de kan-„ ker invreet, is verbreid geworden! Eerst kwamen de „ Heeren met enkele, schoone, vernuftige, scherpzinnige „ ingekleede gedagten! (Mes Pensées) — — —;

„ Hoe ligt zyn deeze eiertjes opgeslokt, en hoe dood-„ lyk was hun genot! Doch *vertradt* men die, ontdekte „ men het daarin liggende vergif, waarschuwde men „ voor het zelve, dan voer 'er de *Otter*, de steekend-„ ste besporter eener honende Satyre, uit. Daar op be-„ gonnen zy *Spinnewebben te maaken*; hunne verleidende „ leeringen in een *Zamenstel* eerst van den Natuurlyken „ Godsdienst, der zuivere Wysgeerte der Deisten, doch „ ook dra in zamenstelzels der Natuur te brengen. —— „ Hunne *Spinneweb* deugt niet tot kleederen, hun *Werk* „ deugt niet tot dekzels! Daar waarlyk niet, waar het in „ eeuwigheid daar op aan komt, dat wy bekleed en niet „ naakt bevonden worden." —— „ Vergeef my," mogt DE MAREES hier wel byvoegen, gelyk hy met de daad doet, „ eenige Uitroepen! Als onwil over eene zo „ groote onvoegzaamheid verzen kan maaken; zoude zy „ ook niet eens moeten declameeren!"

De herkomst, de aanleg, de leerwyze en voortgang, der *Algemeene Bibliotheek*, wordt in den IX Brief op de aller-ongunstigste wyze ten toon gesteld, en NICOLAI aangeduid als vol *Jesuitsche* Kunstgreepen, die het plan daarvan ontwierp in verbintenis met den *Joodschen* Wysgeer, MENDELSSOHN, die beslooten hadt in zyn ongeloof te blyven. Men hoore, hoe DE MAREES de bedoeling van dit Werk beschryft: deeze was niet minder dan eene *Algemeene Hervorming der Wereld*. „ Men wilde, in plaats van „ den Bybel, de Rede, dat is, de Wysheid deezer Her-„ vormeren, in plaats van alle andere Godsdienſten, den „ Godsdienst der Rede invoeren. In de *Schoolen* zoude „ alleen de *Godsdienst van den Wereldburger* geleerd; en „ Synagogen, Mosqueën, en Christlyke Kerken, langzaa-„ merhand in *Tempels der Voorzienigheid* (Providenztem-

„ pel)

Digitized by Google

„ pel) veranderd worden. Op de stoelen van MOSES en
„ de Propheeten, van CHRISTUS en de Apostelen, van
„ LUTHER en CALVIN, zelfs wel der Pausen en Cardi-
„ naalen, ja zelfs van OMAR en ALI, zouden Wysgeeren
„ zitten. En daar Staat en Godsdienst, van het begin der
„ Wereld, met elkander verbonden waren, zouden in 't
„ vervolg ook alleen Wysgeeren heerschen. En dan, *Ge-*
„ *lukkig Gemeenebest!* als Wysgeerige Vorsten, Wysgee-
„ rige Leeraars van den Godsdienst, Wysgeerige Bur-
„ gers, Wysgeerige Boeren, den Aardbodem vervulden!
„ Reeds hoorde men de Voorzeggingen van de XIX
„ Eeuw, reeds zag men hen kragtig aannaderen *die gul-*
„ *de tyden*, zag, dat zy alle de *Rechten der Menschheid*
„ wederbragten, en alle de *ellende der Menschen*, over
„ welke men tot hier toe zo zeer ten onregte zo veel
„ gezugt hadt, volkomen doen eindigen. Reeds hadt
„ men Jupiter den Donderkloot uit de regte hand ge-
„ wrongen. Reeds dagt men met hem op de Wolken te
„ vaaren. En de Wysgeerte vleide zich voor de andere
„ kleinigheden, aardbeeving, storm, droogte, overstroomin-
„ gen, misgewas, hongersnood, pest, enz., ook nog raad
„ te zullen verschaffen, als zy eerst de geweldige bron-
„ nen, die in de magtige Zoonen der Aarde verborgen lig-
„ gen, zoude hebben te voorschyn gebragt. De *Erfzonde*,
„ die oude bron van ellende, hadden de nieuwe Opvoe-
„ dingskunsten reeds gestopt. En het *Vuur der Helle*,
„ om 't welk in de Natuur uit te blusschen, zich een
„ iedele *Franschman* hadt aangeboden, was van de meer
„ grondige *Duitschen*, door middel hunner gelief-
„ koosde Leeringen, dat God niet kan straffen, en dat
„ men hem niet vreezen moet, in de denkbeelden der
„ Menschen uitgebluscht. Wat ontbrak 'er nu aan de ge-
„ lukzaligheid der Menschen, als geene ellende in dit lee-
„ ven, geene vrees in 't sterven, hen langer konde kwellen?"
—— In deezen Brief krygen MENDELSSOHN en LESSING een groot aandeel.

De Xde, of laatste, Brief betreft weder, voornaamlyk, zo niet eeniglyk, den Opperconsistoriaal Raad en Proost TELLER, en dient ter beantwoording der zeer *ernstige Aanmerkingen*, door dien Heer aan den Heer DE MAREES geschreeven, over Bedenkingen op deszelfs *Woordenboek* gemaakt. Deeze heeft ons meer dan de andere behaagd, als met minder bitterheid geschreeven. —— Wie smaak vinden in Onderwerpen van deezen aart, als doorgaands in deeze Brieven verhandeld worden,

en niet zelden Recenſien van Recenſien zyn, wyzen wy tot het Werkje zelve, 't geen met dit Stukje ten einde *ſchynt* te loopen.

Verhandeling over den waaren aart der Kinder-Pokjes, en derzelver gemakkelyke en zekere Geneezing; nagelaaten door wylen J. J. VAN DEN BOSCH, *M. D. en Lid van verſcheiden In- en Buitenlandſche geleerde Genootſchappen. Te Rotterdam by* G. A. Arrenberg. 1791. *in gr.* 8vo. 224 *bl.*

Is 'er na eenig Stukje door de Geleerden vuurig verlangd, het was gewis na deeze Verhandeling; men verwachtte hierin een zedert eenige Jaaren hooggeroemd Geheim, ter beteugeling, of liever geheele uitdelging, van het Pokſmet te zullen ontdekt vinden; of wel ten minſten eene Geneeswyze, of Geneesmiddelen, bekend gemaakt te zien, die voorheen aan de beroemdſte Artzen onbekend waren; dan —— men vond dit niet, ten minſten niet zo als men zich voorgeſteld had: iets het welk veelal het gewoone lot der bekend gewordene Geheimen is. Geen wonder, dierhalven, dat het by veelen daar door geheel agter de bank geraakt is; ondertuſchen is het Stukje van dien aart, dat het onder andere, over deeze Ziekte handelende, Werkjes, gewis niet alleen wel een plaats verdient, maar ook der leezing en overdenking, by het behandelen deezer Ziekte, wel waardig is.

Scheikundige Bibliotheek, waarin de voornaamſte nieuwe Ontdekkingen en Verbeteringen, welke in de Scheikunde, in ons Vaderland, doch wel meest in andere Landen, van tyd tot tyd gedaan worden, kortelyk worden voorgedragen, enz. Door een Gezelſchap van Beminnaaren deezer Weetenſchap. Iſte D. 1ſte St. Te Delft by M. Roelofswaert. 1790. *in gr.* 8vo. 86 *bl.*

Dit Stukje behelst 19 tot de Scheikunde behoorende Articulen, meerendeels uit buitenlandſche Werken van beroemde Scheikunſtenaars vertaald. Dezelve zyn van verſchillenden aart, en, zo het ſchynt, voetſtoots gekoozen, waardoor de eene meer de andere minder belangryk is. Dan de inhoud van het eerſte Articul, behelzende de beſchryving van eene Manier, om Linnen, enz. in een zeer kor-

Digitized by Google

korten tyd, door middel van Gedephlogisteerd Zoutzuur, te bleeken, enz., verdiende zeker vooral in ons Land bekend gemaakt te worden; en met genoegen zien wy, op pag. 17, dat de Heer WELTER reeds eene Garenbleekery te *Lille*, naar deeze nieuwe manier begonnen, en 'er voordeel in gevonden heeft. Wy wenschen, dat de Vertaalers en Uitgeever van deeze Bibliotheek redenen mogen vinden om den begonnen Arbeid niet te staaken, maar door het uitkiezen der belangrykste onderwerpen zich zelven, en hunne Landgenooten, van nut te kunnen zyn.

Onderwys in de Leer der Natuur. Voor allen, die Gods Goedheid en Wysheid, uit de Werken der Schepping, willen leeren kennen en eerbiedigen. Te Dordrecht by de Leeuw en Krap, 1792. *In gr.* 8vo. 112 *bl.*

Alles is aan de Mode onderhevig, zelf de beoefening van Kunsten en Weetenschappen. Naadat, voor eenige Jaaren, de Eerw. MARTINET zynen *Katechismus der Natuur* het licht had doen zien, viel elk op de Natuurkunde. Allengskens zakte deeze liefhebbery, en viel op eene andere soort van Kundigheden. Intusschen is de kennis der Natuur een der gewigtigste voorwerpen van 's menschen aandagt; de mededeeling van dezelve moet een der ingrediënten van eene verstandige en beschaafde Opvoedinge zyn. De Opsteller van dit Geschrift heeft dan een goed werk gedaan, door zyne pooging, om den leeslust van Natuurkundige Werken onder zyne Landgenooten wederom op te wekken, ten einde daar door, zo als hy in het Voorbericht zich uitdrukt „ de menschen „ op de Werken van God opmerkzaam te maaken, en hun „ zyne wysheid en zyne goedheid te leeren eerbiedigen; „ daar de meesten, by de beschouwing van de grootste „ Werken des Scheppers, gevoelloos en onachtzaam „ zyn." Niet voor geoeffenden, maar voor eerstbeginnenden, is dit Werkje ingerigt, onder anderen ook ten dienste der Schoolen. Behalven eenige Voorbereidende Kundigheden, in welke de woorden *Waereld* en *Natuur*, en de algemeene eigenschappen der Lichaamen, ontvouwd worden, ontmoet men hier vyf Hoofdstukken, die de volgende Opschriften hebben: *Van de Hemelsche Ligchaamen; Van de Lucht; Van de Aarde; Van het Water; Van het Licht; Het Vuur, en van eenige vuurige Lucht-*

Digitized by Google

verſchyningen. Onder deeze Afdeelingen zullen de jonge Leezers verſcheiden Aanmerkingen ontmoeten, die hunne verſtanden met voortreffelyke Kundigheden verſieren, en den lust ter verdere beoefeninge zullen inboezemen. De reden en de nuttigheid van veele verſchynzelen, die zy, of geheel over 't hoofd zien, of tegen welke zy met eene domme verwondering optuuren, zal hun daar door openbaar worden. Van harten wenſchen wy, dat het Schoolweezen, hier te Lande, zodanig eene inrigting mogt ontvangen, dat ſoortgelyke Schriften, ten algemeenen gebruike, met Gezag wierden ingevoerd.

Vaderlandſche Historie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanſche Onlusten en den daar uit gevolgden Oorlog tusſchen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de Geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR'S *Vaderlandſche Historie. Achtſte Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1792. *behalven het Register,* 375 *bl. in gr.* 8vo.

Een zelfde Aanmerking als wy, by de Aankondiging des Zevenden Deels, van dit Vaderlandsch Geſchiedwerk maakten, (*) past ook op dit Achtſte, waarin de Geſchiedenis onzes Tyds, in den Jaare MDCCLXXXIV, wordt voortgezet. Slegts twee Boeken vervat dit Deel.

Het een-en-twintigſte, waar mede 't zelve aanvangt, ſchetst ons den inwendigen Staat der Bondgenootſchaplyke Gewesten, blykbaar uit Aanmerkingen van zyne Hoogheid en den Raad van Staaten, by het overleveren der Petitie en den Staat van Oorlog, voor den Jaare MDCCLXXXIV; en de Bedenkingen van een en ander Gewest, hier over, en wel byzonder van *Holland*; als welk Gewest alleen, op alle onderſcheidene Petitien tot de Extraordinaris Equipagie ter Zee, en tot den aanbouw van Schepen van Oorlog, met en zedert den Jaare MDCCLXVIII tot in 't midden van Slachtmaand des afgeloopen Jaars MDCCLXXXIII, weinig minder dan *drie en twintig Millioenen* Guldens waren opgebragt, daar de toe-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Lett.* 1 Stuk, voor 't Jaar 1792, bl. 336.

Digitized by Google

toebrenging door de andere Gewesten zamen, gedaurende dien zelfden tyd, geen *dertien Millioenen* beliep. In 't voorleden Jaar hadt *Holland* weinig minder dan *zeven Millioenen* aan het Zeeweezen besteed, terwyl alle de andere Bondgenooten te zamen niet meer dan ruim *vier en twintig Tonnen Gouds* verstrekten. Deeze agterlykheid, en het onlangs by zommige Gewesten ingevoerde Systema van Ongehoudenheid, om een gedraagen Consent op de eene of de andere Petitien, door reëele Fournisiementen gestand te doen, vóór en aleer die Petitien, met gemeene bewilliging van alle de Bondgenooten, tot Conclusie gebragt waren, bewoog Staaten van *Holland*, tot het herhaalen van eene verklaaring „ dat Hoogstdezelve zich „ genoodzaakt zouden vinden, om, by aldien bevonden „ mogt worden, dat de Bondgenooten, of wel het mee„ rendeel van dezelve, by continuatie zich zouden ont„ trekken, om de noodige Lasten tot Herstelling en „ Conservatie van 's Lands Navale magt te helpen draa„ gen, serieuse Deliberatien in den haaren aan te leggen, „ om Hoogstderzelver Finantien van minder nood„ zaaklyke Artykelen te dechargeeren; ten einde in staat „ te blyven, om in de Conservatie van 's Lands Zee„ magt te kunnen voorzien." Het tydstip om aan deeze verklaaring een daadlyk bestaan te geeven, zagen zy met groote schreden naderen.

Voorts ontvouwt dit Boek de gesteldheid van 's Lands *Vloote*, en wat bestellingen omtrent het Zeeweezen plaats vondt; niet vergeetende het Jaargeld van 2400 Guldens aan den Zeeheld ZOUTMAN.

„ Aangroeijen des Gevaars doet menigwerf Tweedragt „ wyken, althans voor een tyd ophouden, wanneer het „ om 't algemeen belang der Tweedragtigen te doen is; „ deeze doorgaans gegronde aanmerking ging hier te „ lande," zegt de Schryver „ niet door, by het meer en „ meer dreigen des Keizerlyken Oorlogs. Byzondere Re„ geerings-leden, Genootschappen, Steden en Gewesten, „ betoonden openlyk hun misnoegen, en schreeuwden om „ herstel." Ten blyke hiervan worden de sprekendste voorbeelden opgehaald, als het Voorstel van F. G. BLOK in de *Leydsche* Vroedschap; de Prysvraagen en de Schriften over de Grondwettige Herstelling; het Voorstel van *Zeeland* tot het beleggen eener Algemeene vergadering; de rondgaande Brief des Stadhouders aan de Gewesten, en wat deswegen voorviel.

Digitized by Google

Een vry omſtandig verſlag treffen wy aan, wegens den Brief des Konings van *Pruiſſen* over het ongelyk den Stadhouder aangedaan, en de bemoeijingen zyns Afgezants THULEMEYER deswegen met eenige Staatsleden, die tot eene vry groote hoogte liepen, en tuſſchen beiden een berigt van MANDRILLON's ſchryven aan den Penſionaris VAN BERCKEL, over eene Bemiddeling door den Koning van *Pruiſſen* moglyk te bewerken.

Al het voorgevallene omtrent de berugte *Acte van Conſulentſchap* (*), tuſſchen zyne Hoogheid en den Hertog VAN BRUNSWYK, wordt in een helder licht geſteld, en beſloten met het Ontſlag 't welk die Prins nam, en het verlaaten van der Staaten grondgebied.

In het voorbygaan, hadt de Schryver, nu en dan, voorheen geſprooken van eene neiging tot het aangaan eener Beſchermende Verbintenis met *Frankryk* by de tegen *Engeland* hoogstverbitterde Party; thans oordeelt hy de tyd gebooren om dit ſtuk in 't rechte licht zetten, alles hooger op te haalen, de aanleidende en bewerkende oorzaaken te vermelden, waarom hy tot het Jaar MDCCLXXXIII te rug treed, en de geheele afloop deezer gewigtige Gebeurtenisſe daar by voegt; ſchoon de ſluiting tot in 't volgend Jaar MDCCLXXXV verwylde.

De ſtoffe van het andere, of het XXII, Boek deezes Deels, wordt kortlyk dus opgegeeven. „ Die zelfde „ Vaderlandſche Gewesten, waarin wy voorheen het „ misnoegen zagen heerſchen; waarin Maatregelen, tot „ weeringe van 't zelve, genomen werden; waarin Wa„ penhandel doordrong, en het Oproer de ſchroomlykſte„ tooneelen aanrigtte, moeten wy wederom doorwan„ delen, en het merkwaardigſte ten dien opzigte aanteke„ nen."— *Gelderland* is het eerſte 't welk hy in treedt, en de Beweegenisſen in de Steden *Zutphen*, *Arnhem*, *Thiel*, als

(*) Terwyl wy dit onderhanden hebben, vinden wy in de nu uitgekomene *Memorien van* Mr. J. RENDORP I D. bl. 111, een bevestigend Bericht der *Aant.* bl. 117 in dit Deel der *Vaderl. Hist.* wegens de Opſtellers der *Acte van Conſulentſchap*, waar van de toenmaalige Penſionaris van *Delft*, naderhand Raadpenſionaris, VAN BLESWYK, als de Vervaardiger van het Opſtel, de Griffier FAGEL, als Beſchaaver, voorkomt, dat het met kennis en goedkeuring van den Raadpenſionaris STEIN geſchiedde. Zo dat het verſlag, door den anders weinig geloofswaardigen SCHLÖZER gegeeven, op goeden grond ſteunde.

Digitized by Google

gis mede in de kleine Steden *Deutichem* en *Lochem*, beſchryft. —— In *Holland*, beſchouwt hy de uitbreiding des wapenhandels te *Dordrecht*; hoe *Haarlem* daar in agterlyk, doch 'er niet geheel van ontbloot, was; welke ongenoegens in *Delft* deswegens reezen. Byzonder was daar de invoering der *Bardezaan*, waaromtrent wy het volgende aantreffen. Om door iets uiterlyks den *Delfiſchen* Burger op het herſtel der Schuttery te doen denken, en een ſchets van derzelver voorigen invloed, en luister te geeven, werden de Beſtuurders des Genootſchaps te raade, den *Bardezaan* (*) in te voeren, 't welk in Oogstmaand, met veel ſtaatlykheids, op het Exercitieveld geſchiedde, met eene aanſpraak, waarin van dit oud Krygstuig, onder anderen, betuigd wordt: „ Deeze *Bardezaan* in de handen, „ van den Burger Hopman, zegt meer dan willekeurige „ ooren verdraagen kunnen. Hy is een ſtomme pleiter voor „ 't aloud Schutterlyk Regt. Hy is de verdeediger van die „ Burgerlyke Glorie, welke de Glorie der trotſchen doof „ ſchynt. De vuist, die lange vóór deezen moedloozen „ tyd, deezen gedugten *Bardezaan* omvatte, ſtreed voor „ het Vaderland, met eene onvergelyklyke trouwe; maar „ zy liet zich ook geen Regten ontſutzelen, voor welken „ Hopman en Schutter hun goed, bloed en leeven, ſtelden. 'Er ligt een glans op, van die oude beminnelyke deftigheid, die nimmer eene veragtlyke, eene ongeoorloofde „ en onverdraaglyke tusſchenruimte gedoogde, tusſchen „ den Burger en zyn Repreſentant, die de Overheid nimmer den verſchuldigden Eerbied onthieldt, maar die ook „ nimmer in het ſtof kroop voor Burgerlyke Dwingelanden, „ die ſteeds vergeeten hebben, dat, in *Nederland*, het Volk „ niet is om de Hoofden, maar de Hoofden om het Volk „ zyn; die vergeeten hebben, dat zy al hun Gezag, al „ hun Glorie, ontleenen van het Volk, dat hun tot Repreſentanten heeft aangeſteld. De punt van deezen *Bardezaan* was altoos na het hart van den Volkstyran gerigt; „ ter-

(*) De *Bardezaan* was een ouderwetſche Sponton, wel eer gedraagen door de Hopmannen der Schuttery; doch, in den Jaare 1674, hadt men dit uitſteekend Eereteken voor den Sergeants Hellebaard verwiſſeld. Hoe dit was bygekomen wordt omſtandig ontvouwd in een Verzoekſchrift, door verſchelde Hoofdlieden der Delffche Schuttery by de Regeering ingeleverd, om by de Schuttery den *Bardezaan* voor den *Hellebaard* te verwiſſelen. Zie RAAPE *Geſch. van het Genootſch. te Delft, bl.* 64 *vv.*

Digitized by Google

„ terwyl zy zich eerbiedig vernederde voor die waarlyk
„ groote en beminnenswaardige Volksbeſtuurderen, wier
„ naamen en gedagtenis gezegend zullen blyven by Ons,
„ en de laatſte Naakomelingſchap."

Het ryk aandeel 't geen *Leyden* in oproerige beweegingen hadt, als mede welke kragtdaadige middelen men daar tegen te werk ſtelde, en het voorgevallene met den berugten Bakker TRAGO, wordt ons in 't breede beſchreeven, als mede de toedragt en afloop der zaake van de door haaren Koetzier beſchuldigde CATHARINA TAAN.

Van alle de Steden in *Holland*, ſtondt geen voor de woelingen der Muitzugt meer bloot dan *Rotterdam*; de herhaalde beledigingen den zodanigen aangedaan, die de rust poogden te bewaaren, en zich des lyfsgevaars getroostten. „Deeze aanhoudende rustverſtoorende beweegingen," luidt de taal onzes Geſchiedboekers, „die nu een groot Jaar in *Rotterdam* gewoeld, en de Ingezetenen, by den ontzettendſten ſchrik, met de kommerlykſte uitzigten vervuld hadden, bewogen thans een aantal van omtrent honderd der aanzienlyke Kooplieden, om een Smeekſchrift by Staaten van *Holland* in te leveren. Zy vermeenden, lange geaarzeld hebbende tot het doen van zodanig een beklag; dewyl het altoos kon aangemerkt worden, (hoe zeer men zulks niet mogt bedoelen) als eene zydelingſche, zo geene rechtſtreekſche, beſchuldiging, dat de Magiſtraat niet genoeg zorgde voor de rust en veiligheid der Ingezetenen —— dat zy in de tegenwoordige omſtandigheden, het aan zich zelven, aan hunne Familien, aan hunne vreedzaame Ingezetenen, ja zelfs, als aan hun Ed. Groot Mogenden, als hunne Souverain, niet zouden kunnen verantwoorden, indien zy langer ſtil zaten, en voor hun Ed. Groot Mog. verborgen, hoe in *Rotterdam*, de rust, de veiligheid en goede Orde, ten eenemaal verdweenen waren. — Naa eene korte opgave van de jongſte Oproerigheden, en wel byzonder van de laatſte, waar by de Ingezetenen ondervonden hadden, dat die gewapende Schuttery zelve, welke zy als het bolwerk der veiligheid moesten beſchouwen, in zich de werktuigen bevatte, die de openbaare rust verſtoorden, en het vuur van Oproer ontſtaken, verzogten zy aan den eenen kant om eene zo ſpoedige als kragtdaadige voorziening, tegen alles wat de rust en veiligheid in *Rotterdam* kon ſtooren; ten einde de goede Ingezetenen niet langer blootgeſteld mogten blyven aan ſchrik en ontrusting; maar

een

Digitized by Google

een ieder daar en tegen, voor zyn Perſoon en Goederen, die beſcherming genieten, welke hy met billykheid kon vorderen. —— Aan den anderen kant baden zy niet min ernſtig (dewyl zy moesten veronderſtellen, dat alle die beweegingen den oorſprong verſchuldigd waren aan geheime Aanblaazing,) dat het hun Ed. Groot Mogenden mogt behaagen, de bron van alle deeze onrust te doen naſpeuren: terwyl zy verſtonden, dat die naſpeuring met weinig moeite zou kunnen geſchieden, en teffens met dat gewenscht gevolg, dat, zo haast de Aanvoerders en Opſtookers ontdekt waren, daar door de rust der Stad niet alleen ſpoedig zou herſteld zyn; maar teffens ook het ongeluk van veele onnozele en onkundige Menſchen, die anderzins nog ligt tot oproerigheden zouden te verleiden weezen, voorgekomen worden (*)."

Hoe euvel de *Rotterdamſche* Regeering dien ſtap der Ingezetenen opname, hoe zeer zy zich deswegen by Staaten van *Holland* beklaagden, kreeg dit Verzoekſchrift der Burgeren ſteun door een van den Heer J. J. ELZEVIER, en twee nadere Verzoekſchriften der Burgeren. Dit hadt ten gevolge den Raadflag om eenige Heeren *Commiſſariſſen* van wegen hun Ed. Groot Mog. te benoemen, om zich na *Rotterdam* te begeeven, ten einde op het gebeurde aldaar, zo met betrekking tot den inhoud van het berigt en de klagten der Requestranten, als ook byzonder ten aanziene van de Sources, uit welke het voorgevallene in *Rotterdam*, en daar ſubſiſteerend ongenoegen en wantrouwen, was veroorzaakt, eene naauwkeurige en volledige Informatie te neemen. Hoe veel de *Rotterdamſche* Regeering ook deedt om die Commisſie af te wenden, werd dezelve benoemd, om het in den Raadflag voorgeſtelde te verrigten, en daar benevens „ de rust, en het vertrouwen, weder te herſtellen, en daartoe met de Stads Regeering de bekwaamſte middelen te helpen beraamen, en ten uitvoer brengen. Tot voorkoming van allen verkeerden uitleg, wegens dit toevoegen van Commisſariſſen aan de Magiſtraat, verklaarden de Staaten, dat hun oogmerk daar mede geen ander was, „ *dan om zich alleen op eene Politique wyze omtrent de ſubſiſteerende on-*

„ *ee-*

(*) Rapport der *Commisſie te Rotterdam*, bl. 219. *N. Nederl. Jaarb.* 1784, bl. 1284. De naamen der Ondertekenaaren zyn te vinden in de *Verzameling van Stukken*, I. D. bl. 152-161.

Digitized by Google

„ *eenigheden te doen informeeren*, om vervolgens daarop
„ nader te kunnen delibereeren, en zodanige Orders te
„ ſtellen, en Voorzieningen te doen, als naar de gele-
„ genheid der zaaken zou mogen geoordeeld worden te
„ behooren, zonder daar mede in 't oog te hebben, om
„ hier door eenige kleinagting aan de Regeering der
„ Stad *Rotterdam* toe te brengen, of zich in eenige hun-
„ ner huishoudelyke zaaken of beſtuur te willen immi-
„ ſceeren, veel min door het neemen der voorſchreevene
„ Reſolutie aan de welherbragte Privilegien, Vry en Ge-
„ regtigheden van de Reſpective Steden en Leden van
„ hun Ed. Groot Mog. Vergadering, en in 't byzonder
„ van de Stad *Rotterdam*, eenige attentie of prejuditie toe
„ te brengen." Ook vondt men goed, „ dat, zo ter
„ verzekering van de rust binnen *Rotterdam*, als tot
„ noodigen byſtand der Heeren Commisſarisſen, en Bur-
„ gemeesteren, een voegelyk getal Troupen derwaards
„ zoude trekken, die in handen van Burgemeesteren een
„ byzonderen Eed moesten afleggen." Hoe veel weder-
ſpraaks dit Beſluit ook vondt, het werd volvoerd. De klagten der *Rotterdamſche* Regeering, over deeze wel ſtaatlyk ontvangene Bezending by de Staaten, wrogten niets uit. En de zwaarigheden, welke de Bezending ontmoette, deedt haar uitgebreider Magt verzoeken. 't Geen gewigtige Staatsonderhandelingen ten gevolge hadt, die hier, met het geheele beloop der zaake zo verre het dit jaar ging, ontvouwd worden; alles opgemaakt uit de egtſte Gedenkſtukken dier zo zeldzaame als gewigtige gebeurtenis. Op welke geheel *Nederland* het oog gevestigd hieldt.

Verder behelst dit Boek het voorgevallene in de andere Steden van *Holland*, zo omtrent de Regeeringsbeſtelling als Wapenoefening. Meest ſteekt uit, de verbintenis der Leden van het Vrycorps te *Schiedam*, ter beſcherming van het Vaderland. Zy werden, luidt het verhaal, uitgenoodigd, „ om, „ daar het door Keizer JOSEPHUS bedreigd werd, zich gene-
gen en bereid te toonen, by tyden van dringenden nood, ter Stad uit te trekken, de ledige Plaatzen, Paſen en Forten, te bezetten, en met goed en bloed te beſchermen, zo verre de paalen van dit Gewest zich uitſtrekten, wanneer andere Genootſchappen van Wapenhandel daartoe even bereidvaardig gevonden en opgeroepen werden; mits dat zulk een gebruik hunner Perſoonen en Wapenen niet ten laste hunner Huisgezinnen, maar ten redelyken koste

van

van den Lande gemaakt, en zy, op eene behoorelyke wyze, vergoed, ſchadeloos geſteld, en onderhouden zouden worden. —— Om ten deezen opzigte, met eene gepaste zekerheid, te werk te gaan, werden zy verzogt, by gedeelten; zich in een vertrek van den Doelen te vervoegen, en hun woord van getrouwheid, door handteekening, te bekragtigen; hun nogthans de gelegenheid geevende, om, indien zy naderhand verkiezen mogten zich daar aan te onttrekken, op een beſtemden tyd, ter zelfder plaatze te komen, en hunne Naamen even vrywillig uit te ritzen, als zy dezelven geſchreeven hadden. —— Voorgegaan door hunne Officieren, geſchiedde deeze ſchriftlyke Verbintenis tot beſcherming van 't gedreigde Vaderland."

Het gebeurde met KAAT MOSSEL, in *'s Haage*, vindt hier plaats, als de geestgeſteltenis deezer dagen kenſchetzende. Als mede hoe men, ondanks de Publicatie der Staaten tegen Oproerigheid en Leuzen, met dit bedryf voortſloeg.

Byvoegzel tot de Annales en Chronyk van Nymegen uit de Rekenboeken en Guedesdagboeken. Te Nymegen by A. van Goor en Zoon, 1792. 47 *bl. in gr.* 8vo.

De Heer JOH. IN DE BETOUW hadt, onder een aantal andere Stukken, tot uitlegging der Oudheden, en opheldering der Geſchiedenisſen van Nymegen, dienende, (waar van een naamlyst vóór dit Stukje gedrukt is) ons de twee volgende Werken geſchonken:

Annales Noviomagi, Oppid. olim Batavorum, hodie primaria Gelrorum Civitatis.

Beſchryving en Chronyk van Nymegen, aanvanglyk opgeſteld door JOH. SMETIUS, *tot het jaar* 1300; *door desſelvs Zoon, die den eigenſten naam voerde, gebragt tot den jaare* 1592; *met Aantekeningen en Vermeerderingen vervolgd, tot het jaar* 1785.

Tot beide deze Werken behelst dit Stukje byvoegzels, die eenige geſchiedkundige aantekeningen behelzen, dienende tot meerdere opheldering van 't voorgevallene binnen Nymegen in het tydperk der drie laatſte Hertogen 's Lands

Digitized by Google

's Lands van Gelre, en getrokken uit de Stads *Rekenboeken* en *Guedesdagboeken*.

Deze Aantekeningen ſtrekken niet alleen ter opheldering der Oudheden en Geſchiedenisſen van Nymegen, maar zeer veele van dezelven zyn ook voor den beoefenaar der Geſchiedenisſen van ons Vaderland in het gemeen, en voor den beminnaar van onze oude taal en zeden, zeer merkwaardig. Uit zommige leert men den geest der tyden vry characteriſtiek kennen. Zy gaan van het jaar 1420 tot 1592. Doch de *Rekenboeken* ontbreeken van 1429 tot 1519; en de *Guedesdagboeken* beginnen eerst met het jaar 1531, terwyl die van vroegere jaaren verloren zyn, of in de duisternis verſtrikken. Wy zullen eenige proeven van onderſcheidenen aart hier laaten volgen.

„ In het jair *dusent vier hondert twyntich*, des *Sonnendach na beloeken Paesſchen*, doe onss Genedige Her van Arnhem gereden quam mit ſinen Vrienden, int Raithuys gebanckentiert, en wert gedroncken 85 Quarten wyns, en aen 't vleys, lamer, capuyn, kueckens, bother, broet en byer tſamen XI R. gl.

1428. Des *dinxdachs na Exaudi*, doe den Htoige van Cleve hier was, des avonts hem eyn gelaich geſchenkt van 75 pſonen beloept XXXIX R. gl.

1533. Is den Scherprigter van ein Münnych van den Mynrebrueders Ordre te richten, gegeven 3 gl. item den Capellaen hr. Johan, want hy by den Muynich in den Hock, en naderhand ondert Gericht is gewest, 8 Quarten wyns.

1539. Den 27 dach Aprilis hefft Mester Pauwels Scherprichter den dry *Wederdopers* oir juſtitie gedaen, toe weten elk irst geworcht, und daer nae gebrant, und daer nae noch, doe ſy mytte ſtaecken om weren gevallen, van eloke gegeven 3 ſchyldt, en van die te examinieren, tſamen 13 gl. 10 ſt.

1544. Den Scherprichter ein Vrouwminsch oer ooren aen der Caeck affgeſneden voir zyn loen gegeven 1 gl. en 10 ſt.

1555. Doe die Tovermeister gebraut werde, den Scherprichter voir ſyn loen gegeven 1 ſchildt: item aen den ſelven voir ein voeder hyen, daer die Tovermeister mede ge-

gebrant werde, 2 gl. item voir drie vimmen droger Trys daer men die Tovermeister mede branden ſolt, 38 ſt. br. voir ein holt, daer hy aen gebrant werde 2 gl. 4 ſt. noch voir die Tovermeister vyffmael te pyninghen 2 gl. Doe die Tovermeister justicyrt werde, in het Raithuis verteert 17 Quarten wyns.

Staatkundige Aanmerkingen, over de tegenwoordige omſtandigheden, door J. P. RABAUD, *om te dienen ten Vervolge der Geſchiedenis der Franſche Staatsomwenteling. Te Parys by* H. J. Jansſen, *en te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1792. *In gr.* 8vo. 50 *bl.*

De Schryver van de *Beknopte Geſchiedenis der Franſche Staatsomwenteling*, onlangs door ons aangekondigd (*), kent den oorſprong deezer *Staatkundige Aanmerkingen* daar aan toe, dat, terwyl hy met het ſchryven des opgemelden Werks bezig was, hem eenige Aanmerkingen in den zin kwamen, welke de leiddraad en kortheid van het verhaal hem noodzaakten agterwege te laaten. Hy betuigt 'er eenigen uitgekoozen te hebben, om dezelve in een Bundel uit te geeven, en dezelve aan te bieden in dien eenvoudigen en onopgecierden ſtyl, welke hem eerst uit de pen vloeide.

Drie-en-zestig Aanmerkingen bevat dit Boeksken. De laatſte is, als 't ware, de Text, waarop alle de overige rusten, en begreepen in deeze woorden: „ De Geſchie„ denis der *Franſche Staatsomwenteling* is eene Verza„ meling van Voorſpellingen." Zommige deezer Aanmerkingen ſtaan op zichzelven, en behelzen Staatsſpreuken; anderen hebben met elkander zekeren zamenhang; alle zyn ze te nedergeſteld met die ſtoutheid aan de pen des Eerwaardigen RABAUD's eigen, en prediken de waarheden der Volksverlichting met luider keele. De Geſchiedenis van vroegeren tyde, zo wel als de Ondervinding deezer dagen, geeven hem ſtoffe, door Menschkunde verwerkt, en t'huis gebragt op de *Franſche Staatsomwenteling* met derzelver gevolgen, welke in deezen geweezen Leeraar der Proteſtanten, te *Nimes* in *Languedoc*, voorheen Afgevaardigde ter eerſte Volksvergadering in *Frankryk*, en tegenwoor-

(*) Zie *Alg. Let.* voor 1792, 1ſte Stuk, bl. 564.

woordig Lid van de *Nationale Conventie*, eenen volyverigen Voorſtander en Verdeediger vindt, die harde zaaken doet hooren aan Vorſten, aan Adel, en aan de Priesterſchap.

Men luistere na den Heer RABAUD zelve. „ De achtiende Eeuw heeft groote veranderingen in de menschlyke gevoelens voorbereid, en gevolglyk eene omwenteling, wiens beginzels zich in *America* en *Frankryk* vertoond hebben. Zy heeft in *America* weinige hinderpaalen gevonden: wyl dit land nieuw, van nabuuren en van vooroordeelen ontbloot zynde, geene dier oude gedenktekenen aanbood, welke de oudſte meeningen eerbiedenswaardig maaken, en omdat men van elders Menſchen derwaards gevoerd had, welke byna van éene en dezelve ſtaat waren, en door wederzydſche behoeften geneigd, om zich by een te voegen. De vooroordeelen eener Maatſchappy, welke zy reeds uit het oog verlooren hadden, waren in de nieuwe Maatſchappy uitgedoofd; zy bevondt zich, zo wel in 't Zedelyke als in 't Burgerlyke, in eene andere Waereld —— Daarom is juist het tegendeel in *Frankryk* gebeurd.

*

„ *Frankryk* heeft deszelfs Staatsverandering niet volvooid, maar begonnen.

*

„ De verandering in de denkwyze, welke eenen aanvang neemt, rust geheellyk op deeze twee woorden, *Evengelykheid* en *Vryheid*. De Staatkundige denkwyze is tot nu toe gevestigd geweest op deeze twee andere grondbeginzelen, *Ongelykheid van Rechten* en *Slaverny*; doch de overgang van deeze denkwyze tot de eerstgenoemde moet gekenmerkt zyn, door den ſterkſten tegenſtand van wegen alle die geenen, welke door eigenbaat of vooroordeel aan de oude denkwyze gehecht zyn, en dus door de drie vierde gedeelten der verlichte Gewesten, en door alle, in Landen, welke het nog niet zyn. Men brenge zich dien Monarch van *Aſien* te binnen, welke in lachen uitberstte, toen een *Venetiaan* hem verhaalde, dat zyn Land zonder Koning geregeerd wierd. Men redeneert niet veel beter in de helft van *Europa*.

*

„ Het tydſtip der Staatsomwenteling, welke op het

„ eind

„ eind' der achttiende Eeuw begonnen is, zal zich hegten aan de *Verklaaring der Rechten van den Mensch.* Schoon slechts deeze van het Fransche Staatsgestel mogt overblyven, zal echter deeze Verklaaring boven dryven; niet tegenstaande alle overstroomingen, zal zy ergens wederom het hoofd opheffen. Zy is in *America* ligtlyk gevestigd geweest, wyl 'er noch Koningen, noch Priesters, noch Leenaaren, noch Edelen waren, om haar te bestryden; maar toen zy de zee overgestooken is, om aan de oude Waereld aan te landen, en in 't midden van wyduitgestrekte en volkryke Steden; toen zy zich heeft willen nederzetten in Landen overkropt van Hoofdkerken, van Abtdyen, van Toorens, van Kasteelen, van Fortressen, van Kloosters van allerlei gedaante, en niets dan verstandigen en het Volk ten haaren voordeele vindende, toen heeft zy noodwendig de hevigste aanvallen moeten ondervinden.

*

„ Zie hier een groote twist, tusschen de achttiende en negentiende Eeuwen, om naamlyk te weeten of de Volkeren het eigendom der Vorsten zullen zyn, of deeze aan de Volkeren zullen toebehooren; of het gezag ingesteld zy tot vermaak der Regeerders, of tot het welzyn der geenen, welke geregeerd worden.

*

„ *Deeze twee stellingen zullen lang betwist worden,* ter eene zyde door Wysgeeren, ter andere door Vorsten. *Doch deeze zullen in den aanvang voordeel behaalen,* om dat zy, gelyk men zegt, met welgevulde handen pleiten. Deeze gevegten zullen omwenders zyn, welke de Omwenteling doen ryp worden.

*

„ Men brengt wel menschen om, dat is het droevig eigendom van het ambt van Koning; doch men dood geene denkwyzen: men doet ze ook niet te rugge deinzen: want naa eene groote slachting van menschen, en alle de akelige moorden, welke de helden zullen bedreeven hebben, zullen 'er noch Koningen, noch Beulen, noch zelfs Priesters zyn, welke zullen kunnen uitwerken, dat men niet gedagt heeft 't geen gedagt is geweest, dat men niet gezegt heeft 't geen gezegd was. Zy zullen, derhalven, de waarheid moeten smooren, Inquisitiehoven oprichten, de Drukpersen door geheel *Europa* doen stil staan, den mond sluiten

Digitized by Google

„ aan de *Engelſchen* en andere vrye Volkeren, en *Noord-*
„ *America* vernietigen. Deeze Oorlog tegen de Rede is
„ dus eene dwaasheid, gelyk zo veele Oorlogen, welke
„ een einde neemen met den ondergang van die ze ver-
„ wekt hebben. De goede LA FONTAINE zeide reeds lang
„ voorheen: *In alles moet men 't eind betrachten!*"

Aanmerkingen over de Staatsomwentelingen van Engeland, in den Jaare 1688, *en van Frankryk op den tienden van Oogstmaand, des Jaars* 1792, *door den Heer* DE CONDORCET, *Lid der Franſche Nationaale Vergadering. Uit het Fransch vertaald. Tweede Druk. Te Haarlem by* J. Tetmans. 24 *bl. in gr.* 8*vo.*

Brief van den Heer DE CONDORCET *aan den Heer ....., Lid van de Regeering der Stad* * * *, *in Zwitzerland. Uit het Fransch vertaald. Alom te bekomen.* 12 *bl. in gr.* 8*vo.*

Wy voegen deeze twee kleine Stukjes, uit de bekwaame pen van den Heer CONDORCET gevloeid, by een, als omtrent gelyktydig opgeſteld, en ten zelfden einde ſtrekkende: om naamlyk het Gedrag der *Franſche Natie*, op den 10 van Oogstmaand deezes Jaars, dien gedenkwaardigen en zo verſchillend beoordeelden dag, te verdedigen.

In 't eerſte maakt hy eene vergelyking, tusſchen het voorgevallene in *Engeland*, by de Staatsomwenteling, ten tyde van Koning JACOBUS DEN II, en in *Frankryk*, by de onttrooning van LODEWYK DEN XVI. Eene vergelyking, die, zyns oordeels, „ ons in de beweegredenen, die ze hebben voortgebragt, en in de grondbeginzelen, die ze hebben beſtierd, overeenkomſten aanbieden, welke, niet tegenſtaande het onderſcheid der tyden, der kundigheden, en der omſtandigheden, duidelyk toonen, dat de zaak des ganſchen Volks is die der Engelſche Natie, gelyk ook die van alle de Volken, die waarlyk vry zyn, of maar de hoop hebben opgevat om het te worden." En leidt de Heer CONDORCET uit het geen de *Conventie* in *Engeland*, ten dien tyde, gedaan heeft, af, dat de *Franſche Nationale Conventie* een gelyk, zo niet grooter, Regt heeft om zo te handelen als dezelve gedaan heeft: en dat het *Engelsch Miniſterie* de *Franſche Nationale Conventie* noch

voor

Digitized by Google

voor onwettig kan houden, noch haar de magt betwisten, van dat geen, 't welk haar in de Constitutioneele Acte, als nadeelig voor de Vryheid, zal voorkomen, te verbeteren, zonder, ten zelfden tyde, de wettigheid der Conventie, van den jaare 1689, en die der besluiten, door dezelfde Conventie gemaakt, aan te tasten. —— Voorts strekken deeze Aanmerkingen, om de Fransche Omwenteling tegen allen opspraak te verdeedigen, en de Vryheids-Vrienden tot het goedkeuren en omhelzen van haare zaak aan te zetten.

De *Brief*, bovengemeld, heeft een bepaalder doel, als byzonder ingerigt aan de *Zwitzers*, die, naar het gevoelen van den Heer CONDORCET, „ de *Fransche* Staatsomwenteling met vergenoeging dienden te beschouwen: dewyl eene vrye Natie te meer in het evenwigt van *Europa* de Vryheid van alle de overige verzekert." —— Het sneuvelen van zo veele *Zwitzers*, op den tienden van Oogstmaand, wil hy niet aan het *Fransche* Volk, maar aan de zamenzweering van het Hof, hebben toegeschreeven; „ het ombrengen uwer Landgenooten," zegt hy, „ is geenzins een misdaad der Natie, maar die van den Koning!"

Naa aangemerkt te hebben, „ dat een Volk altoos het Regt heeft, om zich Wetten te geeven, en die te veranderen; dat het Regt heeft om zich te ontdoen van een Koning, van een Heer, die meineedig is, en zyne Eeden schendt," stelt hy hun de uitkomst voor van twee verschillende Systemas, waarvan zy 'er één noodwendig moeten verkiezen. „ Het eerste, hunne naauwe vereeniging met het vrye en overwinnende *Frankryk*; het tweede, wanneer *Frankryk* door hun verlaaten, of veeleer door hun aangevallen, en dus te ondergebragt, zou kunnen worden, of ten minsten gedwongen deszelfs Staatkunde aan die van het *Weener Hof* te onderwerpen;" —— en lokt hun uit tot eene Verbintenis, zeer gemaklyk aan te gaan, van de grootste voordeelen vergezeld, en eene waarborg tegen de schroomlykste nadeelen. —— Doch wy behoeven 'er niets meer uit aan te tekenen. Het Stukje is klein, en vol vuurs ingerigt aan hun, die het waarlyk edele bloed van WILLEM TELL nog door de aderen stroomt.

Reize door Spanje, gedaan in de jaaren 1786 en 1787; in 't byzonder met opzicht tot den Landbouw, Manufacturen, Koophandel, Bevolking, Belastingen en Inkomſten van dat Land; benevens Aanmerkingen in het doortrekken van een gedeelte van Frankryk. Met Plaaten. Door JOSEPH TOWNSEND, A. L. M. *en Predikant te Pewſey, in het Graafſchap Wilts. Iſte Deel, 2de Stuk. Te Haarlem by* A. Loosjes Pz. 1792. *In gr.* 8*vo.* 216 *bl.*

Niets hebben wy te herroepen van den lof aan het eerst uitgekomen Stuk deezer Reize gegeeven (*); niets hebben wy ter verdere aanpryzing daar by te voegen; zo gelyk blyft de Eerw. TOWNSEND aan zich zelven in het maaken, en mededeelen, zyner Waarneemingen, die meer dan oppervlakkig, en, zo veel de aart der zaake toeliet, op een onderhoudende wyze, voorgeſteld zyn.

Van *Barcelona* trekt onze Reiziger, met den aanvang van dit Stuk, na *Madrid*, en treffen wy zyne opmerkingen, over de in den tytel opgemelde hoofdbyzonderheden, allerwegen aan: verfraaid door vergelykingen van 't geen in *Frankryk* en *Engeland*, ten dien opzigte, plaats vindt. Alle tuſchen beiden gelegene Steden en Vlekken, die eenige opmerking verdienen, worden, onder het vermelden der Reisontmoetingen, beſchreeven.

Madrid, als de Hoofdſtad, trekt voornaamlyk de aandagt deezes veelzienden Reizigers. De Fabryken, de Kunstkabinetten, worden met het oog eens Kenners bezien en beoordeeld. Met genoegen zal men leezen zyne ontmoeting by den Graaf CAMPOMANES, dien hy beſchryft als een Man zo groot en goed, „ dat weinige Landen op een Man kunnen roemen, die hem in verſtand, kundigheden en goedhartigheid, evenaart. Hy ſchynt my een dier uitmuntende Characters te zyn, die ooit zyn Vaderland tot cieraad verſtrekten, en een der beste Patriotten, die ooit eene opkomende Natie onderweezen hebben". Van de grondbeginzelen deezes doorkneeden Staatsmans, om den Volksvoorſpoed te doen bloeien, had de Eerw. TOWNSEND, toen hy te *Gualadajara* de Koninglyke Fabryk van breede Lakens beſchouwde.

Een

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't jaar 1792. Iſte St. bl. 424.

Digitized by Google

Een uitſtap deedt onze Reiziger van *Madrid* na *Aranjuez*, waar zich het Hof bevondt. *Toledo* werd van hem bezogt. Deeze Stad was voorheen de Hofplaats, en zints hetzelve dezelve verlaaten heeft, is de *Alcazar*, weleer de woonplaats der vroegere Koningen, thans het prachtig verblyf van armoede en elende. Over welken lotwisſel, wy den Heer TOWNSEND moeten hooren. „ Zedert *Toledo* door het Hof verlaaten was, liet men het Paleis jammerlyk vervallen, tot eindelyk eenige Kunst-minnaaren, de ruïnen van dit eens zo ſtaatelyk Gebouw met medelyden beſchouwende, deswegen Vertoogen deeden aan den Koning, en denzelven aanſpoorden, om het wederom te doen herſtellen. Dit werd, ingevolge van dien, ondernomen, door den Aardsbisſchop zelve, die de *Alcazar* in deszelfs oorſpronglyken ſtaat herſteld hebbende, dat Gebouw herſchiep in een *Hospicio*, of algemeen Werkhuis voor de Armen. Deszelfs prachtige vertrekken zyn nu alle opgevuld met Spinnewielen en Weefgetouwen, en worden tegenwoordig, in plaats van door Prinſen, door Bedelaars, bewoond. Deeze hebben daarin hunne werkplaatzen, terwyl de verdieping beneden den grond, welke eertyds tot ſtallingen diende, aan hun 's nagts tot ſlaapplaatzen verſtrekt.

„ De goede Aardsbisſchop voedt hier zeven honderd perſoonen, die gebruikt worden tot het vervaardigen van Zyden ſtoffen. Hierdoor heeft hy, ten allen ongelukke, hoewel met de beste oogmerken van de waereld, de ruïne der Stad voltooid: want door het gewicht van zyn Kapitaal, doet hy zo wel de pryzen van het arbeidsloon als der nieuwe ſtoffen zo aanmerkelyk ryzen, en daarentegen die der verwerkte goederen, door de gewoone markt met al te groote menigte van dezelve te overlaaden, in dier voege daalen, dat verſcheide Fabrikanten, welke eertyds van veertig tot zestig arbeiders aan 't werk ſtelden, nu naauwlyks aan twee of drie menſchen bezigheid verſchaffen; en veele, die weleer overvloed hadden, thans gebrek lyden.

„ Het is 'er zo verre af, dat de bewoonders van dit *Hospicio* hun eigen onderhoud verdienen zouden, dat daar toe, boven en behalven 't geen van hun verdiend wordt, nog veertig duizend Dukaaten aan onderſtandgelden nóódig zyn. Rekenen wy nu de Dukaat tegen twee Schellingen drie en een halve ſtuiv. *Sterling*, dan komt zulks voor ieder arme in dit Werkhuis te ſtaan op iets meer dan zes ponden, en tien Schellingen *Sterling*, (omtrent zeventig

Digitized by Google

Guldens Hollandsch), welke som nogthans op zich zelve, zonder het geen die menschen met de daad verdienen, tot onderhoud van twee derzelven, zou kunnen toereiken. Tot deeze veertig duizend Dukaaten geeft de Aardsbisschop, in de eerste plaats, twintig duizend, en de Kerk vervult het overige; doch zedert ik met dien Prelaat over dat onderwerp gesprooken heb, ben ik genegen om te denken, dat hy daar toe veel grooter aandeel betaalt. Hy geeft zekerlyk al het geen 'er aan het noodige te kort komt, en is, ongeagt zyne overgroote inkomsten, altyd arm.

„ Uit de algemeene waarneemingen en onderwindingen aangaande het menschdom, zou ik gerust durven onderstellen, dat indien ook de allerkundigste Manufacturier in Zyden stoffen van geheel *Europa*, die, door middel van zyn beroep, groote rykdommen had verworven, zevenhonderd menschen op dezelfde voorwaarden voedde, kleedde en werk verschafte, het zy wy deeze menschen uit de *Alcazar*, of een gelyk getal uit andere soortgelyke gestichten in *Engeland*, *Frankryk* of *Spanje*, daar toe neemen, hy wel dra tot armoede zou moeten vervallen. Om de gezondheid, het genoegen, voordeel, en de bevolking, te bevorderen, behooren zulke menschen niet in werkhuizen te worden zamen gedrongen; maar men laate ieder huisgezin eene afzonderlyke hut bewoonen, en laaten zy geleerd worden, om van de voortbrengzelen hunner nyverheid te leeven. Uit gebrek aan juiste begrippen popens deeze omstandigheid, mag de menschlievendheid in *Engeland*, *Frankryk* en *Spanje*, te recht, al zuchtende, uitroepen: *Schoon ik menschte goed te doen, volgt echter het kwaad my op de hielen na!* —— Zodanige Instellingen vermeerderen de kwaalen, die men daar door meende uit den weg te ruimen, en verzwaaren de ellenden, tot welker verzagting zy bestemd wierden."

Niet zelden hebben wy, in het doorleezen deezer Reize, ons verbaasd over de schatrykheid der Kerken en Kloosteren. Byzonder trof onze aandagt de Hoofd-Kerk te *Toledo*; welker beschryving, met de daar by gevoegde aanmerkingen, wy niet onvoegelyk keuren hier plaats in te ruimen. „ Eenige uuren bragt ik met vermaak door in de Hoofdkerk te *Toledo*. Het gebouw zelve, en niet minder de aldaar voorhanden zynde schatten en schilderyen, dienen alle te zamen om de opmerkzaamheid van den aanschouwer op dezelve te doen vestigen. Deeze prachtige Kerk, welke vier honderd en vier voeten lang, tegen

twee

twee honderd en drie voeten breed is, heeft vyf vleugels, waar van eene de hoogte heeft van honderd en zestig voeten. Het koor is bedekt met snywerk, de verovering van *Grenada* verbeeldende, dat in een verheeven styl uitgevoerd is door twee beroemde kunstenaaren, te weeten ALONZO BERRUGUETE, een Leerling van MICHAEL ANGELO, en FELIPE DE BORGONA. Hier wordt het oog nimmer moede met deeze gedenktekens van derzelver uitmuntende bedreevenheid in die kunst naauwkeurig te onderzoeken. Onder de Schilderyen, worden eenige stukken gevonden van de beste Meesters, gelyk RUBBENS, TITIAN, DOMINICO, GRECO, VAN DYK, GUIDO, CARLO MARATTI, EUGENIO CAXES, VINCENTE CARDUCHO en BASSANO. In de Boekery zyn meer dan zevenhonderd handschriften.

„ De Schatten deezer Hoofdkerk zyn verbaazend. Onder dezelve werd myne verwondering meest gaande gemaakt op het zien van een prachtig zilveren modél van de Hoofdkerk; wegende: twee en twintig duizend oncen; en waaraan vyf en vyftig oncen zuiver goud alleen tot verguldzel gebezigd zyn. Het zelve bevat eene menigte van pylaaren, als mede twee honderd kleine, doch uitmuntend fraai gewerkte, zilveren beeldjes. In het midden van het gebouw is een reliquienkas geplaatst van zuiver goud, weegende vyftig ponden; een andere, welke by gelegenheid in de plaats van deeze gesteld wordt, bevat het beeld van het Kind JESUS, gemaakt van zuiver goud, en verciert met agthonderd kostbaare gesteenten. In vier afzonderlyke kasjes zyn vier groote zilveren beelden, staande op zilveren globen, ieder van twee voeten diameter; en verbeeldende *Europa*, *Asia*, *Africa* en *America*, met derzelver onderscheiden zinnebeelden; welke door ANNA VAN NIEUWBURG aan deeze Kerk geschonken zyn. De groote zilveren troon, waarop het beeld van MARIA zit, draagende een kroon, en verciert met eene verkwisting van de kostelykste edelgesteenten, weegt vyftig *Arrobas*, of twaalf honderd en vyftig Engelsche ponden. In de kapél van de Maagd is een Altaar, bedekt met goud en zilver.

„ Men kan niet twyfelen of deeze verbaazende ryk-dommen hebben haaren oorsprong genomen uit de Godsdienstige geschenken der Spaansche Vorsten, die tot het maaken van zulke aanzienlyke giften in staat gesteld wierden, door de onmeetlyke schatten, voortkomende uit hunne goud- en zilver-mynen, kort naa de ontdekking van *America*. De waardy deezer geschenken kan gemaklyk be-

bepaald worden; doch de levendigſte verbeeldingskragt zelve is niet vermogend om eenen toereikenden overſlag te maaken van de oneindige voordeelen, die de vruchten hadden kunnen zyn van zodanige rykdommen, indien deeze, in plaats van aldus nutteloos begraaven te zyn, beſteed waren geworden tot het aanleggen van groote wegen en kanaalen, ten einde eene gemakkelyke en veilige gemeenſchap tuſſchen alle de deelen van het Ryk te bevorderen; of tot verbetering van het aardryk, door het droogmaaken van moerasſen, en het bebouwen en bevogtigen van geheele landſtreeken, welke, alleen door gebrek aan nyverheid, tot hier toe, onvruchtbaar zyn gebleeven; of ook door het oprichten en aanmoedigen, door middel van gepaste eerbelooningen en geldleeningen, van nuttige manufactuuren en fabryken, welke best geſchikt zyn naar de geſteldheid van het land, en den aart van deszelfs inwoonderen. Waren deeze overtollige rykdommen langs voordeelige kanaalen afgeleid, en over het gantſche Ryk uitgeſtort geweest, wat zou *Spanje*, in dat geval, al niet geworden zyn! Wy mogen, derhalven, gerust veronderſtellen, dat byaldien het goud en zilver van *America*, in plaats van in de Kerken begraaven te zyn, of, wat veel erger is, in ſtede van aan den hoogmoed, overdaad en ſchadelyke weelde, der Grooten voedzel te geeven, of, in plaats van door nutteloose en byna oneindige Oorlogen verkwist te worden, dat nog wel het ergſte van allen is; byaldien, zeg ik, al dit goud en zilver aan CERES ware toegewyd, dan moest *Spanje* noodwendig haare meest begunſtigde verblyfplaats, en het geheele *Schiereiland* een onafgebrooken tuin zyn geworden.

„ De inkomſten deezer Hoofdkerk zyn verbaazend groot, en 'er is waarſchynlyk geen Kerk in *Europa*, die zodanige kan opleveren. De Aardsbisſchop trekt daar van negen milioenen reaalen 's jaars, 't geen, tegen twee en eene halve ſtuiver de reaal gerekend, gelyk ſtaat met één milioen, en honderd vyf en twintig duizend guldens Hollandsch; doch laat ons ſlechts hetzelve op de ronde ſom van één milioen guldens begrooten, dan blyft zulks toch altoos een jaargeld, waar mede een Souverain Prins zich kan vergenoegen. Behalven den Aardsbisſchop zyn 'er nog vyftig Kanunniken, vyftig Domheeren, die prebenden trekken, en vyftig Kapellaanen. Vyftien van deeze Kanunniken hebben daarenboven nog andere aanzienlyke bedieningen in de Kerk; en het geheele getal der Kerkelyken, tot deeze Kerk behoorende, is zes hon-

Digitized by Google

honderd, die alle ryklyk verzorgd zyn. Eertyds waren dezelve Regulieren van de Order van St. *Augustinus*; maar tegenwoordig zyn zy in Waereldlyken herſchapen.

„ De beroemde Stad *Toledo*," merkt onze Schryver, naa eenige andere byzonderheden vermeld te hebben, op, „ weleer de zetel van het Ryk, waarin kunſten en weetenſchappen, als mede koophandel en fabryken, bloeiden, is thans geruïneerd en tot verval gebragt, en heeft deszelfs beſtaan nog maar alleenlyk aan de Kerk te danken. Schoon zy eertyds tweemaal honderd duizend zielen bevatte, is echter het getal haarer inwoonderen nu reeds tot vyf en twintig duizend verminderd. Haare Burgeren zyn gevlooden; maar de Munniken blyven. Men telt daar in zes en twintig Parochiekerken, agt en dertig Kloosters, zeventien Hospitaalen, vier Collegien, twaalf Kapellen, en negentien Kluizenaryen, alle gedenktekenen van haaren vroeger bloei en welvaart. Elke ſtraat behoudt nog ſteeds het een of ander kenmerk, dat de inwoonders kan herinneren, wat hunne Stad oudtyds geweest is. Zy zien als het ware duizenden van Kolommen voor oogen, met de woorden: *Sic tranſit*, diep op dezelve gegraveerd. „

„ Dezelfde verwoesting heeft zich verſpreid over de omliggende Dorpen, welke niet alleen in getal verminderd zyn van vyf honderd een en vyftig, tot drie honderd negen en veertig; zynde een verlies, in een enkel diſtrict, van meer dan twee honderd Dorpen; maar de overgebleevene zyn daarenboven tot minder dan het vierde gedeelte hunner vroeger bevolking afgenomen, en deeze ontvolking heeft zelfs zodanig de overhand gekreegen, dat thans verſcheiden van de vruchtbaarſte Landen onbebouwd gelaaten worden. Ik kan de waarheid hiervan op het onwraakbaarſte gezag verzekeren."

Te *Aranjuez* zal men met den Reiziger zich gaarn eenigen tyd ophouden, en kennis maaken met het Hofleeven in *Spanje*. In deeze Stad waren in den Zomer, toen hy 'er zich bevondt, niet minder dan tienduizend menſchen by een gekomen; doch zo haast is het Hof niet vertrokken, of het wordt eene ontvolkte plaats.

In *Madrid* te rug gekomen, woonde hy een Stieren-gevegt by; 't zelve, hoe zeer bekend, wordt ons hier, door eene allerkeurigſte beſchryving, in veele door anderen onopgemerkte byzonderheden, ontvouwd; doch de Leezer raadpleege daar over den Heer TOWNSEND zelve.

Van *Madrid* zette die Heer zyne Reis voort na *Aſturien*;

OR-

onder den weg deelt hy, als voorheen, zyne keurige opmerkingen mede. Zyn vertoeven in de Stad *Valladolid*, het middenpunt zyner Reize, geeft gelegenheid om die thans vervallen Stad te leeren kennen, terwyl het Kanaal, daar gegraaven, alle hoop op nieuwen bloei geeft, gelyk het *Medina de Rio Seco* de beginzelen van dien beteren ſtaat reeds mogt aanſchouwen, by het verder voortzetten van zyn Tocht: op welken wy, onder anderen, eene breede beſchryving van de Stad *Leon* aantreffen, en voorts tafereelen van Landgezigten, met eigenaartige kleuren geſchilderd. —— Wy zullen, in een volgend Deel, ons reeds ter hand geſteld, den Heer TOWNSEND in *Aſturien* aantreffen, en weder gelegenheid vinden, om onze Leezers met deezen belangryken Reiziger nader bekend te maaken.

Kleine Werkjes van Mr. WILLEM HENDRIK SELS. *Vooraf gaat de Leevensbeſchryving van den Autheur, door Mr.* HERMAN HENRIK VITRINGA. *Te Campen by* J. A. de Chalmot, 1792. *Behalven het Voorberichs*, 104 *bladz. in gr.* 8vo.

Dit bundeltje bevat, behalven de Levensbeſchryving van den Heer SELS, de volgende kleine Stukjes:

I. Offer der Vriendſchap aan Vrouwe HELENA DE WIT, Echtgenoote van den Heer JAN SELS, Lt. Collonel en Capitein ter Zee by het Edelm. Collegie ter Admiraliteit van Amſteldam.

II. Op den Verjaardag van den Heer JAN SELS.

III. De Kerk te *Garder* aan haaren Leeraar den Heer H. J. BRUINS, by deszelfs overgang tot de Gemeente te Naarden.

IV. Over het Graf van BELLAMY.

V. Aan den Heer Mr. H. H. VITRINGA, by vonniſe, ten Hove van Gelderland, van zynen post, als Secretaris der Stad Elburg, ontſlagen, en veroordeeld tot een Provinciaal ballingſchap van zes jaaren.

VI. Aan denzelven, op deszelfs een-en-dertigſten Verjaardag.

VII. Wiegzang voor JOACHEMINA ELSEBÉ, Dochter van Mr. H. H. VITRINGA en Vrouwe C. M. L. VAN HOPCLUM.

VIII. Op de Afbeelding van Mr. H. H. VITRINGA.

IX. Op de twee-en-twintigſte Verjaaring van Vrouwe W. WALRAVEN, geb. BOESSE.

X. Op de Afbeelding van dezelve.

XI. Aan den Heer B. RULOFS, op deszelfs aanſtelling tot Organist in de Wester-Kerk te Amſteldam.

De meeste van deze Stukjes draagen kenmerken van waar gevoel en eene levendige verbeelding, en het geen nog meer te achten is, men wordt onder het lezen, volkomen overtuigd, dat zy voortgeſtroomd zyn uit eene groote ziel, die door het ſchoo-

Digitized by Google

schoone der deugd getroffen, en daaraan haar vuur verschuldigd is. 'Er is echter tevens geen één Stukje in deze Verzameling, dat niet eenige bewyzen oplevert van een' min kieschen smaak, en men ziet het ook vry duidelyk, dat de Dichter weinig of geen' tyd besteed heeft aan het beschaven van deze zyne voortbrengzelen, welk laatste echter gemaklyk te verschoonen is, daar dezelve enkel aan gemeenzaame vrienden van den Overledenen gewyd, en door hem niet ter openbaare uitgave bestemd waren. Men vindt dierhalven dikwyls schoone, groote, denkbeelden min gelukkig uitgedrukt; waarlyk-poëtische regels met louter prosaïsche afgewisseld; bloote spelingen van het vernuft en gekunstelde trekken onder de eenvouwigste en levendigste uitdrukkingen van wáár en sterk gevoel vermengd; zomtyds zelfs een zonderling mengzel van Heidensche Mythologie met de verlichter begrippen van het Christendom; een gebrek, dat onder de Dichters, die kort na het herleven der letteren bloeiden, vooral onder de Italiaansche, vry gewoon was; doch dat thans, by Dichters van een' kieschen smaak, gelukkig verbannen is.

Met alle deze gebreken, echter, bezitten deze Stukjes zo veele edele schoonheden, dat het Publiek den uitgever voor de meerdere verspreiding van dezelven grooten dank verschuldigd is, en dat ook jonge Dichters, met de vereischte voorzichtigheid, 'er een nuttig gebruik van maaken kunnen. Het *Offer der Vriendschap*, aan de overledene Zuster van den Dichter gewyd, is vooral een schoon stuk. Het bestaat deels uit eene Bespiegeling, in poëtisch prosa, deels uit een' Lykzang. Beiden zyn vol gevoel, en de Zang verdient naast de beroemde *Elegie* van ENGEL geplaatst te worden. Achter aan is de Bruiloftszang gevoegd, die de Heer SELS te voren aan deze zyne Zuster toezong, als mede een Geboortezang, waarmede hy weinige dagen voor haaren dood haar laatste Verjaarfeest vierde: maar de Lykzang munt buiten allen twyfel verre boven de andere stukken uit.

De Levensbeschryving, door den Heer VITRINGA voor deze Verzameling geplaatst, bevat niet alleen eene korte schets van des Dichters nuttig leven en voorbeeldig sterven; maar ook eene tekening van SELS, als *mensch*, als *burger*, en als *Christen*; eene tekening, aan welker waarheid wy, daar wy den edelen man gekend hebben, getuigenis geven moeten; eene tekening, welke iederen Lezer, die eerbied voor ongeveinsde deugd heeft, met levendige hoogachting voor de nagedachtenis van SELS vervullen zal. Aan het einde geeft de Heer VITRINGA ook een kort, eenigzins beredeneerd, verslag van des Dichters Werken; een verslag, waarin, zo wel als in de Levensbeschryving zelve, eenige trekken voorkomen, die voor hem, welke het ondernemen mogt, om, op uitnodiging van het Genootschap: *Kunst word door arbeid verkregen*, te Leyden, meer opzettelyk het poëtisch character van SELS te bepaalen, zeer bruikbaar zouden zyn.

In dit verslag wordt ons ook nog hoop gegeven op eene an-

Digitized by Google

andere Verzameling van kleine Stukjes, door den nu Overledenen in de laatſte jaaren van zyn leven vervaardigd, en tevens op de uitgave van zyne nog ongedrukte *Zedelyke Liederen*, uit welke laatſten ons het volgend couplet, tot eene proeve, door den Heer VITRINGA, wordt medegedeeld:

Die Engelen tot Wachters heeft,
En tot een gids het rein geweten,
Leeft altyd vrolyk, waar hy leeft,
En kan in nood den nood vergeten.
Hy ſlaapt gerust, terwyl in 't veld
De hongerige avond-wolven huilen,
Op God ſteunt zulk een Kristenheld,
Gelyk een tempel op zyn zuilen,
Zyn rampen vloeiën eindlyk af,
Gelyk de Sneeuw in bergvaleien,
Zyn hoop is God — zyn troost het graf,
Hy juicht, en laat de dwazen ſchreiën.

Wy zyn, ten beſluite van deze aankondiging, aan onze Lezers eene proeve uit de thans uitgegevene Gedichten van den Heer SELS verſchuldigd, en wy kiezen daartoe de volgende regels uit den meergemelden Lykzang op zyne Zuster:

Wat ik vergeeten mag, nooit, nooit zal ik vergeeten,
Hoe lydelyk, hoe zacht, hoe moedig, hoe bedaard,
Hoe ongeſchokt van hart, hoe edel van geweeten,
Hoe God betrouwend gy, in 't uur van ſterven, waart.
Geen ziel, door lot en krygg geleerd, om niet te beeven,
Al vindt ze de aarde zelfs door menſchenbloed gelaafd,
Kan ſpreekender bewys van waare ſtoutheid geeven,
Dan gy van uw geloove en zielsgerustheid gaaft.
Gy ſloot gerust ... gerust? ... blymoedig zelfs uwe oogen:
Uw lamp — uw feestlamp blaakte — uw choorkleed was bereid.
Uw ziel bleef ongeſchokt —— de myne werdt bewoogen;
En wien gy ſchreiën deedt, gy zelf hebt niet geſchreid.
Gy zegende, gy kuste uw' vader en uw' broeder,
Gy ſcheurde u — rukte u los van uwen echtgenoot,
Ge omhelsde uw jeugdig kroost, voor 't allerlaatſte, als moeder,
En drukte my de hand, ſchoon gy geen' traan vergoot.
Wat zielsgety verwekte uw onnavolgbaar ſterven,
Vry van vertooning — vry van hoogmoed en van ſchyn! ...
Wy meenden alles —— gy, gy toonde niets te derven;
Uw Sterfbed ſcheen den troon van uw geluk te zyn.
Uw ſtout, uw ſterk geloof, met Jezus bloed verzegeld,
Schoot heerelyker licht, dan 's waerelds dageraad.
Uw Godgezindheid hieldt den ſtaat van 't hart geregeld,
En drukte, toen gy ſtierft, een' lagch op uw gelaat ...
Onſchatbaar oogenblik! ô zielontroerend ſcheiden,
Hoe kwetſte en hoe doordrongt, hoe ſchokte ge ons gemoed! ...
Wat was het ſchreiën toch voor ons, die u beſchreiden,
Een zeldzaam werk der ziel! ... Wat was dat ſchreiën zoet!
Maar, enz.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Nagelaaten Leerredenen over Paulus Brief aan de Kolosſenſen, van TH. ADR. CLARISSE, *in leven Predikant te Amſterdam. Naar deszelfs Handſchrift uitgegeeven door* P. ABRESCH, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, en Academie-Prediker aan de Univerſiteit van Stad en Lande. Vyfde en laatſte Deel. Te Utrecht, Groningen en Amſterdam by* H. van Otterloo, A. Groenewolt *en* J. Weſſing Willemsz. 1792. *In gr.* 8vo. *Behalven het Regiſter,* 336 *bl.*

Den lof van doorwrogtheid en oordeelkunde, welken wy, meermaalen, aan de Leerredenen van wylen den geagten Kerkleeraar CLARISSE gegeeven hebben, verdient ook deeze bondel. Van de zulken, die in 's Mans begrippen en leertrant ſmaak vinden, komt ook verſchuldigde dankbetuiging toe aan den Hoogleeraar ABRESCH, om dat zyn Hoog Eerw. met de moeite der uitgave, tot het einde toe, zich wel heeft willen belasten. Te meer nog, uit hoofde van een uitvoerigen *Bladwyzer van Praktikaale Stukken, welke in het geheele Werk voorkomen*, aan het einde deezes laatſten Deels geplaatst. Een nuttig Byvoegzel, in de daad, voor de geenen, die omtrent deeze of geene gemoedelyke onderwerpen des Leeraars gedagten, of eenige nadere opheldering, verlangen, om dezelve met eenen opſlag te kunnen vinden. De betrekkelyke Pligten, van welke de Apostel aan het einde des derden en met het begin des vierden Hoofdſtuks ſpreekt, worden hier naauwkeurig en uitvoerig behandeld, en ter betragtinge ernſtig aangedrongen.

Om naar gewoonte iets ter proeve voor te draagen, bepaalt zich thans onze keuze tot het mededeelen der gedagten van den Eerw. CLARISSE, aangaande het vermaard uitlegkundig geſchil over den *Brief van Paulus uit Laodicea*, naar aanleiding des bevels *Kol.* IV: 16, alwaar de Apostel den *Koloſſers* beveelt, dat zy, naa den Brief, thans aan hun afgegeeven, ook den Brief zouden leezen, *die*

Digitized by Google

uit Laodicea geſchreeven is. Zie hier, wat wy, des aangaande, vermeld vinden:

„ De voornaamſte moeilykheid, die in dit gezegde gelegen is, beſtaat hierin, welk eenen brief de Apoſtel hier bedoele? En de uitleggers geeven zich deswegens te meer moeite, om dat de vyanden van de waarheid, onder andere plaatzen, zich ook wel eens op deze beroepen, wanneer zy aanwyzen willen, dat de heilige Schriften ons gebrekkig nagelaaten zyn. Waar, zegt men, is de brief, hier van Paulus bedoeld, te vinden? —— Dan, het zy my vergund, eer ik dieper in dit ſtuk intreede, in het algemeen op te merken, dat, al ſtond men eens toe, dat hier een brief, van Paulus aan de Laodicenſen geſchreeven, bedoeld ware, daar uit dan nog geenzins zou volgen, dat van de Kanonyke boeken, dat is, die geſchreeven zyn om tot eene regelmaat voor de ganſche Kerk, ten allen tyde, te dienen, iets verlooren zy. Het is immers zeer vermoedelyk, ja meer dan waarſchynlyk, dat de Apoſtelen wel meer brieven aan gemeenten geſchreeven hebben, dan nu voorhanden zyn. Wie kan denken, dat *Paulus* niet meer, dan veertien brieven, geſchreeven hebbe, daar hy dagelyks overvallen werd met de zorg van alle de gemeenten? Wie kan denken, dat *Petrus* maar twee, *Johannes* ſlechts drie, *Judas* en *Jacobus* eenen enkelen, en dat alle de andere Apoſtelen geen eenen, brief geſchreeven hebben? —— Wat dan? Men moet ſtellen, dat niet alles, wat de Apoſtelen ſchreeven, zelfs door ingeeving des Geeſtes, ten nutte van de Kerk, door alle tyden, dienen moest, op dat de Waereld, door de menigte van Schriften, niet te veel overdwarst wierd, en dat de hooge God zorg gedraagen heeft, dat alleen die Schriften, die ten algemeenen nutte best geſchikt waren, overbleeven en bewaard werden; neemt men dit aan, dan vervalt eensſlags alles, wat partyen, tot benadeeling van de waarheid, uit dezen text afleiden willen.

„ Dan, laat ons over dit ſtuk nog wat meer byzonder handelen. De gedachten der geleerden, over dezen brief, komen in een gewigtige byzonderheid vry algemeen overéén, maar in andere opzichten loopen zy zeer uit elkander.

„ Dat geene, waaromtrent men thans vry algemeen ſamenſtemt, is, dat zekere brief, dien men op den naam van Paulus voorgeeft, aan de Laodicenſen geſchreeven te zyn,

Digitized by Google

lyn, een verdichtsel zy, het welk zynen oorsprong heeft aan misverstand van onzen text; en de stoutmoedigheid van den eenen of den anderen, die, welligt met geen kwaad oogmerk, maar echter zeer onoprecht, denzelven uit verscheiden bewoordingen des Apostels, in andere brieven gebruikt, samengesteld heeft. Het is zeker, die verdichte brief is al zeer oud, aangemerkt *Theodoretus* reeds van denzelven gewaagt. Hy is ook in sommige uitgaven des Bybels te vinden, als in die der Wederdooperen (waar toe, anders bescheidene CLARISSE, deeze harde trek, om de Mennoniten of Doopsgezinden aan te duiden?) in de Hoogduitsche uitgaaf des Bybels van het jaar 1462, daar hy geplaatst is tusschen den brief aan de Galatiers, en dien aan de Efeziers; ook in de zoogenaamde *Biblia pentapla*, gedrukt te *Wandesbeck*, by *Hamburg*, in 1710, alwaar hy de eerste in rang is onder de Apocryfe boeken des N. Verbonds. Verscheiden geleerden hebben hem ook, in hunne Werken, beide in het Grieksch en Latyn, nagelaaten, als daar is PRITIUS, FABRICIUS, LEUSDEN, WITSIUS. Wy hebben dien brief, by die voortreffelyke mannen, meermaalen met naauwkeurigheid geleezen, maar dan heeft men slechts een half oog noodig, om te zien, dat hy samengesteld is uit meer dan eenen brief, nu nog voorhanden, meest echter uit dien aan de *Filippensen*, en uit den tweden aan *Timotheus*.

„ Dan het geen de onechtheid van dien gewaanden brief nog meer verraadt, is, dat men zelfs de woorden van ons textvers, doch met eenige verandering, daarin overgenomen hebbe; men leest toch daar aan het einde: *en wanneer deeze brief van ulieden zal gelezen zyn, maakt dat hy ook van de Kolossensen gelezen worde, en dat ook gy dien leest, die aan de Kolossers geschreven is.* Dan genoeg van dezen ondergestooken brief, waarvan de valschheid thans van alle verstandigen, zelfs onder de Roomschgezinden, erkend wordt.

„ Doch zyn de geleerden het hieromtrent eens, zeer wyd verschilt men van elkanderen, als men bepaalen zal, welke brief hier bedoeld zy." Driederlei gevoelen wordt hierop door den Leeraar geopperd. Volgens 't eerste zou hier niet aan eenen brief, door Paulus geschreeven, maar aan den eersten brief van Johannes moeten gedagt worden. Doch, behalven dat de inhoud dezes briefs tot zulk eene gedagte geene aanleidiug geeft,

was 'er geene reden voor Paulus, om den naam van Johannes te verzwygen. Even weinig gronds vindt de Heer CLARISSE voor 't gevoelen, dat hier op den eerſten brief aan Timotheus gedoeld worde; zynde dit gevoelen op het Onderſchrift diens briefs gebouwd: deels om dat dit Onderſchrift geen gezag heeft; deels om dat Paulus, toen hy aan de Koloſſers ſchreef, de Laodicenſen nog nooit gezien hadt, en te *Rome* gevangen zat. Volgens het derde gevoelen, zynde, onder anderen, dat van den grooten VENEMA, zou hier aan den brief aan de *Efeziërs* moeten gedagt worden. Doch ook dit gevoelen vindt geenen byval, om redenen, door Prof. VAN ALPHEN aangevoerd, doch die, om haare wydloopigheid, hier niet vermeld worden.

Vervolgens, zyne eigene meening zullende voordraagen, laat zich de Leeraar aldus hooren. „ Om andere gedachten voorby te gaan, zeg ik nu maar alleen, dat het my allereenvoudigst, met de meeste en wydstvermaarde mannen, voorgekomen is, dat Paulus het oog hebbe op eenen zekeren brief, die uit Laodicea aan hem te *Rome* geſchreeven was, en die ongetwyfeld van dien aart was, dat de Koloſſenſen, door het leezen daarvan, Paulus meening in zyn ſchryven te beter zouden kunnen vatten, terwyl ook de brief aan de Koloſſeren tevens tot een antwoord dienen kon op dien brief, die hem uit Laodicea geſchreeven was. —— Ik weet wel, dat men tegen dezé eenvoudige gedachte inbrengt, dat het niet te denken zy, dat Paulus de Laodicenſen onbeantwoord zou gelaaten hebben, indien zy aan hem geſchreeven hadden. Maar ik zie niet, dat deze bedenking veel zegt. Kon de Apoſtel niet verhinderd geweest zyn, om hem te ſchryven ten dezen tyde? Blykt het niet klaar uit het voorige van dit Hoofddeel, dat het den Apoſtel zelfs aan tyd ontbrak, om zeer omſtandig aan de Koloſſeren te ſchryven? En liet Paulus die Gemeente wel geheel onbeantwoord? Immers neen: want zyn brief aan de Koloſſeren was tevens eene beantwoording van hunnen brief. —— Ja maar, zegt men, waarom liever aan de Koloſſenſen dan aan de Laodiceërs geſchreeven? Kon dit by deeze laatſte geenen nayver geeven? Maar, behalven dat men van alle hiſtoriſche dingen de bepaalde reden niet geeven kan, wegens gebrek van berichten, zoo zou men kunnen zeggen: Paulus ſchreef aan de Koloſſeren,

om

om dat Filemon, aan wien Oneſimus gezonden werd, daar of daaromtrent woonde, of om dat die Gemeente de grootſte was; of wyl het beter gelegen kwam van Kolosſen naar Laodicea, dan van daar naar Kolosſen, te zenden. En wat den nayver der Laodicenſen betreft, die zou zeer onbillyk geweest zyn, gemerkt de Apostel, een mensch zynde, niet alles doen kon, en zoo veele blyken van zyne liefde en aandenken aan hun gaf, in dezen brief, dat zy zich van zyne tedere genegenheid ten vollen verzekerd konden houden."

Zonder ons thans, over de deugdelykheid deezer Oplosſinge, uit te laaten, wilden wy van des Heeren CLARISSE's wyze van behandelinge, van ſoortgelyke onderwerpen, ſlegts eene Proeve mededeelen.

Uitſpanningen in de Eenzaamheid, door WABE KAMP. *Met Plaaten. Te Amſterdam by* Weſling en van der Hey, 1792. *In 8vo. 330 bl.*

Eene zeer heilzaame ſtrekking heeft deeze Verzameling van meer of min uitvoerige Vertoogen. In eenen niet onbevalligen ſtyl vervaardigd, zyn dezelve eigenaartig ingerigt, om de Deugd in een behaagelyk licht te plaatzen, en de betragting van dezelve, onder verſchillende gedaanten, aan te moedigen. De *Vriendſchap*, de *Vertroosting*, het *Genoegen*, de *Mensch*, de *Wedergevonden Zoon*, het *Paard en de arme Vrouw*: deeze, behalven twee Dichtſtukjes; het een *aan de Moeder van een in zyne gehoorte geſtorven Kind*, het ander, *aan Ceſiſe*, maaken den inhoud van deezen bondel uit. Het Vertoog over de Vriendſchap verkondigt een edel en uitgebreid hart, en toont niet onduidelyk, dat iemant, welke derzelver voortreffelykheid zo gepast waardeert, en de vereischten zo onderſcheiden aanwyst, een proefondervindelyk gevoel moet hebben van deezen lieflyken leevensbalzem. Dat de grondſlag van allen zuiver genoegen gelegen is in de vervulling van onze pligten; en hoe meer wy aan onze beſtemming beantwoorden, en hoe zuiverder wy ons hart houden, wy ook zo veel te meer voor een zuiver genoegen vatbaar zyn, wordt hier, door een reeks van bondige redeneeringen, met voorbeelden bekragtigd, in een helder licht geplaatst. „ô Sterveling, ver„ trouw op God; vervul uwe pligten, en zwyg;" deeze

Digitized by Google

is de gewigtige les, waarvan de inprenting en beoefening met de zonderlinge Lotgevallen van den Wedergevonden Zoon bedoeld wordt. Geene geringe maate van doordagte kennisse ontmoeten wy in de Verhandeling over den Mensch, welke, van wegen de aangelegenheid des onderwerps, alle de andere in uitgebreidheid overtreft. Behalven eene korte beschouwing van 's menschen lichaamlyk gestel en verstandelyke begaafdheden, legt zich hier de Schryver voornaamlyk toe, om hem van den zedelyken kant gade te slaan. In deeze beschouwing zal hy, veelligt, by zommigen geenen zeer gereeden byval vinden, uit hoofde van het gunstig licht, in 't welk hier des menschen zedelyke natuur geplaatst wordt; hoewel, onzes oordeels, de oorsprong en voortgang van het zedelyk bederf, 't welk wy by veelen zien heerschen, met meer oordeel en op aanneemelyker gronden, dan gemeenlyk geschiedt, hier wordt aangeweezen. „ Waarlyk," dus laat zich, onder anderen, onze Schryver hooren, „ indien wy onbevooroordeeld den mensch beschouwen, „ zullen wy ons overtuigd vinden, dat zyne neigingen „ oorspronglyk goed, en met geene zedelyke boosheid „ vermengd zyn; dat hy het kwaade niet verkiest, juist „ om dat het kwaad is, maar om dat het hem toeschynt „ een middel te weezen, om zyne behoudenis te ver„ zekeren, of hem vermaak aan te brengen, het zy dan, „ dat hy door onweetendheid, kortzigtigheid, onbedagtzaamheid of overyling, het kwaade uitvoert, en het „ goede nalaat, het zy, dat hy door valsche voorstel„ lingen en wanbegrippen, die hy, of door de bepaald„ heid en kortzigtigheid van zyn verstand by zichzelven „ gemaakt heeft, of die hem door anderen zyn ingeprent, „ eene hebbelykheid verkreegen heeft, om verkeerd te „ denken, en daardoor verkeerd te handelen. En wie „ toch (gaat hy voort) is 'er onder de stervelingen, die „ zeggen durft, dat zyn verstand beveiligd is voor wan„ begrippen en vooroordeelen, voor overyling en missla„ gen; —— dat hy nimmer verkeerd en kwalyk gedacht „ heeft van het eerste oogenblik, dat hy denken kon, af, „ tot op het tegenwoordig oogenblik toe? —— Zeker, „ zulke weezens vindt men op aarde niet." Voorts heeft de Opsteller deezer Verhandelinge dezelve doorvlogten met verscheiden voorbeelden van persoonen, van slegt berugte zeden; met oogmerk, om, in het beloop hunner

Lot-

Lotgevallen, de bron hunner ſnoodheden naa te-ſpooren; of ook om te doen zien, dat nimmer het hart zo geheel is verbasterd, het zedelyk gevoel niet zo volkomen verdoofd, of 'er vertoonen zich nog altoos eenige deugdelyke gezintheden, welke hen vatbaar maaken voor hoogere opleidingen, de nadere aanleidingen tot welke, als het werk eener buitengewoone hemelſche Openbaaringe, hier ernſtig voorgeſtaan, en met dankbaarheid erkend worden.

Voor 't overige ontmoeten wy hier, ginds en elders, Dichtregels, welke, in veele opzigten, den ſteller van dezelve eer aandoen. Tot eene proeve diene het reeds gemelde Dichtſtukje:

AAN DE MOEDER

VAN EEN IN ZYNE GEBOORTE GESTORVEN KIND.

„ Treur niet, ô moeder! om uw Kind
„ De Vader zyner ziel
„ Zag hoe de wereld gansch verblind
„ Van kwaad tot erger viel.
„ Hy wenkte; — een Engel boog zich: „ ga,
„ Voer ſtraks dit Jongske omhoog;"
„ Zo ſprak de Almagtige, en weldra
„ Was 't lieve Wigtje omhoog.
„ De moeder weende, en 't Jongske lachte
„ Toen hy ten hemel ſteeg, die juichende op hem wachtte.

* * *

„ Treur dan niet om uw Kind,
„ Zyn Vader riep hem 't huis,
„ En 't Jongske ontvloog gezwind
„ Deeze aarde en haar gedruis.
„ Mint dan uw moederhart hem teder,
„ Zo wenſch hem nooit op aarde weder."

Digitized by Google

Redevoering, over den aard en natuur der Verlichting en derzelver gevolgen voor den Mensch, den Burgerſtaat en de ganſche Waereld, door GERRIT VAN BOSVELT. *Uitgeſprooken in eene gewoone Vergadering van het Utrechtſche Departement der Nederlandſche Maatſchappy tot* NUT VAN 'T ALGEMEEN. *Gedrukt voor Rekening van het Departement. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1792. 52 *bladz. in gr.* 8vo.

De gewoonte, by de meeste Departementen der loflyke Maatſchappye tot NUT VAN 'T ALGEMEEN, om, van tyd tot tyd, Redenvoeringen in hunne Vergaderingen te houden, geeft veelen, die anders nooit in 't openbaar zouden ſpreeken, gelegenheid om in dit vak hunne vermogens te beproeven; onder deezen bevindt zich de Heer BOSVELT. Zyne Redenvoering over het in den tytel aangekundigd Onderwerp, 't welk zyne ſterke Voorſtanders en magtige Tegenſtreevers vindt, met toejuiching in de Vergadering uitgeſprooken, wordt door dezelve in druk gemeen gemaakt.

De grondſchets van deeze Redenvoering is deeze: I. *Waarheid is het beginzel, weezen en einde, van alle Verlichting.* — Zy is gegrond in de Natuur der dingen. Zy bepaalt de werkzaamheid van 't verſtand van den Mensch, en is alleen het doel, dat door de Verlichting beoogd wordt. — II. *De Verlichting bewerkt de Geluk-zaligheid van den Mensch.* — Zy verlicht zyn Verſtand. Zy verbetert zyn Hart. Zy veredelt zynen geest, en hervormt in hem het Beeld der Godheid. III. *De Verlichting bevordert het Geluk van den Burgerſtaat.* — Zy is de grondſlag eener gelukkige Regeeringskunde. Zy bewaart het Regt en gehoorzaamt de Wetten. Eerbiedigt de Overheid. Zy is de Moeder der Kunſten en Weetenſchappen. Zy ſchept Overvloed, en weert de Elenden. Zy bevordert de betragting der gezellige Deugden, en verzekert aldus de rust, de veiligheid en het geluk, van den Burgerſtaat. — IV. *De Verlichting bewerkt ook het heil der ganſche Waereld.* Zy bevredigt het Menschdom. Zy vereenigt hunne belangen. Vormt hun tot Broeders, en herſchept, aldus, de Waereld in een Paradys.

Welk een ruim veld! Welk een overvloed van Stoffe! en die alle verwerkt in een halfhonderd ruim gedrukte bladzyden! — Ligt begrypt men dat veel maar enkel aangeſtipt moet

moet weezen. Ieder afdeeling uitgewerkt op zich zelve zou meer plaats vorderen. Dan de gevoelens des Redenvoerders zyn edel; hy drukt zich ſterk uit. Maar zyn ſtyl heeft, onzes oordeels, te veel van het Dichterlyke, en een voorgeplaatst Vers, en eenige ingevoegde, toonen, dat de Heer VAN BOSVELT zich ook in dat vak oefent. Ligt loopt men, dat Dichterlyke te veel toegeevende, gevaar, om in het winderige te vallen, en van 't zelve is deeze Redenvoering niet vry te pleiten. Men oordeele uit dit ſtaal:

„ Wiens hart moet zich niet van de voortreffelykheid der Verlichting overtuigen, die, maar eenigzins met haar gemeenzaam, weet dat zy in ſtaat is, om ons tot den hoogſt mogelyken trap van Menschlyke Kunde, ja! Godlyke Weetenſchappen, op te leiden! Want niet alleen beſluiten wy eerst door haar, met volkomene zekerheid, tot eene eerſte Oorzaak aller dingen. —— maar zy ſchetst ons ook, daar zy alle nevelen voor ons gezigt verdwynen doet, die hoogſte volkomenheid, als den liefderyken Vader der Menſchen! —— En daar zy ons den reeks onzer Pligten en de beminnelykheid der Deugd doet kennen, opent zy onze oogen voor den *redelykſten*, den *ſchoonſten Godsdienst!*

„ Zy meet de krachten der Natuur, en bepaalt haare werkingen!

„ Zy grypt de ſtraalen van den Blikſem, en hoort onbekommerd den Donder boven haar heenen rollen!

„ Zy boeit de winden in haare vuisten, en maakt ze dienstbaar aan haaren wil!

„ Zy omvat de Poolen van het Noorden en Zuiden — vereenigt ze —— en heerscht op de oppervlakte der Zeeën!

„ Stoutmoedig, beklimt zy de uiterſte wolken —— en daalt, onbeſchroomd, in den diepſten afgrond neder!

„ Haar verziend oog reikt tot aan de Poorten des Hemels —— ſpoort den loop van millioenen, om hunne as wentelende, waerelden na, en bereekent, door heur Godlyk vermogen, den eeuwigen afſtand tusſchen de duizende, voor haar oog ſchitterende, zonnen!

„ Ja, daar! —— waar anders de Menschlyke Geest op den eerſten drempel rust, en op de enkele gedagte angstvol te rug beeft, ontſluit zy, vrymoedig, de gewesten der Zaligheid, en dringt, door den rei van zalige Geesten, tot voor den throon van den OORSPRONG DES LICHTS!"

Digitized by Google

Doch het geheel is niet op dien zwellenden toon gestemd. Beter bevalt ons zyn trant, als hy zich laat hooren: „Het *Recht* en de *Billykheid* zyn de grondzuilen van den Staat —— en in de beſcherming der *Wetten* is de veiligheid van den Burger gelegen. — Maar, hoe nu zal deeze laatſte gelukkig kunnen zyn, waar *Domheid* geene Wetten eerbiedigt? — of de eerſten behouden kunnen blyven, wanneer *Onkunde* en *Vooroordeelen*, willekeurig, den ſcepter zwaaijen? Zal niet veel meer, daar deeze den throon beklommen hebben, al het geluk der zamenleeving worden vernield? Zal aldaar, waar geene Wetten heilig zyn, en alle Rechten der Menschheid worden vertrapt, alle banden der Maatſchappy worden verbroken —— de goede Orde niet verkeeren in verwarring, en de billykſte Wetten bukken voor het regt van den Sterkſten? Zullen *Schelmery* en *Bedrog*, onder den ſchyn van Verſtand en Staatkunde, niet de plaats van *Eerlykheid* en *goede Trouw*, of *Oproer* en *Geweld*, onder het mom van Recht, Billykheid en Vaderlandsliefde, die van *Gehoorzaamheid* aan de *Wetten* en *Eerbied* aan de *Overheid*, inneemen? Zal aldaar, waar de *Kennis* der WAARHEID geweerd wordt, de *Dweepery* en het *Vooroordeel* niet weder haare zwarte Standaarts planten, de Vervolging, als van ouds, haare bloedige vaanen ontrollen, en, in plaats eener *redelyke overtuiging*, *moordſchavotten* en *brandſtapels*, tegen het gezond verſtand der Menſchen, oprichten? En zullen niet overal, waar de menschlyke geest onderdrukt wordt, alle Kunſten en Weetenſchappen, en met dezelven alle *voorſpoed* en *welvaart*, uit den Staat worden gebannen? — Moet daar door, met de *armoede*, de ellende niet vermeerderen —— de *tevredenheid* in morrend ongenoegen veranderen —— de onderlinge *eensgezindheid* in een eeuwigduurenden twist —— de *goedgunſtigheid* jegens elkanderen in nyd —— de *opregtheid* in valschheid —— de *liefde* in haat —— de *toegeevenheid* met elkanders gebreken, de *verdraagzaamheid* met elkanders gevoelens, in vervolging en woede —— en de *ſtille gerustheid des leevens* in een onophoudelyk angſtig en kommervol vooruitzigt van immer gevreesden overlast verkeeren? —— En zou, hier door, niemand dus meer veilig in perſoon, goed of leeven, zynde, de Mensch niet genoodzaakt worden, zich tot dien jammervollen ſtaat van ongezelligheid te begeeven, waarin hy eens, eindelyk, gansch en al zou moeten omkomen?"

Be-

Digitized by Google

Belangryke Vraagſtukken over eenige Godsdienſtige gevoelens, inzonderheid over den Oorbiegt. Der Nationale Vergadering aangeboden, door CHARLES PALISSOT. *Uit het Fransch vertaald. Te Leyden by* van der Spyk en Comp. 1792. 35 *bladz. In* 8vo.

Behalven eenige andere afwykingen der Roomsch-Catholyke Christenen van de leere der Apostelen, wordt, in dit boekje, vooral *de Oorbiegt* gewraakt. De Schryver toont, met klem van redenen, aan, dat deze plechtigheid niet alleen volſtrekt nutteloos, maar ook ten hoogſten gevaarlyk, is, en voor den Boeteling zelven, en voor de gantſche maatſchappye; en hy bewyst dit niet alleen met redeneeringen, uit den aard der zaake ontleend, maar ook met hiſtoriſche beſcheiden. Het oogmerk was, hier door den eenvouwigen Burger te verlichten, en tevens ook de Nationale Vergadering te overtuigen, dat het haar voegde, met haar gezag tuſſchen beiden te komen, om eene *heimelyke plechtigheid*, die zo gevaarlyk voor den Staat worden kan, te verbieden; in welk laatſte echter de Schryver, gelyk men uit een Brief van hem aan een zyner vrienden, die aan het ſlot van het Stukje gevoegd is, opmaaken mag, niet geſlaagd ſchynt.

Van den aard zyner bewyzen, en van zyn' ſchryftrant, ſtrekke het volgende ter proeve: „ In welk een ouderdom geeft men doorgaands aan de Prieſters de magt om de biegt af te nemen? Gemeenlyk tuſſchen de vieren vyf- en twintig jaaren, in een ouderdom, in welken alle de driften woeden, en vooral die, welke, ſchoon zy de ſchuldlooſte is, echter in de Kweekſcholen het hevigſte beſtraft wordt, de onvermydelykſte van allen, wyl zy, wettig in haar voorwerp zynde, niet is dan de begeerte der natuur. Het is, na hun de ontvlammende boeken der Caſuisten in handen geſteld te hebben, waarin alle geheimen der wellust, het uitgezogte der losbandigheid, ik durf zelfs zeggen, alle de ſtanden van Arétin, zich met het ongehoordſte mengſel van Godsdienst en onkuiſchheid vinden nagevorſcht; het is, zeg ik, na hun deze —— werken in handen geſteld te hebben, dat men het geweten der jongelingen en der maagden aan hunne beſtuuring onderwerpt. De nakomelingſchap zal naauwlyks kunnen gelooven, dat ſoortgelyke boeken beſtaan hebben, en waarlyk zy beſtaan niet, dan alleen in de Catho-

Digitized by Google

tholieke Kerk: zy zal naauwlyks kunnen geloven, dat zy door Priesters geschreven zyn, en dat *die Priesters*, aan welke de vertroostingen des huwlyks verboden waren, zich Godvruchtiglyk bezig gehouden hebben met het grondige onderzoek van alle de misbruiken, die in de duisternisse het Huwlyksbed kunnen besmetten! Het bestaan alleen dier boeken, die naauwlyks geduld zouden worden in zulke plaatsen, die ik my schaamen zoude te noemen, zou voldoende zyn om aan een gezond verstand de heiligschendende lasteringen te bewyzen, van welke de biegt niet dan te veel voorbeelden heeft opgeleverd.

„Vaders der huisgezinnen, kuische moeders, beeft! de jonge dochter, aan welke gy veroorlooft, aan welke gy zelfs bevolen, hebt, om aan het oor van een man de eerste aandoeningen te gaan betrouwen, welker onverwagt gevoel haare onervaarendheid ontrust, en die zy zonder ontsteltenis niet aan de tederste, aan de toegevendste, moeder zou durven bekennen, wel nu, deze jonge Dochter, die met haare beminlyke onnozelheid uit uw huis is gegaan, keert 'er helaas! niet dan te veel onderrigt, weder in. Zy heeft eerst met bevende en beschroomde lippen de bekentenis gestameld dier bewegingen, en dier vluchtige beguichelingen, die haar verwonderen; die beguichelingen, die van zelven gelyk de droomen zouden verdweenen hebben, heeft zy voortaan in haare verbeelding gevestigd door de moeilyke poging, die zy gedaan heeft, om die te openbaaren, door het meer of minder kiesche dekkleed, waarvan het ingeschapen gevoel der schaamte haar de noodzaaklykheid heeft doen gevoelen om die te bedekken. Haare verbeelding, door vrees ontroerd, is gedwongen geweest, om zich met die herinneringen bezig te houden: welhaast zal zy 'er met toegevendheid mede bezig zyn, en de biegtvader zal de gelegenheid daar toe wel weeten aan te voeren. Vaders der huisgezinnen, kuische moeders, ik zeg het u met smart, uwe Dochter heeft haar schoonste sieraad verloren; zy heeft den adem van den man ingeademd; zy heeft opgehouden maagd te zyn. De t'zaamenneiging, zoo natuurlyk tusschen twee verschillende kunnen, die electrieke vonk, die zich zoo spoedig van de een op de andere mededeelt, zal des te spoediger weder op den Priester werken, wyl hy zelfs het sterkste tegen de natuur zal geworsteld hebben. Vreest, dat de voleinding zich voleindige!"

Han-

Digitized by Google

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: Servandis Civibus. *XVde Deel. Te Amſterdam by* P. Conradi, 1791. *In gr.* 8vo. 336 *bl.*

Is 'er iets voor den Artz, die in het beoefenen van zyn Practyk naauwgezet te werk gaat, van zeer groot belang, zo is het gewis, de door verſtandig aangewende Proeven en Waarneemingen bevestigde uitwerking der door beroemde Mannen aangepreezene Geneesmiddelen, en vooral van dezulken, die, uit hoofde van derzelver ſterke werking op het menſchelyk lichaam, niet dan in kleine giften kunnen verdraagen worden; dat nu onder deeze de *Flores Zinci* wel mede mogen gereld worden, hieraan zal niemand, die dezelve herhaalde reizen gebruikt heeft, in het minſte twyfelen.

Dit middel, door den berugten *Ludeman*, (indien zyne bereiding der Zink den naam van *Flores* verdiende (*)) als

(*) De Recenſent heeft, door de volgende gelegenheid, reeds in den jaare 1763, dit middel en de bereiding van het zelve, zo als *Ludeman* die in het werk ſtelde, leeren kennen. *Ludeman* was gewoon om dezelve te vervaardigen ten huize van zeker Koperſlager, in Amſterdam woonende, welke een goede bekende van hem, en te gelyk ook een Vriend van den Broeder van den Recenſent, was; *Ludeman* verkoos altyd, om het te vervaardigen, een Zon- of Feestdag, dewyl 'er alsdan geene Knegts op den Winkel arbeidden, en dit gaf teffens aan myn Broeder, die dan doorgaans by zyn Vriend was, niet alleen de gelegenheid om het zelve te zien, maar hy is 'er ook menigmaal medehelper van geweest. Zie hier nu hoe *Ludeman* zyne *Luna fixata* bereidde. Hy deedt eene goede hoeveelheid in ſtukken geſlagen *Spiauter* in eene groote wyde aarde Kroes, plaatſte dezelve in een Fournuis, op een Houtskoolen Vuur. Wanneer dezelve begon te ſmelten en te ontvlammen, roerde hy ze met een yzeren Lepel, zo lang tot 'er eene zekere hoeveelheid gecalcineerde ſtoffe boven dreef, die hy dan met het zelfde Werktuig daar af ſchepte, en in een Emmer of Kom, die met kookend heet water gevuld was, wierp; de op deeze wyze verzamelde en geëdulcoreerde *Calx Zinci* was zyn berugt Geneesmiddel, van welk *Ludeman* zich doorgaans voor ieder grein, (zyn gewoon gewigt voor eene doſis) dertig ſtuivers liet betaalen.

Hier uit blykt vooreerst, dat het geene eigentlyke *Flores Zin-*

als een groot geheim, onder den gefingeerden naam van *Luna fixata*, aan zeer veele door ſtuip- of krampachtige Ziekten aangetaste Lyders, met een vry goed gevolg, toegediend, en door den beroemden Hoogleeraar CAUBIUS, door Scheikundige Proefneemingen, ontdekt Kalk van *Spiauter*, of, zo als het den Hoogleeraar voorkwam, de Bloemen van dat halfmetaal te zyn, en door hem na eenige welgeſlaagde Proefneemingen der geleerde Waereld bekend gemaakt, en ter verdere proefneeming aanbevolen, is zederd dien tyd zo algemeen in gebruik geraakt, en tegen zulk eene menigte van verſchillende in- en uitwendige ongemakken, ſchoon, zo als het onmogelyk anders zyn kan, niet altoos met het beſte gevolg, aangewend, dat het voorzeker, met veel recht, de oplettenheid van het lofwaardig Genootſchap *Servandis Civibus*, tot zich trok, en haar de volgende voor de Geneeskunde zeer belangryke Vraag deedt uitſchryven: „ Heeft het „ inwendig gebruik der *Flores Zinci* tot nog aan de ver„ wagting van den grooten CAUBIUS, die allereerst de „ aanmoediging daartoe gegeeven heeft, voldaan? heeft „ het ook dezelve overtroffen? zo ja, hoe verre, en in „ welke betrekkingen of omſtandigheden? zyn, nopens „ dat gebruik, de giften van dat middel, de wyze van „ het zelve toe te dienen, 't zy gepaard met eenige „ andere middelen, 't zy opgelost in eenig ſcheyvocht, „ 't zy anderzins, ook eenige nuttige ontdekkingen of „ waarneemingen, ter uitbreidinge van de Practyk, ge„ daan, of ten dien einde merkwaardige Proeven in het „ werk geſteld?"

Twee

Zinci waren, zo als de beroemde CAUBIUS meende ontdekt te hebben; ten tweeden, dat ook daar uit de twyfeling konde ontſtaan, die de Hoogleeraar, pag. 116 van zyne *Adverſaria*, te kennen geeft: „ *Dubitari poterat menusne eſſet Zinci ſu„ blimati pulviſculus, an vero alieni quid intermistum haberet.*" Ten derden, is de Recenſent van oordeel, dat het ook hoofdzakelyk aan de edulcoratie toe te ſchryven is, dat de Lydertjes, hoe jong of teder zy ook waren, nogthans zelden of nooit na het gebruiken van *Ludemans* poejertjes tot braaking geneigd waren; iets dat met onze gewoone *Flores Zinci* dagelyks ondervonden word, zelfs by bejaarden; en ſchoon ſlegts ter gifte van een heel of zelf half grein gegeeven, zonder dat een bymengzel van Speçeryen of de *Cort. peruv.* in ſtaat is om dit altyd te kunnen beletten.

Digitized by Google

Twee uitmuntend ſchoon opgeſtelde Antwoorden op deeze Vraag worden in dit Boekdeel gevonden. Het eerſte is van den Heer G. SCHUTTE, het welk met den Gouden Gedenkpenning bekroond is, en het tweede van den Heer J. RÔBOL, aan wiens Schryver de Zilveren Gedenkpenning is toegeweezen; zynde aan het ſlot van dit Deel nog eene Waarneeming van den laatstgenoemden Autheur geplaatst, wegens eene Waterzugt der Longen, en derzelver geneezing.

Om onze Leezers iets ter proeve aan te bieden, verkiezen wy hiertoe het ſlot van het derde Hoofdſtuk, in de tweede Afdeeling, uit het Antwoord van den Heer SCHUTTE. Na dat de geleerde Schryver, in dit Hoofdſtuk, een aantal Proeven en Waarneemingen, nopens de wyze om de Spiauterbloemen toe te dienen, uit verſcheide Schryvers byeen verzameld, opgegeeven heeft, vervolgt hy, pag. 122. „ Het lust ons hier het een en ander, „ nopens het gebruik der Zinkbloemen, te herhaalen, en „ hierby, als ſchetsgewyze, ons gevoelen, nopens te toe„ diening en de vereeniging derzelven met andere Ge„ neesmiddelen, mede te deelen. Vooreerst, moeten wy, „ derhalven, herinneren, dat de Zinkbloemen voornaa„ mentlyk dan een zeer werkzaam Geneesmiddel uitmaa„ ken, wanneer 'er alleen *irritabiliteit*," (wat de Autheur onder deeze uitdrukking bedoelt, heeft hy op pag. 77 verklaard) „ in het menschlyk lichaam zondigt; in dit „ geval dan ook, wanneer deeze *irritabiliteit* door he„ vige aandoeningen, en voornamelyk door ſchrik, gaan„ de gemaakt is, zonder dat hier zwakte of eenige an„ dere omſtandigheid bykomen, dunkt ons, dat men de „ Spiauterbloemen nooit beter kan toedienen, dan op „ de eenvoudigſte wyze, met wat Suiker of een ſoortge„ lyk kragteloos lichaam vereenigt; maar wanneer dit „ gebeurt is, om dat 'er zuur in de eerſte wegen huis„ vest, het welk de gevoelige wanden der darmen prik„ kelt, en hier door onregelmaatige beweegingen van „ het levensbeginzel daar ſtelt, dan komt voornament„ lyk derzelver vereeniging met de opſlorpende aarden „ te pas, even zo als de wormdryvende middelen met „ de Spiauterbloemen dienen vereenigt te worden, wan„ neer deeze beweegingen door de prikkeling, die de „ Wormen aan de dierlyke huishouding veroorzaaken, „ ontſtaan zyn. Het zelfde kan men vaſtſtellen, omtrent „ de zweetdryvende middelen; in die gevallen, alwaar

„ de

Digitized by Google

„ de ſtuiptrekkingen en onregelmaatige ſpierbeweegingen
„ veroorzaakt zyn door eene ſcherpe ſtoffe, het zy die
„ der uitwaasſeming, het zy van eenen anderen aart,
„ evenwel die niet anders dan door de huid kan ontlast
„ worden, komen de zweetdryvende middelen alleen te
„ ſtade, ten einde aan de Zinkbloemen behulpzaam te
„ weezen in het weder naar buiten dryven van eene ſtof-
„ fe, dewelke de gevoelige vezel zo hevig aandeed;
„ zoortgelyke regelen hebbe men in opmerking te nee-
„ men, ten opzichte der verdere toediening der Spiauter-
„ bloemen, en voornamentlyk ten opzichte haarer ver-
„ eeniging met de verſterkende middelen. In de Koort-
„ ſen, wanneer 'er eene overhelling tot rotting plaats
„ heeft, of dat de zwakte te gelyk met de *irritabiliteit*
„ de overhand neemt, behooren zy vooral, met den
„ Koortsbast vereenigd, toegediend te worden. In de
„ langduurige Zenuwkwaalen, wanneer de onregelmaatige
„ ſpierbeweegingen door een verminderde veerkracht der
„ vezelen, en dus door zwakte, ontſtaan, of dat dezelve
„ hier door gaande gehouden, en meer en meer worden
„ aangezet, dan komt het voornamentlyk te pas, dat
„ men by de Spiauterbloemen de verſterkende Kramp-
„ ſtillende middelen, als het *ol. animale Dippelii*, de
„ droppelen van HOFFMAN, de *Campher* en zoortgelyke,
„ voege, dewelke onmiddelyk, even als de Spiauter-
„ bloemen, maar op eene andere wyze, op de gevoe-
„ lige vezel werken. In andere gevallen komen wederom
„ andere verſterkende middelen te ſtade, dewelke alle
„ aan de bykomende omſtandigheden, en aan het geſtel
„ des Lyders, moeten getoetst, en op verſchillende wy-
„ zen met de Spiauterbloemen toegediend worden. Dan
„ behalven deeze nu opgenoemde ongeſteldheden van het
„ menſchelyk lichaam, dewelke de byvoeging van an-
„ dere Geneesmiddelen noodzaakelyk maaken, gebeurt het
„ niet zelden dat men de Zinkbloemen niet zo op zich
„ zelve kan toedienen, uit hoofde der maag, waar op
„ zy menigwerf zulk eenen nadeeligen invloed hebben:
„ in deeze gevallen is het zeer noodzaakelyk, dat men
„ by dezelve de Maagmiddelen, als de bittere extracten, de
„ kruis- en- munt, pepermunt, de Speceryen en derzelver
„ gedeſtilleerde Olien voege, ten einde de maag in ſtaat
„ te ſtellen om een middel te verdragen, het geen zo
„ tegenſtrydig aan haare natuur ſchynt te weezen."

Vol-

Digitized by Google

Volledige Beſchryving van alle Konſten, Ambachten, Handwerken, Fabryken, Trafyken, derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen, enz. Ten deele overgenomen uit de beroemdſte buitenlandſche Werken; en vermeerderd met de Theorie en Practyk der beste Inlandſche Kunſtenaaren en Handwerkslieden. Negende Stuk. De Papiermaaker. *Met Plaaten. Te Dordrecht by* A. Blusſé en Zoon, 1792. *In gr.* 8vo. 302 *bl.*

De Franſche Academie zich voorgeſteld hebbende, om eene volledige en naauwkeurige beſchryving te leveren, over de gewigtige *Kunst van Papiermaaken*, en wel, volgens de bewerkingen, welken dien aangaande in onderſcheiden Provintiën van *Frankryk* plaats hebben; heeft de Heer DE LA LANDE deze belangryke taak op zich genomen, na dat hy alvóórens verſcheiden Papierfabryken bezogt, en derzelver verrichtingen, geduurende eenen geruimen tyd, met alle mooglyke oplettendheid, bygewoond en naargeſpoord had. Boven deze heeft hy een belangryk gebruik gemaakt van de Waarneemingen der Heeren DU HAMEL, met opzicht der Papiermaaking te *Angoumois*; van LE CAT, ten aanzien der Papierfabryken in *Normandië*; van DE CLERANT, wegens de Molens in *Franche-Comte*; en van DE MELIE, aangaande de ſchoone Papierfabryk te *Montargis*. Na de zamenſtelling en drukking van het Franſche Werk, is 'er nog een naauwkeurig verſlag by gekomen, raakende de nieuwe inrichting eens Papiermolens te *Bourgogne*: in welke de *Cylinder* het voornaame is; die men echter weet, dat reeds vroeger in de Hollandſche Papiermolens gebruikt werdt.

Deze naauwkeurige beſchryving van den Heer DE LA LANDE, over *de Kunst om Papier te maaken*, deelt de kundige Heer P. J. KASTELEYN zynen Landgenooten in dezen *Papiermaaker* mede; hebbende echter, zodanige Articulen weggelaaten, welke hy oordeelde geen genoegzaam belang voor onze Natie te bezitten; als daar zyn, een aantal verordeningen en Wetten, raakende de Franſche Papierfabryken, enz. Daartegen heeft hy 'er een drietal *Aanhangzels* bygevoegd, geevende het eerſte een zaaklyk bericht van de *zelfſtandigheden, die, ter bereiding van Papier, geſchikt zyn.* Het tweede behelst eene *be-*

Digitized by Google

ſchryving van het Papier der vreemde Natiën, benevens eene *ſchets wegens het boomwollen Papier, in Europa*. En het derde *Aanhangzel* geeft den *oorſprong, voortgang en tegenwoordigen ſtaat der Papierfabryken van Lywaad, in Europa*, te kennen; zynde hier in veel overgenomen uit C. F. WEHRS, Verhandeling *vom Papier*, enz. welke voornamelyk uit de bron putte, die een onzer verdienſtelyke Landgenooten geöpend heeft; namenlyk de Heer GERARD BEERMAN, eerst door zyn uitgegeeven *Programma*, en vervolgens door zyne Latynſche briefwisſeling, het Papier betreffende.

Wat de Verhandeling van den Heere DE LA LANDE aangaat, dezelve is zodanig ingericht, dat men 'er, na eene gepaste *Inleiding*, het Papier der Romeinen, den oorſprong van Boomwollen- en Linnen-Papier, en de ſtoffe des Papiers, in beſchreeven vindt. Toonende vervolgens, de wasſching, ſorteering en rotting, of broeijing, der Vodden of Lompen. De verdeeling en hoedanigheid van het Water in den Molen, en de verdere Gereedſchappen die in denzelven tot het Papiermaaken gevonden worden. Eindigende met eene berekening van de Producten eens Papiermolens, en verſcheidene Aanmerkingen over de Papieren, uit verſcheidene Provintiën.

Daar de *Papiermaaker* zodanig aaneen geſchakeld is, dat men niet, dan gebreklyk, eenig ſtuk 'er uit kan neemen; meenen wy onzen Leezeren geenen ondienst te doen, wanneer wy hen de nieuwe uitvinding mededeelen, welke de Göttingſche Hoogleeraar, JUSTUS KLAPROTH, in 1774, heeft bekend gemaakt: namenlyk om uit gedrukt Papier weder nieuw Papier te maaken; en 'er de drukletters volkomen uit te wasſchen. Zie hier het zaakelyke zyner eigen beſchryving, welke hy, op een half vel dergelyk verwerkt Papier, heeft doen drukken en uitgeeven.

„ Ik viel (zegt hy) op het denkbeeld, dat, wanneer het gedrukte Papier naauwlyks met Terpentynölie werde nat gemaakt, zulks het vaste drukvernis los weeke, maar dat de walk of voläarde (*Argilla Fullonum*) zo wel hetzelve, als de Terpentynölie, volkomen moete uitwasſchen. Verſcheiden Papierfabrikeurs, welke ik gelegenheid had daarover te onderhouden, waren van de onmogelykheid zoo zeer overtuigd, dat zy eene proefneeming deswegens als vrugteloos aanmerkten. Ik vermoedde nochtans van het oplosſend vermogen der Terpentynölle, en van de werking die de voläarde by het wasſchen

ſchen der Lakens te wege brengt, dat de proef waarſchynlyk niet dan gelukkig konde uitvallen. Een voorbeeld, dat men 'er zich niet aan moete ſtooren, wanneer lieden, welke waanen dat het geene nog niet geſchied zy, niet gebeuren kunne, al wat nieuw is, voor ondoenlyk verwerpen. Eindelyk vond ik een Papierfabrikant, welke beſloot, om 'er de proef, voor myne rekening, van te neemen. Dit was de Papierfabrikeur SMIDT, naby *Göttingen*, die deze proef op zich nam.

„ Tot deze bewerking veroordeelde ik drie Folianten, te zamen 45 Alphabetten groot, die op ſlegt Schryfpapier met Munniksſchrift geheel vol gedrukt waren. Hy heeft deze drie Deelen, zonder dezelven, op de ruggen, van de lym der banden te zuiveren, in heet water gelegd, op dat 'er de lym zoude uittrekken; eene verrichting, die zelfs plaats heeft, als men Papier ſlechts tot Bordpapier verwerkt. Hierop heeft hy zes ſtukken volaarde, ieder van drie duimen lang, en één duim dik, mede in het ſtampgat gedaan, en de ganſche maſſa, die voor één gat byna te veel was, geduurende twaalf uuren, daarmede naarſtig laaten ſtampen.

„ Vervolgens is de maſſa uit het gat genomen, een Kan vol Kalk 'er by gedaan, en zoo heeft men ze agt dagen laaten liggen. Daarna is de maſſa in den Cylinder gedaan, waar toe eigenlyk twee gaten vol maſſa verëischt werden; ondertuſſchen was 'er voor het gat te veel, en voor den Cylinder te weinig: van daar komen, volgens de uitſpraak van den Papierfabrikant, de weinige geele vlakjes in 't Papier voort, die niets anders dan roestvlakken van den Cylinder zyn. In den Cylinder is het ſlechts twee uuren bewerkt, en de ſtoffe hadt 'er nog eerder kunnen uitgenomen worden, indien zulks de wasſching niet verhinderd hadde; voorts is de maſſa in de kuip gedaan, en verder even als ander Papier behandeld.

„ Hier uit nu heeft hy één riem en twaalf boeken Papier geleverd; met bericht, dat hy nog eene klomp maſſa overig hebbe, waarvan nog vyf of zes boeken konden gemaakt worden.

„ Ik had de Folianten niet gewoogen, en weet dus niet, hoe veel 'er van de maſſa verlooren zy. De vermindering aan zwaarte, veroorzaakt wordende door de wegwasſching van het drukzwart, kan, uit hoofde van derzelver geringheid, in geene aanmerking komen.

„ Behalven de paar ſtuivers voor voläarde, zyn 'er geene andere onkosten dan het arbeidsloon gemaakt.

„ Van Terpentynölie is geheel geen gebruik gemaakt, om dat de Papiermaaker my niet wel hadt verſtaan. Edoch deze voorzorg is ook onnodig geweest, naardien de bloote voläarde, boven verwagting, genoegzaam werdt bevonden, om het drukzwart volkomen uit te wasſchen. De hier en daar zynde kleine ſtipjes, in het Papier, zyn, volgens het gezegde van den Papierfabrikant, door de onzuiverheden, die van de banden op den rug gebleven zyn, als mede door den Cylinder, veroorzaakt. Dit nochtans ware wel vóór te komen geweest.

„ Uit deze nuttige uitvinding vloeijen de volgende voordeelen voort:

„ 1. Kunnen onbruikbaare gedrukte Papieren het gebrek der Lompen vergoeden, aan welken dikwyls mangel is, en langs hoe meer gebrek zal zyn, hoe meer 'er Zyden en Wollen Kleederen gebruikt worden.

„ 2. Kunnen Boekverkoopers en Bezitters van nutteloose Werken, derzelver onbruikbaaren voorraad, waar voor de Papiermaaker ſlechts één gulden voor den Centenaar betaalt, naardien zy ze ſlechts tot Bordpapier verbruiken, met meer voordeels afzetten. En hoe ryk zyn onze tyden niet aan zoogenaamd misdruk! misſchien heb ik 'er ook myn deel aan.

„ 3. Zyn, behalven het arbeidsloon, dat in verre na niet zoo hoog kan zyn, dan voor Papier 't welk uit Lompen bereid wordt, *de kosten byna van geen belang*; veeleer wint de *Fabrikant het ſorteeren en fynmaaken der* Vodden. De *masſa der Lompen* moet vier-en-twintig uuren geſtampt worden; maar deze masſa ſlechts twaalf uuren, en nog minder.

„ In den Cylinder moeten de Lompen twaalf uuren, dezen ſlechts twee uuren, bewerkt worden; zoo dat men hier aanmerklyk aan tyd en kosten wint.

„ 4. Kan het ook niet anders zyn, dan dat het op deze wyze gemaakte Papier fyner en beter uitvalle, dan het geene uit Lompen voortgebragt wordt.

„ 5. Het misdruk, dat tot hier toe voor ſcheurpapier gebruikt is, kan dus veel nuttiger worden aangewend, en de Kramers kunnen zich even goed van gemeener Papier bedienen, enz."

De Heer WILLIS wenschte, dat men zich meer van dit mid-

middel mogte bedienen, dan men tot heden nog gedaan heeft. Hy gelooft, dat de *Duitſche* (en wy gelooven ook de *Hollandſche*) *Litteratuur*, ons voorraad genoeg kunne opleveren; en onze Schryvers zouden dan voor het gemeene welzyn, door de vernietiging hunner Werken, nuttiger weezen, dan door de enkele vergeetenheid. Indien de ſchaarschheid der Lompen daardoor nog niet weggenomen wierdt; pryst hy de witte Moerbeziënboom, als een der beste zelfſtandigheden, aan, om 'er Papier van te maaken.

Wat nu de *geheime Kunstverrichtingen* der Hollandſche Papierfabrykanten aangaat, niemand behoeft dezelven in dezen *Papiermaaker* te zoeken. Verſcheidene Provintiën van *Duitschland*, zegt gemelde WEHRS, hebben alle mogelyke poogingen aangewend, om in *Holland* de Papiermaakkunst te laaten afzien, 't welk echter, door de omzichtigheid der Fabrykanten, nimmer gelukte: en om welke reden de Heer KASTELEYN 'er ook geene de minſte melding van maakt; daar toe door zynen Vaderlandlievenden pligt gedrongen zynde.

Wy zullen 'er echter niet voor inſtaan, of 'er niet verſcheiden *zogenaamde geheimen* in de Hollandſche Papiermolens zyn, die, in de daad, geene *geheimen* meer geheeten kunnen worden. De Werktuigkundige LEONHARDT CHRISTOPH STURM, te *Zaandam* de Papiermolens beſchouwd hebbende, ſpreekt mede van geheimen die de Papiermaakers voor elkander niet eens willen weeten; intuſſchen deelde hy, die een Vreemdeling was, in zyne *Vollſtändige Muhlen Baukunst*, *Edit. Augsburg*, 1718, in *fol. Tab.* XXV—XXVII, en voornamenlyk *Tab.* XXVI. *Fig.* 1 en 2, de zoo zeer geheim gehouden Werktuigen mede, welke in onze Papiermolens dienen om de Lompen tot Papier te maalen. Mogelyk zou de Heer KASTELEYN uit gemelde Werk, indien hy het gekend had, nog iets nuttigs, ten opzichte der Papiermolens, hebben kunnen mededeelen; treedende daar mede geenzins buiten zyn bepaald beſtek, het welk hem toeliet, zodanige Werktuigen te beſchryven, die uitlandſche Autheuren van de Hollanders toonden, of vermeenden, te weeten. — De XIV bygevoegde Plaaten, tot dezen *Papiermaaker*, zyn door omſtandige verklaaringen opgehelderd.

Digitized by Google

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden, zedert het begin van 't Jaar 1780. *XII, XIII en XIVde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1791. *In gr.* 8vo.

De Verzamelaar deezer Staatsſtukken gaat op den ouden voet voort, en levert ons in het XIde Deel eene menigte van Stukken, in de eerſte Maanden des Jaars MDCCLXXXIII ingediend. Meermaalen, om de aangelegenheid der zaake, den tyd vooruitloopende, hadt hy in het Xde Deel gevoegd, *de Adviſen der Hollandſche Admiraliteits Gecommitteerden en Miniſters op de Maaze, en in het Noorderkwartier, op het Hoofdpoint van het Rapport, over de Defenſie der Republiek, relatif de zaaken van Oorlog te water, uitgebragt ter Vergaderinge van hun Ed. Gr. Mog. de Staaten van Holland en Weſtfriesland*, in dato 19 Aug. 1790, zo vinden wy ook, ten ſlot van dit XIde Deel, den *Raadſlag van de Hollandſche Admiraliteits Gecommitteerden en Miniſters te Amſterdam*, over 't zelfde onderwerp, ter tafel van hun Ed. Gr. Mog. gebragt op den 26 Nov. 1790.

Omtrent het XII, XIII en XIVde Deel, te gelyk uitgegeeven, en ook afzonderlyk te bekomen, berigt de Uitgeever, „dat de rede, waarom het zeer intereſſante ſtuk, den inhoud dier drie Deelen uitmaakende, de geregelde Opvolging der Jaaren eenigzins verbreekt, gelegen is in het gewigt der zaake zelve; behalven dat een algemeen Register de noodzaaklykheid dier Opvolginge wegneemt, hebben wy geloofd, dat de Leezer een ſtuk van zo groot belang liever geplaatst zage, vlak in zyn tyd, gelyk men ſpreekt, dan naa verloop van zo veele jaaren, als in ons Werk nog doorloopen moeten worden, aleer dit ſtuk op zyne rechte plaats kan volgen; de tyd, daar toe vereischt wordende, zou zekerlyk veele denkbeelden uitgewischt hebben, welke thans niet weinig zullen toebrengen, om het *Rapport*, 't welk wy nu leveren, te meerder van gewigt te doen weezen: offchoon het waar zy, dat de Stukken, in dit ons Werk voorkomende, ten allen tyde van gewigt zullen zyn; de echtheid derzelven zal den Hiſtorieſchryver, en allen navorſcher der Geſchiedenisſen van het Vaderland, ten zekeren gidſe dienen, en, het geen alles afdoet, of verlichten, of doen zwygen, wan-

Digitized by Google

wanneer een talloos tal van brochures, en gepassioneerde Schriften, hem in eenen doolhof zullen gebragt hebben, waarvan de uitgang voor geen menschlyk vernuft te ontdekken zal weezen — meermaalen, en zelfs dikwyls, is onze Republiek een tooneel van troublen geweest; maar nimmer hebben eenige troublen zo veele bedrieglyke Schriften gebaard als het einde der Achttiende Eeuwe."

Het te recht gewigtig Stuk genoemd, is de *Memorie, houdende het Generaal Rapport van de Persoonecle Commissie van het Financie-Weezen, met Bylaagen*, in dato den 21 Mey 1790. *Ten gevolge van haar Hoog Mog. Resolutie van 4 Mey* 1785. *Met de Resolutie van haar Hoog Mog.* daar op genomen, den 21 Mey 1790.

Het Rapport zelve bestaat uit vier Deelen; waarvan het *eerste* in zich *bevat*, een Voordragt van de middelen, welke de Gecommitteerden gemeend hebben by der hand te moeten neemen, om te geraaken tot een gelukkig einde, met betrekking tot de Quotes. — Het *tweede*, een voorslag van den actueelen Staat van de Generaliteits Kas, met byvoeging van de gedagten der Gecommitteerden over het emploi van dien, en van de middelen tot verbetering van de Generaliteits inkomsten, en bespaaring in de uitgaven. — Het *derde*, eene beschouwing van de gebreken, zo generaale als byzondere, van den Staat van Oorlog, met aanwyzing van de middelen tot redres. — Terwyl het *vierde* de Propositie van *Zeeland* overweegt, tot het negotieeren in tyd van Oorlog door de Generaliteit, tot *laste* van de Provincien, en tot het bepaalen van een generaal Fonds om Interessen daar uit te vinden.

Veel, zeer veel, onbekends, of slegts ten halve geweeten, komt hier den Landzaat onder 't ooge. Op de goede trouw der Opgeeveren moet het af; dan met deeze zyn ze aan dwaaling en misvatting blootgesteld, blykens de *Consideratie van den Heere Griffier* FAGEL, *betreffende het Rapport door de Heeren Gecommitteerden tot Revisie van de Quotes en het Financie-Weezen*, aan 't einde des XIVden Deels te vinden. Deeze gryze Staatsdienaar, die meer dan eene halve Eeuw het Land gedient hadt, vondt, wegens zyn Departement, de *Griffie* betreffende, welke aangemerkt mag worden als eene *Generale Secretarie van Staat voor de zeven Bondgenooten*, in het *Rapport*, gelyk hy zich uitdrukt, „ gewag gemaakt van *Gebruiken*, die men te vergeefsch in zyne *Memorie* (aan de Commissie op

Digitized by Google

haar verzoek ter hand gesteld,) zal zoeken. — *Gebruiken*, welkers beschouwing echter de voornaamste grondslag schynt gelegd te hebben, tot de bezwaarende denkbeelden, welke de Commissie zich van de Griffie heeft geformeerd, en dus de eerste aanleiding gegeeven te hebben tot den voorslag om 'er de Constitutie geheel van te veranderen, en den bodem in te slaan; doch *Gebruiken*, welken het hem leed doet, onbewimpeld, te moeten declareeren, dat alleen hun existentie hebben, in de inbeelding van die geenen, welken dezelven aan de Commissie hebben aangebragt, en dus de Leden in dat voornaame point misleid."

Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konsten, in Groot-Britanje, omtrent het einde van de agttiende eeuw; door Dr. GEBH. FRIEDR. AUG. WENDEBORN, *Predikant te Londen. Vierde Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1792. *In gr.* 8vo, 404 *bladzyden, behalven de Voorreden en den Bladwyzer.*

Na eene korte Voorreden, waarin de Schryver te recht beweert, dat „hy, die twintig jaaren lang onder „de [Engelsche] Natie zelve zyne aanmerkingen heeft „kunnen maken, en van tyd tot tyd verbeteren en beschaven," tot de beoordeeling van den toestand der geleerdheid en der kunsten in Engeland, „beter beregtigd" is dan iemand zyner Landgenooten, „die nimmer dit „eiland met oogen aanschouwde, of ten minste maar „een korte poos op hetzelve doorbragt," volgen vier Hoofdstukken, welke het geheele vierde Deel deezes Werks uitmaaken (*), onder de volgende opschriften. I. *Van den toestand der Geleerdheid en der Wetenschappen in 't gemeen.* II. *Van de Schoolen.* III. *Van de Universiteiten* (zo te Oxford en te Cambridge, als in Schotland.) IV. *Algemeene beschouwing van den staat der Konsten in Engeland:* waarin de volgende onderdeelen voorkomen: *Schil-*

(*) Zie over de drie voorgaande Deelen, *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791, No. 2. bl. 70, enz. No. 3. bl. 120, enz. voor 1792, No. 4. bl. 148, enz.

Digitized by Google

Schilderkonst. Het Graveren. Beeldhouwkonst. Bouwkonst. Aanleg van Tuinen en Plantaadjen. Muzyk. Tooneel.

Het eerſte Hoofdſtuk is ver het grootſte, als beſtaande honderd en zestig bladzyden, of nagenoeg twee vyfde deelen des geheelen Boeks. De Schryver geeft niet hoog op van de aanmoediginge, welke Geleerdheid, Weetenſchappen en Kunſten in Engeland vinden, vooral van den kant der Regeeringe. „ Ontallyke voorbeelden," zegt hy, „ welke Engeland oplevert, zouden het Latynſche „ Werk over de ongelukkige geleerden zeer kunnen doen „ zwellen (*)." Hy erkent, evenwel, en toont met voorbeelden, „ dat zy, die het geluk treffen van by het „ Engelſche publiek in gunst te geraken, 'er oneindig „ beter aan zyn, dan zulken, die zich op de zo zeldzame edelmoedigheid van de grooten der aarde verlaten (†)." —— Een bericht van de voorzorgen door het Parlement van Groot-Britannie gebruikt tegen het baatzuchtige nadrukken van boeken, brengt den Schryver tot een onderzoek, waarin wy hem niet zullen volgen, welke van beide, de Engelſche of de Hoogduitſche Natie, meest bezet is met ſchryfjeukte. Zyne uitſpraak is, dat de eerſte hieromtrent der andere niet behoeft toe te geeven (‡). —— Van de Vryheid der Drukpers, van de maandlyks uitkomende Tydſchriften, welke ver boven de Hoogduitſche geſteld worden (§), van de Vertaalingen van Griekſche en Latynſche Schryveren, waaraan „ de Britten," zegt de Heer WENDEBORN „ met betrekking tot den goeden ſmaak, niet weinig te danken hebben (**)," en van den algemeenen toeſtand der Geleerdheid in Engeland, wordt vervolgens geſproken, en deeze laatſte in haare byzondere vakken nagegaan. —— Hierby komen in aanmerking de kennis van Taalen, zo der Engelſche als van vreemde, zo van leevende als van doode; de *Ars Critica*; de Bybeluitlegging; de Rechtsgeleerdheid; de Geneeskunde; de Heelkunst; de Wysbegeerte in het algemeen; de Natuurkunde; de Zedelyke Wysbegeerte; de Wiskunde; de Geſchiedenis, by gelegenheid van welke geſproken wordt van de *Algemeene His-*

(*) Bl. 8. (†) Bl. 9. (‡) Bl. 15, enz.

(§) Men leeze, onderuſſchen, de aantekening van den Vertaaler, op bl. 55, over de berichten van buitenlandſche boeken, in de Aanhangſels van het *Monthly Review* voorkomende.

(**) Bl. 43.

Digitized by Google

Historie, en van derzelver Schryveren; de Aardryksbeſchryving; Leevensbeſchryvingen; de Oudheidkunde; Welſpreekendheid, zo op den Preekſtoel, voor de Balie en in het Parlement, als in de zogenoemde *debating Societies*; de Dichtkunde; de Maatſchappy der Weetenſchappen, waarvan een tamelyk uitvoerig verſlag wordt gedaan; de Maatſchappy der Oudheidkundigen; verſcheidene diergelyke Maatſchappyen te Edinburg en op andere plaatzen, waarby tot ſlot nog iets gezegd wordt over de openbaare Boekeryen. Van den algemeenen ſtaat van de meesten deezer takken van geleerdheid, geeft de Schryver juist geen voordeelig denkbeeld, terwyl hy evenwel recht doet aan de verdienſten van byzondere perſoonen. —— Daar wy denken, dat de *debating Societies* by onze Landgenooten niet zeer bekend zyn, zullen wy, het geen van dezelve gezegd wordt, eenigzints verkort, tot een ſtaaltje opgeeven. „ Hoe hoog het in 't openbaar ſpre-
„ ken, en de gave om voor een vergadering met vry-
„ moedigheid over allerlei zaken te redetwisten, onder
„ de Engelſchen geſchat worde, kan men afnemen uit
„ het aantal van plaatzen, welken ..... wekelyks voor
„ ieder .... om te debatteren open ſtaan. Eertyds droe-
„ gen dezelven den naam van *Robinhood*, thans dien van
„ *debating Societies*. Terwyl ik dit ſchryf, zyn 'er in Lon-
„ den drie boven anderen befaamd, één in Foster-lane,
„ één in de Herberg de Myter, en één in Newgate-
„ ſtraat..... Doorgaans wordt de ſtelling, waarover ge-
„ ſproken zal worden, agt dagen te voren in de Nieuws-
„ papieren aangekondigd, en dan tevens bekend gemaakt,
„ op welke wyze de voorgaande is beſlist. Ieder, die zes
„ ſtuivers aan de deur betaalt, wordt toegelaten .....
„ Die lust heeft, om over 't opgegeven vraagſtuk te ſpre-
„ ken, ſtaat op, en indien het gebeurt, dat dit door twee
„ of meer te gelyk gedaan wordt, moet de Voorzitter,
„ die op een verheven geſtoelte zit, even als de ſpreker
„ in 't Parlement, beſlisſen, wien men eerst of laatst zal
„ hooren. Als het onderwerp ſtaatkundig is, heeft men
„ ſteeds redenaars in overvloed, doch als 't op een ſtuk
„ van geleerdheid aankomt is derzelver getal veel kleiner.
„ Ik hoorde eens in Foster-lane de vraag opwerpen, of
„ tot het opſtellen van een blyſpel dan van een treurſpel
„ grooter bekwaamheden gevorderd worden? en daar wa-
„ ren 'er maar zeer weinigen die eenige bekwaamheid
„ toonden om daar over te ſpreken.....

„ Nooit

Digitized by Google

„ Nooit vertoont zig in deze ..... byeenkomſten de
„ gave van wel te ſpreken ſterker, dan wanneer de by
„ de Engelſchen zo zeer geliefkoosde onderwerpen, tot
„ de Vrouwen en her Huwelyk betrekking hebbende;
„ ter baan komen. By zulk een gelegenheid wordt elk,
„ die maar even den baard voelt groeien, zo wys en be-
„ ſpraakt als de NESTOR van HOMERUS.....

„ Op dit onderwerp zynde, moet ik nog van een of
„ twee inrigtingen van deze ſoort ſpreken, die gedur-
„ rende myn verblyf hier ter ſtede opgekomen, en ook
„ wederom te niet gegaan zyn. De eerſte ontſtond in
„ 't laatſte des jaars 1779, en diende om aan de ſchoone
„ kunne gelegenheid te geven om de meerder gaven ha-
„ rer tongen, met welken de natuur haar zo mildlyk
„ beſchonken heeft, in 't openbaar te kunnen doen bly-
„ ken ..... Deze ſchool van vrouwelyke welſprekenheid
„ was .... van korten duur; maar niet lang na dezelve
„ ontſtond in de Strand het zogenaamde Lyceum, waarin
„ het Lagerhuis des Parlements, op de volmaakſte wyze
„ die men zig verbeelden kan, werd nagebootst; zo
„ volmaakt, dat men bykans niet nalaten kon te denken,
„ dat men zig werkelyk in 't Lagerhuis bevond. .....
„ Dan deze zonderlinge vertooning duurde ook niet lang.
„ Velen der genen, die het woord voerden, waren Advoka-
„ ten, of anders lieden van een goede opvoeding, die, toen
„ zy hunne bekwaamheid, om als redenaren een plaats
„ in 't Parlement te kunnen vullen, eenige malen getoond
„ hadden, uitbleven, en zo maakten dat de debatten niet
„ veel om 't lyf hadden. Boven dien waren de toehoor-
„ ders op de galderyen niet talryk genoeg, om uit het
„ geld, dat dezelven by 't inkomen betaalden, de koſten
„ te kunnen goedmaken; daar dit Onderparlement geen
„ belastingen kon opleggen, noch gevolglyk eenige geld-
„ ſommen inwilligen. Evenwel was het onſtrydig een
„ goede ſchool om redenaren te vormen, en die zoude
„ nog beter geweest zyn, indien men, in plaats van zig
„ met de weinig leerzame omſtandigheden van den dag
„ bezig te houden, uit de oude hiſtorie zodanige onder-
„ werpen gekozen had, welke voormaals de Griekſche
„ redenaren, of den Raad in 't Forum (*) te Rome, in
„ de

(*) Hoe de Heer WENDEBORN tot deze uitdrukking gekó-
men zy, begrypen wy niet. Het *Forum* was de plaats, alwaar
de

„ de gelukkiger tyden der vryheid bezig hielden. Men „ mag veilig onderſtellen, dat menig *Parlementsheer* de „ eerſte proeven zyner beſpraaktheid in de *Robinhood*, „ of in een der andere zogenaamde *debating Societies*, „ heeft genomen. Ook kan men zig kwalyk verbeelden, „ met welke zuiverheid en zierlykheid van taal, met „ welke naar den aart des onderwerps gepaste uitdruk„ kingen, by zulke gelegenheden geſproken wordt, en „ hoe velen, die men op 't uiterlyke daar voor niet aan„ zien zoude, alle de vereiſchten van den waren rede„ naar toonen te bezitten (*)."

Op het geen de Heer WENDEBORN zegt van ſommigen der Engelſche Dichteren, zouden wel eenige aanmerkingen te maaken zyn, en men mag met reden twyfelen, of Lord CHESTERFIELD, op welken, als op eenen der *fraaiſte geesten* van Engeland, hy, bl. 127, zich beroept, niet door te verregaande verfyninge van uitwendige beſchaafdheid eenigzins onbevoegd geworden ware, om over de ſtoute trekken van MILTON te oordeelen.

Het tweede Hoofdſtuk zullen wy voorby gaan, om nog iets van het derde, de *Univerſiteiten* raakende, te kunnen zeggen. Van de Engelſche geeft de Schryver geen gunſtig denkbeeld. Hy begint met aan te merken, dat „ een Jongeling van vyftien jaaren gehouden is, indien „ hy als Student by een Engelſche Univerſiteit begeert „ aangenomen te worden, de negen-en-dertig Artike„ len der openbare Kerk te ondertekenen, ſchoon hy „ die nog van zyn leven niet moge gelezen heb„ ben (†)." Met reden noemt hy dit eene *onſtigtelyke gewoonte*. Want, om nu niet te ſpreken van het onbehoorelyke van bepaalde Godsdienſtige gevoelens te maaken tot eene voorwaarde, om tot het genot van burgerlyke rechten te worden toegelaten, het geen, inderdaad, alleen een mindere trap van vervolginge is, en onbeſtaanbaar met die vryheid, waarop de Engelſchen zo zeer roemen, zweemt het gewisſelyk naar eene aanſtootelyke ſpotterny met Godsdienſtige waarheden, dat men iemand verge plegtiglyk te verklaaren, dat hy iets aanneemt, het geen hy noch verſtaat noch verſtaan kan, en dat, ten

de rechtszaaken bepleit werden; maar de Raad vergaderde doorgaans in eene *Curia*, ſomtyds ook wel in eenigen Tempel.

(*) Bladz. 120, enz. (†) Bladz. 184.

Digitized by Google

ten zynen opzichte, evenweel is als *abracadabra*. Te Cambridge ſchynt men, evenwel, hieromtrent, eenigzins, maar niet veel, rekkelyker te zyn dan te Oxford.

„ Het is bekend," zegt de Schryver, „ dat de manier van ſtuderen aan de Engelſche Univerſiteiten zeer „ veel verſchilt van die, welke by de Proteſtantſche Akademies in andere Landen in gebruik is. Te Oxford, te „ Cambridge, en ook te Dublin in Ierland, wonen de „ Studenten in Kollegien, die veel naar Kloosters gely„ ken. In dezelven ontmoet men ſomtyds veel zoge„ naamde geleerdheid, ſomtyds veel onkunde en pedan„ terey." Het geen de Dichter GRAY van dezelve zegt, zullen wy niet aanhaalen; de Schryver erkent zelve, dat het overdreven is; maar voegt 'er, evenwel, by: „ De „ minſten verkrygen op deze Hooge-Schoolen eenige gron„ dige kennis, en die niets van de lager Schoolen me„ debrengen, en niet vlytig voor zich zelven ſtuderen, „ komen zonder misſen zo ledig wederom te huis als zy „ weggegaan zyn (*). .... De ſtigtingen, ten voordeele der „ geleerdheid by deze Univerſiteiten gemaakt, zyn heer„ lyk, maar zy worden ten ſterkſten misbruikt. Een „ volſlagen hervorming is, en te Oxford en te Cambrid„ ge, eene zaak van de eerſte noodzaaklykheid." Elders leezen wy, ondertusſchen, dat te Cambridge in het algemeen meer werk van de ſtudie gemaakt wordt dan te Oxford (†).

(*) *Dit zal*, denken wy, op andere Academien ook wel het geval, en de Engelſche hierin niet zonderling, zyn.
(†) Bladz. 281.

Reize door Opper- en Neder-Saxen, van J. B. GLEIM, *uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1791. *In* 12*mo*, 204 *bl.*

Met uitgeleezen genoegen hebben wy den Heer GLEIM, op zyne Reize door *Opper- en Neder-Saxen*, in den jaare 1787 gedaan, vergezeld, en dit kleine Boekdeeltje, ons Buiten bevindende, doorleezen; den wenk volgende des Vertaalers, die het als daar toe zeer geſchikt aanpryst, en waarom de Uitgeevers het in de kleine vorm van een Zakboekje gegeeven hebben.

Wy vonden telkens hoe de Reiziger de voorbereidende

Wee-

Digitized by Google

Weetenſchappen, de Wereld-aart en Natie-kunde, by beſchouwing, bezittende, daar van groot nut trok, en door het reizen de daadlyke kennis verkreeg. 't Geen hy gehoord, gezien en ondervonden, hadt, vertegenwoordigde hy zich door herdenking, en vergeleek het met de reeds bekende Berigten omtrent *Duitschland*; en ſcheen het hem toe, dat het geen hy gezien en gehoord hadt, hier en daar, aan den Aardryks- en Mensch-onderzoeker nog wel eenige niet geheel belanglooze onderrigtingen geeven kon. Hier door kwam de wensch by hem op, om zyne weinige op de Reis verkreegene kundigheden ook van een algemeener nut voor anderen te maaken. Dit is de oorſprong van het tegenwoordig Werkje. Waarin wy des Schryvers overhellende neiging, om alles met een gunſtig, maar waarheid- en deugd-lievend, oog te beſchouwen, ſteeds zagen doorſtraalen.

Hanover, *Hamburg*, *Altona*, *Bremen*, *Brunswyk*, *Wolfenbuttel*, *Hildesheim*, *Salzgitter*, *Gottingen*, *de Opper- en Neder-Hartz*, *Mansfeld*, *Deſſau*, *Leipzig* en *Halle*, met andere min bekende, en tuſſchen beide doorgetrokken, plaatzen, worden hier beſchreeven, doormengd met Ontmoetingen en Character-ſchetzen, en Berigten van Fabrieken, van Geleerdheid, enz.

Zonderling gelukkig is de Heer GLEIM in het ſchilderen der voorwerpen, welke hem in de oogen vielen. Leest ten voorbeelde hier wat hy van den *Neder-Hartz* zegt. „ De Bewoonders deezer Gebergten onderſcheiden zich niet ſlechts door de uitſpraak, zeden, en bezigheden, aanmerkelyk van die van den *Opper-Hartz*; maar men vindt by hen eene edele vrymoedigheid, die geene andere wet ſchynt te kennen, dan die der Natuur. De Gebergten en Wouden, die hunne wooningen omringen, hebben hier dat vreeslyke en ſchrikwekkende niet, 't welk daar plaats heeft. De diepten hellen zagter af, de Weiden en Bosſchen hebben meer aangenaams, de Bergen zyn ſchilderagtig ſchoon. Byna van alle zyden wordt men ingenomen door eene menigte van voorwerpen, welke voor den Natuurönderzoeker buitengemeen veel aantrekkelykheid bezitten, en zynen geest voedzel en bezigheid verſchaffen. Staat men op de hooge bergen, of, ter zyde van deezen, op de rotzen, van waar men het onder de voeten liggende land kan overzien, dan vertoonen zich de ſchoonſte dalen en bekoorelykſte heuvelen. Hier hoort men het geklop der hamerwerken, daar

daar ziet men de ruïnen van een vervallen Slot — ginds hangen de hooge rotzen boven het hoofd des wandelaars — daar opent zich een landstroom, welke zich verder over bemoschte klippen verdeelt. Straks hoort men geheele kudden Koeïen, welke in diepe valeiën of langs boschagtige bergen weiden, en met heure klokjes aan de halzen een aangenaamen echo verwekken, welke alle reizigers in eene verrukking brengt, welke zich beter laat gevoelen dan beschryven. Uit de duisternis van het woud buiten treedende, ziet men ginds eenen bewoonder deezer gebergten een rotzigen akker bearbeiden, welken hy, door zuuren arbeid, en veele zorgen, eenigen voorraad van haver of peulvrugten afdwingt — elders bebloemde beemden, grasryke vlakten, en vette weiden, met runderstallen, volkomen gelyk aan die op de *Alpen*, behalven dat zy geene zo hevige stormwinden te dugten hebben; waarom ook de daken met geene zo groote steenen bezwaard zyn, schoon ze voorts van binnen geheel op dezelfde wyze zyn toegericht. In 't kort, men ziet hier alzins het waarlyk groote, het verhevene, der Natuur, het zy in haare schoonheid, of in haare ontzaglykheid."

Opgeklaarde denkbeelden omtrent Godsdienst en Pligt zyn in dit Werkje te vinden. De Schryver pryst de Deugd, waar hy ze aantreft, en laakt de Ondeugd, in wien, of onder welke gedaante, zy voorkomt. Roemt rechtschaape Leeraars, en beschryft andere met dubbel verdiende veragting. „Zonderling," schryft hy, van het *Oldenburgsche* spreekende, „was het my, gewaar te worden, dat de Leeraaren in deezen oord, byna allen, zeer verlichte en voor hunne Gemeente juist geschikte Leeraaren zyn, die dikwyls ook gemeene waarheden, welke ter verlichting der verstanden, en ter verbetering van dd Zeden van het Volk, strekken, bevallig weeten voor te dragen, en ten meesten nutte aan te dringen. — De Jaarwedden der Leeraaren zyn zeer aanzienlyk, en bestaan byna geheel in gereed geld; vandaar kunnen zy zich met meer yver aan de studie toewyen, en zulke waarheden naauwkeurig nadenken, welke meest voor de vatbaarheid der Toehoorderen geschikt, en best in staat zyn om de harten te roeren en te overtuigen. Zy laaten zich leiden door het voorbeeld der Leere van Christus, die weinige verborgenheden predikte, maar innerlyke liefde aanbeval, die gaarne troostte, zelden dreigde, en zich altyd schikte naar de vatbaarheid zyner Toehoorderen, die niets diep-

diepzinnigs voordroeg; maar zomtyds ſprak door voorbeelden en gelykenisſen, en zyne Leerlingen nimmer ophieldt met ſchoolſche ſluitredenen." — Hoe zeer contrasteert dit met den Luterſchen Leeraar, dien hy in *'t Hildesheimſche* hoorde. „Wy gingen, daar de Gerichtsämptman, myn geleider, dien Leeraar zeer wel kende, aan zyn huis aan, en, ſchoon wy dagten dat de Kerk reeds aan zou zyn (want het was over tien uuren), was hy egter nog t'huis, en bezig met zyne paruik te zoeken, terwyl zyne waarde Echtgenoote de bef nog ſtryken moest. Op den Kanſel verhaalde hy ons van welk maakzel en gedaante de trompetten waren, op wier geklank de muuren van Jericho inſtortten, en hoe de wagen 'er hadt uitgezien, op welken Elias ten hemel voer, enz. Even zo veel ongeſymdheid en onregelmaatigheid als ik in het voorſtel van deezen man ontdekte, even zo veel oneerbiedigheid heerschte ook in de Kerk onder de boeren zelven. Zy toonden verſtrooid van gedachten te zyn; ik hoorde vaak hier en daar praaten, in den eenen en anderen hoek zaten 'er die het hoofd lieten hangen, en in ſlaap vielen."

Door een onweêr overvallen, was hy in die ſtreek genoodzaakt op een Dorp, in een Herberg, te overnagten. „De Waard en Waardin waren Roomschgezind. — Ik vroeg aan de Waardin, eene aartige Vrouw, die vier volwaſſen Kinderen hadt, of ik 's avonds Duiven krygen kon. Zy beklaagde zich, dat zy my daar mede niet kon dienen, terwyl ze nog maar één eenig paar voor een kranken Jood hadt overgehouden. Ik was nieuwsgierig om deezen Jood te zien. Zy bragt my in een ruime zindelyke kamer, daar de Jood, een oud man, op een zeer zuiver bed lag, door de bezorging der Waardin van zeer ſchoon linnen en ander ondergoed voorzien. Deeze Lyder was, reeds over de zes weeken, door de goedaartige Roomſche Vrouw, op het zorgvuldigst opgepast, ſchoon hy geen het minſte vermogen, noch eenig uitzigt, hadt, om haar dit te kunnen vergelden. De traanen van dankbaarheid en vreugde ſtonden den kranken Grysaart in de oogen, terwyl zyne weldoenſter met hem over den ſtaat zyner ziekte ſprak, hem troostte, en zeide, dat zy gaarne alles wilde aanwenden om zyne ſpoedige herſtelling te bewerken. Deeze Vrouw verhaalde my, dat haar Pater dikwyls by den Jood kwam, en hem beval op de hulp van God te vertrouwen, en zich, indien God over hem beſlooten mogt hebben dat hy ſterven moest, aan den wil van God te onderwerpen; —

zon-

Digitized by Google

zonder dat hy met deezen Jood over andere waarheden of Geloofszaaken ſprak, of hem zogt te doen wankelen in zyn geloof. Haar Pater was dikwyls gewoon te zeggen: „ Men moet geen Jood om zynen Godsdienst veragten: „ hy is een Mensch, en heeft even zo goed regt op „ onze hulp, en op eene algemeene menschliefde, als „ onze eigene Geloofsgenooten." Even zo liefderyk was ook weleer deeze Pater, op zyne reize na *Sileſie*, door een Luterſchen Predikant in huis genomen, en in zyne krankheid geholpen.

„ Deeze edelaartige en menschminnende handelwyze der Waardin, en die braave, die rechtſchapene, denkwyze en gevoelens van den Pater maakten my deezen avond byzonder aangenaam. Elk, die den geheelen toeſtand der Joodſche Natie kent, en dezelve beziet uit dat gezichtspunt, waaruit wy Christenen doorgaans van der jeugd af gewoon zyn de Joden te beſchouwen, en die dan nog bekwaam is dit Nationaal en Godsdienſtig vooroordeel ter zyde te zetten, gelyk deeze goedhartige Roomſche Vrouw, zal by dit geval meer gevoelen, dan ik kan uitdrukken!"

Onomastici Literarii Epitome, tam Historiæ Univerſæ quam reliquarum Artium fidei æstimandæ rectrix, ſive Fasti Scriptorum, veteris & medii ævi, veroſimilibus, quantum fieri poterat, accuratioribusque ſubinde, quam in prima Editione, temporum notis nec non paulo majori numero digesti a CHRISTOPH. SAXIO, *Historiæ Antiquit. Eloquentiæ & Hiſtoriæ Batavæ Profeſſore.* Trajecti ad Rhenum apud *G. T. a Paddenburg & Filium, B. Wild & J. Altheer.* MDCCLXXXXII.

De Hoogleeraar SAXE, die de Geleerde Wereld verpligtte, door zyn *Onomasticum Literarium*, of *Letterkundig Naamboek*, waar van wy onzen Leezeren, op zyn tyd, verſlag gegeeven hebben (*), ſtelt hier mede der Letteroefenende Jeugd ter hand een *Kort Begrip*, waar van dezelve zich met veel vrugts kan bedienen, om den Leeftyd van vermaarde, en zich in eenig vak uitſteekend ge-

(*) Zie, wegens het laatſte Deel: *Algemeene Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791. 1ſte Stuk, bl. 360.

Digitized by Google

gemaakt hebbende, Perſoonen, met derzelver hoofdhoedanigheid, en het Jaar van eenig gewigtig voorval, tot de Letterkunde en Geleerdheid behoorende, te kunnen vinden. Ten meerderen gemak is agter dit Handboek geplaatst, een zeer uitvoerige Bladwyzer. 't Zelve vangt aan met ADAM, SETH en ENOCH, Schryvers vóór den Zondvloed geheeten; en loopt, met aanwyzing van de Tydperken, tot het einde van de XVde Eeuw; eindigende, in het Jaar 1499, met JOHANNES RHAGIUS ÆSTICAMPIANUS.

In een Werkje van deezen aart is naauwkeurigheid een hoofdvereischte, en ontbreekt het, voor zo veel wy 't nagegaan hebben, des niet. De keuze, om Mannen op deeze Naamlyst te plaatzen, hangt van de Waardeering des Opſtellers af; zo vinden wy 'er vermeld die 'er onzes oordeels wel af hadden kunnen blyven, als een Vertaaler van *Reinke de Vos*, en overgeſlaagen die 'er wel plaats hadden mogen vinden, als LAURENS KOSTER, en diens medemdingers na de Eer van de Uitvinding der Drukkunst. De Charakterbeſchryving der opgenoemde Perſoonen, die, in zulk een Kort begrip, maar met een enkel woord kan geſchieden, heeft weinig te beduiden, dan voor zo verre dezelve aanwyze, in welk vak de Schryver t'huis hoore; de beoordeeling, welke 'er nu en dan wordt bygevoegd, is, in zommige gevallen, die des Hoogleeraars alleen, en laat anderen in het Gemeenebest der Letteren de vryheid, om 'er in toe te ſtemmen, of een ander te vellen.

De waare Gelukbedeeling, Brieven, en nagelaaten Gedichten, van LUCRETIA WILHELMINA VAN WINTER, *gebooren* VAN MERKEN; *en Gedichten en Fabelen van* NICOLAAS SIMON VAN WINTER. *Te Amſterdam by* P. J. Uylenbroek, 1792. *In* 4to. 412 *bl.*

Het zal onnoodig zyn, iets tot aanpryzing deezer Gedichten te zeggen, daar de naamen der beide Echtgenooten, die dezelven vervaardigden, reeds eene byzondere loffpraak voor dezelven zyn. *De waare Gelukbedeeling*, een Gedicht in den ſmaak van *het nut der Tegenſpoeden*, door de Dichteres voorheen uitgegeeven, is even zo belangryk als bevallig. Hier op volgen vier *Brieven*, in welken ſtyl men weet, dat de Dichteres niet minder heeft uitgemunt, dan in bovengemelde ſoort van Zededichten. Deeze Brieven worden onderſteld geſchre-

ſchreven te zyn, de eerſte door SALOME, Dochter van ZEDEKIAS, Koning van *Juda*, aan DANIËL den Profeet. De tweede door MATHEUS STUART, Grave van *Lennox*, aan zyne Echtgenoote, MARGARETHA DOUGLAS. De derde is een Brief *aan het Volk*, gevolgd naar het Franſche van M. THOMAS; en de vierde, een *aan* EMILIA. —— De herinnering aan het noodlot van den laatſten Koning der Franſchen doet ons, uit den derden Brief, de volgende vergelyking tuſſchen den toeſtand der Vorſten, en dien van het Volk, als eene kleine proeve mededeelen.

Zou 't waar geluk alleen in vorſtenhoven woonen,
Zich op een zegekoets, of op een' troon vertoonen?
Der grooten rang, gezag, en diſch, hoe ryk geſpreid,
Zyn menigwerf de bron van hun rampzaligheid.
't Vergiftend zaad der ſmart beſmet hun teêrtle ontbaalen;
Zy drinken hunne dood uit ryk vergulde ſchaalen.
Een vleiender fenyn, en van nog kwaader grond,
Verwelkt hun dagen van hunn' levenslichtendſtond.
Vergulde Spooken! ſlaept, met afgepaste ſchreden,
Het kwynend overſchot van uw verwaakte leden;
Toont op uw bleek gelaat, door darteltheid alleen
Met rimplen overſpreid, uw' vroegen ouderdom:
't Vermaak, dat al het volk verzwikt door blyde gaeven,
Verſtrekt aan u ten beul, en opent zelf uw graaven;
't Misnoegen jaagt u na; de geest van eigenbaat
Hecht eindelooze zorg en kwelling aan uw ſtaat;
De ſtaatzucht houd voor u 't verteerend vuur ontſtoken;
De nyd toont u haar ſlang; de haat geſcherpte pooken;
Noch goud, noch purper, dat van wroeging u bevryd;
Men bid u aan als Goôn, terwyl ge als ſlaaven lyd.
ô Volk! nooit doet de drift uw hart zo hevig branden.
Uw kracht verkrygt meer kracht door d'arbeid uwer handen.
Wat baat de grootheid hem die uittaert door verdriet?
Men waakt in 't hof, gy ſlaapt gelukkig onder 't riet,
Bewaart uw rustigheid, en moogt in uw vermaaken,
Door arbeid opgeſcherpt, de waare zoetheid ſmaaken.
De glimlagch van een gade, een telgje, dat u vleit,
Een feest, in 't dorp gevierd met boerſche vrolykheid,
Een heldre zomerdag, de zon die gy ziet ryzen,
't Bekoort u alles, 't noopt u alles God te pryzen.
Uw vrolykheid is uit een zuivre bron geput;
De eenvouwdige Natuur werkt u alleen ten nut,
Die zonder wroeging leeft moet zonder knaaging ſterven.
Die zich van niets beklaagt kan ligt het leven derven.
Ten top van een gevoerd valt ons het ſterflot ſtruf.
De weg is yslyk van den rykstroon tot aan 't graf.
De dood doet onbepaald op de aard' zyn wetten gelden;

't Sterft all': de Koningen, Staatsdienaars, Wyzen, Helden;
Niets, niets dryft boven op den afgrond van den tyd;
Deze aardkloot is een zee, waar alles ſchipbreuk lyd.
't Verſchilt hem weinig, die ter rust gaat uit dit leven,
Of hy den ſcepter zwaaide, of 't kouter heeft gedreeven.
De kroon verſpreid geen glans in de onderaardſche wyk;
Het ſtof der Vorſten is der Slaaven ſtof gelyk.
ô Volk! ken uw geluk: beklaag u niet van 't leven;
't Snelt als een blikſem heen; de dood doe u niet beeven;
Hy maakt in 't ſtille graf een einde aan al uw pyn.
Uw lot is vergenoegd, uw glori nut, te zyn.
De ſchuld alleen baart ſchande, en deugd alleen geeft waarde;
En de allerbeste mensch is ook de grootſte op aarde.

Agter deeze Brieven volgen verſcheiden *nagelaaten Gedichten*, op byzondere gelegenheden vervaardigd, van welken ſommigen de gewoone merktekenen van deeze ſoort van Gedichten bezitten, namenlyk, dat hun belang alleen berust op de perſoonen, die 'er het onderwerp van zyn: doch anderen bezitten geen minder vuur en leven voor elken Leezer, dan voor hen die ze raaken. Dus is, by voorbeeld, *het onderſcheid tuſſchen Zyn en Leeven*, op den Verjaardag van een' ongenoemden: in welk Dichtſtuk, de volgende Vraagen, voor ieder van evenveel belang zyn.

Leeft Argant, die, grys van zorgen,
Van den morgen tot den morgen
Slaaft en ſlooft om geld en goed;
Schoon 't een vreemdeling moet erven;
Schoon hy op zyn kruk loopt ſterven?
Leeft de Schrokker? Neen, hy wroet.

Leeft Neraan, die in de kroegen
Met een onbeſuisd genoegen
Tot den dageraad rinkinkt,
En zyn wyndorst niet kan leſſen
Aan een' dubblen trits van vleſſen?
Leeft de Zwelger? Neen, hy drinkt.

Leeft Geront, die 't aller uuren
Trouwe Vrienden, heuſche Buuren,
Door zyn norſche twistzucht kwelt;
En door ſchreeuwen, tieren, raazen,
Vrouw en kinders kan verbaazen?
Leeft de Wargeest? Neen, hy ſcheld.

Kunt

Kunt ge in Damons duivenvlerken
Of Soubize leeven merken,
Schoon hy vleit en laght en lonkt;
En door tabatiere en ringen
Elk tot achting waant te dwingen?
Leeft de Pochhans? Neen, hy pronkt.

Als Baillart de zonneſtraalen
In het zuiderpunt ziet praalen,
Daar hy op zyn bed nog gaapt;
Of, van 't ledikant gekomen,
Tot den avond ſtaat te droomen:
Leeft de Domkop? Neen, hy ſlaapt.

Leeft Leander, die op aarde
Niets van ongemeene waarde
Dan zyn graauwe paarden kent;
En voor 't krieken van de dagen
Ryd en rost op zynen wagen?
Leeft de Voerman? Neen, hy rent.

Als Tartuf met kromme klaauwen
De arme weduw durft benaauwen,
Die hy byſtand heeft beloofd:
Als hy veinst haar te onderſchraagen
Om haar tot op 't been te knaagen.
Leeft de Woekraar? Neen, hy roofd.

Leeft Cleant, die, opgetoogen
Door Clorindes vriendlyke oogen,
Voor haar huis zyn dagen ſlyt;
En, indien hy haar moet derven,
Van verliefdheid zweert te ſterven?
Leeft de Gekskap? Neen, hy vryt.

Leeft Chrizip in ſtille hoeken
Als hy in een ſchans van boeken
Zonder einde klad en wryft;
En onſterflyk waant te wezen.
Schoon geen mensch zyn ſchrift wil leezen?
Leeft dan 't Wyshoofd? Neen, hy ſchryft.

En al ſtaat het juist niet ſtimmer
Met het gros van 't Vrouwentimmer;
Echter houde ik voor gewis,
Schoon ik 't niet aan elk zou melden,
Dat het zelden, al te zelden,
By de Dames beter is.

Daar ik steeds in Amstels muuren
Dees beweegende figuuren
Waaren zie langs markt en straat,
Mag ik dan met recht die menschen
Geen begin van leeven wenschen,
Schoon hun hart dien wensch versmaad?

Doch 't word tyd bericht te geeven
Wat men moet verstaan door leeven.
't Is geen leeven van een plant;
't Is geen leeven van de dieren,
Die hun driften niet bestieren;
't Is het leeven van 't Verstand.

't Is van jongs af zich te wennen
Om den Oorsprong wel te kennen
Wien men 't wezen schuldig is;
Hem met hart en ziel en zinnen
Boven all' wat leeft te minnen,
Met de diepste eerbiedenis.

't Is den naasten gunst te toonen;
Zyn gebreken te verschoonen;
Hem in allen rouw en pyn
Onzen bystand trouw te wyden;
Voor zyn' naam en goed te stryden;
Altoos hem een steun te zyn.

't Is ons van de kindsche dagen
Tot den jongsten snik te draagen,
Als 't een' mensch, een' Christen, voegt,
Die het goed van 't kwaad kan schiften,
Die geen slaaf is van zyn driften,
Wys, behulpzaam, en vernoegd.

Dus zou elk, om stryd verheven,
Op deze aarde waarlyk leeven
God ter eere, elkaer ten nut.
Dus zou 't ongeluk ons-allen.
Ongelooflyk ligter vallen,
Daar de deugd ons onderstut.

Het vervolg van dit Dichtstuk bepaalt zich, even als de aanhef, meer tot den Heer N. N.: doch de medegedeelde Verzen ziet men dat elk even zeer raaken; en gelukkige gedachten zyn, die by byzondere gelegenheden door het dichterlyk ge-

genie voortgebragt of verwekt worden. Verscheidene andere stukken, onder welken *Amsterdam*, *Bydorp*, en *aan de Britten*, uitmunten, toonen niet minder het verheven vernuft der Dichteres, welke, aan den *Rhyn* te *Leyderdorp*, den smaak van VIRGILIUS, in zyne *Landgedichten*, doet herleeven, zonder de Italiaansche lucht in ons Vaderland over te brengen: volgende dus enkel het genie van dien beroemden Romeinschen Dichter in de wyze van voordragt; doch de Natuur in het geen *Rhynland*, en daarin *Bydorp*, in de verschillende voortbrengzelen, haaren geest aanbied.

Agter deze nagelaaten Gedichten van de beroemde LUCRETIA WILHELMINA VAN WINTER, geboren VAN MERKEN, welke te *Leyden*, den 19den van Wynmaand 1789, overleed, en, den 24sten van die maand, te *Amsterdam*, in der Hervormden Oude Kerk, begraven werdt, volgen eenige *Gedichten* van haaren overgebleven Echtgenoot, NICOLAAS SIMON VAN WINTER; zynde niet minder de leezing der Liefhebberen waardig. De zes eerste munten daar in uit, zynde: 1. *Triomflied van* DEBORA. 2. *Psalm* LXVIII. 3. *De Jordaanstroom door wonderen verheerlykt.* 4. *Lofzang op* CHRISTUS *Hemelvaart.* 5. *Kenschetsen van eenen rechtgeaarten Leeraar*, en 6. *Gods heilryke nabyheid.* De overige zyn mede by byzondere gelegenheden vervaardigd; en worden gevolgd van eenige *Fabelen*, van welke wy de volgende ter proeve geeven.

DE HOND, HET SCHAAP, DE VOS, EN DE MUIS.

Een Hond en Schaap, twee lotgenooten,
Die met Blanchard in zyne vlucht
Een' reistogt deeden in de lucht;
En door hun zeldzaam lot de nieuwlykheid vergrooten
Van all' wat hond en schaap en van hun maagschap was,
Voldeeden aller wensch, om 't wonder wedervaaren
Een; netjes te verklaaren.
De vriendelyke Hond beschreef den toestel eens;
Den luchtbol, 't schuitje, en voorts, hoe hoog hy, opgesteegen,
Noch veld, noch bosch, noch berg, onderkken kon bemerken.
Maar tevens 't groot gevaar op dezen togt gelaên;
En hoe Blanchard en hy, tot in de ziel verlegen,
Niet anders dachten dan aan gruis
Weêr neêr te komen, verr' van huis.
't Onnozel Schaap voldeed niet minder
Gulhartig elks nieuwsgierigheid:
Ik dacht op al die reis om angst, gevaar, noch hinder.
Ik dacht Blanchard heeft veel beleid,
En zal, daar hy zyn' hals durft waagen,
Wel zorg ook voor den wynen draagen.
Hy wierp my uit het hoogst der lucht

Digitized by Google

Eensklaps uit zynen luchtbol neder.
Een parachut vertraagde val en vlucht;
En ik, ik kwam heelshoofds en heelsbeens veilig neder.
Maar 't zeldzaamst is, dat op een' tyd
Dat ik met onzen Hond des hoeders traage treden
Gedienstig volgde, een Vos ons deed een scherp verwyt
Van domheid en van zorgloosheden.
Zie toe, dus sprak hy, zie met wien ge uzelven scheept;
Daar is geen spotten met de Grooten;
Men word door hunne gunst in groot gevaar gesleept,
En in te wisser val gestooten.
Een Muisje had dit aangehoord,
Terwyl 't in 't jeugdig gras aandachtig zat verschoolen;
Een goede vóórgang doet niet doolen,
Dus sprak het; en, zo 't u bekoort,
Zal 'k iets merkwaardigs u ontvouwen,
Dat nooit gebeurde, en dat gy nimmer zult aanschouwen:
Leer, leer voorzichtigheid; 't zal nooit gebeuren dat
Een Muisje nestlen zal in de ooren van een Kat.

HET BELLENBLAAZEN.

'k Aanschouwde korts de gulle vreugd
Der kinderlyke jeugd.
Zy schoolden, moede elkáer te graazen,
Rondóm een kom met schuimend nat;
Kom, Krisje, riep Reinier, wy moeten bellen blaazen.
Elk had terstond een pyp gevat.
Zy bliezen yvrig, keer om keer.
Hier viel een bel op de aarde neér;
Daar ging 'er een omhoog; en die uit aller oogen.
De Dienstboôn raakten op de been;
Zy deelden in de vrolykheên,
En bliezen als de jeugd de bellen naar den hoogen.
Een oud Tuinier, die in de Stad
Den gantschen dag gearbeid had,
Kwam met zyn Vrouw voorby, en hielp de vreugd volmaaken.
Dat kunstje kon ik ook weléer,
Dus sprak hy tot zyn stoof: laat ons geén troef verzaaken;
Kom, Grootje, zet je mandje neér.
't Was zo gezeid, en zo gedaan.
Zy bliezen als de rest de bellen uit de pypen.
Het juichen en 't gelagch laat naauwlyks zich begrypen.
Myn Vader zag het peinzende aan.
Ik bad hem 't geen hy dacht dan my te doen verstaan.
Hy sprak: Ik zal 't u gul vertellen:
Zo blaast al 't menschdom Waterbellen.

De

Digitized by Google

De beide Echtgenooten goedgevonden hebbende, geene Afbeeldingen van één van hen in 't licht te laaten geeven, dan van hun beiden te gelyk; zo is het laatſte, by de uitgave van deezen Bundel, geſchied: zynde de Afbeelding van den Dichter, naar H. POTHOVEN, Ao. 1771, door J. HOUBRAKEN 1773 geſneden; en die der Dichteresſe, naar gemelde POTHOVEN, 1771., door R. VINKELES 1792 vervaardigd, voor het Werk te vinden. Waarſchynlyk zal men geene Dichtſtukken van dezelven meer ontvangen, daar de Dichter in het *Voorbericht* te kennen geeft: dat 'er geen' anderen wensch meer voor hem overblyft, dan dat hy, na, door de gunst des Allerhoogſten, met zyne dierbaare wederhelft op aarde gelukkig geleeſd te hebben, eerlang met haar onſcheidbaar zal mogen leeven in eene zalige eeuwigheid: welke wensch, hoe ongunſtig ook voor onze Dichtlievende Landgenooten, wy van harten onderſchryven: na 'er voor den Dichter nog eenige jaaren van ſtille rust bygevoegd te hebben.

Liederen voor het Vaderland, door PETRONELLA MOENS *en* BERNARDUS BOSCH. *Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, *te Bergen op Zoom by* van Riemsdyk *en* van Bronkhorst, 1792. *In* 8*vo.* 206 *bl.*

Sedert de onlusten en verdeeldheden in ons Vaderland begonnen zyn, ſchynt de Dichtgeest onzer Natie vooral werkzaam te wezen, in het ontboezemen van Gezangen en Liederen. Dit geſchied zekerlyk, of om de kwellingen van den tyd, door het vervrolykend gezang, te verdooven; of om de Zangers en Zangeresſen te verſterken in die gevoelens, die de Dichters (elk voor zich, of zyne party) meenen de beste te zyn. De Dichteres en Dichter, MOENS en BOSCH, draagen dus ook in deezen Bundel een zantal van LVII *Liederen voor het Vaderland* by, van welken zy 'er reeds eenigen in hunne jeugd berymd hebben. Ontvangen onze Landgenooten dezelve met genoegen; neemen ſommigen onder hen, nu en dan, hunne harpen eens van de willigen, om, even als de vervaardigers deezer Gezangen, alle vermoejing en tegenſpoed weg te zingen; dan zullen de laatſte hun nog meer Stukjes leveren, om den ledigen tyd vrolyk te kunnen verdryven, en misſchien nog wel iets meer dan den ledigen tyd, naar maate dezelve belangryker worden.

Op het grootst gedeelte deezer Liederen, past de verkozen tytel: *voor het Vaderland*; ſommigen zyn alleen daar van uitgezonderd: ten ware men dien tytel zeer algemeen wilde neemen; en die niet eigenlyk op *Vaderlandſche onderwerpen* wilde toegepast hebben. Alle hebben eene zuivere taal; ſommigen echter wat te oude Wyzen; zo als: *Hier heeft my Rozemond*

Digitized by Google

beſcheiden, en *wat doet my ontſtellen?* —— Nog iets van een anderen aart. By voorbeeld, het eerſte Couplet van het volgend Lied, dat juist het beste niet is, luidt dus:

DE EIGENBAATIGE HELD.

WYZE: Hoe zoet is 't daar de Vriendſchap woont!

Hy, die om kruipend zelfbelang
De heldentekens draagt,
Tart vryheid, eert gevloekten dwang,
Als hoop op voordeel daagt;
Hy heeft noch Vaderland, noch Vrind;
God zelf wordt, als zyn ſchraapzucht wint,
Gevloekt, gevloekt, gevloekt.
enz. enz.

Eene ondeugd, zo haatelyk als de Eigenbaat, op de bevallige klanken der Vriendſchap voor te draagen; dezelve, op eene vrolyke wyze, in een gezelſchap te laaten zingen; ſchynt ons geheel oneigen te zyn: daar de toon *vreugde* en *liefde* ademt —— maar de ſtof *ſmart* en *afkeer* verwekt; en het geheele Lied wezenlyk in *Contraſt* ſtaat met deszelfs bovengeplaatſte Wyze: *Hoe zoet is 't daar de Vriendſchap woont!* en met het oogmerk van alle Liederen; 't welk ook daar in beſtaat, dat het den Zanger genoegen verſchaft, of blyde denkbeelden in hem opwekt. —— Hoe yslyk vloekend klinkt den regel: *gevloekt, gevloekt, gevloekt!* in Christelyke ooren! *Iſraël* zou, in DAVIDS tyd, niet ſterker tegen deszelfs Vyanden hebben kunnen vloeken; maar hoe veel verſchillen onze tyden, en Zedeleer, met die van *Iſraël* onder DAVID.

Zedekundig Handboekje, of Grondregelen om zich verſtandig in de waereld te gedraagen, verzeld met Aanmerkingen. Een nuttig Werk voor de Jeugd: door J. M. D. V. *Te Leyden, by* J. H. van Damme. 1792. *in* 8vo. 83 *bl.*

Dit boekje is eene Vertaaling van het *Manuël Moral*, in het jaar 1774, in 's Hage by *F. Staatman*, gedrukt.

Het bevat de volgende grondregelen. 1. Geef den Schepper, het geen gy Hem verſchuldigd zyt. —— 2. Overweeg, alvoorens iets te ondernemen. —— 3. Houd geen gemeenſchap, dan met eerlyke lieden. —— 4. Wees niet verwaand op uwe gelukkige begaafdheden. —— 5. Raadpleeg, om iet uit te voeren, de gevoelens van anderen. —— 6. Geef het beleefdelyk gewonnen, als men uwe gevoelens beſtrydt. ——

7. Let

7. Let op het geen men u zegt. —— 8. Gelaat u nooit veel verſtand te hebben. —— 9. Spreek met niemand boven zyn verſtand. —— 10. Wees in uwe geſprekken altyd oprecht en openhartig. —— 11. Houd onverbreekelyk uw woord. —— 12. Beloof nooit onbedachtelyk. —— 13. Wees gedienſtig, beleefd, zachtmoedig, en vriendelyk. —— 14. Vertoon een vriendelyk voorkomen, en zyt ſpraakzaam. —— 15. Betoon, zonder u te veel te vernederen, een vriendelyk gelaat. —— 16. Beſlis niets, dan na het overwogen te hebben. —— 17. Bemin zonder belang. —— 18. Vergeef zonder zwakheid. —— 19. Wees den Grooten onderworpen, zonder eenige laagheid. —— 20. Kweek een ieders vriendſchap zorgvuldig aan. —— 21. Vermyd de Rechtsgedingen; vang 'er geen aan. —— 22. Vraag niet naar eens anders zaaken. —— 23. Verberg de uwen, zonder gemaaktheid. —— 24. Leen op eene bevallige wyze, en met onderſcheiding. —— 25. Indien gy beloonen moet, doe het op eene edele wyze. —— 26. Wees teder en eerbiedig omtrent hen, die u het aanzyn gaven. —— 27. Wees altyd de plaats gedachtig, waar gy geboren werdt. —— 28. Heb medelyden met eens anders ongelukken. —— 29. Verleen uwen byſtand aan den armen, die men verdrukt. —— 30. Overwin het verdriet, waar aan de geest zich ſomtyds wil overgeeven. —— 31. Doe nooit uw verdriet op anderen nederdaalen. —— 32. Breng vrede, waar tweedragt heerscht. —— 33. Wreek u nooit, dan door kracht van weldaaden. —— 34. Beriſp zonder bitsheid. —— 35. Prys zonder vleiery. —— 36. Lach maatiglyk. —— 37. Verſta ſcherts. —— 38. Acht een ieder in zyn beroep. —— 39. Spot nooit met den Godsdienst. —— 40. Maatig de verwoering van eene opkomende drift. —— 41. Spreek nimmer kwaad van iemand, die afweezig is. —— 42. Wacht u voor ondankbaarheid, en wees erkentelyk. —— 43. Speel zonder belang, en om u te ontſpannen. —— 44. Tracht te verliezen en te winnen, zonder van gelaat te veranderen. —— 45. Maak van de aardſche goederen een goed gebruik. —— 46. Verwyt nooit een bewezen dienst. —— 47. Betoon u niet wreed, om 't geen men u ſchuldig is. —— 48. Benyd het geluk uwes naasten niet. —— 49. Openbaar nooit 't geen men u vertrouwt. —— 50. Vermyd het geen de gezondheid krenken kan. —— 51. Wanneer men boert, moet men echter de waarheid beminnen. —— 52. Duld, dat men u uwe gebreken onder het oog brenge. —— 53. Vlied zoo wel de overdaad als gierigheid. —— 54. Gehoorzaam met zachtheid. —— 55. Vermyd de trots, wanneer gy gebiedt. —— 56. Zyt voor uwe kinderen een waar vader. —— 57. Verberg hunne gebreken, zonder al te ſtreng te zyn. —— 58. Laaten uwe deugden hun tot eene les dienen. —— 59. Gedenk dat hunne rykdom in de opvoeding beſtaat. —— 60. Voed geen haat tegen iemand, wie het ook zy. —— 61. Indien uw vriend klaagt

Digitized by Google

klaagt, neem deel in zyn verdriet. —— 62. Heb een afkeer van de overdaad der tafel en des wyns. —— 63. Schuw boven alles het vergift der ſlechte plaatzen. —— 64. Heb voor uwe Echtgenoote eene onverdeelbaare liefde. —— 65. Draag gezamenlyk de moeite des huisgezins. —— 66. Zyt der wetten onderdanig; zyt een goed burger. —— 67. Bereid u, zonder ophouden, om als een Christen te ſterven. ——

De Uitgever van het Franſche boekje zegt, in zyn Voorberigt, dat hy de eerſte opſteller dezer Grondregelen niet is; dat zy zederd lang op een los blad gedrukt waren, weinig geſchikt om der jeugd in handen gegeven te worden; dat hy gemeend heeft, het Algemeen dienst te doen, met aan het Werk een gemakkelyk en ſterk formaat te geven, het welk *tegen de vernielende behandeling der kinderen* beſtand ware; dat hy dus, om dat men niet wel een boek uit 60 regels zamenſtellen kan, beſloten heeft het deeltje te verdikken, door twee korte aanmerkingen by ieder grondregel te voegen; dat hy 'er, gaande weg, verſcheiden grondregels tuſſchen ingelascht heeft, die hem van belang ſcheenen; enz. enz.

Men ziet hier uit, dat dit boekje voor kinderen geſchreven is, die nog zo klein zyn, dat zy hunne leerboekjes nog gewoon zyn te vernielen; en de eerſte aanmerking, dierhalven, die by den Lezer, uit vergelyking van deze opgave van het oogmerk des Uitgevers, met de lyst der grondregelen, natuurlyk opryzen moet, is deze, dat onder deze regelen verſcheiden zyn, die aan de beſtemming van het boekje niet beantwoorden; zie, b. v. 9, 56, 57, 58, 59, 64, 65. Een kind toch, dat zyn' leerboekje nog verſcheurt, zal weinig gevaar lopen, om met anderen boven hun verſtand te ſpreken, en zulk een kind heeft met de plichten van ouders en echtgenooten nog volſtrekt niets te maaken. —— Men zal, daarenboven, onder deze grondregelen verſcheidene ontmoeten, die te algemeen, of te onbepaald, geſteld zyn, b. v. 5, 22: verſcheidene, die te veel in elkanderen lopen, zo als 13, 14, 15, 28, 61: eindelyk andere, die, zo als zy daar ſtaan, volſtrekt valſch zyn, b. v. 6, 17, 19, 20.

Zomtyds zyn wel de aanmerkingen, die by deze grondregelen gevoegd zyn, voor hem, die ze met oordeel gebruiken kan, geſchikt, om het onbepaalde of onrigtige van de regelen zelve nader te bepaalen, of te verbeteren; doch, daar het boekje voor kinderen geſchikt is, en daar de Uitgever wil, dat vooral de grondregelen aan de kinderen ingeſcherpt, en dagelyks herhaald, worden, zo moesten ook deze grondregelen vooral volkomen naauwkeurig, duidelyk, en rigtig zyn. —— Daarenboven ſteekt ook in deze aanmerkingen zelve menige onrigtigheid: b. v. in die op den 19den grondregel: *Wees den Grooten onderworpen*, enz. „ Het zoude vruchtloos zyn, de oorzaken der ongelykheid onder de menſchen na te vorſchen. Be-

„ paa-

„ paalen wy ons, om de dingen op den voet, waarop zy ſedert „ lang geweest zyn, te overwegen. Laat de geboorte, de eer, de „ rykdommen, ſlechts enkele herſenſchimmen, in de oogen eens „ wyzen, ſchynen, dit zy zoo! Doch, daar evenwel de menſchen „ overëengekomen zyn, om daaraan hunnen eerbied te hech„ten, ſtaat het ons niet vry, de vastgeſtelde orde te ver„ breeken. Wy moeten die veeleer als een beſtel der voor„ ZIENIGHEID beſchouwen, en ons daar naar ſchikken." Zulk eene aanmerking is voorzeker geenszins geſchikt, om wáare, gegronde, denkbeelden by de kinderen te verwekken! Zy is handtaſtelyk onwaar, werkt ſchadelyke vooroordeelen in de hand, en zielen, waarin zulk eene ſtelling wortels geſchoten heeft, zyn geſchikt om te kruipen, en niet om groot en edel te gevoelen, of te handelen. Het geen de Schryver als een beſtel der Voorzienigheid aanmerkt is, buiten twyfel, gelyk de verſtandige Vertaaler van het vervolg op SANDER's Werk, *over de Voorzienigheid*, onlangs met het hoogſte regt ſchreef, „ een „ werk van den mensch zelven, en het is een bewys van „ onze verbastering van den oorſpronglyken toeſtand der *Gelykheid*, dat wy deze ongelykheid in de rangen en ſtanden „ der Menſchen, als een noodzaaklyk vereischte tot het in „ ſtandhouden der waereld, en als een oorſpronglyke beſtel„ ling des Scheppers, aanmerken (*)."

Voorts zyn ook deze aanmerkingen doorgaands in dien toon geſchreven, dat zy voor zulke kinderen, waar voor dit boekje beſtemd is, onverſtaanbaar zyn; en zy onderſtellen kundigheden, welke noch voor dien leeftyd berekend, noch zelfs voor allerleië clasſen van menſchen nodig, of nuttig, zyn; b. v. kunde in oude en nieuwe Historie, in Mythologie, enz. Wat toch weet een kind, die nog zyn' boeken gewoon is te verſcheuren, van den veldſlag by *Cannæ*, van de *Samojeden*, van MIDAS, van de kuip der *Danaïden*, enz. (zie bl. 22, 33, 39, 44, enz.)? en zyn het deze kundigheden, die voor kinderen van alle clasſen van menſchen nodig, of nuttig, zyn? Nergens toch heeft de Schryver gezegd, dat hy zyne aanmerkingen voor zulke kinderen geſchreven heeft, die tot geleerden opgelegd worden. ——

Wy kunnen, dierhalven, niet zien, dat met de Overzetting van dit boekje zo veel nut aan onze Landgenooten gedaan is, als de Vertaaler zich in zyn Voorberigt ſchynt te verbeelden. Zelfs is het ons, ſchoon wy het oirſprongelyke niet by de hand hadden, uit zommige plaatzen voorgekomen, dat de Vertaaling niet zeer naauwkeurig is. De 27ſte grondregel, b. v., ſchynt, wanneer men de bygevoegde aanmerkingen inziet, aldus te moeten heeten: *Denk altyd aan den ſtand, waarin gy geboren zyt.*

Voor

(*) Bl. 113.

Voor het boekje ſtaat eene *Ode*, waarop nog veel zou aan te merken zyn. Maar dit uittrekzel is reeds lang genoeg: het zou zelfs veel te lang zyn, indien niet geſchriften voor de jeugd eene meer byzondere aandacht verdienden.

De Geſchiedenis van myn Leeven. In Brieven. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht en Amſterdam by G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1791. *In gr.* 8*vo.*, 244 *bl.*

Zeer zoude men zich vergiſſen, indien men uit den tytel van dit Werk opmaakte, dat 'er maar éene Leevensbeſchryving, of die van een enkel mensch, in wierde aangetroffen. De Vryheer VAN KNIGGE, die men voor den Schryver van deeze Leevensgeſchiedenisſe opgeeft, deelt in dezelve LV Brieven, aan en door byzondere perſoonen geſchreven, mede, welke, boven de beſchryvingen van eenige Steden en Plaatſen in Duitschland, als *Caſſel*, *Hanau*, enz. en de Zeden en Gebruiken aan zommige Duitſche Hoven, de byzondere Geſchiedenisſen van eenige perſoonen, in dezelve voorkomende, opgeeven. De Briefwisſeling begint 2 October 1769, en eindigt 10 December 1770: in welken tyd verſcheidene Gebeurtenisſen, en daar onder twee ſchaakingen, voorvallen. De Graff VAN LEIDTHAL, te *Urffädt*, welke zyne voorgaande Leevensbyzonderheden, in den XVIden en XXſten Brief, aan een Hofmeester MEYER mededeelt, komt doorgaans, als de voornaamſte perſoon, in deeze Brieven voor. Hy is het, die een' aangenomen Zoon, namentyk KAREL VAN HOHENAU, met gemelden Hofmeester MEYER (wiens zeldzaame lotgevallen in den Elfden Brief gemeld worden) naar de Hoogeſchoole te *Göttingen* zend. Die den in *Amſterdam* ongelukkig geworden Commercieraad en Koopman MULLER (volgens den Tweeden Brief) naderhand by zich neemt, en vervolgens ook deszelfs Kinderen naar *Urffädt* ontbied. Die, op de ontdekking van MEYER, wegens een gevangen Monnik te *Eichsfeld*, alle naarſpooringen laat doen; denzelven, als zyn' ouden Vriend, en Vader van HOHENAU, even voor deszelfs dood, in vryheid weet te ſtellen; doch die, door een ongelukkig *Proces*, van het meerderdeel zyner aanzienelyke goederen beroofd, en dus belet wordt om zyne milddaadigheden naar gewoonte uit te ſtrekken.

Daar 'er nu zoo veele Leevensgeſchiedenisſen in dit Werk voorkomen, als de zo evengemelde van VAN LEIDTHAL, van MULLER, en deszelfs Kinderen en Huisvrouw; te gelyk met eenige byzonderheden en karaktertrekken van den Amſterdamſchen Bankier VAN DER HORDE; als mede de Leevensbyzonderheden van HOHENAU, tot aan zyne vlucht met de Freule VAN HUNDERFELD: zo kan men met reden vraagen: op wien van alle deeze perſoonen is de tytel: *Geſchiedenis van myn Leeven*, toepas-

Digitized by Google

paſſelyk? Zyn het wezenlyke gebeurtenisſen, den Schryver zelve overgekomen, en onder veranderde naamen voorgedragen, zo als men hier en daar zeer voegzaam kan vooronderſtellen: welke perſoon verbeeld dan eigenlyk, in dit Werk, de Schryver? Want dit is uit geene der Brieven zeker genoeg op te maaken. Bovendien zo ſchynt het ons toe, dat de *Geſchiedenis* wel in dit Boek *eindigt*, maar echter niet *uit* is: indien het lot der meeste perſoonen onbeſlischt blyft: behalven dat van den eerzaamen CHRISTOFFEL BIRNBAUM, welke, HOMENAU als knecht gedient hebbende, gelukkig genoeg is, om door VAN LEIDTHAL naar *Urſſidt* ontboden te worden, ten einde daar, als ſchryver op het Accynskantoor, zyn beſtaan te hebben; te trouwen, en, in een ſcharlaken kleed van den Heer VAN LEIDTHAL (op het welk echter de plaats der afgetornde Ster nog zigtbaar is) uitgedoscht, zyne vroÿlyke Bruiloſte, met de Huishoudſter van den Vryheer, te vieren.

Over 't geheel is deeze Geſchiedenis, zo door de veele karakters, als door den afwisſelenden ſtyl, in de meeste Brieven doorſtraalende, behagryk en onderhoudende. De Heer VAN WECKEL, wiens Brieven tot de hoofdzaak weinig doen, onderhoud den Leezer gedurig, op eene vermaakelyke wyze, over zyne gedaane Reizen en Waarneemingen. Het is uit deeze, dat wy de volgende korte beſchryving, wegens den voormaaligen toeſtand van eenige Duitſche Hoven, overneemen.

„ In de Herberg, waar ik afſtapte, aten verſcheiden Officiers, die allen een barbaarsch voorkomen hadden, en op my, als hunnen pas aangekomen Krygsmakker, met een' ſoort van medelyden, nederzagen, waarvan ik naderhand de reden ontdekte. Ik droeg, namelyk, geene monteering, 't geen by hen, als eene ongehoorde misdaad, werd aangemerkt. Zy ſpraken den geheelen middag over zaaken, den Krygsdienst betreffende, geraakten zeer dikwerf met elkander aan het twisten, en gedroegen zich niet zelden zeer lomp en onbeſchaamlyk. Inmiddels merkte ik op, dat ſommigen ſlechts tot het tweede gerecht bleven zitten, en dat 'er weder anderen aan tafel kwamen, als het gebraad werdt opgedischt; terwyl my de Waard, wien ik naar de reden hier van vroeg, ten antwoord gaf: „ ach! deeze Heeren eten ſlechts half hun genoegen; want, „ daar zy door den Prins zo ſlegt betaald worden, zo komen „ zy met my alleen overeen voor de helft der maaltyd." Op dit bericht veranderde myn misnoegen op deeze onbeleefde Schepzels in medelyden, en ik zeide by my zelven: „ is het „ geoorloft, dat een Prins, die nimmer voor Oorlog te vreezen heeft, enkel uit een laage trotsheid, of wel uit kinderachtigheid, eene menigte arme lieden, door eerzucht of „ andere middelen, verleidt, om zyne monteering te draagen; „ hen daar door ongeſchikt maakt, om op eene andere eerlyke wyze hun beſtaan te zoeken, en hun dan gebrek laat „ lyden? ô Gy kleine Dwingelanden!"

„ Ik

„ Ik ging na den maaltyd door de Stad wandelen, en ontdekte, dat 'er alles armoedig en neeringloos uitzag. Ondertusschen reden 'er des avonds veel Koetsen, welker vergulzel echter, voor een gedeelte, aanmerklyk verbleekt was, naar het Slot. Naar de menigte der Officieren te oordeelen, die ik hier en daar ontmoette, zoude men gezegd hebben, dat de Prins een aanzienlyk leger op de been hield; doch men verzekerde my het tegendeel, schoon hetzelve, naar evenredigheid van het armoedig Landje, nog veel te talryk was. Met dit alles ontmoette ik in alle straaten geheele troepen Soldaaten, zo dat ik, myns ondanks, op het kluchtig denkbeeld viel, dat men dagelyks eene bende van hun liet optrekken, en door de straaten wandelen, om daar door de Vreemdelingen te blinddoeken.

„ Den volgenden dag begaf ik my naar het Hof, waar alles volmaakt in denzelfden smaak was. Men zag 'er een geheel heir van niet betaald wordende Hovelingen, wier armoede uit de roksknoopen ligtlyk was op te maaken, benevens eenige jongelingen, hoedanigen zich veelen, door den valschen schyn verblind, tot de nietigste bezigheden, al was het maar tot het aanreiken van een schoreltje, aan zulke Hoven laaten gebruiken, waar zy eerst oude mannen, die hun vermogen aan den dienst des Prinsen reeds lang hebben opgeöfferd, voorgetrokken, en vervolgens, wanneer zy insgelyks tot over de ooren toe in schulden steeken, en om hun jaargeld vraagen, in genade ontslagen worden, om weder ruimte voor andere aankomelingen te maaken. Dit noemt men, op zommige plaatsen: *jonge lieden te beschaaven, en den dienst te leeren.*"

Het Leven myner Dochter Thereze van Zilberbach. Het Hoogduitsch vry gevolgd, door Mr. S. J. VAN NISPEN MULLER. *Eerste Deel. Te Vlissingen by* J. Nortier, *te Dordrecht by* de Leeuw en Krap, 1790. *In gr.* 8*vo.* 268 *bl.*

Tot heden wagten wy op het vervolg van dit Werk, ten einde eenig verslag van den loop der Geschiedenisse, daar in vervat, te kunnen geeven; dan tot heden was ons wagten te vergeefsch. Zo veel wy uit dit *Eerste Deel* kunnen zien, zal de *Thereze* een *Modél* van opvoeding worden, 't welk buiten de gewoone vooröordeelen, en met bespotting van de zogenaamde wellevenheid, of *Etiquettes*, in een voordeelig licht geplaatst wordt. Verscheidene Gebeurtenisfen komen reeds in dit *Eerste Deel* voor, van welken sommige echter *Thereze* zelve niet raaken: verkiezende de Schryver, wanneer men met hem voortwandelt, nu en dan het pad te verlaaten, om op bypaden zyne Lezers met byzondere bedenkingen bezig te houden. De geboorte van de jonge *Thereze* is grappig, maar tevens al te naauwkeurig beschreven, om 'er jonge Lezers en Lezeresfen mede te onderhouden.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

THEOPHILUS *op het Paaschfeest. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1792. 115 *bl. in gr.* 8*vo.*

Gelyk 'er voor den Christen geene waarheid van meer belangs is, dan de volle zekerheid der Opſtandinge onzes Heeren uit den doode; dewyl met dit volledig bewys dé Christlyke Godsdienst vast ſtaat, zo is men ook niet *in gebreke* gebleeven om deeze Gebeurtenis alle geſchiedkundige zekerheid te geeven. Dit is het doel niet van THEOPHILUS *op het Paaschfeest.*

„ 'Er zyn," dus drukt de Schryver, die, uit de Ondertekening der Vooraffpraake, blykt te zyn, de Eerw. J. VAN LOO, Predikant te *Ootmarſum*, „ 'er zyn verſcheide voortreffelyke, onwederlegbaare, betoogen voor „ deeze Hoofdgebeurtenis des Christendoms geſchreeven; „ gy kunt, (dagt hy) die nooit naby komen, ik laat „ ſtaan verbeteren. Maar wat helpt het? wat zyn bewyzen der waarheid, hoe bondig, hoe overwinnend „ ook, voor hun die geen waarheidszin hebben, door „ geen waarheidsdorst gedreeven worden, die geen behoefte vinden in het kennen der waarheid, die hun „ oog voor haar licht, hun oor voor haare ſtem, ſluiten? „ wat zyn bewyzen des Christendoms voor hun die het „ Christendom zeer wel misſen kunnen, die geen belang „ ſtellen in den hoofdperſoon, van welken het handelt? „ *Surdo narras fabulam*, zo gy u met hun inlaat. Tragt „ liever deeze grootſte van alle groote, deeze zekerſte „ van alle zekere, deeze belangrykſte van alle belangryke, „ gebeurtenisſen, in haar oorſpronglyk licht, in haare „ eigendommelyke ſterkte, te vertoonen, aan hun, die naar „ licht, naar kragt, maar leeven, hongeren. Indien dit „ gevoel by hun bovendryft, zullen zy zich over de „ kennis van hem regt verblyden. Hebben zy dan ook nog „ hunne vooroordeelen, indien zy maar de waarheid „ geheel en onbelemmerd op hun gemoed laaten werken, „ indien zy maar niet naar hunne vooroordeelen, maar „ naar den ontvangen indruk der waarheid, willen uit-

Digitized by Google

„ ſpraak doen —— dan zoudt gy hun nuttig kunnen „ weezen."

Met deeze gedagten vervuld, ſchreef THEOPHILUS de Betragtingen op het Paaschfeest der Christenen. Geen betoog der waarheid hebbe men dan in dit Werkje te zoeken; maar de Gevoelens, de Aandoeningen, welke de daarvan overtuigde Christen gewaar wordt, en by zich zelven behoort op te wekken, ten tyde, dat hy aan deeze Heilgebeurtenis denkt. —— In dit bedryf gaat THEOPHILUS hem voor.

De oogpunten, uit welke de Eerw. VAN LOO de zo gewigtige Opſtanding beſchouwt, zyn de treffendſte, de belangrykſte, de bemoedigendſte en troostvolſte. De Hoofdonderwerpen zyn in geene Hoofdſtukken afgedeeld; maar Ophoudenstekenen, by het afhandelen van een byzonder ſtuk, geeven den Leezer gelegenheid tot overweegen, tot nadenken. Ze zyn in een welopeenvolgend verband geplaatst, en doet 'er zich eene klimming in op, welke ten blyke van 's Schryvers bekwaamheid ſtrekt.

Die aan den uitweidenden en woordenryken ſtyl des Eerw. VAN LOO's gewoon zyn, en 'er ſmaak in vinden, zullen ongetwyfeld op dit onthaal keurig vergast worden. Wy voor ons zouden liever minder uitroepingen zien, die menigmaalen, op een meest gelyken toon herhaald, by veelen de kragt verliezen. De uitweidingen loopen dikwyls te breed af, en een vloed van woorden overſtroomt als 't ware de zaaken; terwyl hy niet zelden zich van bewoordingen bedient, die vreemd klinken, en van eigen maakzel zyn. Om deeze onze aanmerking te regtvaardigen, zouden wy eene menigte van plaatzen kunnen aanvoeren. Men leeze ten voorbeelde het volgende:

„ Triumf! Ja! —— Hy leeft weder —— Hy, de eer„ ſte en de laatſte, de Zoon des Eeuwigen Vaders, die „ zynen Hemel verliet, als mensch op aarde kwam, „ dertig jaaren in onbekende geringheid leefde, dan drie „ jaaren in Paleſtina rondreisde, vergezeld van arme Vis„ ſchers en veragte Tolbedienden, niets hebbende waar „ op hy zyn hoofd kon nederleggen, en hy was de erf„ genaam van alles! —— Hy, de Heer der Heerlykheid, „ die als een misdaadiger gevangen genomen, gebonden, „ voor zyne regters gerukt, lasterlyk beſchuldigd, ſmaad„ lyk gehoond, door de ſtraaten van Jeruſalem geſleept, „ tusſchen twee moordenaars opgehangen, op de bitterſte „ wyze uitgejouwd, van God en menſchen verlaaten,

„ en

„ en zo geſtorven is — uit liefde tot ons ſterflyke
„ Zondaars!! — Hy! Hy! de Groote de Eenige Mid-
„ delaar Gods en der Menſchen! Hy leeft weder! Hy
„ leeft weder!! — —

„ Ha! dat is een boodſchap des leevens, eene tyding
„ der zaligheid, zo als 'er geene meer is op aarde, en
„ geene meer verkondigd kan worden van den Hemel.
„ — Te gelooven dat Jeſus leeft, dit geeft rust, kalmte,
„ kragt, moed, leevensgevoel, en onuitſpreekelyke ſtil
„ bezaligende vreugde; dit geeft aan ons beſtaan waar-
„ de, aan onze beſtemming hoogheid, aan onze verwag-
„ ting heerlykheid; dit verlicht den nacht, die over de
„ hobbelige paden des leevens zweeft, op welke wy
„ voortwandelen na de eeuwigheid; dit doet ons zwak-
„ heid, elende, zonde, armoede, kommer, zorgen, ver-
„ liezen, alle leevensrampen, met geduld verdraagen, van
„ alle kleine bedriegende leevensvreugden afzien; dit wekt
„ hemelryke gedagten en gezindheden op, en geeft kragt
„ tot edele daaden; dit.... maar wat zal ik meer zeggen.
„ — O! indien het niet waar is, dat de geſtorven
„ Jeſus opgeſtaan is uit den dood, moest ik — ja! dat
„ moest ik, al was het ook zonde — moest ik wenſchen
„ dat het mogt waar zyn. En nu het zo waar is als iets
„ waar zyn kan, zo waar als het waar is dat ik leef
„ — God! hoe zal ik u nu danken — hoe zal ik
„ my genoeg kunnen verheugen — met welke aandoe-
„ ningen, welke bevindingen!! — In myne zwakke be-
„ perkte, van alle kanten gedrukte, met zonde en dood
„ omringde, in myne zo verſchrikkelyk verlaagde en zo
„ hoog opſtreevende menschheid, ſmagt ik naar eenen lee-
„ vendigen Almagtigen, Allievenden Helper, en — ge-
„ preezen zy uwe nooit genoeg gepreezen Erbarming! —
„ dien vind ik in uwen verreezen Zoon!"

Dan treffen wy 'er ook beſpiegelingen in aan, op een meer gezetten leest geſchoeid; men hoore hem over het verband van Christus Opſtanding met de andere ſtukken zyner leere.

„ Het is met de Opſtanding van Jeſus, gelyk het is
„ met alles wat van hem verhaald wordt. Alles is be-
„ langryk, gewigtig, alles maakt hem zo onontbeerbaar
„ voor menſchen.

„ Zy ſtaat in een onmiddelbaar verband met de waar-
„ heid en Goddelykheid van het Christendom. Niet juist
„ als men haar op zichzelf, alleen in 't afgetrokkene,

„ beſchouwt. Maar waar is ook de denker, die ze zo
„ beſchouwt? De eerſte Verkondigers der Opſtanding van
„ Jeſus, die het best in ſtaat waren om het gewigt dee-
„ zer Gebeurtenis te beoordeelen, gingen hier naar ge-
„ heel andere regels te werk. Zy predikten Jeſus als den
„ gekruisten, en den opgewekten, Heiland der menſchen;
„ zy zonderden zyn dood niet af van zyn herleeven, zyne
„ leer niet van zyn dood, zyn karakter niet van zyne
„ leere; maar zy voegden alles ſamen: zy predikten den
„ geheelen Christus, in alle zyne weldaadige betrekkin-
„ gen op het menschdom, en alles wat hy geweest was,
„ nog is, en eeuwig zyn zal voor zyne vereerers; zy
„ predikten hem als leeraar, als voorbeeld, als ſchuld-
„ verzoener, als reiniger, als het albeheerſchend hoofd
„ des menschdoms, als Heer en Rigter over allen, als
„ den verwerver en geever van het onſterflyk leeven;
„ zy ſtelden hem als den beginner, den voleindiger, van
„ het groot werk der verloſsing, den herſteller van den
„ mensch, als dien eenigen Middelaar, voor, in wien
„ God tot den mensch, en door wien de mensch tot
„ God komt, de mensch der Godlyke Natuur en des
„ eeuwigen leevens deelagtig wordt. —— Zo ſpreeken
„ zy van Christus, en evenwel geeven zy aan zyne Op-
„ ſtanding in hunne voordragten eene aanzienlyke plaats;
„ evenwel plaatzen zy dezelve overal in zulk een uit-
„ ſteekend licht, dat men duidelyk zien kan, dat zy de-
„ zelve voor een grondzuil van hun heerlyk gebouw ver-
„ klaaren, dat zy op dezelve alle menschlyke verwagtin-
„ gen, alle uitzigten op een gelukzalig eeuwig leeven,
„ nederzetten. —— Waarom deedt gy dit Apostelen?
„ waarom kipte gy juist zyne Opſtanding uit dien langen
„ ſchakel van gewigtige gebeurtenisſen uit, die tot de ge-
„ ſchiedenis der verloſsing behooren? Ik zal dit ſpoedig in-
„ zien, zo ik over het oogmerk zyner verſchyning in het
„ vleesch geleerd heb apoſtolisch te denken. Dit oogmerk
„ was, om den mensch, die door de zonde ellendig en
„ ſterflyk geworden was, van de ellende en den dood
„ te verloſsen; daar toe moest hy niet alleen lyden, bloe-
„ den, als een offer voor de zonde ſterven; maar ook
„ magt hebben, om dat heil, 't welk hy door zyne die-
„ pe vernedering, door zyne gehoorzaamheid tot den dood,
„ verwierf, te kunnen geeven, om daadelyk te kunnen
„ verloſsen van den dood, om den mensch waarlyk deel-
„ genoot te maaken van de onſterflykheid. Hoe bleek dit nu

„ aan-

Digitized by Google

„ aan de wereld; hoe kon zy overtuigd worden, dat
„ deeze Godlyke magt by een perſoon huisveſtte, die in
„ zo groot eene zwakheid gekruist was? Dit bleek uit
„ zyne Opſtanding. Deeze gebeurtenis was het, die zyn
„ Zoonſchap plaatſte in het helderst licht, die ten krag-
„ tigſten betoogde, dat hy zoo wel magt hadt om het
„ leeven te geeven aan andere dooden, als hy het aan
„ zich zelf had te rug gegeeven. Zyne Opſtanding drukt
„ het zegel van Godlykheid op alle zyne woorden, alle
„ zyne toezeggingen, op zyne ganſche leere, op alles
„ wat hy van de hoogheid zyns perſoons, van zyne in-
„ nige vereeniging met den Vader, van zyne onontbeer-
„ baarheid voor het menschdom, ooit of ooit gezegd hadt.
„ Zyne Opſtanding ſtaafde zyn Mesiasſchap, en verbeter-
„ de de begrippen, die 'er omtrent zyn Koningryk heersch-
„ ten. Zyne Opſtanding bevestigde de groote waarde,
„ de verzoenende kragt, van zyn dood zo heerlyk, en
„ legde de Goddelyke bewyzen van de volkomenheid zy-
„ nes opgebragten Zoenoffers voor de ſchulden der we-
„ reld zo roerend open voor aller oogen. Zyne Opſtanding
„ baande voor hem den weg, om als den, door lyden
„ volmaakten, Godmensch verhoogd te worden boven al-
„ les, en een naam, eene waardigheid, te ontvangen van
„ zynen Vader, die hem boven alle Hemelſche Magten
„ oneindig verhefte. Zyne Opſtanding voerde hem, als
„ hoofd des menschdoms, in dat nieuw onſterflyk leeven
„ in, waarin hy zyn middelaarswerk kon voortzetten,
„ niet door lyden en gehoorzaamheid, (dit was afgedaan
„ op aarde) maar door heerſchen, door regeeren, door
„ het gronden, het opbouwen, het bewaaren, van zyne
„ Kerk. Zyne Opſtanding ſtelde hem in ſtaat, om op te
„ vaaren tot zynen Vader, bezit te neemen van de, hem
„ toegedagte, heerlykheid, en dan met de volle majeſteit van
„ een opperhoofd der ſchepping, in Hemel en op Aarde,
„ alles te draagen, te onderhouden, te werken, te rege-
„ len, om eindelyk, als alles zal vervuld zyn, wat naar
„ het plan Gods in dit klein hoekje van 't heelal, in dit
„ tydperk onzer eerſte kindschheid, gebeuren moet, als
„ Rigter van allen weder te komen, het geſtorven mensch-
„ dom op te wekken, en zyn leeven, zyne onſterflyk-
„ heid, mede te deelen aan zyne vereerers. — Dit wis-
„ ten de Apostelen. Uit zulk een oogpunt beſchouwden
„ zy zyne verryzenis uit den dood. Is het dan wel

Digitized by Google

„ vreemd, dat zy dezelve als zoo gewigtig voorſtellen in „ hunne prediking? dat zy zoo by herhaaling op geloof „ in Jeſus, als den verrezen, den leevendigen, Heer en „ Heiland der menſchen aandringen? Het zou vreemd „ zyn, indien zy dit niet deeden; want met zyne Opſtan- „ ding is Jeſus alles, en zonder zyne Opſtanding is hy „ —— niets, voor het menschdom."

Leerredenen, over verſcheidene gewigtige Onderwerpen, nagelaaten door den Wel Eerwaarden en zeer Geleerden Heer J. EDWARDS, *in deszelfs leeven Preſident van het Collegie van New-Jerſey, naar den tweeden Druk uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Tweede Stuk. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 180 *bl., in gr.* 8vo.

Behelsde het Eerſte Deel der naagelaatene Leerredenen van den Eerw. EDWARDS een zestal over één Hoofdonderwerp (*); dit Tweede Deel bevat even zo veele Leerredenen, getyteld: JESUS CHRISTUS *in het werk der Verlosſinge op eene heerlyke wyze verhoogd boven allen kwaad*, over 1 COR. XV: 25, 26. —— *De wereld regtvaardiglyk geoordeeld door* JESUS CHRISTUS, in vier Leerredenen over HANDEL. XVII: 31. —— GOD *het beste deel van den Christen*, over PSALM LXXIII: 25.

Met Opwekking en Stichting zullen Verſtanden en Harten, op den toon van den Heer EDWARDS geſtemd, deeze Leerredenen, gelyk zyne voorgaande, en andere Schriften uit zyne penne gevloeid, kunnen leezen; zy die anders denken en anders voelen, zullen welhaast dien bundel ter zyde leggen, ſchoon zy, beſcheidenheid en verdraagzaamheid bezittende, tegen een Man zo blykbaar ernſtig en welmeenende, niet zullen uitvaaren, of hem aanvallen over uitdrukkingen, die *ſteil* rechtzinnig zyn, gelyk wy dit bywoord onlangs hoorden bezigen door iemand die verre was van onregtzinnig te weezen, dan zekere ſpreekwyzen, door zyne mederegtzinnigen gebruikt, wraakte.

Des Eerw. EDWARDS denk- en ſchryftrant is te over reeds uit veele Aankondigingen bekend, en daar deeze Leer-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1792. 1ſte St. bl. 6.

Digitized by Google

Leerredenen op dezelfde leest geſchoeid zyn, zal men ons wel ontſlaagen willen agten van 'er iets uit over te neemen.

Korte Voorſtellingen ter verheerlyking van God, door C. G. SALTZMAN, *gevolgd naar het Hoogduitsch. Tweede Deel. Te Amſterdam by* J. de Jongh, 1791. 208 *bl. in gr.* 8vo.

Met een aanpryzend Berigt, hebben wy het eerſte Deeltje deezer *korte Voorſtellingen* vereerd (*), en moeten van dit tweede het zelfde zeggen, waarin hy, op den eigenſten trant, deezen arbeid voortzet, en wel over eene groote verſcheidenheid van ſtoffen, meest uit eene plaats der *H.* Schrift ontleend, en enkele een byzonder Voorſtel bevattende, 't geen hy op eenen onderwyzenden en ſtigtenden trant uitwerkt. Het lust ons thans goeddeels over te neemen, wat hy in het drie-en-dertigſte Voorſtel redenkavelt, *over den Pligt om zyne Gedagten altoos by zich te hebben.*

Naa eene Schildery van 't geen de Mensch hier op aarde van den milden Schepper geſchonken is tot genot en genoegen; en zyne ervaaring van hun doorgaans daar mede ſtrydig gedrag, vaart hy voort: „ De oorzaaken van het menschlyk misnoegen zyn ontelbaar; doch zy ſpruiten, zo verre ik heb kunnen nagaan, allen uit eene bron, die men als de oorzaak van des menſchen elende kan aanzien, voort: en dit is deeze, dat de menſchen geen meester over hunne Gedagten zyn; dat zy geduurig met dezelve ronddwaalen, en ze niet beſtendig op hunnen tegenwoordigen toeſtand richten. Wie alzo een vergenoegd leeven wil leiden, die moet zyne gedagten altoos by zich hebben, en dezelve op het tegenwoordige tydpunt, op zynen tegenwoordigen toeſtand, veſtigen.

„ Dat dit waar is, wil ik thans bewyzen, en ik hoop ieder daarvan te overtuigen, die met zyne gedagten tegenwoordig is, en dezelve op myn voorſtel veſtigt.

„ De toeſtand des menſchen is drieledig; de toeſtand van werkzaamheid; de toeſtand des genots; en de toeſtand

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1792. 1 Stuk, bl. 320.

Digitized by Google

ſtand van lyden; in ieder deezer toeſtanden is hy misnoegd, wanneer hy met zyne gedagten afweezig is, in ieder deezer toeſtanden bevindt hy zich wel, wanneer hy met zyne gedagten tegenwoordig is.

„ Laat ons eerst den mensch in den toeſtand der werkzaamheid beſchouwen! wanneer hy eene bezigheid verrichten zal, en is met zyne gedagten afweezig, zo werkt hy ſlechts met halve kragt, het moet hem des noodzaaklyk zuur vallen, even gelyk een last ongemeen zwaarder is, wanneer men ze met één vinger opheft, dan dat men ze met een volle hand aangrypt; zyne rondzwervende gedagten ontmoeten allerleie onaangenaame verdrietlyke beletzelen, die zyne moedloosheid vermeerderen; daar van daan ontſtaat grootendeels dat klaagen en kermen, dat by veele menſchen onder hunnen arbeid gewoonlyk plaats heeft; en wanneer dan het werk afgedaan is, zo is het ſlecht uitgevallen; men kan het niet dan met tegenzin beſchouwen; men heeft dan gearbeid om zyn misnoegen te bevorderen; wanneer, by voorbeeld, iemand een brief ſchryft, en geduurende het ſchryven de gedagten op iets anders dan op den brief richt, zo veroorzaakt hem het ſchryven groote moeite; de woorden, die hy gebruiken moet, willen hem niet invallen; hy wordt geduurig door menigerlei invallen, die door zynen geest zweeven, verhinderd, en, wanneer de brief ten einde is, is hy ſlecht; het een en ander is niet duidelyk uitgedrukt, 'er is vry wat in overgeſlaagen, verſcheide dingen zyn tweemaal geſchreeven, en het gevolg daarvan is, gemeenlyk, dat men den brief aan ſtukken ſcheurt, en eenen anderen beginnen moet: wanneer nu een mensch zyn leeven even zo voert, als deeze brief geſchreeven wordt, zo moet het even zo ſlecht 'er uitzien als deeze brief, en het is volſtrekt onmogelyk, dat zulk een mensch, al bezate hy ook tonnen gouds, kan vergenoegd zyn.

„ Maar laat een ander by de onderneeming zyner bezigheid alle zyne gedagten verzamelen, en dezelven met al de kracht zyner ziele aangrypen, hoe ligt moet zy hem dan vallen! 't Kan weezen dat in zynen toeſtand vry wat verdrietlyks plaats heeft; dat laster en tegenkanting hem zoeken te krenken; dat hy treurige vooruitzigten heeft, maar wat hinderen die den arbeidzaamen man? terwyl al zyne opmerkzaamheid op zyn werk gericht is, bemerkt by niet eens de verdrietlykheden, die hem omringen; arbeid, vat dit wel, myne Waarden! arbeid, met

al

Digitized by Google

al de kracht der ziele aanvaard, is een zeker schild tegen alle wederwaardigheid, waarvan men bestormd kan worden.

„ En wanneer men met al de kracht der ziele arbeid, zo gaat ook het werk vlug van de hand; zo dikwyls 'er een uur voorby gegaan is, is ook het werk in volkomenheid toegenomen; de menigte onafgedaane zaaken vermindert: welk eene wellust moet de menschlyke ziel gevoelen, als zy haar werk uit haare scheppende kracht ziet te voorschyn komen, en merkbaare schreden ziet vorderen: en is het zelve afgedaan, hoe wel te vrede, hoe voldaan, is zy dan! zo dikwyls zy het zelve beschouwt, veroorzaakt het haar aangenaame gewaarwordingen; wanneer nu een mensch steeds zo arbeidt, dat *zyn werk hem behaagt*, zo moet dit noodwendig de som zyner vreugde dagelyks vergrooten.

ô God! mogten wy steeds onze gedagten by onzen arbeid hebben! welk een vrolyk leeven zouden wy dan leiden!

Geef God! geef staége vlyt,
By all' wat wy verrichten;
Dat wy bedachtzaam zyn
In 't oefnen onzer pligten!

„ Maar wy kunnen niet altoos arbeiden; onafgebrooken arbeid zou rasch onze krachten verslappen en doen bezwyken, en hieruit zou een bron van veelerlei smarten en lyden ontstaan; het is daarom hoogstnoodig, dat wy den toestand der werkzaamheid en des genots met elkander afwisselen; zal het genot ons iets baaten, zal onze ziel daar door vervrolykt en versterkt worden, zo moeten wy noodzaaklyk de gedachten daar by hebben.

„ Hoe veele menschen genieten zonder 'er zelven bewust van te zyn! het genoegen dringt van alle zyden op hun toe, en zy gevoelen het niet; zy staan van den maaltyd op, en weeten niet wat zy geëeten hebben; zy leezen boeken, en weeten niet wat in de boeken staat; zy komen uit een gezelschap, zonder gehoord te hebben wat 'er gesprooken is; zy doorwandelden een bosch, en weeten niet of het uit dennen- dan uit eiken-boomen bestondt; wat helpt dan deeze menschen al het schoone en goede, dat GOD tot genoegen der menschen heeft voortgebragt? niets, geheel niets; het beeld der schoone natuur valt hun naauwlyks in de oogen; het zoete en aangenaame roert

Digitized by Google

hunne zenuwen aan, maar de ziel gevoelt 'er niets van: wiens ziel altoos afweezig is, gevoelt van alle genoegen even weinig, als een mensch, die zyne oogen geduurig na den hemel houdt, en de bloempjes niet bemerkt, die onder zyne voeten bloeijen: wanneer nu een mensch in zulk eene verstrooijing door de wereld wandelt, is het dan wonder, dat zyne ziel altoos ledig van vreugde is?

„ Niet alleen dit, maar door zyne geduurige verstrooijing verbittert hy zelfs het genot, en verandert zig het zoet van 't zelve in gal: een stuk roggenbrood, en een dronk helder water, hebben een ongemeen versterkende kracht; dit kunt gy dikwyls by arme landlieden zien, die menigmaal onder gelach en gesicherts zulk eenen maaltyd doen; een met sneeuw bedekt veld levert voor het oog een ongemeen schoon gezicht op, en het is eene soort van wellust op de sneeuw en het ys te wandelen, en de versterking te gevoelen, die de koude aan de zenuwen mededeelt; maar zo ras men, by eenen soberen maaltyd, aan de volle schotelen denkt, die den disch der ryken vervullen, en, by de besneeuwde velden, zig leevendig voorstelt, hoe schoon zy zouden zyn, als de grond thans met groen en bloemen vercierd ware, zo wordt het brood smaakloos, en men begint te wenschen dat de winter voorby mogt weezen.

„ Menschen, by wien deeze gebreken ingeworteld zyn, zyn in den schoot der vreugde even zo misnoegd; en offchoon zy ook in het vriendschaplykste gezelschap zyn; aan een tafel zitten, die met de beste spyzen overladen is; in een huis woonen, tot welks verfraaijing de grootste konstenaars arbeidden; offchoon gezang en snaarenspel voor hun kwinkeleeren, zy zitten evenwel te zuchten; hunne ziel weet van alles, wat rondsom haar gebeurt, weinig of niets; zy is afweezig, en houdt zich ondertusschen bezig met verdrietlykheden, die zy kort te vooren gehad hebben, of met wederwaardigheden, die zy te gemoet zien: even gelyk een mensch, die in een zaal vol schoone beelden staat, maar het hoofd buiten het venster houdt, en zyne oogen vestigt op eene onreine mesthoop, en die zo veel verdriets gevoelt, als of hy dit uitzigt uit een armoedig vertrek hadt; zo knaagt ook de smart aan eene menschlyke ziele, in den schoot der vreugde, wanneer zy haare gedagten altoos op andere, haar onaangenaame, dingen vestigt.

„ Een mensch daar en tegen, die zyne gedagten altoos by

Digitized by Google

by zich heeft, kan het aan geene vreugde ontbreeken; want van de millioenen ſchoone en aangenaame voorwerpen, ontſlipt naauwlyks één aan zyne opmerkzaamheid; hy bemerkt in zynen toeſtand honderderleie aangenaamheden, die de verſtrooide mensch voor onbeduidende kleinigheden houdt, en verheugt zich daar over: het vleien eens kinds, de behaagelykheid eens vriends, de geſchiktheid van zyn huisgezin, veroorzaaken alle aan hem aangenaame gewaarwordingen; hy ſmaakt de zoetigheid en kracht in iedere beete broods en iederen dronk waters; ieder gezang en ſnaarenſpel dringt tot in het binnenſte zyner ziele, en wanneer hy door GODS velden wandelt, zo geeft hem het kleinſte bloempje, het veragtlykſte wormpje, ſtof tot aangenaame overdenkingen.

„ Zo zeker is het, dat wy, geduurende het genot, onze gedagten daar by moeten hebben, wanneer het ons genoegen zal veroorzaaken:

Wanneer ik uwe gunst geniet,
God! dat het met verſtand geſchied!
Dan zal ik door aan U te denken,
My zelv' nog meer genoegen ſchenken.

„ Maar ik wil u niet verbergen, dat de mensch niet altoos in den toeſtand van werkzaamheid en genoegen is: dikwyls, zeer dikwyls, komt hy ook in den ſtaat van lyden; de dingen, die hem omringen, veroorzaaken hem niet altoos aangenaame, maar ook vaak onaangenaame, gewaarwordingen; dit is niet geheel te veranderen, zo lang wy gezonde zinnen hebben, zo lang deeze voor vergenoegens geopend zyn, zo lang ſtaan zy ook voor lyden bloot.

„ Zou het niet ten minſten in deezen toeſtand goed zyn, dat men zyne gedagten verſtrooide? Ik weet wel, dat dit den lyderen dikwyls aangeraaden wordt: men zegt hem, „ Gy moet uwe gedagten verſtrooijen, uwe gedag„ ten van de onvolkomenheid van uwen toeſtand aftrek„ ken, en op andere dingen vestigen, dan zult gy uw„ lyden vergeeten, en het zal niet meer op u werken;" doch, naar myn gevoelen, is dit een raad, die met behoedzaamheid dient gebruikt te worden, wanneer zy niet hoogſtönaangenaame gevolgen naa zig zal ſleepen: wanneer ik een bouwvallig huis hadde, dat my alle oogenblikken moeite maakte, en ik wilde, om my van dat ver-

Digitized by Google

verdriet te ontſlaan, myne opmerkzaamheid van 't zelve aftrekken, my door gezelſchap, ſpel en vermaaken, verſtrooijen, zou dan daar door het huis verbeterd worden? dit geloof ik niet: geduurende myne verſtrooijingen zouden de breuken van tyd tot tyd wyder, het dak meer en meer beſchadigd worden, en het huis eindelyk inſtorten: dit zouden dan de gevolgen myner verſtrooijinge zyn.

„ Helaas! met veele lydende menſchen gaat het op deeze wyze: zy lyden, willen hunne ſmart vergeeten, verſtrooijen zig, geduurende dat hunne rampen aangroeijen, en eindelyk onherſtelbaar worden.

„ Een lydende daar en tegen, die zyne gedagten by zig heeft, niet blootlyk over het onaangenaame van zynen toeſtand, maar ook over de middelen, om denzelven te veranderen, en over het aangenaame, dat nog altoos in denzelven verborgen is, ernſtig nadenkt, kan ook zelfs in de verſchriklykſte omſtandigheid vergenoegen vinden: 'er zyn voorzeker weinige rampen in de natuur te vinden, die de mensch, welke zyne gedachten by zig heeft, welke alle zyne krachten aanwendt, ten einde middelen te zoeken, om dezelven te veranderen, niet afwenden kan; hy wordt byna almagtig; en verricht dingen, die alle menschlyke kracht ſchynen te boven te gaan: de gevangene ontſlaat zich van zwaare ketenen, en doorgraaft den dikſten muur: de nooddruftige, wanneer het gevoel zyner behoeften hem aanzet, om alle zyne krachten in 't werk te ſtellen, wroet bergen om, en verandert onvruchtbaare velden in vrugtdraagende valeijen: de kranke, die reeds aan den rand des grafs wandelt, vindt, door lang nadenken, eindelyk tog een middel tot zyne redding: de door ſtorm in het water heen en weder ſlingerende, heeft hy ſlechts tegenwoordigheid van geest genoeg, grypt het eerſte ſtuk houts het beste aan, trotſeert daar mede de baaren, arbeidt zig met hetzelve door den dood heen, en bereikt gelukkig den oever. —— En wanneer ook de lydende niet oogenblikkyk in ſtaat is, om zich van zyn lyden te ontſlaan; zo is hy tog, door de tegenwoordigheid zyner gedagten, altoos in ſtaat, hetzelve te verlichten; ook in den droevigſten toeſtand ſpoort zyne opmerkzaamheid het een of ander op, dat hem genoegen veroorzaakt; want zou 'er wel een toeſtand in de wereld zyn, waarin men geheel niets tot verligting zou kunnen toebrengen? —— ô Ja, wanneer ons ook alles ontbrake, wat anderen genoegen verwekt, zo zou ten minſten de

de opmerkzaamheid op de bekwaamheid, de kracht, en onschatbaare waarde, van onze ledemaaten, ons nog vervrolyken; en, wanneer ook dit ons ontviele, zo zou 'er zig gewis nog iets anders aan onze opmerkzaamheid ontdekken, dat ons in droevige oogenblikken vervrolyken kon."

De Voorzienigheid, door HENDRIK SANDER, *Professor aan de Illustre School te Karels-Ruhe, en honorair Lid van het Genootschap der Natuuronderzoekeren te Berlin. Derde en laatste Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1792. *Behalven het Voorberigt*, 189 *bl. in gr.* 8vo.

Dit Stuk bevat zes Verhandelingen, onder de volgende Opschriften:

I. Ook in deze waereld, laat Gods Voorzienigheid zich niet onbetuigd, in ontelbaare gevallen van een goede uitkomst.

II. De Goddelyke Voorzienigheid voor deze waereld, in het straffen en verhinderen van veele boosheden.

III. De Goddelyke Voorzienigheid voor deze waereld, in het bewyzen van groote weldaaden.

IV. De Goddelyke Voorzienigheid voor deze waereld, door het recht der Wedervergelding.

V. De Goddelyke Voorzienigheid in het ongeluk en de verdrukking in de Menschenwaereld.

VI. Bewyzen der Voorzienigheid voor een hooger geluk reeds hier beneden, voor deugd en zeden.

Aan het einde staat eene *Ode*, getiteld, *Geduld in 't lyden.*

Schoon ook dit derde Stuk den beroemden naam van SANDER aan het hoofd draagt, is het echter niet door hem geschreven. Hy stierf, na dat hy de twee eerste Stukken voltooid had, en liet niets voor het derde Stuk na, zelfs geen één papier, waaruit men zou kunnen opmaaken, welken gang hy in het vervolg genomen, of welke stoffen hy nog verhandeld, zou hebben. De ons onbekende Schryver van dit Vervolg erkent dus, in zyn Voorberigt, dat men dit Werk niet kan aanmerken als eene voortzetting der gedagten van SANDER, maar slechts als eene naleezing van eenige daar toe behoorende waarheden; hy erkent zelfs, dat de Overledene zyn weg, door aangenaamer streeken der geschiedenis, genomen zou hebben,

Digitized by Google

ben, waartoe hy niet vroeg genoeg begonnen hadt te verzamelen.

En in de daad, het is 'er zeer verre af, dat dit Vervolg het uitmuntend Werk van SANDER evenaaren zou. Niet alleen mist de ongenoemde Schryver SANDER's groote belezenheid in oude en nieuwe geſchiedenisſen, welke zyn Werk zo bevallig maakte; maar de ſtyl van het Vervolg is ook verre beneden dien van de twee eerſte Stukken, en de zaaken zelve zyn honderdmaal, en dikwyls oneindig beter, gezegd. Zomtyds zelfs toont de Schryver van dit Stuk, omtrent deze en geene waereldſche geheurtenisſen en menſchelyke inrigtingen, vry ſcheeve denkbeelden te bezitten; en het is, ten opzichte van dit laatſte, nog gelukkig, dat zyn boek in handen van een verſtandigen Vertaaler gevallen is, die eenige uitdrukkingen van den Schryver, welken zeer weinig ter verdediging der Voorzienigheid geſchikt zyn, verbeterd heeft. —

Hoe veel het vers, *Geduld in lyden* getiteld, dat aan het einde van dit boekdeeltje ſtaat, den naam van *Ode* verdiene, moge de dichtkundige Lezer uit de volgende Coupletten beſlisſen:

Van u, 6 God! ontvangt dit hart!
Geluk en onheil, vreugde en ſmart, —
Dit eischt uw liefdevol beleid, —
Vertrouwende en met dankbaarheid.

Gy, Gy alleen de Alwyze, weet,
Wat 't heilzaamst aan my zy beſteed.
Gy ziet alleen welk onheil my
Voor de eeuwigheid het nuttigst zy.

De kort of lang verduurde pyn
Kan niet vergeefsch geleden zyn.
Des bittren wortels vreugd is zoet;
Zo ſpruit uit 't leed ook 't hoogſte goed.

Is alles duister om my heên,
De ziel vermoeid en krank geleên, —

'k Steun

Digitized by Google

'k Steun dan op u, die nimmer zwicht,
En my beſtendig troost en licht!

Verlegen hart! bezwyk toch niet!
God legt den last op, weet en ziet
De rampſpoed die u thans bedroeft, —
En ſchenkt u al wat gy behoeft. —

Hoe vaak, 6 Heer! werdt niet myn klacht
Door u gehoord, zelfs onverwacht.
Vaak trof my nu de bangſte ſtryd,
En morgen was ik reeds verblyd.

'k Zag menigmaal geen uitkomst meer;
Ik ſchreide, en klaagde, en riep: 6 Heer
Myn God! waar zyt gy! ziet, en kent
Gy my niet meer in myne ellend!...

Enz.

Ohe! jam ſatis eſt!

Natuurkundige Stellingen, door J. H. VAN SWINDEN, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Wis- Natuur- en Sterrekunde te Amſterdam; Lid van verſcheiden geleerde Genootſchappen: uit het Latyn vertaald, door* FRANS VOORHOUT. *Inleiding. Eerſte en Tweede Boek. Te Harderwyk by* J. van Kasteel, 1792. *In gr.* 8vo. 348 *bl.*

Toen de Hoogleeraar VAN SWINDEN, voor vyftentwintig jaaren, de Natuurkunde op *Franekers* Hoogeſchool zoude beginnen te onderwyzen, was hy vooraf daarop bedacht, hoedanig hy dat onderwys zoude inrichten. Na de zaak wel overwoogen te hebben, ſcheen hem het beste toe, korte *Stellingen* op het papier te brengen, welke hy zynen Hoorderen zoude verklaaren, betoogen, en door proeven bevestigen. Hy deed dit, liet zy-

Digitized by Google

zyne ontworpen Stellingen door zyne Leerlingen afſchryven; en op deeze wyze kwamen zy tot kennis van meer andere; en voornamenlyk van den Hoogleeraar in de Wysbegeerte te *Harderwyk*, B. NIEUWHOF, welke met anderen nu op eene meer naauwkeurige uitgave van die Stellingen aandrong: waartoe des Schryvers nu aanzienlyker ſtandplaatſe, te *Amſterdam*, tevens aanleiding gaf. Verſcheidene bedenkingen voerde de Heer VAN SWINDEN hier tegen aan, welke, door den Hoogleeraar NIEUWHOF, zodanig uit den weg geruimd wierden, dat de eerſte zich eindelyk liet overhaalen, om in 1786 dit Werk in het Latyn uit te geeven; waarna het, door den Heer FRANS VOORHOUT, Liefhebber en Beöefenaar der Natuurkunde te *Alkmaar*, in 't Neêrduitsch vertaald, en nu voor onze Landgenooten in 't licht gegeeven wordt: ſchoon de Hoogleeraar VAN SWINDEN nog even zo nederig van dit Werk denkt, als vóór zes jaaren; hebbende, uit dien hoofde, zo min de vertaaling, als de eerſte uitgave, kunnen aanraaden. Wy meenen echter, met den Vertaaler, dat men onze Natie ten onrechte een Werk zoude onthouden, dat, zo om deszelfs inhoud, als geſchikte inrichting, *uitmuntend* genoemd kan worden.

Na eene uitgebreide *Voorrede*, in welke de beste wyze wordt voorgedraagen, om de Natuurkunde te onderwyzen, als mede de leerwyze in deeze *Stellingen* gevolgd, geeft de Hoogleeraar een uitgebreid *Register* van die Boeken op, welken in dit Werk worden bygebragt, behalven de *Gedenkſchriften* der Academiën, en andere Verzamelingen, in de *Voorrede* aangehaald; verder den *Inhoud*, en daarop de *Inleiding* zelve, behelzende *eenige Voorſtellen, die in het natuurkundige zeer dikwyls te pas komen, en in de Beginzelen van* EUCLIDES *niet gevonden worden*; wordende deeze twee eerſte Boeken, door eenige *Byvoegzelen* en *Verbeteringen*, gefloten.

De *Inleiding* wordt met eene *Voorrede* op zich zelve geopend, handelende over de *Natuurlyke Wysbegeerte in 't algemeen*; en wel 1) over het *Onderwerp* van dezelve. 2) over haar *Doelwit*. 3) over de *Leerwyze*. 4) over de zogenaamde *Newtoniaanſche regelen*; en 5) over de *Algemeene Natuurkunde*. In het *Eerſte Boek* van gemelde *Inleiding*, wordt het *Ligchaam* in 't algemeen beſchouwd; beſchryvende de Hoogleeraar 1) de algemeene *eigenſchappen* der *Ligchamen*. 2) de *natuur* van het *Ligchaam in 't algemeen*. 3) de *Hoofdſtoffen* of beginſelen der *Ligchamen*. 4) der-

Digitized by Google

4) derzelver *samenstelling*, *poreusheid*, of *digtheid*; en 5) de *verdeeling* der *Ligchamen* in soorten. Het *Tweede Boek* handelt over de *Beweegkunde*, en is in vyf deelen verdeeld, gaande 1) over de *beweeging* in het *algemeen*. 2) over de *regtlynige gestadige beweeging*. 3) over derzelver *ongestadige beweeging*. 4) over het *middenpunt van zwaarte*; en 5) over de *kromlynige beweeging*; welk laatste in tien byzondere Afdeelingen wordt voorgedragen.

Daar *Korte Stellingen*, die door Proeven bevestigd, en door verscheidene aangevoerde Schryvers gestaafd, moeten worden, buiten hun verband voorgedragen, weinig nut kunnen verschaffen; zullen wy, in plaatse van eenigen uit dit Werk mede te deelen, over 't geheel zeggen: dat zy kort; maar tevens zeer zakelyk en juist, zyn; zullende ons verslag van dit uitmuntend Werk eindigen, met den raad, welken de Hoogleeraar den jongen lieden, in de *Voorrede*, geeft, ten einde zich op de zogenaamde *hoogere Wiskunde* toe te leggen. Dus zegt hy, bl. XXXVII.

„ Het zy my, by deze gelegenheid, geoorloofd, de Jeugd ernstig te vermaanen, dat zy zich, zo wel ter aankweeking van het Verstand, als ten nutte van de Maatschappy, en meerdere volmaaking van natuurkundige Weetenschappen, met eenige, en zo veel hen de gelegenheid toelaat, met geene oppervlakkige kennis der hoogere Wiskunde voorzie: want in de, gelyk men ze gemeenlyk, doch genoegzaam te onrechte, en ik zoude byna gezegd hebben, met een haatlyken naam noemt, *hoogere* Wiskunde, zyn veele hoofddeelen, die de schranderheid van het verstand opscherpen, versterken, en in de kunst van uitvinden volmaaken: en in de Natuurkunde zelve zyn niet weinige dingen, die noodig zyn geweeten te worden, en nuttig in het uitvoeren van zaaken in de samenleving, welke niet dan door de hoogere Wiskunde kunnen verstaan en volbragt worden; ja ook eenige dingen, welke daarom alleen noch niet hebben kunnen te werk gesteld worden, om dat het werktuig, waarmede ze alleen zouden hebben kunnen volbragt worden, de Wiskunde namelyk, noch niet ver genoeg gevorderd is; van welke zaak wy, in § 232 van het *IIde Boek*, een voorbeeld hebben bygebragt; en wel een aanmerkelyk voorbeeld, daar het EULER tot uitvinder heeft. —— De kennis van de hoogere Wiskunde is zo moeilyk niet als veelen, in die Weetenschappen onbedreven, en die dezelve daarom alleen, gelyk gewoonlyk plaats heeft, verachten, voorgeeven. —

Digitized by Google

Evenwel worden daarin zaaken gevonden, die in den eerſten ſchyn meer behooren om de fynheid van het menſchelyk vernuft te toonen, dan het nut te bevorderen, zo het nochtands waar zy, dat die dingen, die de ſchranderheid bevorderen, zelve ook daarom niet onder de nuttige dingen moeten gebragt worden: doch zy dienen ook, om een uitmuntend werktuig te volmaaken en te verbeteren; en men is aan de zodanigen de grootſte dankbaarheid verſchuldigd, die zich op dit werk toeleggen, en de Wiskunde verder trachten te bevorderen. De Ouden hebben die niet zo zeer wegens haare nuttigheid in het gemeene burger leven, als wel bewoogen door haare ſchoonheid, bearbeid. —— Of hebben niet EUCLIDES, APOLLONIUS, ARCHIMEDES, en anderen, zich in de leere, by voorb: der Kegelſneden, en andere hoofddeelen der Wiskunde, vlytig geöeffend, en die takken volmaakt, ſchoon zy die dingen op zaaken, die in de ſamenleeving voorvallen, of voor de menſchelyke maatſchappy voordeelig zyn, nimmer hebben kunnen toepaſſen, en derzelver nut eerst vóór anderhalve eeuw heeft beginnen te blyken, na dat KEPLER de waare gedaante van den loopweg, waarin de Planeeten bewoogen worden; GALILÆUS de wetten der Ligchaamen, door de zwaarte vallende; en ten laatſten NEWTON de algemeene zwaarte, ontdekt hebben. Welke zeer nuttige uitvindingen, of niet zouden hebben kunnen ontdekt worden, of als onnut geheel zouden hebben blyven liggen, indien de Ouden de leere der Kegelſneden niet met opzet bearbeid hadden; ſchoon zy derzelver nut niet begreepen hebben."

Chro-

Digitized by Google

Chronologia, ofte volgreeks der Jaaren des Bybels, tot welks volleedigheid behoort eene Schetze van de groote en zich wyd uitſtrekkende Prophetie van Daniël. Als mede eene Schetze over de Openbaaringe van Joannes, welks ongezeegelde Woorden, de gezeegelde van Daniël ontſluiten, gelyk de tydgetallen van Daniël die der Openbaaringe aanwyzen. In den jaare 1777 *zaamgeſteld door* JAN TRAAST, Sa., *Litmaat der Gereformeerde Kerke. En met een toegift, ten betooge dat de jaaren der Waereld, ſchoon even lang, geweest zyn* 360 *dagen: gelyk zulks, by het einde des tyds, mede zo zal bevonden worden. Door hem in het licht gegeeven, Ao.* 1792. *Te Amſterdam, by* J. Termeulen *en* J. Takens, Junior. *In Fol.* 202 *bl.*

Indien de raad, aan ſommige driftige Autheuren gegeeven, dat dezelve hunne Geſchriften een tyd lang moeten laaten rusten, alleen het vereischte in eenen Schryver ware; dan zou JAN TRAAST Sa. aan dat vereischte volkomen voldaan hebben: want hy heeft zyne *Chronologia* van 1777 tot 1792, dus volkomen 15 jaaren! laaten rusten. Dan 'er rusten verſcheiden ſtukken by Autheuren, die daaröm toch niets beter worden, en van welken eene aanhoudende rust, wenſchelyk voor de Leezers, en vereerende voor derzelver Opſtelleren, is. En wy ontveinzen niet, dat wy zulk eene rust, in plaatſe van eene openbaare Uitgave, voor deeze *Chronologia*, enz. enz. zouden verkoozen hebben, indien het aan ons geſtaan hadt.

Het Werk zelve, in zo verre men het uit den ruimen tytel niet reeds kan leeren kennen, beſtaat, na eene *Opdracht*, en *lyst* van *Drukfeilen*, in eene *Voorrede* van 12 bl. in welke de daarop volgende ſtukken geſchetst worden. Spreekende de Schryver nog van een Boekje door hem uitgegeeven in 1766, onder den tytel van *Aſtronomisch Ontwerp:* en tevens van Heeren *Aſtronici*, die den Hemel begluuren, om nieuwe Sterren of Planeeten, of *Scatellites*, (welke dingen dit zyn, weeten wy niet) te ontdekken. Op deeze volgt een *korte inhoud van het Werk, op de tegenwoordige tydsomſtandigheden betrekkelyk*, groot 8 bl. Daar na, de *Volgreeks der Jaaren, zo als die in den Bybel zyn te vinden, en zonder eenige tuſſchenſtand doorloopen, van* ADAM *af tot* JOSEPHS *dood, en verder tot*

aan, en na, de Babyloniſche Gevangeniſſe, met bygaande Tafelen en Proeven verzeld, groot 8 bl. Die maar iets over de Tydrekenkunde des Bybels, (al ware het maar DU BOIS *ouden tyds Tydthreſoor*,) gelezen heeft, zal geen nieuws in deeze *Volgreeks* aantreffen. De *ſchetze over de Propheetie van* DANIËL beſlaat 60 bl., en heeft eene goede aanmerking ten opzichte van de *Juliaanſche Periode*; beſtaande hierin: dat men de geheele *Zonnecirkel* van 28, het *Guldengetal* van 19, en der *Romeinen Cynsgetal* van 15, te zamen vermenigvuldigende, daar door gemelde *Periode* van 7980 jaaren zal bekomen; doch dat men, even zo goed, de twee eerſte getallen, die de Zons- en Maans-loop raaken, met een ander getal, dan dat van het *Roomſche Cynsgetal*, zou kunnen vermenigvuldigen, om eene zekere *Periode* te verkrygen. Voor het overige is het verklaaren van DANIËLS *Prophetie* geenzins het werk van Lieden, die niet alleen de oorſpronglyke taale des Bybels niet verſtaan; maar zelfs geene andere Vertaalingen begeeren raad te pleegen, dan die van onze gewoone Staaten-Bybels: hoe veel licht ook door anderen, aan den Bybel, naderhand, voor eenvoudigen gegeeven is. Ook dit geld ten opzichte der daar op volgende *ſchetze van de Openbaaringe van* JOANNES, groot 96 bl. Eene Openbaaringe voor welke de geöefendſte Schriftverklaarers verleegen ſtaan, kan men niet onderſtellen, dat door een eenvoudig Lidmaat veel zal opgehelderd worden. Door een man, die by zyne verklaaring van het zesde Zegel, *Openb.* VI: 12. zynen Leezer durft vraagen: „ wat „ dunkt u van de aardbeevinge die haar begin heeft ge„ nomen in 1754, na onze gewoone tellinge, omtrent „ *Rome*, *Liſſebon* en *Conſtantinopolen*? Is die van die „ tyd af tot in het jaar 1779, en zelfs tot hier toe, nog „ wel opgehouden? Kan men my van die tyd af tot hier „ toe, wel eene week *Couranten* leeveren, die van des„ zelfs aanhoudenheid niets melden; ik vertrouwe, dat „ ik het tegendeel kan toonen." —— Wy weeten niet wat grooter is: de eer die men den *Couranten*, door deeze gezegden, aandoet; of de oneer die op den Bybel zoude vallen, indien wiſſelvallige berichten en nieuwstydingen van een klein deel der Aarde bevestigers van de daarin voorkomende Propheetiën zouden zyn.

Het laatſte dat ons in deezen bundel voorkomt, is een *Toegift* van 12 bl., ten bewooge van de mogelykheid en *apparente* zekerheid, dat de lengte van het jaar, by het be-

begin des tyds, beſtaan heeft uit 360 dagen; en dat zulks, by het einde des tyds, wederom zo zal kunnen zyn. In dit betoog verwart de Schryver de byzondere tydrekeningen door elkander; brengende die der Egyptenaaren, ten tyde van MOSES, (1550 jaaren vóór onze gewoone Jaartellinge) tot het *begin* der waereld — en tot derzelver *einde*, over. Het jaar van 360 dagen hadden de Egyptenaaren, zekerlyk in 12 Maaneſchynen, in ronde getallen, elk van 30 dagen, verdeeld. De Grieken, ten tyde van SOLON, hadden dezelfde rekening. Intuſſchen geeft deeze rekening geen grootsch denkbeeld van de kennisſe der Zonsbeweegingen. Dan by de Egyptenaaren bleef deeze rekening in het burgerlyk gebruik ſtand houden, zelfs in die tyden, toen men zeer wel wist, dat elke Maaneſchyn omtrent 29½, en de Zonnejaaren 365 dagen waren. Waarom nu deeze onvolmaakte tydrekening, van zekeren tyd tot de eerſte en laatſte tyden, moet uitgeſtrekt worden, begrypen wy niet. Ook ſtrookt het geenzins met de algemeene *Chronologie*; daar, volgens beweering van den Sterrenkundigen FRERET, het jaar der Aartsvaderen, in het eerst 336, en daarna 354, dagen inhield. Voor kundigen blyft intuſſchen nog een ruim veld van onderzoek over: of de jaaren der oude waereld niet nog aanmerkelyk korter zouden moeten zyn? Ten minſte dit is een vermoeden van DOEDERLEIJN, in zyne *Theol. Biblioth.* B. IV. ſt. 10. dat veel meer waarſchynlykheid heeft, dan alles wat ten opzichte der *Tydrekenkunde*, in dit Betoog, beweerd wordt.

Tegen de Leer der hervormde Nederlandſche Kerk, heeft de Autheur, in dit Werk, niets rechtſtreeks ſtrydende geſchreven, volgens bericht van de Gecommitteerden der Eerw. Clasſis van *Amſterdam*, in dato 6 February 1792: zy laaten intuſſchen veele byzondere Begrippen en Uitleggingen voor Rekening van den Schryver. Mogelyk levert de volgende redening, voor Sterrenkundigen, één van die byzondere Begrippen op!

„ Hoe zeker ook de Aſtronomiſche rekeningen onder-
„ ſteld worden, blyft 'er immers nog telkens wat aan te
„ verbeteren, ten bewyze, dat, hoe vast alles op de
„ Natuurwet en Wiskunde onderſteld word gebouwd te
„ zyn, de geduurzaame zekerheid blyft ontbreeken, en
„ verſcheidene dingen, als de *reden van den ſtand der*
„ *Noordſter van de Pool*, den ſtand van de *Sterren in den*

Digitized by Google

„ *Ram van het punct der Lentsnede*, het *verste punct* „ *een goed deel in Cancer*, blyven alle nog *verborgenheden* „ voor het *thans heerschende begrip*, *in de Sterrenkunde*; en, „ ik zegge *in myne dwaasheid*, neemt maar *onzen Aardkloot* „ uit de *reyë der beweegende Planeeten weg*, en ziet of „ het geheele gebouw niet in duigen valt." —— Men zou minder dwaas vraagen, wanneer men den Schryver van dit Werk vroeg: of, door het wegneemen zyner *byzondere begrippen* en enkel *gissingen*, zyn geheel Stelzel en Boek niet zou in duigen vallen, of nutteloos worden.

Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konsten, in Groot-Britanje, omtrent het einde van de agttiende eeuw; door Dr. GEBH. FRIEDR. AUG. WENDEBORN, *Predikant te Londen. Vierde Deel. In gr.* 8vo.

(*Tweede Uittrekſel.*)

Daar de inrichting der Engelsche Universiteiten grootlyks verschilt van die der overige Protestantsche Akademien, zal eenig bericht van dezelve, uit dit Werk getrokken, den Leezer, waarschynlyk, niet onaangenaam zyn. „ De inrigting der Engelsche Universitëiten, volgens welke de Studenten in Kollegien huisvesten, is „ niet zo oud als die Universiteiten zelven ... De oorsprong der Kollegien ... is in 't midden der dertiende „ eeuw te zoeken .... Voormaals woonden de Studenten by de burgers in, en hadden hier en daar vertrekken gehuurd, waarin de lesſen gehouden en andere „ akademische oefeningen verrigt werden. Alle de Kollegien zyn uit godsdienstige giften ontstaan, en derzelver inrigting is vermoedelyk ontleend van de Kloosters. Een Bisschop, of ander aanzienlyk en ryk man, „ ja de Koningen en Koninginnen .... bouwden op eigen kosten woningen .... waarin een zeker getal van „ Jongelingen, onder opzigt van een Opperhoofd en etelyke aan denzelven toegevoegde personen, uit de inkomsten der stigtinge opgevoed werden. De opperhoofden der Kollegien, welken men by Abten vergelyken kan, dragen onderscheiden benamingen. In eenigen heeten zy *Provost*. ... in eenigen *Master*, ... in „ anderen *Warden*, in sommigen *President*, in nog ande-

„ ren

„ ren *Principal*, of ook wel *Rector*. Zy worden onder „ den algemeenen naam van *Heads of the Colleges*, dat „ is Hoofden der Kollegien, begrepen. De Leermeesters, „ welken onder hen aangeſteld worden, en die men in „ 't Latyn *Socii*, in 't Engelsch *Fellows*, noemt ... heb- „ ben vrye woning en tafel, en daar by een inkomen, „ welk in de onderſcheiden ſtigtingen verſchillend is, en van „ twintig tot honderd ponden ſterling zal belopen. Som- „ migen bezitten tevens Predikantsplaatzen ... Vele Kol- „ legies hebben regten van patronaatſchap, of Kollaties „ van Predikantsplaatzen, en waar dit het geval is, „ wordt een openvallende plaats doorgaans aan een Fel- „ low begeven .... De Fellows zyn byna allen Godge- „ geleerden, en mogen niet trouwen ... In 't Kol- „ legie van *Christus* Kerk, (*Christchurch College*) te *Ox- „ ford*, wonen verſcheiden gehuwde geleerden, die tot „ de Univerſiteit behooren; doch dezen zyn *Canonici*, „ aan hoedanigen dit vergund is.

„ Het getal der jongelingen, welken tot ieder dezer „ Kollegien behooren, is zeer verſchillende .... Men „ onderſcheidt dezelven in *Scholars*, die uit de inkom- „ ſten van 't Kollegie vrye tafel en huisvesting genie- „ ten; in *Exhibitioners*, die op beurzen ſtuderen; in „ *Commoners* .... die van hun eigen geld leven; en ein- „ delyk in *Servitors* (*) .... Te *Oxford* heeft men ook „ zekere gebouwen, ... welken men als aanhangzels „ van eenige Kollegien kan aanmerken, en ook van de- „ zel-

(*) Deeze „ *Servitors* zyn arme Scholieren, die aanvanglyk „ ter bediening by de Kollegien aangenomen werden, en ook „ nog hedendaagsch tot dit oogmerk worden gebruikt. Zy „ trekken hun onderhoud uit het Kollegie, en krygen daar „ onderwys met de overigen ... Zy worden ſcherp behan- „ deld, en ſommige *Tutors*, die anderen door de vingeren „ zien, vieren tegen dezen ... alle hunne geſtrengheid boe. „ Dit brengt toevallig te wege, dat de *Servitors* dikmaals zeer „ geſchikte en geleerde lieden worden, en velen derzelven „ hebben zich tot de hoogſte waardigheden in de Biſchop- „ lyke Kerk weten te verheffen. Het onderſcheid in hunne „ kleding en hunne *officia ſervilia* nemen een einde, zo dra „ zy na een vierjarig verblyf in 't Kollegie den trap van Bac- „ calaureus in de konſten beklommen hebben." Zie bladz. 226. enz. alwaar ook eenig nader bericht van de overige Studenten gevonden wordt.

Digitized by Google

„ zelven afhangen. De naam derzelven is in 't Engelsch „ *Hall*, in 't Latyn *Aula*, waardoor men de Kollegien „ daar van onderscheidt, hoewel het eenige verschil ... „ hierin bestaat, dat de *Halls* geen *Fellows* hebben .... „ Te *Cambridge* heeft men niets van dezen aart, en de „ gebouwen, die zodanig een' naam dragen, ... zyn, in „ de daad, Kollegies, die hunne eigene *Fellows* hebben. „ .... Ieder Kollegie heeft, behalven den *Principal* ... „ nog een' Overopziener, die *Visitor* geheten wordt, en „ doorgaans een Bisschop of Aartsbisschop is. .... De „ Principals worden door de *Fellows* verkoren, en ver- „ volgens door den Visitor bevestigd. Dewyl de *Halls* „ te *Oxford* niet van *Fellows* voorzien zyn, stelt de ty- „ delyke Kanzelier der Universiteit in dezelven den Prin- „ cipal aan, uitgezonderd in *Edmunds Hall*, waar de „ Koning in persoon iemand daar toe benoemt. Wan- „ neer een Fellows plaats open valt, kiezen de overige „ Fellows uit de Magisters van hun Kollegie een nieu- „ wen, by meerderheid van stemmen. ....

„ De inkomsten der Opperhoofden en Profesforen (*) „ ... zyn ... zo vastgesteld, dat men zeggen kan, dat „ zy zo lang moeten duuren als de Universiteiten zel- „ ven; en dezelven worden hun voor hun leven lang toe- „ gelegd ... Dewyl nu in 't begeven van de Profesfora- „ ten menigmaal meer naar gunst gehandeld, dan op ver- „ dienften gelet wordt, zo is 't geen wonder, dat de „ lesfen niet alleen dikwerf zeer schraal, maar ook zo „ zeldzaam zyn, dat een Hoogleeraar misschien niet meer „ dan een uur drie of vier in een gansch jaar daartoe „ besteedt ... DODWELL, die zeker niet uit gunst ... „ tot Cambdischen Profesfor te *Oxford* aangesteld werd, „ gaf in omtrent drie jaren negentien *lectures*, of lesfen, „ over 't leven van HADRIANUS door SPARTIANUS be- „ schreven, en men begreep, dat hy zich, in vergely- „ king met anderen, als een yvrig man had gekweten.

„ Het gene een Engelsch Student derhalven aan de „ Universiteit leeren zal, moet hy niet uit de openbare „ lesfen, maar by den byzonderen Leeraar, of *Tutor*, „ halen. By een Kollegie, welk eenig aanzien heeft, ont-

„ moet

(*) De Profesforen zyn onderscheiden van de *Tutors*, van welken beneden. Van de eerstgemelden spreekt de Heer WAN-DEBORN, bl. 216, enz.

Digitized by Google

„ moet men meesttyds twee Tutors, eenen voor de Wis-
„ kunde, en eenen voor de Philosophie. Wanneer het
„ onderwys van dezen, na verloop van vier jaren, geëin-
„ digd is, moet de Jongeling zyne studien door eigen
„ vlyt voortzetten. .... Men vindt Kollegies, waar men
„ ... wel meer dan twee Tutors heeft; doch dit is
„ zeldzaam. In zulk een geval heeft een Student geen
„ vryheid om onder dezelven een keuze te doen, maar
„ het Opperhoofd van 't Kollegie wyst elk den zynen
„ toe. Het loon der Tutors is aanzienlyk. Sommigen
„ betalen hun voor 't onderwys vyf, anderen, die ry-
„ ker zyn, wel tien pond. Zy zyn byna allen Godgeleer-
„ den, uitgezonderd in eenige weinige Kollegien. Daar
„ zyn 'er genen, voor zo veel ik weet, die in de regts-
„ geleerdheid of geneeskunst lesfen geven .... Men vindt
„ 'er mannen van een opgeruimde denkwys onder, doch
„ derzelver getal maakt de meerderheid niet uit. ....

„ Men behoeft het niet zo vreemd te agten, dat een
„ Leeraar in zulk een Kollegie in alle noodige zaken
„ onderwys mededeelt: want de Engelschen rekenen daar
„ onder niet het derde deel van 't gene men in Duitsch-
„ land van een Student vordert .... Gemeenlyk bepaalt
„ zig het onderwys tot latyn en grieksch, tot de gram-
„ matica en een weinig philosophie, benevens de natuur-
„ lyke historie en de wiskunde. De Tutor heeft de
„ vryheid om de Griekfche en Latynfche Klasfifche Schry-
„ vers, die hy zynen kweekelingen verklaren wil, zelve
„ uit te kiezen. ....

„ Zeer gevalt het my, dat men de oude Schryvers,
„ die deze of gene wetenschap behandelen, meesttyds
„ in de oorfpronglyke taal den Studenten in de hand geeft.
„ De *Elementa* van EUCLIDES maken veelal den grondflag
„ uit van de lesfen over de Wiskunde, en ARISTOTELES
„ doet het zelfde by die over de Digtkunde en Welfpre-
„ kenheid. ...

„ Volgens de Statuten der Univerfiteiten, moet een Stu-
„ dent vier jaren onder zynen Tutor blyven. Evenwel
„ heeft men hier een uitzondering gemaakt voor den hoo-
„ gen Adel of de zoons van Lords, zo dat die met drie
„ jaren, of, indien de Kanzelier het gelieft toe te ftaan,
„ met minder tyd, kunnen losraken: want de *almae ma-*
„ *tres*, de Voedftervrouwen der geleerdheid, begrypen
„ zo wel als andere goede minnen, dat rang en geld
„ de plaats van talenten vertreden kunnen .... De Stu-

Digitized by Google

„ denten brengen de eerſte drie jaren dikwyls in groote „ nalatigheid door, maar in het vierde oefenen zy zig „ tot doorſtaan van 't examen, welk vereischt wordt om „ den eerſten graad van Akademiſche waardigheid, name„ lyk dien van Baccalaureus der Konſten (*Batchelor of „ Arts*) te verkrygen, met welken de meesten zig ... „ vergenoegen.

„ Dat examen beſtaat in 't houden van een diſput, „ welk ... zeer weinig om 't lyf heeft. Ook gebeurt „ het te *Oxford* zelden, dat iemand daar by tegenwoor„ dig is, dan zulken, die uit hoofde der Statuten niet „ durven wegblyven: ja het wordt zelfs als een onbe„ leefdheid ... beſchouwd, zig als toehoorder daar by „ te laten vinden. Onder de genen, die verpligt zyn „ het by te woonen, behooren de *Moderator*, of, gelyk „ men in Duitschland zeggen zoude, de *Præſes*, voorts „ de *Reſpondens* en drie *Opponenten*, welken door den „ Moderator benoemd worden .... Het disputeren duurt „ naauwlyks een half uur: doch dewyl de Statuten voor„ ſchryven, dat het om een uur beginnen en om drie uur „ eindigen zal, zo brengt het gezelſchap den overtolligen „ tyd door in een diep ſtilzwygen. Sommigen lezen een' „ vrolyken Roman, anderen nemen het aloude tydverdryf „ by de hand ... van namen of figuuren ... op de tafels „ en banken te ſnyden, of aartige versjes met een potloot „ daar op te ſchryven. Komt 'er by geval eens ... iemand .. in de gehoorzaal, dan beginnen zy een of „ twee ſyllogismen uit te ſtamelen; maar nadien de Op„ zieners en Profeſsoren wel weten hoe het 'er toegaat, „ blyven zy 'er niet boven een minute lang. .... Te „ *Cambridge* is men .... wat naauwgezetter en ſtren„ ger (*)." Te *Cambridge* volgt, zo als de Schryver wat laager aantekent, op het disputeren een onderzoek, en duurt drie agtereen volgende dagen, hoewel dagelyks niet langer dan één of twee uuren. Dit onderzoek loopt over de zes eerſte boeken van EUCLIDES, de driehoeksmeeting, de kegelſneden, eenig gedeelte der algebra, en uit de Werken van NEWTON, FERGUSON, SMITH en LOCKE; over de quadraat en cubicwortelen; de Griekſche taal, de Grammatica, de Rhetorica, enz.

Met deze promotie, „ neemt de verpligting om de les„ ſen der Tutors by te wonen een einde, en het wordt „ dan

(*) Bl. 186—198.

Digitized by Google

„ dan zyne [des *Batchelor's*] zaak de openbaare lesſen der „ Profeſſoren waar te nemen, en vlytig voor zig zelven „ te ſtuderen: doch hier komt zelden veel van, en de „ meesten gaan van de Univerſiteit weg; alleen zorg dra„ gende om op 't einde van elken Akademiſchen *Term* (*) „ wederom tegenwoordig te zyn, en hunne namen op de „ lyst aangetekend te krygen; dewyl het waarnemen van „ die Terms ... vereischt wordt om tot hooger trap „ van Akademiſche waardigheid te kunnen geraken. Ten „ bewyze van dit waarnemen, is het genoeg, dat zy „ boter en brood tot hun ontbyt uit de keuken van hun „ Kollegie hebben laten halen, en hunne namen dus een „ of tweemaal geduurende den Term door den boekhou„ der in de rekening opgetekend worden gevonden (†)." De zodanigen worden onder de Studenten ſpotswyze *Term-trotters*, of *Termdraavers*, genoemd (‡).

Het overige zullen wy kort afdoen. Die te *Oxford* drie jaren Baccalaureus is geweest kan *Magister* worden, mits dat hy, geduurende dien tyd, eenige openlyke *exercitien* houde, welke evenwel, volgens des Schryvers bericht, 'er dikwyls ſober genoeg uitzien. Hy mag dan, het geen hem te vooren niet vryſtond, ten minſten tot het verkrygen van hoogeren trap niet dienen konde, zyne ſtudien aan andere Univerſiteiten voortzetten. Zeven jaaren Magister geweest zynde, verkrygt hy zitting en ſtem in den Akademiſchen Senaat (§).

„ Die Doctor in het burgerlyke regt begeert te wor„ den, moet nog vyf jaar, na dat hy 't Magisterſchap „ verkregen heeft, de lesſen van den regtsgeleerden Pro„ feſſor hooren, en zig Baccalaureus in de regten laten „ maken; kunnende men tot de hoogſte waardigheid in „ dezen tak niet dan na een twaalfjarigen akademiſchen „ levensloop opklimmen. Ten aanzien van het Docto„ raat in de geneeskunde heeft men, Magister geworden „ zynde, maar drie jaren noodig. ... Te *Cambridge* kan „ men in beide gevallen met een jaar minder toe dan te „ *Oxford*.

„ In de Godgeleerdheid worden, van den tyd af dat „ ie-

(*) *Term* is de tyd, geduurende welken de Akademiſche Lesſen moeten gehouden worden. Te *Oxford* heeft men vier *Terms* in het jaar, te *Cambridge* drie, dewyl men daar eene vacantie minder heeft.

(†) Bl. 199, 200. (‡) Bl. 209. (§) Bl. 206-209.

Digitized by Google

„ iemand Magister geworden is .... nog tien jaren ge-
„ vorderd om zig Baccalaureus in de Theologie te laten
„ maken, en vervolgens nog vier om de waardigheid
„ van Doctor te bekomen. In dezen ... tusschentyd ....
„ moeten etlyke nietsbeduidende disputen, en in 't laat-
„ ste zes lessen over een' der kortste brieven van PAU-
„ LUS gehouden worden. Dewyl hier by zelden iemand,
„ behalven twee of drie personen die het amptswege niet
„ laten durven, tegenwoordig zyn, noemt men dezen
„ *Wall-lectures*, dat is lessen die tot de wanden gerigt
„ zyn (*)." — Dus moeten één en twintig jaaren, en niet achttien, zo als de Schryver rekent, verloopen van den tyd af, dat iemand zyne studie aan de Universiteit begint, tot dat hy Doctor in de Godgeleerdheid kan worden.

Uit dit verslag en andere byzonderheden, in dit Werk te vinden, waarin de Engelschen zekerlyk niet gevleid worden, kan de Leezer oordeelen, of de Engelsche Universiteiten recht hebben tot dien hoogmoed, welken de Heer WENDEBORN dezelve, en vooral die van *Oxford*, te last legt (†).

Vervolgens geeft de Schryver een bericht van de byzondere Kollegien en *Halls*, zo te *Oxford* als te *Cambridge*, van de Boekeryen by beide Akademien, en spreekt nog kortlyk van de Schotsche Hooge-Schoolen, te *Edinburg*, te *Glasgow*, te *Aberdeen*, en te *St. Andries*, aan welke hy vry grooteren lof geeft dan aan de Engelsche. Doch hierin kunnen wy hem niet volgen, gelyk ook niet in het vierde Hoofdstuk. Ons Uittrekfel is reeds langer uitgelopen dan wy ons eerst voorstelden.

Evenwel zouden wy den Vertaaler verongelyken, indien wy hier niet byvoegden, dat hy het Werk verrykt heeft met eenen goeden Bladwyzer voor al de Vier Deelen. Geheel achteraan vindt men eene lyst van Drukfeilen. Maar, behalven de daar in aangetekende, zyn ons onder het leezen nog al enkele voorgekomen, en daar onder twee of drie van eenig aanbelang, bl. 284, reg. 5. v. o. staat RICHARD, dit zal EDUARD moeten zyn: want die regeerde in het jaar 1284. De regeering van RICHARD DEN I eindigde in 1199. Bl. 285, reg. 6. WHIGIFT. l. WHITGIFT. bl. 291, reg. 20. LAUNDERSON. l. SAUNDERSON. bl. 297. reg. 2. v. o. SANCROST. l. SANCROFT.

Staat-

(*) Bl. 210. (†) Bl. 212.

Digitized by Google

Staatkundige Geloofsbelydenis, met betrekking tot de Franſche Revolutie, en haare gevolgen, van den Vryheer ADOLPH KNIGGE. *Uit het Hoogduitsch. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1792. *In gr.* 8vo. 132 *bl.*

De Vryheer KNIGGE, uit de Vertaaling van veele zyner Werken, in ons Land met roem bekend, treedt hier te voorſchyn onder den drom van Schryveren, die over de *Franſche* Ryksomwenteling de pen hebben opgevat. Tot het opſtellen deezer Staatkundige Geloofsbelydenis, voelde hy zich aangeſpoord, doordien de Schryver van het *Weener Tydſchrift* ALCISIUS HOFMANN, die, gelyk de Heer KNIGGE het in 't Werkje zelve uitdrukt, „ de zogenoemde Ophelderaars en Gezanten der „ Vryheid met ſtraatſlyk werpt, en met zyns gelyken, „ tegen de gezonde Rede en den geest van vry Onder„ zoek, te velde trekt," eenige Mannen, dien hy agting toedraagt, op eene vuilaartige wyze gelasterd, en eene *infame* leugen tegen hem, in zyn Tydſchrift, geplaatst hadt. — De ondervinding, dat men thans zulke proeven tegen de vrymoedige en waarheidlievende Schryvers waagde, om ze verdagt te maaken, ſterkte hem in het voorneemen, om niets meer over Staatkundige Onderwerpen te ſchryven, zonder zyn naam daar voor te zetten: waarom hy de Voorreden van dit Werkje ondertekend hadt, en de *Nederduitſche* Uitgeevers denzelven op den Tytel geſteld hebben.

„ Myn oogmerk daar by is," zo als hy zich uitdrukt, „ het Publiek te overtuigen, hoe ik bewust ben, dat myne Grondſtellingen van die natuur zyn, dat ik my over dezelve niet behoef te ſchaamen, en dat 'er nog Gewesten in *Duitſchland* zyn, waarin eene verſtandige Regeering den Schryver vryheid vergunt, om over voorwerpen, waarby het ganſche Menschdom belang heeft, onzydig, doch beſcheiden, zyn gevoelen te zeggen. — Ik ben — de goedertierene Voorzienigheid zy 'er dank voor! — in een Land t'huis, (de Heer KNIGGE ſchryft dit uit *Bremen*,) waar de goedgunſtige Monarch, en zy, welken hy het roer van Staat heeft toebetrouwd, geene dwangmiddelen en over 't algemeen geene kunſtige ſchikkingen behoeven, om beroerte en oproer te beletten. Wanneer ik dus zomwylen wat ſterk tegen bepaaling der na-

natuurlyke vryheid yvere, dan ſpreeke ik niet uit drift. Dit kan nog minder het geval zyn, wanneer ik van onregtvaardige aanmaatigingen der Edellieden en Kerklyken ſpreeke. In deeze *Noordſche* Gewesten kennen wy, Gode zy dank! het Despotismus van allerlei ſlag niet uit eigen droeve ondervinding; maar ik heb voordeezen gelegenheid gehad, deszelfs gruwelen van naby te zien, en dit heeft indrukzels in my nagelaaten, die myne afbeeldingen eenen trek van bitterheid geeven, welke niet in myn hart is. —— Voor het overige hoop ik, dat zelfs zy, welke my zomwylen beſchuldigen, dat ik te eenzydig voor een Democratiſchen Staat ben; wanneer zy dit Werkje, met eenige oplettenheid, ten einde toe willen leezen, zullen bevinden, dat ik deeze onderwerpen overdagt hebbe; dat ik niet tot de doldriftigen behoore; dat ik veeleer geloove, men kunne gerust en vergenoegd leeven in elk Land, hoedanig ook de Regeeringsform moge weezen, zo ſlechts eene verſtandige Wetgeeving alle Staaten onderling voor mishandeling beveiligt, en dat ik beweere, dat wy reden hebben in *Duitſchland* geene Revolutie noch te vreezen, noch te wenſchen, zo ſlechts de verſcheiden Regeeringen, in plaats van de Opheldering te beletten, met haar hand aan hand voort gaan, en de middelen, om orde te bewaaren, met de geſteldheid der Eeuwe in eene juiste betrekking ſtellen."

De Vryheer KNIGGE, bepaalder zyn ontwerp voorſtellende, zegt in dit Geſchrift de vraag te willen afhandelen; of, en in „ welke gevallen, de Europiſche Staaten, „ by de tegenwoordige, door de toeneemende vryheid „ van denken en drukken bewerkte, Stemming der Eeuwe, eene Staatsomwenteling ſchynen te moeten wagten? —— En daar de *Franſche* Revolutie thans wel „ den grootſten invloed op deeze Stemming heeft, gemerkt zy zo menige pen en tong in beweeging brengt, „ zo wil ik myne vraag aldus bekleeden —— welke Gevolgen hebben wy van de Franſche Omwenteling te „ dugten of te hoopen?"

Om deeze Vraag te beantwoorden, is dit Geſchrift in *Acht Afdeelingen*, die deeze Opſchriften voeren, onderſcheiden —— I. *Wie kan over de groote Gebeurtenisſen der Wereld een regtmaatig oordeel vellen?* —— II. *Aanmerkingen over geweldaadige Omwentelingen in 't algemeen.* —— III. *Toepaſſing derzer Stellingen op de Franſche Omwenteling.* —— IV. *Welke Conſtitutie is de beſte?*

Digitized by Google

te? —— V. *Of de Wereld zonder Staats-Conſtitutien en Godsdienſtſtelzels beſtaan kan?* —— VI. *Of onze hedendaagſche Staats-Conſtitutien op egte Grondbeginzels rusten, en met de geſteldheid der Eeuwe overeenkomen?* —— VII. *Welke wyze van Revolutie, in de Staats-Conſtitutien, te wagten, te dugten, of te hoopen zy?* —— VIII. *Hoe men alle gewelddaadige Revolutien voorkomen kunne?*

Wy twyfelen, in geenen deele, of de aangeduide Onderwerpen van het grootſte gewigt, door de pen van KNIGGE behandeld, zullen veele Leezers vinden; en ongetwyfeld zullen de *Nederlandſche* begeerig zyn, wat hy van onzen Staat zegge; doch de Vertaaler en Uitgeevers hebben raadzaam gevonden, om 'er dit uit te laaten, en, wat ons Land betreft, alleen tuſſchen twee haakskens te ſtellen: [*Hoe het met Holland* in deezen geſteld zy, willen wy liefst daar laaten, de ſnaaren te teder zynde, om ze ſlechts met den vinger aan te roeren]; dit komt in, wanneer de Schryver zyne verwondering te kennen geeft, dat de nieuwe Geſteldheid in de Republikeinſche Staaten de yverigſte Verdeedigers niet vindt.

Zie hier hoe de Vryheer de onderſcheidene beoordeelingen van het groot Staatkundig verſchynzel in Frankryk opgeeft. „ Over deeze Omwenteling, over de nieuwe Conſtitutie, en over de ſtappen der Nationale Vergadering, moet men thans zo veenig een ſtrydigen beoordeeler hooren en leezen, dat men, in de daad, geſtadig omzigtiger in zyne beſliſſingen moet worden. —— Van de eene zyde beeldt men ons deeze groote gebeurtenis af, als een werk der veragtenswaardigſte, baatzugtigſte deugnieten, oproermaakers, en koningsmoorders, welke zamengezwooren hebben, het ganſche Ryk ongelukkig te maaken, in de war te brengen, en in troebel water te viſſchen. Men ſchildert ons de beſluiten der Gedeputeerden af, als een mengzel van ſchreeuwende ongeregtigheden en buitenſpoorige harsſenſchimmen, en de uitſpattingen van 't gemeen, als ongehoorde nooit geziene gruwelen, door de Zamengezwoorenen, inſtemmend met het ontwerp, belegd. Eindelyk voorſpelt men aan het arme *Frankryk* den volkomen ondergang, of eene niet verre afzynde omkeering van dingen, door eene Contra-revolutie, en de tuſſchenkomst der overige Mogenheden van *Europa*. —— Van den anderen kant verheffen de Vrienden van de Revolutie dezelve, met alle haare reeds beleefde en nog te leevene gevolgen, ten Hemel toe. Moeten

wy

wy deezen gelooven; dan is 'er zo lang de wereld heeft geſtaan, nog geene grootere, voor de menschheid belangryker en weldaadiger, gebeurtenis voorgevallen. Zy laaten ons alle de daar by te werk geſtelde gewelddaadigheden als noodwendige, door de grootheid van het oogmerk geheiligde, middelen opmerken. Zy ſtellen ons die Mannen, welke by deeze onderneeming vooraan getreeden zyn, als de edelſte, verſtandigſte, onbaatzugtigſte, kragtdaadigſte Helden en Wysgeeren voor, en voorſpellen niet alleen de *Franſche* Natie, van nu af, een zeer gerust en gelukkig tydſtip, maar ook allen overigen Staaten van *Europa* eene kort op handen zynde navolging. De gematigder party keurt het oogmerk goed; maar mispryst de middelen: of vind, dat men over 't algemeen te ver gegaan is, of hoopt, dat deeze algemeene gisting alle gemoederen allengs tot vrede geneigd zal maaken; dat men van beide partyen de ſnaaren ontſpannen, en ten laatſten eene Monarchaale Staatsgeſteldheid weêr herſtellen zal, zo nogthans, dat de magt des Konings en der Staatsdienaaren, door de medewerking van zekere Volksvertegenwoordigers, bepaald zy. —— Slechts weinigen zyn wys genoeg, om zich van alle beſliſſende oordeelen te onthouden, het gebeurde als een onvermydelyk gevolg van vooraſgaande misbruiken te beſchouwen, en de beste ontwikkeling van de algoede en wyze Voorzienigheid af te wagten."

Meer bepaald zet de Vryheer KNIGGE zich om op te geeven, alles wat een onzydig man zich kan veroorlooven over deeze groote Gebeurtenis te zeggen. Het voornaamſte komt hier op neder: „ De *Franſche* Revolutie werd onvermydelyk veroorzaakt door eene aaneenſchakeling van Gebeurtenisſen, en door de voortgangen der Beſchaaving en Opheldering.

„ Zo als de voorige wyze van Regeering was, konde zy, by de toenmaalige geſteldheid der Natie, niet blyven.

„ Verkeerde maatregels, welke de Hofparty in het begin nam, verbitterden het Volk, vermeerderden het mistrouwen, en bewerkten gewelddaadigheid.

„ De leevendigheid van het Nationaal Character deedt voorzien, dat nu raſſe en ſnelle ſtappen moeſten volgen, en het zoude dwaas zyn, by alle deeze omſtandigheden, van de *Franſchen* iets anders te verwagten.

„ Doch alle gewelddaadigheden, welke voorgevallen

zyn,

zyn, alle moorden, alle plunderingen, ſpoorloosheden, en, in het algemeen, alle wettelooze bedryven, zyn, in vergelyking met de buitenſpoorigheden en gruwelen, waar mede van ouds dergelyke, ja veel geringere, voorvallen beſtempeld waren, als niets te agten. Deeze Revolutie is eene groote, voorbeeldelooze, en hoe zy ook uitvalle, voor de geheele menschheid gewigtige, gebeurtenis.

„ Gaan wy de grondbeginzels onzydig na, op welke de nieuwe Conſtitutie rust, dan kan men onmogelyk ontkennen, dat zy den ſtempel van het gezondst, zuiverst, verſtand draage. Wat de grootſte verduften aller eeuwen, elk in 't byzonder, over menſchen-regten, menſchen-betrekkingen, en over de zuivere oogmerken aller gezellige verdragen, gezegd hebben, vind men hier in de eenvoudigſte, duidelykſte, orde voorgeſteld, en tot een grondſlag eener Wetgeeving gelegd, zo als 'er nog nooit eene natuurlyker, regtvaardiger, in eenig Land in de Wereld geweest is."

Dit alles werkt de Schryver breeder uit, door eenige bezwaaren in aanmerking te neemen; doch wy moeten den Leezer tot het Werkje zelve verzenden. Laaten wy hem hooren op het voorſtel, of 'er wel hoope zy, om de rust weldraa herſteld te zien. „ Dit is onmogelyk vooruit te zeggen: dit ſlechts kan men zonder vermetelheid beweeren, dat, wanneer al, door een Contra-Revolutie, of op eene andere wyze, alles weêr omver geworpen mogt worden, wat de Nationaale Vergadering heeft opgebouwd, de ganſche Staat evenwel nooit weêr op den ouden voet kan komen. De begrippen van de betrekkingen des Volks tot de Regeeringen hebben te diepe wortelen geſchooten: zo iets weder uit te rooijen, daar toe zou een groot tydperk behooren, geduurende het welk Beſchaaving en Opheldering ten eenemaal te rug gingen, en de Natie weder in zulk eenen toeſtand van kindsheid werd geplaatst, waarin men zich, tegen zyn eigen belang, blindlings laat leiden. Het grooter en ſterker gedeelte der Natie heeft nu eens zyne kluisters afgeſchud, heeft zyne kragten leeren kennen, en zich van de mogelykheid der uitvoering overtuigd. Haar, met geweld, op nieuw onder het juk te brengen, daar toe zouden zeer groote ſchikkingen vereiſcht worden. Het Ryk is niet in zulk een ſlegten ſtaat van verdeediging, de Nationaale Garden zyn niet zo ſlegt geoefend, als ons de Vrienden der Ariſtocratiſche Party willen doen gelooven. De binnenlandſche onlusten en gistingen zouden zeer

Digitized by Google

waarſchynlyk ophouden, zodra *Frankryk* van buiten aangetast, en de verdeediging des Vaderlands het gemeenſchaplyk punt wierd, in 't welk de levendige Franſche werkzaamheid zamen liep." —— Aan de verwagting van dit laatſte heeft de uitkomst, gelyk elk bekend is, het zegel gehangen: als mede aan 't geen hy zegt op de Vraag: „ Wie zou hun aantasten?" in zo verre het de Uitgeweekenen betreft, door hem een *Hoopje Ariſtocraten* genoemd, en in een beſpotlyk licht, wat hun Legermagt aangaat, voorgeſteld. Dan de Heer KNIGGE, die in January 1792 ſchreef, ſlaat, wat het toekomende betreft, den bal geheel mis, als hy voortgaat: „ Maar maaken de Uitgeweekenen ſtaat op den byſtand van Europiſche Mogenheden, dan vrees ik, dat zy zullen misrekenen. Waarom zouden deeze *Frankryk* aantasten? Om eene Natie de bevoegdheid te betwisten, haare wyze van Regeering, met eene ontwyfelbaare inſtemming des Konings, te veranderen? Om eene Conſtitutie om verre te werpen, die rede, regt, trouw, geloof, en vrede met de Nabuuren, tot grondſlagen heeft? Daar zyn ze te regtvaardig toe. — Om de *Duitſche* Ryksvorſten, welke in de *Franſche* Staaten goederen hebben, met geweld in de bezitting hunner Regten te herſtellen, welke zy door de Revolutie hebben verlooren? Daar over zou toch als dan ſlegts kunnen gehandeld worden, wanneer eerst alle vriendlyke middelen vergeefsch beproefd waren geweest. Maar nu heeft de Natie eene ſchadeloosſtelling aangeboden; men moet ſlechts haare voorſlagen gemeenſchaplyk aanhooren; men moet de buitenſpoorige eiſchen der *Ariſtocraten* niet daar mede willen vermengen; men moet niet vergeeten, dat die Ryksvorſten, zo lang als zy zig by de afhangelykheid van *Frankryk* wél meenden te bevinden, wegens hunne *Franſche* bezittingen het *Duitſche* Ryk hun woord ter naakominge niet gegeeven, gevolglyk zig, op eene zekere wyze, van het Staatslichaam afgeſcheurd hebben, welks beſcherming zy nu op eenmaal weder eiſchen. —— Zeer waarſchynlyk zullen de overige *Europiſche* Mogenheden de voorzigtigſte Staatkunde volgen. Zy zullen immers ook wel bedenken, dat het by de tegenwoordige tyden niet raadſaam is met de krygsvolken, welke hier en daar t'huis eenig werk vinden, in vreemde Landen in te vallen, waar de noodlottige Vryheids-lugt waait, welke zo ligt aanſteekt. Zy zullen overdenken, dat, by de eerſte uitberſtinge des Oorlogs, de heerlyke, vrugtbaare, *Duitſche* Provincien, welken onmiddelyk aan *Frankryk* grenzen,

Digitized by Google

zen, het offer van deezen overhaasten ſtap, het tooneel van yslyke verwoestingen, zullen worden."

Opmerkelyk is 's Schryvers taal in 't ſlot der Zesde Afdeeling: waarin hy onderzoekt, of onze hedendaagſche Staatsgeſtelheden op egte Grondbeginzels rusten, en met den toeſtand der Eeuwe overeenkomen? —— Wy zouden uit de twee volgende Afdeelingen, waarin, onder het vermelden van voor veelen onaangenaame ſtellingen, veele heilzaame raadgeevingen voorgedraagen worden, het een en ander nog wel overneemen; doch wy hebben reeds genoeg gezegd, om de weetgierigheid tot het leezen deezer Staatkundige Geloofsbelydenis uit te lokken. De bygebragte plaatzen maaken het bykans onnoodig onzen Leezeren te zeggen, dat de Vertaaling veel klaarder en vloeijender had kunnen weezen.

Vaderlandsch Woordenboek, oorſpronglyk verzameld door JACOBUS KOK. *Zes en twintigſte Deel. Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amſterdam by* J. Allart. *In gr.* 8vo. 350 *bl.*

Onvermydelyk is het, dat in een Werk van die ſoort, als waar van wy thans het XXVIſte Deel aankundigen, eene menigte, ja de meeste, Artykels van dien aart zyn, dat ze in andere Werken, in dezelfde vorm gegooten, reeds den Leezer voorkwamen, of van elders bekend zyn. Eene herhaalde bewerking en verbetering is veelal het eenige, dat wy, met grond, mogen verwagten. Schoon het tydsverloop tusſchen de Uitgave van Woordenboeken, eenigzins op deeze leest geſchoeid, groot genoeg zy, om een aantal nieuwe Artykels te verſchaffen, kan dit Werk doorgaans 'er niet op boogen. Eene langzaamer Uitgave, die tyd liet, om meer te verzameleu, om beſcheiden van deeze en geene Perſoonen, Plaatzen, en Voorvallen, op te doen, zou dit gebrek grootlyks hebben kunnen voorkomen, en dit loflyk Werk eenen meerderen luister byzetten.

Geheel, nogthans, is het niet van dit wenschlyk verſchte verſtooken, en zal 't Stuk, 't geen wy 'er thans uit overneemen, hier van ten blyke ſtrekken. Het Geſlacht van SAUTYN, te *Amſterdam* bekend, als een Geſlacht, waar van verſcheide Leden aan Stad en Vaderland de gewigtigſte dienſten gedaan, en aanmerkelyke voordeelen toegebragt hebben, wordt, in den oorſprong en voortplanting, van de vroegſte tyden, geſchetst uit *toegezondene Papieren.*

Digitized by Google

Naa eene opgave van den *Amſterdamſchen en Zeeuwſchen* Tak deezes Geſlachts, vermeldt de Opſteller deezes Woordenboeks, in 't byzonder, van twee Broeders, JACOB SAUIYN, in den Jaare 1648, en JOHAN SAUTYN, in 1650 gebooren; daar toe in ſtaat geſteld; door de goedgunſtige mededeeling derzelfde edelmoedige hand, aan welke hy de Geſlachtlyst te danken hadt.

„ Lieden van een aanzienlyk vermogen, dus luidt het Verhaal, waren de twee Broeders JACOB en JOHAN, en daarenboven aangedaan met een blaakenden yver, om den vyand van het Vaderland, en den belaager van diens Vryheid, zo veel in hun vermogen was, afbreuk te helpen doen. Dit blykt uit hunne werkzaamheden, geduurende de Oorlogen, tuſſchen deezen Staat en deszelfs Bondgenooten, en tuſſchen *Frankryk*, gevoerd, in de Jaaren 1689 tot 1697, en vervolgens geduurende het tydsverloop van 1702 tot 1713. —— Immers men vindt aangetekend, dat zy, voor eigen rekening, in Zee gebragt hebben, zes en dertig Commisſie-vaarders, gewapend met twaalfhonderd en zes en dertig Stukken, zo Metaalen als Yzeren, Geſchut, en bemand met achtduizend vyfhonderd en twintig Koppen: welke, geduurende gemelde Oorlogen, gedaan hebben meer dan vyfhonderd Kruistochten, terwyl de kosten, hier aan beſteed, en uit hunne eigene Kas goedgedaan, bedraagen hadden eene ſomma van één en dertig Milloenen, éénhonderd en elfduizend Guldens.

„ De gemelde Fregatten, of Commisſie-vaarders, voerden de gewoone Vlag van den Staat: alleenlyk met dit onderſcheid, dat dezelve, ten teken van byzonderen Eigendom, en uitſluiting van alle verdere Rederyen, op den middelſtreep beſchilderd waren, met het Familiewapen der SAUTYNEN (*): gelyk ook hetzelfde Wapen was uitgehouwen agter aan de Spiegels der meergemelde Fregatten, aan de Campagnen of Zonnedekken, als mede op de Hakkeborden der Sloepen. Ook pronkten de kleppen van

(*) Dit Wapen des Geſlachts van SAUTYN is een Rood Schild met Zilveren Ruiten, in het midden eene halve Gouden Maan, met na bovengekeerde Hoornen. Op het Schild rust een Zilveren Helm, waaruit ſpruiten twee Vlerken of Vleugels, Rood van grond met Zilveren Ruiten, tuſſchen beiden een vergulde halve Maan. Dit Wapenſchild is gegeeven, in den Jaare 1437, door Hertog PHILIPS VAN BOURGONDIE, aan JAQUES SAUTYN en zyne Egtgenoote ELIZABETH VAN PORTUGAL.

Digitized by Google

van de Mutzen der Sloeproeijeren met dit Wapen, gelyk ook het Jagt der Eigenaaren. Dit alles blykt uit de Schilderyen en Tekeningen, welke, tot heden toe, onder de Familie bewaard worden.

„ Eene gewenschte uitflag bekroonde deeze regt Vaderlandſche Poogingen, en deedt de Eigenaaren van hunne veel waagende kostbaare uitrustingen welverdiende vrugten plukken. Wanneer, in den Jaare 1691, eene aanzienelyke en zeer ryke *Nederlandſche Smirnaſche* Vloot, beſtaande uit zes en twintig Schepen, den ſteven gekeerd hadt na het Vaderland, ſtaken, uit de *Franſche* Haven van *Toulon*, vyf zwaare Koningsſchepen van Linie in *Zee*, onder het opperbevel van den Ridder DE FOUBRIS, met oogmerk om dien vetten buit weg te neemen. Van zulk een oogmerk zwanger, wierd de *Franſche* Ridder ontmoet van verſcheide Schepen van de Heeren SAUTYN, op de hoogte van Kaap *Bonne*, die hem ſtraks ſlag leverden, en zo manmoedig bevogten, dat hy, met verlies van drie honderd dooden, en een goed aantal gekwetſten, en zeer zwaar beſchadigde Schepen, genoodzaakt was de Haven van *Toulon* wederom op te zoeken. Intusſchen was de *Smirnaſche* Vloot, in de Baai van *Kinſale*, in *Ierland*, binnen geloopen, in de maand Juny des gemelden Jaars, en wierd van daar, in de maand Augustus daar aan volgende, door gemelde Commisſie-vaarders, in *Texel* behouden binnen gebragt.

„ Van geen minder belang was de dienst, door de Fregatten van de Heeren SAUTYN, eenigen tyd daar naa, aan het Vaderland beweezen. Ter gelegenheid dat 's Lands Vloot, in de Noordzee, eene nederlaage hadt bekomen, beraamde de befaamde Ridder JAN BART het plan eener Landinge op het Eiland *Walcheren*, 't welk thans zonder bezetting, en van zyne meeste Inwoonders verlaaten, was; een plan, 't welk, indien het gelukt ware, geheel *Zeeland* in 's Vyands magt zou hebben doen vallen. 't Waren de Capiteinen der Commisſie-vaarders van gemelde Heeren, welke dit onderwerp verydelden, althans de volvoering daar van deeden te leur loopen.

„ Van merkelyken dienst waren ook de Fregatten in de beide Zeeſlagen, op den acht en twintigſten May des Jaars 1692, en den 1 Juny daar aan volgende, tusſchen de Vereenigde *Engelſche* en *Nederlandſche*, en de *Franſche* Vloot, voorgevallen op de hoogte van Kaap *Houge*, alwaar de ontthroonde Koning JACOBUS DE II zich thans bevondt, die het gevegt van verre aanſchouwde, en van

Digitized by Google

de nederlaag der Vloot aan den Koning van *Frankryk* kennis gaf. 't Is bekend, dat van de aanzienlyke *Fransche* Zeemagt, die aangevoerd wierd van den Graave DE TOURVILLE, als Admiraal, verscheide Schepen in den grond geboord, of verbrand wierden. Het Admiraalschip bevondt zich in het laatste geval. Een der Fregatten van de gemelde Heeren, de *Zeven Provincien* genaamd, gevoerd by Capitein EVERT DE LIEFDE, een kloek en weerbaar Vaartuig, voerende zes en veertig Stukken Geschut, en met vierhonderd Koppen bemand, was zo deerlyk gehavend, dat het na de *Engelsche* Haven *Portsmouth* moest worden opgezonden.

„ Op eenen anderen tyd hadden eenige der meer genoemde Commisie-vaarderen het geluk, een rykgelaaden *Oost-Indisch* Retourschip, *'s Lands Welvaaren*, gevoerd by Schipper JAN SPEELMAN, na 't zelve reeds een en andermaal tegen vyandlyk geweld behoed te hebben, voor de derde reize, voor de Haven van *Duinkerken*, uit een zo dreigend gevaar te verlossen, dat men, op 't gemelde Schip, geene andere gedagten voedde, of men zou zich, binnen weinig oogenblikken, hebben moeten overgeeven. Doch de dappere Kaaper-Capiteinen voorkwamen dien ramp, en bragten het ryk gelaaden Compagnieschip, op de Reede van *Rammekens*, ten anker.

„ Doch boven al is der optekeninge waardig, het bedryf van twee Fregatten van de Heeren SAUTYN; het eene, reeds boven gemeld, de *Zeven Provincien*, thans gevoerd by den Gezaghebber GERART VAN DER PORT; het ander, de *Koningin Maria* genaamd, onder bevel van den Capitein ANDRIES MEYSTER. Deeze beide Schepen, voorbedagtlyk uitgerust om op de verwagtwordende t'huiskomende *Fransche* en *Spaansche* Zilvervloot te kruisen, ontdekten, op de hoogte van *St. André*, drie *Fransche* Oorlogschepen. Terstond maakten zy 'er jagt op; en naa dezelve onder het bereik van hun geschut te hebben gekreegen, deeden zy den aanval met zulk eene woede, dat een der vyandlyke Vaartuigen, *l'Indiscret* genaamd, gevoerd by den Capitein Baron DE CORSERNAC, naa een hevig gevegt, zich moest overgeeven. Uit deezen Capitein verstonden onze beide moedige Kaaper-Capiteinen: „ dat de *Spaan-* „ *sche* en *Fransche* Zilvervloot, op de hoogte der *Aerre-* „ *neuffche* Banken door Storm en Mist van een ver- „ strooid, en zich in een zwaar gehavenden staat be- „ vondt." Met deeze gewigtige ontdekking, en onder de vlag hebbende het veroverde *Fransche* Schip, begaf zich

Digitized by Google

zich de Capitein VAN DER PORT na *Engeland*, en deelde zyne ingewonne berigten ten Hove mede: waarop haare Majeſteit aan den Capitein VAN DER PORT bevel deedt geeven om de vereenigde *Engelſche* en *Hollandſche* Vloot op te zoeken, en aan dezelve van zyne kundſchap verſlag te doen. Ook hierin ſlaagde hy gelukkigłyk. Hy bragt de zaak ter kennisſe van den Admiraal ROOKE, met verderen last van haare Majeſteit aan den Vlootvoogd, om, zonder eenig tydverzuim, den ſteven na *Vigos* aan de kust van *Gallicie* te wenden, alwaar de Zilvervloot inmiddels was aangekomen. —— Onder begunſtiging van een zwaaren Mist, en zonder van den vyand gezien te worden, kwam de Vloot, op den één en twintigſten November des Jaars 1702, in de Baai ten anker. Terſtond des anderen daags deed de Admiraal ROOKE vyf *en twintig honderd* man aan land treeden; die ſtraks een aanval deeden op het Kasteel, en, hetzelve bemagtigd hebbende, aan de vereenigde *Engelſche* en *Nederlandſche* Vloot gelegenheid gaven om op den vetten buit aan te vallen. De uitſlag is bekend, als mede dat de buit, hier behaald, op zes en twintig Millioenen wierd begroot. Geen kleine eere leidden de Heeren SAUTYN in, deels met de wakkerheid hunner beide Capiteinen, deels met de kostbaare en veel waagende onderneeming, als welke hun, by de uitrusting, meer dan honderd duizend Guldens hadt gekost.

„ Om van verſcheide andere verrigtingen te zwygen, zullen wy alleen nog aantekenen, dat de Fregatten der Heeren SAUTYN geene kleine dienſten aan het Vaderland gedaan hebben door hunne Kruistochten op de *Franſche* (moet dit geen *Nederlandſche* weezen) Groenlandsvaarders, drie agtereen volgende jaaren volvoerd, als mede door een gevegt, by die gelegenheid gehouden. Want, op zekeren tyd, vier *Franſche* Oorlogſchepen ontmoetende, welke het oog hadden op de *Nederlandſche Groenlandsvaarders*, leverden zy dezelven ſlag, en gaven zo gelegenheid aan de onzen, om het gevaar, 't welk hun dreigde, te ontvlugten, en in de Vaderlandſche Havens binnen te loopen.

„ Naa al het bovenſtaande zullen wy alleen aanmerken, dat aan de meergenoemde Heeren JACOB en JOHAN SAUTYN, in de gevaarlyke tyden, welke zy beleefden, de eernaam van verdienſtlyke Ingezetenen van den Staat niet kan betwist worden. Voor zichzelven behaalden zy daar mede aanzienlyke voordeelen, en de algemeene wel-

Digitized by Google

vaart wierd 'er door bevorderd. Op ruim tachtig wordt het getal der *Fransche* Schepen begroot, welke, door hun uitgeruste Commissie-vaarders, in den grond geschooten, gerantsoeneerd, of in de *Nederlandsche* Havens waren opgebragt. Duizenden van Matroozen kwamen hier door aan een bestaan. 's Lands Gemeene Middelen wierden 'er door bevoordeeld. Verscheiden Handwerken en Neeringen genooten 'er insgelyks hun aandeel van."

HENRICI VAN ROYEN, Carmen Elegiacum in MICHAËLEM DE RUITER. —— HENRICUS VAN ROYEN'S *Lofdicht op* MICHAËL DE RUITER, *in Nederduitsche Vaerzen overgebragt door* JOHANNES HOUTMAN, THZ. *Te Amsterdam by* P. J. Uylenbroek, 1792. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl.*

In geen Stad kon, met meerder recht, den Lof van den grooten DE RUITER aangeheven worden, dan in *Vlissingen*, waar hy geboren, of in *Amsterdam*, waar hy begraven, werdt. De Heer VAN ROYEN, waardig Rector der Latynsche Schoole te *Vlissingen*, voelde dit, toen hy den lof des grootsten van Neêrlands Zeehelden aldaar in Latynsche Verzen deedt hooren; en, naa eene gepaste Aanspraak, zyn *Carmen* met deeze loffpraak voor *Vlissingen*, en voor zynen Held, begon:

Ingeniis fœcunda bonis ZELANDIA magnos
Jactitet, & merito, fe. genuisse Duces:
Debita FLESSINGÆ sunt hæc præconia nostræ,
RUTERUM nullos æquiparasse suum.
Græcia Miltiadas jactet, jacteque Conones,
Fabricios, Fabios Roma superba ferat:
Tu, FLESSINGA! tuum MICHAËLEM opponere tantis
Jure tuo populis, hoste fatente, potes.

Dat is, volgens de naarvolging van den Heere HOUTMAN:

Een rei van helden is op ZEELANDS *grond geboren;*
't Heeft eedle mannen uit een vruchtbren schoot gebaard;
Maar eeuwig blyft die roem myn VLISSINGEN *beschoren,*
Dat geen dier helden een' DE RUITER evenaart.
De Griek moog' Conon, moog' Miltiades verhoogen;
Dat Rome Fabius, Fabricius vermeld';
Gy, VLISSINGEN! *gy moogt op uw' DE RUITER bogen,*
Wien zelfs de vyand by dien stoet van helden telt.

De Dichter VAN ROYEN heeft zekerlyk, in dit Stuk, die hooge vlucht niet genomen, welke de Lofdichten van FEITH,

Digitized by Google

FEITH, vooral deszelfs Lierzang op dit onderwerp, kenmerken: doch zyn ſtyl is treffend en beeldryk genoeg, om zyn *Carmen*, in een uur van uitſpanning, met genoegen te doen leezen: zynde de Naarvolging zodanig, dat men te vrede kan zyn; ſchoon niet, in alle gevallen, even gelukkig den zin des Latynſchen Dichters uitdrukkende.

Vraagoefening voor jonge Lieden, ter beſchaaving van Verſtand en Hart. Twee Stukjes. Vraagen en Antwoorden. Te Utrecht by de Wed. J. van Schoonhoven, 1792. *Te zamen* 218 *bl. in gr.* 8*vo.*

Ter tweedemaal moeten wy onze Leezers met dit Werkje bezig houden, om een misſlag te beteren, dien wy, door eene gebrekkige Boek-Zending, begaan hebben, en ons door den Heer Schryver (*), op eene beuſche wyze, onder 't oog gebragt is. Te weeten, wy beoordeelden een Stukje, *Vraagoefening voor jonge Lieden, ter beſchaaving van het Verſtand en het Hart. Antwoorden* (†). Dit gedeelte, een geheel Werk vertoonende, op zich zelve, ons gezonden, en geen Voorreden of Aanwyzing daarin vindende, waarop die *Antwoorden* ſloegen, bleef het ons raadzelagtig, wat daarvan te moeten maaken. Te veel blyks van Verſtand droegen de Antwoorden, om niet te veronderſtellen, dat 'er iets agter ſchool, 't welk ons duister was; wy vergenoegden ons daarom met het *zeldzaam* te noemen; daar het, ingevalle het zo alleen ſtondt, als het ons ter hand kwam, naar des Schryvers eigen oordeel in zynen Brieve, den naam van *ongerymd* en *belachlyk* zou verdiend hebben.

Te gelyk met die *Antwoorden* is een even groot Stukje met *Vraagen* uitgegeeven. Dit doet al het *zeldzaame* verdwynen; dit klaart alle *duisterheid* op. Voor de *Vraagen* is een Voorberigt geplaatst, het onderſcheiden gebruik van deeze *Vraagoefening* aanwyzende. De elve is geſchikt voor jonge Lieden van twaalf, veertien of zestien jaaren: en kan met veel vrugts, volgens des Opſtellers leerwyze, gebruikt worden.

Wy kunnen niet beter het Werkje doen kennen, dan door thans de *Vraagen* op te geeven, welker *Antwoorden* in onze Letteroefeningen ter aangeweezene plaatze te vinden zyn. Onze misſlag is oorzaak van deeze vreemde orde der zaaken.

1.

„ Welke uitwerkingen brengen, op eenen dwaazen, de raadgeevingen eens Vriends te weeg?

2.

„ Welke uitwerkingen brengen, op den wyzen, de verwytingen zynes Vyands te weeg?

3. „ Hoe

(*) Deeze blykt ons te weezen de Heer W. E. DE PERPONCHER.

(†) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef* voor 't jaar 1792. 1 St. bl. 023.

Digitized by Google

3.

„ Hoe gedroeg zich de Areopagus, ten aanzien van haare eigene medeleden?

4.

„ Waar gaan onkunde en halve geleerdheid gemeenlyk mede verzeld?

5.

„ Zeg my een Zinnebeeld van de verwaande onkunde, naast de zedige geleerdheid geplaatst?

6.

„ Waar mede kan men eene Moeder vergelyken, die zich aan Letteroefeningen overgeeft, ten einde zich in ſtaat te ſtellen om haare kinderen te kunnen onderwyzen?

7.

„ Welke zyn, volgens zeker oud Wysgeer, de gevaarlykſte onder alle de Dieren?

8.

„ Hoe kan men zich best, volgens denzelfden Wysgeer, op zynen Vyand wreeken?

9.

„ 'Er is eene gedugte en eigendunklyke gebiedſter, die haare ſlaaven kwelt, en hun gelaat ontciert, hoe hiet men dezelve?

10.

„ Waarom moet men zig, in 't oogenblik der gramſchap, van alle daaden onthouden?

11.

„ Welk is het beste middel om de menſchen te dwingen goed van ons te ſpreeken?

12.

„ Wat moet een deugdzaam Man, volgens den Abt St. Pierre, tot zyne zinſpreuk neemen?

13.

„ Welk was het gebed van zeker oud Wysgeer?

14.

„ Het bed der Zee blyft onwrikbaar, in weerwil der ſtormen, die de oppervlakte beroeren, wie kan men daar by vergelyken?

15.

„ Waar in verſchillen de voorzigtige, de ſtoutmoedige, en de held?

16.

„ Welk Vorst zeide tegen zyne Vertrouwelingen, myne Vrienden, deeze dag is voor my verlooren gegaan, wyl ik op denzelven aan niemand eenige weldaad bewees?

17.

„ Wat is de luister der uitmuntendſte overwinning, naar het oordeel van zeker Chineesch Wysgeer?

18.

„ Waar heeft Fredrik de II die Vorſten by vergeleeken, die, naa den oorlog te hebben gevoerd, hunne Staaten zoeken te ontheffen van de onheilen, welke 'er uit voortgeſprooten zyn?

19. „ Wat

19.

„ Wat is, volgens Thales, het gemaklykſte?

20.

„ Wat het ongemaklykſte?

21.

„ Hoe zal men best zyn leevensgedrag onbevlekt houden?

22.

„ Oldenbarneveld onthoofd zynde, ſineedde zyn Zoon eene zamenzweering tegen Prins Maurits, werd ontdekt, en ter dood verweezen; zyne Moeder kwam zig voor 's Vorſten voeten nederwerpen, om vergiffenis voor hem te vraagen, waar op deeze zyne verwondering toonende, dat zy voor haaren Zoon deedt, het geen zy geweigerd hedt voor haaren Man te doen, welk antwoord gaf hem die kloekmoedige Vrouw?

23.

„ Toen, naa 't midden der voorige Eeuw, de Koningen van Vrankryk en *Engeland* zig tegen dit Gemeenebest vereenigden, zogten zy Willem den III door groote beloften over te haalen, om in de onderwerping zynes Lands te bewilligen; daar by voegende, dat hy zig tog niet zou kunnen beletten, zyn Land in ſlaaverny gebragt te zien, hoe wees hy die drangreden af?

24.

„ Wat getuigt men van Epaminondas?

25.

„ Welk antwoord gaf Themiſtocles aan een oud Raadsheer, die zyn ſtok ophief, om hem in de Vergadering te doen zwygen?"

Wy oordeelen door deeze opgave de begonnene ſtelt, volgens het verzoek des Schryvers, zo veel in ons was, herſteld, en zyn Werkje in de waare gedaante voorgedraagen te hebben. Terwyl wy teffens, uit deezen misſlag de les ontleenen, om, wanneer ons, vervolgens, in den loop onzes arbeids, iets van dien bevreemdenden aart voorkomt, een naauwer onderzoek te doen, eer wy, te verhaast, de pen op 't papier zetten.

Inkle en Yarico, Tooneelſpel in drie Bedryven. Naar het Engelsch. Te Rotterdam by N. Brakel, 1792. *In gr.* 8vo. 106 *bl.*

THOMAS INKLE, een ryke Koopmans Zoon te *London*, oud 20 jaaren, begaf zich, den 16den Juny 1647, in *Duins*, op het Schip *de Achilles*, 't welk gereed lag om naar de West-Indiën te ſtevenen. Hy was een ervaren rekenaar, wist ſpoedig hoe veel winst of verlies 'er in eenigerlei handel ſtak; en begaf zich aan boord, met oogmerk om zyn geluk door den Koophandel te bevorderen: dat is te zeggen, zich ryk te vaaren. By ongeluk kreeg zyn Schip gebrek aan levensmiddelen, zo dat men genoodzaakt wierdt in eene kleine Baai, op de

de kust van *America*, in te loopen, om ververſching te haalen. De jonge Koopman, welke zeer welgemaakt, en ſchoon van aanzicht, was, ſtapte daar, nevens eenige andere Engelſchen, aan land; doch begaf zich, zonder een party Indiaanen, die in het bosch op hen gepast hadden, gewaar te worden, wat af te verre van den oever; zo dat deeze op hen aanvielen, en hen byna alle om het leven bragten. INKLE had echter het geluk, om, met eenigen van de zynen, in een bosch te ontſnappen, alwaar hy zich, ter zyde van eene kleine hoogte, verborg. Hier een wyl tyds geweest hebbende, kwam eene jonge Indiaane, uit een ſoort van hol, dat met ſtruiken overdekt was, voor den dag, tredende tevens naar hem toe. Geheel verwonderd aan beide zyden, beſchouwden deeze twee elkander al ras met een gunſtig oog: en de jonge Indiaane wierdt ten eerſten zo verliefd op den Engelſchen Jongeling, dat zy, uit bekommering voor zyn leven, hem in een hol voerde; hem daar met de lekkerſte vruchten ſpyzigde, en hem naar eene ſpringende bron leidde om te drinken. Verſchillende voorwerpen en bezigheden hielden INKLE hier eenige maanden aan YARICO verbonden; wordende 'er zelfs eene nieuwe taal door hen uitgevonden, door welkers behulp de Engelſchman zyne Indiaanſche meesteresſe konde doen begrypen, dat hy zich zeer gelukkig zoude achten, indien hy haar, in het land zyner geboorte, mogt bezitten; alwaar zy in ſtoffe, gelyk aan die van zyn Kamizool, zoude gekleed gaan, en alle genoégens van een beſchaafd land zoude kunnen ſmaaken; en alwaar zy van alle de bekommeringen zouden bevryd zyn, welke hen nu kwelden. Na eenige maanden ontdekte YARICO, niet verre van de kust, een Schip, en gaf, door haaren minnaar onderricht, eenige tekens aan de menſchen die zich op hetzelve bevonden. Des nachts begaven zy zich beiden aan den oever, en bevonden dat het een Engelsch Schip was, dat naar *Barbados* moest. Vol van de hoop, om binnen kort een onbeſlommerde vreugd te zullen genieten, begaven zy zich aan boord van hetzelve. Dan, zo dra zy het Eiland *Barbados* genaderd waren, begon INKLE, heel peinzend en vol nagedachten, den tyd te overdenken dien hy verlooren had; en de dagen na te rekenen, in welke zyn kapitaal hem geene rente had opgebragt. Om dus dit verlies te herſtellen, en om aan zyne Ouders en Vrienden goede rekenſchap van deeze zyne reistocht te kunnen doen, beſloot hy, by zyne landing in de *Barbados*, zich van YARICO te ontdoen; alwaar, by de aankomst van een Schip, op het ſtrand een markt van Slaaven en Slaavinnen gehouden wordt; die daar, even als hier de Oſſen en Paarden, verkogt worden. Te vergeefsch ſmolt YARICO, op het hooren van ſcheiden, in traanen; te vergeefsch hield zy hem de gevolgen hunner zamenleevinge voor. Hy, ongevoelig, en enkel door baatzucht beſtuurd wordende, was alleen bedacht om met haar zwangeren ſtaat nog meerder voordeel te doen:

be-

Digitized by Google

bedingende van zeker Koopman, van dat Eiland, zo veel te meerder geld, waar voor hy haar verkogt en leverde. —— Dit is het eigenlyk geval, dat men in dit Spel heeft ten grondslage gelegt; en dat aan verschillende Natien de stoffe tot hunne dichtkundige *Brieven* en *Vertelzels* heeft opgeleverd; zynde zo belangryk als aandoenlyk, indien de hoofdzaak in acht wordt gehouden.

Daar dit Spel, zedert eenige jaaren, verscheiden maalen te *London* vertoond wordt, kan men het gunstig onthaal der Engelschen daaraan genoegzaam opmaaken. Wat de zo even verhaalde geschiedenis aanbelangt, dezelve is 'er zeer goed by in 't oog gehouden; gaande de verkleefdheid daar aan zelfs zo verre, dat men 'er de eenheid van plaatse geheel aan heeft opgeofferd. Dus verbeeld het Tooneel, in het Eerste Bedryf, eene Wildernis van *America*, en, in de twee laatste Bedryven, de Haven van *Barbados*. In de Bedryven zelve verandert het Tooneel mede niet zelden: eene vryheid die de Duitschers den Engelschen schynen afgekeeken te hebben, en vry dikwyls naarvolgen. INKLE is, in dit stuk, even als in de geschiedenis, een bekwaam rekenaar, dat evenwel hier weinig afdoet; en waaromtrent zyn Knecht TRUDGE spottend genoeg zegt: „ Gy verstaat de *Rekenkunst* en de *Algebra*, en daar kunt gy *hier* (namenlyk in eene Wildernis van *America*, daar een mensch zich zelven verliest, gelyk een Naald in een Hooyberg) zeer gemakkelyk van leven." Intusschen is deeze Knecht veel gevoeliger dan zyn Heer, met wien hy, lotgenoot zynde, in dezelfde Spelonk, daar zy YARICO vinden, eene minnares voor zich ontdekt, die hy echter voor geen waereld goed wil missen: waarover de Gouverneur van *Barbados* hem pryst; zeggende: „ Voor u heb ik veel meer achting, dan voor uw' Meester. Het is waarachtig schande, dat de Knechts, schoon geene opvoeding genoten hebbende, zo dikwyls hunne Heeren, aan welke geene moeite noch kosten ter beschaving gespaard is, in natuurlyk verstand, en vooral in braafheid, zeer verre overtreffen." —— Gelukkig komt INKLE, in dit stuk, nog tot bekeering, en behoud zyne YARICO, terwyl NARCISSA, des Gouverneurs Dochter, eerst aan hem beloofd zynde, met Kapitein CAMPLEY trouwt. Deeze bekeering maakt de Tooneelschikking meer barbaarsch dan de Hoofdpersoon, welke anders gelyk zouden zyn.

F. W. GLEIM's *Fabelen. Uit het Hoogduitsch nagevolgd. Te Amsterdam by* J. Allart, 1792. *In gr.* 8vo. 124 *bl.*

Volgens bericht van den Uitgeever, zyn eenige Fabelen van GLEIM, in Vervolgwerken, (zo wy meenen *Almanakken*) die van zyne pers gekomen zyn, uitgegeeven, en met veel genoegen ontvangen. Hy heeft daarom die Heeren, die hem de Vertaalingen dier Fabelen gezonden hadden, verzogt, om alle de overige Fabelen van dien Dichter te vertaalen, om hem dus

Digitized by Google

dus in ſtaat te ſtellen, eene volledige Verzameling van allen te het licht te geeven. In dit verzoek naar wensch geſlaagd zynde, heeft hy deeze Fabelen in het licht gegeeven; bedankt de Vertaalers voor hunne goedheid; en hoopt dat dit Boekje aan onze Landgenooten zoo aangenaam wezen mag, als deszelfs oorſpronglyk is, en blyft, voor allen, die van de Hoogduitſche dichtkunde eenigen ſmaak hebben.

Wy hebben deeze Vertaalingen, over 't algemeen, zeer getrouw, ten opzichte van den Hoogduitſchen tekst, gevonden: doch, met betrekking tot de *Harmonie* der verzen, hebben wy van zommigen veel beter naarvolgingen geleezen. En wat den ſmaak der Liefhebbers van Hoogduitſche dichtwerken aanbelangt, *deeze* kunnen wy verzekeren, dat, ten opzichte van GLEIM's *Fabelen*, nimmer zeer groot geweest is: GLEIM is in andere dichtſoorten, by voorb: in *Krygs-* en *Drinkliederen*, met roem bekend; maar in zyne Fabelen is veel dat niet oorſpronglyk is, zoo als ieder daadelyk zal opmerken, welke LA FONTAINE's Fabelen geleezen heeft: van welken eenige in deezen bundel, enkel naargevolgd, voorkomen. Zo gaat het, wanneer men alles van een Autheur mededeelt, en zich niet enkel bepaalt by het geen goed en oorſpronglyk is.

Geſchiedenis der Vrouwelyke Sexe by de oudſte Grieken; door C. G. LENZ. *Uit het Hoogduitsch vertaald, met eenige aanmerkingen van den Vertaaler. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1792. *In gr.* 8*vo.* 140 *bl.*

Het is wezenlyk geen gemakkelyk werk, de oudſte Grieksche Vrouwen, die in het zogenaamde *Heldentydperk* [van het Jaar der Schepping 2548, of het eerſte Jaar naa MOZES dood, tot het Jaar 29 3, het Jaar vóór de geboorte van DAVID: volgens des Vertaalers en USHER's tydrekening.] gebloeid hebben; in haare Zeden, Levenswyze en Geaartheid, aan het tegenwoordig Geſlachte naauwkeurig te doen kennen. De Schryver, een Leerling van den grooten HEYNE, en welke zich door een klein Stukjen in 't latyn, over de *Fragmenten van* OPPIUS, *die op de Sterrenkunde en den Landbouw betrekking hebben*, bekend heeft gemaakt, heeft zulks echter met vrucht ondernomen; en verdient den hoogſten lof, zo wel wegens de korte en zaakelyke uitvoering, als om het nut dat hy voor de Leezers van HOMERUS Werken, en de Onderzoekers der Geſchiedenisſen van het Menschdom, geſticht heeft: maar voornamenlyk, wegens de ryke ſtoffe die hy den Fabelminnaar, ter opheldering van de oudſte der gewyde Boeken, heeft aangebragt. Hy heeft, met even zo veel oordeelkunde als belezenheid, in vier Hoofdſtukken, zyne ſtoffe verhandeld; geevende in het *Eerſte Hoofdſtuk* eenige *algemeene aanmerkingen over de Vrouwen*, by de oudſte Grieken; in het *Tweede*, eene Beſchryving van derzelver *toeſtand*, *levenswyze* en *zeden*; in het *Derde*, van hunne *liefde* en *Echtetrouwe*; beſchouwende in het

Vier-

Digitized by Google

Vierde Hoofdſtuk, de *Slavinnen*, zo ten opzichte van haaren *toeſtand* als haare *bezigheden*; wordende hier en daar door eenige *aantekeningen* van den Vertaaler, en het geen FEITH wegens deeze ſtoffe geſchreven heeft, nader opgehelderd.

Daar thans zoo veel over de Slaverny, en over den Slavenhandel, geſchreven en geſproken wordt, welke men, zo wel als derzelver misbruiken, helaas! maar al te veel ondereen vermengt, zal het welligt onzen Leezeren niet ongevallig zyn, dat wy hen, ter proeve uit dit Werkjen, eene kleine ſchets mededeelen van de huiſelyke dienſten, welke de Slavinnen, in die vroege Eeuwen, moesten verrichten. Zie hier wat de Schryver daar van zegt:

„ Onder de voornaamſte bezigheden der Slavinnen, behoren ook de kunsten van PALLAS, of het ſpinnen, weven, en wolbereiden, waar mede dagelyks, in de huizen der Vorſten, eene menigte vrouwelyke handen bezig was (*). De Phœniciſche Vrouwen munten, in vaardigheid in deze kunstwerken, boven andere natiën uit.

„ Het huiswerk werdt ongeveer aldus in de huizen der Vorſten verdeeld. Des morgens verzamelden zich de maagden, en ſtaken het vuur aan. De zaal werdt beſprengd en geveegd, de tapyten werden over de zetels uitgeſpreid, de tafels met ſponsſen afgewischt, en de bekers uitgeſpoeld. Andere gingen intusſchen uit, om water uit de bron te halen. Hierop gingen zy aan hare handwerken in de kamer harer vrouwen. Andere bereidden intusſchen met de mannelyke ſlaven den maaltyd, en bedienden de gasten of vreemdelingen. Eene ſlavin droeg in een gouden kan, waar onder een zilveren bekken, waschwater, begoot daar mede de handen der gasten, en plaatſte voor hun een gladde tafel. Ook werdt voor den gast, of den Heer zelven, een warm bad bereid; en de ſlavin wiesch, zalfde, en kleedde hen. Hierop droeg de huisverzorgſter brood in korven op; en veele gerigten uit haren voorraad. Deze ſlavin was het, aan wie de bewaring der voorraadskamer toebetrouwd was. Zo bewaarde de huisverzorgſter EURYCLEA dag en nacht, met verſtandig overleg, alles wat in de voorraadskamer van ULYSSES was. Zy bewaarde hier, zederd lang, zoeten wyn voor ULYSSES, en gaf daar uit aan den reisvaardigen TELEMACHUS zoeten wyn in de vaten, en meel in de zakken. Ging de Vrouw van het huis uit, of verſcheen zy in de zaal by het gezelſchap, dan werdt zy ſteeds door eenige harer ſlavinnen vergezeld en bediend. Drie ſlavinnen volgden HELENA in de zaal, waar de gasten van MENELAUS aanzaten; ADRASTE zetede voor haar een' ſierlyken zetel en een' voetbank; ALCIPPE bragt een tapyt, en PHYLO een werkmandjen met garen en wolle. Men gebruikte ook de ſlavinnen tot boodſchappen, en verrigtin-

(*) AGAMEMNON dreigt zo aan CHRYSES, dat zyne dochter, die hy tot ſlavin gemaakt hadt, tot aan haren ouderdom in zyn huis te *Argos* zou moeten weven. *Il.* a. 30.

DE VERTALER.

dagen buitens huis. Zy halen, op bevel van HECUBA, de vrouwen van *Troje* te zamen. De huisverzorgſter van ULYSSES zou na LAERTES gezonden worden. PIRAEUS vermaant TELEMACHUS, ſlavinnen na zyn huis te zenden, om de geſchenken af te halen, die MENELAUS aan TELEMACHUS vereerd hadt. Des avonds was de bezigheid der vrouwen, vuur aan den haard te houden. Ook ſchynen eenige ſlavinnen tot ſtookſters beſtemd geweest te zyn, welker character aan den bedelaar IRUS, ter vergelykinge van ULYSSES met eene pochende ſtookſter, aanleiding geeft. —— Zy bereidden het bed van haren Heer, en zyne gasten; en begeleidden hen met fakkels na hunne ſlaapſteden. EURYCLEA, de oude oppaſſter van TELEMACHUS, gaat met dezen ſteeds in de ſlaapkamer. Hy geeft haar zyne uitgetrokkene klederen, die zy opvouwt, en aan een' ſpyker by het bed ophangt. Dan verlaat zy hem, en ſluit de kamer toe. —— Zo dra alles zich ter ruste begeven hadt, ruimden de ſlavinnen de gereedſchappen van den maaltyd weg; doofden het vuur op den haard uit, en begaven zich in hare ſlaapvertrekken. Eenige ſliepen in de nabyheid harer gebiederesſen, zo als de twee maagden, die nevens de ſlaapkamer van NAUSICA ruſtten.

„ Den zuurſten arbeid ſchynen de maalſters gehad te hebben, waar van wy in het huis van ALCINOUS in *Phaacië*, en in dat van ULYSSES, melding vinden. Hier waren dagelyks twaalf maalſters bezig, om tarwe en garst met een' handmolen te maalen. HOMERUS verhaalt eene merkwaardige geſchiedenis van eene maalende vrouw, die den gantſchen nacht door, tot digt aan den morgen, bezig was. Als reeds de overige maalſters ſliepen, na dat zy de tarwe gemaalen hadden, hadt deze, de zwakſte onder allen, haren arbeid nog niet voleindigd. Zy hoorde het vroeg donderen, en ſprak: „ Gy zendt gewis, ô JUPITER! „ een teken. Laat toch de vryers (van PENELOPE) heden voor „ de laatſte reize hier braſſen, die my alle krachten, door den „ pynelyken arbeid van meel te bereiden, ontroofd hebben."

Daar de *Iliade* en *Odyſſe* van HOMERUS den Schryver telkens genoegzame ſtoffe verſchaft hebben, vinden wy die ook op verſcheidene plaatſen aangehaald; welke *Citatien* wy echter, in de voorgaande Proeve, om plaats te winnen, agter wege gelaaten hebben; zullende Leezers, welke de aangehaalde Schriften willen opſlaan, zich zeker dit Werkjen eigen maaken. Voor het overige blykt uit het medegedeelde, omtrend de *Maalſters*, reeds genoegzaam, hoe veele opheldering een en ander aan zommige Bybelplaatſen kan geeven; daar *Exod.* XI: 5, en *Pred.* XII: 3. in welke texten van *Maalſters* geſproken wordt, door de opgegeevene beſchryving toegelicht worden. Het zuure van den arbeid der Maalſters is ook in den Bybel zo zigtbaar, dat na Exod. XI: 5, *den eerſten zoon der dienſtmaagd, die achter den Molen gaat*, Exod. XII: 29, verwisſeld wordt, met *den eerſtgeboren des gevangenen, die in het gevangenhuis is.* Ook werdt SIMSON, in zyne gevangenis te *Gaza*, daar toe genoodzaakt. Richt. XVI: 21.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bundel van Godgeleerde meest Katechetiſche Verhandelingen; nagelaaten door wylen den Wel-Eerw. zeer geleerden Heere ADRIANUS BECOL, *in leeven Predikant te Amſterdam; na 's Mans dood uitgegeeven door* PETRUS MEYBOOM, *Predikant aldaar. Te Amſterdam by* M. de Bruyn. *In gr.* 8*vo*, 195 *bl.*

Voor zo veel de Nagedagtenis van den Eerw. BECOL, by veele Leden der Amſterdamſche Hervormde Gemeente, nog in zegening wordt gehouden, zal by dezulken de Eerw. MEYBOOM dank behaalen, met het in 't licht brengen van deezen Bundel Verhandelingen, hem, door wylen den Opſteller, die weleer zyn *Leermeester*, *Voogd*, *Vader* en *Vriend* was, by uiterſten wille naagelaaten. Gaarne willen wy gelooven, dat zy, die in 's Mans ſtemmelyke Voordragt ſmaak vonden, ook dit Geſchrift met genoegen zullen doorbladeren. Intuſſchen is, by het doorloopen van deezen Bundel, meer dan eens by ons de twyfeling ontſtaan, of dezelve, buiten deezen kring, wel veel byvals zal ontmoeten. Verre de meeste onderwerpen, hier behandeld, zyn uitgeput, en kunnen, door het aanlokzel der nieuwheid, den leeslust niet tot zich trekken. Want, behalven dat de Heidelbergſche Catechismus, jaar uit jaar in, elken Zondag wordt verklaard; hoe groot is het getal der Uitbreidingen en Verklaaringen over denzelven, met welke, van tyd tot tyd, de waereld overlaaden wordt, en welker ſomme nog telkens toeneemt! De ſtyl is verre van aangenaam en bevallig; en aan den redeneertrant ontbreekt zeer dikmaals die klaarheid en bondigheid; die de overtuiging ten gevolge heeft.

Tot eene proeve zullen wy hier mededeelen, het antwoord op de Vraage: *Wie zyn de menſchen, aan welke de Heere Jeſus, het allervolmaaktſte Gebed, te bidden geleert heeft?* Zie hier een gedeelte van dit antwoord: „ Dewyl de Heere Christus het allervolmaaktſte Gebed, Matth. VI. en Luc. XI, te bidden bevoolen heeft, aan menſchen,

Digitized by Google

zo is de vraag, wie die menſchen waren? wy antwoorden:

„Zyne discipelen en de ſchaare, die op eenen berg gekomen waren, en daar zyne Leerreden aanhoorden; gelyk wy uit het begin van het Vde, en het ſlot van het VIIde, hoofdſt., vergeleeken met de 9 eerſte verſen van het VI Capittel in Mattheus Euangelium, opmaaken: onder deeze toehoorders waren niet alleen goede en rechtvaardige menſchen, tot welke Hy, b. v. in 't VI hoofdſt. het 14de vs. zeide: „Indien gy den menſchen hunne mis„daaden vergeeft, zo zal uwe hemelſche Vader ook „u vergeeven." Maar onder deeze toehoorders waren ook geveinsde, booſe en onrechtvaardige menſchen, tot welke hy vs. 15. zeide: „Maar, indien gy den men„ſchen hunne misdaaden niet vergeeft, enz." Zy dan, aan welke Hy het *Onze Vader* te bidden beval, waren dezelve toehoorders, die Hy aanſprak, met tot hun te zeggen: Gy, uw hemelſche Vader, uw Vader, enz. by gevolg, en, derhalven, niet alleen goede en rechtvaardige, maar ook geveinsde, booſe en onrechtvaardige menſchen; aller welker Vader God is."

Uit een ander antwoord, op de Vraag: *Is 'er eene byzondere plaats in den derden hemel, en een geſchaapen, uiterlyk, ſchoon, helder lichtend, flikkerend, en zichtbaar, teeken, waar in Christus is ter rechtehand Gods des Vaders?* zullen wy het volgende overneemen: „'Er is:" zegt de Eerw. BECOL, „naar alle waarſchynlykheid, in die byzondere plaats van den derden hemel, zulk een teeken (als in de Vraag vermeld wordt), waarin zich de onzienlyke God noch meer, dan elders in dien zelven hemel, tegenwoordig betoond, en het welk, naar ons begrip, niet alleen de throon Gods, maar ook de throon des Lams, genaamd wordt; om dat zich de Heere Christus, na zyne hemelvaard, in, of naast, dat uitwendig teeken — met zyne verheerlykte menſchelyke natuur, niet minder luisterryk en blinkend, ontdekt: hier op toch! rusten de ſpreekwyzen in de heilige Schrift, van Gods aangezichte te aanſchouwen, enz. 't Is waar! Paulus ſpreekt van den onzienlyken God, en zegt, dat „die een ontoegankelyk licht bewoond; maar echter is dat ontoegankelyk licht een licht, 't welk ſchynt, en zichtbaar is in den derden hemel; want van Stephanus, de eerſte Christen-Martelaar, of bloedgetuige, word Hand. VII: 55 en 56 gezegd, „hy — zag „de heerlykheid Gods, en Jeſus, ſtaande ter rechte

„[hand]

Digitized by Google

„ [hand] Gods," zag hy de heerlykheid Gods? hy zag, naar alle waarſchynlykheid, dat heerlyk lichtend teeken, dien throon Gods: opmerkelyk is hier de Rantteekening van onze voortreflyke taalmannen: „ hy zag den heerly- „ ken God, ofte eene Godlyke heerlykheid," Luc. II: 9, naamelyk, zo verre dezelve, met menſchen oogen, kan gezien worden. En zag hy Jeſus, ſtaande te rechtehand Gods? dit ſtaande, was een bewys van zyne bereidwilligheid, om aan Stephanus gunſte te betoonen, door 't gebed van Stephanus, vs. 59 en 60, te verhooren; en dit „ ſtaande ter rechtehand Gods," is, gelyk het ſtaan „ van het Lam in het midden des throons," Openb. V: 6, eene afbeelding van zyne vaardigheid en gereede hulpe, met welke Hy, als de voorſpraak van zyn volk, tuſſchentreed ter rechtehand der hemelſche Majeſteit: Hy is aan de rechtehand Gods, 1 Pet. III: 22, „ en is „ gezeten aan de rechte [hand] Gods," Marc. XVI: 19; zie de Nederl. Rant. aldaar: dit ſtaande ter rechtehand Gods is dan ook het zyn, het zitten, en dus de plaatzing van Hem ter rechtehand van dat teeken, of van dien throon Gods."

Genoeg zyn deeze proeven, om den redeneertrant en de denkwyze van den vroomen BECOL te doen blyken aan onze Leezers, en hoedanige kundigheden zy uit dit Geſchrift kunnen putten.

Leerredenen over het Gebed des Heeren. Door N. KIESSELBACH, *Leeraar by de Altſtadter Gemeente te Rotenburg aan de Fulda. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam by* Weſſing *en* van der Hey, 1792. *In gr.* 8vo., 228 *bl.*

Groot is het getal der Schriften, zo onder de gedanten van Leerredenen, als in den vorm van doorloopende Verklaaringen, welke, over het uitmuntend Gebed onzes Heeren, van tyd tot tyd, het licht gezien hebben. De Eerw. KIESSELBACH heeft dit getal met eenen bundel Leerredenen vergroot, en de Vertaaler dienst gedaan aan de Nederlanders, voor zo veel dezelve den Duitſchen Prediker geene ongevallige Hollandſche taal doet ſpreeken. Elf Leerredenen bevat dit Boekdeel. De drie eerſte kunnen als eene Inleiding worden aangemerkt. De eerſte heeft tot opſchrift: *de aanleidende gelegenheid*

Digitized by Google

tot en het oogmerk van het Onze Vader. In de tweede wordt gehandeld over den *Geest van dit Gebed, en de Gezindheden, welke in den Bidder vereischt worden.* Het *troostvolle en leerryke van de aanspraak aan God, in het Gebed des Heeren*, wordt in de derde Leerrede ontvouwd en aangeweezen. —— De onderscheidene Beden maaken het onderwerp uit der acht volgende Leerredenen. In ieder derzelven benaarstigt zich de Prediker, om de onderscheidene onderwerpen te verklaaren, derzelver waaren zin, oogmerk en bedoeling, duidelyk aan te wyzen, en voorts het verhandelde, met toepassing op de behoeften en omstandigheden der thans leevende Christenen, ter ernstige betragtinge aan te pryzen. Klaarheid en orde, ten aanzien van schikkinge en verdeelinge; duidelykheid van voordragt; beschaafdheid van taal; ernstige gezindheden en beredeneerde aandrang op het gemoed der Toehoorderen, kenmerken deeze Leerredenen, en maaken haar geregtigd tot eene aanzienlyke plaats in de Verzameling van leerzaame en stigtelyke Leesboeken.

Uit de voorbereidende Leerredenen zullen wy een en ander staal ter proeve mededeelen. In de eerste Leerrede, de aanleidende oorzaak hebbende aangeweezen, als moetende gezogt worden in 's Heilands waarschuwing tegen het gewaande en met ydel verhaal van woorden verzelde bidden der Farizeen, en het daaruit ontstaande verzoek zyner Jongeren om een ander en beter Gebed, gaat de Heer KIESSELBACH over ter beantwoordinge der Vraagen: wat het doel en hoofdoogmerk van JESUS met het *Onze Vader* geweest zy, en hoe zyne Jongeren het moesten beschouwen? of het een formulier ware, dat zy altyd onveranderd gebruiken moesten? of het tegen alle andere Gebeden over gesteld zy, en deeze daar door verdrongen worden? Ontkennenderwyze worden deeze Vraagen beantwoord, vooreerst, om dat door JESUS daartoe geen uitdruklyk bevel gegeeven is, en de Heiland gebiedende, *Gy dan bidt aldus*, daar mede niet wilde zeggen: „Gy „moet u altyd en zonder verandering van deeze woor„den bedienen, welke ik u thans wil leeren, maar al„leen dit: gy, myne Jongeren! moet 'er op bedagt zyn, „om de fout der *Farizeen* by het bidden — hun ge„veinsd en ydel verhaal van woorden, te vermyden; gy „moet met waare deelneeming uwer harten tot God ko„men, en daartoe hebt gy niet van nooden, om hier „wydloopig te zyn, en u van uitgezochte, zorgvuldig

„ge-

Digitized by Google

„ gekoozen, woorden te bedienen — neen, gy kunt zeer „ kort en zonder opſchik bidden." Nog eene andere bedenking laat de Leeraar volgen, tegen dezulken, die zich verbeelden, als of 's Heilands meening geweest ware, dat dit, en geen ander, Gebed, telkens zou moeten gebruikt worden. „ Ik kan my niet overtuigen (dus „ ſchryft hy) dat Jeſus 'er dit oogmerk by zou gehad „ hebben; want dan moest Hy, die zo ſterk tegen het „ geest- en kragtloos bidden zyner tydgenooten yverde, „ en die 'er zich voornaamlyk op toeleide, om den mensch „ met het hart oprecht deel te doen neemen in dat al- „ les, wat den Godsdienst en de Godsdienstoefeninge „ betrof, die hen tot aanbidding van God in geest en „ waarheid brengen wilde — dan moest Hy, die het op „ dit alles zo zeer gemunt hadt, 'er in de daad onkun- „ dig van geweest zyn, dat juist dat beſtendig herhaa- „ len van een en dezelfde daad, en dezelfde woorden, „ het allerzekerst middel is, om *en* de verrigting, *en* „ de woorden, die men by dezelve gebruikt, gewoon „ en kragteloos te maaken, en by gevolg al derzelver „ indruk op het hart, en deelneeming van den geest, ten „ eenenmaale te verhinderen; dan zou hy niet geweeten „ moeten hebben, dat Hy door zulk een bevel tegen zyn „ groote doelwit zelf het ſterkst zou gewerkt hebben."

Eene andere reden, ten gemelden einde, leidt de Leeraar af uit het gedrag der Discipelen van CHRISTUS. „ De „ Discipelen beſchouwden het *Onze Vader* niet op deeze „ wyze, en gebruikten het niet zo dikwils, als men „ thans gewoon is, het geen zy echter zeker zouden „ gedaan hebben, indien het hun van JESUS met zulk een „ oogmerk gegeeven ware, als men zonder grond heeft „ vastgeſteld; wy vinden althans, in de Schriften der Apos- „ telen, nimmer van dit Gebed gebruik gemaakt, maar „ daarentegen zeer dikwyls, dat zy hun hart met zulke „ woorden voor God uitſchudden, als met de omſtan- „ digheden, in welke zy zich bevonden, volkomen over- „ eenkwamen." Uit dit alles leidt de Heer KIRSSELBACH dit gevolg af, dat JESUS het *Onze Vader* geenzins tot een onveranderlyk Voorſchrift heeft gegeeven, en dat het volſtrekt tegen zyne bedoeling is, wanneer men het, by elke gelegenheid, zonder onderſcheid, gebruikt; maar dat het zynen Discipelen tot een Voorſchrift moest dienen, waar uit zy konden leeren, hoe zy kort, zonder opſchik, zonder kunst, en echter te gelyk om de voornaamſte

Digitized by Google

en edelſte goederen, konden bidden. Gelyk dan ook de Leeraar van oordeel is, dat wy dit Gebed nog heden ten dage wel mogen bidden. „ Maar," ſchryft hy, „ daar „ wy geen bevel hebben, om het *altyd* te moeten doen, „ maar integendeel het uitdruklyk gebod van JESUS ont„ vangen, dat wy God, onzen hemelſchen Vader, niet „ enkel met den monde, niet louter met woorden, zonder „ verſtand en nadenken, maar in geest en waarheid, aan„ bidden moeten, is het aan den anderen kant ook waar, „ dat wy verpligt zyn, om het ſpaarzaamer te gebruiken; om dat het anders niet in geest en waarheid geſchieden kan, gelyk ieder, uit het geen hy van zich „ zelven en van anderen gewaar wordt, duidelyk kan „ opmerken."

In eene volgende voorafgaande *Leerrede*, ſpreekende over den Geest van het Gebed *onzes Heeren*, merkt de Prediker daar in op, de drie volgende zeer voortreffelyke kenmerken: „ Kinderlyk vertrouwen op God, ge„ paard met deemoed — hemelschgezindheid, en trek naar „ verëdeling van den menſchelyken geest, zonder even„ wel het tegenwoordige voorby te zien — en eindelyk, „ algemeene, oprechte, menſchenliefde." Zie hier eenige weinige trekken, omtrent de laatſte hoedanigheid deezes uitmuntenden Gebeds: „ Onze Vader, die in de he„ melen zyt, wordt daarin gebeden, niet myn Vader, „ neen, Onze Vader, zegt de Bidder, hy ziet de ganſche „ Menschheid, als eene familie, als broeders en zus„ ters, die eenen gemeenſchappelyken Schepper, Vader, en „ Verzorger hebben, die allen van den Vader bemind wor„ den, die allen zynen byſtand noodig hebben, en allen „ op zyne hulpe aanſpraak maaken kunnen; daarom bidt „ de Menſchenvriend: *Onze Vader*; ook bidt hy niet „ voor zich alleen, maar voor alle zyne broeders en zus„ ters. Dat alles, wat hy voor zichzelven van den Va„ der wenscht te verkrygen, dat wenscht hy, dat anderen „ ook van HEM verkrygen mogen. Hy bidt niet alleen, dat „ God van hun recht gekend en recht verëerd worde, hy „ bidt ook, dat alle andere menſchen den Vader recht „ kennen en verëeren. Hy bidt niet alleen voor zich„ zelven om kragt, ten einde den wil des Vaders te doen, „ hy bidt ook, dat God wil op de ganſche aarde van alle „ menſchen gehoorzaamd worden. Hy bidt niet alleen „ voor zichzelven om vervulling der lichaamsnooden, „ hy bidt ook voor anderen om hun dagelyksch brood.

„ Hy

Digitized by Google

„ Hy verzoekt niet alleen om vergeeving zyner zonden, „ hy wenscht ook dat God ze allen menſchen vergeeven „ moge. Ook bidt hy niet enkel, dat God hem voor „ al te zwaare verzoekingen tot zonde bewaaren wil, hy „ bidt ook, dat God alle menſchen daar voor behoeden „ moge, en zo wenscht hy dan, eindelyk, ook niet al„ leen voor zichzelven, maar ook voor alle anderen, ver„ losſing van den Boozen."

Koophandel te dryven in Menſchen, en onſchuldige perſoonen tot Slaaven te maaken, betoogd ſtrydig te zyn met de Wetten van Moſes en het Euangelie van Chriſtus; in eene Leerrede over Exodus XXI: 16. *Door* A. BOOTH, *Dienaar van het Euangelie, binnen Londen. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN. *Te Amſterdam by* M. de Bruyn. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl.*

Het Koophandel dryven in menſchen, het behandelen van redelyke ſchepzelen als eene tilbaare have, welke men, voor zekeren prys, tot zynen eigendom maakt, om vervolgens dezelve, om winst of voordeel, aan eenen anderen wederom over te draagen; zulk een handel bevat iet zo tegenſtrydigs met de oorſpronglyke inſpraak van ons hart, dat het vreemd moge ſchynen, hoe dusdanig een bedryf onder beſchaafde Volken immer heeft kunnen veld winnen, en tot ſtand gebragt worden, met eene gemeenzaamheid, waar door men alle gevoel van het afſchuwelyke daar van ſchynt verlooren te hebben. Waren wy niet gedagtig aan den post, welken wy thans bekleeden, dien van Boekbeoordeelaars, en niet van Zedeſchryvers, wy zouden hier menig eene aanmerking, over de zonderlinge werking van 't menſchelyk hart, kunnen voordraagen. Intuſſchen, hoe zeer de Slaavenhandel in de handeldryvende Inrigtingen van zommige Staaten moge ingewikkeld zyn, verheugen wy ons, dat, van tyd tot tyd, zommigen zich verledigen, tot het ontvouwen der bedenkingen, welke tegen deeze Inrigtingen kunnen worden aangevoerd; als zynde dit een der middelen, door welke dit kwaad, (indien daarop eenig uitzigt zy) van den aardbodem moet verdreeven worden. Ter gelegenheid, dat in *Engeland*, over het afſchaffen van den Slaavenhandel, veel wierdt geſproken en geſchreeven, vondt zich ook de Eerw. BOOTH opgewekt, zyne Gemeente

Digitized by Google

over dit Onderwerp te onderhouden. Tot eene aanleiding daartoe gebruikt hy de woorden des Israëlitischen Wetgeevers: *Zoo wie eenen mensch steelt, het zy dat hy dien verkocht heeft, of dat hy in zyne hand gevonden wordt, die zal zekerlyk gedood worden.* Zonder stil te staan op de verschooning, welke dikmaals gebezigd wordt, dat, naamelyk, het lot der Slaaven niet zo hard is, als gemeenlyk wordt voorgewend; als mede, dat het door goede wetten en schikkingen zou kunnen verzagt worden; tast hy de zaak zelve aan in het afgetrokkene, en onderneemt, ten dien einde, het betoogen der vier volgende Stellingen: *Vooreerst*, „ dat de Wet, in den Text, of„ schoon aan de Oude Hebreeuwen, als een staatkundig „ ligchaam, voorgeschreeven, op een zedelyken grond „ steunt; — *Vervolgens*, dat, offschoon God, in zeker gevallen, den Israëlleren toeliet, hunne medemenschen te koopen tot dienstbaarheid; echter die koop, „ die dienstbaarheid, verzeld gingen met zulke bepaalingen, waar door dezelve wezenlyk verschilden van „ den Slaavenhandel der Europeërs, en deszelfs gevolgen; — *Wyders*, dat, vooronderstelt zynde, dat God „ aan het Volk van Israël had toegestaan, Koophandel „ te dryven in menschen, en de Heidenen tot veel groter trap van slaaverny te brengen, dan hy hun werkelyk toestond; zulks echter geenzins het gedrag der „ Europeërs omtrent de Afrikaanen zoude wettigen; — „ *Eindelyk*, dat de menschenhandel der Europeërs, en „ de slaaverny, welke daarvan het gevolg is, volstrekt in„ loopt tegen de voorschriften van Jesus Christus, en „ tegen den ganschen inhoud zyner Leer." In de ontvouwing deezer Stellingen hebben wy verscheiden bedenkingen ontmoet, welke iemand, die by de zaak zelve geen belang heeft, als beslissende zullen voorkomen. Eene en andere trek diene ter proeve. „ Hoe beledigend voor „ de zedelyke rechtvaardigheid," (dus leezen wy, bl. 9,) „ en hoe hoonend voor het gezond verstand, is het, dat „ die zelfde menschen, die in Engeland openlyk zouden „ gegeesseld worden, om het heimlyk koopen van de „ waarde van vyf schellingen, aan goederen, die zy wisten dat gestoolen waren, vryheid hebben, om openlyk geheele huisgezinnen van gestoolen onschuldige Afrikaanen te koopen en te verkoopen, gansch straffeloos, „ en zonder eenige verbiedende wet des Lands, te overtreeden! Als of rechtvaardigheid en dievery slegts plaats-

„ ly-

„ lyke dingen waren; de eerſte haare achtbaarheid, en „ de laatſte haare ſchandelykheid, verliezende, wanneer de „ vryheid en de levens van onſchuldige Negers het voor„ werp der Britſche gierigheid worden!" Elders drukt de Leeraar zich dus uit: „ Indien het gedrag onzer (Engel„ ſche) Kooplieden in menſchen wettig en geoorloofd „ ware, dan zouden noch de grondregels der Zeden„ kunde, noch die van den Godsdienſt, hun in den „ weg kunnen ſtaan, om, eveneens, de onſchuldige In„ wooneren van Holland, Frankryk, of van eenige an„ dere nabuurige Natie, tot ſlaaven te koopen en te „ verkoopen. Want, daar het onmooglyk is te bewy„ zen, dat de natuurlyke rechten der menſchlykheid niet „ even heilig zyn in Afrika, als in Europa; zo zou „ de gierigheid haare wreede en bloeddorſtige handen „ met het zelfde recht mogen ſlaan aan den Hollander, „ of Franschman, als aan den zwartkleurigen Afrikaan." Het gewigt des onderwerps heeft, naar gelange van het Boek, onze Recenſie eenigzins breed doen uitdyen. Gelukkig hy, die, belang hebbende by den Slaavenhandel, naa het doorbladeren van dit en ſoortgelyke Geſchriften, niet zegt by hem zelven: *Video meliora, proboque; deteriora ſequor!*

Gemeenzaame Geſprekken over de voornaamſte Leerſtukken van den Christen Godsdienst, uit de Goddelyke Openbaaring, in de Symboliſche Boeken der Hervormde Kerk byeengebragt, verdedigt, tegen de vyandige aanvallen der Duitſche Hervormers, en der Leeraars van het zoogenaamde Nieuwe Licht. Geſchikt tot onderwys voor eenvoudigen: door JAN DE VRIES. *Te Amſterdam by* W. Brave, 1792. *Eerſte en Tweede Stukje. In gr.* 8vo., *te zamen* 353 *bl.*

Onder de Godgeleerde geſchillen, die, zints eenigen tyd, meer dan etlyke jaaren te vooren, zeer veel gerugts gemaakt hebben, wilde ook de Heer JAN DE VRIES zyn klein *tallentje*, gelyk hy zegt, niet te rug houden, noch in de aarde begraaven, maar liever, hoe gering het ook zy, op woeker zetten. Der zuiverheid zyner bedoelingen bewust, zegt hy, waagt hy den ſtryd, „ en zyn myne poogingen gering, ik weet al dat *ſlyk* „ *der aarde, met ſpeekſel gemengt*, in de hand van *Jeſus*,

Digitized by Google

„ genoeg is, om aan *blind geboornen* het gezicht *te gee-*
„ ven." Uit de ſpreekwyze *Nieuwe Licht*, in den tytel van dit Strydſchrift gebezigd, zou, veelligt, iemand kunnen waanen, dat de Schryver tot de Lutherſche Gemeenſchap behoorde, voor zo veel de benaamingen van *Oud* en *Nieuw Licht*, aldaar, van byzondere toepaſſinge zyn. In de Voorrede verklaart hy een Lidemaat der Hervormde Kerk te zyn. Doch hy voegt 'er nevens, daar de Hervormden thans met de echte Navolgers van LUTHER, met de voornaamſte *Leerſtukken des geloofs* eene gemeene zaak hebben, ook zomtyds LUTHER en hunne *Symboliſche Schriften* te zullen laaten ſpreeken; „ te meer," zegt hy, „ daar onze geachte *Burgervaders*, „ hun, welke volharden te blyven in de *Leer* van *Je-* „ *ſus* en zyne *Apoſtelen*, tot eenen toevlugt zyn."

De onderwerpen, welke hier, by wyze van Zamenſpraaken, verhandeld worden, loopen *over de Nieuwe Hervormers, het Oude en Nieuwe Licht; de Goddelykheid der H. Schrift; de Goddelyke Drie-eenheid; het Eeuwig Goddelyk Zoonſchap van Christus, en zyne waarachtige Godheid; de Leerſtukken der Verzoening, en Eeuwigheid der Straffe; de Godheid van den H. Geest, en zyne Genadewerking in het harte van den Uitverkoorenen Zondaar.* Niets nieuws, in het doorbladeren van deeze Zamenſpraaken, hebben wy ten aanzien van deeze *Gemeene Plaatzen* van alle Godgeleerde Zamenſtelzels aangetroffen. Met de meeste Twiſtſchryvers heeft JAN DE VRIES dit gemeen, dat zyn *talentje* inzonderheid zich ook bepaalt tot het bitze, ſcherpe, en kwaadvermoedende, en hy wyd vervreemd is van dien geest van beſcheidenheid, welke eenen Christen, dien het om de waarheid te doen is, en voor de eere Gods en des gezegenden Verlosſers yvert, bovenal behoort te kenmerken. De Man zelve ſchynt dit begreepen te hebben, daar hy, in zyne Voorrede, erkent, dat de Leezer, veelligt, hier of daar een ſterken trek zal ontmoeten. Hoe weinig, intusſchen, toont hy de Schriften te verſtaan, daar hy deeze ſterke trekken tragt te verdeedigen, met het voorbeeld „ van den anders zo *zagtmoedigen Jeſus*, welke een *Wee* uitſprak, over de *getabberde Vaders*, de *Schriftgeleerden* en *Pharizeen*." Kan 't hem onbekend zyn, dat de gezegende Meester, met deeze aankondiging van Gods ongenoegen, het oog hadt op de geveinsdheid en daar mede verknogte Zedelyke on-

ondeugden en gebreken, en geenzins op de beſpiegelende begrippen dier Leeraaren van het Joodſche Volk? Hadde onze Twistſchryver zich herrinnerd, het verzoek der Apoſtelen aan hunnen Heer, om vuur van den hemel te doen nederdaalen op de Inwooners van een Samaritaansch Vlek, die hem weigerden te ontvangen, en 's Heilands beſtraffing daar over, met de nevensgevoegde aanzegging: *Gy weet niet, van hoedanigen geest gy zyt*; hy zou zich wel gewagt hebben, om zynen *Onderrichter* aan deszelfs *Leerling* bekend te maaken, met voorlang vergeetene Plakaaten, bykans anderhalf eeuw geleeden afgekondigd, by welke de naavolgers van *Socinus* met ballingſchap en lyfſtraffe gedreigd worden, indien zy hier te Lande hunne Leere tragtten te verſpreiden, of heimelyke Vergaderingen hielden. Daar de *Nieuwe Hervormers*, volgens DE VRIES, „ en die verlichte mannen, die in onze dagen het hoofd opſteeken, —— niet maar als by gelykenis —— met de *Socinaanen* overeenſtemmen, maar „ als *twee droppelen water*, in alles, malkander gelyken;" welk anders kan de bedoeling der opdelvinge dier ſtrafdreigende Plakaaten zyn, dan eene heimelyke inboezeming, dat dezelve ook nog heden ten dage in kragt en uitvoering behoorden geſteld te worden?

Proeve over den Hoofdzwymel, of de Duizeligheid, door M. HERZ, *der Medicynen Doct. Geneesheer van 't Gasthuis der Joodſche Gemeente te Berlyn, enz. Met een Vooraffpraak van* B. NIEUHOFF: *en een Brief over de Krankzinnigheid. Te Harderwyk by* J. van Kasteel, 1791. *In gr.* 8*vo.* 420 *bl.*

Behalven eene aanpryzende Vooraffpraak van den verdienſtelyken Harderwykſchen Hoogleeraar B. NIEUHOFF, bevat dit Werk van den, by de geleerde waereld alom met roem bekenden, Geneesheer M. HERZ, over den Hoofdzwymel, of de Duizeligheid, nog een Brief, of liever Verhandeling, over de Krankzinnigheid, geſchreven door een Man die zig verkiest *Eudoxus* te noemen; dan wiens Werk van dien aart is, dat Hy gewis geene de minſte oorzaak heeft, om die rede zyn waaren naam te verbergen, dat Hy zoude behoeven te vreezen, dat zyn Brief niet by hun, die echte Geneeskunde en waare Wysgeerte op den rechten prys weten te waardeeren, met

Digitized by Google

met genoegen zoude doorgeleezen, en, daar dezelve zulks inderdaad verdient, gunſtig beoordeeld worden. Immers is het gewis ieder Artz, die een weinig tyds ſlegts zyne konst geoeffend heeft, voorgekomen, dat hy ziekten ontdekte, wier eerſte oorzaak niet in het Lichaam, maar wel in de Ziele, huisveſtte, die, zo als de Autheur het met alle recht noemt, uit een verbrooken evenwicht der Zielskrachten hunnen oorſprong namen. Hoe welkom moet het Hem derhalven zyn, in een kort beſtek, de oorzaaken en gevolgen dier voor de Menschheid zo gevaarlyke krankten, met eene meesterlyke hand beſchreven, en met de vereischte waarneemingen bevestigd, te zien: en niet minder vind de beſpiegelende Wysgeer hierin eene ryke voorraad van ſtoffe tot nadenken, en zy, die het ambt van Volksleeraars uit verkiezing of plicht beoeffenen, vinden hier, in geene minder ryke bron, die Hun tot eene meer gevorderde Menschkunde overvloedige ſtoffe kan opleveren. Dan, gaan wy tot het Werk zelve over, waar mede de gemelde Brief, uit hoofde der manier van behandeling, en der in veelen opzichte overeenſtemmende aart der ziekte, een ſchoon geheel uitmaakt; want ook hierin vind men Geneeskunde en Wysgeerte met elkander vereenigd, en de groote HERZ toont, dat Hy niet minder het menschlyk hart, of liever zyne ziel, dan zyn lichaam, beſtudeerd heeft. In eene bondig geſchreeven en voor het Werk welgepaste Inleiding, betoogt de geleerde Schryver de noodzaakelykheid van de beoeffening der Zielkunde in de Geneeskunde: uit deeze hebben wy, niet zonder verontwaardiging, gezien, dat 'er in Duitschland Geneesheeren gevonden worden (*), die zich niet ontzien 'er openlyk op te roemen, dat zy geene Wysgeeren zyn, dat is, dat zy over hunne manier van doen niet wysgeerig redeneeren, en, met eene in zich vernoegde eenvouwigheid, die geenen op eenen hoonenden trant uitlachen, welke gelooven, dat men zelfs in de Geneeskunde, by zyn doen en laaten, niet in de bloote ervaaring (*Empirie*) berusten; maar ook de rede moet raadpleegen. Ach! mogten 'er in ons Vaderland zodanige niet te vinden zyn!!!

De eerſte Afdeeling bevat eene uitvoerige beſchouwing der Menſchelyke Ziele, en van derzelver werkzaamheid: — De tweede ſchetst den toeſtand der Ziele by een natuurlyken

(*) Pag. 15.

Digitized by Google

den voortgang der Denkbeelden, —— te langzaame —— te ſchielyke; de gebreken daar uit voortſpruitende; de Hoofdzwymel, of Duizeligheid; kenmerken derzelve: —— De derde beſchryft de geſchiktmaakende oorzaaken: —— De vierde, of laatſte, behelst de nadere verklaaring, onderſcheiding, en volledigſte geneeswyze, deezer ziekte.

Ons voorneemen was, om nu iets ter proeve, uit het Werk zelve, onzen Leezeren aan te bieden, dan, behalven dat dit geſchryf voor ons Maandwerk reeds genoeg uitgedyd is, vinden wy niets, het welk, zonder verminking of benadeeling van den text zelve, in een kort uittrekzel kan voorgedraagen worden; alles hangt onafſcheidbaar aan elkander, en maakt te zamen het ſchoonſte geheel uit, het welk ons over zoortgelyke onderwerpen ooit onder de oogen is gekomen. Wy kunnen dus niet meer doen, dan het zelve allen, die Menschkunde in hunne Studien nodig hebben, (en welk een man van letteren heeft dit niet?) op het ſterkst aan te beveelen, en voor den Geneesheer moeten wy de gewoone uitſpraak van hunne Leermeesters (*non potes carere*) ſlegts herhaalen.

Dank zy ondertuſſchen ook den waardigen Hoogleeraar, onder wiens opzicht deeze Vertaaling geſchied, en waar door dit lettergeſchenk ook een eigendom voor onze Land- of liever Taalgenooten geworden, is.

Vaderlandſche Historie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, door JAN WAGENAAR, *verkort. Met Kaarten, Plaaten en Portraiten. Te Amſterdam by* J. Allart, 1792. *Behalven een breedvoerigen Bladwyzer, 608 bl. In gr. 8vo.*

Verſcheidenen hebben het ter hand geſlaagen, van het uitmuntend, en by den Landgenoot zo greetig ontvangen, Werk des Geſchiedkundigen WAGENAARS, een *Kort Begrip* te geeven: derzelver vertier aan de zodanigen, die het uitvoerig Werk te kosthaar viel, deedt deeze onderneemingen gelukkig ſlaagen. En zou men die veelligt den Landgenoot des verzadigd mogen agten. De Boekhandelaar *Allart*, die een nieuwen Druk van het groote Werk by Deelen afgeeft, komt, egter, met eene Nieuwe Verkorting ter baane. Deeze behoeft voor de anderen, in welgekoozenheid der zaaken, niet te wyken. Een voorraad van *Kaarten*, *Prenten* en *Portraiten*, door hem

Digitized by Google

hem in andere Werken gebezigd, ſtelde hem in ſtaat, om 'er, voor hem met geringe kosten, iets aan by te zetten, 't welk de voorgaande, of geheel, of althans in die maate, derſden —— *ontbrak* mogen wy niet voluit ſchryven: dewyl de meeste enkel *tot cieraad* dienen. De Kaarten hebben een weezenlyke nuttigheid; ze zyn vier in getal. De eerſte vertoont een *Schets van de geſteldheid van Nederland, kort vóór het begin van onze Tydrekening, volgens de oudſte berigten opgemaakt.* —— De tweede is een *Geographiſche Tafel der Midden-Eeuwe van Holland, Zeeland en Friesland.* —— De derde eene *Nieuwe Kaart van de Provincie Zeeland.* —— De vierde voert ten opſchrift, *Nieuwe Kaart van Holland*, ſchoon dezelve de *Zeven Gewesten* grootendeels, *Zeeland* uitgenomen, voorſtelt. Wenschlyk ware het geweest, en zou ten voeglyken welſtande, zo wel als nut, geſtrekt hebben, hadt de Uitgeever, van elk Gewest, afzonderlyk, even als van *Zeeland*, eene Kaart geleverd. Dan blykbaar heeft hy zich bediend van zynen voorraad. Deeze, als mede die der Plaaten en Portraiten, maakte het hem mogelyk een Boekdeel, dus opgecierd, op zo maatigen Prys te ſtellen, dat dit cieraad den Kooper zeer weinig koste; en het geſchikt maakt, meer dan eenig ander Werk van dien aart, om als Geſchenken en Eerepryzen onder *Nederlands* Jongelingſchap algemeen te worden verſpreid.

In twintig Afdeelingen is deeze *Verkorte Vaderlandſche Historie* begreepen. Eenige bladzyden, Aanmerkingen en Verbeteringen behelzende, deels ontleend uit de *Byvoegzels en Aanmerkingen* by de Nieuwe Uitgaave der *Vaderlandſche Historie*, heeft men agteraan gevoegd, en een uitvoerige Bladwyzer ſluit alles op. —— Eene *Verkorte Historie* van de laatere Tydperken onzer Geſchiedenisſe, in den zelfden ſmaak uitgevoerd, zou geen onaangenaam Lettergeſchenk tot de *Vaderlandſche Historie* opleveren.

Ideäal van eene Algemeene Waereldgeſchiedenis, door A. L. SCHLÖZER, *Hoogleeraar te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige opheldernde Aanmerkingen uitgegeeven door* Z. N. *Te Amſterdam by* L. van Hulst, 1792. *In gr.* 8*vo.* 114 *bl.*

De Vertaaler van dit Werkje, die zich onder de letteren Z. N. verbergt, heeft drie jaaren de Geſchiedkun-

Digitized by Google

kunde beoefend onder den Hooggeleerden Opſteller van het *Ideäal*, 't geen reeds voor twintig jaaren in *Duitſchland* verſcheen, en de goedkeuring van allen, die het kenden, wegdroeg. —— In de daad, dit kleine Boekje is veel bevattend, en levert blyken op van den doordenkenden geest des Schryvers, die het belangryk Onderwerp eener *Algemeene Waereldgeſchiedenis* overwoogen, uit de voornaamſte gezigtpunten beſchouwd, en met weinige woorden in eenen vry klaaren dag gehaald, heeft. De kortbondigheid, met welke alles voorgedraagen wordt, en de zamenſchakeling, maakt het alleen vatbaar voor het volgend ſchetzend berigt.

Het is geheel in vier Hoofdſtukken afgedeeld. Het *eerſte*, ten opſchrift voerende, *Begrip van eene Systematiſche Waereldgeſchiedenis*, geeft ons de Bepaaling op, wat de Schryver daar door verſtaat, en zullen wy deeze, als een algemeen licht over 't geheel verſpreidende, opgeeven: „ Wy willen de Omwentelingen van den Aardbol, „ dien wy bewoonen, en van het menschlyk Geſlacht, „ waartoe wy behooren, in zyn geheel overzien, om „ den tegenwoordigen ſtaat van beiden beredeneerd te lee„ren kennen. Wy willen de Geſchiedenis van den „ Mensch, in het Oosten en het Westen, aan deezen en „ geenen kant van de Linie, naſpeuren; deszelfs agtereen„ volgend ontſtaan, verëdeling, en verbastering op alle „ haare wegen, van land tot land, van volk tot volk, „ van tydſtip tot tydſtip, volgens haare oorzaaken en „ uitwerkingen, nagaan, en met dit oogmerk de groote „ gebeurtenisſen der Waereld in hunnen zamenhang over„ denken. Met één woord, wy willen eene *Algemeene* „ *Waereldgeſchiedenis* leeren.

„ Elk Land in Duitschland, ja byna elke Duitſche Stad, „ heeft haare *byzondere Geſchiedenis*; uit de zamenſtel„ ling van alle deeze, en uit het opmerken van het „ geen, in alle enkele gedeelten van Duitschland, voor „ het geheel gewigtig is, ontſtaat de *Algemeene Duitſche* „ *Geſchiedenis*; welke op deeze vraag antwoord: Hoe „ werd Duitschland gevormd? —— Elk Volk van ons „ Waerelddeel heeft zyne byzondere Geſchiedenis: de „ zom van deeze allen, in een Syſtema gerangſchikt, le„ vert eene *Algemeene Europiſche Geſchiedenis* op, die „ aan de Wysgeerige deeze vraagen oplosſen kan: Hoe „ is *Europa* geworden? Waardoor is 't zelve tot een „ zo hoogen trap van beſchaafdheid gevorderd? Hoe heeft

„ zich

Digitized by Google

„ zich dit kleinſte van alle Waerelddeelen, door verlich-
„ ting, zeden en magt, dusdanig boven de andere ver-
„ heeven? —— Nog uitgebreider is de *Algemeene Ge-*
„ *ſchiedenis*; zy geeft nog meer afgetrokken denkbeelden;
„ zy bevat alle Waerelddeelen *en* Tydperken; zy verza-
„ melt alle Volkeren in alle Landen by een. Haar voor-
„ werp is *de Aarde*, en het *Menschlyk Geſlacht*. De voor-
„ gaande Geſchiedenis hadt tot voorwerp niet dan *Eu-*
„ *ropa* en het *Europiſche* Menſchenſoort. De eerſte niet
„ dan *Duitschland* en de *Duitſche Natie*.

„ De Aarde en de Menſchen waren van begin af zo
„ niet als ze tegenwoordig zyn; en zo als dezelven nu
„ aan den eenen hoek zyn, vinden wy ze aan den an-
„ deren niet. Aardbeſchryvers, Reisbeſchryvers, en Staat-
„ kundigen, ſchilderen ons, gedeeltlyk, hoe dezelve tegen-
„ woordig zyn. Gedenkſchriften, Jaarboeken en byzon-
„ dere Geſchiedenisſen, leeren ons gedeeltlyk, hoe dezelve
„ voorheen *waren*. Fabelen, Romans, en Voltaires, too-
„ nen ons, hoe dezelve hadden *kunnen* zyn. Zedeleer-
„ aars, Staatkundigen en Natuurkundigen, wyzen aan,
„ hoe dezelven *moesten* zyn. De Algemeene Geſchiede-
„ nis moet vast doen zien, hoe zy over 't geheel, en
„ in haare gedeelten, dat *wierden*, het geen zy eertyds
„ waren, en nu zyn; zy zal de voorleden Waereld aan
„ de hedendaagſche hegten, en de evenredigheid van bei-
„ den tegen elkander leeren."

De *Stoffe* tot zulk eene Geſchiedenis is te zoeken in de Omwentelingen, zo van het Menschlyk Geſlacht als van den Aardbodem, en de veranderingen daar in ontſtaan, door de Natuur, of door de handen van den Mensch. — Wat derzelver *Vorm* betreft, wyst de Hoogleeraar aan, het onderſcheid tuſſchen *Zamenzetzel*, en *Syſtema*, der Waereldgeſchiedenis, en beſluit dit Hoofdſtuk met de aanwyzing van de mogelykheid van zodanig een Systematiſche Algemeene Waereldgeſchiedenis.

Het *tweede Hoofdſtuk*, *Van den Zamenhang der Gebeurtenisſen*. Deeze onderſcheidt de Hoogleeraar, in een *zaaklyken Zamenhang*, en een *Zamenhang door den tyd*. De *zaaklyke Zamenhang* is het natuurlyk, onmiddelyk, en zigtbaar, verband van zulke Gebeurtenisſen, die een en hetzelfde onderwerp betreffen, en als oorzaaken en gewrogten op elkander gegrond zyn. De *Tydzamenhang* vindt plaats by Gebeurtenisſen, die niet van elkander afhangelyk, maar evenwel gelyktydig zyn. Het middel om

de e-

deeze laatſte te vatten, geeft hy aan de hand, met voorbeelden opgehelderd.

De *Gelyktydige Rangſchikking der Waereldgeſchiedenis* is de inhoud van het *derde Hoofdſtuk*; deeze behandelt hy volgens *Eeuwen*, welke hy noemt de *Beginnende Waereld*, van de Schepping tot den Zundvlbed —— de *Voorwaereld*, van MOSES tot CYRUS, en deeze laatſte weder onderſcheiden, in de *Oude* en *Midden-Waereld*. Dit ganſche lange tydvak van 3400 jaaren kan, zyns oordeels, niet agtereenvolgend (Systhetiſch) by Volkeren, maar enkel Tydrekenkundig (Chronologiſch) by Eeuwen, behandeld worden. „ Maar," ſchryft hy, „ met de Vestiging van „ het *Perſiſche* Ryk, wordt de Waereld eerst belangryk „ voor de Geſchiedkunde. Van daar tot de Ontdekking „ van *America* zyn omtrent 2000 jaaren. Deeze maaken „ het eigenlyk perk van onze *Waereldgeſchiedenis* uit, en „ binnen deeze twee uiterſte paalen, de *Zesde* Eeuw *voor*, „ en de *Vyftiende naa*, CHRISTUS, zal zy beſlooten zyn; „ en in *Oude* en *Midden-Geſchiedenis* geſcheiden." —— De *Nieuwe Geſchiedenis*, of de drie volgende Eeuwen, laat hy aan de *Byzondere Geſchiedenis* over. *Voor eerst*, „ om dat van hier af de Geſchiedenis te ryk wordt, en „ de menigte der gebeurtenisſen te groot: voor my is het „ ten minſten nog te moeilyk, Eenheid en Zamenhang „ in deeze onnoemelyke menigte van ſtukken te brengen, „ en ze in een Systema zamen te neemen, dat aan het „ bovengemeld begrip van de Waereldgeſchiedenis voldeede. Ginds noodzaakte my de ſchaarsheid van narigten, om de *Beginnende* en *Voor-Geſchiedenis* van de „ Algemeene Geſchiedenis af te ſcheiden; hier noopt my „ de ontzaglyke rykdom aan gebeurtenisſen, de *Nieuwe* „ *Geſchiedenis* daar van uit te ſluiten. —— *Ten tweeden*, „ het nieuwſte Tydvak is nog niet geſlooten; het laatſte „ bedryf duurt nog; en het is tegen de regels van de „ kunst, over een ſtuk oordeelen, wiens laatſte tooneelen men nog niet gezien heeft. Ook is deeze geheele „ Geſchiedenis nog te nieuw, te onzeker, gedeeltlyk ook „ te onbekend; en de Geſchiedſchryver kan over onderwerpen niet dan op een bepaalden afſtand juist oordeelen; eveneens als het oog, het al te naby zynde „ bedriegt hem even zo ligt als het al te verre; en de „ Eeuw van GEORGE DEN III is voor hem in veele opzigten zo duister, als die van HOMERUS."

In het laatſte of *vierde Hoofdſtuk*, getyteld, *Aaneenge-*

ſchakelde Rangſchikking der Waereldgeſchiedenis, volgens de Volkeren. Vierderlei Leerwyzen ſtelt hy voor, naar de Eeuwen (*Chronographisch*) —— naar de Kunſten en Uitvindingen (*Technographisch*) —— naar de Landen (*Geographisch*) en —— naar de Volken (*Entographisch*). Alle deeze erkent hy dat haare voor- en nadeelen, haare zwarigheden en gemakken, heeft: de laatſte dunkt hem de minst met ongemak bezwaarde. Waarom hy het Werkje doet afloopen met eene nadere ontvouwing, wat men door *Volken* te verſtaan hebbe, en hoe ze verdeeld kunnen en behandeld moeten worden.

Ten ſlot vinden wy eenige *Aanmerkingen*, deels den Vertaaler door den Hoogleeraar gezonden, deels door hem zelven daar by gevoegd; zynde de eerſte door de Letter S. van de laatſte onderſcheiden. Deeze zyn alle op verre na van geen gelyk gewigt, en zouden, ter opheldering van veele in het Werkje zelve voorkomende duisterheden, uit de beknoptheid ontſtaande, zeer veel hebben kunnen vermeerderd worden.

De Hoogleeraar SCHLÖZER heeft, volgens 's Vertaalers Voorberigt, twee jaaren geleden, een *Systema van de Algemeene Geſchiedenis*, evenredig met dit plan, uitgegeeven; welks Vertaaling hy belooft, indien dit *Ideäal* aan het oordeel en den ſmaak der *Nederlandſche* Leezeren mogt voldoen; in welk geval de Schryver hem de vriendelyke mededeeling van eenige byzondere Aanmerkingen en Uitbreidingen heeft willen belooven.

Berichten van Napels en Sicilie, byeen verzameld op eene Reis, gedaan in de Jaaren 1785 *en* 1786, *door den Heer* F. MUNTER, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Koppenhaagen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met Plaaten. Eerſte Deel. Te Haarlem by* A. Loosjes Pz. 225 *bl. in gr.* 8*vo.*

Het hoofddoogmerk van de Reize des Hoogleeraars MUNTER na *Italie* was, volgens zyne eigene opgave, om aanzienlyke Boekverzamelingen te doorzoeken, ten einde langs dien weg oude Handſchriften, byzonder die betrekking hadden tot de Godgeleerde Weetenſchappen, op te doen. Dan hy hadt zich nooit kunnen diets maaken, dat het nut, 't welk hy 'er uit kon trekken, en de Berigten, waar mede hy, in zyne onderzoekingen gelukkig

Digitized by Google

kig ſlaagende, het Ryk der Weetenſchappen zou kunnen uitbreiden, zo belangryk waren, dat hy zich eenig en alleen by dit oogmerk zou hebben moeten bepaalen, op al het overige ſlegts een vlugtig oog werpen, of 'er zich in 't geheel niet mede bemoeijen mogt. Deeze twee oogmerken dan zamen zo veel mogelyk te vereenigen, beide de Wereld en Boekverzamelingen te bezoeken, was zyn doelwit; en tevens overtuigd, dat, gelyk overal, zo ook byzonder in de geleerde Wereld, veele dingen meer ſchyn dan weezen hadden, bepaalde hy zich in zyne navorſchingen, voornaamlyk, by zodanige onderwerpen, waar door hy dagt aan de Weetenſchappen het meeste voordeel te kunnen toebrengen.

De Hoogleeraar ſlaagde, gelyk hy vermeldt, in deeze zyne onderneeming niet ongelukkig. Behalven veele Fragmenten van eene der oudſte *Egyptiſche* Vertaalingen van den Bybel, hadt hy nog het Wetboek, en de geheele Inrigting van de *Orde der Tempelheeren*, en veele andere echte Stukken, raakende de nieuwere Geſchiedenisſen, medegebragt, zo dat hy hoopte veele gaapingen in dit vak der Letterkunde te zullen kunnen aanvullen. —— Zyn overigen tyd hadt hy beſteed, ten deele om zich in de Oudheden te oefenen, waar toe hy vooral in *Rome* de ſchoonſte gelegenheid hadt; ten deele om den toeſtand dier Landen, waarin hy verkeerde, naauwkeuriger te leeren kennen, dan voor Reizigers, die ſlegts een korten tyd op eene en dezelfde plaats blyven, mogelyk was. —— Hy was zo gelukkig, dat hy den vryen toegang verkreeg tot de waardigſte en geleerdſte Mannen, die hem eene nadere opheldering gaven over dat geene, waar van hy wenschte onderricht te worden; daar door hadt hy gelegenheid, om, in korten tyd, eene naauwkeurige kennisſe te verkrygen van dat geen, 't welk voor hem het belangrykſte was. Hier onder telt hy voornaamlyk den tegenwoordigen toeſtand van de *Roomſche* Kerk, „ die," om 's Schryvers eigene woorden te bezigen, „ zich thans in een zeer ge„ wigtig tydſtip bevindt, waar in het beſlist zal worden, „ of zy nog verder onder het juk der Hierarchie en on„ der een blind Geloof zal moeten zugten, dan of zy „ grootere Vryheden verkrygen, en 'er eene heilzaame „ heryorming in dezelve plaats grypen, zal." — Hy verzuimde niet, de Berigten van den Burgerlyken toeſtand der Landen, voor zo ver hy dezelve magtig worden en beoordeelen kon, op te zamelen: dewyl hy overtuigd was,

Digitized by Google

dat elk verſtandige, als Burger van den Staat, verpligt is den toeſtand van andere Natien te leeren kennen, en een ontegenzeggelyk regt heeft, om zyne denkbeelden diesaangaande openlyk mede te deelen: *vooral, daar wy thans het zeldzaam geluk genieten, om te mogen denken wat wy willen, en te zeggen wat wy denken.*

Dit Werk is, derhalven, een beredeneerd Uittrekzel van 't geen de Heer MUNTER op zyne Reize opgezameld, en, van tyd tot tyd, in zyn Dagboek opgetekend heeft; hier mede heeft hy oudere Berigten vergeleeken, om zich van de egtheid zyner waarneemingen meer te verzekeren —— en om te naauwkeuriger te weeten, wat door hem ontdekt, en te vooren nog niet bekend gemaakt, was. „ Ik zou," ſchryft hy, „ myn Dagverhaal met bygevoegde Aanmerkingen hebben kunnen uitgeeven; dan „ ik was van oordeel dit niet te moeten doen, om rede, „ dat zodanig een Dagverhaal doorgaans ſlechts voor byzondere Vrienden van den Schryver van gewigt is, en „ vooral ook, om dat de onderwerpen, die men behandelt, langs dien weg veel verliezen: dewyl men veele „ Berigten niet dan verſtrooid kan vinden, daar zy, op „ onderſcheide tyden, opgezameld zyn, en dus die zwaare taak voor den Leezer zou overblyven, van uit deeze „ afgebrookene Berigten één geheel te moeten vormen, „ zonder eene behoorelyke kunde van Landen en Plaatzen. „ Uit dien hoofde heb ik de Berigten, die ik ontving, „ onder byzondere Afdeelingen gebragt, en, zo veel „ my mogelyk was, van de Beſchryvingen der Steden en „ oude Overblyfzelen onderſcheiden."

In de Voorreden des Schryvers, waaruit wy het bovenſtaande ontleenden, ontmoeten wy verder een oordeelkundig verſlag van Elf Werken, die over *Sicilie* handelen. Onze Leezers zien, uit het opgegeevene, het oogmerk des Schryvers, en heeft hy op eene verdienſtlyke wyze daar aan voldaan; weshalven 't zelve ook met algemeene goedkeuring en toejuiching in de geleerde Wereld ontvangen is: dit noopte den Eerw. Vertaaler om het in *Neder-duitsch* gewaad te doen te voorſchyn komen, in de ontwyfelbaare verwagting, dat het in ons Vaderland zo gunſtig zal ontvangen worden, als het in *Duitschland* eene algemeene goedkeuring heeft weggedraagen.

Het geheel, meldt ons de Vertaaler, zal uit drie Deelen beſtaan. Eene kleine verandering in de Schikking, die elks goedkeuring moet wegdraagen, heeft hy zich veroorlofd:

Digitized by Google

lofd: met naamlyk het Berigt van *Calabrien*, naa de Aardbeeving in 't Jaar 1783, onmiddelyk op de Berigten van *Napels* te laaten volgen: daar de Schryver 't zelve aan 't einde geplaatst hadt. Het kwam hem voor, dat het hier beter in kwam, als behoorende dit nog tot *Napels*; zo dat dit eerste Deel alleen de Berigten van de vaste kust behelst. *Sicilie* wordt in het tweede en derde behandeld; welk derde beslooten zal worden met een Berigt aangaande den Staat der Letterkunde in 't algemeen, en der Godgeleerde in 't byzonder, door geheel *Italie*. De *Nederduitsche* Leezer zal den Vertaaler, wegens deeze en geene tot opheldering dienende Aantekeningen, die doorgaans kort zyn, dank weeten.

Wy durven onze Leezers verzekeren, dat zy van *Beneden-Italie* en *Sicilie*, indien het overige aan dit Deel beantwoordt, waaraan wy niet het minste twyfelen, zeer belangryke Naarigten zullen aantreffen. Alle gedeelten zullen allen niet even goed bevallen, doch dit is onvermydelyk in een Werk van deezen aart; die deezen het minst behaagen, worden van anderen met de meeste geestigheid geleezen, terwyl eenige het geluk zullen hebben van allen te behaagen: van deezen laatsten aart is de Characterschets der *Napolitaanen*, voorkomende in de eerste Afdeeling, die over *Napels* handelt: met algemeen genoegen zal men de Boekeryen te dier Stede bezoeken, en overblyfzels der Oudheid opspeuren; dan zich weder verlusten in Landsdouwen rondsom *Napels* en *Capua*. Van deeze laatste schryft hy: „ *Capua* is genoegzaam het middelpunt van *Campania felix*; het ligt in eene bekoorelyke en zeer vrugtbaare Landsdouw, die aan de eene zyde door de *Tifaatische* Bergen, en het laatste gedeelte van het *Appeninische* Gebergte, en aan de andere zyde door de Zee, ingeslooten is; op de kusten vindt men *Napels* en meer andere volkryke Steden. Van ouds her, zo ver de Geschiedenis ons voorlicht, was deeze Provincie als eene van de vrugtbaarste gewesten op den aardbodem bekend. Derzelver geliefkoosde zinnebeeld, 't welk men overal, en meest op de oude Muntstukken van Steden in *Campanien* vindt, was *Hebor*, eene Godheid in *Campanien*; derzelver afbeeldzel was een Stier, met het vriendlyk aangezigt van eenen Grysaart; hier door bedoelde men eene Persoonsverbeelding van den Landbouw. Tot op den huidigen dag heeft deeze bodem niets van zyne vrugtbaarheid verlooren. Naauwlyks behoeft men de aarde te bouwen,

Digitized by Google

daar deeze bykans van zelf haare vrugten in grooten overvloed oplevert. Dit gewest is zo bevolkt, dat men geen Land genoeg heeft om de ploeg te gebruiken, en alles omgespit wordt; hier door is de bodem zo vrugtbaar, dat hier een veel kleinder stukje Lands, dan op eenige andere plaats, eene Huishouding kan onderhouden. Hier ligt geen plekje Lands ongebruikt, Akkers, Weidlanden, en Tuinen, vervangen elkander; de algemeene wegen zyn beplant met hoogè vrugtboomen, zelfs vindt men op de Akkers en Weiden lange regels van boomen. Om 't half uur vindt men Dorpen, wier bloeiende toestand men zeer duidelyk ontdekken kan, en de geheele Landstreek is, als 't ware, een Paradys, uit welk oogpunt men dezelve ook beschouwe."

Met deerenis leest men de voordragt van de jammerlyke overblyfzels der eertyds bloeiende Steden, in de toen bekoorelykste en gezondste Gewesten, die meestal schilderagtig beschreeven worden; wat hy van het oude *Pestum* opmerkt is te breed om hier plaats te vinden; dan kunnen wy onze penne niet wederhouden van het slot deezer Afdeelinge, waarin men ook een berigt van den *Vesuvius* en *Pompeji* aantreft, af te schryven. „ De meeste Republieken, die in *Beneden-Italien* opgekomen zyn, waren eenen geruimen tyd in de gelukkigste omstandigheden. — Haare burgers leefden, onder de bescherming der beste en voortreffelykste Wetten, in vrede en overvloed; haare Regenten waren Leden van den voortreffelykſten Aanhang, welke de Geschiedenis kent; naamlyk van den *Pythagorischen*, waarvan het eenig doelwit was om zulke braave en verstandige Menschen te vormen, dat zy goede Wetgeevers, Regenten, en Veldheeren, van vrye Natiën, zouden kunnen worden. Dan deeze door de Leer van PYTHAGORAS gevormde Mannen verspreidden een al te helderen glans rondsom zich, dan dat de Nyd der overige Volksregenten niet daar door zou gaande gemaakt worden. Die tyd was ras verstreeken, toen Wysgeeren de Wetgeevers en Regenten van vrye Volken waren; zy wierden algemeen vervolgd, en hun geheele Aanhang verbrooken! 'Er kwamen, wel is waar, in laater tyd, hier en daar, Mannen te voorschyn, die, in dezelve School opgekweekt, dezelve grondbeginzels hadden ingezoogen, en deeze verwierven zich daar door veel agting — maar nooit konden zy het weder tot die hoogte en magt brengen, noch ook van dat uitgebreide nut zyn, 't welk de *Pythagoristen*, in hun eerste jeugd, in de gulden Eeuw van hunnen

nen *Aanhang*, bereikt hadden, toen bykans alle *Griekſche* Volkplantingen in *Beneden-Italie* door hunnen Raad en Beſtuur geregeerd wierden. — En thans zyn deeze Gewesten, waar oudtyds de wyſſte en braafſte onder de Menſchen woonden, woest en ledig, of ook bewoond door een dom en onkundig volk, 't welk zugt onder den yzeren Scepter van het Leenregt, van Kerklyke en Burgerlyke willekeurige overheerſching. — *Zo* vestigt de Geſchiedenis onze aandagt op die omwentelingen, welke misſchien in *Europa* voor de deur ſtaan, wanneer eens gezuiverder denkbeelden, zedelyke deugd, en burgerlyke Vryheid, zouden onderdrukt en vermeesterd worden door bygeloof, ondeugd, en willekeurige overheerſching, wanneer de braave en verſtandige onder de Menſchen, wier aantal tog altoos minder is dan dat der kwaaden en dommen, geen weêrſtand meer zouden kunnen bieden aan den met geweld indringenden ſtroom van 't verderf. Dan zullen ook onze groote Steden misſchien eens verwoest worden, en Reizigers, uit andere Werelddeelen in *Europa* komende, om derzelver overblyfzels te zien, hunne voormaalige Heerlykheid met verbaazing aanſchouwen!!!"

De derde Afdeeling handelt over de *Regtsoefeningen in het Koningryk Napels*. Het deerlyk lot deezes Ryks, wat de wetgeeving betreft, afgemaald hebbende, merkt de Heer MUNTER op: „ 't Is uit dien hoofde niet te verwonderen, dat men de ſpooren van woestheid en ongeregeldheid uit die voorgaande Eeuwen nog ontdekt in den inwendigen toeſtand van dit Ryk, dat het Leenregt hier nog in zyne volle kragt is, dat de Geestlyken een aanzienlyk deel bezitten van 's Lands inkomſten, dat het Regt, in weêrwil van alle de Regtbanken, in 't openbaar en zonder ſchroom verkogt, en door list en bedriegery verdraaid wordt. Dat dit in *Napels* juist het geval is, en dat duizenden door zulke listige kunstgreepen alleen hun beſtaan hebben, weet geheel *Europa*. Dan misſchien is de byzondere toeſtand der Regtbanken niet zo algemeen bekend. Ik heb 'er een naauwkeurig Berigt van ontvangen, door een kundig Regtsgeleerde." 't Zelve deelt hy mede, nevens eenige Aanmerkingen, die hy, geduurende zyn verblyf in *Napels*, hadt kunnen opzamelen. Dit maakt deeze Afdeeling hoogst belangryk, en kan niet zonder verfoeijing der gruwzaamſte ſnoodheden gelezen

Digitized by Google

worden. Door eene zamenſchakeling van bedriegeryen en kunſtgreepen, weeten zy den eerlykſten Man in de gevangenis te brengen, en zo niet van 't leeven, ten minſten van zyn eer en goeden naam, te berooven, en voor altoos ongelukkig te maaken; daar en tegen kost het hun niet meer moeite den ſnoodſten booswicht zo zuiver te pleiten, dat de Regters genoodzaakt zyn, om hem voor onſchuldig te verklaaren. —— „ Een myner Vrienden, een Advocaat van de Crimineele Regtbank, een eerlyk en braaf man van beproefde en onkreukbaare trouwe, en tevens een man die zeer kundig en bedreeven is in de wetten en gewoonten van de *Napelſche* Regtbanken, heeft my verzekerd, dat hy, uit dien hoofde alleen, dikwerf niet in ſtaat geweest is, om de grootſte boosdoenders, die 'er openlyk voor te boek ſtonden, Moordenaars en Straatroovers zelfs, de verdiende ſtraffe te doen wegdraagen. En hier is de rede, waarom 'er zo veele misdaaden gepleegd worden, die nooit by den Regter worden aangegeeven; naardien niemand 'er mede gediend is, om, ter belooninge voor zyne oplettenheid op de openbaare rust en veiligheid, eenige maanden in de gevangenis door te brengen, zonder te weeten wanneer, en hoe, hy 'er weder uit zal komen." De Hoogleeraar verhaalt in eene Aantekening een geval, 't welk hy zelve te *Napels* gehad hadt, by het bezigtigen der *Catacombes*, waar vermoedlyk een Moord gepleegd was; doch 't geen hem van anderen ontraaden werd aan den dag te brengen.

De vierde Afdeeling loopt *over den Kerklyken Toeſtand van het Koningryk Napels.* Hier vindt men een keurig verſlag van de hoogloopende Geſchillen tuſſchen de Koning van *Napels* en den *Roomſchen Stoel*; 't zelve is breedvoerig genoeg voor den aart deezes Werks; dan de Schryver vondt 'er zich toe genoodzaakt, uit hoofde van het naauw verband dier Geſchillen met den Kerklyken Toeſtand van *Napels*. Den Leezer tot het Werk zelve verwyzende, tekenen wy alleen uit deeze Afdeeling op, dat men, in de Stad *Napels* alleen, volgens de laatſte opgave, 4218 Monniken en 5345 Nonnen, vindt. En in het geheele Koningryk rekent men het getal der Monniken op 20240, en dat der Nonnen op 18777, dus bykans op veertig duizend Menſchen, die hun leeven in ledigheid en werkloosheid verſlyten, en bykans een derde gedeelte van alle de Inkomſten van het Land verkwisten.

ten (*). De Regeering ziet de nadeelen, die hier uit voortſpruiten, te wel in, dan dat zy die ongeregeldheid niet naar vermogen zou zoeken tegen te gaan. Na de Aardbeeving in *Calabrien*, werden alle Kloosters in de Provincie *Calabria ultra*, die geheel verwoest was, opgeheeven. Onder deezen was een *Karthuizer* Klooster, in den omtrek van de aloude Stad *Locri*, 't welk groote ſchatten bezat. De twee andere *Karthuizer* Kloosters in dit Ryk, waarvan het eene te *Napels*, en het andere te *Lantanzaro*, is, moesten aan den Koning de helft van hunne jaarlykſche Inkomſten afſtaan, waardoor de Koninglyke ſchatkamer 's jaarlyks omtrent honderd duizend Ducaaten bevoordeeld werd. Hoe weinig dit den Monniken ſmaakt, is ligt te begrypen, maar de Regeering bekommert zich weinig, of zy te vrede zyn, dan niet.

In de laatſte of vyfde Afdeeling, ontmoeten wy *Calabrien* zo als het zich opdeedt naa de Aardbeeving in 't Jaar 1783. Hoe bekend die onbeſchryflyk droeve ramp moge weezen, zullen de Berigten, hier medegedeeld, uit de beste en geloofwaardigſte bronnen geput, voldoening ſchenken aan hem, die onzen raad volgt, en het Werk van den Heer MUNTER zelve leest. — Een Aanhangſel ſtelt ons eenige Opſchriften onder 't ooge. — Wy verwagten de twee volgende Deelen ſpoedig.

(*) Men ſchat de Inkomſten van alle de Geestlyken van dit Land, de Bisſchoppen mede ingeſlooten, op drie Millioenen Ducaaten, GALANTI heeft het zo opgegeeven in zyne *Deſcrittione Storica e Geographica dolle Sicilie*; een Werk, waar van onlangs eenige Deelen zyn uitgegeeven, en wiens Schryver de Berigten ontleend heeft uit papieren en berigten, die hem door de Regeering waren ter hand geſteld. — In dit Werk van GALANTI, voegt 'er de Vertaaler by, waarvan twee Deelen uitgekomen zyn, zo veel my bewust is, en 't welk eene Nederduitſche Vertaaling dubbel waardig zou zyn, wordt het getal van Monniken op 73000, en van Nonnen op 73000, geſchat: dit verſchil is zeer groot; maar waarſchynlyk zyn de Priesters hier onder mede begreepen. — Volgens MUNTER, op dat wy 'er dit byvoegen, is het getal der Priesters in de Stad *Napels* omtrent zo groot als dat der Monniken; men telt 'er 4134.

Digitized by Google

Reizen door Switſerland, in een reeks van Brieven, geſchreeven aan William Melmoth, Schildkn., door WILLIAM COXE, *M. A., Predikant te Bemerton; Lid van de Keizerlyke Oeconomiſche Maatſchappy te St. Petersburg, en van de Koninglyke Akademie der Wetenſchappen te Koppenhagen, benevens Kapellaan van den Hertog van Marlbourough. Naar het Engelsch. Iſte Deel 1ſte Stuk. Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, *en te Rotterdam by* J. Meyer, 1792. *Behalven de Opdragt, enz.* 223 *bl. in gr. 8vo.*

Reeds in het jaar 1779 hadt de yverige en naauwkeurige Reiziger, de Heer W. COXE, eene ſchets der natuurlyke, burgerlyke, en ſtaatkundige geſteldheid van Switſerland, in eenige brieven, in het licht gegeven; en van deze uitgaaf was reeds het volgend jaar, by den Boekverkooper *Herding*, te Leyden, eene Hollandſche Vertaaling, in één boekdeel, uitgekomen. Doch by deze tweede uitgave heeft dit Werk zo veele verbeteringen ondergaan, en zo veel byvoegzels ontvangen, dat het als een geheel nieuw Werk beſchouwd moet worden. Tot het geeven van deze verbeteringen en vermeerderingen werdt de Schryver in ſtaat geſteld door drie nieuwe Reizen, die hy, in 1779, 1785, en 1787, door verſchillende gedeelten van Switſerland deedt; door het leezen der berigten en beoordeelingen van laatere Reizigers; door geſprekken met kundige Switſers; en door de vriendelyke hulp van de Heeren THOMAS PENNANT en DAVID PENNANT, Schildknaapen, Dr. PULTENEY, THOMAS MARTIN, Hoogleeraar in de Kruidkunde te Cambridge, en RICHARD RELHAN, die hem verſcheidene byzonderheden mededeelden, vooral betreklyk de Natuurlyke Historie, zo als het berigt van de groote *Salm-forel*, (*Salmo lacustris* LINNÆI) die in alle de Switſerſche meiren veel gevonden wordt, (bl. 25), en van de *Draba Pyrenaïca* LINNÆI, eene Plant, die op de toppen van de *Appenzelſche* bergen in eene groote menigte groeit, (bl. 38 van dit Stuk).

De Vertaaler heeft voorts dit Werk met verſcheidene vermeerderingen verrykt, getrokken uit berigten van Reizigers, die, na den Heer COXE, dit land bezocht hebben, onder anderen uit de volgende Werken:

Brie-

Digitized by Google

Briefe uber die Schweiz, von C. MEINERS. 4 Theilen. *Tubingen* 1791.

Tagebuch einer Reise durch die Schweitz von der Verfasserin von Rosaliens Brieven. Altenburg 1787.

Voyage d'une Française en Suisse, &c. 2 Vol. 1790.

Men mag dus dit Werk voor eene der volledigste beschryvingen van Switserland houden.

Dit eerste Stukje bevat XIX brieven. Wy zullen den inhoud van deze allen opgeeven, en uit zommige van dezelven eenige byzonderheden aan onze Leezers mededeelen:

I. *Reis door het* ZWARTE WOUD. —— *Oorsprong van den* DONAU. —— „ *Donaeschingen*, (zegt de Schryver hier) is de verblyfplaats van den Prins van Furstenberg. Op het voorplein van zyn Paleis, neemt de *Donau* deszelfs oorsprong. —— Eenige kleine wellen borrelen uit den grond, en vormen eene kom van helder water, van omtrent dertig voet in het vierkant: in deeze kom ontspringt de *Donau*, welke alhier eene smalle beek uitmaakt. En offchoon de twee kleine rivieren de *Bribach* en de *Brege*, die zich beneden de Stad veréénigen, veel aanmerkelyker dan deeze stroom zyn, welke, kort na haare zamenvoeging, in dezelven valt, zo heeft echter de laatste alleen de eer van voor den oorsprong des *Donaus* gehouden te worden. Na dat wy volgens het gewoone gebruik de stroom dwars overschreeden hadden, ten einde te kunnen zeggen, dat wy *over den Donau gestapt* waren, was onze nieuwsgierigheid spoedig voldaan; deszelfs beschouwing verwekt geen ongemeenen eerbied, doch ze ontleent al haare aanmerkenswaardigheid door den oorsprong van eene zo belangryke rivier te zyn. En waarlyk het was alleen deeze byzonderheid, die ons bewoogen had, om door *Swaben* onze reis naar *Switserland* te neemen."

II. *Aankomst in* SWITSERLAND. —— SCHAFFHAUSEN. —— *De Waterval van den* RHYN: een zeer aanmerkelyke brief, deels om de schoone beschryving van dien beroemden waterval; deels wegens de berigten aangaande de vermaarde brug over den Rhyn, by *Schaffhausen*, die in deze eeuw door ULRIK GRUBEMAN gemaakt is, en wegens deszelfs zonderlinge bouwkunst te regt bewonderd wordt.

III. *Het Eiland* REICHENAU. —— CONSTANS. —— *Geneefsche Volkplanting aldaar.* —— *Het Eiland* MENAU. —— *Het Meir van* CONSTANS.

IV.

Digitized by Google

IV. *St.* GALL. — *Canton van* APPENZEL. — In de Boekery van *St. Gall* vondt onze Reiziger dertien deelen in folio, behelzende geſchreeven brieven van de eerſte Duitſche en Switſerſche Hervormers, welke hy meent, dat aan de Geſchiedenis der Hervorming veel licht zouden byzetten. — Aan deze boekery zyn wy de uitgaaf van PETRONIUS ARBITER, SILIUS ITALICUS, VALERIUS FLACCUS, en QUINTILIANUS, verſchuldigd, waar van men de afſchriften in den jaare 1413 gevonden heeft.

V. *Het* REINTHALL, *of de Valley van den Rhyn.* — *Het Meir en de Stad* WALLENSTAD.

VI. *Het Canton* GLARUS. In dit Canton wierd in de zestiende eeuw de Hervorming ingevoerd, doch niet met uitſluiting van den Roomſchen Godsdienst. De beide gezindheden leeven hier te zamen in de grootſte eensgezindheid. In verſcheidene gedeelten van dit Canton verrigten de Proteſtanten en Roomschgezinden beurtelings hunnen Godsdienst in dezelfde Kerk; en alle de bedieningen van Staat worden vriendſchappelyk door de twee partyen beſtierd. Doch onze Schryver voegt 'er by: „ Geduurende de tegenwoordige en voorgaande eeuw, zyn „ de Proteſtanten aanmerkelyk in getal vermeerderd, en der„ zelver arbeidzaamheid overtreft in alle takken van Koop„ handel verre die der Roomschgezinden: een blykbaar be„ wys, hoe zeer de leerſtellingen der Roomſche Kerk de „ nyverheid belemmeren, en de geeſtvermogens onderdruk„ ken:" (bl. 51.) Hy hadt, in den vierden brief, reeds eene dergelyke aanmerking gemaakt omtrent het Canton *Appenzel*, waar de Hervormden insgelyks over het algemeen handeldryvender, en werkzaamer zyn, dan de Roomschgezinden: (bl. 33: verg. ook bl. 59.)

VII. *De Abdye van* EINSIDLEN. — RAPPERSCHWYL.

VIII. *Stad en Canton van* ZURICH.

IX. *Kerkelyke Zaaken.* — *Geleerdheid.* — *Geleerde mannen van Zurich.* — *Natuurkundige Maatſchappy.* — *Kweekſchool.* — *Boekeryen.* De Heer COXE ſpreekt, in de optelling van oude en nieuwe Zurichſche geleerden, min of meer uitvoering van CONRAAD GESNER, BODMER, SALOMON GESNER, LAVATER, LEONHARD MEISTER en JOHANNES GESNER. Van LAVATER ſchryft hy, onder anderen: „ Dezelfde geestvervoering, waarvan hy in zyne Gelaatkundige navorſchingen, en in zyne Digtkundige opſtellen, gebruik gemaakt heeft, ſtrekt hy ook tot den Godsdienst uit. Het vuur zyner verbeeldingskracht ver-

voert

Digitized by Google

voert hem, om overdreevene en vreemde gedagten aan te neemen; om de paalen der gezonde reden te overschryden; om een voorspraak te zyn voor de genoegzaamheid van een onbeperkt geloof, van inwendige verlichtingen, van bovennatuurkundige verschynzelen, en van de wonderbaare uitwerkzelen van dat geene, het welk, in het geneezen van kwaalen, het *dierlyk Magnetismus* genaamd word. De inneemende begaafdheid van den Heer LAVATER, de levendigheid van zynen ommegang, de bevalligheid zyner manieren, benevens het zonderlinge en het verhevene van zyn styl, heeft meer tot het verspreiden van zyne stellingen en grondbeginzelen toegebragt, dan gezonde redeneeringen of diepe geleerdheid, die in zyne levendige doch tevens oppervlakkige schriften niet gevonden worden." —— De Schryver geeft in dezen brief niet alleen verslag van de openbaare Boekeryen te Zurich, maar ook zommige aan byzondere personen toebehoorende, b. v. van die van den Heer HEIDEGER, welke uit 15000 boekdeelen bestaat, en met behulp van welke de bezitter ten oogmerke heeft, de *Annales Typographici* van MAITTAIRE te verbeteren, en eene naauwkeurige en aaneengeschakelde geschiedenis van de Drukkunst zamen te stellen. Zy is ongemeen ryk in de eerste drukken, van welken men 'er niet minder dan zevenhonderd ziet, die in de vyftiende eeuw vervaardigd zyn. —— Zommige van dezelven tekent de Heer COXE aan.

X. *Togt langs de Oevers van het* ZURICHER MEIR. —— RYCHTERSCHWYL. —— *Eiland* USNAU. —— RAPPERSCHWYL. —— GRUNENGEN. —— USTAR. —— GREIFFENMEIR. —— *Reis naar* REGENSBERG, *en naar den top van den* LAGERBERG. —— „ Het Eiland *Usnau* wordt," volgens den Heer COXE, „ somtyds *Hutten's Eiland* genaamd, ter gedachtenis van dien ongemeenen man, die zich naar deeze eenzaame plaats begaf en daar ook overleed. HUTTEN, van een aanzienlyk geslagt afstammende, was te *Seckenberg* in *Frankenland* geboren, en dewyl hy eene opvoeding, aan zyne geboorte voegende, genoot, zette hy zyne Letteroefeningen met dien onvermoeiden yever voort, welke de hoofdtrek van zyn karakter uitmaakte. Hy leide een leven zo vol van veranderingen, dat zulks byna zonder voorbeeld is; somtyds bedreef hy in het veld roemryke daaden; in de Hooge-Schoolen onderscheidde hy zich door verscheidene verhandelingen; dan eens wierd hy by de Hoven met achting ontfangen,

of

Digitized by Google

of om zyne ſtoutmoedigheid weggejaagd; en ſomtyds dwaalde hy in de uiterſte behoeftigheid door onderſcheidene gedeelten van *Europa*. Daar hy in zyne jeugd de gevoelens van LUTHER omhelsd had, voerde hy beide de pen en het zwaard tot verdediging van de nieuwe leerſtellingen; doch hy was onmaatig in zynen iever, zo dat hy meenigmaal gevangen genomen wierd; en zelfs ontrustte hy den ſtoutmoudigen geest van LUTHER door zyne herhaalde verongelykingen. Na dat hy zich zo wel voor de Lutherſchen als Roomschgezinden tot een voorwerp van ſchrik gemaakt had, zogt zyne heerschzugtige geaardheid te vergeefs eene ſchuilplaats, tot dat hy die in dit afgezonderd Eiland vond. Hy overleed in 1523, in het 36ſte jaar van zynen ouderdom; en was even zo merkwaardig om zyn verſtand en geleerdheid, als om zynen onrustigen aart en vermeetelheid." —— De Vertaaler tekent op deze plaats het volgende aan: „ Hy was een Zoon van HERMAN, Hertog van *Swaben*; van Keizer MAXIMILIAAN verkreeg hy de Dichterlyke Lauwerkroon, doch, volgens den Schryver van de *Dictionaire des Grands Hommes*, moet dezelve als toen goedkoop te verkrygen zyn geweest, dewyl hy op ULRIC DE HUTTEN zegt, dat hy in geene byzonderheden omtrent de Inſecten in de Geleerdheid wil treden. —— ERASMUS wilde te *Bazel* geen bezoek van hem ontfangen, hy zeide te vreezen, dat die ſwetſer, onder ellende en onreinheid gebukt gaande, hem niet zou willen verlaaten. Deeze weigering verwekte tusſchen hen eenen hevigen lettertwist."

In de velden omſtreeks den Lagerberg zag onze Reiziger, dat de Oſſen, welke aldaar voornaamelyk voor trekdieren gebruikt worden, niet met het juk voor de ploeg zyn geſpannen, maar opgetuigd als een paard. „ Deeze gewoonte," zegt hy, „ ſtelt die dieren in ſtaat om met meer gemak, en met meer vrucht, te werken. Men heeft zulks onlangs in ſommige gedeelten van *Engeland* ingevoerd; en alle onbevooroordeelde Landhoevenaars erkennen deszelfs meerder voordeel, dewyl het juk zeer nadeelig voor de huid is; en vier Oſſen, in het gareel geſpannen, kunnen zo veel werk doen als zes, wanneer zy het juk op den nek hebben."

XI. WINTHERTHUR. —— *Kasteel van* KYBURGH.

XII. TRAUENFELD. —— *Het Switſersch Bondgenootſchap.* — *Landdagen.*

XIII.

Digitized by Google

XIII. *Reize te Water van* ZURICH *naar* BADEN. —— *Brug te* WETTINGEN. — BADEN. — *Kasteel van* HABSBURGH. Van de Vrouwen in het Graafſchap Baden meldt ons de Vertaaler, dat zy, by eene anderszins prachtige kleeding, een zonderling kapzel hebben. Zy draagen, naamelyk, aan weêrskanten van haare mutſen, twee korte dikke en zwarte hoornen. „ Een duidelyk bewys (zegt „ hy) dat de weelde de dienſtbaarheid verzelt. Men wil „ dan nog ten minſten iets door de klederen vertoonen." (bl. 150). —— Van *Schintznach*, eene plaats, die aanmerkelyk is om haare bekoorlyke ligging aan de oevers van de *Aar*, en om haare laauwe mineraale Wateren, zegt de Schryver: „ Ze is ook zeer bekend uit hoofde dat eene *Switſerſche* Maatſchappy aldaar het eerst vergaderde. Deeze Maatſchappy, door eenigen van de geleerdſte Mannen, zo van den Roomſchen als Hervormden Godsdienst, in *Switſerland* opgericht, heeft het eerst haare poogingen aangewend, om den geest van verdraagzaamheid te verſpreiden, en om die afkeerigheid, welke tusſchen de belyders van de twee leerſtelzels plaats greep, te doen verminderen. Haare uitgegevene ſchriften hebben daar heen geſtrekt, om eenen algemeenen iever tot naſpooring van de beſchaafde weetenſchappen te doen ontbranden. De Vergadering van deeze edelmoedige Maatſchappy is thans naar *Olten*, eene kleine Stad in het Canton van *Solothurn*, overgebragt."

XIV. KONINGSFELDEN, (de plaats, waar Keizer ALBERT, door JAN *van Habsbourgh* en de zaamgezwoorenen, vermoord werdt, van welken moord men hier de aanleiding en de omſtandigheden verhaald vindt). —— WINDISH, (een klein dorp, dat door de Oudheidkenners vooronderſteld wordt de plaats van het *Vindoniſſa* te zyn, eene *Romeinſche* Sterkte by TACITUS vermeld). — *Reize den* RHYN *af.*

XV. *De Stad* BAZEL. — ERASMUS. — *Openbaare Boekery.* — HOLBEIN.

XVI. *Regeeringsform van* BAZEL.

XVII. *Gevegt by het Hospitaal van* ST. JACOBUS, *tuſſchen de Krygsmagt van* LODEWYK, *Dauphin van Frankryk, en eenige Switſerſche Krygsbenden.* —— *Vervallen Overblyfzelen te* AUGST. — MULHAUSEN.

XVIII. *Het Bisdom van* BAZEL. — PORENTRU. —— *Abdy van* BELLELAY. — ARLESHEIM. — DELMONT. — *Val-*

Digitized by Google

Valley van MUNSTER. — PIERRE PERTUIS. — *Valley van* ST. IMIER.

XIX. *De Stad* BIENNE.

Wy hebben van deze laatſte brieven, en ook van eenige der voorige, ſlegts den hoofdinhoud kunnen opgeeven, om dat ons uittrekzel te lang zou geworden zyn, indien wy uit elken brief eenige byzonderheden hadden medegedeeld. Dit moeten wy, intuſchen, ter aanbeveelinge van dit boek, in het algemeen nog zeggen, dat men in het zelve de volledigſte en naauwkeurigſte berigten vindt van de zeer verſchillende, en dikwyls vry zonderlinge, Regeeringsformen der onderſcheidene Landen en Steden, die tot het Switſerſche bondgenootſchap behooren. En het belangryke van zulke berigten zal, denken wy, vooral in dezen tyd, niemand in twyfel kunnen trekken. Wy althans meenen aan onze Leezers hetzelfde te kunnen zeggen, dat onze Reiziger, aan het einde van dit Stuk, aan zynen vriend ſchryft: „ De op zo veel „ verſchillende wyze ingerichte regeeringen, waarin de „ burgerlyke Maatſchappy verdeeld is, zyn onderwer„ pen van beſpiegeling, welke altoos ſtoffe, beide van „ vermaak en opmerking, voor den wysgeer opleveren: „ en ik houde my verzekerd, *dat gy het geringſte plekje* „ *gronds op deezen kloot aan de vryheid geheiligd, als een* „ *waardig voorwerp niet alleen van uwe nieuwsgierigheid,* „ *maar ook van uwen eerbied zult beſchouwen.*"

Van het tweede Stuk des eerſten Deels zullen wy binnen kort verſlag doen.

Het Jaar tweeduizend vierhonderd en veertig. Een Droom; door den Heer MERCIER, *thans Lid van de Nationaale Conventie, enz.* Le Tems preſent eſt gros de l'avenir. LEIBNITZ. *Naar den derden Druk, uit het Fransch vertaald. Eerſte Deel. Te Haarlem by* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz., 1792. *Behalven het Voorwerk,* 324 *bl. in gr.* 8*vo.*

Een zeer kort Voorberigt van den Vertaaler, die zich van den moeilyken arbeid, aan dit Werk beſteed, met lof gekweeten, en daar door dank by den *Nederduitſchen* Leezer verdiend, heeft, die ook hier en daar eene welpaſſende Aantekening van zyne hand 'er byvoegde, en kennelyk onderſcheidde van de andere, die de vernuftige

Digitized by Google

en ſchrandere Schryver zelve by de laatſte uitgave maakte, zullen wy geheel overneemen, als recht geſchikt om onze Leezers tot de kennis van deezen wonderbaaren Droom in te leiden.

„ Dit Werk," ſchryft hy, „ verſcheen voor het eerst, in het Fransch, in het jaar 1770. Het wierdt toen met greetigheid geleezen, als een Droom van eenen menschlievenden Wysgeer, vol goede, vol verhevene, vol diep doordagte, denkbeelden, maar welker vervulling men naar die Eeuw verſchoof, die het ten opſchrift voerde. Doch thans, daar zich in Frankryk omſtandigheden toegedraagen hebben, die eene geheele omwenteling en hervorming, het werk der Wysbegeerte, ten gevolge gehad hebben, daar 'er veele van des Schryvers denkbeelden reeds weezenlyk zyn bewaarheid geworden, heeft dit Werk, waarin veele gebeurtenisſen, die wy nu zien, als voorſpeld ſchynen, op nieuw aller aandagt na zich getrokken, en nooit kon 'er een belangryker tydſtip zyn om het onzen Landgenooten mede te deelen; men zal het, ben ik verzekerd, allerbelangrykst vinden, en op zich zelf en met betrekking op 't geen thans in *Frankryk*, en in een groot gedeelte van *Europa*, omgaat, vooral als men in aanmerking neemt, den tyd wanneer het geſchreeven is, toen de eigendunklyke magt in *Frankryk* haaren hoogſten trap beklommen hadt. —— Deeze Vertaaling, ondertusſchen, is gevolgd naar den derden Druk, in 't jaar 1787 in het licht verſcheenen, en die met verſcheiden Hoofdſtukken en Aantekeningen, boven de voorige, vermeerderd is." Wy onderſchryven dit oordeel van den Heer Vertaaler.

Dit Deel is afgeſcheiden in XXXI Hoofdſtukken, welke deeze Opſchriften voeren: I. *Parys onder de handen van een ouden Engelschman.* —— II. *Ik ben zevenhonderd jaaren oud.* —— III. *Ik verkleed my.* —— IV. *De Paskendraagers.* —— V. *De Rydtuigen.* —— VI. *De geborduurde Hoeden.* —— VII. *De herdoopte Prins.* —— VIII. *Nieuw Parys.* —— IX. *De Verzoekſchriften.* —— X. *De Man met het masker.* —— XI. *De Nieuwe Testamenten.* —— XII. *De Kweekſchool der vier Natiën.* —— XIII. *Waar is de Sorbonne?* —— XIV. *Het Inënting-Huis.* —— XV. *De Godgeleerheid en Rechtsgeleerdheid.* —— XVI. *Terdoodbrenging van eenen Misdaadiger.* —— XVII. *Zo verre niet af als men wel denkt.* —— XVIII. *De Bedienaars des Vredes.* —— XIX. *De Tempel.* —— XX. *De Prelaat.* —— XXI. *Belydenis door middel van twee Oneindigheden.* ——

Digitized by Google

XXII. *Zonderling Gedenkſtuk.* —— XXIII. *Het Brood, de Wyn, enz.* —— XXIV. *De Prins een Tafelhouder.* —— XXV. *Algemeene Historie.* —— XXVI. LODEWYK XIV. —— XXVII. *De Schouwburg.* —— XXVIII. *De Lantaarnen.* —— XXIX. *De Begraafnis.* —— XXX. *De Boekery des Konings.* —— XXXI. *De Letterkundigen.*

Eenige deezer Opſchriften duiden genoegzaam aan, wat men in die Hoofdſtukken te zoeken hebbe; dan zommige hebben eene duisterheid die doet giſſen, en het aangeduidde Hoofdſtuk leezende, treft men geheel iets anders aan, dan men zou hebben verwagt. Wie, by voorbeeld, zou in het Hoofdſtuk, ten tytel voerende: *Belydenis door middel van twee Oneindigheden*, verwagten daar in aan te treffen, hoe een Jongeling, door het beſchouwen der Hemellichten met een Teleskoop, en door het zien der kleinſte Lichaamen met een Microskoop, tot kennis en eerbiedenis des Opperweezens werdt opgeleid, om dat Weezen aller Weezens te belyden. Treffend zyn de Aanſpraaken eens Leeraars, in die beide gevallen gedaan: wy kunnen, daar dit Hoofdſtuk voor ons openligt, niet nalaaten 'er dit gedeelte, met 's Jongelings Aandoeningen, uit af te ſchryven. Wanneer het Teleskoop by een ſtille lugt en helderen hemel hem de Planeeten vertoont, ſpreekt een eerwaardig Leeraar hem met een eerbiedwekkende en ontzaglyke ſtem aldus aan: „ Jonge„ ling! zie daar de God van het Heeläl, die zich aan „ u door zyne werken openbaart. Aanbid den God dier „ waerelden, dien God, wiens uitgeſtrekt vermogen, en „ het bereik van 's menſchen gezigt, en het bereik van „ zyne verbeelding zelve, te boven gaat. Aanbid dien „ Schepper, wiens ſchitterende majeſteit op de hemel„ lichten, die zyne wetten gehoorzaamen, geſchreeven „ ſtaat. Terwyl gy de wonderen beſchouwt, die zyner „ handen werk zyn, zo weet ook hoe heerlyk Hy het „ hart beloonen kan, dat zich tot hem verheffen zal. Ver„ geet niet, dat, onder zyne heerlyke werken, de Mensch, „ die met het vermogen begaafd is van dezelve te be„ ſpeuren en te gevoelen, den eerſten rang bekleed, en „ dat hy, Gods Kind zynde, dien eerwaardigen tytel moet „ eeren."

Wanneer de Jongeling, met verbaasdheid, door het Microskoop de kleinſte leevende Diertjes bezien heeft, die zich in hunne onbegrypelyke kleinheid beweegen, en met dezelfde werktuigen als de groote Dieren, vaart de Leeraar op denzelfden toon voort. „ Zwakke ſtervelingen, gelyk

„ wy

„ wy zyn, tusschen twee oneindigheden geplaatst, aan
„ alle kanten door het gewigt van Gods grootheid ge-
„ drukt, laaten wy stilzwygend dezelfde hand aanbidden,
„ die zo veele Zonnen ontstak, die onzigtbaare deeltjens
„ het leeven en gevoel schonk! Zonder twyfel, het oog,
„ dat het teder gestel van het hart, van de zenuwen,
„ van de vezelen van het diertjen, gemaakt heeft, zal
„ zonder moeite in de diepste schuilhoeken van ons hart
„ leeven. Welke inwendige gedagte kan voor dat on-
„ bepaald oog verborgen blyven, voor welk de melk-
„ weg niet meer schynt dan de snuit van de myt? Laa-
„ ten wy maaken dat alle onze gedagten dien God waar-
„ dig zyn, die haar ziet ontstaan, en die haar opmerkt.
„ Hoe menigmaalen 's daags kan het hart zich tot hem
„ opheffen, en zich in zynen schoot versterken! helaas!
„ alle de dagen onzes leevens kunnen niet beter besteed
„ worden, dan met hem in den grond onzer ziel een
„ eeuwig gezang van lof en dank toe te zingen."

„ De Jongeling, bewoogen, verwonderd, behoudt den dubbelen indruk, die hy byna op 't zelfde tydstip ontvangen heeft; hy schreidt van blydschap; hy kan zyne brandende nieuwsgierigheid niet verzadigen; zy ontbrandt op elke schrede, die hy in die twee waerelden doet. Zyne woorden zyn niet anders dan een lang lied van bewondering. Zyn hart klopt van verbaasdheid en eerbied, en gevoelt gy wel hoe vuurig, hoe waaragtig, hy het Weezen der Weezens aanbid? Hoe vervult hy zich met zyne tegenwoordigheid! Hoe breidt die Teleskoop zyne denkbeelden in uitgestrektheid en grootte uit! Hoe maakt hy dien eenen Bewoonder van dat uitgestrekte Heeläl waardig! Hy geneest hem van de aardsche eerzugt, van den onbeduidenden haat, dien zy teelt; hy bemint alle menschen, die alle met denzelfden adem des leevens bezield zyn; hy is een broeder van alles wat de Schepper heeft aangeraakt. —— Voortaan zal hy zyn grootste glorie stellen in door de hemelen, die opëenstapeling van wonderen, in te oogsten. Hy vindt zich zelven minder klein, zedert hy het geluk gehad heeft die groote dingen te zien. Hy zegt tot zich zelven. God heeft zich aan my geopenbaard; myn oog heeft Saturnus, de Ster Sirius, en de ineengedrongen zonnen van den melkweg, bezogt. Ik gevoel dat myn geheel weezen is uitgebreid, zedert God eene gemeenschap heeft willen stellen tusschen myn nietig weezen en zyne grootheid. Ach! wat schat ik my

Digitized by Google

gelukkig het verſtand en het leeven ontvangen te hebben! Ik beſpeur reeds welk het lot van den deugdzaamen zyn zal! ô heerlyke God! Maak dat ik u aanbid, maak dat ik u eeuwig beminne!"

Uit de Opſchriften der *Hoofdſtukken*, hoe duister zommige voorkomen, is, egter, genoegzaam op te maaken, dat zy eene vergelykende beſchouwing opleveren van *Frankryk*, en meer bepaald van *Parys*, tusſchen den tegenwoordigen tyd, en dien waar in de Droom den Schryver overvoert. Veele ſtoute waarheden vloeijen uit zyne penne, „ik zag," ſchryft hy, onder anderen, in *Nieuw Parys*, „met veel vermaak, dat men die geketende ſlaaven (*), die aan den voet van een onzer Koningen waren, weggenomen hadt (†), dat men de hoogklinkende Opſchriften hadt uitgewiſcht, en ſchoon deeze lompe vleiery de minſt gevaarlyke van alle is, hadt men zorgvuldig den minſten ſchyn van logen en hoogmoed verwyderd.

„Men vertelde my, dat de *Baſtille*," (men bedenke dat MERCIER dit ſchreef, ettelyke jaaren voor de omverwerping deezes haatlyken Geſtichts) „tot den grond toe afgebrooken was door eenen Vorst, die zig niet waande de God der menſchen te zyn, en die den Regter der Koningen vreesde: dat men op de puinhoopen van dat yſſelyk Kasteel, zo wel het paleis van de wraak (en van eene Koninglyke wraak) genoemd, eenen tempel aan de goedertierenheid geſtigt hadt; dat geen burger uit de Maatſchappy verdween, zonder openlyke regtspleeging, en dat

(*) Aan den voet van het van verguld lood gemaakte Standbeeld van LODEWYK DEN XIV, door de overwinning gekroond wordende, zag men vier overwonnen Natiën, heerlyk uit metaal gegooten, gekluisterd; naa de Omwenteling hebben de Franſchen, die eindelyk LODEWYK DEN XIV openlyk op zynen waaren prys durfden ſchatten, geene Koningen, verſtorvene noch leevende, meer willen vleyen, en geene geketende Natiën meer willen aanſchouwen, deeze beelden weggenomen; en, by de Jacobynſche Omwenteling, zyn alle de heerlyke Standbeelden der Franſche Vorſten, de bewondering der Vreemdelingen, vernield.

VERTAALER.

(†) LODEWYK DE XIV zeide, dat, van alle Regeeringen der waereld, die van den Turk hem best aanſtondt. Men kon geene grooter blyk van trotſchheid en onweetendheid geeven.

Digitized by Google

dat *Lettres de Cachet* een naam was, het Volk onbekend; dat die naam ſlegts diende om de onvermoeide geleerdheid van hun, die in den nagt der barbaarſche eeuwen doordrongen, bezigheid te verſchaffen, en dat men zelfs een boek geſchreeven hadt, ten tytel voerende: *Vergelyking tuſſchen de Lettres de Cachet en de Aſiatiſche Stroppen.*"

De *Man met het masker*, in het X Hoofdſtuk, is een Schryver, die een ſlegt boek, dat is te zeggen, een boek met gevaarlyke beginzelen, aan 't licht gebragt hadt, die tegen de gezonde zedekunde aanliepen, en ter vergoeding een masker droeg om zyne ſchande te verbergen, tot hy die hadt uitgewiſcht, door beter beredeneerde en verſtandiger dingen te ſchryven. Dit geeft gelegenheid over de vryheid van ſchryven te handelen, en den Geleider van den zeventien honderd jaarigen Droomer te doen zeggen: „ Men heeft het zo dikwerf beweezen: de vryheid der Drukpers is de waare ſchaal der burgerlyke vryheie (*). Men kan de een niet ſchenden zonder de andere te vernielen. De gedagten moeten haaren vryen loop hebben. Die te willen beteugelen, die in haar heiligdom te willen verſtikken, is eene misdaad van gekwetſte menschlykheid. En wat zal my dan toebehooren, als myne gedagten myn eigendom niet zyn?

„ Maar, hernam ik, in mynen tyd vreesden de groote Amptenaars niets zo zeer als de pen der goede Schryveren. Hunne trotſche ſchuldige zielen ſidderden in haare diepſte ſchuilhoeken, zo dra de billykheid durfde openbaaren, 't geen zy zig niet geſchaamd hadden te bedryven (†). In plaats van die openbaare berisping, die, wel beſtierd zynde, de grootſte teugel voor de misdaad en

(*) Dit is zo goed als eene meetkundige betooging.

(†) In een Tooneelſtuk, geryteld: *De Bruiloft van eens Konings Zoon*, zegt een bedienaar van het regt, een hoffchurk, tot zyn' knegt, van wysgeerige Schryveren ſpreekende: „ Myn „ Vriend! dat is een verderflyk volk. Men kan niet het „ minſte onregt doen of zy merken het. Te vergeefsch mogen „ wy ons waar gelaat voor het doordringendst oog met een „ liſtig masker bedekken, die lieden ſchynen u, in 't voorby „ gaan, te zeggen; ik ken u wel. —— Myne Heeren Wys„ geeren! ik hoop u te leeren, dat het gevaarlyk is iemand „ van myn ſlag te kennen; ik wil niet dat men my ken„ nen zal."

Digitized by Google

en de ondeugd zou geweest zyn, te beſchermen, veroordeelde men alle de Schriften om door een zeef te gaan; maar de zeef was zoo naauw, zoo digt, dat, dikwyls, de beste trekken verlooren geraakten; de ſchitteringen van het vernuft waren de wreede ſchaar der middelmaatigheid onderworpen, die het zonder barmhartigheid de wieken kortte (*).

„ Men begon rondom my te lachen. Dat moet, zeide men, eene zeer klugtige zaak geweest zyn, lieden te zien, die deftig bezig waren om eene gedagte in tweeën te ſnyden, en om lettergreepen te wikken en te weegen. Het is wel te verwonderen, dat gy iets goeds te voorſchyn hebt kunnen brengen met zulke banden. Hoe kan men cierlyk en lugtig dansſen onder de ontzaglyke zwaarte van ketenen? — ô! Onze beste Schryvers hebben zeer natuurlyk de party gekoozen van die af te ſchudden. De vrees verbastert de ziel van den mensch; die door menschlievenheid bezield is, moet fier en kloekmoedig weezen (†). Gy kunt tegen alles ſchryven, wat u tegenſtaat, hernam men, want wy hebben geene zeef, noch ſchaar, noch handboeijen, meer; en men ſchryft zeer weinig dwaasheden, om dat zy van zelve weder in den ſlyk zinken, die haar element is. De Regeering is verre verheeven boven alles wat men zeggen kan; zy vreest de verlichte Pennen niet; zy zou zich zelve beſchuldigen, als zy die vreesde. Haare verrigtingen zyn billyk en opregt. Wy pryzen haar ſteeds, en als het belang des Vaderlands het vordert, dan is elk in zyn vak Schryver, zonder uitſluitend op dien tytel aanſpraak te maaken."

In een Werk, waarin over zo veele zaaken gehandeld wordt, heeft ons alles niet even zeer behaagd; en bejammeren wy het, dat de Schryver, die alleszins opgeklaarde denkbeelden van den Natuurlyken Godsdienst en Zedekunde blykt te bezitten, en dezelve overal, met ernſt, aan-

(*) De meeste Boekbeoordeelaars, Koninglyke genoemd, zyn lieden, welke men niet onder de Letterkundigen, zelfs van de laagſte klaſſe, rekenen kan, en men kan van hun naar de letter zeggen, dat zy niet leezen kunnen.

(†) Neen! uitſteekend vernuft laat zich niet ketenen! Zoo ſchreef de ſchrandere MIRABEAU, in den kerker, onder eene *Lettre de Cachet*, zugtende, zyn meesterſtuk; zyn Werk over de *Lettres de Cachet*.

VERTAALER.

Digitized by Google

aandringt, door mangel aan onderſcheidende begrippen van het waare *Christendom*, deezen Godsdienst te veel met de dwaasheden van de bygeloovige begrippen der *Roomſche* Kerke en van het *Pausdom* verward hebbe.

Wat MERCIER van de *Algemeene Historie* zegt, als mede van de verkleining, die veele Boeken in *'s Konings Boekery* ondergaan hebben, de beoordeeling eener menigte van Werken bevattende, heeft ons ten uiterſte geſmaakt. Wy vinden ons wel uitgelokt om 'er iets van over te neemen; doch zyn reeds breed genoeg in de aankondiging van een Werk van vernuft, 't welk ons in een denkbeeldig Tydperk overbrengt, zo zeer verſchillende van 't geen wy beleeven; een denkbeeldig Tydperk, waar in wy niet kunnen naalaaten veel ſchoons en wenschlyks te ontmoeten, indien onze zielen gevoelig zyn voor Menſchliefde en waare Vryheid. — Wy verlangen na het volgende.

Het verloren Paradys. Het Engelsch gevolgd. Twee Stukjes. Te Zutphen by A. van Elduk, 1791. *In* 8vo. 270 *bl.*

Schoon wy reeds twee Vertaalingen van MILTONS *Paradys verlooren*, in onze taale, bezitten, als een in Verzen van PALUDANUS, en eene betere in Proſa van Dr. VAN ZANTEN, verdient de Heer J. H. REISIG, welke, als Vertaaler, het eerſte deezer Stukjes aan den Wel Eerwaarden DELPRAT, Walsch Predikant in *'s Gravenhagen*, heeft opgedragen, echter alle aanmoediging, om onze dichtlievende Landgenooten het uitmuntend ſchoon van MILTON verder te leeren kennen. Ondanks de bedenkingen, die men hier en daar op dit beroemd Heldendicht kan maaken, is het geheel toch zoo origineel, en zoo onderhoudend, dat het leveren eener juiste Vertaaling te gelyk eene weldaad is, die men onze Natie bewyst.

Men zal niet verwagten, dat wy eene volledige ſchets of beöordeeling van dit Heldendicht mededeelen, nadien hetzelve, zo als wy zo even zeiden, reeds door twee Vertaalingen in ons Vaderland bekend is: en de geleerde ADDISON zich boven dien heeft toegelegd, om hetzelve uitvoerig te beöordeelen, en, door verſcheidene proeven, zyne Natie het naauwkeuriger te doen kennen; wordende deeze beöordeeling, (behalven het geen de taal van MIL-

Digitized by Google

TON betreft) in de XVII eerſte Vertoogen van den Engelſchen *Spectator*, door P. LE CLERCQ vertaald, gevonden. Intuſſchen verdient de Dichter van het Stuk nog wel eenige nadere kenſchetſing, die wy hoopen dat de Heer REISIG, by de voltooijing van het geheel, ook zal mededeelen, waar toe SAMUEL JOHNSON, in *the life of* MILTON, den weg heeft gewezen.

MILTON, bekend door zyne verdeediging van den dood van KAREL DEN Iſten, door zyne verknogtheid aan CROMWEL, wiens Secretaris hy was, en door zynen twist met SALMASIUS, Hoogleeraar te Leyden, over gemelde te rechtſtelling; was een man, die veel geleezen, en zeer veel gezien had. De oudſte Heldendichten van ORPHEUS, HOMERUS en VIRGILIUS, waren hem geheel eigen geworden; doch hy was niet minder doordrongen van alles wat hy in de Boeken van MOSES, en in de Profetiſche Schriften, ten opzichte van zyne ſtoffe, de val onzer eerſte Voorouderen, gevonden hadt. De gelukzaligheden van *Eden* bragten hem waarſchynlyk de vlakte van *Enna* te binnen, alwaar de verzamelplaatſe der bloemen van PROSERPINE was. SATAN, die, zoo hy al niet, volgens DRYDEN, de hoofdperſoon van dit Heldendicht is, evenwel in hetzelve op MESSIAS volgt: SATAN neemt zynen weg door de met elkander ſtrydende Elementen, gelyk ARGO (by ORPHEUS) tuſſchen de *Cyaneſche* Rotſen; of gelyk ULYSSES (by HOMERUS) tuſſchen de twee Draaikolken van *Sicilien*. MILTON was niet minder bekend met de Dichtſtukken der Italiaanen, wier taale hy, door eene reize in dat Land, volkomen verſtond, als met de *Myſteriën*, of heilige Tooneelſpelen van dien tyd; welke op de meeſte Tooneelen van *Europa*, toenmaals, de geheimen van den Godsdienſt, even zo belagchelyk als ernſtig, voorſtelden. De Hel van MILTON is daar door niets anders dan de Hel van TASSO, maar zy is met veel ſtouter en ſterker trekken geſchilderd. Dan, dit ſtoute wordt merkelyk verzwakt door het belagchelyk denkbeeld van een *Pandemonium*, in het welk de Schaaren der Duivelen, op een zeker teken, zodanig van gedaante veranderen, dat zy, die nog korts de reuzen der aarde in grootte overtroffen, thans kleiner zyn dan de allerkleinſte dwergen; zo dat de engſte ruimte tallooze legioenen bevat. Niet minder ongerymd en onbevallig is de *Epiſode* der bloedſchandige vereeniging van de *Zonde* en de *Dood*, welke als wezenlyke Perſoonen ſpreeken en han-

Digitized by Google

handelen. Ook de kryg der Engelen tegen de Duivelen is, in veele opzichten, berispenswaardig.

ADDISON heeft aangemerkt, dat het onderwerp van dit Heldendicht voor de meeste Europeſche Natiën van belang is, nadien de eerſte Zonde hunner eerſte Voorouderen, of de Erfzonde, hen allen raakt. Doch MARMONTEL heeft onlangs, in het *Vyfde* Deel der *Elemens de Literature*, daar tegen beweerd; dat, door aan alle Natiën in 't algemeen van belang te zyn, dit Heldendicht voor geen éene Natie, in 't byzonder, van belang is: weshalven het ook, by deszelfs eerſte oorſpronglyke uitgave, Ao. 1668, zo weinig begunſtigers vondt, dat het geheel in vergeetenheid zoude geraakt zyn, indien STEELE, POPE, ADDISON, en andere Lieden, welken in ſtaat waren om 'er over te oordeelen, niet goedgevonden hadden, om de ſchoonheden van dit Gedicht, welke boven den gezichtskring der meesten lagen, voor hen in het juiste licht te plaatſen; waarna het dan ook telkens is herdrukt geworden: en nu onlangs nog in Frankryk, zeer kostbaar, te gelyk met eene Franſche Vertaaling, is in 't licht gekomen.

Om eene Proeve der Vertaalinge te geeven, kiezen wy den aanhef van den *Vierden Zang*, bevattende de uitmuntende Aanſpraak van SATAN aan de Zon, die van alle kenners is bewonderd.

„ Waar is de waarſchuwende ſtemme: Wee den Inwoonderen der aarde! welke hy, die de openbaring zag, toenmaals luide in den Hemel hoorde roepen, toen de draak na eene tweede nederlaag woedend nederkwam om wraak te neemen aan de menſchen? Waar is zy; om onze eerſte Ouderen, nog tydig van de nadering hunnes geheimen vyands gewaarſchouwd, hem en zyne doodelyke ſtrikken, gelukkig te doen ontvluchten? Want thans ſtreek Satan vlammende van woede, nu nog als verzoeker, maar weldra als verſchuldiger, neder, om aan den onſchuldigen zwakken mensch zyn verlies van den eerſten veldſlag, en zyne vlucht tot den afgrond, te wreeken. Doch zonder zich te verheugen wegens zyne komst, van hoe verre ook, hoe verwegen, en zonder vreeze; zonder oorzaak om zich in zyne nadering te verblyden, begint hy zyne gruwzaame verzoeking; die thans naby haare geboorte in zynen rusteloozen boezem kookt, en als een duivelsch werktuig op hem zelven te rug

ſlaat. Afgryzen en twyfeling verſcheuren zyne ontroerde denkbeelden: overal is de grond voor hem een bruizende afgrond; en onvermogend om door verandering van plaats, zo min eenen voetſtap van de hel, dan van zich zelven, te ontvluchten, draagt hy dezelve in zynen boezem, en rondsom zich heen. Thans wekt het geweeten de ſluimerende Wanhoop, wekt de bittere gedachte aan dat geen wat hy was, wat hy is, en het yſelyker toekomende, dat hem verwacht; op vreesſelyker waubedryven moet een vreesſelyker lyden volgen. Somtyds vestigt hy zyne gepynigde ſombere blikken op Eden, hetwelk zo bevallig voor hem lag; ſomtyds op den hemel en de glansryke Zon, welke thans het toppunt van haaren middagstoren (*) beſteeg; dan in diepe herinnering borst hy in de volgende woorden uit:

„ô Gy, die met overtreffenden glans bekroond, gelyk de God dezer nieuwe Waereld van uwe alleenheerſching neder ziet; op wiens gezicht alle de ſtarren haare kleinere hoofden omhullen; tot u ſpreek ik, doch met geene vriendſchaplyke ſtem, en voeg uwen naam daarby, ô Zon! om u te betuigen hoe zeer ik uwe ſtraalen haat, die my herinneren uit welk eenen ſtaat ik viel; hoe heerlyk ik eenmaal boven uwen kogel verheven was, tot dat hoogmoed, en nog erger, heerschzucht, my, ſtrydende tegens den onwederſtaanbaaren koning des hemels, in den afgrond ſtortten. Ach! waarôm beoorloogde ik hem? hy, die my tot de ſtraalende hoogheid ſchiep, waarin ik geplaatst was, verdiende deze behandeling niet; nimmer wierp hy my zyne weldaaden voor, en zyn dienst was niet zwaar. Wat kon geringer zyn, dan hem te pryzen, en wat redelyker dan met dank hem te betaalen? Doch alle zyne goedheid werkte boosheid en niets dan kwaadaartigheid in my. Zo hoog verheven, verſmaadde ik de onderwerping; een ſtap hooger, dacht ik, zoude my tot den hoogſten verheffen, en in een oogenblik aan de onmeetbaare ſchuld van eindelooze dankbaarheid, zo bezwaarlyk door eeuwig te betaalen, door eeuwig ſchuldig te blyven, ontheffen; ver-

(*) MILTON zegt zekerlyk: *Which now ſat high in his meridian tower:* doch nadien een *tooren* by *Eden* zeer byzonder klinkt, en het ook enkel *hoogte* kan betekenen, zouden wy hier *haare middaghoogte* vertaald hebben.

Digitized by Google

vergeetende wat ik onophoudelyk van hem ontving, en niet overweegende dat een dankbaar gemoed, zyne ſchuld erkennende, niets ſchuldig blyft, maar altoos betaalende op eenmaal in ſchuld komt, en zich uit dezelve ontſlaat. —— Waar was dan die drukkende last? ô had zyn almagtig beſluit my tot eenen geringeren engel geſchapen, ik ware gelukkig ſtaan gebleven; geene onbegrensde hoop had myne eerzucht doen ontwaaken. Doch waaröm niet? Veelligt had eene andere hooge magt het oproer gezaaid, en my, hoewel geringer, tot zyne zyde overgehaald. Maar andere magten, my gelyk, zyn niet gevallen; onbeweeglyk ſtonden zy, gewapend tegens alle inwendige en uitwendige verzoekingen. Hadt gy dezelfde vryë wil en magt om te ſtaan? Gy had dezelven! Wien of wat hebt gy dan aan te klaagen dan de vryë liefde des hemels aan allen in gelyke maat uitgedeeld? Dat dan zyne liefde vervloekt zy! zyne liefde of haat, my onverſchillig, verdoemde my tot eeuwige pynen. Neen, vervloekt zyt gy! doordien uw wil tegens den zynen vrywillig gekozen heeft, wat gy zo billyk thans beklaagt. Ik ellendige! waar zal ik den eeuwigen toorn, waar de eindelooze wanhoop, ontvluchten? Waar ik heen vlucht is de helle; ik verſtrek my zelven tot eene helle; in den diepſten afgrond opent zich een diepere, welke my geduurig dreigt te verſlinden, en waar tegen de hel die ik lyde een hemel ſchynt te zyn. ô Keer dan eindelyk terug! is 'er nergens eene plaats voor berouw, nergens eene voor vergiffenis open? Neen, geene dan door onderwerping. Aan dat woord te denken verbiedt my myne trotschheid, en de vreeze voor ſchande by de geesten des afgronds, die ik met andere beloften, met andere ydelheden, vervoerde, en my beroemde den Almagtigen te kunnen onderbrengen. Ik ellendige! weinig weeten zy hoe yslyk deze ydele verwaandheid my doet lyden, onder welke pynen ik innerlyk verzucht: en terwyl zy my, in de hel ten troon geſtegen, hoog verheven tot Diadeem en Scepter, aanbidden, lig ik, alleen de hoogſte in magt, ook de diepſte in ellende gevallen. Eene zodanige vreugde vindt de eerzucht! Doch geſteld, dat ik berouw konde hebben; geſteld dat ik uit genade in mynen voorigen ſtaat zou kunnen herſteld worden; hoe rasch zou de grootheid de trotſche gedachten terug roepen; hoe rasch dat geen terug roepen, wat eene geveinsde onderwerping had doen zweeren? Welvaart zou de geloften, in pynen afgelegd, als af-

Digitized by Google

afgedwongen en niet geldend verklaaren. Nimmer kan eene waare verzoening daar ſtand grypen, waar dé wonden van eenen doodelyken haat zoo diep zyn ingedrukt: dit zou ſlechts oorzaak zyn van eene ergere vreedebreuk, en eenen zwaarderen val. *Dus* zoude ik de korte ſtilſtand duur, en met dubbelde ſmerten, koopen. Dit weet myn rechter! hy, dierhalven, is zo verre om den vreede te ſchenken, als ik ben, om denzelven te bidden; dus, van alle hoop verſtooken, ſlaat hy, in ſtede van op ons bannelingen en verworpenen, zyne oogen op het voorwerp van zyn genoegen, den mensch, en op de voor hem geſchapene Waereld. Vaarwel dan hoop! en met de hoop, vaarwel vreeze! vaarwel wroeging! al wat goed is, is voor my verlooren! boosheid! ſtrek gy my tot eenen God, door u mogelyk zal ik het ryk met den koning des hemels verdeelen, en mogelyk meer dan de helft daar van regeeren; hier van zullen de mensch en deeze nieuwe Waereld weldra getuigen.

„ Terwyl hy dus ſprak, verduisterde elke gemoedsbeweeging zyn gelaat, driemaal door bleekheid, toorn, nyd en wanhoop, van verwe veranderd. Dit alles misvormde zyne geleende gedaante, en verried zyne valschheid, by aldien eenig oog hem gade ſloeg. Want hemelſche gemoederen zyn aan zodanige onreine driften nimmer onderworpen. Dus, als een konſtenaar van bedrog, elke beroering met uitwendige kalmte te vernisſen, nam hy de verſtelling te baat; hy was de eerſte, die, onder den dekmantel van heiligheid, de valschheid te werk ſtelde, om gruwzame euveldaaden, van weerwraak zwanger, te verbergen. Doch nog niet genoeg was hy in dezelve volleerd, om Uriël, reeds achterdochtig, te misleiden; het oog van dezen volgde hem op zynen weg nederwaards, en zag hem op den Asſyriſchen berg in eene ontſteltenis, grooter dan die, welke een der zalige geesten kon overkomen. Alleen, niet beſpied nog gezien, gelyk hy waande, bemerkte Uriël echter zyne trotſche gebaarden, en zyne dolzinnige beweegingen."

MILTON ſchynt eerst voorneemens geweest te zyn, om zyn *Paradiſe Lost*, in een Mysteries Treurſpel, of *Religieuſe Farce*, voor te draagen: even als VONDEL zynen LUCIFER gedaan heeft, welke, door het zien vertoonen van zulke *Farcen* by de Rethorykers, niet minder van derzelver ſtyl doordrongen was, dan MILTON. De tien eerſte Engelſche Verzen, uit de zo even medegedeelde Aanſpraak van Satan aan de Zon, maakten reeds de aanhef van

van dat gedeelte des Treurſpels uit, dat PHILIPS verzekert 'er van gezien te hebben: deelende te gelyk twee nagelaatene ontwerpen van dat ſpel mede. Intuſſchen heeft de Leezer by de laatſte ſchikking veel gewonnen, hebbende het Heldendicht een veel ruimer vak. Deze twee eerſte Stukjes dezer Nederlandſche Vertaaling maaken ſlechts de helft, of Zes Zangen, van dit Dichtſtuk uit: welke wy hoopen, dat ſpoedig door de Zes overigen gevolgd zullen worden; zynde de Vertaaling, over 't geheel, zuiver, en papier en letter keurig.

Kabinet van Mode en Smaak. Vierde Deel. Met gekoleurde Plaaten. Te Haarlem by A. Loosjes Pz., 1792. *In* 8vo. 446 *bl.*

In dit Deel wordt de uitmuntende verhandeling *over de Germaanen* geduurig vervolgd. Daar op volgt: eene beſchryving der *geſtalte* en *kleeding der Moorſche Vrouwen*. Het vervolg der *Fragmenten* eener nieuwe *Reize naar Spanjen*. Plechtige openlyke *Tweegevegten*. Het Koningryk *Tunkin*. Narichten aangaande de *Samojeeden*. Beſchryving van de *Harem* te *Maroceo*; en van de *Tournooy*- en *Ridderſpelen*. Berichs aangaande de *Tslanders*. — De meeste deezer ſtukken zyn zekerlyk enkel vertaalingen; doch die der Tournooyſpelen ſchynt een Vaderlandsch opſtel te zyn; hebbende gewigtige ophelderingen, deeze ſtoffe betreffende. Het zelfde zy gezegd van de *In*- en *Uitlandſche* Dragten, onder welken eene oude *Ordonnantie* van de *St. Joris Doelen* te *Noordwyk* voorkomt. Behalven het *Modenieuws*, en *Tooneelnieuws*, uit verſchillende Ryken, treft men in dit Deel, even als in de voorige, eenige Anecdoten en Gedichten, meer of min belangryk, onder den tytel van *Mengelwerk*, aan: van welken wy de volgende zullen mededeelen; laatende, *die ſcandaleuſe hoerengordynchens weggeſooven*, voor de Liefhebbers der oude Vlaamſche dichtkunde over.

ANECDOTE EENER SCHOONE NACHTWANDELAARES.

„ Een jong engelsch Edelman reisde, voor eenige jaaren, van *London* naar het westlyk gedeelte van *Engeland*; zyn oogmerk was, een zeer waardigen man, zyn bloedverwant, te bezoeken; welke op zyn landgoed leefde. Hy ontdekte, dat ter zelfder tyd het huis van dien vriend, uit hoofde eener daarin gehouden bruiloft, vol menſchen was. De huisheer heette hem, wel is waar, hartelyk welkom, doch zeide tevens: „ Ik weet niet, waar ik u bergen zal; het huwelyk myner

„ nich

„ nicht heeft my niet éene kamer overgelaaten. Ik heb 'er „ nog wel een, dan deeze kan ik niet mede rekenen, wyl het „ daar in ſpookt: zoo gy daar in wilt huisvesten, dan wil ik „ u een zeer goed bed daar in laaten brengen, nevens andere „ noodwendigheden." De gast verzekerde hem, dat hy voor dit aanbod ten hoogſten verpligt was, wyl hy reeds dikwyls gewenscht had, in een plaats te zyn, waar het ſpookte. Dit beſluit was den huisheer zeer aangenaam; hy liet de kamer in orde brengen, en, wyl het winter was, een groot vuur aanleggen.

„ Wanneer de tyd van ſlaapen daar was, geleidde men den jongen Edelman in de voor hem beſtemde kamer; hy beval zich in de zorg des hemels, en ging te bed. Een geruimen tyd bleef hy wakker, en daar hy geen geruis, noch in het algemeen geen het geringſte gerucht, hoorde, ſliep hy eindelyk in.

„ Om drie uur des morgens werd hy, door het opendoen der deur zyner kamer, wakker. Hy zag iemand inkomen, welke, zoo het ſcheen, een jong meisjen was, dat niets dan een nachtmuts en een korten onderrok aan had; hy kon echter haar niet duidelyk genoeg zien, wyl zyn nachtlicht was uitgegaan, en het vuur niet dan een gering ſchynzel gaf.

„ Deze onbekende gast echter naderde den ſchoorſteen, greep de tang, en roerde het vuur om. Door dit ſterker licht zag de jonge man in het bed, zeer duidelyk, de gedaante van een jong meisjen; of zy echter van vleesch en bloed, of een ſpookſel, ware, wist hy niet. Deze aartige gedaante bleef eenigen tyd voor het vuur ſtaan, als of zy zich warmen wilde; daarop ging zy eenige maalen de kamer op en neder, naderde eindelyk het bed, waar voor zy eene kleine poos bleef ſtaan; vervolgens ſloeg zy het dek op, legde zich neder, dekte zich toe, en lag zeer ſtil.

„ De jonge gast geraakte een weinig buiten zich zelven, by dit onbekend bezoek; hy ſchoof, zo verre mogelyk, agter in het bed terug, en wist niet, of hy opſtaan of te bed zoude blyven. Eindelyk nam hy het beſluit, zich niet te verroeren, tot hy gewaar werdt, dat zyne ſlaapgenoote adem haalde. Nu vermoedde hy te meer, dat hy vleesch en bloed naast hem had. Hy ſchoof dus een weinig nader by, raakte haar aan, vond haar warm, en was overtuigd, dat hy met geen ſpookſel te doen had; hy voelde een ring aan haaren vinger, welken hy voorzigtig 'er aftrok. Daar het meisje aanhoudend rustig voortſliep, liet hy haar liggen, zonder haar in het minſte te ſtooren.

„ In eens ſprong zy op, verliet het bed, ging, even als in het eerst, de kamer eenige reizen rond, opende de deur der kamer, ging 'er uit, en ſloot de deur agter zich toe.

De

Digitized by Google

De jonge man vermoedde nu, op welk eene wyze de kamer den blaam van ſpookery gekreegen had; hy ſtond op, grendelde de deur, legde zich neder, en ſliep tot den morgen.

„ Spoedig kwam de huisheer om naar zyn welſtand te vraagen, en of hy in den nacht iets gezien had? De gast gaf hem ten antwoord, dat 'er eene verſchyning by hem geweest was, dan, dat hy tevens de vryheid verzogt, 'er niet verder naar te vraagen; dat hy het niet eer kon vertellen, dan na dat de ganſche familie by een was. De huisheer ſtemde zulks toe, en betuigde blyde te zyn, dat hy hem gezond en welvarend gevonden had.

„ De nieuwsgierigheid was hevig, en bragt alle takken der familie by een. Na dat zy allen in eene zaal vergaderd waren, hief de jonge Edelman aan, dat hy van alle de tegenwoordig zynde Dames iets verzocht, en dit was, te mogen weeten, of eene haarer een ring verlooren had? De jonge Dame, een dochter van den huize, van welker vinger denzelven genomen was, had hem bereids gemist, en wist niet, hoe zy hem was kwyt geraakt. Zy bekende dus openhartig, dat zy den haaren miste. Op de vraag, of dan deze de haare ware, zeide zy *ja!* en ontving hem dankbaar van den Edelman. Deze keerde zich nu naar den gastheer, en zeide: „ Nu, myn heer, kan „ ik u verzekeren, dat deze Dame, welke ik hier by de hand „ neeme, de beminnelyke geest is, die in uwe kamer ge„ ſpookt heeft." Hierop vertelde hy het ganſche geval. Geene woorden zyn in ſtaat, de ſchaamte en verwarring der jonge juffer uit te drukken; ſtamelende en beteuterd bekende zy 'er niets hoe genaamd van te weeren; zy moest het echter gelooven, daar zy zeer wel wist met den ring naar bed gegaan te zyn.

„ Dit voorval gaf het ganſche gezelſchap ſtof tot lagchen, tot eindelyk de Vader verklaarde, dat hy, wyl zyne dochter reeds by haaren neef te bed was gegaan, haar een goed uitzet zou geeven, ingevalle zy haare hand aan den Edelman geeven wilde, wiens karakter zy van naby genoeg kende. Dit grootmoedig aanbod was zoo voordeelig, dat de jonge Edelman het met vreugde aannam; en zyne ſlaapgezellinne maakte ook geene zwarigheid hem tot haaren man te neemen."

Wy kunnen niet ontveinzen, dat het in bed gaan der Dame, naast den jongen Edelman, ons zeer romanesk voorkomt: maar ook het Huwelyk, daar op gevolgd, is het niet minder. Jammer is het, dat Vader CATS deeze *Anecdote* niet geweeten heeft, hy zou zynen *Trouwring* anders zekerlyk nog met een *Huwelyk door Somnambulisme*, of door *Slaapwandelen*, voorzien hebben. Doch, in de tyden van CATS, wist men weinig van *Somnambulen*, en geheel niets van *Magnetiſeeren*; ontdekkingen voor onze wysgeerige Eeuw alleen bewaard!

Wy

Wy eindigen met de twee volgende Puntdichten:

DE MAN EN DE VROUW.

DE VROUW.

't Is in den Hemel toch veel beter, dan op aard'.

DE MAN.

Dat denk ik —— en daaröm wou ik dat gy 'er waard.

JUSTUS.

Het uur des ſtryds genaakt, en Justus *tydt aan 't vlieu.*
Hy haat den vyand zóó, dat hy hem niet wil zien.

De ongelukkige Liefde, of Lotgevallen van Emma Cleveland. Uit het Fransch. Twee Deelen. Met Plaaten. Te Leyden by L. Herdingh, 1791. *In 8vo. 432 bl.*

Daar de meeste Romans, even gelyk de meeste Tooneelſpelen, eindigen met een huwelyk tusſchen de hoofdperſoonen, heeft deeze de byzonderheid, dat de twee voornaamſte perſoonen niet trouwen, nadien EMMA CLEVELAND haare ongelukkige liefde met de dood eindigt; ſchoon haar beminde COURTENAY, die haar eerst van ontrouw verdacht hield, onverwagts voor haar ziekbed verſchynt, om haar te betuigen, dat hy leeft, om haar *eeuwig aan te bidden.* Intuſſchen moet men daar uit niet opmaaken, dat EMMA niet zoude gehuwd zyn: zy is maar al te ongelukkig met Mylord CLEVELAND gehuwd, welke zich op eene laage wyze laat verleiden, om haar alle droefheid aan te doen. Het geheele Werkje is in LXXVII Brieven verdeeld; zynde veele van dezelven meer treffende door hunnen droefgeestigen ſtyl, dan door de zeldzaame gebeurtenisſen, welke in dezelven worden voorgedragen.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aardrykskunde des Bybels, door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Derde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1792. *In gr.* 8vo. 464 *bl.*

De geleerde VAN HAMELSVELD ontvouwt in het *derde Boek*, 't welk het eerſte gedeelte van dit *derde Deel* beſlaat, de *inheemſche Aardrykskunde van* MOSES; zodanig, dat hy, in het *eerſte Hoofdſtuk*, de *alöude Inwooners van Kanaän*; in het *tweede*, de *Kanaäniten*, *als Inwooners van Paleſtina*, *ten tyde der Aartsvaderen en Moſes*; en in het *derde*, den *oorſprong* dier Volken, *hunne geäartheid*, *levenswyze*, *en burgerlyke en godsdienſtige geſteldheid*, beſchryft. In het *vierde Hoofdſtuk* deelt hy eene beſchryving mede, van de *Steden en Plaatzen* in *Paleſtina*, van welken MOSES in zyne Schriften gewaagt; en in *het vyfde*, van de *togten en omzwervingen der Aartsvaderen in Kanaän*. De *Aardrykskunde van het Boek Joſua* wordt in het *vierde Boek*, of het tweede gedeelte van dit Deel, voorgedraagen; als, in het *eerſte Hoofdſtuk*: de toeſtand van *Kanaän*, toen de Iſraëliten in dat Land trokken: in het *tweede Hoofdſtuk*, eenige algemeene berichten van de Iſraëliten. In het *derde*, de woonplaats der Iſraëliten in *Egypten*; en hunne togten door de Woestynen van *Arabie*. In het *vierde*, het recht der Iſraëliten op *Kanaän*, en hunne bezitneeming van hetzelve; wordende de verdeeling van het Land onder de XII Stammen, in het *vyfde Hoofdſtuk*, voorgeſteld; en de eerſte verdeeling van het Land, beoosten den *Jordaan*, aan twee en een halven Stam, in de *eerſte Afdeeling* beſchreven. De bygevoegde Landkaart verbeeld de Woonplaatzen der alleroudſte bewooners van *Paleſtina*, en der nakomelingen van *Kanaän*, benevens de Landen der *Filiſtynen*, *Amalekiten*, *Edomiten*, *Moäbiten*, *Ammoniten*, *Midianiten*, *Ismaëliten*, en verſcheidene anderen.

De vraag, in den aanvang van dit *derde Deel*, door VAN HAMELSVELD voorgeſteld: *Wie waren de eigenlyke inwooners van Kanaän, ten tyde van* MOSES? beant-

Digitized by Google

woordt hy door een naauwkeurig onderzoek naar die oude Landbewooners. De Krygstogt van KEDOR-LAÖMER, Koning van *Elam*, een Landſchap van *Perſiën*, met zyne Bondgenooten, die door MOSES, *Gen.* XIV, beſchreven wordt, meent hy, dat in de eerſte plaats in aanmerking moet komen. Op dezen togt ſloegen deze verbonden Vorſten de *Refaïten* in *Aſteroth Karnaim*, als ook de *Zuziten* in *Ham*, en de *Emiten* te *Schaave Kiriathaïm*, benevens de *Horiten* [of Holbewooners] in het gebergte *Seïr*, tot aan *El-Paran*, welk aan de Woestyn grenst. Vandaar wendden zy hunnen togt naar de bron *Miſpat*, die ook *Kades* heet, en ſloegen het ganſche Land der *Amalekiten*, midsgaders de *Amoriten*, die te *Hazazon Thamar* woonden, waarna deze overwinnaars, de Koningen der vyf Steden overwonnen hebbende, noordwaards togen, tot dat zy door ABRAHAM, by *Hoba*, ten noorden van *Damaskus*, ingehaald en geſlagen werden. —— Deze togt is te merkwaardiger, om dat wy 'er niet alleen verſcheiden oude Volksſtammen, maar ook hunne woonplaatzen, uit leeren kennen. —— Te weeten, men kan, wanneer men de bekende naamen van plaatzen, die in het verhaal van den togt voorkomen, opmerkt, het beloop deszelven naauwkeurig nagaan. De Krygsmagt van KEDOR-LAÖMER kwam uit de landen, ten oosten van den *Eufraat*; en, het gebergte van *Gilead* overgetrokken zynde, vermeesterde zy die Landſtreek beoosten den *Jordaan*, welke naderhand door de *Iſraëliten* aan de Koningen SIHON en OG ontnomen werdt; trok vervolgens zuidwaards door de Landen, daar naderhand de *Ammoniten* en *Moäbiten* gewoond hebben; vandaar wendden zy zich bezuiden het land der vyf Steden *Sodom*, *Gomorra*, enz. westwaards, langs of over het gebergte *Seïr* en de Woestyn; trokken toen weder noordwaards; wanneer zy de Koningen der gemelde vyf Steden ontmoetten, die door hun geſlagen werden, waarna zy noordwaards te rug keerden.

Eene andere plaats, die, behalven de *Kanaäniten* en derzelver Stammen, nog van andere, denklyk ouder, bewooners van *Kanaän* ſchynt te gewaagen, is *Gen.* XV: 20, 21, alwaar MOSES de *Keniten*, *Keniziten*, *Kadmoniten* en *Feriziten* noemt, benevens de *Refaïten*, van welken het ten minſten twyfelachtig is, of zy niet van de *Kanaäniten* onderſcheiden Stammen geweest zyn, om dat, onder de Zoonen van KANAÄN, *Gen.* X: 15—18, geen

één

één van deze naamen gevonden wordt, gelyk de overigen, by voorb. de *Hethiten*, *Amoriten*, enz. naar hunne Stamvaders van denzelfden naam, Zoonen van *Kanaän*, genoemd worden.

„ Eene derde plaats, die ons bericht geeft van de alöude inwooners van *Kanaän*, is *Num.* XIII: 22, alwaar van de Verspieders, door de *Israëliten* in *Kanaän* gezonden, om dat land te onderkennen, gezegd wordt, dat zy te *Hebron* vonden, „ *Ahiman*, *Sesai*, en *Thalmai*, *Enaks* kinderen" vergeleeken vs. 28, daar de Verspieders zeggen: „ Wy hebben daar ook des ENAKS kinderen gezien; de reuzen, de kinderen ENAKS, van de reuzen." vs. 33. Behalven in deze plaatzen, ontmoeten wy *Deut.* II: 10, 12, 20, 23, nog andere naamen van Stammen, die vóór de *Kanaäniten*, in het land *Kanaän*, en op deszelfs grenzen, hunne woonplaatzen hadden.

Alles wat men, met eenigen grond van waarheid, van deze oude Volken kan zeggen, heeft de Schryver beknopt en naauwkeurig tevens voorgedragen. De *Keniten*, welken, *Gen.* XV: 19, genoemd worden, als een volk wier land aan ABRAHAM wordt toegezegd, schynen, ten tyde van ABRAHAM, in het land *Kanaän* gewoond te hebben; doch reeds vroeg daar uit verhuisd te zyn, zich nederslaande ten zuiden van *Kanaän*. JETHRO, MOSES Schoonvader, behoorde tot hen, volgens *Richt.* I: 16. BILEAM, op hunnen naam *Ken* (een *nest*) en hunne woning doelende, zeide in zyne Godspraak, *Num.* XXIV: 21, 22: „ uwe wooning is vast; maakt vry uw *nest* in „ de rotzen! Nogthans zal men eens dat *nest* verstoo„ ren; hoe ver zal *Assur* u in ballingschap voeren!" Deze *Keniten* waren een omzwervend herdersvolk, hun bestaan hebbende van de Veehoedery en Schaapenfokkery, gelyk zelfs uit het voorbeeld van JETHRO blykt; *Exod.* III. en *Richt.* I: 16, toont, dat zy weinig belang stelden waar zy woonden, zo zy slechts goede Weiden vonden voor hun Vee, want zommigen van hen trokken, na het overwinnen van *Kanaän*, naar het zuiden van *Juda*, in de Woestynen. Immers zo leest men op de laatst aangehaalde plaats: „ De kinderen des *Keniters*, MOSES „ Schoonvader, toogen ook uit de *Palmstad* op, met de „ kinderen van *Juda*, naar de Woestyn van *Juda*, die „ tegen het zuiden van *Harad* is; en zy gingen heenen, „ en woonden met het volk." Zy betrokken genoegzaam hunne oude woonplaatzen. Van de *Keniziten* en

Digitized by Google

Kadmoniten, welke *Gen.* XV: 19 genoemd worden, valt weinig te zeggen; de naam der laatſten betekent *Oosterlingen*, uit welken naam men zoude kunnen beſluiten, dat zy ergens in het oosten van *Kanaän*, langs den *Jordaan*, zullen gewoond hebben. De *Feriziten*, of *Dorpelingen*, worden naar hunnen Hebreeuwſchen naam dus genoemd, woonende op *Dorpen*. Volgens *Gen.* XIII: 7, woonden zy met de *Kanaäniten*, tusſchen *Bethel* en *Ai*, volgens *Gen.* XXXIV: 30, om en by *Sichem*; volgens *Joſ.* XI: 3, bewoonden zy het bergachtig gedeelte des lands, en de laagte niet verre van *Efraims* gebergte. Tot de alleroudſte bewooners van *Kanaän*, behoorden de *Refaïten*, welke het geheele land door verſpreid, en ten oosten van den *Jordaan* gezeten, waren. Een hunner Steden, *Aſteroth-Karnaim*, is bekend als eene Stad in de *Over-Jordaanſche* Landſtreek *Bazan*, zynde eene der Hoofdſteden van oo, welken de *Iſraëliten* overwonnen hebben. De landſtreek van *Argob* wordt met het geheele *Bazan*, *Deut.* III: 13, *het land der Refaïten* genoemd. Oudtyds hadden zy hun verblyf ook in het Land der *Ammoniten*, welken hen kenden onder den naam van *Zamzummiten*, of *roekeloozen*, *Deut.* II: 20, en van welken MOSES, vs. 21, ſchryft, dat zy een groot, menigvuldig, en lang, volk waren, als de *Enakiten*.

Onder de alleroudſte Volken, welken zich omſtreeks *Gaza* onthielden, telt de Autheur de *Aviten*, welke door zommigen, doch verkeerd, dezelfde met de *Heviten* geächt worden. Onze Nederduitſche Overzetters, *Deut.* II: 23, het woord *Hazerim* voor een eigen naam gehouden hebbende, bepaalt zulks eene plaatſe die 'er niet is; kunnende beter door een' gemeenen naam van *horden*, *dorpen van herdershutten*, uitgedrukt worden. De Heer VAN HAMELSVELD vertaalt derhalven dit vers: „ Dus „ zyn ook de *Aviten*, die, tot aan *Gaza* toe, in *horden* „ woonden, door de *Kafthoriten*, een Volk uit *Kafthor* „ gekomen, verdelgd, welke thans hun land bewoonen." Vervolgens gaat hy over tot de ontvouwing wat eigenlyk *Troglodyten*, of Holbewooners, waren; zoekende deze hunne armoede en behoeften niet zelden door rooven, plunderen en moorden, te verzachten, uit welke byzonderheid de plaatſen *Jer.* VII: 11, en *Matth.* XXI: 13, licht ontvangen: waar by men de merkwaardige plaats *Job* XXX: 1—8 kan voegen, alwaar, naar het gevoelen van MICHAËLIS, en anderen, eene juiste tekening van zo-

da-

Digitized by Google

danige *Holbewooners* voorkomt, die ongelyk ruwer en woester van zeden zyn, dan de Tentbewooners en Herdersſtammen.

Tot deze eigenlyke *Troglodyten*, of *Holbewooners*, behooren, in de eerſte plaats, de *Enakiten*, of, gelyk zy anders heeten, *de kinderen Enaks*. MICHAËLIS leidt den naam van dit Volk af van een werkwoord, het welk den aart van hetzelve te kennen zoude geeven; namenlyk, menſchen die in hunne holen kropen, gelyk de Veldmuizen, of de Haazen, in hunne legers. VAN HAMELSVELD echter is niet voor ſoortgelyke naamsafleidingen van volken en perſoonen; nadien men 'er weinig met zekerheid uit kan beſluiten. Bovendien kan men den naam *Enakim* even goed afleiden van een Arabisch wortelwoord, het welk *uitſteeken*, *hoog zyn*, te kennen geeft, en met woorden die daar van afſtammen, benoemen de *Arabieren*, *uitſteekende Mannen*, *Vorſten*, *de lengte van den hals*, *een verheven grond*, *een hoogen heuvel*, enz. en deze afleiding komt zeer wel overeen met de beſchryving die MOSES van hen geeft, dat zy een *groot* en *lang* volk waren. Hunne woonplaatzen hadden zy in alle de bergachtige Streeken van *Palaſtina*, doch byzonder om en by *Hebron*, alwaar zich drie Stammen of horden, geenzins enkele perſoonen, onder den naam van *Ahiman*, *Seſai* en *Talmai* onthielden: volgens *Num.* XIII: 22, vergeleeken met *Joſ.* XV: 14, en *Richt.* I: 20. JOSUA roeide de *Enakiten* uit; verdryvende KALEB de even gemelde drie Stammen uit hunne bezittingen.

Ten zuiden van het gebergte *Seïr*, op de grenzen van *Palestina*, plagten Holbewooners te woonen, onder den naam van *Horiten*, ſchoon zy anders *Seïriten*, naar hunnen Stamvader SEÏR, *Gen.* XXXIV: 20, zouden moeten genoemd zyn. Zy waren mede in verſcheiden Stammen verdeeld, welker Stamvorſten, *Gen.* XXXVI: 20—30, opgenoemd worden. Wanneer ESAU zich uit *Kanaän* naar het gebergte *Seïr* begaf, om te ruimer weiden voor zyne kudden te vinden, ſloeg hy zich onder deze *Horiten* neder, en vermaagſchapte zich met hen; tot dat zyne nakomelingen, de *Edomiten*, met deze *Horiten* in verſchil geraakt zynde, hen uit hunne bezittingen verdreeven; en in hunne plaatzen op het gebergte *Seïr* bleven woonen, alwaar zy in MOSES tyd een aanzienelyk volk uitmaakten.

Onder de *Kanaäniten*, welken van KANAÄN, NOACHS Kleinzoon uit CHAM, *Gen.* X: 6, afſtamden, waren de

Digitized by Google

Zidoniten de eerſten en voornaamſten, welken zich reeds heel vroeg, buiten het Land *Kanaän*, omtrend *Zidon* gevestigd hebben. Deze ſtad behoorde dus eigenlyk niet tot *Kanaän*; het welk blykt, om dat de *Zidoniten*, *Gen.* XV, en elders, niet mede geteld worden onder de volken, die door de *Israëliten* zouden overmeesterd worden; gelyk dan ook de Aartsvader JACOB reeds, in zyne zegening over ZEBULON, *Gen.* XLIX: 13, gezegd hadt: *hy zal reiken tot aan* Zidon: zo dat *Zidon* buiten de lyn der grensſcheiding van *Kanaän* moest liggen. De *Arkiten*, afſtammelingen van KANAÄNS zevenden Zoon, vindt men duidelyk in de ſtad *Arka*, die in de Reistafelen van ANTONINUS voorkomt, als eene ſtad van *Syrië*; wordende derzelver tegenwoordigen toeſtand, door SHAW, dusdanig beſchreven: „ Vyf mylen van *Simyra*, ten oosten, zyn „ de puinhoopen van *Arka*, de ſtad der *Arkiten*, die „ ook uit *Kanaän* oorſpronglyk waren. Zy is vlak over „ het noordelyk einde van den berg *Libanus*, in eene „ alleraangenaamſte gelegenheid; hebbende ten noorden „ een uitzicht op eene uitgeſtrekte vlakte, met eene „ onëindige verſcheidenheid van toorens en dorpen, brug„ gen en rivieren; ten westen ziet zy de Zon in zee „ daalen, en ten oosten ziet zy dezelve ryzen over een „ ſchakel bergen. Men ziet hier ook veele pylaaren van „ *Thebaansch* marmer, en grootſche gevelſpitzen, tot bly„ ken van haaren ouden luister en beſchaafdheid."

De *Siniten*, welken by MOSES onder de afſtammelingen van KANAÄN volgen, hebben niets, buiten den naam, gemeen met de woestyne *Sin*, of den berg *Sinaï*, noch met *Sin* in *Egypte*. Met meer waarſchynlykheid heeft men hier te denken, aan de ſtad *Sini*, welke niet verre van de zo even gemelde ſtad *Arka*, en van den *Libanon*, gelegen, door verſchillende lotgevallen des Oorlogs, verwoest is, zo dat enkel de naam daar ter plaatze is overgebleven. Omtrend de *Arvaditen* is echter meerder zekerheid, vooral, wanneer men daar by in acht neemt, dat men ook *Araditen*, of *Aroditen*, mag lezen. Voor de kust van *Syrië*, eenige mylen benoorden *Tripoli*, ligt een eiland *Ru-ath*, of *Ruwadde*, oudtyds *Aradus* genoemd, waar van by STRABO de *Aradiërs* voortkomen. Tegen over dat eiland, op de vaste kust, lag de ſtad *Antaradus*, of het hedendaagsch *Tortoſa*, het welk wel van het oude *Orthoſia* onderſcheiden moet worden. Uit *Ezech.* XXVII: 8 en 11, blykt niet alleen, dat de *Arvadi-*

Digitized by Google

diërs, of de *Kinderen van Arvad*, naauwe betrekking hadden op die van *Tyrus*, dewyl de bezetting dier ſtad voor een gedeelte uit deze *Arvadiërs* beſtondt, maar ook dat zy goede Zeelieden waren, dewyl zy, benevens die van *Zidon*, als roeijers op de ſchepen van *Tyrus*, dienden. Nog heden is het eiland niet ongelegen voor den Koophandel, en heeft aan de oostzyde, daar men de ankers aan het ſtrand kan vast maaken, eene veilige legplaats voor de ſchepen; ook heeft men 'er twee hoofden, of *Moeljens*, door kunst gemaakt, tuſſchen welken de ſchepen, digt onder de kust, zeer veilig liggen. De *Zemariten* hadden hunne woonplaatze één en een half uur van de Rivier *Akker*, agt engelſche mylen ten zuid-oosten van *Tortoſa*, vyf mylen ten westen van *Arka*; alwaar heden nog verſcheiden puinhoopen zyn, die men *Sumrah* noemt, met verſcheide vruchtbaare plantaadjen van moerbeziën, en andere vruchtboomen, die daar op en by groeijen. SHAW wil, dat dit het oude *Simyra*, of *Ximyra*, van STRABO zy; in welke ſtreek de *Zemariten* gewoond hebben, *Gen.* X: 18, en 1 *Chron.* I: 16. De *Hamathiten* woonden in een Landſchap, 't welk in den Bybel *Hamath* heet, naar eene ſtad van denzelfden naam, op de noordelyke grenzen van het land *Kanaän*, tuſſchen den *Libanon* en *Anti-Libanon*, in de laagte, die naderhand het *holle* of *laage Syrië* genoemd is. Deze, tot hier toe opgenoemde *Kanaäniti/che* Stammen, hadden het eigenlyk gezegde *Kanaän* verlaaten, en zich benoorden hetzelve, voor een groot gedeelte, in het landſchap, naderhand *Feniciën* genoemd, gevestigd: zo dat het geenszins te verwonderen zy, wanneer *Feniciërs* voor *Kanaäniten*, en ook *Kanaäniten* voor *Feniciërs* geſteld worden.

Behalven deze horden, bleven nog vyf Stammen *in* het eigenlyk genoemd *Kanaän*, te weeten de *Hethiten*, *Jebuſiten*, *Emoriten*, *Girgaziten* en *Heviten*; gelyk dezen dan ook in de daad in de Schriften van MOSES, en de volgende Bybelboeken, als de eigenlyke bewooners van dat land, ten tyde der Aartsvaderen, en by de bezitneeming van hetzelve, door de *Israëliten*, genoemd worden: ſchoon niet altyd in een zelfde orde; wordende zelfs zomtyds zeven Volken als bewooners van dat land benoemd. De redenen van deze ſchynſtrydigheid ſtelt de Heer VAN HAMELSVELD in het duidelykſte licht. En toont op welk eene wyze de betuiging van PAULUS, *Hand.* XIII: 9,

Digitized by Google

dat God *zeven Volken* in het land *Kanaän* uitgeroeid heeft; en de opnoeming van die *zeven Volken* door MOSES, *Deut.* VII: 1, als *Hethiten*, *Girgaziten*, *Amoriten*, *Kanaäniten*, *Fereziten*, *Heviten* en *Jebusiten*, verstaan moet worden.

Onder de vyf Stammen, *in Kanaän* gebleven zynde, waren de *Hethiten*, afstammelingen van HETH, KANAÄNS tweeden Zoon, de eerstgenoemde. Deze woonden, volgens het bericht der Verspiederen, *Num.* XII: 29, benevens de *Jebusiten* en *Amoriten*, op het gebergte; schynende daar door byzonder te verstaan, die bergachtige landstreek, welke onder den naam van het gebergte der *Amoriten*, naderhand het gebergte van *Juda*, bekend is geweest; en welke eene groote uitgestrektheid beslloeg. Uit andere berichten weet men, dat de Stam der *Hethiten* zich byzonder in en omtrend de stad *Hebron* onthield: want daar kogt ABRAHAM, de Spelonk *Machpela*, tot eene erfbegraafplaats van de *kinderen van Heth*, *Gen.* XXIII. en XXV: 8—10. Zuidwaards schynen zy zich uitgestrekt te hebben tot *Berseba*: want daar bevondt zich het aartsvaderlyk geslacht, toen ESAU twee Hethitische vrouwen trouwde, *Gen.* XXXVI. De naam der *Hethiten* wordt zomtyds voor het geheele land der *Kanaäniten* gesteld: nadien zy waarschynlyk overal in dat land hunne volkplantingen hadden.

Naast de *Hethiten* woonden, mede op het gebergte, de *Jebusiten*. De hoofdstad van hunnen Stam was *Jerusalem*, welke naar haaren Stamvader dikmaals *Jebus*, *welke is Jerusalem*, geheeten wordt. De uitdrukking van EZECHIEL, *Cap.* XVI: 3. en 45, ten opzichte van die stad: „ Uw vader was een *Amoriter*, en uwe moeder eene *Hethitische*;" wordt hier door zeer duidelyk. Zy bleef nog lang in handen der *Jebusiten*, en zelfs tot den tyd van DAVID toe; wanneer 'er nog een *Scheik*, *Emir*, of Stamhoofd, van dezelve in *Jerusalem* gevonden wierdt, 2 *Sam.* XXIV: 16—25. — De Stam der *Amoriten*, of *Emoriten*, was zeer talryk, en genoegzaam in alle oorden van *Kanaän* te vinden. De allereerste woonplaats der *Amoriten* was *Hazazon-Thamar*, welke stad naderhand *Engedi* genoemd werdt, en gelegen was aan de westzyde van de *Doode Zee*. Vervolgens woonden zy op het gebergte, tusschen de *Middenlandsche* en *Doode Zeeën*, zynde het zuider gedeelte van *Kanaän*, het welk naar hen, *Deut.* I: 19, 20,

het

het gebergte der Amoriten, en naderhand het gebergte van *Judä*, geheeten werdt. Hunne lotgevallen en verhuizingen worden verder naauwkeurig beſchreven.

Niet veel melding wordt van de *Girgaziten*, in den Bybel, gemaakt. Zo veel echter is zeker, dat zy in het eigenlyk *Kanaän*, bewesten den *Jordaan*, gewoond hebben, want zy ſtaan mede verſcheidenmaalen op de lyst der *Kanaänitiſche* volken. Eenige gisſingen, ſchoon niets onnatuurlyks hebbende, blyven, in dit geval, niet meer dan waarſchynlyke gisſingen. De woonplaats der *Heviten* was het noordelykſt gedeelte van *Kanaän*, aan den voet van den *Hermon*, of *Anti-Libanon*, in het land *Mizpa*, alwaar zy door JOSUA verſlagen en overwonnen zyn. Zy bleven zich echter nog in hun land handhaven, woonende van *Baal-Hermon* tot naar den kant van *Hamath*. De melding hunner ſteden in DAVIDS tyd, vindt men 2 *Sam.* XXIV: 7, en van hunne overblyfzelen, ten tyde van SALOMO, 1 *Kon.* IX: 20. Volgens *Joſ.* XI: 19, was 'er geene ſtad die vreede maakte met de kinderen *Israëls*, behalven de *Heviten*, inwooners van *Gibeön*.

Wy hebben niet kunnen nalaaten, om de beſchryving der oude Landbewooners van *Kanaän*, dus, ſchetswyze, uit deze *Aardrykskunde* van den geleerden VAN HAMELSVELD over te neemen; niet twyffelende of dezelve zal zommigen onzer Leezeren zo voldoen, dat zy dezelve gaerne, meer uitgebreid, in het Werk zelve, zullen leezen. Van het onlangs uitgekomen *vierde Deel* zullen wy eerlang bericht geeven.

Geſchiedenis des Joodſchen Volks. (voor denkende Leezers van den Bybel) Iſte Deel. Van ABRAHAM *tot den dood van* DAVID. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Dordrecht by* de Leeuw en Krap, 1792. *In gr.* 8*vo.* 322 *bl.*

De zonderlinge Tuſſchenvoeging op den Tytel deezes Werks, (*voor denkende Leezers van den Bybel*) moet elk in 't oog vallen, en, in deeze *Geſchiedenis des Joodſchen Volks*, iets doen verwagten, 't welk meer dan gemeen is, of by het gros der Verklaarderen van dit gedeelte des Bybels voorkomt, die men zeker bekennen moet zelve niet veel *gedagt*, noch voor *denkenden* geſchreeven te hebben: eene ſtelling, die wy overtollig agten te bewyzen: daar geheele planken, vol dikke Boeken,

Digitized by Google

ken, in een kas met Godgeleerde Schryvers, daar van de onwederſpreekbaarſte blyken opleveren.

De groote Vraag is, of de Opſteller van dit Werk aan die door hem zelve gemaakte uitzondering, welke hem zo zeer tot eere kan ſtrekken, en aan zynen arbeid eene heerlyke waarde byzetten, beantwoordt. Laaten wy hooren, wat hy, in zyne zeer korte Voorreden, zelve zegt. „Niet," ſchryft hy, „voor eigenlyke Geleerden, maar voor zodanigen, welke zich nopens de Lotgevallen des Joodſchen Volks, tot op de laatſte verwoesting van Jeruſalem, nader willen onderregten, en by het leezen der Hiſtoriſche Boeken des H. Schrift, inzonderheid van die des Ouden Testaments, een Leidsman wenſchen te hebben, welke hen het overzien van het Geheel gemaklyk maaken, en, by verſcheide Geſchiedenisſen, alwaar zich zwaarigheden van menigerlei natuur opdoen, licht kan geeven, ſtelde ik deeze Geſchiedenis op. Nieuwe ontdekkingen moet men, derhalven, ook in dit Boek niet zoeken; my was het genoeg, van 't geen ik buiten de eerſte bronnen, in grootere en kleindere nieuwe Schriften, op de Joodſche Geſchiedenis betrekking hebbende, vond, een naauwkeurig en onzydig gebruik te maaken. — Daar alleen, waar ik in dit of dat opzigt by en onder het leezen niet voldaan was, waagde ik het de gevolgen myner eigene onderzoekingen voor te draagen —— Verre van te waanen, dat myn werk volmaakt is, zal ik veeleer elke gegronde onderregting gaarne en dankbaar aanneemen: die zal gewin zyn voor de waarheid, en deeze alleen, niet myn gevoelen, is my dierbaar en heilig. Voor 't overige bedanke ik de zo waardige Geleerden, uit wier Schriften ik, geduurende de bewerking deezer Geſchiedenis, zo veel goeds heb geleerd. Dat ik ze niet altyd by naame heb genoemd, wanneer ik myn zegel aan hun gevoelen hing, zal my hoop ik tot geen verwyt verſtrekken, dewyl ik Geſchiedenis, niet Letterkunde, wilde ſchryven. En nu heb ik 'er niets verder by te voegen, dan den hartlyken wensch, dat dit myn Werk ten minſten iets ter vermindering van zo veele buitenſpoorige vooroordeelen tegen den Bybel, ter bevestiging in den Godsdienst en de Deugd, en ter bevordering van dezelve, moge toebrengen."

Met weinige woorden ontvouwt dus de onbekende Schryver den aanleg, zyn werkwyze, en oogmerk. In de daad, het Eerſte Deel, 't geen wy doorleezen hebben, wyst al-

Digitized by Google

alleszins uit, dat de Opſteller gemeenzaam is met, en doorbedreeven in, de beste en nieuwſte Uitleggeren der Heilige Bladeren. —— Hunne opgeklaarde denkbeelden mengt hy, op eene ongedwongene wyze, in het Verhaal in, of, indien ze zich daar in niet laaten vlegten, neemt hy de toevlugt tot Aantekeningen, die noch veelvuldig, noch lang, zyn.

Van ABRAHAM, den Stamvader des *Joodſchen* Volks, tot den Dood van DAVID, loopt de Geſchiedenis, in dit Deel, aaneengeſchakeld en onafgebrooken, voort. *Aaneengeſchakeld* en *Onafgebrooken* ſchryven wy, met voordagt: dewyl het geheele Boekdeel, zonder eenige Affcheidingen te maaken, een doorloopend Verhaal bevat. Welke reden de Opſteller gehad hebbe, om die ſchryfwyze te verkiezen, en, op voeglyke rustplaatzen, geene Afdeelingen te maaken, begrypen wy niet. Het zou hem gemaklyk gevallen, en den Leezeren niet onaangenaam geweest, zyn, hadt hy zulks gedaan. Kleine ſnipperingen, wy ſtaan het toe, verwekten zeker in een Werk, 't geen, in zo klein een beſlag, zo veel bevat, een misſtand; doch grootere Afdeelingen, die b. v. de Aardsvaders van elkander ſcheiden, MOSES, JOSUA, en de *Regteren*, op zich zelven deeden ſtaan, tusſchen SAUL en DAVID eene afperking zetten; waren met den aart deezes Werks zeer wel beſtaanbaar.

De voordragt der Geſchiedenisſe is zeer geregeld, de ſtyl gepast aan het onderwerp, de gewigtigſte gevallen ſtaan op den voorgrond, de min gewigtige in 't verſchiet, herhaalingen zyn vermyd, en wat tot de Geſchiedenis eigenlyk niet behoort is overgeſlaagen. Weshalven men, in een kort begrip, zonder dor- en droogheid, hier reeds zo bekende Geſchiedenisſen, met genoegen, konne leezen. —— Bovenal maakt hy zyn werk, om, in 't voorbygaan, op eene ongedwongene wyze, moeilyke plaatzen op te losſen, en tegenwerpingen af te weeren; zich doorgaans, op eene voeglyke wyze, bedienende van het Spraakgebruik en de Zeden der Oosterlingen; terwyl hy, met eigenaartige kleuren, de Characters der voornaamſte Perſoonadien ſchetst, en algemeene verkeerde opvattingen te keer gaat. In veele opzigten mag hy gezegd worden voor *denkende Leezers van den Bybel* geſchreeven te hebben; *niet denkenden* zullen niet zelden grond waanen te vinden om hem als *te vry* te wraaken; ſchoon hy geenszins behoore tot het aantal der zodanigen, die

de

Digitized by Google

de *vryheid van denken*, in de uitlegging der Schriftuure, misbruiken. Hy moge alles, wat men voor Bovennatuurlyk en Wonderdaadig houdt, niet als zodanig aanmerken, en zo veel mogelyk eene natuurlyke oplosſing aan de gevallen geeven, hy is verre van het Bovennatuurlyke en Wonderdaadige geheel te verbannen.

Ons is in 't ooge geloopen, hoe de Schryver de veelvuldige verſchyning van *Engelen* merklyk vermindert, en door dezelve *menschlyke Boden* verſtaat. By de ontmoeting van MELCHISEDEK, vinden wy deeze Aantekening: „ MELCHISEDEK wordt een Prieſter des allerhoogſten „ Gods genoemd; (GENES. XIV: 18.) des moeten, ten „ dien tyde, nog waare aanbidders van God in *Canaän* „ hier en daar geweest zyn, wien mogelyk God zig insgelyks openbaarde, en welke hy zomwylen gebruikte, „ om zyne bevelen aan ABRAHAM en anderen over te „ brengen. —— *Engel* betekent in 't algemeen een *Bode*, en men moet 'er niet altoos Engelen door verſtaan." —— By de verſchyning der drie Engelen, of Mannen, aan ABRAHAM, geeft hy als eene bedenking op: „ Het ſtrydt met het oogmerk van dit Boek, my met „ de aanvoering en beoordeeling der gevoelens van veele „ Geleerden over deeze Gebeurtenis in te laaten. Slechts „ één ſchynt my aanneemelyk, en een nader onderzoek „ waardig, te zyn. Waren naamlyk deeze Reizigers niet „ veelligt Prieſters, en, zo wel als ABRAHAM en MELCHISEDEK, Dienaars van den eenigen God, aan welken het Opperweezen zig geopenbaard hadt? Het is „ zo; een hunner, die zig zeker, door de kleeding, of „ eenig ander teken, van de anderen zal onderſcheiden „ hebben, en dien ABRAHAM by voorrang behandelde, „ ſprak als God zelfs; doch het is bekend, dat deeze „ wyze van ſpreeken, veelal, den van God gezonden „ Propheeten eigen was. —— De gewoone meening is: „ het was God met twee Engelen." — Omtrent de verſchyning des Engels aan MOSES, by den brandenden Braambosch, ſtelt hy zyne gedagten dus voor: „ MOSES, zig met zyn Vee in den omtrek van den berg „ *Horeb* bevindende, zag eensklaps, op eenigen afſtand, „ een bosch, het welk hem toeſcheen in vlam te ſtaan, „ en evenwel niet verteerd te worden. Vuur was het „ zinnebeeld der Godheid: want by vuur, en het ſchynzel des lichts, dagt de gryze Oudheid aan God. Naar „ alle gedagten ſloeg voor zyne oogen de blixem in een

„ Doorn-

Digitized by Google

„ Doornbosch, en de slag was niet hard." En voegt er deeze Aantekening by: „ Zeer waarschynlyk is deeze „ verklaaring der Geleerden, als naar welke ook menige „ omstandigheid, by voorbeeld, MOSES bezwaarde spraak, „ uitgelegd kan worden. *Engel* betekent dikwyls dat „ geen, waar door God zyne tegenwoordigheid te ken„ nen geeft." — Om nog maar één voorbeeld by te brengen; van de Pest, door DAVID uit de voorgestelde straffen gekozen, spreekende, voegt hy 'er deeze Opheldering nevens: „ Dit uitbreeken van de Pest by den Dorschvloer „ van *Aravna*, is 2 SAM. XXIV: 16, op de Oosterssche „ wyze uitgedrukt. Daar staat: *de Engel des Heeren nu „ was by den Dorschvloer van Aravna.* Dat is: de Pest „ berstte daar uit: want in het Oude Testament worden „ Ziekten, enz. menigmaalen Boden, of Engelen Gods, „ zinnebeeldig, genoemd. Toen nu DAVID hem zag „ (*vers* 17.) dat is, toen DAVID hoorde, en zag, dat de „ Pest hier uitgeborsten was, bad hy God om afwending „ van dezelve."

Tusschen beiden neemt de Schryver te meermaalen de gelegenheid waar, om valsche en algemeen heerschende begrippen tegen te gaan. Van den glans, die van MOSES aangezigt afstraalde, gesprooken, en de oorzaak van de begeerte der *Jooden*, dat hy denzelven zou bedekken, ontvouwd hebbende, vaart hy voort: „ Ik kan niet voorby „ hier den oorsprong der buitensporige afbeelding aan „ te haalen, naar welke MOSES met twee hoornen wordt „ verbeeld. In den grondtext naamlyk staat van den „ glans, die MOSES omving, een woord, het welk zo „ wel een *hoorn*, als een *lichtstraal*, *lichtglans*, bete„ kent. De *Latynsche* Overzetting koos, ongelukkig ge„ noeg, de eerste betekenis; zettende over: *zyn aangezigt „ was gehoornd.* In de duistere eeuwen, toen kennis der „ *Hebreeuwsche* taal onder de onbekende dingen behoor„ de, en men, om zyne onkunde te bewimpelen, deeze „ *Latynsche* Overzetting met den grondtext gelyk stelde, „ geloofde men styf en sterk, dat MOSES gehoornd ge„ weest was. Dit is de eigenlyke reden van die wan„ schapen wyze van voorstellen, dat men MOSES met „ schitterende hoornen op het hoofd afbeeld, en 'er zelfs „ boeken, over den Godsdienst geschreeven, mede meent „ op te schikken. Mogt tog eindelyk die tyd eens komen, „ dat men alle zodanige afbeeldingen, welke onkunde en „ bygeloovigheid vermeerderen, verbande!"

Om

Digitized by Google

Om een voorbeeld te geeven van des Opſtellers eigen oordeel over een byzonder ſtuk, diene 't geen hy wegens BILEAM optekent. Naa den voordragt der Gebeurtenisſe, zo als wy ze geboekt vinden, zegt hy: „ Wie zig, by „ deeze Geſchiedenis, zo als ze thans verhaald is, gerust „ kan ſtellen, en 'er geene zwaarigheden by vindt, die „ doet wél, wanneer hy de volgende bladzyden over„ ſlaat — maar, wie dit niet kan doen, die leeze en be„ proeve. De Abt JERUSALEM merkt in zyne *Betrach„ tungen* aan (*), dat MOSES hier een Volkszeggen „ aangenomen heeft. — Ik nu kan, noch, met zommigen, „ BILEAM voor den vuilſten Booswigt, maar voor een „ waar Propheet van Jehova, noch, met anderen, hem „ voor een valsch Propheet van een deugdzaam karacter, „ houden; maar, zo menigmaal als ik de Geſchiedenis „ overdenke, dan is de uitkomst: BILEAM was een eer„ zugtig Dweeper, doch te gelyk een ſchrander en ver„ nuftig man; dus in allen gevalle een valsch Propheet, „ geen deugdzaame, maar ook juist geen deugniet van „ den eerſten rang. — Wie zoude gelooven, dat BI„ LEAM niets van de *Iſraëliten* geweeten hebbe? Gewis, „ hy had veel van dit Volk gehoord! en deszelfs onlangs „ behaalde overwinningen op de *Amoriten*, *Baſaniten*, en „ de bewooners van *Arad*, waren hem insgelyks ter „ ooren gekomen. Zoude hy mede niet de Gezandten, „ allereerst door BALAK aan hem afgezonden, volgens de „ wyze van dat ſlag van Menſchen, waar toe hy be„ hoorde, hebben uitgehoord? Zouden deezen dan niet „ alles met beangstheid hebben verhaald, wat ze maar „ van de *Iſraëliten* wisten, om hem daar door des te eer„ der, het gevaar zo dringend zynde, te beweegen om „ mede te reizen? Ik vinde niets, wat men daar tegen „ met grond zou kunnen inbrengen. Wist nu BILEAM „ dit, dan zag hy, als een ſchrander, oordeelkundig, „ man, aanſtonds vooruit, dat de *Canaäniten*, al vere„ nigden zy zig alle zamen, niets tegen een Volk, onder de „ beſcherming van een zo magtigen God ſtaande, zouden „ uitregten kunnen. Uit dien hoofde maakte hy daadlyk „ een ontwerp, waar by zyne eer en zyn aanzien geen„ zins iets verliezen konden. Deezen Jehova, welken „ de *Moabiten* zo zeer ontzagen, maakte hy tot zyn ver-

„ trouw-

(*) JERUSALEM, *Betrachs.* IV *Abſch.* 1.

Digitized by Google

„ trouwden. Welk een aanzien moest hem dit niet al-
„ reeds te wege brengen! Maar te gelyk was hier door
„ ook de weg alreeds gebaand tot eene goede veront-
„ ſchuldiging, wanneer hy BALAKS wenſchen niet beant-
„ woordde. Hy zendt de eerſte bezending heen, onder
„ het voorwendzel, Jehova hadde hem verboden om mede
„ te reizen. Maar de regte oorzaak was, om dat hem
„ die bezending niet aanzienlyk genoeg toeſcheen, en hy
„ tyd wilde winnen, om het gemaakte ontwerp nog na-
„ der te overdenken; want dat zig BALAK daar door niet
„ terſtond zou laaten vergenoegen, maar veeleer op nieuw
„ Gezandten zenden, zag hy vooruit. BALAK, welke
„ deszelfs karacter mogte kennen (*), zond nu een nog
„ aanzienlyker Gezandtſchap, dan het eerſte was, na hem
„ toe, en terſtond is ook BILEAM gereed om mede te rei-
„ zen. Hy was overtuigd, dat, wanneer hy, by den
„ toenmaaligen toeſtand van zaaken, den *Iſraëliten* het
„ kwaade wilde wenſchen, men hem naderhand voor een
„ valſch Propheet zoude houden. Dus beſlooten hebben-
„ de, den vreemden het goede te wenſchen, maar even-
„ wel BALAK daar door niet te onvrede tegen zig te maa-
„ ken, ſtelt hy eene vooraf wél overdagte list te werk.
„ Op de reis verwydert hy zig, onder eenig voorwend-
„ zel, van zyn gezelſchap, en zig vervolgens by het zel-
„ ve weder gevoegd hebbende, geeft hy voor, God heb-
„ be wegens zyne reis berouw gehad, zyne Ezelin hebbe
„ geſprooken, een Engel ware hem verſcheenen, en heb-
„ be hem gelast dat geen alleen te ſpreeken, wat hy hem
„ zoude ingeeven. De Gezandten, met de grootte en waar-
„ de van hunnen Propheet dweepziek vooringenomen,
„ geloofden hem gaarne, en nu, van alle kanten zig be-
„ veiligd ziende, konde hy den *Iſraëliten*, onbeſchroomd,
„ geluk en heil verkondigen. —— Dit ſchynt my de na-
„ tuurlykſte wyze van voorſtèllen, raakende deeze Ge-
„ ſchiedenis, te weezen."

Gelukkig is de onbekende Schryver in het ſchetzen van Characters: wy zouden dat van LOT overneemen, doch het is te breed; beter aan ons beſtek beantwoordt, het geen hy van SIMSON meldt. Diens bedryven en dood verhaald hebbende, vraagt hy: —— „ Stierf SIMSON dus
„ den dood van een Held, wreekende nog in zynen
„ dood

(*) *Vergel.* NUMER. XXII: 37.

Digitized by Google

„ dood het onderdrukte Vaderland? —— —— Geen van
„ beiden! Hy ſtierf niet als een Held; maar als een
„ woedende; wreekte niet het Vaderland; maar, zo als
„ hy zelf zeide, het verlies zyner beide oogen. Over
„ 't algemeen vinde ik juist niet veel in deezen Man te
„ pryzen. Wreedheid, wraakzugt, neiging tot wellust,
„ trots op eigen ſterkte, dit zyn als de voornaamſte trek-
„ ken van zyn karacter; en, of deeze trekken lof- dan
„ berispenswaardig zyn, beſlist zig zelf. Nogthans zyn
„ 'er lofredenaars zyner daaden geweest, verdeedigers
„ zyner bedryven —— of mensch- en waarheid-liefde,
„ godsdienſtigheid, dan in de jeugd ingezogen wanbe-
„ grippen, uit hen ſpraken, wil ik daar laaten. Zelfs de
„ Bybel verdedigt hem niet. De eenige groote daad was,
„ toen hy zig van zyne eigene Volksgenooten liet bin-
„ den, om dat hy bevondt, met welk een zwak Volk
„ hy te doen hadt, en hen dan toonde, hoe ze zig
„ hunne Vryheid, zo ze maar zelf wilden, heel ligt ver-
„ ſchaffen konden. —— De heerlykſte aanleg vinden wy
„ by hem, om een groot Man, en de bewondering van
„ de Naakomelingſchap, te worden; maar hy laat zyne
„ talenten rusten, of hy beſteed ze niet wél: dikwerf
„ het geval van groote verſtanden! Inmiddels moesten
„ evenwel zyne buitenſpoorigheden gelegenheid aan de
„ hand geeven, om de vyanden der *Iſraëliten* in be-
„ dwang te houden, dezelve te vernederen, en de Na-
„ tie voor eene geheele onderdrukking te bewaaren. En
„ tot dat einde bediende zig Gods wysheid van hem."

Niet talryk zyn de Aantekeningen des Overzetters, die zyne taak zeer wel heeft uitgevoerd; nu en dan egter maakt hy eene korte: een voorbeeld hier van zal onze Aankondiging van dit Eerſte Deel beſluiten. De Schryver, van de ſtraffe over de *Beth-ſemiten*, die te nieuwsgierig „ de Arke des Verbonds beſchouwden, en open-
„ den," geſprooken, en gezegd hebbende, „ *zeventig* van
„ hen wierden, wegens de ſchending der ſchuldige eerbied,
„ waarſchynlyk door den blixem gedood," teekent daar op aan: „ Daar ſtaat wel 1 SAM. XVI: 19, *hy ſloeg*
„ *van den Volke zeventig mannen (en) vyftig duizend man-*
„ *nen.* Maar hier is eene ſchryffout, en *zeventig* is de egte
„ leezing. Want, hoewel *Beth-Semes* eene Leviten-Stad
„ was, en de *Leviten* geene akkers hadden, des hier ook
„ niet van de bewooners der Stad, maar van de geheele
„ omliggende ſtreek, geſprooken wordt, het getal is evenwel
„ veel

Digitized by Google

„ veel te groot: zelfs JOSEPHUS weet ſlegts van *zeventig* „ menſchen." —— Dan de Overzetter laat 'er op volgen: „ Het valt gemaklyk eene ſchryffout ergens te ſtellen; „ maar het is geen beweezen werk. Deeze vinding is, „ myns oordeels, hier nutloos. Van de *Iſraëliten* waren, „ naar het voorgaande, 34000 gedood; zouden 'er dan „ niet wel, te *Asdod*, *Gath* en *Ekron*, aan de byzondere „ kwaal, van de *Philiſtynen* 16000 menſchen zyn geſtor- „ ven? Dit aangenomen wordende, en de *zeventig* doo- „ den te *Beth-Semes*, komt het getal uit van 500070; „ immers ſtaat 'er, in 't algemeen: *hy ſloeg* VAN DEN „ VOLKE."

Waaragtig Verhaal van het voorgevallene tusſchen PHILIPPUS VAN DUEREN, *Predikant in den Fynaart, en* WILLEM MENSE, *Lidmaat en Diaken in de Klundert. Met aankleeve van dien. Door een Vriend van goede Orde. Tweede Druk. Alom te bekomen. In gr.* 8vo. 14 *bl.*

Naauwkeurig Verhaal eener Briefwisſeling, en deszelfs gevolgen, tusſchen PHILIPPUS VAN DUEREN, J. Z., *Predikant in den Fynaart, en* WILLEM MENSE, *Lidmaat en Oud-Diacon in de Klundert; uit de egte Brieven, Stukken en Beſcheiden, opgeſteld en uitgegeven door* PHILIPPUS VAN DUEREN, J. Z. *Te Dordrecht by* D. de Vlugt *en* N. van Eysden, 1792. *In gr.* 8vo. 117 *bl.*

In het eerstgemelde Stukje wordt het Publyk onder 't oog gebragt, een Verhaal wegens een geſchil, tusſchen Dom. VAN DUEREN en den Ouderling MENSE, ontſtaan uit eene Briefwisſelinge, van welke hier als de grondſlag wordt opgegeeven, het verzoek des laatstgemelden, om met den Leeraar, over deeze en geene Stukken, in onderhandeling te treeden. Eenig misverſtand hier omtrent, vooral de uitdrukking van den Heere VAN DUEREN, dat hy *niet wilde uitgehoord* worden; maar wel aan den anderen eenige Stukken voorſtellen, over welke hy dan zyn oordeel mogt zeggen, was oorzaak dat MENSE de pen opvatte, en zich eenige ſcherpe zeggingen liet ontvallen; die voorts, naa veel over- en wederſchryvens, ten gevolge hadden, dat de Diaken onder Cenſuure geſteld, doch eerlang wederom daarvan ontheven, wierdt. Dit Verhaal gevallen zynde in handen van Dom. VAN DUE-

Digitized by Google

REN, ontmoette zyn Eerw. daarin zo veele onnaauwkeurigheden en tegenſtrydigheden, dat hy zich verpligt oordeelde, het algemeen naauwkeuriger te onderrigten. In deeze opgave vinden wy eene reeks van Brieven, Kerkelyke Reſolutien, en andere Stukken, dit geſchil betreffende. Naardien het geſchil geheel perſoneel is, zullen wy met een berigt van het beloop daarvan onze Leezers niet laſtig vallen. Ook willen wy daarin geen party kiezen; maar kunnen evenwel niet nalaaten, den Leeraar VAN DUEREN te beklaagen, zynen dierbaaren tyd te hebben moeten ſpillen met een perſoon, die ons uit zyne Brieven voorkomt, met gezond oordeel zeer ſchaars bedeeld te zyn; althans de gaave, om zyne gedagten verſtaanbaar uit te drukken, in 't geheel niet te bezitten. 't Lust ons, eenen van 's Mans Brieven aan Dom. VAN DUEREN den Leezer onder 't oog te brengen, om hem, door een nieuw voorbeeld, te doen opmerken, tot welk eenen hoogen graad van verwaandheid de verbeelding van eigen kunde in Godgeleerde Weetenſchappen iemand kan vervoeren; die, intuſſchen, tot niets anders bekwaam is, dan om kwalyk zamenhangende woorden en onverſtaanbaare wartaal voort te brengen. De Heer VAN DUEREN hadt aan MENSE geſchreeven, hoe hy het volkomen eens was met zekeren Engelſchman, PIKE genaamd, volgens welken de middelen der Genade *niet als bevorderende middelen tot 't Geloof*, *maar als gebodene pligten*, moeten voorgeſteld worden, en dat een menſch buiten Christus alleen onder den eisch der Wet is. Hier op ſchreef MENSE den volgenden Brief, welken wy letterlyk zullen mededeelen:

„ Ik zyn waarlyk aangedaan over u brief die ik ont-
„ vangen hebbe Eensdeels vermids het dingsdags avond
„ by onſe Geliefde Renum. Aysma al bekend gemaakt
„ was door een brief dat ik u geſchreven hebben daar
„ by in dag ligt geſtelt op een wys gans niet beminne-
„ lyk (o booſe wereld)

„ Andersdeels vermids uwe Lettere ook gans niet aange-
„ naam waren daar ik in myn Ziel voor god en Chris-
„ tus daar over bedroef zyn En wenſe ook aan
„ niemant het te klagen dan aan hem die myn klagen
„ regt kan beoordeelen Regt te zyn of niet, ik kan
„ waarlyk zegge het doet my leet in myn Ziele ik wenſe
„ het nogtans met zagtmoedigheid te dragen ik zyn
„ met veel Ruymte aangedaan dat al wat ik tragte te

„ vin-

„ vatte of meyne te begrype van de waarheid tot eer
„ van Jesus borgtogt zoeke te vatten zoo in zyn ver-
„ dienende of betaalende als in zyn toepassende gereg-
„ tigheid ten dien Eynde Eerw. heer zou het wel kun-
„ nen gebeure dat ik in een of ander stuk wat al te
„ bekrompe stond vreesende Jesus middelaars werk leyd
„ daar schade door, dus waar het ook gelege met die
„ vraag u gedaan want zoo een onbekeert mens mag
„ en moet gevordert worden god te gehoorzaamen uyt
„ kragt van de gegeve wet aan hem die nu nog buy-
„ ten Christus is moet nootzakelyk tot zyn gevolg
„ hebbe een godsdienst de mens te leeren buyten Chris-
„ tus en adams Kroos weer na Edens hof te wey-
„ sen en na het Sacrament den boom des levens daar
„ adam van god door den Engel voor altoos van ver-
„ wydert werd en opmerkelyk met een vuurig lem-
„ mer eens Zweers zoo hy wilde wederkeere hy hem
„ dan in Gods toorn zoude doode, en wel na dat
„ het vrouwe Zaat geopenbaard was is hy verdreve,
„ Ismaël mogt niet langer in abrahams huys blyve doe
„ hy met Isaak spotte maar moest gaan dwale in de
„ woestyne daar geen water tot lisling van Zyn dorst
„ was dan water des wets daar hy meer dorst na kryge
„ zoude verre van water des levens." —— *Qui capere potest, capiat.*

Verhandelingen over het Dierlyk Magnetismus, door de Heeren B. FRANKLIN, MAJAULT, LE ROY, SALLIN, BAILLY, D'ARCET, DE BORY, GUILLOTIN, LAVOISIER, *enz. enz. enz. Vervattende zo wel de wyze van Mededeeling van het Magnetismus, als de Uitwerkzelen welke men daar van te wagten heeft, met zeer veele Proeven bevestigd. Uit het Engelsch vertaald, door* H. A. BAKE, *M. D. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1791. *In gr. 8vo. 140 bl.*

Daar, in onze *Verlichte* Eeuw!!! Piskykers en Horoscooptrekkers middelen hebben weeten uit te vinden, om naam en geld te maaken, verdient het gewis weinig verwondering, dat een MESMER, CAGLIOSTRO, DESLON, en meer andere zoortgelyken, wel overtuigd van de waarheid van het bekende spreekwoord: *Mundus vult decipi*, insgelyks, door de byzondere nieuwheid en

vreemdheid hunner Kunstbewerking, op dezelfde voordeelen rekening konden maaken; althans de ondervinding heeft zulks maar al te veel geleerd. Weinige Landen van *Europa* zyn van deze gewaande Geneesmeesters onbezogt, en noch minder onbefmet, overgebleeven; de trek tot het wonderbaare fchynt by zeer veele menfchen zulk een overwigt boven haar gezond verftand te hebben, dat zy maar al te dikwyls genegen zyn om deze geheel valfche fluitreden te maaken, „ het komt my onbegrypelyk voor, maar derhalven verdient het dat ik 'er de proef van neeme," daar toch zulke zwakke en lichtgeloovige fchepzeltjes juist die geenen zyn, welke door de begocheling van zulke doorfleepe Kwakzalvers het eerst bedroogen worden.

Dan dezen raaden wy vooraf deze Verhandelingen met oplettenheid te leezen, welke gefchreeven zyn door Mannen van beproefde kunde en eerlykheid, en hier door zullen zy het best in ftaat gefteld worden om het fchynbaar waare van het wezenlyke te kunnen onderkennen, en de fchadelyke gevolgen zien, die uit alle zoortgelyke, alleen op bedrog der zintuigen, en overfpanning der gevoelige Zenuwgeftellen, gegronde, beloofde geneeswyzen natuurlyk te verwagten zyn. Echter moeten wy hun teffens hier by waarfchuwen, van hier mede geheel niet de door de Electriciteit bewerkt wordende geneezing der Zieken gelyk te ftellen; deeze fteunt op gegronde redenen, en op duizenden met het gelukkigst gevolg herhaalde proefneemingen, en behoeft niets van dien bygeloovigen gochelachtigen toeftel, welke de hoofdzaak in de te werkftelling van het Dierlyk Magnetismus alleen uitmaakt.

Natuurlyk Toverboek, behelzende de verbaazendfte Geheimen van Natuur en Konst, opgehelderd met Plaaten. Eerfte en Tweede Deel. Te Amfterdam en Harlingen by Allart *en* van der Plaats, 1791. *In gr.* 8vo.

Groot is het getal, en zeer onderfcheiden de aart, der *Toverboeken*, waar mede men, van vroeg af, tot heden toe, der weetgierige wereld voldoening heeft willen bezorgen omtrent veelvuldige Geheimen van *Natuur* en *Kunst*. Liefhebbers van eenen minderen en hoogeren vlugt, van minder en meerder middelen, treffen Onderwyzers

zers aan, naar hunne omſtandigheden berekend; en kon de Kunstvaardigheid, by veele Bewerkingen een onontbeerelyk vereischte, met de Voorſchriften medegedeeld worden, elk, op dit ſlag van vermaaken geſteld, zou een Tovenaar kunnen weezen; dan, zo lang dit hapert, en het zal wel blyven ontbreeken, zullen de Afgerigten altoos verwondering kunnen verwekken, ſchoon deeze grootlyks afneemt, wanneer men dezelfde Kunstgreep beſchreeven vindt, of in ſtaat is, om, uit de overeenkomst met beſchreevene, dezelve af te leiden. Werken van deezen aart maaken, dat alleen ſcheppende Vernuften in dit vak iets kunnen verrigten, 't geen de opgetoogene verwondering, ook van Geletterden in deezen, zo wel wekt, als de gemeenſte Kunstverrigting het verſtomd aangaapen van een kring Kinkels op Kermis.

Het *Natuurlyk Toverboek*, welks Eerſte en Tweede Deel wy thans aankondigen, behoort onder de Werken van den eerſten ſtempel in deezen. Eene Voorreden dient om het Nut van deeze Weetenſchap aan te toonen, voornaamlyk ter weeringe van Bygeloof, met den aankleeve van 't zelve; niet op een dorren trant beredeneerd; maar door treffende voorbeelden opgehelderd. —— De Liefhebbers deezer Kunstbewerkingen, om een Gezelſchap te vermaaken, en, in 't oog van Onkundigen, Wonderen te verrigten, ontvangen in dezelve een dertiental Voorſchriften, op welke zy moeten letten, om geene misſlagen te begaan, of, in 't midden hunner bedryven, door oplettende Toekykers verrast te worden.

De Opſteller van dit *Natuurlyk Toverboek*, gelyk hy in de Voorreden voornaamlyk gebruik gemaakt heeft van een *Fransch* Werkje, onlangs uitgekomen, onder den Tytel van *Testament de* JERÔME SHARP, *&c.* ontgint het Werk zelve met de ontvouwing der ſtreeken eener gewaande Waarzegſter, door dien Heer aan den dag gebragt, en beſteedt daar toe de twee eerſte Hoofdſtukken. Het derde behandelt eene ryke ſtof, en loopt *over de voornaamſte Handgreepen, die men met groote vaardigheid moet uitwerken, om aanmerkelyke Konſtſtukken met de Kaart te kunnen verrigten.* Het vierde vervolgt dit onderwerp; *Nieuwe, of ten minſten veel verbeterde, Konſtſtukken met de Kaart* leerende. Het vyfde, waar in de Heeren SHARP en HILL weder te voorſchyn treeden, bevat, *in een leerzaam voorbeeld, de bekwaamſte manier*

Digitized by Google

om een Gezelschap, door middel van de Natuurlyke Toverkonst, te vermaaken.

Het Tweede Deel vangt aan met de Opgave van veele Kunst- en Toverstukken, zo genaamd, welker optelling ons te lang zou vallen; zy worden voorgesteld zo als zy zich vertoonen, vervolgens uitgelegd, en des noodig met aanmerkingen opgehelderd. Vervolgens geeft het verslag van *verscheide oude en nieuwe Konststukken, getrokken uit een Werk dat nog niet gedrukt is*; zynde een Handschrift, dat den naam draagt van *Reizen en Avontuuren van twee Geleerden*: de Schryver van dezelve is de meergemelde Heer SHARP, die, met zynen Reisgenoot, den Heer HILL, naa eene zeer gevaarlyke Reize, en het lyden van Schipbreuk, op het Eiland *Bourbon* aankwam, en ontvangen werdt door eenen *Hollandschen* Koopman, VAN ESTIN, by wien hy een ryke Bibliotheek, een kostlyk Kabinet van Natuurlyke Historie, en eene menigte van Kunststukken, vondt, van welke wy hier de beschryving, en gedeeltlyk de uitlegging, aantreffen.

Wy konden, by het doorleezen, niet nalaaten, byzonder ons oog te laaten vallen, onder alle de *Automaten*, op het *Schaakspel* speelend Beeld. Wy herinnerden ons, met verbaazing, jaaren geleden geleezen te hebben, de *Brieven van* CAREL GOTTLIEB VAN WINDISCH, *over den Schaakspeeler, of het Kunstbeeld des Heeren* W. VAN KEMPELEN (*); als mede hoe wy onlangs in het schoone Stuk van HÆSELER, getyteld: JULIUS, *of de Onsterflykheid der Ziele*, met ronde woorden te neder gesteld vonden, „ dat een kleine „ Knaap in het holle lichaam deezer, door zo veelen „ bewonderde, Machine was opgesloten." De Heeren SHARP en HILL vonden by den Heer VAN ESTIN een *Automaat*, dat op het Schaakbord speelde, en gelyk was aan 't geen een *Hoogduitsch* Werktuigkundige, voor eenige jaaren, met veel ophefs, te *Parys*, te *Weenen* en te *Leuwarden*, vertoond hadt. Zy geeven 'er deeze beschryving van:

„ Wy zagen een menschenbeeld van natuurlyke groote, gekleed op zyn Turks, zittende tegen eene Laadtafel, op welke het Schaakbord lag; de deuren der Laadtafel werden opengezet, om ons te doen zien, dan daar in niets te zien was dan raderen, hefboomen, en veeren.

Ook

(*) By den Drukker deezes, J. ENTEMA, in den Jaare 1725, uitgegeeven.

Digitized by Google

Ook toonde men ons het binnenſte van het Beeld zelf, waar in men niets zag dan yzerdraaden, katrollen en touwen. Eindelyk werd het geheele Beeld gedraagen op een voetſtuk, 't geen op rolletjes ruſtte, en dus werd het over de kamer gereeden, om alzo te toonen, dat het zelve geenerhande gemeenſchap hadt met de nabuurige vertrekken. Door het Beeld op zulk een wyze te vertoonen, ſcheen het onbetwistbaar, dat het werktuig zich niet bewoog dan door zyn eigen raderwerk. Dit bleek egter van eenen anderen kant onmogelyk te zyn; dewyl de beweegingen des werktuigs eerder geleeken uitwerkzels te zyn van de diepſte en beſtäaneengeſchakelde redeneeringen.

„ Het konsttuig won immers byna altoos het ſpel tegen de beste Speelers, 't geen volſtrekt geen plaats kon hebben, zonder dat 'er alle oogenblikken nieuwe vereenigingen van beweegingen wierden gemaakt; en gelyk de beweegingen, door den Tegenſpeeler gemaakt, oneindig veel veranderingen onderhevig waren, naar maate der verſchillende begrippen en handigheden van denzelven in den ſtaat des ſpels, zo moesten ook alle beweegingen van het werktuig daar mede volkomen overeenſtemmen.

„ De Heer HILL, geene redenen van zulk eene wonderlyke uitvoering kunnende vinden, verzogt den Heer VAN ESTIN hem daar de oplosſing van te geeven. Ik wil wel, was het antwoord, voor deeze keer aan uw verzoek voldoen, en het raadzel ontwikkelen; doch op voorwaarde, dat gy, in eene andere meer gewigtige zaak, my niet zult vergen om de volkomene openbaaring myner geheime maatregelen te mogen weeten.

„ De Heer HILL hervatte, dat, daar het geen hy zag, genoegzaam miraculeus was, hy niet dagt ooit iets meer wonderbaarlyk te zullen aanſchouwen.

„ Gy bedriegt u, was het antwoord van den Heer VAN ESTIN. In de Wysbegeerte is, zo wel als in de Natuurlyke Historie, het wonderbaarlykſte geval altoos dat geen, 't welk wy voor de eerſte reize zien, en waar van wy de redenen niet begrypen. Gy weet zo ras 't waare beweegrad niet van dat geen, 't welk uwe nieuwsgierigheid gaande maakt, of gy vindt het kinderagtig, terwyl iets anders, 't geen mogelyk nog van veel geringer redenen afhangt, door u als een wonderwerk zal worden beſchouwd.

„ Toen openbaarde ons de Heer VAN ESTIN, dat het

Digitized by Google

geheele werk werd uitgevoerd door een Dwerg, die een zeer bekwaam Speeler was, en in de Tafel verborgen zat. Dezelve kon niet worden gezien, om dat, wanneer de deuren werden geopend, hy daar niet geheel in was, maar met zyne beenen verborgen zat in holle Cylinders, die geſchikt ſcheenen tot het onderſteunen der raderen en hefboomen; terwyl het overige van zyn lichaam buiten de Tafel onder de kleederen des Beelds verborgen zat. Ondertusſchen zou de Dwerg met geene mogelykheid in de Leſenaar kunnen komen, zonder gehoord te worden, zo men ook hier geen zorg voor hadt gedraagen. En dit is de reden van 't geheele raderwerk des werktuigs. Het dient naamlyk nergens toe, dan om den aanſchouwer van 't ſpoor te brengen, en, terwyl men hem door dien verbaazenden toeſtel doet waanen, dat de beweegingen, die volgen zullen, volkomen van een dood werktuig afhangen, met het omdraaien van het raderwerk zo veel geraas te maaken, dat niemand 'er iets van kan hooren, hoe en wanneer de Dwerg zich van zyne ſchuilplaats in 't hol der Tafel begeeft, en, als hy zich daar in heeft verborgen, 't valletje, waar door hy gekroopen is, achter zich toeſluit.

„ Wanneer hy dus eenmaal in zyn ſchuilhoek verborgen zit, kan men zeer gemaklyk het werktuig op zyne rolletjes laaten voortkruien, zonder dat men hem daar door zal ontdekken, en, om de aanſchouwers nog beter te overtuigen dat 'er geen mensch in het werktuig verborgen zit, ligt men nu alle kleederen op, en opent het lichaam van het konstwerk. Waar uit volgt, dat de toer op eene betooverende wyze voor de toekykers moet eindigen, die alles toeſchryven aan een horologie, 't geen niet dan door een ſchrander brein kan worden verrigt.

„ Ondertusſchen blyft 'er nog eene zwaarigheid over. Hoe kan naamelyk de Dwerg, die in 't donker verborgen zit, weeten, hoedanig een ſtuk door zyn Tegenparty wordt verzet, en hoe eigenlyk het ſpel ſtaat? Dit kan op verſchillende manieren geſchieden; doch 't best door middel van een halfdoorſchynend Schaakbord, 't welk, 't bovenſte van de Tafel uitmaakende, 't binnenwerk geheel in 't donker laat, zo dat aldaar de Dwerg niet kan worden gezien, terwyl hy egter ligts genoeg behoudt om alles te zien wat buiten hem omgaat.

„ Wat eindelyk de middelen betreft, door welke de Dwerg

Digitized by Google

Dwerg den arm van het Beeld in beweeging brengt, en de ſtukken verzet, dezelve verſchillen niet veel van eene zogenaamde Pantographe of Tekenäap, van welken men den eenen arm beweegt om eene Schildery in 't groot af te trekken, terwyl de andere arm dezelfde lynen in 't klein op eene zeer kleine tekening afloopt."

Men vergelyke deeze oplosſing met de aangeduide Brieven over het *Schaakſpel* ſpeelend Beeld; men zal veel, doch, uit de ongelykheid der beſchryvinge, alles niet opgelost vinden; dewyl egter de Heer HÆSELER, met zo veel zekerheids, aangaande den *Schaakſpeeler* van VAN KEMPELEN, betuigt, dat 'er een Knaap in verborgen zat, durven wy wel vaſtſtellen, dat de gelukkige keus der middelen, welke hy ter begogelinge gebruikte, in het verbergen van een kundigen Speeler beſtaan hebbe.

Met genoegen zullen de Liefhebbers het berigt leezen van andere Kunſtſtukken, by den Heer VAN ESTIN gezien, en niet zonder verbaazing, de verſcheide Kunſtbewerkingen, die hy, ter vermaaking en verſtomming der Heeren SHARP en HILL, te werk ſtelde.

Een aantal wel uitgevoerde *Plaaten* dient ter opheldering veeler Kunſtſtukken en Handgreepen, zonder dezelve niet wel te begrypen; doch met dezelve nog bezwaarlyk naa te doen, zo men zich geene kunſtvaardigheid en handigheid eigen maake.

Vaderlandſche Hiſtorie verkort, van den Jaare 1751 *tot op* 1788. *Ten vervolge op dat van* J. WAGENAAR. *By de Bezitters van het Fonds van Izaak Tirion*, 1791. *In* 8vo. 180 *bl.*

Buiten twyfel ſtelde de Heer WAGENAAR der Vaderlandſche Jeugd een bevallig Geſchenk ter hand, toen hy zich verleedigde, uit zyne zo gezogte als beroemde *Vaderlandſche Hiſtorie*, eene Verzameling te maaken van de uitſteekendſte gevallen, en by Vraagen en Antwoorden mede te deelen. Het verwierf aller goedkeuring, en was ook in dit kleine Werkje den oordeelkundigen en onderſcheidenden geest diens Mans te ontdekken. Niet vreemd, dat men te raade geworden is, om, van het Tydperk af, waar de Verkorte Vaderlandſche Hiſtorie van WAGENAAR ophoudt, tot het Tydperk der Omwentelinge, in den Jaare 1788, een dergelyk Werkje te vervaardigen. Dan, wy

Digitized by Google

hebben, by het doorleezen, de meermaals gemaakte en gegronde aanmerking, op nieuw, geſtaafd gevonden, dat veelen, het maaken eens korten Opſtels, of Uittrekzels, voor een gemaklyk volvoerbaar werk aanziende, in de daadlyke volvoering zeer te kort ſchieten. *Keus* en *Schikking* komt het voornaamlyk *op* aan: en in deeze beide zal men het Stukje, thans voorhanden, maar al te gebrekkig vinden, om van andere gebreken, die het ligt zou vallen aan te wyzen, te zwygen.

Gedenkſchriften en Reizen des Graaven VAN BENYOWSKY, *door hem zelven beſchreeven, naar de Engelſche Vertaaling uit het oorſpronglyk Handſchrift overgezet. IIIde Deel. Te Haarlem by* A. Loosjes Pz. 1792. *In gr.* 8vo. 155 *bl.*

Leezers, wier nieuwsgierigheid dus verre te gast ging op wonderbaare lotgevallen, en uitgelokt werden om verder verzadigd te worden, vinden hier overvloed van voorraad. In 't ſlot des voorgaanden Deels, zagen zy den Graaf VAN BENYOWSKY het *Water-Eiland* verlaaten, om na *Japan* te ſtevenen (*). — Met zyne Reize derwaards vangt dit IIIde Deel aan, vermeldt zyne aankomst, en 't vriendlyk onthaal hem daar aangedaan.

Onder de geſprekken, die hy met een *Bonze* hieldt, betuigde hy: „ Daar geland te zyn vol vrees: dewyl de *Hollanders* boosaartig uitſtrooiden, dat de *Japanners* de *Christenen* om hals bragten. — Op deeze laatſte woorden betuigde de *Bonze*, dat 'er in de daad een gebod des Keizers was, om geen *Spaansch* of *Portugeesch Christen* in het Land toe te laaten; doch dat dit beſluit geene *Christenen* betrof van andere Volken, die nooit het Ryk eenig kwaad aangedaan hadden." — In een onderhoud met den Koning des Landſchaps, vroeg deeze hem wegens de *Hollanders*? De Graaf moet geen gunſtig berigt gegeeven hebben: dewyl, gelyk hy ſchryft, „ de Koning hem bedankte voor het vernielden der waarheid: want hy zeide, zeer wel te weeten, dat de *Hollanders* een klein handeldryvend Volk waren, onderworpen aan een Prins, die geld van hun trok, tot belooning dat hy hun door zyn

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* voor 1792. 1 St. bl. 152.

Digitized by Google

kyn Krygsvolk verdeedigde." — De Graaf nam de vryheid, den Koning te vraagen, of hy dagt dat de *Hollanders Christenen* waren? Hy antwoordde: „ Dat Kooplieden geen Godsdienst hadden: hun eenig Geloof beſtaat in Geld te winnen, terwyl zy zich weinig bekreunen omtrent het Geloof in GOD!"

's Graaven vraag gaf mogelyk gelegenheid, althans wy vinden dit vervolgens opgetekend, tot de vraag, die de Koning hem deedt; „ of hy een *Christen* was, ſterk genoeg om tot verdeediging van het *Kruis* te ſterven?" Hierop vinden wy deeze Geloofsbelydenis des Graaven, die hem uit alle ongelegenheid redde: „ Ik antwoordde, dat ik geen eerbied voor het Kruis had, dan wat de waarde van de ſtoffe, waar uit het was zamengeſteld, vorderde; dat ik zeker geen Volk dagt aan te treffen, dwaas genoeg om my ter dood te brengen, om dat ik met waarheid zeide, dat hout niet meer noch minder was dan hout. Hierop betuigde hy, dat ik hem niet begreepen had, hy wilde vraagen, of ik gereed was voor myn GOD te ſterven? Ik zeide daarop, dat ik, voor myn GOD ſtervende, tevens voor den GOD der *Japanneren* zou ſterven; dewyl ik één eenigen GOD beleed, den Schepper aller dingen. Dit antwoord voldeedt hem: want hy riep uit, *Namandabar!* en liet my zeggen, dat ik in 't ſtuk van den Godsdienst waarlyk een *Japanner* was, indien ik niets anders geloofde. Ik onderrigtte hem, dat ik geen ander Geloof had, dan in den éénigen GOD, den Voortbrenger aller dingen; en dat myn Godsdienst beſtondt, in zo veel goeds te doen, aan myne medemenſchen, als ik kon, en niemand te verongelyken. Naa deeze ontvouwing omhelsde my de Koning, zeggende: *Sindaulla! Sindaulla!* zo veel als *zeer goed! zeer goed!*" — Wy hebben dit kortlyk willen aanſtippen, om te toonen hoe men in *Japan* over onze Natie denkt, en met welk een Belydenis men volſtaan kan in dat Gewest, ten welks opzigte zo veel verteld wordt wegens het *Jeſumi*, daar afgevorderd, beſtaande in het trappen eener ſchilderye van JESUS en MARIA (*).

Min

(*) Men zie, daar over, *het Gedrag der Hollanderen in Japan, met betrekkinge tot den Christl. Godsdienst*, door den Heer O. Z. VAN HAREN, in onze *Vaderl. Letteroef.* VI D. 2 St. bl. 273. enz. als mede 316.

Min gunſtig was 's Graaven ontmoeting op een *Eiland* aan de *Japanſche* kust, vervolgens door hem aangedaan; eene onaangenaamheid, verzoet door het neemen van een rykgelaaden *Japanſche* Bark, welke zy, het Volk ſpaarende, naa de Laading overgenomen te hebben, lieten zinken.

Wonderbaar waren BENYOWSKY's ontmoetingen, naa het verlaaten van *Japan*, op *Usmay Legon*, een der *Lequeis* Eilanden, 't geen hy, veel Zeegevaars uitgeſtaan hebbende, bereikte. Hier vond de Graaf het geraaden anders dan op de *Japanſche* kust te handelen, en den Brief eens *Jeſuitſchen* Zendelings, hem daar overgegeeven, met eerbied te kusſchen, als mede een Getydeboek, van dien Geestlyken naagelaaten; hier beval hy een groot *Christen Kruis*, uit de Kerk van *Bolska* medegenomen, aan te brengen, en 't zelve aan de Eilanders te vertoonen. „'t Was," meldt hy, „ met een Sluier overdekt, en zo ras deeze was weggenomen, vielen de Eilanders op hunne knien, en, de handen ten hemel heffende, riepen zy, *Hiſos*, *Hiſos*, *Chriſtos*, *Chriſtos*; en dewyl ik zag, dat zy niet wilden opſtaan, zo lang het Kruis voor hun was, liet ik het wegneemen: waarop de twee Hoofden, die het *Breviarium* van Vader IGNATIO SALIS gebragt hadden, opſtonden, en my beurtelings te verſtaan gaven, dat hunne vriendſchap opregt was." Minzaam was het onthaal. Een *Tonquinsch* Overſte, met Vader IGNATIO op deeze Eilanden gekomen, verhaalt de Geſchiedenis diens Geestlyken, naa wiens overlyden hy Hoofd des Volks geworden was. Het Graf en de Overblyfzelen diens Zendelings bezogt BENYOWSKY ſtaatlyk. Men wilde, dat hy hier zyn vast verblyf vestigde; doch hy ſtreelde hun met de hoop, dat dit naa twee jaaren zou kunnen geſchieden, als hy wederkeerde. Het verblyf, hier, was een uitſpanning voor zyn Scheepsvolk: en ging hy 'er een ſlag van Huwelyksverbintenis met een der Eilanderinnen aan; de Voorſtelling, de Huwelyksinzegening, en de Plegtigheden deezer Verbintenisſe aan TINTO VOLANGTA, welke op een *Pantomine* uitliep, is zeer aartig beſchreeven. Met deeze Eilanderen ging hy een Verdrag aan tegen zyne wederkomst. Vyf zyner Scheeplingen bleeven, uit eigen verkiezing, en met toeſtemming, op dit Eiland.

Weder in Zee geſtooken, hadt hy eene ontmoeting met twee *Hollandſche* Schepen, waar hy den onvertzaagden ſpeelde. Toen hy de Schepen van verre zag, gaf hy last, om alles tot een ſlag toe te rusten, en liet het eene gedeel-

Digitized by Google

deelte der beste Schutteren in de marsſen klimmen. Op een kanonſchoot van elkander zynde, ontdekte hy dat het *Hollandſche* Schepen waren; het een achttien, het ander twaalf, ſtukken voerende. „ Gereed ten ſtryde," dus vervolgt hy het verhaal, „ kwam een der Schepen op een ſnaphaanſchoot van ons; het deedt een ſchot, en riep ons toe by te draaijen, en onze Papieren te brengen. Dit gedrag van den *Hollandſchen* Capitein verwonderde my zeer, en te meer, om dat ik, van Zeewetten geheel onkundig, niet wist wat hy door de gevorderde Papieren verſtondt; hierom antwoordde ik met vier kanonſchooten, en de Schutters in de marsſen begonnen te vuuren, 't welk hem niet aanſtondt. Hy wagtte zyn Makker, die tot zyn byſtand kwam; doch zich vergenoegde met op een grooten afſtand van ons te blyven. Ik haalde de vlag van de Republiek van *Poolen* by, en zette myn koers Zuidwaards voort. In 't eerst ſcheenen zy beiden my te willen volgen; doch, op het gezicht, dat ik my gereed maakte om hun te ontvangen, koozen zy voor zich de beste party in van ons af te laaten, en hun eigen koers te houden. Ik had vast beſlooten een derzelven aan te klampen, en hun, 't geen zy gedaan hadden, duur betaald te zetten. Dit kleine gevegt, het eerſte dat ik immer op Zee zag, kostte ons alleen eenige weinige ſchooten, en de moeite van het ſlagvaardig maaken; waarop het de *Hollanders* te ſtaan kwam, is my nooit gebleeken."

Mogt 's Graaven verblyf op *Usmay Legon* een Blyſpel heeten, *Formoſa*, de eerſte plaats waar hy vervolgens landde, leverde een Treurſpel op. Eerst werd hy 'er onvriendlyk ontvangen, vervolgens beter onthaald. Hier trof hy een Gelukzoeker, een Spanjaard, Don HIERONYMO PACHECO, aan, die hem op *Formoſa* grooten dienst deedt. Dan, zyn Boezemvriend PANOW werd met nog twee andere Tochtgenooten verraadlyk vermoord, over welken moord hy een wraakneemenden Oorlog voert, een Legerplaats oprigt, een Bezoek des Generaals van Prins HUAPO ontvangt, en van den Prins zelve; met welken Vorst hy eene Verbintenis aangaat, en met dien een vyand beſtrydt, in dit alles door PACHECO geholpen. Den vyandlyken nabuur overwonnen hebbende, ontving hy ryke Geſchenken, die hy onder zyne Tochtgenooten uitdeelde. Zy wilden op *Formoſa* blyven, van welk gevoelen hy hun afbrengt. —— Dit gedeelte geeft ons een groot denkbeeld van BENYOWSKY's Krygsbeleid, moed, en be-

Digitized by Google

bekwaamheid om zyn Volk in zyne belangen over te haalen.

Van het Eiland *Formoſa* verſchaft hy ons dit kort berigt: „ Het Eiland *Formoſa* draagt by de *Chineeſen* den naam van *Touai-ouai*, en by de Inboorelingen heet het *Paccachimber*. 't Is een der ſchoonſte en rykſte Eilanden der Wereld. De grond brengt, op zeer veele plaatzen, jaarlyks twee Oogſten van Ryst en andere Graanen voort, met eene groote verſcheidenheid van Boomen, Planten, en Vrugten; Rundvee, Schaapen, Geiten, en Gevogelte, is 'er in menigte. De veelvuldige Rivieren, Meiren, en mindere wateren, leveren overvloed van Visch. Het heeft veele gemaklyke Havens, Baaijen, en Inhammen, aan de kust. Uit het Gebergte haalt men Goud, Zilver, Vermillioen, rood en wit Koper, als mede Steenkoolen.

„ In acht Vorſtendommen is het Eiland *Formoſa* verdeeld. Drie liggen 'er aan de Westzyde, en worden beſtuurd door de *Chineeſen*, en van 't zelfde Volk bevolkt. Alle jaaren komt 'er een Gezant uit *China*, om de Schatting op te haalen van deeze drie Landſchappen, welke by wyze van Hoofdgeld geheeven wordt. De Keizer houdt vyfhonderd Schepen, om 's jaarlyks deeze Schatting over te voeren, welke beſtaat in eene groote menigte Ryst, Graanen, ruuwe Zyde, Katoen, Goud, Zilver, en Kwik. De Beſtuurders deezer Landſchappen breiden ſteeds hunne Bezittingen uit, of door list, of door het aangaan van Verbintenisſen, in zulker voege, dat zy verſcheiden Steden en Landen van hunne Nabuuren verkregen hebben.

„ De Inwoonders van dit Eiland zyn beſchaafd, uitgenomen die aan de Oostkust leeven. Over 't algemeen verwyfd van aart, en moedeloos; overgegeeven aan luiheid; aan de zagtheid der Lugt- en Landſtreek zyn ze hun beſtaan verſchuldigd; de grond levert alles met zeer weinig arbeids op. Als men de drie *Chineeſche* Landſchappen uitzondert, zyn de Mynen op dit Eiland overal onbearbeid. Zy vergenoegen zich met het Zand te wasſchen, om 'er het Goud uit te haalen. Vinden zy Paarlen in de ſchulpen, het is enkel by toeval. Het gemeene Volk op *Formoſa* gaat gekleed in blaauw Katoen. De Steden zyn altoos in de vlakten gebouwd, de Dorpen op 't gebergte. De Huizen van aanzienlyke Lieden zyn ſchoon en groot, maar eenvoudig; die des gemeenen Volks niet meer dan Hutten, en ſtaat het hun niet vry, betere te bouwen: de

mees-

Digitized by Google

meeste vindt men met ſtroo en riet gedekt, en ze ſtaan met palliſaden van elkanderen afgezonderd. Het Huisraad is niet meer dan 't geen de nooddruft volſtrekt vordert. In de huizen der voornaame *Formoſaanen* zyn afzonderlyke vertrekken, waarin zy eeten, Vreemdelingen ontvangen, en zich verlustigen. De vertrekken der Vrouwen ſtaan altoos op zichzelven, van het Huis geſcheiden, ſchoon in denzelfden omtrek; het ſtaat niemand vry daar in te treeden. Op dit Eiland zyn geene Herbergen voor Vreemdelingen; maar de Reizigers zetten zich neder in 't eerſte Huis waar zy komen; de Eigenaar ontvangt hun vriendlyk, onthaalt ze op Ryst, Vleesch, Tabak, en Thee.

„ De eenige Handel, dien de Inwoonders van *Formoſa* dryven, is met zommige *Japanſche* Barken, die hier aankomen, en met de *Chineeſen*.

„ In elk Landſchap zyn vyf of zes Steden, die inrigtingen hebben, om de Jeugd leezen en ſchryven te leeren. Hunne ſchryf- en cyfferletters zyn zo moeilyk als die der *Chineeſen*. Hun uitſpraak is nu eens ſchielyk en ſchel, dan weder langzaam en grof. Zy krygen hunne boeken uit *China*. Men vindt 'er Tovenaars en Gelukzeggers, die eenen grooten invloed hebben op het Volk. Hun Godsdienst beſtaat in het aanbidden van éénen GOD, en het volvoeren der gezellige pligten. De onoverheerde Landſchappen worden beſtuurd door Prinſen en Koningen, die een volſtrekt Oppergezag oefenen over hunne Onderdaanen. Geen deezer laatſten, den grootſten niet uitgezonderd, heeft eenigen Landeigendom. Zy trekken hunne voordeelen van de Landen, aan het goeddunken van den Vorst onderworpen, en van de verdienſten hunner Slaaven. Eenigen der voornaamſten hebben duizend, ja twee duizend, Slaaven. De Raad der Prinſen beſtaat altoos uit hunne eerſte Krygsbevelhebberen; zy houden beſtendig hun Krygsvolk in dienst, verdeeld in vier, vyf, of zes, Smaldeelen, die geduurig op de grenzen blyven. De Lyfwagt der Souverainen beſtaat uit vyf of zes honderd Jongelingen; geſprooten uit de Huizen hunner aanzienlykſte Onderdaanen. De oude Soldaaten worden gebruikt tot het Bevelhebberſchap der Steden en Dorpen: want 'er is geen Dorp op *Formoſa*, of het ſtaat onder een Krygsman, die 's jaarlyks aan zyn Opperbevelhebber eene lyst moet opgeeven van het Volk in zyn Regtsgebied.

„ *Formoſa*, door de Zee omringd zynde, onderhouden dee-

Digitized by Google

deeze Prinſen beſtendig een zeker getal van Vaartuigen, met twee masten en vier en twintig riemen. Zy gebruiken geen kanon, maar veel kunstvuurwerken." — Een plan ter oprigting eener Volkplanting op dit Eiland, geeft de Graaf aan de hand.

Dit Eiland verlaaten hebbende, bereikte hy de *Chineeſche* kust, en ontmoette te *Tanaſoa* een vriendlyk onthaal. *Macao* verſchafte hun een dergelyke bejegening. Hier treffen wy Juffrouw APHANASIA, de Dogter des Gouverneurs in *Kamtſchatka*, op de reis als vergeeten, weder aan; doch alleen met vermelding van haar dood, „ die my," ſchryft BENYOWSKY, „ zeer trof; byzonder dewyl dezelve my beroofde van de voldoening om haare verknogtheid aan my te vergelden, door het Huwelyk met den jongen POPOW, Zoon van den Archimandrit, aan wien ik den bynaam myner Familie gegeeven had." — Op deeze plaats overleeden drie en twintig zyner Tochtgenooten. — Veelvuldig, doch vergeefsch, waren de aanzoeken zo der *Engelſchen* als der *Hollanderen*, om den Graaf tot zich te trekken, „ mits hy zich verbondt om „ zyne Papieren aan de *Engelſche* of *Hollandſche* Com„ pagnie ter hand te ſtellen, in derzelver dienst te tree„ den, en geen zyner Ontdekkingen aan anderen mede „ te deelen," dan hy was met de *Franſche* reeds in Onderhandeling getreeden. Eene gedugte Zamenzweering van STEPHANOW en WYNBLATH ontkwam hy, als mede het gevaar eener zwaare Ziekte, en de laage om hem als een Zeeſchuimer by de *Chineeſen* te verklaagen.

Met de *Franſchen* een Verdrag gemaakt hebbende, verliet hy *Macao*, waar hy zich ontſloeg van den hem ſteeds verraadenden STEPHANOW, dien hy vier duizend Piasters gaf, met vryheid, om te gaan waar 't hem behaagde. Deeze vervoegde zich by de *Hollanders*, en werd na *Batavia* gezonden (*).

Voorts

(*) Van deezen STEPHANOW hebben wy, in onze *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* IV D. 2 St. bl. 210, een verſlag gegeeven, door het plaatzen van een *Kort Verhaal der Lotgevallen en zonderlinge Reize van* HIPPOLYT STEPANOFF, *uit deszelfs Ballingſchap in Kamtſchatka na Macao en van daar na Batavia, getrokken uit een omſtandig Berigt van hem zelven, in de Ruſſiſche taal opgeſteld, en naar het origineel vertolkt. Door* JACOB CASPAR METZLAR, *Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen, weleer Predikant te Batavia, nu te Beuſichem.*

Digitized by Google

Voorts behelst het laatſte Hoofdſtuk, deezes Deels, zyne Reis van *Macao* na *Iſle de France*, en van daar na *Frankryk*. In dit Ryk werd hy heusch ontvangen, door den Hertog D'AGUILLER. Deeze ſtelde hem voor, in den dienst des Konings te treeden, met aanbod van een Regiment Infantery: dit nam hy aan, onder beding, dat het zyne Majeſteit behaagen zou zich van hem te bedienen, om Vastigheden aan geene zyde van de *Kaap* aan te leggen. Hy trof 'er een Oom aan, met een Bevelhebberſchap en een Ridderorde beſchonken. Door diens byſtand, en 's Konings goedheid, vondt hy zich in ſtaat een Postbode na *Hungaryen* te zenden, om onderzoek te doen na zyne Huiswrouw en Kind. Die eerlang by hem kwam; doch kort te vooren haar Zoon verlooren hadt. — De Staatsdienaar ſtelde BENYOWSKY, die zo vol ontwerpen was, de begeerte zyns harten voor, tot het opregten eener Vastigheid op het Eiland *Madagascar*; hy volgde bereidvaardig dien wenk, en zal een volgend Deel ons den uitflag leeren.

Alcibiades. Door A. G. MEISZNER. *Op een vryen trant in 't Neêrduitsch gevolgd. Derde Deel. Te Haarlem by* F. Bohn, 1791. *In* 8vo. 332 *bl.*

De daaden, welke ALCIBIADES, in de eerſte helft van zynen mannelyken ouderdom, verrichtte, worden in dit Derde Deel, door den bekwaamen MEISZNER, op zyne hem alleen eigene, en reeds genoeg bekend zynde, wyze, voorgeſteld. Die ouderdom is ryk van gewigtige voorvallen, vooral in eene Republiek als *Athene*, in den tyd van ALCIBIADES, was; en in den rang die deeze in dat beroemd Gemeenebest bekleedde. Wy kiezen geenzins de aanmerkelykſte voor den Staat, maar zeker een der beste daaden van ALCIBIADES, uit, wanneer wy, in het volgend Tafereel, zyne edelmoedigheid, in het vergeeven zyner lasteraars, doen kennen. Het verbeeld een *openlyk middagmaal*, en wordt door een fraai Plaatje opgehelderd.

„ TISSAPHERNES (*zig nederzettende.*) Zet u nevens my, Zoon van KLINIAS! volgens gewoonte. (*Tegen eenen die agter hem ſtaat.*) Waar is BAGOAS de Kamerheer? —— Hy moet my den wyn aanbieden.

Kamerheer. Myn Gebieder! hy had reeds gisteren het geluk; ——

TISS. En hy moet het heden wederom hebben. Roep hem.

Kamerh. Ten eerſten, want hy is in de kamer hier naast. (*Een misnoegd gemompel der Hofbedienden. Bagoas verſchynt,*

trotsch tegen de overigen, en daemoedig tegen zynen Beheerscher.)

Tiss. (*Zig naar het einde der tafel, tot Bagoas wendende.*) Weet gy wel, Bagoas! aan wien gy die onderscheiding te danken hebt, om my tweemaal agter elkander te mogen opwagten?

Bag. (*Met de handen kruiswyze over elkander geslagen.*) Ik zal my gelukkig schatten, wanneer myn zwakke, maar trouwgemeende, dienst mynen glorieryken Gebieder behaagt.

Tiss. (*Op een' bestraffenden toon.*) Wanneer zy trouw gemeend ware, zou zy my zeker behaagen: maar thans bedoel ik niet zo zeer uwen dienst, als wel een Voorspraak, die my u aanbeval.

Bag. Mogt ik zo gelukkig zyn van den begunstiger te kennen, die zo weldaadig omtrend my is!

Tiss. (*Op Alcibiades wyzende.*) Zie hem hier.

Bag. (*Eenigzins verleegen terwyl hy zich herstellen wil.*) Gy, doorluchdge Zoon van Klinias? —— In de daad, ——

Alc. (*Lagchende.*) Ha! ha! Gy weet misschien niet, myn goede Vriend! waar door gy myn aandenken verdiend hebt. —— Edele *Satraap*! verlicht hem zyn verstand!

Tiss. (*Op een bitteren toon.*) Even als ware de eene aanbeveeling de andere niet waardig! Uw Brief, Bagoas, heeft wel niet gewerkt, maar zyn Voorspraak heeft gegolden.

Bag. (*Verleegener.*) Welke Brief? myn glorierykste Gebieder!

Tiss. (*Hem den Brief voorhoudende.*) Wiens hand is dit?

Bag. Ik ken ze niet.

Tiss. (*In volle gramschap.*) Gy kent ze niet? —— Ha! Ellendige! uw wreevel durft dan zo verre gaan, dat gy door uwe leugens myn gehoor poogt te kwetzen? —— Zyn dit niet uwe letters? Was het gisteren de dag van uwen dienst niet? Wie anders dan gy kan in de kamer geweest zyn, waar ik deezen brief heb gevonden? Waart gy het niet, dien myn Wagt steelswyze 'er uit heeft zien sluipen? Zyn u niet meer dan eens halve spotternyen tegen deezen mynen Vriend ontvallen? —— Waart gy niet, —— maar waar toe verneder ik my langer, om zo veelvuldige bewyzen tegen zulk een' Onwaardigen aan te voeren? 'Er zyn nog middelen genoeg, om uit zulke hardnekkige Booswigten de waarheid te krygen. Kies dan in dit oogenblik, of vrywillige bekentenis, of pynelyke ondervraging!

Bag. (*Knielende.*) Indien myne onschuld.....

Tiss. Onschuld? —— Hoe! nog langer? Myn Wagt! —— Grypt deezen Booswigt, en leg hem op de ergste pynbank! —— En, niet voor dat hy zyn laatsten adem uitblaast, of zyn laatste Guitensluk bekend heeft, moet gy 'er hem afneemen.

(*De*

Digitized by Google

(De Wagt grypt hem aan: Alcibiades ſchynt te willen ſpreeken.)

BAG. ô Genade! genade! *(Terwyl men hem wil voortſleepen.)* 'Er zal geen pynbank noodig zyn! —— Ik zal alles bekennen! —— Ik ſchreef den brief.

TISS. *(Op Alcibiades wyzende.)* Wend dan het aangezigt naar deezen, en doe bekentenis! Aan hem geef ik uwen rykdom, uw leeven, en alles over, wat gy bezit! —— Hy is uw Heer en Rechter.

BAG. *(Zig voor Alcibiades met het aangezicht ter aarde werpende.)* ô Mogt gy!

ALC. *(Met eene edele houding.)* Myn warmſte dank, edele *Satraap!* voor dit vereerend blyk van uw vertrouwen! —— 't Is billyk, dat ik my beyvere, om het te verdienen. —— BAGOAS! ik zal meer zyn dan uw Rechter; ik zal ook uw zachtmoedige Rechter weezen. 't Is waar, ik zou u kunnen vraagen; waarmede heb ik, —— ik, die u nooit met woorden of gedagten beleedigde, uwen haat, en wel deezen uwen doodelyken haat, verdiend? Ik zou u kunnen vraagen: wie de Deelgenooten van dit uw boevenſtuk zyn? Op dat ik my ook voor hen zou kunnen wagten, en zy naast u zouden moeten knielen! Maar ik wil ze niet weeten, en wil u ook niet ſtraffen! —— ſta op! ik wreek my niet.

Gemompel der Menigte. Grootmoedig! —— Edel! —— onbegrypelyk edelmoedig!

TISS. *(Verwonderd.)* Hoe! ALCIBIADES! gy wilt,....

ALC. *(Hem in de redey vallende.)* Ook u wilde ik bidden, om te doen het geene ik deed. Deeze Ongelukkige, ——

TISS. Hem vergiffenis te ſchenken? —— Neen! nooit! —— Wagten! grypt hem! De dood aan 't kruis, ——

ALC. *(Hem in de reden vallende.)* Spreek het niet uit, edele *Satraap!* Hoe! TISSAPHERNES kan zyn woord te rug neemen? Het lot van BAGOAS ſtelde hy in myne handen, en ik beſlischte!

TISS. Welaan! het leeven kunt gy hem ſchenken; maar myne vergiffenis erlangt hy nooit. Hy zy ontzet van zyn Ampt; verbannen van myn Hof, en zie nooit weder myn aangezicht!

ALC. Dit niet! edelmoedige TISSAPHERNES! Half, —— vrugtloos zelf, zou dan myn geſchenk, en mooglyk ondraaglyker dan de dood zelf, zyne ſtraf weezen. Schadeloos was zyne onderneeming ten mynen opzigte; ze zy ook ſchadeloos voor hem zelf. Hy poogde my van uw vertrouwen, van uwe zagtmoedigheid, te verſteeken! het kragtigſte bewys dat hem zulks mislukte; het verſchriklykſte voorbeeld voor zyne Medegenooten, of voor dezulken, die eveneens denken als hy, zal uwe bereidwilligheid zyn, om myne verzoeken over 't algemeen, en dit in het byzonder, te verhooren.

Menigte van Hovelingen. (*Half overluid.*) Eene grootmoedigheid zonder wedergade!

Tiss. Zoon van KLINIAS! aan welk een onwaardig Voorwerp verkwist gy uwe goedheid en edelmoedigheid! —— De overreeding ſpreekt van uwe lippen! —— Maar ik ben nog ſterker verplicht om naar de ſtem der Gerechtigheid te hooren. —— (*Tegen Bagoas.*) Onwaardige Slaaf! hoor uw vonnis; dat door geen tegenſpraak of voorbeden meer ontzenuwd kan worden! Hoor het, by het heilig vuur der Zon, by de waare glansch der Godheid! bevestigen. —— Dank het ALCIBIADES, dat ik u het leeven ſchenk! —— Dank het zyne onbaatzugtigheid, dat ik de helft uwer goederen, ik ken uwe gierigheid en uwen rykdom, —— aan u laate, en hem ſlechts de andere helft daar van beloove! — Dank het zyne meer dan menſchelyke grootmoedigheid, dat ik u niet voor eeuwig verbanne! —— Verwyder u heden uit myne tegenwoordigheid! —— eerst dan, wanneer na verloop van een maand deeze *edele Griek* een woord ten uwen voordeele ſpreekt, dan mooglyk, Slaaf! kunt gy u andermaal voor my nederbukken.

BAG. ô! Laat my heden nog maar het ſtof kusſchen, 't welk uwe voeten gedrukt hebben! Laat ik voor u —— doorluchtige ALCIBIADES!

ALC. Ga, BAGOAS! uwen dank begeer ik niet, en uw verzoek kan ik alreeds raaden. Wees verzekerd, wanneer het aan my legt, dat de eerſte dag van de volgende maand de laatſte uwer verbanning zal weezen! —— Wees ook niet bezorgd voor uwe goederen. Myn Vorſtelyke Vriend heeft ze my geſchonken, doch het weder weg ſchenken heeft hy my niet verboden. Huishoudlyk voor my zelf te weezen verſta ik my niet, maar het voor anderen te zyn, hoop ik te verſtaan. (*Bagoas verwydert zich.*)

Tiss. Braave ALCIBIADES! —— Eenige *Griek!* die verdient myn Vriend te weezen. Het echte Goud wordt nooit zekerder op een toetsſteen bevonden echt te zyn, dan de waare edelmoedigheid uwer Ziel zich, by dit geval, doet kennen. Over hém, die ſlegts met een oogopſlag u beleedigt, komc myn bitterſte toorn! En doodſtraf zonder genade, onafwendbaar, zelf niet op uwe voorſpraak, zy het lot van hem, *die nog* één woord tegen u ſpreekt of ſchryft; zelf zal ik dien geenen ſtraffen, welke u ſlegts benyd, alhoewel ik zelf van deeze ondeugd niet verre ben! —— Gy verſmaad myn geſchenk, met de goederen van BAGOAS; doch deezen ring van myuen vinger zult gy echter niet verſmaaden. Ik ſchenk hem u daarom niet, vermids geen Juweelkenner het nog ooit heeft durven waagen, om hem op prys te ſtellen. Hy zy ſlechts eene herinnering van deezen Dag, en meer niet."

In het daar op volgend Geſprek blykt, dat ALCIBIADES in dit geval meer edelmoedig in ſchyn, dan weezenlyk grootmoedig, han-

handelde; hebbende hy enkel naar eerst wel overdachte staatkundige grondregelen gewerkt, die hem Vrienden moesten doen winnen, en zyne Vyanden ontwapenen.

Stichtend en vermaaklyk Handboekje voor Kinderen en Kindervrienden. Gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere SALZMAN. *Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1792. *In 8vo.* 178 *bl.*

Als een tweede Deel, hoewel met een weinig veranderden tytel, kan dit Werkje beschouwd worden van den *Stichtend vermakenden Leeraar van Kinderen en Kindervrienden*, welke, nu omtrent vyf jaaren geleeden, door dezelfde Boekverkoopers wierdt afgegeeven. Ook hier ontmoeten wy een reeks van kleine Stukjes, meestal in de gedaante van Zamenspraaken, alle welke eene heilzaame strekking hebben, door het bestryden van ondeugden of vooroordeelen, en het vertoonen van deugd en gehoorzaamheid in een behaagelyk licht. Het uitvoerigste van allen is een klein Blyspel, getyteld: „ Denk, dat het meest van u zelven afhangt, genoegen te „ hebben," 't welk vry wel is uitgevoerd, en zich met genoegen laat leezen. Dewyl wy dit en soortgelyke Werkjes, om hunne nuttigheid, gaarne in de handen van schrandere Kinderen, of wel van derzelver Opvoeders, zagen, zullen wy, om dien wensch meer kragt by te zetten, ons de moeite der afschryvinge eener Zamenspraake getroosten, *de Jood* getyteld, om te dienen tot eene proeve, op hoedanig eene wyze de schrandere SALZMAN de schadelyke vooroordeelen te keer ging.

„ LEANDER liet een Jood op zyn kamer komen, om een paar gespen van hem te kopen, en, terwyl hy met dezen aan 't handelen was, sloop zyn zoontje Adolf, een loos platje, stil weg, liet zich van de keukenmeid een stuk Spek geven, en stak dit vervolgens zeer behendig in den zak van den Jood. Terstond liep hy vol vreugde na zyn broêr Pieter, en verteide hem dien slechten pots, dien hy den armen Jood gespeeld had.

„ Aan de tafel zittende, bemerkte Leander terstond, dat 'er iets moest zyn voorgevallen, want Piet en Adolf zaten elkander gedurig aan te kyken en te lachen. Hoe zy ook hun best deden, om het lachen in te houden, dit wilde niet gelukken, —— zo dra de eene maar eenigzins weder begon, kon ook de andere zich niet weerhouden.

„ Leander vroeg al eens, wat 'er gaande was? maar kreeg geen antwoord. Eindelyk gebood hy Pieter ernstiglyk, hem te zeggen, waar over zy lachten, en deze verhaal-

haalde toen, wat Adolf gedaan had; waarop dit gesprek volgde:

„ LEANDER. Wat heeft u bewogen, *Adolf!* om dezen moedwil te plegen?

„ ADOLF. Ik wilde eens een *grapje* uitvoeren, Vader.

„ L. Dat verbiede ik mynen *Kinderen* niet, dat ze somwyl eens een grap hebben. —— Maar de grap moet een ander niet beledigen.

„ A. Ik hebbe immers den Jóod niet beledigd. Ik zou het geheel niet kwalyk nemen, al ſtak my ook iemand een pond Spek in den zak.

„ L. *Dat* gelove ik, want gy eet het gaarn. Maar hoe zou het zyn, als iemand u een ſtuk hondenvleesch in den zak ſtak?

„ A. Ai, foei! dat zou een elendige pots zyn.

„ L. En, als gy dan een boterham kocht, en die onwetend by het hondenvleesch ſtak, —— hoe zou u dat ſmaken?

„ A. Daar kon ik geen brok van eeten.

„ L. En waarom niet?

„ A. Foei! hondenvleesch is toch geheel afſchuwelyk.

„ L. Immers neen. De Inwoonders van Othaheita eeten niets liever dan hondenvoutjes.

„ A. Foei! foei! —— dat moeten varkens van menſchen zyn?

„ L. En nogthans, als gy op dat eiland geboren waart, en van jongs af uwe Ouders en Vrienden honden had zien eeten, zou het hondenvleesch u dan nog wel zo afſchuwelyk zyn?

„ A. Ik gelove, neen. Dan zou ik misſchien al menig een hondengebraad mee helpen opeeten.

„ L. Maar, waar van daan komt het dan nu, dat gy zo walgt van hondenvleesch?

„ A. Wel Vader! gy walgt immers daar ook van, en Moeder en allen walgen daarvan. Ik hebbe nog nooit gezien, dat gy hondsvleesch hebt gegeeten. Ook heeft men my wel gezegd, dat het niet te eeten was.

„ L. Gelooft gy wel, dat de Jood by zynen Vader varkensvleesch heeft zien eeten?

„ A. Neen, dat kan ik bezwaarlyk geloven. De Joden eeten immers geen zwynenvleesch.

„ L. Heeft hy ook van zyne Ouders niet dikwyls gehoord, dat een varken een onrein dier is?

„ A. Waarſchynlyk, ja.

„ L. Hoe moet de Jood dan wel te moede zyn, wanneer hy varkenvleesch ziet?

„ A. Dit zal hem ook wel walgen?

„ L. Eveneens als gy walgt, wanneer gy hondenvleesch ziet?

„ A Dat

„ A. Dat denke ik.

„ L. En evenwel hebt gy den armen Jood Spek in den zak gestoken, dat voor hem zo afschuwelyk is als het hondenvleesch voor u; en gy zoud het zeer euvel opnemen, wanneer u iemand hondenvleesch wilde schaffen. Hoe slegt betracht gy dan die goede les van Jesus: ALLES, WAT GY WILT, DAT U DE MENSCHEN DOEN ZULLEN, DOET HEN OOK ALZO!

„ A. Maar Vader! hy is maar een Jood!

„ L. Dat weet ik wel. Maar, waar onder rekent gy de Joden? onder de menschen, of onder de dieren?

„ A. Zekerlyk onder de menschen.

„ L. By gevolg moet gy ook alles omtrent hen betrachten, wat gy wilt dat anderen jegens u betrachten, en moet gy hen niets doen, 't geen gy niet van anderen zoud willen verdragen.

„ A. Maar, ik dacht, Vader! dat de Jood een Christen hen worden; dan zou hy ook Spek leren eeten, en behoefde zich niet meer te laten kwellen.

„ L. Nu ja, dat kon hy doen, zegt gy. Maar wilt gy wel een Jood worden?

„ A. Dat verhoede God! zulks zult gy ook niet van my vermoeden.

„ L. En waarom niet?

„ A. Dan moest ik immers den Here Christus verlochenen, die Gods Zoon is!

„ L. Van waar weet gy dat?

„ A. Dat staat immers zoo veele malen in het Nieuwe Testament.

„ L. Van wien hebt gy het Nieuwe Testament gekregen?

„ A. Van u, lieve Vader!

„ L. En waarom gelooft gy dan dat Nieuwe Testament?

„ A. Om dat het van God is.

„ L. Wie heeft u dat gezegd?

„ A. Gy hebt my dat gezegd, en myn Leermeester nevens u heeft my dit ook bewezen.

„ L. Maar, als gy nu een Jood tot een Vader gehad had, zou die ook het Nieuwe Testament voor u gekocht hebben?

„ A. Dat denke ik niet.

„ L. Zou die u wel geleerd hebben, dat Christus de Zoon van God is?

„ A. Onmogelyk; want een Jood gelooft dat niet.

„ L. Zoud gy dan ook wel geloofd hebben, dat Christus Gods Zoon is?

„ A. Wel neen, Vader! evenwel ik zou een Nieuw Testament voor my hebben konnen kopen, en het hebben konnen lezen.

„ L. Dat zoud gy hebben konnen doen. Dan, als uwe Ouders en Vrienden u allen te samen voor dat boek gewaar-

Digitized by Google

ſchouwd hadden, zoud gy het dan wel gekocht hebben? Als dezen u van jongs of aan hadden voorgepraat, dat Christus een bedrieger geweest was, dat hy het offeren en de beſnydenis, ſchoon door God ingeſteld, had afgeſchaft, zoud gy dan Christus nu wel voor Gods Zoon houden?

„ A. Dat is zeer onwaarſchynlyk.

„ L. Zou het wel billyk zyn, als iemand u daarom beſpottede?

„ A. Neen, lieve Vader! dat zou niet billyk zyn. Ach! ik zie nu wel, dat ik den Jood onheusch behandeld hebbe.

„ L. Dat is my lief. Maar wenschte gy wel, dat de Jood een Christen wierd?

„ A. Van ganſcher harten! ja ik weet niet wat ik wel zou willen geven dat ik hem bekeren kon.

„ L. Dat zou moeilyk gaan. Een mensch, by wien de dolling zo diep geworteld is, laat zich bezwaarlyk daar van afbrengen. Maar, als gy dan der Joden bekering wenscht, zoud gy dan die wel willen verhinderen?

„ A. Vooral en vooral niet.

„ L. Zoo moet gy dan ook alles vermyden, wat hun afkeer tegen de Christenen kan doen toenemen.

„ A. Zekerlyk.

„ L. En als gy den Jood dan Spek in den zak ſteekt ....

„ A. Ach! Vaderlief! vergeef het my! ik zie —— ik zie —— dat ik onrecht gedaan hebbe. Ik hebbe den goeden Jood niet alleen beledigd, maar ook zyne bekering verhinderd.

„ L. Maar, daar gy dit nu erkent, dat gy den Jood beledigd hebt, wat wilt gy dan nu wel doen?

„ A. Ik moet hem om vergiffenis verzoeken.

„ L. Goed! zal ik den Jood dan laten weerom roepen?

„ A. Ja, ja, Vader! doe dat. Het zal my aangenaam zyn, dat ik hem myn' misſlag belyde.

„ Hierop liet Leander den Jood roepen. Adolf kuste hem de hand, bad hem, met blykbaar leedwezen, dat hy hem zynen moedwil wilde vergeven, en beloofde, dat hy van zyn leven geen Jood meer kwellen zou.

„ Leander ſprak nog meer met den man, en verzocht, dat hy deze belediging niet aan hem, maar aan het onverſtand van zyn kind, zou toeſchryven. Ware Christenen plegen nimmer iemand in zynen Godsdienst te kwellen, want Christus, in wien zy geloven, heeft hen geleerd, dat men alle menſchen moet liefhebben gelyk zich zelven.

„ Deze onverwachte grootmoedigheid trof den Jood by uitſtek. Hy werd wel geen Christen; maar kreeg doch veel groter achting voor de Christenen, en ging veel beſcheidener met hen om, dan te voren."

Se-

Digitized by Google

Sakontala, of de beslisſende Ring, een Indiaansch Schouwſpel van KALIDAS, *oorſpronglyk geſchreeven in de oude Sanskritiſche en Prakitiſche taal; met opheldering en van* G. FORSTER. *Te Haarlem by* A. Loosjes, Pz. 1792. *Behalven het Voorberigt*, 198 *bl. in gr.* 8vo.

In de daad een allerangenaamst geſchenk vóor Liefhebbers van ſchoone Kunſten en fraaije Letteren! Een Indiaansch Schouwſpel, reeds ouder dan onze jaartelling, en vol van de uitgezochtſte ſchoonheden! Wy hebben hetzelve eigenlyk te danken aan den beroemden Heer WILLIAM JONES, Schryver van den *Commentarius de Poëſi Aſiatica*, en andere uitſtekende Werken, en Stichter van de Aſiatiſche Maatſchappy. Deze haalde het uit de duisternis te voorſchyn, zettede het eerst woord voor woord in het Latyn over (welke taal hy zegt der Sanskritiſche zoo zeer gelyk te zyn, dat zy zich veel beter dan eenige andere tot zulk eene overzetting ſchikt), vertaalde het daar uit weder woordelyk in het Engelsch, en benam eindelyk aan zyne overzetting dat onnatuurlyke ſtyve, zonder ergens eene wezendlyke uitdrukking by of af te doen. De Heer FORSTER heeft het in 't Hoogduitsch vertaald, en 'er opheldernde aanmerkingen bygevoegd, waar van de Nederduitſche Overzetter eenige weinige heeft overgenomen.

Het Stuk is zeer onregelmaatig, 'er is geene éénheid van tyd of plaats in, en het is, vooral op het laatst, doorweven met gedrochtelyke verdichtzels uit het oud Mythologisch Syſtema van Indiën ontleend. Wy ontſlaan ons daarom ook van de moeite, om aan onze Lezers eene opgave van den inhoud, of eene ontleding van het geheel, mede te deelen. Men moet dit Stuk niet lezen om de houding of inrigting van het geheel, maar men moet het lezen, en beſtuderen zelfs, om de menigvuldige ſchoonheden, die overal door hetzelve verſpreid zyn, uit de afzonderlyke deelen op te zamelen, te genieten, en zich ten nutte te maaken.

Om den Lezer eenigermaate den aart dezer ſchoonheden te doen kennen, zullen wy eenige trekken afſchryven uit dat toneel, waar in SAKONTALA, na het hof van den Koning DUSCHMANTA, aan wien zy verloofd was, zullende vertrekken, in gezelſchap van GAUTAMI, eene oude Kluizenaares, en van twee Braminen, SARNGARAWA en SARADWATA, een teder afſcheid neemt van haaren Pleegvader, den heiligen KANNA, en van haare jonge Speelgenooten ANASUYA en PRIYAMWADA.

KANNA.

Hoort gy boomen van dit heilig woud! gy boomen, in welke de Woud-godinnen woonen! hoort en verkondigt het, dat SA-

SAKONTALA naar het paleis haares Echtgenoots vertrekt: gy, die, ſchoon zy dorst had, niet dronk, voor gy bevochtigd waart; gy, die uit liefde voor u geen uwer friſſche bladen afplukte, hoe gaarne zy haare hairlokken daar mede had opgeſierd; die haare grootſte vreugde in het jaargety vond, dat u met bloemen doet pronken.

CHOOR DER ONZIGTBAARE WOUD-NIMPHEN.

Geluk verzelle haar, op haar weg! hartverkwikkende windjes ſtrooien welriekend ſtof, van koſtelyke bloemen, tot ſtrekend genot, roudom haar! vyvers van helder water, door groene Lotos-bladeren overdekt, verkwikken haar, waar zy wandelt: dat lommerryke takken haar overal bedekken voor de zengende ſtralen der zon! (*alles luiſtert, verwonderd.*)

SARNGARAWA.

Was dit de ſtem van den Kokila (*), die onze Sakontala eene gelukkige reize wenſcht? of zongen de Nimphen, die vermaagſchapt zyn met de vroome bewoonders van dit bosch, dien harmoniſchen vogel na? en maakten zy zyn groet tot den haaren?

GAUTAMI.

De Woud-Godinnen! myne Dochter! die haare nabuuren, de Kluizenaars, beminnen, hebben u geluk gewenſcht; uwe eerbiedvolle dank komt haar toe.

(*Sakontala gaat in 't rond, en neigt zich tegen de Nimphen.*)

SAKONTALA, (ter zyde tot *Priyamwada.*)

Offchoon de gedachte, van mynen wederhelft te zien, my verrukt, nochtans ontzinkt my de moed, daar ik dit bosch, de ſchuilplaats myner jonkheid, zal verlaten; myne krachten bezwyken.

PRIYAMWADA.

Gy klaagt niet alleen! ziet het bosch zelf treurt, nu het uur des affcheids genaakt. De Gazelle herkauwt niet meer van 't verſamelde Kuſagras; de Paauwin danst niet meer op het veld; de Planten van het woud laaten haare bleeke bladeren ter aarde zinken; haare kracht en haare ſchoonheid verwelken.

SA-

(*) *Kokila*, een in Indiën zeer bekende zwarte Vogel, die zich des nachts laat hooren, en even als de Nachtegaal veel afwiſſeling in zyne toonen heeft, maar harder geluid maakt.

Digitized by Google

SAKONTALA.

Sta my toe, eerwaardige Vader! deze Madhawi-ſtruik, wiens roode bloemen het bosch doen gloeien, aan te ſpreeken!

KANNA.

Myn kind, uwe liefde voor dit gewas is my bekend.

SAKONTALA, (*omvat de plant.*)

Ô Schitterendſte der ſlingerende planten! ontfang myne laatſte omarming! beantwoord die met uwe buigzaame takken: van dezen dag af ben ik, in weerwil der ruimte die my van u afſcheid, toch de uwe; zie, ô myne geliefde Vader! zie deze plant aan, als myn ander ik.

KANNA.

Uwe beminnelykheid, myn dierbaar kind! heeft u eenen wederhelft gegeven, die u gelyk is. Lang heeft myn hart, om uwent wil, dezen wensch boven alle andere wenſchen gevoed. Thans, daar myne zorg voor uwe verbintenis geëindigd is, wil ik uwe lievelingsplant met haaren Bruidegom Amra vereenigen; die in haare nabyheid welriekende geuren verbreid. —— Trek gy nu heen, myn kind, en volbreng uwe reize.

SAKONTALA (*nadert de beide Meisjes.*)

Tedere Vriendinnen! deze Madhawi-ſtruik zy een kostbaar onderpand in uwe handen.

ANUSUYA EN PRIYAMWADA.

Ach! myne Vriendin! en onder wier beſcherming blyven wy? (*beide weenende.*)

KANNA.

Traanen zyn ydel, Anuſuya! uwe moed moest haar verſterken, en gy maakt haar weekhartiger door uwe traanen.

(*zy gaan alle voorwaards.*)

SAKONTALA.

Myn Vader! gy ziet gindsch die zwangere Antelope, die door haaren zwaaren last zoo langzaam voortgaat; wanneer zy van dien last zal ontſlagen zyn, zult gy my dan die vrolyke boodſchap met een berigt van haar welſtand toezenden? —— Ach! vergeet dit toch niet.

KAN-

KANNA.

Neen, myn lieve! ik zal het niet vergeeten.

SAKONTALA (*gaat vooraan, en houd dan weer ſtil.*)

Ach, wat is het, dat de zoom van myn kleed vasthoud, en my te rug trekt!

(*zy ziet om.*)

KANNA.

Het is die Rheewelp, uw aangenomen voedſterling, wiens lippen, wanneer zy door het ſcherpe Kuſagras gewond waren, gy zoo dikwils met genezende Seſam-oly beſtreekt; dat gy zoo dikwils met een handvol Syamaka-korrels voedde: het wil de voetſtappen van zyne beſchermſter niet verlaaten.

SAKONTALA.

Wat weent gy, teder ſchepſeltje! over my, die ons gemeenſchappelyk woonoord verlaaten moet? Hoe zorgvuldig heb ik u opgevoed, na dat gy kort na uwe geboorte uwe moeder verloort. Even als ik, zal myn Pleegvader, nu wy ſcheiden, u beſchutten met zorgvuldige goedheid: keer te rug, arm ſchepſel, te rug, —— wy moeten ſcheiden! (*zy breekt in traanen uit.*)

KANNA.

Uw traanen, myn kind, paſſen by uw voornemen niet. Wy zullen elkander weêrzien. Vat moed. Trek den regten weg, die voor u ligt, op, en volg hem, —— wanneer de zwellende traanen door uwe ſchoone oogharen loeren, —— weêrhou dan hunnen vryen vloed met een vasten moed. Op uwe wandelpaden door dit leven, waar de weg nu hoog, dan diep, en het regte pad zelden kennelyk, is, zal zeker het ſpoor uwer voetſtappen niet altyd effen zyn, maar de deugd zal u altyd in een regte lyn voorwaards ſtieren.

* *
*

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen, en opheldernde Aanmerkingen, verklaard: door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Theol & Phil. Doctor, Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenis, aan het Illustre Athenæum, en Predikant in de Gemeente te Amsterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, te Vlissingen. XXIVste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1792. 546 *bladz. Behalven eene Inleiding van CLXXXVIII bladz. In gr.* 8vo.

Dit Deel bevat de Uitbreidingen van, en Aanmerkingen, over de Brieven aan de Thessalonicensen, aan Timotheus, aan Titus, aan Philemon, en aan de Hebreeuwen. Voor hetzelve is eene Inleiding geplaatst, in denzelfden smaak, als die voor de voorige Deelen. Daar over verscheidene byzonderheden, den Brief aan de Hebreeuwen betreffende, veel verschil onder de Geleerden is, heeft de Hoogleeraar zich, in zyne Inleiding, by denzelven het langst opgehouden. Hy handelt, naamelyk, in IX Hoofdstukken; over den Schryver van dezen Brief; over de personen, aan welke dezelve is ingericht; over de taal, in welke hy is geschreven; over de plaats, alwaar, en den tyd wanneer, hy geschreven is; over de aanleiding tot het schryven van denzelven; over het oogmerk, dat de Apostel hiermede had; over den inhoud; over de verdeeling; waar by eindelyk komt eene opgave van de uitleggkundige Schriften, die over dezen Brief in onze taal voorhanden zyn.

Volgens de gedachten van den Heer KLINKENBERG, is er geen twyffel overig, of Paulus is de Schryver van dezen Brief; hy is geschreven aan de gemeente der Christenen, die uit de Joden bekeerd waren, te Jerusalem of in Palæstina; het Grieksch is de grondtaal van dezen Brief; hy is waarschynlyk te Rome geschreven, een weinig voor of na dien aan de Christenen te Philippi, in het Jaar 57, wanneer de Apostel, uit de omstandigheden, en de zachte manier, op welke hy behandeld werdt, hoop

Digitized by Google

ſchepte, dat hy eerlang zoude ontſlagen worden; de aanleiding, die Paulus tot dit geſchryf kreeg, is te vinden in de omſtandigheden, in welke de Hebreeuwſche Christenen in Palæstina, en byzonder te Jeruſalem, verkeerden: zy waren over het algemeen zeer gehecht aan den voorvaderlyken Godsdienst, en de ſchaduwachtige plechtigheden van den Levitiſchen eerdienst: in deze vleeſchelyke vooroordeelen werden zy gedurig geſterkt door de tegenwerpingen van hunne ongelovige broederen, welke des te meer invloed op hen hadden, naar maate zy doorgaands traager en meer ongeoefend waren; hier kwam nog by, dat zy, van hunne ongelovige broederen, niet alleen door beloften verzocht werden, om het Christendom vaarwel te zeggen, maar dat zy ook veelszins vervolgd en mishandeld werden; zy liepen dus groot gevaar, om wederom van het Christendom tot den voorvaderlyken Godsdienst af te vallen; zommigen waren reeds afgevallen, en veelen ſchroomden reeds, om de godsdienſtige vergaderingen der Christenen by te woonen: toen Paulus voor de laatſte maal te Jeruſalem was, en aldaar gevangen raakte, had hy dezen hunnen treurigen toeſtand leeren kennen, en, zederd zyne overvoering na Rome, waren de zaaken nog aanmerkelyk verergerd, waarvan de Apostel door deze en goene reizigers, in zyne gevangenis, berigt kan gekregen hebben: eindelyk, veele van hunne Leeraars waren reeds overleden, en zommigen hadden eenen geweldigen dood ondergaan: ook ſchynt 'er geen Apostel meer by hen geweest te zyn, ten zy misſchien JACOBUS *de jongere* nog in leven ware: dit maakte hunnen toeſtand nog zorgelyker, en bewoog den Apostel, hun dezen Brief, of liever vermaaningsreden, te ſchryven, om hen tegen den afval te waarſchouwen, en hen aan te moedigen, dat zy, in weerwil van alle verzoekingen en tegenſtand, by de belydenis van het Christendom ſtandvastig volharden zouden: en de inhoud van dezen Brief is dus eene vermaaning, om de belydenis van het Euangelie onwankelbaar vast te houden, en ſtandvastig te zyn, onder alle verzoekingen en vervolgingen.

Alle deze byzonderheden poogt de Hoogleeraar te betogen; zyne bewyzen echter voor zommige van dezelven zyn veelal zo zwak, dat zy niet in ſtaat zullen zyn, om iemand, die van een tegengeſtelt gevoelen is, te overtuigen. Doch ons beſtek laat niet toe, over dit onderwerp, dat eene uitvoerige verhandeling vereiſchen zou, ons verder

der uit te laaten. Liever willen wy nog de Aanmerkingen van den Heere KLINKENBERG, op eene of andere moeilyke plaats, aan onze Lezers mededeelen, en wy kiezen daar toe Hebr. X: 26.

De Uitbreiding van deze plaats luidt aldus: „ *Want* „ *ſo wy willens*, tegen ons beter weten aen, *ſondigen*, „ en, tegen de overtuiging van onze harten aen, het „ Christendom verzaken, *na dat wy de kennisſe der waer-* „ *heyt ontfangen hebben*, na dat wy niet alleen in de „ leer van het Euangelie onderwezen zyn, maer ook, „ door een behoorlyk onderzoek der bewyzen, van hare „ waerheid, in onſe harten, volkomen zyn overtuigd ge- „ worden, *ſo en blyft daer geen ſlachtoffer meer over voor* „ *de ſonden*, dan is onſe misdaed ſo afſchuwelyk, dat „ wy gene vergeving te wachten hebben. (verg. 1 Sam. „ III: 14.)"

En wy vinden hier by de volgende Aantekening: „ Heeft de Apostel hier het oog, op de zonde tegen den Heiligen Geest, welke, volgens 's Heilands uitſpraek, niet zal vergeven worden, noch in deze noch in de toekomende eeuw? (vergel. Matth. XII: 32.) —— Geenszins. De zonde tegen den Heiligen Geest was van eenen geheel anderen aert; deze beſtondt in de boosaertigheid der Pharizeeuwen, die de wonderen van den Heer JESUS, welke Hy, door de kracht van zyne eeuwige Godheid, verrichtte, aen Beëlzebub toeſchreven; zy werdt, derhalven, bepaeldelyk op dien tyd begaen, wanneer de Heiland wonderen op aerde verrichtte, en kan daerom, in volgende tyden, gene plaets hebben. (vergel. XVIII Deel. p. 232 —).

„ Blyft 'er dan, voor ieder eenen, die willens zondigt, geen ſlachtoffer over, en kan iemand, die, tegen zyn beter weten aen, gezondigt heeft, nimmer op vergeving hopen? Deze is de mening in het geheel niet: het bloed van JESUS CHRISTUS, den Zoon van God, reinigt ons van *alle* zonden. (vergel. 1 Joh. I: 7.) Heeft iemand ooit willens, tegen zyn licht en beter weten, gezondigt; het was althans PETRUS, toen hy zynen Goddelyken Meester verlochende, en evenwel heeft hy genade gevonden.

„ De Apostel heeft hier het oog op eene bepaelde zonde, welke bedreven werdt door bepaelde perſonen, door Joden namelyk, die belydenis gedaen hadden van het Christendom, in bepaelde omſtandigheden, *na dat zy*

de kennis der waerheid ontvangen hadden, en op eenen bepaelden tyd, *toen de dag* van Jerusalems verwoesting *naderde*. —— Wanneer wy deze bepalingen in het oog houden, laet zich des Apostels mening ligtelyk ontwikkelen. Hy spreekt van Joden, die *de kennis der waerheid ontvangen hadden*, en van de zekerheid der Christelyke leer grondig overtuigd waren. Wanneer dezen *willens zondigden*, tegen hun licht en beter weten het Christendom verzaekten, de onderlinge byeenkomsten nalieten, en zich wederom by hunne verharde landgenoten voegden, die den naem van den gezegenden JESUS smaedheid aendeden, dan *bleev 'er geen slachtoffer over, voor hunne zonde*; dan hadden zy gene vergeving van dien verfoeilyken afval te wachten. Dit bracht, niet de aert der zake zelve, maer de toenmalige tydsomstandigheid, mede. De dag naderde, de Heer had lang genoeg geduld gehad met de hardnekkige Joden, de tyd der langmoedigheid snelde ten einde. Misbruikten zy dien tyd van behoudenis, welke 'er nog overig was, dan zou de deur der genade voor altoos gesloten worden."

De Brief van Paullus aan Filémon, in Leerredenen, door JACOBUS RYSDYK TAKENS, *Predikant te Delfshaven. Te Rotterdam, by* C. van den Dries, 1792. *In gr.* 8vo. 240 *bladz.*

Met regt, zo als wy het stuk, al lang, bebben ingezien, beschouwt de Eerw. TAKENS den Brief van Paulus, of, (zo als zyn Eerw. „ naar aanwyzing van „ zynen Leermeester," Professor DE RHOER," verkiest dien naam te spelden) Paullus, aan Filémon, als een waardig overblyfzel der gewyde aloudheid. De redenen, welke, voor deeze hoogschatting, worden aangevoerd, komen ons voldoende voor. „ Gelyk de gemeenzaame omgang en briefstyl, wanneer dezelve slechts gewoone „ onderwerpen in de t'zamenleeving betreffen, van het „ grootst belang zyn, om iemands karakter te leeren „ kennen en beoordeelen: zoo is ook dees Brief een „ onwaardeerbaar juweel, om ons met het karakter van „ den grooten en belangryken Paullus niet alleen nader „ bekend te maaken; maar om ons ook de waare groot„ heid en schoonheid van dat karakter, zoo als het „ door de genade van J. C. geheiligd was, te vertoo„ nen,

Digitized by Google

„ nen, en ons op hetzelve ten uiterſten te doen ver-
„ lieven." De nutte leering en ſtigting, in het onder-
werp, hoe gemeenzaam ook, in den trant, op welken
Paulus hetzelve behandelt, opgeſlooten, is eene verde-
re reden ter aanpryzinge van deezen Brief; gelyk ein-
delyk ook, het menigvuldige, 't welk deeze Brief in-
houdt, ten betooge van de kragt des Euangeliums, tot
bevorderinge van waare zaligheid. Voldoende redenen wa-
ren deeze, dat de Eerw. TAKENS zich zelven de taak op-
leide, om deezen Brief, in eenige agtervolgende Leerre-
denen, (zy zyn vyf in getal) voor zyne Gemeente te ver-
klaaren; wy voegen 'er nevens, de wyze van uitvoerin-
ge in aanmerking genomen zynde, om dezelve door den
druk gemeen te maaken. In het geheel beloop toont zyn
Eerw. een man te zyn, die zyn onderwerp volkomen
meester is. Zonder verveelende langwyligheid, ontvouwt
hy den inhoud en de meening des Briefs; doet de op-
merking zich bepaalen tot het karaktermaatige der perſoo-
nen en voorvallen, daar in vermeld; en leidt, telkens, uit
het verhandelde, nutte gevolgen af, die, met zeer veel
ernst en aandrang, op de verbetering van hart en zeden
worden toegepast. Dit alles wordt omkleed met eenen
ſtyl, het onderwerp waardig, hoewel, naar het ons voor-
komt, zomwylen, een weinig te naby aan het zwellende,
of windrige, grenzende.

Tot eene proeve bepaalen wy ons thans by eenige trek-
ken van het karakter van Paulus, door den Heer TAKENS
ontleend, uit de wyze, op welke Paulus het pleit voor
Oneſimus by Filemon voortzet en voldingt. Hy bewon-
dert daarin *de beſcheidenheid*, —— *het Christelyk hart*, —
en *het wys beleid*, des Apostels.

„ Wie is *beſcheidener* (dus ſchryft zyn Eerw.) dan
Paullus? Hoe beſchaafd, hoe wellevend! Hy vindt nodig
zich voor Oneſimus borg te ſtellen; maar hy wil hier-
door Filémon niet beledigen. Van ter zyde brengt hy
hem daarin onder het oog, dat hy niet volſtrekt dacht,
dat hy de betaaling van hem afëiſchen zoude. — En zyn
beſluit *vs.* 21. waar drukte zich ooit de waare wellevен-
heid verplichtender uit: „ Ik maak ſtaat op uwe gehoor-
„ zaamheid, weetende, dat gy zelfs doen zult boven het
„ geen ik zegge." Niets laags, niets kruipends, zal de
vitzucht in deeze woorden ontdekken; terwyl tevens de
vriend der welluidenheid ze zoo beſchaafd moet heeten,
als men immer van den best opgevoeden man hooren zou.

Digitized by Google

„ Hoe klopt daar by het *Christelyk hart!* Beſchaafdheid en menschkunde vinden nodig, ſlechts van ter zyde den trek van „ gehoorzaamheid" in het voorſtel in te mengen. Evenwel hy komt 'er in. De handhaving van Jeſus leer, en verplichte gehoorzaamheid aan dezelve, leggen mynen Paullus allernaauwst aan het hart. Toegeevenheid moet het gevoel van plicht niet ten eenemaal verdooven. —— En dat „ gy zyt u zelven aan my „ ſchuldig" .... hoe geſchikt, om groote gedachten van het Christendom, en van de voorrechten daar aan verknocht, in te ſtorten, en levendig te houden! —— Predikt voords de zaligmakende genade-leer rechtvaardigheid; Paullus ſtelt zich liever borg, dan dat hy dulden zou, dat de rechten dier gewyde deugd eenigermaate gekrenkt zouden worden. —— En hoe kan *Christelyke* broederliefde zich tederder uitdrukken, dan in *vs.* 20. „ Ai! broeder! laat ik vrucht van u trekken. Verkwik „ myne ingewanden!" Ja waarlyk *Christelyke* broederliefde, die *in den Heere* by herhaaling eindigt.

„ Aan *wys beleid*, eindelyk, mangelt het hier zoo min als elders. Verbeeldt u het hart van Filémon, zoo als Paullus hetzelve geſchetst heeft; verbeeldt u een hart, by het welk liefde en mededogen, door genade geheiligd, eene geopende deur vinden, ... en kan zulk een hart beter veröverd worden, dan door de menschkunde van eenen Paullus? ... Moet het niet ſmelten, als wasch, voor dat vuur van liefde, van tedere liefde, met hetwelk hy op het zelve indringt?... Zal dat hart aan Paullus alles ſchuldig zyn, en zich toeknypen voor zoo veel *bidden*, voor zoo veel betuigen van vertrouwen? ... Maar wist ooit iemand juist de ader van het hart beter te treffen, dan Paullus, de onvergelykelyke Paullus? —— Ik beſluit, en neem volgaarne over het geen een der nieuwſte Uitleggeren, ten ſlotte van zyne Aanmerkingen over dit gedeelte van deezen Brief, ſchryft .... *Met één woord, deeze brief is een meesterſtuk.*"

Wy eindigen ons berigt, met de verklaaring, daar de Heer TAKENS, met de overtuiging des verſtands, eene voegzaame roering der hartstogten zamenvoegt, dat wy geenzins twyfelen, of deeze Leerredenen zullen, van veelen, met genoegen, en tot ſtigtinge, geleezen worden.

Re-

Digitized by Google

Beſchouwingen over het toekomend Leeven, voor denkende Chriſtenen, door K. W. GOLDAMMER, *Archidiakonus te Pegau. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* C. MULLER, *Predikant te Zyderveld. Te Dordrecht by* de Leeuw en Krap, 1792. *In gr.* 8vo. 378 *bl.*

Daar het einde des Chriſtlyken geloofs is, de zaligheid der Ziele, of het deelgenootſchap aan een toekomend heerlyk Leeven, viel de behandeling van het bovenſtaand zeer gewigtig onderwerp, natuurlyk, in het plan der Chriſten-Godgeleerden en Zedeſchryveren. Van hier, dat men, om van eene menigte afzonderlyke Verhandelingen niét te gewaagen, onder de duizenden Zamenſtelzels van Godgeleerdheid en Zedekunde, naauwlyks een ontmoet, welks Opſteller die taak niet op zich heeft genomen. Eene moeilyke taak, in de daad, uit aanmerking, dat, niettegenſtaande de onlochenbaare waarheid der zaak zelve, nogthans de omſtandigheden daar van, ten onzen opzigte, met een dikken ſluier bedekt zyn. Met deeze aanmerking willen wy den arbeid van den Heere GOLDAMMER geenzins afkeuren. Wanneer, zo als een buitenlandsch Recenſent aangaande dit Werk getuigt, „ geene teugellooze verbeelding, maar een be„ daard onderzoek der zekerheid en hoedanigheid van „ een toekomend beter Leeven, volgens 't licht van By„ bel en Reden," een Geſchrift kenmerkt, verdient de Opſteller lof en goedkeuring. En, naar het ons voorkomt, is deeze vereischte door den Aardsdeken vry wel in agt genomen.

Als een *Eerſte Deel*, verſchynt het thans aangekondigde in de Waereld. In dertien Afdeelingen, hier *Beſchouwingen* genoemd, handelt het over zulke Waarheden, die als eene inleiding of voorbereiding tot het groote doel des Schryvers kunnen beſchouwd worden: hoedanigen zyn, de zekerheid van een toekomenden Staat, de Onſterflykheid der Ziele, de Opſtanding, de hoedanigheid des toekomenden Lichaams, en ſoortgelyken. De natuur, of de ingrediënten, der toekomende Gelukzaligheid, zullen in een volgend Deel behandeld worden. De hoofdzaaken, thans voorgedraagen, hoewel op eenen beſcheidenen toon, en tot eene ſtigtelyke en gemoedelyke ſtrekkinge, loopen in den gewoonen trant, en bevatten niet veel nieuws.

Digitized by Google

Eéne Beſchouwing, nogthans, hier voorgedraagen, wekte onze opmerking, als behelzende eene Vraag, welke dikmaals gedaan, en, in de meeste Leerboeken, of geheel niet, of flegts ter loops, wordt behandeld: „ Waarom „ weeten wy zoo weinig aangaande de eigenlyke hoeda„ nigheid van het toekomend Leeven." Daar de Schryver ook hier zyne gewoone beſcheidenheid in agt neemt, zal een berigt van 's Mans voordragt daar omtrent, vertrouwen wy, zommigen onzer Leezeren niet onaangenaam zyn.

Als eenen grondſlag zyner oplosſende bedenkingen, laat de Heer GOLDAMMER de volgende aanmerking vooraf gaan: dat het onderwys, welk de Godheid, wegens een toekomend Leeven, ons medegedeeld heeft, tot onze rust en tevredenheid niet alleen, maar ook tot onze deugd en regtſchapenheid, of, het geen het zelfde is, tot eene waardige voorbereiding tot een toekomend Leeven, volkomen toereikende is; dat wy zoo veel weeten, als wy behoeven, en voor ons heilzaam en weldaadig is. Doch de zinlyke mensch is hier mede niet voldaan; hy zou gaarne den hemel geopend, en alle groote voorwerpen willen zien, welke dezelve bevat. De redenen, welke, tot het niet voldoen deezer begeerte, of nieuwsgierigheid, kunnen worden aangevoerd, zyn, volgens onzen Schryver, onder andere, de navolgende.

De Christlyke Godsdienst moet tegen de heerſchende zinlykheid aanwerken; hy moet den waardigen Christen opleiden en aanzetten tot denken, tot de hoogstmogelyke beſchaaving van alle zyne redelyke vermogens, om zyne Ziel van het zinlyke tot het geestlyke, van het zigtbaare tot het onzigtbaare, te verheffen, en tot het veredelen van zich zelven gewennen. Maar dit groote doelwit zou niet bereikt worden, indien de Godheid nadere ontdekkingen, aangaande den toekomenden Staat, hadt medegedeeld; want, in zulk een geval, indien de aankondiging iets zinlyks behelsde, zou de mensch, ligtelyk, alle hoogere, geestelyke, genougten uit het oog verliezen, zich geheel aan zinlyke voorſtellingen overgeeven, en zich over de geſchiktheid tot reinere vergenoegingen weinig bekommeren, en het genot van zinlyke vermaaken als zyne beſtemming, zyne geheele gelukzaligheid, aanmerken. Daarenboven, indien de gantſche hemel, in deszelfs volkomene heerlykheid en gelukzaligheid, met alle zyne ſchatten en rykdommen, voor het ver-

Digitized by Google

verlangend oog der menſchen open ſtondt; hunne deugd, in plaats van te winnen, zou daar by verliezen, zou bekrompener, minder rein, en onedeler, worden. 's Menſchen deugd, zal zy Gode behaagen, moet edel en rein zyn, en, als zodanig, uit de zuivere bronnen voortvloeien van liefde tot God, en geneigdheid tot zedelyke orde en ſchoonheid, in de hoop op de goedkeuring en genadige vergeldingen van den algemeenen Regter. Maar dit kenmerk der deugd zou geheel wegvallen, zy zou onrein en onedel, laag en loonzuchtig, worden, „ indien „ wy ſlegts geduurig de heerlyke belooningen in 't oog „ hadden, ſlegts op dezelve zagen, en, overeenkomſtig „ haare grootheid en voortreffelykheid, de grootheid en „ voortreffelykheid onzer deugd inrichteden." —— De godzaligheid is tot alle dingen nut, en heeft de beloften van het tegenwoordige en toekomende Leeven; dit is voor den echten vriend der deugd genoeg. Hy weet wel niet *op welke wyze* eigenlyk de Godlyke goedheid zyne edele daaden beloonen zal; maar dit verontrust hem niet; hy houdt zich aan de toezeggingen, en vraagt niet, by elke goede daad, op eene loonzuchtige wyze: wat zal ik hier voor genieten? —— Eene naauwkeurige bepaaling der hemelſche gelukzaligheid zou voorts 's menſchen yver voor dezelve beperken en verminderen. In de tegenwoordige onkunde, in welke betrekking de deugd tot het toekomend geluk ſtaat, en hoedanigen invloed ieder goede daad daar op zal hebben, moet, eigenaartig, de yver, tot het doen van den geheelen wil van God, kragtdaadig worden aangevuurd. —— Hier komt by, dat eene duidelyker onderrichtinge aangaande de toekomende zaligheid het vrolyk genot des tegenwoordigen leevens, aanmerkelyk, zou verminderen. „ Hoe wel bevindt de „ zorgelooze (onbezorgde) Jongeling zich niet in de armen van zyne beminde Ouderen! Hunne rykdommen „ en vermaaken zyn de zyne. — Maar, 'er worden hem „ bekoorlyker vooruitzichten geopend! De gedachte, om „ eens meester van een aanzienlyk vermogen te worden, „ het zelve geheel naar zyn welgevallen te kunnen gebruiken, de levendige voorſtellingen der geneugten, „ welke hy dan hebben, van het aanzien, welk hy verkrygen, de eereposten, tot welke hy zich verheffen, „ de vryheid, welke hy niet genieten kan, —— deeze gedachten en voorſtellingen verminderen niet zelden het vreugdegenot in het ouderlyk huis, laaten hem „ zyn tegenwoordig geluk niet geheel genieten, benevelen

Digitized by Google

„ zyn hart, en vervullen het met eene boosaartige om„ vergenoegdheid." —— Zou dit niet de geſchiedenis van meenig gelukkig mensch zyn, vraagt de Heer GOLDAMMER, indien naamlyk de toekomende Gelukſtaat hem klaar en duidelyk bekend ware? —— Van den anderen kant zou, door een duidelyker bepaaling van den volgenden Staat, de last deezes leevens merkelyk verzwaard worden. Het aandenken aan eene gelukkige ſtandsverandering verligt, in der daad, de aardſche onaangenaamheden. Doch deeze verwisſeling moet zich niet in haare geheele voortreffelykheid vertoonen. Want, zo ras de Ziel het naderend geluk zich in deszelfs geheele grootte kan voorſtellen, gevoelt zy haare tegenwoordige elende des te ſterker, naar gelange haare verwagtingen groeter zyn. Ware de kennis, aangaande de toekomende gelukzaligheid, duidelyker en volledíger, de Verbeeldingskragt en de Dweepzucht zouden een ruim veld voor zich zien open leggen, waar in zy een onuitputbaar voedzel zouden kunnen vinden. Eindelyk zou, door eene nadere bepaaling der toekomende geneugten, de begeerte na dezelve minder gevoed worden. „Een geluk, welk ik „ geheel overzien kan, een vermaak, welk niets onver„ wagts voor my heeft, maakt my minder gaande dan „ eene verwagting, van welke ik wel de grootſte hoop „ heb, van welke ik my het volmaaktst genoegen be„ loove; maar welke my, ten aanziene der hoedanigheden „ haarer voordeelen en vermaaken, in onzekerheid laat." Zou ook (vraagt de Eerw. GOLDAMMER, ten beſluite) onze arme, bekrompene, taal wel toereikende zyn, om zulke verhevene, hemelſche, voorwerpen te tekenen, en daar te ſtellen. „ Hoe onmagtig en ongeſchikt is onze taal „ op deeze waereld, als hy een inwendig gevoel, de„ gewaarwording van hoogere vermaaken, wil uitdruk„ ken? Wie kan met woorden de zaligheidvolle gewaar„ wordingen, welke de vuurige bidder, in de plegtige „ oogenblikken zyner hem tot den Oneindigen verhef„ fende aandacht, heeft, uitdrukken? Of wie vermag, het „ ſtille, de geheele Ziel doordringend, vermaak in het ge„ voel der deugdzaame Vriendſchap, der tedere Lievde, „ in derzelver geheele grootte, met woorden te teke„ nen? — En, nogthans, zou deeze gebrekkige waereld„ taal in ſtaat zyn, om zulke geheel vreemde gevoelens „ en gewaarwordingen, zulke hemelſche voorwerpen, vat„ baar en duidelyk voor te ſtellen, —— om ons op eene

„ waar-

„ waardige wyze de genoegens en zaligheden der ver-
„ klaarde geesten af te schilderen?" — Wy twyfelen niet, of deeze bedenkingen, immers zommige van dezelve, zullen veelen niet onaanneemelyk voorkomen, en over de geöpperde Vraag eenig geruststellend licht verspreiden, in het gemoed derzulken, die dezelve met belangneemenden ernst voordraagen.

Lazarus, voor Lydenden. Uit het Hoogduitsch van J. L. EWALD. *Te Utrecht by* de Wed. S. de Waal en Zoon, 1791. *In gr.* 8vo. 147 *bl.*

De Schryver, opgemerkt hebbende, dat men veel *voor* Lydenden, maar zeer weinig *van* Lydenden geschreven heeft, bepaalde zich ter beschouwing van LAZARUS, en tot alles wat aanleiding gaf tot deszelfs Geschiedenis. Zyn Geschrift is zo min een *Commentarius*, als eene *Zedekundige Verhandeling*, over dat onderwerp; hebbende hy daar in alles geplaatst, wat zyn verstand en hart hem, by die beschouwing, heeft opgegeeven; en de denkbeelden, die dezelve in hem verwekten, of de gewaarwordingen, die zy levendig maakten. Daar hy een geheel byzonderen weg, ter vertroosting van Lydenden, voor zich gekozen heeft, durven wy ons, uit het geheel beloop van dit Stukje, vleien, dat het by zommigen van byzonder nut zal zyn, die 'er dikmaals de taal eenes Lydenden tot zynen lydenden Medgezel in ontmoeten zullen.

Geneeskundige Verhandeling over de Dauwworm der Kinderen; en zyne veiligste Geneeswyze, door een Specificq Geneesmiddel. Gevolgd na den Hoogleeraar STRACK, *met Aanmerkingen en Waarneemingen, door* J. C. KRAUSS; *M. D. Te Amsterdam by* L. van Es, 1791. *In gr.* 8vo. 81 *bl.*

Dit Werkje behelst niet alleen de opgave van een Specificq Middel, ter geneezing van den Dauwworm der Kinderen, de *Jacea*, *Viola tricolor*, maar teffens eene korte beantwoording op twee Prysvraagen, door de Koningl. Academie van Konsten en Weetenschappen te Parys, in de Jaaren 1774 en 1776, opgegeeven, om te weeten, welke, van de binnenlandsche Plantgewassen met de *Hypecacuanha*, de

Digitized by Google

de Koortsbast en de Senebladeren, in haare werking gelyk te ſtellen zyn, en welke nieuwe ontdekkingen in het Plantenryk de nuttigſte voor de *Materia Medica* zyn, enz. Men vind dus hierin zeer leezenswaardige aanmerkingen en vergelykingen van verſchillende Braak- en Purgeermiddelen, vooral over de werking der *Hypecacuanha*. Vervolgens wyst de Auteur de kenmerken aan, die tot een Specificq vereischt worden, en gaat daarop tot het boven reeds genoemde Geneesmiddel over, waarby hy eerst de Ziekte met derzelver kenmerken en toevallen, en vervolgens de Geneeswyze daarvan, opgeeft. De geleerde Vertaaler, de Heer Doct. KRAUSS, heeft hier en daar eenige, ter breeder verklaaring of verbetering ſtrekkende, Noten daar by gevoegd.

Geneeskundige Verhandeling over de Borst-Waterzucht. Zynde een Antwoord, op de, door de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen, te Haarlem, voorgeſtelde, Vraag. Te Amſterdam by J. A. Crajenſchot, 1791. *In gr.* 8vo. 213 *bladz.*

In dit Stukje word deeze in ons Land, vooral by Bejaarden, maar al te dikwyls voorkomende Ziekte, op eene geregelde wyze behandeld, en alles, wat tot derzelver kennis en geneeswyze behoort, geſtaafd met bondige bewyzen, uit de beste Geneeskundige Schryvers getrokken, opgegeeven. En, ſchoon het zelve, by de Heeren Directeuren der Haarlemſche Maatſchappy, beneden de Verhandeling van den zeer geleerden Heer VEIRAC, over dit onderwerp, geoordeeld is; kunnen wy echter niet afzyn, den ons onbekenden Auteur van dit Stukje onze erkentenis te betuigen, dat hy het zelve in het licht heeft gegeeven; om dat het gewis, nevens andere Verhandelingen over deeze Ziekte, zeer wel een plaatsje verdient.

De

Digitized by Google

De Crimineele Ordonnantien van Koning Philips van Spanje, laatſten Graaf van Holland, ten dienſte van zyne Nederlanden uitgegeeven. Fransch en Nederduitsch, naar de oorſpronglyke Drukken van den Jaare 1570. *Verzeld van eene Verhandeling over het verſtand van de Ordonnantie op den ſtyl van procedeeren in Crimineele zaaken; mitsgaders van Aantekeningen, by verſcheidene Artikelen van die Ordonnantie. Door Mr.* BAVIUS VOORDA, *Lid van het Zeeuwsch Genootſchap van Weetenſchappen te Vlisſingen. Te Leyden by* Honcoop *en* van Tiffelen, 1792. *Behalven het Voorbericht*, 587 *bl. in gr.* 4*to.*

Aan allen, die binnen den Lande van *Holland* en *Westfriesland* aan de uitoefening van het Crimineel Regtsgebied deel hebben, mitsgaders die Amptshalven met het beleiden en vervolgen van Regtszaaken belast zyn, ſchenkt de Heer B. VOORDA, voorheen Hoogleeraar in het Romeinsch en Hedendaagsch Regt aan 's Lands Hooge School te *Leyden*, een voor hun onontbeerelyk Werk, daarom met zeer veel gepastheids ook aan hun opgedraagen door den Hooggeleerden Schryver, die, thans Amptloos, in geene veragtlyke ledigheid weg kwynt.

Alom bekend zyn de *Crimineele Ordonnantien*, in den Jaare MDLXX, door den Hertog van ALVA, op den naam van PHILIPS, Koning van *Spanje*, en Heer van de *Nederlanden*, uitgegeeven, om alhier voor een Wetboek te dienen; dit ſcheen een Nieuwe Uitgave overtollig te maaken; dan de Heer VOORDA, voorneemens zynde, om de Ordonnantie op den ſtyl en manier van Procedeeren in Crimineele zaaken op te helderen, oordeelde eene Nieuwe Uitgave zo van den *Franſchen*, als van den *Nederduitſchen*, Text, naar den oorſpronglyken Druk, beide van dat Jaar, te moeten laaten vooraf gaan; om dat in den Druk van Mr. SIMON VAN LEEUWEN, met zyne Aantekeningen verrykt, de *Nederduitſche* Text, op veele plaatzen, gebrekkig voorgeſteld wordt. In het Groot *Plakaat-Boek* van CAU en SCHELTUS, in het *Utrechts Placaat-Boek*, als mede in het *Frieſch Placaat-* en *Charter-Boek*, wordt de *Nederduitſche* Text wel eenigzins naauwkeuriger, doch niet geheel zuiver, gevonden. Ook zyn die groote en kostbaare Werken niet in elks handen, en geheel

Digitized by Google

heel ongeschikt om voor een dagelyks Handboek te dienen. Daarenboven vindt men den *Fransschen* Text in geene van die Verzamelingen. Het meer algemeen maaken van deeze, die men bykans nooit te zien krygt, agtte de Schryver ten hoogsten noodzaaklyk, om de egte leezing van zommige Artykelen in den *Nederduitschen* Text, waaraan getwyfeld wordt, en de zin en meening van andere Artykelen, welker leezing vast gaat, op te helderen. Eene bedenking, die te meer klems krygt, wanneer men, met groote waarschynlykheid, vermoedt, gelyk de Hoogleeraar in het Voorberigt aantoont, dat de Ordonnantien allereerst in 't *Fransch* ontworpen zyn, om dat die Taal te *Bruissel*, en ten Hove, meest in gebruik was, en dat gevolglyk de *Nederduitsche*, hoe zeer ook op publiek gezag in 't licht gekomen, en met de kragt van Wet begaafd, eigenlyk eene Vertaaling van de *Fransche* is.

Van den *Fransschen* Text, en haaren oorspronglyken Druk, om gemelde rede van zo veel belangs te agten, hadt de Heer VOORDA nooit meer dan één Exemplaar gezien, te vinden by den Heer Mr. JACOB VISSER, in *'s Haage*, die de vriendlykheid hadt 't zelve den Schryver, zo lange en zo dikwyls hy het verkoos, ten gebruike by te zetten. —— Van den oorspronglyken *Nederduitschen* Druk vindt men een Exemplaar in de keurige Boekenschat van 's Lands Universiteit. Naa deezen afgeschreeven en tegen het gedrukte letterlyk vergeleeken te hebben, ontdekte hy, dat de Heer Mr. CORNELIS JAN DE LANGE, Heer van *Wyngaarden* en *Ruygbroek*, desgelyks een oorspronglyk Exemplaar van de *Nederduitsche Ordonnantien* bezat, die het hem ten gebruike toestondt; aan 't welk hy den voorrang gaf boven dat van 's Lands Universiteit, als zynde een andere Druk, van 't zelfde Jaar; doch, ten teken van egtheid, voorzien met eene Acte van *Collatie* en *Authentisatie* van den Heer BARTOL ERNST, in den Jaare MDLXX Griffier van het Hof van *Holland*. Dit noodzaakte hem, uit hoofde van eenige verscheidenheden, schoon van geen groot belang, het *Nederduitsch* andermaal af te schryven, en zich de moeilyke bezigheid eener letterlyke en spellende vergelyking te getroosten, die hy andermaal in het naazien der Proefbladen, zo van het *Fransch* als van het *Nederduitsch*, op zich nam, om de Drukfeilen onmiddelyk daar uit te verbeteren. Voor welken onaangenaamen arbeid hy het genoegen heeft van den Leezer byna te dur-

Digitized by Google

durven verzekeren, dat 'er tusschen deezen Druk, zo der *Duitsche* als der *Fransche Ordonnantien*, en de oorspronglyke, geen onderscheid is, uitgenomen, dat gelykheid der Nederduitsche Characters, op eene enkele plaats, ff en ff, mitsgaders u en u, by ongeluk, verwisseld zyn. Achter deeze met zo veel moeite welnageziene Drukken, vindt men eene lyst van de *Drukfeilen* in den oorspronglyken Druk, zo van *Fransch* als van *Duitsch*, met voordagt in deezen niet verbeterd.

Verder onderrigt ons de Heer VOORDA, dat in den oorspronglyken Druk van de Crimineele Ordonnantie van den 5 July MDLXX, beide in 't *Fransch* en 't *Nederduitsch*, boven ieder Artykel geplaatst, en dus in den Text zelve ingelascht, is, een Opschrift; en dus van den Wetgeever afkomstig. Maar de Ordonnantie op den styl van Procedeeren, van den 9 July, daar aan volgende, is in het oorspronglyke, in beide de taalen, zonder zodanige Opschriften gedrukt. Dit heeft hy zo naagevolgd; doch, ten gemak van den gebruiker deezes Werks, ook hier toe Opschriften vervaardigd; maar, om dat ze niet van den Wetgeever zyn, op den kant geplaatst. Voorts is het *Fransch* en *Duitsch* zodanig tegen over elkander gedrukt, dat men beide de Texten gereed met elkander kunne vergelyken. —— Eene zo keurige uitvoering, en het in 't licht brengen dier Stukken, verdient aller Letterlievenden en Rechtsgeleerden dank. Dezelve beslaan met elkander 74 bladz.

Dan, nog grooter dank is men den Oud-Hoogleeraar verschuldigd. Te regt merkt hy met den aanvange zyner Inleidinge tot de Verhandeling over het verstand der Ordonnantie op den styl der Crimineele Proceduuren van Koning PHILIPS op: „ Indien ik het by de bloote Uitgave, „ volgens derzelver oorspronglyken Druk, liet berusten, „ zou ik zeer weinig aan myn voornaam oogmerk voldoen. Myn oogmerk is, om allen, die, in de Provincie „ van *Holland* en *Westfriesland*, met de handhaaving der „ Crimineele Justitie, en met het beleid van Crimineele „ Regtszaaken, amptshalven, gemoeid zyn, te doen zien, „ dat in dat bestuur, en met naame in de zogenaamde „ extraordinarisse Proceduure, zeer aanmerklyke en gewigtige verbeteringen kunnen gemaakt worden, en wel „ zonder de tusschenkomst der Wetgeevende Magt; dat „ het daadlyk invoeren van die verbeteringen van het „ goedvinden der Regtbanken zelve afhangt; dat hun ge-

„ zag

Digitized by Google

„ zag ten eenemaal toereikende is, wel niet om alles,
„ het geen verbetering behoeft, te hervormen, maar om
„ nogthans van ſtonden aan een groot getal gebreken en
„ misbruiken te weeren, en eene menigte van verkeerde
„ begrippen te laaten vaaren, die de vrugtbaare moeders
„ zyn van abuizen, van kwellingen, van ongeregeldhe-
„ den, en van meer en meer toeneemende belemmerin-
„ gen. Konden de Crimineele Regtbanken zo hooge als
„ laage van zich verkrygen, om die hervorming, ieder in
„ de haaren, in te voeren, en de Crimineele Regtsplee-
„ ging in de geheele Provincie te brengen op een egaa-
„ len voet, volgens het rigtſnoer, 't welk hun in deeze
„ Verhandeling zal aangeweezen worden, zo houde ik
„ my verzekerd, dat de extraordinaare, zo geheeten,
„ Proces-orde, die thans by kundigen en onkundigen het
„ voorwerp van berisping is, en waartegen ik meer heb
„ in te brengen dan my zelven aangenaam is, in bete-
„ ren reuk by het publiek zal komen, dat de Regters
„ zelve, en inzonderheid de Graaflykheids-Officieren, in
„ het waarneemen van hunne ampten, die uit haaren
„ aart niet van de aangenaamſte zyn, eene merkelyke
„ verligting zullen gevoelen. Ja, ik houde my verzekerd,
„ dat de Souverain zelve daar door ontheven zal wor-
„ den van klagten, die nu dagelyks ter tafel van Haar
„ Ed. Groot-Mog. komen, en van een netelig onderzoek
„ op (veelvuldige) klagten."

Opgehaald hebbende, hoe men, zints eene Eeuw, reeds by Hun Ed. Gr. Mog. bedagt geweest is, op het weeren van ongelykheid en wanorde in het ſtuk der Crimineele Regtspleeging, en hoe men een zeker Ontwerp eener nieuwe Ordonnantie op den ſtyl van Procedeeren in Crimineele zaaken ingediend heeft, betuigt hy het
„ ten eenemaal buiten zyn beſtek te zyn, dat Ontwerp
„ van ſtuk tot ſtuk ter onderzoek te brengen, en daar
„ over zyne gedagten te uiten, hoe zeer hy ook in den
„ loop der volgende Verhandeling, gelyk mede in de
„ Noten, by zommige Artykelen van de Ordonnantie van
„ Koning PHILIPS gevoegd, niet heeft kunnen vermyden
„ van eenige punten te verhandelen, die inloopen in dat
„ Ontwerp, waar uit derhalven de Leezer zal kunnen
„ zien, in hoe verre hy het, zo veel die punten aangaat,
„ eens of oneens is."

Tot zo lang de vrugten van dien Staatsarbeid niet tot rypheid gebragt zyn, oordeelt de Heer VOORDA, dat zyn

Digitized by Google

arbeid dienſtig weezen kan aan hun, wien de Oppermagt het werk der herziening heeft toevertrouwd; het de welmeening van hun Ed. Gr. Mog. zynde, dat in de Ordonnantie van PHILIPS het kwaade en onnutte worde uitgezift, en het goede en bruikbaare behouden. Zich geheel niet begeerende te mengen in het werk van die Staatscommisſie, om na te gaan, welke verbeteringen en noodige voorzieningen, voor het toekomende, dienen vastgeſteld te worden, zal hy zich ſtiptlyk houden aan het reeds vastgeſtelde Regt. Waar op hy vervolgt: „ En als „ vastgeſteld Regt, 't welk nog heden ten dage in *Holland* en *West-Friesland* eene verbindende kragt voor alle „ Wethouders heeft, beſchouw ik de Crimineele Ordonnantien, door Koning PHILIPS, als Graave van *Holland*, „ in den Jaare 1570, gegeeven, met naame de Ordonnantie op den ſtyl van Procedeeren in Crimineele zaaken, uitgenomen nogthans het 48ſte en 60ſte Artykel „ (*), die niets ter wereld raaken aan den ſtyl van Proceedeeren, en zaaken onderſtellen, waar in men niet verpligt was den Graave te gehoorzaamen; doch om welke Artykelen even weinig, de geheele Ordonnantie verworpen mag worden, als het geoorlofd is om een geheel „ Testament, dat voor 't overige wel in den haak is, „ te verwerpen, om dat 'er één of meer buitenſpoorige „ verordeningen in ſtaan." Met deeze uitzondering, en dat hy het veel beter keurt, ter beſpaaringe eener menigte van valſche Eeden, de Gevangen zonder Eed te verhooren, 't welk PHILIPS by het zesde Artykel uitdruklyk gebiedt, houdt hy, naa alle zwaarigheden, die hy zelf heeft kunnen uitdenken, of die hem door des kundigen zyn aangeſchaft, en waar over men deeze Inleiding zelve moet inzien, de Ordonnantie op den ſtyl van Procedeeren nog heden ten dage voor een verbindende Wet in *Holland*, en het eenig Rigtſnoer, waar volgens, zo in hooge als laagere Crimineele Regtbanken van *Holland* en *West-Friesland*, alle zaaken beleid en behandeld moeten worden, ten tyd toe, dat hun Ed. Gr. Mog. een ander Rigt-

(*) Deeze Artykelen gewaagen van het vervolgen, het te regtſtellen, der Ketters, en het verbeurd verklaaren hunner Goederen, in weerwil van de Privilegien van veele Steden en Plaatzen, alwaar men de verbeurdverklaaring voor zekere ſomme kon afkoopen.

Digitized by Google

Rigtſnoer zullen gelieven voor te ſchryven. Waar op hy vervolgt: „ Het bezef, derhalven, van gehoorzaamheid, „ aan die Ordonnantie nog heden ten dage verſchuldigd, „ heeft my aangeſpoord om in de volgende Verhande- „ ling, gelyk mede in de Noten op de byzondere Arty- „ kelen, aan die Ordonnantie zo veel *Juridiek* licht by te „ zetten, als my mogelyk was. Ik heb dit werk met „ zo veel te meer genoegen ondernomen en doorgezet, „ om dat, hoe meer ik daar in vorderde, en hoe meer ik „ den ſtyl van PHILIPS, zo in zyn geheel als in zyne „ byzondere deelen, overwoog, zo veel te meer overreed „ ben geworden, dat deeze ſtyl van Procedeeren, mits- „ gaders de groote Crimineele Ordonnantie, die vier dagen „ te vooren was vastgeſteld, beide meesterſtukken van „ wysheid, van voorzigtigheid, ja van gemaatigdheid, zyn: „ waar in eene doorwrochte Regtskunde, gevoegd by „ eene ongemeene ervaarenheid in het behandelen van cri- „ mineele zaaken en perſoonen, mitsgaders eene naauw- „ keurige kennis van alles, het welk in de *Nederlanden*, „ met naame in *Holland*, ſchoon buiten de Regtban- „ ken omgaande, nogthans (helaas!) maar al te veel in- „ vloed op de Regtspleeging, en op de gemoederen der „ Wethouderen, heeft, om ſtryd uitblinken."

Naa vermelding, hoe de Preſident VIGLIUS VAN ZUICHEM VAN AYTTA, die voor den Hoofdopſteller van die Ordonnantien doorgaans gehouden wordt, klaagt, dat 'er, door toedoen van VARGAS, en andere Lieden van den Raad der Beroerten, verſcheide Artykelen, ſtrydig met der Landen Privilegien en Gewoonten, tegen zyn zin waren ingelascht: welke VIGLIUS zeer wel begreep, dat het onregtmaatig en onvoorzigtig was, dit in de Ordonnantien te plaatzen; naardemaal de haat tegen ALVA hier door op nieuws ſtondt gaande gemaakt te worden, en daar door deeze Ordonnantien, die voor 't overige veel meer ingerigt zyn tegen de misbruiken der toen aanwee- zende Officiers en Juſticiers, dan tegen de Ingezetenen, en in tegendeel ter hunner verligting dienden, in kwaade reuk by de Gemeente te brengen, „ keurt hy het zeer „ dwaas en belachlyk, dat men, om die Artykelen, by „ welken de Roomsch-Catholyke Godsdienst onderſteld „ wordt te zullen blyven de openbaare Godsdienst van „ het Land, de gebeele Ordonnantien, en den ſtyl van „ Procedeeren daarby voorgeſchreeven, heden ten dage „ zou willen verwerpen. In den Jaare 1570 en vervol-

„ gens,

„ gens, tot op den tyd dat PHILIPS van de Heerſchappy „ over deeze Landen vervallen verklaard is, kon het „ onder de ſtaatkundige ſtreeken geteld worden, dat 'er „ niets goeds moest komen van den kant der *Spaanſche* „ Regeering, maar alles, wat van dien kant kwam, met „ haatlyke verwen afgemaald, ten einde weeke en twyfel„ agtige gemoederen niet te doen agteruit deinzen, als 't „ op de voltooijing van het groote werk, de afzweering, „ zou aankomen. Maar zedert de afzweering is 'er geen „ reden, om dat blind vooroordeel langer te voeden, en „ naa verloop van twee eeuwen is het meer dan tyd om „ hetzelve geheel af te leggen. Ik ten minſten zal het „ my geheel niet bekreunen, zo men my tegenwoordig „ voor *Spaansgezind* wil uitkryten, om dat ik de Cri„ mineele Ordonnantien van PHILIPS aanpryze, en aller „ betragting waardig keure. Ook blyft 'er overvloedige „ ſtoffe overig, om de afzweering zelve te billyken, al „ is het dat wy in onzen toenmaaligen vyand nu ter tyd „ iets goeds erkennen; want alle bezwaaren, die, in het „ Placaat van afzweering, op rekening van PHILIPS ge„ zet zyn, behouden haare volle kragt."

Geene blinde vooringenomenheid beheerscht ondertuſſchen den Schryver. Hy heeft tegen de Crimineele Ordonnantien van PHILIPS, en inzonderheid tegen die van den ſtyl, in te brengen, dat zy veel te kunst-kundig is opgeſteld, en zulk eene maate van Regtskunde, om ze naauwkeurig te kunnen nakomen, onderſtelt, die de meeſte Crimineele Regters en Officieren niet bezitten, en die ook van hun, welker beroep en andere omſtandigheden verhinderen, om hun tyd aan de Regtsgeleerdheid te beſteeden, niet gevergd kan worden. En als men in aanmerking neemt, dat de taal en ſtyl, tegenwoordig, ouderwets is; dat zy niet alleen met Kunstwoorden, maar met bastaard *Latynſche* of *Franſche* woorden, die men hadt kunnen vermyden, is opgevuld, zo is het geen wonder, dat niet ſlegts Huisluiden ten Platten Lande, als Crimineele Regters zittende, maar zelfs Schepenen en Officieren van Steden, met het ſtuk niet weeten om te gaan, noch hoe zy 't werk, dat hun een gevangen of in perſoon gedagvaarde verſchaft, moeten aanvatten en beſtieren. In welk geval zy niet altoos by zich hebben de Practiſyns en Conſulenten, om hun te onderrigten hoe en wat zy moeten doen, volgens een Ordonnantie, die voor hun onverſtaanbaar is. Hy beklaagt hun, indien zy,

als dan, in geen beter handen vallen, dan in die van Mr. SIMON VAN LEEUWEN, die de Ordonnantien van PHILIPS met zyne Noten verrykt heeft; en dat, diens voetſpoor gevolgd wordende, de adminiſtratie der Crimineele Juſtitie, by verre het grootſte getal der Regtbanken, in een bejammerenswaardigen toeſtand is. Voorts met de ſtukken aantoonende, hoe zeer het te wenſchen ware, dat VAN LEEUWEN, dien hy den lof van arbeidzaamheid, als mede van kennis in de Historien en Oudheden van *Holland*, geenzins wil betwisten, aan de Regtsgeleerdheid, en met naame aan de Ordonnantien van PHILIPS, nimmer de hand geſlaagen hadt. Met hoe veel regts vaart de Oud-Hoogleeraar uit tegen dit eenig Handboek van zo veelen! de tastbaarſte blyken aanvoerende, dat hy aan de Ordonnantie op den ſtyl van Procedeeren eene geheel andere gedaante en uitlegging geeft, dan de Wetgeever en de Opſtellers gemeend hebben. Hy ſchryft dit toe aan mangel van de vereischte Regtskunde, en gemis van ſmaak aan de Verbeterkunde (*Ars Critica*) 't geen hem gelegenheid verſchaft om de verhevener Letterkunde, en de beoefening van het Romeinſche Regt, den zodanigen aan te pryzen, die het Vaderlandſche Regt van weezenlyken dienst willen zyn, en aan 't zelve eer en luister byzetten.

Gegrond is des Heeren-VOORDA's vooruitzigt; „zonder „ twyfel zullen myne uitleggingen en gevoelens, nopens „ de behandeling van Crimineele Perſoonen en Zaaken, „ veelen nieuw en vreemd voorkomen." „ Dan," voegt hy 'er met evenveel gronds nevens, „ ik houde my ver„ zekerd, dat, by aldien men ze gelieft te vergelyken „ met de Ordonnantie op den ſtyl zelve, en met de ver„ dere Placaaten en gemeene Regtsgronden, waar van „ ik my zal moeten bedienen, dezelve bevonden zullen „ worden in de Wetten, ja in de gezonde Reden, ge„ grond, en dus zo oud als die Wetten zelve, te zyn. „ Naardemaal ik nogthans voorzie, dat ik, om myne ge„ voelens, daar het behoort, ingang te doen vinden, „ veel meer zal moeten worſtelen met ingewortelde voor„ oordeelen, nopens onredelyke gewoonten, en met hers„ ſenſchimmige denkbeelden van grootheid en onafhange„ lykheid van Regtsgebied, dan met Regtskundige tegen„ werpingen, zo is

Myn

Myn vriendelyk verzoek, *aan al wat Rechter heet*,
En die mag zyn met Ampt-mans waardigheid bekleed,
Dat zy in 't onderzoek 't hart geeven aan de Reeden,
Van *heersch-* van *winzugt* los; van aangewende Zeeden:
Want alle dit gedrocht, door muiter[illegible] gewoel,
Het reed'lyk oordeel ſtoot uit zynen Rechterſtoel.

Vindt dit zyn verzoek, uit het begin des vierden Boeks van HUIG DE GROOT's *Bewys voor den waaren Godsdienst* ontleend, en met eene kleine verandering op zyne ſtoffe gepast, by zommigen, al te zeer aan ingekankerde gebruiken en zeden verſlaafd, geen ingang; deezen wyst hy na het vermaan van JUSTINIANUS: *Dat men over het beste, en wat het echte zy, niet moet oordeelen, noch 't zelve afmeeten naar het getal der Schryveren, zulk een gevoelen toegedaan: want dat het zomtyds gebeurt, dat een enkel Regtsgeleerde, ſchoon op verre na niet van den eerſten rang, nogthans, ten aanzien van eene byzondere ſtoffe, het wint van anderen, die over 't algemeen hem verre overtreffen.* „ Dit zeggen," vervolgt hy, „ vertrouw ik, zal „ my insgelyks dekken tegen het vermoeden van ver„ waandheid, als of ik, de tegenwoordige manier van „ extraordinaar Procedeeren in Crimineele Zaaken be„ ſtrydende, en eene betere uit de Wetten zelve opdel„ vende, my begeere te verheffen, niet alleen boven al „ wat den naam van Regtsgeleerde in *Holland* voert, „ maar zelfs boven alle Regters en Vierſchaaren, daar „ onder zelfs de aanzienlykſte, de Hoven van Juſtitie. „ Ik worde dagelyks gewaar, hoe veel my, naa een veer„ tig jaarigen arbeid, te rekenen van den tyd af, dat „ my het Meeſterſchap in de Regten is opgedraagen, in de „ beſchouwende en in de werkdaadige Regtskunde, nog „ ontbreekt; en bezeffe ten vollen, hoe ligt ik my, in het „ verhandelen deezer ſtoffe, iets kan laaten ontvallen, 't „ welk lieden, die dagelyks de Crimineele Practyk oefe„ nen, beſtuuren of bywoonen, met reden zullen afkeu„ ren, of, dat ik zelve, onaangezien het verlaaten van „ alle verkeerde begrippen, en ondeugende gewoonten, „ onuitvoerlyk agtte. —— Ten blyke, derhalven, dat ik „ gaarne onderregt wil worden, en dat het my geenzins „ te doen is, om in alles gelyk te hebben, maar om, als „ Regtsgeleerde, aan de Regtspleeging zo veel verbete„ ring, zonder tuſſchenkomst van de Wetgeevende Magt, „ als my mogelyk is, te bezorgen, terwyl ik de eer der

Digitized by Google

„ uitvindinge gaarne aan anderen overlaate, zo nodige ik „ elk, die meent, dat ik hier of daar mistaste, om my „ zyne gedagten mede te deelen, zo over de Uitlegging, „ die ik aan de Ordonnantie op den ſtyl geeve, als over „ het Gebruik dat, naar myn inzien, van nu af aan, „ zonder na eene nieuwe Wet te wagten, kan en be- „ hoort te worden gemaakt. Doch men gelieve wel in „ agt te neemen, dat ik my bepaale binnen mynen kring „ als Regtsgeleerde, en dus my ſtiptlyk binde aan dat „ geen, 't welk ik, naa ryp overleg, houde voor het tot „ deezen tyd toe in *Holland* vastgeſteld Regt. Meent ie- „ mand, dat ik dit, hier of daar, niet wel heb getroffen, „ hy deele my by openbaar geſchrift zyne gedagten me- „ de. Vind ik, dat hy gelyk heeft, zo zal ik hem, in „ 't openbaar, met dankbetuiging toevallen; doch kan hy „ my niet overreeden, dan zal ik het met ſtilzwygen be- „ antwoorden, naardemaal ik geen lust tot penne-ſtryd „ hebbe. Voor 't overige dient, dat aanmerkingen niet „ over het *Jus Conſtitutum*, maar die het *Jus Conſti-* „ *tuendum* raaken, op 't geen ik te berde brenge, ge- „ heel niet zouden ſluiten."

In de Verhandeling houdt de Heer VOORDA deeze orde, dat hy, in de eerſte plaats, opgeeft de extraordinaria manier van Procedeeren, naar de beſchryvinge van Mr. SIMON VAN LEEUWEN, en met zyn eigen woorden; in de tweede plaats, die zelfde manier van Procedeeren, naar de beſchryving die men vindt in Mr. PIETER BORT's *Traktaat van Crimineele Zaaken*; want BORT komt niet in alles met VAN LEEUWEN overeen: het welk gedeeltlyk daar aan toe te ſchryven is, om dat BORT de Crimineele manier van Procedeeren, voor het *Hof van Holland* plaats hebbende, beſchryft; doch VAN LEEUWEN, die van het *Platte Land* en de Steden van *Holland*.

Vervolgens brengt hy beider Stellingen, zo wel de geene, waar in zy overeenkomen, als die geene, die aan één van beiden byzonder eigen zyn, ter toetze van het Regt, en van de gezonde Reden, met oplosſinge van die Regtsgeleerde gronden en andere zwaarigheden, die doorgaans ter verdediginge van verkeerde handelwyzen en onredelyke gewoonten worden bygebragt. Dit is de ſtoffe van het eerſte Hoofdſtuk. —— In het tweede ſtelt hy de Ordonnantie van Koning PHILIPS op den ſtyl en manier van Procedeeren in Crimineele Zaaken in haaren zamenhang voor, en wyst byzonder uit de orde en aaneenſcha-

ke-

Digitized by Google

keling der Artykelen, aan, wat eigenlyk het extraordinaar Crimineel Proces is, in de Ordonnantie bedoeld, en van welks gebruik, zyns bedunkens, geen Crimineel Regter zich mag verschoonen, of zich daar aan onttrekken.

Tot byzonderheden in deeze meesterlyk geschreeven *Verhandeling*, welker oogmerk wy door het breed verslag der Inleidinge genoegsaam ontvouwd agten, kunnen wy ons niet inlaaten; desgelyks niet om iets, schoon 'er veel, zeer veel, des waardigs in voorkome, te ontleenen uit de *Aantekeningen by verscheiden Artykelen van de Ordonnantie op den styl*; wy zeggen 'er niet te veel van, als wy betuigen een schat van Vaderlandsche Geschied- en Regtskunde daar in ontdekt te hebben. Noodig vinden wy 't nog aan te tekenen, dat de Hooggeleerde Schryver, en de *Verhandeling* en de *Aantekeningen*, vooraf, aan eenige Vrienden te leezen gegeeven heeft, die hem hunne gedagten en bedenkingen over verscheide punten mededeelden. Schoon by hunne gedagten in alles niet heeft kunnen volgen, maakte hy van hunne aanmerkingen vry wat gebruik ter verbetering, opheldering en uitbreiding, zyns Werks; tot welk laatste verscheide Staatsstukken, het Justitieweezen raakende, hem verschaft, eene byna al te overvloedige stoffe opleverden.

Aan die Vrienden hadt hy ook te danken, dat hy op den weg geraakte om de *Fransche manier van Procederen* te onderzoeken; waar uit, toen alles zo goed als afgewerkt was, een *Aanhangzel* gebooren is. In de *Fransche* Werken van de Heeren JOUSSE en SERPILLON, vondt hy zo veel ter opheldering van het *Hollandsch* Regt, en ter staaving zyner geuite gevoelens, dat hy een uitgewerkt *Aanhangzel* vervaardigde. Welks slot een voegelyk einde zal maaken aan deeze onze Aankondiging, en teffens ten staale dienen van de vrye en rondborstige schryfwyze des Oud-Hoogleeraars, die bekend staat voor een Man van onbezweeken moed: „ Ik sluit, na overweeging van al het bygebragte, dit Aanhangzel, en dit „ geheele Werk, met de woorden van PHILIPS in de „ Voorreden van de Ordonnantien op den styl, die ik „ gaarn de myne maak, dat deeze styl in zich vervat „ *al 't geen by de forme en maniere van Procedeeren van* „ *herwaards over bevonden is, het allerbeste, practicabelste* „ *en de rechtveerdigbykste te zyn.* Met nadruk beyver ik „ my, om haar ook *practicabel* te noemen, zonder de „ minste vreeze, dat de aanpryzing van de slipte naaku-

Digitized by Google

„ ming van deezen ſtyl, in de Punten en Artykelen, door
„ my aangeweezen, te houden zouden zyn voor eene
„ enkele ſchaduwe van hersenſchimmige en onbeſtaanbaa-
„ re volmaaktheid: want alleen voor dezulken, die, ver-
„ ſlaafd aan vooroordeelen, ſchroomen te onderzoeken,
„ of die by de misbruiken best hunne rekening vin-
„ den, is niets, dat na verbetering ſmaakt, uitvoerelyk.
„ Voor de eerstgemelden doen 'er zich altoos honderd
„ zwaarigheden op: en de laatstgemelden zyn vindingryk
„ in voorwendzels, waarom men by 't oude moet bly-
„ ven. Doch ik heb betere gedagten, zo wel van onze
„ Juſticiers en Officiers, als van hun, by wien zy ten ad-
„ vyſe gaan. Ook zal 'er, naa de verbanning van alle
„ door my aangeweezen misbruiken en gebreken, nog
„ gebrekkigs genoeg, zigtbaar en onzigtbaar, overblyven,
„ 't welk onzen afſtand van het volmaakte meer dan al te
„ wyd zal bepaalen."

Romeinſche Geſchiedenisſen, door M. STUART. *Met Kaarten en Plaaten. Eerſte Deel; behelzende de Geſchiedenis der Koningen. Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, 1793. *Behalven het Voorwerk* 520 *bl. In gr.* 8vo.

Schoon wy geenzins tot der zodanigen aantal behooren, die over Vertaalingen, zeker zeer veelvuldig in ons Land, den neus vieslyk opſchorten; ſchoon wy die van waarlyk goede en nuttige Werken hoogſchatten, en, wel uitgevoerd, eene weezenlyke aanwinst rekenen voor alle Letterminnaaren, die zich anders in de onmogelykheid vinden, om die Schriften der Buitenlanderen, daar de meesten thans in hunne eige Landtaal ſchryven, tot hun vermaak of nut te gebruiken; verheugen wy ons, egter, wanneer zich de gelegenheid aanbiedt, om in onze *Vaderlandſche Letteroefeningen* te mogen ſpreeken van eenigzins belangryke Werken, oorſpronglyk uit eene Vaderlandſche pen gevloeid, en draalen wy daarom niet, met de Aankondiging des Werks van den Eerw. STUART, welks Eerſte Deel thans voor ons ligt.

Aangezien 't zelve van eene merklyke uitgebreidheid konne worden, wanneer de Schryver, op dien voet, de *Romeinſche Geſchiedenisſen* voortzet, kunnen wy niets beters doen, dan onze Leezers, by deezen, te onderrigten, van des Schryvers Plan, in de *Inleiding* breedſpraakig ont-

Digitized by Google

ontvouwd. —— In de Inleiding, welke aanvangt met een welgepast en oordeelkundig Vertoog over het *Aangenaame*, *Nutte*, ja *Noodzaaklyke*, der Leezinge en Beoefeninge van de *Romeinſche* Geſchiedenis, waaruit wy wel in bekooringe kwamen, iets te ontleenen; doch het zou ons de plaats ontrooven, die wy geſchikt hadden, om bepaalder het doel en plan van den Eerw. STUART te ontvouwen, als waaraan onze Leezeren wel het meeste gelegen ligt. Wy zullen het doen, meest met de eigen woorden des Schryvers.

Naa in veelvuldige betrekkingen, het aangenaame, nutte en noodzaaklyke, der *Romeinſche* Geſchiedenis, in het eerſte gedeelte der Inleidinge, ontvouwd te hebben, merkt de Heer STUART, *over de wyze van derzelver Bewerking* handelende, op, dat, hoe yverig de Oude *Griekſche* en *Latynſche* Schryvers geweest zyn, om de Gebeurtenisſen van *Rome*, door hunne welverſneeden pennen, te vereeuwigen, nogthans het dierbaar overſchot der oude Letterkunde niet één eenige volledige *Geſchiedenis van Rome* oplevert; dat de yver van eenige Geleerden 'er zich op toelag, om, uit zo veele onderſcheidene Schryvers, de gedeelten eener geheele Geſchiedenis zamen te brengen; dat zy alles, wat tot derzelver kennis vereischt kon worden, zo zorgvuldig opzogten, en zo ryklyk mededeelden, dat men zich eerlang even verlegen vondt by de keuze van alle de aangebodene dienſten, als wel eer by het gebrek van alle handleiding tot eene gemaklyke kennis (*). —— Ook deeze keuze behoorde wederom door anderen te geſchieden, wien het aan geenen tyd en ſmaak ontbrak, om alles te beproeven, uit dien overvloed het beste te kiezen, en denzelven dus weezenlyk bruikbaar en nuttig te maaken. „ Dit," ſchryft hy „ geſchiedde. *Italiaanen*, *Franſchen*, *Engelſchen* en *Duitſchers*, deeden hunnen Landgenooten den weezenlyken dienst, van hun aaneengeſchakelde Geſchiedenisſen van *Rome* te bezorgen, in derzelver eigene taalen geſchreeven, en voorzien van allerleie opheldernde aanmerkingen. Alleen onze Natie, welke zich anders, met regt, on-

(*) Men neeme de *Bibliotheca Hiſtorica* van J. G. MEUSELIUS ſlechts in handen, en gevoele zyne eigene verbystering by de beſchouwing der twee aanzienlyke banden van het vierde Deel van dat Werk; waarin alleen eene opgave en korte beoordeeling voorkomt van alle de Geſchriften over dit onderwerp.

Digitized by Google

onder de letterminnende Volken, eene aanzienlyke, zo niet de eerſte, plaats mogt toeëigenen, moet zich het verwyt getroosten, van nog niets ter bevordering deezer belangryke kennis voor het algemeen te hebben toegebragt. Onze oude Geleerden, wier gedagtenis geheel *Europa* nog dankbaar vereert, vergenoegden zich, door hunne uitſteekende taal- en oudheid-kennis, de bouwſtoffen op te leveren, waarvan zy anderen de eer der optrekking van den tempel der Geſchiedenisſen vergunden. Niemand ſtak, zo ver my bekend is, tot op deezen dag, onder ons eene hand uit, om eene uitvoerige *Romeinſche Historie* zamen te ſtellen, ſchoon de beste uitgaven der Ouden in ons Land geſchied, en de rykſte voorraad van alle noodwendigheden daar toe in onze eigene Schryvers te vinden was. —— Waren de voortbrengzelen van anderen hierin volmaakt geweest, en hadt men ons met derzelver naauwkeurige Vertaalingen geholpen, zo zou dit verwyt zeer veel van deszelfs gegrondheid verliezen; maar, het een, noch het ander, is waar.

„ Alle de hedendaagſche volledige *Romeinſche* Geſchiedenisſen in andere taalen hebben, even als alle andere menschlyke voortbrengzelen, haare onderſcheidende gebreken. De eene is te droog om met genoegen geleezen te kunnen worden; de andere is te vol bygeloovige vertelzelen; een derde verveelt door eene menigte van Zedenkundige en Godsdienſtige aanmerkingen; den bevalligſten hapert het aan een naarſtig en oordeelkundig onderzoek van de Oude *Griekſche* en *Latynſche* Schryvers; en allen aan dien wysgeerigen ſmaak, die het belangryke der *Romeinſche* Geſchiedenis in allerlei betrekkingen genoegzaam in 't oog moet doen houden, om dezelve tot geene naakte Jaarboeken van den voorleden tyd te maaken (*).

„ De uitmuntendſte ſtukken over de Geſchiedenis van *Rome*, welken waarlyk aan het belangryke van dezelve voldoen, zyn alleen te vinden in de wysgeerige beſchouwingen van zommige voortreflyke Vernuften over eenige gedeelten dier Geſchiedenis. Hier aan egter heeft men zonder de kennis der Geſchiedenisſen zelve niets: wyl daar-

(*) PALISOT, *Hiſtoire Raiſonnée des premiers ſiecles de Rome*, pref. p. 22, 23, 24. NOBILII *Commentarii Rerum Romanarum*, præf. HOOKE *Rom. Hiſtory*. Vooral de beoordeelingen van MEUSELIUS.

Digitized by Google

daarin alle gebeurtenisſen alleen maar in zo verre worden aangehaald, als dezelve tot het byzonder doel des Schryvers noodig zyn, en de geheele Geſchiedenis niet zelden dienstbaar gemaakt wordt aan eene bloote wysgeerige beſchouwing.

„ 'Er is dus waarlyk, in weerwil van den ſchynbaaren overvloed, ook in vreemde taalen, een weezenlyk gebrek aan zulke *Romeinſche* Geſchiedenisſen, als de Man van ſmaak, die alleen voor zyn vermaak leest, en de Man van letteren, die zich de ondervinding van voorige eeuwen in alle opzigten ten nutte wil maaken, waarlyk behoeven.

„ Wat gebruik hebben, intusſchen, onze Landgenooten, die anders zo greetig de voortbrengzelen van anderen overneemen, en daar door thans byna alle eigen werkzaamheid afleggen, van het werk van Vreemden, hoe gebrekkig dan ook, gemaakt? Hebben zy eenige volledige *Romeinſche* Geſchiedenis vertaald? Ik voor my ken ze niet. Alles, wat wy immers hebben, is in eenige Algemeene Geſchiedenisſen ingevlogten.

„ Ons weezenlyk gebrek in zulk een allerbelangrykst vak, deedt my eerst om eene Vertaaling denken van de beste *Romeinſche* Geſchiedenis, welke andere Volken bezaten. De vergelyking van de onderſcheiden waarden dier voortbrengzelen bragt my daar naa tot het beſluit, om, uit alle de beste hedendaagſche Geſchiedſchryveren van *Rome*, eene nieuwe Geſchiedenis zamen te brengen, waar in derzelver onderſcheiden verdienſten overgenomen, en derzelver gebreken, zo veel mogelyk, ontweeken waren. Doch de beroemdſten dier Geſchiedenisſen ten toets brengende by de echte gedenkſtukken der oudheid, en, naa een ryken oogst, nog hoop op eene ſchoone naleezing vindende, verwierp ik andermaal myn voorneemen, en omhelsde nu een geheel nieuw plan, by wiens grootheid zich alle de zenuwen van myn denkvermogen ſpanden, terwyl myn huiverig hart eerst angstvallig voor deszelfs onderneeming te rug deinsde. Het beſtondt, in zelf een geheele *Romeinſche* Geſchiedenis te ſchryven, op zulk een wyze, als dezelve algemeen belangryk zou kunnen maaken.

„ Niemand bezeft leevendiger de ſtoutheid van zulk een onderneeming, dan ik dezelve gevoel. Het gering getal van hun, die deeze taak ooit op zich namen, is geen gering bewys voor derzelver moeilykheid. Zeer ernſtig moeten ongetwyfeld de poogingen, en niet gering de krag-

Digitized by Google

kragten, des geenen zyn, die zich daar aan durft waagen. Dan, hoe noodzaaklyk de kennis van eigen kragten zy, dezelve is echter even moeilyk als alle andere zelfkennis. Als nog is het niet uitgemaakt, welke van beiden meer naadeels gedaan heeft, een te angstvallig wantrouwen aan eigen kragten, of eene kwaalyk gegronde onderneemende ſtoutheid. De laatſte brengt broddelwerk voort, en maakt zich zelf beſpotlyk; het eerſte doet niets, onthoudt de maatſchappy eene menigte goeds, en brengt dezelve daar door een weezenlyk nadeel aan. —— Langzaam ontſlaagen van zulk een angstvallig wantrouwen, beoordeele een ander, of myn hart zich niet te zeer geneigd heeft naar het tegenovergeſteld gebrek. Terwyl wy deeze uiterſten myden, geraaken wy toch dikwyls in geenen.

„ Van den ernst myner poogingen, en van derzelver aanleg, mag ik zelf ſpreeken. Behalven myne Amptsbediening (*), is en zal myne geheele werkzaamheid aan deeze onderneeming toegewyd blyven. Zo min dezelve alleen wordt ingericht voor den geleerden Leezer, even min heeft zy enkel ten oogmerke den algemeenen Leezer te vermaaken. Bereik ik myn doel, dan moet myn verhaal niet droog en leevenloos voor den laatſten, niet geheel belangloos voor den eerſten, zyn. Het zelve zal geheel geput worden uit de oude zuivere bronnen. Derzelver aanhaalingen zullen elke opgegeeven daadzaak bevestigen. Het ſchilderagtige van der Ouden voordragt zal het eenige voorbeeld ter ſtipte navolging zyn; derzelver Redenvoeringen, waar over de wysgeerige oordeelkunde zich zo ſtreng laat hooren, als de Beminnaar van het bevallige ſchoone dezelve dankbaar bewaart, zullen noch geheel overgenomen, noch geheel agter gelaaten worden; maar in zo verre worden geplaatst, als zy de meeste waarſchynlykheid voor zich hebben, en het beste geſchikt zyn om tot ſpreekende characterſchetzen te verſtrekken, en een vrolyk leeven in de geheele Geſchiedenis te brengen. Alleen hier voor zal ik eenpaarig zorgen, dat ik myne woorden nimmer in den mond van hun leg, met wien de afſtand van tyd, en het verſchil van zeden, ons zekerlyk, in weerwil onzer vlytigſte naſpooringen, veel minder bekend doen zyn, dan de oudſte Geſchiedſchryvers. —— Tuſſchen de verſchillende verhaalen der Ouden, zal ik

(*) De Heer STUART is Leeraar der *Remonſtranten*, te *Utrecht*.

Digitized by Google

ik my onthouden van eene meesteragtige beslisfing, en myne Leezers niet lastig vallen met scherpzinnige oordeelkundige en letterkundige aanmerkingen; maar tevens, zo veel zulks doenlyk is, eene weifelende voordragt vermyden, waar door alles in het onzekere blyft, en de Geschiedenis zelve niets wordt. Ik zal eenvoudig, zonder eenige gehegtheid aan eigen wysgeerige beschouwingen, dat gezag volgen, voorstellen, en aanwyzen, het geen my als het afdoenendst voor zal komen.

„ Schoon ik alleen uit de Ouden zal putten, zal ik egter dankbaar de aanwyzing en hulp van hun omhelzen, die deeze bronnen reeds zelven beproefd en gebruikt hebben, om daaruit hunne geheele of gedeeltlyke Geschiedenisfen op te stellen. Naa de leezing der Ouden, zal eene oplettende en oordeelkundige leezing der hedendaagsche Schryveren, myne eigen bewerking vooraf gaan, en geene eigenzinnigheid my te rug houden, van een vrymoedig gebruik van die dienften, welke zy ter verligting myner taak aanbieden. Hoewel de beroeping op gezag onzin is, wanneer het gezond verstand deszelfs opperste uitspraak doen moet, nogthans zal myne dankbaare openhartigheid, by het overneemen van welgegronde aanmerkingen, ook de Werken van hun noemen, aan welken ik dezelve verpligt ben.

„ Niet slechts de geheele of gedeeltlyke *Romeinsche* Geschiedenisfen van hedendaagsche Schryvers; maar tevens alle belangryke stukken, welke 'er, ten opzigte der Staatkunde, Regtspleeging, burgerlyke Inrigtingen, Leefwyze, Kunsten en Weetenschappen, der *Romeinen*, ooit zyn uitgegeeven, of van tyd tot tyd nog uitkomen, zullen myne schatkamers zyn, waaruit ik de vercierzelen voor myne Geschiedenis zal haalen, welke haar belangryk voor elken Leezer maaken zullen. Daar men niet ophoudt over de *Romeinen* te schryven, en 'er, naa de laatste bewerking eener volledige Geschiedenis, de keurigste Verhandelingen en wysgeerigste Aanmerkingen zyn uitgekomen, kan het vlytig gebruik van al dat nieuwe, misschien, reeds eenig belang aan myne Geschiedenis geeven, boven dien myner Voorgangeren, die van zo veele hulpmiddelen verstooken waren; en, zo wy eerlang van den Abt DE VELLA de Latynsche overzetting en uitgave van eenige gevonden *Arabische* Afschriften van verscheiden vermiste Boeken van LIVIUS, behelzende het belangrykste tydvak der geheele Geschiedenis, volgens deszelfs belofte, ontvangen, dan

er-

Digitized by Google

erkent elk van zelfs, welk een verdienſte het gebruiken van dien wedergevonden ſchat aan myne onderneeming, boven al het geen wy dan ook in onze taal over *Rome* al mogen hebben, geeven zal (*).

„ Daar het voorneemen is, in plaatze van verſcheiden Kortbegrippen, en andere dorre en gebrekkige geraamten, eene volledige *Romeinſche Geſchiedenis* te leveren, kan uit dit geheele Werk niet een eenig gedeelte weg blyven, waar na de Beoefenaar dier Geſchiedenisſe met recht zou kunnen verlangen; doch, daar het groote oogmerk hier by tevens was, om elken Leezer in het algemeen de aangenaame Leezing der belangrykſte Geſchiedenis te verſchaffen, zal men even zeer van den anderen kant zorgen, dat geene langgerekte verhaalen, wydloopige aanmerkingen, of te ver voortgezette geleerde onderzoekingen, deszelfs aandagt pynigen, en zynen naauwlyks gewekten lust ten eenen maale verdooven en uitblusſchen.

„ Misſchien denkt men hier by terſtond; wederſpreekt dit gedeelte der Geſchiedenis van *Rome*, het welk wy thans voor ons hebben, deeze belofte niet? daar hetzelve met

(*) Weinig of liever niets hebben wy des te wagten, en zal het uitzigt van den Heer STUART op eene volſlagene te leurſtelling uitloopen, indien het waarheid is, 't geen wy aantreffen in de keurlyke *Berigten* van *Napels* en *Sicilie*, door den Hoogleeraar F. MUNTER, II. D. bl. 65, te *Haarlem* by *A. Loosjes*, *Pz.* „ De Hoogleeraar VELLA ſchynt een tweede ANNIUS „ VITERBIENUS te zyn, en de gaapingen, welke hy aantreft, „ door eigen vinding te willen aanvullen. Zo beweerde hy, al „ ras naa zyne komst, eene Arabiſche Vertaaling van verſchel„ de verlooren Boeken van LIVIUS, naamlyk van het LXVI tot „ het LXX Boek, gevonden te hebben. Dan dit is, naar alle „ gedagten, een leugen, en geen verſtandig Man in *Sicilie* ſlaat „ 'er meer geloof aan. Het eenige, waarop die geheele ont„ dekking, naar alle waarſchynlykheid, zal nederkomen, is, 't „ geen de *Marokkaanſche* Gezant reeds gezegd heeft, de Brief„ wisſeling van de *Emirs* in *Sicilie* met elkander, en met de Vor„ ſten van *Kairvan:* en dit zal den Abt VERRA begeerig gemaakt „ hebben, om, nog door andere ontdekkingen van meer belang, „ zich een naam te maaken. De tyd zal leeren, of hy, of „ zyn tegenparty, gelyk hebbe. Dan het geen men ten be„ wyze tegen zyne voorgeevingen te berde brengt, is zo ge„ wigtig, dat men rede heeft om aan zyne opgave te twyfe„ len, tot dat hy met dugdige bewyzen te voorſchyn komt."

Digitized by Google

met de *Koninglyke Regeering* reeds zulk een aanzienlyk Boekdeel beſlaat? —— Over 't algemeen beſtischt de veelheid van Deelen de langwyligheid van eenig Werk niet. Lang en kort, weet elk, zyn betrekkelyke woorden. Een eenig Boekdeeltje kan te lang zyn over een onderwerp, het welk zich op een enkel blad had kunnen laaten afhandelen: een Werk van verſcheiden Deelen kan nog te kort zyn, wanneer het niet volledig alles bevat, wat tot deszelfs uitvoering noodig was. Men onderſcheide ſlechts lang van langwylig, en de Leezer oordeele in hoe verre myn Werk myne belofte wederſpreekt. — Wat dit Deel in 't byzonder betreft, hetzelve is daarom te uitvoeriger bewerkt, om dat de Koninglyke Regeering den geheelen grondſlag byna bevat van het ganſche volgende Staatsgeſtel, geduurende de geheele Geſchiedenis. — Om reeds gemelde redenen heb ik in dit gedeelte myner Geſchiedenis, aan myne voordragt eenen ſtelligen toon gegeeven, daar, intuſſchen, de vyf eerſte Eeuwen van *Rome* door meer-dan eenen Geleerden voorgeſteld zyn, als geen de minſte zekerheid voor eene eenige daadzaak opleverende. Hoewel myn gevoelen zyn zou, dat zy, die aan geene daadzaak van dien tyd twyfelen, en hunne tegenſpreekers, die alle ſtellige zekerheid daaromtrent betwisten, in uiterſten geloopen zyn, waar tuſſchen de waarheid het veilig midden houdt, heb ik echter begreepen, dat eene twyfelagtige opgave nergens meer nadeel kan doen, dan in de Geſchiedenis, welker voorbeelden boven allen twyfel verheven, of zonder eenige kragt, moeten zyn (*).

„ De nadere ontwikkeling myner taak, welke ik thans mynen Leezer heb medegedeeld, maakt het voor des kun-

(*) Men kan de Twistſchriften van J. L. DE POULLY en CL. GALLIER, in de *Mém. de l'Acad. des Inſcript.* (A 1729.) Tom. VI. te vinden, hier over met elkander vergelyken: gelyk ook L. LE BEAUFORT, *ſur l'Incertitude des cinq premiers ſiecles de l'Hiſtoire Romaine*, met de geleerde Aanmerkingen van den Hoogleeraar CHRIST. SAM. *in Miſcellaneis Lipſienſibus Novis*, Vol. I. P. I. p. 40. ſeqq. Vol. II. P. III. p. 400. ſeqq. P. IV. p. 620. ſeqq. Vol. III. p. 235. ſeqq. & 743. ſeqq. Vooral leeze men de uitmuntende Verhandeling *über die quellen der älteſten Römiſchen Geſchichte und ihren Werth*, voor de Hoogduitſche Verzaaling van A. FERGUSON's *Hiſtory of the Progreſs and Termination of the Roman Republic*, door den *Leipziger* Hoogleeraar CHRIST. DAN. BECK.

Digitized by Google

kundigen overtollig, aan te merken, dat dezelve met geene overyling kan worden afgewerkt, maar vordert tevens van my de belofte, dat ik met een langzaame haast werkzaam zal zyn, op dat het lang wegblyven van elkander volgende Deelen den indruk niet wegneeme, welke het geheele der Geſchiedenis op het verſtand en hart van derzelver Leezers maaken moest. — Gelyk ik verklaard heb, aan dit Werk geheel myn vryen tyd te zullen wyden, wil ik deeze beloften gaarne doen, en kan ik tevens verzekeren, dat het Tweede Deel reeds op de Pers is. Alleen zal het van het grondig oordeel van kundigen, en den algemeenen ontvangst van myn Werk by myne waarde Landgenooten, afhangen, of ik myne onderneeming vervolgens ſtaaken, dan wel met verdubbelden moed en yver voort zal zetten, wanneer anders de Alregeerder het my aan gezondheid, vermogens of tyd, niet ontbreeken laat."

Wy kunnen, uit dit Eerſte Deel, genoeg opmaaken, dat de Eerw. Schryver tot de door hem ondernomen taak is opgewaſſen; 't zelve beantwoordt aan de verwagting, welke men op zyne toezeggingen grondt. Veele voorbeelden zouden wy hier van tot ſtaavende bewyzen kunnen aanvoeren; doch beſpaaren wy dit, daar de tegenwoordige Aankondiging reeds onvermydelyk zo breed is uitgeloopen, tot wy het volgend Deel in handen krygen. Wy wenſchen, dat het goed vertier moge uitwyzen, dat het den *Nederlanderen* aan geen ſmaak ontbreeke, en dat dit, met de goedkeuring, welke wy reeds, tot ons groot genoegen, uit den mond van bevoegde Regters in dit vak, hebben mogen verneemen, den jongen Schryver ten prikkel ſtrekke, om een oorſpronglyk Werk, 't geen den Lande eer aandoet, onvermoeid voort te zetten.

Om het algemeener uitgebreidheid te geeven, dan de beperkte kring waar *Nederduitsch* geleezen wordt, toelaat, zal 'er eene *Franſche* Vertaaling van komen, 't geen misſchien de rede is, dat de daarby gevoegde Kaart een *Fransch* Opſchrift, enz. heeft: 't welk anders in een oorſpronglyk *Nederduitsch* Werk eenigzins een zeldzaam vertoon maakt. Het Werk is voorts keurig uitgevoerd, en met bevallige *Plaaten* opgecierd.

De

De Nieuwe Reiziger; of Beſchryving van de oude en nieuwe Weereldt. Uit het Fransch. XXIXſte Deel. Behelzende Vrankryk. Te Dordrecht by A. Blusſé en Zoon, 1791. *In gr.* 8vo. 300 *bl.*

De Abt DE LA PORTE, aan wien wy de XXVI eerſte Deelen deezes onderhoudenden Werks te danken hebben, vondt eenen Opvolger, naa zyn dood, die ons het XXVII en XXVIIIſte Deel leverde, en den Schryftrant zyns Voorgangers zo meesterlyk trof (*). Aan dit Werk, waarvan wy 't laatst in den Jaare 1784 ſpraken (†), ontbrak nog een zeer groot Ryk, het eigen Land des oorſpronglyken Onderneemers van deezen bevalligen Letterarbeid. Thans komen ons Vier Deelen in handen, ter aanvullinge van dit ontbreekende.

Het Voorberigt des *Nederduitſchen* Vervaardigers, den 4 Feb. 1792, te *Duinkerken*, gedagtekend, behelst eenige byzonderheden, die het overneemen daarvan by de Aankondiging van dit voltooiend Vervolg noodig maaken. 't Zelve luidt: „De Schryvers, welke bezig zyn, om in de *Franſche* Taal, deezen nuttigen arbeid te voltooijen, leverden aanvangelyk zulk een ontzaglyken voorraad van Beſchryvingen, betrekkelyk hun Vaderland, op, dat wy al ten eerſten het beſluit namen, om hen in die onmeetlyke zee geenzins te volgen. Want, offchoon het waar zy, dat dergelyk eene alleruitvoerigſte Beſchryving van *Vrankryk*, in dat Land zelf, van zeer veel nut en ten hoogſten aangenaam zyn kan, kon het echter niet miſſen, of zulk een verdrietige omweg zou den *Nederlandſchen* Leezer doodlyk moeten verveelen. Uitvoerige beſchryvingen van Steden, Kerken, Kloosters, enz. van zyn eigen Land te leezen, zonder byna eenige verwiſſeling, is op zichzelven reeds lastig, en hoe lastig moet het dan niet zyn, wanneer wy ettelyke boekdeelen voor ons aanſchouwen, die wy ons zelven opleggen om te leezen, ſchoon 'er niets anders dan zulk eene verſchriklyke opéénſtapeling van dorre Plaats- en Gebouwbeſchryvingen in gevonden wordt, en dat wel van een vreemd Land?

„ Wy

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* V. D. 1 St. bl. 592.
(†) *Ald.* VI. D. 1 St. bl. 298.

Digitized by Google

„ Wy begreepen, derhalven, onzen Leezer meer *dienst* te zullen doen, met hem het voornaamſte uit dit *Franſche* Werk, voor zo verre het 'er reeds is, en zulks wel op een geheel vryen trant vertaald, te leveren; en 'er verder het merkwaardigſte uit de beroemdſte Schryvers, zo *Franſchen* als *Nederduitſchen*, (waar van een overvloed voorhanden is,) by te voegen; zomtyds met hun eigen woorden, en in dit geval hebben wy 'er meest al deeze kenmerken" " by geplaatst. —— Zy, die beleezen zyn in de geagtſte Werken van de Reizigers, die *Vrankryk* bezogten, zullen met een opſlag van het oog zien, waar wy, om zo te ſpreeken, te markt geweest zyn. Zy zullen, 't is waar, eenige dingen dus voor de tweedemaal leezen; maar deezen zullen gelieven te begrypen, dat wy een geheel maakten van de ſtukken, die wy elders verſpreid vonden, en dat wy liever eene egte waarheid wilden afſchryven, dan den Leezer een ſierlyk uitgevonden leugen in de hand ſtoppen. —— Behalven deeze ryke hulpmiddelen, hebben wy nog gebruik gemaakt, van 't geen wy, of zelf, geduurende ons verblyf in dat Land, ondervonden hebben, of van de Berigten, welke wy van onze Vrienden, waarop wy ons verlaaten konden, ontvingen. —— Uit deeze bronnen puttende, hebben wy het nuttige en vermaaklyke allerwegen gepoogd hand aan hand te doen gaan.

„ Vermids de Reiziger — uit hoofde der voorige Deelen — zyn Reis in 1760, en vervolgens, doen moest, was het onmogelyk, hem, tot onzen tyd toe, op weg te laaten. Wy moesten, derhalven, onze Beſchryving naar dat Tydperk inrigten, en de Landverdeelingen, toen plaats hebbende, volgen. —— Wy zouden den Reiziger, waren de zaaken in *Vrankryk* op denzelfden voet gebleeven, naa een jaar of twee reizens, zyn afſcheid hebben kunnen doen neemen, en dit Werk, met een Deel minder, beſlooten hebben. — Maar, *Vrankryk* ſpeelt thans de eerſte rol in *Europa*, en is merkwaardiger, dan het, geduurende zyn beſtaan, immer geweest is! Met recht waren onze Leezers misnoegd geworden, wanneer wy niets van de groote Geſchiedenis onzer dagen gemeld hadden. —— Om dit voor te komen, beſlooten wy tot een Byvoegzel of Aanhangzel; waarin wy den Reiziger zyn verhaal laaten voortzetten, en hem de tegenwoordige Gebeurtenisſen doen beſchouwen. — 'Er moest, 't is waar, eene kleine opoffering aan de waarſchynlykheid geſchieden —— de lange leeftyd, naam-

Digitized by Google

naamlyk, van den Reiziger, dien wy ingewikkeld veronderſtellen, moesten wy te baat neemen. Maar, welk eene kleinigheid is dit, en hoe gemaklyk kan de goedgunſtige Leezer 'er over heen ſtappen."

Wy bepaalen ons thans tot het XXIXſte Deel. De Reiziger, te *Marſeille* aangekomen, beſchryft die Stad; ſchenkt eene algemeene opgave van *Frankryks* Uitgeſtrektheid, Vrugtbaarheid, Volkrykheid, enz. en zet zich voorts, om de *Oude Geſchiedenis van Frankryk* te geeven. Loopt het vroege tydperk der *Celten* door, tot dat PHARAMUNDUS het eerst de Koninglyke waardigheid bekleedde, opgevolgd door CLOVIS, wiens Zoonen, tot het einde van dien Koningsſtam, ten tooneele treeden. En vervangen worden door den Tweeden Stam der *Franſche* Koningen, wier Geſchiedenis voortgezet wordt, tot CAREL DEN VI. De Reiziger breekt den draad zyner Briefswyze medegedeelde Berigten, wegens het voorgevallene onder de Regeering van zo veele Vorſten, af, door een Brief te ſchikken tot het mededeelen eeniger *Algemeene Aanmerkingen op het eerst doorloopen Tydperk*; eindigende met den Stam van CLOVIS. —— Vervolgens, door in twee Brieven eene beredeneerde Landkaart van *Frankryk* te geeven, naar de Verdeeling van dat Ryk, zo als die plaats hadt vóór de Omwenteling, in 't Jaar 1789; gepaard met eene Beſchryving van alle *Franſche* Steden, die ſlegts van het minſte aanbelang voor den Reiziger zyn: doch welke hy enkel aanſtipt; dewyl hy naderhand, de voornaamſte Steden in perſoon bezoekende, gelegenheid zal vinden om 'er meer byzonderheden van te melden, gelyk wy in dit Deel van *Calais* aantreffen, uit welke Stad, en *Marſeille*, alle de Brieven in dit Deel gedagtekend zyn.

Die zelfde kortheid, welke het aanvanglyk Werk van den Abt DE LA PORTE kenmerkt, is hier ook doorgaande in agt genomen; de treffendſte en belangrykſte voorvallen zyn, met oordeel, uitgekoozen, welgeſchikt en leevendig verhaald: de donkerheid en domheid der behandelde tydvakken, waarin de zogenaamde *Heilige Oorlogen*, of *Kruistochten*, geen gering aandeel hebben, worden op een gispenden en ſteekeligen trant behandeld.

Dan, laaten wy, om een voorbeeld van de Schryf- en Denkwyze deezes Vervolgs aan te bieden, ons, als 't meest op zichzelven ſtaande, bepaalen tot de opgave

Digitized by Google

van den voornaamen inhoud der Algemeene Aanmerkingen op het eerſte Tydperk. „ Na tot dus verre de Opperhoofden des *Frankiſchen* Volks ten tooneele geleid te hebben, moeten wy de onregtvaardigheid niet bezitten, om het gros deezer Natie te vergeeten. —— Ik wil zeggen, om het geheel, waar van wy eenige afzonderlyke deelen beſchouwd hebben, niet mede in aanmerking te neemen.

„ Over 't algemeen moet men de *Franken* van het Tydperk, dat wy doorloopen hebben, als van een zeer onrustigen en oorlogzugtigen aart beſchouwen. De eer, die men aan de zegenpraalen hegtede; de gemaklykheid, waar mede men zich vyanden maakte, die men te vuur en zwaard mogt aanvallen, en wier tegenſtand misdaad genoeg was, waarom men hun billyk mogt verdelgen; de voordeelen, die men als krygsman kon behaalen, en de ruwheid van zeden en vooroordeelen, die vermaak en glorie in 't bloedvergieten ſtelden, waren ſterke dryfveeren voor een woelziek en ligt aangevuurd Volk, om telkens de vernielende wapenen in de hand te neemen. —— Iets, dat naderhand te noodzaaklyker werd, om dat zy, van alle kanten de rust verſtoorende, de rust niet vinden konden, waar door de onrust van den geſtadigen kryg eene gewoonte voor hen werd, die verſterkt werd door de aanvallen van de menigvuldige Vyanden, die, zo dikwyls zy konden, den kans waarnamen, om de beledigende *Franken* op den huid te komen.

„ Hoe kwalyk de Vryheid ook begreepen mogt worden, zy was het echter, die door de *Franken*, by alle gelegenheden, werd voorgeſtaan. Zulks blykt, al vroeg, in het huishoudelyk beſtuur der *Celten*, waar uit zy hunnen oorſprong namen. In deeze groote Volksvergaderingen, die meestal uit Krygsluiden beſtonden, om dat, in deeze oorlogzugtige tyden, elk waar Vaderlander vast een Krygsman was, en deezen ook het meest de Maatſchappy van dienst waren, verkoos men den bekwaamen en verdienstlyken Man, om het Opperbevel te voeren, en zette men den geenen af, die bevonden werd zulk een gewigtigen post, of het algemeen vertrouwen, onwaardig te zyn. De verkleefdheid aan den Bewindhebber, die het Volk, om zo te ſpreeken, zelf geſchaapen had, was ook ongemeen groot, wanneer hy aan de algemeene verwagting beantwoordde. 't Was minder een eer dan een pligt, om voor zulk

zulk een geliefd Beſtuurder, des noods, het leeven te laaten, en dergelyk eene zugt kon niet misſen Helden te formeeren, wier grondbeginzels niet dulden konden, om hunne aanvoerders anders dan door den dood te ontvallen.

„ In deeze Vergaderingen, waar de Raadpleegers gewapend verſchcenen, was alle dwang eene zo verſchriklyke zaak, dat men liever met bloedſtorting, dan met eene laffe onderwerping, verkoos te eindigen. Zelden ſtelde men iets vast, waarvan men algemeen de nuttigheid niet begreep. Het veld van Mars, in *Vrankryk*, (dus geheeten, om dat men in Maart dergelyke Vergaderingen gewoon was in het veld te houden,) ſtrekte veelmaalen hier ten getuigen van.

„ Dan, deeze Vergaderingen bragten hun nut voort, zo lang zy uit een maatig getal leden beſtonden, en welke leden geene omſlagtige Staatkunde hadden. De Vryheid van eene Maatſchappy is grooter, wanneer zy uit weinige, dan wanneer zy uit veele, leden beſtaat. De mensch, op zich zelven geheel en alleen ſtaande, (ware zyn ſtand mogelyk,) zou de onbepaaldſte Vryheid bezitten: zo dra echter begeeft hy zich niet in 't gezelſchap van een tweeden, of hy moet iets van zyne Vryheid afſtaan aan zynen Medgezel, wiens Vryheid hy ook eerbiedigen moet. Vereenigen deeze twee zich weder met anderen, de gedeeltlyke afſtanden hunner Vryheid vermenigvuldigen, en houden niet op te vermenigvuldigen, zo lang hun gezelſchap aangroeit.

„ Dus ging het ook met de oude Volksvergaderingen. Toen zy uit een ontzaglyk aantal begonnen te beſtaan, moesten zy, of byster lang duuren, eer elk zyne belangen en gedagten gezegd hadt; en dergelyk eene uitgerekte byeenkomst ſtreed met het ongeduld en de drift van de grootſte hoop, of met de omſtandigheden van plaats en tyd — of zy moesten door eenige weinigen vry willekeurig beſtuurd worden, of in eene deerlyke verwarring geraaken. De noodzaaklykheid vernietigde dus een zeer groot deel van de *Frankiſche* Volksvryheid. Den Aanzienlyken en Ryken ontbrak het aan geene middelen om zich te doen gelden, en eindelyk de Volksregten aan zich te trekken. Het Volk, ſteeds verward, ſteeds oneens met zichzelven, ſteeds 'er op uit om zich te laaten misleiden, was tegen de vereenigde magt en list der Grooten niet opgewaſſen, en gaf verder alles aan zyne Overwel-

Digitized by Google

digers over, wat het zaaklyke betrof, en ſtelde zich met de ydele klank der verlooren Vryheid en Rechten te vreden.

„ Dus pronkten de Wetten der *Franken* nog lange met deeze grootſche woorden, MET DE TOESTEMMING DES VOLKS. Intuſſchen is het zeker, dat 'er een menigte van Wetten te voorſchyn kwam, waar van het Volk niets wist, alvoorens het 'er deeze uitdrukking in las.

„ De Koninglyke Magt werd dus ſchielyk gebooren. Veele omſtandigheden liepen 'er zamen om die te beveſtigen en beminnelyk te maaken! — Men heeft echter weinig beminnelykheid gevonden, zal men zeggen, in de Koningen, die wy hier beſchreeven vinden! — 't Is waar; doch wy, die dus oordeelen, bezitten eenen geheel anderen ſmaak! — Waren de Vorſten van dien tyd ruw en woest, het Volk was het niet minder. Een zagte geaartheid deedt den Stam van CLOVIS van den throon vallen.

„ De Wetten van een Volk zyn, in zeker opzigt, een groot kenmerk eener Natie. Onder de *Franken* van den tyd dien wy beſchouwd hebben, duiden dezelve, wel is waar, eenvoudigheid en eene zekere maat van opregtheid aan, maar ook teffens woestheid, onkunde en byster ſchadelyke vooroordeelen. De Bloedverwant wreekte den vermoorden, of verdroeg zich met den Moordenaar, terwyl de Wet in dit opzigt geheel ſtom was. Het Tweegevegt werd bevolen, ingevalle gerechtlyke bewyzen ontbreeken mogten. De grond, hier voor, was de valſche opvatting, dat de Rechtvaardigheid ſteeds zegepraalde, en dat God, door een wonderdaadige tusſchenkomst, de ſchuld openbaarde, door den ſchuldigen te doen bezwyken voor de kragten van zyn Beſtryder. Zonderling is de reden, die GONDEBAUT, (omtrent het einde der vyfde Eeuwe) Koning der *Bourgondiers*, van de wettigheid der Tweegevegten geeft. Wy, zegt hy, ſtellen dezelve vast, ten einde onze Onderdaanen niet meer eeden zouden doen over duistere ſtukken, noch zich aan meineedigheid ſchuldig maaken omtrent gevallen, welke zy volſtrekt zeker weeten.

„ De Vuur- Water- Kruis- en andere Proeven, (om de onſchuld aan den dag te leggen,) welken door burgerlyk en kerklyk gezag geſtaafd waren, en waarop het

Volk

Volk dwaas genoeg was, de uitſpraak hunner zaaken, met een heiligen eerbied, te laaten aankomen, bewyzen insgelyks de geringe vorderingen van het gezond verſtand, en de reuzenſtappen van bygeloof en domme woestheid, zo wel in de Tempels en Gerichtshoven, als in de hutten der armen.

„ Daar ſoortgelyke wreede middelen gebezigd werden door de Bedienaars van den Godsdienst zelf, kan men onmogelyk zich een groot denkbeeld vormen van de Leerſtukken des toenmaals aangenomen Godsdiensts. 't Is waar, de *Franken* noemden zich Christenen; maar met welk een medelydend oog moet men deeze Belyders van de verheevene Leer van JESUS beſchouwen, die, oneindige maalen zyn naam uitſpreekende, byna nooit iets anders deeden dan het tegendeel van 't geen hy geboden hadt!

„ De Geestlyken ſcheenen de waereld met geen ander oogmerk te verzaaken, en 'er dapper tegen uit te vaaren, dan om 'er te onverhinderder en ruimer genot van te hebben. De Geſchiedenis brandmerkt hunne onmaatige heerschzugt, waarvan *Rome* het middelpunt was. Van daar verdoemde de knegt der knegten de Heeren en Meesters der aarde! Van daar gingen die zwermen van geſchooren en ongeſchooren zendelingen uit, die zich allerwegen in Staatszaaken mengden, en alle Landen, die geen hulde aan *Rome* deeden, in beroering, en op den rand van hun verderf, bragten! 't Viel den Geestlyken niet moeilyk, om, volſtrekt over de zielen heerſchende, de lichaamen naar welgevallen te doen bukken.

„ De kunstjes, ten deezen oogmerke in 't werk geſteld, moesten menigvuldig zyn. Men moest het Volk dom en bygeloovig houden! Men moest het met heilige bedriegeryen en kerklyke klugten om den tuin leiden! Met één woord, men moest de groote bedoeling van alle Maatſchappyen, het geluk van allen, ſteeds tegenkanten, en op allerlei wyzen verydelen!"

Digitized by Google

Verzameling van alle de Stukken, gevonden in het Cabinet van den Koning der Franſchen, by den Heer DE LA PORTE, *Intendant der Civile Lyſt, en andere Perſoonen, zedert den* 10 *Auguſtus* 1792, *welke, in gevolge van het Decreet van de Nationaale Vergadering, door daar toe benoemde Commisſariſſen zyn geïnventariſeerd en aan de Departementen en Armeën verzonden. Uit het Fransch vertaald. No.* 2, 3, 4. *Te Haarlem by* J. Tetmans; *maakende met No.* 1. 453 *bl. in gr.* 8vo.

By onze aankondiging van No. 1. deezer Verzamelinge (*), welke niemand misſen kan, die wegens den toedragt der Franſche Staatsomwenteling, in dit Tydvak, onderrigt wenscht te bekomen, hebben wy, daar de Stukken alle tot elkander een meer of min onmiddelyk verband hebben, en voor geen Uittrekzel vatbaar zyn, niets te voegen, dan dat ze, in het laatſte Stukje, beſlooten worden, met een *Rapport* van LOUIS JEROME GOHIER, *Gedeputeerde van het Departement d'Isle & Villaine, betrekkelyk de geïnventariſeerde Papieren in de Bureau van de Civile Lyſt, gedaan in de Zitting van Zondag voor den middag, den* 16 *Sept.* 1792, *gedrukt op Order van de Nationaale Vergadering, gezonden aan de Armeën en Departementen.* 't Zelve behelst, naar de taal des Opſtellers, in den aanvange, eene Ontleeding van medegedeelde Stukken, en een Tafereel van dezelve, waaraan men den Tytel zou kunnen geeven, „ de noodzaaklykheid van den Dag van den 10 Au„ gustus, bewezen door de Opſchriften zelf, geſnventariſeerd „ by de voornaamſte Hoofden der Contrarevolutie." Wy vinden daar in het gedrag van LODEWYK DEN XVI, in alle opzigten, berispens- en ſtraſwaardig afgeſchetst, en wordt het zelve met deeze zegepraalende taal beſlooten:

„ Het groot Syſtema van zamenzweering tegen de Franſche „ Vryheid, hing in alle zyne deelen te ſamen. Niet ſlegts ver„ waarloosde de magt, die belast was met de verdediging van „ den Staat, alle de middelen, die noodig waren om zig in „ een ſtaat van tegenweer te ſtellen; maar zy begunſtigde ook „ openlyk de poogingen der binnen- en buitenlandſche vyan„ den; zy kweekte eene noodlottige verdeeldheid aan tuſſchen „ de Burgers, wier vereeniging hen alleen ontzaglyk kon „ maaken: zelfs de Majeſteit der Nationaale Vertegenwoordi„ ging, waar in het hoofd der verdedigende Magt deelde, is „ door haar niet geëerbiedigd geworden.

„ Wie ziet niet, dat de hand, die zig verbonden hadt om „ de Conſtitutie te handhaaven, den Schepter poogde te her„ win-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1792. 1ſte Stuk, bl. 642.

Digitized by Google

„ winnen, die de Helden van 14 July hem ontrukt hadden, en die door de Helden van 10 Augustus is verbryzeld geworden? De oude Zegels van den Staat, verdonkerd, en, by wyze van berging, in vreemde handen geſteld, toonen genoeg aan, dat LODEWYK DE XVI niet, zonder hoop van wederverkryging, afſtand deedt van derzelver gebruik (*).

„ Het ontwerp zelf eener nieuwe Conſtitutie, die de gedrogtlyke vereeniging van de wetgeevende met de uitvoerende Magt daar ſtelde, en de onderſcheidingen deedt herleeven, zo haatlyk aan de vrienden der Evengelykheid, wagtede, in de Bureau der Civile Lyst, ſlegts op het gunſtig oogenblik om in 't daglicht te verſchynen. Eindelyk, het licht van den blixem, die op het Kasteel der Tuilleries nederſtortte, heeft de donkerheid opgeklaard, waar in wy geketend omwandelden; en de Nationaale Vergadering, van boeijen ontſlaagen, die haar gevangen hielden, heeft, van dat oogenblik af, zig in alle haare grootheid vertoond. De Eed, van de Vryheid en de Evengelykheid te zullen handhaaven, is vrywillig afgelegd. De gemeene zaak niet weetende te behouden met de magt, die haar ter hand was geſteld, heeft zy tegen het Volk, dat zy de eer hadt te vertegenwoordigen, gezegd: Weet u zelven te behouden! Oefent de volheid van uw Souverein vermogen! en eene Nationaale Conventie word geformeerd!

„ Dat de vyanden der wetgeevende Magt als nog derzelver verrigtingen beſchimpen, en vraagen wat zy gedaan heeft? Zy is alle ſtrikken ontſnapt, die men niet opgehouden heeft haar te ſpannen! Zy heeft, geduurende een geheel jaar, met moed tegen de kunſtenaaryen van allerlei ſoort geworſteld! Zy heeft de Conſtitutie verdedigd, tot zo lange, dat zy zag, dat zy kiezen moest tuſchen de Conſtitutie en de „ Vry-

(*) Een der Zegels van den Staat, vóór de Revolutie in gebruik, naamlyk, welk diende ter verzegeling van de Wetten, verzonden aan het Dauphiné, is gevonden by den geweezen Abt DE LA PORTE, Broeder van den Intendant der Civile Lyst. De Doos, waar in dit Zegel was beſlooten, was in een omſlag, waar op geſchreeven ſtondt: *Dépôt fait par la dame de Ha·gne, pour être remis par le ſieur Champion, qui en ont de mort, ayeit donné l'adreſſe de ſon frere, l'Archeveque de Bourdeaux.* Wat was de bedoeling van deeze bewaaring? Met wat voorneemen werd dit Zegel opgeligt? Werd het geſchikt om te dienen op het oogenblik der Contrarevolutie? — Wat ook het oogmerk deezer ontvreemding moge geweest zyn, zeker is het, dat de Zegels van Staat niet gevonden behoorden te worden by den Abt DE LA PORTE, by een geweezen Groot-Vicaris van een Zegelbewaarder der oude Regeering: zy behoorden niet aan een Vrouw overgeleverd, en by gevolg 'er ook niet door bewaard te worden.

Digitized by Google

„ Vryheid, en, toen zy beſpeurde dat het haar onmogelyk was
„ om dit kwalyk zamenhangend en kwalyk bevestigd gebouw
„ te kunnen handhaaven, is zy de overheerſching voorgeko-
„ men, die deszelfs inſtorting gemaklyk hadt kunnen maa-
„ ken! In dit tydſtip der Criſis ſchortede zy het eenige ge-
„ zag op, dat te vreezen was! Ten koste van het vermo-
„ gen, dat haar was toevertrouwd, heeft zy de Souvereiniteit
„ des Volks in al derzelver volmaaktheid gehandhaafd! Zy
„ heeft veel van het Vaderland verdiend, by aldien de Franſchen
„ waardig zyn vry te weezen!

Over de Verloſſing der Menſchen van de Ellende, door JESUS; *van* C. G. SALTZMAN, *als een Vervolg op Karel van Karelsberg. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Stuk. Te Amſterdam by de Wed.* J. DÓll, 1791. *Behalven het Voorberigt*, 219 *bl. in* 8vo.

Dit Deeltje behelst twee Overdenkingen.

De eerſte handelt *over de Verloſſing van de Onkunde.* In het begin zegt de Schryver, dat de onkunde alles, wat de mensch anders nog bezit, nutteloos maakt, hem diep beneden zyne waardy verlaagt, hem dikwyls krachteloos, bedeesd, kruipende jegens alle de geenen die hem omringen, maakt; in één woord, de hinderpaal zyner gelukzaligheid, en de bron zyner ellende, is. Het ſchynt, ondertusſchen, voegt hy 'er by, dat de ondervinding tegen deze ſtelling opkomt; dewyl de woonplaatſen der weetenſchappen niet ſlechts door dezelfde ongemakken bezocht worden, waar onder de onkundige inwooner der geringe hut op het land zucht, maar aldaar ook gemeenlyk veel talryker en knellender zyn. Zyn dan misſchien verlichting en weetenſchap bronnen der menſchelyke ellende; is misſchien de onkunde een beſcherm-engel, eene troosteresſe, des menschdoms?... Ja! en neen! zo als men 't begrypt. Beſchaaving, kunſten en weetenſchappen, maaken den mensch wezenlyk rampzaliger, wanneer hy, nopens de zaaken, welke op zynen voor- en tegenſpoed invloed hebben, zo onkundig is als de landman. Omtrent die zaaken ondertusſchen heerscht by alle zoorten van menſchen eene vry algemeene onkunde; men weet doorgaans weinig van de gevolgen zyner daaden, van de uitwerkzelen en krachten der dingen, die ons omringen. De oorzaaken van deze onkunde zyn: 1°. Dat de menſchen tot hiertoe byna in 't geheel geen aanleiding hadden, om op zich zelven, en de dingen die hen omringen, te letten: 2°. Dat men zo veel moeite aanwendt, om hunne oplettendheid van zodanige dingen, die op hunnen voor- en tegenſpoed invloed hebben, vroegtydig af te trekken, en op dingen te vestigen, welke daar mede in het ge-

Digitized by Google

geheel geene, of althans in eene zeer verre, betrekking ſtaan: 3°. Dat de minſten den post bekleeden, waartoe de natuur hen verordend heeft. —— Men behoeft niet te denken, dat deze bronnen van ellende niet geſtopt kunnen worden, dan door tusſchenkomst van de Regeringen. De Verloſſer wyst ons naar niemand anders, dan naar ons zelven; vermaant ons tot zinsverandering, dat wy zullen trachten naar eene heilzaame kennis, naar de heerſchappy over ons zelven, naar trouw in ons beroep, en yver om iets goeds te werken. „Voelt gy u dan gedrongen (zegt hy), om de verderffelyke onkunde by uwen evenmensch weg te neemen, laat dan uw eerſte werk zyn u zelven te verlichten. Laaten de bezigheden, welke gy waarneemt, de gezelſchappen, waarin gy verkeert, u nooit zodanig wegſleepen, dat gy u-zelven vergeet; maar bepaal dagelyks eenen tyd, waar in gy, in u-zelven gekeerd, de dryfveêren uwer daaden, de oorzaaken van het wel of kwaalyk gelukken uwer bezigheden, van de vrolykheid en mismoedigheid uwer ziel, van de gezondheid en zwakheid uws lighaams, naſpoort, en tracht te ontdekken, waar door gy u het misnoegen, de beledigingen, van veele menſchen berokkend hebt, waar uit het gebrek en de behoeftigheid ontſtaan, die u misſchien drukken, en door welke middelen gy uwe volmaaktheden vergrooten, en uwen innerlyken en uiterlyken toeſtand verbeteren kunt. Wees ten hoogſte voorzichtig in de keuze der middelen. Hoe verder zy moeten gezocht worden, en hoe meer zy ſamengeſteld zyn, des te meerder moet gy dezelven wantrouwen. —— Kunt gy iets uitvoeren door de inſpanning uwer krachten, en door de krachten van de uwen, waarom wilt gy dan het geheele Vaderland op de been helpen? Zie, derhalven, met een oplettend oog, rond, op die plaats, waar gy u bevindt, leer den aart van den bodem kennen, op welken gy ſtaat, zo wel als van de planten, die rondom u groeien. Tracht by iedere wandeling na te ſpooren, of gy niet iets ontdekken kunt, het welk voor u en uwe natuurgenooten van nut kan wezen. Bovenal, onderzoek de menſchen, met welken gy verkeert, en uwe betrekking, waar in gy ſtaat jegens uwe meerderen, jegens de geenen waar mede gy omgang hebt, en die onder uw opzicht ſtaan, altoos met het oogmerk, om te ontdekken, hoe gy, ter bevordering uwer bedoelingen, gebruik kunt maaken van uwe betrekkingen, en van de perſoonen, met welke gy verkeert. Zyt gy zo gelukkig van na verloop van eenigen tyd vermindering van uwe rampen, en vermeerdering van uw genoegen, te beſpeuren, leg 'er u dan op toe, om de wysheid, welke gy verworven hebt, ook aan anderen mede te deelen, enz."

De tweede Overdenking gaat *over de Verloſſing van Dwaaling.* Na dat hy hier gezegd heeft, dat wy, den eerſten oorſprong van alle ellende, van alle plaagen, onder welke het menschdom zucht, naſpoorende, denzelven meestal in de Dwaaling ontdek-

dekken, gaat hy over ter beantwoordinge van de volgende vraagen: Wat is dwaaling? Hoe komt dezelve in de menſchelyke ziel? Wat is waarheid? Welke middelen moet men in het werk ſtellen, om de dwaaling door haar te bannen?

'Er ſtaan zekerlyk in dit boek verſcheidene goede en waare aanmerkingen; maar men zou zich bedriegen, indien men in den Schryver den man meende gevonden te hebben, die aan ieder individu den zekeren, en van een ieder betreedbaaren, weg aanwees, om van de ellenden, die de gevolgen van onkunde en dwaaling zyn, verlost te worden. Daar toe werdt een man van oneindig meer waereldkennis, en van eene meer gezonde en ſterke redeneeringskracht, verei cht. In de opgave der bronnen van de menſchelyke ellenden zelve, wordt dikwyls van loutere beuzelingen, en van byzonderheden, die alleen door de verbeeldingskracht van den Schryver zelven geſchapen of aanmerkelyk vergroot zyn, met even veel ophef geſproken, als van de voornaamſte en ontwyfelbaarſte oorzaaken der menſchelyke rampen. By voorbeeld, van de verkeerde geſteldheid der zintuigen, als eene voornaame bron van dwaalingen onder het menschdom, ſprekende, zegt hy, dat deze werktuigen, onder anderen het gezicht, by zeer veele menſchen zeer ſtomp zyn; dat men tot hier toe ook nog weinig of niet gedaan heeft, om de kracht der oogen te oefenen; dat hierom by de meeste menſchen, in hunne denkbeelden, die zy door middel van het oog ontvangen, alles door elkanderen loopt; dat hier door ieder ſpar by hen een denneboom is; dat juist die geenen, welke bovenal verpligt zyn om de menſchen te verlichten, namelyk de geleerden, de ſlechtſte oogen hebben: „ de meesten (zegt hy) zyn kortziende, veelen hebben druipende en pynlyke oogen:" hy voegt 'er by, dat de dertig kinderen, die hy opvoedt, met ongedekten hoofde ſlaapen en waaken, of op zyn best het hoofd met eenen hoed bedekken; alle morgen het hoofd aan de fontein wasſchen, en daar van een paar kopjés drinken; zo lang het water niet al te koud is, zich dikwyls baaden, en hun lighaam veel bewegen; en dat, onder deze kinderen, niet een is dat roode oogen, of eenig ander gebrek aan de werktuigen der zinnen, heeft. —— Wy weten wel, dat men zich in het zien van voorwerpen op eenen verren afſtand veel meer zou kunnen oefenen, dan gewoonlyk geſchiedt: doch, dat het gezicht van zeer veele menſchen zo ongeſteld zoude wezen, dat zy *onnatuurlyk* zagen, en dat *daar in* eene voornaame bron der menſchelyke dwaalingen te vinden zou zyn, is ons onbewust. Wy weten wel, dat veele Geleerden, uit zeer natuurlyke oorzaaken, kortzichtig zyn; doch voor de waigelyke beſchryving, die de Heer SALTZMAN van de oogen der meeste Geleerden geeft, weten wy geene bewyzen. De leefregel, die hy aan zyne opvoedelingen voorſchryft, is goed; maar geen-

Digitized by Google

geenzins byzonder: hy zou dezelve in Nederland in duizend huisgezinnen vinden, en hy zal dierhalven hier door, althans aan verſtandige leden onzer Natie, de voorkeur van zyn Opvoedings-inſtituut niet bewyzen, of hen bewegen om hunne kinderen na Schnepfenthal te zenden. Wy weten ook zo veele voorbeelden van roode, of ongeſtelde, oogen niet, dat dit gebrek verdiene onder de algemeene bronnen der menſchelyke ellende, of onder de oorzaaken der dwaalingen opgeteld te worden. Kende de Schryver misſchien twee of drie zulke ongeſtelden onder zyn vriendenkring, en vermenigvuldigde zyne verbeeldingskracht het getal van dezelven onder het menschdom? Dan, voorzeker, bedroog de verbeelding, tegen welker misleidingen hy zo yverig waarſchuwt, hem zelven vry ſterk.

De ſtelling van den Schryver, „ dat het begin der menſchelyke kennis dwaaling is," komt ons ook, wanneer zy zo algemeen en onbepaald geſteld wordt, vry vreemd en onbewysbaar voor. „ Gelyk voor elken opgang der zon de nacht vooraf „ gaat, is ook altoos het begin van den weg, om tot kennis „ der waarheid te komen, dwaaling. Dit is *volſtrekt* niet te „ veranderen. Zo lang als de inrichting in de natuur ſtand „ grypt, dat de menſchen eerst kruipen, eer dat zy recht „ overeind gaan, dat zy zich eerst door de navelſtreng voeden, eer dat zy de ſpys door den mond tot zich neemen; „ zo lang moeten zy eerst dwaalen, eer zy de waarheid erkennen. Wil men deeze noodzaaklykheid van te dwaalen „ *Erfzonde* noemen, ik heb 'er niets tegen; doch dan moet „ het my ook vergund zyn, de navelſtreng mede tot de erfzonde te rekenen, die allen menſchen aankleeft, en evenwel „ moet weggenomen worden, wanneer het beeld van God in „ ons volmaakter worden zal." Deze plaats, die wy woordelyk afgeſchreven hebben, moge van het oordeel, den ſmaak en de kieschheid, van den Schryver eene proeve opleveren; en tevens een bewys van de uitmuntendheid zyner opvoedingswyze. Het zou ons althans zeer ontſchieten, indien een verſtandig Opvoeder geene zorge draagen kon, dat zyne kweekelingen omtrent een aantal onderwerpen, ten minſten, rigtige begrippen. verkregen, zonder daar toe door den weg der dwaaling te geraaken.

Onder de oorzaaken der onkunde telt de man ook dit, „ dat „ men Volſtrekt van alle Geleerden het beöefenen van de oude „ Schryvers eischt." Hy laat zich daar tegen zeer uitvoerig en hevig uit, en ſchroomt niet te ſchryven, dat de beoefening der Ouden niet alleen tot vorming van den ſmaak volſtrekt niet noodzaaklyk is, maar zelfs, dat het lezen der Ouden den ſmaak van veelen onzer tydgenooten voorzeker bedorven heeft, en dat de menigte van armzalige gedichten, waar mede wy van tot tyd tot tyd bezocht worden, misſchien voor

Digitized by Google

voor het grootſte gedeelte gewrochten zyn, die uit deze *lecture* ontſtaan zyn. —— Waarlyk, SALTZMAN zelf is een levendig voorbeeld van den bedorvenen ſmaak van hun, welke de Ouden verachten; en, om niet eens van den ſmaak te ſpreken, wanneer hy zich uit hunne ſchriften meer menſchenkennis (eene weetenſchap, tot welker verkryging zy onlocheubaar oneindig meer gelegenheid hadden, dan wy) hadt willen verzamelen, hy zou geſchikter zyn tot den taak, dien hy op zich genomen heeft.

Zelfs ontkent hy, dat aankomende Leeraars van den Godsdienst eene bondige kennis van de Hebreeuwſche en Griekſche taalen moeten hebben. „ Begeert men (zegt hy) dat hy zich „ bekwaam zal maaken, om de grondtaalen zelven te verklaa„ ren, en de uitleggingen van anderen te toetſen, dan is dit „ zulk een moeilyk werk, dat hy zich aan deze bezigheid ge„ heel moet overgeven, en daarëntegen kundigheden, welke „ veel noodzaaklyker en nuttiger zyn, ongetwyfeld verwaar„ loozen. En —— *heeft de natuur hem de begaafdheid aer „ Uitlegkunde geweigerd*, dan is alle arbeid en moeite verloo„ ren, die hy daaraan beſteed heeft, en alle zyne naarſtigheid „ heeft tot niets anders geſtrekt, dan dat hy zich tot zyn ampt „ onbekwaam heeft gemaakt." Even als of 'er voor eenen Leeraar van den Godsdienst nuttiger kundigheden waren, dan uit zyn eigen oogen te kunnen zien, als hy uit zynen Bybel, die het rigtſnoer van zyne prediking moet wezen, zyne Gemeente de waarheid poogt te doen verſtaan: en even als of hy, *aan wien de natuur de begaafdheid der Uitlegkunde geweigerd heeft*, nog bekwaamheden genoeg bezitten kon, om een Leeraar van den Godsdienst te wezen, en niet veeleer tot de Schaafbank of het Ambeeld verwezen moest worden. —— In de daad, men kan, zonder verontwaardiging, zulke ellendige redeneringen niet lezen, wanneer men bedenkt, hoe geſchikt zy zyn, om als een verborgen en zoet vergif door de, reeds veel al zo logge, ſtuderende jongelingſchap te worden ingezogen, en het opkomend licht der waare bybelſtudie weder te doen verwisſelen met een donkeren nacht van monniken-onkunde, en dogmatisten-trots, of van redenloos ongeloof en beſpotting van de heiligſte overblyfzelen der eerwaardige oudheid.

Zo ſcheef de Schryver dikwyls over de bronnen van Onkunde en Dwaaling redenkavelt, zo ontoereikende zyn ook de middelen, die hy, ter verbanning daar van, aanpryst. Ook dit zouden wy met een aantal proeven ſtaaven kunnen, zo ons beſtek het toeliet. Laat ons dit thans maar alleen zeggen, dat men, wat hy daar ook tegen aanmerke, met alle zyne vermaaningen, by het onverlichte, dat is, verre het grootſte, gedeelte des menschdoms, volſtrekt geen nut kan ſtichten, zo lang de Over-

Digitized by Google

Overheden niet tusschen beiden komen, en met oordeel, en waaren ernst, zulke inrigtingen treffen, als tot verspreiding van wezenlyke verlichting meest bevorderlyk zyn.

In het Voorberigt spreekt de Schryver van de Fransche Staatsomwenteling, en zegt, „ dat dezelve, over het geheel genomen, eene voor het menschdom allergewigtigste en wel„ daadigste gebeurtenis is, welke de verlichte Menschenvriend „ niet zonder de hartelykste deelneming kan beschouwen." —— Hier op volgt een onderzoek, of het wel waarschynlyk is, dat Duitschland dezen stap volgen zal; en of het wel te wenschen is, dat zulks geschiede? Beide deze vraagen beantwoord hy ontkennender wyze. Hy erkent, echter, dat ook in Duitschland hier en daar gegronde klachten plaats hebben, en houdt in het byzonder eene zwaare weeklachte over de rampen, die veele Duitsche Vorsten, door hunne oorlogen, over hunne onderzaaten brengen. Hoe veel ook op dit Voorberigt met regt aan te merken zy, zo is toch de aanspraak, die hy over dit laatste stuk aan de Vorsten doet, schoon, en regt tydig. God weet, hoe veele traanen van Weduwen en Wezen op dit oogenblik de billykheid dezer klachte verzegelen!

Aan het einde, berigt hy ons, dat hy het vervolg van dit Werk weder in het gewaad van de Roman zal kleeden, om dat hy gemerkt heeft, dat veele Lezers hem verlaaten hebben, zederd dat hy zich van dit ontleend gewaad ontdaan hadt. —— Een verschynzel, dat weinig eer doet of aan de Lezers van den Heer SALTZMAN, of aan zyne redeneerwyze!

Staatkundige Verhaalen, met Fragmenten, voor echte Beminnaars van Waarheid, Regt en Vryheid. Te Dordrecht by de Leeuw en Krap, 1792. 129 *bl. in gr.* 8vo.

Een aantal van XXIII Stukjes, van onderscheide grootte en waarde, nu eens by wyze van Verhaal voorgesteld, dan eens in den vorm van Zamenspraak gegooten, en ook in het gewaad van een Fabel omkleed, of als Fragmenten geplaatst, maaken dit Boekdeeltje uit, geschikt voor Leezers, die op den Tytel worden aangedúid; en zullen van hun meerendeels met genoegen geleezen worden. —— Nu en dan vlegt de Schryver *Fransche* Aanhaalingen en Gezegden in zyn Geschrift, zonder eene vertaaling daar van te geeven; 't welk den enkel *Nederduitschen* Leezer niet kan bevallen. Dat men de oorspronglyke woorden, wanneer'er eene byzondere zeggingskragt insteeke, die misschien door de vertaaling te veel zou verliezen, bybrenge, is noodig; doch dit is, by lange naa, op alle plaatzen het geval niet; en het op 't onverduitschte *Fransch* slaande hangt, voor den in die taal onkundigen, veelal in de lugt; en hy moet zich

zich vergenoegen met een pynigend gisſen, wat wel dat *Fransch* wilde zeggen.

Genoeg zal het zyn, een der kortſte Stukjes over te neemen, ten opſchrift voerende: DE SPINNESTAAT.

„ De Spinnen, in eene Zaal by malkander woonende, verkoozen een fraai gekleurde Kapél tot haaren Koning. Wy zyn, dagten zy, een zwak klein Volkje in het Ryk der Dieren; de Kapél, wegens haar bevallig bont zomerkleed bewonderd en bemind, kan onze eer bevorderen, en den haat der edeler Dieren tegen onzen ſtaat doen afneemen. Wysheid, verſtand, bekwaamheid, hebben wy niet noodig; wy willen ſlegts een Koning voor ſtaatſie, en dit kan die fraaije bonte Vogel best weezen: wy leiden en ſtieren hem naar ons welgevallen, en zyn aangebooren zwakheid zal ons alles gemaklyk maaken. Zy ſponnen, ter zyde, daar het zonnelicht in de Zaal viel, een fyn, fraai net, rondom haar Opperhoofd; bragten hem kostlyken honig der bloemen; liefkoosden hem naar de wyze der Spinnen, en deeden hem allen vermaak aan in zyn zyden kerker. Doch de voornaamſte gaven, met haar ſcherp ſpinnenoog, agt op elke beweeging der vleugelen, op elke verandering der kleur aan haaren bonten Koning; inzonderheid op zyne luimen en grillen; en naar dezelve ſchikten zy haare gebaarden, kunſten en handelwyze. In den ſpinnenſtaat werd daar door geen groot geluk bewerkt; maar zy, die naast by het net rondsom den Koning waren, hielden zig voor gelukkige ſchepzels: want zy beheerschten hem en den Staat volgens haaren zin, deelden den buit der muggen uit naar haar goeddunken, en verheften haare Vrienden tot den eerſten rang. Men vraagde niet meer, wie het fynſte, ſierlykſte, ſterkſte net konde maaken; kunst, waakzaamheid en werkzaamheid, waren, in den ſpinnenſtaat, geen verdienſten meer.

* * * *

„ In de Historie ontmoeten men allerwegen Vorſten, welke niets meer waren, dan de Koning in deeze Fabel. Lievelingen, pluimſtrykers, hadden, door hunne praktyken, rondom hen zulk een net geſpannen, dat hen pas een vonk hunner waare aangeërfde vryheid overig bleef. Zy dagten, ſpraken, wilden, handelden, alleen door het verſtand, de gevoelens, taal en hartstogten, der weinigen, welke als hoeders en waakers waren van den grooten Gevangenen."

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geöpenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XIIde Deel. Te Haarlem by* Joh. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1792. 508 *bl. in gr.* 4*to.*

Dit Deel bevat twee bekroonde Antwoorden op de zeer gewigtige Vraag: „Heeft Christus, in zyne prediking, „ hebben de Euangelisten en Apostelen, in hunne schrif„ ten, zich somtyds, naar de toen heerschende Volksbe„ grippen, geschikt? zo ja; in welke gevallen, en hoe „ verre? en hoe zeer kan dit denkbeeld, wel begrepen, „ dienen, ter verklaringe der Schriften des Nieuwen Ver„ bonds."

Het eerste Antwoord is van den Heer PAULUS VAN HEMERT, *voormaals Predikant te Wyk by Duurstede, thans Hoogleeraar in de Wysbegeerte aan het Kweekschool der Remonstranten, te Amsterdam*; het andere van den Heere WILLEM DE VOS, *Leeraar der Doopsgezinden, te Amsterdam.*

Wy zullen, om de aangelegenheid van het onderwerp, beide deze Antwoorden uitvoerig schetzen.

Na eene korte Voorafspraak over het gewigt der Vraage, en derzelver gepastheid in dezen tyd, deelt de Heer VAN HEMERT zyne Verhandeling in drie Hoofdstukken. In het *eerste* onderzoekt hy, of Christus, in zyne prediking, en of de Euangelisten en Apostelen, in hunne schriften, zich *somtyds* naar de toen heerschende volksbegrippen geschikt hebben; in het *tweede*, zo ja; in hoe verre, en in welke gevallen, men dit, behoudens het oogmerk der zendinge onzes Heeren, en den eerbied, aan zyn Godlyk karakter, en aan de braafheid zyner Ryksboden, verschuldigd, schynt te mogen, en te moeten onderstellen; en eindelyk, in het *derde*, hoe zeer dit denkbeeld, wel begrepen, en volgens aannemelyke regels verklaard, dienen kan, ter verklaaringe van de Schriften des Nieuwen Verbonds.

Het eerste Hoofddeel is wederom in twee Afdelingen

Digitized by Google

geſplitst, waar van de eerſte eenige voorbereidende *Aanmerkingen*, *tot het onderwerp betrekkelyk*, bevat; terwyl in de tweede *de groote* hoofdzaak nader overwogen wordt.

De voorbereidende Aanmerkingen zyn zeven in getal, 1°. ſtelt de Schryver, dat men, ter volledige beäntwoordinge van de Vraag, op de volksbegrippen van *Joden* en *Heidenen* beiden behoort acht te geven, 2°. onderzoekt hy, wat men hier door *volksbegrippen* te verſtaan hebbe, en beſluit uit het beloop der Vraag, dat hier inzonderheid zulke begrippen van een geheel volk, of ten minſte van deze of gene ſecte, bedoeld worden, welke betrekking hebben op den Godsdienst, en welke tevens, met den waaren aart der voorwerpen, bezwaarlyk overeen te brengen zyn, 3°. merkt hy aan, dat iemand, die zich *ſchikt* naar volksbegrippen, dezelven niet goedkeurt, en daar aan zelf geen geloof geeft, maar integendeel dezelven voor eene zwakheid houdt; aan welke hy echter, om zekere reden, niet raadzaam oordeelt, tegenſtand te bieden. 4°. De onderſcheiden wyzen, waar op men zich naar volksbegrippen ſchikt, brengt hy tot twee: of *van ter zyde*, wanneer men eene volksdwaaling met ſtilzwygen voorby gaat, juist dan, als men gelegenheid heeft, om dezelve aan te tasten: of *regelregt*, wanneer men eene volksdwaaling daadlyk overneemt, het zy, door van de dwaalende begrippen zelven werkelyk gebruik te maaken, en volgens dezelven zyne redeneering in te rigten; het zy, door zich van zodanige ſpreekwyzen te bedienen, welken op eene volksdwaaling rusten. 5°. Om de volksdwaalingen van Joden en Heidenen, met betrekking tot den Godsdienst, ten tyde van Christus, te leeren kennen, verzendt hy na de Voorrede van JO. DE KLERK, voor zyne *Kerklyke Geſchiedenis der twee eerſte eeuwen*. 6°. Op de Vraag, waar uit men weete of eenige leer, *ten tyde van Christus*, een heerſchend volksbegrip geweest zy, antwoordt hy: „ Wat de *Joden* belangt, konnen wy hier, behalve „ *Mozes* en de *Profeten*," [hoe dezen hier te ſtade zouden komen, kunnen wy niet bevroeden, daar toch alleen de begrippen dier Joden, die ten tyde van Christus en de Apostelen leefden, hier bedoeld worden,] „ nog andere Gedenkſtuk„ ken noemen. Om van ſommige Kerkvaders niet te gewa„ gen, die hier mede zouden kunnen in aanmerking ko„ men, meld ik alleen den *Talmud*, verſcheiden ſchriften „ der *Rabbynen*, de *Pſeudepigrapha*, de *Apocryphe* boe„ ken van het N. T., de *Targumim*, vooral die van *On*„ *ke-*

Digitized by Google

„ *kelos* en *Jonathan*, de Werken van PHILO en die van „ JOSEPHUS. Ten aanzien der *Heidenen*, moet men met „ de ſchriften dezer menſchen, voornaamlyk der zulken, „ die het naast aan den leeftyd van *Jezus* en de *Apoſte-* „ *len* grensden, en met de boeken van ſommige Kerk- „ vaderen, raadplegen." — Hy voegt 'er echter 7°. by, dat het gebruik der genoemde ſchriften veel behoedzaamheid vereischt, het welk hy, ten opzichte van Joden en Heidenen, in eenige byzonderheden aanwyst.

En, nu tot de groote hoofdzaak overgaande, poogt hy eerst uit het oogmerk van de komſte onzes Heeren, en van den arbeid zyner Leerlingen, reeds *van voren* de waarſchynlykheid te bewyzen, dat Christus, de Euangelisten en Apostelen, zich, in veele opzigten, naar ſommige verkeerde begrippen, zullen geſchikt hebben: en dan ten tweeden, *van achteren*, uit de ſchriften van het N. T. te betoogen, dat zy dit werkelyk gedaan hebben. Hier komen ons de volgende byzonderheden voor:

1. „ Christus, de Euangelisten en Apostelen, moesten „ zich, in alle opzichten, naar de vatbaarheid, en de „ omſtandigheden des volks ſchikken, en dit deden zy „ ook werkelyk, by alle gelegenheden." Dit wordt uit de handelwyze van iederen verſtandigen Leeraar, die verſtaan wil worden, en met zyn onderwys iets goeds ſtichten, opgemaakt, en uit het gedrag van Jeſus en zyne Apostelen bewezen.

2. „ Christus, de Euangelisten en Apostelen, moesten „ zich, van de algemeene volkstaal, gelykenisſen, toe- „ ſpelingen, ſpreekwoorden, en uitdrukkingen, in onder- „ ſcheidinge van de ſpraak- en redeneer-konst der ſcho- „ len, bedienen, en bedienden zich daar van werkelyk." Deze ſtelling, die weinig meer dan een gevolgtrekking uit de vorige is, wordt op dezelfde wyze betoogd.

3. „ Christus, de Euangelisten en Apostelen, ſchikten „ zich, ten aanzien van natuurlyke zaken, naar de volkstaal, „ en de heerſchende, ſchoon valſche, begrippen." Na hier wederom eerst *van voren* betoogd te hebben, dat men dit met grond van hun verwachten kon, bewyst hy *van achteren*, dat zy dit waarlyk hebben gedaan, ten welken einde hy zich op Matth. V: 45; Joh. XII: 24; 1 Cor. XV: 36; Gal. III: 1; Hand. XVI: 16, en andere plaatzen beroept; terwyl hy tevens uit het O. T. bewyst, dat deze ſchikkingen niets buitengewoons waren, dewyl de oude Propheten 'er zich veelvuldig van bedienden.

Digitized by Google

4. „ Christus, de Euangelisten en Apostelen, hebben „ zich ook somtyds, betrekkelyk eenige zaken van den „ Godsdienst, naar de heerschende dwaalbegrippen hun„ nes tyds geschikt." Om dit te bewyzen, worden voor eerst de verklaaringen van JESUS en PAULUS, Matth. XIII: 28—30; 1 Cor. IX: 20—22, aangevoerd, en dan ten tweeden eenige voorbeelden, waar uit de Schryver besluit, dat CHRISTUS en zyne Leerlingen zich somtyds, en *van ter zyde*, en *regtstreeks*, naar volksdwaalingen in zaaken van den Godsdienst geschikt hebben. Tot het *eerste* zoort brengt hy het stilzwygen van den Heiland op de dwaaling der Samaritaansche Vrouwe, raakende de plaats van den openbaaren eerdienst; het aanhaalen van een onvoldingend bewys voor de opstanding, uit de boeken van MOSES, tegen de Sadduceeuwen, in plaats van een bewys, dat meer *schoen* af te doen, uit de andere boeken te ontleenen, om dat de Sadduceeuwen geene andere boeken, dan die van MOSES, voor Godlyk hielden; het niet verbeteren der verkeerde denkbeelden van SALOME, betreffende den aart van JESUS Koningryk; enz. om het *tweede* te betoogen, namelyk, dat JESUS en zyne Leerlingen zich *rechtstreeks* naar zommige Godsdienstige dwaalingen geschikt hebben, behandelt hy de volgende byzonderheden, 1°. zegt hy, zy bedienden zich van *valsche benaamingen*. Wanneer JESUS de uitdrukking *één van deze minste geboden* bezigt, Matth. V: 19, schikt hy zich naar de verkeerde onderscheiding, die de Joden tusschen de *groote* en *kleene* geboden der wet maakten: hy schikt zich naar Joodsche begrippen, wanneer hy, Matth. XV: 26, de Heidenen *honden* noemt: hy gebruikt valsche benaamingen, wanneer hy van den *Mammon*, dat is, den God der rykdommen, spreekt, Matth. VI: 24; wanneer hy de Pharisseeuwen en Schriftgeleerden, met den naam van *regtvaardigen*, *wyzen* en *verstandigen*, bestempelt, Matth. IX: 13, XI: 25; en wanneer hy de Strafplaats der zondaaren, in de andere waereld, *Gehenna* noemt, Matth. V: 22. Verder worden hier toe gebragt *de geest van Pytho*, Hand. XIV: 16; *maanzieke* menschen, Matth. IV: 24, XVII: 15; de valsche onderscheidingen, b. v. van *geest* en *ziel*, 1 Thess. V: 23; de onderscheiden rangen der Engelen, Col. I: 16, en elders. 2°. Zy gebruikten *geheele spreekwyzen*, welken enkel op valsche volksvooroordeelen schynen gegrond te zyn. Hier toe worden gebragt, de zeer bekende spreekmanier δαιμονιον εχειν, of

Digitized by Google

δαιμονιζεσθαι, *een Daemon hebben*, of van *een Daemon bezeten zyn*; het ſchryven van JOANNES, dat *de Satan in* JUDAS *voer*, en alle andere ſpreekwyzen, waar in de Satan voorkomt, als een, tegen God overgeſteld, doch eenigszins zwakker, beginzel, als de oorzaak van het zedelyk en natuurlyk kwaad in de waereld; de ſpreekmanieren, afkomſtig uit het volksgevoelen, dat de luchthemel vol *Daemons* of *Spoken* is, dat de Engelen taalgeleerden zyn; enz. 3°. Zy kleedden de gebeurde zaaken, welken zy verhaalen, geheel en al in, in den geest van hunnen tyd, en ſchreeven gevolglyk op zulke eene wyze, welke wel altyd met de zwakke denkbeelden hunner tydgenooten, maar niet altyd met de wezendlyke waarheid, overeenkomt. Hier toe behoren, volgens den Heer VAN HEMERT, wederom de verhaalen aangaande de bezeten menſchen; het berigt, dat de Sadduceeuwen het beſtaan van Engelen en Geesten lochenen, Hand. XXIII: 8; het verhaal van de beroering van het badwater Bethesda, Joh. V: 1—4; het laaten ſpreken van byzondere perſonen, overeenkomſtig derzelver dwaalbegrippen, zonder daaromtrent wederſprekende aanmerkingen te maaken, waar toe het gezegde van den Hoofdman, Matth. XXVIII: 54, gebragt wordt. 4°. Zy bedienden zich in zaaken, welken tot den Godsdienst betrekking hebben, vaakmaalen van *argumenta ad hominem*, dat is, van bewysredenen, welken met de verkeerde begrippen der menſchen ſtroken, en ook tevens geſchikt zyn, om de menſchen, naar hunne eigen beginſelen, aangaande de ongegrondheid van eenig vermoeden, of aangaande de waarheid van eenige ſtelling, te overtuigen, of hen te bedaaren, of wel te beſchaamen: zie Luc. XXIV: 37—39; Matth. XII: 27; IX: 12, 13; XXV: 26, 27; Luc. XIII: 16; 1 Cor. VII: 14; misſchien ook Hand. XVII: 22, 23. —— 5°. Zy ſchikten zich, belangende geestlyke voorwerpen van den Godsdienst, naar den zinnelyken aart der menſchen, en derzelver grover bevatting van zaaken: b. v. in de beſchryvingen van het verblyf der afgeſtorvenen, van de eeuwige gelukzaligheid, van de toekomſte en het ryk van JESUS, van de rampzaligheden der onverbeterde zondaars, van de omſtandigheden die by de opſtanding plaats zullen hebben, van de plechtigheden van het laatſte gerigt; enz. —— 6°. Zy ſchikten zich, in de aanhaaling van de ſchriften des Ouden Verbonds, naar de toen heerſchende begrippen der Joden, en maakten dus althans *niet altyd*

Digitized by Google

van die ſchriften zulk een gebruik, als derzelver oogmerk vordert: zie, b. v. Matth. XIII: 34, 35, verg. met Pſ. LXXVIII: 2; 1 Cor. I: 19, 20, verg. met Jeſ. XXIX: 14, XXXIII: 18; enz. 7°. De Schryvers van het N. T. hebben aan den heerſchenden ſmaak hunner Joodſche tydgenoten zelfs zoo veel toegegeven, dat zy niet alleen allerleiē perſonen, gebeurtenisſen, en plegtigheden van de oude wet, tot CHRISTUS en zynen Godsdienst, by wyze van *allegoriſche* toepaſſing', gebragt hebben; maar daarenboven ook *joodſche* fabelachtige overleveringen, als waarheden, vermeld, en, om zoo te ſpreken, *vergeeſtlykt* hebben: zie Gal. IV: 24; 1 Cor. X: 1—4; Jud. vs. 9; 2 Pet. II: 11; en de redevoering aan de Hebreeuwen, op verſcheidene plaatzen. 8°. Christus en de Apostelen lieten ſommige valſche begrippen, nopens voorwerpen tot den Godsdienst betrekkelyk, onaangeroerd, ja namen dezelven, in hunne geſprekken, nu en dan over, het zy het geloof van zekere Leerſtukken aan gewigtige waarheden vermaagſchapt was: het zy het zelve geene gemeenſchap had met hunne menschlievende hoofdbedoeling', en de voortplanting' van den *waaren Chriſtelyken* Godsdienst geenszins benadeelde; het zy om andere redenen. Wy zullen hier eenige van die volksbegrippen laaten volgen, en 'er tevens die plaatzen byvoegen, waar in Jeſus en de Apostelen, volgens den Heer VAN HEMERT, zich naar dezelven geſchikt hebben. Het begrip van den Doods-Engel, Hebr. II: 14, 15; de Bewaar-Engelen van ieder mensch, Matth. XVIII: 10; de tegenwoordigheid der Engelen in de Godsdienſtige vergaderingen, 1 Cor. XI: 10; de zielsverhuizing, Matth. XVII: 10—13, enz.; de nabyheid van den dag des oordeels, Matth. XXIV. XXV., 1 Theſſ. IV: 15, 1 Cor. XV: 51, Jac. V: 9, enz. Eindelyk, 9°. Het geheele leven van Christus en de Apostelen was eene aanhoudende ſchikking naar de heerſchende denkbeelden van hunne tydgenooten omtrent den Godsdienst; want zy namen de uitwendige plechtigheden van dezelven ſtipt en naauwkeurig waar, om zich naar de zwakkeren te ſchikken, en aldus de Kerk in de Kerk zelve te hervormen. —— En hier mede houdt de Schryver het voor bewezen, dat Christus, de Euangelisten en Apostelen, zich naar de valſche vooroordeelen hunner tydgenooten, ook ten aanzien van den Godsdienst, in meer dan in ēēn opzicht, geſchikt hebben.

Hy gaat nu over, om, in zyn *tweede Hoofdſtuk*, te onder-

Digitized by Google

derzoeken, in hoe verre, en in welke gevallen, men deze ſchikking, behoudens het oogmerk der zendinge onzes Heeren, en den eerbied, aan zyn Godlyk karakter, en aan de braafheid der Apostelen, verſchuldigd, ſchynt te mogen, en te moeten onderſtellen. Dit Hoofdſtuk bevat drie Afdelingen. De eerſte geeft eenen Algemeenen regel op, waar naar men beoordeelen moet, in hoe verre 'er ſchikking heeft plaats gehad; zy is deze, „ dat geen der „ heilige Mannen zich in zulke zaken, welken den *eigen-* „ *lyken* geest en het *ware* wezen van den Godsdienst, „ *in de daad*, betreffen, naar de volksdwalingen geſchikt „ zal hebben." De eigenlyke geest en het waare wezen van den Godsdienst, in het gemeen, en van den Christelyken in het byzonder, is niets anders, dan de liefde tot het beminnelyke Opperwezen, geboren uit een levendig bezef, en eene volkomen overtuiginge, van deszelfs volmaakte natuur, en vruchtbaar in alle goede gezindheden, en in eenen doorgaanden, ſtandvastigen, regtſchapen wandel, omtrent alle onze medeſchepſelen, naar de verſchillende betrekkingen, in welke wy tot hen ſtaan. De Zoon van God, en zyne Apostelen, afgezonden om dezen Godsdienst te verhelderen, te bevestigen, en nieuwe kracht en beweegredenen aan denzelven by te zetten, mogten dus, volgens Gods weldaadig oogmerk, geenzins te kort doen aan die waa[illegible]n, welken op de deugd en de gelukzaligheid der [illegible]nen eenen kennelyken invloed hebben, of zich na[illegible]enigen van die volksvooroordeelen voegen, welken de begrippen van Gods onpartydige liefde, den eerbied voor het hoogſte Wezen, de gronden en den waaren aard der werkdaadige Godvrucht, natuurlyk verzwakken en belemmeren konnen: in tegendeel, moesten zy alle dergelyke denkbeelden der toenmaalige waereld, voorzigtiglyk, beſnoeijen, en betere in de plaatſe ſtellen, om, langs dezen weg, de menſchen te bereiden tot eene beter beantwoording' aan hunne eindlyke verordening'. En dit deeden zy in de daad ook, gelyk hier met verſcheiden voorbeelden bewezen wordt. Doch, daar deze Regel meer *ontkennender* wyze aanduidt, waarin zy zich *niet* geſchikt hebben, dan wel *ſtellig*, in hoe verre, en in welke gevallen, men deze ſchikking onderſtellen mag, zo volgen hier nog eenige aanmerkingen, die echter kort zyn, en ook konden zyn, om de uitvoerigheid, waar mede de voorbeelden in het eerſte Hoofdſtuk waren opgegeven. Wy zullen het vooraamſte

Digitized by Google

hier zamentrekken. Christus en de App. ſchikten zich, ten aanzien van natuurlyke zaaken, naar de valſche ſpreekwyzen en begrippen des volks, *doorgaands*, uitgezonderd wanneer deze begrippen hun voorkwamen met de eer of wezendlyke belangen van hunnen Godsdienst ſtrydig te zyn; want in dit geval verzetteden zy zich 'er openlyk tegen, gelyk met een voorbeeld uit Joh. VI: 30—38 aangewezen wordt. Ten aanzien van den Godsdienst, hebben zommigen dezen algemeenen regel willen geven, dat Christus en de App. zich geſchikt hebben, ten opzigt van zodanige begrippen, welken *onſchadelyk* zyn: maar de Schryver vindt dit te algemeen geſproken, vooral ook daarom, om dat 'er begrippen zyn, welken voor kinderen nuttig, althans niet ſchadelyk, zyn, maar welken voor mannen zeer ſchadelyk zouden kunnen wezen; om dat het ontydig te keer gaan van die begrippen by kinderen, buiten twyfel, meer ſchaaden zou, dan het laaten rusten van dezelven, en het dus het werk van een wys man is, uit twee onvermydelyke kwaaden, het minſte te kiezen. Hy houdt zich dierhalven by den boven opgegeven algemeenen regel.

Hy verdedigt dezen regel, in de tweede Afdeling, tegen twee Bedenkingen: de eerſte is van de zodanigen, die meenen, dat het tegen het ambt en karakter van JESUS en van [illegible] App. ſtrydig is, zo wy onderſtellen, dat zy zich [illegible]enige volksdwaalingen ſomtyds ſchikken mogten, [illegible]aadlyk geſchikt hebben: de andere is van die geenen, welken meenen mogten, dat althans ſommige voorbeelden, welken van den Schryver aangevoerd zyn, den *waaren* geest van het *Christendom* betreffen.

„ Nog anderen (zegt de Heer VAN HEMERT,) zullen „ zorgen, dat, volgends myne, gelyk ik meen, bewezen' „ onderſtelling, alles op losſe ſchroeven geſteld wordt, „ en dat dus de waarheid grootlyks gevaar loopt, by „ gebrek van genoegzame kenmerken, waar door men „ de eigenlyke leer van het Euangelie zoude konnen on„ derſcheiden, van de leerwyze, waarop deszelfs Grond„ legger, en zyne eerſte Dienstknegten, hetzelve hebben „ willen voordragen." En het is deze bedenking, die hem aanleiding geeft, om, in de derde Afdeling, eenige kenmerken op te geven, ter onderſcheidinge, wat tot de eigenlyke leer van JESUS en zyner Apostelen, en wat tot de leerwyze, behoort. Wy zullen deze kenmerken hier blootelyk met de woorden van den Schryver mededeelen; maar

Digitized by Google

maar ons uittrekzel wordt reeds zo lang, dat wy 'er niets kunnen byvoegen van dat geen, wat hy ter ontwikkeling' en bevestiging' dezer kenmerken bybrengt:

„ 1. De heilige Mannen ſchikten zich naar de begrippen van hunnen tyd, zoo dikwyls zy zulke dingen zeiden, welken met de algemeenlyk aangenomen en herkende waarheden van het gezonde verſtand ſtryden.

2. Een ander kenmerk van ſchikking is, wanneer wy, op de ééne plaats, zoodanig iets vinden, welk, op eene andere, wordt tegengeſproken, en met herkende beginſelen minder overeenkomt, dan het geen elders geleerd wordt.

3. Somtyds gebeurt het, dat de Spreker zelf wenken geeft, waar uit een nadenkend Lezer ligtlyk kan opmaken, dat hy zich naar het volksbegrip voegt.

4. Wanneer eene zaak, onder verſchillende beelden, welken allen op zekere gebruiken van een volk opzigt hebben, of onder verſcheiden verbloemde byzondere uitdrukkingen, wordt voorgeſteld; dan kan men zeker zyn, dat de Schryver, in het voorſtellen van de zaak, welke hy bedoelde, zich naar den aart en het begrip van een byzonder volk geſchikt heeft.

5. Wanneer 'er zoodanige bewyzen voorkomen, welken, volgends de wetten eener goede redeneerkunde, geene kracht altoos hebben, om de zaak te ſtaven, kan men, in het lezen van het N. T. veiliglyk beſluiten, dat zich de heilige Mannen, in zulke gevallen, naar den bekenden verkeerden ſmaak der Joodſche natie geſchikt hebben.

6. Wanneer wy de heilige Mannen eene ſpreekwys hooren gebruiken, welke tegen hunne aangenomen zedelyke beginzels, of duidelyk verklaarde bevattingen van zaken, ſtrydt; dan is dit voor ons een genoegzaam bewys, dat zy zich naar de denk- en ſpreekwys hunner Landgenooten voegen.

7. Laat my hier nog byvoegen (zegt de Schryver), dat, gelyk de Ouden reeds hebben aangemerkt, ons menſchen een zeker gevoel van waarheid, en tevens van verdigting', natuurlyk eigen is; welk gevoel by den éénen fyner, by den anderen grover, nogthans niet geheel kan worden uitgeroeid.

8. Eindelyk, het is een bewys, dat de heilige Mannen zich ſchikten naar het begrip hunner tydgenooten, wanneer zy zoodanig iets te voren zeggen, welk door de

Digitized by Google

ondervinding niet bevestigd, maar destyds algemeenlyk verwacht werd."

Dit alles wordt met eenige voorbeelden kortelyk opgehelderd.

Het *derde Hoofdſtuk* bevat nog eenige aanmerkingen, betrekkelyk tot het laatſte gedeelte van de Vraag, in hoe verre dit denkbeeld, wel begrepen, ter verklaaringe van de Schriften des N. T. kan ſtrekken. In dit Hoofddeel waren reeds zo veele plaatzen opgehelderd, dat de Heer VAN HEMERT hier kort wezen kon. De aanmerkingen, dierhalven, die hy hier nog geeft, zyn de volgende:

1. Indien dit denkbeeld waar is, dan doen die, onder onze hedendaagſche Hervormers, kwalyk, die overal, waar zy ſlegts met eenigen ſchyn van reden kunnen, de woorden der heilige Mannen in een' anderen zin verklaren, dan de toenmalige begrippen toelaten: — of ook eenige plaatzen, welken zy, op hunne wyze, niet weten te *verredenlyken*, voor onëcht verklaren, en, zonder genoegzamen grond, verwerpen.

2. De tweede aanmerking betreft het voordeel, dat de Christelyke Godsdienst uit dit denkbeeld, wanneer het wel begrepen, duidelyk verklaard, en in goede voorbeelden aangewezen is, trekken kan; dewyl het dient ter aanwyzinge van de wysheid, die in dezen Godsdienst doorſtraalt, en ter onderſcheidinge van den kindſchen ſtaat van dezen Godsdienst van deszelfs manlyken ouderdom.

3. Naar mate iemand meer bekend is met de ſpraak, de gewoonten, de ſpreekwoorden, gelykenisſen, begrippen, manieren van bewyzen eener ſtellinge, welken by die geenen plaats hadden, onder welken JESUS en de App. verkeerden, naar die mate zal hy ook in de uitlegginge van de Schriften des N. V. gelukkiger ſlagen.

De vierde aanmerking, eindelyk, betreft het misbruik, dat SPINOZA, MALEBRANCHE, en anderen, van de verdedigde ſtelling maken; een misbruik, waar tegen men zich te wachten heeft, maar het welk ons echter niet beletten moet, de ſtelling zelve aan te nemen, indien zy genoegzaam bewezen is.

Deze Verhandeling getuigt van de geleerdheid en ſchranderheid des Opſtellers.

Van die van den Heere DE VOS, zullen wy in ons volgend Stukje verſlag doen.

De

Digitized by Google

De Vereischten van waare Godsvrucht, om Gods Beeld op Aarde te weezen. Door C. C. H. VAN DER AA, *Bedienaar des H. Euangelies in de Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgſche Geloofsbelydenisſe; Lid en Secretaris van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem. Te Haarlem by* C. Plaat, 1792. *In gr.* 8vo. 224 *bladz.*

NAar aankondiging in een kort Voorberigt, waren deeze Verhandelingen al voor ettelyke jaaren, door den geagten VAN DER AA, ter Drukperſe gegeeven; doch de daadelyke uitgave daar van door verſcheidene onvoorziene omſtandigheden verhinderd, en geheel agter gebleeven; tot dat de Boekverkooper *Plaat*, door aankoop, eigenaar deezer papieren geworden zynde, om de toeſtemming tot het in 't licht geeven van dezelve verzogt, en die met 'er daad verkreeg. Wy twyfelen niet, of veele Leezers zullen, zo wel over het aanzoek des Boekhandelaars, als over de bewilliging des Schryvers, hun genoegen betuigen; voor zo veel, door het een en ander, het getal van ſtigtelyke Leesboeken eene nutte bydraage heeft ontvangen. Gelyk de voortreffelyke VAN DER AA, in zyne Redevoeringen van den Kanſel, zich als eene hoofdbedoeling, voorſteit, zyne medemenſchen tot het goede, en langs dien weg tot eeuwig heil, op te leiden, in het thans aangekondigd Werk ſtraalt het zelfde loflyk oogmerk door. Al is het, derhalven, dat een Geſchrift zich niet onderſcheidt door diepzinnigheid van onderwerpen, of door fyn uitgeploozene redeneeringen, het verdient, evenwel, lof en goedkeuring: en nog te meer, om dat het, naar de gemeene behoeften en vatbaarheden berekend zynde, daarom dies te algemeener, en te grooter, nut kan uitwerken.

De Eerw. VAN DER AA, naamelyk, ſtaande in het aanneemelyk begrip, wegens het naauw verband, tuſſchen het tegenwoordig en het toekoomend leeven, uit kragt waarvan in den mensch zekere voorafgaande geſteltenisſen vereiscbt worden, niet ſlegts als voorwaarden, maar als noodige toebereidingen, om de genoegens der hemelſche heerlykheid te kunnen ſmaaken: in dit begrip heeft de Eerwaardige Grysaart deeze Verhandelingen doen vooraf gaan, als een *Voorlooper*, of *Inleiding*; „ om

„ den

„ den weg te baanen tot het Vertoog van eenen *ſtaat* „ *van volkomenheid, dien de Godvruchtigen in het toekomen-* „ *de leeven hebben te verwachten:*" met oogmerk om in deeze *Inleiding* te doen zien, „ hoe een mensch in zyn „ zedelyk karakter behoorde geſteld te weezen, om aan „ den grooten eernaam, van GODS BEELD te zyn, te kun- „ nen beantwoorden."

Ten dien einde loopt de eerſte Verhandeling over de natuur der *uitgeſtrektheid van 's menſchen Godsvrucht;* terwyl de zwaarigheden, welke zo uit de H. S., als uit de Reden, tegen deeze uitgeſtrektheid, worden aangevoerd, in de tweede Verhandeling worden opgelost. De natuur van de *beſtendigheid* en van de *ſterkte* der Godsvrucht, en eene aanwyzing van gepaste hulpmiddelen daar toe, zyn het onderwerp der twee volgende Verhandelingen. De verlichting des verſtands, tot voedzel der waare Godsvrucht, in het voorbeeld van GOD en van J. CHRISTUS, en in de leeringen der H. S. wordt in de vyfde, zesde en zevende, Verhandeling beredeneerd; wordende, eindelyk, in de twee laatſte Verhandelingen, onderzogt, „ wat men te doen hebbe, opdat het licht „ van GODS Woord ons op onzen weg tot licht diene; „ en hoe het licht, dat GOD ons geeft, voor ons licht „ worde."

Uit deeze ontleedende opgave, ziet de Leezer het groote doelwit van den godvrugtigen Schryver. Tot eene proeve van 's Mans denkwyze, zullen wy den hoofdzaaklyken inhoud der laatſte Verhandelinge mededeelen: te meer, dewyl het Opſchrift daar van, veelligt, *iemand* verkeerde begrippen, aangaande die denkwyze, zoude kunnen doen opvatten.

In de voorgaande Verhandeling hadt de Eerw. VAN DER AA, bepaaldelyk, ſtil geſtaan op de kragt van het Gebed, ter bevorderinge der Godsvrucht, en aldaar aangetoond, „ dat men van het Gebed geene *onmiddelbaare* „ inſtorting, van het geen men in dit of dat geval noo- „ dig heeft, moet verwachten, maar dat het een mid- „ del is, 't geen in zynen eigenen aart dient, om onze „ *oplettendheid*, op het geene ons te doen ſtaa, te verdub- „ belen, en dus de ontdekking van het beste te bevor- „ deren: en dat men daar benevens van GOD mag ſmee- „ ken en verwachten, dat Hy, op het welmeenende ge- „ bed van deugdlievende menſchen, de *omſtandigheden* „ zoo zal doen zaamenloopen, dat het vóór ons moge- „ lyk

Digitized by Google

„ lyk zy te onderscheiden, wat wy te doen of te laaten „ hebben; doch dat dit alles met het behoorelyk gebruik „ van onze vermogens, en de handleidingen, dewelken „ ons voorkoomen, om te onderscheiden wat des Hee„ ren Wil zy, moet gepaard gaan." Hieruit volgt, dat men de hulpmiddelen, die men heeft en kan bekoomen, nevens zyne eigen bekwaamheden, moet gebruiken, om te ontdekken, wat GOD van ons eische, en zich daar mede overeenkomstig te gedraagen. Nu valt dan de vraage, *welke* deeze hulpmiddelen zyn, en *hoe* zy ten nutte moeten gebruikt worden? Op dat niemand op het vermoeden valle, dat de kennis van onze pligten gemaklyk, en, diensvolgens, het aanwyzen van *hulpmiddelen* daartoe een noodloos werk zy, wordt vooraf aangemerkt, dat hoewel dit in zommige, zelf in veele, gevallen, waarheid is, 'er nogthans gelegenheden voorkoomen, waarin het niet aanstonds zo duidelyk is, wat in het geval, waarin wy thans zyn, van ons geëischt worde. In zulke en soortgelyke gevallen stelt de Eerw. VAN DER AA tot eenen eersten en voornaamsten regel: *Volgt de stem of het voorschrift van uw Geweeten;* zynde het oordeel, wat men in een of ander geval te doen hebbe, om den Heere te behaagen. Deeze was ook de regel van Apostel Paulus, in de vermaarde plaats, Rom. XIV: 23. *Al wat uit den geloove niet is, dat is zonde;* waar van de meening is, dat een mensch, die 'er aan twyfelt, of het geoorlofd zy, eenige daad te doen, inderdaad kwaad doet, als hy die daad verrigt; voor zo veel het blykt, dat hy niet vast is in zyne meening, die hy nogthans volgt; en dat alles, 't geen men doet, kwaad is, wanneer men niet van gevoelen is, dat men het mag doen; of dat, wanneer men het licht van zyn geweeten niet volgt, men alzoos kwaad doet. Want al is het, dat de daad, die men verrigt, goed is, het hart is tog ondeugend, bekwaam om te doen, 't geen het voor zondig keurt. „ Niet alleen moe„ ten wy niets doen, 't geen strydt tegen ons geweeten, „ maar wy moeten zelfs niets doen, zonder dat ons ge„ weeten ons verklaart, dat men het behoort te doen, of, „ ten minsten, dat het ons geoorlofd is." Noodig is het, derhalven, dat men zyn geweeten behoorlyk tragte voor te lichten, door aandagtig te letten op de omstandigheden, in welke de Voorzienigheid ons geplaatst heeft: naardien uit de verscheidenheid deezer omstandigheden onderscheidene pligten voortvloeien, en, uit kragt van de-

Digitized by Google

dezelve, 't geen voor den eenen geoorlofd of pligtmaatig is, voor eenen anderen ongeoorlofd zyn kan. Voorts, gelyk eene daad, die men vooraf als betaamelyk en pligtmaatig hadt beſchouwd, eer men ze verrigtte, naa dat dezelve geſchied is, zich in een geheel ander licht kan vertoonen; zo behoort de betaamelykheid van ons gedrag ook van agteren beoordeeld te worden, om alzo, overeenkomſtig het oordeel, 't geen wy alsdan vellen, ons volgende gedrag te kunnen inrigten. Wyders, op dat het gedrag zo veel te onberispelyker zyn moge, moet ook de Burgerlyke Wet gekend worden, ten aanzien der pligtmaatigheid der gehoorzaamheid; van welke wy in het voorbeeld en gebod van onzen Zaligmaaker genoegzaam ſteunzel vinden. Daarenboven, gelyk zo min de Godlyke als de Burgerlyke Wet geene bepaalde aanwyzingen doet, op alle omſtandigheden des leevens toepaſſelyk, is het noodig, zich juiste denkbeelden te vormen, wat, in byzondere gevallen, de reden en billykheid van ons eiſche, en wat met de zeden en gewoonten des Lands meest overeenſtemme. Zo gebiedt, b. v. Paulus, dat wy doen zullen *al wat waaragtig, lieflyk en welluidend, is; eerlyk te wandelen by de geenen, die buiten zyn;* bevelen, onmogelyk in de uitvoering, 't en zy wy de regels der natuurlyke billykheid verſtaan, en met de gewoonten des Lands bekend zyn. Eindelyk hebbe men den raad van anderen in te neemen, en, in zo verre men dien kan goedkeuren, zich van denzelven te bedienen. — Het gebruik van deeze onderſcheidene hulpmiddelen zal ten gevolge hebben, eene onderſcheidene kennis, hoe iemand, in de meest voorkomende gevallen des leevens, zich hebbe te gedraagen, overeenkomſtig het welbehaagen des Heeren; terwyl de misſlagen, tot welke hy, door onſchuldige dwaaling, mogt vervallen, daar zy zyn hart niet beſmetten, op zyn toekomend geluk geen nadeeligen invloed zullen hebben.

Dit genoeg oordeelende, als eene proeve van des godvrugtigen Schryvers manier van denken, zullen wy van het Vervolg op dit Werk eerlang verſlag doen.

's Hee-

Digitized by Google

's Heeren Geregtigheid, voorgesteld als het alleen verheven onderwerp der vermelding van eenen Euangely-Dienaar. In eene Verhandelinge over Psalm LXXI: 16, *gehouden by zyne Intreede in de Gemeente van het Hoogeveen, door* C. A. W. HEIN, *laatst Predikant op het Hoogeveen. Waarby gevoegd is eene Leerrede van denzelven Schryver, over 's Heilands biddenden Eisch, ter volmaking van den Gelukstaat van hun, die hem van den Vader gegeven zyn. Uit Johann.* XVII: 24. *Ideel. Te Deventer by* G. Brouwer, 1793. *In gr.* 8*vo.* 237 *bl.*

De Eerw. HEIN gewaagt een en andermaal, in dit Werkje, van de byzondere lotgevallen, hem wedervaaren, en van een Verhaal daar van, door hem in openbaaren druk afgegeeven. Gelyk ons de eerste onbekend zyn, zo is ook het gedrukt Berigt daar van, zo veel wy weeten, met den stroom van steeds toevloeiende Schriften, nooit tot ons gekomen. Indien 's Mans ontmoetingen zo zonderling zyn, en afwykende van den gewoonen weg, als de Intree-rede, hier aangekondigd, met opzigt tot derzelver *uitgebreidheid*, zullen ze voorwaar een vreemd voorkomen hebben. Onder het doorloopen van dezelve moesten wy ons dikmaals herinneren, dat wy niet een Boek of Verhandeling, maar eene *Leerrede*, onder 't oog hadden. Hoe vervaarlyk sterke spraakspieren en longen moet niet Dominé HEIN hebben, en met welk eene gantsch ongemeene maate van geduld moet de Hoogeveensche Gemeente begaafd zyn, dagten wy by ons zelven, toen wy eerst op de *acht-en-negentigste bladzyde* (en de Letterdruk is niet van de grootste soort) den Leeraar tot de Toepassing zagen overgaan, en deeze niet vroeger, dan op de *honderd-vier-en-zeventigste bladzyde*, ten einde loopen! Meermaalen, by het aankondigen van soortgelyke Gelegenheids-Redevoeringen, hebben wy de algemeene aanmerking gemaakt, dat dezelve in de Klasse van die Schriften geene onwaardige plaats bekleeden, en met stigting kunnen geleezen worden. Wy gelooven, deeze aanmerking op dit Geschrift niet te mogen toepassen. Althans is het te duchten, dat, door de langdraadigheid en herhaalingen, het stigtelyke, dat 'er in gevonden mogt worden, zal verlooren gaan, terwyl veele Leezers, van verdrietende verveeling bevangen, de Leerrede zullen ter zyde leggen; verlangt, intusschen, iemand

een

Digitized by Google

een voorbeeld van uitvoerig textverklaaren, hy zal, in beide Leerredenen, zynen lust voldaan vinden. Geen enkel woord komt 'er in de beide texten voor, welk de Eerw. HEIN niet in alle mogelyke betekenisſen beſchouwt. Trouwens, 'er ware ook anders geene mogelykheid, tweehonderd-zeven-en-dertig bladzyden te vullen, met eene zogenaamde Uitlegging en Toepasſing van texten, die, op zich zelve beſchouwd, niet veel duisters behelzen.

FRANC. TAVARES, *Med. Doct. in Conimbr. Univerſit. Mater. Med. & Pharmac. P. P. O.* Medicamentorum Sylloge, propriæ Pharmacologiæ exempla ſiſtens in uſum Academicarum prælectionum. Hanc editionem curavit JAC. D'ANCONA, *Med. Doct.*, qui Præfationem addidit. Juxta Exemplar Conimbricenſe, ex Typographia Academico-Regia, A. C. CIↃIↃCCLXXXVIII. Amſtelodami, apud *J. de Coſter*, MDCCXCI. 223 pp. in 8vo. f. m.

Deeze Verzameling van Geneesmiddelen, en de manier om dezelve te bereiden, is door den Hoogleeraar TAVARES uit een aantal der beſte, in het Werk opgenoemde, Genees- en Scheikundige Werken en Apotheken byeengebragt en in het licht gegeeven, met oogmerk om dezelve by zyne Academiſche Voorleezingen breeder te verklaaren en uit te leggen. Het is dus wel geen, met openlyk gezag uitgegeeven, voorſchrift voor de Apothecars, maar alleen een handboek voor zyne Leerlingen: dan, de Hoogleeraar heeft dezelve echter in die orde geſchikt, en zo verre uitgebreid, dat dezelve daar voor zeer wel zoude kunnen dienen; en dit was ook noodzaaklyk, indien hy anders, zo als blykt, ten doelwit hadde, om zyne Leerlingen eene vereiſchte *kennis* der Geneesmiddelen niet alleen, want deeze kan men uit de gewoone Voorleezingen over de *Materies Medica* bekomen, maar hoofdzaakelyk der *Pharmacie*, of Kruidmengkunde, met de daar aan verbondene Scheikunde, te doen verkrygen.

Het eerſte gedeelte bevat, in eene Alphabetiſche orde, met Latynſche naamen, de enkelvouwige Geneesmiddelen, waarby de *Portugeeſche*, *Engelſche* en *Franſche*, ook opgegeeven worden, by welken de geleerde Uitgeever van deezen Druk ook nog de *Hollandſche* gevoegd heeft, en teffens met

Digitized by Google

met een * onze Inlandſche Gewaſſen getekend, welke allen, door den Hoogleeraar, met verkorte karakters, volgens het Zamenſtelzel van LINNÆUS beſchreven, en den tyd en plaats van haaren groei en bloei aangeweezen zyn.

Het tweede gedeelte behelst de wyze van de bereiding der Geneesmiddelen, het derde derzelver zamenſtelling en vermenging; wordende by ieder de hoeveelheid der gewoone giften tevens aangeweezen, en dit alles beſlooten met een algemeen Register der verhandelde Voorſchriften.

De Hoogleeraar, ſchoon hy dezelve alle uit voornaame Schryvers ontleende, heeft het echter daar by niet gelaaten, maar die, wier zamenſtelling door een nutteloze vermenigvuldiging der ingredienten onzeker, of wel geheel krachteloos, gemaakt waren, doorgaans verminderd, de bereiding van de zogenaamde *Galenica*, als *Chymica*, aanmerkelyk ingekort en verbeterd, en van het een en ander voldoende redenen daar voor opgegeeven; des wy dit Werkje, als aan zyn oogmerk zeer wel voldoende, veilig durven aanpryzen, teffens den geleerden Uitgeever, den Heer Doctor ANGONA, onder wiens opzicht deeze Druk, van eenige fouten gezuiverd, bezorgd is, voor zyne genomen moeite onzen dank betuigende.

Nieuw Heelkundig Woordenboek, bevattende de nieuwſte Ontdekkingen, die in de laatſte jaaren in de Heelkunde gedaan zyn, door J. G. BERNSTEIN, *Heelmeester in Saxen. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. DAAMS, *Heelmeester te Haarlem, en Lid van het Heelk. Genootschap te Amſterdam. IIde Deel, R—Z. Te Haarlem by* C. Plaat, 1791. *Buiten de Registers, 265 bl. In gr.* 8vo.

Alles wat wy van de twee eerſte Deelen van dit Werk reeds gezegd hebben (*), kan ook op dit derde en laatſte toegepast worden: het is voor den Heelmeester een nuttig Handboek, en geeft hem handleiding om de beste Schryvers over die onderwerpen, over welken hy inſichting verlangt, te kunnen naſlaan. By het Woord *Syphilis*, *Luës Venerea*, enz. zouden wy, ten aanzien van het beſmettend vermogen van dat gift, wel iets aan te

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteref.* voor 1792. p. 235.

Digitized by Google

te merken hebben, te weeten, dat wy het op verre na niet voor zó beſmettend houden, als het hier beſchreven word, en wel hoofdzaaklyk, om dat, door eene al te groote toegeevenheid aan die leerwyze, zomtyds een ſchuldige vrygeſproken, en een onſchuldige verkeerd zoude kunnen beoordeeld worden; dan, daar hier voornamentlyk bedoeld word, om den Heelmeester de mogelykſte voorzichtigheid aan te raaden, ten einde niet door eene zorgelooze behandeling het vergift aan anderen over te brengen, welke, ſchoon zy al, naar onze gedachten, juist daar door wel geene *Luës* zelve zouden krygen, niet te min evenwel benadeeld konden worden, zo willen wy zulks liever terug houden, en het oordeel daar over aan ervaarene Kunstgenooten overlaaten.

Hedendaagſche Historie, of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren; behelzende de Beſchryving der Vereenigde Nederlanden, en wel byzonder van Overyſſel. Met Printverbeeldingen verciert. IIIde Deels 1ſte Stuk. Te Amſterdam, Leyden, Dort en Harlingen, by J. de Groot, G. Warnars, S. en J. Luchtmans, A. en P. Blusſé en V. van der Plaats, 1792. *In gr.* 8vo. 302 *bl.*

In het XVIIde Hoofdſtuk, waar mede dit Derde Deels Eerſte Stuk der keurig uitgevoerde Beſchryving van *Overyſſel* een aanvang neemt, handelt de verdienſtlyke Schryver, *over de wyze van Invordering van de Provinciaale Schattingen, en de Amptenaaren daar toe betrekking hebbende*, en is dit het laatſte der dingen, die de geheele Provincie, als één lichaam beſchouwd, aangaan. Hy maakt een begin met de byzondere deelen zynen Leezeren te vertoonen.

Het Deel, thans voor ons, loopt geheel over de Stad *Deventer*. Eerst wordt de Historie van die Stad ontvouwd, vervolgens de Regeeringswyze in ouder en laater tyden uitvoerig behandeld, daar op eene Beſchryving der Stad zelve gegeeven; en dit alles beſlooten met een Berigt van het Schoutsampt *Kolmeſchate*.

Schoon dit Stuk zeker het belangrykst is voor de Ingezetenen van *Deventer*, heeft de Schryver zyn Werk zodanig ingerigt en bearbeid, dat het van allen, die Vaderlandſche Kundigheden wenſchen op te doen, met zeer groot genoegen zal geleezen worden. Te meer, daar

Digitized by Google

daar hy, ten opzigte van veele zaaken, zyne Stedelyke Leezers wyst tot bronnen, waar zy een bepaalder weetlust kunnen leschen.

Met den aanvang der *Beschryving van de Stad Deventer*, doet hy eene opgave van vroegere Beschryvingen, in welker slot hy dit te kennen geeft. Het zal niet ongevallig weezen, onzen Leezeren mede te deelen, wat hy van deeze zyne Voorgangers zegt. —— „ Men heeft vier Beschryvingen van de Stad *Deventer*, de eene meer, de andere minder, uitvoerig, ieder in eene byzondere Eeuw opgesteld. De oudste is van ARNOLDUS HEYMRICIUS, Deken te *Xanten*, Kanonnik en Koster van *St. Lebuïnus* Kerk te *Deventer* (*), vervat in eenen latynschen Brief, in den Jaare 1476 geschreeven. Aan eenen welgevoeden Geestlyken, die de herderlievende schaare, in vergenoegdheid des harten, tot het outer ziet naderen, en haare gaven ten offer aanbrengen, is de toon eens Lofredenaars, misschien, gemaklyk te vergeeven: maar deeze, en de opgeblaazenheid van styl, welken men in zynen tyd voor welspreekenheid opvattede, maaken, dat men uit zyne Schriften niets zeer bepaalds kan trekken. Alle Gebouwen zyn by hem fraay, alle onderneemingen voorspoedig, alle Regenten regtvaardig, wys en onbaatzugtig, alle mannen gastvry, welleevend, milddaadig, inzonderheid jegens de Priesterschap; en, om de tedere kunne, volgens zyne denkbeelden, te schetzen, zoude het niet genoeg zyn de trekken van Venus, met de aanlokkykheden der Gratien, ten modél te neemen, indien men de volmaaktheden eener Penelope en eener Lucretia wilde vergeeten. In der daad zouden wy, alle zyne bloemen overneemende, bedugt zyn van den schyn te geeven, als of wy niet zo zeer het tafereel van iets dat weezenlyk hadt bestaan, als wel een hekelschrift op onze dagen begeerden te vertoonen; doch desniettegenstaande blykt uit dit stuk, gepaard met andere berigten, die ons de Historie oplevert, genoeg, dat *Deventer*, ten dien tyde, in welvaart en vermogen, en in de deezen steeds verzellende weelde, onder veelen der Nederlandsche Steden uitmuntte, en, zelfs onder de Koopsteden, eene zeer aanzienlyke plaats bekleedde; eene plaats, welke menigvuldige veranderingen van omstandigheden, inzonderheid de

(*) Ap. DUMBAR, *Anal.* Tom. I. p. 412. seqq.

de veranderde loop en gedaante des Koophandels, haar belet hebben in te houden, en voor altoos zullen moeten beletten te herkrygen (*).

„ Het tooizel, met te veel zorg door den Kanonnik opeen gepakt, is geheel vergeeten, of verſmaad in de *Memorien der Nederlandſche Geſchiedenisſen* van den ongeletterden en braaven REINICO FRESINGA, waar over het karakter van den Soldaat en van den opregten vryen Friesch, dat naïve verſpreidt, het welk, de afweezigheid van alle kunst veronderſtellende, door de kunst zo bezwaarlyk is na te bootzen, en ons het kunſtige zo bereidwillig doet derven (†). Ondertusſchen, niets dan een Krygsman zynde, zag FRESINGA ook byna niets, behalven de Vestingwerken, van welker toeſtand, geduurende dat de Stad, in den Jaare 1578, door RENNENBERG belegerd werd, hy ons een verſlag mededeelt, waar uit men kan beſluiten, dat *Deventer*, zedert dat de weetenſchap des Oorlogs zulke groote veranderingen ondergaan heeft naauwlyks onder de geveste Steden te rekenen, ten dien tyde by uitſtek wel in ſtaat was, om een belegeraar de handen vol te geeven (‡).

„ GUALTERUS SYLVANUS, die hier, in 't voorſte der Zeventiende Eeuwe, Rector der Schoolen was, en naderhand te *Doesburg* Burgemeester werd, een zeer geleerd Man en uitſteekend Poëet, volgens het getuigenis van ARNOLD MOONEN (§), heeft ons eene *Beſchryvinge van Deventer* naagelaaten (**), welke, ſchoon zeer beknopt, door

(*) Nog in 't Jaar 1587, werd *Deventer*, „ by veelen, naest „ *Antwerpen* en *Amſterdam*, voor de derde Coopſtadt van alle „ *Nederlanden* gehouden," zegt EV. VAN REYD, *Hist. der Nederl. Oorl.* B. VI. bl. 173.

(†) Over den Perſoon van FRESINGA, zie DUMBAR *Analect. Tom. III. in præf.* Hy was tegenwoordig by de meeste dingen, die hy beſchreef, zo als doorgaans uit de *Memorien* te zien is, tot dat hy naa het ontzet van *Steenwyk*, in 't Jaar 1580, gelyk hy zelve, *Ibid.* p. 467, verhaalt, van zynen Hopman een eerlyk afſcheid nam, om zich voor een tyd te rusten.

(‡) Zie boven, bl. 77.

(§) *Chron. van Deventer*, op 1609.

(**) Men vindt dit Stukje agter den tweeden Druk van MOONENS *Chronyke*, niet lang naa deezes dood, in 't Jaar 1714, uitgekomen. Het werd gedrukt naar een Afſchrift, welk de toenmaalige Secretaris GERHARD DUMBAR in handen hadt.

Digitized by Google

door hem, dien Stads tegenwoordigen toeſtand bekend is, en die de dan eens zagter, dan eens plotslings, werkende hand des tyds, in het maaken van zedelyke en natuurlyke veranderingen, beminnen op te merken, met genoegen kan worden geleezen.

„ Alle deeze ſtukken (*) liggen thans byna vergeeten, verdrongen zynde door het uitvoerige *Kerkelyk en Wereltlyk Deventer* van GERHARD DUMBAR: een Werk, het welk, Historie en Beſchryving ondereen vermengende, onzen arbeid tot bloot uittrekken zoude bepaalen kunnen, zo niet de te vroege dood des Schryvers, die in den Jaare 1744 voorviel, het zelve onvoltooid hadt gelaaten. Het eerſte Deel verſcheen in het Jaar 1732, en het tweede, in 't Jaar 1788 uitgegeeven, hoewel Stads geſchiedenisſen niet verder dan tot het Jaar 1463 brengende, heeft alle hoop op een verder vervolg afgeſneeden (†). —— De aanleg van dit Boek, volgens welke ieder ſtigting op het tydperk van haaren oorſprong, met alle de daar in naderhand gemaakte veranderingen, beſchreeven wordt, heeft ten gevolge, dat ook veele byzonderheden van laater dagen daarin zyn aan te treffen. Over 't geen daar gevonden wordt, zullen wy ligter heenen glyden, den Ingezetenen der Stad, die veelligt meer begeeren zouden, herinnerende, dat dit gedeelte van onzen arbeid niet voornaamlyk voor hun geſchikt is, en dat zy hunnen weetlust elders kunnen voldoen: by dingen die uit min algemeen bekende bronnen moesten geſchept worden, zullen wy ons misſchien veroorloven, hier en gindsch een weinig langer ſtil te ſtaan."

Dit doet de Schryver werklyk, gelyk wy door eene menigte voorbeelden zouden kunnen ſtaaven. Zonderling genoeg dagt ons, 't geen hy wegens de *Mennoniten*, of *Doopsgezinden*, vermeldt, om het over te neemen. „ De Vergaderingen deezer niet talryke Gezindheid werden te *Deven-*

(*) Wy maaken opzettelyk geen gewag van de Beſchryving, die ARNOLD MOONEN, in de *Inleiding* tot zyne *Chronyke*, gegeeven heeft, dewyl zy en te kort is, en te na aan den tyd van het *Kerkelyk en Wereltlyk Deventer* komt, om opmerking te verdienen.

(†) Die eenig meerder berigt, nopens den Schryver en deszelfs overigen letterarbeid, begeert, kan het in des Uitgeevers Voorberigt, aan 't hoofd van dit Tweede Deel geplaatst, aantreffen.

Digitized by Google

venter, voor de eerſte reis in den Jaare 1620, en in volgende jaaren meermaalen, verboden (*). De herhaalingen, ondertuſſchen, bewyzen, dat de Regeering haare verordeningen maar ſlaplyk handhaafde. Vóór het Jaar 1652, hadden dezelven zeker wederom eenigen tyd plaats gehad: dewyl wy een raadsbeſluit van dien tyd vinden, ſtrekkende om dezelven vervolgens niet meer te gedoogen (†); doch ook dit kan niet lang ſtand gehouden hebben: want in den Jaare 1663 maakte men een Konkordaat, niet, gelyk voorheen, om die Byeenkomſten geheel te ſtremmen, maar om der *Mennoniten* „ over„ groote licencien in haare publyke Kerklyke exercitien „ en conſummatien van huwlyken, in haare vergaderin„ gen te refreneeren (‡)," en zedert weeten wy ook niet, dat immer een volſtrekt verbod hebbe plaats gehad, hoewel ook in laater tyden nu en dan bekrompene zielen opſtonden, welken deeze Gezindheid naar hun vermogen poogden te onderdrukken. Vooral dient onder deezen de naamlooze Schryver van zeker in den Jaare 1670 verſpreid Blaauwboekje, die zich zelven een Liefhebber van waarheid en regte vryheid noemt (§), in aanmerking te komen, en zommigen der redenen, welken dezelve, benevens veele andere meer algemeene, uit godgeleerde en ſtaatkundige gronden afgeleid, bybrengt, om te toonen, wel-

(*) Zie *Concord. van den 8 Febr.* 1620, en de *Publicatien van den 18 Febr. en 14 Mey* 1620, welker eerſte in de Jaaren 1623 en 1628 vernieuwd is.

(†) Zie *Reſol. van den 6 Jan.* 1652. Evenwel blykt uit de Handelingen der *Mennoniten* Synode in Juny 1648, te *Haarlem* gehouden; dat die van *Deventer* toen geenen Leeraar of Vermaaner hadden. Zie het hier na aan te haalen Boekje. *Redenen waarom, enz.* bl. 14.

(‡) Zie *Concord. van den 24 Sept.* 1663. Nogthans wilde men, een jaar te vooren, de Gemeente der Mennoniten nog niet als een wettig Lichaam aanmerken: want een Legaat van 400 Gulden, aan dezelve gemaakt, werd verklaard aan den Huisarmenſtaat vervallen te zyn, by *Reſol. van den 25 Oct.* 1662.

(§) De titel is deeze: *Redenen waarom de Ed. Achtb. Magiſtraat den Mennisten tot Deventer, niet magh toelaten Conventiculen te houden, door een Liefhebber van Waerheyt en van rechte Vryheyt.* In dit Stukje zyn ook de boven aangehaalde Publicatien te vinden.

Digitized by Google

welke hinderniſſen de Volgers van MENNO aan den bloei der Stad veroorzaakten, zyn ons zo onderhoudend voorgekomen, dat wy geene verſchooning denken te behoeven, wanneer wy de beide laatſten hier woordlyk inlaſchen.

„ Om datſe, tot ſonderlinge ſchade van veele Gere-
„ formeerde Burgeren, de Neeringen weeten nae haer te
„ trekken: midts haere vermogende middelen plaetzen zy
„ haere Winckels in 't beste en 't gelegenſte van de Stadt:
„ verſien haere Winckelen met zeer goede Waren; neemen
„ niet de hoogſte winſte: veele Gereformeerde uyt ge-
„ breck van ſulcke middelen, connen dit alles (dat in ſich
„ niet quaet is,) ſoo niet nadoen.

„ Veele Ingezetenen der Stadt, zelfs in profeſſe gere-
„ formeert, ontbloot van den yver voor de Religie, en
„ van de liefde tot hare Geloofsgenooten, gaen haere
„ Medebroederen verby, en brengen haer gelt in de
„ Winckelen der Mennisten, welcke twee laetſte Rede-
„ nen niet daer heenen tenderen, om de Mennisten
„ die der ſyn uyt de Stadt te wyſen: maer om haer niet
„ te doen voortgroeijen, en te doen uytſterven, metter
„ tydt, door het verbieden haerer Conventiculen: want
„ ſy niet geern en woonen, daer ſy ſo ingetoomt werden,
„ datſe geen Conventiculen houden mogen."

„ Ondertusſchen denke men niet, dat eene diergelyke redeneertrant zonder voorbeeld is. Neen. De Patriarch RIBERA gebruikte, onder anderen, eene drangreden van dezelfde gehalte, toen hy PHILIPS DEN III wilde overhaalen, om de *Mooren* uit *Spanje* te verdryven: dat is tot het neemen van dien maatregel, welks uitvoering zo zeer geſtrekt heeft, om den welvaart uit dat Ryk voor eeuwen te verbannen. „ De *Mooren*," zeide deeze *Spaanſche* Liefhebber van waarheid en regte vryheid, „ zullen,
„ niet uitgedreeven wordende, eerlang alle de rykdommen
„ van het Koningryk in hunne handen hebben. Zy zyn niet
„ alleen werkzaam, maar ook zuinig en ſpaarzaam in den
„ hoogſten graad. Zy kunnen voor kleiner dagloonen
„ arbeiden, en vergenoegen zich in den handel met veel
„ geringer winſten, dan 'er vereischt worden om de
„ *Spanjaarden* te doen leeven: waar van het gevolg is,
„ dat veelen onder deezen, en van koophandel en van
„ arbeid worden uitgeſlooten, en dus vervallen tot be-
„ hoefte. Door gansch *Kaſtilie* en *Andaluſie*, ziet men
„ de *Spaanſche* Dorpen in een vervallen ſtaat, terwyl die

„ der *Mooren* toeneemen en bloeijen; en de *Spaanſche* „ huislieden, ſchoon de vrugtbaarſte gedeelten des lands „ bebouwende, zyn buiten ſtaat om hunne pagt te betaa- „ len, terwyl de *Moorſchen*, niet tegenſtaande dat zy door- „ gaans de dorſte ſtreeken bewoonen, het derde gedeelte „ hunner voortbrengzelen aan de eigenaars der landhoe- „ ven kunnen uitreiken, en tevens niet alleen hunne „ huisgezinnen onderhouden, maar nog jaarlyks iets op- „ leggen, ter vermeerdering hunner bezittingen (*)."

„ De Schryver van 't genoemde Blaauwboekje verhaalt ons, bl. 19, dat de *Menneniten* ten zynen tyde in twee Sekten verdeeld waren, de eene naar eenen TEN CATE, de andere naar eenen KREMER, den naam draagende: en dat die van TEN CATE onder de *Vlaamingen*, de andere tot de *Vlaamsch-Vrieſen*, behoorde. Wat hier van zy, tegenwoordig hebben zy maar éene Kerk, ſchoon 'er *nog* enkele huishoudingen gevonden worden, die *zich niet* eigenlyk onder dezelve agten te behooren; en deeze wordt, zedert een dertig jaaren, door een regelmaatig beroepen Predikant bediend, het welk te vooren alleen geſchiedde door eenen Vermaaner, uit het midden der Gemeente daar toe verkoozen.

„ De afkondiging en inzegening van der *Mennoniten* Huwelyken veroorzaakten, in de voorige Eeuw, eenige moeilykheden: dewyl men hun niet wilde toelaaten, die in hunne eigene Kerk te laaten geſchieden (†); doch naderhand werd vastgeſteld, dat zy, door eene Commisſie uit de Magiſtraat, in den Egt zouden bevestigd worden, volgens een afzonderlyk daar toe beraamd Formulier, en deeze ſchikking wordt nog heden agtervolgd (‡).

„ Naardien de *Doopsgezinden*, uit hoofde van begrippen, welke het wenschlyk ware dat door de geheele wereld gekoesterd wierden, maar welker algemeene naaleeving de werklyk plaats hebbende omſtandigheden ondoenlyk maaken, weigerden gewapend op te trekken, trof de Regeering, in den Jaare 1690, met dezelve eene over-een-

(*) R. WATSON's *Hiſt. of the Reign of Philip* III. Vol. 3. B. 4.

(†) *Concord.* 31 *Dec.* 1644. *Reſol.* 26 *Jun.* 16 *Nov.* 1644. 17 *Dec.* 1646.

(‡) *Reſol.* 31 *Dec.* 1670. 5 *Oct.* 1679. 21 *Dec.* 1680.

Digitized by Google

eenkomst, volgens welke zy twee brandſpuiten tot 's Stads behoef onderhouden, en daar tegen van alle dadelyke wagten en togten vry zyn, en ook geen hooger wagtgeld, dan andere Burgers, behoeven te betaalen (*)."

(*) *Concord.* 8 *Nov.* 1686. *Reſol.* 18 *Oct.* 1690.

Reize door Duitſchland en Zwitſerland, ſedert 1781. *Met Aanmerkingen over den Godsdienſt, de Zeden, den ſtaat der Geleerdheid, de Fabrieken, den Koophandel, enz. Door* F. NICOLAI. *IVde Deel. Te Amſterdam by* A. Mens, Jansz., 1791. *In gr.* 8*vo.* 202 *bl.*

Op louter herhaalen zou het uitkomen, indien wy, 't geen in deeze Reize te pryzen, of in dezelve, als mede in de Vertaaling, te berispen valt, ten aanzien van dit Vierde Deel wilden bybrengen. De Leezer, des begeerig, zie te rugge op onze Aanmerkingen, de Drie voorgaande Deelen betreffende (*). Wy vergenoegen ons met den Inhoud van het tegenwoordige, en eenige ſtaaltjes uit het zelve, op te geeven.

Met het Vierde Boek vangt dit Vierde Deel aan, en voeren de XXIIIſte Afdeeling tot de XXVſte, waaruit het beſtaat, deeze Opſchriften: —— *Van den Koophandel, de Manufacturen en Fabrieken, en over 't algemeen van de Neering en Induſtrie binnen Weenen.* —— *Van de vormende Kunſten, en de Bouwkunde, in Weenen.* — *Van de Muziek in Weenen.* —— *Van de openlyke Schouwſpeleu in Weenen.*

De eerſte Afdeeling is zeer breedvoerig, en brengt ons eene menigte Handelgebreken, en Bezwaaren die dezelve drukken, onder 't ooge. Mislukkingen en derzelver oorzaaken worden opgegeeven. Eenige deezer zyn plaatslyk, andere werken algemeener, en hebben elders ſlegts eene andere rigting, 't welk gelegenheid geeft tot bedenkingen, die met toepaſſing kunnen geleezen worden. „ Men toonde," ſchryft hy, bl. 12, „ van eenige (voorheen opgenoemde) verhinderingen, zo weinig denkbeeld te hebben, als van de waare natuur des Koophandels en der Kunſten, toen

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* V D. 1 St. bl. 553, enz. en *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791. 1 St. bl. 441, enz.

Digitized by Google

toen men, in den Jaare 1752, (onder het opperst beſtuur van den Graaf VAN CHOTEK,) een Hof-kommercieraad oprichtte, om, dit zyn de eigen woorden der Inſtructie, „ den Oostenrykſchen Koophandel over 't geheel eene „ nieuwe wending te geeven." — De Koophandel laat zich in der daad door de magt der Landsheeren zeer gemaklyk *wenden*; maar mogelyk laat zy zich des te moeilyker met *voordeel wenden*, hoe uitgeſtrekter hunne magt is. Eene waarheid, die, door zo veele mislukte proeven, toch eindelyk eenmaal zou moeten worden ingezien, en die men, helaas! nog, tot op den huidigen dag, bynaar nergens inziet. In Oostenryk ſcheen men toenmaals allerminst daar aan te denken: men geloofde, in tegendeel, dat de Koophandel reeds zou beginnen te bloeijen, en uit de Kunſten voort te ſpruiten, byaldien men ſlechts een genoegzaam aantal Staatsbedienden hadt, welken het hunne daar by toebragten, om alles zodanig te *wenden*, als hun zulks gevoeglykst dunkte. Men richtte dus, gelyk gezegd is, in 1752, binnen *Weenen*, den Hof-kommercieraad op, als eene byzondere Inſtelling des Lands, en alleen van de Landsheeren afhangende: men gaf hem eenen *Voorzitter*, eenen *Ondergeſchikten Voorzitter*, een aantal *Hofraaden* met groote inkomſten, en *Secretariſſen* en *Onderhoorigen* in menigte: men ſtelde in de Provintien *Kommercieconceſſen* aan, welken van *Weenen* afhingen, en Byzitters in menigte hadden. Of deeze lieden iets van den Koophandel in 't algemeen, of van de geſteltenis des Oostenrykſchen Koophandels in het byzonder, verſtonden, daar aan wierd in waarheid niet op gedagt. De Heer VAN W. zegt ergens, „ onze welmeenende nieuwe *Hof-kommercieraad* wist ondertusſchen zelf niet, wat de in„ wooners der Erflanden hadden, noch wat zy hebben „ konden. Even onbekend was hun, of de buitenlan„ ders iets van ons, als mede wat zy van ons gebrui„ ken konden." Diergelyke Kommercieraaden, welke *welmeenend*, maar *ten uiterſten onweetend* zyn, heeft men in veele Landen aangetroffen, en door hun is aan de Kunſten en den Koophandel een groot nadeel toegebragt, terwyl men meende nuttig te willen worden."

De Oprigting van niet minder dan zes *Koophandel-Maatſchappyen* moest de bezigheden deezer *wending des Koophandels* verlichten; deeze worden vervolgens beſchreeven, als mede den aanleg van eene menigte *Fabrieken* en *Handwerken*; gepaard met veele Inrichtingen, om buiten-

land-

Digitized by Google

landſche Waaren en Gewerkte Stoffen te bezwaaren. „ Byaldien," zegt NICOLAI, .. een buitenlander over deeze gedrochtlyke Inrichtingen ſpreekt, ingevolge zy zulks verdienen; ja, wanneer hy dezelve met pryst, legt men zulks door geheel *Duitschland* uit als nyd, laſtering en kwaadaartigheid. Zo weinig zyn wy *Duitſchers*, die ons zo zeer roemen de waarheid te beminnen, gewoon, haar te willen hooren. Ik wil dus het gevolg van deeze Inrichtingen met de woorden van eenen doorzichtigen en onpartydigen Vaderlander, den Heer VAN W. ter nederſtellen. „ *Het kredíet verliet eindelyk den Koopman geheel en al.* De goederen der Fabrikanten lagen ongezocht, en renteloos opeengepakt, in gewelven en pakhuizen. De houders der Actien kreegen geene betaaling. Met één woord, alle deeze groote onderneemingen leeden ſchipbreuk; de ſchatten, welke men zich gevleid hadt door deeze onderneemingen te zullen winnen, verdweenen als een nevel, en zelfs die ſchatten, welke men aan denzelven beſteed hadt, waren meer dan half gelyk als door de zee verſlonden." Ook werd de *Hof-kommercieraad* in den Jaare 1776 opgeheeven.

Inmiddels hadt men, om het aan niets te laaten ontbreeken, wat den Akkerbouw en Kunſten, en bygevolg ook den Koophandel, eene *nieuwe wending* kon geeven, in 1767 en 1768 eene Vaderlandſche Maatſchappy opgericht, in elke Duitſche Provintie der Erflanden, ingericht op den voet der Koophandel-Maatſchappyen. Zy worden breeder bl. 20 omſchreeven. „ Doch thans," zo drukt de Vertaaler zich uit, „ zyn alle deeze Gezelſchappen zo niet *in formali*, ten minſten *in materiali*, buiten werkzaamheid."

„ Ik verzoek," luidt de herinnering van NICOLAI, „ dat myne Leezers, welken in de Geſchiedenis van Koophandel en Kunſten niet onervaaren zyn, zich herinneren, of niet dergelyke dingen, als ik hier verhaald heb, tevens in andere Landen ook voorgevallen zyn. Men vergeet dezelve meestal zo rasch zy voorby zyn; maar men heeft ongelyk. Het verhaal van mislukte welmeenende onderneemingen kan leerzaam zyn; en geldt dit niet alleen voor Oostenryk, maar ook voor alle Landen: want, ik herhaal het, byna in alle Landen is het dus toegegaan, en gaat het daar gedeeltelyk nog heden zo. Men moest de herdenking van dier-

Digitized by Google

diergelyke gebreken niet onderdrukken: want een mislukt gevolg kan menigmaal leerzaam zyn voor het toekomende. Zy kan eene waarſchuwing zyn, om niet te vroeg met zichzelven te vrede te zyn, niet op eene ledige theorie en woorden te vertrouwen, waar door lieden van een middelmaatig doorzicht zich het aanzien geeven van eene diepe kennis in de kundigheden van den Koophandel, en allerminst de blinkende beloften van projectmaakers te vertrouwen. 'Er zyn zekere tydſtippen van beproeving en ondervinding, welke ieder Land byna moet ondergaan. Gelukkig de Staat, die zyne eigene misſlagen erkent, en door ſchade leert wys worden."

Verder merkt de Heer NICOLAI op, dat deeze onderneemingen niet geheel van vrugtgevolgen verſtooken geweest zyn; doch geeft onbewimpeld op, welke hinderpaalen tot nog Handel en Kunſten belemmeren, bl. 22. enz. „ De *Militaire Regeering* zal," volgens zyne aanmerking, als hy van de *Kroaten* en *Illyriers* ſpreekt, „ buiten twyfel, ieder een, die ooit de natuur der Menſchen heeft gadegeſlagen, aanzien, als de ſlegtſte geſteldheid van een Land; door dezelve worden de Menſchen noch gevormd, noch verbeterd, noch tot nadenken, noch tot yver voor Kunſten, opgewekt."

In 't Jaar 1781, werden de Kooplieden in *Weenen* in drie klaſſen verdeeld; 1) *Stapelhandelaars*; 2) *Grosſiers* en 3) *Kraamers*, alle breeder beſchreeven, bl. 42.

Omſtandig is het verſlag des Boekhandels te *Weenen*. De kosten en de lastigheid der Boekcenſuur, en de Belasting op de Boeken, is den Boekhandel daar ten hoogſten nadeelig. Onder de negen Boekdrukkeryen te *Weenen*, is de Hof-boekdrukkery van den Heer TRATTNER de voornaamſte. „ In zyn huis heeft hy vier, en in zyn tuin zestien, persſen, welken geduurig aan den gang zyn. Het geviel my zeer wel, dat de Korrectors in eene byzondere kamer geduurig bezig waren, om dat geen na te zien, wat van de persſen kwam. Als mede dat door de kunst, waar door het water tot de fonteinen in den hof werd in de hoogte gedreeven, ook het water in de tweede verdieping van het huis gevoerd wierd, om de vormen van de daar ſtaande Drukkery te wasſen. Men heeft daarby nog eene Lettergietery van zes fornuiſen; eene koperen Plaatdrukkery van zes persſen; eene Boekbindery waarin tien perſoonen arbeiden, en een groot Pakhuis voor Papier, het welk hy zelf op zyne belang-

ry-

Digitized by Google

ryke Papiermolen te *Ebergäsfing*, eenige uuren van *Weenen*, maaken laat. Nergens in *Duitschland* vindt men zo veele voornaame Inrichtingen van deezen aart by elkanderen, dan die van den Heer TRATTNER zyn; men moet daar by tevens opmerken, dat hy alles, hoewel met ondersteuning van de overledene Keizerin Koningin, van den grond af aan heeft opgericht. De onderneeming der Lettergietery, alleen, is van zeer veel aanbelang. Hoewel een groot gedeelte van zyne karakters, voornaamlyk der *Duitschers*, de schoone gedaante niet heeft van BREITKOPF en anderen, moet men tevens daar by bedenken, van welk eene ellendige ouderwetsche gedaante de Oostenrykſche Schriften waren vóór den tyd van den Heer TRATTNER. Buiten zyne opgenoemde Etablisfementen, heeft hy nog eene Boekdrukkery in *Inſpruck* en *Agram*, aan beide plaatzen ook Koophandel in Boeken, en ook Boekwinkels in *Praag* en *Brunn*. Hy is uit *Hongaryen* geboortig, en het doet hem waarlyk eer aan, dat hy, uit eenen geheel laagen ſtaat, en zonder het geringst vermogen, alleen door zyne arbeidzaamheid, tot die hoogte geklommen is, en alle deeze Inrichtingen heeft aangelegd."

Om een verder verſlag van de Fabrieken, Handwerken en Ambagten, moeten wy den Leezer tot de *Reize* zelve verzenden. Alleen tekenen wy nog op, dat onder de hindernisſen aan de *Fabrieken*, enz. geteld wordt, de drukkende zwaarte der Burgerlyke Belastingen. „Men rekent, bl. 66, dat een Burger in *Weenen*, byna een zevende gedeelte zyner inkomſten, aan vastbepaalde Belastingen uitkeeren moet, zonder de indirekte uitgaven aan accynſen, tollen, imposten op den drank, op brandſpuiten, fonteinen of bronnen, enz. mede te rekenen. Wanneer hy een huis bezit, moet hy het zevende gedeelte van de huishuur als een impost opbrengen. Daarby komt nog, dat, in de Stad *Weenen* zelve, de derde verdieping den Keizer tot hofkwartieren toebehoort."

By de uitvoerige beſchryving van de *Keizerlyke Koninglyke Academie der vormende Kunſten*, komt die van de Schildery-Verzameling van den Vorst van KAUNITS, en van den Vorst VAN LICHTENSTEIN, van verſcheide Prent- en Muntverzamelingen; en een lyst van de voornaamſte Kunſtenaars in *Weenen*, die in veele opzigten eer verveelend dan leerzaam is.

Meer onthaals zal de Liefhebber van de *Muzick*, in de XXIVſte Afdeeling, ontmoeten; deeze draagt de merk-

te-

Digitized by Google

tekens van de hand eens oordeelkundigen Liefhebbers, die by zyn verblyf in *Weenen* opmerkzaam geweest is omtrent alles wat de Muziek betrof, en voornaamlyk op dat geen, wat het karakteristike van dezelve in *Weenen* uitmaakt. Byzonder ſtaat hy ſtil op de Muziek van GLÜCK, omtrent wien de Kenners tot nog verdeeld geweest zyn, of hy, ondanks zynen algemeenen roem, in zyn oogmerk, om de Muziek der Opera geheel te hervormen, en dezelve tot haar natuurlyk oogmerk, om den zin des Dichters, naamlyk, buiten de begrensde paalen te doen uitbreiden, te rug te brengen, met betrekking tot de uitvoering, en in zo verre dit uit te voeren is, *volkomen* heeft kunnen ſlaagen. „ Ik kan," ſchryft NICOLAI, „ en wil, het geringſte hier omtrent niet beſliſſen. Intuſſchen ben ik geen vriend van alles blindlings toe te ſtemmen, en vertrouw, ten opzichte der kenners van partituren in de Muziek, alleen myne oogen, en met betrekking tot de uitvoering alleen myn gehoor, myne verbeelding en myn gevoel; al het geen ik, door een veeljaarig aanhooren en vergelyken der beste Muzikaale Werken, verworven heb." Men leeze, ten blyke dat hy deezen regelmaat in 't oog houdt, zyn oordeel over den gemelden beroemden Componist.

De beſchouwing der *openlyke Schouwſpelen in Weenen* zal over 't algemeen behaagen. *Is iets buitengemeen doms ook ſchoon!* dan zal men ſchoonheid vinden in een opgegeeven inhoud van een *Treurſpel*, in den Jaare 1725, door de Jeugd by de Jeſuiten uitgevoerd, getyteld: ABRAHAMI TEGEN GOD, EN ISAACI TEGEN ZYN VADER, GEHOORZAAM. — Met een *Voorſpel: de Zeenimphen beſtellen wegens* CASSIOPIIS *hoogmoed* ANDROMEDAM *haare Dochter eenen Walvisch voor te werpen, en reiken haar* MERCURIO *om aan eene Steenrots te binden.* — Met een *Tuſſchenſpel:* MERCURIUS *bindt* ANDROMEDAM *aan een Steenrots, welke de Walvisch met opgeſperden muil aanſpoort* — en een *Naaſpel:* PERSEUS *voert de alreeds door hem ontketende, en den Walvisch entrukte,* ANDROMEDA *als zyne Bruid weg*, bl. 130. — NICOLAI doorloopt het *Duitsch* Tooneel te *Weenen*, met de veranderingen en verbeteringen, beſchryft de *Kreutzerkomedie* in de Voorſteden. Tot dezelfde Volksſpelen behoort ook het *Krippelſpel*, 't welk, door *Marionetten*, de *Geboorte* CHRISTI voorſtelt. Nog in 1783 ſtondt het volgende in de *Weener* Courant: „ de reſpec„ tive Liefhebbers van hoogen en laagen ſtand *wordt hier*

„ me-

Digitized by Google

„ mede bekend gemaakt, dat, met verlof der hooge Over-
„ righeid, geduurende de Advent en Kerstyd, tot aan het
„ einde der Vasten, wederom by den gouden Adelaar in
„ het Leeuwrikveld zal vertoond worden, de by het K.
„ K. Hof ſints veele jaaren geproduceerde *Krippe*; het
„ geheele werk beſtaat uit 31 Machines, welke alle op
„ het volkomenst verbeterd en verlicht te voorſchyn ko-
„ men, en allen genegen Aanſchouweren een volkomen ge-
„ noegen verſchaffen zullen."

Voorts ontmoeten wy een verſlag van de *Vuurwerken*, by de Inwooners te *Weenen* zo zeer bemind, en zeker zeer zonderling in de aangekondigde voorſtellingen; WERTHERS *vrolyke dagen*, WERTHERS *geſcheiden vereeniging*, WERTHERS *zamenkomst met* LOTJE *in zyne rustplaats*, in het Frontvuur, en WERTHERS *en* LOTJES *verblyf in de velden van Elyſium*, in eene Decoratie, afgebeeld te zien, klinkt vreemd. Geestig is NICOLAI's beſchryving van de toegezegde *Vuurſpuwende Berg Veſuvius*; en zal men met hem het *Dierengevegt te Weenen*, waar mede dit Boekdeeltje eindigt, verfoeijen.

Dagverhaal van eene Reis van de Kaap de Goede Hoop, in de Binnenlanden van Afrika; ondernoomen in de Jaaren 1790 *en* 1791, *door* JACOB VAN REENEN, *en anderen, naar het Wrak van het Engelsch Oost-Indisch Compagnieſchip* de Grosvenor; *om te ontdekken of 'er nog eenige Schipbreukelingen in leven waren. Uitgegeeven door Kapitein* EDW. RIOU. *Uit het Engelsch vertaald. Te Lejden by* A. en J. Honkoop, 1793. *In gr.* 8vo. 80 *bl.*

Op den 13den van Zomermaánd 1782, zeilde het Engelsch Oost-Indisch Compagnieſchip *the Grosvenor*, Kapitein COXON, van *Trinconomale*. In den tyd van een maand ontmoette het ſlechts één Schip op Zee; en werdt, den 2den van Oogstmaand, van een zwaaren ſtorm beloopen, welke twee dagen bleef aanhouden, geduurende welke men geene Waarneemingen konde doen; 't geen dan ook tot groote misrekening van den Kapitein aanleiding kan gegeeven hebben. Op Zondag, den 4den van Oogstmaand, in den agtermiddag om vier uuren, maakte men een bylegger. Twee Matroozen, in de mast geplaatst, riepen dat zy land zagen, en dat men 'er op aan dreef. Dit bericht werdt in het eerst door den derden Waak

be-

beſpot; vervolgens aan den Kapitein te kennen gegeeven; doch toen was het reeds zo laat, dat het Schip op de blinde klippen ſtootte, van welken het omringd was, zo dat elk Scheepeling onmiddelyk den dood verwagtte. Alles werdt gedaan om Schip en Volk te redden, doch het eerſte was onmogelyk, nadien hetzelve, even voor de groote mast, in tweeën brak. Gelukkig dat een ſtuk van het Wrak, op het welk zy in menigte ſtonden, by het omloopen van den wind naar land, in ondiep water begon te vlotten; terwyl het ander gedeelte de woede van die zwaare Zeeën bleef breeken, die hen anders zekerlyk verzwolgen, of tegens de klippen verbryzeld, zouden hebben.

Geduurende de eerſte poogingen, om het Schip te redden, hadden zy reeds 20 Mannen verlooren. De Inboorlingen hadden hen geholpen; maar toen zy op het vlotgeworden Wrak aan land kwamen, was de dag reeds geheel verloopen, en hunne Helpers waren vertrokken. De gloeiende aſche van hun vuur was het Scheepsvolk en de Paſſagiers echter van dienſte, om drie andere vuuren te ontſteeken; hun eeten klaar te maaken, en zich eenigzins te herhaalen. Verſcheiden Vaten met Vleesch, Spek, Meel, enz. werden vervolgens nog geborgen, en door den Kapitein uitgedeeld; terwyl men, van twee zeilen, twee tenten voor de Dames maakte, om in dezelve den nacht door te brengen. Den volgenden dag kwamen de Inboorlingen, en namen weg wat hen aanſtond; zynde de plaatſe der ſtranding, volgens rekening van den Kapitein, omtrent 15 of 16 dagreizen van de *Kaap de Goede Hoop*; naar welke Hollandſche Volkplanting zy, den volgenden dag beſlooten heen te trekken.

Niet verre op hunnen togt gevorderd zynde, werden zy van eene bende der Inboorlingen ontmoet, onder welken een man was, die hen in het Hollandsch aanſprak. Deeze, volgens de berichten, door JACOB VAN REENEN in dit Dagverhaal medegedeeld, waarſchynlyk een weggeloopen Slaaf van *de Kaap* zynde, die aldaar nog eene Vrouw en twee Kinderen had; gaf hen eene al te waare, en tevens droevige, beſchryving, van de gevaaren, welken zy op deezen hunnen togt ſtonden te ontmoeten, voor zy aan de wooning van eenigen Europeaan komen konden. Alle aanbiedingen en verzoeken, by deezen man, die zich TROUT noemde, te vergeefsch zynde, om hen als Gids te dienen — waar van de reden zigtbaar genoeg

Digitized by Google

noeg is —— trokken zy nog 4 of 5 dagen voort, terwyl de Inboorlingen geduurig om hen te zamen ſchoolden; hen alles afnamen wat zy goedvonden; de Dames ruw behandelden, en het Volk, in 't algemeen, zo tergden, dat zy ſomtyds geweld moesten gebruiken: het welk echter niet veel konde betekenen, nadien zy geene wapenen by zich hadden. Eindelyk ging de baldaadigheid der Wilden zo verre, dat zy de Dames van haare Juweelen en Horologien beroofden; terwyl den mannen, de eenigſte Tonderdoos die zy hadden, en die dus by hen op eenen hoogen prys ſtond, mede ontſtoolen werdt.

Na het overtrekken van een Rivier; na het verteeren der meeste levensmiddelen; en by het aangroeijen van den arbeid, om de Vrouwen en Kinderen te helpen; begon het Scheepsvolk te morren, en het gezelſchap ſcheide, met gemeene bewilliging, in verſchillende benden van elkander. Eén van die benden, de eenigſte welke aan *de Kaap* gekomen is, had zekeren HYNES tot voorganger; uit wiens mond ook dit Verhaal is opgeſchreven. Deeze had byna ongelooflyke ellende uit te ſtaan. De Scheepelingen, welke dezelve uitmaakten, waren genoodzaakt van beeziën, wilde zuuring, landkrabben, ſlakken, enz. te leeven; ja zy waren ſomtyds in het grootſte gevaar om van honger te ſterven, ſchoon zy, op andere tyden, oesters, ſchelpviſchen, krengen van geſtrande walviſchen, en robben, als lekkere ſpyzen, konden bekomen. Honderd en vyftien dagen gereisd hebbende, en zeer door den dood geminderd zynde, ontmoette deeze troep, by toeval, eenige Hollandſche Boeren, die hen met groote gastvryheid behandelden. Zy wierden vervolgens op karren naar *Swellendam* gebragt; van waar twee of drie hunner naar *de Kaap* gevoerd wierden, en voorts in *Engeland* te rug kwamen.

Daar men uit de aangekomen ongelukkigen aan *de Kaap*, het omzwerven en agterblyven van nog zo veele anderen vernoomen had, ondernam een gezelſchap van Hollandſche Volkplantelingen, in het volgend jaar, het land te doorkruiſen, om hen, die agter gebleeven waren, op te ſpooren; doch zy konden 'er geen van vinden: weshalven men onderſtelde, dat zy toen reeds alle door honger, ongemakken, en door de handen der Kafferen, waren omgekomen. Tien jaaren laater werdt echter het gerucht weder levendig, dat zich nog eenige van deeze Schipbreukelingen, en wel bepaald eenige Vrouwen, in

Digitized by Google

het leven bevonden. Dit gaf aanleiding dat een aantal onvertſaagde Planters het voorneemen vormden, om het land nog eenmaal door te trekken, en zelfs tot aan het Wrak van *de Grosvenor* voort te reizen, om dus van de waarheid of valschheid van dit gerucht verzekerd te worden, en om die ellendelingen, zo zy nog leefden, uit hunnen beklaaglyken toeſtand te redden. Van deezen togt bevat het voor ons liggend *Dagverhaal* de weetenswaardigſte byzonderheden, welke, by de Reizen van LE VAILLANT en SPARMAN, altoos met eenig nut gelezen kunnen worden; ſchoon geene opzettelyke Waarneemingen behelzende.

De verwondering, dat men dit *Dagverhaal* uit het Engelsch heeft moeten vertaalen, daar het eene Reize van Hollanders betreft, zal ras ophouden, wanneer men in aanmerking neemt, dat de oorzaak, om welke deeze Reize ondernoomen en volbragt werdt, voornaamlyk en alleen ongelukkige Engelſchen betrof, die onder de Wilden (zo men meende) rond zworven. Kapitein RIOU was aan *de Kaap* tegenwoordig, toen dezelve ondernomen werdt; hy was 'er zelf nog, toen VAN REENEN, met zyne overige reisgenooten, te rug kwamen; en hy kon zich niet genoeg verwonderen, dat zy hunnen togt, tot den ongelooflyken afſtand van *vier honderd en zeven en veertig* uuren, of groote mylen, van *de Kaap* voortgezet hadden, eer zy de terugreize aannamen. Schoon zy geene der Scheepelingen levendig hadden kunnen vinden, was het Dagverhaal hem merkwaardig genoeg voorgekomen, om een afſchrift van hetzelve te verzoeken; 't welk hem vervolgens door den Broeder van VAN REENEN, op eene verpligtende wyze, naar *Engeland* werdt overgezonden: en aldaar in het Engelsch uitgegeeven.

De perſoonen, welke deeze vermoeijende, en geheel menschlievende, Reize ondernamen, waren J. A. HOLTSHAUSEN, H. MULDER, J. VAN REENEN, C. J. MULDER, L. A. PRINS, P. LOMBART, T. VAN DER WALDT, H. JANSSEN VAN RENSBURG, S. SCHEPERS, P. HOLTSHAUSEN, I. MULDER en P. VAN DER WALDT. Na vooraf met elkander een verdrag, van zeven Artykelen, gemaakt en ondertekend te hebben, vertrokken de eerſten, den 24ſten van Oogstmaand 1790, met vier Wagenen, naar de beſtemde verzamelplaatſe. Den 18den van Wynmaand, kwam, tot hunne algemeene verwondering, JACOB JOUBERT, met een Wagen, en alleen van agt Hottentotten vergeze-

gezeld, mede in hunnen kring, hebbende hen, met eene onbegrypelyke ſtoutheid, door alle dē Wildernisſen gevolgd, alleen om dat hy beloofd had by hen te zullen komen. Op den 1ſten van Louwmaand 1791, keerden zy van hunnen togt te rug, hebbende twee van hunne reisgenooten door den dood verlooren, namenlyk, J. A. HOLTSHAUSEN, 23 November, aan de gevolgen van een' val in een' kuil, welke de Inboorlingen, tot het vangen van Oliphanten, gemaakt hadden; zynde met paalen, in het vuur gehard, voorzien, welke hem yſelyk in de palm van zyne ſlinkehand wondde. De ander was LODEWYK PRINS, die geen minder deerlyk lot wedervoer, 't welk wy uit dit *Dagverhaal* zullen mededeelen.

Den 30ſten November kwam een groote mannetjes Oliphant by hunne Wagenen. Terſtond vervolgden zy hem, en tastten hem aan; hy had verſcheiden ſchooten ontvangen, en was reeds twee maalen gevallen geweest, wanneer hy in een zeer dik doornachtig kreupelbosch kroop. Meenende dat zy hem de rest gegeeven hadden, zo naderden T. VAN DER WALDT, L. PRINS en I. MULDER de plaats daar hy zich verborgen hieldt; wanneer hy in eens woedend uit het kreupelbosch ten voorſchyn kwam, en met zynen ſnuit LODEWYK PRINS, die toen te paard zat, vatte, en onder zyne voeten vertradt. Hy ſtak vervolgens eenen van zyne ſlagtanden door zyn ligchaam, en ſmeet hem in de lucht, dat hy op den afſtand van dertig voeten nederviel. De anderen, ziende dat 'er geene mogelykheid was van te paard te ontſnappen, ſteegen af, en kroopen in het kreupelbosch om zich te verſchuilen. De Oliphant, nu niets in het oog hebbende dan het paard van VAN DER WALDT, volgde hetzelve eenigen tyd lang, wanneer hy omkeerde, en weder omtrent de plaats kwam, daar het dood ligchaam lag, en naar het zelve rond zag. Op dit tydſtip hernieuwde het geheel gezelſchap den aanval om hem van de plaats te verdryven, wanneer hy, na nog eenige ſchooten ontvangen te hebben, wederom in het dikst van het bosch ontſnapte. Nu dagten zy dat hy verre genoeg af was, en hadden reeds begonnen een graf voor hunnen ongelukkigen medgezel te delven, waar mede zy druk bezig waren, wanneer de Oliphant weder uit het hout ten voorſchyn rende, en, hen alle wegjaagende, op de plaats alleen bleef. T. VAN DER WALDT kreeg gelegenheid om hem nog een ſchot toe te brengen op den afſtand van honderd ſchre-

Digitized by Google

den. Toen deeden zy alle te gelyk eenen anderen aanval op hem, wanneer hy, nog verſcheiden kogels ontvangen hebbende, begon te wankelen, en, toen vallende, doodden hem de Hottentotten met nog een ſchot of twee, terwyl hy op den grond lag. De woede van dit dier was onbeſchryflyk. Zy, van het gezelſchap, die kundigheid van de Oliphantenjagt hadden, verklaarden, dat deeze de ſnelſte en woedendſte was dien zy ooit gezien hadden. De Hottentotten zeiden, by die gelegenheid, dat het de gewoonte van den Oliphant is, als hy aangevallen wordt, een dood ligchaam niet te verlaaten, voor dat hy by ſtukjes het geheele lyk heeft opgegeeten; doch de Vertaaler twyfelt met reden aan dit beweerde, nadien de Oliphant geen vleeschëetend dier is.

Schoon deeze Reize niet aan het oogmerk voldaan heeft, is men door dezelve echter van het beſtaan eener *Kraal*, of Dorp, in het land der *Hambonas* verzekerd geworden, welke van andere en vroegere Scheepbreukelingen oorſpronglyk was: de Reizigers vonden nog drie Vrouwen van dezelve in het leven. De Kok van het Schip *de Grosvenor* was, twee jaaren te vooren, volgens bericht van een Bongoneeſchen Slaaf, aan de kinderpokjes geſtorven. —— De Heer J. D. PASTEUR heeft, als Vertaaler, de leezing van dit *Dagverhaal* bevalliger gemaakt, door den vorm van hetzelve, als *Journaal*, te veranderen, en het droge en verveelende van deszelfs ſtyl, zo veel mogelyk, weg te neemen.

Godsdienst. Door JAN LUGT, DIRKSZ. *Te Amſterdam by* P. J. Uylenbroek, 1793. *In 4to.* 16 *bl.*

Vereërers van den Godsdienst zullen den welmeenenden yver van den Dichter LUGT, gewisſelyk, hoog achten, dat hy hen, in deezen tyd, een Dichtſtuk in handen geeft, 't welk het bekoorlyke van het Onderwerp, met het troostryke van deszelfs invloed, op eene gepaste wyze voorſtelt. Een enkel ſtaal zal die achting zeker doen billyken.

Volmaakte GODSDIENST! hoe beminlyk,
Hoe ſchoon, hoe zagt, is uw gebied!
Hoe zegenryk, hoe onverwinlyk,
Is uwe onſchatbare invloed niet!

Gy

Gy zyt der hoogſte Wysheid waardig;
Eenvouwdig, reedlyk, zonneklaar.
Ach! of heel 't menschdom flechts volvaardig
Gehoorzaam aan uw leiding waar'!
„ Eer God; bemin uw medemenſchen;
„ Doe wél, ſchoon 't aan uw Vyand zy;
„ Wees mensch, ô Mensch!" Zie daar uw wenſchen,
ô Godsdienst! Hoe volmaakt zyt gy!
Het Ongeloof mpog' zich vermeten
Te ſpotten met uw hemelsch licht;
Het vlieg', van dollen waan bezeten,
God lastrende, u in 't aangezigt;
Het Bygeloof miskenne uw luister;
't Verlieze u in verborgenheên,
Of volg', geprangd in Dweepzuchts kluister,
Angstvallig, zuchtende, uwe ſchreên;
Geweetensdwang doe vryë zielen,
In 't voetſtof van eene dwingeland,
Voor de afgoên van zyn ſtaatzucht knielen,
Gods toorn' tot ſpyt, en u tot ſchand':
Ge aanſchouwt, bedaard, elks avrechtsch pogen;
En, wars van wraak, van twist, en haat,
Perst liefde u flechts een' traan uit de oogen,
Waar deernis in geteekend ſtaat.
Te oneindig boven 't lot verheven
Dañ dat u iets vertſagen kan,
Doet laster, list, noch woede, u beven,
Van vrygeest, dweeper, of tiran.
Sterk door 't geloof, draagt ge uwe zorgen,
Het heil van 't redelyk heelal,
Hem op, die gisteren, die morgen,
Die eeuwig heerschte en heerſchen zal.

De eenige aanmerking, die wy op den Styl van dit Dichtſtuk zouden maaken, is deeze: dat dezelve meer betoogt dan ſchildert; waar door het Vers, over 't geheel, meer redé- dan dichtkundig is. Dan, deeze ſchryfwyze is welligt een voordeel voor *dit* Dichtſtuk, en is, bovendien, den Heere LUGT veeltyds eigen.

Digitized by Google

Christelyke Gezangen, ten gebruike der Doopsgezinde Gemeente, vergaderende by het Lam en den Toren, te Amsterdam. Te Amsterdam by P. J. Uylenbroek, L. van Hulst *en* A. van Aken, 1793. *In gr.* 8vo. 172 *bl.*

Het Gezang, een der voornaamste deelen van den Godsdienst der Christenen uitmaakende, konde de Doopsgezinde Gemeente, vergaderende by *het Lam* en *den Toren* te *Amsterdam*, niet afzyn, om ook op dat gedeelte haare aandacht te vestigen. Sedert den jaare 1684, zong men, in die Gemeente, eene beryming van *Davids Psalmen*, door verscheiden Dichters van dien tyd; als mede eenige weinige Schriftuurlyke Gezangen, toenmaals mede ingevoerd, meer byzonderlyk passende op Christelyke Feesttyden en Plechtigheden. Van tyd tot tyd echter veranderde de smaak in de Nederduitsche Dichtkunst, en dit maakte ook eene verandering in dat verouderd gezang noodzaakelyk, en wel te meer, daar de meeste Protestantsche Gemeenten in ons Vaderland, zelfs die der Hervormden, hunne *Psalmen*, of Kerkgezangen, verbeterden. De gemelde Doopsgezinde Gemeente besloot, derhalven, ook tot het invoeren van een beter Gezangboek; kiezende nu, in plaatse van de Psalm-beryming, door D. R. CAMPHUISEN, J. OUDAEN, en anderen, vervaardigd, de veel betere van LAUS DEO, SALUS POPULO; welke, den 16den van Zomermaand deezes jaars, benevens deeze *Christelyke Gezangen*, in die Gemeente werdt ingevoerd.

Niet ongepast vroeg KLOPSTOCK: of DAVID, wanneer hy onder het Nieuwe Testament geleefd had, of dat hy een Christen ware geweest; geen andere Psalmen zoude gemaakt hebben? —— Zekerlyk zou zyn verheven genie zich dan tot de hoofdgebeurtenissen van het Euangelie, en verscheidene andere stichtelyke Onderwerpen uit de Christelyke Zedekunde, bepaald hebben. Dit verdedigt derhalven de onderstelling van die Christelyke Gemeenten, welke geloovén, dat zy, benevens de *Psalmen van* DAVID, ook gepaste Liederen en Gezangen mogen en moeten gebruiken, welke meer op de hoofdgebeurtenissen van hunnen Godsdienst, en deszelfs Plechtigheden, toepasselyk zyn.

Een aantal van agt en zestig byzondere Gezangen komen in deezen Bundel voor, gaande over zodanige Onderwerpen, als de Geboorte, en het Lyden, van JESUS, deszelfs Opstanding en Hemelvaart, benevens de meeste Feestdagen, en eenige punten der Zedekunde, opleveren. De Maakers deezer Gezangen worden niet genoemd; zy behoorden niet alle tot de Doopsgezinde Gemeente, maar waren Leden van zeer onderscheiden Protestantsche Gezindheden, 't welk zeer wel te stade gekomen

Digitized by Google

men is, om in de keuze hunner uitdrukkingen zich doorgaans te bepaalen tot bewoordingen, welke Christenen van onderſcheiden denkwyze zouden kunnen goedkeuren, ten einde alzo hun werk voor veelen nuttig te doen zyn. Daar het geen geringe kunst is, zo eenvoudig in voordragt te wezen, dat men door eene geheele Gemeente verſtaan wordt, terwyl men tevens als Dichter ſpreekt, zal men de moeite van zulk eenen arbeid ligt bevroeden; en men zal het dus billyk oordeelen, wanneer men, in een of ander Gezang, een of ander poëtisch beeld aan de vereischte wordende eenvoudigheid ziet opgeofferd, of weg gelaaten.

Dat dit alleen in ſommige Gezangen, en geenzins in allen uit deezen Bundel, geſchied zy, bewyze het uitmuntend dertiende Gezang, dat tevens ten Proeve kan ſtrekken, getyteld:

GEWEETEN.

I.

6 Groote God, in 't engenaakbaar licht,
Op 's hemels troon onëindig hoog verheven!
Gy hebt een wet in 's menſchen hart geſchreven,
Die hem wel duur aan uwen dienst verpligt.
Die wyze wet, aanbidlyke Opperheer!
Spreekt, met gezag, met nadruk, in 't geweeten.
Zy is uw ſtem: dit ſtaaft de onfeilbre leer,
Verkondigd door Apostlen en Profeeten.

2.

't Gewiſſe, een licht in de aardſche duisternis,
Ontdekt den geest, wat ſpoor wy ook betreeden,
Van ſtap tot ſtap, naar 't richtſnoer van de reden,
Wat goed of kwaad, of onverſchillig is,
Wie door 't gevaar van rust zich vind beroofd,
Dit heillicht blyft der vroomen trouwen wachter;
Maar 't laat, waar 't ſtout door moedwil word verdoofd,
Een vonk, ter ſtraffe, in 's menſchen boezem achter.

3.

Ontvlamt die vonk, ſtraks word ze een hel gelyk.
De hoop bezwymt; de zelfhaat ſlaat aan 't woeden;
De wroeging knaagt; de diepe wonden bloeden;
En de angst ziet niets dan 't eewigduister ryk.
De booswicht ſchrikt op 't ritslen van een blad.
Hy vlugt, maar kan 't geweeten niet ontvlugten.
Hy vind geen' heul by vleijers, weelde of ſchat.
Zyn dartle vreugd verkeert in bange zuchten.

Digitized by Google

4.

Maar vrolyk juicht een welgeſteld gemoed:
Hoe laag 't zich hou', 't ziet de englen om zich zweeven;
't Looft 's Hoogſten naam; 't is 't leven van het leven;
Een bron van vreugd; een altoosduurend goed.
Myn ziel, die 't all' van God alléén verwacht!
Verduur 't geen u moet tot beproeving ſtrekken,
En toon hoe gy geen waereld waardig acht,
Dat ge ooit om haar 't geweeten zoud bevlekken.

Wy wenſchen, met de Opzieners der Doopsgezinde Gemeente, die deeze Gezangen hebben in 't licht gegeeven; dat hunne toeleg tot het gemeennuttige, en ter verſterking in veele Chriſtelyke gemoedsbeweegingen, van den zegen des Allerhoogſten achtervolgd moge worden; en dat het openbaar, zo wel als het byzonder, gebruik deezer Gezangen, ſtrekke ter aankweeking van ongeveinsde Godsvrucht, en ter vermeerdering en uitbreiding van geloof en hoope der Zaligheid!

Specimen Philologiæ Patriæ Academicum, quo narratio exhibetur de Vita, Moribus & Carminibus clariſſimi Poëtæ Friſii GISEBERTI JACOBI F. cet, quod Præſide E. WASSENBERGH, *Ling. Græc. Prof. Franeq.* cet, defendit G. B. REDDINGIUS, Friſius. Franeq. ap. G. *Coulon*, 1793. in 4to. m. f. *Dat is*

Academiſche Proeve van Frieſche Taalkunde, waarin verſlag gedaan wordt van het Leeven en de Gedigten van den vermaarden Frieſchen Digter GYSBERT JAKOBS, *welke onder Voorzitting van* E. WASSENBERGH, Hoogleeraar in de Griekſche taale, enz. aan de Hoogeſchoole te Franeker, *is verdedigd door* G. B. REDDINGIUS.

Niemand zal het misbillyken, dat een Hoogleeraar in de Taalkunde, aan de Hoogeſchoole in Friesland, ook eenigen arbeid beſteede aan het beoefenen van de, dit Gewest eigene, taal, welke een tak van de oude Saxiſche ſpraak is, en, ſchoon merkelyk verbasterd, van de bewooners van het platte land nog geſproken wordt. De Hoogl. geeft (§ 2.) zyn wensch te kennen, dat deeze kleine Proeve aanleiding moge geeven, om den lust ter beoefening van dit vak van Taal- en Oudheidkunde, welke thans geheel uitgedoofd is, wederom op te wakkeren. Hoe veel lichts echter uit die oude Gedenkſtukken, waarop § 3. ſchynt gezien te worden, voor 's Lands Geſchiedenis te ſcheppen zy, weeten wy niet te zeggen, daar wy omtrent deeze aloude Schriften geheel onkundig zyn, en alleen toevallig kennis kreegen aan den Digter, waartoe 's Hoog-

Digitized by Google

's Hoogleeraars beſpiegelingen zig eeniglyk bepaalen. De Recenſent vondt weldra zo veel ſmaaks in deeze overedele Gedigten, dat hy, ſchoon geheel onbekend met de Frieſche landtaale, daaraan nu en dan gaarn een uurtje opofferde; zig de opheldéringen van anderen, die hy daarin konde magtig worden, ten nutte maakende. Hoe zeer GYSBERT JAKOBS ook van Taal- en Digtminnaars verdiene geleezen, en, naar het oordeel van de kieſſte Kenners, onder den rang van de voortreffelykſte Nederlandſche Digters geplaatst te worden; moet echter de moeilykheid, om hem te verſtaan, natuurlyk niet alleen hen, die geen *Frieſen* zyn (gelyk wy ondervonden hebben), maar ook zelfs dien Landaart, van het leezen en beoefenen deezer Gedigten te rug houden, uit hoofde der verouderde taale, waarin zy geſchreeven zyn. Hadt iemand tyd, geduld en bekwaamheid, om van deezen, met regt zo hoog geroemden, Digter eene Uitgaave, voorzien met de noodige Taal- en Oudheidkundige opheldéringen, te bezorgen (op dergelyke eene wyze, als onze MELIS STOKE's *Rymkronyk*, door den verdienſtelyken B. HUIDEKOPER, bezorgd is); die zou zekerlyk by de Liefhebbers van deeze ſoort van Letteroefeningen dank behaalen. Het is niet zo zeer van deezen kant, dat de Hoogl. WASSENBERGH, in deeze Proeve, onzen Digter heeft aangevat (ſchoon hy op ſommige woorden eenige Taalkundige aanmerkingen gemaakt hebbe); meer heeft hy hem beſchouwd in zyne Navolgingen van de Ouden. Eerst echter heeft hy den Leezer eenige byzonderheden van 's Digters leeven voorgedraagen, die uit het Werk zelve, inzonderheid uit de Opdragt, 's Mans Afbeelding en Brieven, zyn opgemaakt. GYSBERT JAKOBS (of gelyk hy zig in zyne Brieven aan s. GABBEMA ondertekent, GYSBERT JAPIX) werdt gebooren in, of by, *Bolswaard*, in het Jaar 1603, was naderhand daar ter ſtede *Schoolmeester* en *Voorzanger*, en werdt 63 jaaren oud. Zyne Gedigten zyn naderhand byeenverzameld, en door zynen vriend s. GABBEMA uitgegeeven, onder den titel van GYSBERT JAPIX *Frieſche Rymlerye, yn trye dielen forſchaet, to Leuward*, 1681. Doch deeze uitgaave krielt van fouten en onnauwkeurigheden; 'er is een oudere en zuiverder *Bolswaarder* uitgaave by SAMUEL FEN HARINGHOUK, *Boekdruwcker ynne wierheyt*, volgens welke de Hoogl. eene lyst van verbeteringen opgeeft. Onder de bewyzen van 's Mans lof wordt nog opgeteld, dat hy van Vreemdelingen, wegens zyne vermaardheid, bezoeken ontving, en de wydvermaarde FRANCISCUS JUNIUS, Zoon van den Godgeleerden van dien naam, uit Engeland overgekomen, zig eenigen tyd te *Bolswaard* opgehouden heeft, om van deezen geleerden Schoolmeester in de Frieſche taale onderweezen te worden.

De Hoogl. heeft genoegzaam alleen zig tot twee Digtſtukken bepaald, als zynde Navolgingen der Ouden; 't eene van CATULLUS, 't ander van ANACREON. Hier werpt de Hoogl. de

Digitized by Google

vraag op, hoe de Digter deezen tot zyne *modellen* heeft kunnen uitkiezen, daar 'er geen blyken zyn, dat hy in Latyn en Grieksch bedreeven was; doch verondersteld, dat deeze stukken hem door zyne geleerde Vrienden zullen medegedeeld zyn; vergelykende hem hierin by den vermaarden Landdigter H. K. POOT, die de beroemdste Ouden zo gelukkig gevolgd heeft. — 'Er is, onzes achtens, echter een groot onderscheid tusschen eigenlyke *overneemingen* en *navolgingen*, waardoor men zig de denkwyze, trant en styl, van goede *modellen* tragt eigen te maaken. Dus, by voorbeeld, volgde HOOFT den Latynschen Historieschryver TACITUS na, zonder van hem *over te neemen*. Dit laatste is eigenlyke Letterdievery, terwyl het eerste alle aanpryzing verdient, en het is het verzuim daarvan, waaraan men, zo wy meenen; inzonderheid hebbe toe te schryven het jammerlyk verval, 't geen 'er, ten opzigte zo van Prozaïschen styl in 't algemeen, als byzonder van den Digterlyken styl en smaak, vry algemeen onder de hedendaagschen plaats heeft; daar elk, die gevoel heeft van waare grootheid, verhevenheid, kragt van uitdrukking en zinrykheid, een tastbaar onderscheid moet bemerken tusschen HOOFT, VONDEL, DEKKER, KAMPHUIZEN, DE BRANDEN, en dergelyken van dat tydperk, en ('t jammert ons zulks zo te zeggen) de meesten der hedendaagschen, die, het beoefenen der Ouden gering achtende, den goeden smaak verliezen, en alle sieradien ontleenen van gezogte *epithetes*, terwyl hunne Verzen kragt en leeven ontbreeken. Dan wy keeren tot de, voor ons liggende, Proeve te rug. Als een Proeve van Navolging geeft de Hoogl. op, het Gedigt, 't geen op de 33ste bladz., naar de Leeuwarder uitgaave, gevonden, en vergeleeken wordt met de 5de Ode van CATULLUS, *Vivamus mea Lesbia, cet.* Wy zullen, tot een Proeve, hiervan het eerste Couplet overschryven:

Ljeafke, lit uwz sobbje' in sabbje,
t' Wyl 't uwz mulwket, ljoent in lest,
Dit iz immers fier'wey best.
Litse gnorje' in uwz belabbje',
Waems sjoer is oon yessche terd.
Alle dwaen het tyd in berd. *enz.*

Hier nevens heeft de Hoogleeraar een Latynsche Vertaaling gevoegd, die ons, over het geheel, vry naauwkeurig voorkomt, schoon de bevalligheden van het oorsprongelyke in eene Vertaaling zig bezwaarlyk laaten uitdrukken. Zie hier dezelve:

Osculemur. mea Vita, & suaviemur nos invicem,
Quamdiu ad palatum nos facit, & blanditur & volupe est.

Sic

Sic enim longe erit ſatius.
Indignentur, nobisque obtrectent,
Quorum ignes in cineres reſedit.
Omnes illud ſuo faciunt tempore, ſuisque vicibus.

Hierop volgt eene Navolging van de 14de Ode van ANACREON, welke by den Digter den titel voert van *Minne-ſjuecht-ſpil*, te vinden bl. 34, wederom vergezeld gaande van eene Latynſche Overzetting. Wy hebben hier gelegenheid, om, volgens 's Auteurs verzoek, (aan een onzer Uitgeevers, per Miſſive, gedaan) den Latynſchen Leezer een misſlag, in de Vertaaling begaan, onder het oog te brengen, welke reeds vóór de openlyke Verdediging was opgemerkt. De woorden *ick noam in* ('t moet zyn *ien*) *lodde* zyn vertaald, *vocabamque eum Nequam* (*ik noemde hem* (Kupido) *een Guit*), in plaats van *& arripuit ligonem* (*ik nam een ſpade*), gelyk het zyn moet; en hiermêde vervalt de aanmerking, op bl. 30 van deeze Proeve.

Hoe zeer ons ook de Vertaalingen, over het geheel, bevallen, en wy deezen arbeid des Heeren WASSENBERGH den regtmaatigen lof toekennen; zy het ons echter vergund, daarop nog een paar aanmerkingen te maaken. — De laatſte regel des boven aangehaalden Couplets, *Alle dwaen*, enz. vertaalt de Hoogl. *Omnes*, enz. d. i. *Allen doen zy het op hun tyd en beurt.* Waarom van het oorſprongelyke hier afgeweeken? *Alle dwaen het* betekent immers niet, *Allen doen het*; maar, *Alle doen heeft*, enz.

De twee regels van het laatſte Couplet des eerſten Digtſtuks:

Lit uwz paetke' ——
Oon uwz lust-eyn, buwtte tol.

vinden wy dus vertaald:

Osculemur ——
Ad vitæ usque jucundæ finem, neque quisquam prohibeat. *Dat is*

Laat ons zoenen ——
Tot het einde van ons vrolyk leeven, en niemand belette het.

't welk het oorſprongelyke, onzes achtens, niet alleen niet uitdrukt, maar ook het bevallige van dit Couplet den Leezer uit het oog doet verliezen. De Digter hadt den minnaar laaten zeggen: *Honderdduizend Kusjes, en nog Duizendduizend.* Waarop hy zig bezint. *Ben ik gek, of yl ik? Laat ons zoenen* TOT ZO LANG

Digitized by Google

LANG HET ONS LUST (*lust-eyn*) ZONDER ZE TE TELLEN. BUWTTE TOL, ZONDER GETAL OF TALLOOS. *Tol* is *tel* of *tal*, gelyk *Hol* voor *Hel*, enz. Hoe het *dat het niemand belette* (*neque quisquam prohibeat*) hier te pas kome, begrypen wy in 't geheel niet. De Digter heeft hier CATULLUS aartig gevolgd,

Dein, quum millia multa fecerimus
CONTURBABIMUS illa, ne ſciamus. ——

't Schynt ons toe, dat de Hoogl. gemeend hebbe, dat de Digter den volgenden regel van CATULLUS op het oog hadt:

Ne quis malus invidere poſſit.

welke echter in het Frieſche Digtſtuk geheel niet is uitgedrukt.

Voorts verwondert het ons, hoe, op bl. 38 deezer Proeve, de Hoogl. die anderszins eene geheele lyst van *verbeterde leezingen* heeft opgegeeven, de zinſtoorende drukfout in de Leeuwaarder uitgave heeft over het hoofd kunnen zien, zonder dezelve te verbeteren.

Ho elk djier 't grien' gerz yn-ſlicke,
Meye tuwt in eag ney' gruwn,
Buwtte tins wae 't kruwd beſchicke,
In fen waem 't FJOER wirde juwn'.

't geen wy woordelyk dus vertaalen:

Hoe elk dier 't groen gras inſlikke,
Met mond en oog gekeerd naar 't groen,
Zonder weeten, wie het kruid beſchikt,
En van wien 't VUUR *gegeeven wordt.*

Hoe komt hier *Vuur* te pas? Dit moet noodzaakelyk *Voer* (*Voeder*) zyn.

Verders heeft de Hoogl. nog eenige Proeven van Navolging in enkele regels opgegeeven: als het bekende *Parturiunt montes*, en dergelyke ſoort, welke wy liever op de lyst van de *loci communes* der Digteren zouden ſtellen; als die honderd maalen gebezigd en afgebezigd zyn. Ook wordt deeze lust, om overal Navolging te ontdekken, te ver gedreeven; en de *Criticus* ziet ligtelyk overeenkomſten, waaraan de Digter veelligt geheel niet gedagt heeft, waarvan wy hier ook eenige ſtaaltjes meenen te vinden. Moest, by voorbeeld, de Frieſche Schoolmeester, wanneer hy ſchreef:

Mars,

Digitized by Google

Mars, yerts-Fyne fen myn Minn'
Grouw'let nu oon ore weagen,

juist aan dit van den Mantuaanſchen Zanger gedagt hebben,

—— Cæſar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello.

Uit het gegeeven verſlag des Hoogl. zou ligt iemand kunnen denken, dat *al de verdienſte* van den hooggeroemden Digter hierin beſtond, dat hy een *goed Navolger* is, en geheel niet onder de Digterlyke *Genien* behoort. Doch die zy verzekerd, dat dit 'er zeer verre van af is, en de Heer WASSENBERGH, als Hoogleeraar in de oude taalen, den Digter alleen van dien kant, zo het ſchynt, heeft willen beſchouwen. Wy kunnen echter niet nalaaten te wenſchen, dat hy zynen Leezer eenige Proeven van 's Mans volſchoone *deftige* Digtſtukken had voorgelegd, om denzelven dus verhevener gedagten aangaande dit edel vernuft in te boezemen, waartoe ons voorkomt gemelde keuze niet zo zeer geſchikt te zyn. —— De Hoogleeraar ſchynt ons voor deeze taak zo wel berekend, dat, indien zyn Hooggel. daartoe lust en genegenheid mogt hebben, hy, buiten twyfel, hiermede aan het verlangen van veelen zou voldoen.

Elementa Græca, in uſum Juventutis collecta, ſecundum leges Analogiæ. Gaudæ, ſumtibus G. *Verblaauw*, 1793. *In gr.* 8*vo*. 42 *bladz*.

De taaloefening mag, in zekeren zin, een noodzaaklyk kwaad genoemd worden. Al wie eenige taal in den grond verſtaat, bezit ſlegts de kennis van *woorden*; die hem voorts den weg baant om kundig te worden in *zaaken*. Gevolglyk is het niets meer, dan een *middel*, tot het bereiken van een *oogmerk* noodig of dienſtig. Daar het leeven kort is, en, geduurende het zelve, zo veele zaaken moeten beoefend worden, behoorde men vooral zich te benaarſtigen, om de Jongelingen tot het bekorten van den weg, welken zy hier hebben te bewandelen, op alle mogelyke wyzen de behulpzaame hand te bieden. Niet te onregt betuigt daarom de Opſteller van dit Werkje zyne verwondering, dat de Griekſche taal nog heden op de aloude omſlagtige wyze veelal wordt behandeld, in weerwil van den veel korter en gemaklyker weg, door den grooten HEMSTERHUIS inzonderheid gebaand, en zedert door anderen; onder welken wy wylen den Hoogleeraar L. C. VALKENAAR mogen noemen, nog duidelyker aangeweezen. 't Is de weg der *Analogie*, of *Overeenſtemminge*; door middel van welke, met behulp van eenige weinige regelen, zo wel de afleidin-

Digitized by Google

dingen der Werkwoorden, als de betekenisſen van derzelver onderſcheidene buigingen, zich gemaklyk laaten aanwyzen. Lof verdient, derhalven, onze Schryver, voor zyne klaare en vry uitvoerige ontvouwing van deezen leertrant. Daar de Griekſche taal, om haare eigene fraaiheid, en om dat de kennis van dezelve den weg tot veele kundigheden baant, ten aanzien van derzelver beoefening, alle aanmoediging verdient, hoopen wy dat veele Onderwyzers zich zullen opgewekt gevoelen, om, ten beste der hun toevertrouwde Jeugd, het van ouds betreeden ſpoor te verlaaten, en alzo het hunne toebrengen, om de waare Geleerdheid, van welke de kennis der Griekſche taale een voornaame tak is, uit haaren tegenwoordigen ſtaat van ſluimeringe te doen ontwaaken. Voor het tegenwoordige bepaalt zich onze Schryver alleen tot de Werkwoorden; terwyl hy eenige hoop geeft, indien zyn Boekje ten gebruike der Schoolen worde ingevoerd, in 't vervolg, de regels der Analogie, met opzigt tot de Zelfſtandige Naamwoorden, te zullen ontvouwen.

Brieven van den Notaris WYNAND CAPPENBERG, *te Amſterdam, aan den Notaris* F. W. ERNST, *te Dusſeldorp. Met eenige Stukken, ter Opheldering van dezelve, en een kort Bericht van den Uitgeever. In gr. 8vo. 44 bl.*

De zaak, welke in deeze Brieven behandeld wordt, komt hier op neder. WILLEM BOX, en JAN VAN EDEN BZ, hebben te *Amſterdam* in Compagnie gehandeld. Deeze Compagnieſchap is tot een Proces overgegaan, in het welk beide partyen, zo als het gemeenlyk gaat, gelyk willen hebben. WILLEM BOX zyn gewezen Compagnon *criminaliter* beſchuldigd hebbende, dat hy hem een Prent ontvreemd heeft, welke zekere LEENDERT VAN 'T HOFF (thans in de Westindiën zynde,) den 26 Novb. 1786, op zyne reize te *Dusſeldorf* zoude gekogt hebben, wanneer hy aldaar in het Logement *het gouden Anker* logeerde: zo is JAN VAN EDEN BZ., aan de andere zyde gewaar geworden, dat gemelde LEENDERT VAN 'T HOFF, op dien tyd, niet te *Dusſeldorf* zoude geweest zyn: als maakende de *Gulickſche en Bergſche Weekelykſche Narichten*, geduurende de drie laatſte maanden van het jaar 1786, geheel geene melding van het verblyf dien mans te *Dusſeldorf*; daar alle aangekomen Reizigers anders in die *Narichten* gevonden worden. De Notaris W. CAPPENBERG, JAN VAN EDEN BZ. als zodanig in deeze zaak dienende, verzoekt daar op, in den eerſten Brief, in dato 24 Feb. 1792, aan F. W. ERNST, Notaris te *Dusſeldorf*, eene reeds door laatstgemelde afgenomen verklaaring, van de Weduwe CLEMENS, Herbergierſter in gemelde Logement, te laaten beëedigen, ten einde van die verklaaring in het Proces ge-

Digitized by Google

gebruik kunne gemaakt worden. Dan, deeze Vrouw den Eed, geweigerd hebbende; dient de tweede Brief, (zynde van 20 Maart 1792,) van gemelden CAPPENBERG, om aan zyn Confrere te *Dusseldorf* daar nog nader op aan te dringen; en die Herbergierster onder het oog te doen brengen, der menschen wederzydsche verplichting, om elkander van dienst te zyn; haar tot het præsteeren van den Eed, in 't vriendelyke, te trachten te *disponeeren*; en zulks blyvende *refuseeren*, haar daar toe, door Rechtsmiddelen, te *constringeeren*: ten zy die Vrouw *hesiteerde*, of omtrend de waarheid van haar *gedeposeerde* in twyffel stond: in welk geval alles zoude ophouden, en de verklaaring, onbeëedigd, doch met eene *Legaliteit* van de Regeering te *Dusseldorf*, en een *Notarieel Declaratoir*, voorzien, te rug konde gezonden worden: en zelfs zonder *Declaratoir*, indien gemelde Weduwe weigeren mogt, *visie* van haar Schuldregister, of Aantekeningsboek van 1786, te geeven.

De yver des Heeren CAPPENBERG, in deeze zaak voor zynen meester betoond, heeft intusschen aan den Heer WM. BOX gelegenheid gegeeven, om deeze Brieven niet alleen te doen drukken, maar 'er een Bericht van 19 bladz. vóór te plaatsen; in welke deeze handelwyze van den Notaris, op eene geheel partydige, en somtyds zeer stekelachtige, wyze, beoordeeld wordt. Daar het in alle rechtzaaken één van de eerste Regels is, dat men ook de andere party moet hooren, om uitspraak te kunnen doen; is het in dit Stukje voor elk reeds blykbaar genoeg, dat gemelde Brieven in zulk een haatelyk licht niet verdienen geplaatst te worden; en het uitgeeven van dezelve meer een persooneele aanval, dan een bewys voor of tegen de zaak in geschil, is. Zo dat wy den Heere CAPPENBERG geenzins kunnen raaden, om het spoor van den Uitgeever deezer Brieven te volgen: kunnende men zeer wel by deezen berusten; en evenwel reeds oordeelen.

Geschenk voor de Juffrouwen. Twee Deeltjes. Te Dordrecht by H. de Haas, 1792. *In* 8vo. 280 *bl.*

Het Geschenk, dat men, in deeze twee Deeltjes, aan de Juffers doet, bestaat in eenige *korte Verhaalen*, uit de Geschiedenissen der Volken; in eene *Beknopte Aardrykskunde*, of Geographische beschryving, van *Portugal*, *Spanje*, *Frankryk*, *Engeland* en *Italien*, wordende dezelve in Zamenspraaken, tusschen eene Moeder en haare Dochter, voorgedragen. Vervolgens deelt men, onder den tytel van *Huishoudkunde*, 'er zodanige Stukjes in mede, welke men meent, dat de Juffers, in haare betrekking als *Huishoudsters*, van dienst kunnen zyn; bepaalende zich daarom meestal tot de Keuken, en de kleeding der Vrouwen.

Digitized by Google

wen. In het *Mengelwerk* vindt men Anecdoten, Gezangen met Muzyk, enz. Zynde het eerſte Deeltje met een Landkaartje van *Europa*; het tweede met een Plaatje, verbeeldende de Rechtspleeging, aan de Zoonen van BRUTUS gedaan, vercierd. Men ſchynt in denzelfden ſmaak nog meerdere Deeltjes te zullen doen volgen; zynde 'er ſtof genoeg toe te vinden. Het ware te wenſchen, dat deeze en ſoortgelyke Werkjes voor de Juffrouwen, dien ſtapel van laffe en vertederende Romans mogten verdringen, welke, in plaatſe van de Leezeresſen verſtandiger en deugdzaamer te maaken, derzelver verbeelding met ſchimmen vervullen, wier ſchaduwen op deeze Waereld zelden gevonden worden, en die, over 't algemeen, de driften der jonge lieden ontydig in werking brengen, en hen dikmaals buiten het ſpoor doen hollen. Wy zien dit Werkje dus als een nuttig Geſchenk voor de Juffers aan.

Vertellingen en Oefeningen voor Nederlandſche Kinderen. Met Plaatjes. Te Leyden by P. H. Trap, 1792. *In 8vo. 88 bl.*

Eene heilzaame ſtrekking heeft dit klein Geſchrift, en verdient aanpryzing. Onder de gedaante van gebeurtenisſen of voorvallen, in eenen klaaren en bevattelyken ſtyl voorgedraagen, wordt een reeks van ondeugden, met aanwyzing van het ſchadelyke daar van, ten toon geſteld, en de tegenoverſtaande, of nog andere, deugden aangepreezen, door de ontvouwing der heilzaame gevolgen, welke zy gemeenlyk voortbrengen. Aan Kinderen, in welke zich de leeslust openbaart, of ook wel met oogmerk om denzelven op te wekken, kan alzo dit Boekje met voordeel in handen gegeeven worden; vooral, indien verſtandige Ouders of Onderwyzers hetzelve in hunne tegenwoordigheid doen leezen, om, door gepaste opmerkingen, de ſtrekking der verhaalen op de bedoelde oogmerken toe te paſſen.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geſprekken en Overdenkingen, over het Lyden en Sterven van onzen Heere Jeſus Christus, door W. L. KRIEGER, *Predikant te Utrecht, (thans in 's Graavenhage). IIde Deels 2de Stuk. Te Amſteldam by* J. Weſting, Willemsz., 1791. *In gr.* 8vo.

Door een toeval, waar van wy geene reden kunnen geeven, is deeze Bundel onzer opmerkinge tot nog toe ontglipt, en een Berigt daar van in ons Maandwerk, zonder eenig opzet, agter gebleeven. Omtrent het Publicq gaan wy ons thans van onzen pligt kwyten. Hoewel het woord *Geſprekken*, op den titel voorkoomende, insgelyks op het Lyden van CHRISTUS ſchynt te moeten toegepast worden, zou de Leezer daaromtrent in zyne verwagting verydeld worden. Zy zyn flegts twee in getal, aan het hoofd en in het flot deezes Deels geplaatst; loopende het eene over *Gods beſtelling in 't bezoeken en ongeſtraft laaten van het kwaade in dit leven*, en hebbende het andere tot opſchrift: *'t Is biddag ten tyde der lydensprediking*. Wat de *Overdenkingen* aangaat; zy zyn veertien in getal, en hebben ten onderwerpe de voornaamſte voorvallen der Lydensgeſchiedenisſe van onzen gezegenden Meester; beginnende met de eerſte teregtſtelling van JESUS voor den Landvoogd PILATUS, en eindigende met de uitleiding na de Kruisplaats. In de behandeling deezer Onderwerpen, toont de Eerw. KRIEGER allezins iemand te zyn, die zyne zaak verſtaat, en een oordeelkundig inzigt heeft van de wyze, op welke dit allergewigtigſt gedeelte der gewyde Geſchiedenisſe ten nutte, en tot ſtigtinge, kan worden aangewend. Zeer veele Leeraars kunnen, in hunne jaarlykſche Lydensprediktien, hier een model vinden, naar 't welk zy dezelve behoorden te ſchoeien; met vermyding, naamelyk, van een omſlagtigen toeſtel van Taal-, Oudheid- en Hiſtoriekundige Aanmerkingen, die by de Uitleggers, met kleine moeite, kunnen opgedaan worden, zich toe te leggen op eene beknopte en zaakryke opheldering des voorgeſtekten

Digitized by Google

voorvals; en daar naa de aandagt der Toehoorderen, inzonderheid, te leiden tot de gewigtige leeringen, die in het verhaalde leggen opgeslooten. Aldus behandeld, overtreffen, verre weg, de Euangelische verhaalen wegens het jongste verblyf van JESUS op aarde, vóór zyn sterven, alle de overige Bybelsche voorvallen. En wy herzeggen het, tot zulk eene behandeling kan elk Leeraar, die gaene praalvertooning van nutlooze Geleerdheid maakt, maar het zedelyk heil zyner Toehoorderen bedoelt, by den Eerw. KRIEGER onderrigting vinden. Voor 't overige, hoewel onze Leeraar allezins betoont, een voorstander te zyn van de leerstellingen onzer Nederlandsche Kerke; van wegen 's Mans gemaatigdheid, egter, en zorgvuldige vermyding van noodlooze geschilstukken, zullen zyne *Overdenkingen*, ook van dezulken, die tot andere Kerkgemeenschappen behooren, met genoegen kunnen geleezen worden.

't Lust ons thans, tot eene Proef voor te draagen, 't geen de Eerw. KRIEGER meldt, aangaande de wyze, op welke JESUS, volgens deszelfs verklaaring aan PILATUS, gekoomen om *der waarheid getuigenis te geeven*, dit werk volvoerd hadt. Op de vraag van PILATUS, *wat is waarheid?* hadt zyn Eerw. in eene Aantekening, het volgende aangemerkt: „ Hy (PILATUS) heeft zekerlyk dit niet „ met een leerbegeerig hart gevraagd, JESUS zou anders „ niet gezwegen, maar hem spoedig en vriendelyk onderricht gegeeven hebben. 'Er zyn ook geen blyken, „ dat hy, als een *twyffelaar*, al spottende deze vraag „ gedaan hebbe, de onmiddelyk hier op volgende verklaaring van 's Heilands onschuld toont genoeg, dat „ hy deze zaak niets minder dan spottende behandelde. „ Men kan daar uit ook gegrond besluiten, dat de Landvoogd, door het spreeken van JESUS over de waarheid, „ op zich zelve genoomen, niet gramstoorig is geworden: „ maar hy handelt hier als des Keizers Stadhouder, die „ zich de Godsdienstige geschillen der Jooden niet aantrok, even als GALLIO, de Stadhouder van Achajen, „ naderhand zeide, enz. *Hand.* XVIII: 14, 15."

Voorts, zich herinnerd hebbende, hoe, van ouds, niet alleen onder de Jooden, maar ook by de Grieken en Romeinen, veele kundigheden verspreid, doch allen niet toereikende geweest waren, om de *waarheid*, of de kennis van den waaren Godsdienst, in een helder licht te stellen, vraagt de Hr. KRIEGER aan zich zelven: „ *Wat* leert

„ JE-

Digitized by Google

„ JESUS my; en op *welk eene wyze* moet ik van Hem „ leeren:" en geeft daar op het volgend antwoord:

„ JESUS leert my GOD kennen, als den *eenigen waarachtigen*, en 't eenige *aanbiddingswaardige* Wezen. Hy onderricht my, dat die GOD, de hemelsche Vader, *almagtig is*, dat Hy *rechtvaardig* is, dat Hy *alleen goed*, ja *volmaakt in weldoen*, is. Hy onderwyst dat GOD zyn *eigen Vader* is, en dat die *eenige* GOD *Vader*, *Zoon* en *Heilige Geest*, is. Zo heeft Hy zyns *Vaders naam geöpenbaard*, en GOD daar door *verheerlykt*.

„ Dit deed Hy, vervolgens, door GOD, als den vry-magtigen Opperheer, en Beschikker van het lot der schepzelen, voor te stellen, die naar zyn *welbehaagen* handelt, terwyl Hy Hem tevens als den *Verzorgenden Vader* van alle zyne schepzelen afmaalt. In 't byzonder maakte Hy bekend, dat het oogmerk van zyne komst was, om voor Zondaaren verzoening aan te brengen, daar Hy *niet gekomen was om gediend te worden*, *maar om te dienen*, en zyne *Ziel te geeven tot een randsoen voor veelen*, *dat Hy zyn leven voor zyne schapen stelde*, en dat zyn *bloed* is *vergoten voor veelen*, *tot vergeeving der zonde*, als ook dat het *geloof* in Hem het eenig middel is, *om niet in de verdoemenis te komen*, maar *het eeuwige leven te hebben*. Daar Hy tevens toonde hoe dit geloof werkzaam moet zyn, in 't voortbrengen van goede werken, terwyl *de boom aan zyne vrucht gekend wordt*. Hy gaf de beste drangredenen tot het doen derzelve op, en leerde de eer van GOD in alles bedoelen; Hy wilde dat men daar toe *zyn licht voor de menschen zou laaten schynen*. Hy leerde de bronnen van hulp kennen, om GOD welbehaaglyk te dienen; *die in my blyft*, zeide Hy, *en ik in Hem*, *die draagt veel vrucht*, *want zonder my kunt gy niets doen:* Hy beloofde de milde toedeeling zyns Geestes aan hun, die in Hem geloofden, *als stroomen des levendigen waters*. Hy ontdekte den aart van zyn Ryk, als een Ryk des lichts, en toonde, dat men, door eene geestelyke *gehoorte uit* GOD, *door den Heiligen Geest*, daar van alleen een deelgenoot kan zyn. Hy leert, dat de zaligheid van den mensch, in *nederigheid*, *zachtmoedigheid*, *barmhartigheid*, *vreedzaamheid*, en de betrachting van waare deugd met *een rein hart*, gelegen is. Den waaren aart van de Wet van GOD leide Hy open als enkel op *liefde* uitkomende. De *liefde* stelde Hy geduurig voor als de ziel van zynen Godsdienst, de *liefde* tekende Hy in

Digitized by Google

in alle haare beminlykheid, gaf de beste drangredenen daar toe op, en herhaalde het bevel daar toe geduuriglyk. Hy ſtrekte het liefdebevel zo verre uit als mogelyk is, en leerde *vyanden lief te hebben, te zegenen die vervloeken, wel te doen die ons haaten, te bidden voor de genen dié ons geweld aandoen en vervolgen.* Ja, dit leerde Hy niet ſlechts met woorden, maar veel meer met daaden; toen Hy vol ſmert aan 't Kruishout kromp, en door de woede en 't geweld zyner vervolgers in den verſchriklykſten toeſtand gebragt was, vloeide 'er niets dan zegenen en bidden van zyne lippen, *Vader vergeef het hun, want zy weeten niet wat zy doen*, was toen zyne taal.

„ Eindelyk, JESUS bragt het leven en de onſterflykheid aan 't licht. Het *Hemelparadys, den Schoot van Abraham*, deed Hy kennen als de verblyfplaats van de geesten der volmaakte rechtvaardigen. Hy maakte aan de menſchen bekend, dat zyne ſtem de graven eens ontſluiten, en de dooden tot het leven te rug roepen zal, dat Hy dan, als Richter van alle menſchen, op de wolken des hemels zal verſchynen, dat Hy dan levenden en dooden voor zynen Richterſtoel zal daagen, en 't beſliſſend vonnis aan elk hunner zal toewyzen.

„ Dierbaare waarheid! Onſchatbaar voorregt, (dus vervolgt zyn Eerw.) dat ik JESUS ten leeraar heb, en dat Hy zo duidelyk, zo eenvoudig, de waarheid leeraart! Hy is in de Wereld gekomen, om aan de waarheid getuigenis te geeven! —— Ja, ik moet zyne liefdezorg nog te meer bewonderen, dat Hy, geduurende zyn verblyf op aarde, niet alleen de waarheid leerde, maar ook na zyn verſcheiden voor 't onderwys der menſchen zorgde; de Apostelen, zyne ryksgezanten, rustte Hy toe met zynen Geest, zy traden in 't zelfde ſpoor als hun Meester, en leerden op zyn bevel dezelfde waarheden: deze zyn alomme door hunne Schriften verſpreid; daar leere ik ook, dat 'er één GOD en *Schepper* van *alle dingen* is, die de *almachtige*, de *rechtvaardige* en *goedertierene*, GOD is. Dat deze *ééne* GOD, *Vader*, *Zoon* en *Heilige Geest*, de bron van allen *zegen* is, en dat deze *drie* één *zyn*. De Apostelen leeren ons, dat GOD *alle dingen naar den raad van zynen wil werkt*, en dat Hy de *vrymagtige bedeeler* van het lot der menſchen is, gelyk Hy ook, als de getrouwe Schepper, alles verzorgt. Terwyl ook daar het groote oogmerk van JESUS komst in de Wereld ontdekt wordt, als daar in gelegen te zyn, dat Hy *Zondaaren meest zalig*

maa-

Digitized by Google

maaken, zo als 'er ook niet minder uitvoerig wordt ontdekt, hoe Hy daar toe *zich zelven tot een randsoen gegeeven heeft*, dat Hy voorgesteld is, *tot eene verzoening door 't geloof in zyn bloed*, *dat Hy tot zonde gemaakt is*, *opdat wy zouden worden rechtvaardigheid Gods in Hem*, zo als Hy ook een *vloek is geworden voor ons*, en *Hy rechtvaardig voor onrechtvaardigen voor de zonden geleden heeft*, waarby ik zo duidelyk onderricht word, hoe zyn lyden en dood dient, *om van zonden vry te maaken*, daar *'t geloof in Hem* als 't middel van *rechtvaardiging* wordt voorgesteld, vinde ik tevens allersterkst daar op aangedrongen, *dat de genen*, *die aan God gelooven*, *zorge* moeten *draagen om goede werken voor te staan*, en dat *het geloof door de liefde moet werken*, waarby nog gevoegd wordt, hoe wy tot de betrachting van 't goede, door den *Geest van God*, moeten worden bekwaam gemaakt: *de nederigheid*, *zachtmoedigheid*, *barmhartigheid*, *vreedzaamheid* en *reinheid des harten*, wordt ook hier ten sterksten aangeprezen; *liefde tot de broederen*, *liefde tot alle menschen*, wordt als een der hoofdplichten van 't Christendom opgegeeven. De Apostelen leeren ook, dat dit leven alleen ter voorbereiding tot een beter leven moet dienen, en daarom de eeuwige dingen moeten bedacht worden. Daar zy ons tevens verkondigen, dat de ziel, die JESUS eigendom is, by *'t sterven in zyne nabyheid* overgebragt wordt, en zo *de dooden*, *die in den Heere sterven*, *zalig zyn*, en dat JESUS eens als Richter zal verschynen, om de levenden en de dooden te oordeelen, wanneer wy voor zynen Richterstoel geöpenbaard zullen worden, en elk zal wegdraagen, 't geen in 't lichaam geschied is."

„ Eeuwig dank, (dit, onder meer andere, leidt de Eerw. KRIEGER uit het bovenstaande af,) zy der Godlyke ontferming dan, die zich over dwaalende Zondaars erbarmde, die JESUS CHRISTUS in de wereld zond, om de waarheid aan 't licht te brengen! Eeuwig dank zy het gunstig Godsbestel, dat, door deze leere, op de aarde zo veel heil onder de menschen verspreid is! Hoe veel bederf ook, door des menschen boosheid in de Christen-Kerk ontstaan is, hoe veel verkeerdheid door de menschen, ook onder en zelfs door de belydenis van JESUS leere, gepleegd is, de verspreiding van het heilvolle Euangelie heeft echter volle stroomen van zegen over de aarde doen vloeien, dat Euangelie heeft, in veele

Digitized by Google

opzichten, eene andere en veel betere gedaante aan de menſchen gegeeven; en wierd dat heilryk Euangelie meer geloofd, meer gehoorzaamd, hoe veel edeler en overvloediger vruchten zouden daar van geplukt worden!"

Verzameling van Leerredenen, door G. BONNET, *Doctor en Profeſſor der H. Godgeleerdheid, en Academie-Prediker te Utrecht. IVde Deel. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1792. *In gr.* 8vo. 341 *bladz.*

Naa het geen wy, by voorgaande aankondigingen, over de Leerredenen van den Hoogleeraar BONNET hebben aangemerkt, zeggen wy hier alleen, dat zyn Hooggel. in den tegenwoordigen Bundel, op den zelfden voet, voortgaat met de behandeling van gewigtige voorvallen, in het O. Verbond verhaald. *Jakobs vertrek uit Paddan-Aram naar Canaan; De vlugtende Jakob door Laban agterhaald; Pharaö's Droom door Joſeph uitgelegd; Joſeph door Pharaö verhoogd; Plegtige Onderhandeling tuſſchen God en Israël; Staatelyke Voorbereiding tot de Wetgeeving op Sinaï:* deeze zyn de Hiſtoriſche onderwerpen, welke hier verhandeld worden. Van meer algemeenen inhoud zyn twee Leerredenen, getiteld: de eene, *Gods beſtendige voorzorge ten goede van het Menſchdom*, de andere: *Het Menſchdom in Abraham zeer bevoorregt*, aan het hoofd van deezen Bundel geplaatst; en nog een derde, tot opſchrift hebbende: *Jehova, als God, eerbiedig beleden*; met welke dit Deel beſlooten wordt.

Uit de Leerrede, waarin over de *Staatelyke Voorbereiding tot de Wetgeeving op Sinaï*, naar aanleiding van *Exod.* XIX: 8b—25, gehandeld wordt, zullen wy, uit de Toepaſſing op de zeer uitvoerige Textverklaaringe, het volgende overneemen. Van eenige Vraagen, welke zich de Hoogleeraar ter beantwoordinge voorſtelt, is deeze de eerſte: „Waarom wierd de Zending van Moſes, door zulk „eene Godlyke Aanſpraak, als hier (vs. 9 en 19) gemeld „wordt, bevestigd?" Een ongeloovige Jood antwoordt 'er dit op; „Moſes deed wel Wonderwerken, maar die „waren niet genoegzaam, om onze Vaders te verzekeren, dat hy een gezant van God was, Jehova moest „openlyk tot hem ſpreeken, ten aanhooren van het „Volk, om alle oorzaak van twyfeling weg te neemen; en ook, wegens deeze Aanſpraak, maar niet

„we-

„ wegens zyne Wondertekenen, heeft Israël aan hem „ geloofd."

„ Dan dit antwoord is volſtrekt tegen de waarheid. God deed, door Moſes, Wonderen, op dat het Volk hem, als zynen knegt, erkennen en gehoorzaamen zou. Uit het III, IV en andere Hoofddeelen van dit Boek, gelyk ook uit het gedrag des Volks, byzonder na den doortogt door de Roode Zee, is dit blykbaar.

„ Doch waarom beweert men zulk eene valſche ſtelling? De reden (zegt de Hoogl.) is deeze: men wil Jeſus Christus niet erkennen voor den beloofden Meſſias. Evenwel, hy heeft een verbaazend aantal Wonderen gedaan: dat kan niet ontkend worden. —— „ Ja maar, (zegt de „ Jood) dat alles helpt niet. Is de leer van Jeſus waar„ heid, en zyn Godsdienst van hemelſchen oorſprong, „ dan moest God, gelyk tot Moſes, ten aanhooren des „ Volks tot hem geſproken, dan moest hy zelve deeze „ nieuwe Wet van Jeſus, even gelyk de tien woorden, „ openlyk afgekondigd hebben; maar, noch het een, noch „ het ander, is gebeurd: derhalven kunnen wy den Gods„ dienst onzer Voorvaderen, en de Wet die God zelve „ heeft afgekondigd, niet voor afgeſchaft houden, en het „ Christendom omhelzen."

„ Dan hoe ongegrond deeze redeneering 'zy, kan uit dit weinige blyken. —— Voor eerst, de Wet, welke God zelve heeft afgekondigd, is, ten aanzien van haaren weezenlyken inhoud, niet afgeſchaft: in tegendeel, Jeſus Christus heeft die bevestigd. —— En wat de Godlyke Aanſpraak aan Moſes, ten aanhooren des Volks, betreft, wy hebben in de geſchiedenis van den Heere Jeſus, (die geen minder kenmerken van zekerheid heeft, dan de Moſaïſche geſchiedenis) iets dergelyks, daar, meer dan eens, ten aanhooren van anderen, deeze ſtem uit de hoogweerdige heerlykheid is vernomen, *deeze is myn geliefde Zoon, in welken ik myn welbehaagen hebbe*, ook met deeze byvoeging, in de tegenwoordigheid van Moſes en Elias, *hoort hem.*

„ Ja maar," zegt een kwalyk beraaden Israëliet, „ het „ *Volk* is daar van geen getuige geweest." Ik antwoorde, dat was ook niet noodig. Jeſus moest niet het Joodſche Volk, als zoodaanig, maar ſlegts veelen uit het zelve, benevens de Heidenen, aan zyne heerſchappy onderwerpen. Doch, ten aanzien van Moſes, was het van groot belang; om dat Israëls Kerk- en Burgerſtaat door

Digitized by Google

kem moest gevestigd worden. —— Nu, in tegendeel, zou men eerlang, naar de voorspelling der Propheeten, Kerk- en Burgerstaat omgekeerd en verwoest zien.

„ De waare reden, waarom God, by zo veele bewyzen voor Moses Zending, ook nog dit gevoegd heeft, moeten wy zoeken in de zedelyke gesteldheid van zulk een hardnekkig en wispeltuurig Volk, als Israël was. — Voor het overige had ook deeze gebeurtenis een verder uitzicht op de Kerk in volgende Eeuwen: en maakt, ook nu nog, de alom verstrooide Jooden tot spreekende getuigen voor de waarheid van het Christendom, en voor het Godlyk gezag van onzen gezegenden Verlosser; die, 't geen hen is overgekomen, uitdrukkelyk voorspeld heeft."

„ Eene tweede Vraag, uit de verhandelde stof, is deeze: „ Waarom moest Israëls Volk, op zulk eene plegtige wyze, gelyk ook de Priesters, geheiligd worden, „ nu de Heere zyne heerlykheid openbaaren zou, en gereed stond, Jakobs nageslagt, op eene staatelyke wyze, „ in zyn Verbond op te neemen?"

„ De overweeging van Gods volmaakt heilige natuur, vergeleeken met den zedelyken toestand des gevallen menschdoms, kan ons het Antwoord opleveren.

„ God is heilig, en te rein van oogen, dan dat hy het kwaad met genoegen (*) kan aanschouwen: des wil hy geheiligd worden in de geenen, die tot hem naderen. Ondertusschen, alle menschen zyn van natuure onrein, en kunnen derhalven geen gemeenschap hebben met het volzalig Opperweezen, ten zy dan dat ze geheiligd worden. — Om dit af te beelden, moest Israël een *heilig Volk* zyn, naar de Wet, en, in eene plegtige toenadering tot God, ook uitwendig zich rein vertoonen, ter noodige herinnering, hoe het hart moet ontdaan zyn van zondige overleggingen,

(*) 't Zy ons geoorlofd, hier onze verwondering te betuigen, dat een Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, een grondig kenner, derhalven, der Hebreeuwsche taale, de kragtige uitdrukking des Profeets, door deeze kwanswyze opheldering, dus elendig verzwakt. Wy bedroeven ons, zo dikmaals wy gewoone Leeraars, door hunne inlassching, het *naïve* van het oorspronglyke dus hooren ontzenuwen. En hoe veel meer dan by eenen Hoogleeraar. —— *God kan het kwaade niet aanschouwen*: welk eene nadruklyke beschryving van Gods afkeer van het zedelyk kwaad! — Het kwaad niet met genoegen te kunnen aanschouwen: welk eene flauwe afbeelding der heiligheid!

Digitized by Google

gen, —— en vervuld met eerbiedige bezeffen van den hoogen God, met gevoelens van verpligting en dankbaarheid, en met opregte voorneemens, om zich, in alles, naar 's Heeren wil te gedraagen."

„ Ondertusschen moesten de Jongelingen der Kinderen Israëls, de Priesters, die het Offerwerk zouden verrigten, zich daar toe heiligen; ook onder ons worden 'er, van tyd tot tyd, afgezonderd, tot de bediening der heilige dingen. Mogten deeze ook, dagelyks, den Heere zich toewyden! —— Gelukkige Gemeenten, die zulke Leeraars verkrygen, gelukkige Leeraars; die zich, met een volkomen hart, eerst aan den Heere, en, daar na, aan zyne Kerk toewyden!

„ Eene derde Vraag is deeze: „ Waarom wierd Israël, „ door zo sterk een verbod, weerhouden, den berg op „ te klimmen; en niet alleen het Volk, maar ook de „ Priesters: die anders, amptshalven, tot den Heere „ mogten naderen?"

„ Ik antwoorde, zulks diende, om de beseffen van Gods geduchte Majesteit, by het Volk, en by de bedienaars der heilige dingen, leevendig te houden. —— Was het ooit noodzaakelyk, met diep ontzag en heilige vrees vervuld te zyn, 't was nu, nu God zelf tot zyn Volk sprekken, en zyne heilige Wet, de hoofdvoorwaarde des Verbonds, aan hun voorschryven zou. —— Daarom mogten zy niet nader komen, dan zoo ver het de Wetgeever wilde gedoogen. Ook was het hun niet noodig; daar de bewyzen van 's Heeren tegenwoordigheid *voor allen* zichtbaar waren.

„ Hoe betaamlyk is het, (merkt de Hoogl. ten algemeenen gebruike aan,) dat elk in zynen stand zich houde binnen de bepaalingen, die de alregeerende Voorzienigheid hem gesteld heeft. Hoe noodig is 't, vooral in zaaken van Godsdienst, ons te wagten voor zondige nieuwsgierigheid, en niet te willen doordringen in de geheimen van Gods natuur, en van zyne regeering over wereld en kerk; altoos gedachtig, dat de Heere in de donkerheid woont, dat hy een God is, *die zich verborgen houdt.*

„ Trouwens, (dus vervolgt zyn Hoog Eerw.) schoon ons veel ontdekt is, nog oneindig meer is 'er, dat ons bedekt blyft. Hebben wy waarlyk lust om God te vreezen? 't moet ons genoeg zyn, als aan den voet des bergs te blyven staan; gedachtig, dat 's Heeren Bondgenooten, in de strydende kerk, nog niet bevoegd, ook

Digitized by Google

niet bekwaam zyn, om tot de meer onmiddelyke gemeinſchap van God te worden toegelaaten. Ja maar ook, gedachtig, dat 'er, ten aanzien van dit ſtuk, geen verſchil is tuſſchen de leden en de voorgangers der kerke."

Omtrent eene vierde en laatſte Vraag: „ Waarom het „ God behaagd heeft, onder zoo veele ontzettende teke„ nen, zyne Wet aan Israël bekend te maaken?" merkt de Heer BONNET in 't algemeen aan, „dat, gelyk het geluid der bazuine diende, om het Volk, ter verſchyning voor een *wetgeevend* God op te roepen, alzoo het geklank van de heilmaare van het Euangelie dient, om Zondaaren op te wekken, dat ze komen, dat ze den toevlucht neemen, tot een, in Christus, *zonden vergeevend* God: terwyl zy allen, die hieraan gehoorzaam waren, in den jongſten aller dagen, door de ſtemme des Archangels, zullen opgewekt worden, ter verſchyning voor een, uit genade, *beloonend* God, om eeuwig zyn aangezigt in gerechtigheid te aanſchouwen, en met zyn beeld verzadigd te worden!"

Hoewel wy de kragt van zommige der aangevoerde bedenkingen erkennen, zyn wy, egter, van oordeel, dat andere meer tot ſtigtinge voor eene gemengde ſchaare van toehoorderen van den kanzel kunnen worden voorgedraagen, dan den toets van redeneerkundig betoog, en alzo van voldoende oplosſinge, zouden kunnen doorſtaan.

Jeſus Liefde betoond aan drie Joodſche Kinderen. Tweede Druk. Te Rotterdam by J. Hendrikſen, 1793. *Buiten het Voorwerk*, 17 *bl. in gr.* 8vo.

De Bekeeringsgeſchiedenis, hier aangekondigd, wordt aldus verhaald. Een Jood, te *Berlyn*, hadt drie Dogters, van 12, 10 en 8 jaaren oud. In haare verkeering met Christen Kinderen, hadden zy dezelven dikmaals van JESUS hooren ſpreeken, hoe deeze de zonden en de ſtraffe der menſchen op zich genomen hadt, en ook de Kinderen, zelf die der Jooden, lief hadt. De Wigtjes, hier door getroffen, vervoegen zich gezamentlyk by Profeſſor KAMAN, met de aankondiging, dat zy alle drie Christenen wilden worden, „ op dat zy aan JESUS van Nazareth, die de waaragtige God is, ook deel mogten hebben." De Profeſſor, denkende dat de Kinders veelligt iets misdaan hadden, en daarom van hunne Ouders waren weggeloo-

pen,

Digitized by Google

pen, vermaande hen te rug te keeren. Doch dit mogt niet baaten. Op haare knieën, en met traanen, baden zy om zyne beſcherming, op dat zy, als gedoopte Kinderen, JESUS mogten deelagtig worden. Waarom de Heer KAMAN, met kennis der Overheid, haar in zyne beſcherming nam. Terwyl intuſſchen de Ouders hunne Kinders vrugtloos hadden te rug gevraagd, wierden dezelve, door eene Commisſie van vier Predikanten, door den Koning benoemd, ondervraagd, waarom zy van hunne Ouderen waren weggeloopen? Het antwoord was, niets anders dan de liefde tot JESUS, die ook de Jooden Kinderen lief heeft, en voor ons aan het Kruis geſtorven is; biddende voorts het *Onze Vader*, het *tweede Artikel* der Verloſſinge, en eenige *Spreuken* der H. S. Om de Wigtjes van hun voorneemen af te trekken, dreigde men hen met zwaare ſtraffen, beloofde haar mooie klederen en andere geſchenken, en bragt ze in de tegenwoordigheid haarer Ouderen. Het antwoord was, dat zy geene ſchande vreesden; dat zy in den Hemel betere klederen krygen zouden, die hun allerliefſte JESUS hen geeven zoude; dat zy JESUS boven hunne Ouderen lief hadden, en door dien JESUS, die aan het Kruis geſtorven, en de waaragtige God is, wenschten zalig te worden, en dat deeze hun allerliefſte JESUS blyven zoude. Naa verſcheiden andere vrugtlooze poogingen, door den Leeraar en de Ouders aangewend, wierden deeze drie Kindertjes tot het verder Onderwys, en vervolgens tot het Doopzel, toegelaaten.

Dus luidt dit Verhaal, 't welk, voor weinige jaaren, onder Lieden van zekere denkwyze, te *Berlyn*, zeer veel gerugts maakte, en de Voorredenaar beſchouwt als een bewys, dat God op zyn oude Volk, dat nu *Loruchama* is, nog een oog van genade nederſlaat. Intuſſchen, daar het Christendom zo wel een werk van het Verſtand, als van het Hart is, valt het by ons bedenkelyk, of dezulken, die van gevoelen zyn, dat de Leere van CHRISTUS op gronden van overtuiginge moet worden aangenomen, over de hier voorgedraagene gronden wel zeer zullen voldaan zyn; en of zy niet van oordeel zyn zullen, dat dusdanig eene aanpryzing van den Godsdienst van JESUS, in de daad, denzelven kleine eere aandoet. — *De gustibus non eſt disputandum.*

Ge-

Digitized by Google

Gebeden der Portugeesche Joden. Door een Joodsch Genootschap, uit het Hebreeuwsch vertaalt. IIIde Deel. 's Gravenhage by Lion Cohen, 1792. 302 *bl. in gr. 8vo.*

Volkomen is dit derde Deel de twee voorgaande in aart gelyk (*); het behelst *Algemeene Gebeden der Vastendagen*, en, behalven deeze, *Byzondere Gebeden voor den Vastendag van Tamus — van Gedalja — van Tebet — van Ester — Gebeden met Treurliederen voor den Vastendag van Ab — Klaagliederen van Jeremias*, en eindelyk *een Voorschrift van den Kadris.*

Wy mogen, ten aanziene van veele Psalmen en andere Plaatzen des O. Verbonds, waar mede dit Gebedenboek doorzaaid is, hetzelfde aanmerken als in onze laatst aangeweezene aankondiging. In dit Deel treffen wy eene geheele Vertaaling der *Klaagliederen van Jeremia* aan, welke met de onze verdient vergeleeken te worden. Te meermaalen hebben wy, deeze nieuwe *Joodsche* Vertaaling leezende, ons verwonderd over het goed *Nederduitsch*, waar in dezelve ons, gelyk mede de Gebeden, over 't algemeen, worden opgedischt.

De omslagtigheid deezer Gebeden kan niet naalaaten in 't oog te loopen. En wy moeten erkennen, dat het den *Portugeesche Joden*, dezelve gebruikende, aan geen *veelheid van woorden* mangelt; waar uit zeer natuurlyk veelvuldige Herhaalingen voorkomen, die, eene enkele keer, kragt en nadruk hebben, doch, te veel gebruikt, den klem verliezen. — Buiten de Voorleezingen van Gedeelten der Schriftuure, bestaan deeze Gebeden grootendeels uit Schriftuurlyke Uitdrukkingen en *Oosterſche* Spreekwyzen, die, in ons Land uitgeboezemd, (doch de *Joden*, helaas! zyn de eenigste niet, welke zich aan die verkeerdheid schuldig maaken,) voor geen gering gedeelte geen voeglyken zin altoos in den mond eens biddenden *Westerlings* hebben.

Hier en daar ontmoeten wy tusschen beiden opheldere nde *Uitbr. der mondl. Wet.* Wat dunken onze Leezers, op dat wy 'er dit alleen uit bybrengen, van het *Reukoffer*, volgens *Exod.* XXX: 34—36. „ Onze Rabbynen mel-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791. 1 St. bl. 558. voor 1792. 1 St. bl. 409.

Digitized by Google

melden, dat het Reukoffer op de volgende wyze bereid wierd: het beſtondt uit driehonderd acht en zestig *manim* ſpeceryen: naamlyk; drie honderd vyf en zestig, volgens de dagen van het Zonnejaar: en van de drie overige *manim*, werden daags voor den Verzoendag door den Hoogepriester twee vuisten vól in de vyzel gedaan, van welke hy zich op den Verzoendag bediende, om het Gebod, dat van het allerfynst voorſchryft, naar te komen. —— Het Reukoffer beſtond eigenlyk uit elf ſoorten van Kruiden, te weeten balſem, onyx, galbanum en wierook, zeventig *manim* van ieder ſoort: myrrhe, caſſie, nardus, ſaffraan, van ieder zestien *manim*; kostkruid, twaalf *manim*; welriekende bast, drie *manim*; cynamonum, negen *manim*; carſinaſche zeep, negen *kabin*; wyn van caphras, drie *ſeïn* en drie *kabin*; by gebrek van dit laatſte, oude witte wyn; zout van Sodom, een vierendeel van een *kab; maälé aſſan*, naar willekeur. —— Rabbyn NATHAN, de *Babylonier*, zeide; dat men 'er ook, naar goedkeuren, amber der Jordaane bybragt; doch, zo 'er de Priester honig byvoegde, was het Offer ongeoorlofd, en indien hy 'er een der krulden uitliet, was hy den dood ſchuldig. —— Rabbyn SIMEON, *Gamaliëls-zoon*, zeide, dat de balſem een gom is, dewelke uit de balſemboomen druipt; de carſinaſche zeep ſtrekte ter reiniging van den onyx; de wyn van caphras, om ze te verzagten, dewyl ze hard was: en offchoon *mé raglaïm* het beter maakte, wierd het [uit eerbied] voor het Heiligdom niet gebruikt."

Kunnen wy dit, en wat meer van dien ſtempel in dit Gebedenboek voorkomt, leezen, zonder te denken aan de te regt beſtraffende taal van Hem, die den Voorvaderen der hedendaagſche *Joden* verweet, *dat zy de munte, de dille en het komyn, vertienden, en het zwaarſte der Wet nalieten?*

Genees- en Heelkundige Verhandeling over het Been- en Spekgezwel, byzonder dat, waardoor de Rugwervelen worden aangedaan, en eene verſtyving der onderſte Ledemaaten veroorzaakt wordt. Door C. J. VOS, *M. D. in 's Hage. Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, 1791. *In gr.* 8vo. 68 *bl.*

Deze Verhandeling is door den geleerden Autheur in drie Deelen afgedeeld, de *eerſte*, waarin eene *Phyſio-*

lo-

Digitized by Google

logiſche en *Pathologiſche* Beſchryving der Beenderen gegeeven word, is zeer beknopt, en alleen met oogmerk tot dit Ongemak ingerigt: de *tweede*, waarin het Been- en Spekgezwel beſchreeven en afgehandeld word, is in vyf § verdeeld, van dezen inhoud: § 1. ſtelt voor, wat men door het Been- en Spekgezwel te verſtaan hebbe, § 2. de *Diagneſis* van andere gelykzoortige Beengebreken, § 3. de oorzaaken en zitplaats, § 4. de toevallen en loop dezer Ziekte en § 5. eenige geneeskundige Aanmerkingen nopens de behandeling van dezelve: de *derde* Afdeeling geeft eene ontleedkundige Beſchryving van een merkwaardig Been- en Spekgezwel; waarby nog een byzonder Geval van eene verſtyving der onderſte Ledemaaten, gedeeltelyk door de Konst, doch grootendeels door de Natuur, geneezen, beſchreeven word.

Uit den opgegeeven inhoud van dit Stukje, kan een des kundig Leezer reeds genoegzaam opmaaken, dat dit Ongemak hier volgens de regelen eener gezonde Geneeskunde verhandeld word: aanmerkenswaardig, en teffens leerryk, is ons de derde Afdeeling voorgekomen; en de ontdekking, in het Lyk dier ongelukkige Lydereſſe gedaan, verſpreid zeer veel licht over de Ziekte zelve. Eenig uittrekzel van dit Stukje te geeven, zal onnoodig zyn, daar ieder, die zodanig een Ongemak te behandelen mogt voorkomen, zich zeker deze Verhandeling zelve eigen maaken zal.

De Zamenſtelling van het Water op Lavoiſieriaanſche Gronden proefondervindelyk verklaard; en verſcheide nuttige Gevolgen, die voor de Zamenleeving daaruit kunnen worden afgeleid, nagefpoord.. Door W. VAN BARNEVELD, *Apothecar te Amſt. en Lid van verſcheiden Genootſchappen. Te Amſterdam by de Erven* P. Meyer en G. Warnars, 1791. *In gr.* 8*vo.* 72 *bl.*

De kundige Autheur poogt, in deze twee Redevoeringen, eene beknopte, maar echter niet minder duidelyke, en met de vereischte Proeven bevestigde, voorſtelling van de Zamenſtelling van het Water te geeven. De *eerſte* behelst hoofdzaaklyk de Proeven, en om zyne Toehoorders teffens het geheele Leerſtelzel van LAVOISIER duidelyk te maaken, toont hy vooraf de wyze, hoedanig men konstluchten maakt, en daar na, hoe, door de verbran-

ding

Digitized by Google

ding van ontvlambaare en zuivere lucht, water voortgebragt word. De *tweede* ſtrekt ter toepaſſing van deze ontdekking, tot verklaaring van veele verſchynzels in de Natuur, by Scheikundige Proeven dikwyls voorkomende, en ter verkryging van een aantal voordeelen in Fabriquen, Huishouding, enz. maar wel hoofdzaaklyk om het Leerſtelzel van den beroemden STAHL geheel omverre te werpen. Daar echter dit laatſte gedeelte, voor als nog, by alle Scheikundigen, niet als een voldongen proces aangemerkt word, en zelfs een zeer aanzienlyk gezelſchap van geleerde Mannen over dit onderwerp eene Prysvraage uitgeſchreeven heeft (*), zo willen wy liefst eerst de Beantwoording daarvan afwachten, voor dat wy ons gevoelen daar over verkiezen te verklaaren. Ondertusſchen verdient de kundige Schryver onzen dank voor zyne genoome moeite, en wy kunnen niet afzyn, van het Stukje, in veelen opzichte, ter leezing en overdenking, aan de Beminnaars der Natuur- en Scheikunde, aan te beveelen.

(*) De *Mathematiſche Claſſe* van de Koningl. Societeit der Weetenſchappen te *Göttingen* heeft, tegens Novemb. 1794, de volgende *Prysvraag* ter beantwoording opgegeeven:

„ Nadien de Leer der Zamenſtelling van het Water, in weer„ wil van de goedkeuring, waar mede dezelve op de meeste „ plaatzen ontfangen is, echter nog by allen, die het meer om „ eene grondige kennis der Natuur, als wel om eene enkele „ in het oogvallende Zamenſtelling van zommige Verſchynzels, „ of om eene aangenaame gemakkelykheid in het voorſtellen „ van dezelve, te doen is, nog aan groote twyffelingen ſchynt „ onderworpen te zyn: „ zo wenscht de Koningl. Societeit, dat men *nieuwe, overtuigende, en volſtrekt op naauwkeurige afmeetingen gegronde, Proeven in het werk ſtelle, door welke deze Leer, of wederlegd, of volkomen kan bevestigd worden.*" — Zie *Intelligenzblat der Allgem. Deutſche Literatur-Zeitung*, 22 Decemb. 1792.

Ve-

Vaderlandſche Historie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Americaanſche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog, tusſchen Engeland en deezen Staat. Uit de geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Met Plaaten. Ten vervolge van WAGENAAR'S *Vaderlandſche Historie. IXde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1792. *Behalven het Register* 357 *bl. in gr.* 8vo.

Het XXIIIſte Boek, waar mede dit IXde Deel eenen aanvang neemt, geeft ons, op dien zelfden trant, als wy te meermaalen, by het aankundigen der voorige Deelen deezes Werks, vermeld hebben, verſlag van de Gebeurtenisſen in het *Sticht*, in den Jaare MDCCLXXXIV, wanneer de Oproepingen der Burgeryen, tot het opgeeven haarer Bezwaaren, den grond lagen van de veelvuldige Gebeurtenisſen in dat Gewest, „ 't geen," zo als de Schryver, met het begin deezes Boeks, zich uitdrukt, „ met rasſer ſchreden, dan eenig ander onder de Vereenigde Gewesten, tot de thans gezogte Grondwettige „ Herſtelling naderde, en daar van een voorbeeld aan de „ Bondgenooten ſcheen te zullen geeven, en op 't welk „ aller oogen gevestigd waren." — Wy ontmoeten 'er wat in *Friesland* voorviel, wegens het ſtemmen der Volmagten ten Landsdage, en den Burgerwapenhandel zo te *Leeuwaarden* als te *Dokkum*, en voorts een breed, Geſchied- en Staatkundig berigt, wegens de groote Gebeurtenis in *Overyſsel*, het Staatsgeſchil wegens de Overſtemming, by uitſpraak der Afgevaardigden uit de Bondgenooten beſlisſend afgedaan, met andere byzonderheden van min algemeenen invloed.

„ Veele Gebeurtenisſen en Byzonderheden, voorgeval„ len in het beſchreeven Jaar MDCCLXXXIV, zo ryk „ in Lotwisſelingen, den Staat betreffende, die met de„ zelve in geen onmiddelyk verband ſtaan, en egter in „ eene *Vaderlandſche Historie* der vergetelnisſe verdie„ nen onttoogen te worden, zullen," luidt de taal des Schryvers, met het begin des XXIVſten Boeks, „ de ſtoffe „ van dit Boek uitmaaken, en, ſchoon van zeer onder„ ſcheiden aart, hier by een verzameld, het Geſchied„ verhaal deezes Jaars voltooijen, en zeer voegelyk be„ ſlui-

Digitized by Google

„ ſluiten." In dit Boek treffen wy, natuurlyk, eene groote verſcheidenheid aan: en, ſchoon alle de Byzonderheden, waar over hier min of meer wordt uitgeweid, allen niet even belangryk zullen voorkomen, kan men niet ontkennen, dat ze alle medewerken, om in veele, anders onopgemerkte, opzigten de denk- ſpreek- en handelwyze des Landzaats, ten dien tyde, in klaaren dag te ſtellen. Wy zullen 'er eenige aanſtippen, om den Leezer te doen weeten, wat dit gedeelte der *Vaderlandſche Hiſtorie* bevat. —— Het Boek opent zich met den dood van CAPELLEN TOT DEN POL. „ Een gevoelige ſlag, die zyne Par-„ ty, de grootheid van dat verlies bezeffende, op hét „ diepſte trof. Een Dood, die juichensſtoffe gaf aan de „ Tegenparty, welke volvrolyk uitriep: *De Afgod der „ Vryheid ligt geveld!*" Des Schryvers gunſtige gedagten over dien Ridder ſtraalen door, wanneer hy zegt: „ Hoe „ ook gehaat en gevloekt van zyne Tegenparty, zal de „ Onpartydigheid; als zy niet op *woorden* let; maar zich „ de door hem bedreeven *daaden*, in ons Geſchiedblad op-„ getekend, herinnert, de egtheid erkennen der Charac-„ tertrekken, door zyn Lofredenaar DU PUY opgegeeven," die hy vervolgens bybrengt. En van wiens woorden hy zich ook bedient, om de troostgronden op te geeven der Vrienden des Ridders; op de tyding van wiens afſterven, een zyner Aanhangeren ſchamper werd toegevoegd: *Myn* CESAR *leeft, uw* BRUTUS *is niet meer!* —— BOUILLE's wedervaaren en Eervergelding, in deeze Gewesten, vindt hier plaats. —— Ook is die ingeruimd aan eenige Kerklyke Voorvallen, zo de *Gereformeerden*, *Doopsgezinden*, als *Roomſchen*, betreffende; die, over 't algemeen, vryheid van denken ademen. —— Het vermelden van ZOUTMAN's bywooning des derden Jaarfeests van den *Doggersbankſchen Slag*, te *Haarlem* gevierd, geeft eene voegzaame Aanleiding om in 't breede te gewaagen van het *Nederlandsch Kweekſchool voor de Zeevaard*, 't welk zyne eerſte beginzelen aan dien Zeeſlag te danken heeft, en den Vaderlande tot onverwelklyke eere ſtrekt. —— Hier by voegde wonder wel een Berigt der Verbetering van de Haven aan het *Nieuwe Diep*. —— De Oprigting des Genootſchaps *Tot Nut van 't Algemeen* wordt met verdienden lof vermeld, en troffen wy nergens een zo beknopt en volledig verſlag van 't zelve aan.

„ Het ontbrak den Vaderlande," op dat wy dit grootendeels overneemen, „ in deeze Eeuw, van zommigen

Digitized by Google

„ de Eeuw der Genootſchappen geheeten, aan geene van
„ verſcheidenerlei aart, onder deezen ook niet aan de
„ zodanigen, die nutte Kunſten en fraaije Weetenſchap-
„ pen kweekten, of ook het hooger wit, Verſtandsver-
„ lichting en Zedebeterſchap, bedoelden. Wy mogten de
„ Oprigting der voornaamſte in ons Geſchiedblad met
„ welverdienden lof voor den Landzaat vermelden, en
„ kunnen niet voorby den Aanvang op te tekenen eens
„ nieuwen Genootſchaps, van die allen onderſcheiden, en,
„ onder een nederig voorkomen, het uitgebreidſte Nut
„ beoogende. —— Met veele andere Genootſchappen hadt
„ het gemeen, uit kleine beginzelen voort te komen, en
„ wel deeze, gelyk wy des in 't zekere onderrigt zyn.
„ JAN NIEUWENHUYZEN, Leeraar der *Doopsgezinden* te
„ *Monnikendam*, hadt reeds, zints eenige Jaaren, de werk-
„ zaamheden der Maatſchappyen en Genootſchappen in
„ ons Vaderland, de verbetering van 's Volkszeden en
„ Weetenſchappen bedoelende, als veelal onvoldoende
„ aangemerkt: hy hieldt zich verzekerd, dat de heer-
„ ſchende Onkunde des Gemeenen Burgers, niettegen-
„ ſtaande alle deeze poogingen; ook, ten deele, daar aan
„ moest worden toegeſchreeven, dat de Werken, door
„ dezelve uitgegeeven, te omſlagtig, te geleerd, te kost-
„ baar, en dus ongeſchikt waren ten gebruike des Ge-
„ meenen Mans. Meer dan ééns had hy gewenscht en
„ gepoogd, een Gezelſchap van zodanige Lieden op te
„ rigten, die de zaaken, door andere Genootſchappen be-
„ handeld, op eene korte, klaare, en bevatlyke, wyze
„ bewerkt, voor een geringen prys uitgaven; *ten einde*
„ dus het Algemeen meer gelegenheids te ſchenken om
„ te leezen, te onderzoeken, en zich daar door bekwaam
„ te maaken, zo wel in 't Burgerlyke en Godsdienſtige,
„ als in 't vak der nutte Kunſten en Weetenſchappen. —
„ Deeze bedenkingen deelde hy mede aan twee zyner
„ Vrienden, toen in het nabuurig *Edam* woonende, op
„ den achtſten van Slachtmaand deezes Jaars. Het een-
„ paarig beſluit viel dit Menschlievend Plan te onderneé-
„ men, met byvoeging, om, by deeze werkzaamheden,
„ ook de hoogſtnoodige Verbetering van het Schoolwee-
„ zen te voegen: den zestienden dier Maand hielden zy
„ de eerſte gezette Byeenkomst, en tekenden dien Dag
„ als den Dag van de Oprigting der Maatſchappye, en
„ koozen ter welbedagte Zinſpreuk: TOT NUT VAN 'T
„ ALGEMEEN. —— Hun zeer bepaalde kring moest uit-

„ ge-

Digitized by Google

„ gebreid, en de Vaderlander tot het deelneemen in dee-
„ ze Maatſchappy aangezogt, worden: ten dien einde lie-
„ ten de Opzigters een kort Verſlag drukken van hunne
„ Onderneeming, en zonden 't zelve, nevens een Uitnoo-
„ digings-Brief, aan verſcheide Lieden in 't Gemeenebest,
„ rond. 't Gevolg was, dat de Maatſchappy, in Louw-
„ maand des volgenden Jaars, honderd tacht en dertig
„ Leden telde, en de eerſte Prysvraag uitſchreef."

Naardemaal deeze Maatſchappy een veel grooter opgang gemaakt heeft, dan men, in den beginne, verwagtte, en als een der nuttigſte en belangrykſte, zeker, moet aangemerkt worden, uitwyzens de Werkjes van tyd tot tyd in 't licht gegeeven, geeft de Schryver in eene Aantekening, opgemaakt uit medegedeelde Berigten van den Secretaris der Maatſchappye MARTINUS NIEUWENHUYZEN, M. D. Zoon des Eerw. Oprigters, een kort verſlag van den verderen toedragt en veranderingen in die Maatſchappy, tot op den Jaare MDCCXCI voorgevallen, zo in derzelver Verplaatzing van *Edam* na *Amſterdam*, als in de Schikkingen op het Beſtuur; uit hetzelve blykt, dat de Maatſchappy, in 't gemelde Jaar, uit één en twintig Departementen, en zeventien honderd en veertig Leden, beſtondt. Welk aantal zedert nog is toegenomen, zo dat dezelve zeker tegenwoordig de talrykſte Maatſchappy in ons Vaderland uitmaakt. Terwyl zy, nu wy dit ſchryven, den dood van gemelden Secretaris, die zo zeer veel tot de oprigting en uitbreiding toebragt, met veel reden betreurt.

De geſtrenge Winter der Jaaren MDCCLXXXIII en MDCCLXXXIV verdiende optekening; zo ook de Watersnood in *Gelderland*, en de veelvuldige Doorbraaken, die beide gelegenheid gaven aan den *Nederlander*, om zyne welbekende Milddaadigheid loflyk te betoonen; hier op de beste wyze onder 't opzigt van het Departement des *Oeconomiſchen Taks* te *Amſterdam* verrigt. — De Geldbehoefte der *Oost-Indiſche* Maatſchappye, de Overwinningen, door den Zee-Capitein VAN BRAAM, in 't *Oosten*, behaald, en de ſlegte ſtaat der *West-Indiſche* Bezittingen van den Staat, worden niet vergeeten, noch ook de geſteldheid des Handels op de *Vereenigde Staaten van America*.

Het XXVſte Boek ontvouwt de aanſtalte ten zogenaamden *Keizerlyken Oorloge*, hier te Lande, met vermelding van veele Byzonderheden, daar toe behoorende. Bepaald-

Digitized by Google

lyk de Eiſchen van Keizer JOSEPHUS DEN II, en de Handelingen tot een Vergelyk, die een zo vreemd beloop hadden, hier opgehelderd uit min algemeen bekende Staatsſtukken, 't welk byzonder plaats vindt omtrent de Oplettenheid, aan der Staaten zyde, op het Sluiten van de *Schelde*; waaromtrent men zich meer bezorgd betoonde, terwyl men de Vredehandeling te *Parys* voortzette, dan in 't algemeen geweeten, en in deeze *Vaderlandſche Historie*, uit Staatspapieren niet in ieders handen, vermeld wordt. Men ziet 'er uit, hoe zeer veel eene Commiſſie, aan welker hoofd de onvermoeide en naauwlettende Raad en Advocaat Fiscaal by de Admiraliteit op de *Maaze*, Mr. PIETER PAULUS, was, toegebragt hebbe om deeze Sluiting volkomen te maaken, door het aanleggen van een Fort aan de *Batſche Kaade*, in ſtede van het aan den Keizer afgeſtaane *Lillo*. Niet ongepast zullen wy de volgende Aanmerking overneemen:

„ Veelen waren, ten dien tyde, (te weeten toen het „ aangeraaden aanleggen van het Fort aan de *Batſche* „ *Kaade* beſlooten werd,) van gedagten, dat de Klaaring „ der Schepen, de *Schelde* op- en afkomende, dikwyls „ met veel moeite, en niet zonder zwaarigheid, zou kun„ nen geſchieden, en dat het nooit mogelyk zou zyn, „ om de *Schelde* hier anders geſlooten te houden, dan „ door het leggen van veel kostende Uitleggers, op de „ aangeweezene plaatzen, zonder dat zulks ooit genoeg„ zaam, door het te bouwene Fort zelve, zou kunnen „ geſchieden. Doch de ondervinding heeft het tegendeel „ geleeraard. Zedert het aanleggen van dat Fort, (in den „ Jaare MDCCLXXXVI,) en de Sluiting der *Schelde*, „ (op de door de Commiſſie voorgeſlaagene, en door de „ Staaten omhelsde, wyze,) is het Vaarwater, by de „ *Batſche Kaade*, zo zeer ten voordeele veranderd, dat „ de Vaart van en na de *Schelde* tegenwoordig (1792,) „ genoegzaam onder den *Batſchen Wal* heen loopt, en „ dus de Klaaring der Schepen aldaar thans zeer gemak„ lyk kan geſchieden. De Uitlegger van het Collegie „ der Admiraliteit op de *Maaze* legt nu zelfs veel meer „ benedenwaards na het Fort toe, dan in den beginne „ plaats kon hebben; en de *Zeeuwſche* Uitlegger, of Jagt, „ dat op het Land in de zogenaamde *Put* of *Geul* hadt „ moeten gelegd worden, om de Schepen, den Oosterarm der *Schelde* op- en afkomende, gemaklyker te „ kunnen waarneemen, is nu geheel weggenomen; hou-

„ den-

Digitized by Google

„ dende de Admiraliteit van *Zeeland* hier tegenwoordig
„ ſlegts een Poon, waar op een Commandeur, om by de
„ hand te zyn tot het doen der Klaaringe by harden
„ wind, of als een Schip zou moeten worden naagezeild
„ om te ſtoppen of by te draaijen.

„ Zedert heeft de Admiraliteit van *Zeeland* in het Fort
„ ook een fraay Gebouw gezet, tot inwooning van haare
„ Officieren en Sloeproeijers; en dit Fort heeft daar door,
„ als mede door nog andere Huizen, die daar reeds ge-
„ bouwd zyn, gelyk ook door de Kerk en de Barakken,
„ van de zyde der *Schelde*, een vry aanzienlyk voorko-
„ men gekreegen. De Admiraliteit van de *Maaze* heeft
„ hier nog geen Gebouw voor haare Officieren van de
„ Convoijen en Licenten; maar houdt daar toe nog een
„ Uitlegger ter voorzeide plaatze op de *Schelde*. — Zyne
„ Keizerlyke Majeſteit heeft, derhalven, by den Afſtand
„ van de Forten op de *Schelde*, door hun Hoog Mogenden
„ aan Hoogstdenzelven gedaan, niets gewonnen, ten op-
„ zigte van de Vrye Vaart op de *Schelde*, voor zyne
„ Onderdaanen, dewyl deeze nu even, en op dezelfde
„ wyze, van wegen de Republiek te *Bath* geſlooten ge-
„ houden wordt, als te vooren te *Lille* plaats hadt."

De Vredehandeling zelve, met de onderſcheidene gevoelens der Gewesten op dit ſtuk, wordt ontvouwd, en het Vredes-Verdrag, met de volbrenging der Voorwaarden, geboekt. Terwyl wy een beknopt verſlag aantreffen van het gerugt eener Ruilinge van den Keizer met den Keurvorst van *Beijeren*, door zommigen aangemerkt als de ſleutel van de onverwagte Vorderingen des Keizers op onzen Staat, en van den wonder opgedaagden, en vreemd voortgezetten, Keizerlyken Oorlog; meest in Toerustingen en Onderhandelingen geſleeten, en naauwlyks den naam van Oorlog verdienende, ſchoon een Kanonſchoot op de *Schelde* voor eene Oorlogsverklaaring ging, en 'er een ſtaatlyk Vredesverdrag op volgde.

De tyd ſcheen gebooren, om den Staat met laſtige en drukkende Aanmaaningen te kwellen: want, by de Geldvordering van Tien Millioenen door den Keizer, om daar voor den Vrede als te koopen, kwamen ten deezen Jaare andere Geldeiſchen, van zeer oude en min verjaarde Schulden, waar van wy hier berigt aantreffen.

Eindelyk, hadt de Geſchiedſchryver in den loop der Gebeurtenisſen te meermaalen, doch alleen in het voorbygaan, gewaagd, van de broeiende Onlusten, tuſſchen

onzen Staat en de Republiek van *Venetie*; deeze ſcheenen, ten tyde dat de Keizer ons met eenen Oorlog dreigde, tot eene meerdere rypheid gekomen, en in daadlykheid te zullen uitbarſten. Derzelver oorſprong en voortgang keurt hy zo zonderling, dat hy een eenigzins breeder verſlag oordeelt te moeten geeven. —— Van dit wondere Staatsverſchynzel, 't geen nog, terwyl wy deeze Aankondiging ſchryven, niet ten vollen is opgeklaard, treffen wy hier een vry omſtandig verſlag aan, doormengd met Byzonderheden, die niet kunnen nalaaten te treffen. Wy moeten onze Leezers na het Werk zelve verzenden.

Treurig is het beſcheid, 't welk wy hier vinden, wegens den zwakken ſtaat onzer Zeemagt, en mangel aan Convoy, waar over!, ten deezen Jaare, de Beurs van *Amſterdam* bittere klagten liet hooren. Verſterking werd 'er na de *Middellandſche Zee* gezonden, onder den Ridder VAN KINSBERGEN, gelast om 's Lands Koophandel te dekken, en de *Venetiaanen*, indien zy de voorgegeevene Vyandlykheden mogten in den ſchild voeren, wederſtand te bieden. Ook kreeg die Vlootbevelhebber, (deeze byzonderheid wordt elders, zo verre wy weeten, niet vermeld,) last „ om, ingevalle de gedreigde Oorlog, met het „ Huis van *Oostenryk*, tot daadlykheid mogt uitbarſten, „ tegen de Staaten van den Keizer, in de *Adriatiſche* „ *Zee*, zyne Zeemagt te gebruiken."

Gedenkſchriften en Reizen des Graaven VAN BENYOWSKY, *door hem zelven beſchreeven; naar de Engelſche Vertaaling uit het oorſpronglyk Handſchrift overgezet. IVde en laatſte Deel. Te Haarlem by* A. Loosjes Pz. 1792. *In gr.* 8vo. 190 *bl.*

De ſpoedige opeenvolging der Deeltjes, die deeze *Gedenkſchriften* en *Reizen* zamenſtellen, en met dit tegenwoordige voltooid worden, heeft zeker haare gevalligheid voor Leezers, wier opgewekte nieuwsgierigheid reikhalsde, om de verdere Lotgevallen te weeten van eenen zo zonderlingen Man als de Graaf VAN BENYOWSKY, dien zy met het ſlot van 't voorig Deeltje in *Frankryk* lieten (*), vervuld met een plan, zeer overeenkomſtig

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* hier boven, bl. 262.

Digitized by Google

ſlig met zynen Onderneemvollen, wy zouden welhaast ſchryven Avontuurenzoekenden, geest.

In het voor ons liggend Deeltje treedt hy op een nieuw tooneel, om eene rol te ſpeelen, die, in de onderneeming, groot, doch, in den uitſlag, voor hem ongelukkig, was.

Eene vry breede *Inleiding* opent des Graaven Tocht na *Madagascar*, tot het oprigten eener Koninglyke Vastigheid op dat Eiland, welks uitvoeren, door zyne Majeſteit den Koning van *Frankryk*, aan den Graave VAN BENYOWSKY, Collonel eener Bende Vrywilligers, in den Jaare MDCCLXXII, was toevertrouwd. Wat men hoofdzaaklyk daar in aantreft, kan ons het begin leeren. „Naar„ demaal," ſchryft hy, „ de uitſlag van alle onderneemingen, in een wydafgelegen Gewest, om 'er eene „ Vastigheid door de *Europeaanen* aan te leggen, altoos „ zo wel afhangt van de juiste bevelen en voorſchriften, „ als van de voorbereidende ſchikkingen en welgegron„ de werkzaamheden, ſteunende op de kennis des Lands, „ en geëvenredigd aan de voordeelen, welke men zich „ voorſtelt te verkrygen, agt ik het noodig een berigt „ te geeven van de omſtandigheden, die myne komst op „ het Eiland *Madagascar* voorgingen; omſtandigheden, „ die aanwyzen, dat ik, niettegenſtaande de ſchaarſche „ middelen my vergund, geſlaagd ben in het aangaan „ van vriendſchapsverbintenisſen met het grootſte gedeel„ te der Inwoonderen van dit wyduitgeſtrekt Eiland; en, „ gevolglyk, dat ik, indien ik, gelyk ik mag zeggen, „ niet geheel verlaaten geweest was door den Staatsdie„ naar, dat de oorſprong was van de elenden, ziekten, „ en ſterfte, waar aan ik, met myn Volk, my bloot„ geſteld vondt, het Eiland *Madagascar*, ten deezen „ dage, in verbintenis met *Frankryk* ſtaande, een Magt „ zou gevormd hebben, om de Volkplantingen van dit „ Ryk, op *Isle de France* en *Bourbon*, te ondersteunen, „ en deszelfs Vastigheden in *Indie* te verdeedigen, als „ mede om nieuwe Handeltakken aan dat Ryk te ver„ zekeren, die onmeetelyke ſchatten in 's Konings Schat„ kist zouden hebben uitgeſtort."

Een hart, vol voorgevoels van de rampen en onheilen, waaraan hy zich, met zyn Volk, zou blootgeſteld vinden, door het bezef, dat zyne Zending, in zeker opzigt, ten believe ſtondt der Bevelhebberen op het Eiland *Isle de France*, en dat het minſte gebrek aan gene-

Digitized by Google

genheid, of eenig misverſtand aan hunne zyde, niet alleen zyne verrigtingen zou kunnen belemmeren, maar zelfs geheel en al verydelen, deedt hem veele vergeefſche voorſlagen doen, dan egter met de gunſtigſte toezeggingen des Staatsdienaars na *Isle de France* vertrekken, waar hem terſtond de gevreesde te leurſtellende ontmoetingen bejegenden, die in het *Eerſte Hoofdſtuk* beſchreeven worden.

Het *Tweede Hoofdſtuk* vermeldt BENYOWSKY's komst op *Madagascar*, den deerlyken toeſtand, waarin hy zyn Volk vondt, 't Verdrag met eenige Volkshoofden, verraadlyke en vyandlyke ontmoetingen; gepaard met veelvuldige behoeften en ziekte.

De verplaatzing der Volkplanting; de Trouwloosheid der Eilanderen; de ziekte en dood van eenigen zyner Tochtgenooten, waar onder zyn Zoontje; de verlegenheid, waar in men hem liet; de Twisten hem berokkend; de Verbintenisſen en Trouwloosheden, maaken de Treurſtoffe uit van het *Derde Hoofdſtuk*.

Een nieuw leed, hem door een verraadlyken Supercargo berokkend, de moeite, welke hy met deezen Man hadt, en de gevolgen daar van, zyn een gedeelte van het *Vierde Hoofdſtuk*. 't Geen wyders optekent een dreigend Oorlogs- en Leevensgevaar, hem bejegend; met kundſchappen van de Geſteltenis des Eilands. Eene wonder vreemde hemelſche ontdekking eener oude Negerinne, dat hy de Zoon ware van het Opperhoofd der *Rohandriaanen*, RAMINI LARIZON, die hy zich liet aanleunen, en hem vervolgens te paſſe kwam, bewoog de *Sambariden* verſcheide Vergaderingen te houden, om hem voor *Erfgenaam* van RAMINI te verklaaren, en gevolglyk eigenaar van het Landſchap *Mananhar*, en opvolger in den tytel van *Ampanſacabé* (*); een tytel, zints den dood van RAMINI LARIZON niet gevoerd.

Des

(*) In 't vervolg vinden wy aangetekend, dat „ het Regt „ van den *Ampanſacabé* beſtaat in de *Rohandrians*, of *Prinſen*, „ tot de *Cabars* (dat zyn Byeenkomſten, waar de Staatszaaken onder Eeden behandeld worden,) te benoemen; het „ oordeel van den *Ampanſacabé* in zyn *Cabar* is beſliſſend. — „ Ieder *Rohandrian* moet hem, by uiterſten wil, een gedeelte „ zyns Eigendoms maaken. —— Hy heeft het regt, om van „ elk *Rohandrian* een tiende te vorderen van de voortbreng„ zelen zyns Lands, en een aantal van Hoornvee en Slaaven, „ naar

Des ondanks werden ongunſtige gevoelens, wegens hem, op *Madagascar* gekoesterd; en ſchoon hy eene verzoening tuſſchen de Oorlogvoerende Mogenheden des Eilands bewerkte, vondt hy zich by eenen nieuw opkomenden Oorlog in leevensgevaar; doch hy zet dien voort met een zegepraalend einde. Een Oorlog, waar wy den Graaf volmoedig en vol krygsbeleid vinden, blykens den Inhoud van het *Vyfde Hoofdſtuk*.

Van den last des Oorlogs ontheven, verbeterde hy *Louisburg*; ſtortte in eene ziekte; gebrek aan toevoer dompelde de Volkplanting in gebrek; vrede en verzoening, met eenige Volken van *Madagascar* bewerkt, gaf eenige verligting; dan, by het dreigend uitbarſten eens nieuwen Oorlogs, krygt hy geen onderſtand van *Isle de France*. Zie hier hoe hy zyn' verlegen toeſtand beſchryft: „ Het einde van October naderde, zonder de aankomst „ van eenig nieuws uit *Europa*, en het wederkeeren van „ den Ridder DE SANGLIER, dien ik om onderſtand na „ *Isle de France* gezonden had, verwekte by my de „ kommerlykſte denkbeelden, en ik bezat geen ander red„ middel, dan myne ſtandvastigheid, tegen het ongelukkig „ lot, 't welk my vervolgde. Ik overwoog de aanmade„ ring van het ſlegte jaargetyde, geduurende 't welke ik, „ bleef de onderſtand agterwege, alle reden had om te „ dugten, dat de Volkplanting in de deerlykſte verlegen„ heid zou gedompeld worden. — Het Krygsvolk, geen „ toevoer, op welke zy dus lang hoopten, ziende opdaa„ gen, moest zich als verlaaten aanmerken; en zo veel te „ meer, dewyl, ondanks myne voorzorgen, de gerug„ ten, ten mynen nadeele, van *Isle de France* op *Ma„ dagascar* verſpreid waren. De moed myner Officieren, „ die vast beſlooten hadden hun pligt te doen, door hun „ volk aan te moedigen, was het eenige dat my ten „ ſteunzel diende. Maar, wie zou borg blyven voor het „ in ſtand houden myner krygsmagt, die van dag tot „ dag moest afneemen? Hoe ongelukkig is een Bevelheb„ ber, die, naa het uitſtaan van de moeilykheden in „ heete gewesten, naa het doorworſtelen van gevaarlyke „ ziekten, en het uitharden van oneindige vermoeijenisſen, „ — die, naa zyne Troepen een derde gedeelte vermin„ derd

„ naar gelange van den rykdom des Lands, 't welk ieder „ *Rohandrian* bezit."

Digitized by Google

„ derd te zien, zich in de noodzaaklykheid bevindt om
„ alles voort te zetten, zonder de behaalde voordeelen te
„ verliezen; doch dezelve in tegendeel voor schielyke
„ overrompelingen te bewaaren, —— die zich, in stede
„ van de verzogte ondersteuningen te verkrygen, bloot-
„ gesteld vindt aan de jalousy en laster van Amptenaa-
„ ren, door de Regeering bevolen hem allen bystand te
„ verleenen! Men hadt my toegezegd, alle jaaren verster-
„ king van honderd en twintig Man te zullen verkrygen;
„ dat *Isle de France* my, in alle moeilyke gevallen, de
„ behulpzaame hand zou leenen. Dan, helaas! twee jaa-
„ ren waren verstreeken, en ik genoot niets van dit al-
„ les. Bleef het op dien voet, dan was het jammerlyk
„ tydstip op handen, waarin al de vrugt myns arbeids
„ verlooren ging, en *Frankryk* voor altoos beroofd werd
„ van het vermogen, om het vertrouwen der Inboorelin-
„ gen te herwinnen! —— Treurige denkbeelden, die in
„ mynen geest nog dieper ingang kreegen toen ik de
„ laatste dagen van October besteedde om de onderschei-
„ de posten te bezoeken. Op 't gelaad des Krygsvolks
„ vertoonde zich een wanlust, niet gebooren uit een
„ geest van te onvredenheid en muitery; maar uit moed-
„ loosheid, gebrek aan linnen en kleederen."

In deeze omstandigheden ontving de Graaf kundschap van het overlyden van Koning LODEWYK DEN XV, en dat LODEWYK DE XVI hem was opgevolgd, als mede van de verandering in het Staatsdienaarschap. Hy begreep, dat, te dier oorzaake, de zending van toevoer zou vertraagd, en het plan zyner verrigtingen misschien geheel veranderd worden. Alle deeze omstandigheden waren voor hem belemmerend, en hem bleef niets over dan geduld en standvastigheid, en de hoop, dat het gordyn, 't welk het toekomende bedekt, eindelyk zou worden opgeschooven.

Het eerste, dat zich opdeedt, was, volgens het *Zevende Hoofdstuk*, een allerslegtste trek, hem van *Isle de France* gespeeld. Een Oorlog met de *Seclaves* dreigde uit te barsten; tegen hun gaat hy veelvuldige Verbintenisfen met de Hoofden van verscheide Landschappen aan, die by de dringendste aanzoeken de vrywilligste aanbiedingen deeden, en op zyne gegeevene toestemming, om met hem te deelen in den roem, van de *Seclaves* getugtigd te hebben, eenpaarig uitriepen: „ De *Seclaves* zullen overwonnen, zy zullen onze Slaaven, worden!" Ongerust was de

Graaf

Digitized by Google

Graaf over deezen zynen ſtap, daar hy op 't punt ſtondt om eene zaak aan te vangen, zonder byſtand of bevelen van het Hof; 't welk op dat oogenblik misſchien het oprigten der Volkplantinge kon opgeeven, en zyn volk te rug roepen, ingevolge van de valſche gerugten, door de Beſtuurders van *Isle de France* verſpreid. Drie jaaren waren 'er reeds verſtreeken, zonder dat hy de minſte orders omtrent zynen dienst ontving. Met beraadſlaaging zyner Officieren, om zich zelven alleen geene onderneeming te wyten te hebben, die zyne vyanden hem als een bezwaar zouden kunnen tegenwerpen, beſloot hy aan de *Seclaves* den Oorlog te verklaaren: dien hy voerde met de Hulpbenden zyner Bondgenooten. De gewapende Manſchap beliep zestienduizend, driehonderd en dertien man. Eene volkomene Overwinning bekroonde deezen ſtryd.

Te midden zyner Overwinningen, gelyk het *Achtſte Hoofdſtuk* berigt, kreeg hy een bepaalden last uit *Frankryk*, waar door hy zich in verlegenheid bevondt; doch bemoedigd door de genegenheid der Inwoonderen hemwaards. De *Seclaves* deeden Vredes-aanbiedingen. De Hoofden des Eilands erkennen hem voor Oppergebieder. Zyne Officieren beſluiten op *Madagascar* te blyven. In eene groote Zamenkomst der Opperhoofden wordt hy tot *Ampanſacabé* aangeſteld. Hier kwam hem te ſtade, het ingeboezemd denkbeeld der oude Negerinne wegens zyne Herkomst. Althans, hy legt het Opperhoofd RAFFANGOUR deeze woorden in den mond: „ Gezegend is de „ dag, die u in 't leeven bragt? Gezegend zyn uwe „ Ouders, die zorg voor uwe Kindschheid gedraagen heb„ ben! Gezegend zy het uur, waar op gy uwen voet „ op het Eiland zette! De Hoofden der *Malgaos*, en de „ Capiteinen, wier harten gy gewonnen hebt, die u be„ minnen, en getrouw aan u verknogt zyn, hebben ver„ ſtaan, dat de Koning van *Frankryk* voorheeft een „ ander in uwe plaats te ſtellen; en dat hy op u te on„ vrede is, om dat gy geweigerd hebt ons tot zyne „ Slaaven te maaken. Zy zyn daarom zamengekomen, „ en hebben *Cabars* gehouden, om te beſlisſen wat te „ doen, indien dit waarheid mogt weezen. Hun liefde „ tot, en verknogtheid aan, u heeft my verpligt, in dee„ ze omſtandigheid, het geheim uwer geboorte te ont„ dekken, en uw regt op dit wyduitgeſtrekte Land; „ alle welks Inwoonders u aanbidden. Ja, ik zelf, RAF-

„ FAN-

„ FANGOUR, gehouden voor het éénig overblyfzel der „ Familie van RAMINI, ik heb afgeſtaan van dit heilig „ regt, om u voor den éénigen waaren Erfgenaam van „ RAMINI te verklaaren. De Geest van GOD, die over „ onze *Cabars* heerscht, heeft alle de Hoofden en Ca„ piteins doen zweeren, dat zy u willen erkennen voor „ hun *Ampanſacabé*; dat zy u niet zullen verlaaten; maar „ uw Perſoon bewaaren, ten koste van hun leeven, te„ gen al het geweld der *Franſchen!*" Dit geheele Hoofdſtuk is treffend in de beſchryving der byzonderheden, en de worſtelingen waarin de Graaf zich ten opzigte van *Frankryk* bevondt.

By de aankomst van Gelastigden uit *Frankryk*, in het *Negende* en laatſte *Hoofdſtuk* opgetekend, om hem te vangen, en na *Europa* over te brengen, deedt BENYOWSKY afſtand van het Bevelhebberſchap, en nam, zich uit *Franſchen* Dienst ontſlaagen hebbende, het beheer der Volkplantinge, onder zekere voorwaarden, op zich; werdt, met veel plegtigheids, tot *Ampanſacabé* des Eilands ingehuldigd; maakte beſchikking op de Regeering en het Krygsweezen; kreeg van de Hoofden des Eilands volmagt om na *Europa* te trekken, en Verbintenisſen met eene *Europiſche* Mogenheid te ſluiten. Waar op hy na de *Kaap de Goede Hoop* ſtevent.

Dit is het beloop van 's Graaven Verrigtingen in deeze onderneeming, en zullen de Leezers, die zich zo vaak verwonderden over dien Man, hier nieuwe reden vinden, om zyn beleid, ſchranderheid, list, en onverſchrokken moed, te erkennen.

Eigenaartig vindt zich de nieuwsgierigheid opgewekt, om te mogen weeten, wat 'er verder van dien Graaf kwam, wiens *Gedenkſchriften* met het afſteeken na de *Kaap de Goede Hoop* eindigen. Hier aan voldoet de Vertaaler, volgens zyne belofte, in een *Naaberigt*. In *Europa* wedergekeerd, hadt hy, dit is 't kort beloop, van wegen het *Franſche* Staatsdienaarſchap, de geweldigſte vervolging te lyden; om deeze te ontwyken, begaf hy zich in Keizerlyken Dienst; doch verliet denzelven, dewyl de belangen zyner Keizerlyke Majeſteit niet ſtrookten met het geen hy noodig hadt, om aan zyne Verbintenisſen op *Madagascar* te voldoen. —— Beter dagt hy te zullen ſlaagen in *Engeland*; doch zyne voorſlagen vonden geen ingang —— weshalven hy zich na *America* begaf, en van daar na *Madagascar* toog, waar hy wél ontvangen

Digitized by Google

gen werd door de Inboorelingen; doch in een gevegt tegen de *Franſchen*, op den drie-en-twintigſten van Bloeimaand des Jaars MDCCLXXXVI, ſneuvelde. „Een Man," volgens de Characterſchets door den *Engelſchen* Uitgeever W. NIGHOLSON „van een onverſchrokken geest, tot lyden „gehard, en hebbelyk gewoon, om het uiterſte gevaar, „met eene ongewoone maate van bedaardheid, onder de „oogen te zien. By deeze zonderlinge gaven, bezat hy „eene grondige en vlugge kennis van 't menschlyk hart. „Uit den aart, door opvoeding en hebbelykheid, was „hy gevormd om te overreeden, te beveelen, en te dwingen; en zyn leevenslot gaf hem overvloedige gelegenheid om deeze bekwaamheden uit te oefenen. —— „Veelvuldig en verſcheiden zyn de begrippen geweest, „over dit zeldzaam Character gevormd. Zy, wier belangen hun dreeven om hem te wederſtreeven, hebben „geene beſchuldigingen ten zynen laste geſpaard; en hunne beſchuldiging was van den ſterkſten en ſchriklykſten „aart. Zyne Vyanden hebben hem beſchreeven als een „ongevoelig Dwingelaand, en een Roover zonder eenige „beginzelen. —— Nogthans hadt hy, zo lang hy leefde, „zyne Bewonderaars en yverige Vrienden, die zich, „ondanks allen laster, in de breſe ſtelden om hem ten „dienst te ſtaan. —— Als ik myn gevoelen moet zeggen, dan zou ik verklaaren, nog niets tegen hem gevonden te hebben, of het kan tweeërlei uitlegging „dulden; of het is geſchreeven door lieden, die elkander tegenſpreeken, en belang hadden om hem zwart te „maaken."

Voorts voldoet de Vertaaler, in dit *Naaberigt*, aan de toezegging, om de in- en uitwendige blykbaarheden by te brengen voor de waarheid deezer, in veele opzigten, vreemde Geſchiedenisſen. Dit volvoert hy op eene wyze, die veele twyfelingen, in den Leezer gewis opgekomen, zal verbannen. Doch wy moeten onze Leezers tot het Werk zelve wyzen. Wy beſluiten onze Aankondiging met de betuiging der Schryveren van het *Analitical Review*, die wy de onze maaken; „dat wy het Werk ongelyk zouden aandoen, wanneer wy niet bekenden, 'er zeldzaam „een ontmoet te hebben 't geen ons een aangenaamer „onderhoud verſchafte."

Over

Over de Staatsomwentelingen, derzelver Bronnen en Behoedmiddelen. Uit het Hoogduitsch van J. L. EWALD, *door* J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarsum. Te Utrecht by* W. van Yzerworst. *Behalven het Voorwerk*, 199 *bl. in gr.* 8vo.

Eene groote Waarheid, die overoud, bewoezen, maar nooit genoeg toegepast, is, wenscht de Heer EWALD, in deezen tyd van Omwentelingen, den Vorsten voor oogen te houden, en in te scherpen: de Waarheid, *Menschen blyven altyd Menschen, wanneer men hen Menschlyk behandelt.* —— *Menschlykheid is de grond van alle Rust in Familien, Gezelschappen en Staaten.*

Om deeze Waarheid, in verband met zyn Hoofdonderwerp, de Omwentelingen, te ontvouwen, merkt hy op, dat de Natuur gewoonlyk een stillen gang gaat; doch dat 'er ook Omwentelingen in voorvallen; dat men die ook in de Geschiedenis der Volken aantreft; dat ze dikwyls nuttig, dikwyls schadelyk, zyn. —— Dat men by edele Volken de meeste, by onedele de minste, Omwentelingen vindt, al worden zy ook hard gedrukt en onmenschlyk behandeld. Eene stelling, door voorbeelden gestaafd, en uit den aart der zaake aangetoond, dat dit zeer natuurlyk is. „ Immers," luidt de taal des Schryvers, „ is het met „ de Volken gelegen, als met enkele Menschen, waar uit „ de Volken bestaan. En welk mensch laat zich willekeurig behandelen, willekeurig onderdrukken, als het „ kind, de zwakke, de moedelooze, die voelt dat hy „ geene kragten heeft om wederstand te bieden? Of de „ elendige, die geene behoeftigheden kent, als dierlyke, by „ wien vryheid, menschenregten, menschenwaarde, ydele „ klanken, overgedreeven dweepery, zyn, die zich de allerveragtlykste behandeling laat welgevallen, als hy maar, „ zonder te arbeiden, beter eeten en drinken, zig fraaijer „ kleeden, kan? Wie is genegener anderen te onderdrukken, als de geldgierige, de eerzugtige, de zelfzoekende, die de bevrediging van zyne hartstogten voor de „ grootste zaligheid houdt, en elk oogenblik bereid is, „ regtvaardigheid, menschlykheid, Godsdienst, alles wat „ heilig is, aan dezelve op te offeren? Of de zwakke, de „ moedelooze, de mistrouwende, die aanstonds vreest, „ dat hy al zyne magt zal verliezen, als hy aan de men„ schen vryheid laat menschlyk te gevoelen, en mensch„ lyk

Digitized by Google

„ lyk te handelen? Waar konden, derhalven, meer men-
„ ſchen gevonden worden, die anderen onderdrukten,
„ en meer die zig onderdrukken laaten, dan onder Vol-
„ ken, die nog in de kindſchheid leeven, of zig door
„ het vergift des Zedenbederfs verzwakt hebben? Hoe
„ begrypelyk is het, dat een Volk zig niet langer onder
„ het juk van den dwingeland krommen wil, als het uit
„ zynen kindſchen ouderdom in den jongelingsſtand treedt;
„ als het, verlicht over de regten van den Mensch, kragt
„ in zynen arm gevoelt, om zig deeze regten, in geval
„ van nood, zelfs met geweld, wederom te verſchaffen!
„ Hoe begryplyk, dat men, onder een verzonken Volk,
„ menſchen aantreft, die trek hebben om dwingelanden
„ te worden; menſchen, die zig tot werktuigen der dwin-
„ gelandy, voor goede betaaling, gebruiken laaten; en
„ menſchen, die zig zeer ſtil het yzeren juk om den
„ hals laaten ſmeeden, dewyl zy zig anders uit hunne
„ dierlyke gemaklykheid zouden moeten verheffen! En,
„ als dan de zwakke dwingeland over andere zwakken
„ heerscht, hoe natuurlyk de vreeze, dat zy, valsch,
„ gelyk hy, maar ſterker dan hy, eens wederom hun
„ hoofd opſteeken, en hem van een troon ſtooten zul-
„ len, dien hy geroofd heeft! Hoe natuurlyk, dat hy
„ ſteeds onregtvaardiger, harder, onmenschlyker wordt,
„ om vroegere onmenschlykheden te bedekken, dat hy
„ elk hoofd laat aflaan, 't welk juist denkt over de
„ dwingelandy, elk hart doorboort, 't welk de onder-
„ drukking gevoelt, elke hand verlamt, die maar de
„ miene maakt van de ketens wat te verſchuiven! Elke
„ Tyran en elke Vader in zyn huis, elke knaap en
„ jongeling, elk beduidend en nietsbeduidend mensch,
„ toont ons den gang der dwingelandy, en der Omwen-
„ telingen, in een allerverſtaanbaarst beeld, indien wy
„ maar een eenvoudig oog hebben, om op het zelve te
„ letten."

Wyders merkt de Heer EWALD op, dat het meest gedrukte Volk zelfs niet zeer genegen is tot Oproer, en zoekt de oorzaaken daar van in 's Volks Godsdienſtigheid, in zyne gezetheid op Huislyk Geluk, en zynen Eerbied voor zynen Regent. Gevoelens, welke hy by 't Volk wil bewaard hebben. Dat de Nationaale Vergadering in *Frankryk*, van welke hy verklaart, „ dat dezelve „ veel goeds en veele groote dingen gedaan heeft," dit werkſtellig maakt, wordt door den Schryver wel heftig ont-

Digitized by Google

ontkend, en met ſterke kleuren afgemaald. Meer onderſcheidings was hier te wagten en te wenſchen geweest in een Schryver, die toont, vry opgeklaarde denkbeelden, en een haat tegen dwingelandy, te bezitten.

Voorts is het, zyns oordeels, de noodzaaklykheid alleen, die tot Oproer dringt, dat oproerige Menſchen, Schriften, en opſtookingen van andere Hoven, alleen geene Omwenteling te weeg brengen. Ten bewyze hier van ſlaat hy het oog op de merkwaardigſte oude en nieuwe Omwentelingen, en ſpoort derzelver bronnen op. Hy ſchetst het *Achaiſch* Verbond, — de *Romeinſche* Omwenteling, — de Verdryving van TARQUINIUS, — den Moord van CESAR, — de Omwenteling in *Zwitzerland*, — in de *Nederlanden* ten tyde van PHILIPS DEN II, — de nieuwe *Brabantſche* Onlusten, als mede de *Luikſche*, — en vry uitvoerig de Omwenteling in *Frankryk*, met de daar toe van verre aanleidende oorzaaken. Het in dat Ryk gebeurde (*) „ houdt hy voor onverklaarbaar, zo de „ Geſchiedenis het niet verklaart. Dan deeze verklaart „ het zo duidelyk, zyns bedunkens, dat men niet be„ grypt, waarom het Volk niet reeds veeleer zyne ban„ den verſcheurd hadt." Dit zal men moeten toeſtemmen, als men zyne opgehangene Tafereelen der veelvuldige en ten Hemel ſchreeuwende Dwingelandy in dat Ryk met aandagt, en niet zonder geweldigen ſchrik, beſchouwt. Welke uitzuigingen! Welke onderdrukkingen! Welke vertrappingen! gepleegd met den grootſten en tergendſten euvelmoed. Waarom hy het zegel hangt aan deeze bedenking van PAYNE: „ Als het Despotismus „ zig, eenige eeuwen lang, heeft vaſtgeworteld, in een „ Land, gelyk *Frankryk*, dan huisvest het niet eens meer „ alleen in den Perſoon des Konings; het ſchynt wel zo „ aan zyn naam, en aan zyn ſchitterenden glans; maar „ het is zo niet in waarheid en beoefening. Het Des„ potismus vestigt zich overal. Ieder Kantoor, ieder De„ partement, heeft zyne byzondere Dwingelandy, die ge„ grond is op gebruiken en oude gewoonten; iedere „ plaats heeft zyn Bastille, en ieder Bastille zyn Dwinge„ land. Het oorſpronglyk en erflyk Despotismus, dat in „ den

(*) Men neeme in aanmerking, dat de Vertaaler zyne Voorreden, den 2 Nov. 1792, gedagtekend heeft, en dat dus het Oorſpronglyke van eene nog vroeger dagtekening is.

Digitized by Google

„ den Perſoon des Konings huisvest, wordt verdeeld „ en weder verdeeld in duizend en duizend gedaanten — „ het verſterkt zich onder den ſchyn van pligt, en het „ woedt onder voorwendzel van gehoorzaamheid.".

Ten ſlot der Beſchouwinge van het jongst in *Frankryk* gebeurde, (tot op den 6 Oct. 1789,) waarvan wy beter en onpartydiger berigten bezitten, doet de Heer RWALD deeze Vraagen: „ Of de *Franſche* Natie voor de Vry- „ heid ryp is? Of haare Staatsgeſteldheid die veerkragt „ hebben zal, die zy by eene zo groote Natie noodig „ heeft? Of haare nieuwe Conſtitutie niet te veel, gelyk „ voorheen de Symboliſche Boeken, op voorgaande en „ tegenwoordige politieke ketteryen ziet, en die ketter- „ yen vergeet, die niet minder ſchadelyk zyn, en „ nog ontſtaan kunnen? Of zy zo wel tegen het Des- „ potismus van Volksgeleiders, als tegen het Despotismus „ van den Koning en zyne Ministers, is beveiligd? Of „ zy voor een Volk geſchikt is, wiens Zeden in zulk „ een afgryslyk diep bederf zyn weggezonken? Dit mo- „ gen Staatkundigen beantwoorden, en de tyd, de beste „ beproever aller aardſche inrigtingen, zal het ontdekken. „ Naa den dood van CESAR zag men iets, 't welk men „ nog nooit gezien hadt. *'Er was*, zegt MONTESQUIEU „ van de *Romeinen*, *geen Tyran meer; maar ook geene* „ *Vryheid; want de redenen, die beiden hadden vernietigd,* „ *bleeven. voortduuren!* Als dit maar het geval by de „ *Franſchen* niet is!" — Indien de Eerw. Vertaaler, die zomtyds met de onderſcheiding tusſchen [] iets in den Text invoegt, regtmaatig en juist oordeele, is deeze wenk reeds beſlist; immers hy ſchryft, „ dat de Om- „ wenteling in de Regeeringsvorm eene geheele Omkee- „ ring is geworden van alle Regtvaardigheid, van alle „ Billykheid, van alle Vryheid, met één woord, van al- „ les wat Menſchenregt is, en op Menschlyk Geluk in- „ vloed heeft!"

Dan laaten wy voortgaan met het geen de Schryver zelve uit deeze beſchouwde Omwentelingen afleidt. 't Is dit algemeen gevolg: „ 'Er ging altoos Tyranny van „ den eenen of anderen aart vooraf, die het zaad der „ Omwenteling ſtrooide, eer het zich kon ontwikkelen." Dit brengt hem tot het ander doel zyns ſchryvens. De Bronnen der Omwentelingen aangeweezen hebbende, wyst hy aan, hoe men de Omwentelingen kan voorkomen. Inlei- dend hier toe is eene Afdeeling, waarin de Heer RWALD

Digitized by Google

harde waarheden predikt, en, met klem van voorbeelden, toont, hoe het Despotismus, de onmenschlykheid en euvelmoed der Despoten, op het menschlyk hart werken, en by de Volken op dezelfde wyze; dat zy, onaangezien alle kunstenaaryen van het Despotismus, het op den duur niet draagen. Gewoonte kan hun daar tegen wel wat verharden, „ maar," zegt hy op 't einde, „ hoe lang ook „ deeze toestand, by die onder het Oostersch Despotis„ mus gebukt gaan, moge duuren, het kind blyft niet „ altoos kind, het groeit op tot een knaap, tot een jon„ geling, gelyk het geval met de Europeesche Natien is. „ Zo zeker alle Volken en Stammen — menschen zyn, „ dat is weezens voor volmaaking vatbaar, tot volmaaking „ innerlyk gevormd, en derhalven bestemd zyn, zo ze„ ker zullen zy vroeger of laater hunne menschenregten „ voelen en gebruiken. En wee dan den Dwingeland, „ die hen nog als Kinderen, of wel als Dieren, behande„ len wil. Hunne jongelingskragt zal vreeslyk opwaaken; „ zy zullen hunne ketenen als een dunnen draad verscheu„ ren, en die honderdvoudig verdubbeld hem aanleggen, „ die ze hun niet wilde afneemen, indien hy maar in 't lee„ ven blyft. Het zal hem niet beter gaan, dan het den Eu„ ropeesschen Vorst zou gaan, die zyne tot jongelingen op„ gewassen Onderdaanen, als kinderen of diermenschen, „ gelyk een Asiatisch Despoot, behandelen wilde. De Jon„ geling ontrukt zich aan het vaderlyk gezag, als men „ hem altoos als een kind behandelen wil, en schoon de „ Vader hem ook, over elke tegenspraak, met de roede „ tugtigt, zo blyft hy daarom waarlyk geen kind."

Over de algemeene Verbintenis der Vorsten, om de Omwenteling te keer te gaan, het gebruik van staande Legers ten dien einde, velt hy een ongunstig oordeel — desgelyks keurt hy strenge middelen, die voor een tyd van dienst, maar niet altoos nuttig zyn, af. — Even weinig worden, zyns bedunkens, de Omwentelingen voorgekomen door strenge beteugeling der vryheid in denken, door verboden, dat geen inwoonder uit een oproerig Land over de grenzen mag komen, of de beteugeling der Drukperse. „ Vorsten!" roept de Heer EWALD uit, „ door niets dan door Menschlykheid zult gy de waare „ bron der Omwentelingen toestoppen, en U en uwe „ Naakomelingen eene geruste Regeering voor altoos ver„ zekeren. De liefde uwer Onderdaanen zal u beter be„ schermen tegen Oproerstigters, dan uwe Lyfgarden, „ uwe

„ uwe ſtaande Legers, dit zullen kunnen doen. ——
„ Vordert niet meer ſchattingen van uwe Onderdaanen,
„ dan gy naar de geſteltenis des Lands moogt vorderen,
„ en ſchikt uwe verteering en hofhouding zo, dat gy
„ niet noodig hebt zo veel te vorderen. 'Er zullen u
„ misſchien Hovelingen, Kamerpreſidenten en Staats-
„ mannen, op zyde zyn, die u, met alle non-ſens van ge-
„ leerdheid en welſpreekenheid, op een vertrouwlyken
„ toon willen wysmaaken, wat Vader TEILLIER aan
„ zyn geloovig Biegtkind LODEWYK DEN XIV, ter ge-
„ rustſtelling van zyn geweeten, wysmaakte, dat al het
„ vermogen van uwe Onderdaanen tot op den laatſten
„ penning u toebehoort (*); maar gelooft hun niet.
„ „ Menig Vorst denkt, dat hy het vermogen van den
„ „ Staat, en van zyne Onderdaanen, als zyn volkomen
„ „ eigendom kan aanzien; gelooft, dat de Voorzienigheid
„ „ eenige millioenen menſchen voor hem geſchaapen heeft;
„ „ en laat zich daarby niet invallen, dat dezelve hem
„ „ tot dienſt deezer millioenen op die hooge plaatze ge-
„ „ ſteld heeft." Zo ſchreef JOSEPH DE II, en hy
„ wist zeer wel wat hy van zyne Onderdaanen kon vor-
„ deren (†). —— Als gy uwe Staatsinkomſten goed
„ aanlegt, als uwe domeinen en bosſchen wel beſtierd
„ worden, als gy uit uwe bergwerken, uit uwe zout-
„ mynen, uit uwe viſcheryen, al het voordeel trekt,
„ wat zy kunnen opbrengen; als gy het crediet des
„ lands weet te verhoogen, en de jaarlykſche cynſen te
„ verminderen; als gy verſtaat, uwe inkomſten door het
„ aanbouwen van woeste gronden, het aanplanten van
„ nieuwe bosſchen, door aanwakkering van den geest
„ van nyverheid, zonder den druk uwer Onderdaanen, te
„ vermeerderen; als gy wysheid genoeg hebt, mannen
„ te verkiezen, die kunnen uitvoeren, 't geen gy wilt;
„ als gy verſtandig en braaf genoeg zyt, hun raad op te
„ volgen, en hen met die hoogagting te behandelen,
„ die hun toekomt; als gy ſtreng agt geeft op den ſtaat,
„ die iedere uitgave regelt, en u vaste overtuiging be-
„ zorgt, dat elk Koningryk, zo wel als elk huishou-
„ den, zonder deeze voorzorg, bankroet moet gaan ——
„ dan

(*) Men vindt deeze Anecdote uit de *Mem. de M le Duc* DE SAINT SIMON, aangehaald in het *Nieuw Algem. Magaz. van Weetenſchappen*, enz. I D. bl. 504. VERT.

(†) In zyn Werkje *over het Staatsbeſtier*. Weenen 1784.

Digitized by Google

„ dan hebt gy niet noodig op nieuwe belastingen, dat
„ is op den ondergang uwer Onderdaanen, te peinzen —
„ dan zult gy nog menig een verarmden ondersteunen,
„ menig een agteruitgezet huisgezin zyne schulden kun-
„ nen kwytschelden, dan zult gy den waaren Vorstlyken
„ en Koninglyken wellust genieten, *wel te doen.*"

Des Heeren EWALDS Raadgeevingen, voor de *Duitsche* Vorsten meer byzonder geschikt, vermaanen hun tegen twee geeselroeden, waar mede niemand hunner zyne Onderdaanen tugtigen moet, en 't geen vroeg of laat hun tegen die Vorsten zou kunnen doen opstaan. Het *Wild voeden* en *Menschen verkoopen*. Over dit laatste kunnen wy niet naalaaten een gedeelte zyner gevoelige taal, en treffende schildery, af te schryven. „ De *Menschenhan-*
„ *del*, het *Soldaaten verkoopen*, is een handel, die ze-
„ dert eenigen tyd in *Duitschland*, en nergens anders, is
„ in zwang gekomen; een handel, die tot de *Financie-*
„ middelen onzer opgeklaarde tyden! behoort, en met
„ niets van dien aart, 't welk de voorige Eeuwen ople-
„ veren, kan worden vergeleeken. — De Zoonen zy-
„ ner Onderdaanen, die, ter beveiliging of verdeediging
„ van het Vaderland, Soldaaten worden, te dwingen om
„ in den Oorlog, die tusschen twee vreemde Magten ont-
„ staan is, zich aan een van beiden te verhuuren, op
„ dat de Regent zyne Schatkist met eenige duizend of
„ honderdduizend ryksdaalders vermeerdere; frisсhe Jon-
„ gelingen aan hunne Ouders, Vaders aan hunne Kin-
„ deren, te ontrukken, hen na een vreemd land te zen-
„ den, hen aan alle de elenden van den Oorlog bloot te
„ stellen, hen te laaten doodschieten, daar voor eene
„ bepaalde som te ontvangen, die misschien aan eene
„ ydele trotsche Matres geschonken, door eene onver-
„ zaadelyken Gunsteling opgeslokt, op reize door vreem-
„ de landen verteerd, of in een Bank op Intrest gedaan,
„ wordt: de gesneuvelden dan wederom door het merg
„ der Onderdaanen te vergoeden, den jongeling van den
„ ploeg, of van het handwerk, den bruidegom uit de
„ armen van zyne jammerende bruid, den man van de
„ zyde zyner magtlooze vrouwe weg te rukken, op dat
„ hy ook doodgeschooten, en volgens het verdrag be-
„ taald, worde: dit alles zo ver te dryven, dat vrou-
„ wen den ploeg bestuuren, en grysaarts den dorsch-
„ vlegel weder in de hand neemen, moeten, om aan het
„ huisgezin brood te geeven, wie vindt woorden, sterk,
„ uitdrukkend genoeg, om dit meer dan Oosterische Des-

„ po-

Digitized by Google

„ potismus te beſchryven? Ik ſpreek van Vorſten niet „ gaarn zonder eerbied, al verdienen zy ook den naam van „ Vorſten niet. Maar kan men nalaaten te vraagen: wat „ is Zielverkoopery, indien het dit niet is? Het Volk „ gevoelt deeze tyranny zeer diep, al zwygt het. Ik „ hoorde Vaders klaagen over den roof hunner Zoonen; „ ik zag hunne beevende lippen, hunne ten Hemel ge- „ ſlaagen ſtyve blikken, hunne wringende handen, de „ krampagtige trekkingen hunnes lichaams; ik zag menig „ een gedwongen Soldaat zyn ſlaavenrok met voeten tree- „ den, en zyn geweer op een aan den wand ruw neer- „ gekletst beeld van den Vorst beproeven; ik hoorde „ hunnen ysſelyken vloek, ik zag hun nog ysſelyker blik! „ Ging deeze Menſchenhandel zo voort, wie kan 'er „ borg voor blyven, dat een geheel Regiment van zulke „ Soldaaten niet vroeger of laater opſtaan, dat het aan- „ hang vinden, dat elk beroofd Vader, elk ten ſlacht- „ offer gedoemd Zoon, hunne aanhangers zyn zouden? „ Onmenſchlykheden worden vroeger of laater gewis ge- „ wrooken; vooral, wanneer dezelve tot een geregeld „ ſtelzel zyn gemaakt!"

Met veel nadruks pryst EWALD *Menſchlykheid* aan —— verlichte Staatsdienaars te kiezen —— uit eigen oogen te zien —— de klagten van allen te hooren —— zorg voor de Opvoeding der Vorſten-Kinderen te draagen —— het Land voor een toekomend Despotismus te beveiligen, door het aanſtellen van Standen „ vertegenwoordigers „ des Lands, die het regt hebben van te ſpreeken, als „ alles zwygen moet, die den verkwister in zyne ver- „ kwisting, den geweldenaar in zyne onderdrukking, „ den onmensch in zyne wreedheid, kunnen te keer „ gaan, en durven te keer gaan." — „ Koning ANDREAS II, „ van *Hongaryen*, liet in het Jaar 1222 de Engelſche Wet, „ *Alle onderdrukte Volken hebben het regt, zich tegen* „ *hunne Onderdrukkers te verzetten, zonder daarom Oproeri-* „ *gen te zyn*, in zyne Staats-Conſtitutie invoegen, en be- „ laſtte, dat de Koningen dit Artykel zouden bezweeren."

Ten ſlot pryst de Heer EWALD den waaren Christlyken Godsdienst aan, als een behoedmiddel tegen Omwente-lingen. Doch wy hebben reeds genoeg bygebragt, om den aart van dit Geſchrift te doen kennen, gevloeid uit de pen eens Schryvers, die geen Voorſtander der Om-wentelingen, maar een verklaard Vyand van Dwingelandy, is. De Eerw. Vertaaler heeft, behalven eenige Tusſchen-voegzels, 'er eenige Aantekeningen bygedaan.

Digitized by Google

Antwoord, op het Werk van den Heer THOMAS PAINE, *getyteld:* Rechten van den Mensch, enz. *Door* JOHN ADAMS, *Schildk. Uit het Engelsch. Te Dordrecht by* A. Blussé en Zoon, 1793. 68 *bl. in gr.* 8*vo.*

Dit zelfde Antwoord. Te Haarlem by J. van Walré en Comp. *en* A. Loosjes Pz. 68 *bl. in gr.* 8*vo.*

Niet vreemd, dat de Aankondiging eens *Antwoords* op PAINE van den hier te Lande, zints den aanvang der *Americaansche* Onlusten, zo bekenden Heere J. ADAMS, in de *Engelsche* Nieuwspapieren, een aantal Boekhandelaars uitlokte, om elkander voor te komen in het aankondigen eener *Nederduitsche* Vertaaling dier *Brieven*. Deeze onder elkander in de Couranten geplaatst te zien, gaf ſtoffe tot menig een glimplach, en men verlangde te verneemen, wie de eerſte gereed zou weezen, uit aanmerking van de bykans gelykrydigheid des verklaarden voorneemens. Dat zy allen eene Vertaaling zouden waagen, was niet te denken; doch dat meer dan één, de kleinheid van het Stukje in overweeging genomen zynde, het zou onderneemen, liet zich giſſen. Die giſſing werd beantwoord. BLUSSÉ EN ZOON hadden, ſchoon, zo 't ons voorſtaat, in Aankondiging laater, de Vertaaling en Druk eerder in gereedheid dan de *Haarlemſche* Boekhandelaars WALRÉ en LOOSJES, die zich, om onderlinge belemmering voor te komen, vereenigd hadden; doch het leedt ſlegts weinig dagen, of ook deeze laatstgemelden kwamen met hunne Uitgave te voorſchyn, zo dat het ons aan geen voorraad van deeze *Brieven* ontbreeke; en de beide Vertaalingen ontloopen elkander zo weinig, dat de een boven de ander geene aanpryzing verdiene. De verhaasting heeft 'er geen broddelwerk van gemaakt.

Hadt men de twyfelagtige herkomst deezes *Antwoords* geweeten, de drift, om 't zelve in 't *Nederduitsch* te kleeden, zou zo groot niet geweest zyn. Dat men in *Engeland* 't zelve voor een Geſchrift van dien Staatsman hieldt, of althans wilde gehouden hebben, blykt daar uit, dat Mr. STOCKDALE, de oorſpronglyke *Americaansche* Uitgave te *Londen*, onder den naam van JOHN ADAMS, *Esq.* nadrukte, als mede dat, in het Regtsgeding over PAINE, eenige plaatzen uit die *Brieven* worden aangehaald, met byvoeging, *dat deeze te meer opmerkings verdienden, als geſchreeven door den tweeden Perſoon in het Uitvoerende Staatsbeſtuur van America.* —— Doch den Uitgeeveren van *the Univerſal Magazine* (*) werd dit berigt, wegens

(*) Zie *Univ. Magaz. for Febr.* 1793. bl. 147.

gens de herkomst deezer *Brieven*, ter hand geſteld: „ Om „ regt te doen aan myn Vriend Mr. JOHN ADAMS, moet ik u „ berigten, dat het *Antwoord*, zo genaamd, niets anders is dan „ een aantal *Numeros*, getekend PUBLICOLA, uitgegeeven in *the* „ *Gazette of the United States, Vol* 3, tuſſchen July 8 en Aug. „ 6, 1791. — July 23, 1791 herhaalde de *Gazette*, uit DUN- „ LAP's *American Daily Advertiſer*, een Papier, getekend „ AGRICOLA tegen PUBLICOLA, waar in de eerſte ſtyf en ſterk „ ſtaande houdt, dat PUBLICOLA niemand anders was dan de „ Vice-Preſident JOHN ADAMS *Esq.*, dien hy heftig beſchuldigt, „ van alles, wat zyn kunst, vernuft en geleerdheid, vermag, „ aangewend te hebben, ter rechtſtreekſche beſtryding van het „ vry en gelyk beginzel des Staatsbeſtuurs, waar in hy ge- „ plaatst is. —— PUBLICOLA ſchryft, in zyn laatſte Papier, ge- „ drukt in *the Boston Columbian Centinel*, waar in het ge- „ heele *Antwoord* eerst voorkwam: *De Papieren, onder de* „ *Naamtekening van* PUBLICOLA, *hebben een vloed van misver-* „ *ſtand en mishandeling veroorzaakt; niet ten aanzien van den* „ *daadlyken Schryver, noch omtrent de Gevoelens daar in be-* „ *weerd; maar ten opzigte van een veronderſtelden Schryver, en* „ *van veronderſtelde Gevoelens. Wat den Schryver betreft, geen* „ *der giſſingen, in druk verſcheenen, is wolgegrond. De Vice-* „ *Preſident ſchreef noch herzag de Brieven; hy gaf geen de* „ *minſte goedkeuring aan eenig Gevoelen, daar begreepen; en* „ *gingen zy niet ter Drukperſſe onder de voorgewende beſcher-* „ *ming van diens Zoon.*"

Dit zegt reeds veel; dan nog meer de Verklaaring van JOHN ADAMS zelve. Te weeten, toen in January deezes Jaars de groote WASHINGTON, met Algemeene Stemmen der *Vereenigde Staaten van America*, op nieuw tot Preſident verkooren werd, kreeg de Vice-Preſident JOHN ADAMS ook de verkiezing op nieuw; doch ſlegts met een kleine Meerderheid van Stemmen. De oorzaak hier van was, dat men hem hieldt voor den Schryver der Brieven, in antwoord op Mr. PAINE's *Regten van den Mensch*, getekend PUBLICOLA. Doch de Heer ADAMS verklaarde, by openlyke aankondiging, *dat hy de Schryver dier Brieven niet was.* Zyne Vrienden bragten ook den *Americaanen* te binnen, hoe zeer ADAMS door het Hof van *Groot-Britanje* vervolgd geweest was. Zonder deeze Verklaaring, en by-komende bedenking, zou Mr. CLINTON, die hem in Stemmen zeer naby kwam, *Vice-Preſident* geworden zyn (*).

Zo veel oordeelden wy ter toelichtinge, wegens den *Schryver deezes Antwoords*, te moeten zeggen. Wat het *Antwoord* zelve betreft, 't zelve blyft, wiens Werk het weezen moge, der oordeelkundige Leezinge waardig, en kunnen wy ons zegel

(*) Zie *the Univ. Magaz.*, als boven, bl. 152.

Digitized by Google

gel zeer wel hangen aan 't korte Voorberigt, voor de Uitgave by WALRÉ en LOOSJES. „ Ontbreekt tot op heden aan den *Nederlandschen* Leezer eene Overzetting van het oorspronglyk Werk van den Heer BURKE, tegen het welk dat van den Heer PAINE, onder den Tytel van *Regten van den Mensch*, in de eerste plaats, is ingericht, het laatstgenoemde egter heeft, vertaald zynde, een zeer groot aantal Leezers in dit Land gevonden. —— De leevendige en stoute Voordragt der vrye gevoelens van den Heer PAINE hebben zeker niet weinig toegebragt, om de aandagt onzer Landgenooten uit te lokken, en het *naïve*, dat in zyne schryfwyze heerscht, betovert ligtlyk de zodanigen, die met dat onderwerp by voorraad zyn ingenomen. —— PAINE heeft dikwerf, vooral in zyn Eerste Deel, zyne magtspreuken tegen de magtspreuken van den Heer BURKE aangevoerd; de gewoone, schoon weinig afdoende, Wapens in Twistschriften van Mannen, welke het niet aan geest mangelt. —— 't Kan ondertusschen allen verstandigen, die het alleen om Waarheid te doen is, en die zich niet vergaapen aan de geestigste slagen van de twee vernuftige Partyen, die het te doen is om het Geluk des Menschdoms, niet onaangenaam zyn, de bedaarde, koele en onpartydige, Wysbegeerte te zien optreeden, om, met een edel gevoel van Menschlievenheid aangedaan, de waardy der aangevoerde Bewyzen te toetzen. Zulk een toets van het Werk van PAINE meenen wy althans gedeeltelyk te vinden in het *Antwoord* van den in ons Land zo bekenden Heer JOHN ADAMS" — lees hier, van den *Onbekenden Schryver*.

De Uitgeevers te *Dordrecht* en te *Haarlem* belooven in 't slot, dat, byaldien deeze *Brieven* door den Heer ADAMS mogten vervolgd worden, zy dezelve, zo ras mogelyk, vertaald, hunnen Landgenooten zullen mededeelen. —— Wy gelooven niet, dat zy gelegenheid zullen vinden om in een wedloop te treeden, ter voorkominge van elkanders Uitgave des Vervolgs. Dan wy pryzen, schoon ADAMS de Schryver niet zy, nogmaals dit *Antwoord* der gezette Leezing aan van hun, die PAINE geleezen hebben. De kortheid en aart van het Stukje ontslaan ons van eenig Uittrekzel te maaken, en heeft de zonderlingheid van de Lotgevallen deezer *Brieven* ons reeds langer, dan wy beoogd hadden, daar by doen stilstaan.

Digitized by Google

Onzydig Vertoog, over de welvoeglyke, en zelf ingewikkelde noodzaaklykheid, om de Vonnisſen van Perſoonen, die, wegens het pleegen van Volksbeweegingen by de jongſte Staatsömwenteling gebannen zyn, niet alleen buiten effect te ſtellen; maar aan deze en andere meede ter zelfder zaake hun Vaderland ontweeken, generale Amneſtie te accordeeren. Door Mr. GERARD CORNELIS HARGER, *Jur. Utr. Doctor, en Advocaat voor de Reſpective Hoven van Juſtitie in Holland. Te Amſterdam by* H. Molenyzer, 1793. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.*

De Bekendmaaking van het opgemelde Stukje in de Nieuwspapieren trok onze aandagt, en, de uitgekomen Boeken t'huis krygende, greepen wy terſtond met gretigheid na een Werkje, 't geen een zo belang inboezemenden Tytel droeg. Ras waren wy voldaan; wy vonden een allergewigtigſt ſtuk zo oppervlakkig, gebrekkig, en op eene zo weinig betekenende wyze, behandeld, dat wy ons verheugden 'er af te weezen met 16 bladzyden ſlegt *Nederduitſch* geleezen te hebben, en voor die moeite de zodanigen onzer Leezeren te kunnen waarſchuwen, die zich niet reeds in ons geval bevonden. —— Welmeenendheid willen wy Mr. HARGER niet ontzeggen; maar hy heeft niet gedagt aan de bekende Les van HORATIUS:

Sumite materiam veſtris, qui ſcribitis, æquam
Viribus, & verſate diu, quid ferre recuſent.

Mengelwerken der Kamer van Rhetorica, genaamd: De Goudsbloemen; *daar men ſchryft:* Uit jonſte begrepen. *Te Gouda by* W. Verblaauw, 1792. *In gr.* 8*vo.* 310 *bl.*

De Rhetorykers Kamer te *Gouda* werdt in den Jaare 1437 geſticht. Meermaalen was zy het oogenblik haarer vernietiging naby, doch bleef echter, geduurende ruim 354 jaaren, altoos onafgebroken, een klein overſchot van beſtaan behouden. Zedert eenige jaaren kwynde zy; doch verkreeg, als 't ware, op den 16den van Louwmaand, des Jaars 1786, een nieuw leven; wanneer de bekwaame G. C. C. VATEBENIER, Rector der Latynſche Schoole te *Gouda*, eene gepaste Redevoering, by de herſtelling der Kamer, deedt, en de Beſchermheeren, Beſtuurderen, de Ambtenaaren en Medeleden derzelve, aanmoedigde, om met een gepasten yver het ſpoor te volgen van die twee Broeders der Kamer, welke één jaar te vooren alleen nog waren overgebleven, en zich alle moeite gegeeven hadden, om dezelve te herſtellen, en te doen bloeijen.

Digitized by Google

De Redevoering, by die gelegenheid gehouden, beſlaat in deeze *Mengelwerken*, billyk, de eerſte plaats, naa de Wetten. De Redenaar beſchouwt in dezelve de oprichting en den toeſtand der onde Rhetorykers Kamers. „ Al vroeg (zegt hy) richtte men hier Genootſchappen op, welken met den naam van *Kameren van Rhetorica* beſtempeld, en daar by, tot heeden, zyn bekend gebleven; zo als derzelver Leden *Rhetorykers* genoemd wierden. Voor de eerſte Stichters van zodanige Genootſchappen houdt men algemeen de Geestelyken, wier oogmerk mogelyk in den beginne alleen was, de domheid en onkunde hunner Gemeenten te gemoet te komen, door ſtomme of ſpreekende vertooningen der Bybelſche Geſchiedenisſen; 't geen natuurlyk aanleiding gaf tot die leerzame uitſpanningen, die men daarna *Tooneelſpellen* noemde. Dat ten minſten de Schouwburgen hun aanzyn, voortgang en verbetering, aan de Rhetorykers verſchuldigd zyn, bewyst de *Amſterdamſche*, die, in 1617 geſticht, het eerst *den Moord van Prins* WILLEM DEN EERSTEN ten tooneele zag voeren, door den *Delftſchen Rhetoryker* HOGHENDORP; welk Stuk door *Warenar*, van den *Droſaard* HOOFT, 's anderendaags gevolgd werdt; van welk begin haare tegenwoordige grootheid zynen oorſprong nam."

In *Vlaanderen* was de eerſte Kamer, van welke men melding gemaakt vindt, die van *Yperen*, welke den naam voerde van *Alpha* en *Omega*; zonder dat men nogthans den tyd haaren ſtichtinge naauwkeurig weet te bepaalen. Die van *Diest* rekende zich van het Jaar 1302, waar aan de *Antwerpſche Kamer* volgt van 1400; na welke men die van *Kortryk*, *Middelburg*, *Vlaardingen*, *Nieuwkerk*, en eindelyk *Gouda*, vindt, waar *de Goudsbloem* in 1437 werdt opgericht; zo dat dezelve zich niet te veel aanmaatigt, wanneer zy zich eene der oudſten noemt. Dit getal nam zo wel in de Steden, als op de Dorpen, dermaate toe, dat men byna van 200 Kameren, binnen de XVII Provintiën, melding gemaakt vindt, in den tuſſchentyd van 1302 tot 1618 opgericht; in welk jaar de jongſte Kamer te *Utrecht* ſchynt gevestigd te zyn, onder den naam van *'t Rosmarynbloemken*; ten minſten den Redenaar is, naa dien tyd, geen ſpoor van nieuwe ſtichtingen voorgekomen; en geene oudere dan van 1302; ſchoon BIDLO, in de Verhandeling van den Heere KOPS over dit onderwerp, verzekert, ſtukken van vóór den Jaare 1200 gezien te hebben.

„ De grootheid en luister deezer Kameren was onderſcheiden; over 't algemeen echter kan men zeggen dat zy groote Voorſtanders vonden; zo dat zy niet alleen op Graaflyke, ja Pausſelyke, gunstbrieven boogden; maar zelf de aanzienelykſte perſoonen, uit den Vorſtelyken, Adelyken, en Regeeringſtand, onder haare Leden telden; als daar waren *Hertog* JAN VAN BRABANT, *Keizer* KAREL DE VYFDE, *Prins* WILLEM DE EER-

HERSTE, de Heeren van NOORDWYK, MONTMORENCY, GAVERE, HORNE, LANNOYE, en anderen.

„ Deeze Broederſchappen worden, met reden, gezegd in hunne beste tyden ten oogmerk gehad te hebben, de verbetering van Taal- en Dichtkunde, Zeeden en Godsdienst. Ter bereiking deezer einden zag men veele Geſchriften en Vertooningen: zo kwam in 1539, in 't licht, *de Conſte van Rhetoryken, door eenen Geeſtelyken van Oudenaarde*, MATTHYS DE CASTELEYN, *Prieſter* en *Factor* aldaar; en laater de *Taalkundige Werken der Amſterdamſche Kamer*.

„ Hunne Speelen bedoelden ten duidelykſten algemeene verbeteringen, (ſchoon men zulks van alle tyden niet even zeer durft zeggen) waarom zy niet ſchroomden kerkelyke en waereldlyke gebreken ten toon te ſtellen, dikwyls zo vrymoedig, en zo min omzigtig, dat men naar de bedoelde perſoonen niet behoefde te raaden; die op hunn' beurt niet nalieten, den Rhetorykeren allen afbreuk te doen, en niet zelden drukkende beſluiten tegen hun deeden vormen, en ten uitvoer brengen; de ſtrengſte echter, ja zelf de Bloedplakaaten, konden hunnen yver, in 't gispen der Onverdraagzaamheid, 't voorſtaan der Vryheid, en het in de hand werken aan den Gereformeerden Godsdienst, niet uitblusſchen, zo, dat wy hun geenen geringen dank verſchuldigd zyn, voor de Voorrechten, in wier bezit wy ons thans mogen verheugen.

„ Zy bragten ook veel toe tot de luisterryke vieringen van merkwaardige gebeurtenisſen, waarvan men voorbeelden vindt by het ſluiten van het twaalf jaarig Beſtand; de Inwyſing der *Leydſche* Hoogeſchool; Huwelyken, en Inhaalingen van verſcheidene Vorſten in dit Land, enz.

„ Dan hunne pragtigſte Vertooningen bewaarden zy voor hunne *Intreëreden*: dus was men gewoon de byeenkomſten der Rhetorykeren te noemen, wanneer dezelve, op uitnoodiging van eene of andere Kamer, met groote pracht derwaards toogen, ter beantwoording der voorgeſtelde vraagen, en mededinging naar de uitgeloofde pryzen. Onder andere trekken van hun aanzien telt men ook dit, dat zy, even als de Vorſten van dien tyd, eenen Kamer-Nar hielden, die by zulke en andere gelegenheden zyn best deed, om het gemeen door zyne ſnaakeryën te vermaaken. Tot dergelyke optogten wierden zy meestal door onderſtandgelden der Regeeringen in ſtaat geſteld; en waarlyk, men behoeft zich niet te verwonderen dat zy die noodig hadden, als men in aanmerking neemt, wat kosten eene zamenkomst van 600 en meer Menſchen vereischte; wat toeſtel 'er noodig was tot eene Intrede, zo als te *Antwerpen* in 1561 plaats had, waar veertienhonderd drie en zeventig Rhetorykers te paard, gekleed in rood Carmozyn, met zilver

of

Digitized by Google

of goud; 21 Romeinſche Zege- en 196 andere Wagens gemaakt wierden, aldaar verzameld uit maar elf Steden; waar op nog volgde een kleiner Feest, waar vier Steden verſcheenen, te zamen uitleverende 119 Paarden en 46 Wagens.

„ Dan, waar zyn thans de ſpooren dier voorige grootheid te vinden! Naar het algemeen beloop der zaaken, klommen zy tot eene onnaöoglyke hoogte, en zonken weder in het niet. Van alle deeze Broederſchappen zyn 'er nu mogelyk 6 of 7, die nog iets meer dan den naam behouden hebben, (als één te *Haſſelt*, de eenige die in geheel *Overyſſel* is; twee te *Haarlem*; één te *Veere*; één te *Brusſel*; die van *Gouda*, enz.) de overige vergongen, toen de lust werdt onderdrukt door ſtrenge bevelen, uit den haat der geheekelde Geestelykheid ontſprooten; of door ſcherpe Plakaaten, welke de toeneemende losbandigheid, die zich de Rhetorykers op het laatst in hunne vertooningen begonden te veroorloven, noodzaakelyk maakte en billykte; hunne algemeene verachting, en eindelyk hunnen geheelen ondergang, bewerkte; nadien, *in 1711, door de Staaten van Holland*, het ſpeelen en omryden der Rhetorykeren geheel wierd verbooden; welk verbod, op veele plaatſen, de Kameren deed te niete gaan."

Aanmerkelyk is het, (dat wy dit, in 't voorbygaan, hier aanmerken,) dat van alle de Voortbrengſelen der Rhetorykeren, van alle hunne Speelen, zo weinig heden in aandenking is, of gelezen wordt: waar toe de verouderde ſtyl en taal dier ſtukken zeker veel aanleiding geeft. Men heeft, zo verre wy weeten, nog maar twee *Kluchtſpellen* der Rhetorykeren, die nu en dan, ſchoon eenigzins veranderd, op den Amſteldamſchen Schouwburg vertoond worden: namenlyk, *Haat en Nyd*, en de *Moedwillige Bootsgezel*, beiden gemaakt door G. OGIER, van *Antwerpen*; die, volgens den ſmaak van dien tyd, de *zeven hoofdzonden*, in zo veele Tooneelſpellen, onder de Spreuk: *Uit jonſte verſaamd*, voordroeg; van welken de *Moedwillige Bootsgezel* die van *Gramſchap* bekleedde; terwyl *Haat en Nyd* deszelfs oorſprongelyken naam heeft behouden. Deeze ſtukken wierden het eerst 18 October 1645 en 1647, op de Kamer *de Violieren*, te *Antwerpen*, vertoond.

De Redenaar bepaalt zich vervolgens naauwer, om van de *Goudſche Kamer* alleen te ſpreeken. Hy meent, dat derzelver Spreuk, *Uit jonſte begrepen*, niet anders wil zeggen, dan het geen men in 't latyn, *Veniam pro laude*, of *Verſchooning in plaatſe van lof*, noemt. Hy deelt vervolgens eenige byzonderheden van die Kamer mede; zo als de plaatſen, waar de Broederſchap te *Gouda* haare Vergaderingen hield; de beſcherming, die zy van de Regeering aldaar genoot; en het geld, dat men, tot haar beſtaan en reizen naar andere Broederſchappen, goedgunſtig ſchonk. Eindigende zyne Redevoeringe met gepaste Aanſpraaken, welke de hernieuwing der Kamer noodzaakelyk maakte.

Thans

Thans kan men de Broederſchap, of Rhetorykers Kamer, te *Gouda*, als in een dichtkundig Genootſchap herſchapen kring aanzien; die zekerlyk te meer aanmoediging verdient, en te meer verſchooning moet vinden, om dat zy zich weiniger aanmaatigt, en minder aanſpraak op roem en ſterkte maakt, dan ſommige andere dichtlievende Genootſchappen in ons Vaderland.

Behalven de geſchetſte Redevoering, en de reeds genoemde *Wetten*, ontmoet men, in deeze *Mengelwerken*, een ruim uitgebreid *Ontwerp* van een *Opvoedingsſchool*, volgens het welk, onder opzicht van éénen Directeur, en tien Leermeesteren, zestig Jongelingen, in den tyd van *zeven* jaaren, kunnen onderwezen worden in de *Latynſche*, *Griekſche*, en voornaamſte hedendaagſche, Taalen, zo wel als in andere *Kunſten* en *Weetenſchappen*, tot het leggen van goede gronden eener beſchaafde opvoeding, voor alle aanzienelyke levensſtanden noodig, door G. C. C. VATEBENDER, met Aanmerkingen en Ophelderingen. Verder eene *Aanſpraak* aan de Leden der Kamer, by gelegenheid der eerſte gewoone algemeene Vergadering, gehouden 14 Aug. 1786, door S. VAN PADDENBURG; vervolgens eenige Dichtſtukken van de Leden, als van A. VAN OVERSTRATEN, P. MOENS, J. BESSAN, B. PEELEN, G. BOON VAN OSTADE, G. J. TER BRAAK, en G. C. C. VATEBENDER; onder welke eene naarvolging naar DUSCH *Zedelyke Brieven*, en eene naar het Engelsch van *Miſ* CARTER, gevonden worden. Daar wy over deeze *Mengelwerken*, ten opzichte van de Redevoering ter herſtelling der Kamer, eenigzins omſtandig geweest zyn, zullen wy ons hier naauwer beperken, en het kortſte Dichtſtuk uit deezen bundel, ter proeve voor onze Leezeren, mededeelen. Het zelve is van den Eerwaarden J. BESSAN, Leeraar der Remonſtranten te *Gouda*, en is getyteld:

GEDACHTEN OVER HET GEVOEL.

't Gevoel is voor het hart een bromwel van vermaaken,
Zo reede dit gevoel door haaren invloed leidt;
Maar holt het buiten 't ſpoor, het doet verbeelding blaaken,
Die elk in gloed verteert, en allen ramp bereidt.
Wordt onze wensch vervuld, daar ons genoegens ſtreelen,
De aarde is een roozenhof, daar nimmer doornſteek wondt;
Maar derven wy ons doel, men ſchetst zich ramptooneelen,
De aarde is een traanendal, daar niemand blydſchap vondt.
Men hoort, met ſiddrende angſt, den ſtorm der rampen loeijen,
Kent nimmer waare vreugd, vindt overäl verdriet,
Hoe ſchoon de roosjes zyn, hoe ook hun rood moog' gloeijen,
Men voelt den doornen-ſteek —— maar kent het roosjen niet.

Wy wenſchen de Goudſche Kunstgenooten minder uiterlyke pracht en *pompe*, geen minderen invloed, en meer inwendige waarde, als Dichters, toe, dan hunne Voorvaderen en Broederen, als *Rhetorykers*, in ons Vaderland, en in *Gouda*, gehad

Ter

Digitized by Google

Ter Nagedachtenisſe van GUALTHERUS ZOUTMAAT, *Predikant te Leyden. Te Leyden by* Herdingh *en* Du Mortier, 1793. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl.*

Het is niet zeldzaam op overleden Leeraars, die by hunne Gemeenten bemind waren, Bundels met Gedichten in 't licht te geeven; maar het is zeldzaam, dat men dezelve zo klein —— en zo keurig, uitgeeft. De nagedachtenisſe van den Eerw. ZOUTMAAT is wezenlyk door bekwaame Vernuften aan het Nageſlacht overgedraagen, 't welk zyne deugden ook verdienden. De Dichtſtukken, daar in vervat, beloopen niet meer dan agt; zynde door J. VAN ROYEN, J. 'T HOOFT JZ. A. SOEK. A. DE KEYZER, D. DORSMAN, K ——, E. J. VAN ROYEN, en K. DE PECKER PZ. ondertekend. —— Wy zullen van het eerſte en van het laatſte Vers hier den aanhef laaten volgen, op dat ook onze Leezers, zo wel den ſtyl der Dichters, als het karakter van den Overledenen, hier uit eenigzins nader kunnen leeren kennen. Dus begint de Heer J. VAN ROYEN:

Wie waare deugd bemint, rechtſchapen Godvrucht eert,
Bataaffche rondheid nog, en blanke trouw waardeert,
Zal, vol gevoel, met ons, by ZOUTMAATS *overlyden,*
Een warme liefdetraan aan de asch diens braaven wyden,
Geheel zyn leven was, van 's Grysaarts vroege jeugd
Tot aan zyn' laatſten ſtond, de beste ſchool der deugd.
Hy preekte JESUS *leer ruim zes en zestig jaaren:*
Zyn hulk heeft 's waerelds zee ſchier negentig bevaaren:
Zyn mond heeft Leyden *drie en vyftig jaar geſticht:*
Zyn kunde, in 't Kerkbeſtuur, de wysſten voorgelicht.
Hy was, door moeite en vlyt en jaaren, van zyne Orden
Zoowel de Vraagbaak, als de roem en de eer, geworden.

En de Heer K. DE PECKER PZ. heft dus zynen Lykzang, op dien Leeraar, aan:

Zal dan geen één van Febus vrinden,
Zich by de lykbaar laaten vinden,
Van 't braafſte mensch, dat in dees Stad,
Ooit op den hoogen Kanſel trad?
Een Man, die, drie en vyftig jaaren,
Aan U den Bybel mogt verklaaren,
En in uw Kerk, 't zy laat of vroeg,
Geen enkle Preekbeurt overſloeg;
Maar, vol van yvergloed, geduurig,
Zyn God ter eer, van harte vuurig,
Voor U de Orakelrol ontſloot,
Zelfs tot agt dagen voor zyn dood;
Daar gy en hy, als toen, te zamen,
Op alles galmdet: Amen! Amen!

En

En hy, ten troost in ſmart en pyn,
U zei: 't zal waar en zeker zyn.
Een Man, die, in geheel zyn leeven,
Nooit werd door zelfbelang gedreeven;
Nooit deed hy aanzoek, boog geen knie
Om onder de Emeriti,
Salvis honoribus *ontſlagen,*
Et cum ſtipendio, *zyn dagen*
Te ſlyten, zo als hier omtrent
Wel Predikheeren zyn bekend.
Een Man, die, tot op 't eind zyns leevens,
Was nedrigheid en Godvrucht tevens;
Een Man, vol van gezond verſtand,
Van liefde voor het Vaderland,
Van eerbied voor zyne Overheden,
Die wettig deeze plaats bekleeden,
Nooit veinsde, vleide, of draaide naar
Dat deeze of die was in gevaar,
Maar rond, goed hollandsch, in zyn preeken,
Wist waare mannentaal te ſpreeken,
's Zy 't ſcheepje vlugte, of draaide by,
Te loefwaard, of te lywaard lei.
Een Man, die, hoe getrouw in 't waaken
Voor 't geen de Leer der Kerk mogt raaken,
Nooit egter iemand, zo men 't noemt,
Gekettermaakt heeft of verdoemd,
Om dat ze in deeze of geene dingen,
Misſchien veeltal al beuzelingen,
Die ligt niets doen ter zaligheid,
Eens leerden met meer onderſcheid
Dan eertyds Dordrechts *Vaders deeden,*
By 't groot beſluit, dat, lang geleeden,
Den Gomaristen *werd tot pligt. ——*
Wat is men ſedert niet verlicht!
Neen, Vader ZOUTMAAT, *in zyn leeven,*
Werd nooit tot wraakzucht aangedreeven,
Liet elk zyn wyheid, hield maar 't blad,
Dat hy éens onderteekend had.

Afbeelding van HUGO DE GROOT, *in het gewaad van een' Metzelaar, zo als hy, na zyne ontkoming van* Loeveſtein, *uit het huis van* ABRAHAM DAATZELAAR *gegaan, en vervolgens uit* Gorinchem *gevlugt, is. Benevens eene byzondere Afbeelding en Beſchryving van het Wambuisje, by die gelegenheid gedraagen. Te Leyden by* P. H. Trap, 1793. *In gr.* 8vo. 12 *bl.*

Byna ieder weet, dat de beroemde HUGO DE GROOT, in den Jaare 1621, door middel van een Boekenkist, uit *Loeveſtein*

Digitized by Google

ſtein ontſnapte, en in denzelven, ten huize van den *Koopman* ABRAHAM DAATZELAAR, te *Gorinchem* beſteld werdt. Doch minder bekend is het, dat gemelde DAATZELAAR, om zich buiten alle verantwoording te ſtellen, zynen Vriend DE GROOT noch zien, noch ſpreeken, wilde, maar zyne Vrouw met de verdere zorg voor den ontvluchten belaſtte. Deeze gaf daadelyk aan haaren Zwager CORNELIS JACOBSZ VAN DER VEEN kennis van den perſoon, die zich by haar bevond; en deeze herinnerde zich ſchielyk zekeren JAN LAMBERTSZ, een Metzelaar; van wiens goede trouw en welwillenheid hy verzekerd was. Deezen zogt hy op; die hem dan ook terſtond, op zyn voorſtel, een gewoon Metzelaars Werkpakje, een hoed, kouſen, ſchoenen, en een ry of maatſtok, in een zak, aan huis bezorgde. Beiden kwamen vervolgens ten huize van DAATZELAAR, alwaar men, met behulp van deszelfs Vrouw, DE GROOT die klederen aantrok; beſtrykende zyne handen met wat kalk, om die den ſchyn van Werkmans handen te geeven. En op deeze wyze ontkwam die groote man, 22 Maart 1621, des morgens om elf uuren, ook het huis van DAATZELAAR, en *Gorinchem*.

Het daar toe geleend Metzelaars Wambuisje, van JAN LAMBERTSZ, is beter bewaard dan de Kist, in welke DE GROOT ontkomen is; zynde hetzelve nog in zeker aanzienlyk huis aanwezig. Hetzelve is van een byzonder maakzel, zynde van ongeverwd Harten- of Bokken-leder, en met ruw linnen gevoerd; hebbende tuſſchen de lederen bovenſtof en de linnenvoering nog een vulſel van wollen watten; zynde dit vulſel, omtrent de borst, wel drie vierde duim dik. Men onderſtelt, om deeze en den verderen tooi van dit Wambuisje, als zeer waarſchynlyk, dat hetzelve, als eene militaire monteering, te vooren door een Cuirasſier gedraagen is.

De eene Plaat ſtelt, naast eene beknopte Beſchryving, dit Wambuisje van vooren en van agteren voor: terwyl de tweede Plaat HUGO DE GROOT, in zyn Metzelaars gewaad, met den maatſtok in de hand, verbeeldt. Wy dachten, by de beſchouwing van de eerſte Plaat, aan het Puntdicht van GERARD BRANDT, *op de Kist van* HUIG DE GROOT: 't welk men, met eene kleine verandering, in tegenſtelling, op dit Wambuisje, dus kan toepaſſen:

Wie heeft de vryheid 't meest verplicht?
'k Heb Gorinchem *den* HUIG *geligt!*

Van een anderen kant bericht men ons het voorneemen, om ook de drie geſchilderde Glaſen, in het huis van DAATZELAAR, nu bewoond door Mevrouw de Wed. van APPELTERN, in Plaaten uit te geeven.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XIIde Deel. Te Haarlem by* Joh. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1792. 508 *bladz. in gr.* 4to.

(Tweede Uittreksel.)

Wy moeten thans, volgens onze belofte, verslag doen van de tweede *Verhandeling*, geschreven door den Heere DE VOS. Dezelve is in tien Hoofdstukken verdeeld.

I. Het eerste behelst eenige aanmerkingen over het gewicht der Vraag; over de aanleidingen daar toe; de bedoelde meening, en manier van oplossing. „ Voor *Volksbegrippen*, (zegt de Heer DE VOS,) zyn te houden zulke afzonderlyke en *beschouwlyke* stellingen, die goedgekeurd en aangenomen worden; of ook gewoonten en manieren *van doen en handelen*, in zo verre deze gewoonten uit zekere gevoelens en omhelsde denkbeelden voortspruiten, en daar mede verbonden worden; het zy dan dat die begrippen en daar door veroorzaakte zeden goed en heilzaam, of ook kwaad en verderflyk, te achten zyn." De gewoonte echter, voegt hy 'er by, schynt gewild te hebben, dat men door *Volksbegrippen* bepaaldelyk verstà *Volksdwaalingen*. Dezelven zyn zeer onderscheiden, maar kunnen hier voegzaam in twee clasfen gerangschikt worden, wanneer men ze in dezulken verdeelt, die met den Godsdienst, en met de waarheden of bevattingen en gedraagingen daaromtrent, al of niet in verband staan. Daar het doorgaans moeilyk te bepaalen valt, of zekere denkwyzen den naam van Volksbegrippen, zekere ongerymdheden den naam van Volksdwaaling onder eenige Natie, en te regt en naar waarheid, verdienen; daar het schikken naar dezelven, dit toegeven en gebruik maaken van volksvooroordeelen, zich op zo verschillende wyzen begrypen laat; daar men het vooral niet ligt eens zal worden, wegens eenen gemeenen schaal van berekening, volgens

Digitized by Google

welken men zou kunnen afmeeten, hoe verre deze of geene Schryver zich daar na ſchikte, en hoe verre zulke ſchikkingen met de eerlykheid beſtaanbaar zyn: zo volgt, dat, in de beantwoording van dit voorſtel, de grootſte behoedzaamheid plaats moet hebben, dat men zich van algemeene vonniſen te wachten hebbe, en veeleer den bedoelden Schryver van vooren tot achteren doorlopen moet, en dan ſtukswyze nagaan, of eenig voorkomend verhaal, eenige ſtelling, of redeneering, eene Volksdwaaling van dien tyd geweest zy; van waar het blyke, dat de Schryver zelf daar over beter gedacht hebbe; en welke redenen hy moge hebben gehad, om zich tegen dien waan niet te verzetten, of om ze te ſchraagen en te begunſtigen. De aanmerkingen van den Schryver, over alle deze byzonderheden, zyn uitmuntend, en zy tekenen in hem eenen eerlyken en behoedzaamen aart: zy laaten zich, ondertusſchen, niet ligt in een kort begrip brengen, weshalven wy hier den Lezer tot het Werk zelve verwyzen moeten: echter zal onze ſchets van de volgende Afdelingen, waar toe wy thans overgaan, genoegzaam bewyzen, dat de Schryver zich zelven deze aanmerkingen ten rigtſnoer heeft voorgeſchreven.

II. *Jezus, ten opzichte der Vraag, in zyn doorgaand character beſchouwd.* In de verhaalen van de Levensbeſchryvers des Zaligmaakers, loopt byna niets ſchielyker en beſtendiger in 't oog, dan deze bemerking, dat aan Hem zonder eenigen twyfel de titel toebehoore, van *de groote beſtryder der Volksdwaalingen, die het godsdienſtige betreffen, onder de Joden.* Wy leeren uit de Euangeliën de volgende Joodſche Volksbegrippen, onder anderen, kennen: eene nationaale trotschheid op de afkomst uit Abraham, en een daaruit voortvloeiend denkbeeld, als of andere volken by God naauwlyks in eenige aanmerking kwamen, en dus zelfs op de gewoone menſchenliefde geene aanſpraak hadden: het gevoelen, dat Jeruſalem de eenige plaats van zuivere aanbidding, dat de Tempel van een onſchendbaare heiligheid, dat de ceremoniele Wet altoosdurend was, en dat in de nakoming daar van zo niet geheel en alleen, althans voornamelyk, het wezen van den Godsdienst beſtond: de vermeende geoorloofdheid van willekeurige echtſcheidingen: de wettiging van den haat jegens vyanden, uit het regt van wedervergelding: de ſpitsvindigheden in het zweeren by Jeruſalem, enz.: het ſchenden van kinderplichten, uit

eene

eene gewaande naauwgezetheid in het houden van geloften: de waan, dat buitengewoone rampen tekenen van uitſtekende zonden waren: by een gedeelte des volks, twyfeling of ongeloof, aangaande de leer van een toekomſtig leven: by een ander gedeelte, eene elendige misvorming dezer leer, door het denkbeeld, dat de huwelyken en alle andere zinnelyke geneugten, in hetzelve hervat zouden worden: eindelyk, zommige ongegronde verwachtingen, wegens de aanſtaande tydelyke lotgevallen der Natie, en de komst van eenen grooten Godsgezant, of Meſſias. Onder alle deze ſtukken zyn maar zeer weinige, en dat alleen maar zulke, welke eenige waarheid nevens zich hadden, welke uitgemonſterd moeten worden van het algemeene vonnis, dat de Zaligmaaker de opgetelde dwaalingen, als één voor één, beſtreedt en te keer ging, dat hy ze ondermynde, en 'er zich, door zyn gantſche leven heen, als in 't openbaar tegen aangordde; en wy kunnen dus niet afzyn, om te erkennen, dat, over het geheel, zyn leven en leer de ſterkſte en geduurigſte tegenſpraak was tegen Joodſchen volkswaan, die ſchier te bedenken is. De wyze van dezen wederſtand is zelfs zeer aanmerkelyk: hy tekende zich, in het aantasten van deze volksvooroordeelen, doorgaans niet als den vriendelyken en beleefden man der waereld; maar veeleer, als uittermaate geſtreng, en weinig bezittende van dat inſchikkyke, 't welk zommigen in onze dagen als zo behaaglyk gelieven voor te draagen. „ *Zo* vriendelyk als Jezus „ allen, die eenige goede geſteldheid bezaten, onder„ ging, zo weinig van het langaaam-geduldige, van het „ ſchroomachtig-bezorgde, of welken anderen naam ik „ het ook geven moest, bezat hy doorgaans, om toch „ den volksſmaak niet te beledigen, of zich van daar „ tegen de kwalyk-gezindheid te hemwaards ſchootvry te „ houden. Het was ſchier zyne beſtendige gewoonte, „ eerst tegen den gemeenen waan, als met geweld, aan „ te druiſchen, en daar na eerst 'er ter zyner verdediging „ ſlechts weinige woorden by te voegen, welke zyn doen „ als in eens rechtvaardigen moesten by allen, die van den „ waaren geest des Godsdiensts iets hadden overgehou„ den." Dat dit waar is, wordt, met een aantal voorbeelden, in de Verhandeling aangevoerd, bewezen, en 'er is dus grond, zegt de Schryver, om wegens Jeſus deze ſtelling te beweeren: „ Jezus maakte veeltyds geen „ gebruik van de Volksbegrippen. Hy eigende zich de

Digitized by Google

„ voordeelen, welke hy 'er uit getrokken kon hebben, „ geenszins toe; zelfs dan niet, wanneer wy 'er niets „ belemmerends in zouden vinden; zo dat hy 'er zich „ zomwylen geheel niet naar ſchikte, ook daar wy dit „ nuttig, ja byna noodig, zouden keuren." Dit wordt nog wat omſtandiger in twee voorbeelden aangewezen, waar van wy 'er één, kortelyk zamengetrokken, hier zullen plaatzen. Alles, wat Joodsch was, verwachtte, dat de Christus te Bethlehem zou geboren worden. Jeſus werdt ook daar geboren, en het was gemaklyk dit uit de Geſlachtregisters te bewyzen. Waarom deed Jeſus dit niet? waarom liet hy zich niet den Bethlemiter noemen? waarom duldde hy, dat men hem, naar de plaats zyner opvoeding, den bynaam van *Nazarener* gaf, dien gehaaten bynaam, die in zyn geval zo aanſtootlyk was, en tegen den volkswaan allenthalve aanliep? waarom gebruikte hy zelf zomtyds dien bynaam? Waarlyk de man, die van de Volksbegrippen party hadt gezogt te trekken, en die 'er zich geredelyk naar ſchikte, zou zich van deze byzonderheid wel beter hebben weten te bedienen.

III. *Soortgelyke beſchouwingen, als de voorgaande, toegepast op de Euangelisten en Apostelen.* Van dezen kan men met het hoogſte regt in het algemeen zeggen, dat zy deel namen in het bedryf van Jeſus, en met hem één lyn trokken, ter beſtryding van alle die Volksbegrippen, welker uitrooijing zo zeer behoorde tot den bloey en de vermenigvuldiging des waaren Godsdiensts. Na den dood van Jeſus moest het Volksgevoelen noodwendig daar heen loopen, dat Jeſus, de opgehangene, Gode gewisſelyk een vloek zynde, nu met geene mogelykheid de Meſſias kon zyn, dat dus het vonnis des Raads wettig moest zyn geweest, en het voorgeven der Opſtanding niets anders dan een verdicht uitſtrooizel zyn kon. Tegen dit alles verzetteden de Euangelisten en Apostelen zich zeer geweldig, hielden de omkoping der Soldaaten ſtaande, maakten den Joodſchen Raad openlyk te ſchande, en kwamen 'er voor uit, dat zy alleen ſchreven en ſpraken, 't geen zy gezien, gehoord, en getast hadden, en waaromtrent zy hunne kennis en ondervinding, om geene ſmaadheden hoe afzichtig, om geene waereld ook vol goud, in 't minſte ſmooren wilden. De genezing van een' kreupelen, op het Pinkſterfeest, werdt door het volk aan Petrus toegeſchreven, maar hy deed terſtond dien volkswaan zwygen, bragt alles te huis op den oulangs gekruisten, en

Digitized by Google

en beſtrafte hen vry onzacht over hun wangedrag jegens hem. Paulus, te voren zelf met de Joodſche Volksbegrippen byster ingenomen, verlaat eensklaps zyn' weg, verzet 'er zich yverig tegen, en neemt de voortplanting der leere van Jeſus, onder die geenen, die niet uit Israël waren, (waar tegen de Joodschgezinde Christenen ten ſterkſten waren ingenomen,) ernſtig ter harte. By de Heidenen beſtrydt dezelfde Apostel de zeer geheiligde afgoderyen, en afgodiſche begrippen, even manmoedig; en toen men hem en Barnabas voor Jupiter en Mercurius hieldt, en hun offeren wilde, verzetteden zy 'er zich met heftigheid tegen, ſchoon zy, indien zy zich hadden willen ſchikken, dit werk gemakkelyk zyn' gang hadden kunnen laaten gaan, en aan den berisper te gemoete hadden kunnen voeren, dat het althans nog meer voegzaam was, zulk eene hulde aan een mensch toe te brengen, dan aan enkel hersſenſchimmige Godheden; en dat zy het eerſte wyslyk hadden willen gedoogen, om vervolgens meer nut te bewerken, en de misbruiken langzaamerhand te verbeteren. —— Na dat de Schryver vervolgens getoond hadt, hoe zeer dit aangevoerde geſchikt zy, om de ongegrondheid aan te wyzen van het geen STEINBART, *Leere der Gelukzal.*, VI *Afd.*, §. 80, over de ſchikkingen van de Schryvers van het N. T. ſchryft, haalt hy, op het einde van dit Hoofdſtuk, nog aan, 2 Cor. I: 12, II: 17, Hand. XX: 2, Gal. I: 10, 1 Theſſ. II: 3—7, om daaruit nog verder te betogen, dat niemand hun met eenigen grond kan toeëigenen zulk een ſchikken, 't geen, tegen de waarheid aan, eigenlyke gunst en aangenaamheid op zich zelven zoekt te bejaagen.

IV. *Opmerkingen op eenige blykbaare overeenkomſten met heerſchende Volksbegrippen, in de redenen en handelingen, zo van Jezus, als van zyne Leerlingen.* De Schryver wil uit het gezegde geenszins beſluiten, dat 'er nimmer gevallen voorkomen, waar op, in eenen goeden zin, toepaslyk zouden zyn de uitdrukkingen van: *overeenkomst te hebben met, zich te ſchikken naar, of gebruik te maaken van, Volksbegrippen.* „ Dit ware (zegt hy) misſchien even onbe„ dagt en roekeloos! Dus hebben wy noodwendig in na„ dere overweging te neemen de zaaken, welke hier toe „ behooren, en de bedenkingen, die 'er over te maaken „ zyn; vermits de Vraag ook eigenlyk ziet op dat geen, „ 't welk ſomwylen gebeurde. De ſtukken, die hier on-

Digitized by Google

„ ze aandacht roepen, verdeelen zich vry gemaklyk in „ twee Hoofdclasſen: vooreerst, naamlyk, in zulke over„ eenkomſten met Volksbegrippen, die zeer openbaar „ zyn, en waaromtrent weinig verſchil kan vallen: en, „ ten tweeden, in zodanige, die meer belemmerend moe„ ten ſchynen, waar over de onderzoekers verdeeld zyn, „ en de meeningen zeer tegen elkander kunnen aangekant „ wezen." Het eerſte zoort wordt in dit Hoofdſtuk verhandeld, het andere in de zes volgende. Wat dan dat eerſte zoort betreft, men mag het vry een ſchikken naar Volksbegrippen noemen, dat Jeſus (gelyk ook naderhand zyne Apostelen) allerwege de taal, de uitdrukkingen en zegswyzen, zyner landgenooten bezigde, in alles, wat met den Godsdienst gemeenſchap hadt, en dat hy over andere ſtukken zich zodanig uitdrukte, als ieder ander mensch; offchoon ook die uitdrukkingen onnaauwkeurig, ja zelfs waar de woorden ſtrydig met den waaren aart der zaaken zyn mogten. Hier van worden verſcheiden voorbeelden opgegeven. —— Men mag 'er ook toe brengen, dat Jeſus zommige zaaken, welke tot zynen Godsdienst, en deszelfs verkondiging, behooren zouden, wel nu en dan duisterlyk aanwees, en ze niet geheel verzweeg, maar echter die ſtukken zodanig in de ſchaduw plaatſte, dat veele welmeenenden daaromtrent langen tyd in het onzekere bleven, en zich niet dan zeer bezwaarlyk uit de oude vooroordeelen redden konden. —— Hoe lang, b. v., moest niet ten zynen opzichte de waan huisvesten, dat alles alleen tot de verloorene ſchaapen van het huis Israëls zou betreklyk weezen? — Misſchien behoort 'er ook toe de keuze om het getal der Apostelen juist tot 12, en dat der Discipelen tot 70 of 72, te bepaalen; het waarneemen van de wettiſche plegtigheden; en het bevel aan zommige genezenen, byzonder aan de melaatſchen, gegeven, om zich den Priester te vertoonen, en de voorgeſchrevene offeranden te doen. —— Was het ook een volkswaan, dat men op de bezweering des Hogepriesters, ter aflegging van eenige Verklaaring, niet vermogt te zwygen? zo ja, dan zou men in het antwoord des Heeren, op de vraag van Cajaphas, of hy de Christus ware, een voorbeeld hebben van zich hier in geſchikt te hebben, en dat wel tot zyne eigene groote ſchade. —— Het leeren in Gelykenisſen was zekerlyk by de Joden volksſmaak; maar evenwel moet onze Heer daarin iets zeer zonder-

linge

Digitized by Google

lings en ongemeens gehad hebben; iets zeer eigenaartigs, 't welk hem op ſtaande voet, by ieder voorval, geheel onbeſtudeerde en allernatuurlykſte Zedenprenten, dikwerf gepaard met iets prophetisch, zo deedt voortbrengen, dat alles regelregt aanliep op het doelwit. „ Oppervlakkige vernuften valt het maar zeer zelden in hier op ſtil te ſtaan. Meermaalen is het by my ſtoffe geweest van diepgaande bewondering, dat niemand der Apostelen het ooit ſchyne gewaagd te hebben, om Jeſus in voorſtellingen van dezen aart ſlechts van verre na te volgen. Van eenen Romanſchryver althans, die den Held zyner geſchiedenis zo vaardig in ſpreuken hadt weeten te maaken, als Jeſus geduurig voorkomt, van zulk een' Romanſchryver althans, zeg ik, is het duizend tegen één te wedden, dat hy van dien bekoorlyken en nurtigen geest iets zou hebben doen overgaan op een dier twaalven, welke hy ons beſchreven hadt, als den omgang des Meesters een geruimen tyd genooten hebbende, en als allerwege geſchikt om naar deszelfs character gevormd te worden." —— De Schryver wederſpreekt vervolgens hen, die niet zelden hun verborgen vermoeden laaten uitſchynen, of niet wel de gantſche historie, dienst, en-plegtigheden des O. T., door Jeſus ſlechts maar ten gevalle der Joden als Godlyke inſtelling moge zyn aangenomen geweest, offchoon Jeſus zeer wel wist, hoe weinig aanneemlyk of hoe onwaarachtig alles ware, wat men 'er zich van inbeeldde; en die, ter verſterking hier van, wel eens bybrengen het gedrag dat hy onder de Samaritaanen hieldt. —— En hier mede tot de Apostelen overgaande, maakt hy van de volgende byzonderheden gewag. Paulus vertoonde in den Joodſchen Raad het gantſche geſchil tusſchen de Christenen en Joden, als uitkomende op het ſtuk der Opſtanding, en veroorzaakte daar door tweedragt tusſchen de Farifeen en Sadduceen; het is om het even, of men dit ſchikking naar Volksbegrippen wil noemen, of ſchrandere uitredding en beveiliging door een middel, 't welk geen eerlyk man zal wraaken: —— Het altaar van den onbekenden God te Athenen zal by het gemeen wel gantſchelyk in vergetelheid geweest zyn, en dus kan hier bezwaarlyk om Volksbegrip gedacht worden. Doch, gelyk hy hierin den Atheneren eenigszins te gemoete trad, zo ontdekt men ook zeer onlochenbaar by hem altyd iets aanklevends aan den Joodſchen rede-

Digitized by Google

neertrant, eene bekendheid met de geſchillen der geleerden onder hen, waarin hy opgevoed, en meer dan iemand der overige App. ervaren was. — De inſchikkelykheid naar het heerſchend begrip zyner tydgenooten, waar door Petrus zich van de broeders uit de Heidenen verwyderde, en den onbelemmerder omgang met dezelven affneed, werdt door Paulus afgekeurd, ſchoon deze wederom op andere tyden zich naar de gehechtheid zyner tydgenooten aan de Joodſche Wet ſchikte: de omſtandigheden van deze gevallen zyn ons te weinig bekend, om 'er algemeene regels uit af te leiden. — De heerſchende gevoelens en handelwyze omtrent de ſlaaven roerden zy weinig aan, en gingen het gebruiklyke daaromtrent niet te keer; zy gaven echter aan die gebruiken eene wending, welke alles ten goede moest doen keeren, en die al het onbeſtaanbaare met de menſchelyke voortreflykheid en algemeene liefde moest doen wegvallen: terwyl zy in die gebruiken tevens aanleiding vonden, om de verlosſing, door Jeſus aangebragt, zinnebeeldig te beſchryven. — In den brief aan de Hebreen beſpeurt men een duidelyken toeleg, om de zekere waarheden, die door de gantſche leer des Euangeliums alrede bevestigd waren, te vertoonen, als te zamen uitmaakende en voorſtellende eene beheerſching des Allerhoogſten, zeer overeenkomſtig met verſcheiden verordeningen Gods onder Israël; doch boven die voorgaande nu in heerlykheid en gewigtige bedoeling zeer ver verheven. — „ Uit alles (zegt de Schryver) wat onder „ dit hoofddeel is voorgedragen, meenen wy al weder „ Jeſus, de Euangg. en App. te mogen beſchryven als „ zulken, die wel naar de geaartheden van tyden en „ perſoonen zich zelven en hunne leer uit verſchil„ lende oogpunten bezichtigden; doch in wien wy „ tot hier toe niets ontdekken van die guichelary met „ woorden of redenen, welke ſtrekken zoude om denk„ beelden te verdonkeren, enz." Hy beſluit voorts dit Hoofdſtuk met eenige algemeene aanmerkingen over de moeilykheid, die 'er is, om het *hoe verre* van ſchikkingen naar volksmeeningen in een boek te bepaalen, als ook over het geoorlofde en ongeoorlofde in zulke ſchikkingen; doch waaromtrent wy naar de Verhandeling zelve verwyzen moeten.

V. *Iets over de* Argumenta ad hominem, *zo ver het niet on-*

onder de volgende Afdeelingen vallen kan. Men wordt gezegd een *argumentum ad hominem* te gebruiken, „ wanneer men iemand dringt met de gevolgen van zyne „ eigen beginzelen, en wanneer men bouwt op gronden, „ welke by hem als waar erkend worden, zonder eenigszins te treden in het onderzoek dier beginzelen zelve, of deze in haaren eigen aart goed en richtig, „ dan of zy ook wel valsch en gebrekkig mogen weezen." Doorgaans bedoelt men hier zulke gevallen, „ waarin de ſpreker of redenaar zyne eigene gevoelens „ ter zyde zet, en beginzelen aanneemt, ſtellingen toegeeft, die (hoe onrechtmaatig ook, zyns achtens) „ den geenen, met welken hy te doen heeft, eigen zyn; „ bouwende daar op als dan eene redeneering, die (gelyk „ van zelve blykt) alleen haare kracht kan oeffenen op hen, „ die met de gelegde beginzelen daadlyk bezield zyn; „ terwyl alles in duigen valt, en niets ter overtuiging „ kan toebrengen voor hun, die deze grondſlagen zelve „ betwisten of in twyffel trekken." Met regt zegt de Schryver, dat hier uit weinige kwaade uitwerkzelen kunnen voortvloeiën, mits maar het gevoelen, het welk men alzo poogt in te boezemen, wel en wettig zy: met even veel regt echter voegt hy 'er by, dat het een deftig man, en achtingwaardig Leeraar, weinig betaame, hier mede dikwerf voor den dag te komen, en 'er als het ware zyn hoofdwerk van te maaken; vermits hy toch met de enkele aanneeming der waarheid op zeer bedrieglyke gronden niet gediend kan wezen. — Wanneer men onderzoeken wil, of Jeſus en de App. zich van *argumenta ad hominem* bedienen of niet, moet men dezelven eerst in onderſcheiden claſſen ſchiften. De Schryver geeft daar omtrent eenige wenken, en, zich voorts tot Jeſus bepaalende, brengt hy eerst verſcheiden bedenkingen in, op zulke plaatzen, die, zyns inziens, ten onregte voor zulke bewyzen gehouden worden, en laat 'er dan op volgen: „ 'Er is echter by den Zaligmaaker een zeer veelvuldig gebruik van dat ſoort van bewysredenen —; doch dan dienen zy niet zo zeer, om eenig beſluit te bouwen op bedrieglyke gronden, maar zy hebben ten oogmerk, om, na het bevestigen van eenige waarheid door gewiſſe redeneering of andere blyken, den tegenſtander den mond te ſtoppen, door hem het onbeſtaanbaare te doen zien van zyn eigen gedrag; door hem te

Digitized by Google

wyzen naar andere zaaken, welke hy aanneemt, en die, daar hy 't eene verwerpt, ook geene plaats by hem behoorden te kunnen vinden, zo hy gelyk aan zich zelven wezen wilde. Dit is het, het geen men noemt een ander te brengen, *ad terminos non loqui.* Als dan behelst dit ſoort van bewyzen eene volkomene eene alzins doorgaande en wettige redeneering, waar van elk verſtandige gebruik zal maaken. En 't zyn deze, zo ik meen, alleen, buiten welke ik niet geloof, dat men lichtlyk eenig eigenlyk *argumentum ad hominem*, in de Euangeliën, zou kunnen aanwyzen." Ten voorbeelde worden aangevoerd, Matth. XII: 3, enz.; 24, 27; XVIII: 32, 33; XX: 13; XXV; Joh. VII: 23, enz.

VI. *De verhaalen der Euangeliſche Wonderen van dien kant, welke de Vraag begeert, nader getoetst.* Dit Hoofdſtuk begint met een onderzoek van de meer-algemeene Vraag, of iemand, die eene zo groote kunde bezat van de werkingen van het buskruid, de electriciteit, den magneet, enz. dat hy zich daar door by een volk, dat in de kennis der natuur en natuurlyke verſchynzelen geheel onbedreven was, magtig wonderbaar zou kunnen vertoonen, van deze kunde, met goede oogmerken, gebruik zou mogen maaken, om voor een onmiddelyk Afgezant der Godheid door te gaan. De Schryver vindt zulk eene handelwys hoogmoedig, gevaarlyk, oneerbiedig jegens de Godheid, en ſtrydig met menſchen- en waarheids-liefde: hy beweert dierhalven ook, dat zodanig iets omtrent Jeſus onmogelyk onderſteld kan worden, vooral ook daarom niet, om dat hy veelvuldigen tegenſtand ontmoette, door zeer arglistige perſoonen beſpied werdt, en de aart zyner Wonderen iets dergelyks niet toeliet. Hy beantwoordt de bedenkingen, die door zulken, welken zodanig iets aan Jeſus toekennen, voortgebragt zyn, vooral die, welke ontleend worden uit den ſmaak in het wonderdaadige by de Joden, die ten tyde van Jeſus leefden, en uit zommige ſpreekwyzen, in het N. T. voortkomende, die iets wonderdaadigs ſchynen aan te duiden in zulke gevallen, waar men toch meent niets anders dan natuurlyke verſchynzelen aan te treffen. By deze gelegenheid worden over Joh. V: 4; Hand. VIII: 26; X: 1 en verv.; XII: 7, 23, en andere plaatzen, eenige aanmerkingen gemaakt, van welke wy hartelyk gaarne iets aan onze Lezers zouden mededeelen, indien ons beſtek niet alle mogelyke bekorting vorderde.

VII.

Digitized by Google

VII. *Eenige gedachten betreffende de Apostelen in het gemeen, en byzonderlyk de benaaming van λογος door Joannes gebezigd.* De App. hebben de leeringen van Jesus, terwyl zy ze hoorden, niet opgeschreven, maar eerst lang daar na; hunne gantsche Godsdienstige onderrigting zou dus verbaazend waggelen, indien Jesus den zynen niet uitdrukkelyk hadt beloofd, hun alles indachtig te zullen maaken wat hy hun geleerd hadt, en hen in alle waarheid te zullen leiden, en indien dit niet bevestigd was door veele Wonderen, die in hen overvloedig werden. En, schoon naauwlyks meer één verstandige hier uit tot eene *woordelyke* en *letterlyke ingeving* besluit, zo is het toch ten hoogsten moeilyk te bepaalen, waar, in de voorstellingen der App. het Godlyke, en waar het enkel menschelyke, gewerkt hebbe. Dit weten wy, dat die verlichte en wonderdoende mannen, nog jaaren lang, groote dwaalingen koesterden, en in hunne ambtsbediening zommige verkeerdheden begingen. Hunne beperkte kunde en vooroordeelen konden ligt verkeerde gevolgtrekkingen, duisterheid van voorstel, of onnaauwkeurigheid van begrip, ten gevolge hebben: dit echter kan niemand, welke iets gelooft van het wonderdaadige, 't welk de Christelyke bedeeling zo zichtbaar heeft gekenmerkt, toepassen „ op het groote redenbeleid of den voornaamen in„ houd hunner schriften, in zaaken die zy gewigtig „ oordeelden, die zy met ernst aandrongen, waarin zy „ als Zendelingen van Jesus gehoor vorderden, en waar„ omtrent zy eenigszins eenpaarig en aanhoudend zyn." Onder het lezen van hunne schriften, dierhalven, moet wel altyd het gezond verstand onze leidsman zyn, maar echter moet ook steeds de gedachte ons vergezellen, dat wy het werk voor ons hebben van dezulken, die nu in Gods naam licht en kennis over het menschdom zouden verspreiden, die daar toe ongemeene vermogens ontvangen hadden, en van de kracht Gods, en van den Geest van Jesus, in hen zeer overvloedig getuigenis gaven. —— Het gebruik van de benaaming λογος, door Joannes, was zekerlyk geen schikken naar *Volksbegrip*; zo al iets, veeleer een schikken naar de begrippen van sommige geleerden: dit echter is nog zeer twyfelachtig; de Schryver brengt de gevoelens van GROTIUS, WETSTEIN en DODERLEIN, by, en beslist tusschen dezelven niet volkomen.

VIII.

Digitized by Google

VIII. *Waar is de reden te zoeken, dat en de ſpreekwyzen en de denkbeelden, ontleend van de Joodſche Offerhanden, door de App. zyn overgebragt op de zondvergiffenis in het Euangelie, en op het ſterven van Jeſus?* In de *Euangeliën* wordt van den Joodſchen offerdienst, ter gelegenheid van zondvergiffenis, ſchier nimmer eenig woord gemeld. Byzonder is het, dat, by de toezeggingen van vergiffenis, die Jeſus deedt, niemand de vraag opperde, waar het offer zyn zou, het welk alzo by God voor de ongeregtigheden verzoening zou aanbrengen. Hier uit zou men opmaaken, dat het denkbeeld *zonder bloedſtorting en offerhande geene vergeving* by de Joden zo algemeen niet geweest was, als veelen meenen. Ten opzichte der aangeboden zondvergiffenis bragt Jeſus wel alles te huis op de liefde Gods; twee byzonderheden zyn hier echter zeer merkwaardig: 1°. Jeſus was hier in van de vorige Godstolken zeer onderſcheiden, dat hy beſtendig *zich zelven* en *zynen eigen perſoon* noemde, als den geenen, die in alles, wat hun ten goede zou gedyen, een zeer voornaam deel zou hebben: 2. Zomwylen gewaagde hy, in openbaare en duisterer geſprekken, maar meest in de nadere onderhandelingen met de Discipelen, van zynen *dood*, met bewoordingen, die aller aandacht verdienen, en die deze gebeurtenis voordraagen als iets, 't welk plaats *moest* grypen, en waar aan hy van zynen kant zich niet ontrekken moest, zo anders het plan dezer bedeeling nu tot ſtand komen, hy de heerſchappy over de welmeenenden aanvaarden, en hun al het van God toegedagte goed geworden zou. —— In de *Handelingen der App.* vinden wy even weinig ſpooren van de overbrenging der begrippen wegens de gebruiklyke offerhanden op de gepredikte leer der zondvergiffenis: en nooit ſtootte zich eenig Jood aan de Euangeliſche prediking, uit hoofde van de afwezigheid van een zeker iets, 't geen geacht kon worden de plaats eener offerhande te vervangen. Geen wonder, want in de gantſche geſchiedenis der Joodſche geloofsleer ontdekt men geen ſpooren van het denkbeeld, dat vergiffenis zonder offerhande onmogelyk was. —— In de *Brieven der App.* vinden wy een' veranderden ſchryfſtyl. De App., nu door hooger geest gedreven, begonden bepaaldelyk acht te geven op het geheele beleid Gods met de menſchen, op de uitdeelingen van byzondere gunſten, op de huishouding der wet en de inſtelling van al het

plech-

plechtige, zo als het den Eeuwigen en Onzienlyken waardig was. Nu zagen en leerden zy veele dingen, die den Jood als Jood geweldig moesten mishaagen, en die ook, by de vroegere Euangelie-prediking, nooit zo regelregt en met ronde woorden waren aangewezen. (Hier van worden eenige byzonderheden opgegeven, die wy voorby gaan moeten, om het volgende in zyn geheel te kunnen geven.) „ Onder Moſes wet had God vergiffenis willen verleenen, op voorwaarde van berouw; doch daar by gewild, dat die toezegging dan eerst volledig kracht zou hebben, wanneer ook, voor het begaane misdryf, het een of ander der daar toe verordende dieren het leven verloor, en Gode op zynen altaar werdt aangeboden. —— In die verordening Gods, om zulk eene nietige zaak wel als een *equivalent* te willen laaten gelden, lag zichtbaarlyk opgeſloten: 1. De aanwyzing eener oorſpronglyke geneigdheid Gods, om den boetvaardigen toegang te willen verleenen, vermits hy anders den dood des ſchuldigen alleen gevorderd zou hebben. 2. Eene affchetzing van dat heilige Gods, waar door hy, by het ſchenken van genade, den zondaar toonen, en dezen van zynen kant wilde doen erkennen, welk eene ſtraffe hy verdiend had, en hoe op zyn bedryf rechtmaatig hadt kunnen volgen die dood, welke nu aan het dier volbragt werdt. Vermits nu, met het ſterven van Jeſus, al dit offerbeſlag hadt opgehouden; daarby het voorhangſel van het Joodſche heiligdom geſcheurd was; en de Zaligmaaker van zyn eigen ſterven zo geſprooken hadt, dat daar aan byzondere nuttigheden moesten toegeſchreven worden, ter bekrachtiging van de toezegging eener algemeene zond-vergiffenis, zo openbaarde zich hier in den aart der zaake eene wonderbaare gelykheid en overeenkomst, welke aan het geheele beſlag der handelingen Gods met de menſchen, op verſchillende tyden, en eertyds met Israël, eene zonderlinge opheldering bybragt. — Van het ſterven eens rechtvaardigen, als op zich zelven een æquivalent, betaaling, of eigen ondergaan van de ſtraf der zondaaren, maakten noch Jeſus, noch de Apoſtelen, immer eenige melding. —— Alles was, van de zyde Gods, liefde, genade, en zucht tot 's menſchen behoudenis. —— Doch, gelyk in vroeger tyden, zo hadt het ook nu den Allerhoogſten behaagd, dat 'er by de afkondiging van vrede voor de boetelingen iets zou gebeuren, 't welk als zinnebeeldig de volbrachte ſtraf

des

Digitized by Google

des doods over den zondaar kon aanduiden; iets 't welk betekenen kon de veroordeeling van de zonde in het vleesch. Hier aan hadt zich Jesus niet onttrokken. Hem ter bewerking hier van te schikken, was het uitneemendst bewys der liefde Gods; en Jesus van dien kant aan te merken, opende nieuwe bronnen van dankbaarheid en erkentenis te hemwaards; bronnen die geheel wegblyven, zo lang wy Jesus enkel beschouwen van den kant eens Propheets, wien een deerlyk lot op aarde bejegende." ——

De volgende twee Hoofdstukken gaan *Over de wyze van aanhaaling uit, en redeneering over, de Schriften des O. T. en deszelfs Voorzeggingen:* en *Over dat geen, 't welk in het N. T. voorkomt, ten opzichte van den Duivel en de Bezetenen.* Doch zy zyn zo uitgebreid en zaakryk, dat ons Uittrekzel, het welk nu reeds zo groot is, nóg ééns zo lang zou moeten worden, als het thans is, indien wy ook deze Hoofddeelen even uitvoerig schetzen wilden, als de vorige. En de redeneerwyze van den Heer DE VOS is, ondertusschen, van dien aart, dat men 'er geen kortere schetzen van geven kan. Wy vreezen zelfs, dat wy, met alle de moeite, die wy aan dit Uittrekzel besteed hebben, echter, uit bezorgdheid dat wy misschien al te uitvoerig worden mogten, aan 's Mans *nerveusen* voordragt, hier en daar zullen hebben te kort gedaan. Wy willen daarom liever hier eindigen, terwyl wy vertrouwen, dat het medegedeelde reeds overvloedig genoeg zal zyn, om onze Lezers ter lezinge van het Stuk zelve uit te lokken, en hen te doen instemmen in ons oordeel, dat de Schryver zich in deze Verhandeling overvloedig bewezen heeft te zyn een Man die zelf denkt, die een zeer bondig oordeel, en daar by eene buitengewoone maate van den geest van waarneeming en opmerking, bezit, en die daaraan de opregtste waarheidsliefde, en de lofwaardigste bescheidenheid, huwt.

Over het Onderwerp zelve, dat in dit Deel der *Verhandelingen van* TEYLER's *Godgeleerd Genootschap* behandeld is, verkiezen wy ons gevoelen niet te uiten. Dat onze Lezers de verschillende gevoelens der Schryveren onderzoeken, en dat hun oordeel beslisse! Wy kunnen ondertusschen niet nalaaten, hen aan te raaden, dat zy in dit onderzoek zich ook bedienen, (behalven van de Verhandeling des Heeren HERINGA, over hetzelfde Onderwerp,

Digitized by Google

werp, in de Stukken van het Haagsch Genootschap uitgegeven,) van de *Bemerkungen über die Lehrart Jesu mit Rukficht auf Judiſche Sprach- und Denkungsart, Offenbach am Main*, 1788. De Heer DE VOS geeft aan dit Stukje zeer veel verdienden lof, en betuigde zyne verwondering, dat, onder zo veele andere Vertaalingen, niemand zich nog de moeite gegeven hadt, om dit Stukje in het Nederduitsch te vertolken. Dit is echter zederd geſchied, zynde dit Boekje in onze taal uitgegeven onder dezen titul: *Aanmerkingen over den Leertrant van Jeſus, met betrekking tot de Denkwyze en het Spraakgebruik der Joden, ter juiste en rechtmaatige beoordeelinge van het geen, wat Leere van Jeſus is*: Te Amſterdam, by *van der Kroe* en *Capél*, en *Weſling* en *van der Hey*, 1791, gr. 8vo. De aanmerking, die op dit Boekje in een Duitsch Journaal gemaakt was, dat men eerst de vraag diende te beſliſſen, in hoe verre het met de plichten van oprechtheid en eerlykheid beſtaanbaar zy, zich naar de gevoelens en dwaalingen van anderen te ſchikken, eer men tot de andere vraag overging, of Jeſus en zyne Apostelen zich werkelyk naar de volksbegrippen en dwaalingen van hunnen tyd geſchikt hebben; deze aanmerking, zeggen wy, heeft aan den Schryver aanleiding gegeven, ter vervaardiging van een ander Geſchrift, dat, voor zo verre wy weten, nog niet vertaald is, ten titul voerende: *Ein kleiner beytrag zu unterſuchung der Frage: Ob und wie weit es einem weiſem Manne überhaupt, und beſonders einem göttlichen Lehrer anſtändig und erlaubt ſey, ſich zu den Meynungen und Irrthümern herabzulaſſen? und ob und in wie fern dieſes mit der Pflicht der Wahrhaftigkeit und Redlichkeit beſtehen könne?* Breslau, 1791, 8vo. Byna ten zelfden tyde zyn beide deze Vraagen ook beantwoord in het volgend Geſchrift: *Uber die Lehart Jeſu und ſeiner Apostel, in wie fern dieſelben ſich nach den damals herrſchenden Volksmeynungen bequemt haben, unterſucht von* HERRMAN FRIEDRICH BEHN: Lübeck, 1791, 8vo. De laatstgemelde Schryver geeft, onder anderen, dezen regel op: „ Een Leeraar mag niet op de heerſchende Volksbegrippen *alléén* bouwen, maar moet, ter bevestiginge „ der waarheid, zich ook van andere gronden bedienen." Men zie de *Allgemeine Literatur-zeitung*, van 3 Sept., 1792, bl. 505.

De

De eenige mogelyke bedoeling van den Kristelyken Godsdienst, of het Kristendom van eenen zedelyken kant beſchouwd, en het waare wezen daar van aangetoond, door HENDRIK VOLKERSZ, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Purmerende. Te Amſterdam, by* G. Daalwyk, 1792. *In gr.* 8vo. *Met de Voorrede,* 80 *bladz.*

Van wegen de bekende Maatſchappy, die ten Zinſpreuke voert, *Tot Nut van 't Algemeen*, was, in den Jaare 1791, eene Vraag uitgeſchreeven: *Waarin beſtaat het waare wezen van den Christlyken Godsdienst, van eenen zedelyken kant beſchouwd?* Naar het oordeel der Keurmeesteren ſchynt geene der ingekomene Verhandelingen, of Antwoorden, het doel der Opgeevers zo volkomen getroffen te hebben, dat men den Schryver den uitgeloofden Eerepenning waardig heeft gekeurd. Immers in een berigt dier Maatſchappye, in den voorleeden Jaare in de Nieuwspapieren geplaatst, vinden wy zulks aangekondigd; een geval, 't welk niet moeilyk was te voorzien, uit aanmerking van het onbepaalde der Vraage, welke, naar gelange der onderſcheidene denkwyzen, zeer onderſcheiden kon opgevat, en diensvolgens beantwoord, worden; op eene zeer voldoende wyze voor den Schryver zelven, doch tegen de meening der Uitſchryvers, of Beoordeelaars, voor zo veel deeze, aangaande het Vraagſtuk, andere begrippen konden voeden.

De Eerw. VOLKERSZ, een der misſukte Dingers naar het uitgeloofde Eeregoud, geeft thans zyne Verhandeling afzonderlyk in het licht. Wat de uitvoering aanbelangt, wy ontmoeten in dezelve een zeer lofwaardig oogmerk, en verſcheiden niet ongepaste aanmerkingen; terwyl over het geheel het Euangelisch plan wordt voortgezet: te weeten, een ernſtige aandrang op de gemoederen der menſchen, dat zy den naam van Discipelen van Christus zich vrugtloos toeëigenen, zo lang zy hunne belydenis louter doen beſtaan in beſpiegelende kundigheden, en niet daar nevens voegen eene gemoedelyke betragting der twee Euangeliſche Hoofdpligten, liefde tot God, en liefde tot den Naasten. Of de Vraag hier mede in waarheid beantwoord zy, zullen wy niet onderzoeken. Intusſchen zyn wy van oordeel, dat aan de volgende aanhaaling,

Digitized by Google

ling, uit 's Mans Voorreden, veelen onzer Leezeren hun zegel zullen hangen: „ Zo lang de Kristenen niet overtuigd zyn, dat eene gemoedelyke waarneeming van hun „ beroep —— de bezorging van het huisgezin met alle „ getrouwheid en oprechtheid —— het welbesteeden van „ den tyd —— de oeffeningen ter ontwikkeling der verstandelyke vermoogens —— de poogingen om steeds „ toe te neemen in nuttige kundigheden, en in de betrachting van onzen pligt —— de oeffening van rechtvaardigheid en algemeene goedwilligheid —— het maatigen „ van onze driften en hartstochten —— het bewaaren der „ goede trouw, met al 't geen, het welk welvoeglyk „ en lofwaardig is, en de goedkeuring van een verlicht „ geweeten wegdraagt —— met één woord: zo lang wy „ niet volkomen overtuigd zyn, dat liefde jegens den „ naasten, voortvloeijende uit dankbaare liefde jegens „ God, gepaard met een leevendig vertrouwen en onderwerping aan zyne weldaadige schikkingen, zelfs „ dan, wanneer wy ze niet verklaaren kunnen, het waare wezen van het Kristendom uitmaakt; zo lang zullen zy ook hunnen Godsdienst alleen doen bestaan in „ bloote bespiegelingen, of in het bywoonen van den „ openbaaren Eerdienst, en de deelneeming aan deszelfs „ gebruiken en plegtigheden. Oeffeningen, echter, die op „ zich zelve geene de minste waarde hebben, maar dezelve dan eerst verkrygen, wanneer zy waargenomen „ worden als gepaste hulpmiddelen ter uitbreiding der „ kennis van waarheid en deugd, en ter versterking der „ indrukzelen van godsvrucht, en ter vordering in werkdaadige vroomheid, die een eenpaarigen invloed heeft „ in den ganschen leevenswandel."

Onderzoek van de Vraag: Of de Zonde tegen den Heiligen Geest, heden ten dage, nog kan bedreeven worden? Door CHRISTOFFEL SIEDENBURG, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Middelburg. Te Amſterdam, by* J. Ammeling, 1793. *In gr.* 8vo. 32 *bladz.*

Niets nieuws levert dit Geschrift over een reeds zeer dikmaals behandeld onderwerp. Naar den gewoonen leiddraad, onderzoekt de Eerw. SIEDENBURG de natuur der Zonde tegen den H. Geest; geeft vervolgens reden

van derzelver onvergeeflykheid; en toont eindelyk, dat deeze Zonde heden ten dage niet meer kan bedreeven worden. In eene korte Inleiding geeft zyn Eerw. reden van de Uitgave deezer Verhandelinge; het was, om dat men, zo wel de Predikanten en Directeuren der Herſtelde Lutherſche Gemeente te Amſterdam, in welker Geloofsbelydenis deeze zelfde ſtelling wordt beweerd, als hem zelven, uit dien hoofde, by de goede Gemeente, als dryver van heterodoxe en gevaarlyke gevoelens, heeft zoeken in veragting te brengen: „ eene pooging, zegt „ hy, die men anders van menſchen, die zich Vrienden „ der Tolerantie noemen, niet verwagten zoude," en, dit voegen wy 'er nevens, van welke wy dezelven, behalven door den Eerw. SIEDENBURG, nimmer hebben hooren beſchuldigen. Voor 't overige, daar onze Schryver, door zyn onderwerp, geleid wierdt om te ſpreeken over de leere wegens de Duivelen, geeft hy zyne gehegtheid aan de dus genaamde rechtzinnige leere duidelyk genoeg te kennen, met eene ſtoutheid, die geenen byval zal ontmoeten van dezulken, die het voor- en tegen van dit geſchil, met bedaardheid, overwogen hebben. „ Ik „ ſchryf thans geene Verhandeling" (dus laat hy zich hooren) „ over de bezetenen, anders zou ik aantoonen, „ dat het een armhartige uitvlugt is, een onderſcheid „ te maaken tusſchen *Duivel* en *Daemon*, en dat het „ nog armhartiger, om niet wat anders te zeggen, is, „ te beweeren, dat Jeſus Christus de dwaalende Volks„ begrippen, omtrend de bezittende Daemonen, zou heb„ ben laaten ſtaan, en zo met die ongelukkigen, die de „ Heilige Schrift *bezetenen* noemt, zou gehandeld en ge„ ſprooken hebben, als of ze waarlyk door eenen Dae„ mon bezeten waren. Ik veronderſtel hier als bewee„ zen vast, dat 'er, ten tyde van Christus, waarlyk „ bezetenen waren, en dat Jeſus, door hen te geneezen, „ den Duivel van hen uitdreef."

Hand-

Digitized by Google

Handleiding, voor de Catechiſeer-meesters, en Meesteresſen, aangeſteld by de Herſtelde Lutherſche Gemeente, te Amſteldam. Op verzoek van 't Eerw. Conſiſtorie, in 't licht gegeven, door JOHANNES HAMELAU, *Oudſten Leeraar der voornoemde Gemeente. Te Amſteldam, by* J. Ammeling; 1793. *In 8vo. 100 bladz.*

De titel van dit Geſchrift dient ter genoegzaame aanwyzinge van deszelfs oogmerk en ſtrekkinge. Het is geen eigen opſtel van den Eerw. HAMELAU, maar ſlegts eene vernieuwde Uitgave, met weglaating, zamentrekking of byvoeging, van eenige weinige Vraagen en Antwoorden, van dergelyk een Catechiſeerboekje, in den Jaare 1768, door wylen den Haagſchen Lutherſchen Leeraar J. G. LOHMEIER, onder den titel van *Orde des Heils*, in 't licht gegeeven. Daar wy dit Geſchrift niet voorhanden hebben, kunnen wy, door vergelyking, geene opgave doen van de byzonderheden, met welke de Eerw. HAMELAU dienſtig heeft geoordeeld, de gevoelens of leerſtellingen van zynen Voorganger te vermeerderen.

Geneeskundig Volksboek, ter Onderregtinge voor Ongehuwde Dochters, Zwangere Vrouwen, Moeders, en allen, die met de zorge over jonge Kinderen belast zyn, enz. enz. enz. Door H. G. MARSCHALL, *Hofraad en Geneesheer van het Graafſchap Iſenburg. Naar den tweeden verbeterden en vermeerderden Hoogduitſchen Druk vertaald. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1792. *In gr. 8vo. 316 bl.*

Uit den ruimen titel kan men weeten, wat 'er niet al in dit Werkje verhandeld word; gewis ſtof genoeg voor nog drie en meer zulke Deelen: dan, daar het een Volksboek, en geen Werk voor eigentlyk gezegde Geleerden, is, kan men niet anders, dan eene vry oppervlakkige behandeling der onderwerpen, verwagten, en zo is het ook juist hier mede gelegen; ondertuſſchen kan het voor Landbewooners, en zulken, welke niet in de mooglykheid zyn, om, wanneer zy zulks nodig hebben, zich van de raadgeevingen van een kundig Arts te kunnen be-

bedienen, ook van nut zyn, en verdient dus, by BUCHAN's *Huislyke Geneeskunde*; en andere zoortgelyke Werkjes, eene plaats te beſlaan.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig en Konst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Vyftiende Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* J. Yntema, 1792. *In gr. 4to.*

In dien wydſtrekkenden kring, welken de Heer DE CHALMOT zich voorgeſteld heeft, het reeds belangryk *Woordenboek* van CHOMEL nog belangryker, en van meerderen dienſt, te maaken — een kring, van welken wy te meermaalen, by voorige Aankondigingen, onzen Leezeren verſlag gaven, en noodloos agten telkens te herhaalen, voortwerkende, verſchaft elk Stuk eene menigte van weetenswaardige Byzonderheden, die den Bezitteren, van dit thans reeds groot wordend Werk, voldoening kunnen ſchenken, en op den duur ten voorraadkamer dienen, om, by voorkomende gelegenheden, raad te pleegen.

Wy behoeven den eenigzins kundigen van den aart, aanleg en uitvoer, deezes *Woordenboeks* niet te zeggen, dat wy, by elk Stuk, ons veeleer met, dan om, de keuze van eenig Artykel, ter proeve, verlegen vinden. — Om op den gewoonen trant met onze Berigtgeeving voort te vaaren, zullen wy thans de aandagt onzer Leezeren vestigen op twee Artykelen, van wyd verſchillenden aart.

En wel, vooreerst, op 't geen de Schryver zegt wegens den *Ouderdom*, en den Eerbied aan denzelven, ondanks de Gebreken daar aan eigen, toegedraagen.

„ OUDERDOM verſtaat men het laatſte tydperk van 's menſchen leeven door. De Rechtsgeleerden bepaalen de *Ouderdom* te zyn, eene verzwakking van lichaamskragten, en eene vermindering van zielsvermogens, veroorzaakt door het groot aantal van jaaren.

„ Alle volken der wereld, die ons zyn bekend geworden, denken, dat men den *Ouderdom* moet eeren en hoogachten. De beſchaafde Natiën zien een' mensch met afkeer aan, die zyne Ouders, of 't gryze hoofden in 't algemeen, kwalyk kan behandelen, en veelen van die genen,

men, welken wy voor Barbaaren houden, hebben het gebrek van eerbied jegens Ouders en Grysaards, zwaar geſtraft. Een zo algemeen aangenomen gevoelen moet toch ergens op gegrond zyn. Wanneer zekere waarheden *maximen* van alle volken geworden zyn, moeten zy eenen vroegen oorſprong, zo wel als eenen zekeren grond, gehad hebben; en ſchoon zelfs de volgende geſlachten veele dingen, zonder grond, van de Vooronderen overgenomen hebben, 'er moet toch in 't begin eene oorzaak daar van voorhanden geweest zyn.

„ De *Ouderdom* heeft zeer veel dat ondraaglyk is. Eigenzinnigheid en onverzetlykheid zyn de gewoone eigenſchappen van denzelven. Een oud Man verandert niet ligtlyk zyne aangenomen gevoelens, en laat het nieuwe nog zo goed en verſtandig, en de bewyzen, dat hy in zyn gevoelen dwaalt, nog zo klaar zyn, hy houdt egter zyn ſtreng vast, en veracht al het nieuwe, blootelyk om dat het nieuw is. Hy verandert niet van een oud gebruik of handelwyze, als te eigenzinnig zynde om in zyne oude jaaren een leerling der jongere wereld te worden. Zyne eigenliefde is zeer groot; alles wat hy zegt wil hy als orakeltaal aangemerkt hebben; hy praat van zich zelven, zyn kugchen en andere ongemakken; alles berispt hy; op alles, wat hem niet gevalt, ſchimpt hy; met zich zelven alleen is hy ingenomen, en wil, dat het anderen ook zyn ten zynen opzichte.

„ Dit is het doorgaande karakter der oude lieden; en zo is het van den beginne, ten allen tyde, en in alle eeuwen, geweest. Hoe zyn dan de menſchen op het denkbeeld gekomen, dat eer en hoogachting den *Ouderdom* toekome? De *Ouderdom* ſchynt alles te wederſpreeken, dat anders by de menſchen voor eer- en achtenswaardig erkend wordt. Men werpe my niet tegen, dat 'er genoeglyke en beminnelyke oude lieden gevonden worden, die van veelen deezer gebreken, en van zulk eene trotsheid en eigenliefde, vry, aangenaam in den omgang, leerryk in hunne geſprekken, zyn, en altoos in de wereld in gelyke ſchreden voortgaan: zulke oude lieden worden weinig gevonden, en het getal der zodanigen is, ten allen tyde, zo klein geweest, dat de overéenſtemming van alle volken, in 't eerbieden en hoogachten van den *Ouderdom*, onmooglyk daar op kan gegrond zyn.

„ Onaangezien dit, moeten 'er, gelyk ik gezegd heb, gronden voorhanden zyn, op welken men daar in overéénkomt;

Digitized by Google

komt; en ſchoon ook eene gewoonte zich van geſlachte tot geſlachte voortplant, zo moeten toch de eerſten dezelve om goede redenen aangenomen hebben. De nakomelingen volgen dan dikwils zonder die redenen te weeten. Doch blyven beſchaafde volken by die gewoonten, dan is het vermoedelyk dat zy redenen hebben, die hen aanzetten om niet daar van af te gaan.

„ Wanneer ik nagaa, waarom, van oude tyden, de *Ouderdom* by alle volken geëerbiedigd is, meen ik eenen grond daar van in de inrichtinge en regeeringsvorm der eerſte menſchen gevonden te hebben. In den beginne der wereld was 'er geene andere regeering dan de Vaderlyke. De Huiſelyke maatſchappyen waren de eerſte, en na langen tyd zyn daar op de Burgerlyke maatſchappyen gevolgd. ADAM leefde over de 900 jaaren, en alle zyne Kinders, die hem het leeven te danken hadden, konden, natuurlyker wyze, onder geen ander hoofd, dan onder hem, ſtaan. Hy was hun Vader en hun Heer, en de natuur gaf hem het recht der heerſchappye over hun. Zyne Kindskinders, en die daar uit voortſprooten, eerden hem als hunnen Grootvader, en als het hoofd van hunnen Vader. Ondertusſchen hadt hun Vader van natuure wederom het recht, om over hunne Kinderen te heerſchen, welk hun Vader ADAM over hun gehad hadt. 'Er was geen ander Koning, geen ander Vorst noch Overheid, dan de Vader eener familie. Hy zorgde voor de zynen, hy voeddeze op, hy beſchermde en verdedigdeze. De eerſte menſchen behielden lang hunne leevendigheid en krachten; des te grooter waren de weldaaden, welken zy hunnen Kinderen beweezen, des te ſterker de verplichting, welke zy aan hun hadden. In de oudſte tyden, in welken de Vader des huisgezins op duizend dingen moest bedacht zyn, om het leeven zyner Kinderen te verligten, kon hy zeggen: deeze uitvinding was nog niet in mynen tyd; deeze boſchen heb ik uitgerooid, deeze boomen geplant, deeze werktuigen om de aarde te bearbeiden uitgevonden; zo gemakkelyk woonden wy niet toen ik jong was, de uitvinding van zulk eene wooning is de myne. Dit alles moest zyn aanzien onder de zynen vermeerderen, en hun meer eerbied en hoogachting inboezemen. Misſchien deedt zo het lang leeven hier ook iet toe. Wanneer een oude Vader kon zeggen: zo was het voor 900 jaaren niet, of zag het 'er voor 700 jaaren uit. Zy moesten, dunkt my, een Man met eerbied beſchouwen,

die

die hen zo verre tot den eerſten oorſprong der zichtbaare en ſchoone wereld te rugge voerde. Zo eerden derhalven de eerſte Kinders en Jongelingen hunnen Vader als hunnen Koning, die eene onbepaalde macht over hun hadt; en zo plantte zich in ieders harte eene drift tot eerbied jegens den genen, die hem opgevoed hadt, en werdt overgebracht op alle Kinders en Jongelingen. Na den Zondvloed liep het nog eenigen tyd aan, eer zich de menſchen in byzondere Natiën afzonderden, en de eerſte Maatſchappy en Regeering was wederom eene Vaderlyke. De menſchen, die zo lang van hunne Vaderen geregeerd, van hun beſchermd en beweldaadigd, werden, waren natuurlyke voorwerpen van hunnen eerbied, en 't eene geſlacht boezemde aan 't andere den eerbied jegens den *Ouderdom* in; welke gewoonte nog ſtand bleef houden, toen de menſchen zich in Natiën verſtrooid hadden.

„Doch, behalven dat het van de eerſten, die hunne Vaders als hunne Overheid tevens eerden, werdt voortgeplant, gryze hairen eerbied te toonen, zagen ook de volgende geſlachten zelve, dat zy hun, die ouder waren, veele weldaaden hadden dank te weeten. De eerſte opvoeding en de onderhouding en beſcherming, dit alles hadden zy van hun, die ouder waren dan zy; dit moest de drift, om ouden, die hen verplicht hadden, met eerbied te bejegenen, in hun behouden; zy wisten daar benevens, by ondervinding, van hunne jeugd af, dat zy, die bedaagder waren, hen voor de aanvallen van menſchen en dieren in zekerheid ſtelden, dat zy onderrichtingen gaven, op wat wyze veele zaaken ten hunnen beste behoorden ingericht of uitgevoerd te worden; zy bemerkten dat veele ouden met omzichtigheid en wysheid hun oogmerk bereikten, en jonge lieden, integendeel, of te weinig verſtand hadden om in zekere nooden een middel tot hunne welvaart uit te vinden, of wanneer zy het driest ondernamen, hetzelve egter, by gebrek van genoegzaame kragten, wysheid en omzichtigheid, niet konden ten uitvoer brengen. Hier door moest een ſoort van hoogachtinge voor oude Lieden ontſtaan en ſtand houden. Wanneer een Kind een ſterk Man iet ziet doen, dat zyne kragten niet kunnen uitvoeren, krygt het een denkbeeld van zyne eigene zwakheid, en van de ſterkte van dien, welken het met achtinge beſchouwt, en by aldien het dien ſterken, met betrekkinge tot zyn welvaaren, aanmer-

merken kan, wordt het natuurlyker wyze genoopt *hem*, die ſterker en ouder is, te eerbiedigen. Zo groeit te gelyk met het Kind de eerbied jegens ouden op, en 't wordt eene natuurlyke drift, alles, wat ouder is dan wy zelven zyn, hoog te achten; en die drift wordt tevens onderſteund door eene menigte van duistere denkbeelden, die zich aan de ziele voorſtellen, dat deeze ſterkte of wysheid van oude menſchen voor eenigen van nut geweest is, of dat oude Lieden dezelve te vooren gehad hebben, ſchoon in hoogen *Ouderdom* de kragten van ziel en lighaam beiden verzwakken.

„ Wanneer de menſchen ſomtyds in drukkenden nood of verlegenheid geraakten, en geen beſluit genomen werdt, geene kalmte kon te wege gebracht worden, trad een Oude met een grys hoofd voor, gaf een wyzen raad, vertelde ſoortgelyke gevallen, en welke maatregels men in dezelven beraamd, wat hy in dergelyke gevallen voorheen zelv' gedaan, hadt; of hy wenkte eene onrustige menigte met de hand, om te zwygen, en naar hem te luisteren, en dan ſprak hy met zo veel nadruk, dat de onrustigen ſtille wierden, en de ſtormen bedaarden. Men herinnerde zich zulke voorvallen; de Vaders vertelden ze hunnen Kinderen, zy roemden de wysheid deezer Ouden; hier door ontſtond eerbied jegens hen in de ziele, en men verbond, met het denkbeeld des *Ouderdoms*, het denkbeeld van zulk eene wysheid, en zulk eenen moed. Schoon het met alle Ouden zo niet gelegen was, hadt egter, uit kragte der verbindinge van zulke denkbeelden, het gevoelen ſtand gegreepen, dat de *Ouderdom* daar toe bekwaam was, en men bewees den *Ouderdom* in 't algemeen dien eerbied, welke ſlegts eenigen van de Ouden verdiend hadden.

„ Zo dra men een Oud Man zag, onderſtelde men, dat hy, in ſoortgelyke gevallen, dergelyke dienſten zou *doen*; en ſchoon, onder eene Natie, elk in 't byzonder zich dit niet duidelyk voorſtelde, hadden zich egter, van hooren zeggen, en door de ondervindinge, duistere denkbeelden daar van in zyne ziele vastgezet, waar uit de vooronderſtelling volgde, dat men van den *Ouderdom* zulke voordeelen kon verwagten. Men zag hier benevens by de jeugd altoos verhitte en overylde aanſlagen, mangel van wysheid en ondervindinge, en dewyl men ſtelde, dat dit by den *Ouderdom* niet gevonden werdt, verkoos men Ouden tot Raadslieden, tot werktuigen by gewichtige onder-

nee-

neemingen, en zo zette zich, van geslachte tot geslachte, de hoogachting voor oude lieden steeds vaster.

„ Tot de oorzaaken van den eerbied voor de grysheid, breng ik ook nog deeze, dat oude Lieden doorgaands gemaatigder hartstochten hebben, en niet tot die ondeugden vervallen, aan welken de jeugd en middelbaare jaaren gemeenlyk ten prooije worden. Ik wil dit in den *Ouderdom* niet als eene deugd aangemerkt hebben, want, *toen zy niet meer konden, zeiden zy, 't zyn zonden*, is zomtyds ten hunnen aanzien waar; doch de menschen hebben altoos op de uitwerking gelet, zonder den grond daar van te onderzoeken. Zy zagen, in de verzwakte driften der oude Lieden, het zweemzel van deugd; daar en tegen bemerkten zy de uitspoorigheden, den wellust, der jonge jaaren, en gevoelden derzelver hitte en ongebondenheden. De mensch heeft een aangebooren zedelyk gevoel; zyn inwendige getuige, het geweeten, leerde hem recht en onrecht, deugd en ondeugd, en boezemde hem achting in voor de deugd; schoon hy zelv' ondeugend was. Dewyl hy dan ten minsten den *schyn* van deugd by den *Ouderdom* vondt, werdt daar door zyn eerbied voor de grysheid in 't algemeen vermeerderd.

„ De weldaaden, welken een Kind van zyne Ouderen genoot, de eerste opvoeding, het onderwys, dit alles boezemde hetzelve natuurlyker wyze hoogachting in voor zyne weldoenders. Wanneer Ouders vroegtydig sterven, namen andere oudere Lieden deeze zorgen op zich over, en dus greep die eerbied stand jegens hen, die de plaats der Ouderen bekleedden. Daar nu geen mensch leeft, die niet van anderen, die ouder waren dan hy, weldaaden ontvangen heeft, zo heeft de drift tot eerbied jegens den *Ouderdom* in allen plaats gekreegen.

„ Wanneer men eenen Ouden ziet, merkt men hem aan, of als een privaat persoon, of als een' Man, die eenen openbaaren post bekleedt, of bekleed heeft. In het laatste geval denkt men, by aldien 'er geene openlyke bewyzen van het tegendeel voorhanden zyn, dat hy zyn Ambt getrouwelyk ten meesten oirbaar der burgerlyke maatschappye bediend, veel dienst gedaan, den Staat en zyne medeburgers verplicht, en zyne kragten voor hun verteerd, heeft. Dit is oorzaak dat wy hem eerbied en achting, als eenen verschuldigden tol, betaalen. In het eerste geval kunnen wy zyns niet gedachtig zyn, zonder tevens de eene of de andere zyner verdiensten te gedenken.

Digitized by Google

ken. Hy heeft of Kinders tot den dienst van GOD en 't Vaderland opgevoed, of is arbeidzaam en vlytig geweest voor de zynen, of heeft, in den bloei en kragt zyner jaaren, veelen een goed voorbeeld gegeeven, en van zyn kant alles gedaan, om zich zelven en anderen gelukkig te maaken. 'Er leeft naauwlyks een mensch, die niet het een of ander der opgemelde zaaken gedaan heeft, of van wien wy zulks niet denken kunnen; daarom eeren wy hem in zynen *Ouderdom*. Een jongeling van verdienſten is byna eene tegenzeggelykheid. De grond tot verdienſten kan 'er zyn, maar niet de verdienſten zelve. De menſchen voelen deeze waarheid, ook wanneer zy daar van geene duidelyke bevatting hebben; want zy bewyzen den jongelingen denzelfden eerbied niet als den Ouden. Eene Vrouw, die Kinders ter wereld gebracht, alle moederlyke liefde en trouw daar aan getoond, dezelven zelve gezoogd, opgevoed, onderweezen, en daar door het welzyn van de haaren, zo wel als 't algemeene, bevorderd heeft, verdient hoogachting, en de menſchen hebben dit alcoos erkend, en deeze hoogachting zelden onthouden. Eene oude Juffrouw zelfs, die buiten haare ſchuld ongehuwd gebleeven is, (het welk het geval is, zo niet van allen, ten minſten van de meesten,) doch veel tot de goede opvoeding der kinderen van anderen toegebracht, kranke vrienden bygeſtaan, goeden raad gegeeven, en menigen goeden dienst in haare familie gedaan, heeft, is niet zonder verdienſten. Wy zien haar oud en grys, en zyn deezer verdienſten indachtig, en kunnen niet nalaaten haaren *Ouderdom* eenige achting te toonen.

„ Om deeze redenen hebben ook alle ſtichters van Godsdienſten hunnen aanhangeren bevoolen, den *Ouderdom* te eeren, en dit moet eene nieuwe beweegreden tot algemeene hoogachting voor de grysheid uitleveren. De waare Godsdienst heeft ook dit voorſchrift niet uit het oog verlooren. *Voor een grys hoofd zult gy opſtaan, en den Ouden eeren, want gy zult uwen God vreezen. Eenen Ouden zult gy niet verſmaaden, maar hem als een Vader vermaanen.* Dit zyn geboden van den waaren GOD, om den *Ouderdom* te eeren, en deeze geboden moeten de redenen, die alle volken daar toe aangedreeven hebben, in onze harten verſterken.

Credebant hoc grande nefas & morte piandum,
Si juvenis vetulo non aſurexerat.

JUVENALIS."

Het

Het andere Artykel is de Beſchryving en Natuurlyke Historie van de *Pimpelmees;* welke in dit *Woordenboek*, in deezer voege, wordt voorgedraagen:

„PIMPEL-MEES is de naam van eenen gemeenzaamen Vogel, tot het geſlacht der *Meeſen* behoorende, doorgaans by verkorting de *Pimpel* geheeten, en die met reden onder de klaſſe van onze fraaiſte Vogelen kan gerangſchikt worden. Zyne leevendigheid en ſchoone kleuren maaken hem voor 't oog eene beſchouwers zeer bevallig; en het nut, welk hy in ons Vaderland ter bevorderinge van het gemeene welzyn uitwerkt, maakt hem te recht begeerlyk.

„Hy is de *Blaauwe Mees* der Autheuren, welke door zommigen daar van wordt omſchreeven: *Mees*, met blaauwachtige Staggpennen, die van den eerſten rang uitwaards wit gerand; het Voorhoofd wit, den top van 't Hoofd blaauw. *Parus Remigibus coerulescentibus, primoribus margine exteriore albis; Fronte alba, Vertice coeruleo.* LINN. *Faun. Suec.* 240. *Parus coeruleus.* BELL. *Av.* 96. *a.* GESN. *Av.* 641. ALDR. *Orn. l.* 17. *c.* 17. WILL. *Orn.* 175. FRISCH, *Av. IIII T.* 14. *f.* 1.

„De *Pimpel-Mees*, die onder onze kleinſte Vogelen geteld moet worden, haalt in zyn geheele lengte iets meerder dan vier duimen. Zyn Bek is kort, elsvormig, zwartachtig; de Neusgaten zyn rond. De Tong is breed, in vier fnaazelen uitloopende, en zeer ſpits; de Oogen zyn zwart. Het kleine Voorhoofd is gedekt met witte Vedertjes, agter welken terſtond eene ſchoone blaauwe Kalot volgt, die het geheele bovenbekkeneel beſlaat, en welks vederen naar agteren toe eenigzins kuifswyze opryzen, vooral dan, wanneer de Vogel in actie is. Die Kuif wordt van een witten rand omringd, onder welken het overkleedzel van 't achterhoofd in donkerblaauwe vederen volgt, die als eene verlenging en verbreeding zyn van de hier voorgemelde dwarsſtreep, welke over de oogen loopt. De Wangen zyn wit; loopende beneden om dezelven heen een halsband van dezelfde donkerblaauwe kleur, die naar de Keel toe wat zwarter wordt. De Zyden en Borst zyn helder-geelverwig; doch by de Mannen ſterker gekleurd dan by de Wyven. Zó de voореinden der borstvederen een weinig van elkanderen gaapen, gelyk dikwils gebeurt, dan vertoonen zich derzelver achtereinden als maakende op de Borst een rechtnedergaande donkere ſtreep. De uiteinden der blaauwe

we vederen van het Vlerkdek zyn wit, en maaken de hier voorengezegde Baar uit, boven aan de Vlerkpennen. Deezen zyn blaauw, en aan haaren buitenſten kant eenigzins wit. Haar getal is agttien. De Staart, donkerer blaauw dan de Vlerken, beſtaat uit twaalf Pennen. Onder by de Okſelen hebben de Vleugels, die anders aan de binnenzyden vaal zyn, eene geelachtige kleur. De Pooten, Vingers, en gekromde zeer ſcherpe Nagels, van deezen Vogel, zyn donker loodkleurig, en, by oude voorwerpen, genoegzaam zwart.

„ In den Zomer worden de Bekken der *Pimpelen*, even gelyk der andere *Meeſen*, veel weeker dan zy 's Winters zyn. In alle Saiſoenen ontmoet men deeze Vogeltjes hier te lande. Zy leeven meestal van bloedelooze Diertjes, en van derzelver Eijeren. Een ongelooflyke menigte wordt 'er van die beiden door hun verſlonden in den Zomer en in den Winter; en zy dienen dus zeer merkelyk, om het evenwigt te helpen bewaaren, waar door de ſchadelyke Inſecten, (welke, kwamen hunne Jongen naar evenredigheid hunner tallooze Eijertjes te recht, welhaast de overmagt bekomen zouden,) die zo vreeſelyke verwoestingen aan ons geboomte en aan onze vrugten niet doen, welke zy anders zeer zeker aanregten zouden. De *Pimpel-Meeſen* hebben, hierom, het vermogen, van by de boomen en takken gezwindlyk op te klimmen, zich aan dezelven ook met het geheele lyf naar beneden te hangen, om van alle kanten de ſchorſen te kunnen bezien, en zich, zo ras en vaardig als eenige Vogel ter wereld, van de eene reet naar de andere te begeeven; uit welke zy Eijernesten, van allerleie Inſecten, en de Rupſen zelv', weeten los te breeken, en voor den dag te haalen. Dit is hun dagelyks werk, het geheele jaar door. 't Is ook tot deeze zeer nuttige eind-oorzaak, dat deeze Vogeltjes een, naar reden van hunne kleinheid, verbaazend groot getal van Jongen broeden; en, om des te minder aanſtoot in hunne voortteelinge te lyden, den aanleg hunner Nesten in verholene plaatzen, doorgaans in de garen van vermolſemd geboomte, maaken. De Wyfjes en Mannen broeden des nagts te gelyk, en over dag verpoozen zy elkanderen. Het getal der Eijeren is van 12 tot 16 of 18. Hunne Nesten zyn van fyn gevezelte, van binnen bekleed met hair en zagte vedertjes, toegeſteld; en hunne Eijeren zyn rosverwig met kleine roodere ſpatten. Zy voeden hunne Jongen met leevende In-

Digitized by Google

Insecten, die zy, zo veelen ze in hunne bekken vatten kunnen, onophoudelyk aanbrengen: en dewyl zy niet dan zeer bezwaarlyk in kooijen in het leeven gehouden kunnen worden, gelyk zy daar toe anders om hunne fraaiheid en leevendigheid zeer veel opgevangen zouden worden, en naardien zy ook tot geene spyze strekken voor de menschen, zo kan men ligtlyk nagaan, dat 'er jaarlyks van dit klein gevogelte eene goede hoeveelheid van afzetzelen hervoortkomt, welken het geheele jaar door medewerken aan de onderbrenging der blad- en vrugtverdervende Boom-Insecten. In Juny is gemeenlyk hun Broeityd, en in July ziet men, in de Griendten, hen reeds met de zwerm van hunne Jongen uitvliegen; maar in Augustus zyn ze al van elkanderen verspreid; zulks men hen meestal, van dien tyd af, aan enkele paaren ziet heromvliegen."

Dag-verhaal van JOHN MOORE, *M. D. gedurende zyn verblyf in Frankryk, van het begin van Augustus tot het midden van December* 1792. *Benevens een Bericht van de aanmerkelykste Gebeurtenissen, binnen Parys voorgevallen, van dien tyd af, tot aan den dood des laatsten Franschen Konings. Eerste Stuk.* Opus opimum casibus, atrox præliis, discors seditionibus, ipsa pace sævum. TACITUS. *Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1793. *In gr.* 8*vo.* 154 *bl.*

De Naam van JOHN MOORE herinnert ons terstond aan de *Beschouwing der Maatschappy en Zeden in Frankryk, Zwitzerland, Duitschland* en *Italie*, in VII Deelen, met zo veel graagte by onze Landgenooten ontvangen, dat een Tweede Druk daar van by onzen Boekverkooper, J. YNTEMA, heeft moeten opgelegd worden. Elk bewonderde 's Mans Mensch- en Characterkunde, in dat Werk ten toon gespreid, veraangenaamd door zynen leevendigen en bevalligen styl. —— Die kundige Waarneemer van Personen en zaaken kan niet dan met onderscheiding ten voorschyn treeden onder de groote menigte, die het thans woelig en onrustig Tooneel in *Frankryk*, zints eenigen tyd, opengeschooven, beschouwd en beschreeven, hebben. Wy vatten met greetigheid het Eerste Stuk, nu voor ons liggende, op, en het beantwoordde aan onze rey-

regtmaatige verwagting: wy haasten ons, om het onzen Leezeren te doen kennén.

„ Met hoe veel reden," ſchryft de Uitgeever in het korte Voorberigt, „ zou men niet verlangen, dat een „ onpartydig, en, zo veel mogelyk, onbevooroordeeld, „ Wysgeer, die als een Vreemdeling in 't midden dier „ woelingen verkeerde, daar by tegenwoordig, zyne aan„ tekeningen, met eené welmeenende onpartydigheid, ne„ derzette; en mogt men 'er nog iets by verlangen, dan „ zou men wenſchen, dat zodanig een Man toegang hadt „ tot alle rangen van menſchen. Naauwlyks ware het „ te wagten geweest, dat dit zo zeldzaam geluk dat „ aanmerklijk Tydvak der *Franſche Staatsomwenteling* (op „ den Tytel aangeduid,) zou bejegend hebben, en egter „ de beroemde JOHN MOORE, aan onze Landgenooten „ zo voordeelig bekend door zyne *Beſchouwing van de* „ *Maatſchappy en Zeden in Frankryk*, enz. die voor een „ meesterſtuk van menschkunde, zo wel als van aange„ naame ſchryfwyze, moge gehouden worden, die door„ zigtige en ſchrandere *Britſche* Wysgeer, was juist dien „ tyd in *Frankryk*, en hieldt, in zynen aangenaamen en „ vryen ſtyl, een Dagboek der Gebeurtenisſen, van het „ begin van Augustus tot December onder zyne oogen „ voorgevallen."

Behalven de algemeene geſchiktheid, die een ieder, in MOORE's Schriften geen vreemdeling, hem zal toekennen, om een zeer leezenswaardig *Dagboek* te vervaardigen van Voorvallen, die men deels uit de Nieuwsmaaren en andere Stukjes weet, zal men hem geene byzondere geſchiktheid tot die taak kunnen ontzeggen, en moeten toeſtemmen, dat hy boven veelen verdient gehoord te worden.

Men ſlaa het oog op het begin des *Dagverhaals*. —— „ Vóór ik een en twintig jaaren oud was, hield ik my „ twee jaaren te *Parys* óp. Naderhand deed ik eenen tocht „ na *Vlaanderen*, en keerde huiswaards door *Frankryk*, „ eenigen tyd vóór ik den Hertog van HAMILTON, op „ zyne Reize door deeze en andere Staaten van *Europa*, „ vergezelde (*).

„ By alle deeze gelegenheden liet de vriendelykheid, „ on-

(*) De meergedagte *Beſchouwing*, enz. is eene vrugt dier Reize. Men zie, wat *Frankryk* betreft, het Iſte Deel. Welk eene Verandering!

Digitized by Google

„ ongedwongen houding, en byzondere vrolykheid, des „ *Franſchen* Volks eenen zeer aangenaamen indruk op „ myne ziele achter, en het ſpeet my menigmaalen, dat „ eene Natie, welke eenen zo ſchoonen aanleg hadt om „ gelukkig te zyn, en anderen gelukkig te maaken, ge„ bukt ging onder den last van een willekeurigen Re„ geeringsvorm, en onbillyke Wetten.

„ Dikwerf zelde ik: hoe uitneemend gelukkig zou een „ Volk van deezen aanleg zyn, wanneer aan 't zelve „ een zo vry en onpartydig ſtelzel van Regeering kon „ ten deele vallen, als waarop *Groot-Brittanjen*, ze„ derd de Omwenteling, zig mag beroemen!

„ Van het oogenblik toch, het is waar! dat ik eenige „ gelegenheid had om op te merken, aan welke ſchan„ de en vernedering de menschlyke natuur blootgeſteld „ is, by gebrek van deezen zegen, heb ik dien op 't „ ernſtigst toegewenscht aan ieder Land op den Aard„ bodem; en, zo dra de Omwenteling van den Jaare „ 1789, in *Frankryk*, begon, verheugde ik my in de „ hoope, dat een zo uitgeſtrekt en volkryk deel van „ *Europa*, aan deezen zegen, deel erlangen zoude.

„ Bezield met zodanige gevoelens, was het natuurlyk „ in my, dat ik verlangde, om dit zelfde Volk in een „ ſtaat van Vryheid te bezoeken, welks opeengeſtapelde „ verdrukkingen, onder het voorgaande beſtuur, ik zo „ vaak bejammerd had. —— Een waarlyk aangenaame „ gelegenheid, om deezen trek in te volgen, wierd my „ in den laatst voorgaanden Zomer aangebooden, door „ den Graaf VAN LANDERDALE." —— Met deezen, en den éénigen zyner Zoonen, reisde hy na *Frankryk*, en wierd hier uit het tegenwoordig *Dagverhaal* gebooren. Geen dor *Dagboek*. Dit kon MOORE niet ſchryven; maar een berigt van het geziene en gehoorde, op elken dag opgetekend met dat vuur, 't welk de leevendige voorſtelling der gebeurtenisſen van dien aart natuurlyk verwekt, en doormengd met de bedenkingen, daar uit in den geest opwellende, het papier aanbevoolen met eene *Engelſche* vrymoedigheid, die beide de Partyen de waarheid onbewimpeld zegt. Het Dagverhaal loopt, in dit Eerſte Stuk, van 4 Aug. 1792 tot den 22 dier Maand ingeſlooten.

Wy willen der nieuwsgierigheid niet voorkomen, met, voor tegenwoordig, het een en ander uit dit *Dagverhaal* te kippen. Wy bepaalen ons om ſlegts op te geeven wat hy

hy van de herkomst en het beſtaan van de *Club der Jacobynen* zegt. In de Nationaale Vergadering was de Heer MOORE reeds een en andermaal geweest, en hadt 'er zeer hoogloopende handelingen bygewoond. Al den tyd, dien hy te *Parys* hadt doorgebragt, was hy zeer nieuwsgierig geweest, om de berugte *Club der Jacobynen* te zien; dit mogt hem eerst op den 17den gebeuren, wanneer een der Leden hem den toegang bezorgde. Te welker gelegenheid hy in zyn *Dagverhaal* optekent:

„ Dit Genootſchap is zyn opkoomst verſchuldigd aan „ een klein getal Afgevaardigden van *Bretagne*, die elkan„ deren toevallig te *Verſailles* ontmoeteden, in den Jaare „ 1789. Verſcheide Gedeputeerden van andere Provin„ tien, de yverigſten voor de Vryheid, voegden zich „ ſchielyk by hen, ja zelfs werden in dit Gezelſchap „ ook andere yveraars toegelaaten, welke geene Gedepu„ teerden waren; men noemde het toen *Comité Breton.*

„ In dit Gezelſchap wierd het eerst de voorſlag ge„ daan, om de meerderheid der Staaten Generaal voor „ eene Nationaale Vergadering te verklaaren.

„ Toen de Nationaale Vergadering naar *Parys* wierdt „ overgebragt, hieldt dit Genootſchap zyne byeenkom„ ſten in het Klooster der *Jacobynen*, in de ſtraat *St. Honoré*, en nam den naam aan van *Societeit der Revolutie*, en vervolgens dien van *Vrienden der Conſtitutie*; „ doch men noemt ze in de wandeling, eenvoudig, *Jaco„ bynen.* Een groot getal van dezulken, die, in de „ Nationaale Vergadering, of in den Burgerſtand van *Pa„ rys*, in talenten boven anderen uitſtaken, wierden, van „ tyd tot tyd, tot Leden deezer Societeit verkooren, en „ men heeft my verhaald, dat zy meer dan 1400 in ge„ tale geweest hebben.

„ De erkende bezigheid van dit Gezelſchap is, om over „ de belangen van het Landsbeſtuur te raadpleegen, en „ voor die der Vryheid te waaken.

„ Societeiten van denzelfden naam en aart zyn door ge„ heel *Frankryk* opgerigt, en houden eene geregelde Cor„ respondentie met de oorſpronglyke te *Parys*, en rigten, „ door onderling elkanderen alles mede te deelen, en met „ goeden raad elkanderen by te ſtaan, zaaken van de ui„ terſte aangelegenheid, met veel nadruk, uit.

„ M. ALEXANDER LAMETH en M. DUPORT waren, zo „ als men my berigtte, de eerſten, die het ontwerp voor„ ſtelden, om ſoortgelyke Societeiten, als die der *Jacoby„ nen*

Digitized by Google

„ *nen* van *Parys*, door geheel *Frankryk* op te rigten, en „ eene geregelde Correspondentie met dezelve te houden.

„ Deeze onafgebrokene zamenwerking geeft reden van de „ onmiddelyke en algemeene goedkeuring, die alle Depar„ tementen, meermaalen, te kennen gaven, over deeze „ of geene maatregelen der Vergadering; 't geen den „ vreemdelingen onbegrypelyk moest voorkomen, by ge„ brek van kennis aan deezen beſtendigen en ſchielyken „ omloop der gevoelens. 'k Hoor, dat 'er, op zyn minst, „ tien duizend ſoortgelyke Societeiten in *Frankryk* aan„ weezig zyn.

„ Veele Stukken van de uiterſte aangelegenheid worden „ in de *Paryſche* Societeit der *Jacobynen* behandeld; vóór „ men ze in de Nationaale Vergadering brengt, en men „ kan den opgang, dien ze daar maaken zullen, door„ gaans gelyk ſtellen met dien, welken zy in de Socie„ teit maakten.

„ De Zaal, waarin de *Jacobynen* vergaderen, is naa „ genoeg eveneens opgeſchikt, als die der Nationaale „ Vergadering. De Spreekſtoel of leezenaar, voor welke „ de Leden het woord voeren, is tegenover de zitplaats „ van den Preſident; 'er is een tafel voor de Secreta„ risſen, en Galleryen voor eene groote ſchaare Toe„ hoorders van (beide) Sexen, in de eene zo wel als „ in de andere. 'Er zyn eenige mannen aangeſteld, die „ door de zaal wandelen, om ſtilte te beveelen, of lie„ ver te verzoeken, wanneer de debatten hevig worden „ in de *Club der Jacobynen*, op dezelfde wyze als dit „ door de Deurwaarders in de Nationaale Vergadering „ gedaan wordt, en meestal met even weinig uitwer„ king; de ſchel van den Preſident, en de ſtemmen der „ Deurwaarders, worden dikwerf eveneens verdoofd, in „ hevige debatten, by de eene en andere Vergadering; en „ men zou mogen twyfelen, of ÆOLUS zelve, die

Luctantes ventos tempestatesque ſonoras
Imperio premit,

„ ſommige luidruchtige Leden op eens konde doen zwy„ gen, wanneer

Illi indignantes magno cum murmure....
Circum claustra fremunt.

Digitized by Google

„ 'k Heb gehoord, dat ſommige Leden, die het ſterkſte „ uitblonken in talenten en characters, onlangs de So- „ cieteit verlaaten hebben, en dat deeze thans by lange „ niet zo aanzienlyk is, als te vooren. ROBERSPIERRE, „ die Lid was der Conſtitueerende Vergadering, en het „ dus van de tegenwoordige niet zyn kan, heeft een „ aanmerkelyk gezag in de *Club der Jacobynen*, waar door „ zyne invloed, in de Vergadering en den Raad der Ge- „ meente van *Parys*, zeer groot is.

„ M. LA FAYETTE, in zyn berugten Brief van den 16 „ Juny uit het Camp van *Maubeuge*, over deeze Socie- „ teit ſpreekende, zegt: „ „ De *Jacobynſche Factie* is „ „ oorzaak van alle wanordes; haar beſchuldig ik hier- „ „ van openlyk. Ingerigt, als of het een Ryk op zich „ „ zelven ware, en blindelyk beſtuurd door eenige „ „ heerschzugtige hoofden, maakt deeze Societeit een „ „ lichaam op zich zelve uit, midden onder het *Fran-* „ „ *ſche* Volk, waar van zy zich de magt aanmaatigt, „ „ terwyl zy, over deszelven Vertegenwoordigers en Af- „ „ gevaardigden, haare heerſchappy uitſtrekt." "

„ Deeze Brief aan de Nationaale Vergadering, zo wel „ als het verlaaten van de Armee, en zyne verſchyning „ in de Vergadering op den 28 Juny, keerde het gety „ der Volksgunſte geheel van hem af; en thans verſpreid „ zich het gerugt, dat de Generaal LA FAYETTE met zyne „ Armee tegen *Parys* in aantogt is.

„ Heden was 'er by de *Jacobynen*, om eigenlyk te „ ſpreeken, niet zo zeer een debat tegen hem, als wel „ eene reeks van de heftigſte uitvaaringen. Ik verneem, „ in de daad, dat de Spreekers, zederd eenigen tyd, één „ lyn trekken; want de aanhangers van ROBERSPIERRE „ maaken zulk een geraas, wanneer 'er iemand opſtaat „ om gevoelens te uiten, tegen die van deezen man „ overſtaande, dat de ſtem van den Spreeker verdoofd „ worde, en hy zich genoodzaakt zie, om den Spreek- „ ſtoel over te laaten aan eenen anderen Redenaar, wiens „ uitſpraaken meer in den ſmaak vallen.

„ De Motie die het algemeenſte beviel, terwyl ik te- „ genwoordig was, was die, om eene premie te ſtellen „ op het hoofd van M. LA FAYETTE, en dat ieder Bur- „ ger *put courir ſus*, 't geen zo veel wil zeggen als dat „ een ieder, die pleiſier hadt om hem te vermoorden, „ daar voor beloond zou worden.

„ Even vóór de Vergadering ſcheidde, trad een der „ *Mar-*

Digitized by Google

„ *Marſeillaanen*, die niet eens een Officier ſcheen, op „ den Spreekſtoel, en zeide dat 'er berigt was, dat de „ Commisſarisſen van de Vergadering, naar het Leger „ van LA FAYETTE, te *Sedan* gearresteerd waren; en, „ indien dit zo ware, dat hy, en anderen van zyne „ Landslieden, een oogmerk hadden, om van de Natio- „ naale Vergadering verlof te vraagen, om naar *Sedan* „ te marcheeren, en vandaar te haalen de koppen dier „ booswigten, die zich onderwonden hadden, om haare „ Afgevaardigden te arresteeren. „„ Wy zyn," ver- „ volgde hy, „ arme menſchen, die op ſtroo ſlaapen; „ „ maar, wanneer 't om 't heil des Vaderlands te doen „ „ is, zullen wy toonen, dat wy Mannen van den „ „ ioden Augustus zyn!" "

„ 'Er was eene groote menigte van Vrouwen op de „ Galleryen; doch, dewyl 'er geene enkele zich in 't „ lichaam der zaale bevondt, wierd ik zeer verrast, door „ 'er eene te zien intreeden, en onder de Mannen plaats „ neemen. Zy was uitgedoscht in eene ſoort van En- „ gelsch rykleed; maar haar opperkleed was de Uniform „ der Nationaale Gardes. By nader onderzoek vernam „ ik, dat deeze Amazone Mademoiſelle PHEROIGNE ge- „ heeten was: zy distingueerde zich in de actie van den „ ioden, door de Vlugtelingen weder te verzamelen, en „ aan het hoofd der *Marſeillaanen* ten tweedenmaale eene „ attacque te waagen. —— Zy ſchynt omſtreeks één of „ twee en dertig jaaren oud te zyn, is iets meer dan „ middelmaatig van grootte voor eene Vrouw, en heeft „ een ſnugger krygsmans weezen, dat eenen Man niet „ kwalyk ſtaan zou."

De Uitgeever maakt eene verontſchuldiging, wegens het veelvuldig gebruik van *onduitſche woorden*, en, wil het toegeſchreeven hebben aan eene zugt, om de duidelykheid te betragten, en allen ſchyn van gemaaktheid te vermyden. Wy vallen des niet onder de kieschkeurigſten, en willen gaarne die onduitſche woorden gebezigd zien, welke klaarheid byzetten, en gemaaktheid weeren; doch, in veele gevallen, zou de Heer Vertaaler, met Duitsch, noch duister, noch gemaakt, geweest zyn. —— Wy verlangen na de volgende Stukjes, en twyfelen geen oogenblik, of dit is ook het verlangen van allen, die het tegenwoordige geleezen hebben.

Digitized by Google

Bedenkingen, voorgeſteld aan het Franſche Volk, aangaande het Regtsgeding, tegen LODEWYK DEN XVI *aangevangen. Door den Heere* NECKER, Vitam impendere vero. *Vertaald door Mr. ***. Te Amſterdam by* W. Brave, 1793. *In gr.* 8*vo.* 87 *bladz.*

De geweeze Staatsdienaar van LODEWYK DEN XVI, die thans in afzondering zyne dagen ſlyt, en voor geen gering gedeelte beſteedt, met zyne bekwaame pen te gebruiken in het ſchryven over Staatszaaken, de *Franſche* Omwenteling betreffende; een Man, ten eenigen tyde, by herhaaling, als 't ware, de Afgod der *Franſche Natie*, doch thans de Vloek der beide Partyen, die *Frankryk* verdeelen, treedt met zyne *Bedenkingen* te voorſchyn, aangaande het Regtsgeding, aangevangen tegen een Vorst, met wien hy langen tyd omgegaan heeft, aan wien hy ſchryft, „ noch door erkentenis, noch door hoop, ver„ bonden te zyn; daar hy hem nooit de gelegenheid ge„ geeven, noch het vermaak gelaaten, heeft, om hem „ eenige weldaad te bewyzen, en voor altyd van de „ wereld afgezonderd is." —— „ Het voegt misſchien," gelyk hy zich laat hooren, „ aan een geweezen Staats„ dienaar van deezen Koning, het voegt aan eenen ge„ tuigen van deszelfs Deugden, om zich het eerst in „ de ry van zyne verdeedigers te ſchaaren, en alle de „ aandoeningen van myne ziel, dit denkbeeld met ver„ voering omhelzende, hebben my den tyd niet gelaa„ ten, om myne kragten af te meeten. Helaas! zal ik „ gehoor krygen, terwyl alle de toegangen voor de vrien„ den der onderdrukte onſchuld geſlooten zyn, en zal „ myne ſtem, myne zwakke ſtem, zich eenen weg kun„ nen baanen in het midden van het gedruisch der drif„ ten, in het midden der beroerten, welke eene duis„ tere Staatkunde naar haaren wil verwekt en beſtuurt. „ Ik zal het ten minſten onderſtaan, en het is aan de „ beſcherminge van alle edelmoedige en gevoelige zielen, „ dat ik deeze woorden, met eene beevende hand, en met „ alle aandoeningen van een bedrukt hart, kome toever„ trouwen."

Van zyne bedugtheid, dat zyn ſchryven geen gereeden ingang zou vinden, geeft hy blyk in deeze Verklaaring, aan 't begin der *Bedenkingen* geplaatst, den 30ſten van Oc-

Digitized by Google

October 1792 gedagtekend: „ Onzeker, of ik in de „ tegenwoordige tydsomſtandigheden deeze zwakke ver„ deediging van den ongelukkigſten der Vorſten, naar „ myne wenſchen, gemaklyk in *Frankryk* zal kunnen ver„ ſpreiden, bidde ik die geenen, welke hier toe zou„ den kunnen medewerken, om zich wel met myne in„ zigten te willen vereenigen: zy zullen geen gevaar „ loopen van zich bloot te ſtellen; want ik heb zorg „ gedraagen, om niemand te beledigen, en, ſchoon diep „ getroffen, geloof ik, in agt genomen te hebben die „ gemaatigdheid, welke de wensch, om wel te ſlaagen, „ my moest inboezemen. — Ik raake, voor het overige, „ noch middelyk, noch onmiddelyk, eenig ſtaatkundig „ denkbeeld, en hoop, onder deeze voorwaarden, noch „ aan het Volk, noch aan deszelfs Vertegenwoordigers, „ te zullen mishaagen."

Met de kragt van verwen, NECKER eigen, maalt hy het rampzalig lot des gevangen Konings, en de handelwyze omtrent hem gehouden, bovenal diens gedrag op den 20 Juny en den 10 Augustus; doorloopt de lyst der Beſchuldigingen tegen hem ingebragt, en poogt de ongegrondheid of twyfelagtigheid van dezelve aan te wyzen; en ſtelt hy den Vorst, dien hy zeven jaaren lang gediend heeft, in het gunſtigst daglicht. Breed weidt hy uit over de Onſchendbaarheid van den perſoon der Koningen; en de Onſchendbaarheid des *Franſchen* Monarchs, bedongen in de Acte der Staats-Conſtitutie door hem ondertekend; en dat deeze althans moest gelden omtrent LODEWYK DEN XVI, dien hy voorts afbeeldt als, zonder die Onſchendbaarheid, geregtigd op de erkentenis des *Franſchen* Volks; ten welken einde hy ophaalt, wat deeze al voor het Volk gedaan heeft. Hier aan hegt hy een hartroerende ſchets van het tegenwoordig lot des Konings en diens Gezins; en herinnert, ten ſlot, de *Franſchen* aan de *Engelſche* Natie, ten tyde dat CAREL DE I op 't ſchavot ſneefde. „ Bewaart," zegt hy, omtrent het einde, „ bewaart het overſchot des „ *Franſchen* naams, door u tot een Borstweering voor „ deezen ongelukkigen Vorst te ſtellen, en eindelyk dien „ bloedkreet te verſmooren, waar van Hemel en Aarde „ met ſchrik ſchynen te weergalmen. Ach! laat uw Ko„ ning, daar hy op den oever van zyn leeven ſtaat, daar „ hy tot dat toppunt des ramps geklommen is, waarin „ de inſpraak der meedogenheid zich in 't hart der Wil-

Digitized by Google

„ den zelf doet hooren, laat uw Weldoender in 't einde
„ eenige Vrienden onder ulieden ontmoeten. — Ik zwyge
„ van zynen rang, van zyne voorledene grootheid, ik
„ zwyge van de Koninglyke waardigheid; ik laat aan
„ den tyd over, om het geſchil tuſſchen de onderſchei-
„ dene ſtaatkundige gevoelens te beſliſſen: maar my is
„ geene vryheidsleere bekend, die niet voor eeuwig ge-
„ ſchandvlekt zou worden door een wanbedryf, waar van
„ het bloote denkbeeld ieder gevoelig mensch met af-
„ ſchrik doet te rugge deinzen!"

Wat men ook, over de bondigheid of onbondigheid den aangevoerde *Bedenkingen* van den Heer NECKER oordeele, en ſchoon 'er, onzes inziens, niet weinig Declamatie onder loope, zal elk, dezelve leezende, zich verzekerd houden van 's ouden Staatsdienaars perſoonlyke verknogtheid aan den Koning, wiens zaak hy bepleit; eene verknogtheid, welke hem, in de hitte des yvers, niet zelden woorden en uitdrukkingen laat ontvallen, die wy niet wel kunnen overeenbrengen met die *Behoedzaamheid*, waar van hy in de boven aangetoogene korte Verklaaring ſpreekt.

NATIONAALE CONVENTIE.

Verdediging van LODEWYK, *uitgeſproken voor de Balie van de Nationaale Conventie, op Woensdag den 26 December* MDCCXCII, *het Eerſte Jaar der Republiek, door den Burger* DESEZÉ, *een van zyne aangeſtelde Verdedigers: gedrukt op 't bevel van de Nationaale Conventie. Naar een echt Origineel uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam by* H. de Vries, 1793. *in gr.* 8*vo.* 91 *bl.*

DESEZÉ, die met MALESHERBES zich aanboodt om de zaak van LODEWYK DEN XVI te bepleiten, rigt de Verdeediging dien Vorſten deezer wyze in, dat hy, voorteerſt, de *Gronden, betrekkelyk de Onſchendbaarheid des Konings*, door de Conſtitutie bepaald, uit twee oogpunten beſchouwt; te weeten uit dat, waarin LODEWYK zich bevondt, vóór de Vernietiging der Koninglyke Waardigheid, en onder dat, waarin hy geplaatst was, zedert men die Vernietiging hadt bepaald. — Vervolgens gaat hy over om 's *Konings Daaden* te onderzoeken, zo die de aan-

aanneeming der Conſtitutie voorgingen, als die daar op volgden; en neemt hy byzonder in overweeging, de Daaden, die onder de verantwoordelykheid der Ministers vallen, en die, welke LODEWYK in Perſoon aangaan. In alles vindt hy den Koning onſchuldig, en bepleit die onſchuld met meer heftigheids dan klems. Hy beklaagt zich, in den aanvang der Verdeediging, over gebrek aan tyd, hem en zyne Medeädvocaaten verleend, en herhaalt zulks in een kort dus luidend Voorberigt: „ Genoodzaakt „ om eene Verdediging van zo veel gewigts te ſchry„ ven, in den korten tyd van vier nagten, terwyl ik de „ dagen doorbragt in met myne Medeädvocaaten de tal„ looze ſtukken, welke men ons ter hand geſteld hadt, „ te onderzoeken, behoef ik niet te zeggen, dat gemelde „ Verdediging blyken draagt van die ongemeene over„ haasting, waarmede ik verpligt geweest ben dezelve in „ orde te brengen, en dat zy, in zeker opzigt, niets an„ ders bevat dan zamengevoegde beſluiten. Ik heb een „ heiligen pligt moeten vervullen, en heb alleenlyk my„ nen yver, niet myne kragten, geraadpleegd."

't Is deeze Verdeediging, in welke LODEWYK, blykens zyne hier agter gevoegde Verklaaring, volkomen berustte. Wy zullen 'er alleen het ſlot van bybrengen. „ Hoort," zegt DESEZÉ, „ hoort by voorraad de Historie, die tot „ de faam zal zeggen —— LODEWYK beklom op zyn „ twintigſte jaar den troon; op zyn twintigſte jaar gaf hy „ op den troon een voorbeeld van Zeden; hy bragt 'er „ geenige ſchuldige zwakheid op, geenige verdervelyke „ neiging; hy was ſpaarzaam, regtvaardig, geſtreng, en „ toonde altyd ſtandvastig de vriend des Volks te wee„ zen; het Volk begeerde de vernietiging van eene be„ laſting, waar door het gedrukt werd; hy vernietigde „ dezelve — het Volk verzogt verzagting in den dienst; „ hy maakte 'er een begin mede, met den dienst in zyne „ eigene Domeinen te verzagten —— het Volk begeer„ de verandering in de crimineele Wetgeeving, ter ver„ ligtinge van het lot der beſchuldigden; hy maakte die „ veranderingen —— het Volk begeerde dat millioenen „ *Franſchen*, welken door de geſtrengheid van onze ge„ bruiken tot nu beroofd waren van de regten die Bur„ gers toekomen, dat zy dat regt zouden verkrygen „ of herkrygen; hy ſtelde ze door zyne Wetten in 't ge„ bruik daar van —— *het Volk begeerde de Vryheid; hy*

„ *gaf het die!* (*) —— hy kwam hen zelf altoos vóór
„ met zyne Opofferingen —— en ondertusschen is het
„ uit naam van dat zelfde Volk dat men thans vraagt
„ — — — Burgers! ik ga niet verder — ik houd vóór de
„ Historie op —— denkt, dat zy uwe Uitspraak zal be-
„ oordeelen, en dat haare Uitspraak die der Eeuwen zal
„ weezen!"

(*) „ Deeze woorden, uitgesprooken zynde door den Verdediger van LODEWYK, en zedert in zyn Manuscript doorgehaald, heeft de Nationaale Vergadering geboden, dat dezelve hersteld zouden worden."

Noot van den Verdeediger van LODEWYK. „ Een van ons hadt deeze woorden in het Manuscript doorgehaald, uit agting voor de Conventie zelve, en om dat zy mogelyk in de spreekplaats morringen zouden hebben veroorzaakt; maar de weglaating van die woorden 't onderwerp van een Decreet geworden zynde, (dit is hier agter gevoegd) oordeelen wy ons verpligt te verklaaren, dat wy, met de woorden: *Hy gaf het die*, geen ander oogmerk hebben, dan te doen herinneren, dat LODEWYK de Vryheid der *Franschen* heeft voorbereid, door de zamenroeping der Staaten Generaal, 't welk op zyn bevel geschied is; en het Decreet der Natie, van den 4 Aug. 1789, waarin LODEWYK uitgeroepen wordt voor den *Hersteller* van de *Fransche Vryheid!* heeft ons zelf die woorden ingegeeven."

Leven en Dood van LODEWYK DEN XVI, *Koning van Frankryk en Navarre; na het Fransche van den Heere* DE LIMON. *Met Portraiten. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 121 bl.*

„ De noodlottige byl is dan gevallen, zy is gevallen,
„ en heeft den leevensdraad van den grootsten den
„ besten der Koningen in heuren val doorsneeden, en ik!
„ ik! diep getroffen door die ongehoorde die afgryslyke
„ maare, zou kunnen zwygen, zou dien ramp stil in my-
„ nen boezem verkroppen! Neen! spreeken zal ik, myn
„ mond zal over de geheele aarde de waardy uitgalmen
„ van dat hoofd, dat, helaas! zo ontydig, helaas!
„ zo elendig, gevallen is!" —— Dus luidt de aanhef deezes *Leevens* en *Doods* van LODEWYK DEN XVI, van den Heer DE LIMON, die, blykens eene aantekening, bl. 81, een der eerste Officieren van den Hertog van ORLEANS geweest is.

In

In dien verrukten ſtyl vaart de Heer DE LIMON voort, om 's Konings Leeven, van zyne Opvoeding af, diens Egtverbintenis, Huislyk genoegen, Kundigheden, en Deugden, te beſchryven. „ Hy bezat," volgens DE LIMON, „ den Godsdienst van LODEWYK *den Godvrugtigen*, de wysheid en gemaatigdheid van CAREL DEN V, de regtvaardigheid en eerlykheid van LODEWYK DEN XII, de getrouwheid van FRANCISCUS DEN I, de goedheid, de vrymoedigheid, de gulhartigheid (*Bonhommie*), men vergeeve my deeze uitdrukking, myn gevoel ſtaat my geene andere uitdrukkingen toe, ja de gulhartigheid van HENDRIK DEN IV." Als een bezitter van alle die Bekwaamheden en Deugden, laat DE LIMON LODEWYK DEN XVI den Throon beklimmen, en regeeren.

„ Ondertuſschen," laat hy volgen, „ hadt MAUREPAS „ 's Konings jeugd en gebrek aan ondervinding in eenen „ onregtvaardigen oorlog gelleept; laaten wy het durven „ zeggen, vóór de Naakomelingſchap het zegge, in een „ voor altyd rampzaligen oorlog, die *America* de vryheid, en *Frankryk* den doodſteek gegeeven heeft. — „ ô Gy nieuwe Waereld! hoe duur komt uw aanzyn der „ Menſchheid te ſtaan! wat zyn uwe geſchenken ramp„ zalig! Herneem uw goud, waarmede gy ons verbys„ tert, voor den prys des bloeds, 't welk wy op uwe „ oevers geſtort hebben. Herneem de valſche Vryheid, „ waar mede gy myn Vaderland vergiftigd hebt. Gy „ zyt het, die de ketens ſmeedde, waar mede LA FAIJETTE den Zoon van zo veele Koningen belaaden „ heeft; tot uwent is dat vadermoordend ſtaal geſcherpt „ .... Maar gy zendt ons alle de misdaaden over, en „ behoudt alle de deugden."

„ Hoe onregtvaardig die oorlog ook ware, men moest „ dien egter ſtaande houden. De duiſterſte kunſtenaary „ hadt in het beſtuur der Financien een Man, Mr. NECKER, ingeſchooven, die den uiterlyken ſchyn van een „ ongemeen talent voorſtelde, om de ongeloofbaare on„ kunde, die men naderhand als Financier in hem ont„ dekt heeft, en zyne volſtrekte onbekwaamheid tot „ Staatsdienaar, voor de oogen van het algemeen te be„ dekken." Alles wat die Staatsdienaar, en de Koning, op diens raad, gedaan heeft, wordt met de leelykſte verwen afgemaald, 't geen DE LIMON tot de harde verklaaring brengt: „ NECKER, de Minister van LODE-

„ WYK DEN XVI, heeft hem *ontthroond*. Dit woord *is* „ 'er uit, en ik zal het niet weder inhaalen, ja hy heeft „ hem *ontthroond!*" (*) De oproeping der Algemeene Staaten, en het daar by voorgevallene, houdt de Heer DE LIMON „ voor de laatſte zugten der Vryheid, der „ Waarheid en der Monarchie!" Die dubbele vertegenwoordiging heeft, zyns oordeels, alle onheilen over *Frankryk* gebragt, „ met deeze eindigt de Regeering van „ den ongelukkigen LODEWYK DEN XVI, en hier begint de „ reeks zyner doodlyke rampen." Rampen, die wy hier met ſchriklyker kleuren dan elders afgemaald vinden, tot op de akeligſte beſchryving van 's Vorſten Dood, beſlooten met deeze woorden: „ De Koning is niet meer, „ en *Frankryk* is ten grave gedaald! LODEWYK DE XVI, „ veel grooter op het Schavot, dan het ooit mogelyk is „ op een Throon te kunnen worden, LODEWYK DE XVI „ leefde als een Wyze, en ſtierf als een God: zyn lyden „ eindigt ... het onze begint."

Dit wordt gevolgd van verwytingen en bedreigingen aan hun, die hy met den naam van „ Tyrannen, Beulen „ en Barbaaren, die nu de grootſte aller wandaaden volltrokken hadden," beſtempelt; en beſlooten met eene Spraakwending of Aanroeping van LODEWYK DEN XVI, tot wien hy ten ſlot verzugt, „ O! myn Meester! ongelukkig Monarch! roemryk Martelaar! verwaardig u, „ om, uit den ſchoot der gelukkige Eeuwigheid, aan de „ ſmertlyke hulde van myn hart, de getrouwe weerklank „ der harten van alle waare *Franſchen* een welgevallen „ te betoonen!"

De Heer DE LIMON vat de ſcherpe pen weder op, tot een *Onderzoek van het Koningsmoordend Decreet*, van den 16 Jan. 1793, en vindt de *Nationaale Conventie*, in de beide gevallen, dat zy LODEWYK DEN XVI, of als *Koning* of als *eenvoudig Particulier*, geoordeeld heeft, aan niet min dan *vyf en twintig Overtreedingen* ſchuldig; en, deeze bygebragt hebbende, roept hy uit: „ *Franſchen!* „ Paryſenaars! Volk dat men misleidt! ziet daar de waarheid, ontwaakt eindelyk, ziet in welk een afgrond men „ u geſtort heeft; wagt niet tot uwe verdrukkers, nu „ den een dan den ander ontzielende, van *Frankryk* een „ uit-

(*) En dit is de Man, wiens *Bedenkingen aan het Franſche Volk* wy zo even vermeld hebben!

Digitized by Google

„ uitgeſtrekt graf maaken. Gy zyt allen, zonder hoop, „ verlooren, zo gy u niet haast, uwe wreede dwaalingen „ af te leggen, onzen jongen Koning en Regent te erken- „ nen, en uwe Vyanden te richten!"

Wy gelooven, dat de bygebragte ſtaalen genoegzaam zyn, om elk onzer Leezeren den aart en aanleg van dit Werkje ten vollen te doen kennen.

De Pourtraiten, en derzelver Byſchriften, trokken onze aandagt, door derzelver vreemdheid; ze zyn keurlyk gegraveerd, in Medaillon, omringd met een rand, waarin traanen verbeeld zyn, en onder dat des Konings ook een Doodshoofd. Boven 't zelve ſtaat, *Il ſçut aimer, ſouffrir & pardonner*; en beneden, Ô LOUIS! Ô MON ROI! —— Behalven de traanen, in den rand rondsom het afbeeldzel der Koninginne, ziet men vier Kruisjes, boven 't zelve leest men, MATER DOLOROSA, en onder,

o Perfidie! o crime! o jour fatal au monde!
o Mort! toujours preſente a ma douleur profonde!

Boven dat des Dauphins leezen wy, LOUIS XVII, ROI DE FRANCE, en beneden deeze regels:

Eh quoi! tous les malheurs aux humains reſerves,
Faut il, ſi jeune encore, les avoir eprouves!

Prysverhandelingen, uitgegeeven door het Taal- en Dichtlievend Genootſchap, ter Spreuke voerende: Kunst wordt door arbeid verkreegen. *Vierde Deel. Te Leyden voor het Genootſchap. En te bekomen te Amſterdam by* H. Keyzer, 1792. *In gr. 8vo. 260 bl.*

Het Leydſche Taal- en Dichtlievend Genootſchap, dat zich by aanhoudenheid toelegt, om gewigtige ſtoffen ter bewerkinge op te geeven, en telkens gelukkig genoeg is, om de meeste derzelve te mogen bekroonen; deelt, in dit *Vierde Deel* van deszelfs *Prysverhandelingen*, drie bekroonde Antwoorden mede, van de Heeren KASTELEYN, ROCHUSSEN en ERKELENS, *over de veréischten en kenmerken van den Styl der Poëzy in onderſcheiding van dien der Welſpreekenheid.* Doende deeze Verhandelingen vergezeld gaan en agtervolgen door eene *Beöordeeling van den eerſten Herderszang, uit de Dichtlievende Tydkortingen:* welke beöordeeling door den Heer Mr. WILLEM BILDERDYK is opgeſteld.

Het

Digitized by Google

Het is wezenlyk een der moeilykſte zaaken, in de Weetenſchappen en Kunſten, zodanige grensliniën te trekken, welke de eene Kunst of Weetenſchap, van de andere naast aangrenzende Kunst of Weetenſchap, behoorlyk en naauwkeurig onderſcheiden. Bovenäl ſchynt dit zeer moeilyk te zyn ten opzichte van de *Dichtkunst* en *Welſpreekenheid*, wier grenzen zo na aan elkander liggen, dat derzelver beöefenaars, byna dageliyks, dezelve wederzyds overtreden: zo dat de Redenaar dikmaals het vernuft en den beeldryken ſtyl des Dichters te baat neemt, om zyne Hoorders te overreeden; terwyl de Dichter meermaalen de redekundige Sieraaden der Welſpreekenheid ontleent, om zyne Leezers te verrukken: zo dat men eindelyk veel werk heeft, om de waare eigenſchappen van elk deezer Kunſten naauwkeurig genoeg te onderkennen, en als zodanig uit elkander te houden.

Dit moeilyk werk is, in de drie bekroonde Verhandelingen, op eene juiste wyze verricht; zynde de Heer KASTELEYN vooräl in zyne onderneeming geſlaagd, als de zaak boven anderen duidelyk gemaakt, en de ſtoffe naauwkeurig en bevallig uitgewerkt, hebbende. De verſchillende Styl, in de Dichtkunst en Welſpreekenheid, of, dat hetzelfde zegt: de vereischten en kenmerken van deeze beide Stylen, het doel der Vraage, en dus ook zyner Verhandeling, zynde, geeft hy eerst eene bepaaling, of *Definitie*, van den Styl; handelende verder over derzelfs onderſcheidene aanwending, in 't algemeen. Ten tweeden, opderzoekt en ontvouwt hy, wat het eigenlyke wezen der Poëzy uitmaakt; ten derden, het wezenlyke der Welſpreekenheid. Dit geeft hem vervolgens aanleiding, om, ten vierden, de Vereischten en Kenmerken van den Styl der Poëzy, in onderſcheiding van dien der Welſpreekenheid, uit het verhandelde af te leiden, en dezelven met elkander te vergelyken. Zettende eindelyk zyne beweerde Waarheden, door zommige plaatſen uit de Werken der Redenaars en Dichters, een nader en zeer gepast licht by.

Wat het eerſte, of de bepaaling van den Styl, aanbelangt, brengt de Heer KASTELEYN, (na de verſcheidene gevoelens van BLAIR, GOTTSCHED, BATTEUX, SULSER, MACQUET, enz. aangevoerd te hebben) dezelve tot deeze eenvoudige en algemeene verklaaring: dat de Styl *de ſchryfwyze is, door welke men zyne denkbeelden voorſtelt of uitdrukt: dat zy derhalven vervat de ganſche wyze van voorſtelling der denkbeelden, hoedanig wy dezelven in hunnen aart, in hunne ſchikking, in hunne opvolging en verbinding, gevoelen, beſchouwen, en daar ſtellen.*

Het *Wezen der Poëzy*, dat zo veele pennen heeft doen ſtomp ſchryven, is vervolgens het voorwerp van geregeld onderzoek; en ook hier in worden de denkbeelden van anderen naauwkeurig voorgedragen, en getoond: dat ARISTOTELES dat we-

Digitized by Google

wezen meende te beſtaan in de *Naarvolging*. FRAGUIER en VOSSIUS in de *Naarvolging in Verzen*. SCALIGER in eene *Naarvolging der Waarheid door Verdichting*. BACON in de *verdichte Naarvolging*, of in de *Verbeelding*. GOTTSCHED in *ſchilderende*, *welluidende*, *overeenſtemmende Naarvolging*, of in *rykheid van denkbeelden*. BREITINGER in de *Naarvolging der Natuur*, waar by *rym* en *versmaat* toevallige Sieradiën zyn. BATTEUX en RAMLER, in de *Naarvolging der ſchoone Natuur* door *verdichting* en *verfraaijing*. PLUTARCHUS in de *Verdichting*. PLATO en RACINE in de *Ingeeving*. CASAUBONUS in de *Versmaat*; en VOLTAIRE in het *Rym* en de *Versmaat* beiden. Daar de verklaaringen van deeze mannen, in veele opzichten, elkander reeds wederleggen; en anderen, waar onder zelfs die van VOLTAIRE, geheel ſpoorloos en buiten den haak zyn; zo voldoet de bepaaling van BAUMGARTEN den Heer KASTELEYN het beste, welke beweert; *dat het Wezen der Dichtkunst beſtaat in eene volkomen Zinlyke Reden.* Eene ſtelling, die CURTIUS zeer ſterk heeft aangedrongen; die door RIEDEL, VAN ALPHEN, VAN ENGELEN en BILDERDYK, zaakelyk wordt toegeſtemd; en die door de redenen van CURTIUS, in deeze Verhandeling voorgedragen, zeer opgehelderd, en ten opzichte van het *Zinlyke* alzins bevattelyk gemaakt, wordt.

Na het *Wezen der Welſpreekenheid* in *eene volkomen Overreedende Reden* gevonden te hebben, gaat de Heer KASTELEYN tot het vergelyken van de *vereischten* en *kenmerken* in den Styl der voorgedragene Kunſten over; ſtellende dezelve, op volgende bevattelyke wyze, naast en tegens elkander:

DE DICHTKUNST	DE WELSPREEKENHEID
Schildert werkende beelden, handelingen, en zinlyke begrippen.	Redeneert, door duidelyke regelmaatige denkbeelden.
Vertoont zich in gebonden ſchryfwyze.	Vertoont zich in ongebonden ſchryfwyze.
Is geheel welluidend, ten einde ook door de zinlykheid des gehoors op de verbeelding te werken.	Is in zo verre welluidend, als noodig is, om de overreeding te ondersteunen.
Stelt de ſchoone natuur voor.	Stelt de waare natuur voor.
Heeft een verdichtend en ſcheppend vermogen.	Schept noch verdicht.
Spreekt tot de Verbeelding.	Spreekt tot het Verſtand.
Vermaakt.	Overreedt.
Treft en roert.	Verklaart en bewyst.

Be-

Digitized by Google

Bevat alles, waar en valsch, ſtoffelyk en onſtoffelyk, mogelyk en onmogelyk, natuurlyk en wonderbaar, geſchiedenis en verdichting, onder haar gebied.

Vervat alle voorwerpen onder haar gebied, die tot onderwerpen der overreeding kunnen gebragt worden.

Deeze zyn, naar het oordeel van den Schryver, de ſtrikte en eigenaartige hoedanigheden en eigenſchappen der Poëzy en Welſpreekenheid; wordende 'er nog bygevoegd:

Dat

De POËZY ook alle deelen der Welſpreekenheid zich kan toeëigenen, dat heet, dat zy ook tot het verſtand kan ſpreeken, enz. doch dit alles verſchynt by haar onder de gedaante der bevalligheid; dat is, alles wordt ſchildery; alles vermaakt; en alles is dus Poëtisch.

Dat

De WELSPREEKENHEID een beſcheiden gebruik kan maaken van de ſieraden, zelfs van wezenlyke deelen der Poëzy; edoch niet verder dan dit noodig zy, om haare reden dien graad van zinlykheid te geeven, die de Redenaar in zommige gevallen noodig heeft, om ook, door middel der verbeelding en der roering, de overreeding te bevorderen. Echter blyven zodanige invlechtingen dichterlyk.

Uit het aangevoerde volgt van agteren weder, dat

Een Dichtſtuk eene volkomen Zinlyke Reden is:

en dat

Een Stuk der Welſpreekenheid eene volkomen Overreedende Reden is.

Zo voortreflyk het verſchil in den Styl, tuſſchen Dichtkunst en Welſpreekenheid, in voorenſtaande vergelyking aangetoond is, zo uitmuntend is de ontledende beſchouwing, welke de Heer KASTELEYN, van eenige plaatſen uit de Werken der Dichters en Redenaars, met betrekking tot het verſchillend gebruik der redekunſtige Figuuren, vervolgens voordraagt: van welken wy de volgende, raakende de *Apoſtrophe* of *Aanſpraak*, nog als eene Proeve voor allen zullen mededeelen. Dus zegt hy, ten opzichte der *Welſpreekenheid:*

Digitized by Google

„ Zeker ongenoemd voortreflyk Schryver, over *Verlichting* handelende, ſpreekt *Pruiſen* aldus aan:

„ Pruiſen! gy blinkt als eene Zon voor de waereld; uw „ Koning was de ſchrik der Volken, gelyk hy de afgod zy„ nes Volks was. —— Uwe Staatsdienaars, die de rechten „ der Volken woogen, die geenzins trotsch de verdienſten van „ den goeden en wyzen Medeburger, onder laager ſtanden, „ miskenden, waren rechtvaardig en verlicht. Uw Volk was „ onder zynen Koning het vryſte Volk der aarde; want elk „ verſtandige, verlichte en onverlichte, kon denken en hande„ len gelyk hy wilde, wanneer hy de rechten der mensch„ heid niet krenkte. —— Gy zyt het ſpreekendſte bewys, „ dat verlichting dien Staat gelukkig maakt, in welken zy „ woont! ô! dat nooit priesterlist en dómheid haare zwarte „ helſche vleugelen over u verſpreide; en bygeloof nooit „ uwen grooten naam, uwe eere, verduistere, en de hemel„ ſche kroon der algemeene verdraagzaamheid, u, verheven „ Pruiſen, van het hoofd bonze!"

„ Dit is ſchoon, maar zinlyk, ten grootſten deele, en alzoo Poëzy. Nu hoore men DEMOSTHENES tot de *Athenienſen*, in den waaren Styl der Welſpreekenheid:

„ Maar wanneer, myne dierbaare Medeburgers! wanneer „ wilt gy de noodige maatregels by de hand neemen? Wilt „ gy wachten, tot ergens een treurig voorval ontſtaat, of tot „ de nood 'er u toe dwinge? En hoedanig is dan uwe te„ genwoordige omſtandigheid? Ik ten minſten moet gelooven, „ dat 'er, voor vryë menſchen, geene dringender noodwendig„ heid zyn kunne, dan de ſchande, die verkeerde maatregelen „ over ons brengt: of wilt gy het hier by laaten berusten, „ in de ſtad om te zwerven, en elkanderen te vraagen: welk „ nieuws 'er zy? Kan 'er wel een zeldzaamer nieuws wezen, „ dan dat een Macedoniër de Athenienſeren onder 't juk brengt, „ en gansch Griekenland de Wet geeft?"

„ Men vergelyke deeze beide Voorbeelden: de eerſte ſchildert; de andere redeneert; de eerſte vermaakt, treft en roert; de andere overreedt, verklaart en bewyst, enz. Wy willen ook het eerſte den Redenaar verôorloven, indien hy dan erkenne, *Dichterlyke Redenaar* te zyn."

De Heeren ROCHUSSEN en ERKELENS, welke beiden op deeze ſtoffe eene zilveren Medaille verkreegen hebben, beſchouwen dezelve mede in dien trant; doch hebben die minder uitgewerkt, of uit den grond opgehaald. Eigenſchappen, die de Verhandeling van den Heere KASTELEYN zeker den voorrang hebben doen verkrygen, en dezelve wezenlyk tot een meesterſtuk maaken. De Beôordeeling van den Heere Mr. w. BILDERDYK is van den Jaare 1776, en bewyst, dat de bedoelde Herderszang, in de *Dichtlievende Tydkortingen* voorkomende, in

plaat-

Digitized by Google

plaatſe van eigen vinding te zyn, waar voor men denzelven, zonder onderzoek, zoude aanzien, alleen eene Vertaaling naar het Latyn van BROUKHUSIUS is. —— Het Genootſchap belooft, in een volgend Deel, twee Verhandelingen over het *Herderdicht* te zullen mededeelen, opgeſteld door de Heeren J. KANTELAAR en A. VEREUL: beiden met roem aan onze Landgenooten bekend.

Leerzame Spiegel, of Vertellingen voor Kinderen, tot Deugd en goede Zeden. Met XI koperen Plaatjes. Te Amſterdam by N. T. Gravius, 1790. *In 8vo. 62 bl.*

Deeze Spiegel, die met recht voor de Kinderen leerzaam kan geheeten worden, behelst de volgende Vertellingen: 1. *De vroeg opſtaande Jongeling.* 2. *Het Geweeten.* 3. *De onbedachtzame Jongeling.* 4. *Het onbedachte Meisje.* 5. *De bevreesde Jongeling.* 6. *Het gehoorzame Kind.* 7. *Het roofgierig Kind.* 8. *Het milddadig Meisje.* 9. *Het Kind en de Dienstmeid.* 10. *De zich zelf helpende Jongeling.* 11. *De zindelyke Jongman.* 12. *De Weldadigheid.* 13. *Het matige Kind.* 14. *De wilde Jongen.* 15. *De geſtrafte Ongehoorzaamheid.* 16. *De onvoorzichtige Dochter.* 17. *De Toorn.* 18. *De ongelukkige Broeders.* 19. *Het geheimhoudend Kind.* 20. *Het Spook.* 21. *De Kinders met den Spiegel*, en 22. *Leevensregelen.* Alle zyn nuttig en onderhoudend voor de Kinderen; zynde de Plaatjes mede niet onaartig: zo dat men dit Werkje, den kleinen Leezeren en Leezeresſen, zeer wel, tot bevordering van Deugd en goede Zeden, in handen kan geeven.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geſprekken en Overdenkingen, over het Lyden en Sterven van onzen Heere Jeſus Chriſtus, door WILHELM LEENDERT KRIEGER, *Predikant in 's Gravenhage. Derde Deel. Te Amſteldam by* J. Weſling, Willemsz., 1793. *In gr.* 8vo. 386 *bl.*

Met de zevenënvyftigſte *Overdenking*, de zestiende van dit Deel, beſluit de Haagſche Kerkleeraar zyne Beſpiegelingen over het Lyden en Sterven des Zaligmaakers. Zy worden, naar gewoonte, voorafgegaan en beſlooten met twee Geſprekken: het een, *over het zedelyk verderf der menſchlyke Natuur*; het ander, *over de duuring van 't laatſte Lyden des Verloſſers*. Ten aanzien der behandelinge, blyft de Eerw. KRIEGER volmaakt gelyk aan zich zelven; weshalven het gezegde, in onze naastvoorgaande Aankondiging, hier voor herzegd mag gehouden worden. Naar gewoonte, zullen wy 't een en ander ter proeve leveren. Onze keuze bepaalt zich, in de eerſte plaats, tot het geen de Euangelisten melden aangaande de *Kwaaddoeners* die nevens onzen Heer gekruist wierden. Bekend is de ſchynſtrydigheid tuſſchen MATTHEUS en LUKAS; verhaalende de eerſte, dat *beiden*, de andere, dat ſlegts *één* van hun, den Heiland lasterde. In eene Aantekening laat zich de Eerw. KRIEGER hier over aldus uit: „ Verſcheiden Uitleggers willen de vereffening „ van 't verhaal van MATTH., met dat van LUK., op „ deze wyze vinden, dat eerst de beide Moordenaars „ JESUS zouden beſchimpt hebben; doch dat de ééne na„ derhand bekeerd zoude zyn geworden, en daar op zyn „ medgezel berispt hebben. Evenwel hier pleiten, myns „ inziens, verſcheidene redenen tegen: 1. Deze opvat„ ting geeft, indedaad, geen vereffening van 't verhaal „ der Euangelisten, want dan is 't bericht van LUK. „ waarlyk gebrekkig, daar hy uitdruklyk zegt, dat ſlechts „ *één der Kwaaddoeners gelasterd heeft*. 2. LUK. meldt „ niets van eene verandering, die, by den anderen Straf„ feling, in zyn ſpreeken zoude zyn voorgevallen; dit „ wordt

„ wordt louter willekeurig dus opgevat. 3. De beſtraffing, „ die de gelukkige kruiſeling aan zynen boosaartigen med„ gezel doet, leert ook geheel iets anders; zoude hy, daar „ hy zelf eerst medegedaan had, zichzelven niet mede, „ niet allereerst, berispt hebben? Zyne taal is te verſtan„ dig en te uitvoerig, om dit niet zeker te ſtellen.

„ De vereffening geſchiedt, in tegendeel, zonder de „ minſte onvoegſykheid, wanneer men ſtelt, dat MATTH. „ het meertal gebruikt, om een ander *ſoort* van ſpotten„ de menſchen aantewyzen, zonder het getal te bepaa„ len; zodanig een gebruik van 't meertal vóór het en„ keltal, is in alle taalen gebruiklyk, en ook in de H. „ Schrift niet ongewoon; zie GLASSIUS, *Canon* XXVII, „ *de Nomine*. LUK. die 't geval meer uitvoerig, en dus „ in de byzonderheden naauwkeurig, vermeldt, wyst het „ bepaalde getal aan."

In eene volgende *Overdenking*, ontvouwt de Heer KRIEGER zyne gedagten nader, omtrent het karakter des zogenoemden bekeerden Moordenaars. Het merkwaardig zeggen diens perſoons, aangaande hem zelven en zynen medgezel, en ten opzigte van JESUS, hebbende aangehaald: *Wy ontvangen [ſtraffe] waardig 't gene wy gedaan hebben: maar deze heeft niets onbehoorlyks gedaan*, laat hy zich aldus hooren: „ By 't verneemen van deze taale, wordt billyk de onderzoeklust bezig gehouden, met nateſpooren, of deze gekruiſigde, tot op dat oogenblik, een boosdoener zy geweest, en, door Gods wonderdoende hand, nu onmiddelyk aan 't Kruis bekeerd zy? Dan of hy reeds te vooren eenige kennis aan JESUS, en vreeze voor God in zyn hart, gehad hebbe? Wederzyds worden deze vraagen met toeſtemming beantwoord, en voor de eene zo wel als de andere beantwoording met redenen gepleit.

„ By een bedachtzaam onderzoek, kan ik echter niet anders dan aan 't laatſte voorſtel myne toeſtemming geeven (*).

„ Aan-

(*) Onze Schryver plaatst hier de volgende Aantekening: „ De redenen, die my hier toe overhaalen, zyn niet daar in te „ zoeken, dat ik 't ongelooflyk, of zonder voorbeeld, zou „ keuren, dat 'er zo eene ongedachte verandering in een oogen„ blik, en dat by een zo groot Zondaar, gebeurd ware. Ten aan„ zien der voorbeelden, dunkt my, dat MANASSE en PAULUS „ hier in aanmerking komen: en aan den overvloed der ge„ na-

„ Aanneemlykst schynt het my, dat hy, immers by gerugte, kennis van JESUS en zyne leere had, dat hy, door yver vervoerd, zich zo verre ontgaan had, dat hy, in

„ nade, dit moet men erkennen, is de oogenblikkyke verandering van eenen grooten booswicht veilig toeteschryven. „ Ook zie ik niet, dat het eene voldoende reden tegen die opvatting levert, wanneer men dezelve te gevaarlyk keurt ter „ koestering van zorgeloosheid en uitstel van bekeering; want, behalven dat de gevolgen, die men uit eene tekstverklaring kan afleiden, geenzins moeten voorgaan, om onze „ meening, aangaande den zin, te bepalen, zo zyn 'er ook genoegzaame gronden voorhanden, om het onbillyke van „ zulk eene gevolgtrekking, en 't gevaarlyke van zo een misbruik, aantewyzen.

„ Maar 't komt my daarom niet aanneemlyk voor, dewyl 'er „ in 't verhaal geen enkel woord van zo eene oogenblikkyke „ verandering gemeld wordt. Dat men zulks niet kan afleiden „ uit het *meertal* van 't woord *Moordenaaren*, by MATTH. „ gebruikt, is reeds by de *voorige Overdenking* gebleeken. — „ Zyne belydenis noodzaakt geheel niet tot zo eene opvatting, „ maar doet veeleer het tegendeel denken. —— Zyne bede „ aan JESUS, om van Hem gedacht te worden in zyn Koningryk, leert zulks ook niet, maar kan zeer wel verklaard „ worden, wanneer men denkt, dat hy aanvanglyk geloof en „ liefde tot JESUS, en dus Godsvrees, in zyn hart had. —— „ Zo als ook het antwoord, van JESUS aan hem, ons tot „ geene andere gedachten noopt.

„ Maar iemand, dit overweegende, zal veelligt denken, „ hy was tog een MOORDENAAR! —— Evenwel, by het sterkste aankleeven aan de leere van *de standvastigheid der heiligen*, zal het tog niet twyffelachtig zyn, of iemand, die „ waare Godsvrees in zyn hart heeft, tot *doodslag* zou kunnen vervallen; waarby men nog moet opmerken, dat de „ gesteldheid onder de Jooden in dien tyd, by welken veel „ onwil, om der Romeinen juk te draagen, en onberaaden godsdienstyver, gevonden werd, ligtlyk veroorzaaken koude, „ dat iemand, in een oogenblik van vervoering, in een oproer, „ een doodslag begong. En zo was waarschynlyk 't geval van „ dezen man, die, zo als men vermoedt, met zyn medgezel, „ in het oproer, medeplichtigen met BARABBAS geweest zyn.

„ Dan, zou dit voorbeeld niet zeer aanmoedigend zyn: „ wanneer de genade zich hier zo oogenblikkyk verheerlykt „ hadt? —— De genade wordt niet minder verheerlykt, in „ 't geen men, naar de onderstelling, die ik volge, hier vermeld vindt."

Digitized by Google

in zynen toorn, in den oproer, iemand had gedood, terwyl hy, daar over in banden geraakt, en ter dood gedoemd, zynde, met oprecht en hartgrievend berouw van zyne verkeerdheid was te rug gekomen. Het nadenken over zyn bedryf, en zyne kennis van de Godlyke Wet, bragten hem tot volvaardige belydenis van zyne ſchuld, zo dat hy zich zelven geredelyk het doodvonnis waardig keurde, en in het midden der ſmerte beleed, dat hy rechtvaardiglyk geſtraft werd.

„ Hy had kennis van JESUS, in deszelfs onſchuld en waarde: daarom ſmertte hem zyn eigen leed niet zo zeer als de verguizing van mishandelde onſchuld. Schoon zelf krimpende van pynen, en den dood naby zynde, was hy bedacht op verdediging van den ſchuldloos naast hem hangenden JESUS: de menigte te bedwingen, ſcheen hem onmogelyk; Israëls oudſten tot zwygen te brengen, was even zo hopeloos; en de ſoldaaten te beſtraffen, was geen welberaadene onderneeming, daar dit ligtlyk niets anders dan vermeerdering van ſmerte, voor hem en voor den verguisden JESUS, zou veroorzaakt hebben. Te zwygen was hem echter onmogelyk: de zaak van de onſchuld te laaten vaaren, daartoe kon hy niet beſluiten; 't veiligſte was, derhalven, zich te wenden tot zynen verwytenden en lasterenden medeſtraffeling; daar kon hy hope op hebben om dien te winnen, althans hy kon dan openlyk een getuigenis van JESUS onſchuld afleggen. Daarom ſpreekt hy denzelven zo getrouw als liefderyk aan, brengt hem zyne verkeerdheid onder 't oog, en toont, dat hy reden had, om zich zelven in de ſchuld te ſtellen, zyne ſtraf als welverdiend, en een billyk gevolg van zyn gepleegd wanbedryf, aan te merken, en daarom dezelve met onderwerping te draagen. Hy is zelf gereed, om zich mede ſchuldig te verklaaren, en te erkennen, dat hy ook de ſtraffe zyner ongerechtigheid droeg; het geen 't gemoed van zynen ſchuldigen medgezel ook te meer vermurven moest, terwyl het tevens zyne oprechtheid aankondigt.

„ Even helder ſtraalt ook zyne overtuiging van JESUS onſchuld door: *deze heeft niets onbehoorlyks gedaan*, is de gulle en vrymoedige belydenis, welke hy openlyk aflegt. In 't ſpreeken wordt hy meer vrymoedig, en 't indenken van het ſnood mishandelen van Hem, die aller aanbidding waardig was, maakt zyne tong los, en hy ſpreekt meer onbelemmerd. Hy geeft dit heerlyk getui-

ge-

Digitized by Google

genis van JESUS zaake, en vermeldt Hem als den onwaardig geplaagden verdrukkeling!"

Hoewel het gevoelen, hier voorgesteld, niet nieuw is, kan, egter, den Eerw. KRIEGER de roem niet betwist worden, hetzelve in een vry aanneemelyk licht geplaatst te hebben.

Ten besluite van dit Berigt, zullen wy nog eene korte proeve leveren, hoe de Heer KRIEGER, by wylen, zynen styl tot eene gepaste hoogte kan doen ryzen, en met bloemen van welspreekendheid tooien, zonder tot het valsch genoemde, dikmaals onverstaanbaar, hoogdraavende over te slaan. „ Geloof en hope (dus luidt het slot der Overdenkingen van de *Wonderen by Jesus Dood*,) op God te oeffenen, maakt de vreugd van myn leven uit; daar door worde ik bemoedigd, om getroost aan myn sterven te denken: moet ik de maatschappy der levenden verlaaten, en in 't somber graf daalen? wat nood? myn dood zal maar een slaap zyn; laat dan alles boven myn lyk woeden, de aarde haare gedaante veranderen, troonen omgesmeeten, aanzienlyken vernederd worden, stormen loeien, zeegolven bruischen, zwaarden flikkeren, kartouwen donderen, stroomen van bloed vloeien, myn stof zal onder 't opzicht van mynen Heer veilig zyn, en ik in mynen slaap niet worden gestoord.

„ Eenmaal zal ik, 't is waar, gewekt worden, maar 't zal door JESUS stem zyn! Die stem zal de rotzen doen daveren, de aarde splyten, de grafzerken wegrollen, de dooden in beweeging brengen. Ook myn dood lichaam zal leeven; myne sluimerende oogen zullen dan terstond naar JESUS opzien; dan zal ik Hem aanschouwen, niet zo als Hy gestorven aan 't Kruis hong, maar zo als Hy verheerlykt leeft; dan zal Hy niet door krygsknechten bewaard, maar met een engelenstoet omgeeven, zyn, dan zal Hy der boozen schrik, maar zyner vrienden vreugd, zyn. Dan zal myn oog Hem aanschouwen, niet als een' vreemden: zo dan myne oogen schreien konden, dan beweende ik myn veelvuldig afzwerven van Hem, geduurende myn leven. Maar daar zal niets dan juichen zyn, daar wordt myn hart vervuld met verwonderende vreugd over de grootheid zyner genade, dat ik, trouwlooze, onder zyn geleide de reize naar de eeuwigheid volbragt heb; dan leeve ik met Hem, daar myn vernederd lichaam aan zyn verheerlykt lichaam is gelyk gemaakt. Dan wordt my 't gezicht in 't hemelsch heiligdom vergund, alle

Digitized by Google

voorhangſels zyn dan geſcheurd, alle nevelen verdweenen; dan zie ik de binnenſte geſtalte des hemels in derzelver klaarheid; de ingang in de bovenſtad, in 't hemelſche Jeruſalem, welker konſtenaar en bouwmeester God is, wordt dan opengeſteld voor elk, die de verſchyning van den Heere JESUS heeft lief gehad! Daarom zinge ik vrolyk:

„ Een Reiziger gaat wel te vreên
„ Naar huis door ongelegenheên
„ Van zee, of wind, of barre kusten.
„ 'k Reis ook te vreên naar 't Vaderland
„ Door golven, ſtorm, en 't heete zand;
„ 'k Zal thuis by mynen Vader rusten.

„ Ik ben op aarde een vreemdeling;
„ De waereld ſchat myn ſtaat gering;
„ 'k Heb niets, het geen zy hoog zou achten.
„ Maar boven is myn burgerrecht,
„ Myn volk, de ſtad my toegezegd,
„ 'k Leef daar, en mag wat beters wachten."

Nagelaten Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Euangelisch Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch vertaald. Vyfde Stuk. Te Amſterdam by de Erven* P. Meyer en G. Warnars, 1793. *In gr.* 8*vo.* 271 *bl.*

HEt zelfde gunſtig gevoelen, welk wy, meermaalen, over de Leerredenen van den Eerw. ZOLLIKOFER, geveld hebben, mogen wy ook thans wederom met volle ruimte uitbrengen. Gewigtigheid en belangrykheid der gekoozene onderwerpen, klaarheid en kragt in de uitvoering: deeze zyn de kenmerken, die onzen Leeraar onderſcheiden van, en doen uitmunten boven, veele Predikers, die, dikmaals, meer met hunnen byzonderen ſmaak, dan met het nut van Hoorders of Leezers, te raade gaan, of meer zich ſchynen toe te leggen om met hunne gewaande geleerdheid te pronken, dan om rechtſchapene kennis en wel overtuigde gemoedelyke ſtigting uit te werken. Een Tiental van Leerredenen wordt wederom in deezen Bondel afgegeeven; zy loopen over de volgende belangryke onderwerpen: „ Het wezenlyke van

„ den

Digitized by Google

„ den Christelyken Godsdienst. Onderzoek, waarom „ de Christelyke Godsdienst geene krachtiger werking „ doet onder zyne belyders? Begunstigt de Christelyke „ Godsdienst de liefde voor het Vaderland? De waardy „ der Getrouwheid. De Kentekenen van onze vordering „ in het goede. Opwekking en Handleiding om toe te „ neemen in het goede. De menschen als Gasten en „ Vreemdelingen op aarde beschouwd. Eens Christens „ voorbereiding tot toekomende onheilen. Hoe goed het „ het voor den mensch is, dat hy onkundig is van zyn „ toekomend lot.' De Nederigheid een middel tot Ver„ genoegdheid." Uit de derde Leerrede, waarin de Vraag behandeld wordt, *of de Christelyke Godsdienst de liefde voor het Vaderland begunstige*, zullen wy het hoofdzaaklyk beloop van des Leeraars bedenkingen en aanmerkingen mededeelen.

De Eerw. ZOLLIKOFER erkent terstond, dat de liefde voor het Vaderland, in den zin der begunstiginge van het Land onzer Geboorte boven alle andere Gewesten, nergens uitdrukkelyk wordt bevolen; maar dat de gewyde Schryvers de algemeene menschenliefde des te nadruklyker aanpryzen, om alzo de banden der algemeene Maatschappye te vaster toe te haalen, en, volgens den text, by de *broederlyke liefde*, *liefde jegens allen te doen voegen*. Dit, merkt de Heer ZOLLIKOFER aan, is een bewys van den hoogeren oorsprong der Christlyke leere, dat zy de eigenlyk genoemde liefde voor het Vaderland niet begunstigt, maar zich daar tegen verzet; dat zy niet voor één volk, maar voor alle volken, niet voor éene soort, maar voor alle soorten, van menschen zorgt, en aldus geene scheiding, maar vereeniging, geene vernaauwing, maar uitbreiding, van de gemoederen der menschen, ten oogmerk heeft. Met dit alles, wil de Leeraar de liefde voor het Vaderland geenzins verworpen hebben. Wat is natuurlyker, vraagt hy, dan het land en de menschen te beminnen, daar, en onder welke, wy het eerste leevenslicht aanschouwden, daar wy zo veele kinderlyke geneugten gesmaakt hebben, en in rypere jaaren de vroegere toneelen met blydschap in onze verbeelding vernieuwen? Wat is natuurlyker en noodzaaklyker, „ dan dat „ wy ter plaatse, daar wy het meest en onmiddelykst „ werken, het meeste goed stichten, anderen het meest „ en het best raaden, helpen, dienen, kunnen, dat wy „ het daar ook werkelyk doen? Dat ons het welzyn der „ nader bywoonenden meer ter harte gaat, dan het wel-

Digitized by Google

„ zyn der verder afwoonenden; het welzyn der bekenden,
„ die wy voor oogen hebben, meer ter harte gaat, dan het
„ welzyn van onbekenden? — Dan dat wy ter plaatſe,
„ daar onze Kinders, onze Nakomelingen, onze Vrienden,
„ nog lang na ons zullen leeven, menige inrichting eeniglyk
„ ten hunnen nutte maaken? En (vraagt hy) maakt dit
„ niet het wezenlyke der Vaderlandsliefde uit? Heet dat
„ niet *Patriottisch* denken en handelen?"

Intuſſchen is dit alles niets anders dan eene ontwikkeling van het gebod der liefde des naasten, in het N. V. met zo veel nadruk bevolen, als de grondwet van het Christendom: invoege, dat, hoe meer een mensch van den geest van het Christendom bezield worde, hy des te beter en werkzaamer Patriot in dit opzigt zyn zal; dewyl hy niet alleen voor zich zelven zorgt, maar ook voor anderen, en zyne gaven ten gemeenen nuſte aanwendt; 't welk het Euangelie allerwege aanpryst, en waarin ongetwyfeld de waare, de zuivere, Vaderlandsliefde gelegen is. In zyn eigen gedrag gaf Jeſus hiervan een voorbeeld, als die wel in de eerſte plaats zyne broeders naar het vleesch zogt te verbeteren, en te redden, doch niets ſprak of deedt, dat hunnen dwaazen Volkstrots voeden, of hunne vyandlykheid tegen andere volken kon verſterken, maar veeleer ſchikkingen beraamde, om zyne hulp ook tot andere volken uit te breiden. Naar dit voorbeeld gedraagt zich de Christen. Terwyl hy voor het Land zyner Geboorte alles veil heeft, is hy noch partydig, noch onregtvaardig, noch vyandig, noch wreed, tegen andere menſchen en volken. Zulk eene Vaderlandsliefde, in ſtede van verwyt, moet veel meer der Christlyke leere tot eene eer verſtrekken.

De Eerwaarde ZOLLIKOFER dringt dit nader aan, in eene vergelyking, tuſſchen 't geen de Christlyke Godsdienst gebiedt, en daarentegen de gemeenlyk dus genoemde Vaderlandsliefde eischt. De Christlyke Godsdienst vordert, dat wy alle menſchen, als kinders van éénen Vader, als verlosten van éénen Heer, als leden van één lichaam, als erfgenaamen ééner zaligheid, zullen liefhebben; de valſche Vaderlandsliefde wil, dat men alleen die menſchen en volken voor broeders en zusters erkenne, en behandele, die met ons het zelfde land bewoonen; veroorlovende, alle andere menſchen met onverſchilligheid, met veragting, met nydige oogen, te beſchouwen, en geen belang in hun lot te ſtellen. De eerſte wil, dat alle menſchen hunne gaven, kundigheden, vermogens,

Digitized by Google

gens, vriendschappelyk tegen elkander zullen verwisselen, en dus, op allerlei wyze, over en weder de behulpzaame hand bieden; de andere, dat men alle voordeelen van natuur en kunst, die men bezit, eenigly voor zich zelven behoude, den Vreemdelingen zo weinige voordeelen, als mogelyk is, vergunne, en dezelve, zo veel 't zyn kan, in onweetenheid en onbeschaafdheid houde. De eerste wil, dat men alles, wat elders goed, nuttig en lofwaardig, is, goedkeure, pryze, naavolge, en zich daar over verheuge; de andere, dat men zyn Volk, en al wat onder hetzelve plaats heeft, voor het beste houde, al het overige, hoe voortreffelyk en heilzaam ook, afkeure en laake, althans op alle mogelyke wyzen verkleine en bewiste. De Christlyke Godsdienst, eindelyk, wil, dat ieder mensch den anderen by zyne Regten en Vryheden beschermе en bewaare, hem niet als eenen slaaf, maar als eenen broeder, en zodanig behandele, als hy wenscht dat aan hem zelven geschiede; de valsche Vaderlandsliefde, daarentegen, gebiedt, dat men zich zelven pooge uit te breiden, en anderen naauwer te bepaalen, hunne welvaart te ondermynen, en hun allen nadeel toe te brengen. — „Zou het" (vraagt naa dit alles de Eerw. ZOLLIKOFER) „zou het den Christelyken Godsdienst niet tot eer ver„strekken, niet een bewys van zynen hoogeren oorsprong „zyn, dat hy dat geen, 't welk men gewoonlyk Vader„landsliefde noemt, en 't welk toch, in de daad, men„schenhaat is, op geenerlei wyze begunstigt; dat hy „niet verwydering, maar nadering, geene afzondering, „maar vereeniging, geene eigenbaat, maar edelmoedig„heid, geene leugen, maar waarheid, predikt; dat hy „den voortgang van het ganssche menschelyke geslacht, „tot hoogere volmaaktheid en gelukzaligheid, niet verhin„dert, maar bevordert."

Aan deeze beschouwingen hegt nog de Heer ZOLLIKOFER eenige regels, volgens welke iemand, als Mensch, als Christen, en als Burger, de pligten van het Christendom, en tevens der waare Vaderlandsliefde, kan volbrengen. Zy koomen, hoofdzaaklyk, hier op neder. Draag allen menschen eene opregte genegenheid toe, 't zy ze tot ons eigen, of tot een ander, volk behooren, uwen, of eenen anderen, Godsdienst belyden, zich naar uwe, of naar anderer, zeden en gebruiken schikken. Werk voorts voornaamelyk op de plaats, door de Voorzienigheid u aangeweezen, onder uwe huisgenooten, mede-

Digitized by Google

burgers en landgenooten. Wyd, inzonderheid, aan deezen uwe kundigheden, uwe kragten, uwe dienstbewyzingen, en maak hunne belangen de uwe. Door te verre te willen werken, zoudt gy ligt niets, of niets goeds, kunnen werken — zoudt gy, te groote dingen willende uitvoeren, zelf de geringe, die naar uwe kragten geschikt zyn, niet uitvoeren. Hebt gy dus uwe huislyke en burgerlyke pligten volbragt, en hebt gy dan nog kundigheden, vermogens en goederen, die gy aan afgelegene menschen en volken mededeelen kunt, en 'er koomt een vreemdeling in uwen werkkring, die uwe hulp noodig heeft, onttrek u dan aan uw vleesch niet, help, bezorg en bescherm, hem; en indien gy dus een geheel land of volk van nut zyn kunt, doe zulks, en doe het gaarne; maak zo veele menschen gelukkig, als gy maar eenigzins kunt, en doe het om dat zy allen kinders van uwen hemelschen Vader, en broeders van onzen Heere Jesus Christus, zyn.

Wy twyfelen niet, of deeze gevoelens van den Heere ZOLLIKOFER, die den waaren Menschenvriend ademen, zullen eenen algemeenen byval wegdraagen, by dezulken, die, niet door den waan eener valsche Vaderlandsliefde verblind, de reden en het gezond verstand naar den eisch weeten plaats te geeven.

Leerredenen over den Heidelbergschen Catechismus, door PETRUS CURTENIUS, *Doctor en Professor der Godgeleerdheid, en Bedienaar van 't Euangelie te Amsteldam; na 's Mans dood uitgegeven door* BROËRIUS BROES, *Doctor en Professor der Godgeleerheid aan 's Lands Hooge School te Leyden. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1792. *Derde Deel*, 523, *en Vierde Deel*, 492 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Wy hebben by onze vorige Aankondigingen van dit Werk (*) niets meer te voegen. Alleenlyk zeggen wy, dat hetzelve met het Vierde Deel tot den tweeënvyftigsten Zondag toe voortloopt, en dus volledig is; en dat dit Vierde Deel, en dus het geheele Werk, besloten wordt, met eene Leerreden over *Ps.* LXXVIII: 5, 6, ten ti-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1792, bl. 142; voor 1791, bl. 56; enz.

Digitized by Google

titul voerende: *Gods getuigenis voor Ouders en Kinderen opgerigt*; in welke Leerreden eerst de gemelde tekst kortelyk wordt ontvouwd, terwyl vervolgens in de Toepassinge, tot eene Inleidinge op den Catechismus dienende, eerst over het woord *Catechismus*, en over verscheidene andere oude en nieuwere catechismen, of onderwyzingen, in de Christlyke leere gehandeld, en daarna in het byzonder de geschiedenis van den *Heidelbergschen Catechismus*, en van zyne invoering in de Nederlandsche Gereformeerde Kerken en Schoolen, verhaald wordt.

Eerste Bedestond, volgens Ps. XLIV: 27, *gehouden den* 13 *Maart* 1793, *door* J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarsum.* — *Tweede Bedestond, volgens Ps.* XXXIII: 9, *gehouden den* 10 *April* 1793, *door Denzelfden.* — *Derde Bede- en Dankstond, volgens Luc.* I: 68, *gehouden op het plechtig Dankuur, den* 24 *April* 1793, *door Denzelfden.* — *Te Utrecht by* W. van Yzerworst, *te zamen* 74 *bladz. in gr.* 8*vo.*

De Aanspraaken, die de Heer VAN LOO, naar aanleiding van de op den titul genoemde texten, by gelegenheid van drie plechtige Bede- en Dank-Stonden, tot zyne Hoorderen gerigt heeft, en de Gebeden, die hy met hun tot God heeft opgezonden, zullen, wat den styl, en de geheele wyze van voordragt, betreft, eene algemeene goedkeuring vinden; slechts met deze uitzondering misschien, dat zommigen de Gebeden wat lang zullen vinden. Wat de denkbeelden aangaat, die in deze Stukjes heerschen, de Redenaar zelf geeft in zommige trekken niet onduidelyk te verstaan, dat hy niet verwachten kon, dat alle zyne Toehoorders met dezelven zouden instemmen: en 'er zullen 'er zekerlyk ook onder zyne Lezers zyn, die hier in verscheidene opzichten merkelyk van hem verschillen zullen. Doch daar over verkiezen wy ons oordeel niet te zeggen.

Za-

Digitized by Google

Zamenſtel van Heelkunde, door B. BELL, *Lid van het Koninglyk Genootſchap van Heelkundigen in Ierland en Edinburg, enz. en Heelmeester van het Koningl. Hospitaal aldaar. Uit het Engelsch vertaald, en met Aantekeningen en Byvoegzelen verrykt. Eerſte Stuk. Met Plaaten. Te Utrecht en Amſterdam by* G. T. van Paddenburg en Zoon, M. Schalekamp *en* W. Holtrop, 1791. *In gr.* 4to. 160 *bl.*

De geleerde Schryver, wiens oogmerk is, om, in navolging van den beroemden HEISTER, een algemeen ſtelzel der hedendaagſche Heelkunde in het licht te geeven, en waar toe hy door eigene Waarneemingen, in een reeks van jaaren, in onderſcheidene Ziekenhuizen, gemaakt, en door eene uitgebreide *lecture* en briefwisſeling, zich in ſtaat bevond, geeft, nevens andere redenen, die hem hier toe overgehaald hebben, ook deeze, naar ons oordeel hoogstnoodzaaklyke, rede, op; te weeten, om, zo veel in hem is, de kunst te ontlasten van dien grooten toeſtel van nutlooze Werktuigen, waar mede zy overlaaden is, en zulke alleen te behouden, welke op de onwrikbaare gronden der ondervinding rusten. Waarom hy dan ook verzekerd, zorg gedraagen te hebben van niets aan te pryzen, het geen hy niet door eigen ervaring nuttig heeft bevonden, of door anderen met voordeel had zien gebruiken. En dat de Schryver aan het eerſte gedeelte zyner belofte ongetwyfeld zal voldoen, kan ieder, die ſlegts eenige *lecture* of ervaring in de Heelkunde bezit, met het eerſte opſlag van het oog, reeds in dit gedeelte van zyn Werk overtuigend zien; alzo hy daarin eene menigte Werktuigen, die by anderen, zo wel door de Plaaten als derzelver Beſchryving, veel geld- en tydſpillende zyn, geheel weggelaaten zal vinden, of van dezelve ſlegts in het voorbygaan met een enkel woord gewag gemaakt.

Dit eerſte Stuk bevat *zes Hoofddeelen*, welke vervolgens weder in verſcheidene Afdeelingen verdeeld zyn: de hechtingen worden in het *eerſte* verhandeld, het *tweede* bevat de bloedſtempende middelen, het *derde* de bloedontlastende, in het *vierde*, worden de Slagäderbreuken, in het *vyfde*, de Breuken, en in het *zesde*, de Waterbreuken, allen volgens de thans by de beroemdſte Heelkundigen in gebruik zynde manier, beſchreven, en derzelver be-

Digitized by Google

behandeling zeer duidelyk voorgeſteld. Op drie agter dit Stuk gevoegde *Plaaten*, zyn alle de Werktuigen afgebeeld, die tot de Kunstbewerkingen, waar van in de genoemde Hoofddeelen geſproken is, volgens des Schryvers oordeel, vereischt worden.

Om onze Leezers met het Werk zelve, het geen wy niet twyfelen of het zal aan onze Nederlandſche Heelkundigen, voor welken het in een vloeijenden ſtyl vertaald is, zeer wel voldoen, eenigzins nader bekend te maaken, verkiezen wy een gedeelte der behandeling by geklemde Dyebreuken, door onzen Autheur in 't werk geſteld, ter proeve voor te gedraagen. Nadat hy in de tweede Afdeeling van het vyfde Hoofddeel alles wat tot de Laschbreuken, en de Operatie derzelve, behoort, zo als mede in de derde Afdeeling de aangeboore Breuken, verhandeld heeft, gaat hy in de vierde Afdeeling tot de Dyebreuken over, en wyst derzelver zitplaats aan, benevens de omliggende deelen, langs welken dezelve paſſeeren; waarby deeze gewigtige aanmerking niet vergeeten word, dat, by het uitzakken der ingewanden onder den Peesband van *Poupart*, of *Fallopius*, dezelve ſomwylen onmiddelyk over de bloedvaten heengaan, ſomwylen aan de buitenzyde derzelve; doch dat de ingewanden gewoonlyk aan de binnenzyde tuſſchen de vaten en het ſchaambeen in liggen.

Vervolgens aangeweezen hebbende, wat 'er in de eerſte plaats behoort te werk geſteld te worden, en in zo verre hier het zelfde als by Laschbreuken te pas komt, op het daar by aangeweezene terug wyzende, merkt hy hier by nog aan, dat men, by het inbrengen der uitgezakte deelen, door middel van de hand, zorgen moet, dat de drukking recht opwaards, en niet ſchuinsch naar buiten, geſchiede: hierop van de Operatie dier Breuk ſpreekende, vervolgt hy aldus:

„ Wanneer nu het Vetvlies, de peesachtige uitbreiding „ der Dye, of *Fascia lata*, en Breukzak, allen voorzichtig „ geopend zyn, moet men de uitgezakte ingewanden, „ als ze gezond bevonden worden, aanſtonds trachten „ in te brengen; en daar de ruimte onder den peesband, „ waar door de deelen zyn uitgeweeken, vry aan„ merkelyk is, kan men dit meermaalen, zonder dien „ band door te ſnyden, en alleenlyk door eene ge„ ſchikte drukking met de hand, verrichten; terwyl het „ lichaam van den Lyder op die wyze moet geplaatst

„ zyn,

Digitized by Google

„ zyn, als wy by de Laschbreuk beſchreeven heb-
„ ben, waar door het ingaan der ingewanden het best
„ bevorderd word.

„ Indien men op deeze wyze de ingewanden kon in-
„ brengen zonder den peesband door te klieven, bevryde
„ men den Lyder van veel gevaar, dewyl de Zaadvaten
„ en de boven-Buikſlagäder (*Arteria Epigastrica*) zodanig
„ gelegen zyn, dat zy by het doorſnyden van den pees-
„ band ligt gekwetst kunnen worden.

„ De Zaadvaten immers, wanneer ze door den buik-
„ ring gaan, loopen byna langs de geheele bovenzyde
„ van den band van *Poupart*; zo dat ik het onmogelyk
„ beſchouwe, deezen band te kunnen doorklieven, zon-
„ der niet te gelyker tyd dezelve dwars door te ſnyden.

„ Om dit te vermyden, het welk zekerlyk gebeuren
„ moet, wanneer de *inſnyding rechtſtreeks naar boven*
„ gedaan wordt, vind men door ſommigen aangeraaden,
„ om de ſnede ſchuins naar den buitenkant te verrich-
„ ten. Op deeze wyze ſtaan zy wel toe, dat de *arte-*
„ *ria epigastrica*, die men hier gemeenlyk aantreft, zal
„ gekwetst worden, dan het gevaar, hier uit kunnende
„ ontſtaan, beſchouwen ze van weinig aanbelang, de-
„ wyl, wanneer de ontlasting van bloed aanmerkelyk
„ mogt weezen, het volgens hen zeer gemakkelyk is,
„ deeze ſlagäder door de naald te onderſcheppen, waar
„ toe men ook naalden van verſchillende gedaante heeft
„ uitgevonden. Dan deeze handelwyze is met veel moei-
„ lykheid verzeld, daar men, zelfs by magere men-
„ ſchen, zeer bezwaarlyk de *arteria epigastrica* kan ont-
„ dekken, en het by zwaarlyvige byna geheel onmoog-
„ lyk is, dezelve te binden: jonge Heelmeesters moe-
„ ten hierom zeer voorzichtig te werk gaan in het op-
„ volgen der gewoone voorſchriften. Wanneer men de
„ aanmerkingen van den Heer SHARP, omtrent *dit onder-*
„ werp, leest, zou men denken, dat het allergemaklykst
„ was om de *arteria epigastrica* te onderſcheppen; maar de
„ moeilykheid, hier mede verknocht, is zo groot, dat
„ een ieder, die deeze Operatie beproefd heeft, over-
„ tuigd moet zyn, dat SHARP zelf 'er nooit gebruik van
„ gemaakt heeft.

„ Dan ſchoon het kwetzen dier ſlagäder op de gemak-
„ lykſte en zekerſte wyze kon vermyd worden, beweer
„ ik echter, dat, wanneer een Dyebreuk eene aanmerke-
„ lyke grootte heeft, de band van *Poupart* zo ſterk uit-

„ ge-

Digitized by Google

„ gerekt is, dat de Zaadvaten daar door tot aan deszelfs
„ onderſte gedeelte gedrongen moeten worden, en dat
„ het naauwlyks mooglyk zy, deezen band door te ſny-
„ den, zonder tevens die vaten te kwetzen: en een ieder,
„ welke deeze deelen in zodanig een toeſtand onderzocht
„ heeft, zal moeten toeſtemmen, dat zulks volſtrekt on-
„ vermydlyk is; het zy men de inſnyding recht op-
„ waarts, of zelfs ſchuinsch buiten- of binnenwaarts,
„ maake.

„ Het gevaar, welk het doorſnyden deezer deelen ver-
„ zelt, heeft ſommige Heelmeesters op de gedachten ge-
„ bragt, om den weg enkel te verwyden, zonder den
„ band door te klieven; en de Heer ARNAUD, een Fransch
„ Schryver, geeft zelfs eene afbeelding van een krom-
„ men haak (*), om den band daar door zo lang op te
„ ligten, dat de Breuk binnen gebragt is: maar dewyl
„ de weg, langs welken de deelen afgezakt zyn, in alle
„ beknelde Breuken alreeds zo veel mooglyk verwyd
„ is, kan men weinig voordeel van eenige verdere ver-
„ wyding verwagten, zonder van het mes gebruik te
„ maaken."

Met deeze denkwyze van den Autheur ſtemt de Recenſent volkomen overeen; want, ſchoon men, door middel van die haak, de opening al zo veel verwydt, dat de geklemde ingewanden ingebragt kunnen worden, geſchied zulks vooreerst niet zonder een aanmerkelyk geweld te oefenen op den Peesband, en de teffens met dat Werktuig gevatte vaten; en dan nog valt het ſteunpunt, en dus de drukking, grootendeels, vooral in den beginne, op de reeds geklemde, en niet zelden daar door ontſtooken, ingewanden, door welk een en ander de Lyder in een nieuw gevaar gebragt word, en het ondergaan van die Operatie voor hem zelden van veel nut is. Dan laaten wy den geleerden Schryver verder hooren.

„ Voor een geruimen tyd kwam ik op de gedachten,
„ om dit gedeelte der Bewerking op eene andere wyze
„ te verrichten, en daar door gemakkelyker te maaken,
„ en dewyl ik 'er my, na dien tyd, in een geval, met zeer
„ veel voordeel van bediend heb, kan ik het met meer
„ ze-

(*) Deeze is op de 3de *Plaat*, Fig. 9, zeer goed afgebeeld, en het gebruik daar van, by Breuken van het eirond gat, aangepreezen.

„ zekerheid aanpryzen. In plaats van den band op de „ gewoone wyze door te ſnyden, maak ik ſlegts eene in„ ſnyding in deszelfs dikſte gedeelte. Ik breng, naamlyk, „ den voorſten vinger van myn linkerhand tuſschen den „ darm en peesband in, om de onderliggende deelen „ niet te kwetzen, en maak dan, met een gewoon ſny„ mes, eene inſnyding van omtrent één duim lengte; „ beginnende van de bovenzyde, tot aan deszelfs onder„ ſten rand toe. De eerſte ſnede, die ik maakte, was „ zeer oppervlakkig, maar, door dezelve dikwyls te her„ haalen, kwam ik byna door de ganſche dikte van den „ peesband heen, tot dat 'er ten laatſten ſlechts een dun„ ne lap overig bleef. Ik trok toen myn vinger weg, „ en bragt de uitgezakte deelen, zonder eenige moeite, „ naar binnen; dewyl het verdunde gedeelte van den „ Peesband allengskens medegaf, als ik de noodige druk„ king maakte om de darmen binnen te brengen." De overige voordeelen, welke, door op dusdanig eene wyze de Kunstbewerking te verrichten, verkregen worden, kan men in het Werk zelve nazien; wy twyfelen niet, of het aangehaalde zal voldoende zyn, om ieder Kunstminnaar, naar de voortzetting en voleinding van dit nuttig Werk, te doen verlangen.

Historiesch Schouwtooneel van 's Waerelds Lotgevallen, of kort aaneengeſchakeld Berigt der voornaamſte Gebeurtenisſen van deezen Tyd; verrykt met een Historiesch Mengelwerk. Met Plaaten en Kaarten. Eerſte Deels Eerſte en Tweede Stuk, 1792. *Te Haarlem by* A. Loosjes Pz. *In gr.* 8vo.

Te meermaalen hebben wy, met welverdienden lof, van dit Geſchiedkundig Werk deezes Tyds geſprooken, en 't zelve als een keurige Verzameling van de gedenk- en bewaarenswaardigſte Gebeurtenisſen aangepreezen. Een Jaarvak, dat des Jaars 1791, is voltrokken. Een tweede Jaarvak vangt aan met het Eerſte Stuk, 't welk wy thans voor ons hebben, en behelst hetzelve de groote rollen op het Tooneel der Wereld geſpeeld in de drie eerſte Maanden des Jaars 1792, terwyl het Tweede Stuk die van de drie volgende opgeeft, en dus een Halfjaar beſchryft, van een Jaar, zo ryk in Lotgevallen.

Kon immer een Werk, van deezen aart, ten rechten ty-

Digitized by Google

tyde worden aangevangen en voortgezet, 't is zeker in onze dagen, die een ryken voorraad van ſtoffe opleveren, zo dat de Schryver zich zeker eer met de ruimte verlegen vindt, dan over ſchaarsheid te klaagen hebbe. Wy hebben 'er dezelfde geregelde ſchikking, volkomenheid van opgave, en onpartydigheid, in waargenomen, als in den voorgaanden volkomen afgewerkten Jaarkring.

Het aaneengeſchakeld Verhaal wordt ondersteund door de geheele mededeeling der belangryksſte oorſpronglyke Staatsſtukken, als Bylaagen, agter aan gevoegd, van welke men veele elders te vergeefsch, in die volkomenheid, zou zoeken, en die tot altoos duurende Bewysſtukken moeten dienen van Voorvallen, en daar op gegronde Werkzaamheden in de Kabinetten der Vorſten en Staaten. Derzelver breedvoerigheid moge, nu en dan, een laſtig voorkomen hebben; ze kunnen in een Werk van deezen aart niet ontbeerd worden, en ſtrekken tot waarborgen van de egtheid der Opgave in het Verhaal zelve. Daarenboven ontmoeten wy daar in, ten deezen tyde, niet enkel bloote opgave van Staatsbeſluiten, die, op den ouden ſtyven leest geſchoeid, by het eerſte inzien afkeer verwekken; maar Stukken, welke zich, om den ſtyl zo wel als inhoud, met medeſleepend genoegen laaten leezen. Wy althans hebben dit vaak ondervonden, en in Stukken, voorheen dezelve of geheel of uitgetrokken in een Dagblad vlugtig doorloopen hebbende, ze hier aantreffende met een gezetter oog en bepaalder aandagt herleezen, terwyl het Verhaal der bykomende en aanleidelyke omſtandigheden ons te rugge leidde tot een tydperk, 't geen ons ſlegts ſcheemeragtig voorſtondt; niet zo zeer wegens de verafgelegenheid des tyds, dan wel uit hoofde van de veelvuldige gewigtige Lotgevallen, die elkander met zo ſnelle vaart afwiſſelen, dat men 'er naauwlyks het oog op konne houden.

Wy zullen thans geen voorbeelden bybrengen uit het Schouwtooneel zelve, of uit de Bylaagen, om 't geen wy ten aanziene van het een en ander gezegd hebben te ſtaaven. De algemeene goedkeuring, welke wy met genoegen vernemen dat aan deezen arbeid ten deele valt, maakt het overboodig.

Eene geringe verandering is ons in de *Schikking*, of liever in de *Benaaming*, voorgekomen: onder den meer algemeenen Tytel, dan *Leevensſchetzen van vermaarde Perſoonen, en Beſchryvingen van zodanige Landen, Steden en*

Digitized by Google

Plaatzen, als by uitſteekenheid aanmerking verdienen, van *Historiesch Mengelwerk*, wordt thans begreepen wat niet bepaald tot het Schouwtooneel behoort. En ontmoeten wy hier, onder deeze Afdeeling, de zeer leezenswaardige *Gedagtenisviering van* J. J. ROUSSEAU, *te Montmorency*. Zie hier de Beſchryving van het Gedenkteken zelve: „De „ Stad *Montmorency* en de Bewoonderen der omliggende „ Landſtreek hebben, omſtreeks een bosch, niet verre van „ die Stad gelegen, voor den geſtorven J. J. ROUSSEAU, „ een, alhoewel eenvoudig, doch in zyne ſoort onge„ twyfeld pragtig, Gedenkteken opgerigt. Het zelve be„ ſtaat ſlechts uit Steenen; maar is zeker duurzaamer dan „ Goud: want nimmer zal de geſchiedenis het vergeeten, „ op welke wyze zyne Landgenooten het aandenken van „ deezen Wysgeer geëerbiedigd hebben. Daar hy zelf een „ groot vriend van alle eenvoudigheid was, heeft men „ ook dezelve by de oprigting van dit Gedenkteken ge„ tracht in agt te neemen. Het zelve heeft eene eenig„ zins onaanzienlyke gedaante, en is zamengeſteld uit „ ruwe ongehouwe Steenen, welke zonder eenige kunst „ met elkanderen verbonden zyn. Deszelfs breedte is vyf„ tien, en zyne hoogte negen, voeten; terwyl mos, ſtruik„ ken, en wilde planten, onder welke zich inzonderheid „ het Wintergroen, om dat hy hier van zeer veel „ hieldt, vertoont, 'er de fieraaden van uitmaaken. In „ het midden bevindt zich een bank van gras-zooden. „ Op den hoogſten Steen ſtaan de woorden: *Deeze was „ dikwerf de geliefkoosde Rustplaats van* J. J. ROUSSEAU; „ en aan de andere zyde: *De Bewoonders van de Stad en „ den omtrek van* Montmorency; *ter gedagtenisſe van den „ tyd, waar op* J. J. ROUSSEAU *in hun midden woonde. „ Herfstmaand in het derde Jaar der Vryheid* (*). Op „ de overige Steenen zag men de volgende plaatzen uit „ zyne *Emile* en het *Contract Social* gegraveerd:

„ *Mogten toch de Moeders zelve hunne Kinderen voeden, „ hunne Zeden verbeteren, en de Aandoeningen der Natuure „ op nieuw in aller harten opwaaken.*

„ *Vryheid en Gelykheid zyn de beide hoofdbronnen, „ waar uit het algemeen Geluk van alle Menſchen voort„ vloeit.*

„ *Het*

(*) 23 Sept. 1791, de dag der Inwydinge van dit Gedenkteken.

„ *Het is niet zo zeer een magtige Arm, maar veeleer*
„ *de ſterkte van Ziel, welke de Menſchen vry en onaf-*
„ *hangelyk maakt.*
„ *De Mensch is van natuure goed. Zyt deugdzaam en*
„ *gy zult gelukkig weezen.*"

Onder aan den voet deezer Steenen ſtaat geſchreeven: *Heil en Zegen zy hem, die dit Gedenkteken eerbiedigt.*

Onder de Aanſpraaken by de Inwyding, welke met de hier omſchreevene Plegtigheden toeging, heeft ons inzonderheid getroffen die van den Heer CHERIN, Neef van ROUSSEAU. Onder andere laat hy zich dus hooren:

„ Bewooners van *Montmorency!* vestigt uw oog dik-
„ wyls op deeze Steenen; leest hunne Byſchriften, en
„ gevoelt telkens, met eene vernieuwde kragt, de daar in
„ vervatte waarheden. Gaarne zouden wy hun getal nog
„ vermeerderd hebben; maar wy wilden niets overbodigs
„ doen. Ondertuſſchen zy het my vergund, om u ook
„ eenige gedagten van ROUSSEAU over den Godsdienst
„ mede te deelen. Ziet hier dezelve: „ „ Wanneer de
„ „ Mensch allen Godsdienst verwaarloost, vergeet hy
„ „ daar door ook zyne pligten. Overal, en onder alle
„ „ Godsdienſtige Gezindheden, GOD boven alles te be-
„ „ minnen, en zynen Naasten lief te hebben als zich-
„ „ zelven, is de inhoud der Wet. Het is eene niet
„ „ te verontſchuldigende eigenzinnigheid, wanneer men
„ „ eenen anderen Godsdienst belydt, dan waar in men
„ „ gebooren is, en het is geveinsdheid 'er eenen te be-
„ „ lyden, en dien niet in alle opregtheid te beleeven.
„ „ Geraakt men op den doolweg, dan heeft men voor
„ „ den troon des opperſten Rechters eene gewigtige
„ „ verontſchuldiging te weiniger: want zou Hy ons niet
„ „ veeleer eene dwaaling vergeeven, welke ons als met
„ „ de paplepel werd ingegeeven, dan waar in wy voor-
„ „ bedagtlyk gevallen zyn?" " —— „ Van het Euange-
„ lie ſpreekt hy op deeze wyze: „ „ Dit Godlyk Boek,
„ „ het eenige 't geen de Christen noodig heeft, het
„ „ nuttigſte onder allen, zelfs voor die geenen wel-
„ „ ken het niet zo toeſchynt, behoeft men maar aan-
„ „ dagtig te overdenken, om van liefde jegens zynen
„ „ grooten Veroirzaaker doordrongen te worden, en
„ „ ons tot de opvolging zyner leſſen bereidwillig te
„ „ maaken. Nergens ſpreekt de Deugd op zo zagten toon,
„ „ nergens heeft zich de volmaaktſte Wysheid met zo
„ „ veel kragt en eenvoudigheid uitgedrukt, en nooit

Digitized by Google

„ „ zal men 't zelve nederleggen, zonder te gevoelen, „ „ dat men beter, dan voorheen, geworden is.""

„Zo dagt ROUSSEAU over den Godsdienst; hy beminde „ alle Menſchen, tot welk Godsdienſtig Genootſchap zy „ ook behoorden. Welaan dan, myne Medeburgers! laa„ten wy hun ook lief hebben: want wy zyn allen Kin„deren van éénen Hemelſchen Vader! Heiligt uwe har„ten, in tegenwoordigheid van zynen geest, die mis„ſchien thans rondsom ons zweeft, tot dit ſtandvas„tig voorneemen, en volgt zyn voorbeeld: want daar „ door zullen wy zyne naagedagtenis waarlyk eerbie„digen!"

By deeze Gedagtenisviering komen de *Leevensbyzonderheden van den Wysgeer* CERUTTI. —— Eene Verhandeling *over de Kunſten, Weetenſchappen* en *Beſchaafdheid, der Mooren.* —— Eene *over de Tempels en Moskeën der Mahomedaanen.* —— Eene *Beſchryving der Ommeſtreeken van Rome:* en, ten ſlotte, *ae Bekentenis van* J. J. ANKARSTROM; naar eene *Engelſche* Vertaaling van een oorſpronglyk *Zweedsch* Papier, 't geen in *Stokholm* als een egt ſtuk rond ging, en door een ieder als zodanig beſchouwd werd.

De Uitgeever verzuimt niet, dit Werk voegelyk cieraad by te zetten. In deeze twee Stukken vinden wy de Pourtraiten van Keizer FRANS DEN I; van PETION; van DUMOURIER; van BRANCADORO; eene Afbeelding van de Roomsch Catholyke Kerk, op het Bagynhof, te *Amſterdam*, van binnen, benevens de Plegtigheid des Vormzels, door BRANCADORO bediend; en eindelyk eene Afbeelding van het Monument voor PETRUS CAMPER, in de *St. Pieters* Kerk, te *Leyden.*

Reizen van GEORGE FORSTER, *in den Jaare* MDCCXC. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerſte Deel. Te Haarlem by* C. Plaat. *In gr.* 8*vo.* 190 *bl.*

Onbepaald is deeze Tytel. Niemand kan uit denzelven opmaaken, in welk Waerelddeel of Landſchappen de Heer FORSTER, in den Jaare MDCCXC, gereisd hebbe. Dan de *Hoogduitſche Tytel*, in het Voorberigt van den *Nederlandſchen Uitgeever* opgegeeven: *Anſichten von Niederrhein, von Braband, Flandern, Holland, und Frankreich*, bepaalt ons nader, en hy geeft voor deeze Ty-

Digitized by Google

Tytel-verandering deeze rede: dat hy, het Werk by Stukken uitgeevende, buiten ſtaat was, om, op éénmaal, aan de verwagting des Leezers, nopens alle byzonderheden, op den oorſpronglyken Tytel vermeld, te voldoen. Indien, egter, de Tytel niet breeder zy, dan ze hier wordt medegedeeld, komt dezelve ons niet van die bystere langte voor, of het ware 'er zeer voegelyk op den Nederduitſchen uit te drukken geweest. —— Zeer weinig tyds moet de Heer FORSTER, blykens dit zelfde Voorberigt, aan het bezoeken van den *Nederrhyn*, *Brabant*, *Vlaanderen*, *Holland*, en *Frankryk*, beſteed hebben, als afgeloopen in drie Maanden, *April*, *May* en *Juny*, des opgemelden Jaars.

Men zou, dit korte tydsbeſtek in aanmerking neemende, veelligt denken, hier een Reisverhaal aan te treffen, 't welk ons, tot vermoeiens ſchielyk, door deeze Gewesten en Ryken heen voerde, Steden, Dorpen, enz. met een enkel woord aanwees, en niets weezenlyks behelsde. Dan de Naam des Reizigers, onzen Landgenooten reeds bekend door zyne Reis rondsom de Wereld, welke hy met zynen Vader J. R. FORSTER gedaan heeft, en waar uit gebooren zyn de *Waarneemingen over de Aardrykskunde, de Natuurkunde, den Aart en Zeden der Menſchen*, by A. LOOSJES PZ. en C. PLAAT, in de Jaaren 1788—1790, in drie Deelen, uitgegeeven (*), doet ons beter hoope ſcheppen. En heeft het doorleezen ons verzekerd, dat wy, wel verre van zulk eene voortzweeping, op ons gemak kunnen reizen, —— reizen met veele tusſchenpoozingen, die ons de Reis zelfs doen vergeeten, en denken, dat wy eene Verhandeling leezen. De Heer FORSTER reisde als Mensch, als Kunstkenner, als Wysgeer, en heeft der aanmerkingen, welke de Voorwerpen in zynen geest opwekten, bot gevierd, en ons veel verſchaft 't welk ryklyk opweegt tegen dorre Plaatsbeſchryvingen, en geringe Byzonderheden, waar mede veele Reisbeſchryvingen zyn opgevuld.

Laaten wy het Werk, dat Briefswyze geſchreeven is, zelve nagaan. 't Zelve vangt aan met eene uitlokkende be-

(*) Zie onze Aankondigingen van dit hoogstbelangryk en veel bevattend Werk, 't welk wy, te deezer gelegenheid, nogmaals aan alle Liefhebberen van leerzaame Boeken aanpryzen, in onze *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* IV D. 1 Stuk, bl. 17 en 550, en V D. 1 Stuk, bl. 370.

Digitized by Google

beſchryving van de Vaart langs den *Rhyn*. De Wyngaardbouw in *Rheingau*, en de Armoede der Rhynbewoonders, trof hem. Hy ſchryft, „ in deeze naauwe en woeste gedeelten van het *Ryndal*, heerscht een in 't oogloopend gebrek aan vlyt en naarſtigheid. De grond is den inwoonderen zeker niet gunſtig, vermits hy hunnen bouw bepaalt aan één eenig Gewas, en wel zulk een, dat zeer wisſelvallig is, den Wyn. Maar zelfs in vrugtbaarer landſtreeken blyft de Wynboer een aanſtootelyk voorbeeld van luiheid, en van alle daar uit voortſpruitende ontaartingen van het zedelyk character. De Wyngaardbouw eischt van hem, in een geheel jaar, ſlegts weinige dagen, op welke hy moet doorwerken: hy wordt het ledigggaan gewoon, door wat te wieden, de ranken te ſnoeijen —— en t'huis dryft hy zeldzaam eenig handwerk, 't welk hem, op eene zekere wyze, zyn brood zou kunnen geeven. Zes jaaren agtereen behelpt hy zich kommerlyk, of ontvangt, van tyd tot tyd, den koopprys vooruit van den gelukkigen Wynoogst, als men dien eindelyk naby rekent; vermids dezelve, doorgaans, alle zeven of acht jaaren ééns wel gelukt: is nu het gelukkige jaar gekomen, en de Wyn drinkbaar geworden, en in groote hoeveelheid voorhanden, dan zuipt en zwelgt hy de winst op, die, naa aftrek van de ontvangen voorbetaaling, overgebleeven was, en het is, het volgende jaar, een bedelaar als voorheen. Ik weet wel, daar is een oogpunt, uit welk deeze leevenswyze beſchouwd, gelukkig kan genoemd worden. De Wynboer houdt, wel is waar, niets over; hy leefe egter zonder zorg, en in hoop op het goede jaar, 't welk hem ook altoos weêr op de beenen helpt. Maar als men op die wyze redenkavelt, vergeet men in rekening te brengen, dat de verlaaging der gemoedsgeſteldheid van deezen Boer een onvermydelyk gevolg is van zyn ongekeren tak van beſtaan.

„ De Eigenaars deezer Landeryen trekken voorwaar eene opmerkelyke winst van den Wynbouw; vooral, indien gebrek aan geld hen niet dwingt de Wynen, versch in den kelder gekomen, te verkoopen; zyn ze hier niet toe genoodzaakt, dan hebben zy het voordeel, dat ook de Gewasſen van ſlegte jaaren in het vat veredelen, en daar door de winst nog zeer vergrooten. Men rekent, dat de goede Wynlanden, het eene jaar door het andere, gemeenlyk van zeven tot acht ten honderd opbrengen. Dan, desniettegenſtaande, blyft nog de vraag,

of

of deeze aanzienlyke winst der Grondbezitters den Staat wel genoegzaam ſchadeloos kan ſtellen voor de daar aan opgeofferde zedelyke goedheid van deszelfs leden?"

Fraai is de beſchryving van 't Rhyngezigt omtrent *Coblens*: de Steenkte *Ehrenbreidſtein* geeft hem een uitweiding over de Gevangenisſen en ſtraffen aan de hand. Te *Nieuwied* bezag hy het Broederhuis der *Hernhutters*, en de veelerhande werkplaatzen van dit vlytige en bekwaame Genootſchap. Hy vermeldt, dat hier, „in ſtede van de *Agapen*, of Liefdemaaltyden der eerſte *Christenen*, een gemeenſchaplyk Theedrinken in de Kerk is ingevoerd, tot het welk de geheele Gemeente van tyd tot tyd toetreedt. Myne gunſtige vooringenomenheid voor de Thee is de eenige reden niet, waarom my dit gebruik niet tegenſtaat. Want, hoewel ik 'er geen lust toe heb om mede te dweepen, voor my wordt tog elke dweepery eerwaardig, zo dra zy den mensch tot gezelligheid, en het vrolyk genot van zyn beſtaan, opleidt. Maar de *Hernhuttiſche* inrigting, die ongehuwde mannen en vrouwen, met eene kloosterlyke geſtrengheid, van elkanderen afzondert, kunt gy wel denken, dat met deeze myne geaartheid niet zo wel overeenkomt." Iets over de Dweepery, en hier *Zielſchennis* geheeten.

Op het kort Rhynreisje onderhielden zy zich aan deszelfs oever met de Planten en Steenen; wier taal hy verzekert dat leerryker is dan die der dikke boekdeelen, welke men over de eene en andere geſchreeven heeft. Van deeze geſprekken deelt hy iets — waarlyk vry veel — mede, en laat zich in tot het betwiste ſtuk over de Vuurſpuwende Bergen, en den oorſprong der Baſalten. Het is bekend, dat in *Duitschland*, ten deezen opzigte, twee Partyen zyn, die zich in *Volcanisten* en *Neptunisten* onderſcheiden, welker eerſten de vorming der Baſalten aan Vuur, en welker laatſten die aan Water, toeſchryven. De Heer FORSTER behandelt de Voorſtanders van het Vuurſtelzel, COLLINI, HAMILTON, DE LUC, als *Droomers*, onzes oordeels met geene genoegzaame beſcheidenheid. Hy is 'er verre af, van den Baſalt rechtſtreeks voor eene Bergſtof te houden, die in het Water ontſtaan is; maar bekent ronduit, dat, onder alle de tot nog bekende uitleggingen, welke zyn oorſprong aan het Vuur toeſchryven, 'er geen één is die hem voldoet, en in 't byzonder komt hem die ſtelling, dat hy in de brandende kolken, die wy *Vulcaanen* noemen, ontſtaan zou weezen,

zen, voor, als iets, dat zich zelf wederſpreekt, en onmogelyk is (*). — Vraagt men den Heer FORSTER: Indien de *Baſalt* geen *Lava* is, waar uit is hy dan voortgekomen? Hy antwoordt: „ Ik weet het niet. Ik ken de oorſpronglyke ſtof zo min, als ik de ſcheikundige bewerking weet, door middel van welke de Natuur de gezamenlyke Bergſtoffen heeft laaten voortbrengen." — De lange Brief, waarin dit alles breedſpraakig verhandeld wordt, vult hy aan met eene gelykſoortige ſtoffe, een verſlag van het ſchoone Natuurkabinet te *Bon*.

Dit is de hoofdinhoud der drie eerſte Brieven. De vierde en vyfde loopen over *Keulen*: waar de Reiziger den Dom of Cathedraal-Kerk bewondert, vergezeld van eene Proeve, over de begaafdheid van den Kunſtenaar, die vry verre in het afgetrokkene en in 't duistere loopt. Met algemeener voldoening zal men leezen, 't geen hy opgeeft van het Gemeen en de Geeſtlykheid te *Keulen*; van de Bedelaary en Onverdraagzaamheid; van de Paardenbeenderen onder het Gebeente in de Kerk van St. *Urſula*. „ Al was," zegt hy, ten opzigte van het laatstgemelde, „ de Legende van elf duizend Maagden zo waar als het bezwaarlyk is om 'er aan te gelooven, het zien van haare beenderen in de Kerk van *Urſula* zou daarom niet minder afſchuwelyk en aanſtootelyk weezen. Maar dat men de onbeſchaamdheid heeft van voor een Heiligdom uit te venten dit zamengeraapte mengzel van Menſchen- en Paardenbeenderen, welke, vermoedelyk, een ſlagveld bedekt hebben, en dat de *Keulenaars* zich om dit heilige zouden laaten doodſlaan, of, dat nog erger is, zelven den ſtouten twyfelaar wel heel ligt dood zouden ſlaan, dit zyn ſchreeuwende bewyzen van de dikke duisternis, welke hier in het Godsdienſtige de overhand heeft." Waar op eenige aanmerkingen volgen over het onderſcheid van Lugtgeſtel in den Godsdienst. — De afbeelding der Kruiziging van PETRUS, in de St. Pieters Kerk te *Keulen*, ontgaat des Reizigers ſcherpe aanmerking niet.

Zo min *Keulen* den Heer FORSTER behaagt, zo zeer is

(*) Anderen, hoe ſtellig ook de Heer FORSTER ſpreeke, meenen de daadlykheid daar van gezien en aangetoond te hebben. Zie *Extrait d'une Lettre de* M. WESTRUMB *à* M. CRELL, *Journal de Phyſique*. Fev. 1792. p. 158.

Digitized by Google

is hy met *Dusseldorp* ingenomen: waar van het berigt in den vierden Brieve aanvangt. Hier vinden wy eenige aanmerkingen over de kunst van regeeren, en onder andere deeze: „ Laat het oogmerk van den Regent zo goed zyn als het wil, zo dra hetzelve hem vervoert, om de Menschen, langs eenen weg, dien zy niet voor zichzelven gekoozen hebben, voor zich heen te dryven; zo dra ook ondervindt hy, dat de eigen leevenskragten in zyn Staatkundig werktuig afneemen en slaapen, en, op geenerhande wyzen, die uitwerking voortbrengen, die zy voortgebragt zouden hebben, indien hy den aan zich vermaagschapten Geest van alle zyne Broederen niet miskend, en tot eene onbetaamelyke slaaverny gedoemd, hadt. 't Is waar, de som van goede daaden, die in de wereld geschieden, is doorgaans beneden onze verwagting; maar zekerlyk is zy daar kleinst, waar men 'er zich op toelegt, om den menschen een grooter af te dwingen. Door eene overmaat van stellige geboden, bezondigen zich de Regeeringsformen aan het menschlyk geslacht. Door de Wetten en Landsheerlyke Verórdeningen tot in het oneindige te vermenigvuldigen, hoe wél die ook dikwerf gemeend zyn; en door die zugt tot beuzelen by de Vorsten, welke de vlejers en panlikkers zo hoog verheffen, waar door zy, met eene onvermoeide zorgvuldigheid, elken Burger in de pot willen kyken, of zich zelfs met zyne afzonderlyke gevoelens en denkbeelden bemoeijen, booren de Regenten hunne Staaten, zonder het zelfs te weeten, in den grond, doordien zy de vrye werkzaamheid van den Burger belemmeren, waar door de ontwikkeling aller zielsvermogens oogenbliklyk ophoudt." — Eene ontmoeting in een Monnikenklooster, 't welk den strengen regel van de wydberoemde Abtdy *de la Trappe* volgt, doch waarin de gelofte van stilzwygenheid thans geheel en al vernietigd was, sluit deezen Brief.

De zesde, zevende en achtste, Brief, met welken dit Deel eindigt, loopen alle over de Gaandery te *Dusseldorp*, zo wydberoemd van wegen haare Schilderstukken, door FORSTER voor de vyfde keer in zyn leeven bezogt. „ Verwagt van my," schryft hy zynen Vriend, „ geene beschryving, zelfs geen lyst, van deezen onschatbaaren voorraad van uitgeleezene Meesterstukken. Noch een drooge naamrol, eene moeilyke optelling van alle byzondere stukken, noch zelfs de getrouwste woordlyke beschryving van deeze voorwerpen, wier waarde enkel en alleen door de

Digitized by Google

zinnen kan begreepen worden, zou my vryspreeken van uw geduld misbruikt te hebben. Waar is ergens eene Schilderyen-verzameling, van welke men niet slegts volledige, maar zelfs zo genoemde beredeneerde, naamlysten heeft, ryklyk doorspekt met kunstwoorden, en opgevuld met lofspraaken, en nageklapte eerbewyzingen, aan een reeks beroemde Kunstenaaren?" —— Wyd loopt de Reiziger over de mededeeling der Indrukken van 't geen men ziet, en hoe zich de Kunstenaar vormt. Hy heeft weinig op met de *Vlaamsche* Meesters; 't geen hy hier en elders van het *Nederlandsche* penseel zag, was, om zyne eigene woorden te gebruiken, „ byna altoos, van dien aart, dat ik in den voortreffelyken Handwerker den Dichter niet kon vinden, noch in de afbeelding van het Lichaamlyke den *Zielenschepper*." RUBENS ondergaat hier eene strenge beoordeeling. Zyn Schilderstuk, het *laatste Oordeel*, houdt FORSTER meer dan twintig bladzyden bezig. Gegrond zyn veele aanmerkingen; doch wy gelooven, dat hy waarheid schreef, als hy bekent, dat ze *in eenen vitagtigen luim, die zelfs een* RAPHAËL *voor geene berisping zou vrywaaren*, geschreeven zyn. En blyft dezelve hem by in het beoordeelen der andere Stukken van dien Kunstenaar, schoon met eenige ververkoeling: dan dezelve ontgloeit op nieuw tegen GERARD DOUW en TENIERS, enz. De Heer Vertaaler merkt, in eene aantekening, ten slot van deezen Brief, te regt aan, „ dat FORSTER's scherp oordeel, over onze *Nederlandsche* Meesters, „ aan hunne verdiensten in de daad „ te kort doet (*)." —— Wanneer een Vertaaler aan den voet des blads eene Aantekening maakt, tot opheldering dienende, moet dezelve gegrond zyn, en waarlyk licht verspreiden: wy vinden dit niet, als hy, by het woord *Carricaturen*, tot beter verstand, voegt: „ *Een kunstwoord, om uit te drukken, dat het voorwerp der teke-*

(*) Men zal wél doen, met, naa FORSTER geleezen te hebben, ten tegengif te gebruiken, het Antwoord van den Heer ROELAND VAN EYNDEN, op de Vraag: In hoe verre de Nationaale Smaak van de Hollandsche School het doelwit der Schilderen Tekenkunde bereike, en aan derzelver vereischte beantwoorde? Als mede, hoe verre dezelfde Smaak, door het bestudeeren van het Antique, en der Kunstenaars van andere Scholen, zoude kunnen verbeterd worden? te vinden in het V Deel der *Verhandelingen* van TEYLER's tweede Genootschap.

Digitized by Google

koning, of ſchildery, volkomen getroffen is, vooral ten aanzien der gezigtstrekken, en van houding en gebaarden." Beter dunkt ons, en toepaſselyker op de plaats waar deeze opheldering komt, bl. 134, de Verklaaring van dit Kunſtwoord, door den Schilder ROELAND VAN EYNDEN gegeeven: „ *Carricatura* (in 't Fransch *Charges de têtes*) be„ tekent eigenlyk iets, dat *gecarrigeerd*, vergroot of over„ dreeven, is. Men verſtaat 'er in de Schilderkunst door, „ menſchlyke aangezigten of geheele beelden, wier ken„ nelykſte deelen vergroot en uitgezet zyn, zo dat eg„ter de gelykenis blyft; maar de voornaamſte partyen „ in 't hartstogtlyke, boertige of verſchriklyke, ſterker „ uitgedrukt zyn, dan zich die natuurlyk vertoonen (*)."

In den laatſten Brieve gaat hy, van het *Vlaamſche Broddelwerk*, (zo drukt hy zich uit,) over tot de Kunſtſtukken van de *Italiaanſche Schoolen*; dan niet zonder eene breede Inleiding, die alle mogelyke klaarheid, op verre na, niet heeft, over het *Ideaal*; en een duidelyker verheffing van 't geen uit *Italie* komt, boven andere Kunſtſtukken: in het gezigt dier *Over-alpiſche* Stukken verzadigt hy zich, zonder dien walgmaak, welke, by die uit de *Vlaamſche* School, by hem reeds boven kwam. Van berisping gaan zy alle egter niet vry; doch de lof, zommige toegezwaaid, klimt tot de hoogte van verrukking. De *hemelvaarende Maria* van GUIDO beſchouwd hebbende, barst hy uit: „ O GUIDO! gy aangenaame dweeper, hoe verleidend wordt de geestdryvery door uwe verbeelding! Deeze geheele Schildery is betovering; zy vermeestert, op eene betoverende wyze, het gevoel. De zagte juistheid der tekening, de houding van MARIA, de gedaante der groep, de ſtoute bekooring der geheele verfiering, de pracht en ſierlykheid der fyne lugtkleederen; ja, ik durf zelfs ſtaande houden de ſchitterende gloed der verwen, die een wereld van zuiver licht aan het zinlyk oog vertoonen, werwaards ons ſchemerend oog zich naauwlyks verſtout heenen te zien! Hier moeten de Schilders keeren, op welke wys de Engelen vliegen, en hoe Hemelingen zweeven!" — Eene Ziel, die zo ſchildert, kan, gelyk de Heer FORSTER, bl. 141, ſchryft, *niet tot den Nederlandſchen modder afdaalen!*

(*) Zie de gemelde Verhandeling, bl. 197.

Merk-

Digitized by Google

Merkwaardige Leevensbeſchryving van een zeer zonderling geleerd Man, JOHAN WOLFGANG BRENK, *onlangs in hoogen ouderdom te Anſpach overleden; die in zyn veertigſte jaar tot den Joodſchen Godsdienst overging, en zich deedt beſnyden. Door den Heer* WILL, *Hoogleeraar op de Univerſiteit te Anſpach. Uit het Hoogduitsch. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1792. 120 *bl. in gr.* 8*vo.*

„ Een Man, by wien opregtheid, deugd, oude duitſche trouw en warme vriendſchap, in *contrast* ſtonden met allerlei buitenſpoorige bedryven en zonderlinge handelingen, —— een Geleerde, die, by de uitgebreidſte kennis van veele taalen en weetenſchappen, tot allerlei zwakheden, en dikwerf tot grove bygeloovigheden, overhelde, —— een Christen, die van geestlyk Geſlacht afſtamde, die eerst in manlyken ouderdom tot den Joodſchen Godsdienst overging, en zich liet beſnyden; naderhand nogthans zyn geluk wederom by de Christenen zogt, zyn Joodendom verborgen hieldt, vier Christenvrouwen nam, en zyne Kinderen liet doopen, —— een Mensch, dat de natuur tot alle moeilykheden van dit leeven ſcheen gevormd te hebben, en dat zy tot eenen zes en tachtig jaarigen ouderdom het leeven gerekt heeft; —— zulk een is voor de menſchenkenners een belangryk onderwerp, en verdient, dat zyn leeven zo naauwkeurig mogelyk beſchreeven wordt." — In deezer voege luidt de aanvang der *Inleiding* van den Hoogleeraar WILL, die het ondernam, de Leevensbeſchryving van den zeer zonderlingen Man JOHAN WOLFGANG BRENK, in dit Stukje, der wereld mede te deelen. Hier toe vondt hy zich in ſtaat geſteld, doordien hy van deezen veertig jaarigen *Vriend* veele aantekeningen, door den ommegang met hem, uit eigen mond hadt; een Handſchrift van hem, tot dat einde gegeeven, bezat; en eindelyk Bezitter geworden was van 's Mans Dagboek, waarin hy, van 't Jaar 1733 tot 1773, alles, wat hem eere en ſchande aandeedt, met ongeloofſlyke naauwkeurigheid, hadt aangetekend.

In de daad, om hem „ by alle zyne Eigenzinnigheden „ en Gebreken, agting toe te draagen, om dat hy, in „ zyn vak, een waar Geleerde, en, dat veel zegt, een „ eer-

Digitized by Google

„eerlyk Man was," gelyk de Heer WILL met ronde woorden verklaart, moet men in eene byzondere betrekking tot hem geſtaan, en eene verbintenis met hem aangegaan, hebben, gelyk deeze Leevensbeſchryver, die Lid werd van een Geheim Gezelſchap, 't geen BRENK tot Stichter hadt, of waar van hy een ſterk Voorſtander was. Een Gezelſchap, waar van wy in het Vde *Hoofdſtuk* eenig berigt aantreffen: eene Orde, voor een naamaakzel der vrye Metzelaary verklaard, ter zinſpreuke voerende: *Prudentia, Amore & Experientia, Voorzigtigheid, Liefde en Ondervinding.* Eene mededeelenswaardige byzonderheid tekent de Heer WILL deswegen op: „De gewigtigſte ſoort van Menſchenkennis (γνωθι σεαυτον) werd, op eene pryslyke wyze, hoe zeer door een hard middel, in dit Gezelſchap bevorderd. Elk Medelid der Vergadering moest, by beurte, zo als de Orde dit ſchikte, uittreeden, en de overige Medeleden velden als dan over deszelfs character, goede en kwaade eigenſchappen, een volkomen geheim oordeel, welk in geſchrift geſteld, en den beoordeelden overhandigd, werd. Het was niet geoorlofd, iets daar tegen te zeggen of te doen, zo 'er geene beledigende onwaarheden, of eigenlyke lasteringen, in het uitgeſprooken vonnis waren. Het oogmerk was enkel Zelfbeproeving en Verbetering: ik herinner my nog, met zeer veel genoegen, welken ſpiegel my de eerſte maal werd voor oogen gehouden: ik leerde my toen van eene zyde kennen, die my nog geheel onbekend geweest was, en werd daar door, in de daad, oplettender op myzelven; ik ſloeg myne gangen zedert naauwkeuriger gade, en, myne zwakheden my herinnerende, werd ik voorzigtiger, minder onderneemend, maar zekerder in het uitvoeren."

Hoe zeer kort opeengeſtapeld de Academie-lotgevallen van BRENK, in den Academie-tyd van niet minder dan *zeven-en-twintig jaaren*, zyn mogen, heeft derzelver leezing ons eenigzins verveeld, door ſteeds den korzelen, moeite maakenden, vegtenden, behoeftigen, en zich op verre naa door geene eerlyke middelen reddenden, Student voor oogen te hebben.

Wegens den verbaazenden ſtap om zich te laaten beſnyden, 't geen te *Amſterdam* geſchiedde, tekent zyn Leevensbeſchryver aan: „Het is moeilyk te zeggen wat hem daar toe bragt. Veele redenen moeten zamengeloopen hebben, die hem eindelyk geheel overwonnen. Zyn vroe-

Digitized by Google

vroeger ommegang met de Jooden —— de agting voor de Joodſche geleerdheid, in welke hy zo veel gedaan had, en die volkomen naar zynen ſmaak was, —— de byzondere eerbied voor de Mozaiſche Inſtellingen, en het geheele Oude Testament —— gebrek aan nooddruft, waar mede hy altoos kampte —— ſlechts zyn ondergang, naa zo veele vergeefſche proeven, by de Christenen te vinden —— eindelyk de hevige hartstogt, die hem aan een geliefde Jodin hegtte, van welke hy bereids het jawoord bekwam, en by wier Vader en Moeder hy reeds de toeſtemming tot het Huwelyk had gevraagd, die hy als onbeſneedene niet krygen konde —— alle deeze oorzaaken, te zamen genómen, kunnen hem tot een der ongelukkigſte beſluiten vervoerd hebben." Zyn Godsdienst-verandering hieldt hy zo veel doenlyk geheim; en leefde vervolgens meest onder de Christenen.

Eenigzins ter opheldering van dit byster vreemd gedrag kan dienen, 't geen de Heer WILL aanmerkt: „ BRENK kwam de Joodſche Godsdienst alleen als de Godlyke voor, die CHRISTUS, welke zelf een *Jood* was en bleef, niet hadt willen afſchaffen, maar ſlechts hervormen." JESUS (zeide BRENK,) heeft „ dit zelfs gezegd, en in zyne onderwyzingen altoos op MOZES en de Propheeten geweezen." Het was dus, by zynen vertrouwden ommegang met de Jooden te *Halle*, by de dienstvaardigheid, die zy hem beweezen, en by de liefde, die hy een Joodsch Meisje toedroeg, niet te verwonderen, dat hy eindelyk tot het beſluit kwam, om zich te doen beſnyden. Of hy geheel *Jood* was, is eene andere vraag. Zyn Godsdienſtig zamenſtel was, buiten twyfel, een mengeling van begrippen uit verſcheide Gezindheden. —— Hy gaf voor, dat hy eens een zeer heerlyke Leerreden van een Geestlyken gehoord had, die dus was begonnen: „ Ik ben geen Jood, ik ben geen Christen, ik ben geen „ Heiden, ik ben geen Turk. —— Ik ben een Jood, ik „ ben een Christen, ik ben een Heiden, ik ben een „ Turk." —— Zo wilde BRENK dat men ook over hem dagt, vormende hy zich, uit allen te zamen, eenen eigen Godsdienst, waar van evenwel de *Joodſche*, als de onmiddelyk van God afkomſtige, de grondſlag was. Hy bad ook tegen den opgang der Zonne, en meest, of altyd, Hebreeuwsch. Hy at geen Varkensvleesch, geen Wildbraad, ook geen ſpyzen die by Zwynenvleesch gele-

Digitized by Google

legen hadden. Hy vierde den Sabbath; doch de Zondag was hem weinig of geheel niet heilig. —— „ BRENK verdedigde, by zekere gelegenheid," ten aanhoore van den Heer WILL, „ dat het Christendom op het Joodendom gegrond was, en dat, wel verre dat de Joodsche Godsdienst door JEZUS zou afgeschaft zyn, dezelve veeleer door hem was onderhouden en aanbevolen, dat hy den Apostelen wel vryheid gelaaten had, om de Heidenen van de Besnydenis te ontslaan, alleen om deezen des te gereeder tot het Christendom over te haalen; maar dat hy andere Mozaische Wetten, als de onthouding van het verstikte, van het bloed eeten en dergelyke, uitdrukkelyk bevolen heeft. Deeze zyne zonderlinge meening was een stuk van Godsdienst by hem, waar op hy alle zyne overige begrippen bouwde."

Laaten wy hier nog byvoegen de Grondstellingen van deezen Man in 't Staatkundige. „ Hoe zeer hy liever onder de Aristocratie dan onder de Monarchie leefde, zo hieldt hy nogthans de eerste Regeeringsvorm voor de gebreklykste, die volgens haare natuur in eene overheersching moest ontaarten; en, volgens de Geschiedenissen en Ondervinding, daar in altyd ontaart is. Monarchie, was, volgens zyn gevoelen, eene loutere harssenschim; 'er zyn, zeide hy, geen Alleenheerschers, die alleen een Ryk regeeren kunnen. De Monarch is aan zynen Minister en aan Raadsvergaderingen gebonden, en de verstandigste, wanneer hy zelfs regeeren wilde, heeft onvergeeflyke misslagen begaan. Hy beschouwde, volgens 1 SAM. VIII: 11—18, welke plaats hem zeer gewigtig voorkwam, alle Alleenheersching als een kastyding der Volken, en, in zo verre hy als Joodegenoot zich de lotgevallen zyns Volks mogt aantrekken, kon hy dit gevoelen, op grond van evengemelde Bybelplaats, verdedigen. De Democratie achtte hy als de natuurlykste en beste Regeerwyze. Dan, deeze drie bekende wyzen van Volksbestuur bestonden, naar zyn oordeel, slechts in den uiterlyken vorm: inwendig waren de zaaken gansch anders gelegen, en wel dus: alle Staaten waren *Theocratien*, *Autocratien* of *Democratien*. De *Theocratie* beschouwde hy als de voortreflykste, in welke de Godheid Wetten en Instellingen gemaakt heeft, en waar inzonderheid de uitmuntende verschikking plaats had, dat oude wyze en ervaarene Mannen Richters des Volks waren. —— In de *Autocratie* heb-

hebben de Menſchen zelfs hunne Wetten en Conſtitutiè gemaakt, die beide grootendeels ſlegt en te willekeurig waren uitgevallen, en uitvallen moesten. Deeze *Autocratie* hervormd zich of in eene Monarchiale, of in een Ariſtocratiſche, of in eene Volksregeering. — De *Demonocratie* beſtaat by de ruwe en domme Wilden, in andere Waereldeelen, die den Duivel nog aanbidden, de heerſchappy der geesten over zichzelven en hunne daaden gelooven, en die daarom ook weinige, of ten minſten allerſlegtſte, Wetten hebben. — MONTESQUIEU hadt, naar zyne meening, de zaak in 't geheel niet getroffen, en het *Mozaïsch Recht* van den Ridder MICHAËLIS wilde hy in 't geheel niet leezen; dewyl het hem niet geviel, dat deeze Schryver de oorzaaken der Wetten, in de Godsregeering over *Iſraël*, en tevens de Godlyke oogmerken, zo naauw bepaald had, daar dezelve geheel buiten den menschlyken gezigtëinder zyn. Zelfs de menschlyke beheerſchers konden den geest en den grond van hunne Wetten niet opſpooren. Gods gronden en bedoelingen te onderzoeken, rekende hy vermetel. — Genoeg dat zyne Wetten daar zyn, en dat zy alle goed zyn moeten, om dat God ze gaf. De door de Godgeleerden gemaakte ſchifting van zedelyke, ceremonieele en burgerlyke, Wetten, ſtondt hem zeer tegen."

Deeze wonderbaarlyke Geleerde werd den eerſten Maart in den Jaare 1704 geboóren, en ſtierf den een en twintigſten November van 't Jaar 1789. Veele byzonderheden bevat deeze Leevensbeſchryving, waar uit zyn anders raadzelagtig Character eenigzins kan opgemaakt worden; doch, met dit alles, is dezelve meer *Avontuerlyk* dan *Characterſchetzend*.

Tafreelen voor het Menschdom. Tweede Stuk. Te Utrecht en Rotterdam by G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* J. Meyer, 1792. 304 *bladz. in gr.* 8vo.

Wy verblyden ons, dat het oordeel, het welk wy over het eerſte Stuk van dit Werk geveld hebben (*), den Schryver zo veel aanmoediging gegeven heeft, als hy thands in het Voorberigt voor dit tweede Stuk meldt. Hy verdiende aange-

moe-

(*) *Algemeene Vaderl. Letteroef.* voor 1792, No. 5, bl. 213—215.

Digitized by Google

moedigd te worden, en hy blyft zich zelven volkomen gelyk. De bundel, dien wy thands aankondigen, bevat vyf Stukjes in proſa, en drie Dichtſtukken.

Aan het hoofd van de eerſten ſtaat:

I. Een Stukje, getituld: *Aan myne broeders*, hetzelfde dat hy reeds te voren beloofd hadt, en waarin hy zyn geheele plan, zyne bedoelingen, zyne wys van denken, en de beweegoorzaaken, die hem de pen in handen gaven, nader wilde doen kennen. Door zyne *broeders* verſtaat hy hier zyne medeſchryvers, en het oogmerk van het Stukje is eene roerende ſchildery op te hangen van den uitgeſtrekten werkkring eens Schryvers, en van het menigvuldig goed en kwaad dat hy ſtichten kan, en daar door een iederen, die de pen in handen neemt, tot de nodige bedachtzaamheid te vermaanen, en tot het getrouw volbrengen dier heilige plichten, welken hy aan God, aan het geheele Menschdom, en aan zyn Vaderland in het byzonder, verſchuldigd is. De opſchriften van de volgende Stukken zyn:

II. *De behoeftigheid nadeelig voor elken Staat; eene Redevoering, voorgelezen in het Genootſchap* TOT NUT VAN HET ALGEMEEN.

III. *Eene Redevoering voor elken waaren Menſchenvriend.* Beide deze Redevoeringen gaan over hetzelfde onderwerp. In de eerſte wordt eerst de beklagenswaardige toeſtand van eenen behoeftigen geſchilderd, en vervolgens eene ſchets gegeven van de rampzalige vruchten, die uit de behoeftigheid voor elk gewest, elk volk, en geheel de zamenleving, natuurlyk moeten voortſpruiten. De tweede bevat een betoog, dat het de plicht van elken ſterveling zy, de behoeftigheid, waar hy immer kan, te weeren; afgeleid deels uit de natuurlyke en ons ingeſchapene zucht, ter bevorderinge van ons eigen geluk, en uit de ons aangeborene liefde voor ons vaderland; deels uit den baarblykelyken wil van God, die ons voorzeker tot dezen plicht aandryft. —— Indien de Schryver lust mogt hebben om dit onderwerp te vervolgen, zou hy voor eene derde Redevoering, (die, wel uitgewerkt zynde, zekerlyk de nuttigſte van allen zou wezen,) overvloedige ſtoffe vinden in het doen van gepaste voorſlagen, nopends *de wyze, hoe* wy het best de behoeftigheid van onze medemenſchen weeren kunnen.

IV. *Adelaïde*, of *de Gevolgen van een oogenblik*; een zedelyk verhaal.

V. *Wat is Godsdienst?* Deze Verhandeling geeft de Schryver in dit Stuk maar ten deele, en belooft dezelve in het vervolg voort te zetten. Na eerst aangetoond te hebben, wat door wanbegrippen, bygeloof, dweepzucht, en huichelary, al voor Godsdienst uitgegeven wordt, zonder dien naam te verdienen, geeft hy ſtellig op, wat hy door waaren Godsdienst verſta. Eerst ontvouwt hy den grond van onze verplichting tot den Gods-

Digitized by Google

dienst, de oneindige liefde van onzen Schepper; dan toont hy aan, dat alle plichten, welken God ons opgelegd heeft, niet om zynen, maar om onzen, wil, tot ons heil, zyn voorgeschreven; en ontwikkelt vervolgens die plichten uitvoerig, de gewoone verdeeling van plichten jegens God, ons zelven, en onzen naasten, volgende. De laatstgenoemden beschouwende, bepaalt hy zich niet tot algemeene menschenliefde, maar is vooral zeer uitvoerig in de opgave van plichten, die uit verschillende betrekkingen ontspruiten, als jegens ouders, kinderen, echtgenoten, het vaderland, dienstboden, enz.

Wy moeten, gelyk wy gezegd hebben, over de prosaïsche Stukken, in dezen bundel voorkomende, hetzelfde oordeel vellen, als over die van den voorgaanden. Ondertusschen kunnen wy toch niet nalaten den Schryver ten ernstigsten aan te raden, dat hy toch niet afga van de eenvouwigheid, welke een zo voornaame eigenschap van een goeden Styl is. Hy heeft dezelve wel in de meeste Stukken betracht, maar niet in alle, b. v. niet in de *Adelaïde*, welk Stuk, ons over het algemeen het minst van allen gesmaakt heeft. Reeds in het begin gebruikt hy de volgende omschryving, om ons te zeggen, dat Adelaïde achttien jaaren oud was: „ Adelaïde had agtien maal „ het bekoorelyk gelaat der jeugdige lente gezien; agtien maal „ gevoelde zy den gloed der zomerhitte: agtien maalen bekranste de Wyn-god de groenende heuvelen met zwellende „ druiftrossen, en agtien maal vertrad de yzeren voet des „ winters de geschenken van *Flora*, van *Ceres*, en den Zoon van „ *Semele*, in het glibberig slyk, en bestrooide bosch en velden „ met zyne donzige sneeuwvlokken; sints *Adelaïde* het eerst „ den bepurperden dageraad aanschouwde."

Uit de Dichtstukken zullen wy de volgende rymlooze Ode ter proeve geven:

Gelukkig Sterveling, wien uwe Gode mint! ——
Wien reine teêrheid al haaren wellust schenkt! ——
Hoe zalig is 't genot dier weelde ——
't Evenaart bykans het lot der Eng'len! ...

*

Vervoerend tydstip! ... wen zyn aandoenlyk hart
Voor 't eerst op 't hart van zulk een Gade klopt ——
Deez' Gade, die hy lang, met traanen,
Van u — ô Schepper dier teêrheid! — smeekte! ...

*

Ja, —— zoet, ô Liefde! is uwe zuivre lust! ...
Doch aan de kimmen stygt ginds een onweërs-wolk!
Zy klimt! ... zy klimt! ... daar vliedt de kalmte! ...
Alles wordt akelig! ... 't is 't uur der scheiding! ...

ô Wree-

Wrede ſcheiding! ... ach! ... hoe ontroert ge my;
Hoe zwoegt deez' boezem ... vlugt! ... gy verſcheurt dit hart! ...
Ja, —— yslyk ... fels'rend is uw lyden; ——
Daar gy aan de oogen zelfs traanen weigert! ...

*

Ai my! ... hoe treurig waart die verlatene ——
Wiens zagte Gade ginds by de dooden rust,
Door akelige, duis'tre wouden;
Zwygend, als de eenzame, kille graffiel!

*

Zwarte rotſen! —— gy, wier bemoschte kruin,
Met donk're dennen, huiv'rige ſidd'ring wekt!
Hoe vaak zaagt gy zyn angſtig lyden —
Zaagt gy hem traanen van weedom plengen.

*

Ja, woeste ſtreeken —— huilende wildernis!
Dien man van ſmarte 't eenigst geliefd verblyf ——
En dorre heide! ai my, hoe dikwyls
Waart ge getuige van zyne ellenden! ...

*

Doch waarom tzidd're ik dus by dit open graf; ——
Die ſlaap der dooden —— kan hy wel eeuwig zyn?
Neen —— aan geene zy der graven,
Scheemert, verryst reeds de blydſte morgen! ...

*

Neen —— WILHELMINE! ſchoon my die ſcheiding roer' ——
Schoon ſlegts haar denkbeeld my met ontzetting ſla;
Ja — ſchoon zy vaak zelfs bange traanen,
Langs myne ſmaaren, deed neder ſtroomen.

*

Neen — beste Wederhelft! — neen zy verplet my niet! —
Hoe zeer ik tzidd're — 'k voel dat ik eeuwig zy!
Ja — 'k voel — 'k gevoel het ... God en Eng'len! ...
Dat ik voor eeuwig haar zal beſitten!

Digitized by Google

Dat dus eens 't ſterf-uur ons van elkand'ren ſcheur',
Slegts wein'ge ſtonden ... dan ... dan ontſluit zich 't graf!
Dan zwindt deez' aard ... en in uw' armen
Dank ik dan God — ô myn WILHELMINE! ——

De twee overige Dichtſtukken zyn: 1°. *Aan de Wel Edele en Achtbaare Heeren Burgemeesteren, Regereren, en Wethoudere, der Stad Wyk by Duurſtede, en den Wel-Eerwaardigen en zeer geleerden Heere* W. A. OCKERSE, *by gelegenheid, dat op last van hun Wel Edelen en Achtbaaren eene Begraafplaats buiten derzelver Stad was aangelegd, en zyn Wel Eerwaarde en zeer geleerde, op derzelver verzoek, eene plechtige Leerrede, daar op toepaſſelyk, gehouden had:* en 2°. De eerſte zang van een Leerdicht, *de Wyze* getituld, het welk in de volgende Stukken voortgezet zal worden.

Reinhart, of Natuur en Godsdienst. Twee Deelen. Met Plaaten. Te Amſterdam by J. Allart, 1791. *In gr.* 8*vo.* 354 *en* 384 *bl.*

REINHART, een braaf Jongeling, zyn vaderlyken grond, *Gelderland*, verlaatende, begeeft zich in *Texel* aan boord; zeilt van daar, door het Kanaal en de Spaanſche Zee, voorby de *Kanariſche* en *Kaap-Verdiſche* Eilanden, naar *Amerika*; en beſchouwt alles wat hy ziet, en het geen hem op zyne Reize ontmoet, met een onderzoekend oog en zedelyk hart. Zyn omgang met de Negers, of Slaaven; zyn gedrag als Planter; zelfs zyne Minnaryen en Huwelyk, met eene Amerikaanſche Schoone, draagen alle de kenmerken van eene edele deugd en zuiver gevoel, wel waardig om van veelen overwoogen te worden.

De Heer H. H. POST, een Amerikaansch Planter, aan wien dit Werk is opgedragen, gaf toevallig aan het genie zyner Zuster (Mejuffrouw E. M. POST, te *Arnhem*, die ons Vaderland uit haare Werken, *het Land*, en *voor Eenzamen*, met roem reeds kent;) aanleiding om dit Boek te ſchryven; ſchoon het noch zyn lot, noch zyn perſoon, zo min als zyn bepaald verblyf, aftekent. Verbeelding voerde haar dikmaals in het afgelegen Waereldeel, waar haar Broeder zich onthoudt. Deeze wist wat het te zeggen is, Vaderland en Vrienden te verlaaten; op den ruimen Oceaan te zwerven; met ſtormen en baaren te worſtelen; in een vreemd Land het gelak te ſmeken, dat hem in zyn Vaderland ontvluchtte; aldaar eene Echtvriendin naast zyn hart te vinden; enz. en deeze herhaalde verbeeldingen deeden deezen REINHART geboren worden.

„Maar" (vraagt de Schryſter, om dat de Leezers het zouden kunnen vraagen, en dezelven dan daadelyk beantwoord worden:) „welk een wezen is REINHART dan? Is het een

His-

Digitized by Google

Historie, of een Roman? —— Het eerſte zeker niet, dan in zo verre als het eenige waare natuurlyke tafereelen afmaalt, die willekeurig geplaatst zyn —— en een Roman, daar voor durf ik het u ook niet leveren, nadien het de voorname vereischten van een Roman mist; en, in plaats van eene vindingryke aaneenſchakeling van raadſelachtige gebeurtenisſen, die in eene wonderlyke ontknooping eindigen, niet dan een eenvoudig, natuurlyk afloopend, geval vertoont, dat niets raars heeft, dan mi. ſchien den ſmaak van den perſoon die hier voorkomt."

Om te kunnen oordeelen, hoedanig REINHART over veele zaaken redent, en zyne beſpiegelingen voortzet, zullen wy den volgenden Brief (want het geheele Werk is briefswyze opgeſteld,) onzen Leezeren mededeelen:

„ Myn wensch is vervuld, Karel! uw vriend en zyne matte Scheepsgenooten worden verkwikt door eenen milden regen: hoe aangenaam zyn deeze ruiſchende droppelen! zou het verbeelding zyn, of hebben zy een landelyke geur by zich? Zouden de wolken, waar uit zy daalen, van vergelegene oevers komen aandryven, en uit de waſem van boomen, planten en een milden grond, opgerezen zyn? of .... maar wat ſcheelt my dit? zo veel is zeker; hunne koelte is allerverkwikkendst; de lucht is zuiverder, de adem ruimer —— ik voel my levendiger en vrolyker, en een ondraagelyk pak ſchynt van myn ziel, zo wel als van haare wooning, afgewend; een friſſche teug van dit verſche water ſterkt, dunkt my, het hart; wy verzamelen het door alle mogelyke middelen; de zeilen zyn tot gooten en regenbakken geſpannen, en onze vaten worden vol.

„ Hoe zeer vertoont de waanwyze ontkenner eener alles regeerende Voorzienigheid zyne onkunde, wanneer hy dit gewoon natuurverſchynzel, dat zich regenwolken in de Zee ontlasten, een nutlooze verkwisting noemt; en, door deeze onnozele ſtelling, voedzel zoekt voor zyn troostloos ongeloof! hoe zwak is het wapen, waar mede hy de ſchoonſte waarheid beſtormt! —— Zeker de eenvoudigſte ſcheepsjonge, die zyn werk in den verkoelden dampkring minder loom, en met meer gemaks, verricht, kan hem zwygend wederleggen. De regen op Zee, die de beſmette lucht, in welke zo veel duizend zielen ademen, zuivert; die de ledige Watervaten van zo veele dorſtige zwervers vervult, die zou overtollig zyn! welk eene dwaaze ſtelling! zeker hy ontwikkelt hier geene zaaden; hy verkwikt geene kruiden; zyne milde droppelen glanzen op geene lachende bloemen; maar hy voedt, hy onderhoudt, hy verſterkt, menſchenlevens, en doet zielvolle traanen van waare dankbaarheid en vreugde in het oog van gevoelige Wezens glimmen, die hemelſche geesten, ja wat zeg ik, die den Opperzegenaar, wélgevallen, en tot nieuwe weldaaden opwekken.

„ Hoe wyd, hoe eindeloos, zyn de grenzen, binnen welke

Digitized by Google

Gods goedheid werkt! hoe ruim is zy de geheele waereld door verſpreid! daar, waar menſchen, van de hulp hunner Natuurgenooten ontbloot, op zyne genade dryven; daar, waar zy, in vergetene Oorden, in kommer en behoeften zouden verſmachten, daar ziet hen God, en zorgt voor hen; geen hoekjen op de waereld wordt van Hem vergeeten: het woest gedierte der nooit bezochte wouden brult Hem in zyne holen dank tegen! zelfs de eenzaame diſtel der barre zandwoestynen, dien Hy zaaide voor het inſect dat op hem zyn waereld vindt, ruiſcht in zyne ſtekelige bladeren loftoonen aan die goedheid toe: in den meest verſchoolen oord der waereld, waar nooit geen menſchelyke voet ruiſchte, waar nooit geen menſchelyk oog kon indringen, daar zyn millioenen onzichtbaare Wezens, die, elk op hunne wyze, die goedheid gevoelen, en die door hun aanzyn eeren.

„ Men behoeft alle de wonderverhaalen der Reizigers niet te gelooven, om de onbepaaldſte goedheid van den Heer der waereld te erkennen; dit doende zou men zeker dikwyls gevaar loopen, om zyne aangenaamſte en edelſte gevoelens op herſenſchimmen te laaten werken. My heugt nog, hoe, in vroeger leeftyd, toen ik minder nadacht en ligter geloofde, de beſchryving van een wonderboom op het rotſige eiland *Ferro*, die deszelfs matte bewooners geheel ſchadeloos ſtelde voor het gemis van den vruchtbaaren regen, die nooit deezen dorren grond beſproeit, wiens breede takken een geheel ſchaduwryk bosch formeerden, wiens kruin altoos door een zwaare wolk, die hem tot een milde bron verſtrekte, gedekt was, en wiens bladeren altyd vloeijende beeken waren, welke dorſtige menſchen, aamechtige kudden, en zelfs de drinkvaten der voorby zeilende Schepen, vervulden; my heugt nog, welk eenen aangenaamen, van godsdienſtige gevoelens verzelden, indruk, het denkbeeld van deezen boom op myn hart maakte: toen ik meer nadacht, gevoelde ik meer zwarigheden in zyn aanweezen, en ik zogt, daar ik dit ſierlyk verſchynzel toch gaerne in de Schepping wilde behouden, den grond voor zyn beſtaan in Natuur- en Aardryksкundige boeken, doch vergeefsch; en vond eindelyk de onaangenaame zekerheid, dat deeze geliefde boom nooit anders, dan in de herſens van op wonderverhaalen verzotte Reizigers, beſtaan had, en al het vergenoegen, dat ik door hem ontvangen had, verdween met hem in ydelheid.

„ Doch het aangenaam gevoel van eenen alom, zelfs op rotſige eilanden, weldaadigen Schepper, is niet met hem verdweenen; duizend zekere berichten, eene menigte eigene ervaaringen, houden dit telkens levendig; en ik hoor —— als myn hart 'er ſlechts vatbaar voor is, de geheele Schepping door, dien zachtſtreelenden ſchoonklinkenden toon: „ God is liefde."

„ Nog korts geleden gebeurde 'er iets op de Zee, dat deeze gevoelens een aangenaam voedzel gaf. —— Ik zag verſchei-

Digitized by Google

ſcheide Kokosnooten heendryven, voorby ons Schip; rypheid, ſtorm, of andere toevallen, hadden deeze vruchten misſchien van de boomen doen vallen, welke den oever van een nabuurig of afgelegen eiland beſchaduwden: waar hunne geboortegrond lag — waar de plaats hunner beſtemming was, weet ik niet; ik zag ze maar heendryven, en verloor die binnen kort uit het gezicht, terwyl ik my voorſtelde, dat zy op dit of dat eiland, welligt tot zulk een, daar deeze boom tot nog toe onbekend is, aanſpoelen, en daar mogelyk een rampſpoedigen Reiziger, die naar dezelve verlangde, verkwikken zouden: ſommigen deezer vruchten, dacht ik, zullen daar misſchien wortelen en boomen worden, die, gekoesterd door dauw en zonneſchyn, de behoudenis van veele menſchen zullen zyn: geen klein vogeltjen, dat de lucht op ſnelle wiekjens doorzweeft, valt krachtloos ter aarde zonder Gods wil; geen nietig, naauwlyks zigtbaar, hair, groeit op onzen ſchedel, of God weet het, en voedt het; en zouden dan deeze wegdryvende Kokosnooten niet door zyne alverzorgende goedheid beſtemd kunnen zyn tot grooter oogmerken, dan het kortzichtig oog daar op vluchtig leezen kon? —— Op deeze wys is eene menigte eilanden beplant —— eene menigte ſchipbreukelingen behouden —— en Hy, die de roepende raven hoort, was nimmer doof voor de zuchten van een lydend mensch, maar vervulde zynen nood.

„ Door de geringſte dingen worden ſomwylen de grootſte oogmerken bereikt, en door een dryvende Kokosnoot kan de voorſpoed van een Land bloeijen — welligt, dacht ik toen, zal de boom, welke uit een deezer vruchten opſchiet, over lange (veele) jaaren, misſchien over eene eeuw, het bezwykend leven van eenen in zyn Vaderland geëerbiedigden zeeheld ondersteunen; of welligt zal, onder de ſchaduw van deezen boom, eens een groote, en waarlyk edele, vriend der deugd, vol eerbied knielen voor zynen God, en gewyde traanen zullen het gras beſproeijen, dat onder hem opſchiet — welligt zal deszelfs vrucht den dank der waereld verdienen, in den man te behouden, die eens een zegen zyner eeuwe, en een roem zyner natie, zal weezen."

Dusdanige ſchoone beſpiegelingen van eenvoudige Tafreelen in een ander Waereldeel, legt REINHART, op verſchillende plaatſen, in dit Werk, aan den dag. Overal is hy een Kristen, en Natuurbeſchouwer tevens; kunnende het dus niet misſen, of hy zal vaneen geſcheidene boezemvrienden eenige troostende gedachten aanbrengen; zyne geheele Sexe een voorbeeld van jongelingsdeugd, en waare grootmoedige gevoeligheid, geeven: terwyl hy reeds in deeze twee Deelen een ſpreekend bewys oplevert, dat alleen de Godsdienst van het Euangelium aan het geluk het waare zoet; in de rampen, waar

mede het pad des menschelyken levens bezaaid is, den eenigen genoegzaamen troost; en, in de meestdreigende gevaaren, de zachtste ruste kan en moet verschaffen.

Nagelaten Schriften van wylen den Heer Staatsraad VON SCHAAPSKOP, *in 't licht gegeeven door den Vryheer* VAN KNIGGE. *Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem en Gouda, by* J. H. Möleman *en* M. van Lopik en Comp. 1793. *In gr.* 8*vo.* 116 *bl.*

De Heer Staatsraad VON SCHAAPSKOP komt hier voor, als oorspronglyk uit een der oudste, aanzienelykste en wyduitgebreidste, Familien in *Duitschland:* van welken één tak derzelven zich in *Denemarken* nedergezet heeft, en aldaar uitneemend gelukkig geweest is. Moet men hem, uit zyne eigen opgestelde Levensbeschryving, gelooven, dan hebben veelen uit zyne familie dikwerf de gewigtigste Hof- en Staatsbedieningen, aan deeze en geene der kleinste Hoven in *Duitschland*, voornamenlyk in den *Boven-* en *Nederrhynschen Kreitz*, bekleed. En, even gelyk de Keizer, wanneer hy, by zyne Krooning, iemand tot Ridder slaan wil, eerst moet vraagen: is 'er geen DALBERG hier? zo heeft men Provintiën, waarin niemand een eer-ambt kan verkrygen, die niet door geboorte, of door het huwelyk, aan de Familie van den Heer Staatsraad VON SCHAAPSKOP *geparenteert* is.

De Vader van den Levensbeschryver woonde, met zyn Huisgezin, (zo als de meesten zyner familie,) op zyn Buitenplaats *Hammelsburg*. In zyn jeugd was dezelve Cadet in Hollandschen dienst geweest; had zich, vierëntwintig jaaren oud geworden zynde, van dien moeilyken post ontslagen; en had daarna, voor 100 Ducaaten, een Kamerheers sleutel gekogt, waar door hy tot den rang van Generaal Major verheven wierd.

Zyn Zoon was eenigzins van een zwak gestel, wierd dus zeer zorgvuldig opgepast en bediend; zeer warm gehouden, en voor de opene lucht en ligchaamelyke beweegingen naauwkeurig bewaard: genietende, tot aan zyn veertiende jaar, de opvoeding van zyne Moeder, en van vier oude Tantes, welke, by gebrek van schoonheid, ongehuwd waren gebleven. Na het afleggen zyner Geloofsbelydenis, zogt zyn Vader een Informator voor hem; huurende, tot dat einde, een jongen Theologant, geboortig uit het *Wurtembergsche*, die een groot Vriend van den toekomstigen Staatsraad wierdt; doch die, door een beroep in zyn Vaderland, en een Huwelyk met de Cameniér van Mevrouw VON SCHAAPSKOP, den Vader noodzaakte, om nu zyn Zoon, die veel van zyn Memorie verlooren hadt, naar het Klooster te *Bergen* school te zenden: alwaar hy in-

Digitized by Google

intusschen met verkouwdheid en hoesten bestendig geplaagd wierdt. Hier van daan trok hy, met een Lyfknecht, naar *Rinteln*, alwaar hy veele Collegiën bywoonde; en anderhalf jaar daarna naar *Kiel*, alwaar toen de meeste Professoren *absent* waren. Hy hield een Repeteur voor zich, die alles afschreef: welke gedenkstukken zyn oude bediende JACOB, by het opstellen der Levensbeschryving, nog wist, waar dezelve lagen.

Op hetzelfde oogenblik dat hy lang genoeg gestudeerd had, stierven zyn' Vader en zyne Moeder. Een der Kielsche Professoren ried hem, om te gaan reizen. Hy voldeed aan deezen raad; krygende van dien Hoogleeraar zelfs brieven van voorschryving en *recommandatie* mede. Hy doorreisde eerst het *Osnabrugsche* en *Westphaalsche*; vervolgens over *Breemen*, waar de groote ROLAND op de markt staat. Hy trok vervolgens geheel naar boven, ja! tot *Straatsburg* toe, waar zelfs de geringste fransch kan spreeken. Zyn meeste genoegen genoot hy te *Manheim*; zynde de schoonste Stad, die hy ooit gezien heeft, bestaande meest uit kleine fraaije huizen. Hier moest hy een brief afgeeven aan een Professor, die een Jesuit, doch anders een eerlyk man, was. Deeze raadde hem om in Paltsischen dienst te gaan; dat hy deed; doch die onrustige levensstaat schikte zich niet voor hem; hy wilde liever eene of andere civile of politique bediening hebben; doch daar hy het eens geleerde onmogelyk konde onthouden, en, in zommige landen, tot zulke bedieningen, een *Examen* vereischt wordt, zo schrikte hem dit geweldig af. By geluk gaf de Manheimsche Professor hem gelegenheid, om met zekeren Jood, aldaar, in kennis te komen. En deeze Jood bragt het, door zyne voorspraak, zo verre, dat hy met den aanzienelyken eerpost van *Kamerraad*, aan dat Hof, vereerd wierd. De Professor ondersteunde hem aanvanglyk in deeze bediening, en dit maakte, dat hy eindelyk, zonder eenige hulp, konde vaardig worden; en zelfs, drie jaaren agter elkanderen, den nieuwen druk van den *Paltsischen Staats-Almanack*, alleen, ter uitvoer bragt. Geduurende zyne Reize tekende hy al het merkwaardige in een Boek op, van welke de staalen ten opzichte van *Breemen*, *Straatsburg* en *Manheim*, hier boven opgegeeven, den Leezer het aanmerkelyke genoeg doen opmerken.

Geduurende het verblyf van den Kamerraad te *Manheim*, deedt zyn' Vriend, de Hoogleeraar, hem eene aartige jonge Dame ontmoeten, die een gebrek had, dat zy tot de Roomsch-Catholyke Kerk behoorde; doch welk gebrek de Hoogleeraar schielyk wist te overwinnen, zo dat de Heer VON SCHAAPSKOP spoedig in het Huwelyk trad; zynde de Keurvorstelyke Minister hem daar door zo genegen geworden, dat hy nu in *Munchen* eene deftige bediening verkreeg. Dan, zyne Gemalin, de

lucht

lucht en het bier van *Munchen* niet kunnende verdragen, noodzaakte hem dit weder naar *Manheim* te keeren, en aldaar andermaal eene bediening te aanvaarden.

Vóór hy echter zich andermaal naar deeze plaats begaf, verwoók hy, ter herſtelling van de gezondheid zyner Gemalin, met haar naar het *Wilhelmsbad*; eene vermaarde Bronplaats by *Hanau*. Hier raakte hy in kennis met een jongen Officier, die, zo men wilde, een Neef van zyne Gemalin was, en beiden daar door alle tékenen van hoogachting en vriendſchap betoonde. Deeze Officier bragt hem in de aêloude zeer vermaarde *Quaterde*, wier geheele inrichting vervolgens opzettelyk wordt beſchreven. Eindelyk liet hy *Manheim* ten tweedenmaale vaaren; wok, wegens Familieomſtandigheden, en hooger protectie, naar *Denemarken*; hier verkreeg hy den tytel van *Staatsraad*; kogt een Landgoed in het *Holſteinſche*; en eindigde aldaar zyn leven aan de Waterzucht: laatende zyne Kinderen alle zeer wel verzorgd.

Deeze Levensſchetſe voorafgegaan zynde, volgt een omſtandig bericht van de verbeterde inrichting der aêloude *Quaterden*. Dit bericht is in elf byzondere *Afdeelingen* gedeeld: toonende de 1ſte Afd. *het oogmerk deezer Orden*. De 2de behelst een *Uittrekzel uit de geſchiedeniſſen van deeze Orden*. De 3de betreft *de uitbreiding en aanwas deezer Orden*. De 4de *de bewaaring der eensgezindheid en verband onder de Leden, en de macht over de Vyanden der Orden*. De 5de raakt *de geeſtige en zedelyke geſtalte der Medeleden*. De 6de beſchryft *den uiterlyken Staat, de Levenswyze, het Diêet, en de Gewoonten van een' rechten* QUAST. De 7de *de Spraak, Gewoonten, geſchikte Levenswyze, Vermaakelykheden en Liefhebberyen*. De 8ſte toont *de Merceele Grondregelen en Voorſchriften aan, waarnaar de Medeleden, in gewigtige Voorvallen, zich hebben te gedragen*. De 9de gaat *over de Weetenſchappen en Kunſten der Broederen*. De 10de behelst *de Politique Grondregelen der Orden*, en de 11de wyst *de Kentekenen der Medeleden aan*. — Over 't geheel is dit *ironiſch* bericht te veel gerekt; de ſtreeken van den Roskam zyn te lang, om op de plaatſen, daar het grootſte kwaad eigenlyk zit, veel nut te doen. Ook wenſchten wy wel, eenige plaatſen en perſoonen uit den Bybel, in deeze nagelaaten Schriften van VON SCHAAPSKOP, niet aan te treffen.

Cri-

Crimineel Proces, tegen W. L. VAN WARMELO, *Predikant te Wyhe in Overyssel, over het uittrekken ter verdediging der Stad Hattem, in den Jaare* 1786, *enz. Te Amsterdam by* A. Borchers en Zoon, 1792. 28o *bl. in gr.* 8vo.

't Is de Eerw. WARMELO zelve niet, die dit *Crimineel Proces* in 't licht doet verschynen; de Uitgeevers verzamelden, buiten zyne kennis, deeze Processtukken, en moesten zich met de voornaame Schriftuuren vergenoegen, en de kleine handelingen agterlaaten, die alleen dienden om de Procedure den gewoonen loop te doen hebben. Waar uit zy oordeelen, den Leezer de twee volgende omstandigheden te moeten mededeelen:

„ De eerste is, dat de Eisch en Aanspraak van den Fiscaal, „ by het indienen derzelve, eigenlyk alleen konde toepasselyk gehouden worden op ongeoorlofde uitdrukkingen, op „ den Predikstoel zullende zyn gebezigd: dewyl deszelfs aanstelling zich daar toe alleen bepaalde; doch dat de Gedaagde „ in den loop der Procedure, onderricht, dat dezelve Advocaat door Ridderschap en Steden, als Staaten der Provincie, „ intusschen was gevolmagtigd, om mede over het uittrekken „ na *Hattem* tegen hem crimineel te procedeeren, daar door „ in 't vermoeden geraakte, of de Fiscaal ook met inzigten, „ om beide Actien in één libél naderhand te kunnen behandeld houden, dit voorval reeds zo wydloopig in zynen „ Eisch hadt ingevlogten: waarom de Gedaagde aan den Fiscaal „ de Cumulatie voorstelde, welke door denzelven werd aangenomen, met overgave van eenige nieuwe bewysstukken.

„ De tweede omstandigheid is deeze. Naar het Landregt „ van *Overyssel* moest deeze zaak beslist worden door twee „ Advocaaten, binnen deeze Provincie woonagtig, aan welken „ het Gerichte, of wel de Heer Landdrost, goedvondt, dezelve ten dien einde te zenden. —— De Gedaagde dus begrypende, dat de Procedure *hier* niet in handen van onzydige Advocaaten zoude kunnen komen, verzogt aan de „ Heeren Staaten, dat om deeze rede de Procedure mogt „ verzonden worden aan een onpartydig Hof van Justitie, of „ Regtsgeleerde Faculteit, buiten het Hof van *Gelderland*; het „ geen werd toegestaan; en hier door is de Sententie door het „ Hof van *Groningen* geweezen."

Welke Sententie, den 22 Maart 1790, by den Hove Provinciaal van *Stad en Lande*, in deeze bewoordingen werd uitgebragt: *Dat hetzelve de Suspensie van den Predikdienst, in voege by Staatsresolutie van den* 29 *October* 1788, *tegens den Gedaagden in Persoon* W. L. VAN WARMELO *gedecreteerd, hem,*

we-

wegens zyn gehouden gedrag in de laatstafgeloopen troubles, teekent voor Straffe; mits hy boven dien gehouden zy om inwendig vier weeken naa Pronunciatie deezes alhier in Judicio in te leveren een door hem vertekend Declaratoir, behelzende zyn berouw en leedweezen over deszelfs gehouden gedrag in de laatste troubles, betrekkelyk zyn onberaaden yver en ongemeſureerde expresſien; met verzoek van vergeeving deswegens, en met plegtige belofte, de tegenwoordige alleen wettige Conſtitutie van Regeering in Overyſſel te zullen agnosceeren, en dezelve, als ook den Heer Erfſtadhouder, te zullen reſpecteeren; met intimatie, dat, by aldien hy mogt naalaatig zyn, voorſchreeven Declaratoir op den beſtemden tyd in Judicio te exhibeeren, hy by en uit hoofde deezes zal worden gehouden van zyn Post als Predicant te zyn vervallen, met condemnatie, in alle gevalle, in de kosten der Proceſſe, tegen hem aangewend, ontzeggende den Aanlegger ratione officii zynen verderen eisch en concluſie.

De Uitgeevers melden, in hun Voorberigt, „ dat de Eerw. „ WARMELO zich zelven afvroeg, waar toe hy bevoegd, en wat „ hy verpligt, was? en zyn tydlyk beſtaan, dank zy den Braa„ven! behoefde hier by in geene aanmerking te komen. Over„tuigd, dat hy ſteeds een driftig Voorſtander van zyne Party „ was, konde hy zich in gemoede niet vry kennen, dat in „ voorige tyden van gisting zyn yver nimmer onberaaden, en „ zyne expresſien altyd ongemeſureerd waren geweest; en hy „ vondt dus, naa een bedaard overleg, vryheid genoeg, om „ de gevérgde algemeene verklaaring daaromtrent te kunnen „ doen. Over het verdere van het Declaratoir, aangaande de „ Conſtitutie, behoefde hy niet te denken, als reeds in ſoort„gelyke bewoordingen by den nieuwen Eed naa de Revolu„tie met andere Amptenaaren door hem gedaan. En hoe „ zeer nu de Gecondemneerde tevens de onaangenaamheden „ gevoelde, welke altyd met zodanige Declaratoiren vergezeld „ gaan, zo vondt hy, zynen pligt hier tegen ſtellende, daar „ in echter geene reden genoeg, om zich uit dien hoofde „ alleen te mogen onttrekken aan de wenſchen zyner Gemeen„te, en zich zelven tot een ongeſchikt en onnut *Lid* der „ Maatſchappy te mogen maaken."

De Proceſſtukken zelve met de Ondervraagingen hebben al het verveelende van dit ſoort van Schriften. Wy hebben ze geleezen, in de verwagting dat *onze aandagt zou verleevendigd worden*, door byzonderheden over de bekende Gebeurtenis met de Stad *Hattem* aan te treffen, welke men elders te vergeefsch zou zoeken; doch wy hebben ze niet gevonden.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

's Menschen Ingang tot Heerlykheid, om, in het toekomende leven, Gods Beeld in volkomenheid te wezen. Door C. C. H. VAN DER AA, *Bedienaar des H. Euangelies, in de Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse; Lid en Secretaris van de Holl. Maatsch. der Weetensch. te Haarlem. Te Haarlem, by* C. Plaat, 1792. *In gr. 8vo. 291 bladz.*

In een voorgaand Geschrift, waarvan wy, met de nodige uitvoerigheid, elders verslag gedaan hebben, hadt de veelgeagte VAN DER AA doen zien, wat 'er in den mensch vereischt worde, om Gods Beeld op Aarde te weezen. Tevens berigtten wy, dat, hetgeen de Schryver aldaar voordroeg, enkel was ingerigt om te dienen tot eene *Inleiding* van 't geen vervolgens breeder zou ontvouwd worden. De aangekondigde taak wordt in dit Deel gedeeltelyk volvoerd, om het vervolg der aanmerkingen naderhand mede te deelen. Geen naauwkeuriger denkbeeld, van de natuur en de uitvoering deezes Geschrifts, kunnen wy den Leezer voordraagen, dan in eene hoofdzaaklyke opgave van den doorgaanden inhoud, door den Schryver zelven in het Voorberigt geplaatst. Vooraf hebbende aangemerkt, dat 's menschen tegenwoordige leeftyd op aarde niet bekwaam is, om hem aan het oogmerk Gods, om zyn beeld te zyn, geheel te doen beantwoorden, maar dat daar toe voor hem een ander leeven is te verwagten, gaat de Heer VAN DER AA over, om dit denkbeeld nader te ontwikkelen. Onder den titel van *de Onvolmaaktheid van de Godsvrucht in dit leeven*, tragt hy, ten dien einde, in de eerste Verhandeling, aan te toonen, dat 's menschen Godsvrugt op deeze Aarde, met zulk een lichaam, en in zulke omstandigheden, dit volkomenheid niet bereikt, die 'er vereischt wordt, om, in volkomene gelykenis met God, zyn *beeld* en *gelukzalig* te weezen. Eene tweede Verhandeling ontvouwt de onvolkomenheid van 's menschen Gelukzaligheid in dit

leeven, als hem hoop en uitzigt geevende op eenen toekoomenden ſtaat, waarin Gods oogmerk volkomen zal bereikt worden. Eene volgende Verhandeling heeft ten onderwerpe, eenige naaſpooringen, uit de H. S. en de Reden, aangaande den toekoomenden ſtaat, om te doen zien, dat deeze juist zal beantwoorden aan, en een natuurlyk gevolg zyn zal van, elks gedrag in dit leeven. In de vierde en vyfde Verhandeling wordt dit denkbeeld verder voortgezet, uit aanmerking van den aart der menſchelyke Ziele en het karakter der Godvrugtigen, en de verbintenis van dit met het volgende leeven nog duidelyker ontwikkeld. De Onſterflykheid van 's menſchen Ziel; hoe het by den dood met de Ziel zal geſteld zyn; de gedagten en aandoeningen der vroome menſchen na hunnen dood, en eenige aanmerkingen daar over: deeze zyn de onderwerpen der zesde Verhandelinge. De grond van de Opſtandinge der Geloovigen, dat is, dat de Vroomen, naamaals, met lichaamen zullen bekleed worden, om in heerlykheid Gods beeld te weezen, wordt vervolgens uitvoerig overwoogen. Deeze grond is de Opſtanding van onzen Heere Jeſus Christus; welke, diensvolgens, beſchouwd wordt, zo met opzigt tot haare zekerheid, als ten aanzien van het verband, waarin zy met de Opſtanding der Rechtvaardigen ſtaat. Eene beſchouwing van de ongerymde gevolgen, die uit het lochenen der Opſtandinge van den Heere Jezus en van de Rechtvaardigen voortvloeien, beſluit dit Geſchrift; zullende het vervolg der Aanmerkingen, tot de verhandelde Onderwerpen betrekkelyk, indien God den hoogbejaarden Schryver leeven en gezondheid ſpaare, eerlang het licht zien (*).

Het volgende, overgenomen uit de Verhandeling, loopende over de *Gedagten en Aandoeningen der Ziele na den Dood*, diene thans ter proeve van des Schryvers denkwyze en redeneertrant. Om ons berigt niet te breed te doen uitdyen, zullen wy, veelal, met onze eigen woorden, de hoofdzaaken mededeelen.

De volgende Vraagen ſtelt zich onze Schryver voor: „ *Hoe zullen de Godvruchtigen by hun ſterven aanſtonds* „ *ge-*

(*) Daar de eerwaardige Gryzaart, onlangs, overleeden is, hoopen wy, dat het vervolg deezes onderwerps, onder 's Mans nagelaatene Papieren, uitgewerkt zal gevonden worden.

Digitized by Google

„ *gelukzalig zyn? Waarvan* zullen zy zich *bewust* wee-
„ zen? Zal zich dit bewust zyn alleen, tot het geene zy
„ *te dier tyd bevinden*, bepaalen? Of zal het zich ook
„ op het *voorleedene* uitſtrekken? Zo ja, zullen de Vroo-
„ men zich dan ook herinneren hunne voorgaande daa-
„ den, waarin zy grovelyk *mistaſtten?* Zo neen, hoe is
„ dat mogelyk? Zo ja, zal dat hunne gelukzaligheid niet
„ ſtooren? Zal hunne Ziel bewustheid hebben van de
„ *droevige omſtandigheden*. waarin zy hunne verlaatene
„ *Weduwen*, *Kinderen*, *Vrienden*, enz., hebben agterge-
„ laaten? Indien neen, hoe is dat te begrypen, dat zy
„ zich het eene *niet*, en het ander *al*, herinneren zullen?
„ Indien ja, hoe kan zulk eene Ziel gelukzalig weezen?
„ Zal dat haar geluk niet afbreeken? —— Zal zy zich
„ bewust zyn en onderſcheiden denken, *waar mede zal*
„ *zy haare gedagten bezig houden?* Zal haar den tyd niet
„ verdrietig moeten vallen? *Hoe zullen haare begeerten*
„ *geſteld zyn*? Zullen die aanſtonds heilig weezen? Hoe
„ is dat mogelyk? En *waarvan* zal, in den toekomen-
„ den ſtaat, de gelukzaligheid of rampzaligheid der Zie-
„ len afhangen? *Van de laatſte oogenblikken en bezighe-*
„ *den* van dit leeven, of van iets anders? En zo van
„ iets, *waarvan* dan?" Zie daar een reeks van Vraa-
gen, welke wy hier op de volgende wyze beantwoord vinden:

De Ziel, by haare ſcheiding van het Lichaam, in eene ſoort van verbysteringe geraakt, doch welhaast daar van bekomen, zynde, zal haare denking hervatten; van welke de voorwerpen zyn zullen de voornaamſte zaaken, in welke zy het meeſte belang ſtelde, en in welke zy zich meest bezig hieldt. Het eerſte voorwerp is dus, de herdenking van het voorgaande gedrag, de bewustheid van den tegenwoordigen ſtaat van geluk, en het vooruitzigt op het toekoomende. De zucht tot ongeregeldheid en zonde zal ophouden, dewyl de Vroomen van hunnen arbeid rusten, en hunne werken, hunne zucht tot God en de deugd, hen zullen volgen. Dat de Ziel haar Geheugen zal behouden, brengt de natuur der zaak zelve mede. Behalven het vermogen van herinneringe, 't welk van den wil afhangt, is de Ziel begaafd met het vermogen der redekavelinge, waardoor zy, door behulp van algemeene waarheden, van de eene op de andere waarheid koomt, en de denkbeelden, hoewel eenigzins uitgeſleeten, die het

Digitized by Google

verſtand nu wederom aan haar voorſtelt, voor dezelfde houdt, die zy voormaals hadt bevonden. En, hoe zou de Ziel loon of ſtraffe kunnen ontvangen, indien zy zich haare voorgaande daaden niet konde herinneren? 't Zy zo, dat het beloonen en ſtraffen eerst naa de Opſtanding zullen worden uitgeoeffend. Geen ſchyn van reden nogthans is 'er, om zich te verbeelden, dat God aan de Ziel zo lang haar natuurlyk denkvermogen zal beneemen, en eerst ten jongſten dage het Geheugen aan haar zal wedergeeven. De Ziel, van het lichaam geſcheiden, zal derhalven zich haarer tegenwoordige gedagten bewust zyn, en daarenboven voorgaande denkbeelden herinneren. Vraagt men, of deeze *herinnering*, toegepast op voorgaande overtreedingen, op agtergelaatene ongelukkige Vrienden, enz. de gelukzaligheid niet zal *hinderen*; het antwoord is, dat genomen, het geluk worde hierdoor minder, het zal niet geheel kunnen worden weggenomen: vooral, uit kragt van de vergeevinge der zonden. En wat aangaat het gedenken aan agtergelaatene ongelukkige bloedverwanten; 'er is geene reden om te denken, dat de Zielen der Gezaligden zich over dezelve zullen bezwaaren, uit hoofde van het duidelyk inzigt, welk zy zullen hebben, dat het affcheiden, aan beide zyden, veel nutter, dan het byeen blyven, is, en 'er, daarenboven, een tyd van hereeninginge voorhanden is. Met dit alles zullen de Zielen der Vroomen, omtrent hunne Kinderen, Echtgenooten en Vrienden, niet onaandoenlyk zyn, maar veel meer eene redelyke liefde jegens dezelve behouden. Van hier, dat zy, in den afgeſcheiden ſtaat, voor dezelven, tot God gebeden zullen opzenden; welke, even als in dit leeven, den Heere niet mishaagelyk weezen, maar, indien ze naar zynen wil zyn, zullen verhoord worden. Voorts zal het *Geheugen* niet het eenig werkzaam vermogen van de Ziel eens Vroomen zyn; zyn *Verſtand*, zyn *Oordeel*, zyn *Inzicht* in zaaken, zal zich ook geduurig oeffenen, en werken, door het verkrygen van eene veel duidelyker, uitgebreider, grondiger, leevendiger en beſtendiger, kennis van God, dan hier mogelyk was. Al hetwelk aan de Ziel, tot aan den jongſten dag, overvloedige ſtoffe zal verſchaffen, die, door derzelver verſcheidenheid, haar nooit zal afmatten, en, door haare klaarheid, ſchoonheid en nuttigheid, geduurig zal vermaaken. Behalven de nu gemelde bron van gedagten, ont-

ontleend uit hetgeen de Ziel op aarde waargenomen en geleerd hadt, ſchynt de H. S. hoop te geeven, dat de Ziel, in het toekoomende leeven, *nieuwe aandoeningen en bevindingen* zal ontvangen, die haaren gelukſtaat zullen vermeerderen. Christus bidt zynen Vader, dat de geenen, die hem gegeeven waren, zyn mogten, alwaar hy is, opdat zy *zyne Heerlykheid mogten aanſchouwen*. Dit geeft aanleiding, om te gelooven, dat de Zielen der Vroomen, van het lichaam afgeſcheiden, in eene verbintenis met Christus zullen geplaatst worden, die haar in ſtaat ſtelt, om Hem in zyne tegenwoordige volkomenheid te leeren kennen. Deeze en andere uitdrukkingen geeven grond, om te denken, dat de Zielen der Vroomen, hoewel in minder trap, dan naa de Opſtanding, nogthans veel meer, dan in dit leeven, met Christus in naauwe betrekking zullen ſtaan, en daar door nieuwe aandoeningen en kundigheden ontvangen. Ook is het niet onwaarſchynlyk, dat de Gelukzaligen kenhis van elkander zullen hebben, en in nadere onderlinge betrekking ſtaan, tot vermeerderinge van wederzydsch geluk. Intusſchen, hoe behaagelyk al het bovenſtaande zyn moge, veelligt zou iemant hetzelve voor *onmogelyk* kunnen aanzien, om dat de Zielen, afgeſcheiden van de Lichaamen, niet in ſtaat zyn, om eenigen invloed van andere ſchepzelen, of nieuwe gewaarwordingen van dezelve, te bekoomen. Ter wegneeminge van deeze zwaarigheid, en om te doen zien, hoe de Gelukzaligen met elkander in eene zaligende gemeenſchap zouden kunnen zyn, wordt aangevoerd het zeggen van PAULUS, 2 Kor. V: 1. Het *gebouw*, welk wy, *naa het verbreeken van het aardſche huis deezes Tabernakels, hebben*, zal een *lichaam* zyn, het welk God onmiddelyk ten oorſprong heeft; dat is, waar toe menſchen niets hebben bygebragt, en 't welk wy eeuwig behouden zullen. „ Doet dit ons niet op een zeker beſtendig lighaam denken, het welke onze Zielen by „ haare eerſte wordinge van God bekomen hebben, en „ het welke zy ook by den dood behouden zullen, en „ het welke alleen by de Opſtandinge der Dooden, op „ eene byzondere wyze, weder zal uitgerold worden?" Op deeze onderſtelling zal men ligter kunnen begrypen, „ hoe de Ziel, geduurende den tyd der afzonderinge, „ nieuwe bevindingen zal kunnen bekomen, en in naa„ dere gemeenſchap met Christus, en met elkanderen,

Digitized by Google

„ geraaken." Op de gewigtige Vraag, *van wáár de Zaligheid zal afhangen; van onze bezigheid in de laatſte oogenblikken, of van iets anders?* geeft de Heer VAN DER AA dit rondborſtig antwoord, waar mede wy ons Uittrekzel zullen beſluiten: „ Ik denk, dat het toekomend „ lot van eenen mensch, van zyne *heerſchende neigingen*, en wyze van doen en denken, afhangt. Ik denk, „ dat hy in tyds zich moet bekommeren, om in eenen „ ſtaat te geraaken, dat hy veilig de genade van God verwagten kan. Ik oordeel, dat dit de bron van al zyn „ doen en laaten weezen moet. Maar ik ben ook van „ meening, dat hy, dit doende, veilig en gerust zich „ aan zyn werk en eerlyke uitſpanning mag begeeven; „ en, ſchoon dat, te dier tyd, alle de tegenwoordigheid en inſpanning van zynen geest vereiſche, dat hy „ niets heeft te dugten, niettegenſtaande de dood hem „ op dat oogenblik mogt verraſchen. Wy zyn in de „ weereld: God heeft ons ook daar posten toebetrouwd, „ en zelfs gewild, dat wy ons door rust en uitſpanningen zouden vermaaken, op dat wy bekwaam souden „ weezen, Hem, vervolgens, met vernieuwde krachten, „ te dienen."

Dus hebben wy het hoofdzaaklyk beloop der bedenkingen van den Heere VAN DER AA, over dit duister onderwerp, voorgedraagen. Hoewel veel daar van op loutere gisſingen ſteunt; voor zo veel, egter, de Eerw. Schryver zyne meeningen met beſcheidenheid voordraagt, twyfelen wy niet, of hy zal de goedkeuring der verſtandigen wegdraagen, al is het ook, dat de geopperde beſpiegelingen by hen geenen byval ontmoeten. Van het vervolg deezes Geſchrifts, zo ras het tot ons koomt, zullen wy insgelyks verſlag doen.

Dis-

Digitized by Google

Discours & Priére, prononcés dans l'Egliſe Wallone d'Amſterdam, le 27 Mars 1793, par M. BOULLIER, Pasteur de cette Egliſe, à Londres 1793. 33 pagg.

*

Redenvoering en Gebed, uitgeſproken in de Waalſche Kerk, te Amſteldam, den 27 Maart 1793, door de Heer BOULLIER, *Leeraar derzelver Gemeente. Uit het Fransch vertaald. Te Amſteldam by* Ph. van Leeuwen, 1793. 37 *bladz.*

*

Dankzegging aan God voor Neêrlands redding, of Redevoering en Gebed uitgeſprooken in de Franſche Kerk te Amſteldam, op Woensdag den 27 Maart 1793, *door den Heer* J. R. BOULLIER, *Leeraar by dezelve Gemeente. Uit het Fransch vertaalt. Gedrukt voor rekening van den Vertaaler, en alömme te bekomen,* 24 *bladz.*

*

Redevoering en Gebed, uitgeſproken in de Franſche Kerk te Amſteldam, den 27 *Maart* 1793, *door* BOULLIER, *Leeraar dier Gemeente: vertaald door* H. FRIESEMAN. *Te Amſterdam by* P. E. Briët, 1793. 32 *bladz.*

Voor de oorſprongelyke uitgave van deze Redevoering, en voor de twee eerstgenoemde Vertaalingen, ſtaat een Voorbericht van den Uitgever, waarin ons gemeld wordt, dat, zy te Amſteldam met een algemeen genoegen en bewondering gehoord zynde, alle Toehoorders den Redenaar tot de openbaare uitgave gepoogd hadden over te haalen; doch dat zyne zedigheid dit aanhoudend geweigerd had. „ Eindelyk, echter, was één van de „ Franſche vrienden van den Heer BOULLIER, bekend „ door zyne zuivere Koningsgezindheid, een Slagtoffer „ en Martelaar der Omwenteling, in zyne aanzoeken ge„ lukkiger geſlaagd; hy verzocht dringend om de Leer„ reden, verkreeg ze eindelyk, en gaf ze toen uit, *zon„ der te vreezen, dat hy hier door de kieschheid van den „ Leeraar* BOULLIER *beledigen zou.*" In de daad, indien het voorgaande waar is, indien de Heer BOULLIER werkelyk zyne toeſtemming tot de uitgave gegeven heeft (en,

Digitized by Google

voor zo verre wy weten, heeft hy dit nimmer tegengesproken) dan zou deze vrees ook zeer onnodig geweest zyn; maar dan zien wy tevens ook geene reden, waarom het ſtukje liever door eenen vreemden, dan door den Maaker zelven, zy uitgegeven, en waarom men op den titel, het zy dan valſchelyk of naar waarheid, *London*, als de plaats, waar het gedrukt zou zyn, aangegeven vinde. Doch, deze geheimzinnige handelwys voor rekekening van den Uitgever laatende, zullen wy het ſtukje zelve beſchouwen.

De tekst, die aan het hoofd van hetzelve ſtaat, is Pſ. LXVIII: 2—5. De Redenaar begint met eene korte opgave van de omſtandigheden, in welken het lied, waar uit hy zynen tekst ontleende, was opgeſteld: hy vondt de omſtandigheden zo gelyk aan die, waar in Nederland onlangs verkeerde, dat hy zich verbeeldde, dat ieder toehoorder terſtond de toepaslykheid van zyn tekst „ op „ de wenſchen van alle braave Inwooners van den Staat, „ en de onlangs voorgevallene gebeurtenisſen" voelen zou. Hy ſchetst den toeſtand van ons Land kort voor, en by, den jongſten inval der Franſche troupen in hetzelve; beſluit uit die ſchets, dat wy nimmer aan grooter gevaaren blootgeſteld waren, dan toen; vermeldt vervolgens de afwending dier gevaaren, en poogt aan te toonen, dat dezelve aan de byzondere tusſchenkomst eener weldaadige Voorzienigheid toe te ſchryven zy, „ dewyl zoo „ menigvuldige, zoo duidelyke, zoo aanhoudende, voordeelen op den vyand den kundigſten waarnemeren tot verwondering en verbaazing ſtrekken, en zelfs de bekwaamſte Legerhoofden, die 'er de werktuigen van geweest zyn, de eerſten zyn, die daar in eene werking der Voorzienigheid erkennen;" hy leidt uit die gelukkige afwending de vrolykſte uitzichten op verderen zegen af; hy tracht die uitzichten ruimer en zekerder te maaken, door een zwart tafereel op te hangen van den zedelyken toeſtand van het volk, dat den inval gedaan heeft, het welk hy afmaalt, als een volk, dat alle godlyke en menſchlyke wetten met voeten treedt, en het welk hy dus als vyanden Gods, en voorwerpen van zynen toorn, beſchouwt; en eindelyk ſluit hy met opwekkingen tot blydſchap en dankbaarheid, en tot een eerbiedig gebed. De dankzeggingen en gebeden zelven, by deze gelegenheid gedaan, zyn achter de Redevoering gedrukt, en men kan derzelver inhoud uit de ſchets der Redevoering gemakkelyk giſſen.

Digitized by Google

'Er heerscht in dit gantsche stukje zeer veel waare welsprekendheid, en een ieder, die weet, hoe veel roems de Heer BOULLIER, niet alleen door zynen styl, maar ook door de uitvoering zyner Leerredenen, billyk verworven heeft, zal gaarne geloven, dat de Toehoorders bepaaldelyk van dit stuk, waar de geestdrift van den Redenaar zo krachtig medewerkte, om zyne talenten te doen uitschitteren, hem met bewondering hebben aangestaard en aangehoord, en dat zy in het byzonder, die over de behandelde zaaken met hem dezelfde gedachten koesterden, met de grootste voldoening den tempel verlaaten hebben. Anderen intusschen, die in zekere stukken van zyne denkwyze verschillen, zullen, terwyl zy aan zyne begaafdheden de verdiende hulde deden, toch, by zommige onderstellingen of uitspraken, wel het één en ander aan te merken gehad hebben; en mogelyk zyn 'er wel Toehoorders geweest, die zich nu en dan erinnerden aan de volgende byzonderheid uit het Levens-verhaal van onzen Zaligmaaker, door LUCAS vermeld, Hoofdst. XIII: 1—5 (eene byzonderheid, die by het hooren of lezen van dergelyke stukken dikwyls te binnen schiet, en die in de beoordeeling van het zedelyk gedrag en de lotgevallen van geheele volken zo wel, als van byzondere personen, van veel nut kan zyn): „ Ende daer waren te „ dier selver tyt eenige tegenwoordig, die hem boodschapten van de Galileërs, welker bloet Pilatus met „ hare offerhanden gemengt hadde. Ende Jesus antwoordde, ende seyde tot haer, Meynt gy dat deze „ Galileërs sondaers zyn geweest boven alle de Galileërs, „ om dat sy sulks geleden hebben? Ik segge u, Neense: maer indien gy u niet en bekeert, soo sult gy alle „ desgelyks vergaen. Ofte die achtiene, op welke de „ toren in Siloam viel, ende dooddese; meynt gy dat „ dese schuldenaers zyn geweest, boven alle menschen „ die in Jerusalem woonen? Ik segge u, Neense: maer „ indien gy u niet en bekeert, soo sult gy alle insgelyks „ vergaen."

Het is een zeldzaam verschynzel, in ons kleine Land, dat men van één stuk drie onderscheidene Vertaalingen in het licht ziet komen. Geene ondertusschen van deze drie Overzettingen beantwoordt volkomen aan de schoone voordragt der oorspronglyke Leerreden. No. 1. blyft 'er echter het getrouwst by, terwyl No. 3. 'er het verst afwykt; en alle drie de Vertaalingen komen daar in

Digitized by Google

overeen, dat 'er verſcheidene ſpelfouten in begaan zyn. De Heer FRIESEMAN verzoekt zyne Landgenooten, „Hem „niet kwalyk te nemen, dat Hy de aangehaalde Schrif„tuurplaatzen niet letterlyk, volgens onze gewoonelyke „Hollandſche Overzettinge, heeft gevolgd, en Hem niet „te plaatzen onder die Leerlingen, *qui jurant in verba „Magistri*; zonder echter zyne rechtzinnigheid in het „minſte te verdenken." Nu! die verdenkingen zullen uit zyne Vertaalingen niet ligt opgevat worden: maar over de onnaauwkeurigheid van zommige van dezelven zou hem ongetwyfeld door des kundigen menige aanmerking kunnen worden gemaakt. Voor de Vertaaling van FRIESEMAN ſtaat een elendig Lofvers, of liever Rympje, op den den Heer BOULLIER, waar van het derde couplet, zo wel als de daar toe behorende aanmerking, eene zeer onvriendelyke berisping behelst van die Leeraars, die de twee vorige Bedeſtonden in de Franſche Gemeente hadden waargenomen. Achter dezelve is zeker Schimpdicht gedrukt, dat, op den 27ſten January, in Amſteldam in de voornaamſte Kerken uitgeſtrooid werdt: de Heer BOULLIER hadt uit hetzelve, in eene aantekening, eenige trekken opgegeven, maar FRIESEMAN geeft het in zyn geheel. Was het niet beter geweest, van zulk een ſtukje in het geheel geene notitie te nemen?

Geſchiedenis des Joodſchen Volks, (voor denkende Leezers van den Bybel.) IIde Deel. Van Salomons Regeering tot de Verwoesting van Jeruſalem. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Dordrecht by de Leeuw en Krap, 1792. *In gr.* 8*vo.* 298 *bl.*

Wanneer wy met het Eerſte Deel deezer *Geſchiedenis des Joodſchen Volks* onze Leezers bekend maakten (*), hebben wy het onze gezegd van de zonderlinge tuſſchenreden op den Tytel; en aangeweezen, welke gebreken wy in de ſchikking des Werks oordeelden te vinden. Aan dit zelfde euvel gaat dit Tweede Deel mank, en kan de breedvoerige Bladwyzer, die anderzins by dit Werk hoogstnoodig is, zulks niet verhelpen.

Den minstkundigen in de Geſchiedenis valt terſtond, by

(*) Zie hier boven, bl. 245.

by het zien des langen Tydbeſteks, op den Tytel aangeweezen, te binnen, dat zo veel ſtofs, in minder dan 300 bladzyden, niet dan met een lugtige hand konne beërbeid worden; dat de Schryver over veele zaaken moet heen loopen, en alleen Hoofdgebeurtenisſen boeken, zonder veel van de aanleidende oorzaaken te vermelden, of van de menigte Perſoonaadien eene Characterſchets te geeven. Ten deezen opzigte hebben wy dit Tweede Deel minder dan het Eerſte gevonden.

Kon, by het doorleezen van het Eerſte Deel, het onzer opmerking niet ontglippen, dat de onbekende Schryver alles, wat men in de Bybelgeſchiedenis voor Bovennatuurlyk en Wonderdaadig houdt, niet als zodanig aanmerkt, en zich bevlytigt, om, zo veel mogelyk, eene natuurlyke oplosſing aan die Gevallen te geeven, zonder egter het Bovennatuurlyke en Wonderdaadige geheel te verbannen; die zelfde byzonderheid heeft ons, in het Deel thans voorhanden, mede getroffen. Misſchien is het onzen Leezeren niet ongevallig, dat wy hem by eenige dier Gebeurtenisſen doen ſtilſtaan, en opgeeven wat onze Schryver deswegen zegt. Verre zyn wy, ondertusſchen, van ons zegel aan alle deeze Uitleggingen te hangen; *denkende Leezers van den Bybel* mogen voorzichzelven *denken*; en rechtſchaapen *Denkers* zullen zich zo min door 't geen nieuw is, of althans den ſchyn van nieuw vertoont, laaten inneemen, als hun afkeer betoonen van iets dat oud is, om den roest der oudheid, welke het als omkorst.

„ ELIA, toen hy zynen last, door ACHAB onverſchil-
„ lig aangehoord, volbragt hadt, begaf zich aan de
„ Beeke *Crith*, in de woestyn, alwaar hy het water
„ dier Beeke dronk, en door de *Arabiers* met ſpys ver-
„ zorgd werd." Eene Aantekening luidt: „ In de *Ne-*
„ *derlandſche* en *Lutherſche* Overzetting ſtaat *Raaven*
„ I KON. XVII: 4, 6; maar de egtere leezing is
„ הָעֲרָבִים. Dat aan *Raaven* niet kan gedagt worden is
„ bykans volſtrekt zeker.

„ Het verhaal van den dood van Propheet ELIA,
„ II KON. II: 11, enz. is, zo als laatere Geleerden ge-
„ toond hebben, uit een Volkslied genomen. De zin-
„ nelyke Hebreeuwen, naamlyk, geloofden, by een On-
„ weêr, aan een Donderwagen, welke van vuurige paar-
„ den werd voortgetrokken. Dienſvolgens moet men dat

„ ver-

Digitized by Google

„ verhaal zo verſtaan; een vuurige Blixem doodde ELIA, „ en verteerde hem geheel, zo als de Offeranden meer„ maalen verteerd werden, en zo ſtierf ELIA geduurende „ een kraakenden Donder. ELISA, daar tegenwoordig zyn„ de, borg alleen den Mantel van ELIA."

Aan ELISA kent hy egter, overeenkomſtig met onze reeds gemaakte aanmerking, dat de Schryver al het Wonderdaadige niet lochene, als iets wonderdaadigs, de vermeerdering toe der Olie eener arme Weduwe, en het ten leeven verwekken van den dooden Zoon eener *Sunamitiſche* Vrouwe, als mede de geneezing van NAAMAN van eene hardnekkige Melaatsheid; maar wraakt het wonderdaadige in het volgend geval: „ Als een voorbeeld van „ ELISA's te gemoet komende gedienſtigheid wordt ons, „ II KON. VI: 5—7, verhaald, dat, toen van een Leerling „ der Propheeten eens het Yzer van een Byl, welke „ ſlegts geleend was, in de *Jordaan* was gevallen, hy „ met een ſtok in het gat des Yzers ſtiet, en het weer „ uit de Rivier haalde." In eene Aantekening leezen wy: „ In de *Nederl.* Overzetting ſtaat, vs. 6, *hy deedt het* „ *Yzer boven zwemmen*; en LUTHER heeft het uitgebragt, „ *toen dreef hy het Yzer*; maar de *Hebreeuwſche* woorden „ zyn niet naauwkeurig overgezet. Zaaklyk willen die „ niets anders zeggen, als: *hy trok het Yzer na zich toe.*"

Onder JOAS Regeering ſtierf de Propheet ELISA. „ Eene „ ſtroopende party *Moabiten* ontmoette, kort naa dat ELISA „ was begraaven, eene lykſtatie. Zy, die het lyk vergezelden, toen zy de vyanden zagen, verſchrikten zo zeer, dat „ zy het lyk in ELISA's graf wierpen, en allen wegliepen. „ Door den ſterken val, welken hy, dien men hadt willen begraaven, deedt, keerde het leeven weder in hem „ te rug [de Schryver zal toch niet willen, dat het 'er „ *uit* geweest hebbe, en dus is dit niet naauwkeurig genoeg „ uitgedrukt]. Dewyl de *Joden* hunne Overleedenen „ zeer vroegtydig begroeven, is het zeer waarſchynlyk, „ dat deeze Man ſlegts in eene ſlaauwte gelegen hebbe; „ en de Geſchiedſchryver zelf, II KON. XIII: 21, ſchryft „ het weder leeven van dien niet toe aan het Graf van „ ELISA."

Soms zoekt de Schryver het vreemde door natuurlyke oorzaaken op te helderen. „ Koning HISKIA werd door „ de Peſtziekte aangetast, JESAIA ontzeide hem in het „ begin het leeven; maar kort daar naa, door eene God„ lyke Openbaaring onderrigt, kondigde hy hem aan, „ dat

Digitized by Google

„ dat hy nog vyftien jaaren zou leeven, bekragtigende „ deeze zyne belofte door een teken, 't welk hy hem „ gaf. Aan het Koninglyk Paleis van ACHAZ, naamlyk, „ was een Trap gemaakt, op welken men, boven, eene „ Zuil zo kunſtig hadt geplaatst, dat zy de ſchaduw op „ de beneden-trappen wierp, en daar door de verſchei- „ den tyden des dags aanwees. JESAIA beloofde dus den „ Koning, dat de ſchaduw tien treden des traps te rugge „ zou gaan, ten teken, dat hy weder gezond zou wor- „ den. En dit geſchiedde ook. Door eene wolk wer- „ den de zonneſtraalen zo gebrooken, dat de ſchaduw „ te rug ſprong, en vervolgens, toen de wolk haar „ ſtandpunt veranderde, weder op de voorige plaats te „ rugge viel. Kort daar naa wierd HISKIA van zyne „ Ziekte, als mede van zyne Vyanden, ontheft. Want „ in éénen nagt raapte de Pest in de Legers van SAN- „ HERIB, welke voor *Libna* en *Jeruſalem* ſtonden, honderd „ en vyf en tagtig duizend menſchen weg. *Een Engel des* „ *Heeren*," zegt ons eene Aantekening te deezer plaat- ze, „ betekent II KON. XIX: 35, even als II SAM. XXIV: „ 15, 16, de Pest; dewyl de *Jooden* buitengewoone „ voorvallen regelrecht aan' GOD, als de eerſte oorzaak, „ of aan deszelfs Dienaaren, toeſchreeven."

Over NEBUCADNEZAR's ongeſteldheid laat zich de Schry- ver in deezer voege uit: „ By het einde der Regeeringe, „ viel NEBUCADNEZAR in eene zeer groote zwaarmoedig- „ heid. Toen hy, naamlyk, eens op het plat van zyn „ Paleis ging wandelen, en diep in aangenaame gedag- „ ten was over zyne daaden en pragtige Reſidentie, „ welke aan hem haare ſchoonheid hadt te danken, hoor- „ de hy eene Stem van den Hemel, (het gewoone be- „ gin van zwaare ziekten, dat men naamlyk iets meent „ te hooren, of te zien, 't welk ſchrik veroorzaakt,) en „ aanſtonds werd hy van zyn verſtand beroofd. Hy bleef „ nu niet meer in zyn Paleis; maar hieldt zich als een „ wild Dier in de Koninglyke Diergaarde op, en leefde „ van wilde vrugten en planten. Eindelyk kwam hy „ weder tot het gebruik van zyn verſtand, en maakte „ nu in een Manifest, DAN. IV: 34—37, doch 't welk „ veele Uitleggers voor ingelaſcht verklaaren, zynen On- „ derdaanen de geſchiedenis zyner ziekte bekend."

Het onder 't Gastmaal van BELSAZAR ſchryven van een Menſchen-hand, met de Uitlegging daar van door DANIEL gegeeven, vermeld hebbende, voegt de Schryver daar ne- vens

vens: „ Eenige Uitleggers geeven over dit voorval de „ volgende verklaaring. Des Konings Moeder NITOCRIS, „ wordt ons als eene verſtandige en ſchrandere Vrouw ge„ ſchilderd, welke het roer der regeeringe meestal in „ handen hadt, toen BELSAZAR zonder Character en „ werkloos was. Zy was dus, moogiyk, de bewerkſter „ van een onſchuldig bedrog; hebbende met DANIEL de „ zaak afgeſprooken, om den Koning en de Grooten des „ Ryks uit hunne bedwelming en werkloosheid, waar „ in zy waren, op te wekken. Dit kan men zo veel te „ eerder aanneemen, als DANIEL de Schryver niet is van „ de zes eerſte Hoofdſtukken zyner Voorzeggingen."

Nieuwsgierig waren wy, hoe deeze Schryver, tot den tyd van CHRISTUS gekomen zynde, dit belangryk gedeelte der *Joodſche Geſchiedenisſe* zou behandelen. Ras was deeze voldaan; dewyl, wat JOANNES DEN DOOPER en JESUS betreft, in groote drie bladzyden wordt begreepen: den eerſten beſchryft hy als „ een van GOD gezonden „ Leeraar, om de gelukkig maakende komst van den „ MESSIAS te verkondigen, en de gemoederen der *Joo„ den* tot eene waardige aanneeming van dien voor te „ bereiden." Van JESUS zegt hy: „ Deeze verklaarde „ zich voor GODS en des Menſchen Zoon, welke geko„ men was om de Zondaars zalig te maaken, op dat al„ len, die in hem geloofden, niet verlooren zouden „ gaan; maar het eeuwige leeven verkrygen. Hy leerde „ zynen Tydgenooten, GOD, als Vader, den Zoon en „ Geest, kennen, maakte hen de Leer nopens de albeſtie„ rende Voorzienigheid, de Onſterflykheid, en de Ver„ gelding naa den dood, bekend, vermaande hen tot ver„ andering van hart en zin, tot liefde jegens GOD en „ de Menſchen; ſtaavende zyne Leer, als eene Godlyke, „ met Wonderwerken. Dit waren de voornaamſte ſtel„ lingen zyner Leere, welke hy duidlyk, eenvoudig, en „ algemeen verſtaanbaar, voordroeg. En in deeze leer„ wyze volgden hem ook zyne Leerlingen, welke, naa de „ Opſtanding en Hemelvaard van hunnen Godlyken Leer„ meester, zyne Leer onder *Jooden* en *Heidenen* uitbreid„ den, naa. Doch, hoe zeer ook JESUS Leer den bes„ ten en zekerſten weg ter gelukzalig- en volkomenheid „ toonde, zy vondt, egter, geene algemeene goedkeu„ ring onder de *Jooden*. De voornaamſten en de Geleerden „ ergerden zich aan zyne Zedeleer en Menschlievenheid; „ de Priesters aan zyne Voorſpelling van den ondergang

„ des

„ des Tempels en des volks Eerdienst; en het Volk aan
„ het niet vervullen van aardſche verwagtingen. Uit dien
„ hoofde werd hy zeer ſterk vervolgd, en de Voorzie-
„ nigheid liet eindelyk, ter bereiking van verhevener in-
„ zigten, toe, dat hy een offer van de boosäartigheid
„ zyner vyanden wierd, en ten kruisdood veroordeeld.
„ Jesus ſtierf onſchuldig naar den wil zyns Vaders, en
„ onderging den dood, om hier door niet alleen zyne
„ Leer plegtig te ſtaaven; maar ook om dat God door
„ hem de Waereld met zichzelven verzoenen wilde. Doch
„ hy ſtondt, ten derden dage, zoals hy hadt voorzegd,
„ uit het Graf weêr op, verkeerde met zyne Vrienden en
„ Leerlingen veertig dagen, vergaderende hen als dan,
„ voor de laatſte maal, op den Olyfberg, en wierd hier
„ opgenomen, daar zy het zagen. Dit was de verheven
„ uitgang van hem, die, in den ruimſten zin des woords,
„ de Zaligmaaker der Menſchen was, uit de Waereld."

Beſchouwende en Werkende Pharmaceutiſche, Oeconomiſche en Natuurkundige, Chemie, door P. J. KASTELEIJN, *Apotheker en Chemist te Amſterdam, en Lid van verſcheide geleerde Genootſchappen. IIde Deels. 2de Stuk. Te Amſterdam by* W. Holtrop, 1791. *In gr.* 8vo. 449 *bl.*

De Heer KASTELEIJN vervolgt in dit Stuk zyne reeds met het voorig Stuk van dit Deel begonnen beſchouwing der werkende Scheikunde, en handelt hier in: *over den door Salpeterzuur bewerkten Wyngeest; over den door Zeutzuur bewerkten Wyngeest; over den door Planten- Dierlyke- en nog ongerangſchikte Zuuren bewerkten Wyngeest; over de Zouten in 't algemeen; over de Zuure Zouten; over de Loogzouten en Alcaliſche Aarden; over de Middenzouten; over de Loog- en Urinzoutige Geesten; over de Ophefzels; over de Nederplofzels;* en *over de Metaalkoningen, Metaalkalken en Metaalglazen.* Al het geen wy van het Iſte D. (*) en IIde D. 1ſte Stuk (†), van dit met alle vereischte Kunde geſchreeven Werk reeds gezegd hebben, geldt ook by dit Stuk; en wy twyfelen niet, daar deeze zeer nuttige Kunst zedert eenige jaaren in ons Land zelfs een tak van Liefhebbery-ſtudie geworden is,

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* Iſte D. 1ſte St. bl. 540.
(†) ——— IIde D. 1ſte St. bl. 399.

Digitized by Google

is, of de Autheur zal ook weder, met de uitgave van dit Deel, allen, die zich, het zy tot hun nut of tot vermaak, op deeze Weetenſchap toeleggen, een wezentlyken dienst beweezen hebben.

J. P. FRANK, *M. D. Geheimraad en Lyfärts des Biſſchops van Spiers, Hoogl. in de Geneeskunde te Pavia, enz. enz. Geneeskundige Staatsregeling, of Verhandeling van die Middelen, welke, tot aanwas der Bevolking, en bevordering der algemeene Gezondheid, by ons en andere Volken, zyn in het werk geſteld, of nog aangewend zouden kunnen worden. Naar den derden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door* H. A. BAKE, *M. D. IIIde Deels 2de Stuk, en IVde Deels 1ſte Stuk. Te Leyden by de Erven* F. de Does. *In gr.* 8vo. *te zamen* 749 *bladz.*

Wy hebben reeds te meermaalen (*) gelegenheid gehad van dit voor alle Burgerlyke Maatſchappyen hoogst nuttig Werk te kunnen ſpreeken, en twyfelen niet, of onze Leezers zullen, by het doorleezen der reeds uitgegevene Stukken, overtuigd zyn, dat wy hetzelve niet ten onregte als eenig in zyne ſoort, en teffens ten hoogſten belangryk, aangepreezen hebben.

Zo gewigtig als de onderwerpen der voorige Stukken geweest zyn, niet minder zyn zy het ook van deeze; wy zullen dezelve ſlegts óptellen, en dit zal, vertrouwen wy, genoegzaam weezen om onze Leezers tot het inzien van het Werk zelve over te haalen.

Het IIIde D. 2de Stuk begint met het vierde Hoofddeel van de tweede Afdeeling, en handelt over de *Voorzorgen wegens de Geeſtryke Dranken; van de Warme Dranken*, en *van het Nadeelig Vaatwerk en Keukengereedſchap*. De derde Afdeeling handelt over *de Maatigheid in het algemeen:* het 1ſte Hoofdd. *van de Onmaatigheid in Eeten en Drinken:* het 2de, *van de Gezondſte Kleederdragt:* het 3de, *van de Openbaare Vermaaken.* De vierde Afdeeling, *van de noodige Voorzorgen voor de Wooningen der Menſchen in het algemeen:* het 1ſte Hoofddeel, *van den besten Aanleg der Woonplaatzen:* het 2de, *van de gezondſte wyze van Bou-*

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* II D. bl. 104 en 438. — IV D. bl. 15. en V D. bl. 368.

Digitized by Google

Bouwen onzer Wooningen: het 3de, *van de Maatregelen ter bevordering der openbaare Zindelykheid in de Steden en Woonplaatzen.*

Het IVde Deels 1ſte Stuk handelt, tot eene Inleiding, *van de openbaare Veiligheid in het algemeen*; de eerſte Afdeeling, *van de toevallige en onbezonne Verſtooringen der openbaare Veiligheid*: het 1ſte Hoofdd. *van de ongelukken, die door Verſmooren, Inſtorten, Vallen, Kneuzen, Overryden en diergelyke toevallen veroorzaakt worden*: het 2de, *van de ongelukken door Water en Vuur*: het 3de, *van de ongelukken door gevaarlyke Spelen, door Nagtwandelaars, Krankzinnigen, enz.* het 4de, *van de ongelukken door vreeslyke Natuurverſchyningen*: het 5de, *van de ongelukken door losgebrooke of losgelaate ſchadelyke Dieren*; en eindelyk het 6ſte, *van de ongelukken door dolle, raazende Dieren, vooral door den Beet van dolle Honden.*

Wy kunnen niet nalaaten hier nog by te voegen, dat de welgepaste Aanmerkingen, die hoofdzaaklyk onze Vaderlandſche gebreken, en de daartoe noodige verbeteringen, behelzen, en die doorgaans aan het einde van ieder Hoofddeel door den geleerden Vertaaler geplaatst zyn, dit Werk, zo wel voor onze Overheden, als voor ieder Ingezeten, nog zo veel te belangryker maaken.

Waarneeming van een Kankergebrek. Staavende, ten nutte van 't Algemeen, het Onvermogen, zo niet de Schadelykheid, der zogenaamde Kankermiddelen van den Heer C. RELYK, *Genees- en Heelmeester te Charlois. Waarby gevoegd zyn eenige Aanmerkingen over dergelyke Kwakzalveryen, hier en elders plaats hebbende. Door* J. VAN TEKELENBURG, *Stads Heel- en Vroedmeester te Haarlem. Te Haarlem by* C. B. van Brusſel. *In gr.* 8vo. 28 *bl.*

Dit Stukje is beſtemd, om een ieder te waarſchouwen tegens zekere geheime zogenaamde Kankermiddelen, door den Genees- en Heelmeester C. RELYK, by openlyke Advertentie in de Couranten, als door hem uitgevonden, en waardoor eenige Lyders zouden geholpen zyn, bekend gemaakt. Hetzelve behelst zo veele bewyzen van echte en naauwkeurige berichten nopens de voorgegeevene geneezingen met dat Middel, dat het niet te verwagten is, dat iemand, die dit ſtukje ingezien heeft,

licht gevaar zal loopen, om zyn leven aan de behandeling van dien Man, en het gebruik maaken zyner voorgewende Geneesmiddelen, te willen waagen.

Volledige Beſchryving van alle Konſten, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken, derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen, enz. ten deele overgenomen uit de beroemdſte buitenlandſche Werken; en vermeerderd met de Theorie en Praktyk der beſte Inlandſche Kunſtenaaren en Handwerkslieden. Tiende Stuk. De Waschbleeker en Waschkaarſenmaaker. Met Plaaten. Te Dordrecht by A. Blusſé en Zoon, 1792. *In gr.* 8vo. 184 *bl.*

In dit Stuk deelt men eene zaakelyke Vertaaling, of Overbrenging, mede, van het geen de beroemde DU HAMEL DU MONCEAU, over de kunst van *Waschbleeking*, en het maaken van onderſcheidene ſoorten van *Waschkaarſen*, in het licht heeft gegeeven. De Heer KASTELEIJN heeft, by die Overbrenging, eenige overtolligheden voor onze Landgenooten weggelaaten; en het ſtuk hier en daar met eenige Aantekeningen verrykt, om hetzelve zo nuttig te doen worden, als hem mogelyk ware.

Na eene korte *Inleiding*, onderricht de Schryver, in het *eerſte Hoofdſtuk*, *hoedanig de Honig uit de Korven genomen, en de Wasch aanvangelyk toebereid, moet worden*; wordende by die gelegenheid de *geele Wasch*, derzelver *eerſte zuivering*, en de *wyze* om dezelve in *Schyven* of *Brooden over te brengen*, beſchreeven. In het *tweede Hoofdſtuk* vindt men de *keuze eener plaats*, *ter aanleg eener Waschbleekery*; eene *beſchryving der noodige gereedſchappen*, tot de laatstgemelde. De *inkoop* en de *keuze* van de *geele Wasch*; de *ontvangst* van dezelve in de Fabryken, en eene uitvoerige *beſchryving* van de *Waschſmelting*; verzeld van *Aanmerkingen* over de voorgedraagene bewerkingen. In het *derde Hoofdſtuk* wordt het verſchillend gebruik aangewezen, dat men van de *Wasch* maakt; houdende de Schryver zich, in hetzelve, voornamenlyk met het werkdaadige der Kaarſenmaakerye bezig, als het *ſnyden van Lemmetten*, het *gieten der Wasch*, het *rollen der Kaarſen*, en den verderen arbeid aan dezelve. Eindigende dit Hoofdſtuk met eene *aanwyzing* hoe men *Fakkels* moet maaken, en de *Wasch* van *Oude Kaarſen* en *Fakkels*

Digitized by Google

teels zal gewinnen. Waarop eene naauwkeurige *Verklaaring* der agt bygevoegde *Plaaten* volgt.

Deeze opgave zal genoeg zyn, om den onderzoekenden Fabrykeur (die meer wil weeten dan in den gewoonen fleur van zyne Fabryk door hem ontdekt is) naar dit Werk begeerig te maaken; hebbende het opſtel van den Franſchen Autheur, in zyn Vaderland, en in *Duitschland*, zeer veel roem verworven. Daar de meeste zaaken alleen voor Kaarſenmaakers en Waschbleekers, of voor onderzoekers dier Fabryken, geſchreven zyn, zien wy niet veel gelegenheid, om 'er, voor onze Leezers, iets van algemeen belang uit mede te deelen, ten ware de volgende korte Aanmerkingen ook de oplettenheid verdienen van hen, die Waschkaarſen gebruiken:

„ Om te ontdekken, of het Lemmet eener Kaars de vereischte evenredigheid hebbe, moet men 'er één opſteeken, en wanneer dezelve een half duim verbrand is, zoo moet zy een beker of bekken, dat een weinig hol en rond is, vormen; deeze beker ontſtaat niet terſtond, om dat de kop der Kaars ſpits en de Waſch dáár niet veel is, en gevolglyk kan men van de goedheid des Lemmets niet oordeelen, dan na dat gedeelte verbrand is.

„ Als men eene Waschkaars met eene Smeerkaars aanſteekt, moet men zorg draagen, dat het vet niet aan de Wasch raake; want indien daar van ſlechts één druppel in den beker viele, zoude de Waschkaars, ten einde toe, den reuk der talk hebben. Hierom is het beter, dat men de Wasch- aan de Smeerkaars houde. Veelen, hier van onbewust, zouden den Fabrykeur beſchuldigen, dat hy zyne Waschkaarſen met talk vervalscht hadde.

„ De fraaiſte en witſte Wasch moet niet boven één jaar lang bewaard worden; alsdan vermindert de blankheid, en langs hoe meer wordt ze geel en meelachtig, hoe wél zy ook ingepakt moge weezen. Men zal wél doen, dat men de Waschkaarſen in een Kist bewaare, welke aan eene plaats ſtaat, die noch te droog, noch te vogtig, is; vooräl waar geen rook, Schoorſteen noch vuur, is; want aan zodanige plaatſen zouden zy binnen één jaar geel worden.

„ De Kaarſen zyn niet goed om te branden, dan zes of agt weeken na den tyd van derzelver maaking, naardien telkens, wanneer men de Wasch ſmelt en bewerkt, dezelve eene ſoort van meelſtof van zich geeft; dat men bloem noemt, en die de Wasch op derzelver oppervlakte

den glans beneemt; als men echter eene Kaars, vóór men ze aanſteekt, met een linnen lap afwryve, beneemt men haar het meelichtige, en herſtelt haaren glans. — Ofſchoon de Warschkaarſen, door den tyd, iets van haare witheid verliezen, branden ze nogthans even goed als de nieuw gemaakten.

„ Dewyl de Kaars, indien zy goed zal branden, een beker moet vormen, zo volgt daar uit, dat, als men eene brandende Kaars van de eene naar de andere plaats brengt, dezelve volſtrekt moet afloopen, om reden, dat zulks nooit geſchieden kunne, zonder dat de Lucht de vlam beweege, die, terwyl zy op de kleine, dunne, kanten van den beker ſpeelt, meer Wasch ſmelt dan het Lemmet kan verteeren; gevolgelyk loopt deeze Wasch uit den beker, en de Kaars loopt af."

Byvoegſels en Aanmerkingen voor het Eerſte Deel der Vaderlandſche Historie van JAN WAGENAAR. *Door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amſterdam by* J. Allart, 1790. *In gr.* 8*vo.* 110 *bl. Behalven een kort Voorbericht.* — *Tweede Deel*, 115 *bl.* — *Derde Deel*, 111 *bl.*

Veel eerder hadden wy onzen Leezeren moeten verſlag doen van deeze Byvoegſels en Aanmerkingen voor de Vaderlandſche Historie van onzen WAGENAAR. Van de Mannen, welker naamen op den titel deezer Stukjes geplaatst zyn, mogt men billyk belangryke aanmerkingen, opheldering, en zelfs ſomtyds verbeteringen, in het Werk van den beroemden Historieſchryver verwachten. In een zo uitgeſtrekt veld, als WAGENAAR voor zich had, kunnen onmogelyk alle voorwerpen, door één mensch, met even groote naauwkeurigheid opgemerkt, beſchouwd en beſchreven worden (*). Die na hem komen vinden altoos nog ruime gelegenheid ter naleezinge. En wat mag men dan niet verwachten, wanneer Mannen, welker kundigheid en yver in het naſpooren der Vaderlandſche Oudheden en Geſchiedenisſen zo algemeen bekend zyn, tot die

(*) Zie WAGENAAR zelven in zyne *Brieven*, bl. 184. By den Drukker deezes, J. YNTEMA, in den Jaare 1776, uitgegeven.

Digitized by Google

die naleezing zich verledigen? WAGENAAR zelve, indien hy leefde, zoude zich hierover verheugd, en waar men hem met beſcheidenheid eenigen misſlag had aangewezen, de onderrichting in dank hebben aangenomen. Die beſcheidenheid ſtraalt door in alle Aanmerkingen, welke wy in deeze Stukjes ontmoeten. „ 't Smert my altyd," ſchryft een der Opſtelleren, ter gelegenheid van eene ſcherpe uitdrukkinge, met welke wylen de Heer HUYDECOPER geſproken had over eenen onderſtelden misſlag in de Vaderlandſche Historie; „ 't ſmert my altyd, als deftige Schryvers zig „ verlaagen om den anderen een vlek aan te wryven. „ Die weet, dat WAGENAAR geleefd heeft, weet teffens, dat „ hy dwaalen moest; dit merk van menſchelyk onver„ mogen vindt men, natuurlyk, ook in *zyne* Schriften. „ Min kundigen, waar onder ik behoore, bemerken ze „ wel eens: maar zyne dwaaling, die ik, nu en dan, „ heb meenen te mogen aanroeren, bleek my altyd ter „ goeder trouw geſchied. Zo dwaalen de grootſte en „ beſte Mannen; die hen vinnig beſtraft, dwaalt erger „ dan zy (*)."

Deeze les is altoos in de Stukken, welke wy thans voor ons hebben, getrouwlyk in acht genomen. Op veele plaatzen wordt het Werk des Historieſchryvers opgehelderd, of deszelfs gevoelen bevestigd; niet zelden uit Stukken, welke, toen hy ſchreef, of by zyn leeven, nog niet in het licht waren gegeven: en waar men meent van hem te moeten verſchillen, draagen de gemaakte Aanmerkingen altoos blyken van hoogachtinge voor zynen perſoon en kundigheden.

Van de Heeren, welken als Opſtellers deezer *Byvoegſelen en Aanmerkingen* op den titel genoemd worden, heeft de Heer H. VAN WYN zekerlyk tot deeze drie eerſte Stukjes verre het meeste toegebragt. Het is waar, de naamen der Schryveren zyn by de Aanmerkingen niet geplaatst, noch zelfs door eenig onderſcheidend teken aangewezen. Maar, in het Voorbericht des Uitgeevers, vinden wy, dat die Heer „ *zyne Aanmerkingen reeds heeft begonnen met* WAGENAARS *Vierde Boek:*" dat is met bl. 69 van het eerſte Stukje, waarvan het overige, en dus meer dan een derde gedeelte, van zyne hand ſchynt te weezen. Het geheele tweede Stukje is, naar alle waarſchy-

(*) *Byvoegſels, enz. voor het IIde Deel*, bl. 80.

Digitized by Google

felhynelykheid, uit zyne pen gevloeid. Op meer dan éene plaats ſpreekt hy van zichzelven, van zyne bediening, als Penſionaris van de Steden *Briele* en Gouda, en van zyne elders uitgegeven Werken (*). En dat alle Aanmerkingen op het Tweede Deel der Vaderl. Hiſtorie van éénen Schryver zyn, moet men beſluiten uit het geen, op bl. 115, voorkomt. —— Hetzelfde mag men zeggen van het Derde Stukje, waarin de Aantekenaar zich meermaalen beroept op zyne in de Werken van de Letterkundige Maatſchappye, te Leyden, geplaatſte Stukken, en gewaagt van zyn Penſionarisſchap. Alleen het eerſte en grootſte gedeelte der Byvoegſelen en Aanmerk. voor het IIde Deel is, volgens het Voorbericht des Uitgeevers, vermoedelyk van den Heere ENGELBERTS. Uit dit Voorbericht moeten wy nog met ſmert aantekenen, dat de Heer LAMBRECHTSEN, by de plundering te Vliſſingen, van den 30 van Herfſtmaand 1787, eene aanmerkelyke ſchade heeft geleden in zyne Boeken en Papieren, waarvan veele tot Opheldering der Vaderlandſche Geſchiedenisſen zouden hebben kunnen dienen. Het gevolg hiervan is, dat hy geene bepaalde taak in deeze Byvoegſelen heeft op zich kunnen neemen.

In het algemeen vindt men in deeze Verzamelinge veel licht verſpreid over den ouden ſtaat des Lands, en de geboortenisſen der tyden. Wy zullen deeze drie eerſte Stukken eens doorloopen, en hier en daar een ſtaaltje van de behandelinge der geachte Schryveren uitkippen voor de zodanigen onzer Leezeren, welke met dezelve nog onbekend mogten weezen.

Of de enkele verplaatzing van het *comma*, in de woorden van TACITUS, op de eerſte bladz. van het eerſte Stukje aangehaald, voldoende zy om aan dezelve dien zin te geeven, welke de Schryver der Aanmerkinge bedoelt, is ons ten hoogſten bedenkelyk. De geheele woordvoeging zoude, onzes oordeels, moeten veranderd worden om dit te bewerken. Ook twyffelen wy zeer, of de plaats, uit denzelfden Schryver, *de Mor. Germ.* c. 39. aangehaald, de betekenis wel lyde, welke hier, op bl. 2, 'er aan gegeven wordt. Eerder wordt 'er aangeduid, dat, *naar der Sueven overgeloof, hun Volk in zeker gewyd bosch zynen oorſprong had genomen.* Of TACITUS weezenlyk de ge-

(*) By voorb. St. bl. 91, 100, en anderen.

gevoelens der oude Germaanen naar waarheid voordraage, is eene vraag, op welke wy niet gaarne een beslisfend antwoord zouden geeven. Men weet hoe grof Vreemdelingen zich in diergelyke ſtukken dikwyls vergisſen, en hoe de Romeinen, het geene zy by andere Volken opmerkten, plooiden naar hunne eigene denkwyze: een gebrek, dat zich ook by anderen, in laatere tyden, maar al te dikwyls voordoet.

Op bladz. 2 leezen wy, dat „ volgens CÆSAR, MELA en PLINIUS, de Rhyn nog een derden arm heeft „ gevormd." CÆSAR *de B. G.* Lib. IV: c. 7, zegt, dat de Rhyn, wanneer hy den Oceaan nadert, zich in *verſcheidene* takken verdeelt, en met veele monden in Zee vloeit (*). MELA ſpreekt ſlechts van twee armen des Rhyns. Men kan hiervan meer zien by CELLARIUS *Geogr. Ant.* Vol. I. p. 206, 207.

Verder vindt men, in dit gedeelte des Werks, zeer goede en gegronde aanmerkingen over veele zaaken, tot den oudſten toeſtand van ons Vaderland, en van deszelfs Inwoonderen, betreklyk. Dus wordt bl. 12, enz. duidelyk genoeg getoond, dat men eene plaats uit TACITUS zeer verkeerdlyk gebruikt om te bewyzen, dat de oude Germaanen *van leezen en ſchryven te eenemaal onkundig waren.* —— Men voege hierby het geen, bl. 19, en vervolgens, van den Godsdienst deezer Volken gezegd wordt, en vergelyke het met onze een weinig vroeger geplaaiſte aanmerkinge. —— Veel is 'er geſchreven over de Godin NEHALENNIA; maar de onzekerheid van alle deeze gisſingen wordt met reden aangemerkt op bl. 30, enz.

Het oordeel, hetgeen, bl. 57 en 62, aangaande KLAUDIUS CIVILIS, gevormd wordt, zal den zodanigen, welken met dit Bataafſche Legerhoofd ſterk zyn ingenomen, misſchien, te ongunſtig voorkomen. Ik kan, ondertusſchen, niet nalaaten het goed te keuren, en ben, al zedert lang, in de gedachten van den Schryver geweest, „ dat niet zo zeer „ eene belanglooze zugt voor zyn Vaderland en de vry„ heid zyner Landsgenooten, hoe zeer hy dezelve voor„ wendde! de edele dryfveeren van zyne onderneeming „ zyn geweest, als wel wraakzugt en eige grootheid."

WAGENAAR had gezegd, dat „ de Bataafſche Lyfwagt, „ onder de Regeeringe van LUCIUS SEPTIMIUS SEVERUS, „ by

(*) *Rhenus ... ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes ... multisque capitibus in Oceanum influit.*

Digitized by Google

„ by den Keizer in merkelyke agtinge was, 't zy om „ dat ze hem de moorders van zynen voorzaat PERTI- „ NAX hadden helpen ontwapenen, enz." De Schryver der Byvoegſelen merkt hierop aan, bl. 65, niet te gelooven, „ dat de Bataaven gebruikt zyn tot het ontwa- „ penen der *Prætoriaanſche* benden." En hierin heeft hy, onzes bedunkens, gelyk. HERODIANUS, op welken WAGENAAR zich beroept, ſpreekt, (*Lib.* II. *cap.* 14.) daar hy de gebeurtenis zelve verhaalt, alleen van het Illyriſche Leger, aan welks hoofd SEVERUS in Italien was gerukt. Op eene andere plaats, (*Lib.* VIII. *cap.* 8.) welke WAGENAAR aanhaalt, leezen wy alleenlyk, dat de *Prætorianen*, verbitterd op de Keizers MAXIMUS en ALBINUS, *vreesden voor de Germaanſche Krygsknechten, welken* MAXIMUS *te Rome by zich hield, en beducht waren, dat de Keizers deezen, misſchien, zouden gebruiken om hen te ontwapenen, gelyk* SEVERUS *de moorders van* PERTINAX *ontwapend had.* Uit welke woorden men gewisſelyk niets aangaande de Bataafſche benden kan beſluiten. — Hetgeen WAGENAAR, ter aangehaalde plaatze, zegt van het voorrecht der Batavieren, om, gelyk de Honderdmannen der Romeinen, wyngaardſtokken te mogen draagen, moet, misſchien, reeds tot de tyden van AUGUSTUS gebragt worden. Daartoe ſchynen de woorden van DIO CASSIUS (Lib. LV. p. 797. Edit. Reim.) te leiden, ſchoon zy het niet uitdrukkelyk verzekeren. — Maar vanwaar de Schryver der Byvoegſelen hebbe, dat SEVERUS de Keizerlyke Lyfwacht tot vyftigduizend man vergrootte, bekenne ik niet te weeten. Ten tyde van AUGUSTUS beſtond dezelve uit tienduizend mannen (zie DIO CASSIUS, l. c.); HERODIANUS, *Lib.* II. *cap.* 14, ſpreekt wel van eene nieuwe Lyfwacht, door SEVERUS aangeſteld, maar zonder het getal der manſchap te bepaalen. Elders, *Lib.* III. *cap.* 13, meldt hy, dat die Lyfwacht vervolgens viermaal talryker was gemaakt, waardoor dezelve dan veertigduizend man ſterk zoude zyn geweest. Evenwel kan het wel zyn, dat men by eenigen anderen Schryver van die tyden het getal vyftigduizend aantreffe.

Gaarne zouden wy uit dit eerſte Stukje nog iets overneemen, doch het is tyd ook iets te zeggen van de twee overige. De Aantekeningen zyn hier zo menigvuldig, dat wy ze onmogelyk zelfs kunnen optellen. Wy zullen daarom alleenlyk, hier en daar, een enkele plaats tot een ſtaaltje van des geleerden Schryvers aanmerkingen uitkie-

zen,

Digitized by Google

gen, en moeten verder den Leezer tot het Werk zelve wyzen, terwyl wy hem, indien hy eenigen lust heeft tot het nagaan van 's Lands oude Geſchiedenisſen, durven verzekeren, dat hy zyne moeite rykelyk zal beloond vinden.

Op bladz. 8, van het tweede Stukje, is eene gewigtige aanmerking, ter opheldering en bevestiginge van hetgeen WAGENAAR, II Deel, bl. 22, gezegd had van de wyze, op welke, ten tyde der Frankiſche Koningen, de Wetten gemaakt werden. Zy is te uitvoerig om hier geheel af te ſchryven. Doch de Schryver toont, „ dat „ het eigenlyk *maaken*, als maaken, dat is het vaſtſtellen en beveelen van een Landswet, ten deezen tyde, „ aan den *Koning* ſtondt; doch in dier voegen, dat „ zulks geenzints van zynen blooten wil afhing, maar „ door de *toeſtemming*, of, zo als WAGENAAR zig uitdrukt, *goedkeuring*, der *Voornaamſten*, (die ook ſomtyds „ onder den naam van *Populus*, dat is *Volk*, voorkomen, „ en, ter overweeging der gemeene Landszaaken, door den „ Vorst, tot het houden van eene algemeene Vergadering, „ beſchreven en tegenwoordig waren,) moest worden *voorafgegaan*." Vervolgens (bl. 10) wordt aangemerkt, „ dat men hier door... het *Volk*... niet het *geheel*, „ maar alleen de *Voornaamſten* van hetzelve... te verſtaan hebbe, t. w., zo als WAGENAAR wel zegt, *Bisſchoppen*, (ook *Abten*,) *Hertogen*, *Graaven*, (welke „ laatſten, ieder door twaalf Schepenen, mannen van „ kennis, moesten verzeld zyn, of, des noods, dat getal met eenigen der beste Ingezetenen aanvullen,) en „ anderen, door ambten, geboorte of goederen, meer of „ minder *aanzienlyke*, *edele* of *vrye*, luiden (*)... Met „ één woord, hy (de Koning) was de Souverein, die, „ onder de Wetten, en als Handhaver der Wetten, het „ hoog

(*) „ BALUZ. *praef. ad Capit. Reg. Fr.* SORBER *de Comitiis* „ *Germanor.* haalt, § 286—304, en § 310, 't volgende aan uit „ de *Annales Francorum ad Ann.* 788. *In placito Ingelheimenſi* „ *conveniunt Pontifices. Majores, Minores, Sacerdotes, Reguli,* „ *Duces, Comites, Praefecti, Cives, Oppidani.* Die plaatz is „ aanmerklyk, wyl 'er ook bewoonders van Burgen, of Steden, in voorkomen... Misſchien, egter, is de plaatzlyke aan„ haaling verkeerd; immers, ik heb die woorden te vergeefs in „ de Frankiſche Jaarboeken gezogt, ſchoon ik niet kan twyfſelen, of zy zullen, hier of daar, gevonden worden."

Digitized by Google

„ hoog gezag voerde, en boven allen uitſtak: doch dit
„ verhinderde niet, dat, naar de gronden der Frankiſche
„ regeering, die zelfde Vorst tot het beraamen van *Lands-*
„ *wetten*, even als tot de voorziening van andere groote
„ Landszaaken, niet voorby konde 's Lands Voornaam-
„ ſten (ſchoon deezen my niet blyken last van de Ge-
„ meente gehad te hebben) te beſchryven, en geen be-
„ ſluiten te neemen, zonder den raad en toeſtemming van
„ hun, die, te ſamen met de Geestelykheid, tot een
„ ligchaam vergaderd, in deeze betrekking, niet als Mi-
„ nisters,... 's Vorſten perſoon, maar de, van 's Ko-
„ nings welvaaren en hoogheid onaffcheidelyke, belangens
„ van Kerk en Staat... vertegenwoordigden; en, in die
„ betrekking, zo ik meen, *Senatores Regni*, of Ryksraa-
„ den, genoemd worden. Op welke wyze dit alles toe-
„ ging... verdient, in een beroemd Schryver der negen-
„ de eeuw, te worden nagezien (*)."

Belangryke Aantekeningen vindt men ook over het ombrengen van GODEFRID, den Noorman, (bl. 36, enz.) alwaar de geleerde Schryver aanmerkt, dat „ in de by „ WAGENAAR (*Vad. Hiſt.* D. II, bl. 90) ingevoegde Prent- „ verbeelding, en in veele andere... de hand van den „ Graveerder meerder, dan eene juiste navolging der Ge- „ ſchiedenis, te pryzen is." (bl. 37.) —— over den in-val van den Graave van Vlaanderen BOUDEWYN den VI, in Holland, bl. 66. —— over den Giftbrief van Graave DIRK den V, ten behoeve der Abtdye van Egmond, bl. 68. —— over de verhuizing van eenige Hollanderen, ten tyde van FLORIS den II, na het Hamburgſche gebied, bl. 73. —— over de gevangenis van FLORIS den III, in Vlaanderen, bl. 80, enz. —— over de waters Bornisſe en Hedenesſe, bl. 84, enz. —— over den naam *Welgeboornen*, en deszelfs betekenisſe omtrent de twaalfde en dertiende eeuwen, bl. 100. —— over het Verdrag van Graave WILLEM den I, met Graave LODEWYK van Loon, onder bemiddeling van FILIPS, Markgraave van Namen en Voogd van Vlaanderen, bl. 103, enz. —— en andere, welke wy niet alle kunnen opnoemen. Alleenlyk zullen wy hier byvoegen, dat men, over de tyden van Graave WILLEM den II, geheel geene Aantekeningen in deeze Byvoeg-

(*) „ HINCMARUS, *Epiſt. de ord. palat. Car. M. C.* 29. „ ſeqq."

Digitized by Google

voegſelen vindt, deels, dewyl des Schryvers aanmerkingen, „ tegen zyn voorneemen, tot over de 7 vellen druks „ *waren* aangegroeid," maar voornaamelyk, dewyl „ het „ gantſche leeven van WILLEM, na onzen WAGENAAR, in „ het Nederduitsch, door den Heere Mr. JOHAN MEERMAN, uit egte Stukken, zeer oordeelkundig, is beſchreeven (*)."

Het derde Stukje der Byvoegſelen behoort tot het derde Deel der Vaderlandſche Historie. Het behelst een groot aantal van aanmerkingen en ophelderingen, welke alle ſlechts te willen opnoemen ons te veel ruimte zoude kosten, en voor den Leezer verveelende zyn. Alleen eenige van die, welke, of uit hoofde des onderwerps de voornaamſte zyn, of het meeste dienen tot verklaaring van ſommige plaatzen des Historieſchryvers, zullen wy aanſtippen.

Bladz. 5 vinden wy het volgende, ter gelegenheid van WAGENAAR'S woorden over de opvoedinge van Graave FLORIS den V, door Vrouwe ALEID: „ *Zy* (deedt) *het* „ *Kind, zo dra mogelyk, in de Walſche en Duitſche ſpraaken onderwyzen* (†). In onze thans vereenigde Gewesten, in een deel van Braband en Vlaanderen, in 't „ Gulikſche, Akenſche, en de Landen verder op, en „ over,

(*) Bl. 115.

(†) „ Ik hadt in deeze aanteekening nog kunnen aanmer„ken, dat, volgens STOKE 5de B. vs. 68, ALEID den jongen „ FLORIS

„ *Dede wel* ter ſcolen *gaan*
„ Walsch *en* Dietsch leeren wel.

„ Door *ter ſcole gaan* verſtae ik, aldaar, behoorlyk onderwyz „ geven, in alle, den jongen Vorst benoodigde, Wetenſchap„pen. Men gaf, veelligt, deezen naam aan 't onderwyz der „ Vorſten, om dat, oudtyds, verſcheiden jonge Edelen te ſa„men met hun aan 't Hof wierden opgevoed, 't geen ik, „ elders, zal tragten te betoogen, (zie midlerwyl, DU CHESNE, „ *Rer. Francicar.* T. 3. p. 389, en DU CANGE, op *Scholares*, „ *in Gloſſar.*). In de Hoogduitſche Uitgave van den geestryken Roman, *Reyneke de Vos*, ten Jaare 1498, noemt de Over„ zetter HEINRIK VON ALKMER, zig dan eens *Lehr-und Hofmeiſter*," dan, „ *Scalemeister*, en Tuchtlerer des eddelen do„gentlicken Vorſten und Herren, Hertogen von Lothryngen, „ *enz.* Zie de Uitgave van GOTTSCHEDEN, *Vorred.*, bl. 4, en „ *Einleitung*, bl. 20—22.

Digitized by Google

„ over, den Rhyn, werdt het *Duitsch*, (want dat was „ de gewoone naam van het geen men nu *Hollandsch* „ noemt, om dat wy een deel van *Duitschland* uitmaak„ ten,) met veel meer overeenkomst van woorden, en „ tongval, dan tegenwoordig, gesproken: maar, in het „ overige deel van Braband en Vlaanderen, als mede in „ Henegouwen, (daar ALEID gehuuwd was geweest) in „ Artois, in Luxemburg en 't Luiksche, met één woord, „ in die Nederlandsche Gewesten, die naast aan Vrank„ rvk grensden, sprak men, gewoonlyk, de taal van dat „ Ryk. Een taal, die reeds lange was aangekweekt, „ door het studeeren van de jeugd te Parys en elders „ in Vrankryk, door den onderlingen koophandel, door „ de echtverbintenissen der Grooten, enz., en die, by„ zonder in de 13de eeuw, niet alleen in de meeste Ho„ ven van Europa, maar zelfs in de Staatsvergaderingen, „ was doorgedrongen. De Charteren der Europische Vol„ keren kunnen dit, met veel voorbeelden, bewyzen... „ Beiden dan, en Duitsch, en Walach, behoorden, reeds „ in den tyd van FLORIS, tot een goede opvoeding (*)."

Zeer leezenswaardig zyn de aanmerkingen over den tyd van der Graaven meerderjaarigheid, bl. 9. — over den Limburgschen oorlog, in het laatste der 13de eeuwe, bl. 16, enz. — over de gevangenis van FLORIS den V, in Vlaanderen, bl. 24, enz. — over deszelfs Leenmanschap van Frankryk, bl. 30. — over het Verbond met den Graave van Vlaanderen, ten tyde van JAN den I, bl. 35, enz. — over den afstand van Zeeland aan de Vlaamingen, onder JAN den II, bl. 44, enz. — over de krankzinnigheid van WILLEM den V, bl. 63, enz. — over de aanstelling der onderscheiden regeerings Raaden, bl 69, enz. — over de eerste melding van Burgemeesteren en Vroedschappen in de Nederlandsche Steden. Deeze zullen wy nog, tot een staal van des Schryvers behandelinge en

(*) „ Zo verhaalt HEMRICOURT, dat WILHELME DE WAROUX, „ een voornaam Luikch Edelman van deezen tyd, in zyn „ jeugd, by den Heere VAN HEERS, een aanzienlyk Ridder, „ in woonde, om *Duitsch* te leeren en een Ridderlyke op„ voeding te verkrygen, (*pour apprendre* Honneur & Tiexhe). „ Hy was Voorsnyder, of *Escuyer tranchant*, van de Vrouwe „ VAN HEERS, (*feilloit devant li.*) Zie *Miroir de Hasbaye*. f. 303 „ & 304. Zo waren de tyden."

Digitized by Google

de naauwkeurige naſpeuring, (waarvan, trouwens, alle zyne Werken blyken draagen) hier afſchryven.

WAGENAAR had gezegd, *van Burgemeesters voor den Jaare* 1340, *in Holland, geene duidlyke melding* te vinden. De geleerde VAN WYN tekent hierop aan, (bl. 73.) „ 't Eerſte gewag van dezelven vinde ik te Dordregt, op „ het Jaar 1285 en 1286 (*). In Zeeland vindt men ze „ reeds op 't Jaar 1253. In ſommige andere Landen, „ b. v. in Hoog-Duitsland, waren zy reeds op dien tyd, „ of vroeger, onder den naam van *Civium Magistri*, d. i. „ *Burgermeesteren*, bekend, en deeze ſpelling ſchynt de „ oudſte. Men leest, dat het Volk van Luik, ten Jaare „ 1254, in een oproer, twee *Meesters* aanſtelde, om de „ *Vryheid der Burgeren* te beſchermen (†). In Braband „ en Vlaanderen waren ze ook zeer oud, onder den „ naam van *Commun-Meesteren*. Een ervaren Oudheid-„ kundige heeft aangeteekend, dat men, in Dordregt, „ eerder gewag vindt van den Burgemeester *der Gemeente*, (die, eigenlyk, voor *'s Volks* belangen tegen de te „ groote eisſchen van den *Heer* moest waaken,) dan van „ *'s Heeren* Burgemeester (‡).

„ Ik zou niet vreemd zyn [van] te denken, dat, omtrend de 13de eeuw, de oorſpronglyke inſtelling deezer „ Overheden, aan de *Gemeente*, op veele plaatzen, te „ danken zy, en dat dezelven ſedert, door 's Lands „ Graaven, zyn bevestigd; zo egter, dat de laatſten het „ Burgermeesterlyk gezag, 't geen wel eens zeer hoog „ ſteeg, door het invoeren van een Burgemeester van „ *'s Heeren* wegen, op ſommige plaatzen, eenigzints „ bepaald hebben. In ſtukken van de 14de en 15de „ eeuw (§), vindt men der Burgemeesteren bediening „ meest beſtaande in den Stedelyken *ontvang* en *uitgave*; „ doch het blykt, dat zy, vroeger, ook wel eens niet „ ſlegts *Ontvangers* waren, maar ſtedelyke *Overheden*, „ met

(*) „ VAN DE WALL, *l. c.* [dat is, *Privilegien van Dord.*] „ bl. 97."

(†) „ HOCSEMIUS *de Gestis Episc Leod.* T. 2. p. 286. *Po-„ pulus* duos *conſtituere* Magistros, *qui* libertatem Civium *tue-„ rentur*... In *'t Recueil des Bourguemaitres de Liege*, telt „ men ze reeds op, ſedert den Jaare 1200; doch ik weet niet, „ of hier genoegzaamen ſtaat op te maaken zy."

(‡) „ VAN DE WALL, *l. c.* bl. 393 en 395."

(§) „ VAN DE WALL, *l. c.*"

Digitized by Google

„ met welken de Schepenen en de Schout gyzelen konden: men bemerkt dit, by voorbeeld, uit het Handvest, aan die van Middelburg, ten Jaare 1253, verleend (*)."

WAGENAAR vondt van vaste Raaden in de Vroedſchap te Dordrecht de eerſte melding op het Jaar 1345. Te Haarlem... in het Jaar 1403. (*Vad. Hist.* III. D. bl. 362.) Maar de Heer VAN WYN merkt hierop aan (bladz. 74). „ Uit laater ontdekte ſtukken, weet men thans, „ dat, te Dordrecht, zodanige *Raadsmannen*, niet alleen in den Jaare 1281, aanwezig waren, maar reeds „ ten tyde van Koning WILLEM (†), terwyl men meuze, te Haarlem, in 1315 ontmoet (‡): weshalven haar „ inſtelling tot de 13de en 14de eeuw, in plaatz van tot „ de 14de en 15de, voortaan, gebragt kan worden, in „ Holland."

Gaarne zouden wy nog iets hier byvoegen *raakende* de geënen, „ die in de vroegſte tyden, onder den naam „ van *Vroedſchappen*, *Wysheid* of *Rykdom*" voorkomen „ een *onbepaald* getal van perſoonen,... die, by gewigtige „ gelegenheden, uit de aanzienlykſten der Gemeente wierden byeen geroepen, om derzelver raad in te neemen," (bl. 75): doch wy beſpeuren, dat ons bericht onder de hand uitvoeriger wordt, dan wy eerst ons hadden voorgeſteld, en het is tyd, dat wy afbreeken, om, by eene volgende gelegenheid, verſlag te doen van de volgende Stukjes deezer Byvoegſelen en Aanmerkingen, welker kundige Opſtellers eenen weezenlyken dienst aan de Vaderlandſche Historie gedaan hebben.

Dat ons, hier en daar, eene drukfeil in getalen, enz. is voorgekomen, zal niemand bevreemden. Eenen misſlag van die ſoorte, waarvan WAGENAAR ſpreekt in zyne *Brieven*, bl. 53, zullen wy aantekenen; vertrouwende, dat wy den zo beſcheiden als geleerden Schryver hiermede meer vermaak dan ondienst zullen doen. Op bladz. 33. in de noot, ſpreekende van het verkrachten van VELSEN's Ge-

(*) „ MIERIS, *l. c.* [dat is, *Charterboek*] I D., pag. 275. „ zie ook III D., pag. 280. Van 't aanzien der Burgemeesteren te Utrecht, in de 13de eeuw, heb ik reeds geſproken, in vorige Aanmerkingen op dit III Deel."

(†) „ VAN DE WALL, *l. c.* bl. 95 en 96. Vergel. bl. 25."

(‡) „ VAN OOSTEN DE BRUIN, *Beſchr. van Haarl.*, I D. bl. „ 116".

Digitized by Google

Gemalin, en het Liedeken in den Rymbybel van JACOB VAN MAERLANT gevonden, en in het licht gegeven door LELYVELD, in zyne *Aantekeningen* op HUYDECOPER's *Proeve van Taal- en Dichtk.*, II D. [I D., zo als 'er eigenlyk ſtaat, is eene drukfeil] bl. 370—376, zegt de Heer VAN WYN, „ VELSENS Gemalin heet aldaar ISABEELE VAN „ BENTHEM, die ik nergens elders ontmoete. In 't Re„ gister der Leenkamer E. L. 32. fol. 32. wordt ge„ ſproken van *ſinen* wive HILDEGONDE." Maar in het gemelde Liedeken, reg. 21, wordt enkel gezegd, dat VELSEN *des gravē vā bente dochter troude tot eenē wive*, zonder byvoeginge van naam: in tegendeel noemt Graaf FLORIS (*ald. reg.* 8) zyne Minnaares, welke hy aan VELSEN wilde beſteeden, *Yſabeele miins harſen vrouwe.*

Handboek by het groot Tooneel van den tegenwoordigen Oorlog, behelzende Aanwyzingen en Opgaaven der Veſtingen, Veldſlagen en verdere Bedryven, tot deezen Oorlog betrekkelyk; — mitsgaders breedvoerige Beſchryvingen van alle die Landen, Steden, Rivieren, enz. welke, rondom onze Republiek en verder af, op deeze Landkaart te vinden zyn, en op onzen Koophandel betrekking hebben: met een byzonder Byvoegſel van Parys; zynde een kort begrip van de geheele Revolutie, vertoonende de Bedryven der twee Nationaale Vergaderingen, en der Nationaale Conventie, met de Gebeurtenisſen daarop betrekkelyk, in die Tyd-Orde, zo als alles op elkanderen gevolgt is, tot op den huidigen dag. Te Amſterdam by J. Allart, *1793. In gr.* 8vo. *156 bl. Met een Kaart, hoog* 3½ *voet, breet* 25 *duimen.*

Is de Oorlog, over 't algemeen, voor de meeste menſchen nadeelig, het kan dan aan anderen niet kwalyk genomen worden, dat zy denzelven, zo veel mogelyk, tot hun voordeel doen dienen, te meer, wanneer hun oogmerk is, de menſchen, door hunne Schriften, kundiger of beter te doen worden. Uit dit oogpunt kan men dit *Handboek* en deeze *Landkaart* beſchouwen, welke onlangs aan een groot getal Intekenaars zyn afgeleverd, en nu algemeen worden uitgegeeven.

Volgens den uitgebreiden tytel, hier boven vermeld, en volgens een *beknopt verſlag* van den Schryver, voor het *Handboek* zelve geplaatst, moet men 'er zeer veel in vin-

Digitized by Google

vinden, dat by anderen niet wordt gevonden, voornamenlyk ten opzichte van den Koophandel. Wy hebben zeker hier en daar eene kleine aanwyzing, den Koophandel en de Fabryken of Trafyken raakende, gevonden; doch over 't geheel komt ons de tytel en het verflag te brommende voor: dat te minder noodig ware, daar het Werk, by Intekening gedrukt zynde, door zulke middelen geene Koopers behoefde te lokken.

De Kaart heeft den volgenden wydluftigen tytel: GROOT TOONEEL DES TEGENWOORDIGEN OORLOGS, *in verfcheiden Gewesten van* Duitschland, Frankryk *en de* Nederlanden, *byzonder langs de Rivieren* Rhyn, Moefel *en* Saar, —— Maas *en* Sambre, —— Schelde, Scarpe, Deule, Lye, *enz. Vertoonende deeze Landkaart teffens* ONZE GEHEELE REPUBLIEK, *in haare* WATERSTERKTE *en zo voordeelige* LIGGING *voor de* COMMERCIE *en* NAVIGATIE, *door middel van alle die bevaarbaare* RIVIEREN, *welke 'er in of naast aan uitwateren; alle welke* RIVIEREN, *met de daar langs gelegene* KOOPSTEDEN *en* COMMERCIEERENDE LANDEN, *op deeze Kaart aangeweezen, en in een bygevoegd* HANDBOEK, *tot gerieflyk en leerzaam gebruik, nader befchreeven zyn.* Dezelve is getekend door J. C. ROEDER, en gegraveerd door C. VAN BAARSEL. Zy ftrekt zich van 19 tot 26 graden lengte, en van 46°. 50′ tot 53°. 25′ Noorder breedte, uit. Zy vertoont derhalven in het Noorden, de Eilanden *ter Schelling*, *Ameland*, benevens het *Oldenburgfche* en *Breemfche*; ten Oosten heeft men *Minden*, *Paderborn*, *Hesfen* en de *Paltfifche* Landen; ten Zuiden *Bourgogne*, *Franche Comté* en een gedeelte van *Zwitferland*, tot beneden *Zurich*; en eindelyk ten Westen, de *Hollandfche*, *Zeeuwfche* en *Vlaamfche* Kusten en Landen, tot aan *Duinkerken*; verder een gedeelte van het Graafschap *Artois*, de Provintie *Picardyen*, de Stad *Parys*, en een gedeelte van de Rivier *de Loire*: maakende met het middengedeelte waarlyk een uitgeftrekt deel van *Europa*, maar geenzins het *geheele Tooneel* van den tegenwoordigen Oorlog, uit. Wy zullen, ten opzichte van *Toulon*, *Marfeille*, *Lyon* en andere Steden, zwygen, die op deeze Kaart niet ftaan; om dat men zou kunnen voorwenden, dat dezelve naderhand eerst in oorlog zyn gekomen; maar was *Nizza*, en dat gedeelte van *Italien*, dat aan *Savoyen* en *Piemont* grenst, niet reeds vroeger eene zetelplaatze van den Oorlog, als door de Franfchen bezet zynde? En behoorde geheel *Frankryk*, dat aan alle zy-

Digitized by Google

zyden kryg voert, niet op zulk een Kaart te ſtaan? Wy vraagen dit alleen om daar mede te doen zien, dat *niet alle* Vestingen, Steden en Plaatſen, die in oorlog zyn, zelfs niet de *Franſche*, op deeze Oorlogskaart hebben kunnen gebragt worden: zo dat de tytel: *groot Tooneel des* TEGENWOORDIGEN OORLOGS, weder niet volkomen naar waarheid is.

Hoe aangenaam het voor een nieuwsgierig Leezer moge zyn, het Tooneel van den Oorlog, in ééns, op ééne Kaart te kunnen overzien, moeten wy de volgende bedenking daar tegen maaken: dat in zulk een Oorlog, als de tegenwoordige, geen zodanige Kaart te ontwerpen is, of dezelve moet in verſcheidene bladen verdeeld zyn; of zy moet veel van dat naauwkeurige misſen, dat een nieuwsgierig Leezer 'er op wenscht te vinden. In alle gevallen voldoen *Spetiaale Kaarten* altoos het beste; en het is wezenlyk de verwachting van den onkundigen misbruiken, wanneer men hem tracht wys te maaken, dat hy op zulke *Algemeene Kaarten*, die zo veele en zulke uitgebreide Landen en Provintiën voorſtellen, alles zal aantreffen, dat op *Spetiaale Kaarten* gebragt kan worden. Dus hebben wy, om een enkel voorbeeld hier van aan te voeren, by gelegenheid van den vyandelyken aanval, 27 *Aug.* 1793, op onze Troupen by *Tourcoin* en *Moenen* gedaan, zommige Intekenaars op deeze Kaart te vergeefsch zien zoeken naar *Blaton*, *Linſelles*, *Moucheron*, *Mouveaux*, *Willem*, *Chering*, *Gruſon*, en andere Posten, welke de Erfprins van Oranjen in zyne Legerberichten heeft opgegeeven, om de plaatſing en wending der Troupen, by die Attaque, naauwkeurig aan te wyzen; terwyl men alle deeze plaatſen, met een enkelen opſlag van het oog, daadelyk in de *Spetiaale Kaarten* van BLAAUW, VALK, en anderen, kan aantreffen.

Het *Handboek* zelve is zeer digt gedrukt, en behelst korte Beſchryvingen van veele plaatſen. De liggingen en afſtanden, in het zelve gemeld, zyn (ten bewyze van de gegrondheid onzer voorgaande bedenking) uit eene menigte *Spetiaale Kaarten* genomen. De Schryver heeft, volgens zyn *beknopt Verſlag*, by het opſtellen zyner beſchryvingen, voornamenlyk gebruik gemaakt van den laatſten Hoogduitſchen druk van het groot Geographisch Werk van den beroemden A. F. BUSCHING: intusſchen zyn de meeste Artykelen van dit *Handboek* veel korter, zo als by voorb. de *Beſchryving van Parys*, die de Schryver op het vierde gedeelte van één bladz., maar BUSCHING

Digitized by Google

op 30 blads. voordraagt. Wy erkennen gaerne, dat een *Handboek* geene volledige *Geographie* kan zyn; maar waarom zet de Schryver: *breedvoerige beschryvingen van* ALLE *die Landen, Steden, en Rivieren*, enz., op den tytel van zyn Boek, wanneer hy van de voornaamste Stad zelve maar eene enkele aanwyzing kan doen?

Om eene kleine Proeve van de schryfwyze te geeven, kiezen wy, wegens de tydsomstandigheden, het volgend klein Artykel:

„ QUESNOY, kleine Vesting in Fransch Henegouwen, vierdehalve u. ten Z. O. van Valencienne, 8 u. Z. W. van Bergen, 6 u. N. O. van Kamerik, 46 u. N. O. van Parys. 'Er is een oud Kasteel. De Stad ligt in eene Vlakte aan de Beek *Ronele* of *Rouele*. —— Omtrecks zyn thans de Oostenrykers."

De Schryver heeft zich, op veele plaatsen *in zyn Handboek*, enkel met *temporaire* berichten *bezig gehouden, die*, na verloop van eenigen tyd, van geen belang meer zyn. Van dien aart is zyn gestelde: dat de Oostenrykers thans in den omtrek van *Quesnoy* zyn. Heden zouden wy kunnen zeggen, dat dezelve nu *in* die Stad zyn; en in 't vervolg zal een ander mogelyk kunnen melden, dat ze 'er weêr uit zyn. In plaatse van soortgelyke berichten, die in *dagbladen* goed zyn, maar in boeken dagelyks in waarde verminderen, had de Schryver, by voorb. van *Quesnoy*, geschikter kunnen zeggen: dat het groote Bosch van *Mormal*, het welk 16000 Akkers beslaat, in derzelver omstreek geleegen is. Dat 'er in *Quesnoy* maar één Kerspelkerk, één Abtdy, vier Kloosters, en één Collegie zyn. Dat alle de huizen van Tegelsteenen gebouwd, en met leyën gedekt zyn; terwyl het Stadhuis het eenigst gebouw van aanzien in die Stad uitmaakt. Dat de Vestingwerken oud zyn. Dat de Stad, in den Jaare 1712, door de gealliëerde Mogendheden ingenoomen is; *en* soortgelyke berichten, welke wezenlyk *plaatsbeschryvend* zyn, en geenzins van het voortrukken der Legers afhangen. Ook de veele herhaalingen wegens de *Jacobynen*, die, in den Autheur van dit *Handboek*, geheel geen Vriend hebben aangetroffen, achten wy, om even gemelde reden, nutteloos. Zy geeven de *denkwyze* van den Schryver, geenzins den *toestand der plaatsen*, die hy beschryft, te kennen; in een ander Werk, zouden dezelve mogelyk zeer nuttig kunnen zyn; doch in dit Werk voegen zy geheel niet, als neemende de plaats weg voor gepaster be-

Digitized by Google

berichten. Zie, by voorb. de Artykels, *Aaken*, *Aldenhoven*, *Bruſſel*, *Frankfort*, *Luik*, *Mentz*, enz.

Nu nog iets ten opzichte van het *Byvoegzel*. De Schryver bericht, dat een van beide, hoe gaarne men ook anders wilde, volſtrekt thans moest geſchieden, namenlyk: of het geheele *Byvoegzel van Parys* weglaaten, of dat *van onze Republiek*. In aanmerking neemende, dat, de Oorlog nu vry verre van onze Grenzen geweeken zynde, de beſchryvingen onzer Grensvestingen en Waterſterkte thans ongelyk minder moeten intreſſeeren dan zulk een uitgebreid *Byvoegzel van Parys*; zo heeft men geen oogenblik kunnen twyfelen, of het Publiek zou met de keuze zeer wel te vreeden zyn; *terwyl men toch niet alles te gelyk in één Boek kan hebben.*

Men ziet uit dit *Bericht*, en uit het geen wy boven gezegt hebben, dat de Schryver telkens den rol van Staatkundig Nieuwsſchryver, in plaatſe van dien van Aardryksbeſchryver, ſpeelt. De laatſte ſchynt hem, in veele opzichten, zwaar te vallen. Hy klaagt daarom over *eene ongeloofliyke* MOEITE *van* ZOEKEN *en* PASSEN, *en* MEETEN; *zonder nog te ſpreeken van het corrigeeren* DIER DINGEN. Hy laat dus het belangrykſte voor ons Nederlanders, het welk met zo veele woorden op de Kaart ſtaat, en in de *Berichten van Intekening*, met zo veel omſlag, beloofd is (*); namenlyk de beſchryving onzer *Grensvesting* en *Sterkte*, zagtjes rusten, om zich met het uittrekken van *Couranten* bezig te houden. Immers, ſchoon wy aan dat *Byvoegzel* gaerne al den lof willen geeven, dien het verdient; en het zelve een *zaaklyk* en *beknopt Relaas* van

(*) Zie hier de eigen woorden van het Bericht: „Ten aanzien van onze Republiek, in 't byzonder, zal de Kaart op de naauwkeurigſte wyze dat byzonder gewigtige gedeelte behelzen, welk onze geheele ſterkte in eenen Land-Oorlog uitmaakt. Duidelyk zal men 'er dat gedeelte vinden aangeweezen, dewyl het opzettelyk op de Kaart gebragt is, met oogmerk om met eenen opſlag van 't oog het *Eigenſchaplyke* en byzondere van de verbaazende Natuur-ſterkte onzes Vaderlands te vertoonen, waaromtrent toch verre de meeste Inwooners weinig of niets met naauwkeurigheid weeten, of zelfs geheel verkeerde denkbeelden hebben. Ook zal in 't bygevoegd Handboek in 't byzonder dit gedeelte der Kaart worden opgehelderd. Zo dat zelfs de minſtkundige Burger, zonder omſlag, zich een juist begrip van de waare ſterkte onzes Vaderlands zal kunnen vormen."

Digitized by Google

van *alle de Handelingen* der *twee Nationaale Vergaderingen*, der *Jacobynſche Revolutie*, en der *Nationaale Conventie*, tot 13 July deezes Jaars, durven noemen; zo kan het zelve toch niet opweegen tegen de beſchryving onzer Grensvestingen, —— die de Opſteller mogelyk nog al met iets van het zyne, zo als de Artykelen, *Rhyn*, *Maas*, *Vecht*, *Roer*, *Braband*, *Vlaanderen*, *Elſas*, enz. zou hebben kunnen vermeerderen.

Merkwaardige Leevensbeſchryving van den Kapitein THUROT; *een dapper Fransch Zeeheld, wiens verdienſten by de voorige Monarchale Regeering miskend waren; maar wiens roemwaardige Naagedagtenis thans door de Natie wordt vereeuwigd. Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht, by* de Leeuw en Krap, 1792. *In gr. 8vo.* 136 *bl.*

Verdienſten, waar en in wien gevonden, recht te doen, is een eisch der Billykheid. Deezen hadt men, naar 't oordeel des Schryvers, van dit vertaalde Leevensbericht van FRANCOIS THUROT, dien Kapitein onthouden; en tragt hy denzelven te vervullen, door een Verhaal van de Afkomst, de Lotgevallen en Zeekrygsbedryven, welke hy onder de Regeering van LODEWYK DEN XV volvoerde. Tot de opgave van welk alles hy zich in ſtaat geſteld vondt door het inwinnen der zekerſte en geloofwaardigſte beſcheiden, in de Voorreden opgeteld. En verzuimde de Schryver niets, om aan deezen zynen arbeid alle naauwkeurigheid en al het belang by te zetten, waar voor 't zelve vatbaar was. Hy voelde, „ men het mogelyk te zeer uitgebreid zou vinden," [illegible] van is 't niet vry te kennen; doch hy bidt zyne [illegible] in aanmerking te neemen, dat het dikwyls „ byzond[illegible]den zyn, welke ons groote Man[illegible]eft leer[illegible]ennen en beoordeelen: daarenbo[illegible] het v[illegible]nlyk voor de Landslieden van [illegible] (want hy was, welke an[illegible]r Geboorteplaats gaf, te [illegible]ooren,) „ en voor de [illegible]. geſchreeven."

[illegible]n een onverſchrokken [illegible]oening vinden: behal[illegible]igheid, is het in een [illegible]n een Tocht om eene Lan-

Digitized by Google

Landing in *Ierland* te doen, die de hoop van *Frankryk*, de ſchrik van *Engeland*, en het voorwerp der algemeene aandagt van *Europa*, was, in den Jaare 1760, eindigde hy zyn leeven op eene wyze, die zyne nagedagtenis vereeuwigt, zodanig dat, in de *Engelſche Historie* van dien Oorlog, deeze verklaaring ten zynen opzigte geleezen wordt: „ THUROT bezat te veel moeds, om zich, als Krygsgevangen, na *Engeland* te laaten brengen, en te veel gevoel, om zyn ongeluk te overleeven. Het is ſchandelyk, dat 'er, midden in *Frankryk*, menſchen gevonden worden, die, de waare verdienſten benydende, de glorie van den vermaarden Kapitein THUROT, wiens daaden de *Engelſchen* zelfs bewonderd hebben, zoeken te verduisteren." Wy zullen, ter proeve van den ſchryftrant, en ten bewyze van 't geen de *Engelſche* Schryver, wegens 's Kapiteins dapper leevenseinde, zegt, overneemen: „ In een gevegt tegen *Engelſche* overmagt, 't welk hy niet hadt kunnen ontwyken, gaf hy, THUROT, ſein aan de Schepen, die onder zyn bevel ſtonden, om zich by hem te vervoegen, en met hem te ſpreeken: de *Blonde* in plaats van dit te beantwoorden, vervolgde zyn koers, de *Terpſicore* kwam hem, voor een oogenblik, op, zy doch nam terſtond daar op de vlugt. De onverzaagde THUROT beſloot toen, om met zyn Fregat de drie vyandlyke Schepen te bevegten. Hy gaf de laag aan den Kommandant, welke dezelve terſtond beantwoordde, en het gevegt begon. Terwyl hy met deezen ſlaags was, kwamen hem de twee andere Engelſche Fregatten op zy, en gaven hem de volle laag, waar door zyn Schip zeer gehavend werd; het Kanon en Musketten vuur maakte het gevegt zeer bloedig: veele Kanonniers van de *Belle-Isle* lieten den moed zakken, en borgen zich, in weerwil van de herhaalde aanmoedigingen van den Kapitein, onder in de kiel van het Schip. Het geluk keerde THUROT ten eenemaal den rug toe. Echter kon deeze lafhartigheid zynen moed niet verzwakken. Toen hy zag, dat hy veel volk verloor, en dat zyn geſchut niet vlug genoeg behandeld werd, gaf hy zich aan zyne ongeſtuime drift over, en zogt den Kommandant aan boord te klampen. Maar, daar het Engelsch Schip voortzeilde, en de loef van de *Belle-Isle* had, kon deeze ſlechts, met zyn boegſpriet, het wand van de bezaansmast des anderen beteiken, en brak door den zwaaren ſchok van onderen af. De *Eole*

verwyderde zich terſtond; want zy had veel in deezen eerſten aanval geleden.

„ THUROT gaf, op nieuws, de ſeinen aan de *Blonde* en de *Terpſicore*, om zich by hem te vervoegen, en hunnen pligt te betragten; maar zy kwamen niet op. Intuſſchen hadt de *Belle-Isle*, naa dit ongelyke gevegt een uur te hebben volgehouden, zyn bezaansmast verlooren, zyne ſtengen waren afgeſchooten, zyn ſtaande en loopende wand was verbryzeld; daarenboven hadt hy drie ſchooten onder water gekreegen, waar van twee te loevert aan ſtuurboordszyde, en de derde in de konſtapelskamer, welke een zo groot lek maakten, dat het niet kon geſtopt worden, en het Schip gevaar liep om te zinken. De twee Engelſche Fregatten, gebruik maakende van den ſlechten ſtaat, waar in hy zich bevondt, gaven het voor de tweedemaal de volle laag, waar door het geheel ontakeld werd. Echter bleef het Muskettenvuur aanhouden, niettegenſtaande het gevegt al te ongelyk werd.

„ De *Blonde*, op wiens byſtand THUROT het meest ſtaat hadt gemaakt, liep geduurig voor den wind af, zonder één enkel ſchot op den vyand te doen: zo dat THUROT, van den Kapiteïn van dit Schip, tegen zyne Officieren ſpreekende, zeide: *zie daar den Man, waar op ik vertrouwde; nu verlaat hy my!*

„ De *Pallas* en de *Brillante*, verwonderd over de meer dan menſchlyke dapperheid van THUROT, gingen voort met op hem los te branden: binnen kort was de ſtuurplegt en het groote ſtuurrad vernield; vyf roergangers waren agter elkander op hun post doodgeſchooten, en de *Belle-Isle* was in den jammerlykſten ſtaat; één van de vyandelyke Schepen verliet hem toen, om met de *Terpſicore* te beginnen, die de *Belle-Isle* niet te hulp kwam voor dat hy deselve van geen de minſte nuttigheid kon weezen; het andere Engelſche Fregat maakte jagt op de *Blonde*, welke eerst daar naa kwam opdaagen.

„ Terwyl THUROT, in 't midden van deeze yſelyke ſlachting, onvermoeid bezig was; terwyl hy zyn volk aanmoedigde, om den vyand de overwinning nog te betwisten, of ten minſten met eere het ſpit te delven, kwam de *Engelſche* Kommandant, die zich intuſſchen herſteld had, weder op hem af, en vernielde de *Belle-Isle* eindelyk ten vollen. Verſcheide maalen hadden reeds de Officieren van THUROT voorgeſteld, dat zyn Schip reddeloos; en alle verdere tegenſtand nutloos, was, en dat hem niets

ove-

Digitized by Google

overig bleef, dan zich over te geeven. In weerwil deezer billyke voorſtellingen, bleef THUROT onbeweeglyk. Hy ſtelde den dood boven de ſchande van zyn vlag te moeten ſtryken, en wilde zyne toevlugt neemen tot het laatſte middel, 't welk hem nog overig bleef, te weeten, om op het ſlagveld te ſneuvelen, en dus niet bloot te ſtaan voor de beſpotting van zyne benyders, noch aan de beledigende triumph van zynen vyand: zyne ziel, onvatbaar voor eenige andere vrees, is gerust en bedaard: hy geniet reeds het vermaak, zulk eenen Held waardig, om, met de wapens in de vuist, voor zyn Vaderland te ſneuvelen, en zynen roem te vereeuwigen. Hoewel zyn Schip doorboord was en vyf voet water inhad, hoewel zyne masten afgeſchooten waren en zyn wand verbryzeld was, hoewel hem kruid begon te ontbreeken, en 'er, na een gevegt van twee uuren, 90 Man van zyn volk geſneuveld of gekwetst was, beval hy echter nog den vyand te enteren, toen een kogel uit een ſteenſtuk hem trof op de holligheid van de maag, zo dat hy dood nederviel. Toen was het eerst, dat het gevegt eindigde. De *Belle-Isle* gaf zich terſtond over, en werd van de *Blonde* en de *Terpſicore* hier in gevolgd. Op de *Belle-Isle* waren omtrent honderd dooden en gekwetſten; de twee andere Schepen verloosen weinig volk (*)."

(*) De *Belle-Isle*, hoewel 44 Stukken voerende, hadt, door zekere omſtandigheid, bl. 103 vermeld, 'er ſlegts 32 of 34 ten gebruike. De *Eole* 36 Stukken, de *Pallas*, als mede de *Brillante*, met welke hy ſtreedt, ieder 32 Stukken. De *Engelſchen* hadden goede Matroozen aan boord, en verſche Troepen, daar de *Franſchen* 'er byna geene hadden, en deeze weinigen nog afgemat, door een tocht van meer dan vier maanden.

Beknopt Antwoord op de nuttige Vraag, Waarop moet een Ryk of Staat gegrond zyn, wanneer inwendige beroertens en rebelleering zullen vermyd worden? *door* C. A. L. KIRCHHOFF. *Uit 't Hoogduitsch. Met eenige Byvoegſelen vermeerdert. Te Amſterdam by* P. E. Briët *en* H. van Kesteren, 1792. *In gr.* 8vo. 28 *bl.*

Een gansch oppervlakkige Beantwoording der Vraage op den Tytel vermeld, en eene gemeene Vertaaling, met niets beduidende Byvoegzelen, die gelukkig weinige zyn, vermeerderd, komt ons hier ter hand. Wanneer de Heer KIRCHHOFF, als een eerſte Middel om het Geluk van een Staat te bevorderen, de *Godsvre-*

vreezenheid te recht aanpryst, toont hy een ziekeft te hebben van de *Volksverlichting* ten aanziene van de gronden des Godsdiensts. Immers vraagt hy: „ Leert niet de ondervinding, dat „ *gemeene Menſchen*, wanneer zy zogenaamde en al te opgehelderde denkbeelden van den Godsdienst hebben, zigzelven alles zonder bepaaling veroorlooven, en om hun „ voordeels wille, zelfs den meineed niet ſchuwen? —— Buiten twyffel is de grondoorzaak van de groote Zedeloosheid, „ en gewoone onverſchilligheid of geringachting van Godsdienst en Deugd, gelegen in, of toe te ſchryven, aan die „ zogenaamde VERLICHTERS, welke op eenmaal zo veel LICHT „ over de RELIGIE WAARHEDEN in 't algemeen verſpreid, en de „ geheimenisvolle Leer der H. Schrift, die eertyds voor het „ Volk, wegens haare duisterheid, heilig en geloofwaardig „ was, zo helder gemaakt hebben, dat 'er weinig meer voor „ hunne bevatting overig gebleven is, en daar door over het „ geheel meer ſchade als voordeel geſticht heeft. Opheldering is ten allen tyde goed en nuttig, doch niet voor de „ zwakken, doch wel voor zulke menſchen, die verhevener „ kennis en inzigten hebben, en van jongs op, tot denken, „ beproeven, ſtudeeren en onderzoeken gewend zyn." —— —— Welk eene bekrompenheid van Geest! Welk eene jammerhartige bepaaling!

Ten tweeden pryst hy *Geregtigheid* aan: en is, met rede, zeer tegen zwaare drukkende Belastingen. „ Want," vraagt hy, „ hoe „ is het mogelyk, dat een gering handwerksman, by een talryke familie, van de weinige verdienſten van zyn arbeid; de „ boer van zyn kleine akker, dubbelde Belastingen, by voorbeeld, *hoofdgeld*, *maandgeld*, *ſchoorſteengeld*, *impoſt*, *accyns*, „ en God weet niet (*), onder welke voorwendzels en naamen, de Belastingen alle gevordert worden, betaalen kan?"

Voorts kant de Schryver zich, op zyne wyze, aan tegen de *Luxus*, en wil prachtbepaalende Wetten ingevoerd hebben. Ook zou het, zyns oordeels, van groot nut zyn, „ wanneer „ men de Verkopers de vryheid, om hunne Waaren naar „ willekeur te verkoopen, belette, en hen eene behoorlyke „ tax zette, volgens welke zy hunne zaaken verkopen *konden*." Ryke Kooplieden en Herbergiers heeft hy, met weerzin, in aanzienlyke Steden van *Duitſchland*, aangetroffen, „ daar zy, na goedbevinden de menſchen bedotten, en de pryzen zo hoog mogelyk te maken, het regt hebben."

Met dit alles, vindt hy het zeer goed, „ wanneer een „ Waard of *Handelsman*, (een mooi woord voor *Koopman*,) „ by zyne bezigheden behoorlyke winst maakt, maar het „ moet

(*) Dit denken wy is verkeerd gepunctueerd; doch wy geeven het zo als wy het gedrukt vonden.

„ moet niet tot nadeel van andere menſchen zyn, die even „ zo goed leven willen als hy." —— Zyne ondervinding ten dien aanziene voert hy aan met dit veel indruks maakend voorbeeld: „ De Reizlger, die eene middelmatige portie „ geld by zig voert, en by eene geſtrenge Oeconomie, die „ hy op zyne reize in acht neemt, echter nog in een Loge- „ ment voor een gewoone avond ſpys, ſlaapen en thee een „ Ryksdaalder en twaalf groſen betaalen moet, gelyk my „ dit zelfs eens te *Einbeck* by *Gottingen* is gebeurd, hoe „ zal zulk een het plan van zyne reize onbekommerd kunnen „ voortzetten?"

Eindelyk voert hy zyne pen tegen Ontucht en Wellust, doch met geen groote kieschheid. „ Menſchen, die zig door „ den echtenſtaat met elkander vereenigen, hebben een dub- „ beld oogmerk kinderen te teelen, en dezelve verſtandig op „ te voeden. —— Doch die geene, welke, gelyk de hon- „ den op ſtraat, by elkander loopen, zoeken ſlegts het eene „ oogmerk, hun wellust, zonder aan het andere te gedenken."

Hemel! wat vertaalt men niet al uit het *Hoogduitsch?* en hoe? —— ——

Wysgeerige Staat- en Historiekundige Brieven, tusſchen een gevoelig Nederlander, en het beminnelykſte Bataviſche Meisjen, door den Schryver van het Dichtſtukjen de Egaliteit. Te Amſteldam, by J. L. van Laar Mahuët, 1793. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl.*

Gelukkig mogen wy 's Schryvers klagte, in de korte Aanſpraak aan zyne Landgenooten, „ dat de begeerte tot het leezen „ van Werken van Smaak, in ons lieve Vaderland, byna geheel „ verſtorven is," uit ondervinding, tegenſpreeken. Niet on-kundig van de rigting, welke de Leeslust onzer Landzaaten neemt, weeten wy, dat Werken van Smaak, op eigen grond gereeld, of vertaald hier gekweekt, veelal een gunſtig ont-haal ontmoeten, en behaagen aan dien kring van Leezeren, die zich zints lange verheven hebben boven de Prulſchriften, van eene nadeelige ſtrekking, welke, naar des Voorredenaars oordeel, thans de Leesgraagte bezig houden en voeden.

Wat de drie Brieven betreft, die de aanvang eener verde-re Briefwisſeling tusſchen LEONARD en SOPHIA behelzen; deeze Brieven beantwoorden in zo verre aan den Tytel, dat 'er *Wysbegeerte*, *Staat-* en *Geſchiedkunde*, inkome —— en zou de Tytel geen onwaarheid melden, als 'er *Sentimenteele* was by-gevoegd; trouwens, de woorden *gevoelig* en *beminnelykst* kun-nen daar van ter aanduidinge verſtrekken: en bewyst de twee-de Brief, gelyk wy in 't ſlot leezen, „ dat een gevoelig „ (ſentimenteel,) hart niet altyd zucht als het lydt — dat 'er ook „ eene gevoelige Raazerny plaats heeft." In zulk een Raazerny is zeker het Dichtſtukje gemaakt, *de Mensch* geheeten, 't welk groo-

grootendeels den tweeden Brief beſlaat, en op deezen ſpil draait:

'k Ben mensch, ik ken den mensch, en houd het voor bewezen,
Dat hy geen gunst-gewrocht van zynen God kan weezen;
'k Zie dat hy minder is, en meer onreedlyks heeft,
Dan eenig wezen, dat in 't Ryk der ſchepping leeft.

Met hoe ikelige kleuren hy den Mensch afſchildert, durft hy het beminnelykſte *aller Meisjens* nog verzoeken, „om, *kan* „ zy, hem nog zwarter verwen te zenden, op dat zyn ſchil- „ dery te volkomener worde." —— Beter drukt hy zich in het Vers uit als hy omtrent het einde verklaart:

—— maar 'k leg myn ruwe veder
Uit medy met uw hart, SOPHIA! *willig neder.*

Te recht merkt SOPHIA, in haar antwoord op de twee Brieven, aan —— „ in de eerſte van uwe twee jongſtledene „ Brieven ſpreekt gy op den toon der Engelen; *want* een „ Mensch overgegeven aan de wyze beſtuuringen van een altyd „ goeddoende Voorzienigheid, komt den Engelen naastby; „ maar in uwe laatſten zyt gy een Menſchenhaater." —— Wy zyn, met SOPHIA, onkundig wat LEONARD is overgeko- men 't geen zulk een verandering te wege bragt; volgende Brieven zullen het misſchien uitwyzen, waarom hy, „ die „ zo vertroostend ſchryft over den ſtaat van het lieve Va- „ derland! zo grievend een ſchets van den Mensch maalt!" —— Het voegt haar, met verſmaading het voorſtel te ver- werpen, om hem nog zwarter verwen aan de hand te doen. „Neen," ſchryft zy, „ dan beminde ik u niet; dan „ drukte ik de pyl die uw hart getroffen heeft, nog dieper „ in; dan deed ik dezelve door myne verzellende klagten tril- „ len om u nieuwe pynen te veroorzaaken."

Wy ſtemmen in met SOPHIA's ſlotwensch, ſchoon voor ons in een te hoogen Sentimenteelen toon, dus uitgeboezemd: „ ô! Mogt gy in dat ſtille genoegen des harten wederkeeren; „ dat genoegen 't welk als een dartel lentewindjen in de zei- „ len van het levenshulkjen blaast, de kiel met een voordenwind „ naar de haven doet dobberen, terwyl de Schepelingen hup- „ pelen en lagchen, en de Stuurman nu een kuschjen drukt „ op den gerusten boezem van zyne Vriendin, en dan, vol „ verrukking een dankbaar lied aanheft, of alle de zynen in „ luisterende aandagt opgetogen houdt, door het ontvouwen „ van de wonderen der Natuur."

Of het aantal der Werkjes van *Goeden Smaak*, door de voortzetting deezer Briefwisſeling, zal vermeerderd worden, twyfelen wy grootlyks. Schoon des Schryvers oogmerk goed moge weezen, „ en hy het Menschdom *geheel zwart* afbeelde, „ om daar door oorzaak te geeven om het weder te kunnen vry- „ plei-

„ plaisen, achting voor de goeden, en afschrik voor de boo-
„ zen inteboezemen," dunkt ons die handel niet ongelyk aan het bedryf van eenen, die een schoon schilderstuk met allerlei vuil bekladt, om, dit 'er vervolgens weder afwerkende, te toonen hoe het schoone kan verdonkerd en verborgen worden.

De Reis naar Brunswyk, door den Vryheer VAN KNIGGE. *Een kluchtige Roman. Te Haarlem by* F. Bohn, 1793. *In gr.* 8vo. 184 *bl.*

Op den 6den van Oogstmaand 1788, zaten drie Heeren, onder een vriendlyk pypje, op zekere plaats in *Duitschland*, by elkander de Nieuwspapieren te doorsnuffelen; treffende in dezelve het volgend Artykel aan: „ *Brunswyk, den* „ *2den Augustus* 1788. Den 1oden van deeze maand zal de „ vermaarde Luchtschipper, de Heer BLANCHARD, met eenen „ grooten en fraaijen Luchtbol uit onze Stad opstygen: de „ toevloed van Vreemdelingen, door dit verwonderenswaardig „ Schouwspel uitgelokt, zal op dien dag buitengemeen groot „ zyn, vermits in alle de Herbergen, die nu reeds met Koop- „ lieden, ter jaarmisse herwaards gekomen, opgevuld zyn, by- „ kans geen vertrek meer vry is." —— Dit Artykel gaf, volgens dit Werkje, eerst gelegenheid tot een aartig gesprek; daar na tot het beramen, om ook een Reisje naar *Brunswyk* te doen. VALENTYN WAUMAN, Zoon van den Bailluw van dien naam, gaf zyn verlangen daar toe het eerst te kennen. Dominus SCHOTTENIUS, een *verlicht Predikant*, die over de meeste ondermaansche Onderwerpen gepredikt, en een aantal van zeven en vyftig Leerredenen voor de Drukpers had gereed liggen, besloot mede zeer spoedig tot de Reize, nadien hy, met dezelve te doen, een dubbel oogmerk konde bereiken, namenlyk, zyne Predikatien aan een' Drukker besteden, en BLANCHART met een Luchtbol zien opgaan. De Houtvester DOORNBOSCH besloot mede tot de party; en hier op ging de Reis met twee Rytuigen aan, terwyl Dominé door den Houtvester overal zou vry gehouden worden.

Een byzondere zamenloop van gebeurtenissen, die zekerlyk in een' *Roman* altyd gevonden moet worden; terwyl daar toe, op eene Reize als deeze, de beste gelegenheid is; brengt de gemelde Reizigers in zulke omstandigheden, dat de Houtvester, in het Posthuis te *Peina*, niet verre van *Brunswyk*, genoodzaakt wordt, om zyn reisplan te veranderen, en naar *Goslar* te vertrekken. De Bailluw landt, met zyn Zoon, te *Brunswyk* wel aan, doch ontmoet aldaar een zyner oude vrienden, die hem, om niet van hitte te smelten, op het oogenblik dat BLANCHARD zal opgaan, in een Herberg lokt, welke zy niet verlaaten, dan op het geroep, dat BLANCHARD reeds weêr gevonden is. VALENTYN wordt, op dat zelfde oogenblik,

Digitized by Google

blik, door een Muzikant bedroogen en beſtoolen, welke hem, in zyn hemd, op een Kamertje weet te ſluiten, dat men niet gaerne noemt. Terwyl Dominé SCHOTTENIUS zo veel met het verſchryven van zyn 57ſte Leerrede, daar men een ſtuk Koek in wilde pakken; en met zynen Vriend DOORNBOSCH, en deszelfs Nicht, te doen krygt, dat hy in 't geheel aan BLANCHARD, noch aan deszelfs Luchtreize, meer kan denken. — Men begrypt ligt, dat dit wel eene *kluchtige Roman* mag heeten.

Misſive aan de Heeren Schryvers der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen, enz. *wegens hunne beöordeeling der Brieven van den Notaris* W. CAPPENBERG, *te Amſterdam, aan den Notaris* F. W. ERNST, *te Dusſeldorp, enz. door* WILLEM BOX. *Te Amſterdam, en verder alom te bekomen*, 1793. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.*

In bovengenoemde *Misſive* tracht de Heer BOX ons veel meer te *diſabuſeeren*, omtrent onze gevoelens ten zynen opzichte, dan zich over onze beöordeeling (*) eenigzins te beklaagen. Hy vermoed, dat die beöordeeling geenzins de vrucht van onzen eigen letterarbeid is, maar een toegezonden Stuk, om dan mede den nadeeligen indruk, welke zyne *brochure*, ten opzichte van den Notaris CAPPENBERG, gemaakt mogt hebben, wederom uit te wisſchen. Zulk een toegezonden Schrift moest, derhalven, of van CAPPENBERG zelve, of van één zyner Vrienden, komen, die de zaak volkomen wist. Intusſchen verklaart de Schryver, reeds op de volgende bladz., dat wy gemeend hebben, iets meerder te weeten, dan de Notaris CAPPENBERG zelve. Waarlyk, indien alle de vermoedens van den Heer BOX zo tegenſtrydig met zich zelven zyn, als deeze twee; dan behoeft zyne tegenparty weinig moeite te doen, om ze te keer te gaan. Wat ons aanbelangt, wy zullen alleen dit zeggen: dat wy nimmer zulke toegezondene beöordeelingen plaatſen. Dat wy zelv' leezen en oordeelen, zonder zich met de gevoelens van anderen op te houden. Dat de Schryver van deeze, en de voorgemelde, beöordeeling den Notaris CAPPENBERG, zo min als den Heere WILLEM BOX, kent, noch iets van hunne geſchillen wist, vóór dat hy gemelde Brieven geleezen had. En eindelyk, dat hy, naa de leezing van dezelve, in die beöordeeling niet zoude gezet hebben: dat WILLEM BOX *zyn gewezen Compagnon criminaliter heeft beſchuldigd*; indien gemelde BOX zelv', in zyn *Bericht* vóór die *Brieven*, bl. 13, niet met ronde woorden geſchreven hadt: JAN VAN EDEN BZ. *werd door toedoen van zyn gewezen Compagnon*, CRIMINALITER *beſchuldigd, van het ontvreemde van een Preus.* Indien dit geſtelde, het zy dan waarheid of loogen, duidelyk genoeg door den Schryver ware te keer gegaan, dan zou zyne *diſabuſeering*, in die betrekking, onnoodig zyn geweest.

(*) Zie boven, bl. 374.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Godgeleerde, Wysgeerige en Zedenkundige Mengelingen, ter Verlichtinge van het Verſtand, ter Verbeteringe van het Hart, en ter bevorderinge van ware Gelukzaligheid. Te Leyden by P. Pluygers, 1792. *In twee Deelen, in gr.* 8vo; *te zamen* 499 *bl.*

Met eenen onzer geëerde broederen Boekbeöordeelaaren verheugen wy ons, dat de Uitgeevers deezes Werks op de gedagte zyn gevallen, om hetzelve onder de gedaante van Boekdeeltjes in het licht te geeven, en niet, zo als voorheen plagt te geſchieden, in den vorm van afzonderlyke Stukjes, die, onder den grooten hoop van Pamflets, of Blaauwboekjes, waar mede de Boekwaereld thans overlaaden wordt, ligt konden verlooren gaan; een voorval, hoe wenſchelyk ook, ten opzigte van veelen dier Cartonkinderen, 't welk, wat aangaat verſcheiden Stukken, in deeze Verzameling voorhanden, voor een weezenlyk verlies zou moeten gehouden worden. Met goed regt meenen wy deeze oordeelvelling te mogen bouwen, zo op de natuur der meeste Onderwerpen (want men kan niet verwagten, dat allen van even groot belang zyn zullen) hier voorhanden, als op de wyze, op welke zy worden uitgevoerd. Het eerſte zal blyken uit eene bloote opgave van de titels der Verhandelingen; zy zyn de volgende: „ Over het Vooroordeel „ aengaende de Oudheid en Nieuwheid van een gevoelen. „ Vrymoedig onderzoek over de Voorbeeldige Godgeleerdheid. Oorſprong van vele dwalingen en ongerymde ſtellingen der eerſte Kristenen. Opregtheid en Vooroordeel. Over 1 Petr. V: 8. Over de kwaedſprekendheid. „ Vrymoedig onderzoek over de Voorbeeldige Godgeleerdheid. Gedagten van een geleerden Jood over de toekomende Straffen. Over het onderſcheid tusſchen huigchelary en „ wyze behoedzaemheid en terughouding, by het voorſtellen der waerheden van den Kristelyken Godsdienſt. Over „ den grond der algemeene toeſtemminge van het menſchdom, aengaende het beſtaen van een Opperwezen.

Digitized by Google

„ Onderzoek en bepaling van Gods regtvaerdigheid. God „ liet zig, oudstyds, omtrent de Heidenen zo min on- „ betuigd als omtrent de Joden. Opheldering van „ twee plaetzen der H. Schrift door verzetting. Over „ 's Heilands Verzoeking in de woestyne. Wysgeerige „ en Zedenkundige beschouwing van de Godlyke Straffen. „ Over den brief van Paulus aen de Galaten. Iets over „ de benaming Broeder, in 't N. T. voorkomende. „ Wat eigenlyk Godsdienst zy. Hy, die God dient, „ dient eigenlyk zig zelven? Het kind is niet gestorven, „ maer slaept; of overeenkomst tusschen den dood en „ den slaep. Iets over den Kinderdoop." Wy hebben ons de moeite der overschryvinge van deeze titels wel willen getroosten, dewyl wy zulks als den kortsten en meest gepasten weg beschouwden, om den Leezer met de natuur en den aanleg deezes Werks bekend te maaken. Om tevens de manier van uitvoeringe te leeren kennen, bepaalt zich, onder de verscheidenheid van onderwerpen, voor ditmaal, onze keuze tot de Verhandeling, getiteld: *Over het onderscheid tusschen huigchelary en wyze behoedzaemheid en terughouding, by het voorstellen der Waerheden van den Kristelyken Godsdienst.* Wy verkiezen dit onderwerp tot eene proeve, in de hoope, daar wy ons verbeelden dat ons Maandwerk in meer handen koomt, dan het Werk, 't geen wy thans aankondigen, dat des Schryvers denkbeelden, voor zommigen, wien dezelve byzonderlyk aangaan, van eenige vrugt zullen weezen.

By wyze van Inleidinge, merkt de Schryver vooraf aan, dat, aangezien huichelary en behoedzaamheid of terughouding zeer naby aan elkander grenzen, veelen hier door gevaar loopen, om, den eenen klip willende vermyden, op den anderen schipbreuk te lyden. Iets gemeen hebben ze beiden te gader. „ Beiden nemen zy eenerlei gedaente „ aen; beiden hebben eene zinspreuk: *schikt u naer den* „ *tyd.* —— Zy zyn beiden vyanden van die dwaeze snap- „ zucht, die niet overweegt, niet rondom zich ziet, „ maer in één oogenblik denkt en spreekt." Nog eene andere reden van noodzaaklykheid van gepaste onderscheidinge ontmoeten wy in onze dagen. „ Men heeft den „ jongen leeraer aengeraden, zyne, van de algemeene be- „ grippen afwykende, betere denkbeelden en overtuigin- „ gen, het zy die de leere zelve, of de byzondere be- „ paling daervan, betreffen, volstrekt niet te leeren, maer, „ veeleer, die overtuigingen voor zig zelven te houden,

„ en

„ en zig op den Kansel naeuw aen de Leerwyze der „ Voorouderen te binden."

De volgende regels worden hierom, door den Schryver, voorgedraagen, aan welke de *huichelaar* van den man van bescheidene behoedzaamheid kan onderkend worden. Het *eerste* kenmerk betreft de *oogmerken*, welke zy bedoelen. De eene (de huichelaar) zwygt zeer veele dingen, welke hy, in andere omstandigheden, zou zeggen, om dat hy het volk niet beledigen, en de toejuiching van regtzinnigheid niet verliezen, wil. Hy doet het, gelyk Paulus zegt, *om de Vrouwkens des te beter te kunnen gevangen neemen.* De behoedzaame, daarentegen, zwygt, deels om dat hy voor mogelyk houdt dat hy heeft kunnen dwaalen; deels, omdat hy gelooft dat zyne toehoorders nog niet genoeg voorbereid zyn, en hy dus eene verkeerde toepassing moet vreezen. Het denkbeeld, dat hy ligt allerlei haatlyke gedagten omtrent zich zelven kan verwekken, wederhoudt hem ook van de mededeeling; maar hy zoekt alleen het aanzien, welk hy geniet, staande te houden, om dat hy dit beschouwt als een middel, om veel goeds te stigten. — Het *gedrag* is een ander kenmerk van onderscheidinge. De huichelaar stelt, uit laage beginzels, de toejuiching tot het doel zyner daaden; hy klaagt over dwaalingen, zelf der zulken, met welke hy het in zyn hart eens is, omdat hy bevreesd is, dat zyne regtzinnigheid zal verdagt worden. — Hy bedriegt, door zyne wederleggingen, de zulken, die niet in staat zyn om door de mom heen te zien. De voorzigtige zoekt zyne overtuiging niet aanstonds op te dringen, maar hy zal ook hen, die 'er voor uit koomen, niet bestormen, of wederleggen. Hy predikt veeleer liefde, en tragt zich dus den weg te baanen, om voortaan luid te prediken, 't geen hy nu slegts den geoeffenden mededeelt. —— De huichelaar spreekt, in *de derde plaats*, tegen zyne overtuiging. „ Met een ernstig gelaet betreedt hy den pre„ dikstoel, wordt de echo der overdrevenst regtzinnige „ stellige godgeleerdheid —— geeft alle hare bewyzen, „ schriftverklaringen en afdeelingen, zynen toehoorderen „ terug, en —— lacht, als hy van den kansel treedt, daer„ over, dat hy de konst, van de vergadering te mislei„ den, zoo goed verstondt. —— De wyze voorzichtige „ verhaelt, integendeel, slegts geschiedkundigerwyze, het„ geen hy, als Leeraer van het een of ander Kerkgenoot„ schap, verpligt is te zeggen, of hy gaet het liefst dat-

„ geen met ſtilzwygen voorby, waeromtrend zyne be-
„ grippen van het gemeen gevoelen afwyken, en hy roert
„ alleen die ſnaren, welke overeenſtemmend klinken; in
„ het byzonder, als daervan geen nadeel te vreezen is,
„ dat hy de tot dus ver gekoesterde begrippen onaenge-
„ roerd laet, en de toehoorders zyn meerder licht nog
„ niet kunnen verdraagen." —— Van hier dat de voor-
zigtige, in *de vierde plaats*, alles in 't werk ſtelt, om zyne overtuigingen te verbeteren, en zyne toehoorders voor te bereiden, om betere voorſtellingen te bevatten. Zyn voorneemen, om te hervormen, laat hy niet blyken; hy zoekt vertrouwen te winnen, en poogt de betere begrippen, naast aan de aangenomene koomende, het eerst in zwang te brengen, en legt alzo den grond van het ontworpen gebouw. De huichelaar, daarentegen, veinst *zo lang*, tot dat de uiterlyke *omſtandigheden hem veroorloven*, of gebieden, anders te handelen, *en hy gaat geenen ſtap verder*, zelf niet, wanneer de zorge voor het heil zyner toehoorderen hem daartoe verpligt; terwyl de behoedzaame, zo dra zulke ſchadelyke begrippen beginnen te heerſchen, toont een man te zyn, en predikt datgeen openbaar, het welk, naar de van hem erkende leere van zynen Heere, de grondſlag van het geluk zyner toehoorderen is. Naa deeze kenmerken wordt het beſluit aldus opgemaakt:
„ Behoedzaemheid is pligt, en vertoont zig in de edele
„ poging, om alsdan eerst zyne, van de gewoone be-
„ grippen afwykende, godsdienſtige denkwys te verſprei-
„ den, als men dezelve genoegzaem getoetst, en zyne
„ toehoorderen voorbereid heeft, om dezelve te kunnen
„ bevatten; of als men met waerſchynlykheid kan voor-
„ uitzien, dat zy ingang zal vinden, en om dezelve,
„ alsdan, op zulk eene wyze voor te dragen, dat het
„ aenſtootlyke, zoo veel mooglyk, worde voorgeko-
„ men."

Dat verſcheiden plaatzen, door verzetting, zeer veel licht zouden ontvangen, is by de Geleerden dikmaals opgemerkt. Van twee aanmerkelyke voorbeelden, hier opgegeeven, als zynde het kortſte, diene het volgende ter proeve:

„ Hebr. II: 9. *Maar wy zien Jeſus met heerlykheid en*
„ *eere gekroond, die een weinig minder dan de engelen ge-*
„ *worden was, van wegen het lyden des doods; opdat*
„ *hy, door de genade Gods, voor allen den dood ſmaeken*
„ *zoude.*

„ Een

Digitized by Google

„ Een opmerkzaem Lezer zal in dezen tekst verwar-
„ ring vinden. Het woord ὅπως, *opdat*, duidt het oog-
„ merk of einde aen, waertoe iets gezegd of gedaen
„ wordt; maer werdt Jesus nu met heerlykheid of eere
„ gekroond, met oogmerk, of ten einde, hy voor allen
„ den dood smaeken zoude? Het eerste gedeelte van dit
„ vers schynt iets anders te kennen te geven: de Apos-
„ tel spreekt duidelyk van die heerlykheid en eere, waer-
„ mede Jesus, na zyn lyden, nadat hy den dood voor
„ allen reeds gesmaekt had, is bekroond geworden. Eene
„ kleene verzetting der woorden neemt alle duisterheid
„ en verwarring weg; te weten aldus:

„ *Maer wy zien Jesus, van wegen het lyden des doods,*
„ *met heerlykheid en eere gekroond; die een weinig minder*
„ *dan de engelen geworden was, opdat hy, door de genade*
„ *Gods, voor allen den dood smaeken zoude.* Of:

„ *Maer wy zien Jesus, die een weinig minder dan de*
„ *engelen geworden was, opdat hy, door de genade Gods,*
„ *voor allen den dood smaeken zoude, van wegen het lyden*
„ *des doods, met heerlykheid en eere gekroond.*"

Van het *Vrymoedig onderzoek over de Voorbeeldige Godgeleerdheid*, wilden wy gaarne het hoofdzaaklyk beloop mededeelen. Dan de Verhandeling is, met opzigt tot ons Geschrift, te uitvoerig. Eene onpartydige leezing willen wy daarom wel ernstig hebben aangeraaden.

De Leer der Erfzonde verdeedigd. Door JONATHAN EDWARDS, *Professor en Predikant, te Northampton, in Noord-Amerika. Vertaald en uitgegeeven door* MARINUS VAN WERKHOVEN. *Met eene aanpryzende Voorrede van den wel Eerwaardigen zeer Geleerden Heere* JOH. CONR. APPELIUS, *Predikant te Zuidbroek en Muntendam. Derde Stuk. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1792. *In gr.* 8vo. 174 *bladz.*

De Eerw. EDWARDS legt de laatste hand aan zyne zeer uitvoerige en omslagtige Verdeediging van de Leere der Erfzonde, in dit Derde Stukje, bevattende het Derde Boek. Behalven twee bewyzen voor zyn gevoelen, welke by het groot getal der reeds aangevoerde bedenkingen gevoegd worden, ontleend uit den aart der Verlossinge door CHRISTUS, ten aanzien van derzelver *Verwervinge* en *Toepassinge*, bevat dit Stukje de voornaamste Tegen-

Digitized by Google

bedenkingen tegen de Leere der Erfzonde, nevens de antwoorden op de ingebragte zwaarigheden. Gezamentlyk zyn deeze niet minder dan vyftien in getal. Geenzins hebben wy ten oogmerke, om in dit geſchil party te kiezen, of ons op te werpen tot regters over de waardy of onwaarde der redenen, met welke de Eerw. EDWARDS de bedenkingen te keer gaat, welke tegen zyne meening worden aangevoerd. Tot eene proeve zullen wy onzen Leezeren mededeelen, 't geen de Eerw. EDWARDS antwoordt, ter wederlegginge der bedenkinge van de beſtryders der Erfzonde, ontleend uit het geen de H. Schrift openbaart, aangaande de handelingen in den *dag des Oordeels*; waarin de Regter vertoond wordt, als met elk mensch *alleen*, en *op zich zelven*, of *afzonderlyk*, handelende, geevende aan *ieder* mensch *naar zyne* werken, en overeenkomſtig het gebruik, *dat hy van de byzondere* talenten, door God hem verleend, *zal gemaakt hebben.*

„ Deeze Tegenwerping," zegt de Heer EDWARDS, „ *zal* „ verdwynen, wanneer wy overweegen, welk het *einde* of „ *oogmerk* van dat openbaar Gericht zyn zal. Dit zal niet „ weezen, dat GOD mooge *uitvinden* wat de menſchen „ zyn, of welke ſtraffe of belooning hun toekoomt, noch „ ook, om een rechtmaatig oordeel over dat alles in „ zichzelven te vellen; hetwelk het einde en oogmerk is „ in menſchelyke gerichtshandelingen. Maar het zal zyn, „ om aan de gewetens der menſchen zelven, en aan de „ Waereld, te *openbaaren*, wat en hoedaanig de menſchen „ zyn. Gelyk de laatſte Gerichtsdag genoemd wordt, *de* „ *dag der* OPENBAARING *van* GODS *rechtvaardig oordeel*; „ zoo zal GOD, tot dat einde, gebruik maaken van *be-* „ *wyzen*, of *proeven*. Maar de eigenlyke bewyzen van de „ boosheid van der menſchen *harten* —— de waare zit- „ plaats van alle boosheid —— zoo ten aanzien van het „ bederf der natuur, als de bykoomende beſmetting en „ ſchuld, zyn 's menſchen *werken.*

„ Het voornaam einde van GODS openbaar Oordeel, „ (dus vervolgt de Heer EDWARDS,) zal zyn, eene juiste, „ volkomen en openlyke *onderſcheiding* te maaken, tus- „ ſchen menſchen en menſchen, het *onderſcheid* tuſſchen „ dezelven rechtmaatig te bepaalen, en bekend te maa- „ ken, ten voorſpel van die ſcheiding, en dat onder- „ ſcheid in derzelver eeuwige vergelding, welke daarop „ volgen zal; en dat onderſcheid zal de Rechter doen „ blyken, uit hunne *perſoneele werken.*

„ *Twee*

Digitized by Google

„ Twee dingen zyn 'er, waaromtrent de menſchen, „ door GODS volmaakt Oordeel ten jongſte dage, zullen „ onderzocht, en openlyk onderſcheiden worden; achter- „ volgends het tweederlei *waare onderſcheid*, dat onder „ de menſchen plaats heeft; naamlyk: (1.) Het *onder-* „ *ſcheid van* STAAT; dat eerſte en groote onderſcheid, „ waar door alle menſchen in twee ſoorten, de recht- „ vaardigen en de boozen, verdeeld zyn. (2.) Dat min „ *voornaame onderſcheid*, waar door bezondere perſoonen, „ tot denzelfden algemeenen ſtaat behoorende, onderling „ verſchillen, in TRAPPEN van bykoomende vruchten der „ gerechtigheid, of van boosheid. Ten einde nu deeze „ beiden *openbaar te maaken*, zal de Rechter elk mensch „ oordeelen *naar zyne eigen werken.* Maar in den dag „ van het laatſte Oordeel te onderzoeken, of ADAM ge- „ zondigd heeft, dan niet, en of de menſchen moeten „ aangemerkt worden als één met hem, en dus deelge- „ nooten van zyne zonde, kan geenzins ſtrekken ter „ openbaarmaaking van het zoo evengemelde tweederlei „ onderſcheid."

Door dusdanige redekavelingen, gaat de Eerw. EDWARDS de geopperde zwaarigheid te keer. De bondigheid daar van zullen wy aan 's Leezers oordeel overlaaten.

Lazarus van Bethaniën. Een zuiver Christlyk Handboek voor Lydenden en Bekommerden; en voor die genen die de zodanigen willen te hulpe komen. Door JACOB ELIAS TROSCHEL, *Leeraar in de Petrus-Kerk te Berlyn. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, by* Weſſing *en* van der Hey, 1793. *In gr.* 8vo. *Behalven de Voorrede*, 162 *bladz.*

Daar het getal der Lyderen, door eene groote verſcheidenheid van veelerlei ſoorten van ongevallen en rampen, altyd zeer aanmerkelyk is op deezen wisſelvalligen aardbodem; daar, in 't byzonder, alle menſchen, genoegzaam, blootſtaan voor één ongeval, het verlies van bloedverwanten en vrienden; verdienen, gewisſelyk, de zulken geenen kleinen dank, die zich toeleggen, om in de hartwonde, daardoor veroorzaakt, een verzagtenden balzem te gieten. De Heer TROSCHEL, onder andèren, heeft deeze taak op zich genomen. Volgens het berigt

Digitized by Google

van den Heer Vertaaler, den Eerw. DE GOEDE, vonde de Schryver daartoe aanleiding in zyne byzondere zeer drukkende omſtandigheden: eene gevaarlyke Ziekte, welke hem den dood dreigde, en het gelyktydig verlies eener verſtandige, deugdzaame en tedergeliefde Echtgenoote. Hoedanig de aanleg deezes Werks zy, en in welke byzonderheden de Eerw. Schryver zynen lydenden natuurgenooten troost zoeke toe te deelen, kan uit eene hoofdzaaklyke opgave van den Inhoud blyken. De Heer TROSCHEL, zyn Werk gegooten hebbende in den vorm van *Overdenkingen*, handelt in de twee eerſten, *over het onbegrypelyke in het Lyden, dat zoo menig een deugdzaam mensch treft*, en *over de eenigſte hoop, die ons ten volle gerust kan ſtellen, by het afſterven van de onzen.* In drie daar op volgende Overdenkingen ontvouwt hy het *Christelyk gedrag, omtrent Zieken — omtrent Stervenden, — en omtrent onze geſtorvene Vrienden.* In de zesde, of laatſte, Overdenking ſtaat hy bepaaldelyk ſtil, op *de verſchillende uitwerking der ſterkſte bewyzen voor een leven na den dood, op de gemoederen der menſchen, naar de byzondere geſteldheid van hun gemoed.* Naa eene afzonderlyke Verklaaring of Uitbreiding van het voorval, aan Lazarus en diens Zusteren bejegend, ontvouwt de Leeraar de gemelde byzonderheden, op eene wyze, welke voor de daarby onmiddelyk belang hebbende perſoonen tot gemoedelyke ſtigtinge en vertroostinge kan dienen; terwyl anderen, die niet onmiddelyk in het geval zyn, hier eenige nuttige onderrigtingen aantreffen, van welke zy, by voorkoomende gelegenheden, zich met voordeel zullen kunnen bedienen. In de Voorrede belooft de Eerw. DE GOEDE meer ſoortgelyke Stukjes, als hetgeen thans wordt afgegeeven, van den zelfden Schryver te zullen leveren, indien hy, in het vertier deezer Overdenkingen, daartoe de vereiſchte aanmoediging ontmoete. Wy gelooven, dat veelen onzer Landzaaten 's Mans arbeid met genoegen zullen ontvangen. *Van den redeneertrant des oorſpronklyken Schryvers zullen wy dan*, veelligt, iets ter proeve mededeelen.

Digitized by Google

De Opvoeding van het Menschdom volgends den Bybel. In eenige Leerredenen, door EWALD, *Superintendent en Predikant te Detmold. Uit het Hoogduitsch. Tweede Deel. Te Utrecht by de Wed.* S. de Waal en Zoon, 1792. *In gr.* 8vo, 226 *bladz.*

In dit Deel, 't welk negen Leerredenen bevat, gaat de Eerw. EWALD voort met de volvoering van zyn plan, 't welk was, gelyk hy, in het voorgaande Deel, hadt aangeweezen, een Voordragt der Middelen, door den Allerhoogſten te werk geſteld, om het Menschdom tot het waare doelwit zyner beſtemminge te leiden. De zelfde ernst en gemoedelykheid, welke wy, aangaande de genoeg bekende Schriften van den Eerw. EWALD, meermaal hebben opgemerkt, ſtraalt ook in deezen bondel door. Het zyn Opſtellen, welke zich niet door diepe Redeneerkunde of door de tooizels der Welſpreekendheid aanpryzen. Eenvoudigheid en ſtigtelykheid zyn derzelver hoofdkenmerken, en mogen zy, uit dien hoofde, onder de nutte Huisboeken gerangſchikt worden. Als een Aanhangzel ontmoet men hier drie, dus genaamde, Gelegenheids-Leerredenen: twee op Kersdag, en eene op Nieuwjaarsdag.

Het volgende diene thans ter proeve, uit de zestiende Leerrede, over de woorden van CHRISTUS, Joh. VI: 44. *Niemand kan tot my komen, ten zy dat de Vader, die my gezonden heeft, hem trekke.*

Over de wyze en de middelen, op en door welke de Vader de menſchen tot Christus trekt, drukt de Heer EWALD zich, onder andere, aldus uit:

„ Hy *trekt*, dat is te zeggen, door omſtandigheden, „ die *Hy* bereidt; door gelegenheden, waar in *Hy* ons „ plaatst; maakt hy dat wy Christus van doen hebben, „ opent hy ons verſtand voor de waarheid zyner woor„ den, vertoont hy ons, het een of ander woord, de „ een of andere daad van Christus, juist in die omſtan„ digheden, dat wy ze verſtaan kunnen, en haare waar„ de voelen moeten; toont hy ons redenen, juist in „ zulke ſtemmingen, dat wy van de Godlykheid van „ Christus overtuigd zyn moeten. —— Steeds is het „ een trek tot dien *Eenen*, tot Christus, hoe zeer het „ ook menigmaal juist van Hem af ſchynt te leiden. Maar „ *verſchillend* is de trekking, gelyk menſchenvorming

Digitized by Google

„ verſchillend is. Het is met de opvoeding van God ge-
„ legen, als met alle goede opvoeding. Het oogmerk
„ van alle opvoeders by alle kinderen is eenerlei; allé
„ moeten gezond van hoofd, hart en lichaam, alle moe-
„ ten goede, geſchikte, gelukkige, menſchen worden. — De
„ hoofdleiding is ook eenerlei. —— Zy moeten dit alle
„ door wysheid en deugd worden; maar de middelen
„ zyn 'er zo veelen noodig als 'er kinderen zyn. De
„ één moet aangeſpoord, de ander te rug gehouden;
„ in den éénen moeten de ſlaapende kragten opgewekt,
„ in den anderen de opklimmende neiging geſnoord
„ worden. By den éénen moet men een hard woord
„ gebruiken, by den anderen is ſlechts een opſlag van
„ het oog genoeg. De één doet veel, indien men hem
„ niet vermaant; een ander dan ſlechts, als hy ſterk
„ vermaand wordt; lang moet men wagten by den éé-
„ nen; een ander ontwikkelt zich ſchielyker. —— Dus
„ is de opvoeding van God en van menſchen!

„ Myne toehoorers; (dus vervolgt de Heer ZWALD,)
„ wanneer gy op verſchillende manier beangst wordt, als
„ uwe Vrouw of uw Vriend u niet bemint, als uw
„ kind niet zoo wordt, gelyk gy hooptet; als menſchen
„ u bedriegen, aan welken gy uw leeven zoudt ver-
„ trouwd hebben; als u het eene aardſche plan naa het
„ ander ook het beste mislukt; —— murmureer niet!
„ Het is trekking des Vaders tot Christus! God wil
„ u leeren, dat *het wezen deezer Wereld vergaat.* ——
„ Hooger behoefte, gedachten op het onzichtbaare, wil
„ hy in u verwekken; op dat HY u dierbaar worde, die
„ hooger behoefte alleen kan bevredigen.

„ Of als gy diep, en daaglyks dieper, uwe onreinheid
„ gevoelt, en u zelven daaglyks daarom ondraaglyker
„ wordt; als gy ſtrydt en poogt, om rein van hart te
„ worden, en toch niet kunt, en elken avond weder
„ gevoelt, dat gy niet vermogend zyt —— murmureer
„ niet! ook dit is *eene trekking des Vaders tot Christus.*
„ Tot *hem* zal dit u brengen, Hy zal daardoor voor uw
„ hart dierbaarer worden, die belooft en houdt: *zalig zyn*
„ *zy, die hongeren en dorſten naar gerechtigheid; zy zul-*
„ *len verzadigd worden.*

„ Of wanneer uw wezen aan een ander wezen hangt,
„ wanneer het u daaglyks liever, daaglyks onontbeer-
„ lyker, wordt, en gy u zelven ook zeggen kunt, *waar-*
„ *om* het u daaglyks liever, daaglyks onontbeerlyker,
„ wordt ——

Digitized by Google

„ wordt — en juist dan verliest gy het door den dood!
„ — Gy voelt alles ledig, en treurig om u — u al-
„ leen in de Wereld — gy voelt het onmooglyk te
„ zyn, om in het leven te blyven zonder dit beminde
„ van uw hart! — ook dan, hoe zwaar het u ook
„ vallen mag — murmureer niet! Ook dit is wel eene
„ smertlyke, maar sterke, *trekking des Vaders tot Christus.*
„ Eeuwigheid, wederzien, is thans uwe eenige hoop; is
„ brood, het eenige voedzel voor uw hart. En als gy dan
„ slechts een woord van Jesus hoort, van Jesus den doo-
„ denwekker, den levengeever; zoo wendt gy u zeker tot
„ hem. Zyne woorden moeten u lief en dierbaar wor-
„ den. — Al ware het vooreerst slechts om dit één
„ woord: de uure komt, in welke allen, die in de graven
„ zyn, de stemme des Zoons van God zullen hooren, en
„ die ze hooren, zullen leven."

Met deeze en meer andere soortgelyke voorbeelden, ook van aangenaame ontmoetingen ontleend, tragt de godvrugtige EWALD de wyze, op welke de menschen, door den hemelschen Vader, worden getrokken, eenigzins bevattelyk te maaken.

Nadere Aanmerkingen en Waarneemingen over de Kromming van den Ruggraat, vergezeld met eene verklyving der onderste Ledemaaten. Strekkende voornaamlyk ten betooge, dat dit Gebrek geen Been- en Spekgezwel is. Door W. LEURS, *Heelmeester in 's Gravenhage, Chirurgyn-Majoor, enz. enz. enz. In 's Gravenhage, by* J. Bool, Jun. 1791. *In gr.* 8vo. 63 *bl.*

De kundige en zeer ervaaren Autheur had, in het IXde Deel der Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam, eene Verhandeling geplaatst, over het nut der Etterdrachten in de lammigheid of onbruikbaaren staat der onderste Ledemaaten, volgens de aanwyzinge van den Heere PERCIV. POTT, met eenige Waarneemingen bevestigd; dan de zeer geleerde Heer C. J. VOS heeft zich, in een door hem uitgegeevene Verhandeling over het Been- en Spekgezwel, eenige juist niet zeer vriendelyke Aanmerkingen omtrent de *derde* door den Heer LEURS bygebragte Waarneeming veroorloofd, en daarby teffens het ongemak, door den Heer LEURS opgegeeven, als een ander, en uit

Digitized by Google

uit andere oorzaaken ontſtaan, gebrek willen doen voorkomen. Hier tegens nu verdedigt zich de Heer LEURS in dit Geſchrift, op een mannelyken, ſchoon niet min, ten aanzien van den Heer vos, ſcherpen toon. Ondertusſchen moeten wy bekennen, dat, wanneer de Leezer het perſoneele geſchil daar kan laaten, en zich alleen tot het wezentlyke der zaak, het Ziektekundige gedeelte namelyk, bepaalt, hy 'er zeer veel licht over dit ongemak in verſpreid zal vinden.

Explicatio demonſtrationis Uteri prægnantis Mulieris, cum Fœtu ad partum maturi, in Tabulis ſex, ad naturæ magnitudinem, post Diſſectiones depictis; & ea methodo dispoſitis, ut hujus ſtatus Gravidi amplam ob oculos Ideam collocent. Cura & ſtudio CAROLI NICOLAI JENTY, A. M. necnon Rei Anatom. & Chirurg. Profeſſoris. Impenſis Autoris. Londini 1758.

Dat is:

Verklaaring en Afbeelding van den Uterus eener hoog Zwangere Vrouw, met haar voldragen Vrucht, ter baaring gereed. Door den Hoogleeraar JENTY, *in zes Plaaten. Te bekomen by* J. Yntema, *te Amſterdam*, 1793.

Zes *Plaaten*, op de gewoone grootſche wyze der Engelſchen uitgevoerd, anderhalf voet breed en twee voeten hoog, in Zwarte Kunst, te Londen gegraveerd door PURCELL, FISHER en BURGESS, vertoonen het geen boven in den titel is opgegeeven. Eenige weinige Exemplaaren zyn daarvan in ons Vaderland, waarin zy, zo veel wy weeten, nooit verkogt zyn, overgekomen, en worden thans aan Ontleed- en Vroedkundigen, nevens eene *Latynſche* of *Nederduitſche* Beſchryving, aangeboden. Wy zouden geene moeite doen, om dit aan veelen onbekend Werk ter algemeene kennisſe te brengen, zo niet de grootſte en kundigſte Ontleeders het beste getuigenis daarvan gaven. Hunne byzondere hoogachting voor dit pragtig, ſchoon en naauwkeurig, Werk dringt ons hier eene korte Verklaaring van deeze *zes Plaaten* te geeven.

De *eerſte* Plaat vertoont den nog ongeopenden *Abdomen* eener Zwangere Vrouw, om van de ligging des *Uterus* agter de Buikbekleedſelen een duidelyk denkbeeld te

te geeven. De Onderbuik puilt rondom en beneden den Navel voorwaards uit, terwyl de Lendenen ingevallen zyn, enz.

De *tweede* Plaat vertoont de dikte der wanden van den geopenden *Abdomen*, en te gelyker tyd de ontbloote, en door inſpuiting gezwollen, *Uterus*, zo als deeze zich onder de bekleedſelen voordoet, behalven een klein gedeelte van het Net, welk hier afgeſneeden is. Dus ziet men hier de afgeſneedene Buikſpieren, die over het zwaardvormig kraakbeen liggen: de inwendige oppervlakte der dwarſche Spieren met het Buikvlies bekleed, omtrent den Borstrand: het vet met de verdeeling der Spieren, en het Vetvlies omtrent de Liesſchen: een gedeelte van het Net: den omgewonden Darm: den Karteldarm: den *Uterus:* deszelfs regter ronden band, en de door inſpuiting opgezwollen groote Vaten: de Eijernesten: de inwendige oppervlakte der regte Spieren, met het Buikvlies bekleed, enz.

De *derde* Plaat vertoont in den geopenden *Uterus* de Vrucht, zo als die onder derzelver vliezige bekleedſels lag. Het Schaambeen is hier zodanig gedeeld, en het Bekken verwyd, op dat het de Blaas, door den *Uterus* gedrukt, van de binnenzyde vertoont. Men kan dus in deeze *Plaat* zien de Maag, een gedeelte van de Lever, den Karteldarm, het dunne Gedarmte, een gedeelte van den Karteldarm, de linker trompet van FALLOPIUS met den breeden band, de zydelyke Aderen van den *Uterus*, de afgeſneeden ronde Banden, den *Uterus* met deszelfs opgeſpootene Aderen, het bovenſte gedeelte van de *Placenta*, aan den *Uterus* hangende, het Adervlies van het Lamvlies, om reden, afgeſcheiden, het Lamvlies, den *Funiculus umbilicalis*, den weinig verlengden Mond des *Uterus*, en deszelfs bovenſten rand, de rimpels en de geopende *Vagina*, de Blaas, en de Inplanting van den linker Pisleider in de Blaas, enz.

De *vierde* Plaat geeft te zien den *Fœtus*, in den weg geplaatst, langs welke dezelve natuurlyk gebooren word; en om aan te toonen, hoedanig de Ingewanden zaamgedrukt zyn, is het bovenſte van de Borst doorgeſneeden, en een gedeelte van het Darmbeen weggenomen. Dus ziet men hier het Hart, een gedeelte van de Long, de doorgeſneeden Ribben, het Vetvlies, de Tepel der linker Borst, het uitwendig deel der Lever, de Maag, de onderſte oppervlakte der Lever, de voeten van den *Fœtus*, de

Digitized by Google

de *Placenta*, den Karteldarm, een deel van den regten Darm, het dunne Gedarmte, de Inplanting in den blinden Darm, den blinden Darm, de opene Aderen in de doorsnede van den *Uterus*, deszelfs mond zeer uitgerekt, het afgesneeden Lamvlies, de vaten van den *Funiculis umbilicalis*, de uitgerekte *Vagina* met het hoofd van den *Fœtus* by deszelfs ingang, een gedeelte der Buikspieren, de doorsnede van het Darmbeen, om de *Fœtus* zo veel te beter by den mond des *Uterus* te vertoonen, enz.

De *vyfde* Plaat tekent de onderste oppervlakte van het Middenrif, en de holte van den *Uterus* met de aanhangende *Placenta*. Dus verneemt men hier de afgesneeden benedenste holle Ader, den afgesneeden Slokdarm, de ringwyze Spleet der peesvezelen van het Middenrif, de twee slagäderen van den *Funiculus umbilicalis*, de Naveladeren, den *Uterus* na het wegneemen van het Adervlies, de vaten der *Placenta*, den uitwendigen Mond van den *Uterus*, de Aderen door deszelfs geheele zelfstandigheid tot aan deszelfs hals voortloopende, een gedeelte van het regter Eijernest, het Adervlies, van de *Placenta* afgescheiden, den afgesneeden *Funiculus umbilicalis*, en den inwendigen Mond van den *Uterus*, enz.

Eindelyk geeft de *zesde* Plaat ons te zien den *Uterus*, uit het bekken genomen, en de vereeniging van den regter Darm met de *Vagina*, van den agterkant gezien. Dus verneemt men hier het uitwendig vlies van den *Uterus*, afgerukt van het regter gedeelte, om de Aderen en Slagaderen zo veel te duidelyker te onderscheiden, ook de Eijernesten, de afgesneeden Stammen der Aderen van den *Uterus*, de linker trompet van FALLOPIUS, de regter Zaadslagader, de door den *Uterus* verspreide takken van Aderen, de Inplanting eener slagader in de Aderen, den regten Darm een weinig van de *Vagina* verwyderd, om derzelver zamenvoeging aan te toonen, den afgesneeden en met vlas opgevulden regten Darm, de afgesneeden takken der linker inwendige Darmbeens-slagader, tot in de *Vagina* en den regten Darm voortloopende, den *Anus*, en de Franjes van de linker trompet van FALLOPIUS.

Uit deeze verkorte Verklaaring zal hy, die een weinig kundigheids bezit, genoeg kunnen opmaaken, hoe uitmuntend naauwkeurig dit geheel Werk is uitgevoerd, en welk een licht het in deeze Weetenschap kan verspreiden.

Bt-

Digitized by Google

Beantwoording der Vraage: Hoe kunnen Vrouwen, zonder benadeeling hunner Gezondheid en Schoonheid, blyde Moeders van gezonde Kinderen worden? Door G. F. HOFFMAN, *M. D. enz., te Frankfort aan den Main. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door* D. HEILBRON, CZ., *M. D. enz., in 's Hage. In 's Gravenhage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1791. *In gr. 8vo. Buiten het Voorwerk,* 181 *bl.*

Dit Stukje behelst, behalven eene korte Voorreden van den geleerden Vertaaler, en eene zeer gepaste Inleiding tot het Werk zelve, veertien onderſcheidene Afdeelingen, allen betrekkelyk tot den ſtaat der zwangere en baarende Vrouwen; geſchreeven in een ligt verſtaanbaaren en zeer onderhoudenden ſtyl, en niet min vloeijende vertaald, waarby de gevaaren, voor welken de zeer geleerde Autheur de Vrouwen tracht te waarſchouwen, doorgaans met overtuigende voorbeelden van anderen, zeer treffend, en, naar ons inzien, zomtyds wat al te levendig, worden voorgeſteld, zo als men van pag. 91 tot 100 'er verſcheiden van dien aard vinden kan. Dan dit neemt niet weg, dat dit Stukje een allernuttigst Handboekje voor zodanige Vrouwen niet alleen, maar ook voor haare Mannen, is: de eerſten om 'er al dat voordeel van te kunnen trekken, waartoe het zo uitſteekend wel geſchreeven is; en de andere, om daaruit de nodige voorzichtigheids-regelen te kunnen leeren, om niet door onoplettenheid haare waarde Wederhelften, en de Vrucht hunner onderlinge liefde, in de grootſte gevaaren en onheilen te ſtorten.

Ge-

Digitized by Google

Geſchiedkundig Onderzoek wegens de kennis, die de Ouden hadden van Indie, en den voortgang des Koophandels op dat Land, vóór de ontdekking van den weg derwaards om de Kaap de goede Hoop. Met een Aanhangzel, behelzende Waarneemingen over het Staatsbeſtuur, de Wetten, de Geregtshandelingen, de Kunſten, de Weetenſchappen en Godsdienſtige Inſtellingen der Indiaanen. Door WILLIAM ROBERTSON, *D. D. Opperſte der Edenburgſche Hoogeſchoole, en 's Konings Geſchiedſchryver van Schotland. Met Kaarten. Te Amſterdam en Haarlem, by* J. Yntema *en* A. Loosjes, Pz., 1793. *Behalven het Voorwerk en Register, 470 bladz. in gr. 8vo.*

De Eerw. ROBERTSON, die, met het grootſte regt, onder de beste Geſchiedboekers deezer Eeuwe eene eerſte plaats verdient, geeft, wegens den Oorſprong, Aanleg en Uitvoering, des boven aangeduiden Werks, een toelichtend Verſlag, als hy ſchryft: „ Het leezen van Major RENNELL's Geſchrift, ter opheldering zyner Kaarte van *Indoſtan*, een der belangrykſte Aardrykskundige Verhandélingen, die ooit in eenig Land uitkwamen, gaf aanleiding tot dit Werk; dit boezemde my het denkbeeld in, om volkomener, dan ik gedaan had, in het Inleidend Boek, tot myne *Geſchiedenis van America*, na te gaan, welke kennis de Ouden hadden van *Indie*, en te overweegen, wat zeker, wat duister en wat fabelagtig, is in de Berigten deezes Lands, welke zy overhandreikten.

„ In den aanvange deezes Onderzoeks, had ik geen ander oogmerk, dan myne eigene verlustiging en onderrigt. Maar 't zelve voortzettende, en met oplettenheid de oude Schryvers naagaande, kwamen my eenige Stukken voor, tot hier toe niet opgemerkt, of met geene genoegzaame aandagt gade geſlaagen: nieuwe inzigten deeden zich op; myne denkbeelden breidden zich allengskens uit, en werden belangryker; tot ik, in 't einde, my verbeeldde, dat de uitſlag myner Naaſpeuringen onderhoudend en leerzaam voor anderen zou kunnen weezen, door zodanig eene beſchryving te geeven van de onderſcheidene wyzen, waarop de Gemeenſchap met *Indie*, van de vroegſte tyden af, onderhouden is, als ſtrekken kon om aan te toonen, hoe veel die groote Tak des Koophandels, in elke Eeuw, toegebragt heeft, ter vergroo-

ting

linge van den Rykdom en de Magt der Volken, die denzelven in bezit hadden.

„ In deezer voege werd het *Geschiedkundig Onderzoek*, 't welk ik thans den Leezer aanbiede, begonnen en voltooid. Welk eene maate van verdiensten het bezit, moeten myne Leezers bepaalen. Myne dankbaare herinnering van de gunstige wyze, op welke men myne andere Werken ontvangen heeft, vermeerdert natuurlyk de bekommernis, met welke ik de beoordeeling van het tegenwoordige te gemoete zie.

„ Toen ik eerst myne gedagten op dit onderwerp vestigde, was ik zo volkomen overtuigd van de ongunstige omstandigheid, waarin ik my bevond, het te ondernemen Landen te beschryven, van welke ik geene plaatslyke kennis had, dat ik de omzigtigste voorzorge gebruikte, om my te hoeden voor dwaalingen, welke daar uit konden ontstaan. Ik heb, met onvermoeiden vlyt, de Werken geleezen van alle Schryvers, welke ik kon bekomen, die eenig berigt van *Indie* gaven; ik heb nooit een beslisfend gevoelen opgegeeven, dan 't geen onderschraagd was door voldingend gezagt en daar ik het geluk had van, onder myne Vrienden, eenige Heeren te tellen, die aanzienlyke Posten in Burger- en Krygsbewind in *Indie* bekleed, en verscheide gedeelten diens Lands bezogt, hebben, nam ik meermaalen tot hun myne toevlugt, en leerde uit hunne Gesprekken zaaken, die geene Boeken my konden opleveren. Voegde het my hunne Naamen te noemen, men zou erkennen, dat zy, door hun Oordeel en Bekwaamheden, ten vollen geregtigd waren tot het vertrouwen, 't geen ik op hun gesteld heb.

„ Onder het voortzetten des Werks, gevoelde ik myne gebrekkigheid, ten aanziene van een ander Stuk. Om een naauwkeurig denkbeeld te geeven van de onvolkomenheid der Ouden, zo in het bespiegelend als in het beoefenend gedeelte der Zeevaard, en om met volkomene juistheid te bepaalen, op welk eene wyze zy de Ligging der Plaatzen bepaalden, derzelver Lengte en Breedte berekenden, werd eene grootere maate van Wiskundige Weetenschap vereischt, dan myne bevlytiging op andere Weetenschappen my heeft toegelaaten op te doen. —— Wat my hier ontbrak, heeft de Vriendschap myns kundigen en hoogeagten Amptgenoots, de Heer PLAYFAIR, Hoogleeraar in de Wiskunde, aangevuld, en my in staat gesteld, om de gemelde byzonderheden op te helderen, op eene wyze, die,

zo ik vertrouw, den Leezeren volkomene voldoening zal ſchenken. Aan dien zelfden Ampigenoot ben ik desgelyks verſchuldigd, het vervaardigen der twee *Kaarten* (*), noodig tot opheldering deezes *Onderzoeks*; zonder zynen byſtand zou ik zulks niet hebben kunnen onderneemen."

Geen wonder, in de daad, dat een Werk van den geſchiedkundigen ROBERTSON, met die voorzorge bearbeid door een Man, die zo veel letterroems verworven hadt, en met reden zo bezorgd was om dien te bewaaren, in handen komende van den Eerw. PETRUS LOOSJES ADRIAANSZ., *Leeraar der Doopsgezinden te Haarlem*, die in de Voorreden zich verklaart, de Vertaaler te weezen van ROBERTSON'S *Geſchiedenis van America* en van *Schotland*, hem geen oogenblik in twyfel deedt hangen, om zyne toeſtemming te geeven aan den voorſlag der Uitgeevaren, om zyne pen te leenen tot het vertolken, en in een ſoortgelyk *Nederduitsch* gewaad te kleeden, als de opgemelde Werken, die beiden een zo gunſtig als aanmoedigend onthaal, by zyne Landgenooten, ontvingen; wel mag hy zich verzekerd houden, daar door denzelfden dank te zullen behaalen. — Even als in de Vertaaling der *Geſchiedenisſe van America*, heeft de Vertaaler zich eene kleine verſchikking in dit Werk veroorloſd, om, naamlyk, de *Aantekeningen* en *Opheldaringen*, door den Heer ROBERTSON agter elke Afdeeling geplaatst, onder aan den voet der Bladzyden te voegen, of, indien ze hem daar toe geſchikt ſcheenen, in het Werk zelve in te laſchen; waar van hy met eene korte aanwyzing den Leezer verwittigt. Eene verſchikking, die het laſtige van veelvuldige Aantekeningen, die de aandagt afbreeken, vermindert, en ook het verveelende voorkomt, 't welk zy ondervinden, die de vertaalde *Historie der Regeeringe van Keizer* CAREL DEN V, door ROBERTSON, leezen; en dikwyls in 't geval zyn, om twee Boekdeelen te gelyk by de hand te hebben.

Het Werk is in vyf Afdeelingen onderſcheiden. — De *Eerſte* voert tot Opſchrift: *De Gemeenſchap met Indie, van de vroegſte tyden af, tot de vermeestering van Egypte*

(*) Deeze Kaarten, de een van het *Zuid-ooster Gedeelte van Aſia*, volgens PTOLEMEUS, de ander van dat zelfde Gedeelte diens Werelddeels, volgens de laatſte Ontdekkingen, worden, keurlyk uitgevoerd, in deeze Vertaaling gevonden.

Digitized by Google

te door de Romeinen; —— de *Tweede*: *De Gemeenschap met Indie, zints de vastſtelling der Romeinſche Heerſchappy in Egypte, tot de vermeesterung van dat Koningryk door de Mahomedaanen*; —— de *Derde*: *De Gemeenschap met Indie, zints de bemagtiging van Egypte door de Mahomedaanen, tot de Ontdekking van den weg om de Kaap de Goede Hoop, en de Vestiging der Portugeesche Heerschappy in het Oosten*; —— de *Vierde*: *Algemeene Aanmerkingen*.

Met zeer groot genoegen het Geſchiedkundig gedeelte des Werks geleezen hebbende, kunnen wy niet dan onderſchryven, 't geen de Vertaaler des opmerkt: „ De Oudheid, waar toe de Heer ROBERTSON opklimt, maakt het onvermydlyk, dat 'er veel Geleerdheids en Oudheidkundigs in kome; dan de wyze, op welke hy die doorgaans dorre ſtoffe weet te verwerken, neemt 'er den roest van af; en daar hy alles, met een wonder bondige Oordeelkunde, tot zyne groote hoofdzaak t'huis brengt, weert hy het anders verveelende van dusdanige Naaſpeuringen weg." —— Wy voegen 'er nevens, dat zyn bevallige ſtyl hier toe niet weinig medewerkt; als mede, dat dit Onderzoek, hoe langs hoe klaarder wordende, ook natuurlyk in algemeene behaaglykheid toeneemt. Zyne gelukkig gekoozene Tydperken, uit den aangeweezen Inhoud openbaar, geeven rust- en ſteunpunten voor den Leezer, terwyl ze hem op hoogten plaatzen, om van daar alles te overzien.

Tot den uiterſten grenspaal zyns *Geſchiedkundigen Onderzoeks*, de ontdekking der Vaart om de *Kaap de Goede Hoope*, gekomen zynde, zou de Heer ROBERTSON zyn Werk voleindigd hebben kunnen rekenen. „ Maar," dus ſchryft hy in den aanvang der Afdeelinge, *Algemeene Aanmerkingen* getyteld, „ dewyl ik myne Leezers gebragt heb tot dat Tydperk, wanneer eene nieuwe wyze van denken opkwam; en nieuwe ſchikkingen van Staatkunde in *Europa* werden ingevoerd, door dien men de waarde en 't aanbelang des Koophandels zo door en door begon te verſtaan, dat, bykans in elk Land, de aanmoediging van denzelven het voorwerp wierd van de oplettenheid des Algemeens en der Staatsbeſtuuren; vermids wy nu gevorderd zyn tot dat punt, van waar eene lyn kan getrokken worden, die het hoofdonderſcheid uitmerkt tuſſchen de Zeden en de Staatkundige Inſtellingen van den Ouden en Hedendaagſchen tyd, zal het dit Werk leerzaamer en nuttiger maaken, wanneer ik het be-

beſluit met eenige *Algemeene Aanmerkingen*, welke eigenaartig voortvloeijen uit de beſchouwing van beiden, en eene vergelyking van den eenen met den anderen. — Deeze Aanmerkingen, vertrouw ik, zal men niet alleen bevinden, dat een onmiddelyk verband hebben met het onderwerp myns *Onderzoeks*, en 'er een bykomend licht over verſpreiden; maar teffens dienen om veele byzonderheden op te helderen, in de algemeene Geſchiedenis des Koophandels, en uitwerkzels of gevolgen aanwyzen van verſcheide Gebeurtenisſen, die over 't algemeen niet waargenomen, of overwogen, zyn met de aandagt, welke zy verdienden."

Onder de veelvuldige byzonderheden, die zich hier ter plaatzinge aanbieden, zullen wy, als zeer kort, overneemen, wat hy van ons Land in dien tyd zegt: „Terwyl de aanzienlykſte Volken in *Europa* (van welken hy voorheen geſprooken hadt,) het noodig vonden, werklooze aanſchouwers te blyven van 't geen in 't Oosten gebeurde, waagden het de *Zeven Vereenigde Nederlanden*, nieuwlings tot een kleinen Staat gevormd, nog worſtelende om een Staatkundig Beſtaan te verkrygen, en nog in de kindschheid van haare magt, in den *Indiſchen Oceaan* te verſchynen als Mededingers der *Portugeeſen*; en, derzelver voorwendzels eens uitſluitenden Handelregts, op de uitgeſtrekte Landen, ten Oosten van de *Kaap de Goede Hoop*, verſmaadende, vielen zy aan op die Monopolie, door de *Portugeeſen*, tot dus lang, zo zorgvuldig bewaard. — De *Engelſchen* volgden welhaast de voetſtappen der *Nederlanderen*, en beide deeze Volken vorderden, eerst door den onderneemvollen vlyt van byzondere Perſoonen, en vervolgens door de kragtdaadiger poogingen van Handeldryvende Maatſchappyen, onder de beſcherming van Openbaar Gezag, met verbaazenden ſpoed, van den gelukkigſten uitſlag vergezeld, op de nieuwe loopbaan hun geopend. Het groot gevaarte van Magt, door de *Portugeeſen* in het Oosten opgerigt, (een gebouw veel te uitgebreid voor den grondſlag, waarop men het deedt rusten,) werd bykans, in zo kort een tyd, met zo veel gemaks omverre geworpen, als het was opgetrokken. — *Engeland* en *Holland* hebben, door de *Portugeeſen* uit hunne voornaamſte Vastigheden te verdryven, en de voordeeligſte Handeltakken zich toe te eigenen, dien voorrang verworven in Zeemagt en Handelrykheid, door welken zy uitſteeken onder de Volken van *Europa*."

„ Zeld-

„ Zeldzaam gebeurt het," merkt de Eerw. LOOSJES, in de Voorreden, op, „ dat een *Aanhangzel* in waardye met het Werk gelyk ſtaat; doch hier zal het, by veelen, 't zelve overtreffen. Gelyk dat gedeelte van ROBERTSON'S *Geſchiedenisſe van America*, 't welk ons den *Aart en Zeden der Americaanen* beſchryft, voor het Meesterſtuk in dit Werk, by den Menschkundigen Wysgeer, gehouden wordt, zo is dit *Aanhangzel* geſchikt, om ons ter kennisſe in te leiden der *Oude Bewoonderen van het Oosten.* Terwyl hy door het getrouw aanwyzen der bronnen, uit welke hy zyne kundigheden in dit en andere opzigten putte, den Onderzoekgraagen de middelen aan de hand geeft, niet alleen om overtuigd te worden van de waarheid zyner Berigten, en de gegrondheid zyner Aanmerkingen; maar ook, om, wegens deeze en geene Byzonderheden, een nader en volledíger kennis te bekomen, dan de aart zyns Werks toeliet te verſchaffen."

In de daad, dit belangryk *Aanhangzel*, *over de Staatkunde*, *de Wetten*, *de Regtsoefeningen*, *de Kunſten*, *de Weetenſchappen en Godsdienſtige Inſtellingen*, *der Indiaanen*, verdient alleszins die aanpryzing, en hebben wy in het leezen van 't zelve een onuitſpreeklyk genoegen geſmaakt. Van ROBERTSON'S bepaalde doel, in dit *Aanhangzel* aan zyn Werk te voegen, 't welk meer dan een derde gedeelte beſlaat, zullen wy onzen Leezeren het beste begrip doen vormen, met den Aanvang te plaatzen. „ Ik zal," ſchryft hy, (gedagtig aan eene verbintenis, onder welke hy zich, in den loop des Werks, (bl. 41,) gelegd hadt, „ my thans bevlytigen, om eenige Waarneemingen in 't midden te brengen, over den *Aart*, *de Zeden en Inſtellingen*, *der Indiaanen*, voor zo verre deeze naagegaan kunnen worden, van de vroegſte Tydperken, tot welke onze kennis van dezelve reikt. Begaf ik my in dit wyduitgeſtrekt veld, met oogmerk, om 't zelve in de geheele uitgebreidheid over te zien; had ik ten oogmerke, om elk voorwerp, 't geen zich aan het oog des Wysgeerigen Onderzoekers aanbiedt, te beſchouwen uit alle onderſcheidene gezigtspunten, het zou my leiden tot naaſpeuringen en beſpiegelingen, niet alleen van eene verbaazende lengte; maar geheel vreemd van het oogmerk myns Geſchiedkundigen Onderzoeks. Myne naaſpeuringen en aanmerkingen zal ik, derhalven, bepaalen tot het geen in een naauw verband ſtaat met dit

Digitized by Google

Werk. Ik zal verzamelen, wat de Ouden ons hebben naagelaaten, wegens de Inſtellingen, byzonder eigen aan de Inboorelingen van *Indie*, en, door die te vergelyken met het geen wy weeten van dat Land, daar uit zodanige gevolgen tragten te trekken, als ſtrekken tot aanwyzing der omſtandigheden, die de reis des Menschdoms, door alle Eeuwen heen, hebben aangezet, om de Handelgemeenſchap met dat Gewest, tot zulk eene uitgebreidheid, voort te zetten."

„ Wie," merkt hy vervolgens op, „den Handel *op Indie* in deszelfs oorſprong wil opſpeuren, moet dien zo zeer niet zoeken in eenige byzonderheid der Natuurlyke Voortbrengzelen van dat Land, dan wel in den verder gevorderden ſtaat der Inwoonderen. Veele, zeer veele, bewysſtukken zyn ons overgehandreikt, die, wanneer wy dezelve met behoorelyke aandagt onderzoeken, overtuiglyk aantoonen, dat de Inboorelingen van *Indie* niet alleen vroeger beſchaafd waren, maar ook grooter vorderingen in Beſchaafdheid gemaakt hadden, dan andere Volken. Deeze zal ik tragten op te tellen, en in zodanig een gezigtspunt te plaatzen, dat ze teffens ſtrekken om licht te verſpreiden over de Inſtellingen, Zeden en Kunſten, der *Indianen*, en reden geeven van de drift aller Volken, om zich de Voortbrengzelen van hun vernuftig vlytbetoon eigen te maaken."

Deeze taak volvoert de Heer ROBERTSON op eene wyze zyns waardig, en ontſluit hy hier een ſchat van kundigheden, waaraan wy niet kunnen naalaaten met vol genoegen te denken. —— Hy toont, *voorerſt*, uit de oudſte beſcheiden van *Indie*, dat het verſchil van Rangen, en de onderſcheiding van Beroepen, aldaar ten vollen ſtand greep; een der ontwyfelbaarſte bewyzen van eenen vry verre gevorderden ſtaat der Maatſchappye. —— Een *tweede Bewys* van de vroegtydige en ver gevorderde Beſchaafdheid des Volks in *Indie*, ontleent hy uit de beſchouwing van deszelfs Staatkundigen toeſtand en Regeeringsvorm. Hy wyst, onder andere, aan, dat, ſchoon de Monarchaale Regeering vaſtgeſteld was in alle Landen van *Indie*, waartoe de kennis der Ouden zich uitſtrekte, de Souverainen verre waren van een onbepaalde en eigendunklyke Magt te bezitten. De bedwangmiddelen van die Magt in 't breede ontvouwd hebbende, laat hy zich dus hooren: „ Onder eene Regeeringsvorm, die zo veel en zo naauw agt ſloeg op alle de onderſcheidene Rangen, uit welke de *Maat-*

ſchap-

ſchappy is zamengeſteld, en bovenal op de Landbouwers, is het geenzins te verwonderen, dat de Ouden de *Indiaanen* beſchryven als het gelukkigst Geſlacht der Menſchen, en dat de kundigſte hedendaagſche Waarneemers de billykheid, de menschlievenheid, de zagtheid, des *Indiaanſchen* Staatsbeſtuurs, hemelhoog verheffen. Een *Hindoo Rajah*, gelyk my berigt is door Perſoonen in de zaaken van *Indie* door en door bedreeven, gelykt veel meer op een Vader, het beſtuur hebbende over een talryk Huisgezin van zyne eigene Kinderen, dan een Souverein, heerſchende over minderen, onderworpen aan zyne Heerſchappy. Hy tragt hun geluk, door eene waakzaame bezorgdheid, te verzekeren; zy zyn aan hem verbonden door de tederſte toegenegenheid en onſchendbaarſte trouwe. Wy kunnen ons naauwlyks Menſchen verbeelden, in een ſtand geplaatst, gunſtiger tot het erlangen van alle de voordeelen, uit de vereeniging in eene Maatſchappy voortſpruitende. 't Is alleen wanneer de geest volkomen in gerustheid leeft, en noch verdrukking voelt, of voor verdrukking vreest, dat dezelve zyne werkzaame vermogens inſpant, om veele Staatkundige ſchikkingen te beraamen, ſtrekkende om het genot daar van te verzekeren en te doen toeneemen. Veele ſchikkingen van dien aart hebben de *Grieken*, ſchoon gewoon aan hunne eigene Inſtellingen, de volmaaktſte van dien tyd in *Europa*, onder de *Indiaanen* waargenomen en bewonderd; en zy vermelden dezelve als beſliſſende proeven van eene vry verre gevorderde Beſchaafdheid en Verbetering in het gezellig leeven."

Dan, om voort te gaan, als een *derde Bewys*, hier voor, brengt hy by, en dit verdient de grootſte maate van opmerking, den Aart der Wetten, als mede de natuur en gedaante hunner Gerigtshandelingen. Hoe veelen, die op hooger verlichting roemen, zullen dit gedeelte niet kunnen leezen zonder zich te verwonderen en te bloozen over 't geen hedendaagsch gebeurt! ô! Wetten der *Hindoos*, natuurlyk, klaar, vol orde! Welke Beſliſſingen, algemeen gegrond op de groote en onveranderlyke Beginzelen van Regt, die het menschlyk Hart, door alle Eeuwen heen, in alle oorden der Wereld, erkende en eerbiedigde!

Verbaasd moeten wy ſtaan over de vorderingen der *Indiaanen* in het aankweeken van nutte en fraaije Kunſten, als een *vierde Bewys* door den Heer ROBERTSON aangevoerd. 't Zy men lette op de Bouwkunst, het

Digitized by Google

vervaardigen van Katoenen Stoffen, en het verwen derzelven, op de Kunstwerken in Metaal en in Ivoor, hier te berde gebragt. En zyn het die Handwerklyke Kunsten alleen niet, waar op de Schryver zich beroept; een nog overtuigender bewys, voor den hoogen trap van Beschaaving, leidt hy af uit de vroege en zonderlinge voortbrengzelen van Vernuft in de fraaije Kunsten. Een blyk, waar op hy te uitvoeriger stil staat; dewyl het ontleend wordt uit een bron van kundigheid, onlangs eerst voor de Volken van *Europa* geopend, de kennis der *Sanskreetsche Taale*. Byzonder bepaalt hy de aandagt der Leezeren op een Heldendicht en Tooneelspel; en geeft den inhoud op van de *Sacontala*, met eenige trekken van het eenvoudige, tedere en hartroerende, kenmerkende schoonheden van dit Stuk, en die weinig gelyken naar de buiten het spoor hollende verbeelding en zwellenden styl, welke men doorgaans in de Dichtwerken der *Oosterlingen* aantreft (*). —— Over hunne vorderingen in Weetenschappen, Redenkunst, Zedekunde, Natuurkunde, de Wiskunst en Starrekunde in zich bevattende, waar toe jongst gedaane ontdekkingen ons in staat stellen te oordeelen, zullen wy, met zo veel genoegen als verbaasdheid, de opgave van ROBERTSON leezen: de tien *Cyferletteren*, thans door geheel *Europa* algemeen in gebruik, en van zo oneindig veel gemaks, hebben wy den *Indiaanen* dank te weeten! Hoe groot was hunne kennis in de Starrekunde, op Waarneemingen gegrond; welke Tafelen bezaten zy reeds!

De *laatste*, of *vyfde*, blykbaarheid, welke de Heer ROBERTSON aanvoert, ten bewyze der vroege en hooge Beschaafdheid der *Indiaanen*, ontleend hy uit hunne Godsdienstige Instellingen en Gebruiken. In deeze keurlyk uitgewerkte Afdeeling tragt hy niet alleen een toevoegzel van licht te verschaffen over den staat der Beschaafdheid in dat Land; maar vleit hy zich teffens, bekwaam te zullen weezen om *iets* op te leveren 't geen aangemerkt kan worden als eene schets en ruwe omtrek van de Geschiedenis en den Voortgang des Bygeloofs en valschen Gods-

(*) Dit Schouwspel is, in den voorleden Jaare, te *Haarlem*, by A. LOOSJES PZ., uitgekomen, onder den Tytel: *Sakontala, of de beslisende Ring; een Indiaansch Schouwspel van* KALIDAS, *oorspronglyk geschreeven in de oude Sanskritische en Prakitische Taal, met Opheldering van* G. FORSTER. Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* hier boven, bl. 277.

Digitized by Google

Godsdienst in elk Gewest des Aardbodems. — Wy schroomen niet dit een Meesterstuk van Menschkunde te noemen, dat eer doet aan het Verstand en Oordeel des Opstellers. Wy kunnen, de gewoone grenzen onzer Berigten reeds overschreeden hebbende, (maar wie kan van zulk een Boek afstappen?) 'er niets uit oplevezen; dan ons niet wederhouden van nog iets te plaatzen, dat eere doet aan 't Hart des Schryvers.

„ In deezer voege," luidt zyne taal, „ heb ik alle de byzonderheden doorloopen, welke ik my, by den aanvange, voorstelde te onderzoeken, en heb getragt den staat der Inwoonderen van *Indie*, met betrekking tot alle, te ontdekken. Indien ik niets anders beoogd hadt, dan om eene Beschryving te geeven van het Burgerlyk Bestuur, van de Kunsten en Weetenschappen, en van de Godsdienstige Instellingen, van een der oudste en talrykste Geslachten onder de Kinderen der Menschen, dit alleen zou my opgeleid hebben tot naaspeuringen en ontvouwingen, beide weetenswaardig en leerzaam. — Ik beken, nogthans, dat ik, doorgaande, een belangryker en gewigtiger onderwerp in 't oog gehad heb, en schep hoope, dat, indien het berigt, door my gegeeven van de vroegtydige en verre gevorderde Beschaafdheid van *Indie*; en van de verbaazende voortgangen der Inwoonderen deezes Lands in fraaije Kunsten en nutte Weetenschappen, aangenomen zal worden als juist en welgegrond, zulks eenigen invloed zal hebben op 't gedrag der *Europeaanen* omtrent dat Volk." Eene schets gegeeven hebbende van hun gehouden, zeer berispelyk gedrag, niet alleen in *Africa* en *America*, maar ook in *Indie*, vervolgt hy: —

„ Gelukkig zou het weezen, indien de vier *Europische* Volken, die agtereenvolgend een uitgestrekt Grondgebied en groote Magt in *Indie* verkreegen, de blaam van dus gehandeld te hebben van zich konden afweeren. Niets, egter, kan rechtstreekscher of kragtdaadiger strekken, om de *Europeaanen*, trots op hunne eigene meerdere vorderingen in Staatkunde, Kunsten en Weetenschappen, met gepaste gevoelens, omtrent het Volk in *Indie*, te vervullen, en hun te leeren, naar behooren, agt te slaan op hunne Natuurlyke Regten als Menschen, dan door zich te gewennen, niet alleen de *Hindoos* van den tegenwoordigen tyd aan te merken als een kundig en vernuftig soort van Menschen; maar ook als Afstammelingen van Voorouders, die groote schreden in de Be-

ſchaafdheid gevorderd waren, veele Eeuwen vóór dat, in eenig gedeelte van *Europa*, daar toe den minſten ſtap gedaan was.

„ Het was door een onpartydig en opregt onderzoek na hunne Zeden, dat Keizer AKBER opgeleid wierd om de *Hindoes* aan te merken als niet min geregtigd tot beſcherming en gunſte dan zyne eigene Onderdaanen, en hun te beſtuuren met zo veel billykheids en goedheids, dat hy, van een dankbaar Volk, den Eernaam verwierf van *Beſcherm-Engel des Menſchdoms!* Het was door eene volkomene kennis van hun Character en Bekwaamheden, dat de Vizier, diens Keizers, ABUL FAZEL, met eene onbekrompenheid van ziel, onvoorbeeldlyk onder de *Mahomedaanen*, een verheeven loffpraak uitboezemt over de Deugden der *Hindoos*, en als byzondere Perſoonen, en als Leden der Maatſchappye, en met roem gewaagt van hunne vorderingen in allerlei Kunſten en Weetenſchappen (*).

„ Indien ik my zelven mogt ſtreelen met de hoope, dat de Beſchryving, door my gegeeven van de Zeden en Inrigtingen des Volks van *Indie*, ieta in 't minst kon toebrengen, en met een van verre komenden invloed werken, om hun Character meer eerwaardig, en hun Lot gelukkiger, te maaken, zal ik mynen Letterarbeid beſluiten met de voldoening verſchaffende bedenking, dat ik niet te vergeefsch geleefd of geſchreeven heb."

Dit ſlot, merkt de Vertaler op, „ ſchynt eene ſtaaking van den Letterarbeid des onvermoeid werkzaamen zeventig jaarigen Schryvers aan te duiden," —— en verſtonden wy onlangs, uit de Nieuwsmaaren, dat hy, den negenden van Juny deezes Jaars 1793, zyn nuttig Leeven geëindigd hadt. —— ROBERTSON! —— ſchoon uw laatſte wensch, door heerſchende verkeerdheid, omtrent de *Indianen* onvervuld mogt blyven, —— Gy, waarlyk groote Man, *hebt niet te vergeefsch geleefd, niet te vergeefsch geſchreeven!* —— Wy hoopen, in ons *Mengelwerk*, eerlang gelegenheid te zullen hebben, om deezen Verdienstlyken, in zyn leeven zo hooggeſchat, en naa zynen dood zo zeer betreurd, te gedenken.

(*) *Ayeen Akbery*, Vol. III. p. 2, 81, 95.

Digitized by Google

Byvoegſels en Aanmerkingen voor het Vierde Deel der Vaderlandſche Historie van JAN WAGENAAR. *Door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amſterdam by* J. Allart, 1791. *In gr.* 8vo. 104 *bl.* — *Dezelfde voor het Vyfde Deel*, 1791, 116 *bl.*

Het Vierde Deel der *Vaderlandſche Historie* van den Heere WAGENAAR begint met het op nieuw ontbranden van het kwalyk geſmoorde vuur der Hoekſche en Kabbeljaauwſche oneenigheden, omtrent het jaar 1444, en het Vyfde eindigt met den vrywilligen afſtand, door welken Keizer KAREL de V, (onder de Hollandſche Graaven van dien naam de II) de Nederlanden, in het jaar 1555, overgaf aan zynen Zoon PHILIP den III, als Koning van Spanje bekend onder den naam van PHILIPS den II. Tot dit tydperk behooren de *Byvoegſels en Aanmerkingen*, van welke wy hier eenig verſlag moeten geeven. Dezelve ſchynen genoegzaam alle, of wel volſtrektlyk alle, gevloeid te zyn uit de penne des kundigen Heeren VAN WYN. Ten opzichte van ſommige kan men dit beſluiten uit de aanhaalingen der Registers en Vroedſchaps-Reſolutien van de Stad Brielle. Hierby komt, dat geene Aanmerkingen over de laatſte helft van het Vyftiende, noch over het geheele Zestiende, Boek der *Vaderlandſche Historie* gevonden worden. Dit verwonderde ons in den eerſten opſlag: maar, by het doorleezen van het Vyfde Stukje, bladz. 43, zagen wy met leedweezen, dat de geachte Opſteller, „ door eene zwaare krankte, belet „ wierd, op dat [het Zestiende] Boek iets aan te teeke„ nen." Men ſchynt, derhalven, te moeten beſluiten, dat alles, wat ons hier voorkomt, van ééne hand is. Het ſmart ons, dat zulk eene oorzaak ons beroofd heeft van gewigtige aanmerkingen, welke men anders had mogen verwachten, gelyk blykt uit een ſtaaltje ter aangehaalde plaatze bygebragt, en onder de Bylaagen tot het Vyfde Deel geplaatst. Zoude de Uitgeever ook beter gedaan hebben met de pers te laaten rusten tot na des Schryvers herſtelling? Doch hy kan zyne, ons onbekende, redenen gehad hebben om dit niet te doen.

Hoe dit zy, deeze *Byvoegſels en Aanmerkingen* verſpreiden weder niet weinig licht over verſcheidene gebeurtenisſen, geduurende het bovengemelde tydvak voorgeval-

vallen. Op ſommige plaatzen worden de berichten van WAGENAAR opgehelderd uit Stukken, welke hem onbekend waren, en eerst naderhand zyn uitgegeeven; op andere wordt hy verdedigd tegen ongegronde berispingen (*); en op nog andere wordt met beſcheidenheid getoond, dat hy, in eenige byzonderheden, heeft misgetast (†).

Het ſpreekt van zelve, dat wy van deeze *Byvoegſels* geen aaneengeſchakeld bericht kunnen geeven, maar alleenlyk, hier en daar, iets tot een ſtaaltje kunnen uitkippen.

Eene tamelyk breedvoerige Aantekening ontmoeten wy, bl. 9, enz. over de zogenoemde *Rederykers*, welker *oorſprong hier te lande*, gelyk de Schryver aanmerkt, *nog duister is*. Hy meent, evenwel, en met reden, „ niet „ te mogen twyffelen aan de oorſpronglyke overeenkomst, „ welke, oudtyds, ſchoon met verſchillende benaamingen .... tuſſchen alle deeze Lieden en Gezelſchappen „ [de *Troubadours* in Frankryk, de *Meister-Zangers* in „ Duitſchland, en de *Rederykers* in de Nederlanden] „ heeft plaats gegreepen; en het verdient," zegt hy, „ eenige oplettenheid, dat, gelyk het woord *Troubadour*, „ in den tongval van *Provence*, en het woord *Trouverre*, „ in den gewoonen Franſchen tongval, eigenlyk *Vinder* „ betekent, om dat zy de gedigten maakten en uitvonden, die de *Jongleurs* ſpeelden, zoo ook één der perſonagien, onder de Rederykers, *Vinder* genaamd wierdt, „ enz." Hy merkt vervolgens aan, „ dat de *Troubadours* en andere Franſche Digters, aan ſommige Nederlandſche Hoven ... denkelyk ook wel aan het Hollandſche ... onderhouden wierden: dat ſommige Nederlandſche Vorſten, in den Franſchen en Hoogduitſchen tongval, als Medebroeders, de Digtkunst oefenden; dat .. verſcheide groote Heeren, b. v. Prins WILLEM „

(*) By voorb. *Byvoegſels tot het IVde Deel*, bl. 21.

(†) *Byvoegſels als boven*, bl. 31. Hiertoe behoort voorts het geen de Schryver, bl. 62, aanmerkt over het gebruik der Koninglyke ſpreekwyze in het ſlot van Plakaaten en Beveſchriften. *Want alzo belieft het ons dat gedaan worde.* Om nu niet te ſpreeken van andere plaatzen, in welke ſommige gebeurtenisſen nader ontwikkeld, en meer in orde worden voorgedragen.

Digitized by Google

„ LEM de eerſte van Orange, in vervolg van tyd, zig „ als Leden der Rederykkameren lieten inſchryven (*). „ —— Onze Vorſten," zegt hy wat verder, „ onderhielden één of meer Nederduitſche Poëten, die men, „ eenvoudig, *Digters* noemde. Zo gaf Graaf WILLEM de „ IV aan WILLEM VAN DELFT, *den Digter*, alle jaaren, „ een paar gevoederde kleederen, en vyf pond Hollands „ in geld (†) .... 'T is, misſchien, aan deeze beſcherming, die de Nederduitſche Digtkunde, zo hier als elders, ... bejeegende, te danken, dat men Digtſtukken „ der dertiende en veertiende eeuw ... vindt, welken, „ in geest, kragt en trant van Vaerſen, die der vyftiende „ verre te boven gaan, enz. (‡)."

By gelegenheid, dat WAGENAAR, IV Deel, bl. 95, zegt, „ PHILIPS [te weeten de I van dien naam] *heeft den bynaam van* den Goeden *gedraagen:* mooglyk nog meer ten „ onregte dan WILLEM de III," vinden wy, bl. 33, eene belangvolle aanmerking, welke wy, met eenige verkortinge, zullen afſchryven: „ Wanneer men het Character „ van PHILIPS ... op eene onzydige wyze naargaat, zal „ men... overtuigd worden, dat.. eene onbegrensde „ Heerschzugt 'er den hoofdrol in ſpeelde, en dat... hy „ ſchier niets ontzag om haar te verzadigen. Zy voerde „ hem, langs onbetaamlyke wegen, op den erflyken Stoel „ der.. beſchreienswaardige JACOBA; zy ſtak zigtbaar uit „ in zyne... Vredebreuk met de Engelſchen... by de „ vrede van Arras.., die hem zo veele heerſchappyen „ aanbragt (§); zy .... ſpoorde hem aan om zyner „ Moeie, der Hertoginne Weduwe VAN JAN VAN BRIEREN ... het Land van Voorne, aan 't welk zy, door „ haaren Gemaal, verlyftogt was, te ontneemen. Voeg „ hier

(*) De aanhaalingen van andere Schryveren, door welke dit alles beweezen wordt, hebben wy, kortheidshalve, achterwege gelaten.

(†) Het bewys hiervan vindt men achter dit Stukje, „ Bylage „ A. No. 2.

(‡) De Schryver ſpreekt vervolgens van eenige Stukjes van JACOB VAN MAERLANT, waarvan ook in de Bylage A. No. 3. eenige plaatzen worden bygebragt.

(§) De groote voordeelen, welke PHILIPS, by dien Vrede, bedong, kan men vinden by DANIEL, *Hist. de France.* T. VII, p. 486. *ſuiv.*

Digitized by Google

„ hier by, dat zyne Eigenliefde ... zo groot was, dat zyn
„ eene onaangenaame prikkeling ontwaar wordende, tot daa-
„ den van geweld kon overslaan (*) ..... Dit alles, waar
„ by men, onder anderen, zou kunnen voegen, zyne te
„ weelderige Hofhouding ... en zyne te groote drift voor
„ Vrouwen, kon hem, zeker, den naam van *goed*, in
„ den zin van *goedertieren* of *deugdzaam*, niet waardig
„ maaken; maar ... het gaat egter vast, dat ... in hem
„ verscheide andere hoedanigheden gevonden wierden,
„ die *goed*, en nuttig waren voor 't algemeen .... want
„ omtrend het niet onverschillig kan geoordeeld worden,
„ een oogenblik stil te staan. — De Heerschzugt van
„ PHILIPS was met Dapperheid en Verstand gepaard. Zo
„ heldhaftig, dat hy, voor zyn proefstuk ... in den slag
„ van *Saint Riquier*, eigenhandig, drie gevangenen maak-
„ te, waar onder POTON DE SAINTREILLES, een der be-
„ roemdste Kapiteinen van zynen tyd; hoog .. jegens
„ zyne meerderen, beleeft, als 't hem te stade kwam,
„ jegens zyne minderen, kende de Hertog de kunst van
„ regeeren ... grondig, en wist 'er zig ... meesterlyk
„ van te bedienen. De vermeerdering van eigene groot-
„ heid was ... 'er, veeltyds, het eerste beweegrad van,
„ maar ook dit kon niet verhinderen, dat zyne Onder-
„ zaten 'er gewenschte vrugten van trokken. De staat
„ der Nederlanden wordt, door een' treffelyken Schry-
„ ver ... by *'t Land van Belofte* vergeleken. Door zy-
„ nen invloed bloeiden 's Lands Koophandel en Zeevaart,
„ voor welker aanzienlykste takken .... hy nuttige in-
„ stellingen maakte, en, door zyn aanzien buiten 's Lands,
„ 'er de nodige klem aan kost byzetten. Gebooren Min-
„ naar en Voorstander van Kunsten en Weetenschappen,
„ spaarde hy niets, om dezelven aan te moedigen, en
„ sommigen denken zelfs, dat hem dit den naam van
„ *goed* verkreeg (†). Hy verbeterde de hooge School te

„ Leu-

(*) De Schryver brengt hiervan een aanmerkelyk voorbeeld by, het geen wy, kortheidshalve, voorby gaan.

(†) De aanhaalingen van andere Schryveren hebben wy, in dit uittrekfel, doorgaans, achterwege gelaten; maar hier moe-ten wy 'er uit ontleenen, dat de Hertog „ JAN VAN EIK, dien „ men houdt voor den Uitvinder van het schilderen met Olie-„ verw, tot zynen Raad maakte."

Digitized by Google

„ Leuven, trok de kundigſte Leeraaren derwaarts, en
„ ſtigtte, voor zig .. de ſchoonſte, veelal geſchreevene,
„ Boekery, die toen in Europa bekend was, en welkers
„ uitmuntende overblyfzelen nog te Bruſſel gezien wor-
„ den. Zyne Regten .. wist hy ſtrengelyk te handhaa-
„ ven, maar zo hy zig bedroog, ſchaamde hy zig niet
„ zulks te erkennen en te beteren; ook wist men voor-
„ beelden, dat hy, om aan 't regt te voldoen, zyne
„ Gunstgenooten geſtraft hadt. De Schattingen, welke
„ hy opleidde, waren, ſomtyds, zwaar, maar de Win-
„ ſten waren meer dan voorheen, en, als het de zaak
„ eischte, hadt hy de lasten wel eens verminderd. Ik
„ vinde, dat hy, ten jaare 1447, het Hof van Holland
„ gelaat hebbe, om de goederen der, te ſterk, aange-
„ groeide Geestelyken hier te lande, indien zy voor den
„ Hove niet behoorlyk wilden te regt ſtaan, in zyne
„ handen te ſtellen, en ſchoon hier van niets ſchynt ge-
„ komen, moest egter het verminderen der Geestelyk-
„ heid, en van hunnen invloed op waereldſche zaken,
„ der Gemeente tot nut ſtrekken. Zyne Miltheid ....
„ heeft zig, misſchien, meest tot andere Grooten, tot
„ zyne Hofgenooten en eenige Geleerden, uitgeſtrekt,
„ maar, behalven dat het laatſte byzonder pryzenswaar-
„ dig was, vinde ik, dat de Burger mede in zyne gun-
„ ſten deelde .... Deeze ſtaaltjes ... doen my denken,
„ dat PHILIPS .... ondanks zyne gebreken, den naam
„ van *goed*, niet geheel onverdiend, gedraagen hebbe,
„ voor zo ver zyn beſtuur, over 't algemeen genomen,
„ *goed*, dat is *voordelyk*, voor zyne Landen bevonden
„ wierdt."

Gaarne zouden wy hier nog bybrengen het geen, bladz. 39—48, gezegd wordt van den ſtaat der Krygsmagt in oude tyden, van de veranderingen, welke KAREL de I in dezelve maakte, en van den nadeeligen invloed, welken dit had op de vryheid der Landzaaten; gelyk ook de gewigtige Aantekening, bl. 68—77, over de huldiging van PHILIPS den II, in Zeeland, en het geene, op en omtrent dien tyd, voorviel in het vaſtſtellen der Nieuwe Keure van die Provintie: maar, behalven de voor ons bericht al te groote uitvoerigheid dier Aantekeningen, moeten wy eenige ruimte voor het Vyfde Stuk overhouden. Wy zullen daarom nog alleenlyk zeggen, dat, gelyk de Schryver achter het Derde Stuk de Afbeelding gevoegd

voegd had eener oude Tekeninge uit een oud Boek ter Leenkamer van Holland berustende, waarin Mr. PIETER BOOSTEN ZWEEN VAN RENESSE: *den Hertoge* PHILIPS VAN BOURGONDIE *een Register van 's Lands Privilegien aanbiedt*, zo achter dit Vierde Stuk eene diergelyke Tekening voorkomt, voorſtellende denzelfden *Hertog met zyne Gemalinnen, den Graave van* CHAROLOIS, enz.

In het Vyfde Stuk ontmoet ons weder een aantal van gewigtige Aantekeningen, b. v. over de verſpreidinge van de Leere der Hervorminge in deeze Landen, bl. 1, enz. — over de geſchenken den Hovelingen, ter voortzetting van wettige verzoeken, gedaan onder de Regeering der laatſte Graaven, bl. 8, — over de overſtrooming van een gedeelte van Holland en van Zeeland, in den jaare 1530, bl. 9, en vooral in de Bylaagen, bl. 97, 98, —— over MARGARETA VAN BOURGONDIE, *'s Keizers Moeie*, bl. 9, —— over *'s Keizers Beden*, bl. 13, 44, 49, 88, —— over het in Geſchrift brengen der ſtedelyke *Costumen*, bl. 14, —— over het doen van Beroepen op hoogere, en het onttrekken van zaaken aan de gewoone Rechtbanken, bl. 16, 17, —— over de geduchtheid van het Graaflyke Hof van Holland, Zeeland en Friesland, bl. 18, —— over de zorge voor het onderhouden der Dykaadjen, bl. 23, enz. —— over den aanſlag van Hertoge KAREL VAN GELDER op Enkhuizen, in den jaare 1537, en de ontkenning daarvan door den Hertoge, bl. 40, enz. en in de Bylaagen, bl. 115, —— over de poogingen der *Landvoogdeſſe*, in het jaar 1540, om in de vergaderinge der Staaten van Holland het inwilligen eener bede met de meerderheid door te dryven, bl. 49, —— over den Excyns op het zout, bl. 57, — over het leggen der grondſlagen van eene volſlagen overheerſchinge door Keizer KAREL, bl. 72, —— over den tegenſtand, welken de toeſtemming en bezegeling van het Verdrag van Augsburg, in het jaar 1548, in Holland, en vooral in Friesland, ontmoette, bl. 73, —— over de leenroerigheid der Hollandſche Graaven van het Keizerryk, en of Keizer FERDINAND de III, in het jaar 1648, van alle oppergezach over de Vereenigde Nederlanden afgeſtaan hebbe, bl. 74, 75, —— over den Staat van Oorlog van het jaar 1551, bl. 88, — over de waardye van Los- en van Lyfrenten, en over de ſchaarsheid van geld hier te Lande, omtrent het jaar 1554, bl. 90, en meer andere. Alles wat in dezel-

Digitized by Google

belve merkwaardig is kunnen wy onmogelyk afſchryven; en zullen ons daarom vergenoegen met de eerſte Aantekening over het geen WAGENAAR zegt, aangaande den voortgang der Hervorminge in de Nederlanden, den Leezer mede te deelen: te meer, daar in dezelve eene by veelen onbekende byzonderheid voorkomt. „ LUTHER," leezen wy bl. 1, „ die, gelyk men te recht heeft aan„ geteekend (*), zig in deeze Duitſche onlusten, zeer „ beſcheiden hadt gedraagen, en zo de Edelen en Over„ heden, als den Boerenſtand, opgezet door zynen af„ gevallen' Leerling MUNTZER, getragt hadt te bevree„ digen, met den eerſten meer zagtheid en toegeeflyk„ heid, den laatſten, (die zig op hem beroepen hadden,) „ meer gehoorzaamheid en ondergeſchiktheid in te boe„ zemen (†), en geen burgerlyke geſchillen, met den „ naam van Godsdienst te dekken, LUTHER, herhaal ik, „ verzuimde niet zyne Godsdienſtige gevoelens, eigen„ handig, den Nederlanderen mede te deelen, en hadt, „ reeds ten Jaare 1523, met dat inzigt, eenen Brief „ *aan alle Broederen in Christus, in Holland, Braband* „ *en Vlaanderen*, afgezonden (‡) 't geen, zo als ook „ de overzetting in 't Nederduitsch, ten zelfden tyde, „ van zyne Hoogduitſche Vertaaling des Nieuwen Tes„ taments, niet nalaaten kon zyne Leer voort te plan„ ten; te meer, daar ſommige Grooten, hier te lande, „ zig, ſints lange, over de noodzaaklykheid van Her„ vorming, van welke men, in vroeger eeuwen, reeds „ was overtuigd geweest, ook in deeze, gunſtig had„ den uitgelaaten: onder welken, byzonder, de naam „ van Graave HENRIK VAN NASSAU, die, van den Jaare „ 1515 tot 1522, Stadhouder van Holland geweest was, „ geſpeld wordt (§).

„ Geheel anders, egter, dagt omtrent dit werk KA„ REL, Hertog van Gelre, die, hoe zeer een gezwoo„ ren

(*) „ ROBERTSON, *Hist. of Charles V. Vol. 4.*"

(†) „ GNODAL, *Rustican. tumult. in German.* apud SCHAR„ DIUM, in German. Antiq. Tom. 2. f. m. 1037-1044."

(‡) „ TE WATER, Kort Verhaal der Reform. van Zeeland, „ bl. 4."

(§) „ TE WATER, *l. c.* en WAGEN. Vaderl. Hist. IV D. bl. „ 402 en 443." [Het overige deezer Aantekeninge, onder aan de bladzyde, laten wy achterwege, als enkel de verbetering eener misſtellinge van WAGENAAR behelzende.]

Digitized by Google

„ ren vyand van den Keizer, des niet te min en zo
„ men meent, om den Koning van Vrankryk te belie-
„ ven, zig den grootſten yveraar voor het Pausdom, on-
„ der de Nederlandſche Heeren, betoonde. Hy hadt,
„ onder anderen, eerst in 't Latyn, en, kort daarna,
„ ten Jaare 1523, in de Overlandſche Taal, of plat Gel-
„ dersch, op zyne kosten, zeker Werkje, waarvan ik
„ een Afdrukſel bezitte, doen ter Perſſe brengen, 't
„ geen geſchikt was, om onder 't Gemeen verſpreid te
„ worden en, in het welke, overeenkomſtig het op-
„ ſchrift, gehandeld wierdt *van de verveerlicke aenſtaende*
„ *tyt Endechristes*; (d. i. *des Antichrist*) *van Endechris-*
„ *tes Voerlopers*, enz. De Schryver, die, zig te *Ma-*
„ *riengaerden* ophoudende, zynen naam verbergt (*), doch
„ zich een *arm Prieſter* noemt, behoorende tot de or-
„ de van *Franciscus*, gevoelde wel de ongegrondheid der
„ Voorzeggingen van zekeren Starrekyker, genaamd BAR-
„ THOLOMEUS FRIST en van anderen, waar mede men,
„ toen ten tyde, veel op hadt en, door welken, de
„ komst van den Antichrist bepaald wierdt, tegen den
„ Jaare 1500 of 1503, onder het verſchynen van dien
„ Staartſtar, van wien ik elders reeds, met een woord,
„ gewaagd heb (†), maar oordeelde, egter, dat men
„ thans, van jaar tot jaar, den Antichrist te wagten
„ hadde, en meende deszelfs Voorloopers te vinden in
„ MARTINUS LUTHER (dien hy *Margius Lucer* heette) en
„ in deezes Aanhangelingen, welken hy de Scheltwoorden
„ van *Martiniaensclanten*, *Martiniaens Broeders*, *Luſige*
„ *Capbruederkens*, *Duuelstrauanten*, *onreynen honden*, *de*
„ *nycht werdich en ſynt dat men ſe menſchen nomen ſall*,
„ en, ik weet niet, wat al meer, toewierp. ERASMUS
„ mede, die thans zeer in het oog liep, bleef, onder
„ den naam van *Roterodamus*, niet ongeſchend en zelfs
„ de Keurvorst van Saxen, dien men, ſpottende, *Schwer-*
„ *forst* noemde, zo wel als de overige Duitſche Princen,
„ die 't gevoelen van LUTHER begunſtigden, hevig ge-
„ lasterd en ter helle geweezen, midlerwyl de Gods-
„ dienſtigheid van Hertoge KAREL, ten hoogſte, geroemd
„ wierdt.

(*) „ Sommigen meenen, dat zyn Voornaam HENDRIK was;
„ zyn Toenaam is my nergens voorgekomen. *Vid.* FONTAN.,
„ *Histor. Geld. f.* 720, 762, 774 *et* 777."

(†) „ Zie deeze *Aanmerk.* op WAGEN. *IV D. bl.* 293 *r.* 5."

„ wierdt. Om egter te doen zien, hoe weinig ontzag voor
„ 't Roomſche Opperhoofd, tegenwoordig, in den grond
„ der zaake, ook zelfs by de Verdeedigers van het Paus-
„ dom berustte, verdient het opmerking, dat de Schry-
„ ver geen zwaarigheid maakte Paus LEO, en deszelfs
„ Prelaaten, zeer nadruklyk te berispen, dat *zy*, tegen
„ de Leer van 't Evangelie, God verzogten, met het
„ aanroepen der Heiligen *in den Hemel*, tot het uitroeien
„ der Ketteren, daar 't, egter, veel natuurlyker was, in
„ deezen, eerst toevlugt te neemen tot de heiligen, die
„ *op aarde* wandelden; met naame tot den Keizer, den
„ Koning van Frankryk, den Hertoge van Gelre, en
„ eenige andere Duitſche Vorſten (*). Ondertusſchen
„ ontmoette Hertog KAREL zeer veel tegenſtand in zy-
„ nen geloofs yver en hadt, eenigen tyd bevorens, aan
„ den Opſteller van dit Boekjen geſchreeven, dat het
„ *reformyren — ſwaer to doen was.* Om, evenwel, meer
„ gezag aan het Werkjen by te zetten, hadt Hy zyne
„ Geſlagt-wapenen voor en agter het zelve doen druk-
„ ken, en een' ieder, die in zyn Land wilde verkeeren,
„ doen waarſchouwen aan het zelve geen hinder toe te
„ brengen (†)."

Eenige misſtellingen worden verbeterd achter een der volgende Stukjes, en behoeven dus hier niet aangetoond te worden. Alleenlyk zullen wy aanmerken, dat de ſtrengheid der Staaten van Friesland tegens de Herdoopers, waarvan de geachte Schryver ſpreekt, bladz. 32 van het het Vyfde Stukje, nog verder ging dan hy daar opgeeft. Uit de aldaar aangehaalde plaatze van het Frieſche Charterboek (bl. 672, 673) blykt, dat gemelde Staaten aanbooden den „ Stadthouder . . . byſtant tegen d'zelve Ge-
„ wederdoopten binnen 's Lants te doen, gelyk ſy nu voor
„ Oldeclooſter gedaen hadden, ofte oeck meer oft min,
„ te wetene den derden ofte anderde man, ofte in-
„ dient noot waere, *man by man.*"

(*) De Schryver bevestigt dit, in eene Aantekening aan den voet der bladzyde, met de woorden van het Werk zelve, maar welke wy hier, zonder te groote uitvoerigheid, niet kunnen afſchryven.
(†) Zie de naastvoorgaande Aantekening.

Digitized by Google

J. C. GATTERER, *algemeene Hedendaagſche Geographie. Naar het Hoogduitsch. Twee Deelen. Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, *te Rotterdam by* J. Meyer, 1792 *en* 1793. *In gr.* 8vo, *te zamen* 820 *bl.*

Te naauw beperkt, om eene uitgebreide beſchryving van de Aarde en haare Bewooneren te geeven, behelst dit Werk eigenlyk eene keurig en ruim uitgewerkte Geographiſche Schets; in welke de belezenheid en *oordeelkunde* van den Schryver, op elke bladzyde, zigtbaar is. Het *Eerſte Deel* gaat over de Aarde en derzelver Bewooneren, in het algemeen, en over *Europa* in het byzonder; het *Tweede* over *Aſiën*, *Afrika*, *Amerika* en *Auſtraliën*; wordende door een uitgebreid *Register* geſloten.

Schoon men al geene opzettelyke Beſchryvingen van byzondere Steden of Plaatſen, in deeze algemeene Hedendaagſche Geographie, moet zoeken, als vallende dezelve buiten het beſtek van den Schryver; zo zal men, ter vergoedinge van dat gemis, verſcheidene byzonderheden aantreffen, die men by andere Aardryksbeſchryvers zelden, of geheel onvolledig, behandeld zal zien. Ten voorbeelde daar van, zullen wy hier § 14, uit de *Eerſte Afdeeling* van het *Eerſte Deel*, mededeelen.

„ De *geſteldheid* en de *beſtaandeelen* van den *Dampkring* des *Aardbodems* verdienen in byzondere deelen beſchouwd te worden.

I. *Dampkringslugt.*

1) In haaren gewoonen toeſtand, het naast aan de oppervlakte der aarde, is zy omtrent 800 maal *ligter*, en byna 19 maal *warmer*, dan water. WOLF vond eenen kubiekvoet van zulke lugt 585 grein, Apothekars gewigt, te weegen; en volgens DE SAUSSURE woog zulk een voet 800 grein; maar, door ſtroovuur verhit zynde, wordt zy zo ligt, dat zy, in een hol ligchaam beſloten zynde, midden door de nabuurige Dampkringslugt, tot eene aanzienelyke hoogte met het haar bevattend ligchaam kan opſtygen: en op deeze wyze verhief zy, den 5 Juny 1783, het eerſte *lugtvoertuig* van MONTGOLFIER.

„ 2. De Dampkringslugt, digt naby de aarde, ſtaat op eenen zeer hoogen trap van *uitzetting*; want zy kan, zelfs door de hitte van een uitgloeijend yzer, ſlegts *in* eene

4 maal

4 maal grooter ruimte uitgezet worden. Daartegen laat zy zich ongemeen ſterk *zamenperſſen*. BOYLE deed dezelve eene 13 maal kleiner ruimte, en HALLEY eene 60 maal kleiner, beſlaan: ja HALES beweert, dezelve 1837 maal naauwer zamengeperst, en dienvolgens omtrent nog eenmaal zo digt als water, gemaakt te hebben. Men kan met zamengeperſte lugt, in een Windroer, kogels afſchieten: want de zamengeperſte lugt behoud haare *veêrkragt* des te ſterker, hoe ſterker de drukking geweest is.

„ 3. De Dampkringslugt, als lugt beſchouwd, is uit driederlei ſoorten van lugt zamengeſteld. Deezen zyn:

„ *a*) *Gedephlogiſteerde*, of adembaare goede lugt, door SCHEELE *vuurlugt* genoemd, wyl dezelve tot voeding van het vuur, gelyk ook tot het dierlyk leven, onontbeerlyk is. Zy beſtaat uit zuivere lugt, met een gering byvoegzel van het fynſte water: bedraagt omtrent $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{3}$ van het geheel: is $\frac{1}{10}$ zwaarer dan de gemeene lugt, en 87 maal warmer, dan hetzelfde gewigt van water.

„ *b*.) *Vaste lugt*, door BERGMANN en SCHEELE *lugtzuur* genoemd. Zy beſtaat uit een fyn zuur: is voor het dierlyk leven nadeelig, bluscht de vlam uit, vermindert den omtrek der gemeene lugt, laat zich met water vermengen, belet de verrotting, maakt een gedeelte uit der uitgeademde, en omtrent $\frac{1}{15}$ of $\frac{1}{16}$ der gemeene lugt, en is byna de helft zwaarer dan de gemeene lugt.

„ *c*.) *Gephlogiſteerde lugt*, door BERGMANN en SCHEELE *bedorven lugt* genoemd, (ten minſten onder deeze mede begreepen.) Zy beſtaat uit zuivere lugt en *phlogiston*: bedraagt (als geheel bedorven lugt genomen) omtrent $\frac{2}{3}$ van het geheel: is zeer nadeelig voor de gezondheid, laat zich niet met water vermengen, maar wel door ſchudden met water verbeteren: is omtrent $\frac{1}{12}$ ligter, dan de gemeene lugt, en bevat ſlegts $\frac{1}{67}$ der warmte van deeze laatſte. — Menſchen en dieren ademen, by het adem ſcheppen, goede lugt in, en ademen bedorven lugt uit; planten en boomen daartegen zuigen tot derzelver besten wasdom bedorven lugt in, en waasſemen eene zeer goede adembaare lugt uit: zo dat het plantenryk, menschlykerwyze geſproken, altyd weder goed maakt, het geen het dierenryk bedorven heeft.

„ Eene hoofdſoort van bedorven lugt is de *ontbrandbaare*, of *gemeene ontvlambaare*, ook *brandbaare lugt* genoemd. Dezelve ontwikkelt zich in oplosſing van Me-

Digitized by Google

taalen, by het verbranden van dierlyke en groeibaare ligchaamen, enz. laat zich met het water weinig of niet vermengen: is meer dan 12 maal ligter, dan de gemeene lugt, en word, wegens haare byzondere ligtheid, tot de *lugtreizen* gebruikt, waar van de Hoogleeraar CHARLES, te *Parys*, het eerste voorbeeld gegeeven heeft.

„ Nog eene byzondere foort van de evengemelde ontbrandbaare lugt is de *moeraslugt*, welke men uit de blazen van omgeroerden modder opvangt. Zy is flegts $\frac{2}{3}$ ligter, dan de gemeene lugt, en dus zeer veel zwaarer, dan de ontbrandbaare lugt."

De Schryver verklaart vervolgens nog in deeze § het *Dompkringswater*; —— dan wy hebben genoeg gezegt, om dit nuttig Werk te doen kennen, in het welk de nieuwste Berichten eene geschikte plaatse verkreegen hebben.

Het toekomend Jaar Drie Duizend. Eene Mymering; voorgelezen in en opgedraagen aan de Maatschappy der Verdiensten, ter Spreuke voerende: FELIX MERITIS; *door* AREND FOKKE Simonsz., *Medelid derzelver Maatschappye, en van verscheide Dicht- en Letteroefenende Genootschappen. Te Amsterdam by* A. Fokke Simonsz., 1792. 97 *bl. in gr.* 8vo.

Gelukkig was de Heer FOKKE, eenigen tyd geleeden, geslaagd, met zyn *Droom*, getyteld: *Den Moderneu Helicon* (*), in een boertigen styl, eenige zyner gedagten, omtrent den hedendaagschen smaak in de Poëzy en Versificatie, voordraagende. Een inval, om ook zommige zyner bedenkingen over meer gewigtige stoffen en ernstiger onderwerpen, en wel over den staat der Geleerde en Huishoudelyke zaaken in nog verre in het toekomende verwyderde Eeuwen, eens by wyze van *Mymering* mede te deelen. De aart der zaake liet hier overal den boertigen toon niet toe. Weshalven dit Stukje een ernstiger voorkomen dan het voorgaande hebbe, schoon niets van het styve of gemaakte.

Duidelyk is het, en de Schryver komt 'er openlyk genoeg

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1792, Eerste Stuk, bl. 170.

Digitized by Google

loeg voor uit (bl. 6) dat hy het voetſpoor volgt van MERCIER, in diens *Droom*, ten tytel voerende: *Het Jaar twee duizend vier honderd en veertig* (*)

Een ruim tydvak voor zo groote Veranderingen, als deeze *Mymering* hem doet ondervinden; een Tydvak van XIII Eeuwen, ſtelt den *Mymeraar* op een oneindigen afſtand van by zyn leeven op misſlagen betrapt te worden, en zet eene meerdere mogelykheid by aan de gansch groote omwenteling, die in dit Land alsdan zal voorgevallen weezen; in dit Land, waar ten dien dage alle Dyken weg zyn, en, op de nieuwſte Kaart der *Nederlanden*, de Stad *Amſterdam* vergeefsch gezogt, en alleen, op den kant, deeze aanwyzing gevonden wordt: *Hic olim Amſtelopolis fortaſſe ſita erat.* (Want men ſprak en ſchreef toen in 't *Latyn*); *misſchien is hier de plaats, waar Amſterdam weleer gelegen heeft*; terwyl dit teken geſteld was op de hoogte, waar men eigenlyk het Dorp *Kudelſteert* zou moeten zoeken: wanneer ook bykans alle Koophandel geweeken is, behalven, die in Boeken; die bloeijende, en van merklyke uitgebreidheid, is; dewyl men, in dat Tydperk, de beste Werken van Smaak uit *Siberien*, *Kamtſchatka*, *Japan*, *Nieuw-Holland*, *het Vuur-Eiland*, *California*, *Canada*, en van de uiterſte Kusten der Aarde, kreeg (†).

De Geleider van den *Mymeraar*, met wien hy veele tuſſchenkomende Geſprekken houdt, brengt hem eerst by eenen *Wysgeer*, die hem heusch ontvangt, en met wien hy handelt over de verſchilſtukken der Wysgeeren van

(*) Van welks Eerſte Deel onlangs eene keurige *Nederduitſche* Vertaaling het licht zag, by de Boekhandelaars BOHN en LOOSJES, te Haarlem. Zie onze *Algem. Vaderl. Lett.* hier boven bl. 220. Het Tweede Deel is ook reeds uitgekomen, en zal van ons onverwyld onder handen genomen worden.

(†) Werken van Smaak moeten dus in *kortlings beſchaafde Landen*, ten dien dage, geſchreeven worden: want in deeze *Mymering* vinden wy *Groenland*, *Canada* en *Siberien*, onder dezelve geteld, zie bl. 42, en op hun, als mede op de Bewoonders van de Kust van *Magellaan* en in *Nieuw-Zeeland*, waar de Krygskunst, uit *Europa* wyd verbannen, nog in bloei is, het zeggen van PLATO toegepast: *dat God hun de helft van hun verſtand benomen heeft; ten einde zy minder de hardheid en het onaangenaame van hunnen ſtaat zouden gevoelen.*

Digitized by Google

van de XVIIIde Eeuw, en de vorderingen tot deezen tyd gemaakt, die verbaazend zyn; doch ongelukkig voor den *Mymeraar* in een oogenblik niet begrypbaar konden gemaakt worden: waar toe zeker veel deedt, dat de Wysgeer gereed ſtondt om op reis te gaan in eene Aëroſtatiſche Machine; met welke men thans in den Dampkring zeer geregeld, gemaklyk, en buiten gevaar, reisde. „ Want men heeft," zegt de Wysgeer, „ middelen uitgedagt om dezelve geregeld te beſtuuren, ten minſten voor zo verre, dat 'er twee of drie perſoonen veilig mede kunnen reizen; ten welken einde 'er ook *groote* verſchikkingen, omtrent het reizen en het geen daar toe behoort, gemaakt zyn. Dit bevordert ongemeen den ommegang met de verſtafgelegene Volken, en heeft veel tot beſchaaving van verſcheide Natien toegebragt: want, by voorbeeld, *ſtraks vertrek ik met een Balon na Guinea*, *ik moet daar eenige zaaken verrigten*, wyl daar een Werk van my op de pers is, *en zal denkelyk* in de andere week in *Holland* weder te rug komen, als ik niet nog een uitſtap by een myner vrienden te *Simbaoe*, in *Monomotapa*, doe: want dat is een zeer kundig Natuuronderzoeker; hy heeft een uitgeleezene Bibliotheek van de nieuwſte *Africaanſche* Werken." —— De Wysgeer verzekert, onder andere, dat LAVOISIER in de *Scheidkunde* het rechte ſpoor betreeden heeft, en dat zy niet alleen de ſtelling van dien waarlyk grooten Natuuronderzoeker meer en meer bewaarheid gevonden, maar ook nader ontdekt hadden, dat 'er waarlyk geen Elementen of Hoofdſtoflyke beginzels voor den Mensch kenbaar waren; dat zy alles zamengeſteld gevonden hadden.

't Is der moeite waardig, in de Bibliotheek des Wysgeers te treeden. Natuurlyk zogt de *Mymeraar* de Nederduitſche Auëteuren op; „ Het eerſte Werk dat my in 't oog viel," zegt hy, „ was JACOBI CATZII, *Opera omnia poetica*, *cum notis variorum*. Ik nam 'er greetig een Deel uit, de Text was *Hollandsch*, met eene *Latynſche* Vertaaling 'er tegen over, en met *Latynſche* Aantekeningen voorzien, die ik zeer wonderlyk en eenigen geheel tegen den zin des Dichters vond. By voorbeeld, by de uitdrukking *deuzig brein*, vond ik deeze noot, *deuzig*, *olim apud Belgas nomen Epidemiæ*, *conſtructum e voce Gallica deux*, *duo*, & *Belgica*, *ziek*, *morboſus*; *velut dicetur deux ziek*, *id eſt*, *in duas partes morbi*

„ af-

„ *affectum cerebrum, scilicet in occipitem & sincipitem* (*).
„ Ik moest lachen over deeze geleerdheid, en verzekerde
„ myn geleerden Vriend, dat deeze Commentator in eene
„ groote dwaaling vervallen was." —— De *Wysgeer* gaf
hier op te verstaan: „ Men houdt hem anders nog al
„ voor den besten; hy heeft ook den ouden VONDEL, en
„ eenige andere Dichters, uitgegeeven: maar ik moet u
„ een Werk toonen, dat het kruis onzer hedendaagsche
„ Geleerden en Taalonderzoekers is: zie daar, over dit
„ Boek zyn nu bereids al twintig Werken geschreeven,
„ en nog begrypen wy alles niet. —— Ik nam het met
„ vlyt aan, en dagt eerst dat het Hebreeuwsch ware;
„ want ik vond den Tytel aldus gesteld: R. WOLFFI *Do-*
„ *minae eruditissimae* מרח *Cor civium, ad optimas codices*
„ *restituta, cum lectionibus variantib. & notis perpetuis.*
„ *Irkutskoi*, MMXC (†). Wel nu, dagt ik, dat ziet 'er
„ al heel raar uit! ik bladerde dit Werk eens door, maar
„ vondt, dat de geleerde Commentator het allermeest
„ met de Brieven van Broeder *Benjamin*, want het was
„ de *Sara Burgerhart* van Mejuffrouw WOLFF, verlegen
„ geweest was: deeze waren zo duidelyk verklaard, dat
„ ik 'er geen woord van begrypen kon. Nu, zeide ik,
„ dat is my te geleerd!"

Onder den weg na den *Boekverkooper*, by wien zy de tweede Visite aflegden, vroeg hy na *Galanterie*- en *Parfum*-winkels, zynen *Geleider* onbekend, en die de opheldering, waarin de woorden *Petits Maitres*, *Jonge Heeren en Dames du Ton*, *Etuis*, *Odeurs*, *Bonbons*, kwamen, even min verstondt; doch 'er zyn, onlangs in *Japan* uitgekomen, *Glossarium Linguae Gallicae antiquae* eens over zou kunnen zien; denkende, dat alle die woorden overoud en vergeeten *Fransch* waren.

Dat hy het in den Jaare MMM in den Boekwinkel geheel anders vondt, dan in en omtrent het Jaar MDCCXCII, zal

(*) Dat is: *Deuzig was eertyds de naam van eene Volksziekte; het woord is zamengesteld uit het Fransche woord* deux, *twee, en het Hollandsche ziek, als of men zeggen wilde* deux ziek brein, *dat is, een brein, dat aan wederzyden, in 't voorn agterhoofdsgedeelte, door ziekte aangetast is.*

(†) E. WOLFF, SARA BURGERHART, *na de beste uitgave, met verschillende Leezingen en doorgaande Nooten verrykt, gedrukt te Irkutskoi*, 2090.

Digitized by Google

zal niemand bevreemden. Hy kogt 'er een Boek, ten Tytel voerende: *Hollandia agonisans restaurata, sive Historiarum, in foederatis provinciis, seculo decimo octavo, gestarum, auctore Ha-ki-ung Chinense. Cum figuris aeneis. Pekingiis, impensis La-chi-to-ang, societatis Litterariae Typographi*, Aº MMXC (*). —— In deezen Boekwinkel trof hy den *Vader van Nederland* aan, dat was die het Oppergezag in handen hadt; want de tytels van *Keizers*, *Koningen*, *Vorsten*, enz. waren geheel in onbruik. Men hadt *Vaders der Nederlanderen*, *der Britten*, *der Kaffers*, enz., die geen stoet van Dienaaren hielden, en nooit omringd waren van gewapende Lieden.

By den *Kunstkenner*, dien zy vervolgens bezoeken, krygen de Schoone en Beeldende Kunsten een beurt, en is het onderhoud doormengd met vervrolykende byzonderheden, als over het *Kaartspel*; waar op zy komen, doordien de *Myneraar* het woord *Ombren* in 't gesprek gebruikte. —— „ Maar," zegt de *Kunstkenner*, „ *daar wy* „ van 't Spel spreeken, moet ik u eens even iets *laaten* „ zien, waar over hier zeer sterk onder de Geleerden „ gewist wordt; zommigen houden het voor een Spel, „ en anderen weder voor Afgodsbeelden der Ouden, en „ wel van sommige half beschaafde, half onbeschaafde, „ Volken, die men zegt dat in de XVIIIde Eeuw in „ het hart van *Europa* gewoond hebben. —— Hy ver„ toonde my daarop een doos, waarin, onder andere niets „ beduidende snuisteryen, ook beeldjens van dieren van „ goud, zilver, en met juweelen omzet, tegen, als Ele„ phantjens, Penningjens, Lammetjens, Kruisjens, Ster„ retjens en andere kleinigheden, welke ik weldra voor „ Ridderordes erkende. Terwyl intusschen de Kunstkenner „ voortging met dus te redeneeren: Zou 'er aan die *pruil*„ letjens nog al wat gelegen zyn, dunkt u? Ik heb al „ in den wil geweest, om ze mynen Kinderen te geeven, „ om mede te speelen; maar, als 't waar is dat het „ oude Afgoden zyn, is 't nog al der moeite waardig „ om ze te bewaaren.

„ Ik

(*) Dat is: *Het zieltoogend Holland hersteld, of Geschiedverhaal van het geen in de Vereenigde Nederlanden, in de XVIIIde Eeuw, voorgevallen is, door Ha-ki-ung van China, met koperen plaaten, gedrukt te Peking, op kosten van La-chi-to-ang, gewoon Drukker van het Letterkundig Genootschap aldaar*, Aº 2090.

Digitized by Google

„ Ik zeide daarop, dat het juist geen Afgoden waren; „ maar dat 'er egter by my te lande nog groote eer aan „ beweezen wierde, en dat iemand, die zo een Lammet- „ jen, Kruisjen of Penningjen, mogt draagen, al vry wat „ aanmerkelyks ten dienste des Lands moest verrigt heb- „ ben, ten minsten dat zyne Voorouders een aanmerkelyken „ dienst aan 't Land moesten gedaan hebben." — „ Wel „ is 't mogelyk!" riep de Kunstkenner uit: „ Nu, dat „ is toch ook al raar: dan zyn 't zo veel als tekens, om „ iets te kunnen onthouden! zo? Dan was het zeker, „ om dat men die groote daaden anders vergeeten zou, „ als men ze zich niet door zulk een figuurtjen herin- „ nerde; wel nu, dan zal ik ze bewaaren: mogelyk is „ dit Elephantjen dan ter gedagtenisse dat iemand die „ Beesten het eerst ontdekt heeft; dit Lammetjen zal „ dan voor iemand die het gebruik der wol verbeterd, „ dit Sterretjen mogelyk voor iemand die een nieuwe „ Planeet ontdekt, hadt, geschikt geweest zyn; zo, nu „ zal ik ze wel trouw bewaaren." — Hy kreeg daarop dit nader onderrigt: „ Goede Vriend! neen, het is 'er „ juist zo niet mede gelegen als gy wel meent: want „ deeze figuurtjens werden veeltyds door lieden gedraa- „ gen, die noch van de Natuurlyke Historie, noch van „ den Koophandel of Sterrekunde, iets wisten: hun „ herkomst is ook van eenen gansch anderen aart; doch „ ik kan u verzekeren, dat ze meestal voor krygsverdien- „ sten door Vorsten gegeeven werden, en die ze droeg „ was zekerlyk by 't gemeen in groote agting, al ware „ hy ook nog zo bot; maar ze zyn tog aan goud, zil- „ ver en juweelen, veel waardig!" doch, dit gehoord heb- bende, zegt hy, met de grootste koelheid: „ O, Als 't „ anders niet is, dan zal ik ze maar aan myn kleinen „ jongen geeven: want goud, zilver en juweelen, zyn by „ ons zaaken van zeer weinig waardy."

Eindelyk bezoekt de Schryver, in zyne *Mymering*, de Schoolen, waar de *Regenten*, onder den naam van *Oud- sten*, Opzigters zyn; en verneemt, dat de Godgeleerdheid dier tyden in eene goede Zedekunde bestaat: dat men wel Godsdienstoefenplaatzen hadt, maar dat het Kerk- lyk Gezag daar geheel onbekend was.

Doch wy hebben genoeg opgegeeven om veele Lee- zers tot het zich eigen maaken van dit kleine Werkje aan te zetten. Maar willen wy hun, uit de *Naareden* des Schryvers, vermaand hebben; dat men in deeze *Myme-*

ring

Digitized by Google

ring geene toespeeling op byzondere Zaaken of Persoonen moet zoeken; ook erkent hy, dat 'er met voordagt veel overdreevens in gevonden wordt. Twee byzonderheden, omtrent welke hy goed gevonden, en het noodig gekeurd, heeft, zich by voorraad te verdeedigen; terwyl hy mogelyk eene nadere Recensie en Verdeediging, over zommige daar in voorkomende byzonderheden, dit noodig oordeelende, het licht zal doen zien.

De Pleitende Practisyn, of Manier van Procedeeren, in de Steden en te Platten Lande, in de Provincie van Holland en Westfriesland, gebruiklyk; bevattende een Compleet Formulier Boek van alle judicieele Acten en Instrumenten, betreklyk tot dagelyks voorvallende Questien, voor de Rechtbanken in de Steden, Dorpen, hooge en vrye Heerlykheden, zo in Crimineele als in burgerlyke zaaken, geventileerd wordende; en, onder anderen, in twee volledige Processen, in cas van Dissolutie en Declaratie, voor deezelve gedient hebbende; zeer dienstig en van noodzaaklyk gebruik voor alle jonge Practisyns, welke zich op de praktyk voor hooge en laage Rechtbanken zoeken te te leggen; sedert lange jaaren byeen verzameld door een kundig Rechtsgeleerde, vervolgens met sommige opheldrende Annotatien verbeterd, en byzonder met volkomen uitgewerkte Pleit-Memorien, daar toe dienende, vermeerderd, door Mr. F. L. KERSTEMAN, Professor Honorair en Doctor der beide Rechten. Te Amsterdam by J. B. Elwe, 1792. In gr. 8vo.

Mr. KERSTEMAN, een Schryver zyns handwerks, gelyk hy te meermaalen, in zyn onlangs uitgegeeven *Leezen*, voorkomt, die zich, reeds voor lang, bekend gemaakt heeft, door verscheide meer en min uitvoerige Werken, de beoefenende Regtsgeleerdheid betreffende, als het *Regtsgeleerd Kweekschool, of Sleutel der Crimineele Practyk*; de *Hollandsche Pleitzaal*; de *Academie der jonge Practisyns*; de *Præceptor der jonge Notarisen*; de *Secretary der Hollandsche Voogdyen*; de *Regtsgeleerde Catechismus*; de *Oefenschool der Notarisen*, enz. ontvouwt in den breeden Tytel deezes daar by passenden Werks genoegzaam den inhoud, en ontheft ons van eene breedere opgaave: alleen merken wy op, dat de Gevallen, hier behandeld, op de wyze in den Tytel vermeld, XXXI *in getal zyn*, ge-

Digitized by Google

gevolgd van een *Kort Uittrekzel van het Vlotrecht.* —— In een kort Voorberigt geeft de Uitgeever te verstaan: „ Toen my, voor een geruimen tyd, door een zeer kundig Rechtsgeleerde, om te examineeren, ter hand gesteld werd, een uitgeleezen Collectie of Verzameling van judicieele Instrumenten, weleer in Processen voor de Rechtbanken ten Platten Lande, in de Provincie van *Holland* gediend hebbende, bespeurde ik wel aanstonds dat verre de meeste van die Schriftuuren onverbeterlyk en naar de kunstregelen der Practyk opgesteld waren; maar ik ontdekte ten zelfden tyde, dat 'er nog veel aan ontbrak, om deeze separate stukken, als een *Compleet Formulier Boek*, door den druk wereldkundig te maaken, aangezien de toegezondene Schriftuuren zich alleen bepaalden tot het geen ieder Practisyn voor zyn Meester ingeleverd hadt, zonder van die van zyn Party het minste gewag te maaken: om dit defect weg te neemen, heb ik deeze Verzameling met *Nieuwe Instrumenten* aangevuld, vooral in zulke zaaken, welke ik, sedert den Jaare 1769, als Advocaat zelf bediend heb gehad, en vervolgends dit Werk hier en daar met zodanige Annotatien verrykt, welke het tot vaste regelen voor jonge Practisyns noodzaaklyk zullen maaken: ondertusschen heb ik reden van te vertrouwen, dat men dit *Compleet Handboek* van judicieele Instrumenten, waar aan zeer bedreevene Rechtsgeleerden den eersten grond gelegd hebben, als een meesterstuk, of liever als een voorlichtende Fakkel voor de Rechtspleeging ten Platten Lande, zal beschouwen."

Wy kunnen 'er niets uit ontleenen; de aart deezes Werks is zodanig, dat het, *om ten Fakkel te dienen*, geheel moet voorlichten. Waarom wy allen, die baat gevonden hebben by de andere Regtsgeleerde Schriften des ouden en ongelukkigen KERSTEMANS, raaden, zich ook dit *Kunstryk Formulier-Boek*, 't geen, volgens 's Opstellers eigen getuigenis, „ zonder vergrooting, „ een schat van wel uitgewerkte judicieele Schriftuuren, „ ten opzigte van allerlei materien van zaaken," behelst, eigen te maaken.

Ge-

Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, voor de Vaderlandſche Jeugd. XVI en XVIIde Deël. Met Plaaten en Pourtraiten. Te Amſterdam by J. Allart, 1791, *in* 12mo.

Op denzelfden trant, als de voorgaande Deeltjes deezer voor de Jeugd geſchikte Geſchiedenisſen onzes Vaderlands uitgevoerd zyn, worden in het XVIde de voornaamſte Gebeurtenisſen in den Jaare 1786, een Jaar zo ryk in Lotgevallen, voorgedraagen; en die van het Jaar 1787, niet minder overvloeijende van belangvolle Gebeurtenisſen, in 't XVIIde, tot *het aanhouden* der Prinſeſſe. De Opſteller bepaalt zich, doorgaans, in dit netelig zo jongstverloopen Tydperk, tot de opgave der zaaken, zonder dezelve te beoordeelen: en kan de Jeugd deeze Boekdeeltjes, even als de voorgaanden, gebruiken ter handleiding, om, zo haar de lust bekruipe ter verdere naaſpeuringe, uitgebreider Werken, dat Tydvak *betreffende*, te raadpleegen. De Plaatjes en Pourtraiten, niet ſchaars *in deeze Deeltjes*, maaken het recht geſchikt, om eene plaats in eene Kinderbibliotheek te bekleeden.

Amſterdam in zyne Geſchiedenisſen in 't kort. Zesde Deel. Met Prentverbeeldingen. Te Amſterdam by J. Allart, 1792. *Behalven het Register op alle de Deelen*, 228 *bl. in* 12mo.

Met dit Zesde Deeltje zien wy, by wyze van Zamenſpraaken, voltrokken, *Amſterdam* in haare Opkomst, *Bloei* en Aanwas, in haare Gebouwen, Koophandel, Burgery, Regeering en voornaame Inwoonders. Meestal drukt de Opſteller het voetſpoor van den Stadsgeſchiedſchryver WAGENAAR; doch, zo veel later ſchryvende, heeft hy 'er eene en andere byzonderheden bygevoegd van later Jaartekening dan het Werk zyns Voorgangers. 't Geen ook ten aanziene van het tegenwoordig Deeltje plaats vindt; voornaamlyk omtrent de Perſoonen, die, door Geleerdheid, Staatkunde, Dapperheid, of uitoefening van Kunſten en Weetenſchappen, *den luister* dier Stad hebben helpen vermeerderen, ſchoon hy zich tot de reeds overledene bepaalt. In de keuze zou men kieſcher, en in de uitvoering naauwkeuriger, hebben kunnen weezen. Voorts is dit Deeltje met de Afbeeldingen van eenige der hier gedagte Perſoonaadien opgecierd.

Bo

Beſpiegelingen. Door J. VAN OS. *Te Rotterdam, by* J. Meyer, 1793. *In gr.* 8vo. 114 *bladz.*

Met genoegen hebben wy deeze *Beſpiegelingen* geleezen, en durven ze dezulken, die ſmaak vinden in deeze wyze der behandelinge van Zedekundige Onderwerpen, met volle ruimte, aanpryzen. In een' vroegen morgen van den ſchoonſten dag begeeft zich de Heer VAN OS, met zyne verbeelding, in het bekoorlyk veld. Hier vertoeft hy den gantſchen dag, ſtilſtaande met zyne beſpiegelingen op de onderſcheidene voorwerpen, welke hem ieder hoofddeel van dien dag aanbiedt. De ſtyl is vloeiende, en ryst, by wylen, tot eene vry aanmerkelyke hoogte. Al ware het niet uit de teikens tusſchengevlogtene dichtregels, 's Mans ſchryfwyze in het verheven proſa zou alleen een poëtiſchen geest aankondigen. Hoe kragtig de Heer VAN OS zich, zo in onrym als in gebonden maat, weet uit te drukken, diene het volgende ter proeve, ter gelegenheid der beſpiegelinge van een Onweder:

„ *Ontzachlyk uur —— verſchriklyk weder!*
„ *Rolt ook, rolt ook de hemel neder?*
„ *Of van de zwart bewolkte daken*
„ *Een wereld? welk een woedend kraaken*
„ *Des donders? kletterend geweld!*
„ *Dat hemel, aarde en zee ontſtelt:*
„ *Uw davren, dreunen —— yslyk klaastren,*
„ *Verdooft 't gebruisch der ſtoutſte waatren!*
„ *o Dwaas, eert gy Gods almagt niet,*
„ *By 't hooren van het brommend lied*
„ *Des donders van uw grooten Maaker!*
„ *o Trotschhart, ſnoode Godverzaaker!*
„ *Vervacht den tens van 's Hoogſten troon*
„ *De donderſtem van zynen Zoon,*
„ *Die uwen ſchedel zal verpletten,*
„ *U in onbluschbre vlammen zetten!*

„ De wind verheft zich, de regen ſtroomt langs de daken
„ en vloeit langs den grond, hagelſteenen mengen 'er zich on-
„ der, zy tikken op onze venſterglazen, als wilden ze ons toe-
„ roepen: gedenkt, gedenkt aan Hem! die onze duizenden uit-
„ zendt, uitzendt, om in één oogenblik uwe verwachtinge te
„ vernielen; uitzendt, tot ſtraffe van hun, wier harten harder
„ zyn als [dan] wy, gepunte verwoesters. —— Hemel! is 'er
„ geen einde aan het woeden der elementen, de ſtorm breekt
„ los, wat yslyk gehuil! hoe buigt, hoe ſchudt het geboomte;
„ daar wordt een eik, hoe diep geworteld, uit den grond ge-
„ rukt,

„ rukt, ginds het dak weggeslingerd! — ongelukkigen! die op
„ de pekelvloeden thans op uwe mastelooze schepen door ake-
„ lige klippen of gevaarelyke stranden met eenen verschrikke-
„ lyken ondergang gedreigd wordt: hoe is a 't hart gesteld by
„ het bulderen, by 't gonzen der winden, by 't rollen der wa-
„ terbergen! vloekt, vloekt nu de zee — zegent het land: wat,
„ helaas! kan dit u baaten? ik beef, ik tril om uw gevaar!
„ mogelyk wordt uw geslingerde kiel thans het onderste bo-
„ ven gesmeten door de tuimelende golf, of zinkt plotzelyk in
„ de diepte der zee, en gy —— in de eeuwigheid!"

Myne Ledige Uuren, door Mr. J. C. C. DEN BEER POORTUGAAL. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1793. *In gr.* 8*vo.* 84 *bl.*

In den ouderdom van zestien en zeventien jaaren, stelde de Dichter deezer *Ledige Uuren* de daar in voorkomende Gedichten op. Zy zyn, 1. *De Onsterfelykheid*, opgedragen aan zyne aanstaande Echtgenoote ANNA CLARISSA MARIA WASSENBERGH. 2. *Aen de Liefde.* 3. *Aen de Vriendschap.* 4. *By de Graven.* 5. *De Lente.* 6. *Aen den Dood.* 7. *Gebed.* 8. *Aen myn Meisje, nae haere herstelling.* 9. *Ter Vyfentwintigjaerige Echtvereeniging myner waerde Ouders.* 10. *Op Washington*, en 11. *Nemo Ante Mortem Beatus.* Wy hebben dezelve met veel genoegen geleezen, en twyffelen niet, of men zal de verdiensten van deezen jongen Dichter recht doen, en hem, tot het voortvaren in de Dichtkunst, alle aanmoediging geeven. Tot eene kleine proeve strekke het Versje

OP WASHINGTON.

Zie hier den waeren Held, die niet in bloed en traenen
Om valsche glorie streedt, en eigen grootheid zogt:
Maer, met een vasten moed, voor 't heil van 't menschdom vogt —
Voor de eedle Vryheid van verdrukte Americaenen.
Die door beleid beschermt, 't geen hy door moed verwon;
Wie deugd en grootheid eert, eerbiedigt WASHINGTON.

* * *

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Eerſte Boek van Samuël; naar het Hebreeuwsch: Korte Aanmerkingen over het Eerſte Boek van Samuël voor Ongeleerden: door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1792. *In gr.* 8vo. 120 *en* 114 *bl.*

Wy beginnen ons Uittrekzel van dit Deel met de Vertaaling mede te deelen, die de Heer HAMELSVELD ons van het ſchoone Lied van HANNA geeft:

Van blydſchap in JEHOVA
Dartelt myn hart!
Begunſtigd door JEHOVA,
Hef ik het vrye hoofd om hoog,
De ontſloten mond ſchroomt nu myn vyand niet;
Daar ik my in uw heil verheug!
Zoo heerlyk is niemand, als JEHOVA!
Geen Wezen, buiten u!
Geen rots, als onze God!
Roemt in voorſpoed nooit vermetel!
Laat uwen mond geen wrev'le taal ontglippen!
JEHOVA is toch God, die het al,
Met wetenſchap, regeert,
Maar 's menſchen doen is onberaden!
De boog der helden is gebroken,
Het ſtruikelend volk met ſterkte omgord.
Verzadigden verhuren zich om brood,
Maar hongerigen houden feest;
De onvruchtbaare is eene moeder van zevenvouwig kroost,
Daar zy verwelkt, die op een aantal zoonen boogde.
JEHOVA doodt; Hy wekt ten leven;
Hy doet na 't Ryk der dooden dalen,
Maar brengt van daar ook weêr te rug.
JEHOVA maakt arm, JEHOVA maakt ryk;
Hy vernedert, en Hy verhoogt.
Den geringen verheft Hy uit het ſtof,
Den armen verheft Hy van den ſchamelen haard,
Om hem onder 's volks aanzienlyken te plaatzen,
En den eerezetel beſtendig te ſchenken.
JEHOVA, die de grondſlagen der aarde gelegd,

En 'er de handen op gevestigd heeft,
Slaat de schreden zyner gunstelingen gade,
Maar snoodaards komen om in de donkerheid!
Geen mensch vermag toch iet door geweld.

JEHOVA! —— die zich tegen Hem verzetten,
Zullen verbryzeld worden;
Donderend zal Hy hen,
Van den Hemel, verpletten.
JEHOVA zal de aarde richten,
Zo ver haare grenspaalen reiken.
Zynen Koning zal hy sterkte,
En aan zyn' Gezalfden
De zege verleenen!

Wy zullen, uit de Aantekeningen op dit Lied, slechts een gedeelte van de aanmerking op het laatste vers overnemen. „ Hoe komt HANNA aan dit denkbeeld van *Koning* en *Gezalfden?* —— *Zoo veel is zeker, in haare* Geestverrukking ligt een zeker vooruitzicht van de *glorieryke* regeering van JEHOVA's gezalfden Koning, dat is, Israëls Vorst, door JEHOVA begunstigd. —— Ik gis, dat men, ten dezen tyde, reeds heeft beginnen in Israël te mompelen van de noodzaaklykheid van eene koninglyke Regeering, om onder dezelve beschermd en beveiligd te wezen tegen buitenlandsche vyanden, en een punt van vereeniging te hebben tegen binnenlandsche verdeeldheden; het welk, omtrent 50 jaaren daarna, zyn *beslag* gekregen heeft. —— Dit kan HANNA aanleiding gegeven hebben tot dit gezegde: Wanneer het daar eens toe komt, dat *Israël* van JEHOVA eenen Koning ontvangt, (dat dit eens geschieden zou, hadt MOSES zelf reeds voorzien,) dan zou JEHOVA aan dien Vorst ook vermogen en aanzienlyke overwinningen verleenen."

In de zeer betwiste plaats, 1 Sam. VI: 19, houdt de Heer HAMELSVELD de gewoone lezing, en vertaalt dezelve: *Doch [God] versloeg onder de burgers van Bethsemes, om dat zy in de aan* JEHOVA *gewyde kist zagen, ook sloeg hy onder het [gantsche] volk, [onder de eersten] 70 man, en [onder dit laatste] 50,000 man.* „ Ik begryp de zaak dus, (zegt hy). De *Bethsemiten*, verheugd, dat zy de gewyde Kist weder hadden; behandelden dezelve niet, naar MOSES voorschrift, maar, het dekzel afligtende, zagen eenigen van hun in dezelve, om welke reden, weet ik niet. Nu ontstondt 'er eene pest, die 70 van de

de *Bethſemiten* deedt omkomen, en, zich vervolgens door het gantſche land verſpreidende, 50,000 man onder het volk het leven kostte. —— De rechtvaardigheid van dit oordeel kan ligt ingezien worden. —— Afgodery en Bygeloof heerschten, ten dezen tyde, onder de *Israëliten*, en, door het voorbeeld van ELI's zoonen, was de eerbied voor den waaren Godsdienst geheel in verval gekomen. —— Door de nederlage, die de *Israëliten* van de *Filiſtynen* geleden hadden, was het volk nog niet gebeterd. —— Thans bezoekt God het volk met de peſt, welke haaren aanvang neemt, by gelegenheid, dat de *Bethſemiten* de gewyde kist, tegen de voorſchriften van MOSES wet, behandelden."

Op Kap. XIII: 1 tekent hy aan: „ Deeze woorden zyn voor zeer moeilyk gehouden. Letterlyk zouden zy luiden: SAUL *was een Zoon van één jaar, in zyn Koningryk, en hy regeerde twee jaaren over* Israël —— dat is, gelyk men elders gemeenlyk deze ſpreekwyze vertaalt: SAUL was één jaar oud, toen hy Koning werdt, en hy regeerde twee jaaren over *Israël*. —— Doch, elk ziet, hoe ongerymd dit luiden zou. Veelen meenen daarom, dat 'er in den Tekst het jaartal uitgevallen zal zyn, en dat men, volledig, dus zou moeten leezen: SAUL *was een-en-veertig jaaren oud, toen hy Koning werdt, en hy regeerde twee-en-twintig jaaren over* Israël. En, men kan, in de daad, voor deze giſſing zoo veel waarſchynlykheids inbrengen, dat zy niet geheel verwerpelyk kan voorkomen. Ik heb echter in de Vertaaling de opvatting gevolgd, die ook gevolgd is in onze *Nederlandſche* Overzetting, om dat het *Hebreeuwsch*, des noods, dezelve dulden kan."

In hetzelfde Hoofdſt. vs. 5, waar ook verſcheiden Uitleggers menen, dat de talletters, door ſchuld der Affchryvers, bedorven zyn, poogt de Heer HAMELSVELD de gewoone lezing door deze Vertaaling te redden: *De Filiſtynen verzamelden zich — — 30,000 [man, die op] krygswagens [ſtreden]*. „De legermagt der *Filiſtynen*, (zegt hy,) „ is dan, ten minſten, in zekere evenredigheid, ſchoon men „ bekennen moet, dat zy evenwel verbaazend groot is, „ doch, indien wy JOSEPHUS gehoor geven, hadden zich „ veele andere volksſtammen met hun verëenigd." Wy gelooven, intuſſchen, dat dergelyke inlaſſchingen zeer tegen het taalgebruik ſtryden, en dat men hier althands tot ver-

betering van den tekst zyn toevlucht moet nemen, indien men de geloofbaarheid van het verhaal redden wil.

Kap. XVI: 21, 22. Men ontleent tegen deze plaats gemeenlyk eene zwaarigheid uit Hoofdſt. XVII: 55—58, waar SAUL, veel laater dan dit alles moest gebeurd zyn, nogthans voorkomt als DAVID en zyn geſlacht in het geheel niet kennende (*). De Heer HAMELSVELD poogt deze zwaarigheid weg te nemen, door eene invulling in de vertaaling: *Op deze wyze kwam* DAVID *by* SAUL, *en wradt in zynen dienst, wordende [in vervolg van tyd] zeer by hem bemind*, enz. „Ik begryp, (zegt hy in de Aanmerkingen,) dat de geſchiedenis hier, gelyk meermaalen, alles ſamen en te gelyk verhaalt, het geen, in de byzonderheden, van tyd tot tyd, gebeurd is. By de eerſte komst van DAVID aan het Hof, bleef hy 'er niet, maar, toen de Koning ſcheen gebeterd te zyn, keerde hy naa zynen vader te rug, en ging ſlechts, van tyd tot tyd, naa het Hof. Hoofdſt. XVII: 15. Doch, na de overwinning op GOLIATH, bleef DAVID aan het Hof, en toen gebeurde, het geen hier, als by voorverhaal, gemeld wordt."

De zogenaamde Toveres van Endor, Hoofdſt. XXVIII, houdt de Heer HAMELSVELD voor eene bedriegſter, denkelyk eene buikſpreekſter, die uit den buik eene ſtem wist te vormen, en, door allerhande gochelſpel, by nacht, de genen, die haar raadpleegden, een rad voor de oogen wist te draajen. Als eene buikſpreekſter, kon zy, met eene heeſche piepende ſtem, den Koning in den waan brengen, dat hy een' overledenen hoorde ſpreken. En alles, wat zy aan SAUL zeide, kon zy gedeeltelyk zelve, gedeeltelyk door kondſchappers, weten, gedeeltelyk uit de omſtandigheden raaden.

Op Kap. XXXI: 4, zegt hy: „Naderhand verhaalt de Amalekiter, 2 Sam. I: 10, dat hy SAUL gedood heeft. Hier uit kan men echter geene beſchuldiging van tegenſtrydigheid tegen den Geſchiedſchryver afleiden, maar wel, dat deze Amalekiter zich, valſchlyk, daar op beroemd heeft, meenende, DAVID daar mede te zullen behagen."

(*) Deze zwaarigheid wordt, onder anderen, in alle haare kracht voorgeſteld in *The life of David, or the History of the man after Gods own heart*, (Lond. 1772.) P. 38, 39.

God-

Digitized by Google

Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige, Verhandelingen, door HERM. JO. KROM, *Predikant, en Profeisor in de Uitlegkundige Godgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenisſen aan de Illuſtre School te Middelburg, Lid van het Zeeuwſche, Provinciaal Utrechtſche, en andere Genootſchappen. IIde Deels 1ſte Stuk. Te Middelburg by* P. Gillisſen *en de* Wed. J. P. Gillisſen, 1793. *In gr. 8vo.*

De Verhandeling, die dit geheele Eerſte Stukje des Tweeden Deels deezer *Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige, Verhandelingen* beſlaat, is getyteld: *Betoog, dat de Beoefening der Natuur- en Sterrekunde niet ſtrydig is met de erkentenis der Godlyke Openbaaring, en den Geopenbaarden Godsdienſt van* JESUS CHRISTUS. De aanleiding tot dezelve was, dat den Hoogleeraar KROM, by den aanvang van den nieuwen Omloop der Lesſen, welke te *Middelburg*, by het Phyſiſche en Natuurkundige Gezelſchap, éénmaal 's weeks in het *Muſeum* gehouden worden, werd opgedraagen, dien, met eene ter zaak dienende Verhandeling, te openen. In twee opeenvolgende Voorleezingen droeg hy dezelve voor. Twee hoofdoogmerken beoelt hy met de Uitgave. —— *Voor eerst*, eene ſoort van menſchen, die ongunſtig over den Christlyken Godsdienst denken, onder den Godlyken zegen, te verbeteren, immers hun eene gewigtig ſchynende zwaarigheid, tegen de Leer des Bybels en den Godsdienst van JESUS CHRISTUS, te beneemen. —— Ten *anderen*, om, by in de daad gemoedelyke, doch min kundige, en zwakke *Christenen*, de vooroordeelen te keer te gaan, welke men voedt tegen eenige verheevene takken der Wysbegeerte, byzonder de *Natuur-* en *Sterrekunde*, en de daar uit voortſpruitende vrees, dat de beoefening daar van, welligt, eenig nadeel aan de erkentenis van de Leerſtukken des Bybels, of aan eene eenvoudige en opregte betragting van den Christlyken Godsdienst, zouden kunnen toebrengen.

In drie Hoofdſtukken werkt de Hoogleeraar zyne taak af. Het Iſte is een voorbereidend Hoofdſtuk, „ waarin hy de voornaame bronnen der Vooroordeelen, welke hier wederzydsch plaats hebben, aanwyst, en de nuttigheid eener Verhandelinge van dien aart aantoont."

Digitized by Google

Het IIde Hoofdſtuk loopt over de vraag, waar op het in deeze Verhandeling voornaamlyk aankomt, „ of 'er in den Christlyken Godsdienst, zo als die vervat is in de Leer der Openbaaring, iets gevonden wordt, dat waarlyk ſtrydt tegen den Natuurlyken Godsdienst, of tegen de gezonde rede; dat is, tegen zulke waarheden, die uit de natuur zelve proefondervindelyk kunnen beweezen; of de zodanige, welke, indien niet al wiskunſtig betoogd, immers, door eene gezonde redeneerkunde, tot een zeer grooten trap van waarſchynlykheid kunnen gebragt, worden?" —— Het heeft ons bevreemd, dat de Hoogl. in dit Hoofdſtuk, onder de veelvuldige aanhaalingen van Schryvers, niet vermeld heeft een MORGAN, LENTZ, VERSTAP en MEYER, die, elk op hunnen trant, meesterlyk beweezen hebben: *Dat de waare Wysbegeerte, uit haaren eigen aart, op geenerlei wyze geſchikt is, om het Gezag der Openbaaringe te ondermynen, en dat een doorgevoefend Wysgeer, in den ſterkſten zin, een waar Christen zyn kan*; in de Beantwoording van dit voorſtel, door TEYLER'S Godgeleerd Genootſchap gedaan, en in het VIde Deel van de Werken diens Genootſchaps te vinden. Wy merken dit op, om dat, in de Antwoorden dier Heeren, veel, zeer veel, voorkomt, 't welk tot verſterking en uitgewerkter begrip van dit Onderwerp kan ſtrekken, en de Hoogl. KROM de andere Stukken diens Genootſchaps wel kent. De Leezing en Herleezing dier Verhandelingen, elk in zyne ſoort Meesterſtukken, pryzen wy, te deezer gelegenheid, ieder *Wysbegeerte* en *Openbaaring* minnend *Denker* aan. —— Doch wy moeten, het Werk van den Hoog Eerw. KROM aankondigende, niet tot het lofredenen van anderer werk vervallen.

In het opgemelde Hoofdſtuk toont de *Middelburgſche* Hoogleeraar, wien men door een *Wysgeer*, wat men door het *Christendom*, hier bepaald bedoeld, verſtaan moet; hoe de *Christlyke* en de *Natuurlyke Godsdienst* onderſcheiden; en wie een waar *Christen*, is; hoe Verborgenheden in de Natuur, zo wel als in de Openbaaring, zyn. Vervolgens komt hy tot eene bepaalder melding der Zwaarigheden; als, dat SALOMO of de Gewyde Schryvers, ſpreekende van het *Waſchvat* of de zogenaamde *Kooperen Zee*, de evenredigheid tuſſchen de Middellyn en de Omkring niet zouden geweeten hebben —— dat de Ark niet groot genoeg kan geweest zyn, om de verſcheide ſoorten van alle paaren

ren der Dieren, met derzelver voedzel, en het geheele Huisgezin van NOACH, te bevatten —— dat de geheele oppervlakte der aarde niet eens groot genoeg zyn zou — dat, ten dage der Opſtandinge en des algemeenen Oordeels, alle Menſchen, die ooit geleefd hebben, ſlegts daar op zouden kunnen ſtaan, om het vonnis van den Rechter aan te hooren —— dat de Wereld veel ouder zyn moet, dan het Verhaal van MOSES medebrengt. —— dat, op het gebed van JOSUA, de Natuurwetten opgeſchort zouden weezen. —— Dit alles houdt den Redenvoerder niet lang op; hy verwyst tot Schryvers die deeze Zwaarigheden beantwoord hebben, en beroept zich, ter bekorting, op afzonderlyke Vertoogen, door hem zelve over 't een en ander vervaardigd. —— Breeder verlediget hy zich om de Zwaarigheid te ontzenuwen, welke men inbrengt tegen de manier van *philoſopheeren*, welke men ten deezen dage houdt, als of dezelve zou ſtrekken om Gods Byzondere Voorzienigheid tegen te ſpreeken, en het Gebed nutloos te maaken.

Dit afgehandeld hebbende, betuigt hy, met den aanvang van het IIIde Hoofdſtuk, dat 'er nog eene bedenking van gewigt overblyft; dat hy, naamlyk, nog betoogen moet, „ dat iemand, met de wysgeerigſte, met de verheevenſte en uitgebreidſte, denkbeelden van het Opperweezen vervuld, tevens de Leer der Openbaaringe van harten gelooven, en, in den ſterkſten zin van het woord, een waaragtig *Chriſten* zyn kan." Dit betreft de onbegryplyke Uitgebreidheid van 't Heelal, en de Veelheid der Werelden. Beide ſtukken, door zommigen beſchouwd, als nadeelig voor de agtbaarheid der Godlyke Openbaaring; doch waar van de Hoogl. KROM het tegendeel beweert. Dit maakt het uitgewerktſte gedeelte deezes Betoogs uit, en ſtelt 'er de Schryver, blykens zyn Voorberigt, het grootſte belang in; als zynde die byzonderheid, zo veel hy weet, nog nimmer op die wyze en zo uitvoerig behandeld. Terwyl hy, 't geen daar over gezegd is in een laater, dan deeze Redenvoering werd uitgeſprooken, uitgekomen Stukje van den Hoog Eerw. JAMES BEATTIE, onlangs door den Eerw. P. LOOSJES vertaald, *de Baarblyklykheden van den Chriſtlyken Godsdienſt* getyteld, ten ſterkſten aanpryst.

Uit alles maakt de Hoogleeraar KROM dit beſluit op: „ Het is 'er zo verre af, dat de Wysbegeerte, of eenige tak van dezelve, dat ook de beoefening der Natuur- en Ster-

rekunde, den Christlyken Godsdienst zou benadeelen, of eenigen inbreuk maaken op den eerbied, welken men der Godlyke Openbaaring ſchuldig is, dat, integendeel, de waare Wysbegeerte de Openbaaring bevestigt, en eene uitgebreide beoefening van den waaren Godsdienst ook door de Natuur- en Sterrekunde, en de verheevene begrippen, welke zy ons van het Opperweezen inboezemen, grootlyks bevorderd wordt. Daar juist deeze den Christen, de verdienſten van zynen Godlyken Verloſſer, in een nog veel uitſteekender licht, en (zo wel als de onbeperkte grootheid van het Heelal) tien duizend maal grooter en heerlyker, doen beſchouwen, dan ooit te vooren. Heeft niet *daar toe* de Heere CHRISTUS, die hemelſche Afgezant, zich in de menschlyke natuur zo diep vernederd? Is hy *daar toe* niet weder uittermaate verhoogd? En wordt *daar toe* niet aan zondige menſchen, volgens de Openbaaring en het gevoelen van alle denkende Christenen, door 's Hemels gunst dat heil verkondigd; *op dat zy zich hier* ſteeds zouden vinden aangeſpoord tot den lof en de verheerlyking van hunnen grooten Schepper en Weldoener? En wie is beter geſchikt om God te verheerlyken, volgens des Heilands oogmerk, ook in de Werken der natuur, dan een Christen, die, door vlytige en Godvrugtige naaſpooring, zich van Gods groote Werken de uitgebreidſte kundigheden heeft verkreegen? Wie beter in ſtaat om God, volgens den pligt van eenen Christen, over alle zyne Werken, en dus ook de Werken der Natuur, waar in zyne *Almagt*, *Wysheid*, *Goedheid* en *Majeſteit*, zo heerlyk uitblinken, den verſchuldigden lof en eer te geeven? en het oneindig Opperweezen, met een hart vervuld van de eerbiedigſte verwondering, op het voorbeeld der Hemellingen (volgens Openb. IV: 11.) toe te juichen: *Gy Heere zyt waardig te ontvangen de heerlykheid, en de eer, en de kragt; want gy hebt alle dingen geſchaapen, en door uwen wille zyn ze, en zyn ze geſchaapen!* Ja, welk hart, dat waarlyk aangedaan is met eene opregte zugt om Gods Werken te kennen, en hem daar over te verheerlyken, zal niet zyne hoogagting voor onzen gezegenden Zaligmaaker voelen ryzen? zyne liefde tot hem op het ſterkſte gewaar worden? als hy, by het bevinden van het gebrekkige zyner kennisſe van al het geſchapene, zo wel als van het bekrompene zyner vermogens om God hier naar zynen wensch, en ook naar den eisch der zaak, te verheerlyken, zich voor den geest brengt, dat hy,

een

een eindig, in zichzelven een zondig, ſchepzel, het aan de verdienſten van den Godlyken JESUS, die door het Euangelie het leeven en de onverderflykheid heeft aan het licht gebragt; dat hy aan de gunſt, de genade en den zegen, van dien weldaadigen Zaligmaaker alleen te danken heeft, dat hy nu, met rechte *Kinderlyke* aandoeningen voor zulk een grooten God en Vader, zich in de beſchouwing van zyne verbaazende Werken mag verluſtigen! en dat hy, met zo veelen zyner medemenſchen op de wereld, die met hem in dat voorregt deelden, of immer deelen zullen, aan onzen eeuwig gezegenden en Godlyken JESUS, dien grooten Verloſſer van ſchuldige Zondaaren, zonder wiens tuſſchenkomſte het geheele menſchdom in de ellendigſte geſteldheid was, alleen verſchuldigd is, dat hy nu, God ongeveinsd naar zyn voorſchrift dienende, leeven mag in die gegronde verwagting, om eens (naa deezen) God, het dienenswaardig Opperweezen, meer volmaakt in zyne Werken te kennen, en hem daar over eeuwig te verheerlyken, wanneer zyne gebrekkige kennis zal volmaakt worden, alle ſchynbaare wanorde verdwynen, en de wyze oogmerken van het Godlyke Opperweezen zich volkomen zullen ontwikkelen!"

Wy moeten nog herinneren, dat dit Stukje, voor elk die het begeert, afzonderlyk zal te bekomen zyn, en dat het, gaat het naar zyn wensch, eerſtdaags van nog eenige andere Verhandelingen, in één of twee Stukjes, ter dikte van een bekwaam Boekdeeltje, om met elkander het *Tweede Deel*, van zyne Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige, Verhandelingen, uit te maaken, zal gevolgd worden.

Brieven en Geſprekken over eenige belangryke Waarheden van den Hervormden Godsdienst, in opzigt tot de Bevinding en Betragting der Heiligen. Voornaamlyk ingerigt tegen eenige misvattingen van zommige hedendaagſche Geſchriften over den Godsdienst. Door CORNELIS BREM, *Ouderling der Schotſche Gereformeerde Gemeente, te Rotterdam. Tweede Stuk. Te Rotterdam by* A. Bo[illegible]hall, 1792. *In gr.* 8vo.

[illegible]chen, die lust hebben om zich te verdiepen in God-[illegible]leerde Geſchiftukken, kunnen dien lust voldoen in

Digitized by Google

deeze *Geſprekken*, die men *twistige Zamenſpreekingen* zou mogen noemen, gevoerd op een langdraadigen traant, vol herhaalingen, hier en daar doorzaaid met gevallen die weinig om 't lyf hebben, en verlengd door ſtukken ontleend uit Schryvers by de Zamenſpreekers in hooge waarde gehouden. „ *Zeer zoet*," by voorbeeld, vindt een huinner, als het geſprek loopt over het ſpaaren, verſchoonen en beweldaadigen, van veele Natien en Geſlachten, om CHRISTUS wil, en dat ons Gemeenebest, eertyds zo gering, en zo diep bedolven onder heidenſche blindheid en antichriſtiſch bygeloof, zo wonderbaar verhoogd, en zo uitmuntend door het Euangelie verlicht, is, op *dat* Christus zyne gekogte ſchaapen, die hy onder ons hadt, en kende, mogt toebrengen tot den ſtal zyner Kerke, —— „ zeer zoet," zeg ik, vindt een hunner het gezegde van ELIZA COLES, *over Gods Souverainiteit*, bl. 212; „ Wat de overigen der *wereld aangaat*, *die* zyn tot „ dienſtmaagden van Christus Bruid gegeeven, *uit kragt* „ van welke gifte, *zy* ook de *zyne* zyn (hy is 't Hoofd „ der Gemeinte boven alle dingen.) Zy zyn de zyne, „ maar niet als zyn Bruid, (*gelyk de Dogters van Sodom* „ *en Samaria aan Jeruſalem* gegeeven waren; doch niet „ uit deszelfs verbond. EZECH. XVI: 61.) Zyn betrekking op *haar* maakte hem niet aanſpreekelyk voor „ *haare* ſchulden, en bragt hem onder geen verpligting „ om *haar* te herſtellen: ſchoon de prys, waar mede hy „ zyn bruid rantſoeneerde, haare dienſtmaagden ook me„ degenomen heeft, (*gelyk Abrahams ontzetten van zyn* „ *Broeder Loth*, *de Sodomiten met hem wederbragt.*) Alle „ de weldaaden, welke de wereld door de verloſſing ge„ niet, daar mogen zy naast Christus zelve de Gemeinte „ voor danken; want zy genieten dezelve om der Ge„ meinte wil, gelyk de Sodomiten om Loths wil. En; „ om vryelyk te ſpreeken, de Bruid Christi konde niet „ wel zonder haare dienſtmaagden weezen; wy *overden*„ ken weinig wat dienſt de wereld aan de Gemeinte doet; „ ſchoon zy, om dat dit haar oogmerk niet is, daar geen „ belooning voor konnen krygen, JES. X: 5-12. Ik „ zal hier alleenlyk onzes Zaligmaakers eigen gevoelen, „ JOH. XVII: 19, byvoegen, alwaar hy, (ſpreekende van „ die, welke de Vader hem gegeeven hadt, op dat hy haar „ het eeuwig leeven geeven zoude) uitdruklyk zegt, „ *dat hy zich voor haar heiligde*; 't geen in effect te zeg-

„ gen

„ gen was, dat, hadt het om *haar* niet geweest, hy „ zich om de *overige* niet uit den hemel zoude begeeven hebben."

Elders vindt die zelfde goed, de volgende rymregels van J. VAN LODENSTEYN *Uitsp.* II D. bl. 78, by te brengen:

„ Ik houd' het met de Leer der Reformatie,
„ Dat ik door Jesus voor God zuiver staa,
„ En door 't Geloof zal blyven in zyn gratie;
„ En eindelyk zo van mond ten hemel gaa,
„ Al voel ik al die fikkefakkery niet,
„ Ik weet van min noch onmin, vreugd noch pyn;
„ *'t Geloof is 't al*, en als dees' tyd voorby schiet,
„ Wat kan ik meer als in den Hemel zyn?
„ En daar moet my 't geloof der waarheid brengen."
Zo dunkt den armen letter-rasebol.
Hy meent de waarheid naar zyn zin te mengen,
En drinkt zig dan aan *zulk een waarheid* dol.

Allerzins betoonen de Zamenspreekers, „ volkomen te „ berusten in de Bepaaling der Dordsche Vaderen, die, „ en byzonder, onder hen, de Inlandsche Godgeleerden, „ wier byzondere Advysen zy ten hoogsten aanpryzen, „ de opkomst der Dwaalingen beleefd, en met de Re„ monstranten een allerheetsten stryd doorgestaan, hadden, „ uitwyzens de *Delftsche* en *Haagsche* Conferentien. —— „ Zy waren dus, zelfs eenigzins boven de Uitlandschen, „ geschikt en bevoegd, tot het welberaamen en opmaaken dier Canones, welken zy ons hebben naagelaaten." —— Hun oogmerk, in deeze *Brieven* en *Gesprekken*, was niet, gelyk zy betuigen, „ om de vastgestelde Leer onzer Kerke, tegen aanvallen van buiten, „ te verweeren of nader te staaven; maar om ons te „ sterken en te bevestigen in de waare denkbeelden, en „ in de juiste schakel der Waarheden, zo als dezelve ka„ rakterizeerend aan ons Genootschap alleen eigen zyn. „ In dat aanzien, zyn onze Waarheden een *algemeen goed*, daar alle Leden, zonder eenige uitzondering, „ eigendom aan hebben, en voor welker behoud en be„ waaring zy, op eene betaamlyke wyze, mogen en „ moeten yveren." —— In dit opzigt „ *rigide Orthodox* „ te heeten," agt een hunner geen Scheldnaam, maar een vereerenden Tytel!

Te

Digitized by Google

Te deezer oorzaake kanten de Zamenſpreekers, *met* vereende kragt, zich aan tegen allen die de *ſchakel der Waarheden* niet zamenhegten gelyk zy doen, en moeten de *Kinderen hunner Moeder*, die in Leiding van hun verſchillen, niet weinig in den loop der Geſprekken voorhouden. Hun yver blaakt by wylen heftig op als het geſprek hun brengt tot de geenen die buiten zyn. „ Men heeft," *zegt* een hunner, onder anderen, „ het thans niet ſlegts gelaaden op ons Syſtema; maar men ſteekt het ganſche Chriſtendom naar de hartader, door vervalſching van de „ waare Leer der Verzoening, en het voorſtaan en invoeren eener Zedenkunde, getooid in een Euangelisch „ kleed, doch in den grond niet anders dan een verfynd Heidendom, of Naturalismus, van 't welk men „ met MARIA zeggen mag: Zy hebben mynen Heer weggenomen, en ik weet niet waar zy Hem gelegd hebben! Getuigen, alle die zogenaamde Zedenſchriften, en „ Vertoogen van Periodieke Bladſchryvers, die, om een „ ſtuivertje te verdienen, zig aanbieden om de Natie te „ verlichten in den Godsdienſt, en u tragten wys te „ maaken, dat de Leerſtukken der Gereformeerde Kerk „ de bevordering van Volksdeugden niet alleen tegenſtaan, maar zelfs ondermynen. Zy leeren een zoort „ van Deugd en Godsdienſt, waarin de natuur van het „ geestlyk leeven, en de noodzaaklykheid der wedergeboorte, in geen aanmerking genomen, —— de Geloofsvereeniging met Christus voorby gezien —— en „ de gemeenſchapsoefening met Hem door den H. Geest „ als fantastiek, of als dweepery, getekend wordt. Dat „ BOEKJE, dat in veeler oog zo veragtlyk Boekje, waar „ uit de H. Waarheden van het Euangelie aan het domme Gemeen —— gelyk men zegt —— by aanhoudende „ herhaaling, elken Zondag, worden ingeſcherpt, is in „ veeler oog een ondraaglyke ſplinter. Wilde men dat „ maar eens overgeeven, en de *Dordſche Kanonnen* laaten „ vernagelen, dan zou al het andere zig ras ſchikken, en „ SOCRATES, zo wel als PAULUS, als Leeraar van den „ Godsdienſt erkend en geëerd worden."

Blykens den eerſten Brief, is het, (om die geestigheid over te neemen,) met de *Dordſche Kanonnen*, of liever derzelver gebruik, ſlegt geſteld. Een der Zamenſpreekeren hadt, naa zyn t'huiskomst, het Boekje, de *Canones van het Synode van Dordrecht*, dagelyks in de hand, en by hem

op

op tafel, en kon niet uitdrukken welk een licht het hem gaf in alle Leerſtukken der Kerke, en betuigde, met eene zonderlinge belangſtelling: „ Waar gaan wy heen, „ indien deeze zo gewigtige als godvrugtige beſluiten „ eens in 't vergeetboek of agter de bank raaken? en „ dit dugt ik zeer; want by wien; of in welk huisge„ zin, ik kome, het is 'er, of in 't geheel niet bekend, „ of ten eenemaal in vergeetenis. —— Maar 't geen „ my allergevoeligst treft is dit, dat ik wel eens Jonge„ lingen ontmoet, die der H. Godgeleerdheid zyn toe„ gewyd; doch dit Stuk naauwlyks kennen, en daarom„ trent zo onverſchillig beſtaan, dat ze niet, voor dat „ hun Examen op handen is, 'er aan denken, om 'er dan „ vlugtig dat gebruik van te maaken, welk noodig ſchynt „ om ſlegts hun Examen te kunnen doorſtaan. Wat is „ hier van te wagten? —— Maar wanneer men ook „ onder die geenen, die nu al in den dienst der Kerke „ geſteld zyn, en het Leeraarambt aanvaard hebben, „ onder de allerplegtigſte belofte en handtekening, dat „ zy zig, in al hun leeren, ook naar dit voorſchrift „ rigten zullen, en de leer, daar in begreepen, zullen „ voorſtaan en verdeedigen; wanneer men, zeg ik, on„ der deezen ook zulken ontmoet, by wien het weinig „ meer bekend, of in gebruik, is, dan de *Koran* van MA„ HOMMED — wat moet men dan denken?" —— De Brief-ſchryver beantwoordt deeze Vraagen niet. Doch, geſteld zynde dat deeze opgave naar waarheid is, dan zou men mogen antwoorden, om in de geestige gelykklankigheid, boven gebruikt, te blyven, dat *de Kanonnen niet vernageld behoeven te worden.*

Geographiſche Historie van den Mensch, en der alom verbreidde Viervoetige Dieren. Inhoudende eene volkomene Opgave van alle bekende Viervoetige Dieren. In het Hoogduitsch beſchreeven, door den Hooggel. Heer E. A. W. ZIMMERMAN, *Hoogleeraar in het Caroliniseh Collegie, te Brunswyk. Vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd. IIde Deel. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1791. *In gr.* 8*vo.* 515 *bl.*

Deeze band, van dit voor alle Liefhebbers der Natuurkunde zeer belangryk Werk, bevat het tweede en der-

derde deel, in welk laatſte de Hoogleeraar de Viervoetige Dieren, met de naauwkeurigſte vlyt, by elkander verzameld, en tot het aanzienlyk getal van bykans vier honderd gebragt, heeft, daar men anders naauwlyks van dezelve twee honderd vyftig telt.

Dat men ondertusſchen van ieder derzelve hier niet meer dan een ſchets, of zeer beknopte beſchryving, vind, hoofdzaakelyk met dat oogmerk opgeſteld, om ieder derzelve behoorlyk te rangſchikken, en de plaats, alwaar hetzelve zich ophoud, aan te wyzen, is gemakkelyk uit de dunte van dit Boekdeel op te maaken; en daar het genoeg bekend is, en in handen van alle Beoeffenaars der Natuurkunde gevonden word, zoude het overboodig zyn om 'er eenig Uittrekzel van te geeven.

Grondbeginzelen der Natuurkunde van den Mensch, door J. F. BLUMENBACH, *Hofraad en gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Hooge Schoole te Göttingen, enz. Uit het Latyn, door* G. J. WOLFF, *Meester der vrye Konſten, en Doctor in de Wysbegeerte en Geneeskunde. Met Plaaten. Met eene Voorreden van* R. FORSTEN. *Te Harderwyck by* J. van Kasteel, 1791. *In gr.* 8vo. *Buiten het Voorwerk, 522 bl.*

Deeze uit het Latyn vertaalde *Inſtitutiones Phyſiologicæ*, door den Hoogleeraar J. F. BLUMENBACH, tot een Handboek en Leiddraad, ten dienſte zyner Leerlingen, by het aanhooren van zyne Academiſche Onderwyzingen, en ter verdere beoeffeninge, in het licht gegeeven, zyn door den Harderwykſchen Hoogleeraar FORSTEN waardig geoordeeld, om, onder zyn opzicht, in een Nederduitsch gewaad gekleed, ook onzen Taal- en Landgenooten aangeboden te worden; en hierover zal zich gewis niemand, die eenigermaate in dit vak van kundigheden *ervaaren* is, verwonderen. Voor eerst, daar het zelve noch in onze Taal zo weinig bearbeid is, en, ten anderen, daar dit Werk van den Göttingſchen Hoogleeraar, zich, door orde, volledigheid en nochtans teffens beknoptheid, die alle daar by zeer wel in acht genomen zyn, ten ſterkſten aanpryst. Wy voor ons, kunnen dus volledig, tot de, door de Schryvers der *Comment. de rebus in ſcientiis Natur. & Med. geſtis*, en door den Hoogl. FORSTEN, in zyne voor het Werk geplaatſte Voorreden, gegeeven aan-

Digitized by Google

aanpryzing van dit Boek, onze toeſtemming geeven; en twyffelen niet, of allen, die tot de Genees- of Heelkunde opgeleid worden, zullen uit dit Werk, als een ryke bron der noodzaakelykſte en aangenaamſte kundigheden, een grooten voorraad, ter bevorderinge van hunne volgende beffeningen, kunnen ſcheppen.

Wollen in Frankryk gegroeid, voor allerfynſte Lakenen, niet min als de Spaanſche, geſchikt; met Proeven geſtaafd; door den Heer DAUBENTON. *Vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door* P. T. COUPERUS. *Te Gouda by* W. Verblaauw, 1792. *In gr.* 8vo. 66 *bl.*

Voorheen was men in *Frankryk* niet in ſtaat, één enkel ſtuk fyn Laken te maaken, dan met Wolle van de Spanjaarden gekogt. Doorzichtigen, zo als de Heer DAUBENTON, voorzagen, dat de Spanjaarden, zo dra hunne eigen Lakenfabryken eens in ſtaat kwamen, zekerlyk alle hunne Wolle binnen 's Lands zouden houden, om die zelv' te gebruiken; en daar door de Franſchen buiten ſtaat zouden ſtellen, om fyn Laken te maaken. In den Jaare 1766, raadpleegden de Heeren DE TRUDAINE, welke deeze belemmeringen, in den Handel en Fabryken, mede voorzagen, met den Heere DAUBENTON, of 'er geene mogelykheid ware, de Franſche Wolle zodanig te verbeteren, dat dezelve het gebrek van vreemde Wolle in *Frankryk* zoude kunnen vervullen. Sedert lang had de laatſte, door zyne gedaane Waarneemingen, omtrent de gemengde raſſen der Huisdieren, vermoed, dat men, door het onderling paaren van wel uitgezogte Ooijen en Rammen, in ſtaat zoude zyn om de Wollen fyner of langer te doen worden. Hy begreep dat de lucht van *Frankryk* gunſtiger was voor het Wolvee, dan de Spaanſche of Engelſche, overmids dezelve niet zo heet als in *Spanjen*, en minder nevelachtig dan in *Engeland*, is.

Het gevolg van zyn geſprek met de Heeren DE TRUDAINE was, dat de Regeering van *Frankryk*, van tyd tot tyd, Rammen en Ooijen uit *Rouſſillon*, *Vlaanderen*, *Engeland*, *Marokko*, *Thibet* en *Spanjen*, ontbood. Dat de Heer DAUBENTON alle deeze raſſen van Wolvee, in eene wat bergachtige, en gevolglyk gunſtige, Landſtreek, ter voortbrenging van de allerfynſte Wolle, naby de Stad *Montbard*, bragt, alwaar hy dezelve het geheele jaar door, nacht

nacht en dag, zonder eenige bedekking, in de opene lucht deedt blyven. Hy paarde Rammen met de allerfynſte, aan Ooijen met de allergroffſte, Wolle, en die ruim zo veel hair als wolle hadden, om door deeze uiterſten te kunnen oordeelen over den invloed, die de Ram op de Ooy hadt: en hy ſtondt zeer verwonderd, uit deeze vermenging, een Ram met allerfynſte Wolle te zien voortkomen.

Deeze verbetering was alleen door een Rouſſillonſchen Ram te wege gebragt, en gaf hem de grootſte hoop, om, door de vermenging met Spaanſche Rammen, nog gelukkiger te zullen ſlaagen. Deeze ontving hy, in den Jaare 1776, benevens eenige Spaanſche Ooijen; bezittende toenmaals zeven zeer verſcheidene raſſen van Welvee, welke hy eensdeels buiten vermenging hield, om te kunnen weeten wat van dezelve in zyne Hoederye worden zoude; anderdeels dezelve te zamen koppelde, om daaruit andere gemengde Raſſen te hebben, en te ontdekken, tot welken trap dezelve invloed op elkanderen zouden hebben, met opzicht tot de verbetering der Wolle. Door deeze Proeven, met de grootſte voorzorg, ter voorkoming van alle twyfeling, genomen, heeft hy alle de Raſſen zyner Hoederye tot den hoogſten trap van fynheid gebragt welke de Spaanſche Wollen bezitten.

Moeite hebbende om zich zelven van deeze ſchoone verbetering te overtuigen, bragt hy eenige Monſters zyner nieuwgeſchoorene Wollen naar *Parys*; doch bevond, dat noch de Verkoopers, noch de Koopers, van de Spaanſche Wolle, noch de Fabrykeurs die dezelve gebruiken, in ſtaat zyn de verſchillende fynheid daar van te onderſcheiden, voor dat zy 'er Laken van gemaakt hebben. Daar het echter noodig was, dat de uitſlag zyner Proeven den hoogſten graad van juistheid en zekerheid hadt, beſloot hy den omtrek, of de dikte, der draaden van de Wollen te meeten, door een Micrometer, voorzien van een Microscoop; door welke meeting hy duidelyk den voortgang in de verbetering van de Wollen ontdekte: zynde dit ook het eenigſte middel, om den Fabrykeur, die Wol beziet, juist te doen oordeelen omtrent den trap der fynheid van het Laken, dat hy zich voorſtelt te maken.

Zodanig eene meeting, met het Microscoop en den Micrometer, voor het algemeen te kunstmaatig zynde, heeft de Heer DAUBENTON een gemakkelyker manier, om de ver-

Digitized by Google

verſchillende trappen van fynheid der Wollen te kennen, den Herders en Eigenaars van Kudden voorgeſchreeven; welke voorſchriften in eene Memorie, van den Jaare 1777, en in het *Onderwys voor de Herders*, van den Jaare 1782, gevonden worden; welk laatſte Werk, door de *Maatſchappy ter bevorderinge van den Landbouw*, te *Amſterdam*, in het Nederduitsch vertaald, is in het licht gegeeven.

Nu ontbrak nog de grootſte proeve op deeze Franſche Wolle, naamlyk het maaken van Laken van dezelve. Om deeze ook te neemen, zond de Heer DAUBENTON 828 ℔ van dezelve naar de Koninglyke Lakenfabryk van *Chateaux du Parc*. Men maakte 'er verſcheidene gekleurde Lakenen van, en men bevond, onder het bewerken, dat deeze Wol meer ſterkte en veerkragt dan de Spaanſche Wolle bezat; hebbende tevens meer fynheid voor het oog, en meer zagtheid op het gevoel. Dezelve had zich niet alleen even fyn laaten uitſpinnen, maar men had die ſterker kunnen draaijen, zonder te breeken; terwyl de ketting zelve meer ſtevig en ſterk was, dan die van de Spaanſche Wolle. De maaker verbond zich derhalven, om voor deeze Franſche Wollen niet enkel den hoogſten prys te zullen betaalen, die voor de Spaanſche Wolle gegeeven wierdt; maar zelfs tot minderen looptyd, of *Uſo*, op den Wisſel. In 't kort, de Heer DAUBENTON had alle redenen om over den goeden uitſlag te vreden te zyn; het Laken was zwaardet dan het geen men gemeenlyk in *Frankryk*, uit Spaanſche Wolle, maakt, en het geleek meer naar het Engelſche. Het vatte de verw heel wel, en liet zich even zo goed vullen en bereiden als het Spaanſche: welk een en ander, door gepaste getuigſchriften, bevestigd wordt.

De naauwkeurige beſchryving, hoedanig de Wolle in een Noordlyker gewest dan *Spanjen*, door vermenging der Schaapen, verbeterd kan worden, moet voor onze Lakenfabrykeurs niet minder van belang gerekend worden, dan voor onze Vaderlandſche Veehouders; nadien beiden, met veel vrucht, op hetzelfde ſpoor werkzaam zouden kunnen zyn, om onze Nationaale Wolle te verbeteren, ten einde de Spaanſche ook meerder te kunnen miſſen. De Heer COUPERUS heeft met dat oogmerk dit Werkje vertaald, en hetzelve aan de *Directeuren des Oeconomiſchen Taks*, van de *Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen*, opgedraagen; beloovende in het vervolg eenige Aan-

tekeningen daar op te zullen mededeelen. Deeze kunnen zeer gewigtig zyn, vooral wanneer de Schryver het oog gelieft te vestigen op onze Nabuuren, de Engelschen, met opzicht tot de verbeteringen der Wolle. Mogt een welmeenende yver onze Landproducten mede eens tot zulk een hoogen trap brengen, als op welken zy waarschynlyk gebragt kunnen worden; gewillig zouden wy dan het gezegde van den Hoogleeraar PLOUCQUET, in deeze betrekking: dat de Hollander *die schlafmütze übers ohr ziehet*, als laster te boek stellen; daar wy echter tot heden nog geene vryheid toe hebben.

Memorien, dienende tot opheldering, van het gebeurde, geduurende den laatsten Engelschen Oorlog, door Mr. JOACHIM RENDORP, *Vryheer van Marquette, enz. enz. Twee Deelen. Te Amsterdam by J. Allart. In gr.* 8vo. *te zamen, behalven de Bylagen,* 518 *bl.*

Het verklaarde oogmerk des Burgemeesterlyken Schryvers in opgemelde *Memorien* is, „een helderer licht te doen schynen over het begin en eindigen des laatsten *Engelschen* Oorlogs, voornaamlyk over eenige byzondere Gebeurtenissen, die geduurende denzelven plaats gehad hebben, zonder een aaneengeschakeld verslag te doen van de bedryven der Oorlogende Mogenheden. Bovenal wil hy zynen Leezeren mededeelen, die omstandigheden, die zelden by anderen, dan die in het bestuur der zaaken geweest zyn, bekend zyn. Doordien hy van het begin des Jaars MDCCLXXXI Burgemeester van *Amsterdam* was geworden, hadt hy daar toe byzondere gelegenheid gehad."

Van dit Werk hadt de Burgemeester RENDORP, by zyn leeven, eenige Afdrukken aan zommigen zyner goede Vrienden ter hand gesteld: naa zyn dood ziet het voor allen het licht; en kan het niet missen, of veeler opgewekte nieuwsgierigheid vindt zich voldaan. 't Is bekend, dat de Heer RENDORP geene geringe rol speelde in het Tydvak, waar over deeze *Memorien* loopen, en dat men 'er gevolglyk opheldering in aantreft, elders vergeefsch gezogt. 't Is bekend, dat hy aan veel verwyts, in de Dagbladen en Nieuwspapieren en andere Schriften, toen uitgegeeven, ten doele stondt. Waarom ook de *Inleiding* eene soort van Verdeedigschrift behelst te-

tegen de benaamingen van *Anglomaan*, *Bruggemaaker*, *Brouwerszoon*, *Ambitieus Man*, *Ariſtocraat* en *Draayer*, *Oranje-Burgemeester* en *Oranjeklant*, hem gegeeven.

Met den aanvange des Werks zelve ſpreekt de Schryver in 't breede over de ſchadelykheid des Oorlogs voor een handeldryvend Land als ons Gemeenebest; en de noodzaaklykheid om het aangaan te vermyden van Tractaaten met vreemde Mogenheden, voornaamlyk zodanige in welke tot wederzydſche beſcherming iets beſprooken wordt, als dikwyls aanleidelyk tot Oorlogen. Hy komt op het laatst des Tweeden Deels (bl. 294) weder op dat onderwerp. Zyne aanmerkingen deswegen verdienen in 't algemeen opmerking; en heeft het onze aandagt in het doorleezen van deeze Memorien getrokken, dat de Schryver zo ſterk ſpreekt van de Ontrouw der Vorſten en der Staatsdienaaren: een en ander voorbeeld hier by-een te verzamelen, zal een ſchildery dier hooge Standsperſoonen opleveren, welke men misſchien van den Heer RENDORP niet zou verwagt hebben. „ Van Koningen „ en Vorſten te verwagten, dat zy zich naar Tractaaten, „ vrywillig, zullen ſchikken, wanneer ze met hun belang „ ſtrydig zyn, is onbezonnen (bl. 42). —— „ Die zich „ op de edelmoedigheid der Vorſten verlaat, wanneer „ hun belang daar mede ſtrydig is, bedriegt zich gro„ velyk (bl. 86). —— Men bedriegt zich dikwyls gro„ velyk, wanneer men ſtaat maakt, dat het gedrag der „ Vorſten en van hunne Ministers, of van de geenen „ die in het hoofdbeſtuur der zaaken zyn, geregeld „ wordt naar hun *waar* belang, of dat der Landen die „ zy regeeren en beſtuuren (bl. 92). —— De Historien „ van alle tyden leeren, dat eigenbelang der Vorſten „ Wetboek heeft opgeſteld, en dat op het nakomen der „ Tractaaten geen andere ſtaat kan gemaakt worden, dan „ voor zo verre zulks men dat belang ſtrookt, of ze met „ geweld tegen geweld, des noods, gehandhaafd kunnen „ worden (bl. 115). —— De ondervinding heeft ten al„ len tyde geleerd, dat het den Vorſten gemeenlyk zeer „ onverſchillig is, op wat wyze zy hun oogmerk berei„ ken (bl. 118). —— Alle Hoven denken en handelen op „ denzelfde wyze; hun oogmerk te bereiken is de zaak, „ de wyze op welke onverſchillig. Eenen verdervenden „ Oorlog aan eenen Bondgenoot te berokkenen; tot des„ zelfs byſtand zo weinig mogelyk te beſteeden; des„ zelfs belang op te offeren, als het eigen daar door

Digitized by Google

„ kan bevorderd worden, is de handelwyze van *alle Vor-*
„ ſten ten allen tyde geweest (II D. bl. 176). — 't Geen
„ bedriegery zou heeten van Burger tot Burger, is Staat-
„ kundige behendigheid by de Vorſten of hunne Mi-
„ nisters (bl. 189)." De Leer van 's Vorſten Pligt, uit de *Oeuvres Posthumes* van FREDERIK DEN II, omtrent het houden der Verbintenisſen, voorgedraagen hebbende, laat hy volgen: „ Zeer glimpig, voorwaar, is dit voorgeſteld;
„ en het is onbetwistbaar, volgens de Wetten der goede
„ Staatkunde, ja der regtmaatigheid, dat, wanneer een
„ Vorst kiezen moet tusſchen het breeken zyner Tractaa-
„ ten of den ondergang, ja aanmerkelyk onheil, zyns
„ Volks, dit laatſte het zwaarſte by hem weegen moet.
„ Maar wanneer de Vorſten aan hunne Verbintenisſen
„ niet voldoen, uit enkele zugt om hunne magt en aan-
„ zien te vergrooten, zyn zy, offchoon zy door hunne
„ magt zulks ſtrafloos kunnen doen, niet minder doem-
„ waardig dan byzondere Lieden, die aan *Wetten* en
„ Regtbanken onderhevig zyn (bl. 300)." (*) Gemelde Aanmerkingen, in de daad zeer ſcherp, ſlaan, blykens de aangeweezene bladzyden, op *Engeland*, *Rusland* en *Frankryk*.

De oorzaak van den Oorlog met *Engeland*, door den Heer RENDORP hoogst gewraakt, ſchryft hy voornaamlyk toe aan onze Regeeringsvorm, en mogelyk ook wel aan het Character onzer Natie. „ Dezelfde bedaardheid
„ van gemoedsgeſteltenisſe die ons eigen is, en in de
„ dagelykſche zamenleeving een gerust en ſtil leeven doet
„ leiden, die veel gevestigd is op het genot van ge-
„ woonlyk genoegzaame middelen van beſtaan, ſlaat dik-
„ wyls over tot onverſchilligheid: minder vatbaar zynde
„ voor aandoening over zaaken die reeds zyn, kunnen
„ wy het nog minder weezen over die nog gebeuren
„ moeten — en, wat onze Regeeringsvorm, en haaren
„ invloed op het beſtuur, en voornaamlyk op de uitvoe-
„ ring, betreft, 't is ſchier onbegrypelyk, dat deeze Re-
„ publiek zo lang geſtaan, en ſchitterende oogenblikken,
„ zelfs

(*) Wy herinneren ons, over 's Konings ſtelregel ten deezen opzigte, zeer juiste aanmerkingen, van den keurigen *Nederduitſchen* Vertaaler der *Nagelaaten Werken* van FREDERIK DEN II, ontmoet te hebben, waar toe wy onzen Leezeren wyzen. Ze zyn te vinden, in het Ifde Deel, op het *Voorberigt des Schryvers*, bl. XLVII.

Digitized by Google

„ zelfs in Oorlogstyden, gehad heeft." —— Het onderſcheiden belang, en daar uit volgend verſchillend gedrag, der Land- en Zee-Provincien wordt hier geſchetst, voornaamlyk ten aanzien van het voldoen aan de Petitien: de huishouding der Admiraliteiten komt in geen bevallig licht, en het voorzien der Fortificatien en Magazynen in geen beter. Stadhouderlooze en Stadhouderlyke tyden krygen in de berisping beide hun beurt.

„ Als men," laat de Heer RENDORP daar op volgen, „ 't geen ik op 't ſtuk van onze Regeeringsvorm, „ en de beſluitloosheid uit dezelve voortkomende, ge„ zegd heb, zonder drift en vooroordeel beſchouwt, „ zal men, vertrouw ik, met my moeten erkennen, dat „ de waare en voornaame oorſprong van de Weerloos„ heid, die het breeken met *Engeland* zo noodlottig ge„ maakt heeft, daar in gezogt moet worden. Daar by „ kan men voegen, dat, zelden of nooit, zaaken van ge„ wicht, wanneer eene tegenſtrydige wyze van denken „ plaats heeft, met die bedaardheid en onpartydigheid „ behandeld worden, als het algemeen belang zou verei„ ſchen. Menſchen zyn en blyven menſchen: de eerlyk„ ſten, wanneer zy overtuigd zyn het beste voor te heb„ ben, gaan dikwyls te ver; en, hun einde pryzenswaardig „ zynde, zyn ze meerendeels te toegeevende in de mid„ delen om tot dat einde te komen. Mogelyk hebben „ die geenen, die het breeken met *Engeland* als noodlot„ tig voor den Staat aanzagen, niet ſterk genoeg aange„ drongen eene Wapening, die alleen dat breeken had „ behooren mooglyk te maaken; misſchien hebben de „ geenen, die moede waren langer het Politiek Syſtema „ van de Republiek geheel van *Engeland* te zien afhan„ gen, en daarom *Frankryk* wilden toevallen, met te veel „ drift doorgezet, 't geen tot het bereiken van hun doel„ wit kon dienen, en verzuimd op te merken, dat het „ oogenblik allerongunſtigst was: dat ongewapend tegen „ gewapenden ten ſtryde te gaan, hoe regtvaardig de zaak „ weezen moge, alleen roekloos en geenzins dapper „ noch roemwaardig is. —— Voor my, ik beken rond„ borſtig, dat de invloed, die het Hof van *Londen* hier „ te Lande hadt, my dikwyls bovenmaatig is voorge„ komen; en dat ik gaarne de Republiek van die afhan„ gelykheid zou ontſlaagen gezien hebben." Dan hy keurt de ſtappen, om daar van ontſlaagen te geraaken, ten dien tyde, ten ſterkſten af, en verklaart, „ niet te zouden

„ hebben willen medewerken, om ons Land van het Po-
„ litiek juk der *Engelschen* onder dat der *Franschen* te
„ brengen."

Van dit te hebben willen doen, beschuldigt hy de yveraars voor de *Onbepaalde Convooyen*, en voor het aanneemen der *Gewapende Neutraliteit* van CATHARINA DE II, en wel bepaaldst den Pensionaris VAN BERCKEL, op wien hy het voorts in dit Deel doorgaande gemunt heeft, en tegen wien hy vinnig uitvaart; terwyl hy egter de Oorzaak der Oorlogsverklaaring van *Engeland* stelt in toetreeding van onzen Staat tot *Gewapende Neutraliteit*, en niet in het zogenaamd Tractaat door VAN BERCKEL met de *Americaanen* aangegaan; een handel die nogthans zyner berispinge niet ontduikt, voor zo verre ze VAN BERCKEL betreft.

Na de *Helder* vertrokken, om eene Onderhandeling over den aanleg eener bekwaame *Haven voor de Oorlogschepen* te handelen, in 't verslag waar van wy weder, een staal ontmoeten van de strydige belangen der Steden, woonde de Burgemeester RENDORP een Krygsraad by, van welken hy zich hadt willen verschoonen, 't geen ons vreemd voorkomt, daar hy van Burgemeesteren verzogt was, om, zo 'er ter gelegenheid van zyn verblyf aan de *Helder* of in *Texel* iets voorkwam, 't geen het gebruik van 's Lands Zeemagt kon bespoedigen, daar toe de hand te leenen, gelyk hy ook verklaart gedaan te hebben, schoon 'er van het in zyn byweezen beraamde uitloopen niets kwam; waarom hy ook erkent, (bl. 164) „ dat
„ 'er eene zekere flaauwheid in het bestuur der zaaken
„ regeerde. —— Eene flaauwheid die misnoegen gaf te-
„ gen de geenen, die voornaamlyk aan 't hoofd van 't
„ bestuur waren. Men weet zulks byzonderlyk aan den
„ invloed van den Hertog VAN BRUNSWYK."

De zaak diens *Hertogs*, in het toevoegen van een *Raad* aan zyn Hoogheid, wordt in het breede behandeld; en ontgaat de Heer VAN BERCKEL hier de scherpe pen des Burgemeesters niet; de wyze waar op hy het Onderhoud des Stadhouders en 't gedrag van den Raadpensionaris VAN BLEISWYK voorstelt, strekt geen dier beide tot groote eere. De Heer RENDORP, by die Onderhandeling tegenwoordig, geeft 'er een berigt van, dat vry treffend is; en, ten aanziene van de herkomst der veel gerugts maakende *Acte van Consulentschap*, eene opheldering, welke wy niet kunnen naalaaten af te schryven; terwyl het ver-

der

der des voorgevallene byzonderheden vervat, elders vergeefsch gezogt.

De Heer F. FAGEL, tweede Griffier van Hun Hoog Mogende, hadt hem, in den Jaare MDCCLXVIII, verhaald: „Dat de Heer VAN BLEISWYK, toen nog Pen„sionaris van *Delft*, en den Heere Erfstadhouder en den „Hertog byzonder toegedaan, aan zynen Vader, den „Heer Griffier FAGEL, gezegd hadt, dat, dewyl Hun Hoog „Mog. hadden goedgevonden, by hunne Resolutie van „14 April 1766, de Keizerin te verzoeken, den Hertog, „die in haare Majesteits en des Ryks dienst was, toe „te laaten, *nog eenigen tyd met zynen wyzen Raad zyne „Hoogheid te adsisteeren*, en dat het verzoek was toege„staan, het noodig was gem. Hertog daar toe als nu „te verbinden. Dat gem. Griffier daar op gevraagd hadt, „*wel wie zal daar toe het noodig opstel maaken?* en de „Heer VAN BLEISWYK geantwoord, *dat zal ik wel doen*, „— Dat, een korte poos daar naa, laatstgemelde Heer „een Concept van die Acte aan den Griffier vertoond „hadt; doch dat deeze niet hadt kunnen goedkeuren, „dat in het eerste Articul, *zonder bepaaling*, gezegd „werd, *dat de Hertog zyne Hoogheid met raad en daad*, „TEN ALLEN TYDE, *zou bystaan*, als daar in opgeslo„ten liggende eene verpligting, als of zyne Hoogheid „*ten allen tyde* den raad van den Hertog zou moeten „vraagen: dat de Heer Griffier derhalven vermeend hadt, „dat noodwendig, in plaats van *ten allen tyde*, behoor„de gesteld te worden, *zo menigmaal wy zulks van „Hoogstdenzelven zullen requireeren en noodig oordeelen*; „als mede dat de duurzaamheid van opgemelde Verbin„tenis bepaald werd op drie jaaren. Dat men daarop „goedgevonden hadt, ingevolge de eerste aanmerking, de „evengemelde woorden in Art. 1. te stellen; en, om te „voldoen aan de andere, in 't einde by te voegen, *en dit „alles zo by provisie en tot ons wederzydsch kennelyk weder„zeggens toe.* — Dat de Acte op dien voet gepas„seerd was, met kennis en goedkeuring van den Raad„pensionaris STEIN, doch buiten weeten van den Heer „VAN RHOON, die daar naa dezelve ten hoogsten hadt „afgekeurd, gelyk mede de *Engelsche* Ambassadeur, Rid„der YORKE, gedaan hadt."

Een verslag, 't geen in de zaak geheel strookt met het geen de Heer A. L. SCHLÖZER, in zyne *Verdediging des*

Hertogs VAN BRUNSWYK, (I D. bl. 41.) hadt opgegeeven. Hadt die Pleiter voor 's Hertogs Eer zich altoos zo naby de waarheid gehouden, hy zou de rechtmaatige berispingen van den Heer RENDORP ontgaan weezen, die eenige ſtaalen bybrengt, om te toonen, dat die Schryver zich, ten gevalle van zynen Held, buiten alle beſcheidenheid heeft laaten vervoeren, daar hy onzen Landaart den wreveligſten haat ſchynt toe te draagen, en de grootſte kleinagting voor 's Lands Regenten te hebben; hem van onkunde beſchuldigt, een *gehuurd Schryver* noemt; en het lot beklaagt van Lieden van een hoog aanzien, die, niet geſchikt om hunne eigene pen te gebruiken, hunne toevlugt neemen tot die van Schryvers, wier ſtyl en uitdrukkingen overeenkomſtig zyn met hunnen ſtaat en opvoeding.

Zeer breedvoerig is de Heer RENDORP in het berigt van zyn Onderhoud met *den Keizer, toen deeze te Amſterdam* zich eenigen tyd onthieldt; *doch ſchynt hy alstoen* vergeeten te hebben, wat hy van Vorſten en derzelver Character herhaalde keeren gezegd hadt; of hy zag den Keizer aan als een uitzondering op dien regel, of hy ſtelde een te groot vertrouwen in hem, of hy maakte zich ſchuldig aan vleijery.

Het overige van het Deel is ingerigt om den Penſionaris VAN BERCKEL zwart te maaken, door het verhaal eener Gebeurtenis, het niet zenden van dien Heer ter Dagvaart, die, om 's Heeren RENDORP's eigene woorden te gebruiken, „mogelyk niet weinig heeft te wege ge„ bragt, om den geest van den Man, die daar in be„ trokken is geweest, zodanig te verbitteren, dat hy „ daar door, tot wreeking van den hoon, hem (zo hy „ waande) aangedaan, op het ſterkst heeft medegewerkt, „ tot het geen wy, voornaamlyk in het Jaar 1787, heb„ ben zien gebeuren; en zich als aan het hoofd heeft „ geſteld der geenen, die zedert 5 a 6 jaaren *getracht* „ hebben, op eene geweldige wyze, alles naar hunne „ grilligheden te ſchikken, en de wettige Conſtitutie het „ onderſt boven te keeren; der geenen, die het Volk door „ bedriegelyke en muitzugtige geſchriften opgeruid hebben, „ om hun in hunne doemwaardige oogmerken behulpzaam „ te zyn; der geenen, die een goed deel der In- en Op„ gezetenen de Wapens in handen geſteld hebben, om „ door hun met geweld ondersteund te worden; en ein„ de-

„ delyk der geenen, die de zaaken tot dat uiterſte ge-
„ bragt hebben, dat zy, zelve geen meesters zynde om
„ het Paard, dat zy den breidel op den rug geſmeeten,
„ en door de ſcherpſte ſpooren als tot razernye gebragt
„ hadden, te regeeren, de waare oorzaak zyn geweest,
„ dat men vreemde Troepes heeft moeten toelaaten, ja
„ zelfs over derzelver komst, hoe ook in veele opzigten
„ noodlottig voor den Lande, zich verheugen, om het
„ hollend Ros t'onder te brengen." —— Schoon de Burgemeesterlyke Schryver niet tot rechtſtreeks ſchelden, door hem in SCHLÖZER met zo veel rechts gewraakt, overſlaat, komt hy zeer naby dit onheuſche, en gaat de paalen der beſcheidenheid te buiten. Immers hy beſchryft den Penſionaris VAN BERCKEL als een Minister, die, naa dat hy weder ter Dagvaart ging, „ niet naagelaaten heeft, by
„ alle gelegenheden, zyne kleinagting voor Burgemeesteren
„ te betoonen; die, van het oogenblik zyner terugkomst
„ in de Vergadering van *Holland*, met de bekende an-
„ dere Penſionarisſen, den grondſlag gelegen heeft tot
„ die verregaande vermetelheid, met welke zy alles naar
„ hunnen zin, 't ſcheelde hun weinig hoe zy 'er toe
„ kwamen, beſteld, en daar door deeze Provincie in zoda-
„ nigen toeſtand gebragt, hebben, dat, zonder byzondere,
„ en niet te voorziene, omſtandigheden, de zaaken nim-
„ mer, 't zy verre van in 't geheel, tamelyk herſteld
„ zouden hebben kunnen worden. — Te beklaagen, ten
„ hoogſten te beklaagen, zyn die ongelukkigen, die, ter
„ goeder trouwe, gewaand hebben, ten beste van Land
„ en Stad te hebben gehandeld, en nu de ſlachtoffers
„ zyn van de verfoeilyke kunstgreepen van doemenswaar-
„ dige verleiders."

Het Tweede Deel behelst een, tot veele byzonderheden afdaalend, verſlag van de onderſcheide poogingen, aangewend, om, door zydlingſche Onderhandelingen, eenen byzonderen Vrede met *Engeland* te treffen: het verdient geleezen te worden, om de wendingen en bogten, welke deeze zaak nam, naa te gaan; daar de Handelingen met den Heer WENTWORTH, mogelyk door jalouzie, eensklaps bleeven ſteeken, en de andere met den Heer VAN DER OUDERMEULEN, denklyk door het ongenoegen van den Heer YORK, over dat men niet direct met hem hadt willen handelen, geenen beteren voortgang gehad hadden. Het verdere beloop dier Handelinge met WENTWORTH, toen hy, onder voorwendzel van eene uitwisſeling van

Gevangenen, hier kwam om over den Vrede te handelen, en den Heer RENDORP Brieven ter hand ſtelde van Mylord STORMOND, en van Lord NORTH, vindt eene breedſpraakige vermelding; met byvoeging der redenen, waarom zulks, zonder te ſlaagen, lafliep. De toelaating van ADAMS, het *de Concert* handelen met *Frankryk*, de bemiddeling der Keizerinne van *Rusland*, de zending van den Heer BRANTSEN na *Parys*, en het verdere van den Vredehandel, wordt opgegeeven; „ die," gelyk de Heer RENDORP ſchryft, „ geheel beſtuurd was geworden door „ de geenen, die toen reeds den meesten klem der Regee„ ringe in handen hadden, en die naderhand de voor„naamſte Hoofden der zogenaamde Patriotten geweest „ zyn; en het hun bedryf was, liever de harde voor„waarden, door *Engeland* voorgeſchreeven, en ons door „ *Frankryk* opgedrongen, aan te neemen, dan *iets* beter „ of draaglyker, door directe *Handelingen* met *Engeland*, „ te verwerven." De Penſionaris VAN BERCKEL, *in deezen* een Tegenſtander van den Heer RENDORP, gaat niet vry van ſchampere aanmerkingen, en wordt het bedoelde zenden der tien Schepen na *Brest*, als eene verkeerdheid, ten toone geſteld. Den Vredehandel zelve beſchreeven hebbende, zegt de Heer RENDORP: „ Dusdanig was „ het einde van eenen Oorlog, die, door het toedoen der „ zelfde heethoofdige lieden, die de voornaamſte oorzaaken „ van deszelfs begin waren geweest, door dit Ongunſtig „ Tractaat geëindigd wierd." Wy herlazen, te deezer gelegenheid, 't geen de Schryver van het Vervolg op WAGENAAR's *Vaderlandſche Historie*, by ALLART, van deeze Onderhandelingen en Vredehandel, meldt (*), en konden niet naalaaten, met toeſtemming ons te herinneren *het* zeggen van BOLINGBROKE: „ De Opſtellers, door *onder*„ ſcheide driften aangenoopt, en tegenſtrydige oogmerken „ bedoelende, wederſpreeken elkanderen, en, door deeze „ tegenſpreeking, overtuigen zy eenen anderen. De oor„ deelkunde ſcheidt het erts van de ſchuim, en trekt „ uit verſcheide Schryvers een reeks van waaragtige ge„ vallen, welken uit een derzelven niet zyn op te maa„ ken (†)."

Ten ſlot merkt de Heer RENDORP den Oorlog met *Engeland* aan, als de eerſte aanleidende oorzaak van alle de vel-

(*) Men ſlaa na het Vde D. bl. 5, enz. 359. VI. bl. 5—110.
(†) BOLINGBROKE, *Recht gebruik der Historien*, bl. 96.

volgende Onlusten, van welke eene korte vermelding volgt; waarin de Bewerkers van een zo genaamde Grondwettige Herstelling niet gespaard worden, en de Burgemeester den Pensionaris VAN BERCKEL niet vergeet.

Hoe verre van de waarheid was een *Engelsch* Schryver over onze Onlusten, wanneer hy den Burgemeester RENDORP beschryft als een Man, door den Pensionaris VAN BERCKEL aan den ouden TEMMINK toegevoegd, en „ die, schoon hy niet gerekend kon worden onder de „ sterkste dryvers der Republicainsche Party, het Huis „ van *Oranje* en de Britsche belangen zo ongenegen, en „ zo blind aan *Frankryk* gehegt, was, als één van zyne „ Party (*)."

(*) *An Introduction to the History of the Dutch Republick for the last ten Years, reckoning from the Year* 1777. *Lond.* 1788.

Missive van Mr. E. F. VAN BERCKEL, *Oud-Pensionaris der Stad Amsterdam, aan den Heere Mr.* N. N., *houdende Antwoord op eenige gevraagde Elucidatien, raakende den Inhoud der Memorien van den Heer Mr.* JOACHIM RENDORP. *Te Haarlem by* C. Plaat. *In gr.* 8vo. 75 *bl.*

De Opgaave van het beloop der *Memorien* van den *Amsterdamschen* Burgemeester, zo even geplaatst, wees genoegzaam uit, hoe geen klein gedeelte van dezelve ingerigt is tegen den Gryzen Stadsminister VAN BERCKEL, die, in den loop des *Engelschen* Oorlogs, zo wel als in den Vredehandel met dat Ryk, eene groote maar strydige rol met den Heer van *Marquette* speelde. 's Mans klimmende jaaren hebben hem niet ongevoelig gemaakt, blykens deeze Missive, die, gelyk hy zich uitdrukt, alleen dient, om den Heer, aan wien dezelve geschreeven is, en die geenen, waar aan hy het noodig zou oordeelen den inhoud mede te deelen, „ in staat te „ stellen, om, zo veel in myn vermogen is, het waare „ oogmerk van den Heer RENDORP, naamlyk om my, „ na zyne aankomst als Burgemeester, buiten credit te „ stellen, en my uit de Vergadering van Hun Ed. Gr. „ Mog. te houden, wel te doen *penetreeren*; naardemaal „ gy zegt, dat iedereen niet *au fait* kan zyn van zo„ danige byzonderheden, welke dit oogmerk aan den „ dag kunnen leggen. —— Terwyl ik de minste intentie „ niet

Digitized by Google

„ niet heb, 't zy by deeze Misfive, of wel by *eene* „ Publieke Memorie, in eene volledige defenfie te tree„ den van myn Perfoon en Gedrag, tegen een Gefchrift, „ 't welk de duidelykfte tekenen draagt van een *Verroo„ vend Libel*. Myne verrigtingen, geduurende den tyd „ van vyf en twintig jaaren, welke ik de Regeering der „ Stad *Amfterdam*, als Penfionaris, heb gediend, zyn aan „ het Publiek te wel bekend, om het oor aan *Laftertaal* „ te kunnen leenen."

Dat de Burgemeester zyn Werk, gelyk hy in den beginne voorneemens was, *voor als nog* niet aan het Publiek mededeelde, maar het beter oordeelde, het *alleen ter kennisfe van zommige van zyne goede Vrienden te brengen*, doet den Penfionaris vraagen: „ Is dit *voor als nog* „ ook te zeggen, zo lang ik leefde, en my tegen zyn „ Lastertaal, byaldien ik het noodig oordeelde, verweeren „ konde?" —— „ Het is," *fchryft hy wyders*, „ my „ voorgekomen, dat verfcheide Lieden dat *Stuk*, by „ 's Mans leeven, geleezen, maar dat zyne beste Vrien„ den hem geraaden hadden, daar mede niet in het open„ baar te verfchynen; zekerlyk begrypende, dat hem dat „ *Zamenweefzel*, by gefenfeerde Lieden, geen eere konde „ aandoen."

De beeldtenis, door den Oud-Penfionaris van den overleden Burgemeester gegeeven, is verre van bevallig. „ Gy „ zult," fchryft hy zynen Vriend, „ by nadere Lecture „ van deeze Memorien, gewaar kunnen worden, dat ze „ het kenmerk draagen van een Man, die met zich zel„ ven zeer is ingenomen; die begrypt, alleen de zaaken „ beter te begrypen dan een ander; overal den baas „ wil fpeelen, en daarom niemand verdraagen kan, die „ hem in den weg kan zyn. —— Is het nu te *verwon*„ deren, dat zodanig een Man, by zyne aankomst tot „ de Regeering, als Burgemeester der Stad *Amfterdam*, „ en aldaar aantreffende een Penfionaris, die hy nog „ (pag. 99) de genade bewyst, van een *ervaaren Minis„ ter* te noemen, *des tyds zeer wel* by Burgemeesteren „ zynde —— begreep, dat zodanig een Minister niet zeer „ gedisponeerd zoude zyn, om, zo zeer in denkwyze, „ over 's Lands zaaken, met hem verfchillende, zig, „ blindelings, met de zyne te vereenigen; en nog min„ der om hem, in zyne heerschzugtige voorneemens, de „ behulpzaame hand te bieden? —— Kan het u verwon„ deren, dat hy, van toen af aan, met zyne *Engelfche*

„ en

„ en *Engelschgezinde* Vrienden, de handen heeft meen
„ geslaagen, om my te vervolgen, en uit de Vergadering
„ van *Holland* te houden, en, tot dat einde, my, by Hee-
„ ren zyne Medeburgemeesteren, haatlyk en verdagt te
„ maaken, waar mede hy erkennen moest, dat ik vóór
„ zyn tyd in harmonie was geweest? —— Kan het u
„ verwonderen, dat hy zig daar toe bediende van de
„ zwakheid van een oud Man, dien hy, met zyne Me-
„ deſtanders, een ſchrik op den hals joeg, als of die
„ Heer met Crimineele Procedures, wegens de berugte
„ Papieren van LAURENS, aangevallen zou worden; maar
„ weder opbeurde met de hoope, van daar van bevryd
„ te kunnen worden met my te abandoneeren, en te doen
„ voorkomen als of ik in die zaak verder zou gegaan
„ zyn, dan de Intentie van Heeren Burgemeesteren ware
„ geweest."

Tegen deeze opſpraak verdeedigt hy zich in 't breede; en beſchuldigt den Heer RENDORP van *Onwaarheden*, *Ongerymdheden*, *Tegenſtrydigheden*, *Onbeſchoftheden*, en *een opeenſtapeling van Leugen en Laster*, te ſchryven.

Tot de opgaave van byzonderheden kunnen wy ons niet inlaaten, en de Leezers, zo van de *Memorien* als van deeze *Miſſive*, moeten zelve vergelyken en oordeelen. Naa de opgaave van 't geen hy, naa zyne wederkomst in den *Haage*, verrigt hadt, vraagt hy: „ Wat
„ dunkt u, myn Heer? Heb ik met mynen arbeid, naa
„ dien tyd, de Conſtitutie van den Lande, volgens de
„ beſchuldiging van den Heer RENDORP, helpen omver
„ ſtooten; of heeft, integendeel, deeze myne arbeid al
„ aanſtonds niet gedient, om die zelfde Conſtitutie, en de
„ Rechten van de Ingezetenen, tegen alle willekeurige
„ Rechtsoefeningen, te maintineeren?

„ Voor het overige, wat aanbelangt de volgende jaa-
„ ren, die ik in *'s Haage* heb doorgebragt, is het be-
„ kend, dat ik door hun Ed. Gr. Mog. ben gecommit-
„ teerd in de Perſooneele Beſognes tot de zaaken van
„ de Oost- en West-Indiſche Compagnie; mitsgaders in
„ het Perſoneel Beſogne aan welkers hoofd de Heer
„ VAN WASSENAAR STARRENBERG, van wegen het Lid
„ der Ridderſchap, is geweest. —— Boven en behalven
„ de Commiſſie van Hun Hoog Mog. tot het onder-
„ zoek van de Non-Executie van 10 Schepen na *Brest*. —
„ Alle Beſognes die werk genoeg hebben verſchaft. ——

„ Dan

Digitized by Google

„ Dan waar van myne verrigtingen, zo wel als die van
„ myne toenmaalige mede Gecommitteerden, de goedkeu-
„ ring van de resp. hooge Committenten hebben mogen
„ wegdraagen.

„ Het was dan te wenschen geweest, dat de Heer
„ RENDORP voor de Waereld had opengelegd de zoda-
„ nige van myne andere verrigtingen, die ik, van het
„ oogenblik van myne terugkomst in de Vergadering van
„ *Holland*, met de andere *zogenaamde bekende Penfiona-*
„ *rissen*, zoude hebben in het werk gesteld, om deeze
„ Provincie in dien toestand te brengen, dien hy aldaar
„ gelieft voor te stellen. —— Dan, het is het oogmerk
„ van deeze Missive geenzins, om te treeden in een on-
„ derzoek van de oorzaaken van dien toestand. —— De
„ Posteriteit zal het best in staat zyn, om een Neutraal
„ oordeel dienaangaande te vellen.

„ Maar, byaldien 'er, *in myn retour na 's Haage*,
„ eenige kleinigheid voor Burgemeesters Kamer mogte
„ gevonden worden; (des neen,) zoude men die in alfen
„ gevalle moeten attribueeren aan de Indiscretie van den
„ Heer RENDORP, die heeft kunnen goedvinden, het
„ geen, ten mynen opzigte, in den Oud-Raad der *Stad*
„ *Amsterdam*, is omgegaan, te reveleeren; het welk nog-
„ thans nergens toe konde dienen, dan om te bewyzen,
„ dat hy de voornaamste *Roervink* van al dat werk was.
„ —— Ik, integendeel, houde het voor eene Edelmoe-
„ dige daad, dat Heeren Burgemeesteren een eerlyk en
„ getrouw Minister in zyn geschonden Eer hebben her-
„ steld."

Ten slot betuigt de Oud-Pensionaris: „ Ik heb u gee-
„ ne volledige *Apologie* beloofd; die heb ik niet van
„ nooden. Ik heb u alleenlyk toegezegd eenige Aanmer-
„ kingen, die ik meende u in staat te stellen, om te
„ kunnen oordeelen, over den Geest, waar mede de
„ voorfz. *Memorien* van den Heer RENDORP geschreeven
„ zyn —— mitsgaders om de verhaalen, die daar in,
„ byzonder ten mynen opzigte, voorkomen, op hunne
„ rechte waarde te stellen."

Onze Leezers mogen wy verzoeken, de boven aange-
haalde les van Lord BOLINGBROKE (*) ook op dit geval
toe te passen.

(*) Zie boven, bl. 634.

Ve-

Digitized by Google

Vaderlandſche Brieven; behelzende een vrymoedig en waarheidlievend onderzoek der denkwyze van den Wel Eerwaardigen Heer J. F. MARTINET, *in zyne Hiſtorie der Waereld, aangaande het Synode van Dordrecht in* 1618 *en* 1619; *het Karakter der Franſche Natie, en de Staatkundige inzigten van het Huis van Oranje, door* FREDERIK JUSTUS VAN OLDENBURG, Junior. *Alom te bekomen. In gr.* 8vo. 214 *bl.*

Wanneer hevige Partyzugt en overdrevene Gezindheidsyver in den Godsdienst, te zamen vereenigd, eenen Schryver bezielen, zal hy ongetwyfeld een lelyk Werk opleveren; en dit lelyke zal nog grootlyks vermeerderen, wanneer zulk een geſchryf grootendeels ingerigt is tegen een' Man, door zyne Bediening en Jaaren eerwaardig, en die, by zyne Medevaderlanders, zich, in veelvuldige opzigten, verdienstlyk gemaakt heeft, en nog onophoudelyk bezig is om die verdienſten te vermeerderen, door de uitgave van nuttige Werken. — Dit is het geval der *Brieven* van den Heer F. J. VAN OLDENBURG, *Junior*, of liever die zich waarſchynlyk onder dien verbloemden naam verbergt, en niets ſpaart om den Eerw. MARTINET zwart te maaken; alles byeen haalende wat, zyns agtens, kan ſtrekken om hem als Godgeleerde verdagt te maaken, en als een Ketter in het Staatkundige voor te ſtellen. Of het dien Heere gelusten zal, zich tegen deezen onheurſchen Aanvaller, om geen erger tytel te bezigen, te verzetten, weeten wy niet, ſchoon wy denken, en hoopen, dat hy zyn tyd en gaven te kostlyk zal agten, om ze te verſpillen tegen deezen Kamper — dit weeten wy, dat het ons niet lust, iets meer van dit zyn Werkje in onze *Vaderlandſche Letteroefeningen* te plaatzen.

De

Digitized by Google

De Nieuwe Reiziger; of Beſchryving van de Oude en Nieuwe Weereldt. Uit het Fransch. XXXſte Deel. Behelzende Frankryk. Te Dordrecht by A. Blusſé en Zoon, 1792. *In gr.* 8vo. 310 *bl.*

Noodig oordeelden wy het, wanneer wy het Eerſte Deel des voltooienden Vervolgs van den *Nieuwen Reiziger*, door den Abt DE LA PORTE begonnen, *Frankryk* betreffende, en Vier Deelen beſtaande, aankondigden, onzen Leezeren van het doel des *Nederduitſchen* Vervaardigers te verwittigen; en het thans noodig hun derwaards te wyzen (*).

Op den voet toen gezet gaat de Reiziger voort, en vervat dit XXXſte Deel dus het vervolg der *Franſche Geſchiedenis* van CAREL DEN VII, tot den dood van CAREL DEN IX. Dan wordt *dezelve niet agtereen* vervolgd, maar op voeglyke plaatzen afgebrooken; *eerst door het Vervolg der beredeneerde Landkaart van Frankryk, en een beknopt berigt van dezelfs oude Verdeeling.* Welk Vervolg het laatſte van dien aart is. Een Reisje door *Frankryk* geeft hem gelegenheid om van de aangeſtipte Plaatzen in de *beredeneerde Landkaart* breedvoeriger te ſpreeken. Dit Reisje vangt aan met *Fransch Vlaanderen*, en wordt voortgezet door *Picardien*, door *Normandie*, en *Isle de France*; dit laatſte Landſchap, met de Stad *Parys*, wordt in vier Brieven afgehandeld, en de laatſte in dit *Deel* betreft de Provincie *Orleanois*. In *Picardie*, te *Havre de Grace*, zynde, hadt de Reiziger zich gezet, om by afwisſeling een beknopt denkbeeld der Geſchiedenis van den Koophandel in *Frankryk* te geeven, als mede van den Godsdienst, de Aanſtelling der Biſchoppen, en verdere Godsdienſtige Beſchikkingen. —— Deeze vermenging, hoe vreemd het in de zeer verkorte opgave van den Inhoud voorkomt, wordt meestal natuurlyk ingevoerd, en geeft eene verſcheidenheid, welke de leesgraagte bezig houdt.

Thans lust het ons, den *Nieuwen Reiziger*, wiens Brieven, en dit moet men wel in 't oog houden, in den Jaare 1762 gedagtekend zyn, om reden in het Voorberigt, en onze zo even aangetoogene Aankondiging, vermeld,

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* hier boven, *bl.* 313.

meld, op zyn toertje in *Fransch Vlaanderen*, voor een gedeelte, te volgen; waar wy de Steden ontmoeten, die thans den geesfel des Oorlogs voelen, en ons in de Nieuwspapieren dagelyks voorkomen.

„ Het doet my leed, Mevrouw!" dus vangt hy aan, „ dat ik u zo weinig kan mededeelen van myne Reis door *Fransch Vlaanderen*. Byaldien gy gefteld waart op die drooge en verveelende optellingen van Kerken en Stadhuizen, zou ik mogelyk zeer lang kunnen worden, zo ik de moeite van fchryven niet ontzag, en ik niet edelmoedig genoeg was, om u tot die Schryvers te wyzen, welken in dit vak hunne arme zielen uitgeput en hunne Leezers afgefchrikt hebben om meer dan een vierde gedeelte van hun lastigen arbeid te leezen. Daar wy weinig zien dat opmerkenswaardig is, kunnen wy ook weinig verhaalen. In de eene Stad ziet men Kerken, Kloosters en Huizen, in de andere Stad zien wy ze op nieuw, en in de derde en volgende Steden bieden zich dezelfde voorwerpen al weder aan onze befchouwing aan. Aan deeze eentoonigheid ben ik reeds zo gewoon, dat ik, my in een Stad bevindende, zomtyds met moeite my deszelfs naam herinner, of ze met een, voorige verwar, uit hoofde van de gelykheid, die zy onderling hebben. Getroost u derhalven, wanneer ik met de Steden op dezelfde wyze omfpring, als ik met de Koningen gedaan heb. Ik zal u den naam flegts noemen, ingevalle ik oordeel, dat 'er niets belangryks meer van te zeggen zy.

„ Van *Calais* reeden wy na *Grevelingen*. Gy kunt u een begrip van dit plaatsje maaken, daar wy binnen een kwartier uur, op ons gemak wandelende, de geheele Stad, en alles wat 'er opmerklyk was, naauwkeurig befchouwden, en onze Kastelein by zestien zyner buuren rond ging, om een franfche kroon gewisfeld te krygen, en eindelyk onverrigter zaake wederkeerde. Van dit doodfche *Grevelingen*, (of *Graveline* in 't Fransch,) begaven wy ons naar *Duinkerken*, eene Stad, die ons vry beter aanftondt, en waar van ik, ten gelukke van myn brief, iets meer te zeggen heb.

„ Het eerfte bezoek, dat wy hier aflegden, was aan een fterveling, die honderd zes-en-zestig voeten boven de oppervlakte van den aardbodem zyn verblyf hielde. Hy was de Toornwagter, die op den kerktoorn, van gemelde hoogte, en zonder fpits, een klein woonhuisje heeft, en aldaar nagt en dag, benevens een metgezel, die hem

is toegevoegd, de wagt houdt. Van deezen Dom overzagen wy niet flegts de geheele Stad, wier aanleg zeer regelmaatig is, maar wy zagen zelfs tot in het nabuurig *Engeland*, door middel van een zeer goeden kyker, die de bewooner deezer hoogte, voor een gering fooitje, gaarne aan de nieuwsgierige oogen leent. Het ganfche Kanaal valt dus onder het bereik van den verfpieder, die 'er belang by heeft, en veelmaals hadt men 'er belang by, toen deeze Stad, zo berugt wegens zyne Kaapers, noodig hadt te weeten, wat buit 'er van verre voor haare helden kwam opdaagen."

Hier geeft de Reiziger een verhaal van den berugten JAN BART, doch dit ftappen wy voorby; wyders zegt hy van *Duinkerken*: „ Deeze Stad, welke voornaamlyk beftaat van den Sluikhandel, in een menigte foorten van Franfche Waaren, en vooral in Brandewyn, Genever en Wyn, enz. op *Engeland*, heeft niet alleen daar toe, door haare ligging en andere voorregten, de beste gelegenheid; maar befluit ten dien einde ook de gefchiktfte voorwerpen binnen haare wallen, vermids een groot aantal Bankeroutiers, en anderen, welken in hun Land niet deugen willen, zig aldaar hebben neergezet.

„ De Barakken zyn hier zeer opmerkelyk. Men kan 'er een ontzaglyk getal Soldaaten in bergen. De Schouwburg is middelmaatig. In de Kerken zyn weinig byzonderheden te zien. *Roozendaal*, een Visfchers gehugt, levert de eenigfte wandelweg op voor de Inwooners, die zig zo druk met hunnen gewoonen handel bezig houden, dat zy geen tyd hebben om dergelyke uitfpanningen te bezorgen en aan te leggen.

„ Men heeft hier in 1721 Stapelmagazynen aangelegd, tot berging van Koopwaaren, die van en na de *Franfche West-Indifche* Eilanden gevoerd worden. De Stad is vry van het gezegeld papier, de Tailles, en belastingen op het Zout. Men heeft 'er een Admiraliteitshof, een Kamer van Commercie, en meer foortgelyken. De Haringvisfchery, weleer hier zo fterk gedreeven, dat men vier of vyf honderd Buizen in zee zondt, is genoegzaam geheel verdweenen.

„ Langs een zeer goeden weg, reeden wy naar *St. Wynoxbergen*. Wy namen onzen intrek in het gouden hoofd, op de markt. Wy verwonderden ons over de menigte van Graanen, die aldaar te koop gebragt werden. Dit is ook alles, zeide de Hospes tegen ons, waar over

Digitized by Google

gy u in deeze Stad verwonderen kunt! De plaats is taamlyk wel bebouwd, doch ſtil en zonder iets aanmerkelyks op te leveren 't geen de Reiziger, die de Waereld doorgereisd heeft, een oogenblik ſtaande houden kan.

„ Wy reeden voorts na *Caſſel*, eene kleine Stad, op een zeer hoogen heuvel gebouwd. Vanhier heeft men een heerlyk uitzigt, over een menigte Steden en Dorpen, vrugtbaare Landen, dichte Boſchadien en kronkelende Rivieren, ja! zelfs over de Zee. — Wy hielden ons hier niet lang op, vermids wy den zelfden avond nog te *Ryſſel* wilden zyn. De Postwagen (*Diligence*) rydt in éénen dag van *Duinkerken* op deeze fraaije Stad, die ter Hoofdſtad verſtrekt, niet ſlegts van *Fransch Flaanderen*, maar ſteffens ook van alle veroverde *Nederlandſche Steden*; dewyl de Gouverneur aldaar zyn verblyf houdt. Men vindt hier een overvloed van pragtige Gebouwen, zo geestlyken als waereldlyken, die het bezien overwaardig zyn.

„ De Volkrykheid deezer Stad is ongemeen groot. De Bewooners zyn 'er zeer ryk, en, indien 'er roem in gelegen zy, dat men nimmer vorderingen gemaakt heeft in de grootſte en belangrykſte weetenſchap, den Godsdienst namenlyk, dan hebben de Ingezetenen deezer Stad gelyk, dat zy hun roem daar op draagen, dat zy ſteeds getrouw gebleeven is aan de Leer van *Romen*. Het is in deeze Stad, dat men de Boekkeurders vindt voor de Boeken, die, of in *Fransch Vlaanderen* gedrukt, of van buiten ingevoerd, worden. Gy begrypt, hoe laſtig het zy, wanneer men, elders woonende, de te ontvangene Boeken herwaards zenden, zomtyds 'er maanden naar wagten, en dan de onkosten betaalen, moet, ingevalle men ze weder terug krygt, dat egter vry gemaklyk gaat. Zo veel omſlag ſtremt den voortgang der fraaije Letteren niet weinig in dit oord, waar de luiden uit zigzelven niet zeer tot onderzoek genegen zyn, en waar de Geestlyken, wier belang het medebrengt dat de menigte dom en onkundig blyft, nog een grooten invloed op de harten hebben.

„ Toevallig my bevindende by een dier Heeren Boekkeurderen, vernam ik de zonderlinge wys van dit keuren, die deeze Ambtenaar, welke niet anders dan *Fransch* verſtondt, zedert verſcheide jaaren in acht nam. Wanneer hy *Latynſche* Boeken naar te zien hadt, bezigde hy daar toe een ouden Priester, die zomtyds vlaagen van kindsch-

Digitized by Google

heid hadt. Kwamen 'er *Vlaamſche* of *Hollandſche* Boeken, dan moest zyn Keukenmeid aan 't werk. Op het oordeel deezer twee weezens verliet hy zig, en naar maate de Priester by zyn verſtand, en de Keukenmeid in een goeden luim, was, werden de Boeken goed- of afgekeurd. Men heeft my verzekerd, dat men deeze keur zeer duidelyk aan zommige Boeken beſpeuren kan. De Priester was een groot liefhebber van Tabakſnuiven, dus vondt men op den taak, welken hem was aanbetrouwd, *dik*wyls afzigtige ſnuifvlakken; terwyl de Boeken, die de revue der Keukenvoogdes gepasſeerd waren, vette, ſmeerige, plekken droegen.

„ Dit Boekenkeuren is eene uitvinding van de eerwaarde Geestlykheid, welke haarer waardig is. Hoe is 't mogelyk, dat het menschdom zig zo veele eeuwen, door dit veragtelyk *gebroed*, by *den neus* heeft kunnen laaten leiden!

„ De beroemde Marſchalk DE VAUBAN *heeft zyne* kunst aan de Vestingwerken deezer Stad beſteed. Dit vernuft heeft, in dit vak, een ontzaglyken arbeid verrigt. Zonder twyfel was hy de voornaamſte Ingenieur van zyne eeuw. Over de drie honderd plaatzen heeft hy merklyk verbeterd in hunne ſterkte, en drie-en-dertig nieuwe Vestingen gemaakt; van drie-en-vyftig belegeringen was hy de Opzigter en Belegger, en bevondt zig in honderd veertig actien, die al vry hevig waren. Tot zyn lof wordt verhaald, dat, in alle zyne verrigtingen en werken, het groote, edele en menschlievende, oogmerk doorſtraalde, om, in de vernielende kunst des Oorlogs, zo veel menſchenbloed te ſpaaren, als mogelyk was.

„ In de Hoofdkerk, die aan den Heiligen PETRUS is toegewyd, vindt men een wonderdoend Lievevrouwe-Beeld. Ik heb egter opgemerkt, dat de ſmalle gemeente alleen zig thans met ſoortgelyke fraaiheden in de kleeren laat ſteeken. Een *Franschman* van eenig aanzien zal meest altoos glimlachen, of de ſchouders ophaalen, wanneer men hem van Heiligen en Wonderwerken ſpreekt.

„ De Kloosters zyn hier in groot getal, en de Geſtichten tot onderhoud van armen en ellendigen ontbreeken 'er ook niet. Men moet de *Roomſche* Landen den lof naargeeven, dat zy niet agterlyk in dien grooten pligt zyn, om ongelukkigen wel te doen! Jammer is het, dat deeze weldaadige geſteldheid van het hart

hart der ſtervelingen aldaar zo zeer misbruikt is geworden, om 'er de bedelaary te vereeuwigen van zulke onnutte lediggangers, als de Monniken zyn, die zigzelven, om den Hemel te behaagen, in vrywillige armoede ſtorten.

„ Omtrent zeven uuren van *Ryſſel*, (of *Lille* in 't *Fransch*,) kwamen wy in de Stad *Douai*. Haar omtrek is veel grooter dan *Ryſſel*, doch in ſchoonheid, volkrykheid, en veelheid van Gebouwen, ſchiet zy zeer veel by dezelve te kort. Zy ligt vry vermaaklyk aan de Rivier *de Scarpe*. JULIUS CÆSAR maakte 'er reeds gewag van, ten minſten van deszelfs Bouwers, by hem *Catuaci* geheeten.

„ De ſtilte en eentoonigheid, waarin dit verblyf der *Vlaamingers* gedompeld is, mishaagde ons zeer ſchielyk, waarom wy een beſluit namen, om 'er ten eerſten uit te vertrekken. Men vindt 'er eene Univerſiteit, op denzelfden voet ingerigt als die te *Leuven*." Van de Stigting deezer Univerſiteit, geeft de *Nieuwe Reiziger* eenig verſlag. Hy bezag 'er de Kerken en Kloosters; in een der eerſte trof hy, behalven het bezienswaardig chuor, een wonderdaadige Hostie aan, en hoorde de beuzelagtigſte vertelzels van vreemde verſchynzels. In de Kloosters, hier zeer veelvuldig, zag hy niets byzonders, dan welgevoedde Monniken, lonkende Zusters, en een menigte doodsbeenderen, gedroogde ſpieren en menſchenvellen, die men zeide weleer aan heilige menſchen te hebben toebehoord, en die men nog, op hoogtyden, en by andere gelegenheden, ter kusſching aanbiedt aan allen die 'er trek toe hebben, en 'er eenig geld voor geeven willen. Onder andere een *Nagel* van den Heiligen DOMINICUS, waar over, gelyk over andere grollen van dien aart, de Reiziger eenigzins uitweidt; doch waarin wy hem niet verkiezen te volgen.

Ten ſlot van dit Berigt, merken wy, volgens hem, aan: „ dat de oorden, omſtreeks *Douai*, aangenaam zyn, en by uitſtek vrugtbaar. Men vindt 'er verſcheide ryke en ſchoone Abtdyen, die uitgeſtrekte Landeryen bezitten; doch welker Abten weinig andere byzonderheden opleveren, dan dat zy 'er welgemest en gezond uitzien."

Digitized by Google

BOCCHI SLOTHOUWER, *J. U. D.* et Rectoris Doccumani, Tirocinium Criticum *in veteres* auctores Græcos, præsertim Orpheum, *Scylacem*, et Apollonium. Leovardiæ, *typis Cornelii van Sligh*, 1792. Absque Præfatione, 122 pp. in 8vo. *m. f.*

In *de twee* eerste Hoofdstukken van dit boekje poogt de *Heer* SLOTHOUWER eenige bedorvene plaatzen in de *Argonautica* en de *Hymni*, die op naam van ORPHEUS gaan, te verbeteren: in het derde behandelt hy zommige plaatzen uit kleinere Griekſche Dichtſtukken, die of in de *Analecta* van BRUNCK, of in de *Bibliotheca Græca* van FABRICIUS, uitgegeven zyn; als uit de *Epitaphia* van ARISTOTELES, de *Epigrammata* van ANTIPATER en PHILODEMUS, het *Carmen de Medicina ex piſcibus* van MARCELLUS SIDETES, en de *Sphaera* van EMPEDOCLES: in het vierde deelt hy eenige *giſſingen* mede op verſcheidene plaatzen van den *Periplus* van SCYLAX; en eindelyk bevat het vyfde, het welk verre het langſte is, en meer dan de helft van het boekje beſlaat, een aantal giſſingen, ſtrekkende ter verbeteringe van het *Lexicon Homericum* van APOLLONIUS *Sophista*. In het voorbygaan tracht hy ook in eenige andere Griekſche Schryvers de wááre lezing te herſtellen, als in één plaats van CALLIMACHUS (*hymn. in* DIAN. vs. 27, waar hy, en, gelyk het ons voorkomt, niet ongelukkig, πολλας in δολιχας verandert), één van PALÆPHATUS, twee of drie uit de *hymnen* van HOMERUS, of liever van zyne navolgeren, en voornamelyk in eenige plaatzen van oude *Grammatici*, die aan elkanderen dikwyls, ter herſtellinge van de waare lezing, een' wederkeerigen dienst bewyzen, en van welken hy dus, by de verbetering van APOLLONIUS, uit wien zy, en vooral HESYCHIUS, zeer veele glosſen ontleenden, noodzaaklyk verſcheidene plaatzen behandelen moest. Giſſingen ter verbeteringe van *Latynſche* Schryvers zyn zeldzaamer in dit boekje, *en* ſlechts vier in getal. Wy zullen dezelven allen opgeven, tot proeven, waar uit onze kundige Lezers des Schryvers Critiſchen geest eenigzins zullen kunnen beoordeelen. Drie van *deze* giſſingen betreffen plaatzen uit FLORUS. *Lib.* II. *cap.* 8, in het begin, waar de gewoone lezing is, *Macedoniam ſtatim ac regem Philippum Antiochus excepit*, quodam caſu, *quaſi induſtria, ſic adgubernante fortuna*, &c. De woorden *quodam caſu* mishaagden reeds lang aan de Geleerden: de gedachte van SLOTHOUWER is niet onaannemelyk, dat *caſu* ontſtaan zy uit de gelykheid der letteren van het volgende woord, en dat men lezen moete *quodam quaſi induſtria*. —— In het zelfde Hoofdſtuk, §. 9, (en niet, zo als in het boekje ſtaat, Hoofd-

Hoofdſt. XIII: de veelvuldige drukfouten niet alleen in de getallen, maar ook in de Griekſche woorden en letters, hadden meer vermyd moeten worden) leest hy *ne non aliquo ducem gerere videretur*, voor *ne non aliquo ducem genere agere videretur*. Eerst zal *gerere* op den rand verklaard zyn door *agere*, naderhand zal deze verklaaring in den tekst zyn ingedrongen, en eindelyk zal *gerere* in *genere* veranderd zyn. —— Hoofdſt. IX, §. 4, leest hy, voor *in eo mari*, *in Jonico mari*. Men weet, en de Heer WASSENBERGH heeft het onlangs, in eene opzettelyke Verhandeling, bewezen, hoe dikwyls, by de oude Schryvers, de eigen naamen verdonkerd of bedorven zyn geworden door de verdervende hand des tyds, of de onopletendheid of verbeteringszucht van onkundige en trotſche afſchryvers. —— By AVIENUS, Deſcript. Orb. Terr. vs. 1014., zoekt de Heer SLOTHOUWER uit dezelfde opmerking de waare lezing te herſtellen. Gewoonlyk leest men daar:

. . . . . hoc idem Cragus habetur
Nomine ſub genus: prope celſam ſurgit in arcem
Priſca ſide.

Hy gist *Nomine*, *et Aſpendum prope*, &c. SCHRADER heeft ondertuſſchen in die plaats de gewoone lezing tegen HUDSON, die eene andere verandering voorgeſlagen hadt, misſchien niet ten onregte, verdedigd, vooral uit vergelyking van vs. 849-851 (*).

Over het algemeen moeten wy van dit boekje getuigen, dat in hetzelve de overtuigendſte bewyzen gevonden worden van des Schryvers ſcherpzinnigheid en bondig oordeel, en van eene voor zyne jaaren zeer groote belezenheid; en wy twyfelen 'er niet aan, of alle kundige beoordeelaars zullen dit getuigenis byſtemmen, hoe zeer zy anders, even als wy, aan verſcheidene byzondere aanmerkingen, hunnen byval weigeren moeten.

In de Voorreden betuigt de Schryver niet alleen zyn' dank aan RUHNKENIUS en GESNER, die hem, vooral in het verbeteren der Gedichten, die op naam van ORPHEUS gaan, door het mededeelen der verſchillende lezingen, die zy in handſchriften vonden, hulpe toegebragt hebben; maar ook aan CONR. DINNER, die in zyn boekje de *Epithetis Græcis* verſcheidene anderszins niet bekende, en dikwyls betere lezingen, opgeeft van de plaatzen der Griekſche Dichters, die hy aanhaalt. Dewyl deze DINNER, en zyn gemelde boekje, weinig bekend zyn, zullen wy hier het berigt mededeelen, dat wy van hem, in JOECHER's *Gelehrten Lexicon*, vinden, vooral om dat men uit dit

(*) Zie zyne nagelaatene aanmerkingen op AVIENUS, in de *Poëtæ Latini minores*, door WERNSDORF uitgegeven, T. V., P. II., p. 1092.

Digitized by Google

dit berigt schynt te kunnen opmaaken, hoe hy aan die verschillende lezingen kwam. „ CONRAD DINNER, een Regtsgeleerde, „ werdt in zyn twintigste jaar Hoogleeraar in de Dichtkunde „ te Freiburg, maar legde zich naderhand, in Italië, op de „ Regten toe. Na zyne terugkomst werdt hy Raad by den „ Bisschop van Wurtzburg, en in 1589 schreef hy eene *far-* „ *rago Epithetorum Græcorum.*" Zyn verblyf in Italië zal hem zekerlyk gelegenheid gegeven hebben, om in de Bibliotheken aldaar verscheiden Handschriften te vergelyken, en van de verschillende lezingen, die hy daar in vondt, zal hy zich naderhand by zyne *Epitheta* bedient hebben.

Nieuwste Poëzy van P. J. KASTELEIJN. *Tweede Deel. Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1793. *In gr.* 8*vo.* 184 *bl.*

Onze beoordeeling van het *Eerste Deel* deezer *Nieuwste Poëzy* van den Heere KASTELEIJN (*), heeft deszelfs Plan genoeg doen kennen, om 'er heden alleen maar by te kunnen voegen: dat de Dichter, volgens dat Plan, ook in dit *Tweede Deel* voortgaat met het mededeelen van verscheidene nieuwe Dichtstukken, welke de volgende Opschriften hebben: 1. *Aan* JEZUS CHRISTUS. 2. *Het is volbragt.* 3. *De Vergenoegde.* 4. *Waare Adeld.* 5. *Aan Ontfermers.* 6. *Aan Louize.* 7. *De Zielrust.* 8. *De Eenzaamheid.* 9. *By het Graf van een' Menschenvriend.* 10. *Heden en Morgen.* 11. *Aan het Roosje.* 12. *Waare Liefde.* 13. *Aan Elise.* 14. *Bemoediging.* 15. *Lentekrans.* 16. *Rozelinde.* 17. *Aan de Hoop.* 18. *Aan de Waarheid.* 19. *De laatste traan van Elfride*, en 20. *De Kryg.* Deeze alle zyn *Lierzangen*, en beslaan te zamen 56 bl. wordende gevolgd door het reeds eenmaal uitgegeeven Treurspel *Olintes*, in veele opzichten naar het Hoogduitsch van den Vryheer VAN CRONEGK gevolgd.

Wy hebben met veel genoegen deeze Dichtstukken gelezen, en veele stoute gedachten in dezelve bewonderd. Het laatste, getyteld: *De Kryg*, achten wy een meesterstuk te zyn, het welk wy onzen Leezeren, alleen uit de volgende trekken, kunnen doen kennen. De Dichter spreekt tot zyn Onderwerp, op deeze treffende wyze:

En —— in 't beschaafd Europ ziet gy uw' zetel schraagen? ....
Verlichte Christnen zyn 't, die u ten dienste staan? ....
Zy, die den naam van wys, van groot, van edel draagen,
Gordt gy het moordzwaard aan? ....

6 Vol-

(*) In de *Algem. Vaderl. Letteroef.* van 1792, bl. 570.

O Volken! welk een waan vermeestert uwe zinnen!
Is niet uwe eerſte leus: „ bemint elkändren teêr?" ....
Rukt, daar gy, moordend, toomt, de wys van uw beminnen;
Rukt, rukt uwe outers neêr!

Hoe! 'k zie u voor de Bron van liefde nederbuigen? ....
Terug! —— verguis uw God, door uwe hulde, niet!
't Door u vergooten bloed zal tegen u getuigen,
Welke offers gy Hem biedt!

Verlicht Europe! danſchouw de daaden uwer zoonen:
Is dit het glansryk licht, dat ge over ons verſpreidt? ....
De Krygt, die 't heil des volks, Gods ſchepping zelfs, durft hoonen,
Noemt woede dapperheid!

Uw velden liggen woest; uw ſterke ſteden zinken;
Verdelging heeft haar' troon op voorſpoeds puin geplant;
Die ſnoode! —— In haare vaan doet zy dees lettren blinken:
„ Voor God en Vaderland!"

Voor God en Vaderland? .... dus huwt ze aan moord den logen;
Bedrog aan zelfbehoud: verraad aan dwinglandy:
Eh —— ô wat duiſternis bedekt, Europe, uwe oogen!
Wie is meer blind dan gy? ....

Snel naar 't onſchuldig volk, in afgeleegen oorde,
Naar 't volk, dat gy, beſchaamd, den naam van wilden geeft,
Waar nooit uw glansryk licht het duister hart doorboorde,
Dat in natuurſtaat leeft:

Maal, voor hun oog, het beeld van tegenſtrydigheden;
Zeg: „ liefde is myn geloof, en haaten is myn lust:"
Toon hun den ſtempel van uw menſchenliefde en zeden,
Terwyl gy 't wraakzwaard kuscht.

Toon hun 't gehèiligd Hoofd, waarôp uw kindren roemen;
Ontdek hun JESUS *leer, op 't Hem gewydde altaar;*
En roep dan luidkeels uit: „ wy moorden! wy verdoemen;
En volgen JESUS *naar!"*

Zie toe! dat wetloos volk zal voor uw zeden beeven,
En eerst verduisterd zyn, als gy hen klaar verlicht:
Voor eeuwig blyv' hun hals aan uw gezag ontheven,
Dat zo veel onheils ſtigt!

Waar ben ik! .... welk een ſchrik ſnelt rillend door myn leden! ....
O, JESUS! *roepen wy om hulp en byſtand aan;*
Opdat we op 't ſchuldloos hart van onzen broeder treden;
Dat hart .... te morſel ſlaan! ——

Waar ben ik! .... 'k hoor uw' naam, ó God van liefde! roemen,
Terwyl men duizenden door vuur en zwaard ontzield!
'k Hoor U den arm des krygs, ó God van vrede! noemen,
Terwyl men 't all' verniels!

Waar ben ik! .... vloek en moord, verraad en fcheringen
Zyn dienaars van een volk, dat uwen naam belyd!
't Durft, in zyn euveldaên, God! .... God! — uw glorie zingen;
U, die rechtvaardig zyt!

ô Volk! dek voor myn oog, met ondoordringbre wolken,
Het offer, dat gy Gode, op uwe altaaren biedt!
Schiet uwe blikfems neêr, ó Almagt! toon den volken,
Dat gy hun gruwlen ziet!

Neen, Almagt! dat uw hand den donder nog weêrhoude,
Die de aard, met éénen wenk, geheel verpletten zou!
Maer, reds, och! reds de fchaar, die fteeds op U betrouwde;
En keer, och keer hunn' rouw!

Zie duizend vaders om hun dierbre zoonen weenen;
Daar liggen ze, in de vaag des levens wreed ontzield!
„ De vrugt van onze hoop is met hunn' bloei verdweenen!"
Zoo fchreijen ze, geknield!

Geknield voor uwen troon, met opgeheven handen;
Met traenen in het oog; met wonden in het hart!
God! God! aanfchouw hun leed! ach! ach! hunne offerbanden
Zyn brandend, als hun fmart!

Zoo weenen moeders ook, om echtgenoote en zoonen;
En met heur traanen ftorft haar jongfte levenskracht;
Terwyl 't onnozel wigt .... hoe trillen myne toonen! —
Aan 's moeders boezem lagcht!

Koomt, koomt, aanfchouwt deez' lagch, gy, die 't bederf bevlengeld,
En u, uw' trots ten zoen, met bloed en traanen voedt;
Gy, die de menschheid fnood, nooit groots u-zelv', betengeld,
En alles bukken doet!

Koomt, koomt, aanfchouwt deez' lagch! — hy donderen in 't harte,
Meer dan het dondertuig, dat op uw wenken fnelt;
Der millioenen vloek; en deeze kreet der fmarte
Houde eindloos u bekneld!

Zoo fpiegle u elke traan, — gy deedt 'er duizend vloeijen —
Het fchrikbeeld van de wraak, in iedere oogftraal, aan!
Zoo moet' haar felle vlam in uw geweeten gloeijen,
En u met fiddring flaan!

ô Dwaal-

Digitized by Google

O Dwaalde ik, ver van hier, by onverlichte volken,
Waar ongeſtoorde rust in palmwaranden lagcht!
Dáár ryst geen kreet der ſmart ten hemel, door de wolken:
Daar prangt geen boezemklagt!

Want, ryk, ryk door natuur, en arm aan kunst te weezen,
Is ryk aan overvloed, arm aan behoefte zyn:
Dáár wordt het waar geluk genoten; niet gepreezen:
Dáár is de deugd geen ſchyn.

De zugt naar grootheid.... neen, de zugt om groot te ſchynen;
Zie daar, Europ, de bron van uw gemeene ſmart!
Toen gy eenvoudigheid voor weelde zaagt verdwynen,
Stietze u een' dolk in 't hart!

Zinds zyn de liefde en trouw van uwen grond verdreeven,
En heerschzugt ſtichtte een' troon, in uwer telgen bloed;
Zinds is de tiranny een' heldennaam gegeeven,
En 't moorden heldenmoed!

Zinds vloeit, in 't zweet des volks, het goud der dwingelanden,
En in den diadeem blinkt 's onderdrukten traan;
Zinds doet de woeste Krygde toorts den tweedracht branden....
Redt, Almagt! .... wy vergaan!

Behoeven wy wel iets meerder te zeggen, naa het mededeelen deezer Proeve, om deeze *Nieuwe Poëzy* onzen Leezeren aan te pryzen!

De yslykheid des Oorlogs, en de rampzalige gevolgen daar van, voor het heil der Burgerlyke Maatſchappyen. Treffend en natuurlyk afgeſchetst in eene Ode. Het Fransche van den bereemden Heer DE VOLTAIRE *nagevolgd*, 1792. *In gr.* 8vo. 16 *bl.*

Dat VOLTAIRE geen grooter Vriend van den Oorlog was, dan de Heer KASTELEIJN, kan uit de volgende Coupletten, van deeze zogenaamde *Ode*, blyken:

Europa is verraden door het hoofd des Oorlogs, den Duivel. —
Zy ſmelt in tranen, zy beeft! — zy bid te vergeefsch om genade;
He! gruwelyke kindermoorders! uwe ingewanden verteeren,
Gy ſtoot u zelf den dolk in 't hart.

Naa dit aan de Vorſten verweeten te hebben, ſchoon het alle juist geen Vorſten zyn, die *thans* oorlogen, vervolgt hy, aan dezelven:

Bezield u de zucht na landvermeerdering, of ſchandlyke wraakzucht
Om 't aardryk te ontvolken, en met de inrichting daar van te ſpotten?

Plant

Digitized by Google

Plant dan, ô Tirannen! vergif! jaag de pest onder de Volken,
En heersch dan over de dooden.

De Vertaaling had wel vloeijender, de Taal wel zuiverder, mogen zyn!

Gedichten van Mr. J. P. KLEYN, *en Vrouwe* A. KLEYN, *geb.* OCKERSE. *Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1792. *In. gr.* 8*vo.* 180 *bl.*

Deeze Gedichten, opgedragen aan den Heer Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN, thans *Thesaurier* van de *Unie*, beſtaan in drie uitgebreide ſtukken, getyteld: *Het Leven*, *de Dood*, en eene *Cantate* voor het derde Jubelfeest van *Utrechts* Hoogeſchoole, gevierd 31 *May* 1786; verder in eenige *Oden* en *Liederen*; vervolgens in *Elegëiſche Proeven*; en eindelyk in een *Toegift*, behelzende een uitgebreid Dichtſtuk op den Hollandſchen Landbouw: alle bevestigen den roem, welken van hunnen Dichter en hunne Dichteres, in ons Vaderland, *is uitgegaan*; zynde 'er tevens *Muzyk* op zommige vervaardigd.

Eene kleine Proeve, hoe de Dood, in zeker opzicht, in deeze Gedichten bezongen wordt, zal de waarde der overige duidelyk kenmerken.

De Dichtkunst zingt den Dood, wanneer hy, in de graven,
Een kalme rust bezorgt, aan 't zorgend hart der braaven;
Zy vreest alleen 't verderf! en haat de wreev'le hand,
Die bloed, en vuur, en vlam, verſpreidt op 't vreedig land!
Maar Gy, die, op de Zee, in de ongeſtuime golven,
Door d'afgrond van den Dood,
Schier dagelyks, wordt ingezwolgen,
En onverſchrokken blyft, by 't dreigen van den Nood!
Gy weet het, hoe de Hoop, die Vuurbaak aller wenſchen,
In Eeuw'gen nacht gehuld, ontvlugt voor 't oog der menſchen.
Gy zaagt vaak, hoe één Golf,
Terwyl 't verderf, aan uwe zyde, waarde,
Schier 't gantſche leven van een Waereldddeel bedolf,
En u alleen, by 't leven, ſpaarde! ——
Gerust op uwe kiel, hebt gy, in al zyn magt,
Den dood gezien, en tog den Dood veragt! ——

Gy hebt den Dood gezien? .... Hoe was hy? — Zyn zyne oogen
Als onweêr-blikſems uit den Hoogen? ....
En was hem de afgrond van de Zee
Ten troon? of ſtaat zyn Zetel in de Wolken,
Wen zyn Heraut zyn akelig wee
Verkondigt aan de Waterkolken? ....

Hy zwygt! —— en wyst my, op den Oceaan,
Een ſchip in nood, met onbeweeglyke oogen, aan.

't Ge-

't Gefronste voorhoofd, grysgeworden in gevaaren,
Schynt, als de Rots in Zee, te ſpeelen met de haaren. —
Zie, hoe hem 't vuur uit de oogwenk blinkt! ——
Is daar de Dood! — Hy zwygt, en vliegt ter hulpe, en zinkt.

Zoo zinkt, en ſterft de hoop, te gader
Van Weeuw en Wees! 't onmondig kind
Steekt de armen uit naar zynen dooden Vader,
En heeft geen hulp; de Vrouw derft haaren vrind,
En word niet meer bemind! ....
Het graf geeft ruſt; —— de moeijelyke dag van morgen
Doet Man, noch Vader, zorgen; ——
Maar 't eenzaam Huisgezin mist, als het ſchip, zyn reé,
En dryft in volle Zee! ....

Wy kunnen niet afzyn, om ook nog het volgend lief Stukje, getyteld: *Myne Reis*, over te neemen:

Al heb ik, op myn boot,
In 's Waerelds Zee, geen zylen;
'k Zal echter niet verwylen,
Al is de reis wat groot.

*

'k Heb riemen om te roeijen,
En kragten in myn' vuist; ——
Wat werks, te meer zal juist
My niet te zeer vermoeijen.

*

'k Wil langer niet meer dwaalen;
Ik zie myn's Vaders huis!
En zou ik dan nog draalen,
En woonen in een kluis?

*

Ik vond aan vreemde ſtranden
Niets, dan wat woesteny;
Geen haven, om te landen,
En nooit iets goeds voor my.

*

Dat and'ren voor den wind,
Al zylend, landwaart ſpoeijen!
'k Wil, als een dankbaar kind,
Myn 's Vaders bootje roeijen.

*

'k Kom tog allengskens nader
Aan 't huis van mynen Vader;

En

En zie reeds, aan de kust,
Zyn koele Tent ter rust.

*

'k Zal daar nooit meer verdwaalen;
Maar, aan myn's Broeders hand,
Hem myne reis verhaalen
Naar 't lieve Vaderland!

Het volgend Stukje: *Aan de Meisjes*, ondertekend A, kenmerkt de Dichteresse mede op eene bevallige wyze:

De bloem, die, in de Lente,
Te zorg'loos, 't hartjen opent,
Gevoelt de guure vlagen,
De swaare hand der kwyning.

*

Dit zy, ô lieve Meisjes!
Dit zy uw' gulden Spiegel:
Ontsluit uw teder hart, niet
Te zorg'loos, voor de Mannen!

*

Leert eerst hun' deugden kennen;
Ziet steeds hun' liefde groeijen:
En opent dan uw harte!
Dan blyft uw liefde bloeijend!

De *Opdragtszang* bevalt *ons* minder dan de overige Gedichten, blinkende de smaak der Duitschers, naar ons inzien, 'er wat al te sterk in door; doch, *de gustibus non est disputandum.*

Historien en zonderlinge Gevallen, uit geloofwaardige Schryvers by een verzameld, en uitgegeeven om den Leeslust in de Jeugd op te wekken. Twee Deelen. Te Rotterdam by G. A. Arrenberg, 1793. *In* 8vo., *ieder* 496 *bl.*

Moet men een Boek goedkeuren, wanneer het een goed oogmerk heeft, en aan dat oogmerk goeddeels beantwoordt, dan zal de goedkeuring, aan de Twee Boekdeelen hier boven aangekondigd, niet ontstaan kunnen. Te recht merkt de Heer REINIER ARRENBERG, die, aan 't einde der Voorreden, als Schryver, of liever Verzamelaar, voorkomt, op, de beviytiging, hier te lande, zints eenige jaaren, betoond, om de Jeugd gemaklyker en beter te leeren spellen, leezen, en door leerzaame en stigtelyke Gedichtjes deugdzaame denkbeelden in de tedere gemoederen der Kinderen in te planten. Dan, daar

Digitized by Google

daar 't noodig is, om in de Jeugd, dus aan 't leezen gebragt, de leeslust aan te wakkeren, zo is Vraag: welke Boeken haar in de handen te geeven?

Om deeze Vraag, ten dienſte der geenen, die in de Boekenkeuze verlegen ſtaan, te beantwoorden, verwerpt hy, onges inziens, hoe zeer wy, nevens hem, langwylige en zedebedervende *Romans* wraaken, en hier van te meermaalen in onze *Recenſien* blyk gegeeven hebben, de *Romans* te algemeen; en maakt zich aan dezelfde te algemeene afkeuring ſchuldig, ten aanziene van *Reisbeſchryvingen* en *Leevensverhaalen*. 'Er is tog geen volſlagen gebrek aan beknopte en goede *Romans*, ſchoon wy gaarne derzelver aantal vermeerderd, en de ongeſchikte en ſlegte ter vergetelheid gedoemd, zagen. Wy weeten, by ondervinding, dat 'er *Reisbeſchryvingen* en *Leevensverhaalen* zyn, die den tot leezen gewekten lust der ontluikende Jeugd, op eene gewenſchte wyze, bezig houden.

Doch het is juist niet vreemd, dat men, om zyne Waar aan te pryzen, mededingende Waar laag zoekt te zetten.

Verre nogthans zy het van ons, den arbeid des Heeren ARRENBERGS af te keuren; het gezegde, in den aanvange onzer Beoordeelinge, houden wy voor te recht gezegd, ſchoon wy op de wyze van deeze Boekdeelen, als alle andere, tot het gemelde einde ſtrekkende, verre overtreffende, deeze weinige bedenkingen in 't midden bragten. Wy kunnen zyne verzekering onderſchryven, „ dat de Ouders dit Boek gerust aan „ hunne Kinderen mogen in handen geeven, dat zy 'er niets „ in zullen vinden, het geen den een of anderen Godsdienst, of „ Staatsverſchillen, raakt, en dus, in geen van die beide op„ zigten, hunne Kinderen eenige denkbeelden zal inboezemen, „ welke niet met hunne gevoelens ſtrooken, veel min dat zy „ 'er iets in zullen vinden, het geen oneerbaar, of met de „ goede Zeden ſtrydig, is."

Alleen moeten wy aanmerken, dat zommige Stukken wat in 't lange loopen, als, by voorbeeld, de *Leevensbeſchryving van Paus* SIXTUS DEN V, en de *Leevensbyzonderheden* van KAREL DEN XII; dat andere van een te wreeden aart zyn, als de *Afgryslyke Wreedheden, door de Spanjaarden, by de ontdekking van America, aan de Indiaanen gepleegd*, en het *Verhaal van den Opſtand en Moord aan de Chineezen, te Batavia*.

Wy gelooven gaarne, dat de Heer ARRENBERG, in zynen voorraad, by het leezen opgezameld, waar uit hy deeze Twee Boekdeelen zamenſtelde, nog ſtofs genoeg heeft tot een *Vervolg*. In de daad, men kan die ſtoffe al den dag vinden, en dezelve zo te bewerken kost niet veel hoofdbreekende moeite.

Zal.

Digitized by Google

Zaïde, door F. SCHULZ. *Uit het Hoogduitsch* (niet *Hoogduits*). *Te Leyden by* J. Meerburg, 1793. *In* 8*vo*. 284 *bl.*

„ Wispelturig en ongetrouw zyn de Vrouwen, en onbeſten-
„ dig en valsch zyn de Mannen. Ik denk, dat ik van
„ nu af aan geen van beiden meer zal nodig hebben." —— Dus ſprak GONZALVA, een Zoon van zekeren Graaf van *Kaſtilien*, wanneer hy van beide geſlachten, in *Leon*, zeer veel geleerd had; zynde op eenmaal verlaaten van zynen Heer, bedrogen van zyne Zuster, verraaden van zynen Vriend, en mishandeld van zyne Beminde; terwyl hy nu, met oogmerk om een eenzaam verblyf op te zoeken, vermomd en ſteelswyze uit een der poorten van die Stad ſloop. Het bleek intuſſchen al ras, dat hy zich te veel op zyn denkbeeld vermeeten had. ZAÏDE, eene Schoonheid van *Tunis*, werdt op een morgen, niet verre van zyn eenzaam verblyf, voor dood door de baaren aan ſtrand *geworpen*; zy *ontvonkte* hem in liefde, en het bleek, dat zyne *lotgevallen*, *op dat oogenblik*, nog niet eens ten halven gekomen waren, indien hy nog een bloedig tweegevegt met zynen Mededinnaar ALAMIR moest houden; ontknoopende zich eindelyk alles, op eene byzondere wyze, ten voordeele van GONZALVA en ZAÏDE.

Wy hebben deeze Nederduitſche Vertaaling, over het geheel genomen, zeer net en vloeijend gevonden; intuſſchen is ons, by vergelyking tegen het Hoogduitſche, gebleken: dat de Heer SCHULZ, wiens roem, door zynen Roman *Moritz*, en vervolgens door *Leopoldine*, gevestigd is, geen de minſte aanſpraak gemaakt heeft op het Origineele van deeze *Zaïde*; indien deeze Roman geenzins door hem in het *Hoogduitsch*, maar door de Gravin DE LA FAIJETTE in het *Fransch*, geſchreeven is; zynde SCHULZ alleen de Hoogduitſche Vertaaler van denzelven. Wy begrypen niet, waarom men deeze byzonderheid in het Nederduitsch verzweegen; of, waarom men de kleine *Voorrede* van de Hoogduitſche *Zaïde* onvertaald gelaaten heeft. Of, zoude het zyn, om dat SCHULZ zegt: dat hy wel *iets* beter had kunnen doen, dan de Franſche *Zaïde* leezen; en iets aangiger, dan haar in een Duitsch gewaad te kleeden?

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhaalen uit de Middel-Eeuw en Riddertyden, door VEIT WEBER. *Uit het Hoogduitsch naar den Tweeden Druk. Te Amsterdam by* J. Weege, 1793. *In* 12mo. 438 *bl.*

VEIT WEBER's *Overleveringen der voorige Eeuwen. Iste Deel. Uit het Hoogduitsch. Uitgegeeven door Mr.* R. FEITH. *Te Haarlem by* A. Loosjes, Pz., 1793. *In gr.* 8vo. 214 *bl.*

Men ontvangt hier gelyktydig twee Vertaalingen van één Werk, het welk met veel deelneeming en gevoel in *Duitschland* geleezen is, en ook in ons Vaderland geleezen zal worden. De Schryvers der *Vaderlandsche Bibliotheek* gaven 'er, in het *Vierde Deel* van hun *Mengelwerk*, het eerst eene Proeve van; hebbende de Vertaaler van de *Verhaalen uit de Middel-Eeuw*, enz., het Stukjen, getyteld: *De Harpenaar*, aan dezelve gezonden; en deeze Proeve heeft algemeen bevallen. De Heer FEITH wenschte reeds lang, dat dit Werk onzen Landgenooten in hunne eigene taale bekend mogt worden, om dat wy byna niets uit die tyden bezitten. Toen hy den moed reeds begon op te geeven, viel hem eene Vertaaling in handen, van iemand die volstrekt onbekend wilde blyven; welke omstandigheid ten gevolge had, dat de Heer FEITH zich als Uitgeever by den Boekhandelaar gemeld heeft, en als zodanig op den Tytel geplaatst is.

Wy zeiden, dat dit Werk hier, even als in *Duitschland*, met deelneeming en gevoel geleezen zal worden. De gronden voor dit gezegde, moeten wy hier opgeeven. Het Werk van VEIT WEBER is geheel nieuw in zyn soort. Het heeft Tooneelen, die wonderbaar, woelend, teder en verschrikkelyk, zyn. Zy verplaatsen onze gedagten in die ruwe en romaneske tyden der Middeneeuwen, toen het *Vuistrecht*, of het recht van den sterksten, alles afdeed. Toen een zeldzaam mengsel van trotsch en eenvoudigheid, van grootmoedigheid en wraakzuch',

Digitized by Google

zucht, van wreedheid en tederhartigheid, van grenzeloozе liefde en onverbreekbaare trouw, aan het heerſchend karakter en de Zeden der toenmaalige Duitſchers, dien romanesken en wilden toon gaven, die nu zo vreemd is; die in de meeste van deeze Tooneelen doorblinkt; en *die*, om het ongewoone en belangryke, onze aandacht aan *zich*, als 't ware, geketend houd. Deeze toon en *denkwyze* doet ons dóórleezen, zelfs daar, waar het gezond verſtand zich anders beleedigd zoude achten. De byzondere leef- en denkwyze der handelende perſoonen maakt derhalven zeer veel van het belangryke deezes Werks uit.

Om onze Leezers zelf, uit een enkel ſtaal, te laaten oordeelen, behoeven wy alleen het wanhoopend ſterfuur van eenen Vadermoorder, van zekeren laſhartigen Ridder COENRAAD VAN WOLFSTEIN, mede te deelen; wanneer men zien zal, dat deszelfs lot zo yſelyk wordt voorgeſteld, als zyne *handelwyze* ſnood en onmenſchelyk is. —— Dan, zie hier eerst, *om de geſchiedenis vooraf* eenigzins te kennen, COENRAAD VAN WOLFSTEIN met zich zelven in overweeginge.

„ Waar zal ik rust vinden? Waar zullen de verſchriklyke beelden van myne zonden my verlaaten? Welke booze geest is in my gevaaren, dat ik my zelven dus kwel? —— Alles vertoont zich voor my zwart en bloedig. Myn lot is my zo akelig; alle myne lieden ſchynen my verraders. Ik ben ontëerd! ontëerd! elk beeld myner voorouders ſchynt my dit woord toe te roepen; hunne levenlooze oogen ſchynen my te dreigen, en hunne onbeweegbaare handen den dolk tegen my te trekken. — Ik moet hier van daan, na UDA, op dat haare kuſen deze ſchrikbeelden uit myne ziel verbannen!

„ Hoe ſchoon is de natuur! —— en evenwel *lacht zy* my niet toe. ô! Ik wil uwe ſchoonheden *vernielen*; lieflyke tuinen, u wil ik verwoesten. — — *Toen* ik nog in uwe ſchaduwen met HELENA ruſtte, verkwikkend loof, toen —— waaröm roep ik my die tyden in het geheugen te rug? Waaröm ſta ik hier en beef? Waaröm herhaal ik myne daaden? —— COENRAAD! COENRAAD! hebt gy nog nooit over uw leven nagedacht? —— Ik dwaas! zal ik dit onopgebouwd laaten, waan toe de natuur het zaad in myne ziel plantte? —— Neen, ik wil, als een duivel, de geheele ſchaar der goeden, goed, volgends hun ligchaamsgeſtel en omſtandigheden, niet naar grondregels

en

Digitized by Google

en doel, eene eeuwige vete aankondigen — niet aankondigen — maar verraderlyk hen vermoorden. Boevenſtukken kunnen my alleen opbeuren; de deugd drukt my neder.

(*Eene Stem roept heesch:*) COENRAAD! COENRAAD! COENRAAD!

COENR. Roept 'er iemand? ——

Stem. Ga na den put, en laat hem uitſcheppen; en het ligchaam, dat men daar in zal vinden, begraven.

COENR. Wee my! is het wezenlyk eene ſtem, welke my toeroept; of komt zy uit myn hart voort?

Stem. COENRAAD! COENRAAD! hoor my.

COENR. (*Beevend.*) Wie roept 'er?

Stem. De geest van uwen Vader.

COENR. Wee my! (*Zich met het gezicht ter aarde werpende.*)

Stem. Ik ben niet de geest van uwen gewaanden Vader, wiens naam gy draagt, die waart nog geduurig, als een dwaallicht, door de onderaardſche gewelven van uw Slot, of zweeft, in de gedaante van een Spook, langs den put, waar zyn ligchaam verrot. Ik ben de geest van den Echtbreeker BARTHOLOMEUS, die uwe Moeder verleidde, u teelde, en voor zich eeuwig de deuren des hemels ſloot! Gy zult my vervloeken, want gy zyt in een uur geboren, waarin de Engelen des hemels hun aangezicht afkeerden, om de verſchrikkelykſte aller daaden niet te zien. Ik vermoordde den Man van uwe Moeder, die ons verraschte, en wierp hem in den put. Laat zyn lyk begraven, op dat zyn' geest rust vinde, en my niet zoo gruwlyk kwelle. Volbreng myn bevel, en beter uw leven, anders zal ik u dezen nacht knypen met gloeijende tangen, of u met myne magere knokkels in het bed verwurgen. Volbreng het! —— Myn plaaggeest verſchynt, en ſleept my met zich door de lucht. Wee! wee! wee!

COENR. (*Naa een lang ſtilzwygen.*) Lucht! lucht! vervloekt zyt gy, Moeder! uwe onkuischheid was het zaad van alle myne zonden. Weg, van hier, dat de drivel my thans niet verraſche!"

Zy, die het rondwaaren van geesten ontkennen, zullen zekerlyk het invoeren van deeze Stem afkeuren, welke zich alleen op het buitenſpoorigst Bygeloof kan grondvesten. Maar deeze invoering verdient nog meerder afkeuring, om dat de perſoon, wiens geest hier ſpreekt, geenzins dood, maar nog in wezen, is; zo dat zyn' geest niet waaren kan. Immers, verſcheidene bladzyden yer-

der, en dus eenigen tyd laater, ontmoet deeze CORNRAAD, vluchtende voor de gezanten van het Heimgericht, zyn gemelde natuurlyke Vader BARTHOLOMEUS in eene Hut, in welke hy is afgetreden om zich te verkwikken; en alwaar hy zynen Vader doodt. Ziehier dat akelig Tooneel; maar te gelyk de verdeediging van den Schryver, wegens het invoeren van die Stem.

KLUIZENAAR. Wees welkom, Ridder, in deze kluis. Mogt ze u voor eene geruste schuilplaats zyn, gelyk zy voor my geweest is.

CORNR. Myn verblyf zal hier niet lang zyn; als de paarden wat gerust hebben, moet ik verder.

KLUIZEN. Zyt gy op de vlucht?

CORNR. Op een plaisiertogtjen zou men de paarden niet ryden, dat zy met schuim bedekt zyn.

KLUIZEN. Zeker niet, Ridder. Vergun my een oogenblik tyd, ik hoor aan het einde van myne pelgrimschap te zyn, en was met de optelling van myne zonden bezig.

CORNR. Een dwaaze arbeid; het is verstandiger, zyne schulden niet vroeger op te tellen, dan wanneer men ze betaalen moet.

KLUIZEN. En dan misschien in de handen van een onbarmhartig schuldeischer vallen! Ik heb my byna twintig jaaren bereid om myne schulden te betaalen; maar één rekening kan ik niet uitwisschen. 'Er is te veel bloed op, dan dat ik ze door eene twintigjaarige eenzaamheid zou kunnen losen. —— WOLFSTEIN! WOLFSTEIN! Gy zyt de steen des aanstoots!

CORNR. Ik? Hoe dat? —— Zyt gy dwaas?

KLUIZEN. Gy, Ridder? —— Gy zyt ——?

CORNR. Het geen ik nooit ontkend heb, CORNRAAD VAN WOLFSTEIN.

KLUIZEN. Oh! oh! (*In zwym vallende.*)

CORNR. Doet u dit in zwym vallen ——? He! oude! ——

(*Hem zoekende op te beuren.*)

KLUIZEN. (*Zich herstellende.*) Zegt gy het, Ridder, of betoverde een monster myn gehoor, gelyk het zoo dikwyls myn gezicht betoverde? —— Zyt gy CORNRAAD VAN WOLFSTEIN?

CORNR. Ik ben het.

KLUIZEN. Zyt gy het! Ha! Hel verblyd u over uwe zegepraal! —— weet, ik ben uw Vader!

CORNR. Myn Vader? Gy, broeder BARTHOLOMEUS?

KLUI-

Digitized by Google

KLUIZEN. Zegt uw hart u niets?

COENR. Het vloekt u, dewyl gy my in verrukking van wellust in de Waereld wierp, dat ik een ſpeelbal voor den duivel, een dwaas van myne lusten, en een ſpot van menſchen, werd.

KLUIZEN. Ja, gy zyt myn Zoon; ik herken u aan dezen vloek! verſchriklyk! de Zoon vloekt zynen Vader! —— ô, ik mag u niet zegenen, in mynen mond zoude de zegen u tot een vloek worden.

COENR. Drievoudig vall' hy op uw ſchandlyk hoofd! Uwe ontucht heeft my wyf en eer doen verliezen, en zal my nog om het leven brengen. Indien ik KASPER's echte Zoon was, indien niet uw, met zonden beſmette, bloed, in myne aderen vloeide, ik zou dien booswicht niet zyn, die ik ben. Alle myne zonden komen over u, die het zaad daar toe in myne ziel lag.

KLUIZEN. Over my? —— ô Myn hart wordt reeds door den zwaaren last verbryzeld. —— Zoon! zoon! heb ik u niet gewaarſchouwd in den tuin by uw Slot, om uw roekloos leven te verlaaten? Ik verborg my in een duistere hoek, hoorde u klaagen over uwe zonden, en te gelyk plans tot nieuwe maaken; toen zocht ik u te verſchrikken, noemde my een geest, ſmeekte u, dreigde u. —— Alles vergeefsch! van nieuw hebt gy u in het ſlyk der ondeugd geworpen. —— Wee! u! —— wee! my! —— Gy zyt de Bode die de hel my gezonden heeft om my in haar ryk te haalen. Gy gaat nog met eene verſchrikkelyke daad zwanger. (*Raazend.*) Vervloekt zyt gy! myn ſtervende mond ſpreekt den vloek uit, en het ryk der duisternis zal hém vervullen. —— Angſtig zult gy op aarde rondzwerven; het water zal uwen dorst niet leſſchen; het vuur u geen warmte geven; alle elementen zullen zich tegen u vereenigen. Het teder halmtjen kwetze uwen voet met doornſteken; de roos verlieze onder uwe hand zyn geur; in elke zaak, welke leven heeft, moet gy den doodskiem zien groeijen! Ieder mensch, aan wien gy u vertrouwt, u verraaden; elke vrouw, welke u toelacht, heimlyk vergif voor u kooken. Geen nacht zal u ſlaap geeven; als alles om u ſlaapt, moet uw boos geweeten u wakker houden. Alle blikſems des hemels moeten uw hair verzengen, geen een u dooden. Uw geheel leven zy een enkel doodsuur. Verhoor my, geesten des afgronds! ——

COENR. Wacht! ik zal u het *amen* ſpaaren! (*Hem het zwaard in het hart ſtootende.*)

KLUIZEN. Oh! oh! — WOLFSTEIN! gy hebt uwe laatſte ſchanddaad begaan! — Wat roept uw hart thans? —

COENR. Vadermoorder! (*Op den grond vallende, en zyn gezicht verbergende.*)

KLUIZEN. COENRAAD! COENRAAD!

COENR. Wie roept daar?

KLUIZEN. COENRAAD, ik vergeef het u. — Myn Zoon, myne geesſelroê, richt u op. — Ik wil u *nog* eens kuſſen, de roede kuſſen welke my ſloeg. —

COENR. Vader, bid uwe duivels, dat zy my *moed* geeven, om my zelven te vermoorden.

KLUIZEN. Leef! — uw laatſte uur is naby! — ô Myn Zoon! een kus! — de Hemel is voor my geſloten, de Hel opent zich — (*Wild*) een kus, duivel!

COENR. (*Opſpringende.*) Gy hebt my by *mynen rechten* naam geroepen. (*Hem kuſſende.*) Vloek zy over ons beiden!

KLUIZ. Thans wordt hy vervuld! (*Sterft.*)

COENR. Dood! — Geen leven meer in u? — Hoor! hoor! uw bloed roept my na het ſchavot! Schielyk Vader volgt uw Zoon u!"

Niet minder yſſelyk wordt vervolgens het einde van deezen Vadermoorder voorgeſteld. Eenige Knechten des nachts by het Wachtvuur zittende te vertellen, roept

EEN KNECHT. God help ons! ziet gy niet, daar achter dien hollen boom gluurt hy. Hoe hy zyne oogen draait, als of men gloeijende koolen in een kring rondzwaait.

GEORGE. Gy bloodaarts, het is vermolmd hout, *waar* voor gy ſchrikt.

HANS. Neen, George, het is een menſchengedaante, doch met lompen bedekt; daarom kan het *den duivel* niet zyn. Hy neemt de ſtatieklederen van hoogmoedige menſchen, die alles met klederpracht ophebben; daar mede moeten dan zyne helpoppen pronken, het welk den verdoemden geen geringe kwelling is.

EEN KNECHT. Het Spook komt ſteeds nader.

HANS. Ik wil het aanſpreeken.

KNECHT. Jonker, kruis u toch, dan heeft hy geen vat op u.

HANS. Ha, gy menſchelyke gedaante, wie zyt gy? wat

wat wilt gy? —— Zie GEORGE, hoe hy de magere knokkels boven zyn hoofd zamenwringt! He! hoe mager en dor, en zo rood van de terugkaatsing van ons vuur als of hy van het hoofd tot de voeten bloedde. — Spreek, monſter! of myn ſpiets zal u de tong eens losmaaken. Wat begeert gy?

DE GEDAANTE. My te warmen.

HANS. He! eene ſtem, als van eenen uitgehongerden uit het diepe Burghol! Kom nader. (*De gedaante zet zich by het vuur.*) Waarom waart gy hier in den donkeren nacht in het bosch?

DE GEDAANTE. De nacht is myn dag, Kraaijen en Uilen zyn myne zangvogelen, ineen gefronfeld mos is myn kleed.

HANS. (*Zagt tegen* GEORGE.) Zeg, het is de ſtem van WOLFSTEIN, zo waar als ik leef. (*Overluid.*) Waarom verkeert gy dan met ſpooken, en draagt een kleed uit mos en doornſtruiken geweefd.

COENRAAD. Veröordeeld! Vogelvry verklaard!

GEORGE. Aan welke misdaad hebt gy u zelven dan ſchuldig gemaakt?

COENR. Zie, daar ſtaat het aan den Hemel geſchreeven, in den melkweg met bloedletteren! Hoor, hier knerst myn beſchuldiger uit het vuur zelf! Hebt gy niets te eeten?

HANS. Ruiters kost, een ſtuk brood.

COENR. Doe het vuur weg, op dat ik het bloed niet zie, dat daar aan zit.

HANS. Gy eet zo gulzig; eet toch langzaam.

COENR. Ha! myn honger zou keiſteenen vermaalen.

HANS. Ik heb u voorheen wel gekend.

COENR. Hebt gy? Hoor, het klokjen van het Klooster luidt *hora*. (*Hy wil heengaan.*)

HANS. Blyf! (*tegen* GEORGE.) Of hy zich zelven niet verraaden zal. (*Overluid.*) Gy waart een ryk Prelaat.

COENR. Een Kardinaal, zie, nog draag ik den rooden hoed.

GEORGE. Groote God! hy heeft de hairen, met vel en al, uit het hoofd gerukt!

HANS. Leg uw hoofd in myn' ſchoot, arme man, ik zal uw ontvild hoofd met balzem waſchen.

COENR. Ha! gy doet my goed, en zyt toch een mensch! Hoe verteert my het vuur der Hel! Ik heb my gekromt over koude ſlangen en padden, nedergelegd on-

Digitized by Google

der het druppen van die gindſche rots, niets, niets, geen verkoeling. —— Hebt gy in uw Slot geen hoekjen, waar ik zeker zyn kan voor myne Vyanden? Neem my aan; ik wil u tot een voetbank dienen als gy op uw ros klimt. Stil, ſtil! —— Voetſtappen van verre. Ach! red my; zy komen.

HANS. Wees bedaard; hier zal niemand u iet doen.

GEORGE. Wie daar.

(*Twee vermomde Mannen komen.*)

EERSTE VERMOMDE. Pelgrims, die in het bosch dwaalden, en door uw Wachtvuur gelokt werden. Vergun, dat wy by u den morgenſtond afwachten.

HANS. Geern. Vanwaar koomt gy?

TWEEDE VERMOMDE. Van *Augsburg*. Wy hebben eene bedevaart volbracht naa onze lieve wouwe beeld *van de toevlucht*. Wien dient gy?

HANS. VAN WILDUNGEN.

COENR. Ik moet de Mis *lezen vóór dat het middernacht* wordt. Laat my gaan.

HANS. Gy zult blyven, ongelukkig Schepzel; gy zoudt een prooy van Wolven kunnen worden.

COENR. Beter van Wolven als van Raaven.

GEORGE. Welk nieuws is 'er in de Waereld, Pelgrims?

TWEEDE VERMOMDE. De oude Paarden, wellust, hebzucht, moord en roof; alleen men heeft hun *gouden* hoefyzers gegeeven, en daarom kunnen zy overäl *gekend* worden.

GEORGE. Boos genoeg, dat het heilige gericht daar in niet voorziet.

COENR. Ik wil gaan, goede knaapen; deeze man *ziet* 'er als myne ondeugd uit; ik wil voor u de Johanneswormtjens zoeken, en uwe ſlaapen met een krans *verſieren*.

HANS. Blyf.

EERSTE VERMOMDE. Oude man, het heilige gericht waakt nog: wy zagen onder weg nog een voorbeeld daar van; twee dienaars greepen, niet ver van ons af, eenen Vadermoorder. ——

HANS en GEORGE. (*Deinzend.*) Een Vadermoorder?

COENR. Wil ik voor u drooge ryzeren verzamelen, lieve knaapen? uwe oogen bevriezen als ys.

EERSTE VERMOMDE. Lang hadden zy hem vervolgd, hy was door dikke boſchen als een blits gekroopen, door de vlieten als een visch gezwommen, over *de rot-*

zen

zen als een ſteenbok geklauterd; maar zyn ſpoor liet hy achter zich, in het bosch, in het water, op de harde rotzen; Gods vloek maakte hem kenbaar, waar hy ging en ſtondt.

COENR. Stil, ſtil, dat wy daar de ſlaapenden niet wakker maaken; ik wil gaan, myn adem hygt te ſterk.

HANS. Gy zult blyven tot dat het dag wordt, dan zal ik u in het naaste Klooster brengen, op dat de broeders u oppaſſen.

EERSTE VERMOMDE. De huid zyner voeten hadden de ſteenen en doornen verſcheurd. ——

COENR. Zalf my die ook, beste knaap!

HANS. Arme, arme man.

EERSTE VERMOMDE. Elk zyner leden was gebrandmerkt met den ſtempel van de afſchuwelykſte misdaad, Vadermoord.

COENR. He, he, het natte hout in het vuur weent weetraanen over my!

EERSTE VERMOMDE. Eindelyk hadden de dienaars van het gericht hem gegreepen; toen hielden zy hem voor wat hy gedaan had; hielden hem voor, dat de aarde hem beevend tegen de rotzen verbeyzelen zoude, als zy zich niet haastten om hem te verdelgen uit het getal der levendigen; vermaanden hem tot bidden —— hy kon niet bidden.

COENR. Nooit! nooit! deeze worm verteert myn boezem!

EERSTE VERMOMDE. Vervolgens wierpen zy hem den ſtrop over den kop.

COENR. (*De handen omhaag ſteekende, en ſchreeuwende.*) Genade! genade!

HANS. En gy ſtondt daar by; zo ongevoelig en bedaard?

TWEEDE VERMOMDE. Wat zouden wy beginnen? Zoo ſloegen zy hem den ſtrop om den hals, als ik u thans doe, COENRAAD VAN WOLFSTEIN, u Vadermoorder. (*Hy werpt* COENRAAD *den ſtrik om den hals;* HANS *en de Knechten ſpringen op, en trekken de zwaarden.* WOLFSTEIN *zit zidderend.*)

EERSTE VERMOMDE. (*Een dolk trekkende.*) Kent gy hem? In den naam van het heilige gericht gebieden wy u, ſteekt uwe zwaarden in de ſcheden, en leert in het vervolg beter oordeelen van het heilige gericht! ——

COENR. O Vader! Vader!

EERSTE VERMOMDE. Als van de lucht, dus zyt gy

Digitized by Google

overäl van ons omringd; gelyk de bliksem overäl treffen kan, zoo treffen onze dolken op alle plaatzen den misdaadiger. Voort zondaar!

COENR. Helpt my, goede knaapen, zy verwurgen my!

TWEEDE VERMOMDE. Helpt hem door een gebed, dat God zyne ziel genadig zy. COENRAAD VAN WOLFSTEIN, de broeder BARTHOLOMEUS roept u, uw Vader schreeuwt om wraak!

COENR. Oh! oh! Laat my leven als gy menschen zyt.

TWEEDE VERMOMDE. Om den naam van mensch waardig te blyven dooden wy u. Voort ter dood. (*Zy rukken hem met zich weg; de Knechten zitten ontsteld.*)

HANS. Hoort, hoort, hoe hy schreeuwt! —— Sterker, steeds sterker! —— Thans verstomt hy." ——

Wy zyn zeer uitgebreid geweest, om dat wy het karakter, de wandaad en het einde, van deezen man geheel wilden mededeelen. *Zekerlyk zyn 'er* verscheidene tederer Tooneelen in deeze Verhaalen; *doch de barbaarschheid* der Riddertyden is in de meeste zo zigtbaar, dat veele Leezers dezelve zullen leezen, even als zommige nieuwsgierigen tegenwoordig de werking der *Guillotine*, by eene Fransche Rechtspleeging, zouden zien; ysende by het voldoen van hunne begeerte.

De voorbeelden, hier bygebragt, zyn uit het eerstgemelde, of de *Verhaalen uit de Middel-Eeuw*, enz., overgenomen. Wy hebben, by de vergelyking der beide Vertaalingen, eenige onevenheden bespeurd, die mogelyk van het byzonder gevoelen der Vertaalers, mogelyk van het vertaalen naar den eersten of tweeden druk des oorspronglyken Werks, voortvloeijen. De uitgave van den Heere FRITH schynt in twee Deelen te zullen geschieden; beloopende zyne *Overleveringen* omtrent de helft der *Verhaalen* van VEIT WEBER.

Reisbeschryvingen voor de Jeugd, door J. H. CAMPE. *Derde Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by de Wed.* J. Doll. *In 8vo.*

Verdiende het plan van den Heer CAMPE, om der Jeugd nuttige Reisbeschryvingen aan te bieden, by deszelfs volvoering steeds onze aanpryzing (*), wy kunnen

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* V D. bl. 342. N. *Algem. Va-*

nen die niet onthouden aan het Derde Deeltje, 't geen wy thans doorleezen hebben. Des Schryvers lichaamlyke ongesteldheid verpligtte hem, in den Jaare 1789, zyn best beproefd Geneesmiddel, het reizen, te gebruiken; en daar *Parys* en *Versailles*, in dat Jaar, tooneelen stonden op te leveren, die in belangrykheid en voortreflykheid door geene op den aardbol, zyns oordeels, konden overtroffen worden, „ de hartreffende Zegepraal der Menschheid over de Dwinglandy!" besloot hy, met twee jongere Vrienden vergezeld, de Reis van *Brunswyk* na *Parys* te midden van Hooimaand aan te neemen. In een reeks Brieven, aan zyne Dogter, waar in hy optekende 't geen hy op deeze Reis aanmerkenswaardig vondt, en oordeelde aan jonge Lieden, en misschien ook wel aan de zodanigen, die reeds meerder jaaren bereikt hebben, eene niet geheel nutlooze leezing te kunnen verschaffen. ——„ Gewigtige Aardryks- en Staatkundige Aanmerkingen moet men," schryft hy; „ in dezelve niet verwagten. Wil men daar op zyne aandagt vestigen, dan moet men langzaam reizen, en meer tyd over hebben, dan deeze Reiziger weezenlyk hadt. Hy is voldaan, wanneer de Leezers, die de goedheid willen hebben van hem op deezen vliegenden togt te vergezellen, by het slot, (al ware 't ook slegts uit inschiklykheid en toegeeflykheid,) denken zullen hunnen tyd niet geheel vrugtloos by hem verspild te hebben."

Het *waare* en *nuttige* erkent hy voor zyne hoofdbedoeling, en niets verzuimd te hebben om 't zelve te bereiken. Dan hy betuigt voor faalen en misgreepen, ondanks alle zyne opmerkzaamheid en naavorsching, bloot te staan; en durft zich vleijen, „ dat, indien hy, nogthans, het ongeluk mogt gehad hebben van, tegen zyn wil en weeten, verkeerd te zien en te hooren, of te oordeelen, zyne gunstige Leezers en billyke Regters wel de misslagen verbeteren, maar den mistasten, wegens zyne onwillekeurige dwaalingen, niet ten strengsten zullen beoordeelen."

Met den Reiziger te *Crefeld* komende, verlustigden wy ons in den bloei der Plaatze, en de Verdraagzaamheid onder lieden van verschillende Christenbelydenissen, daar, door bewerking van den Heer VAN DER LEIJEN, groo-

ten-

Vaderl. Letteroef. II D. bl. 35, en *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791, bl. 219.

Digitized by Google

tendeels ingevoerd en tot ſtand gebragt. — Omtrent de *Mennonieten* of *Doopsgezinden* aldaar, tekent hy aan: „ De *Mennonieten* maaken hier eene Gezindheid uit, zo „ vry als ik die ooit gezien heb. Zy ſtaan onder geen „ Synode, dat zich met Geloofsbelydenisſen bemoeit, „ hangen niet af van eene Conſiſtorie, 't welk over de „ Geweetens heerscht, weeten van geen Symboliſche Boe„ ken, neemen tot een richtſnoer van hun Geloof niets „ aan dan den Bybel en hun eigen Geweeten — in „ één woord zy zyn waare Proteſtanten, die tegen alle „ dwinglandy met betrekking tot het Geloof proteſteeren. „ Omtrent den Doop onderſcheiden zy zich van de ſtren„ ger *Mennonieten*, daar door, dat zy ieder een de vry„ heid laaten zyn kind in de wieg, of, volgens het ge„ bruik der eerſte Chriſtlyke Kerk, dan eerst te laaten „ doopen, wanneer het zelve tot gebruik van zyn ver„ ſtand, en bekwaam *is zyn Geloofsbelydenis*, naa een „ ryp overleg, gewillig af te leggen."

De Verdraagzaamheid der *Doopsgezinden*, en de ongehoudenheid van de meesten derzelven, ook in ons Vaderland, aan eenig Menschlyk opſtel, kenden wy; doch, hoe verdraagzaam hier te Lande, weeten wy niet, dat eenig Lid tot hunne Kerkgemeenſchap wordt toegelaaten, dan naa den Waterdoop in zyne Bejaardheid ontvangen te hebben. Onderzoek by de zodanigen, die de *Crefeldſche Doopsgezinde* Gemeente kenden, heeft ons geleerd, *dat* dezelve by de Aankomelingen tot hunne Gemeente niet minder dan de *Doopsgezinden* elders den Bejaarden Doop vorderen. Weshalven hier zeker een misſlag is ingeloopen omtrent de meerdere vryheid te *Crefeld* verleend. De Kinderdoop is daar zo min als ergens by de *Doopsgezinden* in gebruik. Hadt de Heer CAMPE geſchreeven, dat zy ook in hunne Kindschheid gedoopten, zonder Wederdoop, tot het Avondmaal des Heeren toelieten, hy zou waarheid geboekt hebben; dit vindt plaats in meer *Doopsgezinde* Gemeenten; dan niemand wordt een eigenlyk Lid hunner Kerkgemeenſchappe, dan naa den Doop op Belydenis zyns Geloofs ontvangen te hebben. — De Heer CAMPE zal ons deeze Onderrigting, als uit waarheidsliefde voortgeſprooten, wel ten goede willen houden.

Met veel genoegen zal men den Heer CAMPE, die ſteeds in een luſtige luim is, na *Aaken* en *Spaa*, *Luik*, *Brusſel*, tot aan *Parys*, vergezellen. Naa eene algemeene Beſchry-

ſchryving dier Hoofdſtad, volgt een Uittrekzel uit zyn Dagboek te *Parys* gehouden; een aanvang neemende op den 4 van Augustus, en loopende tot den 8 dier Maand ingeſlooten. Van welk Dagboek het vervolg en ſlot in een volgend Deel beloofd word. CAMPE's *Brieven over de Staatsomwenteling in Frankryk* (*) zyn in aller handen. Deeze Brieven aan zyne Dogter zyn laater geſchreeven, dewyl hy op eene andere plaats van de eerstgemelde gewaagt, en verbeteringen aanwyst. Slegts één plaats, bl. 147, heeft hy daar uit, ſchoon eenigzins veranderd, afgeſchreeven. Zy betreft het *Palais Royal*. Zy hebben al de bevalligheid die een onmiddelyk opſchryven van de ontmoetingen aan het verhaal byzet; terwyl de veelvuldige Aantekeningen uit MERCIER, uit de *Singularités Historiques*, *par* J. A. D***, en andere, niet weinig dienen om ons de *Franſchen* van naderby uit hunne eigene laatere Schryvers te doen kennen.

Ten blyke van het onderſcheid deezer *Brieven* met het *Dagboek* diene de beſchryving, welke hy geeft, van eene ontmoeting met de Paryſche *Poiſarden*. Naa het ſchilderen van een ſchoonen avondſtond, die hem in verrukking optoog, „ werd ik," zo luiden 's Schryvers woorden, „eensklaps, op de zeldzaamſte en onverwagtſte wyze, uit myne ſtreelende en verheevene aandoeningen, als met geweld neergeſmeeten tot de alleronaangenaamſte gewaarwordingen, uit een mengzel van verbaazing, afkeer en misnoegen, ſamengeſteld. Ik vond my naamlyk op eenmaal omhelsd van zes leelyke geele en grofgeſpierde armen; zag op het zelfde oogenblik drie afzigtige gedaanten, aan deeze armen in kleur en plompheid volkomen beantwoordende, met groote monden, dikke gezwollen lippen, vooruitſteekende kaakebeenen, en borſtelige wenkbraauwen; myne wangen naderen, en vatte uit den ſtroom van plat franſche woorden, die deeze leelyke tronies uit haare ruwe en ſchreeuwende keelen my toeduwden, den volgenden zin op: „ Vergun ons, myn Heer de Abbé, dat wy u ombelzen; gelieft ons dan te geeven wat u goeddunkt!". Myn eerſte gedagte, by deezen zeldzaamen aanval, was, dat ik in het lot van Orpheus (†) zou

(*) Zie N. *Algem. Vaderl. Lett.* V D. bl. 438.

(†) Die, volgens de Fabel, door *Traciſche* Vrouwen verſcheurd wierd.

Digitized by Google

zou deelen; de tweede, dat ik my evenwel zo goed en zo lang zou verweeren als ik kon; en zo ſtiet ik, eer ik nog die woorden recht begreepen had, deeze leelyke ſchepzels, met alle kragt die ik had, van my af. En nu tot my zelven komende, verſtond ik eerst uit den bruisſchenden ſtroom van haare woorden de eigenlyke bedoeling van deeze tedere ombelzing, en zag nu ook met welke Dames ik te doen had, en dat ik best zou doen indien ik de ſnaaren zo hoog niet ſpande. Het waren drie *Poiſardes* (Viswyven) (*), een even zo oorſpronglyke en afzigtige als geduchte klaſſe van Paryſche Vrouwen, die zich het recht aanmaatigen, om de dolſte en onbeſchaamdſte dingen te bedryven, en evenwel van ieder een met de grootſte beleefdheid behandeld worden; naardien het ten uiterſten gevaarlyk *is*, haare gramſchap gaande te maaken. Ik ontſchuldigde my derhalven, ſchielyk, en verzogt, *terwyl zy op nieuw op my aandrongen*, met haare gunstbewyzing anderen *te vereeren*, die derzelver waardiger waren dan ik, vermids men in het land, daar ik t'huis hoorde, iets van dien aart niet wist te ſchatten. Naauwlyks had ik dit gezegd, of zy riepen, al lachende, *ah! Monſieur eſt Anglois!* (deeze Heer is een *Engelschman!*) en zy verlieten my oogenbliklyk, om een anderen na te loopen, die zich gerust van haar liet ombelzen.

Naardemaal de Standbeelden deezer dagen in *Paryſ* een zo vreemd lot ondergaan hebben, willen wy met CAMPE by een en ander derzelven vertoeven. „Iets is 'er," ſchryft hy, „dat de *Nieuwe Brug* (*Pont Neuf*) een beſlisſend voordeel geeft boven de *Konings Brug* (*Pont Royal*) het eerbiedwekkend Standbeeld van den besten der Franſche Koningen, HENDRIK IV. Dit Standbeeld is geplaatst in het midden, en wel op den vasten grond, alwaar de twee bruggen, die *Pont Neuf* uitmaaken, aan het punt van het Eiland ſamenloopen. Een deftig Gedenkſtuk! Een van de weinigen, waaraan de vleijery geen deel had, en die de naaneeven nog het zelfde gevoel van liefde, dankbaarheid en verwondering, inboezemen, 't welk derzelver oprich-

(*) Men zie de treffende beſchryving van deeze Vrouwen, en het daar bygevoegde afgezette afbeeldzel, in CAMPE's *Brieven over de Staatsomwenteling van Frankryk*, bl. 59 en volg. in de Aanm. Zy zyn naar het leeven getekend.

richting by de Voorvaderen konde veroorzaaken. 's Konings gemeenzaam voorkomen, en de menigte van aangedaane menſchen, die, van den morgen tot den avond, rondom deezen Afgod der Natie vergaderd zyn, en hunne oogen op de zynen gevestigd houden, bekoort ieder een, die nog een vonkje menschlyk gevoel in zyn hart heeft, hy zy dan *Franschman* of Buitenlander. Men heeft zo wel het degengevest, als ook de teugels van het paard, des avonds naa de verovering der Bastille, met de Franſche Vryheidskokarde verſierd, onder het juichend vreugdegeſchreeuw: „Hy is weder opgeſtaan! „Hy leeft weder onder ons!" — In den beginne verbeeldde ik my, als of deeze nieuwe toeſtand de oorzaak was, waarom men zo veele menſchen, aan den voet des Standbeelds, met opgeheeven hoofden vergaderd ziet; doch men heeft my verzekerd, dat het zelfde gedrang hier ten allen tyde heeft plaats gehad (*), en dat zulks de aanhoudende uitwerking van liefde en eerbied des Volks, jegens den meestbeminden zyner Koningen, was. Jonge Erfgenaamen eener Kroone! jonge Erfprins! ei doe een togtje naar *Parys*; niet om de *Franſche* Opera, niet om het *Franſche* Hof; maar om dit Standbeeld te zien, en de Hoogagting, welke een dankbaare naakomelingſchap aan de Deugden van goede Vorſten bewyst! In geheel *Europa* is niets leerrykers voor u te zien!"..... Dit Leerzaam Standbeeld is, zints CAMPE's vertrek, door den Beeldenſtorm der Gekroonde Hoofden te *Parys*, niet meer te aanſchouwen.

„Twee byzonderheden," vaart CAMPE voort, „ontteeren dit Standbeeld, en ſtooren de treffende aandoeningen, waaraan de wandelaar, zo lang zyn oog ſlegts op de figuur van den goeden HENDRIK blyft ſtaaren, zich zo gaarne overgeeft: deeze zyn ten deele de lange en zeer ongepaste opſchriften, aan alle zyden van het voetſtuk, die niemand gaarne leest; ten deele ook de aan de hoeken van dit voetſtuk geketende ſlaavengedaanten, die elk gevoelig aanſchouwer liever in de *Seine* zou werpen,

(*) Ook heb ik, in al den tyd dat wy hier ons verblyf gehad hebben, geene vermindering van deeze menſchenhoop ontdekt, hoewel de Kokardes, aan het weer blootgeſteld, in de laatſte dagen reeds verſleten en onkennelyk geworden waren.

pen, dan ze aan de voeten van een zo goed Koning geplaatst zien. Het komt my voor, dat deeze flaaffche verfieringen aan de Standbeelden van groote Vorften, die hun geluk zo wél gemaakt hebben, een der ongelukkigfte denkbeelden is, welke de raaskallende harsfenen van eenen vleijenden Konftenaar ooit hebben uitgebroeid. Want wat wy ook, naar zyne bedoeling, immer daar by mogen denken, het is en blyft toch een onwaardig, afzigtig, denkbeeld, om het edelst fchepzel van God, den mensch, tot een beest, of, dat het zelfde is, tot een flaaf, verlaagd te zien, dien de voet van een ander mensch, of zelfs die van zyn paard, op den nek treedt. Tot zulk eene onnatuurlyke vertooning, behoorde de verheeven menschlyke gedaante immers nooit misbruikt te worden. Nimmer kon de rede een geval onderftellen, waarin de één̈e Mensch bevoegd zou weezen om den ander tot zulk een verworpen weezen te vernederen: dit denkbeeld blyft derhalven voor elk denkend aanfchouwer onnatuurlyk en afzigtig. Dit is het geval altoos; hoe veel te meer nog als dan, wanneer de gevleide Slaavenbedwinger in de daad geen Dwingeland, maar een goed, menschlievend, Vorst, een HENDRIK DE IV, was."

Dat wy hier byvoegen, wat 'er by den Heer CAMPE omging, toen hy, op het *Plein der Overwinningen* (*la Place de Victoires*), het fnoevend Gedenkteken van LODEWYK DEN XIV bezigtigde: „ Hoe oneindig verfchilde ons gevoel hier van dat geene, waar mede wy by het Standbeeld van den goeden HENDRIK op de *Nieuwe Brug* bezield waren! En met hoe veel recht heeft ook de naawereld, en zelfs het volk, het onderfcheid tusfchen deeze beide Koningen bepaald! Daar zien wy, alle uuren van den dag, famengedrongen hoopen van dankbaare naakomelingen, met eene altoos even fterke aandoening rondom het Beeld des rechtvaardigen en goeden Konings vergaderd; hier is het altoos eenzaam. Alleen de buitenlander, die dit gedenkteken der vleijery voor de eerftemaal ziet, vertoeft daar by een oogenblik, niet om de gedagtenis van den afgebeelden te eerbiedigen, maar om het werk des maakers, als een konstftuk, te befchouwen. Koel treedt hy derwaards; verontwaardigd over de vleijeryen, die hy op het voetftuk geleezen heeft, gaat hy weder heenen. Het voorbygaande volk verwaardigt den *Onfterflyken Man*, (aldus heeft de vleijer, die het

het opſchrift vervaardigde, hem genoemd,) niet meer om hem aan te zien. Hy is in deszelfs hart reeds voorlang geſtorven, terwyl HENDRIK eeuwig daar in leeven zal.

„ Het Gedenkteken beſtaat in een voetſtuk van wit marmer, waar op het van lood gegooten en verguld (*) Standbeeld van LODEWYK DEN XIV, in een opgeblaazen houding, ſtaat, zettende den voet op den nek van den driehoofdigen helhond *Cerberus*; een niet zeer edele zinſpeeling op de drie tegen hem verbondene Mogenheden, waar mede hy oorlog gevoerd hadt. Op de vier hoeken van het voetſtuk ſtaan even zo veele figuuren van brons, welke een afbeeldzel zullen zyn van de Natiën, op welke LODEWYK's Krygsbenden de Overwinning behaalden. Naast hem-zelven ziet men den God der Overwinning, die met de eene hand eenen lauwrierkrans op zyn hoofd zet, en in de andere een bundel van palm en olyftakken houdt."

Ten ſlot ſtellen wy hier nevens, 't geen de Schryver aanmerkt op het marmeren Standbeeld van LODEWYK DEN XV, door LE MOYNE: „ dit," ſchryft hy, „ is het eerſte openlyke Gedenkteken, waar aan ik een recht gepast kort en zaaklyk opſchrift vondt. Het is ontleend uit een *Romeinsch* Dichter, en luidt aldus: *Hier hoorde hy zich gaarne Vader en Vorst noemen* (†). Ondertusſchen zou, naar myn oordeel, ook dit opſchrift nog gepaster, eenvoudiger en edeler, geworden zyn, wanneer men de laatſte woorden, *atque Princeps*, weggelaaten, en alleen, *Hier hoorde hy zich gaarne Vader noemen*, daar aan geplaatst hadt. Ik heb niet noodig de reden hier van op te geeven."

(*) Welk een kenſchets! Juist zo was de regeering van deezen geëerbieden Koning —— blinkend goud van buiten, van binnen lood, 't welk de Natie verdrukte.

(†) HIC AMAT DICI PATER ATQUE PRINCEPS.

Digitized by Google

Kransje van Letterbloempjes, voor Neêrlandsch Jufferschap. 2de, 3de en 4de, Stukje. Te Dordrecht by N. van Eysden en Comp. 1791. *In* 8vo. 72 *bl. elk Stukje.*

GEMANHEER, welke zich, in de twee eerste Stukjes van dit *Kransje*, onder de letters G. M. verborg, eindigt, met het *vierde*, zyne zamenvoeging van *Lentebloempjes*. Over 't geheel zal Neêrlandsch Jufferschap hier door eenige Zangstukjes missen, die haar maar zelden deeden bloozen; en van welken eenigen, vooral in de laatste Stukjes, niet onaartig waren. Zie hier, ten bewyze, eenige Coupletten uit het Gezang: *Om de Poen is 't al te doen*; dat op de wys: *Laatstmael toen ik lag en sliep*, kan gezongen worden:

De Doctoors en Chirurgyns;
Snyders, Kappers en Krispyns,
O! O! Vrienden O!
Deze heeren villen, scheeren,
O! O! Vrienden, O!
U de volle beurzen zoo! ——

*

Maar, bemind gy de lectuur,
Koopt dan Boeken. —— Zyn die duur?
Neen, neen, Vrienden, neen!
Boekverkoopers zyn geen stroopers;
Neen, neen, Vrienden, neen,
Haar Conscientie is veel te kleen.

*

Waarom zingt een Brood-poëet,
Schoon de Vent daar schraal van eet?
't Is, 't is, Vrienden, 't is,
Al zyn lymen, Vaerzen rymen,
Is, is, Vrienden, is
Om de Splint; geloof het wis.

*

Dus, in 't kort, 't is om de Poen,
Al den drommel, slechts te doen.
Geld, geld, ó! dat geld
Maakt, schoon 't stom is, regt dat krom is.
Geld, geld, lieve geld!
Die u mist is slecht gesteld.

Schoon men de Dichters niet altyd op hun woord mag gelooven, en vooral niet wanneer zy tot lof van de Boekverkoopers zingen, zo gelooven wy toch, dat het laatste Couplet wel *van harten* gemeend is.

RE-

Digitized by Google

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aa, (*C. C. H. van der*) De Vereischten van waare Godsvrugt, om Gods Beeld op Aarde te weezen. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 339

——— 's Menschen Ingang tot Heerlykheid, om, in het toekomende Leeven, Gods Beeld in volmaaktheid te weezen. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 517

Adams, (*J.*) Antwoord op het Werk van *T. Paine*, getyteld: *De Rechten van den Mensch.* Dordr. by *A. Blussé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 414

——— Dit zelfde Antwoord. Haarl. by *J. v. Walré en Comp.* en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 414

Afbeelding van *Hugo de Groot*, in het gewaad van eenen Metzelaar, zo als hy, by zyne ontkoming van Loevestein, uit het Huis van *Abraham Daatzelaar* gegaan, en vervolgens uit Gorinchem gevlugt, is, enz. Leyd. by *P. H. Trap*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 423

Amsterdam in zyne Geschiedenissen, Voorregten, Koophandel, enz. beschreeven, om te dienen ten Vervolge op het Werk van *Jan Wagenaar*, 20ste Stuk. Amst. en Harl. by *P. Conradi* en *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 28

——— in zyne Geschiedenissen in 't kort. VIde en laatste Deel. Met *Prentverbeeldingen.* Amst. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 1-16-0 606

B.

Barneveld, (*W. van*) De Zamenstelling van het Water op Lavoisieriaansche Gronden proefondervindelyk verklaard, enz. Amst. by *de Erven P. Meyer en G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 390

Digitized by Google

Baudelocque, (*J. L.*) Verloskunde. Naar den nieuwen, voortreflyk verbeterden, en aanmerkelyk uitgebreiden, Druk uit het Fransch vertaald, en met eenige Aanmerkingen vermeerderd, door *A. Soek.* In IV Deelen, of 5 Stukken. Met *Plaaten.* Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 15-0-0 20

Baum, (*J. C.*) Aanmerkingen en Byvoegzels tot zyne Leerreden over den derden Artykel van de Augsburgſche Geloofsbelydenis. Amſt. by *G. Daalwyk*, *f* 0-2-0 15

Becol, (*A.*) Bundel van Godgeleerde meest Katechetiſche Verhandelingen, uitgegeeven door *P. Meyboom.* Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 189

Bedenkingen over de Nieuwerwetſche Leerwyze van Euangeliſche Waarheden, enz. in gemeenzaame Brieven van *A. V.* aan zynen Vriend *E. G. H.* Alom, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 5

Bell, (*B.*) Zamenſtel van Heelkunde. *Uit het Engelsch* vertaald, en met Aantekeningen en Byvoegzels verrykt. 1ſte Stuk. Met *Plaaten.* Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, en Amſt. by *M. Schalekamp* en *W. Holtrop*, in gr. 4to. *f* 2-4-0 484

Benyowsky, (Graaf *van*) Gedenkſchriften en Reizen. IIde Deel. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 262

——— IVde en laatſte Deel. *f* 1-5-0 398

Berckel, (*E. F. van*) Misſive, houdende Antwoord op eenige gevraagde Elucidatien, raakende den Inhoud der Memoriën van den Heer Mr. *J. Rendorp.* Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 635

Bernſtein, (*J. G.*) Nieuw Heelkundig Woordenboek, bevattende de nieuwſte Ontdekkingen die in de laatſte *jaaren* in de Heelkunde gedaan zyn. Uit het Hoogduitsch vertaald door *J. Daams.* IIIde Deel. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 345

Beſchryving (Volledige) van alle Konſten, Ambagten, Handwerken, Fabryken, Trafyken, derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen, enz. 9de Stuk. De *Papiermaaker.* Met *Plaaten.* Dordr. by *A. Blusſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 5-12-0 109

——— 10de Stuk. De *Waschbleeker* en *Waschkaarſenmaaker.* *f* 4-0-0 534

Bibliotheek. (Scheikundige) Door een Gezelſchap van Beminnaaren deezer Weetenſchap. Iſte Deels 1ſte Stuk.

Digitized by Google

Stuk. Delft by *M. Roelofswaert*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 68

Blumenbach, (*J. F.*) Grondbeginzelen der Natuurkunde van den Mensch. Uit het Latyn, door *G. J. Wolff.* Met *Plaaten.* Met eene Voorreden van *R. Forſten.* Hard. by *J. v. Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 622

Bonnet, (*G.*) Verzameling van Leerredenen. IVde Deel. Utr. by *W. v. Tzerworst*, in gr. 8vo. *f* 3-4-0 382

Booth, (*A.*) Leerreden over Exod. XXI: 16, tegen den Slaavenhandel. Uit het Engelsch vertaald door *M. van Werkhoven.* Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 195

Bosch, (*J. J. van den*) Verhandeling over den waaren aart der Kinderpokjes. Rott. by *G. A. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0. 68

Borvelt, (*G. van*) Redenvoering over den aart en de natuur der Verlichting, en derzelver gevolgen voor den Mensch, den Burgerſtaat en de ganſche Wereld. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 100

Boullier, (J. R.) *Discours & Prière, prononcés dans l'Egliſe Wallone d'Amſterdam, le 27 Mars 1793, à Londres, in gr. 8vo. f* 0-8-0 523

——————— Redenvoering en Gebed, uitgeſprooken in de Waalſche Kerk te Amſterdam. Amſt. by *P. v. Leeuwen*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 523

——————— Dankzegging aan God voor Neêrlands Redding, of Redevoering en Gebed, uitgeſprooken in de Franſche Kerk te Amſterdam. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 523

——————— Redevoering en Gebed, uitgeſprooken in de Franſche Kerk te Amſterdam. Vertaald door *H. Frieſeman.* Amſt. by *P. E. Briët*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 523

Box, (*W.*) Misſive aan de Heeren Schryvers der *Algem. Vaderl. Letteröef.* enz. wegens hunne Beöordeeling der Brieven van den Notaris *W. Cappenberg* te Amſterdam, aan den Notaris *F. W. Ernst* te Duſſeldorp. Amſt. en verder alom, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 560

Brem, (*C.*) Brieven en Geſprekken over eenige belangryke Waarheden van den Hervormden Godsdienst. 2de Stuk. Rott. by *A. Bothall*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 617

Brender à Brandis, (*G.*) De Gouden Bruiloft van Cloris en Roosje. Blyſpel. Met Zang. Amſt. by *A. v. d. Kroe* en *A. Capèl*, in 8vo. *f* 0-12-0 47

Digitized by Google

Bridel, Reize van Bazel na Biel. Door de Valey van Jurá; een der merkwaardigſte Oorden van Zwitſerland. Met eene *Kaart* van die Landſtreek. Leyd. by *P. H. Trap*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 21

Brieven, (Wysgeerige, Staat- en Historiekundige,) tusſchen een gevoelig Nederlander en het beminnelykſte Bataviſche Meisje. Amſt. by *J. L. v. Laar Mahuët*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 557

——— (Vaderlandſche), door *F. J. van Oldenburg Junior*. Alom, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 639

Byvoegzel tot de Annales en Chronyk van Nymegen uit de Rekenboeken en Guedesdagboeken. Nym. by *A. v. Goor en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 77

Byvoegzels en Aanmerkingen voor het Iſte, IIde en IIIde, Deel der Vaderlandſche Historie van *Jan Wagenaar*. Door Mr. *H. van Wyn*, Mr. *N. C. Lambrechtſen*, Mr. *Ant. Martini*, *E. M. Engelberts*, en anderen. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-12-0 536

——— IVde en Vde Deel. *f* 1-19-0 587

C.

Campe, (*J. H.*) Reisbeſchryvingen voor de Jeugd. IIIde Deel. Amſt. by *de Wed. J. Doll*, in 8vo. *f* 1-12-0 666

Cappenberg, (*W.*) Notaris te Amſterdam, aan den Notaris *F. W. Ernst* te Dusſeldorp, in gr. 8vo. 574

Chomel, (*M. N.*) Vervolg op dien's Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig en Kunst-Woordenboek; door *J. A. de Chalmot*. 15de Stuk. Verrykt met *Kunstplaaten*. Camp. by *J. A. de Chalmot*, en Amſt. by *J. Yntema*, in gr. 4to. *f* 5-0-0 444

Clariſſe, (*T. A.*) Naagelaaten Leerredenen over Paulus Brief aan de Koloſſenſen. Vde en laatſte *Deel*. Utr. Gron. en Amſt. by *H. v. Otterloo*, *A. Groenewold* en *J. Weſſing Wiltemiz.*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 93

Claudius, (*G. C.*) Leerzaame Bezigheden voor Kinderen. Met *Plaaten*. 's Hage by *J. C. Leeuweſtyn*, in 12mo. *f* 0-5-0 44

Condorcet, (*De*) Aanmerkingen over de Staatsömwentelingen van Engeland, in den Jaare 1688, en van Frankryk, op den tienden van Oogstmaand des Jaars 1792. Haarl. by *J. Tetmans*, in gr. 8vo. *f* 0-5-0 82

——— (Brief van den Heer) aan den Heer . . . , Lid

Digitized by Google

Lid van de Regeering der Stad *** in Zwitſerland. Alom, in gr. 8vo. f 0-4-0 82

Coxe, (*W.*) Reizen door Zwitſerland, in een reeks van Brieven. Iſte Deels 1ſte Stuk. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. f 1-8-0 214

Curtenius, (*P.*) Leerredenen over den Heidelbergſchen Catechismus. IIIde en IVde Deel. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. f 6-14-0 482

D.

Daubenton, Wollen in Frankryk gegroeid, voor allerfynſte Lakenen, enz. Vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door *P. T. Couperus*. Goud. by *W. Verblaauw*, in gr. 8vo. f 0-11-0 623

Deſezé, Verdediging van *Lodewyk*, uitgeſprooken voor de Balie van de Nationaale Conventie. Amſt. by *H. de Vries*, in gr. 8vo. f 0-12-0 462

Dueren, (*P. van*) Naauwkeurig Verhaal eener Briefwisſeling tuſſchen hem en *W. Menſe*, uit egte Brieven, Stukken en Beſcheiden, opgeſteld. Dordr. by *D. de Vlugt* en *N. v. Eysden*, in gr. 8vo. f 0-14-0 253

E.

Edwards, (*J.*) Betoog voor de Eeuwigheid der Straffen in een toekomſtig Leeven. Utr. by *W. v. Tzerworst*, in gr. 8vo. f 2-4-0 9

———— Leerredenen. 2de Stuk. Utr. by *W. v. Tzerworst*, in gr. 8vo. f 1-2-0 146

———— De Leer der Erfzonde verdedigd. Vertaald en uitgegeeven door *M. van Werkhoven*; met een Voorreden van *J. C. Appelius*. 3de Stuk. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. f 1-8-0 565

Elementa Græca, in uſum Juventutis collecta, ſecundum leges Analogiæ. Gandæ, ſumtibus G. Verblaauw, *in* 8*vo. f. m.* f 0-8-0 373

Ewald, (*J. L.*) Lazarus, voor Lydenden. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. f 1-5-0 291

———— Over de Staatsömwentelingen, derzelver Bronnen en Behoedmiddelen. Uit het Hoogduitsch vertaald door *J. van Lyo*. Utr. by *W. v. Tzerworst*, in gr. 8vo. f 1-10-0 406

———— De Opvoeding van het Menſchdom volgens den Bybel. IIde Deel. Utr. by *de Wed. S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. f 1-8-0 569

Digitized by Google

F.

Fokke Sz., (*A.*) Het toekomend Jaar Drieduizend. Eene Mymering. Amst. by *A. Fokke Sz.*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 598

Forster, (*G.*) (Reizen van,) in den Jaare 1790. Iste Deel. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 492

Frank, (*J. P.*) Geneeskundige Staatsregeling. *Uit* het Hoogduitsch vertaald, en met Aantekeningen vermeerderd, door *H. A. Bake*, M. D. IIde Deels 2de Stuk, en IVde Deels 1ste Stuk. Leyd. by *de Erven F. de Does*, in gr. 8vo. *f* 3-16-0 532

G.

Gatterer, (*J. C.*) Algemeene Hedendaagsche Geographie. II Deelen. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, en Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 4-16-0 596

Gebeden der Portugeesche Joden. Door een Joodsch Genootschap uit het Hebreeuwsch vertaald. IIde Deel. 's Hage by *Lion Cohen*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 388

Geschenk voor de Juffrouwen. II Deeltjes. Dordr. by *H. de Haas*, in 8vo. *f* 1-16-0 375

Geschiedenis van den Heere *Hendrik Masers de Latude*, geduurende vyf-en-dertig jaaren gevangen in verscheide Staatsgevangenissen. II Deelen. Utr. en Amst. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon* en *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 41

——— (De) van myn Leeven. In Brieven. Utr. en Amst. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon* en *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 138

——— des Joodschen Volks, (voor denkende Leezers van den Bybel.) Iste Deel. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 245

——— IIde Deel. *f* 1-10-0 526

Geschiedenisen der Vereenigde Nederlanden, voor de Vaderlandsche Jeugd. XVIde en XVIIde Deel. *Met Plaaten* en *Pourtraiten*. Amst. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 3-12-0 606

Gezangen, (Christelyke) ten gebruike der Doopsgezinde Gemeente, vergaderende by het Lam en den Toren te Amsterdam. Amst. by *P. J. Uylenbroek*, *L. v. Hulst* en *A. v. Aken*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 366

Gleim, (*J. B.*) Reize door Opper- en Neder-Saxen. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in 12mo. *f* 0-18-0 121

——— (*F. W.*) Fabelen. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 185

Gol-

Digitized by Google

Goldammer (*K. W.*) Beſchouwingen van het toekomend Leeven, voor denkende Christenen. Uit het Hoogduitsch vertaald door *C. Muller*. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 287

H.

Hamelau, (*J.*) Handleiding voor de Catechiſeermeesters en Meesteresſen by de Herſtelde Lutherſche Gemeente te Amſterdam. Amſt. by *J. Ammeling*, in 8vo. *f* 0-6-0 443

Hamelsveld, (*Y. van*) Aardrykskunde des Bybels. Iſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 16

——— IIde Deel. *f* 2-8-0 49

——— IIIde Deel. *f* 3-0-0 237

——— Het Eerſte Boek van Samuël, naar het Hebreeuwsch: korte Aanmerkingen over het Eerſte Boek van Samuël, voor Ongeleerden. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 609

Handboek by het groot Tooneel van den tegenwoordigen Oorlog; behelzende Aanwyzingen en Opgaven der Vestingen, Veldſlagen, en verdere Bedryven, tot deezen Oorlog betrekkelyk, enz. Met de *Kaart*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 547

Handboekje, (Zedekundig) of Grondregelen om zich verſtandig in de Wereld te gedraagen. Leyd. by *J. H. v. Damme*, in 8vo. *f* 0-7-0 134

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap onder de Zinſpreuk: *Servandis Civibus*. XVde Deel. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 105

Harger, (*G. C.*) Onzydig Vertoog. Amſt. by *H. Molenyzer*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 417

Hein, (*A. W.*) 's Heeren Geregtigheid, voorgeſteld als het alleen verheven onderwerp der vermelding van eenen Euangelie-Dienaar, enz. Dev. by *J. Brouwer*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 343

Herz, (*M.*) Proeve over den Hoofdzwymel, of de Duizeligheid. Met een Vooraffſpraak van *B. Nieuhoff*; en een Brief over de Krankzinnigheid. Hard. by *J. v. Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 2-14-0 199

Historie, (Vaderlandſche) vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanſche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog tusſchen Engeland en deezen Staat,

Digitized by Google

tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Ten Vervolge van *Wagenaar's* Vaderlandſche Historie. VIIIſte Deel. Met *Plaaten*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 70

Historie, (Vaderlandſche) IXde Deel. *f* 3-12-0 392

——— (———) vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, door *Jan Wagenaar*, verkort. Met *Kaarten*, *Plaaten* en *Portraiten*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4-16-0 201

——— (———) verkort, van den Jaare 1751 tot op 1788. Ten Vervolge op dat van *Jan Wagenaar*. By de Bezitters van het Fonds van *J. Tirion*, in 8vo. *f* 0-14-0 261

——— (Hedendaagſche) of Tegenwoordige Staat van alle Volken; behelzende de Beſchryving der Vereenigde Nederlanden, en wel byzonder *van Overyſel*. IIIde Deels 1ſte Stuk. Met *Plaaten*. Amſt., Leyd., Dort *en Harl.*, by *J. de Groot*, *G. Warnars*, *S. en J. Luchtmans*, *A. en P. Blusſé* en *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo, *f* 3-0-0 346

Historien en zonderlinge Gevallen, uit geloofwaardige Schryvers byeen verzameld, en uitgegeeven om den Leeslust in de Jeugd op te wekken. II Deelen. Rott. by *G. A. Arrenberg*, in 8vo. *f* 3-12-0 654

Hoffman, (*G. F.*) Beantwoording der Vraage: *Hoe kunnen Vrouwen, zonder benadeeling haarer Gezondheid en Schoonheid, blyde Moeders van gezonde Kinderen worden.* Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door *D. Heilbron*, M. D. 's Hage by *J. C. Leeuweſtyn*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 575

Holberg, (*L.* Baron *van*) Peter Paars. In Vyftien Boeken. II Deelen. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in 8vo. *f* 2-10-0 46

J. en I.

Jenty, (C. N.) *Explicatio demonſtrationis Uteri prægnantis Mulieris, cum Fœtu ad partum maturi*, in Tabulis *ſex. Lond.* 1758. Met eene Latynſche of Nederduitſche Beſchryving. Amſt. by *J. Yntema*, 1793. *f* 6-0-0 572

Jeſus Liefde, betoond aan drie Joodſche Kinderen. Rott. by *J. Hendrikſen*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 386

Inkle en Yarico, Toneelſpel, in drie Bedryven. Rott. by *N. Brakel*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 183

Ka-

Digitized by Google

K.

Kabinet van Mode en Smaak. IVde Deel. Met gekleurde *Plaaten*. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 4-12-0 233

Kamp, (*W.*) Uitspanningen in de Eenzaamheid. Met *Plaaten*. Amst. by *Wesling en v. d. Hey*, in 8vo. *f* 2-10-0 97

Kasteleijn, (*P. J.*) Beschouwende en Werkende Pharmaceutische, Oeconomische en Natuurkundige, Chemie. IIde Deels 2de Stuk. Amst. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 531

——— Nieuwste Poëzy. IIde Deel. Amst. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 648

Kersteman, (*F. L.*) De Pleitende Practisyn. Amst. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 604

Kiesselbach, (*N.*) Leerredenen over het Gebed onzes Heeren. Amst. by *Wesling en v. d. Hey*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 191

Kirchhoff, (*C. A. D.*) Beknopt Antwoord op de nuttige Vraag: *Waardoor moet een Ryk of Staat gegrond zyn; wanneer inwendige Beroertens en Rebelleering zullen vermyd worden.* Amst. by *P. E. Briët* en *H. v. Kesteren*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 555

Kleyn, (*J. P.*) en Vrouwe *A. Kleyn*, geb. *Ockerse*, Gedichten. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 652

Klinkenberg, (*J. van Nuys*) De Bybel, door beknopte Uitbreidingen en opheldernde Aantekeningen verklaard. XXIVste Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4-10-0 281

Knigge, (*A.*) Staatkundige Geloofsbelydenis, met betrekking tot de Fransche Revolutie, en haare gevolgen. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 169

——— (*van*) Naagelaaten Schriften van wylen den Heer Staatsraad von Schaapskop. Arnh. by *J. H. Moelman*, en Goud. by *M. v. Lopik en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 512

——— (—) De Reis na Brunswyk. Een klugtige Roman. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 559

Kok, (*J.*) Vaderlandsch Woordenboek. XXVIste Deel. Met *Kaarten*, *Plaaten* en *Portraiten*. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 175

Kransje van Letterbloempjes, voor Neêrlandsch Jufferschap. 2de, 3de en 4de, Stukje. Dordr. by *N. v. Eysden en Comp.*, in 8vo. *f* 1-4-0 674

Krie-

Digitized by Google

Krieger, (*W. L.*) Geſprekken en Overdenkingen over het Lyden en Sterven van onzen Heere Jeſus Christus. IIde Deels 2de Stuk. Amſt. by *J. Weſſing Willemsz.*; in gr. 8vo. *f* 2-4-0 377

——— IIIde Deel. *f* 3-4-0 478

Krom, (*H. J.*) Godgeleerde, Uitlegkundige en Wysgeerige, Verhandelingen. Iſte Deel. Midd. by *P. Gilliſſen en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 1

——— IIde Deels 1ſte Stuk, by *P. Gilliſſen* en *de Wed. J. P. Gilliſſen*. *f* 0-18-0 613

L.

Leeven (Het) myner Dochter Thereſe van Zilberbach. Het Hoogduitsch vry gevolgd, door Mr. *S. J. van Nispen Muller*. Iſte Deel. Vliſſ. by *J. Nortier*, en Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 140

Leevensbeſchryving (Merkwaardige) van den *Capitein Thuſot*, een dapper *Fransch Zeeheld*. Dordr.: by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 552

Lenz, (C. G.) Geſchiedenis der Vrouwlyke Sexe by *de* oudſte Grieken. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 186

Leurs, (*W.*) Nadere Aanmerkingen en Waarneemingen over de Kromming van den Ruggegraad, vergezeld met eene Verſtyving der onderſte Ledemaaten, enz. 's Hage by *J. Bool*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 571

Lieſde, (De Ongelukkige) of de Lotgevallen van *Emma* Cleveland. II Deelen. Met *Plaaten*. Leyd. by *L. Herdingh*, in 8vo. *f* 2-18-0 236

Limon, (*De*) Leeven en Dood van *Lodewyk den XVIden*. Met *Portraiten*. Alom te bekomen, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 464

Loo, (*J. van*) Theophilus op het Paaschfeest. Utr. by *W. v. Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 141

——— Drie Bedeſtonden. Utr. by *W. v. Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 483

Lugt Dirksz, (*J.*) Godsdienst. Amſt. by *P. J. Uylenbroek*, in 4to. *f* 0-11-0 364

M.

Man (De) in zyne uiterſte Natuurkragten, of de Vrouwenvriend van Smaak. In Holland, in 8vo. *f* 1-0-0 48

Marees, (*S. L. E. de*) Brieven over de Nieuwe Wagters der Proteſtantſche Kerke. 2de Stukje. Utr. by *W. v. Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 65

Marſchall, (*H. G.*) Geneeskundig Volksboek, ter Onderrig-

Digitized by Google

rigtinge voor Ongehuwde Dogters, Zwangere Vrouwen, Moeders, enz. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 443

Meiszner, (*A. G.*) Alcibiades. Op een vryen trant in 't Nederduitsch gevolgd. IIIde Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in 8vo. *f* 2-8-0 269

Mengelingen, (Godgeleerde, Wysgeerige en Zedekundige,) ter verlichting van het Verstand, ter verbetering van het Hart, en ter bevordering van waare Gelukzaligheid. II Deelen. Leyd. by *P. Pluygers*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 561

Mengelwerken der Kamer van Rhetorica, genaamd *de Goudsbloemen*, daar men schryft: *Uit jonste begrepen.* Goud. by *W. Verblaauw*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 417

Mercier, Het Jaar twee duizend, vier honderd en veertig. Een Droom. Iste Deel. Haarl. by *F. Bohn* en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 220

Merken, (*L. W. van*) Waare Geluksbedeeling, Brieven, en naagelaaten Gedichten; alsmede Gedichten en Fabelen van *N. S. van Winter*. Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in 4to. *f* 6-0-0 126

Moens, (*P.*) en *B. Bosch*, Liederen voor het Vaderland. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, en Berg. op Zoom by *v. Riemsdyk* en *v. Bronkhorst*, in 8vo. *f* 1-16-0 133

Moore, (*J.*) Dagverhaal, geduurende zyn verblyf in Frankryk, van het begin van Augustus tot het midden van December 1792. Iste Stuk. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 453

Munter, (*F.*) Berigten van Napels en Sicilie, byeenverzameld op een Reis, gedaan in de Jaaren 1785 en 1786. Iste Deel. Met *Plaaten*. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 206

N.

Naagedagtenisse (Ter) van *Gualtherus Zoutmaat*, Predikant te Leyden. Leyd. by *Herdingh* en *du Mortier*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 422

Necker, Bedenkingen, voorgesteld aan het Fransche Volk, aangaande het Regtsgeding, tegen *Lodewyk den XVIden* aangevangen. Amst. by *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 460

Nicolai, (*F.*) Reize door Duitschland en Zwitserland, sedert 1781. IVde Deel. Amst. by *A. Mens Jansz.*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 353

Digitized by Google

O.

Onderwys in de Leer der Natuur. Voor allen, die Gods Goedheid en Wysheid uit de Werken der Scheppinge willen leeren kennen en eerbiedigen. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 69

Oosterbaan, (*H.*) Leerreden, ter aanpryzing van het Instituut, tot Onderwyzing van Dooven en Stommen, binnen Groningen. Harl. by *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 14

Os, (*J. van*) Beſpiegelingen. Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 607

P.

Paine, (*T.*) Rechten van den Mensch, Beginzels en Practyk vereenigd. IIde Deel. Rott. en Amſt. by *J. Meyer* en *H. Brongers Junior*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 32

Paliſot, (*C.*) Belangryke Vraagſtukken over eenige Godsdienſtige gevoelens, inzonderheid over den Oorbiegt. Leyd. by *v. d. Spyk en Comp.*, in 8vo. *f* 0-8-0 103

Paradys. (Het Verloren) Het Engelsch van *Milton* gevolgd. 2 Stukjes. Zutph. by *A. v. Eldik*, in 8vo. *f* 2-4-0 227

Portugaal, (*J. C. C. den Beer*) Ledige Uuren. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 608

Poſt, (*E. M.*) Reinhart, of Natuur en Godsdienst. II Deelen. Met *Plaaten*. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 6-0-0 508

Proces (Crimineel) tegen *W. L. van Warmelo*, *Predikant* te Wyhe, in Overyſel, over het uittrekken ter verdediging der Stad Hattem, in den Jaare 1786, enz. Amſt. by *A. Borchers en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 515

Proef van eenige Verbeteringen in de Nederduitſche Overzetting des Bybels, naar de hedendaagſche Spelling. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 54

Prysverhandelingen, uitgegeeven door het Taal- en Dichtlievend Genootſchap, ter Spreuke voerende: *Kunst wordt door Arbeid verkreegen*. IVde Deel. Leyd. voor het Genootſchap, en Amſt. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 467

R.

Rabaud, (*J. P.*) Staatkundige Aanmerkingen over de tegenwoordige omſtandigheden; om te dienen ten Vervolge der Geſchiedenis der Franſche Staatsömwenteling. Parys by *H. J. Janſen*, en Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 79

Rei-

Digitized by Google

Reiziger, (De Nieuwe) of Beschryving van de Oude en Nieuwe Waereld. XXIXste Deel. Behelzende Frankryk. Dordr. by *A. Blusse en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 313

——— XXXste Deel. *f* 1-16-0 640

Rendorp, (*J.*) Memoriën, dienende tot opheldering van het gebeurde geduurende den laatsten Engelschen Oorlog. II Deelen. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4-16-0 626

Riou, (*E.*) Dagverhaal van eene Reis van de Kaap de Goede Hoop in de Binnenlanden van Africa, ondernomen in de Jaaren 1790 en 1791, door *Jacob van Reenen*, en anderen. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 359

Robertson, (*W.*) Geschiedkundig Onderzoek, wegens de kennis, die de Ouden hadden van Indie, en den voortgang des Koophandels op dat Land, vóór de ontdekking van den weg derwaards om de Kaap de Goede Hoop, enz. Met *Kaarten*. Amst. en Haarl. by *J. Yntema* en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 576

Rosenmuller, (*J. G.*) Historisch Bewys voor de Waarheid van den Kristlyken Godsdienst. Utr. en Amst. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon* en *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 2-2-0 57

Royen, (H. van) *Carmen Elegiacum in* Michaëlem de Ruiter. —— *H. van Royen*, Lofdicht op *Michaël de Ruiter*, in Nederduitsche Verzen overgezet door *J. Houtman Thz.* Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 180

S.

Sakontala, of de beslissende Ring, een Indiaansch Schouwspel van *Kalidas*, oorsprongelyk geschreeven in de oude Sanskritische en Prakitische Taal, met Opheldering van *G. Forster*. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 277

Saltzman, (*C. G.*) korte Voorstellingen ter verheerlyking van God. IIde Deel. Amst. by *J. de Jongh*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 147

——— Stichtend en vermaaklyk Handboekje voor Kinderen en Kindervrienden. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in 8vo. *f* 0-12-0 273

——— Over de Verlossing der Menschen van de Ellende, door Jesus Christus: als een Vervolg op Karel van Karelsberg. 2de Stuk. Amst. by *de Wed. J. Doll*, in 8vo. *f* 1-6-0 322

San-

Digitized by Google

Sander, (*H.*) De Voorzienigheid. 3de en laatſte *Stuk*. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 153

Saxii, (C.) *Onomaſtici Literarii Epitome, tam Hiſtoriæ Univerſæ quam reliquarum Artium fidei aſtimandæ rectrix. Traj. ad Rhen. apud* G. T. a Paddenburg & Filium & B. Wild & J. Altheer, *in* 8*vo. f. m. f* 1-5-0 125

Schlözer, (*A. L.*) Ideäal van eene Algemeene Waereldgeſchiedenis. Met eenige opheldernde Aanmerkingen uit het Hoogduitsch vertaald door *Z. N.* Amſt. by *L. v. Hulst*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 202

Schouwtooneel (Historiesch) van 's Waerelds Lotgevallen, of kort aaneengeſchakeld Berigt der voornaamſte Gebeurtenisſen van deezen Tyd; verrykt met een Historiesch Mengelwerk. Iſte Deels 1ſte en 2de Stuk, 1792. Met *Plaaten* en *Kaarten*. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 6-11-0 488

Schulz, (F.) Zaïde. Uit het Hoogduitsch (*niet* Hoogduitsch.) Leyd. by *J. Meerburg*, in 8vo. *f* 1-10-0 656

Sels, (*W. H.*) Kleine Werkjes. Met eene Leevensbeſchryving van den Autheur, door Mr. *H. H. Vitringa*. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 90

Siedenburg, (*C.*) Onderzoek van de Vraag: *Of de Zonde tegen den Heiligen Geest, heden ten dage, nog kan bedreeven worden.* Amſt. by *J. Ammeling*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 441

Slothouwer, (B.) *Tirocinium Criticum in veteres Auctores Græcos, præſertim Orpheum, Scylacem & Apollonium. Leov. typis* C. v. Sligh, *in* 8*vo. m. f. f* 0-18-0 646

Specimen Philologiæ Patriæ Academicum, quo narratio exhibetur de Vita, Moribus & Carminibus clariſſimi Poetæ Friſii Giſeberti Jacobi F. *cet. quod Præſide* E. Wassenbergh, *Ling. Græc. Prof. Franeq. cet. defendit* G. B. Reddingius. *Franeq. apud* G. Coulon, *in* 4*to. m. f.* 368

Spiegel, (Leerzaame) of Vertellingen voor Kinderen, tot Deugd en goede Zeden. Met *XI Plaatjes*. Amſt. by *N. T. Gravius*, in 8vo. *f* 0-15-0 472

Stuart, (*M.*) Romeinſche Geſchiedenisſen. Iſte Deel. Behelzende de Geſchiedenis der Koningen. Met *Kaarten* en *Plaaten*. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 304

Swinden, (*J. H. van*) Natuurkundige Stellingen. Uit het La-

Digitized by Google

Latyn vertaald door *F. Voorhout*. Eerſte en Tweede Boek. Hard. by *J. v. Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 155

T.

Tafereelen des Menschdoms. 2de Stuk. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, en Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 504

Takens, (*J. Rysdyk*) De Brief van Paullus aan Filémon. In Leerredenen. Rott. by *C. v. d. Dries*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 284

Tavares, (Franc.) *Medicamentorum Sylloge, propriæ Pharmacologiæ exempla ſiſtens in uſum Academicarum prælectionum. Hanc Editionem curavit* Jac. d'Ancona, *Med. Doct. Amſt. apud* J. de Coster, *in* 8vo. *f. m. f* 1-10-0 344

Tekelenburg, (*J. van*) Waarneeming van een Kankergebrek; ſtaavende, ten nutte van 't Algemeen, het Onvermogen, zo niet de Schadelykheid, der zogenaamde Kankermiddelen van den Heer *C. Relyk*. Haarl. by *C. B. v. Bruſſel*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 533

Toverboek, (Natuurlyk) behelzende de verbaazendſte Geheimen van Natuur en Kunst. Iſte en IIde Deel. Opgehelderd met *Plaaten*. Amſt. en Harl. by *J. Allart* en *V. v. d. Plaats*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 256

Townſend, (*J.*) Reize door Spanje, gedaan in de Jaaren 1786 en 1787, in 't byzonder met opzigt tot den Landbouw, Manufactuuren, Koophandel, Bevolking, Belastingen en Inkomſten, van dat Land. Iſte Deels 2de Stuk. Met *Plaaten*. Haarl. by *A. Loosjes Pz*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 84

Traast, (*J.*) Chronologia, ofte Volgreeks der Jaaren des Bybels, tot welks volledigheid behoort eene Schetze van de groote en zich wyd uitſtrekkende Prophetie van Daniël, enz. Amſt. by *J. Termeulen* en *J. Takens Junior*, in fol. *f* 2-10-0 159

Troſchel, (*J. E.*) Lazarus van Bethaniën. Amſt. by *Weſſing* en *v. d. Hey*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 567

V.

Veit Weber, Verhaalen uit de Middel-Eeuw en Riddertyden. Amſt. by *J. Weege*, in 12mo. *f* 1-16-0 657

——— Overleveringen der voorige Eeuwen. Iſte Deel. Uit het Hoogduitsch. Uitgegeeven door Mr. *R. Feith*. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 657

Digitized by Google

Verhaal (Waarägtig) van het voorgevallene tusſchen *Ph. van Dueren*, Predikant in den Fynaart, en *W. Menſe*, Lidmaat en Diaken in de Klundert. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 253

Verhaalen, (Staatkundige) met Fragmenten, voor echte Beminnaars van Waarheid, Regt en Vryheid. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 327

Verhandeling (Geneeskundige) over den Dauwworm der Kinderen. Gevolgd naar den Hoogleeraar *Strack*, met Aanmerkingen en Waarneemingen, door *J. C. Krauſs*, M. D. Amſt. by *L. v: Es*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 291

———— (Geneeskundige) over de Borstwaterzugt. Amſt. by *J. A. Crajenſchot*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 292

Verhandelingen over het Dierlyk Magnetismus, door de Heeren *B. Franklin*, *Majault*, *le Roy*, *Sallin*, *Bailly*, *d'Arcet*, *de Bory*, *Guillotin*, *Lavoiſier*, enz. Uit het Engelsch vertaald door *H. A. Bake*, *M: D. Leyd.* by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 255

———— raakende den Natuurlyken en Geöpenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door *Teyler's* Godgeleerd Genootſchap. XIIde Deel. Haarl. by *J. Enſchedé en Zoonen* en *J. v. Walré*, in gr. 8vo. *f* 4-5-0 329 en 425

Vertellingen en Oefeningen voor Nederlandſche Kinderen. Met *Plaatjes*. Leyd. by *P. H. Trap*, in 8vo. *f* 0-12-0 376

Verzameling van alle de Stukken, gevonden in het Cabinet van den Koning der Franſchen, by den Heer *de la Porte*, enz. No. 2, 3 en 4. Haarl. by *J. Tetmans*, in gr. 8vo. *f* 2-5-0 300

Volkersz, (*H.*) De eenige mogelyke bedoeling van den Christelyken Godsdienst. Amſt. by *G. Daalwyk*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 440

Voorda, (*B.*) De Crimineele Ordonnantien van Koning *Philips* van Spanje, laatſten Graaf van Holland, ten dienſte van zyne Nederlanden uitgegeeven, enz. Leyd. by *Honkoop* en *v. Tiffelen*, in gr. 4to. *f* 8-10-0 293

Vos, (*C. J.*) Genees- en Heelkundige Verhandeling over het Been- en Spekgezwel, enz. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 389

Vraagoefening voor Jonge Lieden, ter beſchaaving van Verſtand en Hart. 2 Stukjes. Utr. by *de Wed. J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 181

Vries,

Digitized by Google

Vries, (*J. de*) Gemeenzaame Geſprekken over de voornaamſte Leerſtukken van den Christlyken Godsdienst. 1ſte en 2de Stukje. Amſt. by *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 197

W.

Waarſchouwing (Ernſtige en trouwhartige) aan de Grooten deezer Waereld, enz. Amſt. by *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 38

Wendeborn, (*G. F. A.*) Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konſten, in Groot-Britanje, omtrent het einde van de Achttiende Eeuw. IVde Deel. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 116 en 162

Will, Merkwaardige Leevensbeſchryving van een zeer zonderling geleerd Man *Johan Wolfgang Brenk*, die, in zyn veertigſte jaar, tot den Joodſchen Godsdienst overging, en zich liet beſnyden. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 500

Y.

Yslykheid (De) des Oorlogs, natuurlyk afgeſchetst in eene Ode. Het Franſche van den beroemden Heer *de Voltaire* nagevolgd. In gr. 8vo. *f* 0-5-8 651

Z.

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden, zedert het begin van 't Jaar 1780. XIde tot XIVde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 9-12-0 114

Zimmerman, (*E. A. W.*) Geögraphiſche Historie van den Mensch, en der alom verbreidde Vierpoetige Dieren. IIde Deel. Utr. by *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-15-0 621

Zollikofer, (*G. J.*) Naagelaatene Leerredenen. 5de Stuk. Amſt. by *de Erven P. Meyer en G. Warners*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 478

Digitized by Google

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de *Letteroefeningen* voorkomende.

A.

Aardryksknnde, (*Bybelſche*) welke moeilykheden zich daar in opdoen, 17. Middelen om die te boven te komen. 19

ABRAHAM (De verſchyning van drie Engelen aan) door *Boden* vertaald. 248

Akte van Conſulentſchap, tuſſchen zyne Hoogheid en den Hertog van BRUNSWYK, door wien opgeſteld en beſchaafd, 72. Breeder verſlag deswegen. 631

ADAMS, (JOHN) de Schryver niet van de Brieven over het Werk van PAINE, *de Rechten van den Mensch*, 414. Dat hy daar voor gehouden wierd, deedt hem bykans het *Vice-Preſidentſchap* in de Vereenigde Staaten van *America* miſſen. 415

Adel in *Zwitzerland* ſterk, hoe gezogt, 24. Door den Krygsdienst bekomen, meestal veragtlyk. 26

ALCIBIADES, zyne edelmoedigheid in het vergeeven zyner Lasteraaren. 269

Amoriten, welk een Volk. 244

ANDREAS DE II, van *Hongaryen*, merkwaardige Wet, door hem in de Staatsconſtitutie gevoegd, omtrent het regt der onderdrukte Volken. 413

Ariſtocraaten, door PAINE gegispt. 37

Artykelen (De XXXIX) der Engelſche Kerk moeten door elk Student op de Engelſche Academien ondertekend worden; aanmerkingen hier over. 120

Aviten, niet dezelfde met de *Heviten*. 240

B.

Bardezaan, welk een Krygstuig; hoe te *Delft* ingevoerd. 73

Bazalten, Verdeeldheid in *Duitschland* wegens derzelver oorſprong, 495. De *Volcanisten* ſchryven die aan *Vuur*, en de *Neptunisten* aan *Water*, toe. *ald.*

Behoedzaamheid (Wyze) en Huichelaary, in het voordraagen van de Waarheden van den Christlyken Godsdienst, tegen elkander overgeſteld. 562

Bekeeringsgeſchiedenis van drie *Joodſche Kinderen*. 386

Belleblaazen. (*Het*) Een Dichtſtukje. 132

BELSAZAR, vreemde verklaaring van het ſchryven des hands aan den wand. 529

BENYOWSKY, hoe hy zich in *Japan* redt, ten opzigte van zyne Geloofsbelydenis, 263. *Zyn* gedrag op het Eiland *Umaey Legon*, 264. Zyne ontmoeting van twee *Hollandſche* Schepen, 265. Zyn gedrag op *Formoſa*, *ald.* Zyn komst te *Macao*, 268. Zyn vertrek na *Isle de France*, en na *Frankryk*, waar hy in dienst des Konings tradt, 269. Zyn Tocht na *Madagascar*, 399. Rampſpoeden, welke hem daar bejegenen, 400. Het beloop zyner verrigtingen, 402.

Wat

Wat hem, naa zyn wederkomst in *Europa*, wedervoer, 404. Zyn Dood en Character. 405
BERCKEL, (De Amsterdamsche Pensionaris VAN) hoe door Burgemeester RENDORP zwart-gemaakt, 632, 634. Hy verdedigt zich daar tegen, 635 *enz.*
Bethlehem (Het hedendaagsch) beschreeven, 50. Slegtheid der tegenwoordige Inwoonderen, *ald.* Waar mede de *Christenen* hun bestaan zoeken, 51. Beschryving der Kerk *St. Maria de Presepio*, ald. Klooster der *Franciscaaner* Monniken. 52
BILEAM, als een eerzugtig Dweeper en valsch Propheet beschouwd, en zyn geval met den Ezel als een louter bedrog. 250
Boekenkeuren, zeldzaame wyze waarop zulks te *Rysfel* geschiedt. 643
BRENK, (J. W.) beschryving van diens zonderlingen Mans Character, 500. Liet zich te *Amsterdam* als een *Jood* besnyden, 501. Wat hem daar toe bewoog, *ald.* Hoe hy den Christlyken Godsdienst aanmerkte, 502. Leevenswyze, *ald.* Houdt het *Christendom* als op het *Joodendom* geheel gegrond, 503. Zyne grondstellingen in het Staatkundige. *ald.*
BRUNSWYK, (De Hertog VAN) hoe de Acte van Consulentschap tusschen deezen en den Stadhouder, en door wien dezelve beraamd werdt. 631
Burgemeesters, wanneer wy van deezen in *Holland* het eerst gewag vinden. 545
Bybel (*Staaten*) verbeterd. 54

C.

Canaän (Wie de eigenlyke Inwooners van) waren, ten tyde van MOZES, onderzogt. 237
Canones van het Dordrechtsch Synodus, hoe het met derzelver Ondertekening toegaat. 627
Capus, van de groote vrugtbaarheid dier Landstreeke. 209
CAREL, Hertog van *Gelre*, hoe hy LUTHER en de Hervorming dwarsboomde. 593
Carricaturen, wat dit woord in de Schilderkunst betekent. 499
Christendom, wat het eigenlyk is, 58. Het Onderscheid tusschen den Bybel en den *Christlyken Godsdienst* aangetoond, 59. Hoe onderscheiden het' is van de Kerklyke Formulieren, Schoolsche en Systematische Godgeleerdheid, *ald.* Waarin de Waarheid en Godlykheid van 't zelve bestaat, 60. Hoe dezelve beweezen moet worden, *ald.* Stellingen waarop het Historisch Bewys rust, 62. Waar men het *Christendom* te midden van de veelvuldige Gezindheden kan en moet zoeken. 64
——— (Leer van het) omtrent de *Vaderlandsliefde*. Zie *Vaderlandsliefde*.
CLAUDIUS CIVILIS, door geen belanglooze zugt voor zyn Vaderland gedreeven. 539
Crefeld (Misstelling wegens de *Doopsgezinden* te) te recht gebragt. 668

D.

Dampkringslugt, derzelver Bestaandeelen en Eigenschappen. 596
DAUBENTON, op welk eene wyze hy eene groote verbetering in de Wolle in *Frankryk* te wege brengt. 623
Delft, de *Bordezaan* daar, by het Exercitiegenootschap, ingevoerd. 73
DEUTERON. II. 23, anders vertaald. 240

Digitized by Google

Deventer (Beöordeelingen der Beſchryvingen welke wy van) hebben. 347
Dichters, aan de Graaflyke Hoven onderhouden, 589. Dit als een rede aangemerkt waarom de *Nederduitſche* Dichtſtukken van de Dertiende en Veertiende Eeuw die van de Vyftiende overtreffen. *ald.*
Dichtkunst, (Onderſcheidene Opgaven van het *Weezen der*) 468. Waarin de Styl der *Dichtkunst* van die der *Welſpreekenheid* onderſcheiden is, 469. Hoe verre zy zich alle de deelen der *Welſpreekenheid* moge toeëigenen. 470
Dinner, (Conr.) hoe hy gekomen is aan de verſchillende Leezingen der *Griekſche* Dichteren. 647
Donau. (Oorſprong van den) 215
Doopsgezinden in *Zwitzerland*, loflyk getuigenis daar aan gegeeven, 27. Vreemde handelwyze te *Deventer* omtrent hun voorgeſlaagen, 350. Tegenwoordige geſteldheid dier Gezindheid daar ter Stede. 352
———— te *Crevelt*, doopen geen jonggebooren Kinderen; misſtelling deswegen te recht gebragt. 668
Duinkerken. (De voornaamſte Byzonderheden van) 641, 642
Dyelreuhen, wat by dezelve valt waar te neemen, 485. Hoe de Operatie werkſtellig te maaken, *ald.* Gevaar en moeilykheid eener Kunstbewerking aangetoond, 486. Een gemaklyker en min gevaarlyke aangepreezen. 487

E.

Edellieden, hoe zeer in *Zwitzerland* vermenigvuldigd. 24
Enaktien, welke Volken. 241
Engelen, betekenen in de Schriften des O. Verbonds *Boden*; zo dat men 'er geen booger Weezens door te verſtaan hebbe, 248. Ook betgeen waardoor God zyne tegenwoordigheid te kennen geeft. 249
Erfzonde, (De Tegenwerping tegen de) uit den jongſten Oordeeldag ontleend, opgelost. 566

F.

Fagel, (De Griffier) diens ſterke aanmerking op het Rapport tot de Reviſie der Quotes, wat het Departement van de Griffie betreft. 115
Flores Zinci, hoe Ludeman dezelve bereidde die 'er den naam van *Lana fixata* aan gaf, 105. *Hoe dezelve toegedient moeten worden.* 107
Formoſa, Geſteldheid van dit Eiland, 266. Verdeeling en aart der Inwoonderen, *ald.* Koophandel. 267
Franken (De Oude) oorlogzugtig en vryheidminnend, 316. Van hunne Volksvergaderingen, *ald.* Hunne Wetten pronkten lang met de grootſche woorden, *met de Toeſtemming des Volks*, 318. Hoe de Koninglyke Magt onder hun opkwam, *ald.* Welk ſlag van *Christenen* zy waren, 319. Over de wyze waarop de *Frankiſche* Koningen Wetten maakten. 541

G.

Gal, (*St.*) welke Boeken wy aan de Affchriften in de Boekery aldaar verſchuldigd zyn. 216
Gedachten (Over den Pligt om zyne) ſteeds by zich te hebben. 147
Gen. XXXIII: 18, hoe onderſcheiden vertaald. 18
Gemeotſchap Doctrina & Amicitia te *Amſterdam*, beſchryving van het Huis door 't zelve gebruikt,

Digitized by Google

bruikt, 29. Bezigheden deezes Genootschaps. 31
Genootschap Tot Nut van 't Algemeen, verslag van de Oprigting en den tegenwoordigen Staat. 393
Geschiedenis, (*Romeinsche*) gebrek aan eene Algemeene in onze Taale, 305. Door geene Vertaaling te vergoeden, 306. Op welk een voet de Eerw. STUART het onderneemt. 307
Gevoel. (*Gedagten over 't*) Een Dichtstukje. 421
Geweten. Een Dichtstukje. 366
Girgaziten, welk een Volk. 245
Glarus (In het Canton) verrigten de Protestanten en Roomschgezinden in dezelfde Kerk hunnen Godsdienst, 216. Ook is 'er de Regeering gemengd. *ald.*
Gouda, (De Kamer van Rhetorica, genaamd: *Uit jonste begrepen*, te) hersteld, 417. Wat derzelver Spreuk betekent, 420. In een Dichtkundig Genootschap herschaapen. 421
Grevelingen, welk een elendig Stadje. 641
GROOT, (H. DE) beschryving van het Wambuisje, of Metzelaarspakje, waarin hy uit *Gorinchem* ontkwam. 424
Grosvenor, (*The*) deerlyke Schipbreuk van dit Schip, 359. Rampzalig lot der meeste Schipbreukelingen, 361. Eenigen bereiken de *Kaap*, ald. Pooging, jaaren daar naa gedaan, om die Ongelukkigen op te zoeken, 362. Loopt vergeefsch af. *ald.*
GYSBERT JAPIX, Verslag van dien *Friesschen* Dichter, 369. Oordeelvelling over de Naavolging der *Griekfche* en *Latynfche* Dichteren hem toegeschreeven. 370

H.

HANNA, Overzetting van haar Lied, 609. Gissing hoe zy in 't zelve aan het denkbeeld van *Koning* en *Gezalfden* komt. 610
HEBR. II: 9, door Omzetting opgehelderd. 564
—— X: 26, opgehelderd. 283
(PAULUS als een Schryver van den Brief aan de) voorgesteld, en waarom. 282
HENDRIK DE IV, hoe druk diens Standbeeld te *Parys* bezogt, en met welk eene eerbiedenis vereerd, 671. Aanmerkingen op dat Gedenkstuk. *ald.*
Hernhutters te *Nieuwied*, in hun Kerk een gemeenschaplyk *Theedrinken* ingevoerd. 495
Hervorming, hoe LUTHER dezelve hier te Lande opgang zogt te doen krygen, 593. Hoe gedwarsboomd door CAREL, Hertog van *Gelre*. 594
Hethiten, welk een Volk onder de *Canaäniten*. 244
Heviten, niet dezelfde met de *Aviten*. 240
HISKIA, het teruggaan van den Zonnewyzer aan het Paleis van ACHAZ uitgelegd. 529
Holbewooners. Zie *Trogloditen*.
Holen der Vergetelheid. Zie *Oubliettes*.
Holland (Hoe veel) boven de andere Gewesten tot het Zeeweezen van den Staat, in zeker verloop van Jaaren, hadt opgebragt. 70 en 71
—— (Wanneer men vroegst van *Burgemeesters* in de Steden van) melding vindt, 545. Wanneer van *Raaden*. 546
Hollanders. (Oordeel der *Japanneesen* over het Geloof der) 262

Digitized by Google

Hond, (De) het Schaap, de Vos en de Muis. Een Fabel. 131
Horiten, welk Volk. 241
Huichelaary en wyze *Behoedzaamheid*, by het voorſtellen der Waarheden van den Christlyken Godsdienst, met elkander vergeleken. 562
HUTTEN. (Zeldzaam Character van) 217

J. en I.

Jacobynen (Oorſprong van de *Club* der) te *Parys*, 456. Deszelfs bezigheid, en hoe veelvuldig door geheel *Frankryk* verſpreid, *ald.* Wat dezelve bewerken, 457. Hun Vergaderzaal beſchreeven, *ald.* FAYETTE's Oordeel over deeze *Club*, 458. Dezelve ſtelt een Premie op diens hoofd, *ald.* Verſchyning van een *Marſeillaan* in de Vergadering, *ald.* Van eene Amazone, Mademoiſelle PHROIGNE. 459
Jebuſiten, welk een Volk. 244
Indie. (Bewyzen van de vroege Vorderingen in Beſchaafdheid in) 582
JOSUA. (Verklaaring van den Heer KROM, wegens het Stilſtaan der *Maane* ten tyde van) 3
Italie, (*Beneden-*) gelukkige geſteldheid der Republieken aldaar, 210. Hoe droevig, en waardoor, veranderd. 211

K.

KINSBERGEN (De Ridder VAN) kreeg last, om, indien de Oorlog met *Oostenryk* tot daadlykheid mogt uitbarſten, tegen 's Keizers Staaten in de *Adriatiſche* Zee zyne Zeemagt te gebruiken. 398
KOLOSS. IV: 16, opgehelderd. 93
KON. XVII: 4, 6, anders, en *Raven* door *Arabieren*, vertaald. 527
II —— II: 11, enz. uit een Volkslied genomen. 527
II —— VI: 5-7, opgehelderd. 528
Koophandel, hoe deeze, door de magt der Landsheeren, zich niet tot voordeel laat wenden, aangetoond door het gevolg der opgerigte Hofcommercieraad te *Weenen*, 354
Kroon, op de verguizendſte wyze door PAINE voorgeſteld. 37
Kryg, (Aanſpraak aan den) om de onvoeglykheid van denzelven *voor Christen-Vorſten* te toonen. Dichtſtuk. 648
Kwaaddoenders (Hoe de ſtrydigheid tuſſchen MATTHEUS en LUKAS over de CHRISTUS lasterende) kan worden uit den weg geruimd. 474

L.

Laodicea (Wat men van PAULUS Brief uit) te houden hebbe. 93
LATUDE, (H. M. DE) Leevensberigt van dien vyf-en-dertig jaarig Gevangenen. 41
LAVATER, hoe zeer aan Geestvervoering onderhevig. 216
Leerſtukken, Bewyzen voor derzelver Waarheid, uit de Nutheid ontleend, van weinig klem. 13
Leeven, (*Toekomend*) waarom wy zo weinig weeten van deszelfs eigenlyke hoedanigheid. 288
—— en *Zyn*, hoe onderſcheiden. Een Dichtſtukje. 128
LIVIUS, wat men, volgens den Hoogleeraar MUNTER, te houden hebbe van de vermiste Boe-

Digitized by Google

Boeken diens Geſchiedſchryvers, door den Abt DE VELLA. 310
LODEWYK DE XIV, Aanmerkingen over diens ſnoevend Gedenkteken. 672
——— DE XVI, Getuigenis door NECKER aan hem gegeeven, 460. Verdediging van DESEZÉ, 462. Hoe door DE LIMON geroemd. 464
LUTHER, hoe hy zyne gevoelens hier te Lande opgang zogt te doen krygen, 593. Hoe gedwarsboomd door CAREL, Hertog van *Geire*. 594

M.

MICHA IV: 8, toegelicht. 53
MILTON, eenige Aanmerkingen over dien Dichter. 228, 232
Mooren (Vreemde Drangreden door den Patriarch RIBERDA gebruikt om PHILIPS DEN III tot de Uitdryving der) te beweegen. 351
MOZES, (De Verſchyning aan) in den Brandenden Doornbosch, verklaard, 248. Vanwaar de buitenſpoorigheid, om MOZES met twee hoornen te verbeelden, oorſprongly is. 249

N.

Nagtwandelaars. (*De ſchoone*) Eene Anecdote. 233
Napels, (Deerlyke ſtaat der Regtsoefening in) 211. Aantal van Monniken en Nonnen daar ter Stede, 212. Groote Inkomſten der Geestlyken, 213. Het getal der Prieſteren. *ald.*
NEBUCADNEZAR, over de ziekte diens Konings. 529
NECKER toont zyne gehegtheid aan LODEWYK DEN XVI, 460. Uitgemaakt als den Ontthrooner van dien Vorst. 466
Neder-Hartz, ſchilderagtig beſchreeven. 122
Nederlanders, hoe zy den *Portugeeſen* den *Indiſchen Handel* ontweldigen. 580

O.

Offeranden, (*Joodſche*) waar de reden te zoeken is, dat en de Spreekwyzen en de Denkbeelden, ontleend van die Offeranden, door de Apostelen zyn overgebragt op de Zondvergiffenis in het Euangelie, en op het Sterven van JESUS. 436
Oldenburg, de Leeraars in dit Landſchap gepreezen. 123
Olyphant. (Vreeslyke woede van een) 363
Omwentelingen, hoe dezelve behooren te wege gebragt te worden, 36. Onderſcheid tusſchen het volvoeren der Omwenteling in *America* en in *Frankryk*, 80, 81. De Staatsömwenteling in *Frankryk*, by de Ontthrooning van LODEWYK DEN XVI, met de *Engelſche*, ten tyde van JACOBUS DEN II, vergeleeken, 83. Hoe onderſcheiden de *Franſche* Omwenteling beöordeeld wordt, 171. Wat aanleiding tot dezelve gegeeven heeft, 172. Of 'er hoope zy om de rust ras herſteld te zien, volgens KNIGGE, 173. Dwinglandy leidt natuurlyk tot Omwenteling, 406. Uit de geſchiedenis geſtaafd, 408. Wat men van de *Franſche* Omwenteling te wagten hebbe, 409. Het *Despotismus* tegen de Omwenteling niet beſtand, 410. Raad

Digitized by Google

aan *de* Vorſten, om Omwentelingen te voorkomen, 410 Inzonderheid het *Soldaten*-verkoopen afgeraaden, 412. Menschlykheid aangepreezen. 413

Onze Vader, dit Gebed is niet gegeeven tot een onveranderlyk Voorſchrift om altyd gebeden te worden, 192. De Geest van dit Gebed. 194

Oorbiegt (De) gewraakt. 103

Opſtanding van JESUS, in welk een verband deeze ſtaat met zyne Leer, 143

Ordonnantien (*Crimineele*) van Koning PHILIPS; meer en min gebrekkige *Nederduitſche* Uitgaven daar van, 293. Echte en naauwkeurige Uitgave van dezelve met den *Franſchen* Text, door den Hoogl. VOORDA bezorgd, en langs welk een weg bekomen, 294. Welke verbeteringen in de *Crimineele* Ordonnantien te maaken zyn, 295. Met welke uitzonderingen, zo lang men geen beter hebbe, voor een verbindende Wet te houden, 297. Als een keurlyk ſtuk aangemerkt, niettegenſtaande, volgens VIGLIUS VAN ZUICHEM VAN AYTTA, 'er veel, door toedoen van VARGAS, ſtrydig met 's Lands Privilegien, is ingelascht, 298. Gebreken daar in opgemerkt. 299

Oſſen, met meer voordeels in 't Gareel geſpannen dan onder 't Juk gebragt. 218

Oubliettes, of Holen der Vergetelheid, in *Zwitzerland*, hoe algemeen in de oude Kasteelen, en van welk een verſchriklyk gebruik. 23

Ouderdom, (Wegens den Eerbied aan den) ondanks de Gebreken daar aan eigen, toegedraagen. 444

P.

PAINE, (T.) Verſlag 't geen hy van zyn eigen leeven geeft, 33. Hoe hy wil dat de Omwentelingen zullen te weg gebragt worden, 36. Hoe lag hy de Kroon zet. 37

Papier (Wyze om uit gedruk) weder nieuw Papier te maaken. 110

Patrioten (Billyk Oordeel over de) in ons Vaderland. 40

PHILEMON, (De Brief van PAULUS aan) waarom hoog te ſchatten, 284. Charactertrekken van PAULUS, uit dien Brief opgemaakt. 285

PHILIPS DE I, diens *Character*; waarom met den bynaam van *den Goeden* vereerd. 589 enz.

Pimpelmees, waarin van andere *Meeſen* onderſcheiden, 451. Geſtalte, Grootte en Pluimdie, *ald.* Leevenswyze, 452. Hoe zeer zy dienen om de Inſecten te verdelgen, *ald.* Sterke Voortteeling. *ald.*

Poëzy. Zie *Dichtkunst*.

Poiſarden, of Vischwyven, te *Parys*, eene Ontmoeting met dezelve beſchreeven. 669

R.

Raaden (Wanneer men eerst gewag van) in de *Hollandſche* Steden vindt. 546

Redenrykers, geeven den oorſprong aan de *Schouwburgen*, 418. Wanneer eerst opgekomen; wanneer de laatſte opgerigt; derzelver aantal in de XVII Provincien, en hoe in hooge Beſcherming genomen, *ald.* Taal- en Dichtkunst door dezelve bevorderd, 419. Kanten zich tegen de Onverdraagzaamheid in den Godsdienst aan, 419.

Digitized by Google

419. Kostbaare en prachtige Optochten; voorbeelden daar van te *Antwerpen*, ald. Gering overschot dier Kameren, 420. Wat derzelver verval en verbod van 't vertoonen der Spelen in *Holland* bewerkte, *ald.* Twee hunner Kluytspelen worden nog op den *Amsterdamschen* Schouwburg vertoond, *ald.* De *Goudsche* Kamer in een Dichtkundig Genootschap herschaapen. 421
Redenrykers, van derzelver oorsprong hier te Lande, 588.
WILLEM DE I Lid van een Redenrykers Kamer. 589
Regen op Zee, hoe verkwikkend en noodzaaklyk. 509
RENDORP (Burgemeester) maalt den Pensionaris VAN BERCKEL zwart af. 632. Hoe verkeerd het Staatkundig Character diens Burgemeesters door een *Engelsch* Schryver opgegeeven, 635. VAN BERCKEL verdedigt zich tegen hem, *ald.* Geeft een Characterschets des Burgemeesters. 636
Reukoffer, hoe 't zelve, volgens der Rabbynen Voorschrift, moet bereid worden. 389
Rheingau, (Wyngaardbouw in) en de Armoede der Bewoonderen, benevens de oorzaaken daar van. 494
RIBERDA (Welke Drapgreden de Patriarch) gebruikte om PHILIPS DEN III tot de Uitdryving der *Mooren* te beweegen. 351
Riddertyden, Schets van dezelve. 658
Rotterdam, Smeekschrift der Kooplieden aan Staaten van *Holland*, 74. Staatscommissie derwaarts benoemd. 75
ROUSSEAU, (J. J.) Het Gedenkteken, voor hem te *Montmorency* opgerigt, beschreeven, 490. Aanspraak by de Inwyding van den Heer CHERIN, 491. ROUSSEAU's gedagten over den Godsdienst voorgesteld. *ald.*
Rysſel, Volkrykheid, 643. Wonderlyke wyze van Boekenkeuren te dier Stede, *ald.* Hoe versterkt, 644. Verdere byzonderheden dier Stad. *ald.*

S.

SAM. VI: 19, toegelicht. 619
—— XII: 1 en 5, verklaard. 611
—— XVI: 19, verklaard. 252
—— XVI: 21, 22, opgehelderd. 612
—— XXIV: 16, opgehelderd. 249
SAUTYN, (JACOB en JOHAN) wat deezen ten dienste des Vaderlands deeden met het Uitrusten van Gewapende Schepen, die by den Vlag van den Staat het Wapen der SAUTYNEN voerden, 176. Welk dit Wapen was, 177. Groote Voordeelen daar door behaald. 179
Schaakſpeler (De Werktuiglyke) als een Bedrog ontdekt. 258
Schaapen, hoe door 't kruisen der Rassen de Wolle verfynt. 623, *vnz.*
Schelde, hoe door het Fort aan de *Batsche Kaade* gesloten. 396
Schiedam (Verbintenis van het Vrycorps te) ter beschermingh van het Vaderland. 76
School, (Ontwerp van een *Opvoedings-*) 421
SELS, (W. H.) als Dichter, en in zyn geheel Character, gepreezen. 91

SE-

Digitized by Google

SEVERUS, (Keizer L. S.) of by de *Bataaven* tot het ontwapenen der *Prætoriaansche* Benden gebruikt hebbe, 540. Over de vergrooting van zyne Lyfwagt, en het getal derzelve, *ald.*
SIMSON's Character geschetst. 251
Sinites, welk Volk. 242
Slaavenhandel, op welke gronden te wraaken. 196
Slavinnen (Welke huislyke dienſten de) in vroege Eeuwen moesten verrigten. 187
Societies, (*Debating*) in *Engeland*, beſchreeven. 118
Soldaaten-verkoopen (Het) in een ſterk Tafereel geſchilderd. 412
Spinnenſtaat. Een Fabel. 328
Staatsdienaars, hoe weinig men op hun af mag gaan. 627
Straffen, (*De Eeuwigheid der*) als een noodzaaklyk Leerſtuk, beweerd, 10. Aanmerkingen daar op. 12
Styl (Wat men bepaaldlyk door) te verſtaan hebbe, 468. Onderſcheid van den Styl der *Dichtkunst* en *Welſprekenheid*. 469

T.

Telescoop en *Microscoop*, beide, wél gebruikt, veroorzaaken de verhevenſte Indrukken van de Grootheid des Scheppers. 222
Thee ('t Gemeenſchaplyk drinken van) te *Nieuwied* in de *Hernhutſche* Kerke ingevoerd. 495
THUROT, moedig Leevenseinde van dien Zeeheld. 553
Toledo, het oude Paleis aldaar in eene Werkplaats veranderd, 85. Hoe veel de Aardsbiſchop daar aan te koste legt, *ald.* Hy doet 'er waarlyk geen nut mede, 86. Beſchryving der Hoofdkerk, *ald.* Verbaazende Schatten in dezelve, 87. Groote Inkomſten dier Kerk, 88. Verval deezer Stad. 89
TRATTNER, beſchryving zyner Hofboekdrukkery. 356
Trogloditen, of *Holbewoonders*, wie men in den Bybel daar door te verſtaan hebbe. 240

U.

Universiteiten in *Engeland*, op dezelve moeten de Studenten de XXXIX Artykelen der Engelſche Kerk, als zy aangenomen worden, onderteekenen, 120. *Geſteldheid* dier Academien, 121. Breeder Verſlag van derzelver Inrigting. 162. Van de Collegien, 163. Van het getal der Studenten, *ald.* Van de Inkomſten der Opperhoofden en Profeſſoren, 164. Van den tyd dien de Studenten op de Academie blyven, 165. Van het Examen, en de gebrekkigheid van 't zelve. 166
Urſula, (St.) onder de Beenderen van haare Elfduizend Maagden treft men Paardenbeenderen aan. 496

V.

Vaderlandsliefde, zo als men die doorgaans begrypt, in den Christlyken Godsdienst niet aanbevolen, 479. Doch wordt dezelve niet verworpen, *ald.* Is eene ontwikkeling van het Gebod der Liefde des Naasten, 480. Vergelykende Tegenſtelling van 't geen de Christlyke Godsdienst gebiedt, en de gemeenlyk ge-

Digitized by Google

genoemde Vaderlandsliefde eischt, 480. Verhevenheid des Christendoms hier in, 481. Regels om als Mensch, als Christen en als Burger, de waare Vaderlandsliefde te volbrengen. *ald.*

VELSEN, (G.) over den naam van diens Gemalin. 547

Verlichting. (Veelvuldige Voordeelen der) 100

Vischwyven te *Parys*. Zie *Poissarden.*

Volksbegrippen (CHRISTUS, de Euangelisten en Apostelen, hebben zich naar) moeten schikken, 332. In welke gevallen zy dit deeden, *ald.* In hoe verre deeze schikking beftaanbaar zy met den Eerbied, aan het Character en de Braafheid der Apostelen verschuldigd, 335. Kenmerken tot onderscheiding van 't geen eigenlyk tot de *Leer* van JESUS en de Apostelen, en wat tot de *Leerwyze*, behoort, 336. In hoe verre dit denkbeeld, wél begreepen, tot Verklaaring van de Schriften des N. T. kan ftrekken. 338

——— meer verstaat 'er, doorgaans, *Volksdwaalingen* door; noodige opmerking deswegen, 425. JESUS, ten opzigte van de Volksbegrippen, in zyn doorgaand Character beschouwd, 426. Desgelyks de *Euangelisten* en *Apostelen*, 428. Opmerkingen over eenige blykbaare overeenkomften met heerschende Volksbegrippen in de redenen en handelingen zo van JESUS als van zyne Leerlingen, 429. Over de *Argumenta ad hominem*, door hun gebezigd, 432. De Verhaalen der Euangelische Wonderen, van den kant der schikking naar Volksbegrippen, getoetst. 434

Verften, niet te vertrouwen ten aanziene van Tractaaten. 627

Vryheid in Schryven, hoe voordeelig. 225

W.

Waschkaarsen, hoe derzelver deugd te ontdekken, en hoe te behandelen. 535

Wederdoopers, dit woord verkeerd en haatlyk voor *Doopsgezinden* gebruikt. 27

Weenen, 't gevolg der opgerigte Hofcommercieraad aldaar, 354. Verflag van den Boekhandel aldaar, 356. Hofboekdrukkery van TRATTNER, *ald.* Zwaarheid der Belastingen in die Stad, 357. Over de Muzyk en Schouwspelen, 358. Van een vreemd soort van Vuurwerken. 359

Welsprekenheid, wat dezelve is, 469. Waarin haar Styl van die der *Dichtkunst* verschilt, *ald.* Hoe verre deeze zich van de Cieraaden der Dichtkunst moge bedienen. 470

Wereld-geschiedenis. (Begrip van een Systematische) 205

WILLEM (De IV) hadt een Dichter ten Hove. 589

Wiskunde (De hoogere) den jonge lieden aangepreezen. 157

WOLFSTEIN, (C. VAN) schriklyke beschryving van het wanhoopend sterfuur eens laf-hartigen Ridders onder dien naam. 658, *enz.*

Wolle, (*Fransche*) hoe tot eene volkomenheid gebragt die de *Spaansche* evenaart, 623. Uitneemend Laken daar van gemaakt. 625

Wonderwerken, hoe dezelve als een

Digitized by Google

een Bewys voor den Christelyken Godsdienst aan te merken. 62
Wynaxbergen, (*St.*) alleen om den Graanhandel opmerkelyk. 642
Wysbegeerte, (De) of eenige Tak van dezelve, ſtrekt niet om de hoogagting voor de Openbaaring te verkleinen, maar veeleer om dezelve te doen toenemen. 615

Z.

Zelfkennis, door een zeker Genootſchap, op eene zonderlinge wyze, bevorderd. 501
Zidenisten, welk Volk. 248
Ziele (Beſpiegelingen over de der) naa den Dood. 518
Zinkbloemen. Zie *Flores Zinci*.
ZOUTMAAT, (GUALTHERUS) Dichterlyke Kenſchetzen van den gryzen *Leydſchen* Kerkleeraar. 422
Zwingen, (Het Kasteel) in *Zwitzerland*, beſchreeven. 23
Zwitzerland, hoe men 'er raden Adelſtand dingt, 24. Loflyk getuigenis aan de *Doopgezinden* aldaar gegeeven. 27

Digitized by Google

Digitized by Google